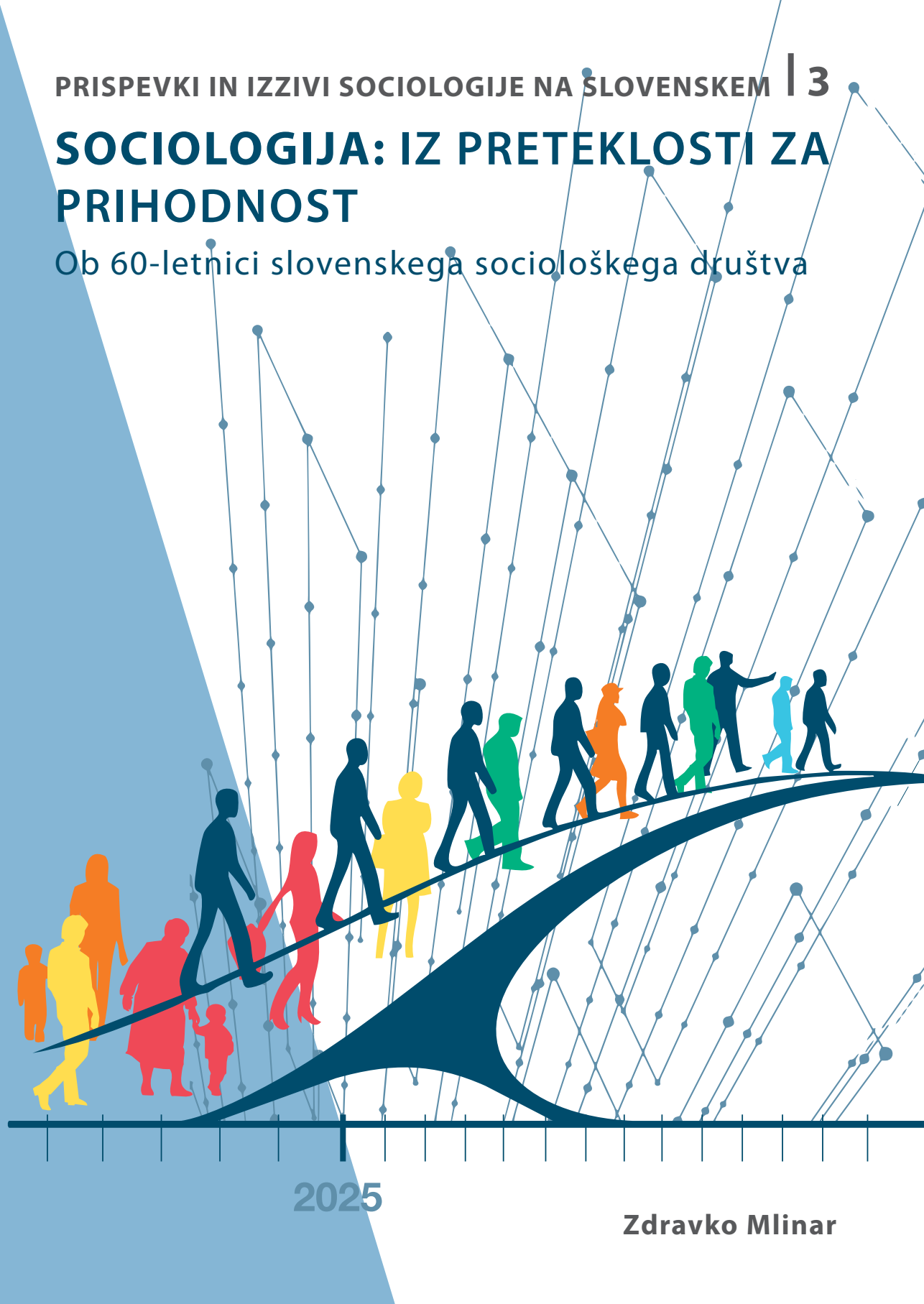

PRISPEVKI IN IZZIVI SOCIOLOGIJE NA SLOVENSKEM | 3

SOCIOLOGIJA: IZ PRETEKLOSTI ZA PRIHODNOST

Ob 60-letnici slovenskega sociološkega društva

2025

Zdravko Mlinar

Zdravko Mlinar

SOCIOLOGIJA:

IZ PRETEKLOSTI ZA PRIHODNOST

Ob 60-letnici Slovenskega sociološkega društva

Izdajatelj in založnik:

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Ljubljana 2025

Copyright © za slovensko izdajo po delih in v celoti SAZU 2024, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Recenzent: dr. Drago Kos

Lektor: Tomaž Petek

Oblikovanje ovitka: Iztok Prosen

Prelom: Leon Beton

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316(497.4)

MLINAR, Zdravko

Sociologija: iz preteklosti za prihodnost : ob 60-letnici slovenskega sociološkega društva / Zdravko Mlinar. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2025. - (Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem ; 3)

ISBN 978-961-268-115-9

COBISS.SI-ID 240912387

Kazalo

PREDGOVOR	12
I.	
UVODNE MISLI, PREDSEDNIK SSD, PROF. ROMAN KUCHAR	14
SPLOŠNA IZHODIŠČA	17
Iz preteklosti za prihodnost	17
Od zgodovinskega materializma k sociologiji	19
Kontinuiteta ob politični diskontinuiteti: v jugoslovanskem merilu in naprej	20
Retrospektiva ob 60-letnici slovenskega sociološkega društva	21
Ne gre za še več istega	24
PRISTOPNA VPRAŠANJA	27
Začetne težave	27
Ne gre le za zdravorazumsko rezoniranje	28
Kritično in poslušno	28
Pričakovanja glede vloge	28
Emancipacija delavcev, še posebej žensk	29
Kot da so ključni le posamezniki	29
Kaj novega je bilo odkrito?	30
II. RETOSPEKTIVE, IDENTITETA, DOSEŽKI IN IZZIVI	
PROFESIONALNA IN POKLICNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE TER NJENO POSLANSTVO (PPT)	32
RAZGOVOR O USTANOVITVI KATEDRE ZA SOCIOLOGIJO NA UNIVERZI (1959)	39
OD ZDRAVORAZUMSKEGA RAZPRAVLJANJA K PROFESIONALNI SOCIOLOGIJI	
Potrebe, pota, pogoji	55
SOCIOLOG – NOV POKLIC V NAŠI DRUŽBI	58
PROBLEMI SOCIOLOGIJE V SLOVENIJI	60
Sociologija in samoupravljanje	60
Nameni in naloge društva	61
Študij sociologije	61
Poklicno delo in zaposlitev	62
Posvetovanje o družbeni diferenciaciji	63
V ČIGAVEM INTERESU JE RAZVOJ SOCIOLOGIJE?	65
Posebnosti družbenega konteksta	65
Kaj utesnjuje vlogo sociologije?	68
NA PRAGU UBIKVITARNE DRUŽBE? Ob 30. letnici slovenskega sociološkega društva	72
Na pragu ubikvitarne družbe?	72
Ubikviteta in njene omejitve	73
Od izključnosti zaradi nedostopnosti k izključevanju zaradi selektivnosti	75
Od prostora kot območja k prostoru kot omrežju	76

<i>Nov pomen prostora</i>	76
<i>Popačene predstave o "zunanjih določenosti"</i>	77
<i>Ubikviteta domačega in tujega</i>	78
<i>Planetarna ogroženost in nacionalni nadzor</i>	81
<i>Izguba zunanjega sveta: novi totalitarizem?</i>	82
<i>Teritorialna (ne)ločljivost želenega in neželenega</i>	83
Namesto sklepa	87
SOCIOLOGIJA IN DRUŽBA: KRITIČNA RETROSPEKTIVA OB 25. LETNICI FSPN	90
ŠTIRIDESETLETNICA SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA:	
V SPOPADANJU Z LOGIKO IZKLJUČEVANJA	95
Uvod	95
Družbeni kontekst ter osamosvajanje in organiziranost sociologov	96
Ustanovitev društva, zamisli in pričakovanja	98
Prizadevanja društva za strnitev družboslovja	100
Razkrivanje tistega, česar naj bi ne bilo, konflikti	102
Mimo formalnih/uradnih struktur, zunaj njih in proti njim	104
Osamosvojitev Slovenije, reteritorializacija, dediferenciacija	105
O našem vključevanju v svet	107
Ameriško prevladovanje in evropska "tangencialna koalicija"	110
Drago Kos, Več o tangencialni koaliciji	111
Objavljanje socioloških spoznanj	113
Sklepne misli	115
Zahvala	115
Priloge	118
<i>Priloga 1: Teme letnih srečanj SSD</i>	118
<i>Priloga 2: Predsedniki SSD</i>	119
<i>Priloga 3: Iz knjige gostov FSPN: Talcott Parsons</i>	119
PET DESETLETIJ SOCIOLOGIJE NA SLOVENSKEM IN OSEBNE IZKUŠNJE	120
INTERVJU OB 50-LETNICI SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA	132
ALI SE SOCIOLOGIJA RAZBLINJA IN/ALI KREPI?	136
Izkušnje in teorije kot izzivi za prihodnost	136
Širina in povezovalna vloga	139
Lastna identiteta ali pomožna in podrejena vloga	143
Napisati članek ali rešiti problem?	145
<i>Sociolog med arhitekti, urbanisti</i>	145
"Sociološka" kariera brez profesionalnega povezovanja?	147
Zbližanje na regionalni ravni	149
"Velike možnosti" in "preveč diplomantov"!?	151
Kako se lahko učimo od uspešnih sociologov (iz prakse)?	153
Sklepne misli	154
Zahvala	155
III. RAZISKOVANJE V PROSTORSKO-ČASOVNIH KOORDINATAH	
PROSTOR IN SOCIOLOGIJA	158
Kaj objavljamo?	158

Usmeritev k prostorski sociologiji	159
'State of the art'	161
Sklepne ocene	162
SOCIOLOŠKO RAZISKOVANJE LOKALNIH SKUPNOSTI	166
I.	166
II.	169
RAZISKOVANJE MEST IN UPORABA NJEGOVIH REZULTATOV	172
Uvod	172
Razvojni kontekst pojasnjevanja	173
"Urbane" raziskave in relevantni rezultati	175
Spoznanja, njihova uporabnost in uporaba	177
Nekatera protislovja v zvezi z uporabo rezultatov urbanih raziskovanj	179
<i>Operativna vključenost in kritična distanca</i>	179
<i>Kopičenje spoznanj in njihova (ne-)dostopnost</i>	182
<i>Profesionalizacija in socializacija urbanega raziskovanja</i>	183
<i>Posploševanje konkretnih izkušenj in konkretizacija splošnih spoznanj</i>	185
<i>Individualne preference in kolektivni interes</i>	186
URBANA SOCIOLOGIJA	186
Poljsko-jugoslovanski seminar o sociološkem raziskovanju prostorsko družbenih struktur in razvojnih procesov	188
Organizacija seminarja	188
Izhodišča in namen seminarja	188
Glavna tematska področja seminarja	189
Od spoznavanja k spreminjanju	190
Raziskovanje, kritika in planiranje	191
ZAČETKI SOCIOLOGIJE LOKALNIH SKUPNOSTI V SLOVENIJI IN SODELOVANJE Z AMERIŠKIMI DRUŽBOSLOVCI. Ob srečanju s prof. Joelom M. Halpernom	192
TERITORIALNO PREDSTAVNIŠTVO POSTAJA OB VSE VEČJI NOTRANJI RAZNOVRSTNOSTI VSE MANJ REPREZENTATIVNO	199
GLOBALIZACIJA DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA V PROSTORU IN ČASU	
Intervju z akademikom prof. dr. Zdravkom Mlinarjem	205
MI PO VSEM SVETU, VES SVET PRI NAS?	
Prostorska sociologija in globalizacija družbe	217
SOCIOLOŠKI ODZIVI NA PROBLEME OKOLJA	228
Zadrega sociologa	228
Spoznavne, tehnološke in ideološke osnove izključevanja (sociologije) okolja	229
Značilna razumevanja odnosa do narave	230
Relevantni koncepti in teorije: primer ekoloških gibanj	230
VLOGA SOCIOLOGIJE V CIRKULACIJI DRUŽBOSLOVNIH SPOZNANJ	234
Izzivi in neizkoriščeni potenciali	234
"Produktivni paradoks": k preseganju rivalstva in vampirizma	235
Posebna integrativna vloga sociologije	236
ZNANSTVENO-DISCIPLINARNA IN PROFESIONALNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE	238
Identiteta in prostor sociologije	238

Sociologija in marksizem: rešeni problem?	240
Sociološka teorija in vsakdanje življenje okolje	241
Profesionalizacija sociologije: elementi opredelitve	243
Profesionalizacija in institucionalizacija	244
Profesionalizacija in specializacija	245
Identiteta omejenosti in širina brez identitete	245
Spontanost in/ali usmerjena profesionalizacija	246
PROFESIONALNA KULTURA, DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA	
Predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo	249
Razvojna logika in usmerjanje družboslovnega delovanja	249
Notranja in zunanja merila	250
Ustvarjalnost, avtonomija in (ne)mobilitnost	253
Profesionalne norme, informacijski viri in obravnavo podatkov	255
Formiranja kadrov, izobraževanje	256
Avtarkizem ali internacionalizacija?	257
Znanstvene komunikacije in diseminacija znanja	260
Vprašanje jezika in komuniciranje s svetom	263
Profesionalizacija in socializacija raziskovalne dejavnosti	265
Upravne in druge pomožne dejavnosti	267
DIALEKTIKA SPOZNAVANJA IN SPREMINJANJA	269
AVTONOMIJA IN (DEZ)INTEGRACIJA V POSTSOCIALISTIČNIH PREOBRAZBAH	284
Uvod	285
Delegitimizacija hegemonije in osamosvajanje subsystemov	285
Pred koncem teritorialnega ekspanzionizma?	286
Etnično bratstvo in ogroženost zaradi podobnosti	288
Reteritorializacija (homogenizacija) ali diversifikacija?	289
"Unitarizem" in "separatizem"	291
Dominacija in disociacija	292
"Bizantinizem" in nezaupanje	293
Subnacionalna avtonomija in supranacionalna (globalna) omrežja	294
Sklepna misel	295
DIALEKTIKA, EMPIRIZEM IN ŠPEKULACIJA V SOCIOLOŠKIH IN POLITOLOŠKIH RAZISKAVAH	297
Določitev meril ocenjevanja in usmerjanja	297
Dialektično mišljenje in empirične raziskave	298
<i>Statične zasnove in dinamične družbene spremembe</i>	299
<i>Kvantitativne in kvalitativne spremembe</i>	300
<i>Fragmentarno raziskovanje in povezani pojavi</i>	300
<i>Dialektika in metodologija empiričnega raziskovanja</i>	302
<i>Marksistična ocena vloge empiričnih raziskav na Zahodu in pri nas</i>	304
<i>Operacionalizacija splošnih marksističnih pojmov in možnost vključevanja novih</i>	304
Drugi pogoji za izvajanje empiričnih raziskav	306
<i>Pomanjkanje informacij o že opravljenih raziskavah</i>	306
<i>Dejavnost v zaprtih krogih: familiarnost in arbitrnost</i>	306
<i>Pogoji (dis)kontinuitete v raziskovanju</i>	307
<i>Izobraževanje za potrebe znanstvenega raziskovanja</i>	307

SOCIOLOGIJA, ZNANJE IN RAZVOJ	310
Avtonomija v sociološkem pojasnjevanju "znanja kot dejavnika razvoja" je vprašanje, ki zadeva odnose med stroko (vnostjo) in politiko	310
NEKAJ O MOŽNOSTIH SODELOVANJA MED EKONOMSKIMI IN DRUGIMI VEDAMI, Posebno med politično ekonomijo in sociologijo	315
INOVATIVNO POVEZOVANJE KULTURE IN EKONOMIJE	319
KONFLIKTI V PROCESU DEMOKRATIZACIJE	326
Kako se spreminja vloga konflikta?	326
Nekaj iluzij in predsodkov o konfliktih	327
a) <i>Od nasprotij k socialni harmoniji</i>	328
b) <i>Polarizacija, med starim in novim</i>	329
c) <i>Iluzije o odpravi konflikta med individualnim in kolektivnim interesom</i>	330
POLITIKA IN DRUŽBOSLOVJE	
Vloga Antona Vratuše v mednarodnem družboslovnem raziskovanju	331
POMEN RAZISKOVANJA JAVNEGA MNENJA	334
SODELOVANJE Z AMERIŠKIMI DRUŽBOSLOVCI. Družbeni kontekst in osebne izkušnje	338
Profesionalna in ideološko-politična izhodišča	338
O vzpostavljanju stikov in razlikah v delovanju na univerzah	338
IV. SPOZNAVNI PROCES IN RAZVOJNA PROTISLOVJA DRUŽBENIH ZNANOSTI V SR SLOVENIJI	
SPOZNAVNI PROCES IN RAZVOJNA PROTISLOVJA DRUŽBENIH ZNANOSTI V SR SLOVENIJI	342
Posvetovanje: STANJE IN RAZVOJ DRUŽBENIH ZNANOSTI NA SLOVENSKEM (1984)	342
Uvod	343
Nekatera izhodiščna vprašanja	344
<i>Kako obravnavati razvoj družbenih znanosti pri nas?</i>	344
<i>Viri in način ocenjevanja</i>	346
<i>Kratka retrospektiva</i>	348
Slovenski družboslovci o merilih razvoja družbenih znanosti	351
<i>Teoretična in metodološka merila</i>	352
<i>Stopnja vključenosti v svetovno znanost</i>	353
<i>Vključenost znanosti v družbeno okolje</i>	354
<i>Obseg opravljenega raziskovalnega dela in vprašanje kakovosti</i>	355
<i>Število in struktura kadrov</i>	356
<i>Infrastruktura znanstvenega delovanja</i>	356
<i>Druga merila</i>	356
Identifikacija razvojnih protislovij	357
<i>Dinamika rasti in razvoja družbenih znanosti</i>	357
<i>Kvantiteta in kvaliteta</i>	359
<i>Parcialno in integralno</i>	363
<i>Načrtnost in naključnost</i>	365
<i>Družbene znanosti in družbeno okolje</i>	367
Spoznavno-teoretična izhodišča	374
Podatki, informacije, viri	377
<i>Zbiranje podatkov in njihovo pojasnjevanje</i>	377
<i>Statistika in družboslovno raziskovanje</i>	379

<i>Vpliv na informacijske službe in dostopnost virov</i>	382
Pojmovna organiziranost spoznavnega procesa	383
<i>Prevzemanje in/ali graditev znanstvenih pojmov</i>	383
<i>Pojmi v teoretskem in družbenem kontekstu</i>	385
<i>Marksistični kategorialni aparat</i>	386
<i>Prevzemanje pojmov iz politične prakse</i>	387
Teoretski razvoj (v) družbenih znanosti(h)	388
<i>Preseganje naključnosti spoznanega procesa</i>	388
<i>Ali nas marksistična teorija "razdoljuje"?</i>	391
<i>Kaj je novo in kaj je ponavljanje starega?</i>	393
Razvoj z vidika (inter)disciplinarne organizacije spoznavnega procesa	394
<i>Nekatera enostranska razumevanja</i>	394
<i>Disciplinarna individuacija in sinteza</i>	398
Perspektiva informatike in njene implikacije za družboslovno raziskovanje	402
<i>Operacionalizacija marksistične dialektike</i>	403
<i>Posploševanje in konkretizacija</i>	404
<i>Kumulativnost spoznanj</i>	404
<i>Rutinizacija, avtomatizacija in kreativnost</i>	406
<i>Podružbljanje in poosebljanje v spoznavnem procesu</i>	407
<i>Od fragmentarnosti k splošnodružbenemu krogotoku informacij</i>	408
Priloge	410
ZNANJE O DRUŽBI NAJ GRADI, NE LE KOMENTIRA	
Govori dr. Zdravko Mlinar, dosedANJI predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo	424
V. UDELEŽBA NA SVETOVNIH KONGRESIH	
PREDLOG ZA USTANOVITEV DELOVNE SKUPINE ZA SOCIOLOGIJO LOKALNO-GLOBALNIH ODNOSOV	
ISA World Congress, Bielefeld 1994	432
Theoretical Focus	432
Methodology	432
Data	432
Relation to Other Research Committees	433
Background	433
Proposed Program	433
Governance	433
1970 – Varna, Bolgarija: VII ISA World Congress of Sociology	434
Contemporary and Future Societies: Prediction and Social Planning (Management patterns in agricultural cooperatives and publicly – owned farms: diskusija, Z. Mlinar (sekcija Rural sociology))	
1974 – Toronto, Kanada: VIII ISA World Congress of Sociology	435
Science and Revolution in Contemporary Societies (Ecological factors in social development theory)	
1982 – Mexico City, Mehika: X ISA World Congress of Sociology	439
Sociological Theory and Social Practice (Urban Self–Management and Socialism)	
1986 – New Delhi, Indija: XI ISA World Congress of Sociology	442
Social Change: Problems and Perspectives (Contradictions of uneven territorial development in Yugoslavia)	

1990 – Madrid, Spain: XII ISA World Congress of Sociology	446
Sociology for One World: Unity and Diversity (Territorial identities: Between. individuation and globalization)	
2002 – Brisbane, Avstralija: XV ISA World Congress of Sociology	450
The Social Wold in the Twenty First Century: Ambivalent Legacies and Rising Challenges (Empowerment and distinctiveness in the process of glocalisation)	
BRITANSKA ZADRŽANOST	451
Sociološki pogled na "Novo Evropo"	451
Ob razpravah na letni konferenci Britanske sociološke asociacije	451
OB ZAČETKIH ORGANIZIRANEGA DELOVANJA RURALNIH SOCIOLOGOV	457

VI. SLOVO OD NAŠIH UČITELJEV IN KOLEGOV

JOŽE GORIČAR (1907–1985)	462
Legitimizacija sociologije na slovenskem (objavljeno ob razpravi ob 100-letnici rojstva avtorja)	
HENRY TEUNE (1936–2011)	465
In memoriam	
VELJKO RUS (1929–2018)	468
Obogatil in zadolžil nas je sociolog akademik Veljko Rus	
EUGEN PUSIČ (1916–2010)	471
RUDI SUPEK (1913–1993)	473
Sociolog, humanist in svetovljan	
RADOMIR LUKIČ (1914–1999)	475
JAN MAKAROVICH (1934–2018)	476
JANEZ JEROVŠEK (1929–2023)	480
Z empiričnim raziskovanjem je razkrival idealizirane predstave o stvarnosti	480
Tehnologija in hierarhija	480
Številno razmerje med vodilnimi in nevodilnimi	481
Učinkovitost participativnega socialnega sistema	481
Znanost v deklaracijah in znanost v praksi	482
BRACO MUŠIČ (1930–2014)	483
Urbanizem, sociologija in družbena angažiranost	483
Profesionalno in osebno: paralele in srečališča z Bracom Mušičem	483

VII. PRILOGE

Aleksandra Kanjua-Mrčela, Patricija Frlež: POGOVOR S PROF. MLINARJEM, pobudnikom, soustanoviteljem prvim predsednikom SSD (power point iz leta 2016)	492
A) REFLEKSIJE NA PREDHODNO KNJIGO – OBČANSKA ZNANOST	510
SLAVKO SPLICHAL	510
MIRJANA NASTRAN ULE	517
PAVEL GANTAR	522
DRAGO KOS	524
ANDREJ KIRN	527

B) DOKUMENTI ČASA

NOVA SOCIOLOŠKA PUBLIKACIJA	529
" Sociologija", časopis za sociologijo, socialno psihologijo in socialno antropologijo, Beograd 1959	529
POJEM, SISTEM IN METODE SOCIOLOGIJE. Ob dveh novih knjigah	531
INICIATIVNI ODBOR, Društvo Sociologov Slovenije	540
VABILO DRUŠTVO SOCIOLOGOV SLOVENIJE	541
TEZE ZA RAZGOVOR O OBČI SOCIOLOGIJI (1967), Društvo sociologov Slovenije	543
Zbornik socioloških razprav, seznam predvidenih področij:	547
SKUPŠČINA DRUŠTVA SOCIOLOGOV SLOVENIJE (1969)	549
Akcije Društva v zvezi s poukom sociologije	550
Sociološka literatura.	551
Delovanje Društva v kontekstu družbenopolitičnega dogajanja pri nas	552
Ožja društvena vprašanja	553
Sodelovanje oziroma udeležba pri akcijah strokovnih društev	553
KRITIČNA OCENA PREDMETNIKA, seja sociološke katedre VŠPV, skrajšani zapisnik	
s seje Upravnega odbora Društva sociologov SRS	555
NEREŠENA VPRAŠANJA V ZVEZI S POUKOM SOCIOLOGIJE IN "UVODA V DRUŽBENE VEDE"	
NA UNIVERZI TER VIŠJIH IN VISOKIH ŠOLAH V LJUBLJANI	558
DR. ZDRAVKO MLINAR O JUS	560
OKROGLA MIZA SOCIOLOGIJA IN POLITIKA	
Slovensko sociološko srečanje, Nova Gorica 12.–14. oktober 2000	563
LETNO SREČANJE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA (1992)	565
OB PETDESETI ŠTEVILKI "SOCIOLOGIJE SELA"	566
ISA, INTERNATIONAL ROUNDTABLES: The Sociology of Local – Global Relations (2004)	568
POROČILO O ANKETI MED SREDNJEŠOLCI, OPRAVLJENI OB INFORMATIVNEM DNEVU	
14. februarja 1975 na FSPN	569
PRAVA POLITIKA USTVARJA IDEJE, KI SE BODO POTRDILE JUTRI	
Pogovor z dr. Zdravkom Mlinarjem, raziskovalcem protislovij družbenega razvoja	571
ČASOVNI ZAOSTANEK V IZDAJANJU PREVEDENIH TUJIH DEL S PODROČJA SOCIOLOGIJE	
(izdanih v Sloveniji od 1970 do 1993)	575

VIII.

SPOZNANJA IN (ODPRTA) VPRAŠANJA ZA PRIHODNOST	578
Povezovanje (najbolj) splošnega in najbolj konkretnega	578
Nomotetično in idiografsko	579
Spoznanja in njihova promocija	580
Dolgoročna regularnost: Teune, Mlinar	580
Integrativna vloga sociologije	581
Paradoks nemočnih	581
Sociologija vendarle ostaja še izključujoča	581
Uporabniki, laiki naj se vključujejo tudi kot raziskovalci	582
Všečna esejistična ohlapnost	582
Sociolog kot carski sel na kitajskem dvoru	582

Aktualne teme, bogata vsebina in izzivi za naprej	583
Večja kompleksnost – manj enostranosti	583
Sociologija svojega poslanstva še ni izpolnila	583
Teme preteklih srečanj Slovenskega sociološkega društva v času 1980–2024	584
Število članov in članic Slovenskega sociološkega društva po letih	585

PREDGOVOR

Besedila, vključena v to knjigo, imajo že kar dolgo zgodovino; zadevajo mojo lastno dejavnost pa tudi dejavnosti nekaterih kolegic in kolegov. Zapisi so nastali prav za ta namen ali pa jih vključujem kot dokumente iz preteklosti, tudi če niso bili napisani prav za to.

V urejanju tega gradiva mi je dlje časa pomagala Ana Batič; v veliki meri sem se lahko opiral na gradivo, ki ga je že za več knjig oblikoval Leon Beton. Dodatno pa vključujem izbrane vire v mednarodnem merilu. To mi je pogosto omogočala sodelavka Biblioteke SAZU Tanja Jankovič. V urejanju gradiva sta mi bila v pomoč Aleksej in Mateja Dujunov. Naslovno stran knjige, tako kot že prejšnje, je oblikoval Igor Prosen.

Med pripravo tega dela sem se večkrat posvetoval s kolegom Dragom Kosom, ki mi je sproti podajal vrsto kritičnih pripomb na moje zapise. Oddelek za družbene vede prvega razreda SAZU je uvrstil to delo v svoj program za objave v letu 2025, Tiskovna komisija pa je odobrila njeno financiranje.

Vsem se prav lepo zahvaljujem za njihovo podporo.

Avtor

I.

UVODNE MISLI

Sociologija v času retrotopij

Ko sem prvič prelistal knjigo *Sociologija: iz preteklosti za prihodnost*, ki je pred vami, sem najprej pomislil na fascinantno dejstvo: Slovensko sociološko društvo je bržkone eno redkih, ki lahko ob svoji šestdesetletnici predstavi novo knjigo prvega predsednika društva. Ta ugotovitev ni mišljena staristično – in naj to ne zveni kot tipično freudovsko zanikanje. Gre preprosto za čudovito dejstvo. Še bolj navdušujoče pa je, da knjiga pred nami zapolnjuje pomembno vrzel v dokumentiranju zgodovine društva v določenem obdobju, hkrati pa jasno komunicira s sedanostjo in, predvsem, s prihodnostjo družbe ter vloge sociologije v njej. Za prvi del bodo hvaležni predvsem tisti, ki bodo nekoč pisali našo zgodovino – pa tudi vsi, ki ob pripravah na praznovanje šestdesetletnice iščemo manjkajoče koščke v kompleksnem mozaiku našega društva. Za drugi del pa smo lahko hvaležni vsi, ki se ob tej obletnici ne oziramo zgolj nazaj, temveč tudi naprej – v prihodnost našega delovanja.

Morda zveni kot izrabljena fraza, a dogodki zadnjih mesecev – transformacija včerajšnjih demokracij v vse bolj avtorske sisteme – nas silijo k spoznanju, da potreba po sociološki misli še nikoli ni bila bolj nujna. Mlinarjeva knjiga, mozaik zapisov in razmislekov v različnih časovnih kontekstih in o različnih družbenih vprašanjih, se zato danes bere tudi kot sociološka refleksija, ki poziva k miselnemu pogumu in pred nas postavlja ključno vprašanje: za kakšno družbo si želimo razvijati sociologijo – in kakšno sociologijo potrebujemo za prihodnjo družbo?

Knjiga nas popelje v pionirska šestdeseta leta, ko se je slovenska sociologija šele začela vzpostavljati kot samostojna akademska disciplina. Njena institucionalizacija je bila prežeta z energijo, dvomi in vizijami tistih, ki so verjeli, da mora znanstveno preučevanje družbe postati temelj razumevanja družbenih sprememb. Ustanovitev Društva sociologov Slovenije decembra 1965 je bila zgodovinski mejnik – v miselnem in organizacijskem smislu. Kot pravi Mlinar, je bilo to obdobje, ko je bilo najmanj sociologov, a tudi najmanj izražene potrebe po njih. Ta paradoks nas opominja, da sociologija nikoli ni bila – in ne sme postati – zgolj odziv na obstoječe potrebe družbe, temveč mora biti tudi njihova anticipacija.

Ob tem ne moremo prezreti dejstva, da je bila sociologija v svojih začetkih pogosto razumljena kot obrobna, sekundarna, celo nepotrebna. Pionirke in pionirji sociološkega mišljenja so bili trn v peti nosilcem moči, saj ima sociologija moč postavljati neprijetna vprašanja, razkrivati prikrita dinamika oblasti in opozarjati na tiste, ki so potisnjeni na rob. To vlogo ohranja še danes – tako kot se tudi danes ohranjajo predstave o sociologiji kot odvečni ali nepotrebni. Čeprav je pomembno znova in znova opozarjati na zmotnost takšnih pogledov, je hkrati treba sprejeti dejstvo, da bo sociologija vedno *enfant terrible* družboslovja in znanosti nasploh. Njena vloga je biti slaba vest družbe – in ta vloga nikoli ne bo sprejeta z odprtimi rokami. Ali kot je ob obisku Ljubljane dejal ameriško-poljski sociolog Zygmunt Bauman: naloga sodobne sociologije je, da tisto, kar nam je domače in znano, naredi za »neznano«, in tisto, kar nam je »neznano«, približa kot znano. Največji izziv tiči prav v prvem delu te misli – v razkrivanju tistega, kar se zdi samoumevno in kar ohranja status quo. Tu bomo vedno znova naleteli

na odpore – zlasti pri tistih, ki svoje družbene privilegije dojemajo kot naravne in nevprašljive.

V nasprotju z zahtevami kapitala in politike po hipni diagnostiki sociologija razkriva dolgoročne strukture sprememb. Njeno znanje je analitično, kritično in vizionarsko. Zato ni presenetljivo, da Mlinar posebno pozornost nameni pojmu prihodnosti – ne kot utopiji ali znanstvenofantastični kategoriji, temveč kot realnemu predmetu znanstvenega mišljenja. Zanj je sociologija prihodnosti legitimno raziskovalno polje. V času podnebnih kriz, digitalnega nadzora, populizmov in družbene polarizacije postaja jasno: brez dolgoročnega, kompleksnega in reflektivnega mišljenja – torej brez sociologije – prihodnosti ne bomo razumeli, še manj oblikovali. In, kot nas v svoji zadnji knjigi opozarja tudi Zygmunt Bauman, lahko obtičimo v retrotopijah – v utopijah, ki niso več usmerjene v boljšo, bolj vključujočo prihodnost, temveč, skozi cenene populistične narative, v idealizirano preteklost, h kateri naj bi se vračali. Ta preteklost pa nikoli ni jasno določena; deluje kot nekakšen nostalgичen narativ, ki ima – kot vidimo v današnji družbi – s svojimi afektivnimi dimenzijami nezamisljivo moč (politične) mobilizacije. *Make [vstavi vsebino] great again ...*

Ob šestdesetletnici Slovenskega sociološkega društva se moramo spomniti njegove zgodovinske vloge kot prostora intelektualnega združevanja, strokovne rasti in javnega angažmaja. Društvo ni bilo zgolj formalna struktura – bilo je skupnost. Na to nas opominja tudi Mlinarjeva knjiga, ki poudarja pomen terenskega raziskovanja, vključevanja študentk in študentov, regionalnih iniciativ in mednarodnega povezovanja. Zaradi takšnega razumevanja društva kot živega organizma, ki ne goji zgolj akademskih interesov, temveč vzpostavlja dialog z javnostjo, se lahko danes ozremo nazaj s ponosom. A ta ponos mora biti tudi izziv: kako naprej? V pričujoči knjigi je nakazanih nekaj možnih odgovorov na to vprašanje, obenem pa tudi jasno izraženih opozoril in kritik stanja, v katerem se trenutno nahaja akademski svet. Mlinar ni prvi – in verjetno tudi ne zadnji – ki kritično izpostavlja dejstvo, da se danes pogosto bolj kot vsebinska globina ceni kazalce, točke in formalne dosežke. Njegova kritika meri naravnost v jedro problema. Opozarja tudi na nevarnost disciplinarne fragmentacije, izgube koherentne identitete sociologije in nadomeščanja znanstvene analize z zdravorazumskimi interpretacijami. Posledice takšne zamejenosti so resne: izguba glasu tistih, ki nimajo drugega zagovornika kot prav sociologijo. Kajti če družba sociologije ne razume, je ne potrebuje – in če se sociologija zapre sama vase, postane neslišna.

Vsa ta opozorila lahko razumemo kot pomembne glasove »iz preteklosti« za refleksijo sedanjosti in za oblikovanje boljše prihodnosti. Ključno pa je, da sociologija ne zdrsne v še en retrotopičen projekt. Ko Mlinar zapiše, da »ne gre le za še več istega«, nas s tem opozori prav na to – na nevarnost ponavljanja brez premisleka. Spontanost nadaljevanja mora biti nadgrajena s kritično refleksijo. Le tako bomo kot stroka – in kot družba – lahko naredili korak naprej. V tem smislu se mi zdi ključen Mlinarjev poziv k javni angažiranosti. Sociologi in sociologinje ne smemo govoriti le drug drugemu – dolžni smo govoriti tudi zunaj akademskih krogov. S svojo sposobnostjo analize struktur moči, družbenih neenakosti in kulturnih paradig imamo dolžnost prispevati h kritičnemu razumevanju sveta, v katerem živimo. Še posebej danes, ko se znanost komercializira, ko so akademske svoboščine

pod pritiskom, ko se znova spodkopavajo pravice žensk in marginaliziranih skupin, ko se solidarnost drobi pod težo individualizma.

Sociologija ni nevtralna – in tudi ne sme biti. To seveda ne pomeni, da ni zavezana jasnim metodološkim in epistemološkim merilom spoznavanja in raziskovanja v zasledovanju objektivnosti. A to je ne odvezuje odgovornosti, da ostaja kritična misel, ki izhaja iz stvarnosti – zato da bi jo spreminjala. Na bolje, seveda. Zdravko Mlinar nas kot prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva ob šestdesetletnici poziva, naj bo »sociologija prihodnosti« odprta in pripravljena na sodelovanje – med raziskovalkami in raziskovalci ter širšo javnostjo. Tega poziva ne razumem zgolj kot metodološki napotek, temveč kot etično zavezo. Prav zato knjiga, ki je pred vami, ni nostalgichen sprehod po preteklosti, temveč poziv k mišljenju, načrtovanju in delovanju. Vse to pa temelji na prepričanju, da je družbo mogoče razumeti – in jo zato tudi spreminjati. Vedno znova – na bolje.

Predsednik SSD, Prof. Roman Kuhar

SPLOŠNA IZHODIŠČA

Iz preteklosti za prihodnost

Z oznako – Iz preteklosti – seveda preko sedanjosti – za prihodnost nakazujem svoje dolgoročne preokupacije, ki sicer presegajo okvir te knjige. V zvezi s predvidevanjem prihodnosti že zadevamo tako spontane (crescent) kot vpeljane (enacted) spremembe. Pri tem je v ozadju postmodernizem, ki vključuje konec regulatornosti in nesoglasja o evolucionizmu: od determinizma k probabilizmu (G. Lenski). Ne nazadnje pa gre tudi za razpravo o nameranih posledicah družbenih intervencij.

Danes je potreben miselni povratek v čas, ko je marksistično zasnovani državni in družbeni red razpadel. Marksistična teorija družbenega razvoja je sicer v Sloveniji in Jugoslaviji pustila svoj pečat. Terjala je dolgoročno usmeritev, ki jo v tej knjigi nakazujem v smislu »iz preteklosti za prihodnost«. Dejanske razmere pa se niso ujemale s shemalizmom marksistične razlage o družbenoekonomskih formacijah niti z voluntarizmom politike, s katerim smo se spopadali sociologi.

Empirična sociologija se je spopadala z normativnim idealizmom prejšnjega družbenopolitičnega sistema. V kontekstu odprtosti in globalizacije je tudi naša sociologija prevzemala značilnosti sociološkega delovanja v svetu sploh. Hkrati pa je – mogoče le kompromisno – vendarle ohranjala tudi dediščino iz preteklosti.

Na vprašanje, »kaj hočemo od sociologije prihodnosti«, je Jordan McKenzie (2024) poudaril:

- sociologija mora obravnavati prihodnost kot legitimni način sociološkega preučevanja;
- to mora biti več kot le preučevanje utopije in distopije;
- to zahteva dostopno razumevanje časa z vidika čustev, imaginacije in razlogov;
- mora biti zmožno razmišljati o prihodnosti kot o nečem in ne le kot nič;
- tako naj bi presegali omejitve spekulativnega futurizma; gre za povezavo prihodnosti s vsakdanjostjo.*

V mednarodnem merilu predstavlja presenetljivo izjemo med zgodovinarji, ki se sicer zamejujejo na preteklost, Reinhart Koselleck. On se ni omejil le na običajno opisno predstavitev preteklega dogajanja, ampak se je približal sociološki obravnavi s svojo študijo, ki zadeva *izkušnje in pričakovanja*, vsakdanje življenje in družbene procese. S tem je prestopil meje, ki sicer določajo delovanje zgodovinarjev. V kontekstu njegovega razmišljanja naj navedem: vsaka sodobnost je bila v preteklosti zamišljena prihodnost, kar nam lahko pomaga, da se ponovno postavimo v časovne okvire, ki jih določajo človeška misel in cilji pa tudi vplivi nenadzorovanih dogodkov.

K razumevanju tega, kar prihaja v prihodnosti, je veliko prispevala Barbara Adam, še zlasti s svojima deloma »Time and social theory« (1990) in »Timewatch. The social analysis of Time« (1995).

Prihodnosti ne moremo obravnavati kot vse več istega. Vračanje v kapitalizem je de facto dobilo pomen napredovanja. Družbena prihodnost pa je še na splošno nepreučeno področje. Hkrati se ne bi smeli zamejevati le na določeno predstavo o

* C. Wrighta Mills: »Vsaka sociologija, vredna svojega imena, je hkrati tudi historična sociologija«. R. Mills (C. W. Mill sociološka imaginacija. Plato Beograd 1988 str. 155)

dobri družbi, ampak nakazovati več mogočih prihodnosti. Nesprejemljivo je torej izključevati pluralnost vsega mogočega in tudi posledice, ki jih to vključuje. O tem razpravljajo že mnogi drugi avtorji.

V Sloveniji sicer, zavedno ali ne, preživljamo tudi dediščino nekdanje Jugoslavije, vendar pa to ne vključuje teme, ki se pogosto obravnava v svetovni literaturi – nostalgije. Ta pri nas nima takšne vloge. Slovenija se je radevoljno vključevala v Evropo in svet. Po tridesetih letih je narasel skepticizem in tudi nostalgija.

Sociologija pri nas in v svetu pa ima mimo tega tudi svoje vzpone in padce. To se še posebej pokaže ob značilnih obletnicah, kot so na primer: 100-letnica Ameriškega sociološkega združenja (2005), 70-letnica Britanskega sociološkega društva in tu imamo zdaj svoj izziv – 60-letnica Slovenskega sociološkega društva (2025).

Pri tem nas presenečajo ugotovitve več avtorjev, da se sociologija ni preprosto uveljavljala v teku časa, ampak je celo prihajala v krizo. Ena izmed pomembnejših razlag za to je disciplinarna fragmentacija, pa naj je šlo za kritično obravnavo ali ne. ASA (Ameriško sociološko združenje) je že večkrat izpostavila svojo kritično oceno o sociologiji: »SAVE SOCIOLOGY«. Kljub temu pa, kot piše sicer zelo kritičen Michael Borawoy, kot da gre le za manjše korekture. Tudi v Veliki Britaniji pozivajo k »Remaking of the future«, sicer pa tej temi znatno pozornost posveča Evropsko sociološko združenje.

Pomembno spoznanje je prispeval tudi Jens Beckert v svoji odlični knjigi *Imagined futures* (2016). Ugotavlja, da ljudje niso motivirani z dejstvi iz svoje preteklosti, ampak s pričakovanji glede prihodnosti. Sodbe o tem, kar se je zgodilo, predstavljajo manj pomembno motivacijo kot pa prijetna anticipacija o tem, kar prihaja. Precej neopazno je prišlo do prehajanja od vprašanja enotnost ali raznovrstnost k formulaciji enotnost in raznovrstnost. Čeprav se je sociologija kot disciplina pretežno ukvarjala s preteklostjo in sedanjostjo, se vendarle krepi sociološka literatura, ki empirično preučuje percepcije prihodnosti. Sicer pa je sociologija posvečala večjo pozornost obravnavi sprememb *ex post facto* kot predvidevanju družbenih pojavov.

V moji obravnavi ne gre za enostransko utemeljevanje predmetnega področja sociologije, ampak za to, da sociološko presegamo zamejenost na preteklost (zgodovina) – seveda tudi sedanjost – pa tudi na prihodnost. Znameniti avtor Wendell Bell je sicer že pred tridesetimi leti zastavil temo: »Sociologija prihodnosti in prihodnost sociologije?« To je še vedno relevantno, vendar moja knjiga precej širše posega v integralno obravnavo preteklosti, sedanjosti in prihodnosti v našem ožjem in širšem okolju.

- Beckert Jens, *Imagined Futures Fictional, Expectations and Capitalist Dynamics*, Harward University Press, 2016.
- House James, *The Culminating Crisis of American in Sociology and its role in Social Science and Public Policy*, *Annual Review of Sociology*, vol. 45, 2015.
- Kramberger Anton (2000), *Profesionalizacija sociologije na Slovenskem*, *Okrogla miza 3*, v: Slovensko sociološko društvo, Slovensko sociološko srečanje 2000: Uporabnost sociologije, Nova Gorica, HIT – Perla, 12. Do 14. Oktober 2000, str. 13-15
- Maccarini Andreo, M., *Imagine, Predict or preform, Reclaiming the future in Sociology beyond scientism and catastrophism*, *Journal for the Theory of Social Behaviour*, Vol. 54, Issue 3.

- McKenzie, J., What do we want from a sociology of the future? Science Direct, Futures, Vol. 158, April 2024.

Od zgodovinskega materializma k sociologiji

Po tem, ko po drugi svetovni vojni zgodovinski materializem ni več nadomeščal sociologije in je bila legitimnost sociologije priznana le kot »buržoazni znanosti«, smo v Jugoslaviji ob koncu petdesetih let vendarle dobili »marksistično sociologijo«. Oznaka »buržoazna« se je začela umikati in jo je vse bolj nadomeščala »zahodna sociologija« in posebej »ameriška sociologija«.

Kot pomembni mejnik v širši strokovni javnosti ostaja srečanje filozofov in sociologov na Bledu, ki sem se ga udeležil sicer še kot podiplomski študent, leta 1959. Glavni vsebinski pomen tega srečanja je bil v tem, da sta prevladala kritični obračun in zavrnitev (dogmatskega razumevanja) zgodovinskega materializma, ki je v začetnem obdobju nadomestil sociologijo. Hkrati je šlo tudi za razcepitev med filozofijo in sociologijo, ki sta se do takrat pojavljala tudi v skupni reviji Časopis za filozofiju i sociologiju.

V Sloveniji je to spremembo, ki bi jo lahko označili kot preobrat ali prevrat v zelo kratkem času, izpeljal prof. Jože Goričar, ki je najprej nastopil z Uvodom v družbene vede (1953), nato pa še z znanim, v vsej Jugoslaviji pogosto uporabljenim učbenikom Sociologija: Oris marksistične splošne teorije o družbi (Goričar, 1959), kasneje pa se tudi druga njegova dela sociologije niso zamejevala na marksistično.

Sledilo je uveljavljanje t. i. »posebnih sociologij«, ki so najbolj ustrezale potrebam časa ter še zlasti »prizemljitve« družbene teorije in teoretične sociologije na razmere ob koncu petdesetih let in v šestdesetih letih. Vsaj v izhodišču to ni bilo v nasprotju z interesi takratne politike, ki se v svoji vnemi za graditev »nove družbe« in »novega človeka« ni mogla veliko opirati na – lahko bi rekli – »importirani univerzalizem« dialektičnega in zgodovinskega materializma. Zadnja sta sicer (nominalno) predstavljala tudi izhodišče za revolucionarno delovanje »avantgarde delavskega razreda«. »Revolucija« ne nudi prostora za to, da bi se ukvarjali z drobnimi vprašanji. Zanje so relevantna kvečjemu makrosociološka spoznanja o družbenih spremembah. Ko se je nova oblast lotevala socialistične graditve na številnih konkretnih področjih družbenega življenja, pa splošna marksistična teorija (še zlasti v dogmatski, shematizirani obliki, tj. kot diamat, histomat) ni bila več zadostna.

Tu sta se srečno ujeli stroka in politika, odprla so se vrata za konkretna sociološka raziskovanja. Tako se je torej odpiral prostor, ki smo ga zelo hitro zapolnjevali z uvajanjem raziskav o življenjskih problemih ljudi pri delu, v bivalnem okolju, prostem času, na področju kulture, medijev idr. S tem je bila podana legitimnost za ambiciozno vzpostavljanje sociologije dela, sociologije družine, urbane in ruralne sociologije (sociologije lokalnih skupnosti, pozneje pod imenom prostorske sociologije), sociologije kulture ter znanosti in znanja, prostega časa, sociologije športa, sociološkega raziskovanja družbenega komuniciranja in javnega mnenja ter še vrste drugih.**

** Le po primerih, ne pa izčrpno, sem že opozoril na druge obravnave nekaterih avtorjev, v katerih so hkrati predstavljeni tudi še drugi viri. V tem smislu torej tukaj navajam (kronološko): Jogan (1974), Saksida, Roter (1985), Jogan (1987), Čarni (1993), Jogan (1994), Jogan (1995), Kerševan (1995), Kramberger, Kolarič (ur.) (1995), Adam, Makarovič (2002), Vidmar Horvat, Lešnik (ur.) (2010).

»/.../ Omejevanje družboslovnega raziskovanja vsaj posredno neugodno prizadeva življenje milijonov ljudi. Lahko celo zagovarjamo misel, da zaostajanje oziroma omejena vloga družboslovja najbolj negativno prizadeva ravno »najnižje« sloje družbe, v imenu katerih predvsem nastopamo s programom socialistične družbe. Kjer ni znanstvene analize, tudi ni ugotovitve o tem, ali so tisti, ki naj bi jih socialistična družba postavila v areno dogajanja, dejansko že zavzeli tako mesto – ali pa prekriti z vsem verbalističnim radikalizmom v programiranju razvoja – ostajajo na obrobju« (Mlinar, 1970).

Kontinuiteta ob politični diskontinuiteti: v jugoslovanskem merilu in naprej

Kot sem že nakazal, je zgodovina sociološkega delovanja v Jugoslaviji najprej zadevala organiziranost sociologije skupaj s filozofijo, temu je sledila vsebinska in organizacijska osamosvojitev sociologije z ustanovitvijo Jugoslovanskega združenja za sociologijo. S tem se je hkrati začelo tudi izdajanje revije, edine za to področje z imenom »Sociologija« (v srbohrvaškem jeziku).

Pri tem pa naj izpostavim, da je združenje najbolj zaživelo ravno v povezavi s pripravo posvetovanja o (uradno sicer v javnosti pritajevani) temi »Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije« v Portorožu leta 1972. Udeležilo se ga je več kot 400 sociologov iz vse države. Delovalo pa je tudi povečano število sekcij združenja. V pripravi tega srečanja smo združili sile Zdravko Mlinar, predsednik združenja, Niko Toš, predsednik Slovenskega društva sociologov, in Veljko Rus, ki je vodil redakcijski odbor ob sprejemanju prispevkov, ki smo jih objavili v treh knjigah. Ne da bi mi vedeli, pa so to spremljali tudi državni organi za notranje zadeve.

Naša tema je bila izzivalna za takratne oblasti, ki so še vedno uveljavljale predstavo o socialni harmoniji in družbeni enakosti, kot da so temeljna nasprotja v družbi že razrešena s (političnim) prevratom.

Sledila je še vrsta skupnih aktivnosti kot na primer posvetovanje o integrativnih in dezintegrativnih težnjah v jugoslovanski družbi, ki jih je organiziral kolega Niko Toš.

Uveljavljanje sociologije v kontekstu Slovenije in nekdanje Jugoslavije je bila moja splošna preokupacija že od samega začetka, ko sem že kot študent pravne fakultete izrazil to svoje zanimanje svojemu profesorju sociologu Jožetu Goričarju. On se je odzval z ustanovitvijo Sociološkega proseminarja (1954), v okviru katerega smo razpravljali o izbranih delih iz literature, hkrati pa zasnovali tudi že prvo empirično raziskavo (o tem, kako delavec preživlja svoj prosti čas – Žiri, Maribor).

Ob komaj končanem študiju v Ljubljani pa se je pojavila priložnost – prvi v Jugoslaviji organizirani podiplomski študij sociologije v Beogradu leta 1958, da sem lahko nadaljeval zastavljeno delo in pridobil širšo podlago za svoje poznejše sociološko delovanje v Sloveniji, Jugoslaviji in v mednarodnem merilu.

V tej knjigi prvič predstavljam zgodovinsko pomemben dokument, iz katerega je razvidno, kako in zakaj so se ravno na novo ustanovljenem Inštitutu za sociologijo in filozofijo sešli »botri« sociološkega študija v Sloveniji – prof. Boris Ziherl, prof.

Poleg tega pa je še vrsta retrospektivnih obravnav, ki zadevajo ožja tematska področja ali le posamezne akterje, ustanove ali ...

Jože Goričar, prof. Dolfe Vogelnik in drugi. Podali so osnove za uvedbo sociologije kot novega področja študija, ki se je potem začel (1960) na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Po pogovoru s prof. Borisom Ziherlom naj bi se jaz pripravil za prevzem predmetnega področja sociološke obravnave mesta in podeželja (urbane in ruralne sociologije). To sem prevzel, vendar tako da sem integralno obravnaval sociologijo lokalnih skupnosti (oziroma pozneje na FDV) kot prostorsko sociologijo. Hkrati sem že od ustanovitve deloval tudi na VŠPV (moj spis o tematiki »Družbene skupine«, 1961) v sklopu predmeta Sociologija. Kot predsednik Društva sociologov Slovenije (pozneje preimenovanem v Slovensko sociološko društvo), sem bil seznanjen z izzivi in možnostmi za povezano sociološko sodelovanje – pedagoško, raziskovalno in družbeno. Sociološko delovanje (tretji in četrti letnik) na Filozofski fakulteti sem razširjal z raziskovalnim delom »na terenu«. Pridobil sem osebno podporo takratnega političnega funkcionarja iz Velenja (ki je študiral na VŠPV). Tako smo vstopili v dveletno raziskovalno delovanje študentov, ki so se v času »praktikuma« vključili tudi v raziskavo v Velenju. Izdelali so vrsto diplomskih nalog. Vsebina obravnave pa je vključevala tako specifiko Velenja kot novega mesta – priseljencev kot tudi predhodna spoznanja iz raziskav v ZDA.

V prejšnjih knjigah sem že predstavil, kako sem skupaj s kolegi vključeval študente FSPN npr. v raziskovanje na najbolj odmaknjenem hribovskem območju Slovenije v občini Idrija (več o tem v knjigi »Izzivi občanskega raziskovanja«, prvi del, Z. Mlinar, Žiri, 2022). S tem sem uveljavljal svoje prizadevanje da – ne glede na drugačne poudarke v okviru političnega sistema in širše družbe – posebno pozornost posvetim prav ljudem in okoljem, ki so bila najbolj izključena iz političnega sistema.

To je tisto kar kljub politični diskontinuiteti ostaja predmet mojih socioloških preokupacij in je dobilo podkrepitev z evropskim in s svetovnim gibanjem za »občansko znanost« (»citizen science«).

Retrospektiva ob 60-letnici slovenskega sociološkega društva

Že ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva sem nakazal nekaj uvodnih misli in dejstev, ki se zdijo povsem relevantne tudi deset let pozneje.

Društvo je bilo ustanovljeno med najbolj dinamičnim vzponom sociološkega delovanja v Sloveniji in Jugoslaviji. To je bil pionirski čas uvajanja, legitimizacije, institucionalne graditve, profesionalizacije, širjenja in členitve sociološkega delovanja pri nas. V jugoslovanskem merilu je že delovalo sociološko združenje (JUS), katerega prvi predsednik in prvi urednik revije Sociologija je bil Jože Goričar. Leta 1959 je bil ustanovljen Inštitut za sociologijo in filozofijo, leta 1960 se je začel študij sociologije na Filozofski fakulteti in sredi 60. let so začeli delovati prvi diplomirani sociologi pa tudi diplomanti VŠPV. Prav takrat, ko je bilo najmanj sociologov, so bile tudi najmanj izražene potrebe po sociologih, kar je terjalo ozaveščanje javnosti o socioloških potencialih. To je še vedno aktualno!

Najkreativnejše jedro sociološkega delovanja v 60. letih prejšnjega stoletja v Sloveniji in izhodiščna točka mojega delovanja je bil Inštitut za sociologijo in filozofijo. Tu smo že opravili nekaj pionirskih empiričnih socioloških raziskav (o množičnih komunikacijah, družbeni participaciji, o Velenju idr.), pripravili posvetovanja (npr.

o Komuni) v jugoslovanskem merilu in se hkrati začeli vključevati tudi v mednarodne primerjalne sociološko-politološke raziskovalne projekte (P. Jacob, R. Agger, S. Verba idr.). Leta 1964 je začela izhajati Teorija in praksa; glede na to smo bili sociologi večinoma zadržani ob oblikovanju še nove revije *Anthropos*, ki je začela izhajati leta 1969 in se je tako bolj osredinila na humanistiko. Kot društvo pa v šestdesetih letih prejšnjega stoletja še nismo uspevali s pobudami pri založbah za izdajanje knjižnih socioloških del, pri čemer smo prav v Sloveniji še posebej zaostajali.

V ta čas sodi tudi naše vzpostavljanje stikov z mednarodnimi organizacijami (ISA – kongres v Evianu in Varni, Evropski koordinacijski center na Dunaju, 1963, prvi svetovni kongres za ruralno sociologijo, 1964, idr.). Na splošno je šlo torej za zelo zgoščeno dogajanje, ki smo ga želeli organizirano usmerjati in uveljavljati profesionalno identiteto sociologije. Že po prvih korakih pa smo se spopadali z ozkostjo ideoloških usmeritev in dnevne politike. Pri vseh zastavljenih programih smo se spoprijemali tudi z dejstvom, da je bilo treba vabiti zelo širok krog ljudi, če smo hoteli zagotoviti vsaj skromno udeležbo.

Skupno nastopanje s filozofi tudi v Sloveniji ni zaživel in tako sem dal pobudo za ustanovitev Društva sociologov Slovenije (pozneje preimenovano v Slovensko sociološko društvo). Pri tem sem največ sodeloval s kolegom Nikom Tošem (podpredsednikom in naslednjim predsednikom), s katerim sva si že od leta 1958 naprej v Beogradu ustvarila široke stike z drugimi akterji v jugoslovanskem prostoru. V prve aktivnosti se je vključeval tudi mlajši kolega Peter Jambrek, ki je prevzel vlogo tajnika društva.

V prostorih Socialistične zveze delovnega ljudstva (vogalna stavba Komenskega in Resljeve ul.) smo imeli 14. decembra 1965 ustanovno skupščino; to je bil hkrati z dvodnevnim posvetovanjem o družbeni diferenciaciji, za katero je bilo pripravljenih 31 referatov. Med udeleženci so bili le trije (ravnokar) diplomirani sociologi, dva z diplomom filozofsko-sociološkega študija, velika večina pa raziskovalci, ki so v sociologijo vstopali z bližnjih disciplinarnih področij prava, psihologije, filozofije, demografije, agrarne ekonomije, književnosti. Že takrat je bila torej prisotna široka interdisciplinarnost, h kateri se po 60 letih z velikim poudarkom vračamo spet danes.

Na osnovi svojega hkratnega pedagoškega vključevanja ter poznavanja razmer in možnosti na Filozofski fakulteti in VŠPV sem spoznal, da bi imela sociologija ugodnejše možnosti za svoje uveljavljanje v povezovanju s študijem politologije in novinarstva (pozneje komunikologije) na novi lokaciji kot pa v zelo omejenem prostoru številnih disciplin humanistike na FF (to vprašanje je zadevalo še dolgotrajni "spor fakultet"). Te so po močno prisotni logiki inercije že a priori podaljševale svoj prednostni položaj in zamejevale perspektive za razmah sociologije. Zato sem dal kot predsednik društva pobudo, da smo sprožili vrsto aktivnosti, ki naj bi pripeljale do koncentracije družboslovnega študija in kadrov v novi ustanovi. Ta naj bi prerasla Visoko šolo za politične vede in postala »civilna« fakulteta v okviru Univerze v Ljubljani. Na osnovi kritične ocene politično zasnovanega programa VŠPV in naših profesionalnih usmeritev smo – še posebej s prizadevanji kolegov Toša, Vlada Benka in drugih – pridobili podporo politologov in novinarjev za združitev treh študijev, ki so jo izrazili tudi v posebni študijski komisiji društva. Tako smo sprožili dolgoročni proces krepitve sociološkega in družboslovnega delovanja v osrednji

matični ustanovi, v kateri so pozneje našli svoje mesto tudi inštitut ter knjižnica in dokumentacija. To pa je nadgrajevala vizija, da se bo za Bežigradom postopoma – vsebinsko in prostorsko – oblikoval večfakultetni družboslovni center UL, do česar je kasneje dejansko tudi prišlo.

V upravnem odboru društva smo (že 6. 6. 1966) podali pomembne kritične ocene učnega načrta visoke šole in nakazoval vsebinske usmeritve za pouk (socioloških) predmetov, ki so vodile do njene preobrazbe in pravnega priznanja FSPN (december 1966) kot še ene fakultete UL. Pri tem smo opozorili da ima VŠPV prevelik obseg zgodovinskih predmetov pretežno deskriptivnega značaja in takih z ozko politično zasnovano vsebino ali pa splošnoizobraževalnega značaja. S tem pa smo razširjali prostor za bolj analitične obravnave (metodologija in statistika) ter uvajanje večje življenjske relevantnosti in raznovrstnosti posebnih vrst sociologije ob močnem opiranjju na izkušnje iz razvitega sveta.

Drugi sklop akcij je zadeval uvajanje posebnih socioloških disciplin v učne načrte vseh visokih šol in fakultet ljubljanske univerze. Pobuda društva, da bi predmet »temelji marksizma« oz. »uvod v družbene vede in družbena ureditev SFRJ« zamenjali s posebnimi sociološkimi disciplinami, ki se funkcionalno povezujejo z delovnimi področji njihovih diplomantov (s tehniko, z arhitekturo, medicino, agroonomijo idr.), je bil sprejet in uveljavljen, tako da smo s tem razširjali domet sociologije na UL, jo diverzificirali in približali problemom v praksi.

Tretji sklop aktivnosti (upravnega odbora) društva je temeljil na kritični oceni pouka sociologije v srednjih šolah, ki je bil shematičen po politično sprejetih receptih in ni temeljil na poznavanju življenjskih razmer pri nas. Kot tak ni vzbujal zanimanja, ampak je prej ustvarjal odpor pri dijakih in učiteljih. To je bil izziv za naše društvo in izhodišče za številne aktivnosti za preseganje takšnega stanja.

Sicer pa je društvo organiziralo posvetovanja in razprave o pomembnih družbenih problemih, npr. o družbenih konfliktih, demokratizaciji družbe in javnem mnenju, o improviziranem uvajanju 42-urnega delovnika, ki ni temeljilo na predhodnih analizah. Spopadalo se je s težnjami politike, ki je terjala konformistično sprejemanje vsakokratnih političnih odločitev.

Izbrane misli iz govora (Z.M.) ob ustanovitvi društva.

Zakaj je ravno leta 1965 prišlo do ustanovne skupščine društva sociologov Slovenije? Začetek sociologije že v izhodišču označuje vzpostavljanje institucionalnih okvirov sociološke dejavnosti z ustanovitvijo Oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na katerem je bila prvič odprta možnost visokošolskega izobraževanja v sociologiji kot posebni stroki. Pri tem je treba upoštevati napredovanje od ustanovitve Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, z uvajanjem pouka družbenih ved na fakultetah drugih strokovnih usmeritev, ustanovitvijo Visoke šole za politične vede, na kateri je sociologija predstavljala eno izmed pomembnejših področij študija in preučevanja, ter z uvedbo sociologije kot učnega predmeta v srednje šole itn.

Pri tem sem poudaril, da najpomembnejše v tem prvem obdobju naše sociologije ni bilo toliko v njeni neposredni družbeni vlogi, ampak v njenem lastnem, notranjem izgrajevanju in usposabljanju »sociologov«. V raziskovalnem in pedagoškem delu si je bilo treba pridobiti potrebne izkušnje, kajti sociološke tradicije in

dediščine iz prejšnjih obdobij skoraj ni bilo, razen nekaj posameznikov iz katoliških vrst npr. Aleš Ušeničnik Socialno vprašanje (1934, Naša pot).

Na splošno pa sem v tem svojem govoru poudaril, da je dejanska vloga sociologije zelo tehten kazalnik demokratizacije družbenih odnosov. Tako kot v avtoritarnih političnih ureditvah ni potrebe in zanimanja za razkrivanje dejanskega življenjskega položaja ljudi, raznih interesov in stališč (mnenj), tako mora biti v demokratični družbi glavna pozornost usmerjena k državljanu kot delovnemu človeku. Ob tem sem zapisal, da sociološko razumevanje dobiva potencialno vlogo učinkovitega instrumenta socialistične demokracije, vendar pa sem povedal tudi to, da je šlo takrat še zmeraj bolj za potencialno kot za dejansko vlogo.

Sociologija pa naj bi imela svojo funkcijo seveda tudi v reševanju številnih konkretnih problemov, ki so se pojavljali v praksi vsakodnevne družbenega življenja. V ilustracijo sem na to opozoril že z naslovi raziskav, ki jih je izvedel Inštitut za sociologijo in filozofijo, npr.: Film in mladina, Življenjski pogoji in aktivnosti nad 55 let starih Slovencev, Integracija delavcev v podjetje, Struktura in navade bralcev dnevnega in periodičnega tiska, Kultura v komuni, Preučevanje učinkov skrajšanega delovnega časa, Prosti čas delavcev in nameščencev, Otroci in televizija, Prostorski aspekti družbenega življenja v lokalnih skupnostih, Obiskovalci lutkovnih predstav v Ljubljani itn.

Ne glede na vse to pa ljudje, tudi boljši poznavalci sociologije v praksi še niso imeli jasne predstave o tem, kaj lahko v reševanju življenjskih problemov pričakujemo od sociologije; z drugimi besedami – ni še bila oblikovana tudi potreba po sociologiji.

Ne gre za še več istega

Šest desetletij od ustanovitve in delovanja Slovenskega sociološkega društva nam predstavlja izziv in priložnost za (samo)kritično retrospektivo, ki presega preprosto nadaljevanje v smislu »še več istega«. Pri tem se lahko opiram na predhodne obravnave v delih kolegov in kolegic, kot sem to nakazal že v knjigi *Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?* (2016), ki je vključevala njihove kratke ocene kot odgovore na tri vprašanja:

1. Katero svoje sociološko spoznanje in delovanje bi lahko poudarili kot najpomembnejše, tako, ki je doseglo zaželen odziv v teoriji ali praksi (s primerom)?
2. Ali lahko navedete kako svojo pomembno sociološko spoznanje ali delovanje, ki takega odziva ni doseglo?
3. Kaj najbolj ovira uveljavljanje socioloških spoznanj in delovanj – na vašem področju delovanja – v praksi?

Tako smo pridobili obsežno gradivo, kakršno bi potrebovali kot aktualno tudi še danes, po desetih letih.

Zdaj pa tukaj predstavljam knjigo, ki jo posvečam reševanju problematike sociologije in družbe ob 60-letnici Slovenskega sociološkega društva. Da bi lažje razumeli njen namen in pomen, ki ji ga kot avtor pripisujem, naj najprej nakažem že predhodna dela, ki jih zdaj nadgrajujem:

- Prostorsko-časovna organizacija bivanja, v širšem kontekstu Življenjsko okolje v globalno informacijski dobi, 2008 (ki je temeljila na raziskavi na Koprskem in širše v svetu predvsem z vidika informatizacije in globalizacije).

- Globalizacija bogati in/ali ogroža, Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi, 2012.
- Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem: Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?, urednik Zdravko Mlinar, 2016.
- Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem: Družboslovno raziskovanje med informatizacijo in podružabljanjem, 1. zvezek, 2022.
- Izzivi občanskega raziskovanja, Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod, urednik in soavtor, v dveh delih, 150 sodelujočih, več kot 1.000 strani, 2022.
- Prispevki in izzivi sociologije na Slovenskem: Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružabljanjem, 2. zvezek: Občanska znanost, 2024.

Uveljavljanje sociologije v Sloveniji z izhodiščem v mojem delovanju kot prvem predsedniku Društva sociologov Slovenije in sodelujočim Nikom Tošem s posebnim pogledom na delovanje Visoke šole za politične vede, poznejše Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter nato Fakultete za družbene vede sva imenovana predstavila tudi v prispevku *Sociologija, politologija in politika: Ob 60-letnici FDV*, objavljeno v knjižici Ivana Svetlika *Od visoke šole za politične vede (1969) do Fakultete za družbene vede (1991)*, 2023.

Poleg tega je seveda še več drugih, krajših obravnav o isti tematiki, še zlasti v novjšem obdobju. Vsakoletna srečanja sociologinj/-ov v okviru društva že kar tradicionalno spremljajo samostojne publikacije s prispevki sodelujočih. Eno izmed področij, ki je bilo odsotno v objavah o dejavnosti naših sociologinj/-ov, zadeva **sociologijo časa**. Temu sva posebno pozornost posvetila z Majdo Pahor v besedilu z naslovom *Sekcija sociologije časa Slovenskega sociološkega društva: zgoščena retrospektiva 2017–2022*, 2025, ki je dostopno članom/-icam SSD.

Ob tem, ko danes Slovensko sociološko društvo posveča pozornost različnim in še zlasti družbeno aktualnim temam, se posredno ali neposredno spet vračamo k trem vprašanjem, ki sem jih kolegicam in kolegom zastavili pred 10 leti (glejte zgoraj). Ta vprašanja tudi danes ostajajo aktualna, še zlasti, če se pri tem ne bi zamejili le na starejše generacije, kot smo se prvič. Ob nizanju različnih tem, ki jih SSD obravnava iz leta v leto, je tu izziv, da ne bi le dodajali novih spoznanj, ampak naj bi bili pozornejši tudi do tega, kako lahko spontanost nadaljevanja obogatimo s kritično refleksijo, ki bi nadgrajevala naše preteklo delovanje. Prav to pa je tudi eden od razlogov, zakaj sem se odločil za naslov te knjige.

Na uvodni strani Vizije Slovenije 2050 na portalu <https://Slovenija2050> je bil predstavljen vladni dokument, ki vključuje: »Naša prihodnost je preveč pomembna, da bi jo prepustili naključju. Za boljši jutri je odgovoren vsak od nas«. Vendar pa je bil odziv naše javnosti na ta dokument zelo omejen in kritičen. Dobili (da) smo neverodostojno, povsem nerelevantno, površno in dejansko neuporabno besedilo; podobo zelene dežele srečnih ljudi. To je bilo tudi v javnosti ocenjeno kot ogledalo strokovne nesposobnosti avtorjev.

Na tem mestu pa se bom zamejil le še na to, da je Vizija 2050 predstavljala relevanten dokument za člane SAZU. Le-ti so na pobudo Igorja Emrija kot predsednika, Slavka Splichala kot podpredsednika in predstavnikov vseh razredov formirali Svet za razvoj. Ta svet je prevzel in nadgrajeval obravnavo razvojne tematike Slovenije in dajal usmeritve za njeno razreševanje. To je vključevalo tudi usmeritve za uveljavljanje občanskega raziskovanja (Citizen Science) v Sloveniji.

Vzporedno s tem je Centralna tehnična knjižnica v sodelovanju z Ministrstvom za visoko šolstvo, znanost in inovacije odprla možnosti širšega sodelovanja občanov v okviru Mreže občanske znanosti v Sloveniji (CITIZENSCIENCE.SI).

PRISTOPNA VPRAŠANJA

Začetne težave

Kot sem že nakazal, so se naši prvi sociologi rekrutirali iz različnih že uveljavljenih družboslovnih strok: prava, filozofije, ekonomije, psihologije; to pa je dajalo sociologiji pečat disciplinarne nedoločenosti. Prvi študentje sociologije so se morali v začetku zadovoljiti le z uvodnim, s splošnim in historičnim znanjem. Večletna izločenost našega družboslovja iz razvoja družbenih ved v svetu se je najočitneje pokazala ob prenašanju znanja; če znanja ni, ga ni mogoče posredovati. Posebne sociološke discipline, ki naj bi izpopolnile splošni študijski program, so se šele porajale: raziskovalci so si pridobivali prve samostojne raziskovalne izkušnje in znanje. Ker rezultatov empiričnega raziskovanja ni bilo, tudi ni bilo vsebine, ki bi lahko oplajala splošni pouk sociologije. Prevladoval je zgolj prenos ideološko opredeljenega tujega znanja.

Nekajletne izkušnje pa so razkrile vrsto nesmotrnosti v razvoju in organizaciji pedagoškega in raziskovalnega dela:

- razpršenost še sorazmerno maloštevilnih kadrov med več raziskovalnih in pedagoških ustanov;
- nepovezanost raziskovalnega in pedagoškega dela;
- ponavljanje in podvajanje pedagoških in raziskovalnih programov ter obstoj več ustanov s podobnimi ali z enakimi delovnimi nalogami;
- nedodelan in neenoten, torej neizgrajen sistem dokumentacije;
- ločenost knjižnih fondov in omejene možnosti razvoja skupne družboslovne knjižnice idr.

Da bi sociologija lahko igrala pomembnejšo vlogo v družbenem življenju, je bilo treba popularizirati sociološko znanje, pa naj je šlo za rezultate lastnega raziskovanja ali za posredovanje najpomembnejših rezultatov iz drugih republik in drugih držav. Za interpretacije posameznih raziskav se zdi, kot da so bile izdelane izključno le za naročnika, čeprav niti temu neposredno (ali sploh) niso služile.*

Prav v Društvu sociologov Slovenije sem takrat videl subjekt, ki bo zadolžen in primeren za to, da pospešuje izhajanje sociološke literature in sploh prispeva k uveljavljanju sociologije pri nas.

Že leta 1965 pa sem zapisal: »Naše sociologije ne moremo razvijati s tem, da se zapiramo sami vase, temveč le v aktivnem odnosu (dialogu) do najpomembnejšega v svetovni sociološki literaturi.« Težave, ki so nastajale ob zaposlovanju in poklicnem uveljavljanju prvih sociologov sem štel za prehodnega pomena: podobno kot so bile težave, ki jih je pred tem pri nas kot nova stroka bredla ekonomija.

Sociolog iz organizacije dela ni izrival nobenega izmed dotlej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnika, ekonomista, psihologa), ampak je krog uveljavljenih strokovnjakov dopolnjeval. Z vstopanjem sociologov v organizacijo družbenega življenja in dela se je uveljavljala in zaostрила analitična usmerjenost v reševanju problemov.

* Precejšnje število raziskav, ki so jih opravili sodelavci sociološkega oddelka Inštituta za sociologijo in filozofijo, je bilo sicer objavljenih v informativnem biltenu inštituta, vendar v omejenem številu izvodov. Če zdaj podam kritično oceno, naj dodam, da v tistem času niti ena sociološka raziskava ni bila tiskana v knjižni obliki v slovenščini.

Ne gre le za zdravorazumsko rezoniranje

Kot je opozoril že Pavel Gantar, v javni upravi, še posebej pa v njenem ožjem segmentu, tj. državni upravi, kot poklicna skupina prevladujejo pravniki in upravni pravniki. Pravniki zaposlujejo druge pravnike, čeprav gre za naloge, ki niso neposredno povezane s tehničnim znanjem na področju priprave predpisov. V tradiciji slovenske javne uprave je poudarjena normativna stran delovanja, zapostavljena pa je presoja posledic različnih intervencij državne (javne) politike in seveda tudi analiza različnih mogočih politik na posameznem področju. Zato tudi vloga sociologov ni toliko izpostavljena.

Tako Pavel Gantar prikazuje splošno **neprepoznavnost sociologije** – predvsem v primerjavi z ekonomijo in s pravom – pa tudi v družbi na splošno. Sociološko znanje so še redko šteli za ekspertno znanje, pri nesociologih je bilo dojeto kot nekakšno splošno in nezavezujoče razmišljanje o družbenih problemih, ki ga zmore vsak. Navedeno utemeljuje zahtevo, ki jo je zapisal Gantar, da mora biti glavna naloga sociološkega društva prav razbijanje mita o sociologiji kot zdravorazumskem rezoniranju.

Kritično in poslušno

Že v sedemdesetih (»svinčenih«) letih, ko se je s političnega vrha pojavljala misel, da je treba sociologijo odpraviti, sem poudarjal njeno emancipatorno vlogo. V sociologiji in sploh v družboslovju sem videl možnost, da se uveljavlja kot orožje najnižjih slojev družbe, da lahko postane izrazno sredstvo podrejenih in zapostavljenih, neupoštevanih in odpisanih. In naj še citiram: »Lahko celo zagovarjamo misel, da zaostajanje oziroma omejena vloga družboslovja najbolj negativno prizadeva ravno 'najnižje' sloje družbe, v imenu katerih predvsem nastopamo s programom socialistične družbe. Kjer ni znanstvene analize, tudi ni ugotovitve o tem, ali so tisti, ki naj bi jih socialistična družba postavila v areno dogajanja, dejansko že zavzeli tako mesto – ali pa – prekrti z vsem verbalističnim radikalizmom v programiranju razvoja – ostajajo na obrobju« (Mlinar, 1970).

Pričakovanja glede vloge

Pričakovanja glede vloge sociologije so bila dostikrat zelo protislovna. "Načelno naj bi bila sociologija marksistična, kritična in revolucionarna. Konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč vodilnih subjektivnih sil. Po eni strani, da je bila premalo marksistična ter je zahajala v funkcionalizem in pozitivizem ipd. Hkrati pa je bila preveč avtonomna in kritična in torej premalo funkcionalistična v odnosu do lastnega okolja. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interesne delavske razreda, po drugi strani pa so bili z negodovanjem sprejeti rezultati empiričnega raziskovanja, ki so odstopili od normativnega idealizma" (Mlinar, 1986, str. 1399)

Sociološko delovanje se je diverzificiralo na skoraj brezštevna tematska in subdisciplinarna področja ter se dejansko uveljavljalo bolj kot agregat (aglomerat), ne pa kot koherentna celota. Sociologija ni krepila svoje edinstvene identitete in je s tem izgubljala komparativne prednosti pred drugimi družbenimi znanostmi. Zato občasno pojavljajoča se misel o »**krizi**« ali »**koncu**« sociologije prej izraža dejstvo, da svojega poslanstva še ni izpolnila, kot pa to, da nima perspektive in da je njen

čas že potekel. V teoriji in praksi se potrjuje, da je sociologija bolj kot katera koli druga disciplina ob zavestnih naporih zmožna, da se odzove na vse večjo družbeno kompleksnost in prevzema vse pomembnejšo integrativno vlogo na ravni celotnega družboslovja.

Kdo torej lahko predstavlja »gonilno silo« v družbenem razvoju? Najnižje izobraženi niso prevzemali pričakovane aktivne in inovativne, da ne rečemo »avantgardne« vloge, ampak so to ohranjali strokovnjaki in različni izobraženci. Sociološka razkrivanja takšnega dejanskega stanja pa so bila tedaj grobo zavržena in negativno sankcionirana, kot da se sociologi sami nagibamo h tehnokratizmu. Vendar tudi po razpadu prejšnjega političnega sistema v osnovi ta isti problem ostaja še naprej.

Posebna kakovost sociološkega gledanja na družbene spremembe je gotovo v tem, da izmed vseh družboslovnih disciplin najbolj vsestransko in dolgoročno vključuje kompleksnost družbenega dogajanja in je zato v manjši meri podvržena nereflaktivnemu sklepanju o pomenu posameznih dogodkov. Večja inkluzivnost glede na predmet obravnave že eo ipso implicira tudi večjo zadržanost pred morebitnim prehitrim sklepanjem.

Ob večji pozornosti, boljšem poznavanju in upoštevanju dolgoročnih procesov in regularnosti lahko pričakujemo, da se sociolog/-inja na posamezne dogodke ne bo odzival/-a s prenagljenimi ocenami, tj. kot številni drugi strokovnjaki in laiki, katerih miselnost je zamejena v ožjih horizontih.

Za fiziko je bilo dolgo časa značilno, da je gojila vrsto povsem ločenih predmetnih področij, kot so: mehanika, termika, optika, elektromagnetika, ter atomska in nuklearna fizika. Z nadaljnjim razvojem te znanosti pa so bila ta ločena predmetno-sektorska področja prevedena na skupni imenovalac.

Emancipacija delavcev, še posebej žensk

Politična pozornost do emancipacije delavskega razreda se je postopoma umikala, ob tem ko so v ospredje vse bolj stopali »žensko vprašanje«, podrejenost žensk na brezštevilnih področjih družbenega življenja in hkrati s tem tudi uveljavljanje socioloških obravnav emancipacije žensk pod imeni, kot so: ženske študije, študije spolov, sociologija spolov in drugimi s številnimi avtoricami v osrednjih družboslovnih ustanovah, na primer na FDV, FSD (M. Jogan, M. Ule, M. Antić Gaber, T. Renner, V. Leskošek, R. Šribar, A. Selih idr.). Za tukajšnjo obravnavo je neposredno relevantno raziskovanje o položaju žensk v znanosti in njihovem prispevku za znanost (Ule et al., 2013); z vidika širših interdisciplinarnih in zgodovinskih obravnav pa problematiko osvetljuje vrsta avtoric v delu Pozabljena polovica (Šelih et al., 2012).

Kot da so ključni le posamezniki

Stojan Sorčan je opozoril na naslednje: "Ustvarjalna vloga institucionalnih kolektivitet, na primer raziskovalnih skupin, kateder, odsekov, laboratorijev, inštitutov, fakultet in univerz, je pri upravljanju javnega interesa na tem področju povsem spregledana in zanemarjena. Ključni so ustvarjalni individuumi, ne pa njihovo skupnostno ustvarjanje in delovanje. Raziskovalnih projektov ne sestavljajo skupine, ampak posameznice in posamezniki, ki štejejo vsak zase in ne kot celota,

skupina. Ocenjena in financirana ni skupina raziskovalnega projekta ali študijskega programa, ampak individualni izvajalci. Znanstvena in visokošolska skupnost sta samo okvir zadovoljevanja individualnega ustvarjanja, zato ustvarjeno znanstveno vedenje ni vedno in samo javno dobro, čeprav je javno financirano in ustvarjeno z javno infrastrukturo.”

Zinka Kolarič je pred časom takole opozorila na zapiranje sociologov in sociologinj: “Naj ta razmislek sklenem z vlogo Slovenskega sociološkega društva pri diseminaciji socioloških spoznanj. V preteklosti so znotraj društva delovale številne sekcije, v katerih so se sociologi in sociologinje »iz prakse« seznanjali s sociološkimi spoznanji in jih potem poskušali uveljavljati v svojih delovnih okoljih. Žal je danes tako, da akademski sociologi in sociologinje drug drugemu v sekcijah predstavljamo rezultate svojih raziskovanj. Tako smo se še bolj zaprli vase in zapravili vlogo, ki bi jo SSD gotovo moral imeti.”

Tudi Ivan Bernik je kritično izpostavil, da sociologi komunicirajo le sami s seboj, oziroma s svojimi raziskovalnimi somišljeniki (tudi v Mlinar, 2016).

Kaj novega je bilo odkrito?

Frane Adam je opozoril na to, da “živimo v času silovite birokratizacije (tega si niti Max Weber ni predstavljal), vsebina nikogar več ne zanima. Razen redkih recenzentov. Naročnike (naj bo to Komisija EU ali ARRS) zanimajo časovnice, poraba denarja, kvantitativni rezultati in točke, ne pa, kaj novega je bilo odkrito, kaj je relevantno in kaj ni v povezavi z razvojem družbe ali reševanjem akutnih družbenih anomalij in patologij. Drugi problem pa je komercializacija, potrženje, ki večkrat zahteva kratkoročne rešitve, ne pa integralnega, dolgoročnega pristopa.”

Ciril Mezek je ugotovil, da je delo družboslovca v banalno pragmatičnih okoljih, ki jim je že kakršen koli srednjeročni, kaj šele dolgoročni, pogled na problematiko odveč, izjemno stresno. Dobesedno vsa (od vladne ravni navzdol) so namreč rigidna, zaradi lastnega udobja in strahu pred spremembami so usmerjena v kratkoročno, mikroproblematiko. Ne glede na dolgoročne posledice se pričakuje takojšnje rešitve. Politološka in sociološka znanja pa nas nenehno vračajo h kompleksnejšim in k strateškim razmislekom ter k projektnemu in interdisciplinarnemu pristopu.

II.

RETOSPEKTIVE, IDENTITETA, DOSEŽKI IN IZZIVI

Slovensko sociološko društvo, Sekcija za sociologijo časa
 SOCIOLOGIJE IN NJIHOVA IDENTITETA
 V SODOBNI (SLOVENSKI IN ŠIRŠI) DRUŽBI
 Ljubljana, SAZU, 6. 11. 2018

PROFESIONALNA IN POKLICNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE TER NJENO POSLANSTVO

Zdravko Mlinar

Slovenska akademija znanosti in umetnosti,
 Ljubljana

Razumevanje identitete, sociologije

IDENTITETA elementarno implicira **RAZLIČNOST** in

KONTINUITETO/ČAS

navezava

na sekcijo za sociologijo časa

Šele **soočanje z različnim** spodbuja formiranje identitete v družbi (begunci) in spoznavnem procesu (konfrontacije med teorijami)

Toda, kaj je 'različno', če je sociologija vsevključujoča?

Neizražena, neuveljavljena **posebnost** sociologije

- **ni le ena v vrsti** družboslovnih disciplin, **edinstveno poslanstvo**
- sicer pa **najtežje prepoznavna** zaradi kompleksnosti njenega predmeta

Torej ... njeno poslanstvo terja več kot le njeno samodejno uveljavljanje!

Kaj je torej sociologija?

- najbolj **vkliučujoča**
- najbolj **povezujoča**, posplošujoča, sintetizirajoča družboslovna disciplina
- ki presega: **prostorsko** (celotni razpon razmerij lokalno - globalno)

časovno (preteklost, sedanjost, prihodnost)

sektorsko/disciplinarno

hierarhično zamejenost (fokus na dominantno in
podrejeno v družbi in spoznavnem procesu)

s povečevanjem senzibilnosti do naravnega okolja

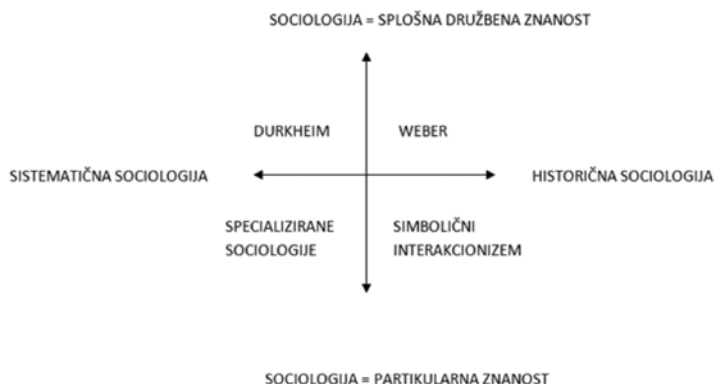
Hkrati dialektika terja pozornost do nasprotij: torej tudi **izključevanja** in **konkretizacije splošnega**

Umeščanje sociologije v področja akademskega znanja

Vir: Hanson, 2001.

Cailletova shematska predstavitev sociologije

Vir: Caille, 2007, str. 279

... nadaljevanje (čas in (dis)kontinuiteta)

Posebni izzivi

- Koliko **diskontinuiteta političnega sistema** vključuje tudi diskontinuiteto delovanja in kumulativnosti spoznanj v sociologiji?
- **50-letna** kontinuiteta delovanja SSD: zbornik *'Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?'*
- **60-letna** kontinuiteta osebnega sociološkega delovanja: vključitev v prvi podiplomski študij sociologije, Beograd, **december 1958**

* prvo srečanje z idejo - '**prebivalci kot samoraziskovalci**'

('Gemeinde Selbstanalyse'), knjiga - Rene König, Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, 1958

Profesionalizacija in socializacija

Z **današnjimi merili** ne moremo (v smislu brezčasnega teoretiziranja) **presojeti preteklosti**

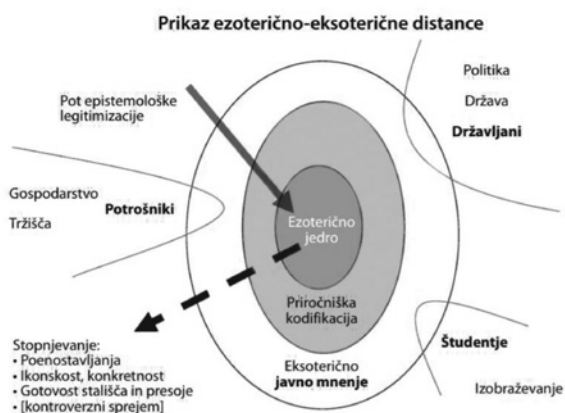
Ob naših **začetkih: prioriteta - profesionalizacija** kot preseganje zdravorazumskega delovanja; kritika stanja: *"Vse ideje imajo enako težo."* (Blalock)

Danes: ne le alternativa, ampak dialektika **enotnosti nasprotij profesionalizacije in socializacije**; kritika **'matematizacije trivialnega'**

V svetovnem merilu: **scientizacija družbe** in **socializacija znanosti**

Paradoks: 'mainstream' sociologija ne pozna več koncepta (objektivne) socializacije/podružbljanja

Znanost v družbenem kontekstu

Prirejeno po: Fleck 1935, v Bauer 2009

Tipi sociologij po Burawoyu

Glede na znanje \ Glede na občinstvo	AKADEMSKO OBČINSTVO	ZUNAJAKADEMSKO OBČINSTVO
	(OŽJE)PROFESIONALNA SOCIOLOGIJA	NAROČNIŠKA (policy) SOCIOLOGIJA
INSTRUMENTALNO ZNANJE		
REFLEKSIVNO ZNANJE	KRITIČNA SOCIOLOGIJA	JAVNA SOCIOLOGIJA

Prerejeno po: Burawoy, 2005.

Kako uveljavljati sociologijo v družbi?

M. Burawoy: poziv k angažiranosti pod imenom **javne sociologije** v nasprotju s **profesionalno** sociologijo, ki se zamejuje le na akademsko sfero

Primer: Everyday sociology blog - ***Sociology for the masses!***

(<https://www.everydaysociologyblog.com/2016/04/sociology-for-the-masses.html>)

P. Berger: kritika sociologije kot instrumenta '**ideološkega zagovorništva**' in kot **aktivizma**, kar bi naj delegitimiziralo sociologijo kot na raziskovanju temelječo znanost

Podobno v okviru ASA - klic k '**Save sociology!**': komercializacija sociologije in 'javna sociologija' kot grožnji, ki lahko uničita sociologijo kot akademsko disciplino

Veljko Rus: "Profesionalec nikakor ne more biti niti družbeno niti politično nevtralen, vendar pa njegov politični angažma ne sme degradirati njegove stroke" (NR, 13. 7. 1990).

Kako sociološko znanje prehaja v širšo javnost in v praktično rabo:
PET RAZLIČNIH VLOG SOCIOLOGA (Hans L. Zetterberg)

1. sociolog kot **odločevalec**,
2. sociolog kot **učitelj**,
3. sociolog kot **komentator** in **kritik**,
4. sociolog kot **raziskovalec za naročnike**,
5. sociolog kot **svetovalec**

(glej: ZM v DR, vol. 31, 2015)

Katalitično in emancipatorno poslanstvo sociologije

Sociologija kot **katalizator** (ne ravno 'kraljica') družboslovja

Proti 'miroljubnim koekzistencam' (nepovezanosti) **raznovernosti** in proti monopolom v družbi in družbeni teoriji, **k pluralizmu z dialogom**

Nadgrajevanje **apriorne izključevalnosti** s hkratnim upoštevanjem njihovih **komplementarnosti** (npr. funkcionalizem in konfliktna teorija)

Paradoksalna vloga sociologije v kontekstu 'vladavine delavskega razreda' (YU):
 Vključevanje deklarativno 'vladajočih'

Empirično raziskovanje (ne pozitivizem!, ampak) kot **razkrivanje prikritih podrejenosti in izziv za spremembe** (delavski štrajki, konflikti)

ZM: *'V čigavem interesu je razvoj sociologije?'* (Teorija in praksa, 1972)

Jugoslavija:

IZKUSTVENA KONTEKSTUALIZACIJA IMPORTIRANEGA UNIVERZALIZMA (HISTORIČNEGA MATERIALIZMA)

Sklepne misli

Moj odziv na **'krizo', 'razpadanje', 'konec sociologije'**: Gre bolj za to, da smo premalo pozornosti posvečali razkrivanju **socioloških potencialov v afirmativnem smislu** in manj za nevarnost, da bodo druga vse bolj diferencirana in specializirana področja znanosti odvezemala vsebino našega delovanja.

Sociologija lahko postaja **zastavonoša** in **katalizator** vseh mobilizacijskih prizadevanj za podružbljanje znanosti s **preseganjem institucionalizirane dihotomije** na znanost in neznanost. Namesto grobe kategorizacije, lahko bolj življenjsko vključuje **različne vrste znanja** in še posebno pozornost posveča **tihemu znanju** ter **tihim in utišanim** slojem prebivalstva. Notranja diferenciranost znanstvenih operacij odpira možnosti in izzive za vključevanje tistega, kar že prezrti milijoni prebivalcev v svetu danes nepriznано opravljajo. Če vztrajamo pri svoji **edinstveni vlogi**, kot najbolj vključujoča in posplošujoča disciplina, z vključevanjem drugih **razširjamo sfero lastnega delovanja**.

RAZGOVOR O USTANOVITVI KATEDRE ZA SOCIOLOGIJO NA UNIVERZI, ki je bil 30. oktobra 1959 pri Inštitutu za sociologijo v Ljubljani

Razgovor je za Inštitut za sociologijo začel in vodil tovariš *Boris Ziherl*, ki je v uvodnih besedah dejal, da je bil sestanek sklican v okviru inštituta na podlagi predhodnega razgovora z rektorjem Univerze dr. Vogelnikom v povezavi z ustanovitvijo nove katedre na univerzi, ki bi bila posvečena posebnemu študiju sociologije in ki bi dala kader sociologov.

Potrebe po posebni katedri za sociologijo, je rekel, postajajo vedno aktualnejše, in sicer ne samo zaradi tega, ker danes potrebujemo sociologe na posameznih področjih družbenega življenja – od industrije do publicistike –, ampak se ta potreba pojavlja tudi zaradi tega, ker se po novem načrtu za srednje šole predvideva v višjih razredih pouk sociologije, zaradi česar je nujno, da univerza za ta predmet omogoči tudi predavatelje. Do zdaj je pri nas na univerzi obstajala katedra za filozofijo in sociologijo, pri čemer je bilo težišče na filozofiji, medtem ko je sociologija oziroma uvod v družbene vede eden izmed predmetov. Na drugih univerzah, kot na primer v Beogradu in Zagrebu, so v tej povezavi že nekaj napravili, čeprav ne v taki obliki, kakor si zamišljamo mi. V Beogradu so ustanovili katedro za sociologijo, medtem ko imajo v Zagrebu katedro "Za društveni razvitak i socijalističku izgradnjo". Tako se namreč imenuje ta katedra, ki naj bi bila posvečena preučevanju sodobnih socioloških vprašanj.

Pri nas pa smo mislili, da bi ustanovili samostojno katedro, na katero bi se študentje vpisovali in na kateri bi tudi diplomirali kot sociologi, pri čemer je treba poudariti, da bi lahko študentje pod B vpisovali tudi posamezne sorodne znanstvene panoge. Tu mislim, da prihaja v poštev zlasti kombinacija z zgodovino, razen tega pa tudi posamezne pravne smeri, psihologija itn.

Perspektive študenta, ki bi to katedro absolvirал oziroma ki bi na njej diplomiral, bi bile precejšnje. S te katedre bi prvič izšli predavatelji ustreznega predmeta na srednjih šolah, nadalje bi izšli sociologi v raznih službah in industriji, poleg tega pa bi bila ta katedra precej pomembna tudi za naše novinarstvo in publicistiko. Hkrati bi bila katedra precejšnjega pomena za naš inštitut, ker bi mu ustvarila bazo, zlasti glede praktičnih socioloških raziskovanj, ki so že zdaj precej vezana na delo študentov, seveda za zdaj študentov iz psihologije. Kot sem obveščen, pa je na psihologiji vrsta študentov, ki bi se ob ustanovitvi sociološke katedre prepisala na to katedro, ker je njihov interes tu večji kakor tam.

Kar zadeva organizacijo katedre in njeno delo, mislim, da bi morali delo na tej katedri razdeliti na dva dela, in sicer bi se v prvih dveh letih – te stvari postavljam diskusijsko – oblikoval obči profil sociologa, medtem ko bi se v zadnjih dveh letih vršila večja specializacija glede na zgoraj označene vidike in perspektive. Za nas pa je zlasti pomembno to, koliko lahko že danes z razpoložljivimi kadri tako katedro ustvarimo. Tu sem navrgel nekaj stvari, ki bi jih katedra morala nujno ubesediti v svojem predmetniku. Slušatelji te katedre bi morali v širšem obsegu poslušati teorijo historičnega materializma, nadalje uvod v politično ekonomijo, nato metodiko sociološkega raziskovanja, uvod v statistiko, poslušati bi moral tudi nekaj osnov

psihologije ter uvod v zgodovino socialne in politične misli. V razpravi pred tem sestankom pa je bila navržena še misel oziroma predlog, da bi morali slušatelji te katedre poslušati tudi uvod v sodobno zgodovino, ki bi moral obsegati zgodovino od nastanka imperializma do današnjega dne. Vprašanje je seveda, koliko tega bi prišlo v poštrev v prvih dveh letih in koliko pozneje, v specializaciji.

Za predmete, ki sem jih naštel, obstajajo tudi predavatelji. Tako obstajajo predavatelji za zgodovinski materializem, uvod v politično ekonomijo, metodiko sociološkega raziskovanja, statistiko, za psihologijo in mislim, da bi dobili predavatelja tudi za zgodovino socialne in politične misli. Pri tem predmetu je le vprašanje, koliko bi zgodovina socialne in politične misli vsebovala tudi neki oris zgodovine filozofije in koliko bi zgodovina filozofije morala biti kot poseben predmet. Kar zadeva ta predmet, imamo že danes na katedri za filozofijo težave, ker si moramo predavatelje izposojati iz Zagreba.

Kot rečeno, bi bile na tej katedri dane možnosti vezave z drugimi področji, predvsem z zgodovino, s psihologijo in pravnimi vedami. Poleg tega pa bi v okviru te katedre lahko v posameznih ciklikih predavali o problemih, ki so bili na naši univerzi do zdaj precej zanemarjeni, čeprav bi ti problemi sami po sebi sodili na katedro, ki že obstaja na univerzi, mislim na katedro za etnologijo in etnografijo, kot so: vprašanje zgodovine verstev, Cerkve itn. Sem bi sodila tudi specialna vprašanja s področja etike, estetike itn.

Na podlagi vsega tega, kar je povzetek diskusije, ki smo jo imeli na predhodnem sestanku, bi bilo treba zdaj pod vprašaj vzeti konkretne ukrepe. Zlasti mislim, da bi bilo treba danes razpravljati o vprašanjih, ki sem jih nanizal, in pa o vprašanju, ali naj bi bila ta katedra v sestavu ene izmed obstoječih fakultet ali pa naj bi bila to medfakultetna katedra. Nadalje se postavlja vprašanje, ali bi lahko ustanovili to katedro takoj in začeli njeno delo z nekim naknadnim vpisom ali pa naj bi delo te katedre začeli šele v letnem semestru. Računati je treba tudi s tem, da bo na to katedro verjetno precejšen priliv izrednih študentov. Konkretno pa bi bilo treba danes poveriti posebno komisijo ali pa inštitut, da z rektoratom univerze opravi potrebne formalnosti in predpriprave, ki jih je treba izvršiti. Tako sem nanizal osnovna vprašanja, ki so v povezavi z nameravano ustanovitvijo nove katedre, in bi prosil navzoče, da dajo v povezavi s tem v diskusiji svoj prispevek in predloge.

Prvi se je prijavil k besedi tovariš *dr. Jože Goričar*, ki je dejal, da bi k uvodnim izvajanjem tovariša Zihlerla dodal le nekatere misli, zlasti pa k vprašanju predmetnika in posameznih predmetov. Zdi se mi, je rekel, da predmeti, ki jih je navedel tovariš Zihlerl, vsekakor tvorijo jedro take katedre, vendar pa bi se bilo glede tega dobro pogovoriti še o nekaterih drugih vprašanjih. Tu mislim predvsem na predmet zgodovina socialne in politične misli. Če gremo na formiranje sociologov, se mi zdi, da bi zgodovina socialne in politične misli prišla v poštrev samo toliko, kolikor so se v družboslovju, pravoslovju itn. do ustanovitve splošne sociologije kot posebne znanstvene discipline oblikovale tudi te splošne družbene teorije, poleg tega pa bi bilo vsekakor treba iti tudi na pregled socioloških teorij. (Zihlerl: Mislim, da bi se tu dal nekoliko širši okvir, da se da zgodovinski uvod, toda center bi bil na sodobni sociologiji.)

Nadalje mislim, da se zgodovina filozofije ne bi mogla vključiti v ta predmet, po drugi strani pa je po mojem mnenju absolutno nujno, da študentje poslušajo

samostojen kurz iz zgodovine in filozofije, in to iz dveh razlogov: prvič zaradi tega, ker se je do srede 19. stoletja veliko sociološkega obravnavalo ravno v zgodovini v teh velikih filozofskih sistemih vse do nemške klasične filozofije, po drugi strani pa gre tudi za to, da se študentje seznanijo z zgodovino novejšje filozofije vse do današnjih dni, to pa zaradi tega, ker so novejše, zlasti postkantovske filozofske struje močno vplivale na oblikovanje nekaterih socioloških teorij in se tega po mojem mnenju ne da obravnavati skupaj z obravnavanjem socioloških teorij na neki katedri, ki naj da diplomiranega sociologa, se pravi visokousposobljenega strokovnjaka. Ta mora imeti samostojno znanje iz zgodovine filozofije, zato se mi zdi, da bi bilo treba zgodovino filozofije uvesti kot samostojen predmet poleg zgodovine razvoja socialne in politične misli ter socioloških teorij.

Nadalje mislim, da se bo treba prav tako resno pogovoriti o predmetu, ki ga tovariš Ziherl ni omenil, pa nujno spada v tak predmetnik, in sicer je to demografija. Kolikor poznam sociološko literaturo, se je danes demografija tako razrasla, da si skoraj ni mogoče zamisliti usposobljenega sociologa brez osnovnega znanja tudi z demografskega področja. Poleg tega spada v tak predmetnik tudi novejša zgodovina, pa ne samo novejša, ampak bi kazalo razmisliti tudi o nekem zgoščenem in na višji ravni ter zgodovinsko in materialistično podprtem kurzu iz splošne zgodovine.

Zadnje vprašanje pa so tako imenovane posebne vrste sociologije, ki v zunanjem svetu obstajajo in ki jih mi v nekih oblikah vendarle usvajamo ter z njimi delamo, pri čemer mislim zlasti na industrijsko sociologijo, problematiko družine, ki se obravnava prav tako v posebni sociologiji, nadalje mislim na lokalne skupnosti, kar je pri nas glede na stanovanjske skupnosti precej pomembno, razen če te posebne sociologije na neki način ne vgradimo v splošen kurz zgodovine historičnega materializma. V tem primeru pa to seveda ne bo mogel biti kurz samo teorije historičnega materializma, ampak bo moral biti zgrajen kot marksistična splošna sociologija v zelo širokem obsegu, ki bo moral zajeti vsa ta področja in se predavati v eni ali drugi obliki skozi vsa štiri leta.

Prav tako ne bi bilo slabo, če bi imeli ob razpravljanju o tem predmetniku pred seboj program beograjske skupine za sociologijo. Ta je objavljen v prvi številki časopisa "Sociologija" in se mi zdi kar v redu; pri njem imam le nekaj malenkostnih pripomb. Medtem se mi zdi, da si z zagrebško katedro ne bi mogli kdo ve kaj pomagati, ker je to medfakultetna katedra s poglobitnim namenom, da oskrbuje predavanja na nedružbenih fakultetah tistega predmeta, ki ga imenujemo uvod v družbene vede.

Glede vprašanja, ali naj bo to univerzitetna katedra ali pa naj bo v sestavu filozofske fakultete, pa se mi zdi, da bi bilo bolj logično, da je ta katedra v sestavu filozofske fakultete. Če gremo na medfakultetno katedro, bomo imeli same težave, ker potem katedra ne more dati diplome, ki jo lahko da samo fakulteta. Čemu potem ustanavljati neko vmesno telo, če se da to po vseh logičnih principih in klasifikacijah znanosti združiti s filozofsko fakulteto?

Začel bi z organizacijskim vprašanjem, s katerim je končal tovariš Goričar, se je nato oglasil k besedi tovariš *dr. Vogel*. Tudi meni se zdi, da bi morala biti za začetek ta katedra na filozofski fakulteti, ker naša univerza – takšna, kakršna je – vsaj za zdaj ne dopušča možnosti, da bi ljudje lahko diplomirali zunaj fakultet. To seveda ne pomeni, da ne bi bila ta katedra najbolj čvrsto povezana z inštitutom, s katerim

je lahko v personalni zvezi in ima tam lahko tudi svoje ljudi. Formalno in organizacijsko pa bi bilo zdaj najpreprostejše, če je to ena izmed kateder filozofske fakultete. V okviru tega pa prav tako predstavlja grupo, v kateri ima filozofska fakulteta način pouka zdaj organiziran po grupah.

Naslednje vprašanje, ki je deloma organizacijsko, deloma pa še vsebinsko, je vprašanje, ki nas zdaj muči tudi pri diskusiji v povezavi z reorganizacijo univerze in o katerem bi bilo treba že zdaj razmišljati, je vprašanje etapnega študija. Mi danes govorimo o treh etapah, in sicer o prvi etapi – približno dveletni, drugi fakultetni in o tretji – podiplomskem študiju. V tej povezavi bi bilo dobro preštudirati vprašanje prve etape, ali mi tudi za to smer, se pravi za sociologa, prav tako predvidevamo to prvo etapo in ali bi praksa te ljudi, ki so končali prvo etapo dveh let, pri nas potrebovala. Gre torej za vprašanje, ali bi glede na potrebe prakse – te mi niso dovolj znane – morali te sociologe pošiljati skozi štiriletni študij ali pa bi se lahko za določene namene zadovoljili z dveletnim študijem. To vprašanje je za zdaj odprto, morali pa bi ga prediskutirati. Filozofska fakulteta je sicer sprejela idejo prve etape, se pravi dveletnega študija, kar je zlasti pomembno v današnjih razmerah, ko zaradi silnih zahtev naših srednjih šol ne moremo čakati štiri leta, da bi na vsa tista mesta, na katera moramo postaviti predavatelje, imeli ljudi s štiriletno izobrazbo. To mogoče ni povsod nujno potrebno, vendar je na splošno naval tak, da se pogosto zadovoljimo z dveletnim študijem. Ne vem pa, kako je zamišljen predmet sociologija in ali bi za predavatelje tega predmeta zadostoval dveletni študij. To mislim seveda v tem smislu, da bi bile tu mogoče kombinacije dveh takih dveletnih predmetov, kajti v višjih razredih osemletke oziroma prvih razredih gimnazije je izjemno praktično, če ima profesor, ki ni dovolj zaseden, dve taki skupini, se pravi, da poučuje dva taka predmeta in da je s tem polno izkoriščen.

Tretji problem je predmetnik. Do neke mere je njegov razpored odvisen od tega, kako si zamišljamo prvo, drugo in tretjo etapo. Strinjam se tudi s tem, kar je rekel tovariš Goričar, da bi bilo poleg predmetov, ki jih je naštel tovariš Ziherl, treba vključiti tudi demografijo. To je nova znanstvena disciplina, ki je v zadnjih dvajsetih letih dosegla izjemen razmah; obstajajo tudi posebne mednarodne znanstvene organizacije za študij prebivalstva. Zaradi praktičnega pomena populacijskih problemov in njihovega vpliva na ekonomijo ter nasprotno, ekonomskih vplivov na razvoj in strukturo prebivalstva je bila celo pri Združenih narodih ustanovljena posebna populacijska komisija, ki ima nalogo, da svetuje socialno-ekonomskemu svetu o teh populacijskih problemih. To še zlasti zaradi tega, ker so v tem pogledu ogromne razlike med razvitimi in nerazvitimi narodi ter ima ta stvar čisto praktične politične in ekonomske posledice. Naj omenim še to, da so ne glede na kongrese, ki se vršijo že vsaki dve leti – zadnji svetovni kongres je bil pred petimi leti v Rimu –, Sovjeti, ki so vse do zadnjih par let celo negirali demografijo, začeli zadnja štiri leta demografijo zelo razvijati, ker so spoznali, da je to disciplina, ki jim je zelo potrebna. Tako se mi zdi, da bi bila prav ta katedra za sociologijo tisto mesto, na katerem bi demografijo lahko vključili. Pri nas smo sicer začeli demografijo predavati na ekonomski fakulteti, ker drugega primernege mesta ni bilo, v Beogradu pa so jo sprejeli na sociologijo, kot smo to izvedeli iz članka v "Politiki".

Rekel sem že, da je vprašanje, kako predmete razporediti. Ena možnost je, da bi bili prvi dve leti ti splošni predmeti do neke mere tudi metodološki, v zadnjih dveh

letnikov pa bi bila v nekem smislu usmeritev. Ena možnost je torej usmeritev, ki bi kombinirala sociologijo z določeno smerjo psihologije in tudi z določeno smerjo socialne patologije, kriminologije itn. Ti ljudje danes poslušajo predmete na pravni fakulteti; skoraj polovica teh predmetov je takih, da je nesmiselno, da jih poslušajo, medtem ko bi bila takšna kombinacija koristnejša. Prav zato tu nastopa tudi vprašanje tako imenovanega industrijskega sociologa, po katerem je potreba vedno večja, ki se nekako oblikuje na psihološki fakulteti, je pa obremenjen z množico predmetov, ki so zanj nezanimivi in nesmiselni, zato bo treba kombinirati določene ekonomske predmete, da ti ljudje nekaj vedo tudi o podjetjih, ker zdaj ne vedo ničesar, pri nas pa bi ga bilo spet nesmiselno vezati, ker ga obremenjujemo z balastom drugih problemov, ki pa zanj spet niso zanimivi. Tako bi bila ta druga smer kot nalašč postavljena za tako imenovanega industrijskega sociologa, tj. človeka, ki ima nalogo, da v podjetju analizira te družbene odnose in da s tega vidika svetuje potrebne ukrepe. Za novinarja bo mogoče potrebna druga smer, na kateri bi bil večji poudarek na zgodovini in političnih vedah.

To je torej ena možnost, da bi bil tako ta diplomirani sociolog že usmerjen, ne sicer specialistično, ampak že precej usmerjen. Pri tem bi šli lahko celo tako daleč, da bi bila že tudi diploma sama deljena tako, da bi bila posebej diploma za tega industrijskega sociologa in posebej diploma za neko drugo smer. Seveda pa tu obstaja še druga možnost, da bi ta katedra ustvarjala v glavnem le splošnega sociologa, medtem ko bi specialnega sociologa za razne smeri dobili iz podiplomskega študija. To sta torej dve poti, o katerih bi bilo treba razmisliti, od odločitve pa bi bili seveda odvisni tudi razpored predmetov in predmetnik pa tudi količina posameznih predmetov.

Glede začetka dela te katedre bi bilo treba videti, ali je pametno izgubljati še eno leto ali ne. Če bi bilo precej kandidatov, ki so se vpisali zdaj na pravo, psihologijo ali pa tudi na filozofijo, ki bi hoteli postati industrijski sociologi ali pa diplomanti za socialne službe, bi bilo mogoče škoda puščati te ljudi, da izgubljajo eno leto, in bi se dal prvi letnik hitro organizirati. Imam namreč vtis, da vsa ta predavanja deloma že obstajajo, če jih ni, pa bi se tudi to dalo hitro začeti, čeprav tudi z neko zakasnitvijo, tako da bi v prvem letniku izjemoma poslušali nekatera predavanja šele v drugem semestru, celo nekoliko skrajšana, tako da bi s tem prvo generacijo že prevzeli. To bi imelo seveda svoje dobre in slabe strani. Dobre bi bile v tem, da bi nas ti študentje, ki bi se vpisali, silili k temu, da stvar resno vzamemo v roke in da zelo intenzivno delamo na končni izgraditvi te sociološke grupe. Prav tako pa bi bilo dobro to, da bi to prvo grupo študentov brez izgube časa sprejeli. Slaba stran vsega tega pa bi bila v tem, da stvar še ni dovolj premišljena, bi se pa pri tem lahko poslužili tudi programa beograjske fakultete. V tej povezavi sem govoril z nekaterimi tovariši in imam pri rokah tudi članek, ki ta predmetnik opisuje; v njem so poleg splošnih predmetov še politekonomija, demografija, socialna antropologija, etnologija in socialna psihologija. Posebej pa je našeta zgodovina 19. in 20. stoletja s posebnim poudarkom na razvoju mednarodnega delavskega gibanja. Posebej bodo študirali sociologijo dela, sociologijo vasi in socialno patologijo.

Vse te stvari bi zdaj morala po mojem mnenju na podlagi teh diskusij preštudirati neka komisija in videti, kako in kdaj začeti.

Če bi se v okviru filozofske fakultete ustanovila taka sociološka grupa, je nato

rekel tovariš *Peter Seliškar*, bi bili prizadeti dozdejšnja filozofija in sociologija. V to sociološko grupo bi padel tak predmetnik, ki bi obsegal družbeno-pravno filozofijo, po drugi strani pa estetiko in etiko ter še morda zgodovino filozofije, kar bi pomenilo, da bi ta sociološka grupa prevzela nase velik del filozofske materije. Za ožjo filozofijo bi potem ostalo samo še to, čemur pravimo spoznavna teorija. Vprašanje je zato, ali se bo potem filozofija kot samostojna grupa sploh še ustanovila ali pa bo tu neka personalna unija, kajti nedvomno je, da bo ta sociološka grupa ena izmed vodilnih grup, ki bo vključevala vse sociologe in bo samo formalno vključena v filozofsko fakulteto, čeprav bi bila po svojih predmetih na enak način lahko vključena tudi v pravno fakulteto. V resnici bo tu nastalo vprašanje, kak odnos bo med filozofsko grupo in to sociološko grupo, ali bi filozofija kot samostojna grupa sploh še obstala ali pa bi se popolnoma vključila in v kakšni obliki. Kljub temu pa se bo, če se da vse to v sociološko grupo, prav gotovo zgodovina filozofije za filozofe predavala še vedno v znatno večjem obsegu kot pa za sociologe, poleg vsega pa tu ostane še tudi sistematična filozofija, ki je prav tako obsežen predmet, ki s tem ne izgubi prav nič na pomenu. Vprašanje pa je vendarle – zaradi tega, ker sta ti dve grupi sorodni –, ali se bo to vezalo v obliki neke personalne unije, kar bi bilo prav tako treba pri teh organizacijskih vprašanjih rešiti, ker bo s tem razdružena do zdaj obstoječa grupa.

Glede vprašanja, ali je tudi na sociologiji potreben dveletni kurz, kakor je to mišljeno drugod, je nato dejal *profesor Vlado Šmid*, moram reči, da ne vidim prave potrebe in možnosti, kajti dveletni kurz na naši filozofski fakulteti je zdaj potreben predvsem zaradi pomanjkanja učnih moči na srednjih šolah. Zato tu ne bo prišla v poštev namestitev na zdajšnjih gimnazijah tistih, ki so šli skozi ta dveletni kurz, ker bi bilo to korak nazaj v primerjavi s kvalifikacijo, ki se je za pouk na gimnazijah že od nekdaj zahtevala. Sociologije pa na osemletkah ne bi poučevali in je to predmet, ki bi prišel v poštev samo za gimnazije. Zato bi bilo nekoga, ki bi se usposabljal za zdajšnjo gimnazijo, težko poslati na tak dveletni kurz, poleg tega pa še s tako abstraktnim predmetom. Tako bi tak dveletni kurz prišel v poštev samo za določene neposredne praktične naloge, za ta namen pa imamo že šolo za socialne delavce. Po vsem tem niti na vem, kakšna diferenciacija naj bi bila med absolventom šole za socialne delavce in med tistim, ki naj bi imel pri nas končane štiri semestre. Zato ne vidim možnosti, ali je sploh treba imeti tudi za to katedro dveletni kurz; mislim, da bi morali zato ostati pri drugi stopnji šolanja, tj. končati osem semestrov, in nato podiplomski študij.

Glede organizacije predmetnika pa bi tu lahko nekoliko pomagala tudi izkušnja iz pedagogike, kjer imamo tradicionalne osnovne in teoretične kurze, občo pedagogiko, didaktiko itn., poleg tega pa imamo za višje semestre že posamezne konkretne teme, kot so na primer: vzgoja v družini, kvantitativne metode v pedagogiki itn. Daš skratka take konkretne teme in gledaš, da jih v štirih letih tako razporediš, da vsakdo pomembnejše teme posluša. Te teme pa bi bile lahko tudi izbirne glede na prihodnjo specializacijo pri podiplomskem študiju. Poleg tega mislim, da bi morali biti organizacija vpisa in možnost kombinacij na tej katedri zelo prožni zaradi pestrih nalog in zaposlitvenih možnosti absolventov. Mogoče bi se delalo tudi v taki obliki, kot že ponekod imamo, da bi imeli eno predmetno skupino nekakega čistega sociologa, ki bi študiral samo sociologijo, imel pa bi seveda več predavanj, poleg

tega pa bi imeli dvopredmetno skupino, v kateri imaš sociologijo s kombinacijo. Rešiti bi bilo torej treba tudi vprašanje, ali lahko nastopa sociologija kot B-predmet, s tem da je neki drug A-predmet. Poleg tega mislim, da bi bilo dobro pri teh kombinacijah gledati tudi na to, da bi se tisti, ki bi vzel dvopredmetno skupino, upošteval za pouk na srednji šoli. Pri tem pa bi bilo treba paziti na to, da bi dajali prednost predvsem tistim kombinacijam, ki so tudi srednješolski predmet, ker je potem takega absolventa na šoli lažje zaposliti. V tej povezavi ne bi bilo prav nič napak, če bi nekdo vzel kombinacijo slovenščine in sociologije, ker mu to njegov pogled na slovenščino in literaturo lahko precej poglobi.

K besedi se je nato oglasil tovariš *France Perovšek*, ki se je dotaknil nekaterih organizacijskih vprašanj. Dejansko, je rekel, imamo pri zdajšnjih predpisih nekaj odprtih vprašanj, vendar mislim, da lahko kake novele k zakonu o univerzi ali pa k statutom ta organizacijska vprašanja pustimo tako kakor mislimo, da je najboljšše. Končno lahko razpravljamo tudi o tem, da bi se delo te katedre razvijalo v okviru inštituta, toda vprašanje je, kdo naj potem da diplomo, kajti po teh predpisih, po katerih zdaj inštitut obstaja in dela, diplome ne more dati. Zato bi mogoče kazalo razmisliti tudi o tem, da bi sčasoma prišli do tega, da bi mogoče tudi inštitut dal tako diplomo, če temu prilagodimo predpise ali pa da – potem ko je študij končan, da to diplomo filozofska fakulteta. To je seveda vprašanje, ki bi ga bilo treba prediskutirati. Reči pa mislim predvsem to, da če se bo pokazalo, da bi bilo treba spremeniti predpise, da naredimo tudi to.

Glede predmetnika pa bi bilo mogoče dobro, če bi že kar iz svojega sestava oblikovali komisijo, ki bi pregledala, katere predmete naj bi ta katedra imela in katerih ne, zlasti še, če mislimo, da bi bilo treba delo katedre začeti že letos. Ta orientacija bi bila povsem pravilna, in če ne bi tega uspeli v prvem semestru, bi poizkušali vsaj v drugem. Zato bi morda kazalo iz tega našega današnjega okvira oblikovati grupo, ki bi do določenega roka izdelala že konkreten predlog, na osnovi katerega bi se odločili za to ali ono in takoj začeli postopek.

Isto velja tudi glede organizacijskih vprašanj. Pri tem vprašanju prav tako ne gre samo za to, kdo da diplomo in kdo ne, ampak gre še za vrsto drugih stvari, zlasti pa je treba imeti pred očmi, da bo treba voliti tudi univerzitetne učitelje in podobno. Pri tem bomo seveda morali zasledovati določeno kadrovsko politiko in določen interes; vprašanje je, ali se bomo strinjali s tako organizacijsko strukturo, kakršna je zdaj. Teh razmer res ne poznam dovolj, toda reči je treba, da imamo mi povsem določen interes, da določen človek predava to in to, nekdo drugi spet nekaj drugega in se zato v tej povezavi postavlja vprašanje, ali ima tisto volilno telo na fakulteti vtis, da si nekaj vsilil in ali se nam to izplača, ali pa je boljše izdelati take predpise, po katerih na neki drug način prideš do teh univerzitetnih učiteljev. Te probleme samo nakazujem, ne da bi hotel s tem reči, da je tako ali drugače treba napraviti, vendar opozarjam, da bomo na te probleme trčili. Zato je boljše, da jih zdaj vsaj registriramo in nanje računamo, kakor pa da bomo pozneje z ne vem kakšnimi težavami pristopili k njihovem reševanju. Izjemno pa je pomembno seveda to, da še to leto izpeljemo to zamisel, da se delo te katedre začne.

Strinjal bi se s tem, se je nato oglasil k besedi tovariš *Metod Mikuž*, kar so rekli predgovorniki, in bi zato omenil le nekaj praktičnih stvari. Predvsem je bistveno, da oblikujemo novo katedro, pri čemer se ne bi vtikal v to, kakšni postopki bodo

potrebni. Dotaknil pa bi se tega, kar je rekel tovariš Seliškar; zdi se mi, da ni razloga, da bi potem katedro za filozofijo na ljubljanski univerzi opustili. Prav tako se mi zdi, da je nujno, da takoj sestavimo tisto komisijo, v kateri morajo biti predvsem strokovnjaki sociologi in mogoče še kdo z univerze, katere naloga bi bila določiti, kateri so glavni predmeti za tako imenovano občo sociologijo, kot je to rekel tovariš Ziherl. Ključ je v tem, kateri so obči predmeti, kateri so stranski predmeti in kateri so dopolnilni predmeti, ne glede na to, ali je ta skupina enopredmetna ali dvopredmetna. Stvar univerzitetne uprave je potem povsem jasna, kajti če bomo prezentirali potrebo po taki katedri, bo ta predlog prav tako usvojen, kot je bil predlog za katedro za muzikologijo. Zato naj bi se ta komisija v najkrajšem času definitivno odločila, kateri so glavni, stranski in dopolnilni predmeti. Med dopolnilne predmete štejem tudi tuji jezik, ker ne smemo pozabiti, da bo absolvent dobil diplomu. Nadalje se absolutno strinjam s tem, kar je rekel tovariš Goričar, da bi se uvedel od vsega začetka neki splošen kurz obče zgodovine. Strokovnjaki naj se potem dogovorijo, ali je to potem stranski ali glavni predmet ali pa je to dopolnilni predmet, kajti poznati samo 19. in 20. stoletje je po mojem odločno premalo za sociologa, ki pa mora le vedeti nekaj več o zgodovini.

Še neka stvar je, ki bi jo morali čim bolj pospešiti, to je vprašanje časa. Popolnoma se strinjam s tovarišem rektorjem, ki je rekel, da bi bilo treba začeti takoj, in to prav zaradi tega, ker je verjetno res veliko študentov, ki se na primer niso vpisali na JUS za to, da bi bili praktični juristi, ampak imajo mogoče prav namen postati sociologi. Prav tako pa razumem vprašanje posameznih etap tako, kot je to načel tovariš rektor, ker vem, da se to vprašanje pred univerzo postavlja in morajo fakultete odgovoriti, ali bodo te posamezne stopnje uvedle, toda za zdaj bi to vprašanje pustil, ker bi potem res nastale težave glede tega, kaj je s to prvo etapo in zakaj potrebujemo takega sociologa. Hkrati s tem pa se postavlja tudi vprašanje predmetnika, kateri je tisti maksimum oziroma minimum, ki ga bo moral nekdo na tej prvi stopnji obvladati.

Pri organizacijskih vprašanjih, je nato rekel tovariš *Jože Pernuš*, pa bo šlo hkrati tudi za določena vsebinska vprašanja, kako oborožiti posameznega sociologa. Če že gremo pri vseh drugih fakultetah v to, da dosežemo trojno graduacijo in deloma tudi inverzijo študija v širšem smislu, in če potem ustanavljamo novo grupo na filozofski fakulteti – pri tem nisem seveda povsem prepričan, da je najboljša rešitev, da je ta katedra na filozofiji, ker se mi zdi, da bi ta katedra bolj sodila na družbeno-pravno fakulteto, kar pa je navsezadnje prav tako samo formalna stvar –, imam občutek, da gledamo na te stvari bolj z vidika neposrednih potreb zaradi dejstva, da sociologijo kot predmet uvajamo tudi na srednjo šolo. Zdi pa se mi, da je še večja potreba po tistih praktičnih sociologih v našem celotnem komunalnem sistemu, v stanovanjski skupnosti, v podjetjih in drugod. V povezavi s tem pa se seveda postavlja vprašanje, ali tam res potrebujemo tako visoko izobraženega sociologa in ali nam ni to nekoliko predrag kader, na katerega bi morali tudi predolgo čakati, ali pa je mogoče dovolj, da pozna osnovne sociološke principe, da bo lahko sodeloval pri konkretnih stvareh. To je tisto osnovno vprašanje, od katerega mora biti odvisen lik tako imenovane prve ali pa druge stopnje. Poleg tega je dejstvo, da imamo le šolo za socialne delavce, ki je višja in po svoji vsebini sociološka šola. Prek tega dejstva po mojem mnenju ne moremo iti, in če povsod gledamo, da bi programe teh višjih

šol in univerzitetnega študija usklajevali ter da najdemo tudi prehode, kjer bi talenti iz višjih šol šli na fakulteto, ne da bi morali začeti znova, je treba na te stvari misliti tudi pri organizaciji te nove katedre, tako da ne bi delali programa samo za letošnje leto, prihodnje leto pa bi ga že spreminjali. To je hkrati tudi tisto, kar nam študentje upravičeno prigovarjajo, češ saj niti eno leto ne študiramo enako. Zato bi bilo boljše kak mesec počakati, da bi stvari temeljito premislili in bi mogoče začeli z letnim semestrom, pri tem pa bi se te stvari nekoliko bolj razjasnile.

Hotel sem sprožiti nekaj podobnega, je nato rekel *dr. Dolfe Vogelnik*, moram pa prej odgovoriti tovarišu Perovšku, da pa je vendar za zdaj organizacijska oblika taka, da je fakulteta tista, ki daje diplomo. Če to opustimo, fakulteta izgubi svoj smisel. Inštitut je le organizator raziskovalnega in pedagoškega dela, medtem ko je fakulteta tisti formalni okvir, ki daje diplomo.

Toda vse to ni toliko pomembno, ker je pomembnejši drugi problem, tj. ali je res filozofska fakulteta najbolj pripraven okvir za to sociološko grupo. Danes bomo verjetno res težko našli kak drug okvir, zlasti še, ker je pravna fakulteta tako trdno organizirana in jo je med vsemi najtežje premakniti. Res pa je, da je slabost filozofske fakultete in njenega načina študija ta, da gre tam še vedno vse nekako bolj v znanstveno smer, da imajo tam znanstvene skupine itn., kar se mi zdi zelo slabo. Nikjer namreč ne gremo za tem, da bi iz določenega dela študentov ustvarjali znanstvenike, iz drugega dela pa praktike. Formiranje znanstvenika je stvar študija višje stopnje, medtem ko to stvar pri nas pogosto postavljamo ravno narobe. Normalno pa bi moralo biti, da v vsakem primeru začnemo s praktikom na prvi in drugi stopnji, medtem ko je vprašanje znanstvenika stvar podiplomskega študija; to je stvar človeka raziskovalca, ki je toliko sposoben, da se razvije v znanstvenika. Nemogoče pa je nekoga, ki se vpiše na univerzo, predestinirati za znanstvenika.

To so pri nas tiste teoretične skupine, je nato pojasnil *dr. Metod Mikuž*, v katerih gre za predmete, ki se v srednji šoli ne predavajo. Mi vzemimo za primer skupino za umetnostno zgodovino, ki je predmet, ki se na srednjih šolah ne predava, potrebno pa je, da na fakulteti obstaja.

Če se zdaj vrnem na vprašanje etapnega študija, je nadaljeval *dr. Dolfe Vogelnik*, in v povezavi s tem na inverzijo, ne moremo iti mimo šole za socialne delavce. To je zdaj šola, ki se ji vsakdo nekoliko odpoveduje, in ni jasno, kam spada. To je višja šola – pravniki pravijo, da ni njihova, spada pa prav v krog tega, o čemer mi zdaj govorimo. Ne poznam sicer podrobno njenega programa, vem pa, da je zelo praktično usmerjena. To se pravi, da spada v prvo nižjo etapo ustvarjanja tega praktičnega družbenega delavca, od katerega ne zahtevamo, da ima tako visoko teoretično izobrazbo. Zato bi bilo ob tej priložnosti treba videti, kako je s to šolo in ali je ne bi kazalo povezati s to skupino, da bi fakulteta prevzela skrb za te socialne delavce in da se tudi omogoči tistim, ki so končali to šolo, da z nekimi diferencialnimi izpiti nadaljujejo to družbeno izobrazbo na višji stopnji. Hkrati s tem se seveda postavlja tudi vprašanje, ali ne bi kazalo reorganizirati te šole in jo vključiti v samo fakulteto ter jo vzeti kot prvo nižjo etapo. To seveda ne pomeni, da se ne bi že takoj paralelno vršili neki splošni teoretski kurzi. Imam namreč občutek, da se inverzija velikokrat zelo primitivno pojmuje, da je zdaj vsa teorija zadnji dve leti, kar je nesmisel, ampak je tu treba iti takoj v praktično orientacijo, paralelno pa predavati tudi teorijo. Tisti študent, ki ne bo sposoben dojeti teorije v zadostni meri, bo še vedno imel možnost

diplomirati iz praktičnih stvari in ga damo družbi kot praktičnega delavca v operativno. Tisti, ki je teoretsko bolj nadarjen in dojemljiv, pa bo obenem opravil teorijo in šel v višje letnike, nato pa bo socialni delavec na višji stopnji. Zato se mi zdi, da je prav zdaj priložnost, da bi na to vprašanje pogledali tudi s tega vidika. Če bomo šli namreč mimo tega vprašanja, se bo to vprašanje zlasti fakulteti zelo hitro vrnilo. Iz zveze nam je postavljen rok, da moramo organizacijska vprašanja univerze, zlasti pa višjih šol in njihove afilije, razčistiti v teku tega leta, tako da bi bile te stvari v prihodnjem študijskem letu absolutno bolje rešene, kakor so danes. Zato bi bilo tudi s tega vidika treba to stvar premisliti in v povezavi s tem tudi načeti vprašanje inverzije.

Povsem bi se strinjal s tem, je nato rekel *dr. Jože Goričar*, kar sta rekla tovariša Pernuš in *dr. Vogelnik* glede strukture pedagoškega dela in katedre, ki jo ustanovljamo skladno z novimi načrti za reorganizacijo vsega univerzitetnega študija sploh. Stvar šole za socialne delavce pa je taka, da se je mi, pravniki, ne otepamo, ampak nam jo vsiljujejo in je dejstvo, da danes ta šola dejansko nikamor ne spada. Struktura tega socialnega delavca, čeprav med študijem posluša neke pravniške predmete, je pa vendarle zelo daleč od pravnika. To je tipičen primer, kot je le rekel tovariš Pernuš, takega višjeusposobljenega socialnega strokovnjaka, ki bi ga lahko dajala sociološka katedra.

Načeti pa mislim še vprašanje, kdaj naj bi začela ta katedra delati. Mislim namreč, da bi se stvar, če jo energično vzamemo v roke, dala začeti z začetkom poletnega semestra, kar pa bi lahko za veliko študentov pomenilo že drugi semester študija. Iz lastne izkušnje vem, da je letos v prvem letniku pravne fakultete nekaj takih študentov, ki bi se takoj prepisali na sociologijo, če bi že obstajala. Ti študentje poslušajo pri nas politično ekonomijo in uvod v sociologijo, tako da bi se jim te stvari lahko štele za začetek, podobna situacija pa je verjetno tudi na ekonomiji in psihologiji. Kar zadeva priprave same, pa mislim, da bi bilo treba ustanoviti ne eno, ampak dve komisiji. Ena naj bi se ukvarjala samo z organizacijskimi vprašanji, kamor sodi tudi vprašanje, ali naj bo ta katedra na filozofiji ali pri inštitutu, in podobna, druga komisija pa naj bi se ukvarjala samo s programom tega predmetnika in pedagoško strukturo.

Kar zadeva vprašanje, pri kateri fakulteti naj se ta katedra osnuje, se mi zdi, da je le najbolj skladno z dozdajšnjim razvojem sociologije pri nas in zlasti tudi drugod po svetu, da so take katedre pri filozofski fakulteti, če se ne da osnovati neke samostojne sociološke fakultete, za kar pa ne obstajajo realni pogoji. Če bi nekdo mislil, da bi se taka katedra dala ustanoviti tudi pri pravni ali ekonomski fakulteti, pa bi s tem, če že ne zanikam te možnosti, zagrešili vsaj lepotno napako. V Franciji je na primer tako, da so šele lansko leto uvedli možnost diplomiranja iz sociologije, imajo pa interfakultetno katedro za sociologijo, ki je katedra filozofske in pravno-ekonomske fakultete, ker sta tam pravni in ekonomski študij združena, diplomo pa vendarle daje filozofska fakulteta. Ta interfakultetna katedra je samo v toliko, da koordinira študijsko obveznost, po kateri mora študent nekaj predmetov poslušati in polagati izpite na eni, nekaj izpitov pa na drugi fakulteti. Pri nas te potrebe ni, vendar pa bi to vprašanje ta organizacijska komisija lahko temeljito pretresla.

K besedi se je nato oglasil tovariš *dr. Jože Potrč*, ki je dejal, da je izjemno razveseljeno, da se organizira taka sociološka katedra, čeprav je nastal problem kolizije med

socialnim delavcem in sociologom, med filozofom in sociologom, med pedagogom in mentalnim higienikom itn., ker postaja življenje zelo kompleksno in se ga mora zato tudi kompleksno zajemati. To pa ni vedno mogoče, kajti potrebna je specializacija, pri tem pa eno področje posega v drugo. Pri tem bi se nagibal k temu, da bi vendarle tak slušatelj po dveh letih šel na srednjo šolo, na kateri pa bi spet prišel v kolizijo s filozofom, ker razumemo, da bo moral sociolog marksistično filozofijo demonstrirati na praktični znanosti. Zato se tudi jaz strinjam s tem, da mora biti posebna filozofija tudi naprej, vendar da ne visi v zraku tako, kot je do zdaj, ko ni našla praktične vsakodnevne uporabe, kakor jo je našla v dnevni politiki. Politika za nas ni samo neka stroka med strokami, ampak je prav taka znanost kakor vse druge znanosti. Toda analizirati družbo in odkrivati njene zakonitosti ter bogatiti naše znanje bo zdaj prav področje naše marksistične filozofije, tako da bo ta našla svojo uporabo. Ločiti uporabo od teorije je na splošno slabo znano, vendar je že s tem, da smo se obrnili k sociologiji, to velik korak naprej v primerjavi z Rusi, ki so to razglasili za buržoazno znanost, ki naj bi jo uvedli Američani. Tako so tudi prej Rusi zanikali demografijo, medtem ko jo zdaj uvajajo, ker je končno prav vseeno, kako določeno znanost imenuješ – ali je to družbena veda ali pa sociologija, bistvo je, kaj odkrivaš in kako to znanost bogatiš. Prav tako kot sta ena sama fizika in biologija, sta ena sama tudi sociologija in politika, samo seveda z nasprotnih stališč. Zato bi ta komisija morala res skrbno izdelati predmetnik, s tem da bi imela pred očmi, da ne bi v srednje šole prenašali teh stvari tako kot zdaj, ampak da bi historični in dialektični materializem tudi aplicirali. Res je, da je potrebna tudi teorija, toda tudi aplikacija mora biti dostopna mladini, da spozna, da se historičnega materializma ne učimo zaradi historičnega materializma, ampak za to, da ga uporabljamo.

Ko sem na medicinski fakulteti med predavanjem povedal nekaj besed glede svojih specialnih nazorov, je pristopil neki študent, po rodu Tržačan, in mi je rekel, da je filozofiranje neumnost, ker to razume za špekulacijo, in da je privrženec pozitivnih ved. Seveda moramo takemu človeku jasno povedati, da smo mi še kako za pozitivno znanje. Danes je sociologija že tako razvita, da imamo že posebno sociologijo družine. Nemci imajo na primer za to samo tri specialiste, medtem ko ima Amerika celo biblioteko o tem vprašanju. Nedvomno je, da je v tem raziskovanju še veliko slabo uporabljivega materiala, vendar pa v tej količini najdeš tudi kakovost in resnice, ki so interesantne. Res je, da ima zelo malo ljudi zanimanje za popolnoma abstraktno teorijo in da so redki ljudje, ki se bodo vpisali na čisto filozofijo, toda uporaba filozofije v vsakem predmetu človeka nagiblje k temu, da dobi zanimanje za te stvari. Zato se ne smemo bati teh kolizij, ampak jih moramo – nasprotno – pričakovati. Tako sem kot primer navedel zdravnika in pedagoga, ki imata skupni predmet mentalno higieno, za katero ne veš, ali jo je napisal pedagog ali zdravnik.

Glede konkretnih predlogov mislim, da bi lahko šli na to, da bi po dveh letih ti slušatelji šli na šole, s tem da bi večina teh ljudi študirala naprej tudi kot izredni slušatelji, kar je prav gotovo tudi način študija, ki ima veliko prihodnost. Glede predmetnika pa sem mislil opozoriti na to, da je etnologija samo specialna veda, ne pa neka splošna veda. Mislim, da je izjemno dobro, da imamo sociologe, ki bi na vseh fakultetah predavali sociologijo; glede tega smo šli korak nazaj od nekdanje Jugoslavije, ko so inženirji in tehniki imeli tudi sociologijo, medtem ko smo mi pred nekaj leti skušali dati nekaj marksizma in leninizma, pa smo to pozneje opustili.

To, kar danes uvajamo, je sicer povratek na neki znatno višji stopnji, pri čemer pa naj poudarim, zlasti kar zadeva medicinsko fakulteto, da je treba stvari prilagoditi tako, da se ne bo na vseh fakultetah predavala sociologija enako, ampak tako, da se da poudarek predvsem tistim stvarim, ki so zanje življenjsko potrebne. Vprašanje diferenciacije teh predavateljev je vsekakor stvar, o kateri ni bilo govora. Sama katedra pa naj bi dala strokovnjake za industrijo, srednje šole, za razne ustanove itn.

V povezavi s tem, kar je bilo rečeno do zdaj, je nato rekel tovariš *Peter Seliškar*, zlasti pa kar je rekel tovariš dr. Potrč, bi bilo koristno, da se med filozofijo in sociologijo postavi personalna unija. Če bodo iz filozofije izločene vse praktične stroke in dane sociologiji, bo filozofija postala še bolj abstraktna veda. Sociologija bo potem po eni strani katedra, ki bo nad filozofsko, ker spada po svojem karakterju na pravno in ekonomsko fakulteto, prav tu pa je povezava tudi s filozofijo, ki je prav tako potrebna vsakemu pravniku in ekonomistu. Zato bi bilo treba razmisliti o tesnejši povezavi med sociološko in filozofsko grupo, še zlasti zato, ker bodo morali filozofi poslušati celo vrsto predmetov v sociološki grupi, kot na primer etiko, estetiko in historični materializem. (Dr. Goričar: Etika in estetika najbrž ne bosta na sociologiji, ker sta to izrazito filozofska predmeta.) Kakor je bilo rečeno, bosta vendarle v neki obliki, sicer pa je to vprašanje. Na vsak način bo treba razmisliti o tem, da filozofija ostane samostojna, je pa personalno povezana s to grupo.

Kakor hitro oblikuješ katedro za sociologijo, je nato pripomnil *Lev Modic*, moraš drugače kot zdaj oblikovati tudi grupo za filozofijo. Pri tem seveda ni osnovno vprašanje personalna unija, ampak program fakultete. To pomeni, da bi morala komisija, ki bi izdelovala predlog za sociologijo, izdelati hkrati tudi nov program za filozofijo.

Ker se zdajšnja grupa razbije na dve, je še pripomnil *Peter Seliškar*, je treba oblikovati program za obe grupi.

Ena izmed glavnih težav, ko reorganiziramo univerzo, je nato rekel *dr. Dolfe Vogel*, je zlasti ta, da ne moremo dojeti te ideje, da gremo danes v bistvu tudi na podiplomski študij in da je ta bistveni oziroma sestavni del celotnega študija. Zato ne moremo nobene fakultete prepričati, da bi s to perspektivo delala načrt štiriletnega študija in tudi dveletnega, se pravi, da bi absolutno morala razbremeniti štiriletni študij ter težje teoretske in abstraktne discipline absolutno postaviti pod podiplomski študij. Prav na družbenih področjih pa so te discipline izjemno težke, vsekakor pa težje kot tehnične, v katerih imaš možnost eksperimenta. Na družbenem področju so odnosi neprimerno kompleksnejši, zato bi morali prav tu misliti na to, da vrsto predmetov na višji stopnji rezerviramo za podiplomski študij in jih ne predvidevamo že v štiriletnem študiju. To se pravi, da moramo hkrati s tem, ko sestavljamo program za dve- in štiriletni študij, sestavljati program tudi že za šestletni študij, tako da bodo morali tisti, ki bodo hoteli najgloblje pronicati v procese družbe, poleg štirih let študirati vsaj še dve leti. To bo potem naš najvišji družbeno-raziskovalni kader. Zato ne bi mogli imeti ambicije, da bi v teh štirih letih lahko do konca formirali sociologa na najvišji stopnji. To je povsem izključeno, zlasti še, če je tu povezava s filozofijo. Zato bi predlagal, da bi ta komisija nujno vzela kompleksno vprašanje sociološkega študija z vidika vseh treh etap, pri čemer vidi, ali je prva etapa potrebna ali ne, pri čemer je treba razčistiti tudi odnos do šole za socialne delavce, vendar pa ne bi smela delati programa samo z vidika štiriletnega študija. To

se pravi, da že razbremeniš štiriletni študij določenih teoretskih predmetov, ki jih bo dal podiplomski študij kot redno nadaljevanje štiriletnega študija.

Nekaterim vprašanjem, ki so bila tu načeta, je nato rekel tovariš *Boris Ziherl*, bi dal svoje mnenje. Šel bom kar po vrsti, kakor so bila vprašanja načeta.

Kar zadeva vprašanje, ki ga je načel tovariš dr. Goričar, to je vprašanje historičnega materializma in posebnih sociologij, mislim, da ne bi šli na to, da bi v historični materializem vključili vse posebne sociologije. Historični materializem naj bi obsegal osnovne pojme družbene strukture in medsebojnega učinkovanja njenih posameznih delov oziroma plasti, medtem ko bi posebne sociologije vključevali že glede na diferenciacijo slušateljev, ker mislim, da je tudi dejansko nemogoče, da bi predavatelj predmeta, kakršen je historični materializem, obsegal vse to v svojem predmetu. Šli pa bi na to, da bi že v prvi etapi predvideli skupni program, poleg tega pa zelo široke možnosti za usmerjanje. To se pravi, da bi bilo vsem nekaj skupnega, toda obvezen študij bi bil za te posamezne usmerjenosti tudi še v tej prvi etapi. Če predvidevamo tu etapni študij – in mislim, da ga je treba –, imamo tu perspektivo, da se nam na tej prvi etapi oblikuje že profil sociologa oziroma družboslovca, ki bi nam lahko zapolnil vrzeli, ki se nam bodo pokazale, kakor hitro bomo začeli v srednjih šolah uvajati ta predmet. To se pravi, da bomo zlasti v začetku imeli precejšnjo stisko glede predavateljskega kadra za ta predmet na srednjih šolah. Prav tako pa se strinjam, da bi morali vprašanje šole za socialne delavce preučiti hkrati z možnostjo vključitve te šole v to katedro, kajti že zdaj se je šola obrnila na inštitut z vrsto vprašanj, ki jih sama ne zmore, zlasti kar zadeva predavanja predmeta obča sociologija. Tretja panoga, ki bo najbrž tudi računala na absolvente prve etape, pa so po mojem mnenju tudi novinarji. Tako bi morali računati s tem, da bi že v prvi etapi ustvarili možnost absolviranja v več smereh.

Strinjam se s tem, da bi bile tri etape, pri čemer mislim, da bo pri tretji etapi precejšnjo vlogo igral inštitut, čeprav ne izključne vloge, vendar pa precejšnjo, če so ustanovitelji inštituta imeli pred očmi to, da bi ta inštitut zbiral kadre, ki bi imeli perspektivo in voljo razviti se v marksistične družboslovce. Moment marksistične usmerjenosti inštituta so njegovi iniciatorji izrecno poudarili.

Strinjam se tudi s tem, da bi katedra ostala na filozofski fakulteti, in sicer zaradi razlogov, ki so jih navedli tovariši, k čemur pa bi dodal še razlog političnega značaja. Mislim, da bi katedra v okviru filozofske fakultete tudi prispevala k temu, da bi se politični profil filozofske fakultete nekoliko izboljšal. Poleg tega pa je filozofska fakulteta taka fakulteta, ki ima vrsto oddelkov, ki so po vsem svojem interesu neposredno vezani za delo take katedre. Tu imamo zgodovino, etnologijo, psihologijo, umetnostno zgodovino itn. Prav tako se strinjam s tem, da bo na filozofski fakulteti prej ali slej treba, kot temu pravimo, zagrabit bika za roge in temeljito preštudirati problem, ki ga je postavil tovariš Vogeltnik, in sicer enostranske že začetne usmerjenosti v izključno tako imenovani znanstveni študij oziroma pripravljati čistega znanstvenika, kar ima za praktično posledico, da nam iz filozofske fakultete prihajajo ljudje, za katere ne veš, kam bi jih dal, in ki iščejo potem zatočišča po raznih inštitutih, akademijah znanosti in v raznih drugih, v našem družbenem življenju manj pomembnih ustanovah. Tu že obstaja neka ideja, ki se mi zdi zelo dobra, ki pa sega ne samo v reorganizacijo filozofske fakultete, ampak tudi na srednjo šolo – ideja, da bi bilo treba tudi na srednji šoli celo vrsto stvari bolj modernizirati, kot na

primer pouk literarne zgodovine ali pa pouk zgodovine z dopolnitvijo umetnostne zgodovine itn. Moderniziranje pouka literarne zgodovine mislim v tem smislu, da imamo danes še vedno zgodovino slovenske literature, pri kateri se dijaki obremenjujejo z veliko brezpomembnimi slovenskimi literarnimi ustvarjalci, medtem ko sorazmerno malo slišijo o svetovni literarni zgodovini in sploh o svetovni umetniški zgodovini. Če v srednjih šolah postavimo stvari tako, bo dobila svoj smisel vrsta oddelkov na filozofski fakulteti, ki danes iščejo smisel povsem sami v sebi. To je na primer umetnostna zgodovina, to je komparativa itn. Zaradi vseh teh razlogov mislim, da bi bila ta katedra na filozofski fakulteti.

Kar zadeva odnos med inštitutom in katedro, mislim, da bo ta nujno obstajal že glede na to, da inštitut predstavlja precejšen faktor glede na tretjo stopnjo študija, poleg tega pa tudi zaradi tega, ker bo ta katedra nujno predstavljala izvor kadrov za inštitut, in to ne samo prihodnjih znanstvenih kadrov, ampak tudi študentskih kadrov, ki bodo v marsičem neposredno angažirani pri izvrševanju praktičnih nalog, ki jih upravlja inštitut z določenimi sociološkimi raziskovanji.

Nadalje mislim, da bi ta katedra morala imeti predmetnik s precej širokimi možnostmi. Prej sem omenil predmet zgodovino verstev. To je predmet, ki bi sam po sebi spadal prej v etnologijo, kajti vsepovsod drugod v svetu imajo ta predmet v okviru etnologije kot primerjalno veroslovje. Mislim namreč, da je zgodovina verstev za nas historične materialiste precej pomembnejši predmet za boj proti religioznim predsodkom kot gola popularizacija prirodoslovnih ved, ker nam zgodovina verstev precej bolj pokaže družbeno pogojenost vseh mogočih religioznih predstav in ruši vero v absolutne religiozne vrednote. Še sam pristop k izvoru in zgodovini krščanske vere se nam ruši s tem, da pokaže najrazličnejše poganske vere, sinkretizem itn. To je torej stvar, ki bi ji morali na tej katedri posvetiti vso pozornost.

Kar zadeva etiko in estetiko, sta to dva predmeta, za katera se potegujeta filozofija in sociologija. Če hočemo ta predmeta postaviti kot historični materialisti, je treba krepko odkrivati družbene korenine enega in drugega. Ta katedra bi morala imeti predavanja tudi iz teh predmetov, ni pa seveda nujno, da je to na tej katedri, ampak je to lahko tudi na katedri za filozofijo.

Tu se bomo nujno srečali z vrsto problemov, s katerimi se danes ubijajo buržoazni sociologi, tj. z vrsto problemov razumevanja. Če vzamemo najnovejši Gurevichov učbenik, ta ne ve, kako bi razmejil sociologijo, etnologijo, antropologijo in etnografijo, medtem ko se nam, marksistom, zdi, da so marsikatero delne sociologije nastale zaradi tega, ker v tistih konkretnih posebnih znanostih ni nekega dialektičnega materialističnega pristopanja k stvari. Zdi se mi, da bi bila cela vrsta teh delnih sociologij kot posebnih disciplin odveč, če bi bila v tisti posebni vedi stvar postavljena dialektično materialistično. Zdi se mi, da posebne sociologije umetnosti ne bi bilo treba, če bi bili teorija in zgodovina umetnosti na historično-materialistični bazi. Isto velja za sociologijo gospodarstva, pod katero pa si sploh česa več ne predstavljam, ker se mi zdi, da mora biti politična ekonomija tisti predmet, ki te stvari nekako globalno reši. Tu se bomo torej nujno pri praktičnem delu srečali z vprašanji, o katerih se danes v svetovnem merilu in tudi pri nas precej na široko razpravlja.

Kar zadeva filozofsko katedro, mislim, da bi ta prav tako morala obstajati s svojim predmetnikom kot samostojna katedra, ker sta delež posameznih predmetov,

katerim je posvečena ta, in delež, ki ga moramo posredovati tistemu študentu, ki se posebej zanima za filozofijo in zgodovino filozofije, pa naj bo to število teh študentov še tako majhno, precej večja, kot pa bi ga mi lahko posredovali na neki katedri za sociologijo, na kateri predmet zgodovina filozofije predstavlja sorazmerno majhen predmet oziroma tisto, kar danes imenujejo tudi sociologija filozofije. (Dr. Goričar: Danes gredo celo tako daleč, da imajo sociologijo sociologije.) V tej povezavi moramo namreč ugotoviti, da je to vznikanje raznih sociologij po eni strani izraz nekega triumfa marksizma. Danes nobena panoga v znanosti ne more obstajati brez upoštevanja teh družbenih osnov posameznih pojavov družbenega življenja. Hkrati pa je to na drugi strani tudi izraz stare pozitivistične teorije faktorjev, da razmejiš faktorje in hkrati tolčeš marksizem, češ saj priznamo ekonomski faktor, poleg katerega so še vsi ti faktorji, za ta družbeni faktor pa snujemo te posamezne sociologije. Zato ne smemo iti po tej poti kot Rusi, ki prezirajo dejstvo, da je to vendarle znak prodiranja marksistične misli tudi v meščansko znanost.

Vse to so torej stvari, ki jih bo treba upoštevati pri sestavljanju predmetnika, še bolj pa jih bo treba upoštevati pri delu katedre in tudi pri delu našega instituta. Strinjam se tudi s tem, da bi sestavili dve komisiji: eno, ki bi se ukvarjala z organizacijsko-pravnimi pripravi za katedro, in druga, ki bi pripravljala vsebinsko stran dela na katedri. Ti komisiji bi zbrali na današnjem sestanku, pri čemer se strinjam tudi s tem, da bi ti komisiji morali kadrovske in vsebinske ter formalnopravne priprave te stvari za poletni semester.

Kot je znano, je nato rekel *dr. Vogel*, gremo zdaj na oblikovanje bolj čvrstih inštitutov in vprašam se, ali ne bi bil čas, da se razmisli vprašanje instituta in katedre za etnologijo. Ali ne bi bilo mogoče to vključiti v sociologijo, kajti ti študentje hodi jo na podeželje in anketirajo ljudi o vsem mogočem, kar so pravzaprav tipične sociološke teme. Imeti pa posebno etnološko skupino, ki razen tega, kolikor vem, niti ni zasedena s predavatelji marksisti, ampak je to izključno v rokah klerikalcev, ne vem, ali ne bi mogli izkoristiti te priložnosti, da bi to stolicu vključili v sociologijo.

Prav hvaležen sem za to pripombo, je rekel nato tovariš *Metod Mikuž*, kajti ta stvar je prav zdaj na tapeti in čakamo samo na to, da se vrne profesor Kos, kajti vprašanje etnologije so v fakultetnem svetu zelo ostro postavili. Ozadje tega, da ta stvar obstaja, so določene historične utemeljitve, kajti ta stolica je bila ustanovljena še v stari Jugoslaviji prav za profesorja Zupaniča in je veljala ves čas kot najslabša stolica.

Nekateri se boje, da če bi jo vključili v sociologijo, je pripomnil *Lev Modic*, ne bi bila potem stolica za sociologijo več marksistična, mi pa hočemo, da bi bila marksistična.

Mislim, da je odveč umetno vzdrževati neke slabe tradicije, hkrati pa celo nove ljudi pošiljati tja, da se napačno usmerjajo, zato ni nobenega stvarnega razloga, da etnologijo vzdržujemo še naprej. Zato mislim, da bi bila zdaj res priložnost, da to stvar rešimo in da bi bil problem morda samo personalno vprašanje. Tega je treba na pameten način rešiti, zdi pa se mi, da smo prav na predlog fakultete imenovali Novaka za docenta.

Z njim je bilo tako, je nato pojasnil *dr. Metod Mikuž*, da je bil *venia legendi* samo za etnologijo, predava pa vse, je pa to zelo težko reči, kajti sami veste, da nekega akademskega učitelja ne moremo kar tako odstaviti.

Če že ne moremo drugače, je nato pripomnil *dr. Dolfe Vogel*nik, lahko tega Novaka pripojimo h katedri za sociologijo. S tem smo ga vendarle postavili pod neko kontrolo in ni več sam svoj šef kot zdaj. Zaradi tega pa ni potrebno, da ga vzamemo v inštitutu za sociologijo. Že s tem, da smo ga pripojili katedri, smo ga podredili šefu, ki je marksist, pozneje pa vidimo, ali ga obdržimo ali ne.

Strinjam se s tem, je nato rekel tovariš *Boris Zih*erl, da če tega Novaka dobimo pod naše vodstvo in kontrolo, bo vsekakor delal drugače kakor pa zdaj, ko je tam svoj gospodar. Hkrati pa ne smemo pozabiti, da imamo tam mladega Kremenška, ki je zdaj diplomiral, ki smo ga nekoliko priključili našemu inštitutu s perspektivo, da bo pozneje na tem polju delal na univerzi. Toda to je ena stvar. Druga stvar so pa etnološke in etnografske stvari na Akademiji znanosti, ki pa ima Kureta, Matičetova in še vrsto drugih klerikalcev.

Sicer pa mislim, je nato pripomnil *dr. Dolfe Vogel*nik, da tudi tam že razmišljajo o tem, da bi to grupo nekam povezali; glede tega je bil že tudi neki predlog dr. Vilfana.

Na univerzi to ne bo tako težek problem, je nato rekel tovariš *Boris Zih*erl, zlasti če Novak stoji pred reelekcijo. Sicer pa je treba reči, da ta etnologija sploh nima vsega tega, s čimer se povsod po svetu peča etnologija, kajti to je golo empirično sociološko raziskovanje, neka sociografija in etnografija v tistem najbolj opisnem smislu.

Mislim, da bi zdaj prešli na formiranje imenovanih komisij, kajti zedinili smo se, da katedro ustanovimo, in sicer pri filozofski fakulteti, kar smo sprejeli kot sklep.

Na predlog dr. Vogelnika je bila nato oblikovana programska komisija, s tem da se iz njenega okvira izlušči organizacijska podkomisija, ki bi se še posebej ukvarjala z organizacijskimi vprašanji. V komisijo pa so bili predlagani: Boris Ziherl, dr. Jože Goričar, dr. Metod Mikuž, dr. Dolfe Vogelnik, Marko Peršič, France Perovšek, dr. Jože Potrč in dr. Vlado Šmid. Za sekretarja komisije je bil predlagan tovariš Marko Peršič.

Na koncu je *dr. Vogel*nik še predlagal, da bi se priskrbela dokumentacija iz Beograda in zaradi komparacije morda tudi iz Zagreba.

Tovariš *Boris Zih*erl pa je še predlagal, da bi prej sestavili predlog, tako da bi komisija že razpravljala na neki osnovi.

Tovariš dr. Goričar je še pripomnil, da bi se ta komisija morala ukvarjati ne samo s programskimi, ampak tudi s personalnimi vprašanji – kdo bo kaj predaval.

Glede predavateljev mislim, da ne bo tak problem, je nato rekel *dr. Dolfe Vogel*nik, ker se pripravlja novela zakona, po katerem bo mogoče spet vzpostaviti tip honorarnega predavatelja. S tem pa bo rešen marsikateri problem.

Poleg tega ima komisija za marksistično vzgojo kadrov na univerzi, je še pristavil tovariš *Boris Zih*erl, tudi svoje predloge, katerim bo prav tako treba posvetiti pozornost, kajti predvidevajo tako imenovane proste katedre.

*Dr. Dolfe Vogel*nik je na koncu še vprašal, kakšno je stanje glede predavateljev za poletni semester, na kar mu je bilo pojasnjeno, da so predavatelji za historični materializem za posamezne fakultete zagotovljeni, vendar je še posebej predlagal, da naj bi inštitut o tem obvestil vse fakultete, da se bodo ta predavanja v letnem semestru vršila tako, da bi fakultete lahko do tega časa urediti tudi vse potrebne formalnosti.

S temi informacijami je bil sestanek končan.

OD ZDRAVORAZUMSKEGA RAZPRAVLJANJA K PROFESIONALNI SOCIOLOGIJI

Potrebe, pota, pogoji

O samih potrebah po sociološkem raziskovanju na tem mestu verjetno ni treba več podrobneje razpravljati. V zadnjem času namreč že sicer (vzporedno s pojavljanjem še razmeroma skromnih raziskovalnih rezultatov) zasledujemo v literaturi iz dneva v dan več raznih apelov za preučevanje posameznih problemskih področij sociologije. Izgleda, da imajo začetna izkustvena spoznanja bolj značaj spoznanj o tem, kako ogromno je pravzaprav področje tistega, kar bi bilo šele treba preučevati, kot pa spoznanj o samem konkretnem predmetu preučevanja.

Za naš namen nam zadostuje, da omenimo potrebe po sociološkem poznavanju družbenega dogajanja samo kot realno izhodišče in kriterij, ki pojasnjuje smiselnost raziskovalnega prizadevanja in tudi našega razpravljanja o tem prizadevanju. Izhajamo torej od potreb po določenem znanju in se sprašujemo, kakšna so najustreznejša pota, ki vodijo do tega znanja.

1. Specifičnost, ki se pri tem pojavlja, v naši deželi samo še povečuje takšne potrebe in mislim, da bi jo lahko naznačili predvsem v dveh točkah:

- a) zavestna težnja za ostvaritev socialističnega družbenega reda,
- b) izredna dinamika družbeno-ekonomskega spreminjanja.

Če hočemo zavestno usmerjati spreminjanje družbe v skladu z ideali socializma in obenem uspešno reševati probleme, ki jih prinašata intenzivna industrializacija in urbanizacija, potem vse to že samo po sebi predpostavlja izredno obsežno sociološko znanje. Ker je prvo in drugo pač nesporno dejstvo, nam preostane, v zvezi s tem, samo še vprašanje, v kolikšni meri in kako se dejansko približujemo tistemu, kar bi bilo potrebno.

Z ogromnim številom praktičnih primerov bi lahko prikazali, da sociološko poznavanje družbenega dogajanja še izredno zaostaja za potrebami in uspehi prakse. Na tem mestu se v to ne moremo spuščati. Zato pa bomo rajši poskušali podati nekaj misli o tem, kako bi bilo mogoče najbolj uspešno opravljati tisto dejavnost, ki vodi do potrebnega znanja.

2. Do določenega sociološkega znanja je mogoče priti na več načinov:

a) Eden od teh načinov je lastno praktično izkustvo. Pri svojem delovanju v družbenem življenju ljudje pridobivajo določena spoznanja, ne da bi se s spoznavanjem ukvarjali kot s posebej organiziranim procesom. Spoznavanje je v tem smislu sestavni del življenja, rezultat uspešno ali neuspešno rešenih problemov.

b) Posebej organizirano in bolj ali manj strokovno zasnovano raziskovanje, ki na servisni način daje odgovore na raznovrstna praktična vprašanja, predstavlja drugo značilno pot do potrebnega sociološkega znanja. Izhodišče je konkretno, pereče, praktično vprašanje, ki zahteva prav tako konkreten in praktično uporaben odgovor.

Prizadevanje za izoblikovanje širšega koncepta ob samem pristopu k raziskovanju ali preverjanju ugotovitev, ki naj bi nakazalo možnosti sploševanja tudi na

druge primere ali situacije – vse to bi pa presegalo interese naročnika, če jim že ne bi nasprotovalo (več časa in denarja). Izvajalec (institucija in posameznik) opravlja svoje delo tako, kot bi katerokoli drugo pridobitno delo, tj. bolj z vidika finančnega uspeha kot pa glede na znanstveni pomen.

c) Končno lahko govorimo še o zares pravem, znanstvenem, sociološkem preučevanju, ki vodi do objektivnega, zanesljivega, točnega, splošnega in sistematskega spoznavanja. Tudi to lahko izhaja od praktičnih potreb in nudi praktično uporabljive ugotovitve. Vendar pa je bistveno, da njegova usmerjenost ni omejena na posameznosti enkratnega dogodka ali posameznega pojava. Ob pristopu k empiričnemu raziskovanju konkretnega pojava upošteva v svojem deduktivno-hipotetičnem okviru tudi že obstoječe znanje o tem predmetu. Prav tako pa tudi zaključne ugotovitve dobijo večjo znanstveno vrednost šele potem, ko so vključene v obsežnejše teoretske sisteme (ki jih bodisi potrjujejo ali izpodbijajo).

V procesu resnično znanstvenega raziskovanja družbenega dogajanja pravzaprav ni ločitve, ni mejnika med empiričnim in teoretskim delom. Seveda pa je razumljivo, da precejšnji (večji) del dosedaj opravljenih "socioloških" raziskav ne izpolnjuje vseh pogojev znanstvenosti.

Kdor se količkaj ukvarja z obravnavano problematiko, lahko opazi precejšen prepad med večino do sedaj izvedenih empiričnih raziskav na eni strani in obsežnimi teoretskimi sistemi na drugi strani. Večji del opravljenih raziskav bi lahko – če že ne po intencijah, pa vsaj po rezultatih – šteli v tisto vrsto, ki smo jo obravnavali pod a. Zato bi morali v nadaljnjem raziskovalnem prizadevanju posvečati več pozornosti izoblikovanju t. i. "teorij srednjega dosega", ki pomenijo most med empiricizmom in bolj ali manj spekulativnimi sistemi "kabinetske" sociologije. Nekatere pogoje, ki jih je treba izpolniti, da bi to lahko dosegli, pa si ogledimo v zadnji točki.

3. Pogoji, možnosti in sredstva spoznavanja. Eden od bistvenih pogojev za ostvareitev nakazane smeri raziskovanja je ustrezna metodologija. V zvezi s tem bi bilo mogoče dosedanje sociološke študije razvrstiti na tri kategorije:

- a) tiste, ki ne presegajo laičnega, zdravorazumskega razpravljanja in se ne poslužujejo že dobro izkušenih tehnik raziskovanja;
- b) vedno več je takšnih, ki se v polni meri okoriščajo z metodološkim znanjem, do katerega so v zadnjih desetletjih prišli v drugih državah;
- c) končno pa bi pravzaprav z večjo upravičenostjo govorili o neposrednih perspektivah kot pa o dosežkih, ko gre za povsem nove metodološke pristope, ki presegajo sedanjost raven v zahodnih državah. Tu mislimo predvsem na celostno zajetje tipičnih determinacijskih sistemov človekovega delovanja in obnašanja, kakršni so npr. krajevna skupnost, komuna ipd. V tem pogledu se kaj kmalu razočaramo nad dosedanjimi dosežki v zahodnih državah in se znajdemo na lastnih poteh izvirnega iskanja.

Celostno raziskovanje posameznih družbenih skupin kot relativno samostojnih determinacijskih sistemov je metodološko in teoretsko najzahtevnejša naloga za našo sociologijo. Če se bomo usmerili v reševanje zahtev, ki jih pred nas postavlja, bo to najtrdnjejše jamstvo, da gremo po poti premagovanja glavnih slabosti sedanjega stanja. Celotnega pristopa si ne predstavljamo kot opisovanje "vsega mogočega" niti kot razmišljajočo sintezo o neki celoti pojavov. Pač pa gre za kompleksno

preučevanje, ki temelji na teamskem delu (vrste raznih strokovnjakov), uporabi najsodobnejših elektronskih strojev in obsežne dokumentacije. S tem je pa seveda že nakazana tudi potrebna organizacija raziskovalnega dela.

Takšna usmerjenost bi pomenila optimalno rešitev vprašanja odnosa med "empirijo" in "teorijo", ustrezno organizacijo, ki bi povezovala eno in drugo ter nudila vse osnovne pogoje tudi za uspešno opravljanje pedagoških nalog. Študente bi bilo mogoče vključevati v konkretno raziskovalno delo, jim privzgojiti miselnost in sposobnost za sociološko analizo. Šele na ta način bomo lahko premagali tudi usodni verbalizem, ki danes prevladuje pri pouku sociologije.

Naši razgledi, 12. decembra 1963, let. 12, št. 24 (287), str. 474

SOCIOLOG – NOV POKLIC V NAŠI DRUŽBI

V letošnjem študijskem letu končuje svoj redni študij na sociologiji prva generacija študentov sociologov. Čez nekaj mesecev se bo pojavilo v praksi nekaj deset diplomantov, ki bodo odprli pot novemu poklicu. Ker so potrebe po družbenem strokovnem znanju v naših razmerah vedno bolj pereče, in ker so na razpolago ustanove, ki lahko nudijo ustrezno znanje tistim abiturientom srednjih šol, ki jih zanimajo družbeni problemi, ne bo odveč, da v tem kratkem sestavku opozorimo na vsebino študija in možnosti zaposlitve sociologa.

V okviru filozofske fakultete v Ljubljani že štiri leta deluje oddelek za sociologijo. Študij na tem oddelku je organiziran tako, da si študentje v prvih dveh letnikih pridobe najsplošnejše znanje s področja obče sociologije, statistike, politične ekonomije, socialne psihologije, družbenega sistema SFRJ ter demografije, socialne geografije in novejših zgodovine. V drugih dveh letih pa je študij organiziran že po delnih usmeritvah, glede na nameravano prihodnjo zaposlitev študentov.

Na drugi stopnji študija so tako študentom na razpolago naslednje štiri usmeritve: industrijska sociologija, sociologija lokalnih skupnost, sociologija kulture, demografija. Navedena štiri področja predstavljajo delno usmeritev študentov, ne pa njihove dokončne specializacije. Zato poslušajo vsi študentje na drugi stopnji študija nekatere skupne predmete, poleg tega pa imamo znotraj vsake usmeritve še skupino specifičnih predmetov, ki naj bi študenta usposobili za delo s tistimi problemi, s katerimi se bo v praksi in na delovnem mestu nenehno srečeval. Tako se na primer na usmeritev industrijske sociologije vežejo naslednji specifični predmeti: industrijska psihologija, sociologija lokalnih skupnosti, ekonomika podjetja, demografija z demografsko statistiko. Tisti študentje pa, ki izberejo sociologijo lokalnih skupnosti kot svojo glavno usmeritev (to je tisti, ki jih zanimajo problemi mesta in podeželja, procesi urbanizacije, migracije in podobno) pa poslušajo poleg tega osnovnega še naslednje predmete: industrijska sociologija, komunalno gospodarstvo, prostorsko planiranje, demografija. Kulturno sociološka usmeritev pa vključuje poleg sociologije umetnosti še naslednje discipline: sociologija religije, sociologija javnega mnenja, tehnologija, etika, kulturna politika, zgodovina filozofije. Glede na to, da se v zadnjem času tudi pri nas mnogo ukvarjamo z raziskovanjem prebivalstva, pa se v letošnjem letu sociologiji v ožjem smislu priključuje še študij demografije, ki doslej še ni imel najustreznejšega mesta na univerzi.

Po zaključnem štiriletnem študiju imajo diplomirani sociologi možnosti za zaposlitev na najrazličnejših področjih. Eno od osnovnih področij dela bo nedvomno empirično oziroma analitično raziskovanje sodobne družbene problematike. Na raziskovalnem področju imamo še danes številne inštitucije, kot na primer Inštitut za sociologijo, Zavod SRS za produktivnost dela in podobne, ki jim primanjkuje večje število novih sodelavcev. V širšem pomenu pa se z raziskovanjem ne bodo ukvarjali le sociologi v specifično raziskovalnih institucijah, temveč tudi tisti, ki bodo zaposleni na primer na sedežih politično teritorialnih enot, od občine do okraja in republike, na sedežih družbenopolitičnih organizacij, kot na primer SZDL, ZK, sindikati večje delovne organizacije, kulturne ustanove in podobno. Pri vseh družbenih inštitucijah, ki smo jih zgoraj navedli, nastaja vsak dan na desetine

vprašanj, ki terjajo odgovore, če naj bo dejavnost posameznega foruma oziroma enote učinkovita, vendar pa vse doslej nismo imeli kvalificiranih strokovnjakov, ki bi se lahko z metodološkim in teoretičnim znanjem lotevali razjasnjevanja in analize teh vprašanj, tako da so morali to delo doslej opravljati pretežno nekvalificirani kadri, včasih kar na preveč dubiozen in laičen način.

Poleg navedenih možnosti zaposlitve v raziskovalnem delu pa bodo za diplomirane sociologe na razpolago tudi delovna mesta v prosveti, novinarstvu in v kulturnih ustanovah.

Osnovna značilnost sociološkega študija je prav gotovo v tem, da naj bi študente usposobili za objektivno analizo družbenega dogajanja. Zato bo diplomiran sociolog lahko koristno deloval povsod tam, kjer so potrebna konkretna spoznanja specifičnih družbenih pogojev kot izhodišče za določeno družbeno akcijo.

Zdravko Mlinar in Jože Derganc
Delo, 17. jun. 1964, let. 6, str. 3

PROBLEMI SOCIOLOGIJE V SLOVENIJI

V začetku prihodnjega tedna bo v Ljubljani ustanovna skupščina društva sociologov SR Slovenije, združena s strokovnim posvetovanjem o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji. Glede na to, da je to prva večja manifestacija slovenskih sociologov in javni nastop društva, bi želeli v tem sestavku prikazati dosedANJI razvoj in probleme stroke ter naloge društva.

Sociologija in samoupravljanje

Z omenjenimi akcijami se sploh odpira vprašanje vloge sociologije in sociologov pri nas. V razliko od nekaterih drugih znanstvenih disciplin lahko rečemo, da je sociologija najtesneje povezana z družbeno političnim sistemom, v katerem se pojavlja. Postavimo lahko celo tezo, da je dejanska vloga sociologije zelo tehten kazalec demokratičnosti družbenih odnosov. Tako kot v avtoritativnih političnih ureditvah ni potrebe in zanimanja za ugotavljanje življenjskega položaja, raznih interesov in stališč ljudi, tako je po drugi strani v demokratični družbi, ki jo šteje-mo predvsem za družbo z razvitim samoupravljanjem, vsa pozornost usmerjanja k delovnemu človeku. Pozornost za potrebe in probleme človeka, za njegova mnenja itd. naj bi v načelu prišla do izraza že prek organizacijske strukture upravljanja, ki je n. pr. pri nas vzpostavljena tako, da priteguje čim več prebivalcev. Ker pa je to upravljanje vendarle v precejšnji meri omejeno le na predstavniško demokracijo, bi bilo napačno domnevati, da nam že sama organizacijska struktura upravljanja zagotavlja tudi resnično optimalno participacijo vseh občanov.

Neposredna demokracija se je v zgodovini pojavila in učinkovito delovala le v relativno manjših lokalnih političnih sistemih. Če si danes v okoliščinah visoko industrializirane, urbanizirane, – tako imenovane – “množične družbe” postavljamo zahtevo, naj bi čimbolj okrepili vpliv vsakega posameznika za reševanje družbenih (gospodarskih, kulturnih in drugih) zadev, potem to pomeni, da je treba uporabljati tudi povsem drugačna sredstva. Nesmiselno bi bilo govoriti o tem smotru, ne da bi obenem govorili tudi o modernizaciji metod demokratičnega upravljanja.

Prav tu pa se nam zdi, da je do sedaj – v dokajšnji meri še nespoznan ali nepri-znana potencialna vloga sociologije. Očitno jo namreč, da se znanstvenoraziskoval-ni cilji pri ugotavljanju in pojasnjevanju življenjskih razmer in potreb ljudi v veliki meri prekrivajo (ujemajo) s političnimi cilji in zahtevami, ki izhajajo iz demokra-tičnega upravljanja. Tudi to upravljanje ima namreč isto izhodišče: najrazličnejše potrebe občanov v posameznih družbenoekonomskih okoliščinah.

Ob tem naj soočimo naslednje ugotovitve: po eni strani se pojavlja razhajanje, med splošno sprejetimi cilji – samoupravljanje – in dejanskimi možnostmi in pri-pravljenostjo za udelestvo (ki daleč odstopa od teh ciljev), na drugi strani pa v že do sedaj izvedenih raziskavah zelo jasno prihajajo do izraza razne potrebe in problemi ljudi, njihove pobude, njihove pohvale in kritike, skratka prav tisto, kar bi morale predstavljati osnovo demokratičnega upravljanja. Sociološko raziskovanje torej s tem dobiva potencialno vlogo, učinkovitega instrumenta socialistične demo-kracije. Pri tem pa moramo pripomniti, da za sedaj gre zares še zmerom – žal – le za potencialno, ne pa za dejansko vlogo.

Tisto, kar smo torej na tem mestu predvsem želeli prikazati, je, da je razvoj sociologije nujna predpostavka demokratizacije družbe in da se samoupravljanje ne more učinkovito uveljavljati, ne da bi se opirali na sociološko raziskovanje. Zdi se, kot da se do sedaj še nismo povsem zavedali te medsebojne povezave, kajti (čeprav je bilo v zadnjih letih nekaj storjenega) uveljavljanje in praktična vloga sociologije sta – do sedaj močno zaostajala za raznimi drugimi, npr. pravnimi, organizacijskimi in političnimi spremembami, ki naj bi prispevale h krepitvi sistema samoupravljanja pri nas. Kolikor je bilo napredka na področju sociologije, je bil le-ta mnogo preveč le rezultat nesistematičnega in nenačrtnega dela, ki se zdi, da je potekalo brez zadosti jasne predstave o potencialni vlogi sociologije v družbenopolitičnem življenju pri nas in brez zadostne naslonitve na probleme, ki se v tem življenju pojavljajo.

Če v praksi ugotavljamo, da so se posamezne institucije ali oblike družbenopolitičnega delovanja (npr. razne vrste zelo nepriljubljenih sestankov in podobno) že preživele, pa obenem do sedaj vendarle nismo temu nasproti zadosti krepili, alternativnih možnosti, prek katerih, bi lahko vsak občan uveljavljal svoje sposobnosti v prid splošnim družbenim interesom. Kot smo že prikazali, pa je nedvomno ravno sociološko raziskovanje eno od najpomembnejših alternativnih oblik oziroma sredstev za demokratično upravljanje.

Nameni in naloge društva

Novo ustanovljeno društvo sociologov bo nadaljevalo delo sociološke sekcije bivšega društva filozofov in sociologov, ki se je na pomlad razšlo. Ohranjena bo torej tradicija društvenega povezovanja sociologov, samostojno društvo pa bo osnova za aktivnejše uveljavljanje sociologije v našem družbenem življenju. Programska zamisel društva vsebuje vrsto pomembnih nalog:

- razvijanje in uveljavljanje sociologije kot znanstvene discipline ter utrjevanje njene vloge v družbenem življenju in kulturi v Sloveniji;
- spremljanje aktivnega družbenega dogajanja v Sloveniji in dajanje pobud za reševanje aktualnih socioloških problemov;
- spremljanje in proučevanje rezultatov sociološkega raziskovalnega dela ter skrb za njegovo družbeno uveljavljanje in ustrezno družbeno vrednotenje;
- spremljanje stanja v pouku in študiju sociologije na srednjih ter višjih, visokih šolah in fakultetah ter skrb za njegovo izpopolnjevanje;
- spremljanje in skrb za skladen razvoj pedagoških in raziskovalnih znanstvenih institucij za področje sociologije v Sloveniji in dajanje za to potrebnih pobud;
- povezovanje članov društva iz vseh krajev Slovenije in posredovanje njihovih delovnih dosežkov;

Društvo sociologov torej po programu in po naravi svoje stroke prehaja omejene smotre poklicnega povezovanja.

Študij sociologije

Svojo vlogo lahko sociologija kot znanstvena disciplina- in stroka izpopolnjuje le, če ima za to kvalificirane ljudi – sociologe. V sociološkem izobraževanju pa se poraja vrsta težav v zvezi z opredeljevanjem izobraževalnega smotra, postavljanjem programov in organizacijskimi, okvirji. Ena glavnih težav je strokovna neformiranost

samih izobraževalcev. Naši prvi sociologi se namreč rekrutirajo iz vseh uveljavljenih družboslovnih strok: iz prava, filozofije, ekonomije, psihologije, to pa daje sociologiji pečat disciplinarne ne celovitosti in neomejenosti in vpliva na strokovno učinkovitost pouka.

Leta 1960 je bil ustanovljen sociološki oddelek na filozofski fakulteti v Ljubljani. Prevzel je skrb za organizacijo študija sociologije. Institucionalna rešitev problema izobraževanja je bila samo uvod v težave. Prvi študentje sociologije so se morali v začetku omejiti in zadovoljiti le z uvodnim, splošnim in historičnim znanjem. Večletni zaostanek v razvoju sociologije in sociološkega raziskovanja pri nas in večletna izločenost našega družboslovja iz razvoja družbenih ved v svetu sta se najneposredneje pokazala ob prenašanju znanja; če znanja ni, ga pač ni mogoče posredovati. Posebne sociološke discipline, ki naj bi izpolnile splošni študijski program, so se šele porajale; raziskovalci so si nabirali prve samostojne raziskovalne izkušnje in znanja. Razvoj študija sociologije je najtesneje povezan z raziskovalnim delom in od njega odvisen. Ker rezultatov empiričnega raziskovanja ni bilo, tudi ni bilo vsebine, ki bi lahko oplajala (splošni) pouk sociologije. Nesmotrno bi torej bilo pričakovati od študija več, kot je omogočala raziskovalna izkušnja.

Prvi del izobraževalne akcije je zaključen, pa tudi raziskovalno delo se je medtem razvilo. Nekajletne izkušnje pa razkrivajo vrsto nesmotrnosti v razvoju in organizaciji pedagoškega in raziskovalnega dela:

- razpršenost še vedno maloštevilnih kadrov med več raziskovalnih in pedagoških institucij;
- nepovezanost raziskovalnega in pedagoškega dela;
- ponavljanje in dupliranje pedagoških in raziskovalnih programov ter obstoj več institucij s podobnimi ali enakimi delovnimi nalogami (npr. tri katedre za sociologijo);
- nedodelan in neenoten, torej neizgrajen sistem dokumentacije;
- ločenost knjižnih zbirk in težave v zvezi s formiranjem skupne družboslovne knjižnice;
- omejen in nereden dotok sredstev za raziskovalno delo itd.

Stihijnost in neorganiziranost razvoja sta dosegli svoj vrh z ukinitvijo enopredmetnega študija sociologije. Ne le interes družbe in stroke, temveč tudi interes in pravica študentov do svobodne izbire poklica so bili s tem ukrepom bistveno okrnjeni. Ni naš namen v tem sestavku razpravljati o vzrokih takega takega stanja. Upravičena je trditev, da trenutna situacija, v kateri je naša sociologija, terja najbolj odločno, načrtno in organizirano akcijo, ki bi omogočila njeno bodočo skladno rast.

Poklicno delo in zaposlitev

Prvi diplomirani sociologi, ki so zapustil fakulteto v preteklem letu, se že uveljavljajo v svojem novem poklicu. Ob njih so tudi prvi brezposelni sociologi. Težave, ki nastajajo ob zaposlovanju in poklicnem uveljavljanju sociologov, so prav gotovo prehodnega pomena: podobne težavam, ki jih je pred leti pri nas kot nova stroka bredla ekonomija. Problema pa kljub temu ne gre zapostavljati. Odnos do sociologa kot novega tipa strokovnjaka v delovnih skupnostih bo praksa rešila ob prizadevanju sociologov samih, ob njihovem učinkovitem delovnem uveljavljanju na vsebinsko ustreznih delovnih mestih. Vse to seveda predpostavlja, da jim družba

zagotovi – v večji meri kot doslej – tako materialna sredstva kot tudi družbeno politično podporo.

Stopanje sociologov v delovno skupnost bistveno ne spreminja delitve dela med strokovnjaki, ki se ukvarjajo s problemi družbenega življenja in dela. Globlje spremembe bodo potrebne v delitvi dela med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Sociolog namreč iz organizacije dela ne izriva nobenega doslej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnik, ekonomista, psihologa, socialnega delavca), ampak krog uveljavljenih strokovnjakov izpolnjuje. Seveda nastop sociologa terja obnovo in verifikacijo strokovnosti posameznih delovnih področij.

Z vstopom sociologa v organizacijo družbenega življenja in dela se uveljavi in zaostri analitična usmerjenost v proučevanju problemov družbenega življenja. To že samo po sebi pomeni dvoje. Po eni strani je nujno, da kvalificirani sociologi izrinejo in nadomestijo množico birokratov, ki brez ustreznega znanja delujejo v omenjenih normativnih okvirih in zato niso dozoreli razvijajočemu se samoupravnemu sistemu.

Taki, strokovno neusposobljeni kadri delajo družbi dvojno škodo: trošijo sredstva z lastno navzočnostjo, še večja pa z lastno aktivnostjo. Po drugi strani pa bodo sociologi raziskovalci vendarle vse bolj nadomeščali tiste strokovnjake, ki s svojim delom prehajajo okvire svoje stroke. Pri tem mislimo zlasti na pravnike, ki v praksi še vedno veljajo za univerzalne družboslovce in zaradi tega zasedajo tudi takšna delovna mesta, ki terjajo sociološko analitično izobrazbo. Taka delovna mesta (v številnih delovnih in političnih organizacijah ter družbeno političnih skupnostih) pa očitno ne ustrezajo njihovi strokovnosti.

Posvetovanje o družbeni diferenciaciji

V okoliščinah, kakršne smo opisali, je razumljivo, da bo sedaj prišlo do ustanovitve samostojnega društva sociologov Slovenije, ki naj bolj organizirano in načrtno deluje v smeri reševanja številnih problemov, ki smo jih le deloma omenili. Svojo ustanovno skupščino bodo sociologi povezali z razpravo o zelo aktualni temi, s katero se, z enega ali drugega vidika, ukvarja več bodočih članov s področja vse Slovenije. Na posvetovanju o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji bo sodelovalo več kot 20 referentov s svojimi pismenimi prispevki, ki zadevajo naslednja glavna problemska področja:

- teoretične osnove sociološkega proučevanja družbene diferenciacije (problemi družbene neenakosti nasploh, pojmovanje in kriterij družbene slojevitosti, meje in distanca med posameznimi sloji; integrativna in dezintegrativna vloga družbene diferenciacije, družbena diferenciacija in struktura moči na lokalnem nivoju, odnos med razredom in slojem in podobno);
- nekateri vidiki družbene mobilnosti v Sloveniji (poklicna mobilnost in mobilnost prek nupcialitete, poklicno vrednotenje kot indikator socialne mobilnosti, želje staršev o poklicu njihovih otrok, vpliv materialnega stanja v družini na otrokovo izbiro poklica, neenake možnosti šolanja);
- vrednotenje poklicev in diferenciacija v delovnih organizacijah (vrednotenje izbranih vrst poklicev, socialna diferenciacija vodilnih versus strokovnih kadrov v industriji, distribucija vpliva v sistemu delavskega samoupravljanja, socialna diferenciacija in delovna morala, premiki v motivacijski strukturi proizvajalcev);

- proces družbene diferenciacije ha vasi (drobljenje oziroma koncentracija kmetijskih gospodarstev, urbanizacija kmetijskih gospodarstev, ekonomska in družbena problematika polproletariata v Sloveniji razslojevanje oddaljenega zaledja);
- struktura delinkventne populacije, prostorska segregacija in razlike med ljudmi glede na kulturne aktivnosti.

Mlinar Zdravko in Niko Toš (1965) Problemi sociologije v Sloveniji, v: Komunist, let. 23, št. 50, str. 7

V ČIGAVEM INTERESU JE RAZVOJ SOCIOLOGIJE?

Ko iščemo oporo oziroma kriterije za racionalno usmerjanje razvoja in določanje vloge sociologije v Jugoslaviji, moramo najprej razkriti morebitne posebnosti družbenega konteksta, v katerem (naj) deluje. Zato bomo na tem mestu najprej postavili v ospredje – vsaj hipotetično – najbolj relevantne posebnosti.¹

Posebnosti družbenega konteksta

Ena najznačilnejših posebnosti našega družbenega sistema je njegova – *izvirnost* in nenenehno navzoča *težnja k samostojnemu iskanju novih, izvirnih rešitev*. Takšna usmeritev pa je lahko le kratkotrajna, če se hkrati ne opre tudi na popolnejše poznavanje (raziskovanje) zakonitosti družbenega življenja. Izvirnost brez znanja kvečjemu pomeni – avanturizem, neodgovornost do množic in ogrožanje samih temeljev sistema.

Včasih se zdi, kot da ne vidimo obeh strani medalje. “Odliko” jugoslovanskega sistema (inovacije) ne povezujemo z nujnimi podmenami in žrtvami, ki so potrebne, da bi se ta ohranila kot dolgoročna značilnost in vzor v svetovnem merilu. Nobene jasne zavesti nimamo o tem, da bi prav družboslovna raziskovanja morala biti – bolj kot v katerikoli drugi državi in bolj kot vsa druga področja znanosti – vprežena v graditev novega družbenega sistema.

Mogoče gre tudi za nekakšne iluzije o tem, da se da kar z lahkoto preseči “domet” že utečenih modelov družbene organizacije. Brez podrobnega razkrivanja in natančne specifikacije pogojev za uresničenje družbenih ciljev (akcijski radij “subjektivnih sil”), pa se dejansko le povečuje nesoglasje med programom in dejanskim stanjem; prihaja do nenehnega spreminjanja normativnega reda, ki ogroža trdnost celotnega sistema.

Če nekoliko poenostavimo, bi lahko rekli, da se je v preteklosti neopazno uveljavila nekakšna delitev dela oziroma vlog: politična praksa prevzema nase predvsem nove zamisli, uvajanje novega; sociologija pa hodi zadaj in post festum razkriva nesoglasja in omejitve v dejanskem delovanju novih institucij ipd. Takšna delitev nujno pelje v neodgovornost na eni in drugi strani in je podlaga trajnega konflikta med njima.

Na eni strani gre za neodgovornost, ker v koncipiranju in uvajanju novega zanemarjamo objektivne razmere in z idealiziranjem ter poenostavljanjem nadomeščamo znanje, ki bi bilo potrebno. Na drugi strani gre za delo tistih, ki niso sodelovali (oziroma so sodelovali le v manjši meri) v samem snovanju novega in prav mogoče je, da ne čutijo osebne odgovornosti za (ne)uspeh. Tudi v njihovem delu pride do nekaterih simplifikacij, npr. da zavračajo nove zamisli že na podlagi prvih podatkov, ki kažejo, da dejansko stanje daleč zaostaja za programi. Pri tem pa dostikrat zanemarjajo dinamični vidik, ne upoštevajo smeri spreminjanja in se omejujejo le na absolutno doseženo stopnjo (npr. zanemarjanje “vzgojne” vloge – v najširšem pomenu – članstva v delavskem svetu in upoštevanje le konkretne distribucije vpliva med člani).

¹ Nekatere od teh smo že na kratko obravnavali; gl. “Družbene znanosti in družbeni razvoj”, Teorija in praksa, št. 8–9, 1970.

Sociologija naj bi torej (kar seveda zahteva tudi visoko znanstveno raven) *raziskovala pogoje, omejitve in alternative že v fazi programiranja, namesto da se predvsem omejuje na raziskovanje pomanjkljivosti že sprejetih programov in uvedenih inovacij*. Že vnaprej naj bi nakazovala nujne posledice ("ceno") posameznih alternativ in razširjala razpon možnih rešitev.

Posebnost jugoslovanske družbe, ki zaostruje potrebo po sociološkem proučevanju, je tudi v tem, da gre za sistem, ki kot takšen *nima dolgotrajne zgodovinske izkušnje*. To pomeni, da se današnje družbenopolitično življenje pri nas spopada s toliko številnejšimi problemi, kolikor manjši je delež – v primerjavi z drugimi deželami – skupne izkušnje in skupne kulture vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Čim manjša je skupna tradicija, tem večja je potreba po novih rešitvah v sodobnosti, tem večja je potreba po znanju o družbenem dogajanju, ki ga lahko zagotovi le sociološko raziskovanje.

Ne samo usmeritev vodilnih subjektivnih sil h graditvi novega družbenega reda, tudi objektivno pomanjkanje skupne izkušnje v preteklosti zahteva danes več "originalnosti".

Tudi sistem samoupravljanja in prizadevanje, da bi angažirali kreativni potencial milijonskih množic, zahteva večjo navzočnost sociologije, kot pa npr. avtokratski ali tehnokratski sistem upravljanja. Če upoštevamo bistvo in ne absolutiziramo konkretnih institucionalnih oblik, bi lahko rekli, da je empirična sociološka raziskava lahko neposredno instrument izražanja in uveljavljanja interesov delovnega človeka. V času, ko pogosto ugotavljamo, da – zlasti v razmerah množične, urbanizirane družbe – klasične oblike sestajanja volilcev zgubljajo svojo vlogo (npr. skrajno omejena vloga zborov volilcev v mestnih naseljih), vendarle ne uporabljamo modernejših oblik vplivanja občanov na odločanje. Anketiranje občanov npr. v Ljubljani in Puli je že vnaprej skoraj povsem točno pokazalo, kakšna so stališča občanov glede samoprispevka za otroško varstvo. Torej lahko sklepamo, da je prav tukaj še dosti neizkoriščenih možnosti, da bi lahko (z razmeroma zelo majhnimi finančnimi sredstvi) povečali "navzočnost" in vpliv občanov v političnem odločanju.

Ne vidim pravega razloga, zakaj – ko tako na veliko poudarjamo pomen participacije občanov – ne uporabljamo tudi razmeroma preprostih možnosti, ki bi lahko razširile njen "domet". Zakaj bi se morali togo omejevati le na klasične institucionalizirane oblike? Zakaj ne bi – poleg referendumov, ki je zelo redko organiziran, in občinskih odbornikov ali poslancev – uporabljali še druge načine zbliževanja med centri odločanja in množico občanov? Naj gre za podjetje, krajevno skupnost, občino ali širše teritorialne ali interesne skupnosti, v vseh primerih se očitno kažejo tako potrebe kot možnosti, da povečamo obseg izmenjave informacij med občani in organi upravljanja.

Nadaljna značilnost in posebnost našega sistema, ki je relevantna za opredeljevanje funkcije sociologije, zadeva težnjo in pretenzijo za zavestno, *načrtno obvladovanje in usmerjanje razvojnih procesov* v smeri zastavljenih, dolgoročnih družbenih ciljev. S tega vidika se zdi, da zahajamo v protislovje, če predvsem le poudarjamo, kako se strinjamo s temi cilji, obenem pa ne zagotovimo, da bi tudi *nenehoma razčlenjevali in raziskovali pogoje za njihovo realizacijo*.

Čim večja naj bi bila vloga "subjektivnih sil" v usmerjanju razvoja jugoslovanske družbe, tem večja je nujnost, da se te oprejo na poglobljeno in obsežno sociološko raziskovanje.

Posebnost Jugoslavije, ki priteguje pozornost svetovne javnosti in še posebej strokovnjakov s področja družbenih znanosti, je tudi njena *notranja heterogenost*. Kompleksnost njene družbene strukture oziroma stopnja njene heterogenosti je fenomen v svetovnem merilu in zbuja asociacije o idealnem "družbenem laboratoriju". To se pravi, da takšna situacija tako z vidika samega delovanja izredno heterogenega družbenega sistema kot tudi z vidika ožjih profesionalnih interesov zahteva (relativno bolj kot v drugih državah) povečini obseg sociološkega raziskovanja.

Jugoslovanska družba tudi zaradi svoje izredne heterogenosti zahteva bolj zamotan sistem odločanja, večjo fleksibilnost in razlike med različnimi sub-sistemi. Takšna družba ne prenese uniformnih rešitev; tisto, kar je optimalno za en segment, je lahko najslabše za drugega. Zato tudi bolj potrebujemo znanje in informacije, ne samo na ravni globalne dužbe, temveč prav tako tudi na parcialni ravni in za potrebe njenih sub-sistemov.

Jugoslavijo nedvomno lahko uvrstimo med dežele, ki jih karakterizira *najvišja stopnja dinamike družbenih sprememb*. Bodisi z vidika ekonomskega razvoja, hitrosti industrializacije in urbanizacije, bodisi z vidika najrazličnejših sprememb institucionalne strukture, pravnega reda ali družbenih vrednot, povsod se izraža izredni dinamizem, ki ustvarja čisto nove situacije in zaradi tega ljudem postavlja čisto nova vprašanja, zahteva ponovno ocenjevanje oz. redefiniranje starih kriterijev odločanja itd. Takšne spremembe so permanentna podlaga anomalije. V iskanju opore in kriterijev za usmeritev in odločanje v novih situacijah bi se tako posamezniki kot institucije lahko – v večji meri – zatekali k rezultatom empiričnega sociološkega raziskovanja. Čim večje so družbene spremembe v neki časovni enoti, tem manj se lahko opiramo na vzore in rešitve iz preteklosti, tem več pa potrebujemo novih odločitev, ki morajo temeljiti na poznavanju najnovejšega stanja.

Končno naj opozorimo, da se tudi vloga Jugoslavije v svetu povezuje z vlogo sociologije v njenem okviru (glej tudi Teorija in praksa št. 8–9, 1970, str. 1108). V zadnjem času slišimo izjave oziroma spoznanja predstavnikov najvišjih političnih forumov, ki opozarjajo, da še vse do danes nismo uspeli ustrezno vsebinsko predstaviti svetovni javnosti temeljnih značilnosti in inovacij družbenopolitičnega sistema Jugoslavije.

Naša dežela je v povojnem obdobju vzpostavila izredno široko mrežo svojih predstavništev v vseh delih sveta, kar gotovo zahteva tudi milijardna finančna sredstva. Ob vsem tem pa vsem, ki se zanimajo za jugoslovansko skušnjo, ni dostopna nobena sistematična predstavitev strukture in dejanskega delovanja celotnega sistema. To vlogo smo prepustili tujim avtorjem, ki v zadnjem času hitro zapolnjujejo tržišče s svojimi knjigami, in dostikrat površno in pristransko prikazujejo dejansko stanje (s katerim so se seznanili v času nekajtedenskega ali nekajmesečnega bivanja pri nas). Hkrati pa že več kot sedem let čaka na realizacijo predlog, da bi npr. revijo "Sociologija" izdajali tudi v enem od svetovnih jezikov. Še vedno se zadovoljujemo z brošurami, ki so diletantsko napisane v "agit-propovskem" stilu, ki kvečjemu lahko koga razočara in odvrne od nadaljnjega proučevanja našega sistema.

Kaj utesnjuje vlogo sociologije?

Na tem mestu želimo podati pregled nekaterih temeljnih dejavnikov, pogojev in situacij, ki utesnjujejo vlogo sociologije pri nas.² S tem seveda ne želimo ustvariti negativne predstave in temne perspektive v zvezi z njenim razvojem. Ravno narobe, če izpostavimo tisto, kar jo danes omejuje, s tem najbolj zagotovimo, da se bo v prihodnosti hitreje uveljavila.

Tradicija predindustrijskega obdobja, ki izvira iz nizke stopnje, funkcionalne diferenciacije, se je ohranila še tudi v današnjih, čeprav povsem spremenjenih razmerah. Ta tradicija se na primer kaže v tem, da se vsakdo čuti pristojnega za vse (vzeto nekolikanj karikirano); ljudje ne čutijo v sebi potrebe, da bi se v nekaterih strokovnih vprašanjih obrnili na strokovnjaka-specialista. Posameznik, ki bo naletel na določeno vprašanje, se bo samodejno trudil, da bi ga razrešil sam. Ne bo se najprej vprašal, kdo je (najbolj) pristojen, da bi ga razrešil.

Če gre za področja (kot je problematika družbenega življenja), kjer sodelujejo s svojimi praktičnimi izkušnjami vsi kot dejavniki, je razumljivo, da bo takšna težnja še toliko močnejša. Zdi se, da vsak pozna in razume oziroma lahko rešuje taka vprašanja, s kakršnimi se ukvarja sociologija. Zato je potreba, da bi se obrnili na sociologa "specialista", toliko manjša. Prav v sociologiji se profesionalno in laično pri razpravljanjih o raznih vprašanjih družbenega življenja dokaj pogosto prepletata.

Pri nas se vsa ta problematika še zaostruje, saj gre za dokaj majhen in znotraj izredno fragmentiran sistem.³

Prav v majhnih sistemih (težnja k nižji stopnji diferenciacije) se najmočnejše *prepleta strokovno oz. znanstveno in laično*. Poleg tega, da se tako prepletanje pojavlja, po tradiciji kot dediščina iz preteklosti, izhaja tudi iz današnje družbene strukture. Zahteva za naglejším oblikovanjem profesionalne kulture mora izvirati iz razumevanja pogojev, ki temu nasprotujejo.⁴

Revolucionarna praksa iz prvega povojnega obdobja, ko je šlo za radikalne spremembe in uvajanje povsem nove institucionalne strukture, je bila pomemben zgled za način dela še tudi potlej, ko je bilo to obdobje že mimo. Revolucionarna razgibanost ni dopuščala prostora in časa za sociološka raziskovanja. Temeljita marksistična izobraženost političnih voditeljev, njihov neposreden stik z ljudmi in iznajdljivost v določenem položaju so ustrezali tedanjim razmeram.

Revolucionarni stil delovanja pa tudi v spremenjenih, bolj umirjenih razmerah, najbrž nezavedno, pušča v nemar induktivno-analitično lotevanje družbenopolitičnih vprašanj. Najbrž tudi taka "tradicija" po svoje pripomore k razumevanju vrzeli med deklaracijami o vlogi znanosti in stvarnim položajem sociologije. Sociološko

² Ne moremo se spuščati probleme in protislovja, ki se pojavljajo "znotraj" sociološke dejavnosti, čeprav je očitno, da tudi samo poklicno delovanje sociologov, njihova (ne)usposobljenost in (ne)-organiziranost močno vplivajo na uveljavitev sociologije pri nas. Glej: Zdravko Mlinar, "Na putu ka organiziranom usmeravanju razvoja sociologije u Jugoslaviji", Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Slovensko sociološko društvo, Informativni bilten št. 3.

³ Možnosti za razvoj sociologije v Jugoslaviji so še toliko neugodnejše, ker je Jugoslavija (v primerjavi z velikimi državami, kakršni sta npr. SZ in ZDA) dokaj majhen družbeni sistem. In enako velja: čim manjša je njena notranja povezanost, čim večja je njena razdrobljenost, tem več je raznih ovir za razvoj sociologije.

⁴ V naših revijah bi bilo težko potegniti črto med zdravorazumskim razmišljanjem in strokovnimi analizami, med intuitivnim spekuliranjem in pravo teorijo; ni jasno, kakšen je delež posameznega avtorja in v kolikšni meri gre za prejšnje ugotovitve drugih itd.

raziskovanje zaostaja za prakso in le post festum komentira posamezne ukrepe, namesto da bi bilo opravljeno pred njimi.

Dolgoročne perspektive družbenega razvoja so se opirale na globalno, makrosociološko teorijo marksističnih klasikov. Iz takega izhodišča gledano tudi ni bilo spornih vprašanj. Raziskovanje na mikrosociološki ravni pa se pojavlja šele v zvezi s težavami pri delovanju novih institucij (npr. komunalni sistem, zbori volilcev, delavski sveti in drugo).

V nasprotju s tistimi, ki predvsem opozarjajo javnost na program in cilje socialističnega gibanja, ali onimi (npr. pravniki), ki te cilje izražajo v normativnem redu, pa so sociologi prevzeli nase nehvaležno vlogo: razkrivanje druge, "mračnejše" plati, to je odnosov in problemov dejanskega delovanja posameznih institucij. Že po naravi svojega dela bodo odkrivali oddaljevanja od tistega, kar je zaželeno. Tako se nenehno izpostavljajo nevarnosti, da bi tudi njih uvrstili med nezaželeno in "temačne" sile. Tvegajo, da bodo sami veljali za problematične, namesto da bi bili deležni podpore ali celo priznanja, ker so prvi odkrili resnične probleme in njihove vzroke in tako, vsaj posredno, pripomogli k temu, da bi jih hitreje razrešili v korist skupnih interesov. Tak protisloven položaj kot Damoklov meč utesnjuje delo sociologov.

Egalitarno-demokratska vrednostna orientacija pa nujno prinaša tudi nevarnost, da ne bi zameglila posebne vloge strokovnjaka v primerjavi z množičnimi razpravami v okviru družbenopolitičnih organizacij. Ne gre za to, da bi hoteli ljudem kratiti pravico do odločanja in da bi dajali prednost strokovnjakom, in tudi ne za alternativno primerjanje v pomenu: eden več, drugi manj. Gre za možnost, da prvi in drugi prevzamejo večjo vlogo oziroma prispevajo več, če se o *pravih vprašanjih razpravlja na pravem mestu*.

Množice naj ne bi razpravljale o tem, kako pojav A vpliva na pojav B, ali, kaj se bo zgodilo, če bi uvedli spremembo X. Množične, laične razprave o takih vprašanjih so le opozorilo za nesmotrno organizacijo in zapravljanje časa ter energije ljudi.

Na drugi strani pa lahko rezultati, ki z uporabo znanstvene metodologije opozarjajo na zapletenost sprememb X, pravzaprav pripomorejo k večji svobodi izbire, ki jo imajo državljani med različnimi alternativami. *Občani naj bi odločali, ne pa ugibali o determiniranosti družbenih pojavov*.

Razvoj sociologije neenakomerno posega v interese posameznih kategorij prebivalstva. Upošteva, da empirične raziskave pripomorejo k boljši informiranosti o realnih razmerah v družbi, pa prav tako – če so rezultati javni – *opozarjajo na vse oblike družbene neenakosti. Ekstremne kategorije so tako najbolj izpostavljene sodbi (pritisku) javnosti*; podatki o tistih, ki "imajo največ," najsi bo materialnega bogastva, politične moči ali česa drugega, *spodbude pritisk javnega mnjenja*, in vodijo do konkretnih akcij, ki naj bi odpravile neskladje med deklarativnim vrednotenjem enakosti in demokracije in takimi informacijami o realnih razmerah.

V čigavem interesu je torej večja vloga sociologije in večji obseg empiričnih socioloških raziskovanj? Zlasti je to v *interesu "najnižjih slojev"*, tistih z najnižjimi dohodki, z najmanjšim vplivom in najnižjo izobrazbo. Gre prav za tiste sloje, v katerih imenu nastopamo s programom socialistične izgradnje.

Pri tem pa nas analiza opozarja, da prav take kategorije prebivalstva najtežje uresničujejo svoje interese. Zato imajo tudi zelo omejene (celo najmanjše) možnosti, da bi dejansko podprle razvoj sociologije.

Vse, kar smo omenili, pa tudi opozarja na to, katere kategorije bodo najbrž najbolj in najpogostejše *poskušale omejiti in preprečiti sociološke raziskave* (če že ne v celoti, pa vsaj pri tistih vprašanjih, ki najbolj neposredno ogrožajo njihov privilegiran položaj). Če ne bodo preprečile, da bi na primer v anketi o javnem mnenju zastavili določeno vprašanje, potlej bodo dosegle vsaj to, da rezultatov ne bodo objavili, itd. Tako se bodo izognile, da bi tudi same postale predmet ocenjevanja (socialne kontrole) javnosti in bodo obdržale položaj, ki jim omogoča, da lahko le one ocenjujejo vse druge.

Praksa je potrdila mnenje, da se tudi nekatere profesionalne kategorije čutijo ogrožene od nove znanstvene discipline – sociologije, ali pa vsaj objektivno nasprotujejo temu, da bi prevzela sociologija večjo vlogo. Najsi bo zaradi neznanja oz. nepoznavanja potencialne vloge sociologije ali zaradi zavestne obrambe parcialnih, egoističnih interesov, nasprotujejo uvajanju nove discipline ali celo zahtevajo, naj bi jo odpravili.⁵

Zlasti je protislovna vloga nekaterih najbližjih in najbolj sorodnih strok. Po eni strani so posamezniki iz teh strok pogosto največ pripomogli k oblikovanju sociologije in sociologov pri nas, po drugi pa je med nekaterimi opaziti tudi odpor in prepričanje, da že tradicionalne in uveljavljene discipline povsem zadovoljujejo vse potrebe. Zaradi splošnega gledanja na stvar ali celo zaradi povsem osebnih interesov (npr. zato, da bi obdržali pomembno mesto v učnem načrtu fakultet ali srednjih šol) se posamezniki odkrito upirajo uvajanju in širjenju sociologije.

Taka razlaga nam pojasnjuje tudi nesorazmerja pri financiranju raziskav ali pri sredstvih za zaposlovanje novih pedagoških delavcev – sociologov, pa tudi nesorazmerja pri izdajanju literature s posameznih področij (kadrovska struktura v založniških hišah) itd.

Glede na pomembne spremembe političnega sistema smo se znašli v položaju, za katerega je značilen nek vakuum, zlasti glede *odgovornosti za usmerjanje znanstvenih dejavnosti*. Star sistem ne deluje več, novi pa še ni začel delovati.

In to pomeni, da se vsakdo znajde, kot ve in zna. Namesto jasno določenih meril in prioritet pri usmerjanju znanstvenih raziskav in izobraževanja, pri čemer naj bi predvsem upoštevali splošne družbene interese, *prihaja do izraza predvsem moč posameznih profesionalnih skupin*. Obsto – v določenem obsegu – v preteklosti je glavno opravičilo za današnji in prihodnji obstoj. *Vztrajnost postaja glavno načelo, ki samo po sebi določa okvire znanstvenega dela po posameznih področjih*.

V takih razmerah vodi načeloma enako obravnavanje neenakih do absurdnih nesorazmerij, ki niso v nobenem pogledu utemeljena s potrebami celotne družbe. Namesto da bi vedam (kakršna je sociologija), ki si z zamudo utirajo pot na prizorjše družbenega življenja pri nas, dajali prednost, pa dejansko ravnamo prav nasprotno. Tako sami povečujemo verjetnost, da bomo podprli prav tisto, kar se je najbolj preživelo in ki pravzaprav pomeni le ostanek iz preteklosti, ki nima več v sedanjem družbenem življenju nobene funkcije. Zdi se, da razvoj sociologije bolj temelji na splošnem prepričanju, da je znanstveno raziskovanje v sodobni družbi potrebno, da se ga jemlje bolj kot simbol splošnega napredka, kot nekaj, kar mora

⁵ Težave pri pouku sociologije na srednjih šolah v vseh republikah nazorno kažejo vse to. Opaziti je celo odločne akcije, da bi odpravili sociologijo (glej poročilo Sociološkega društva Hrvatske).

biti navzoče v vsaki razviti družbi, kot pa da bi bilo orodje za uresničitev jasno začrtanih ciljev.

Ne obseg ne vsebina socioloških raziskovanj pa nista določena na temelju analize o naših resničnih in specifičnih potrebah. Zato je precej omahovanj, nestabilnosti in občutkov negotovosti, kar ovira povezano in poglobljeno preučevanje posameznih tematskih področij. Ker ni jasno začrtanih perspektiv, nujno prihaja v raziskovalnih organizacijah do frustracij, upadanja motivacije za delo in brezbržnosti. Prevladuje ozračje "od danes do jutri", rutinsko opravljanje dela itd.

Slaba informiranost o vseh posebnih vejah sociologije, zlasti o možnostih aplikativnih raziskovanj, močno omejuje sociološko dejavnost. Zato je pogoj za razvoj te vede njena popularizacija.

Sredstva množičnega obveščanja se (preveč) opirajo na samostojno zbiranje podatkov oz. informacij, ki pogosto ne dajejo objektivne podobe razmer. Novinarji se velikokrat zadovolje z "impresionističnim" poročanjem, upoštevaje fragmentarne podatke, ki jih dobe od najlažje dosegljivih posameznikov. Na drugi strani pa se kopičijo skladanice neprebranih poročil raziskovalcev (celo povsem neuporabljenih podatkov), za katere je bilo porabljenih veliko materialnih sredstev.

NA PRAGU UBIKVITARNE DRUŽBE?

Ob 30. letnici slovenskega sociološke društva

Slovensko sociološko društvo je proslavilo svojo tridesetletnico najprej s slavno-stno akademijo (v Cankarjevem domu dne 24. marca 1995), na kateri sta govorila akademik Zdravko Mlinar kot prvi predsednik SSD in akademik Veljko Rus. Ob tej priložnosti sta bila imenovana dva nova častna člana SSD: prof. Niko Toš in posmrtno prof. Peter Klinar. Nato je bilo Slovensko sociološko srečanje 95: *Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti* v Portorožu, dne 21. in 22. aprila 1995.

Za to srečanje je bil pripravljen *Zbornik ob 30-letnici slovenskega sociološkega društva*, ki sta ga uredila mag. Anton Kramberger in dr. Zinka Kolarič. Zbornik vključuje avtorske prispevke in tudi bogate informacije o slovenski sociologiji in njenih predstavnikih.

V tej številki objavljamo besedila predavanj s tega srečanja in intervju s prof. Nikom Tošem.

Zdravko Mlinar

Na pragu ubikvitarne družbe?

V izhodišču tega prispevka⁶ upoštevam nekatere značilne spremembe ob koncu 20. stoletja, za katere se zdi, da jih sociološko lahko pojasnujemo kot približevanje ubikviteti. *Ubikviteta* (iz latinskega *ubique* – povsod) pomeni stanje ali zmožnost biti *prisoten vsepovsod*, še zlasti v istem času. Tako se zdi, da je pred nami stanje, ko bomo ljudi, materialne dobrine in ideje *od koder koli* lahko našli *kjer koli* in *kadar koli*. Pri tem gre bodisi za njihovo dejansko *razširjenost* po vsem svetu ali za *dostopnost*, ki se povečuje še zlasti na podlagi nove informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije. Dostopnost v "realnem času" pa se po pomenu praktično izenači z ubikvitarno razširjenostjo.

Medtem ko z ubikviteto v ožjem smislu označujem razširjenost v prostoru, pa le-ta v širšem smislu lahko vključuje tudi razširjenost oz. dostopnost v času. Ena in druga sta medsebojno odvisni. Ubikviteta v prostoru hkrati omogoča *kontinuirano dostopnost* v času (npr. brez dnevnih ali sezonskih prekinitev). Ekspanzijo v prostoru spremlja tudi – kot pravi Melbin (1977) – "kolonizacija časa".

Te spremembe lahko pojasnujemo v kontekstu "časovno-prostorskega zgoščevanja" in prehajanja od "prostora krajev" k "prostoru tokov". Na bolj splošni ravni pa jih lahko pojasnujemo z vidika dolgoročnih razvojnih procesov ali pa celo splošne razvojne logike družbenih sistemov. V tem zadnjem smislu bi lahko tukajšnjo temo pojasnjevali kot prehajanje od "*interakcijskih*" k "*transakcijskim sistemom*" (Teune, Mlinar 1978). Vendar se bom na tem mestu osredotočil na konkretnejše pojavnne oblike teh sprememb, ki hkrati zadevajo vrsto nerazjasnjenih vprašanj in konfliktov pri nas in v svetu.

Le nekoliko poenostavljeno naj prikažem elemente koncepcije "transakcijskih

⁶ O tukaj obravnavanih vprašanjih smo razpravljali tudi s kolegi v okviru Centra za prostorsko sociologijo, IDV, FDV in se jim tu zahvaljujem za sodelovanje.

sistemov". Ti sistemi se namreč vsebinsko najbolj približujejo popularnejšim predstavam o informacijski družbi in hkrati vključujejo določeno perspektivo razreševanja razmerja med dostopnostjo in izključnostjo.

Z vidika razširjenosti je pomembno, da gre pri tem predvsem za informacije; zanje pa velja, da jih ni mogoče potrošiti tako kot materialne dobrine, temveč le uporabiti. Uporaba na enem mestu *ne izključuje* hkratne uporabe drugod ali nadaljnje uporabe na isti lokaciji. S tem je že nakazano preseganje logike *zero-sum game*, ki je prevladovala v interakcijskih sistemih, ko je potrošnja (materialnih dobrin) pomenila izključitev iz obtoka. Informacija o lokaciji dobrine vse bolj nadomešča njeno dejansko posedovanje. Odpravljanje ovir za dostop zmanjšuje potrebo po posedovanju. Stroški niso odvisni od števila subjektov, ki prejmejo določeno sporočilo. Vse večji delež informacij (raznovernosti) je shranjen na ravni sistema, tako da se povečuje delež razpoložljive nasproti dejansko uporabljeni raznovernosti. To pa kaže na razpon možnosti izbire oz. avtonomije akterjev. Standardizacija zmanjšuje ceno dostopnosti in povečuje delež raznovernosti, ki je v obtoku v komunikacijskih omrežjih.

Tako nakazani konstrukt je seveda le dolgoročna usmeritev, ne pa prikaz dejanskega stanja. Toda pogledjmo zdaj konkretnije nekaj izkustvenega gradiva, ki zadeva pojavne oblike ubikvitete ali vsaj težnje v tej smeri v današnjih razmerah.

Ubikviteta in njene omejitve

Razmišljanja o ubikviteti so sprožile zlasti ti. "brezdomske tehnologije". Tako je npr. popularni nemški kulturni zgodovinar pisal o tem, kako so železnica, parnik in telefoni močno razširili horizonte za vsakogar in omogočili, da je bil človek v določenem smislu *vsepovsod naenkrat*. Ljudje so bili vse bolj seznanjeni z dejanskimi razmerami po vsem svetu. Pri tem je imenovani ocenil, da je npr. med 1890 in 1914 v Angliji za tisočkrat poraslo zanimanje za zunanje zadeve (v Kern, 1983, 230–231). Tehnologija elektronskega komuniciranja je omogočila nastanek svetovnega občinstva. Prostor kot ovira je bil v največji meri izločen prav v razširjanju informacij.

Kot sem že nakazal, informacije niso vezane na prav določeno lokacijo v prostoru, ki bi a priori izključevala njihovo razširjenost kjer koli drugje po vsem svetu. V tem smislu je razumljivo, da je Anthony Smith v svojem delu *The Geopolitics of Information* (1981, 130, 131) zapisal, da pretoka podatkov ni mogoče nadzorovati tako kot materialne potrebščine ali informacije na papirni podlagi. "Za velik del podatkov ne moremo reči, da so *shranjeni* v katerem koli kraju, saj preletavajo okrog sveta od računalnika do računalnika ... Torej ne gre za to, da bi vsi podatki imeli nekakšno končno postajo (počivališče), tako kot akti na polici; v njihovi naravi je, da se *upirajo teritorialnosti*" (poudarek Z. M.). Gre torej za značilne informacijske tokove, ki se upirajo teritorialni zamejitvi.⁷

⁷ O tem podobno tudi Horsman in Marshall (1994, 51): "The flow of capital cannot be traced to any physical transfer across borders; nor can the flow of transborder information, be it via satellite television or the digitally coded faxes which buzz between the business centres of the world. Like air and water, modern communications recognize no frontier." "AT&T" promovira svoj "Global Calling Card Service" s pozivom: "Potujte po svetu brez meja, časovnih con ali jezikovnih barier". V tem smislu omogočajo, da pogovor lahko steče tudi z nekom, ki ne pozna našega jezika, ker ga sproti prevajajo. Družabnika lahko kličemo ob treh ponoči, pa bo dobil naše sporočilo v bolj primernem času; ipd.

V času elektronskih medijev si tudi kulture nasploh zagotavljajo svojo svetovno ubikviteto. V preteklosti so se npr. mediji bolj opirali na jezik in so bili tako bolj usmerjeni na občinstvo določenega naroda. Zdaj pa se bolj opirajo na *glasove* in *slike* in tako dosti lažje preskočijo jezikovne in kulturne meje.⁸ Nasploh se povečuje tekmovanje med različnimi – verskimi, političnimi, moralnimi, estetskimi – idejami v prizadevanjih, da bi dosegle globalno priznavanje in odzivnost (Tenbruck, v: Featherstone 1990, 203–205). Posamezne kulture so se razširjale zunaj območij svojega nastanka, vendar so bile vezane nanje, ko so nosile s seboj svoje mite in simbole, ki naj bi jih vsi priznavali in posnemali. Danes pa se oblikuje svetovna kultura na podlagi vse večje povezanosti teritorialnih kultur kot tudi z uveljavljanjem kultur, ki nimajo več nikakršne jasne teritorialne zasidranosti.

V literaturi pa najdemo še bolj drastične označitve današnjega stanja, kot npr.: “Danes pojavljajoča se globalna kultura *ni vezana na noben kraj ali obdobje. Je brez konteksta, prava mešanica disparatnih sestavin, pritegnjenih od vsepovsod in od nikoder ...*” (Smith, v Featherstone, 1990, 177).

S širjenjem posameznih kultur v prostoru prihaja do njihove ubikvitarne prisotnosti, tekmovanja in prežemanja. Pri tem nastajajo nove hibridne kulture, kar je bilo v antropologiji in sociolingvistiki obravnavano tudi kot proces *kreolizacije*,⁹ še zlasti z jezikovnega vidika. Salman Rushdie, o katerem bom še nekaj več povedal kasneje, pravi, da je že vseskozi nasprotoval geografski diferenciaciji kultur, tako kot se to vidi tudi v vsem, kar je napisal. Pri tem dodaja: “*Odrasel sem v Bombaju, metropoli kozmopolitske kulture, hindujske, muslimanske, krščanske, zahodne in vzhodne, torej v okolju povsem hibridne kulture. Z drugimi besedami, tu se prepletajo vse tradicije modernega sveta ... to enako velja za vzhodni kot zahodni svet. Vsi smo podaljški mešanih tradicij, vsi smo hibridi, bastardi. Najnevarnejša pa je danes v svetu ideja o čistosti neke kulture ali čistosti rase*” (intervju, Danas, 23. julija 1993).

Iz zgornjega prikaza bi torej lahko sklepali, da se dejansko približujemo ubikvitarne razširjenosti informacij in kultur, in sicer tako kot da to razširjanje poteka enakomerno v vseh smereh. To pa bi bila zelo napačna predstavitev dejanskega stanja. Pri nadaljnji obravnavi bom upošteval naslednje *korektive* in *zadržke*:

1. Globalna kultura v svetovnem merilu se – vsaj za zdaj – še ne oblikuje toliko kot mešanica elementov *od vsepovsod*, temveč predvsem na podlagi *prevladovanja “svetovnega jedra”* ter enosmernih radialnih komunikacij do semiperiferije in svetovne periferije. Če prihaja do večje podobnosti med geografsko bližnjimi teritorialnimi kulturami, je to bolj posledica njihove skupne izpostavljenosti (podrejenosti) temu jedru kot pa neposrednim povezavam.
2. Razširjanje informacij, idej in kultur poteka z drugačno dinamiko kot pa mobilnost (tokovi) ljudi, materialnih dobrin, kapitala ali razširjanje škodljivih snovi v biofizičnem okolju. Pravzaprav ima vsaka od teh sestavin svojo lastno, *specifično*

⁸ Seveda bi se ob takšni splošni razlagi lahko povprašali, zakaj imamo tudi odstopanja od tega “prava”, npr. ko gre za velike razlike v vrednotenju v domačem okolju in zunaj države (ne le pesnikov, kot je France Prešeren, temveč tudi) slikarjev, kot je Rihard Jakopič.

⁹ Ob kreolizaciji, do katere prihaja v procesu globalizacije družbe, pa Helga Nowotny (1994) zastavlja tudi vprašanje, kakšne implikacije ima to za samo sociologijo; ali je pred nami tudi “kreolizacija sociologije”.

dinamiko, kar ustvarja zelo pestro sliko njihove (neenakomerne) razširjenosti v današnjem svetu.¹⁰

3. Ubikviteta se ne uveljavlja hkrati za vse strukturne kategorije prebivalstva, temveč jo je primerneje spremljati kot nekakšno *pasovno ubikviteto*. Gre za geografsko povsodnost, ne pa tudi za strukturno inkluzivnost.
4. Najpomembnejši postulat za nadaljnje pojasnjevanje ubikvite pa je, da je ne obravnavamo samo zase, temveč v povezanosti, *odvisnosti od hkratne nasprotne težnje* k izključevanju. Gre za enotnost dveh nasprotujočih si teženj, ki je že bila predmet pozornosti z vidika različnih konceptualizacij, kot npr. univerzalizacije in partikularizacije ali individuacije in globalizacije, kar sem obravnaval že na drugem mestu (Mlinar 1994).

Nadaljnjo obravnavo moram torej razširiti tudi na težnje k izključevanju in nato slediti dinamiki in mehanizmom njenega spopadanja in preseganja le-tega.

Od izključnosti zaradi nedostopnosti k izključevanju zaradi selektivnosti

S povečevanjem dostopnosti ljudi, dobrin in idej v prostoru – predvsem z razširjanjem uporabe nove informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije – prihaja do *kakovostno drugačne teritorialnodružbene organizacije*. Za teritorialno organizacijo, ki jo prevzemamo iz preteklosti, je (bilo) značilno, da je temeljila na *omejeni dostopnosti* ali *nedostopnosti*. Meje teritorialnih enot so bile na zunanjem robu dostopnosti, t.j. tam, kjer je prišlo do pomembnega razredčenja ali popolne prekinitve komunikacij. Kar je bilo zunaj teh meja, je bilo *apriorno, frontalno izključeno* kot zunanje, tuje, neznano, neobstoječe, sovražno ali preprosto nepomembno. Ta zunanji svet ni bil predmet zavestnega presojanja in zgledovanja ali zavračanja na podlagi primerjanja z notranjim. Njegovo izključevanje je bilo praviloma *nerefleksivno*.¹¹

Nasprotno pa se s približevanjem modelu ubikvitarne razširjenosti in dostopnosti v svetovnem merilu hkrati povečujeta možnost in potreba po *selektivnosti*. Pri tem ne gre več za *frontalno izključnost*, temveč za *izključljivost* in *izključevanje*, ki predpostavlja, da se akterji zavestno, avtonomno odločajo in izbirajo med alternativami. Takšna situacija vključuje spremembe v smeri k večji univerzalizaciji, ki razširja dostopnost na podlagi poenotenja standardov (v Evropski uniji gre npr. za uveljavljanje “300 ukrepov za homogenizacijo”). Povečana dostopnost pa hkrati omogoča ustvarjanje vse bolj edinstvenih povezav in kombinacij ljudi, *dobrin in idej v svetovnem merilu*, ki se kot inovativne rešitve, torej v afirmativnem smislu *ločujejo od vseh drugih*.

Pri tem gre za preobrazbo, ki je z vidika deteritorializacije in reteritorializacije kulturnih identitet dobila oznako: prehod od “*identitete kot otoka*” k “*identiteti kot*

¹⁰ Podatki iz anketnih raziskav pri nas nam kažejo, da so prebivalci Slovenije razmeroma malo mobilni in da ne podpirajo priseljevanja drugih v Slovenijo; bolj naklonjeni pa so do pritoka tujega kapitala in informacij (npr. primerjalna mednarodna raziskava o lokalnih voditeljih, Center za prostorsko sociologijo, IDN 1991; SJM, 1993).

¹¹ Pri tem pa se izkaže kot presenetljivo, da takšna praksa ni le stvar neke odmaknjene preteklosti, temveč da je še močno prisotna tudi v današnjih razmerah. Vzemimo npr. kadrovsko politiko, ko nihče niti ne pomisli, da bi možne kandidate iskali tudi čez državno mejo. Čeprav gre pri tem za objektivne omejitve (razlike v dohodkih, znanje jezika ipd.), gre preprosto tudi za inercijo stare prakse.

križišču” (več o tem v Mlinar 1992, 1994,b). Osvetljujejo pa jo tudi razprave o razliki med *“starim”* in *“novim lokalizmom”*. Raimondo Strassoldo (1992) je nakazal, da gre med njima za dve bistveni razliki. “Prva je v tem, da je bil stari lokalizem ‘prvobiten’ (primordialen), nerazmišljajoč, novi pa je rezultat svobodne volje, zavestne izbire; prvi je ‘nujen in naraven’, drugi pa prostovoljen in nameren (racionalen). Druga razlika pa je v tem, da je stari lokalizem težil k minimiziranju stikov z zunanjim svetom, k ohranjanju močne zaprte meje, medtem ko se novi lokalizem povsem zaveda preostalega sveta in je odprt za interakcije z njim.”

Pri tem naj bi šlo za oživljanje majhnih enklav familiarnosti in intimnosti v nasprotju s televizijskim zaslonom oz. elektronskimi komunikacijami, ki dušijo človekovo subjektivnost. Ukoreninjenost in pripadnost naj bi po nekaterih razlagah v informacijskem oz. postmodernem kontekstu ponovno pridobili pomen. Toda hkrati se pozablja, da se je do zdaj pri tem predpostavljalo nerefleksivno izključevanje zunanjega sveta, ki temelji na inerciji in navajenosti.¹² Kolikor pripadnost temelji na vnapijehni določenosti, s tem sociološko dobiva naravo “pripisanih značilnosti” (ascribed characteristics); le-te pa so v nasprotju s težnjami k individualizaciji (avtonomizaciji), ki se uveljavljajo kot dolgoročno prepoznavni proces.¹³

Od prostora kot območja k prostoru kot omrežju

Nov pomen prostora

V kontekstu “časovno-prostorskega zgoščevanja” (Harvey 1989) stopa v ospredje novi pomen prostora. Namesto dosedanjega obravnavanja prostora kot območja postaja vse pomembnejše, da upoštevamo prostor kot omrežje (Dematteis 1993). Medtem ko so za območje pomembne strnjjenost (kontigviteta) in bližina ter povsem določno opredeljene teritorialne meje, pa gre pri omrežju bolj za kanale selektivne dostopnosti, ki hkrati z zmanjševanjem časovno-stroškovne distance (“časovno-prostorsko konvergenca”) dobivajo vse bolj globalno naravo. V tem smislu postajajo vse pomembnejša elektronska omrežja “virtualnih skupnosti” (Rheingold 1994) in nasploh t. i. “Cyberspace” (Gremshaw 1994).

Takšna preusmeritev gledanja na prostor oz. *rekonceptualizacija prostora* ima daljnosežen pomen, saj nam že logično nakazuje določene implikacije, ki sicer izkustveno – če bi vztrajali pri dosedanjem pojmovanju – ne bi bile (lahko) prepoznavne. V tem smislu je značilno, da v javnosti prevladuje miselnost, ki predpostavlja koncepcijo prostora kot območja, kar pogojuje zmeraj bolj *nerealno predstavo* o dejanskem stanju in o možnostih obvladovanja dogajanja v njem.

Značilna je zlasti inercija vztrajanja pri *frontalnem teritorialnem* razmejevanju na ravni nacionalne države. Pri tem pa se ne opaža, da nam s tem – tako v spoznavnem procesu kot v vsakdanji praksi – dejanski tokovi in determinacijski okviri vse bolj uhajajo iz nadzora oz. ostajajo neupoštevani (gl. tudi Brzezinski, 1995). Dve implicitni predpostavki frontalnih razmejitev teritorialnih sistemov sta

¹² Nekateri psihologi bi pri tem poudarili, da gre za pogojni refleksi. V tem smislu tudi domovina predstavlja predvsem navajenost na določeno okolje (v zvezi s tem gl. Pečjak 1995).

¹³ Podobno smo v naših empiričnih raziskavah že v šestdesetih letih ugotavljali, da se “navezanost na kraj” pojavlja kot značilnost dveh zelo različnih kategorij prebivalcev. Eno sestavljajo tisti, ki so najbolj angažirani v kraju, ne da bi zaradi tega a priori izključevali možnosti drugod; drugo kategorijo navezanih pa, nasprotno, predstavljajo tisti, za katere je značilna relativno najmanjša družbena participacija v kraju (zlasti starejši in nizko izobraženi).

1. *podobnost* med njihovimi sestavinami znotraj sistema in različnost navzven;
2. večja *povezanost* znotraj kot pa povezanost navzven.

Z ubikvitarnim razširjanjem ljudi, dobrin in idej ter njihovih tokov v globalni družbi pa takšne predpostavke postajajo neuporabne in napačne tako v sociološkem raziskovanju kot v družbeni praksi.

V takšnih okoliščinah prihaja – z vidika prve predpostavke – do tega, da so *razlike* med posameznimi sloji prebivalstva *znotraj* teritorialne enote (npr. glede na družbeni položaj, med posameznimi profesionalnimi kategorijami in še zlasti med generacijami) večje, kot pa so mednarodne teritorialne razlike znotraj istega sloja. Z ubikvitarno razširjenostjo ameriške popularne glasbe (plesa, "hitre hrane", mode ipd.) med mladino po vsem svetu si postajajo mladi v mednarodnem merilu bolj podobni, kot pa so v primerjavi s starejšimi v domačem okolju.¹⁴

Glede na to tudi v raziskovanju prihaja do vse večje napake in do izgube informacij, če se opiramo na agregatna statistična *povprečja* za teritorialne enote, namesto da bi prikazovali notranjo distribuiranost pojavov. V politični praksi pa se pojavlja zadrega, ko se npr. politiki nedosledno obračajo na svoje občinstvo včasih tako, da ga naslavljajo kot "Slovenci" ("Dragi Slovenci"!), včasih pa kot "državljeni Slovenije".

S širjenjem transnacionalnih omrežij selektivnega povezovanja pa gre tudi za vse pogostejša odstopanja od druge predpostavke. Tudi z vidika povezanosti gre za zблиževanje navzven in za (medsebojno) odtujevanje znotraj teritorialne enote. Pri tem pa npr. *grobo podcenjujemo* vlogo *oddaljenih centrov* družbene moči. Tako pri nas kot v drugih državah je značilno, da šele doživljene krize okrepijo ozaveščenost o dejanskih odvisnostih v globalnem merilu.¹⁵

V tem smislu ne gre za anticipativno, temveč bolj za nekakšno *ex post* dojemanje dogajanja. Takšen "fazni zaostanek" pa ima gotovo svojo podlago (tudi) v inerciji tradicionalističnega razumevanja prostora kot območja in teritorialne izključnosti, ki jo le-ta predpostavlja.

Popačene predstave o "zunanji določenosti"

Naj opozorim le na dva razloga, zakaj se oblikujejo *popačene predstave* o *zunanji določenosti* našega družbenega življenja:

1. Zaznavanje prisotnosti tujega je omejeno glede na to, da so pomembni vplivi, ki sicer lahko že stoletja prihajajo "od zunaj", tako "udomačeni", da je njihov *zunanji vir* postal *neopazen*, pa čeprav pomembno določajo način mišljenja in delovanja ljudi v vsakem kraju. Značilen primer je katoliška cerkev s svojim vplivnim sedežem v Rimu (Benedik, ur., 1991). Gre za *posvojitev* katoliške vere in cerkvenega reda, tako da dejanski vplivi, ki sicer prihajajo "od zunaj", večinoma bodisi sploh niso zaznavni ali pa niso kot *tuji* vplivi ali *tuja* dominacija. Zaznavni postanejo predvsem tedaj, če izstopimo iz danosti in omejenosti tega geografskega prostora; šele tedaj lahko določneje razpoznavamo (*zunanje*) *vire*

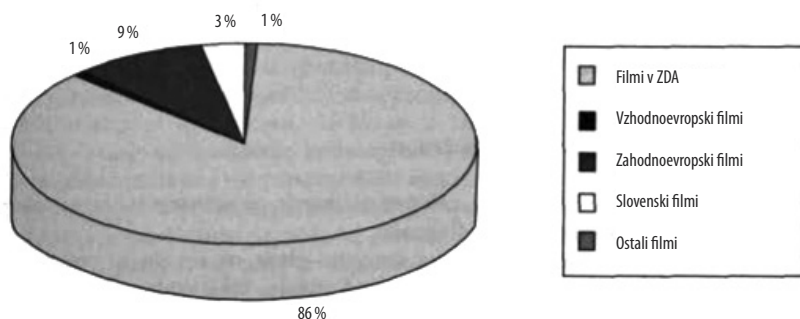
¹⁴ Namesto razlik med sloji pa lahko pričakujemo, da se bo notranja heterogenost teritorialnih enot v prihodnje povečevala na podlagi vse izrazitejših razlik med posamezniki.

¹⁵ Pri tem mislim na to, da prihaja npr. do "zapiranja tovarn" (factory closures) in do raziskav o tem v ZDA in Veliki Britaniji (Hill 1984), katerih glavno sporočilo je ravno v tem, da so objektivne medsebojne odvisnosti daleč presegle miselnost, ki je zastala v nacionalno-državnih okvirih.

določenosti svoje življenjske prakse. Za agendo sociološkega delovanja pa to terja poseben poudarek na primerjalnem raziskovanju.

2. Zaznavanje prisotnosti tujega je omejeno tudi glede na predpostavko, da tisto, kar nas ogroža, prihaja iz naše *neposredne sosesčine*, ne pa iz odmaknjenih geografskih predelov razvitega ali nerazvitega sveta. V tem smislu se da razumeti, da je bila tudi v zadnjih nekaj desetletjih, ko je vpliv svetovnega jedra pri nas nenehno pridobival pomen, pozornost slovenske javnosti bolj usmerjena na vplive iz njene sosesčine. To se npr. kaže v nesorazmerju med ostrim odzivanjem na poizkuse po večjem jezikovnem in kulturnem vplivu s strani geografsko ali etnično bližnjih narodov (npr. t.i. "skupna izobraževalna jedra" v nekdanji Jugoslaviji) na eni strani in nekakšno samoumevnostjo sprejemanja ameriške popularne kulture, ki je dejansko dobila ubikvitarno naravo in jo vsaj mlajše generacije doživljajo kot svojo.

Primeroma vzemimo podatke o razširjenosti ameriških filmov. Razpoložljivi podatki nam kažejo, da se je delež uvoženih in predvajanih filmov v Sloveniji, ki prihajajo iz ZDA, povečeval že več kot tri desetletja. Glede na razporeditev filmov po geografskem poreklu pa ugotavljamo (podatki za 1992), da *ameriški filmi* obsegajo več kot *tričetrtsinski* delež vseh predvajanih filmov v Sloveniji; zahodnoevropski filmi manj kot eno desetino (9,3 %), vzhodnoevropski pa eno stotinko (1,0 %); domači, slovenski filmi obsegajo le 3,1 % delež.

Vir: M. Stefančič jr. (1993): Filmski almanah 1992, Mihelač, Lj

Kljub tako izraziti prevladi ameriških filmov pa le-ta pri nas ni sprožila ostrejših odzivov ali – tako kot v Franciji in Kanadi – omejevalnih ukrepov.

Hkrati pa nas gornji podatki opozarjajo, kako *napačna* je *splošna predstava* o odpiranju meja v vse smeri in o enakomernem širjenju dostopnosti. Dejansko stanje laže pojasnujemo na podlagi koncepcije prostora kot omrežja, saj ta že inherentno vključuje predstavo o selektivnem povezovanju z drugimi partnerji v širšem prostoru.

Ubikviteta domačega in tujega

Ubikviteta, povesnost, se načeloma kaže tako v tem, da se pojavlja vse *več tujega* v *domačem* okolju kot tudi *več domačega* na *tujem*. V konkretnih okoliščinah pa gre tako za spremenljivost glede na obseg takšnega razširjanja kot tudi glede na razlike

med prvim in drugim. To pomeni, da imamo lahko dosti tujega pri nas, ne pa tudi obratno; ali pa dosti našega na tujem, ne pa tudi tujega doma. Če se razširja domače v tujini in tuje v domovini, pa temu konec koncev logično sledi, da se takšno *dihotomno razločevanje* tudi samo vse bolj zabrisuje in na določeni stopnji postane neuporabno.¹⁶

Ob vse večji ubikvitarnosti se spreminja tudi pomen pojmov, kot so domovina – tujina, domače-tuje, “dom in svet” ipd. Namesto takšnega dihotomnega (raz)ločevanja bi lahko rekli, da je v kontekstu družbe ali prostora “tokov” razmejitev vse bolj zabrisana. Domače se prostorsko razširja navzven, konec koncev po vsem svetu, tako kot tuje zmeraj bolj vdira v nekdanj značilno domače okolje.¹⁷ V tem smislu bi se zdelo, da gre za prehod od dihotomnega gledanja, k “teoriji kontinuuma”. To bi pomenilo da niso odločilne prekinitev na določeni točki (črti) v prostoru, temveč da gre za stopnjevanje, za postopno prehajanje med enim in drugim. V določeni meri torej prihaja do podomačenja tujega in do odtujevanja domačega. V zvezi s tem predstavljamo tudi izkustvene podatke o stališčih prebivalcev Slovenije do trditve: “Kjer koli človeku dobro gre, tam je njegova domovina!” (glej graf 2).

Še pomembnejša kot *zabrisovanje razlik* med domačim in tujim je ugotovitev, da se spreminja podlaga tega razlikovanja. Le-to je do zdaj temeljilo na *geografski podlagi*, na pomenu *teritorialne bližine in oddaljenosti*. Zdaj pa postajajo pomembnejše *neteritorialne osnove domačnosti in tujosti*, pa bodisi da gre za specifične subkulture posameznih slojev ali skupin prebivalstva (npr. posameznih generacij), za posamezne profesionalne kategorije, za različne interesne skupine ipd. V teh primerih pogojno lahko govorimo o ubikvitarnosti v tem smislu, da najdemo elemente takšne identitete sicer po vsem svetu, vendar le znotraj določenih kategorij. V takih primerih gre torej le za nekakšno *pasovno ubikvitarnost*.¹⁸

V zadnjih letih se v Sloveniji povečuje občutek ogroženosti zaradi vdiranja tujega predvsem na jezikovnem področju (o tem razprave v revijah: Sodobnost (1993, št. 3–4, Traditiones 1994, št. 23, Javnost 1994, št. 3; Mlinar, 1994c idr.). Tudi pri tem imamo opravka z značilnim nasprotjem: po eni strani širjenje tujščine, ki se kaže zlasti v poplavi angleščine na skoraj vseh področjih delovanja; po drugi strani pa gre tudi pri jeziku za ukrepe in mehanizme *izključevanja* tujega, da bi tako ohranili lastni jezik v (čim bolj) čisti obliki.¹⁹ To nasprotje včasih zadeva alternativo med domačim in tujim izrazom in toliko gre za zero-sum game v prid tujemu in na račun

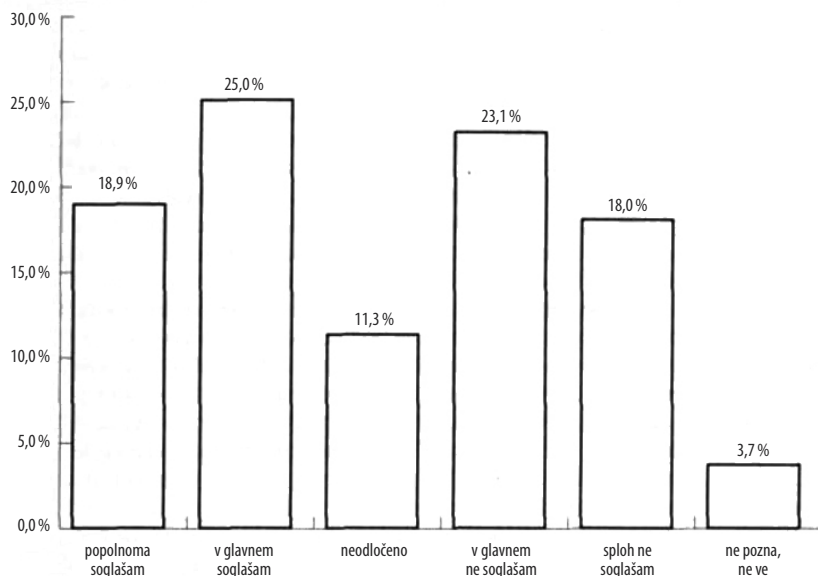
¹⁶ Da pri tem ne gre le za logično konstrukcijo, nam potrjujejo spremembe v ožjem merilu, t.j. v odnosih med mestom in podeželjem. Sociologija je mesto in podeželje najprej obravnavala kot značilno *dihotomijo* dveh kakovostno različnih svetov – posebej v okviru ruralne in urbane sociologije. Kasneje pa se je pojavila kritika, da takšna konceptualizacija izgublja svojo realno podlago in je prevladala “*teorija kontinuuma*”.

¹⁷ Ob takšni dolgoročni težnji pa še vseeno ostaja dejstvo, da dosti zdomcev in izseljencev danes (kar pa vendarle velja predvsem za prvo generacijo) trpi zaradi domotožja.

¹⁸ Npr. kamor koli prideš, na Japonsko, v ZDA, v Avstralijo ipd., povsod se lahko srečuješ s sociologi, s katerimi te veže dosti skupnih informacij, privrženost določenim profesionalnim vrednotam, priznavanje skupnih strokovnih avtoritet, pa tudi skupni znanci in prijatelji. V tem smislu je tudi mobilnost zelo olajšana in čas za adaptacijo – v tej ožji sferi – skorajda ni več potreben. Tvegam lahko celo trditi, da je Slovenski sociolog praviloma dosti bolj seznanjen z avtorji, kot so Weber, Simmel, Tönnies, Luckman ali Habermas in z njihovimi deli, kot pa “povprečni” nemški državljan.

¹⁹ Pri tem bi kazalo še podrobneje preučiti vlogo “vratarjev”, “čuvajev” (gate-keepers) pri ohranjanju čistosti slovenskega jezika; (vse)večji delež posegov naših lektorjev v besedila, ki jih prečiščujejo, predstavlja prav izločanje tujih besed, ki se spontano pojavljajo v teh besedilih.

domačega. Če pa upoštevamo majhnost slovenskega naroda (v stoletju 1880–1980 je bilo 0,05 % od vseh člankov, objavljenih v znanstvenih revijah v svetovnem merilu, objavljenih v slovenskem jeziku (Tsunoda, 1983), potem se nakazuje, da bo šlo v prihodnje bolj za komplementarnost kot pa za izključnost.

Tudi s prostorskega vidika – na katerega se tu osredotočam – je prepoznaven trend preobrazbe od izključnosti k prežemanju. Ne gre le za vdiranje tujih jezikov na ozemlje Slovenije; gre tudi za to – kar razkrivam kot *novost* – da se celo slovenščina (kot jezik majhnega naroda) razširja skoraj po vsem svetu. Kot presenečenje se pojavlja v zadnjem desetletju *vse večje zanimanje za učenje slovenščine zunaj ozemlja Slovenije*. Čeprav je razširjanje slovenščine težko primerljivo z razširjanjem angleščine, pa je temeljna usmeritev tega spreminjanja vendarle v obeh primerih enaka, tj. približevanje vzorcu ubikvitarne razpršitve. *Še nikoli do zdaj se ni toliko Neslovencev učilo slovenskega jezika*, kot se jih danes. To pa je le prva širša preobrazba, ki zadeva ločevanje (ali vsaj sproščanje vezi med jezikom in ozemljem v procesu človekove avtonomizacije (v zvezi s tem gl. tudi Laponce, 1987).

Ena od izkustvenih podlag za takšno sklepanje so podatki o udeležencih poletnih in celoletnih šol slovenskega jezika na Filzofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V zadnjih treh letih so jih obiskovali udeleženci iz 52 držav s 6 celin.²⁰ Takšne spremembe so v skladu s splošno težnjo prehajanja od prostora kot območja k prostoru kot omrežju.

²⁰ Poleg udeležencev iz 27 evropskih držav so bili tudi iz Azije (Azerbajdžan, Gruzija, Indija, Iran, Japonska, Jordanija, Kitajska, Sirija, Tajvan, Turčija), Afrike (Alžirija, Egipt, Južnoafriška republika, Nigerija, Somalija, Sudan, Tanzanija), Južne Amerike (Argentina, Brazilija, Venezuela), Severne Amerike (Kanada, Mehika, ZDA) in Avstralije.

Planetarna ogroženost in nacionalni nadzor

Ubikviteta ni le posledica povečevanja dostopnosti na podlagi vse učinkovitejše informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije, temveč nasploh izraža večjo *moč človekovega poseganja* v naravno in družbeno okolje, pa bodisi da gre za želene ali neželene, nameravane ali nenameravane, predvidene ali nepredvidene posledice. Čim večja je ta moč, tem večji je domet takšnih posledic v prostoru in času.²¹ V tem smislu je posebnost današnjega časa prav v tem, da te posledice *uhajajo iz okvirov* (državne) teritorialnopolitične organizacije in odgovornosti ter postajajo neobvladljive. Čeprav gre v izhodišču za emancipacijsko usmeritev, se dejansko povečuje število ljudi, ki so le kot *nemočni* podvrženi zunanjim vplivom. Hkrati pa sproščanje nadzora, avtonomizacija in demokratizacija znotraj prejšnjih totalitarnih držav povečuje število subjektov, ki se vključujejo v transnacionalne tokove prostorske mobilnosti. S tem pa se tudi povečujeta disperzija in tveganje zaradi (neodgovornega) ravnanja s škodljivimi snovmi. To postaja vse bolj problematično, čim večja rušilna moč prihaja v roke posameznikov, saj je konec koncev *posameznik* v stanju, da poseže v življenje *ljudi vsega sveta*.

V javnosti se vrstijo opozorila o "zastrašujoči realnosti", ko se namreč širi tiho-tapljenje jedrskih snovi ter povečuje število terorističnih in kriminalnih združb, ki imajo orožje za množično uničevanje. OZN je na primer ob konferenci o neširjenju jedrskega orožja²² izdala poročilo, v katerem ugotavlja, da imajo teroristi, kriminalci in verske sekte čedalje *lažji dostop* do jedrske oborožitve.

Po eni strani imamo opravka s težnjami k širjenju jedrskega orožja na ravni držav in z vse večjim številom posameznikov in skupin, ki so vpleteni v razširjanje jedrskih, strupenih in drugih škodljivih snovi. Hkrati pa to sproža protiukrepe in povečuje mednarodni nadzor. Že l. 1970 je bil sprejet sporazum o *neširjenju jedrskega orožja*, ki ga je podpisalo 174 držav, vključno z jedrskimi velesilami Kitajsko, Francijo, Rusijo, Veliko Britanijo in ZDA. Po tem sporazumu države *pristajajo na nadzor* Mednarodne agencije za jedrsko energijo (IAEA) nad vsemi jedrskimi obrati. Podobno gre tudi za nadzor delovanja jedrskih elektrarn, ki potencialno ogrožajo ljudi večjega števila držav, kar krepi zahteve po nadzorno-omejevalnih ukrepih v mednarodnem merilu.

Ob nesreči v Černobilu je prišlo do visoke temperature v reaktorju (do 4500°C, medtem ko ima sonce na površju 5800°C), tako da so se plini z radioaktivnimi delci dvignili visoko v stratosfero, do 15.000 m. Gibanje radioaktivnega oblaka pa je bilo odvisno od smeri višinskih vetrov (prav tedaj so vlekli od vzhoda proti zahodu). Tako je bilo sevanje močnejše celo na 2500 km oddaljenih območjih kot pa v bližnjem Kijevu. Pri tem je šlo za naključje glede na vremenske razmere.

Ni pa bilo naključje, da so ob koncu tedna – kot je zapisal New York Times – "prebivalci Kansas Cityja, ki je za pol sveta oddaljen od Černobila, vedeli o nesreči in njenih možnih posledicah mnogo več kot prebivalci Kijeva, ki je dobrih 70 milj oddaljen od poškodovane jedrske elektrarne ...". Minilo je namreč več kot 24 ur, da

²¹ Pri tem bi se lahko oprli na različne načine kvantificiranega izražanja proizvedene ali sproščene energije. Ob nesreči v Černobilu naj bi se npr. sprostilo najmanj 185 milijonov curiejev radioaktivnosti (Delo, 28. 2. 1994).

²² Petindvajset let po uveljavitvi sporazuma o neširjenju jedrskega orožja je bila na sedežu Združenih narodov sklicana konferenca 174 držav podpisnic sporazuma (april-maj 1995), na kateri so se dogovorili o njegovem podaljšanju.

so – potem ko so švedski znanstveniki zaznali povečano radioaktivnost – tudi v SZ priznali, da se je zgodila nesreča.²³ Še pet dni kasneje niso v celoti pojasnili, kaj se je zgodilo, kdaj je prišlo do nesreče in kakšne so lahko posledice. Sovjetska oblast, ki je imela *nadzor nad širjenjem informacij*, je le-te *zadrževala* ter zmanjševala in zavestno omalovaževala pomen katastrofe. Temu je sledil kritičen odziv po vsem svetu, ki je terjal *nadnacionalni oz. svetovni nadzor informacij* in tehnologij.

Po tej nesreči se je utrdilo prepričanje, da so postali ljudje bolj ozaveščeni, da so del “*mednarodne skupnosti*”. Hkrati pa so bili tudi v drugih državah poizkusi zadrževanja informacij (npr. poizkusi oblasti v Franciji, da bi zmanjšale pomen posledic Černobila za Francijo).²⁴ Evropska skupnost se je odzvala šele po dveh tednih. Države članice niso imele *enotnih meril* za določanje mejnih vrednosti dopustne izpostavljenosti sevanju. Manjkale so torej norme o enotni minimalni zdravstveni zaščiti.²⁵

Zveza društev za varstvo okolja v Sloveniji je ob černobilski katastrofi opozorila, da gre za učinke, ki nimajo le regionalnih, temveč tudi *planetarne* razsežnosti. Zaradi širjenja radioaktivnosti v takšnem merilu pa “gradnja bodočih jedrskih elektrarn *ne bi smela biti stvar posamezne države*” (Delo, 24. 5. 1986). Ob tem je bila izražena tudi zahteva za povrnitev gospodarske *škode* zaradi nastalih posledic.

Vse to pa značilno opozarja na neskladje med današnjo državno-teritorialno organizacijo politične moči in (ne)odgovornostjo nacionalnih držav na eni strani ter *planetarno ubikviteto* posledic uporabe jedrske tehnologije na drugi strani. Tako prostorski kot časovni domet posledic njene uporabe torej *uhajata* iz današnjih okvirov političnega odločanja.

Izguba zunanjega sveta: novi totalitarizem?

Ob povečevanju globalne dostopnosti in razširjenosti se nakazuje situacija, ki bi jo lahko označili kot izguba zunanjega sveta ali novi totalitarizem. Največja dostopnost za druge hkrati za posameznika ali skupino pomeni največjo izpostavljenost in ranljivost, *najmanjšo možnost umika* ali izključitve. Celo v času, ko je že šlo za *svetovne* vojne, so le-te vendarle puščale ob strani nekatera geografska območja, npr. v Južni Ameriki, ki so bila po l. 1945 *pribežališče* za kolaboracioniste. Tudi blokovska konfrontacija po drugi svetovni vojni je konec koncev – pa čeprav v zelo omejenem obsegu – omogočila posameznikom “prebeg na drugo stran”. ZDA so si v času pridobile že nekakšno tradicijo, da so bile *pribežališče* za različne verske, politične in druge skupine, ki so jih sicer preganjali v njihovem prejšnjem okolju.²⁶

Toda današnji čas *simbolizira* afera *Salmana Rushdieja*, pisca knjige *Satanski stihi*, ki je bil leta 1989 v imenu muslimanskega fundamentalizma obsojen na smrt in nikjer na svetu ne najde več povsem varnega *pribežališča*.²⁷ Nobena državna

²³ Jugoslovanski gradbeni delavci v mestu Zlobin (147 km od Černobila) so za nesrečo izvedeli neuradno iz avstrijskih virov, od domačinov pa niso dobili posebnih opozoril.

²⁴ To se je pokazalo ob tem, ko so nemški nadzorni organi začeli vračati zelenjavo francoskih kmetov.

²⁵ V Italiji je bilo videti, kot da Francozi in Nemci lahko prenesejo večje doze sevanja, saj Italija ni ustavila izvoza blaga, za katero je veljala prepoved prodaje in potrošnje v lastni državi.

²⁶ Dokler je šlo za še “neosvojene” teritorije, je to hkrati pomenilo, da je bila na voljo možnost umika. Različne verske ločine (kot npr. mormoni in huteriti), so se tudi znotraj ZDA umaknile nadlegovanju, s tem da so našle svoje zatočišče na ameriškem zahodu. Nasploh pa je ameriški zahod – kot ugotavlja Turner (1932, 25) – predstavljal “a refuge... from the subordination of youth to age”.

²⁷ 1989 je to obsodbo podpisal Homeini, ker da je pisec žalil verska čustva muslimanov in klevetal pre-roka Mohameda in njegove učence. Še istega leta je obsodbo podprla tudi Islamska konferenca v Riadu.

meja mu ne zagotavlja varnosti, na kakršno je lahko računal Primož Trubar že s tem, ko se je iz Kranjske umaknil v Nemčijo. Teheran pa že več kot desetletje organizira ugrabitve, bombne napade in umore po vsem svetu.²⁸ Rushdie je že v prvih šestih mesecih po obsodbi kar 56-krat zamenjal svoje prebivališče.

Ob tem, ko se je večina britanske javnosti negativno odzivala na "božjo obsodbo" (fatva), pa je predstavnik založniške hiše Ewans poudaril tisto, kar je načeloma nesprejemljivo: "Najhujše pa je, ker je neka *tuja država* razglasila smrtno obsodbo nad britanskim državljanom." V mednarodnopravnem smislu gre torej za poseganje v notranje zadeve. Toda kje je danes meja med "notranjim" in "zunanjim"?

Medtem ko se pogosto poudarja, kako se v današnjem času oblikuje en sam svet ("*The only one world*"; Supek: "*Ova jedina zemlja*" 1978) in kako je potrebno njegovo poenotenje, pa ostaja ob strani dejstvo, da s tem hkrati izgubljam tisto, kar smo vseskozi štel za samoumevno danost; z ubikviteto hkrati izgubljam *alternativo možnega umika v "zunanji svet"*. Izgubljam torej možnost teritorialnega (samo) izključevanja. S Hirschmanovo (1970) terminologijo bi rekli, da izgubljam eno od možnosti za "*izstop*" (*exit*), s tem pa postanemo bolj ranljivi. Vendar je to le druga plat odpravljanja frontalnih teritorialnih meja ali njihovega preseganja na podlagi transnacionalnega povezovanja in mobilnosti, kar zmanjšuje možnosti prekinitve med dvema svetovoma. Čeprav bi posameznik želel začeti svoje življenje povsem na novo nekje drugje,²⁹ ima za to zmeraj manj možnosti, dokler se giblje *znotraj iste "pasovne ubikvitete"* (npr. istega poklicnega področja, znotraj katerega že njegova dotedanja dejavnost sodoloča njegove možnosti za vnaprej tudi v svetovnem merilu). Če gre torej za novi totalitarizem, le-ta izraža predvsem *absolutizacijo svetovne dostopnosti* še zlasti v okvirih pasovne ubikvitete.

V času telekomunikacij, s katerimi presegamo oddaljenost in opravljamo stvari na daljavo, tudi nadzor razširja svoj doseg in kot *nadzor na daljavo* teži k ubikviteti.

Teritorialna (ne)ločljivost želenega in neželenega

V prejšnjem poglavju sem nakazal, da ubikviteta pomeni izgubo zunanjega sveta in s tem možnosti za umik in diskontinuiteto v odnosu do izhodiščnega okolja. V približevanju ubikviteti torej izgubljam tudi do zdaj najpomembnejši *naravni mehanizem ločevanja* želenega in neželenega, tj. teritorialno razmejitev in tako imenovani "*upor prostora*". V dosednji ekonomski, politični in kulturni ekspanzivnosti delovanja v prostoru je prevladovala:

1. predpostavka o jasni (*raz-*)ločljivosti želenega in neželenega na podlagi dihotomnih delitev teritorialnih enot po krajih, državah, glede na razviti in nerazviti svet, delitev na Vzhod – Zahod ipd.;
2. predstava o *enosmernosti* te ekspanzije in enosmernosti vplivov brez povratnih učinkov.

²⁸ Leta 1993 so ustrelili norveškega založnika Satanskih stihov; pred tem je v Turčiji med demonstracijo proti Rushdieju umrlo 40 ljudi, 1991. l. so do smrti zabodli japonskega prevajalca tega romana, v Milanu so z nožem ranili italijanskega prevajalca. Če kje ujamejo kakega iranskega agenta in ga zapro, sledi spet vrsta terorističnih napadov.

²⁹ Pojem migracija npr. vključuje diskontinuiteto med družbenim okoljem prejšnjega in kasnejšega stalnega prebivališča, ki pa se dejansko v procesu "časovno-prostorskega zgoščevanja" zmanjšuje.

Oboje danes izgublja svojo veljavo; le stare predstave se po inerciji ohranjajo še naprej. Različni akterji se na stare načine poizkušajo znebiti neželenega tako, da bi ga *teritorialno izločili* iz svojega okolja. S presenečenjem pa od primera do primera ugotavljajo, da so njihovi *poizkusi neuspešni*, tako kot je to v primerih, ko gre za okolju in človeku škodljive odpadne snovi, in sicer bodisi zato ker

1. takšen poizkus sproži nepričakovani *odpor prizadetih*;
2. zato ker taki nameni prihajajo v navzkrižje z vse bolj omejitvenimi *mednarodnimi normami* (take je npr. sprejela EU); in
3. zato ker konec koncev, tudi ne glede na oddaljenost odstranjenega, negativni vplivi ostajajo, če že ne neposredno, pa vsaj v kontekstu *globalnega poslabšanja* razmer in v daljšem časovnem obdobju.

Vse troje pojasnjuje, zakaj se zamišljene rešitve na podlagi *teritorialnega izključevanja* sprevračajo v *neresitve*. Vse tri bi lahko ponazoril s številnimi primeri iz Slovenije tako kot tudi v svetovnem merilu. Najbolj domač primer je poizkus izvoza strupenih odpadkov v Južno Ameriko. Tam so jih zavrnil; nato je sledil ponovni, tokrat uspešnejši izvoz v Francijo, kjer so jih sežgali. Dejansko pa problem ostaja in je iz dneva v dan večji.

To je zadosti razčlenjeno in dokumentirano prikazal Al Gore v svoji knjigi "*Na poti k ravnovesju*" (1992, slovenska izdaja, 1994), ki povzema bogate izkušnje. V ZDA so imeli podobne primere neuspešnih poizkusov izvoza smeti. Tako je npr. l. 1987 odplula "barka s smetmi" iz Long Islanda in potem šest mesecev iskala pristanišče, ki bi sprejelo njenih 3186 ton komercialnih odpadkov. Ladjo so odslovili iz pristanišč v Severni Karolini, Louisiani, Floridi, Mehiki, Belizeju in na Bahamih. To brezciljno tavanje je postalo *simbol krize* prizadevanj, da bi se *znebili* vse večjih količin odpadkov.³⁰ Med poizkuse iskanja možnosti za odstranitev odpadnih snovi sodijo pogajanja z oblastmi na Marshallovih otokih, iskanje dovoljenja pri kitajskih oblasteh za odlaganje komunalnih odpadkov v Tibetu (Tibetanci se ne morejo upirati, ker so nasilno okupirani) idr.

Člani Organizacije afriške enotnosti so vse pogostejše odlaganje odpadkov v Afriki označili kot zločin nad Afriko.³¹

Namesto da bi *sežiganje* zagotovilo pričakovano rešitev, pa se je spet izkazalo, da gre pri tem za nekakšen *prenos odpadkov* – po zraku v obliki plinov – "*na sosednja območja, čez državne meje in seveda tudi v svetovno ozračje, kjer bodo ostali še leta in leta. Breme naših odpadkov tako prelagamo na prihodnje generacije*" (prav tam, 140).

Tako se torej neuspešno iztekajo poizkusi, da bi izločili neželeno iz našega okolja, in le-tem šele z zamudo – sledi tudi ozaveščanje o naših napačnih predpostavkah. Podobno pa se zožajo možnosti *samoizključevanja* iz neželenega okolja, tako da bi le zase (za posameznika, za svojo družino, za svoj kraj, za svojo državo, za svojo celino) zagotovili nekakšno *ubežniško rešitev* (Mlinar 1989). V preteklih desetletjih in stoletjih je bila to zelo uporabna strategija, še zlasti za družbeno elito in za dominantne, razvite države sveta.

³⁰ Gore navaja še drugi primer, ko je tovorna ladja, na kateri je bilo 15000 ton strupenega pepela, odplula proti Zahodni Afriki in Jugovzhodni Aziji, da bi našla pristanišče, kjer bi odložila svoj tovor. "Po dveletnem potovanju je... nazadnje svoj tovor odložila na neznani lokaciji" (prav tam, str. 138).

³¹ Na podlagi takšnih kritičnih odzivov prihaja do oblikovanja mednarodnih sporazumov, kot je Baselska konvencija, ki omejuje odlaganje odpadkov iz razvitih držav v tretjem svetu.

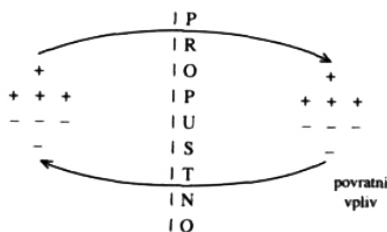
Večja družbena moč (v širšem smislu) je določala obseg možnosti (samo)izključevanja v primerih, ko je šlo npr. v ZDA za umik višjih slojev prebivalstva iz osrednjega dela mest v predmestja ali na podeželje, za prenos ekološko škodljive proizvodne dejavnosti v manj razvita območja države ali sveta ipd. Pri tem pa se izkaže, da izločanje neželenega ne zagotavlja prave rešitve niti

1. v primerih, ko gre za t. i. "NIMBY" vzorec odzivanja ("NOT IN MY BACKYARD") v smislu – storite kar koli, samo ne na mojem dvorišču (Lidskog, Elander 1992, 249–264),
2. niti v primerih, ko se poizkuša *omiliti problem* s širšo teritorialno porazdelitvijo negativnih posledic (npr. z graditvijo višjih dimnikov, kar zmanjša onesnaženost na ožjem območju).

Relativna *prerazporeditev* neželenih posledic v prostoru *ničesar ne izboljšuje v globalnem merilu*. Z drugimi besedami, opiranje na logiko *zero sum game* daje *zmeraj slabše rezultate*, saj se povečujejo kumulativni učinki, ki stopajo v ospredje kot globalni problemi, ki pa niso rešljivi z nikakršnimi izdvojenimi akcijami, temveč edino le v svetovnem merilu.³²

ŽELJENO	F	R	NEŽELJENO
	R	A	
	O	Z	
+	N	M	-
+	T	E	-
+	A	J	-
+	L	I	
	N	T	
	A	E	
		V	

MODEL B: Neločljivost

Zaradi nazornosti in aktualnosti sem se pri obravnavi te teme bolj osredotočil na spremembe v biofizičnem okolju. Problem teritorialne ločljivosti ali neločljivosti pa seveda terja razširitev obravnave na tokove ljudi, dobrin, informacij in idej, kar sem vsaj deloma že obravnaval tudi v prejšnjih poglavjih. Pri tem lahko tu zastavljena vprašanja navezujemo na razprave o "teoriji odvisnosti", ki so jo razvili

³² Pri tem mislim na podnebne spremembe v zvezi z učinki tople grede, na uničevanje ozonskega sloja, na kisli dež in propadanje gozdov ipd.

“dependistas” v Južni Ameriki. Ena od temeljnih idej te teorije je bila ravno v tem, da je treba onemogočiti izkoriščanje svetovne periferije z *disociacijo, ločevanjem* (de-coupling) od svetovnega jedra. Vendar se je izkazalo, da so *precenjevali* možnosti takšnega ločevanja v času, ko lahko govorimo o globalni civilizaciji. Tudi tu ne gre za *alternativo* med razvojem in odvisnostjo, kar je Cardoso (1973) začel prepoznati in izrazil s tem, da so interesi tujih korporacij postali združljivi z notranjim napredovanjem odvisnih držav.

Ubikviteta v svetovnem merilu se značilno izraža v vse pestrejših oblikah medsebojnega *prežemanja jedra in periferije*, pa bodisi da je to v skladu ali v nasprotju z interesi negativno prizadetih na eni in na drugi strani. Tretji svet ni več svet zase, temveč se na vrsto načinov (v enklavah revščine v velikih svetovnih mestih, s poceni delovno silo in izdelki, z neposredno vključenostjo v transnacionalna elektronska omrežja ipd.) pojavlja tudi znotraj svetovnega jedra. Prebivalci četrti South Bronx v New Yorku so s svojo revščino bolj podobni prebivalcem slumov v La Pazu, Boliviji kot pa prebivalcem osrednjega Manhattan. To je Sassen Saskia (1988, 1994) podrobno analizirala v New Yorku kot enem od svetovnih mest. Sicer pa ZDA ne uspeva obvladovati priseljevanja iz Mehike. Nemški sociologi poudarjajo, kako nasprotja med Severom in Jugom prehajajo k njim in se reproducirajo znotraj njihove družbe. Vojaške operacije proti Kurdom v Turčiji niso več le notranja zadeva te države, saj se ta konflikt na svoj način obnavlja v protestnih akcijah Kurdov v Nemčiji in tako postaja tudi njena “notranja zadeva”. Če pa isti problem postaja notranja zadeva več držav, s tem hkrati *izgublja naravo notranje zadeve* nasploh.

Prihaja čas intenziviranja *povratnih vplivov*, ko slabost manj razvitih hkrati postane njihova prednost v konkurenci z razvitimi oz. do zdaj dominantnimi središči (npr. z vidika cenejše delovne sile). Pridobljeni položaj *ni več á priori zagotovljen*, temveč si ga je treba vedno znova zagotavljati ob intenzivirani tekmovalnosti v globalnem merilu. Vse večja mobilnost kapitala ima hkrati za posledico tudi *izravnalne* (egalitarizacijske) *učinke* v nasprotju z (nekaterimi) interesi razvitih držav, kjer prihaja do brezposelnosti, zniževanja plač delavstva ipd. Vendar pa na splošno niti Evropa niti Slovenija še nista ozaveščeni o prihajajočem “udaru” iz dosedanjega “tretjega sveta” (vzemimo le potencialni vpliv Kitajske in Indije).

Možnost zagotavljanja pozitivnih učinkov določenega delovanja samo za določeno geografsko območje prav tako kot namen ali možnost, da bi le drugim povzročili negativne posledice, postaja v procesu globalizacije vse bolj omejena. Interes kapitala iz razvitih držav za povečanje dobička na podlagi naložb v manj razvitih državah (s poceni delovno silo) hkrati povzroča brezposelnost in zapiranje tovarn ter zniževanje dohodka zaposlenih v domačem okolju (Bluestone, Harrison 1982).

Do zdaj je šlo bolj za vprašanje, kako zagotoviti, da se bodo manj razviti približevali razvitim; zdaj pa gre tudi za povratne vplive, ki povzročajo krizo tudi v razvitih državah. Tako je značilno, da se plače v nekaterih manj razvitih državah dvigajo na podlagi večje sindikalne organiziranosti, povečevanja produktivnosti in večje usposobljenosti za trženje; hkrati pa se plače ameriških delavcev zmanjšujejo zaradi slabitve sindikatov in pritiska globalne konkurence (Mishel, Frankel 1991, 138).³³

³³ “Levi Strauss” je že 145 let stara in v svetovnem merilu največja kompanija za oblačila, ki prodaja svoje izdelke v več kot 70 državah. Vendar je v osemdesetih letih zaprla dvaintrideset od šestinšestdesetih tovarn v ZDA in se je s svojim programom preusmerila od “owned-and-operated

Namesto sklepa

V tem besedilu sem se oprl na številna fragmentarna opažanja o družbenoprostorskih spremembah v današnjem času in jih poizkusil povezati in osmisliti z vidika protislovnih razvojnih teženj. Ubikviteto sem upošteval le kot prvi izziv za analizo, v kateri sem nakazal, da jo je treba pojasnjevati v nenehni konfrontaciji s težnjami k izključevanju na vseh ravneh teritorialne organizacije. Pri tem pa prihaja do bistvene spremembe v tem smislu, da je šlo v preteklosti bolj za izključnost kot vnaprejšnjo danost, ki jo je pogojevala omejena dostopnost; ob vstopanju v novo tisočletje pa gre za selektivnost, ki pomeni refleksivno (samo)izključevanje.

V tem smislu je potrebna rekonceptualizacija prostora, ki vse bolj izgublja dose-danji pomen območja (strnjenost, bližina, frontalna razmejitev) in dobiva naravo omrežja. Le-ta je temeljni pogoj za preseganje popačene predstave o zunanji določenosti našega življenja. Tako prihajamo do realnejšega razumevanja o prehodu od zaprtih in medsebojno frontalno izključujočih se teritorialnih sistemov k medsebojnemu prežemanju domačega in tujega, svetovnega jedra in periferije ipd., kar kaže na prehajanje od logike "zero-sum" k logiki "variate sum game". To ima tudi praktične implikacije v tem smislu, da perspektiva razvoja ni v opiranju na apriorno izključnost na podlagi "pripisanih lastnosti", temveč selektivnost na podlagi odpr-tosti do sveta kot celote.

Tako razširjenost (dostopnost) kot izključevanje se spreminjata v odvisnosti od teritorialne porazdelitve družbene moči. Ubikviteta se je do zdaj uveljavljala bolj na podlagi enosmerne dominacije kot na podlagi konsenza. Pred nami pa je čas močnih povratnih vplivov, ki bodo izravnavaajoče delovali v svetovnem merilu. Že pridobljeni prednostni položaj (razvitih) ne bo več samodejno zagotovljen.

Partikularne "rešitve" v omejenih teritorialnih okvirih bodo dejansko reševale zmeraj manjši delež življenjske problematike ljudi. Ker se ne bo mogoče znebiti neželenega s teritorialnim izločanjem, pa se bo toliko bolj povečal pritisk k univerzalnim oz. globalnim rešitvam.

V tem besedilu je tako – izrecno ali vsaj posredno – nakazana vrsta teoretskih in metodoloških implikacij za agendo nadaljnjega sociološkega raziskovanja.

Literatura

- Appadurai, Arjun (1990): *Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy*, v: Featherstone Mike (Ed.) *Global Culture*, London, Sage
 AT&T, *Global Calling Card Service*, P.O. Box 258, Buffalo, NY 14226-9962
 Barnet, Richard, Cavanagh, John (1994): *Global Dreams*, New York, Simon and Schuster
 Beck, Ulrich, Anthony, Giddens, Lash Scott (1994): *Reflexive Modernisation*, Oxford, Polity Press
 Benedik, Metod (ur.) (1991): *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje, Mohorjeva družba
 Berman, Marshall (1982): *All That is Solid Melts into Air*, New York, Simon and Schuster
 Bird, Jon, Barry Curtis, Tim Putnam, George Robertson, Lisa Tickner (1993): *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, London, Routledge

production" k "fast, flexible, and responsive production facilities". Pri tem ne gre toliko za to, da bi ustanavljala svoje lastne tovarne po svetu, temveč se predvsem usmerja k razširjanju svojega omrežja pogodbenikov, ki zagotavljajo proizvodnjo "just in time". V zvezi z načrti kompanije je značilna naslednja izjava enega od vodilnih: "Ameriški potrošniki vrednotijo visoko kakovost, stil in ceno, ni pa jim dosti mar, od kod oblačila prihajajo" (Moskowitz 1990, 91, poudarek Z. M.).

- Bluestone, Barry, Benneth Harrison (1982): *The Deindustrialization of America*, New York, Basic Books
- Brzezinski, Zbigniew (1995): *Izven nadzora*, Ljubljana, ARAH Consulting
- Clifford, James (1989): *The Global Issue: A Symposium*, *Art in America*, July, str. 87
- Dematteis, G. (1993): *Città reticolare vs. città areale*, *Flux* 12
- Dowty, Alan (1987): *Closed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement*, New Haven, Yale University Press
- Duroselle, Jean-Baptiste (1988): *Western Europe and the Impossible War*, *Journal of International Affairs*, Vol. 41, No. 2
- Featherstone, Mike (Ed.) (1990): *Global Culture*, London, Sage
- Findahl, Olle (1989): *Language in the Age of Satellite Television*, *European Journal of Communication*, Vol. 4, No. 2
- Frey, William (1987): *Migration and Depopulation of the Metropolis: Regional Restructuring or Rural Renaissance?* *American Sociological Review*, Vol. 52, April, str. 24–257
- Goizeta, C. Roberto (1989): *Globalization: A Soft Drink Perspective*, *Executive Speeches*, September, str. 2
- Gore, Al (1994): *Na poti k ravnovesju*, Bohinj, Inštitut za ekološke alternative
- Gresham, John (1994): *From invisible college to cyberspace college*, *IPCT*, Vol. 2, No. 4
- Hannerz, Ulf (1992): *The Global Ecumene as a Network of Networks*, v: Adam Kuper (Ed.) *Conceptualizing Society*, London, Routledge
- Hirschman, Albert (1970): *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press
- Horsman, Mathew, Andrew Marshall (1994): *After the Nation-State*, London, Harper Collins Publishers
- Jackson, Robert (1987): *Commentary on Peter J. Taylor's: "The Poverty of International Comparison Studies in Comparative International Development"*, Vol. 22, No. 1, Spring
- Kern, Stephen (1983): *The Culture of Time and Space*, Cambridge, Mass., Harvard University Press
- Klinar, Peter (1976): *Mednarodne migracije*, Maribor, Obzorja
- Križaj, Franc (1989): *Osebnostne svoboščine in zasebnost v "informacijski družbi"*, Ljubljana, Gospodarski vestnik
- Laponce, J.A. (1987): *Languages and their Territories*, Toronto, University of Toronto Press
- Larrain, Jorge (1994): *Ideology and Cultural Identity*, Cambridge, Polity Press
- Levitt, Theodore (1983): *The Marketing Imagination*, New York, Free Press
- Lidskog, Rolf, Ingemar Elander (1992): *Reinterpreting Locational conflicts: NIMBY and nuclear waste management in Sweden*, *Policy and Politics*, Vol. 20, No. 4, 249–264
- Lincoln, James (1977): *Organizational Dominance and Community Structure*, v: Roland J. Liebert, Alen W. Imershein (Eds.) *Power, Paradigms, and Community Research*, London, Sage
- Maselj, Brane (1995): *Slovenija ni na satelitu, RTV pa še vedno stopica na mestu*, *Delo*, 11. april
- Mayer, Michael (1992): *Los Angeles 2010: A latino Subcontinent*
- Mela, Alfredo (1992): *Sociologie du territoire: alternatives an postmodernisme*, *Flux*, 8
- Melbin, Murray (1977): *The Colonization of Time*, v: T. Carlstein, D. Parkes, N. Thrift (Eds.) *Timing Space and Spacing Time in Social Organization*, London, Arnold
- Meyrowitz, Joshua (1985): *No Sense of Place*, Oxford, Oxford University Press
- Mishel, Lawrence, David M. Frankel (1991): *The State of Working America*, Washington, D.C.: Economic Policy Institute
- Mlinar, Zdravko (1989): *Sociološki odzivi na probleme okolja*, *Teorija in praksa*, št. 11–12
- Mlinar, Zdravko (ur.) (1992): *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury

- Mlinar, Zdravko (1994a): *Individuacija in globalizacija v prostoru*, Ljubljana, SAZU
- Mlinar, Zdravko (1994b): Deterritorialization and Re-territorialization of Cultural Identities, *Družboslovne razprave*, št. 15–16, str. 140–153
- Mlinar, Zdravko (1994c): *Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet*, Traditiones 23
- Moskowitz, Milton et al. (1990): *Everybody's Business*, New York, Doubleday
- Nett, Roger (1971): *The Civil Right We Are Not Ready For: The Right of Free Movement of People on the Face of the Earth*, Ethics, 81
- Noin, Daniel, Robert Woods (1993): *The Changing Population of Europe*
- Nowotny, Helga (1994): *Zu Klein für die grosse Welt? Anmerkungen zur Soziologie in Deutschland*, *Soziologische Revue*, 17. Jg.
- Pečjak, Vid (1995): *Politična psihologija*, Ljubljana, Samozaložba
- Reiman, Horst (Hrsg.) (1992): *Transkulturelle Kommunikation und Weltgesellschaft*, Opladen, Westdeutscher Verlag
- Roedy, William (1992): *Wall Street Journal*, Aug. 27
- Rosenau, James, Ernst-Otto Czempiel (1992): (Eds.) *Governance Without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press
- Rosler, Martha (1989): *The Global Issue: A Symposium*, *Art in America*, July
- Ruben, Brent (1985) *The Coming of the Information Age: Information, Technology and the Study of Behavior*; v: Ruben Brent D. (Ed.) (1985) *Information and Behaviour*, Oxford, New Brunswick
- Sassen, Saskia (1988): *The Mobility of Labour and Capital*, Cambridge University Press
- Sassen, Saskia (1994): *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, London
- Smith, Antony (1981): *The Geopolitics of Information*, Oxford University Press
- Sollers, Philippe (1990): Pismo o literarni individualnosti, *Nova revija*, let. IX, št. 93–94, str. 71–72
- Strassoldo, Raimondo (1992): *Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence*, v: Z. Mlinar (ur.), *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury
- Supek, Rudi (1978): *Ova jedina zemlja: idemo li u katastrofu ili u treću revoluciju?* Zagreb, SNL
- Teune, Henry, Zdravko Mlinar (1978): *Developmental Logic of Social Systems*, Beverly Hills, Sage
- Tsunoda, Minoru (1983): *Les langues internationales dans les publications scientifiques et techniques*, Sophia University Linguistic Institute for International Communication
- Turner, Frederick, Jackson (1932): *The Significance of Sections in American History*, New York, Holt
- Wald, M.L. (1988): *Foreign Investors Take More Active Roles*, New York Times. Real Estate Report on Commercial Property (15 May) 5–12

SOCIOLOGIJA IN DRUŽBA: KRITIČNA RETROSPEKTIVA OB 25. LETNICI FSPN

V izhodišču si kaže zastaviti vprašanje, zakaj prirejati takšne slovesnosti, kot je jubilejna proslavitev 25. letnice našega zavoda, še posebej v času, ko vse bolj zavračamo vsakršno formalno manifestativnost in idealizirano odmikanje od dejanskega stanja. Seveda ne gre za to, da bi slavili avtomatizem samega poteka časa. Gre prej za to, da kot delovno načelo uveljavimo prakso, da se ne bomo omejevali le nad *ad hoc* reševanje posameznih problemov, ko hitimo od naloge do naloge, kar ima za posledico mehanično kopičenje najrazličnejših spoznanj. Sociologija kot splošna in posplošujoča družbena znanost mora še bolj kot vse druge iskati možnosti in meje dopustnega posploševanja v širšem času in prostoru. Zato je občasna kritična retrospektiva nujna sestavina ali celo izhodišče lastnega učenja, izpopolnjevanja in načrtnega usmerjanja za vnaprej.

Zgodovinarji dosti govorijo o časovni distanci kot pogoju za to, da bi lahko čim bolj vsestransko in nepristransko analizirali določeno dogajanje. Podoben pomen ima ta distanca tudi za sociologe, še zlasti ob obravnavi konfliktnih odnosov. Toda če naj bi bila analiza preteklih izkušenj podlaga za korigiranje obstoječe prakse, pa seveda vsakršno čakanje na to, da se sporno dogajanje odmakne v preteklost, pomeni, da se odpovedujemo možnosti za spremembo.

V tem kratkem prispevku se ne bom spuščal v podrobnosti, bodisi da bi jih sicer želel predstaviti kot dosežene uspehe ali kot nerešene probleme v sociologiji. Čeprav gre za jubilej FSPN kot zavoda, njegova matična vloga za sociologijo tretja tudi širšo obravnavo tega znanstvenega področja pri nas. Poleg tega pa je dosti temeljnih vprašanj uveljavljanja sociologije istovetnih ali podobnih kot tedaj, če razpravljamo o znanosti nasploh.

Čeprav nisem specialist za "sociologijo sociologije," kar bi pravzaprav potrebovali ob tej priložnosti, bom vendarle opozoril vsaj na nekatere razsežnosti takšne retrospektivne analize. Na fakulteti in še posebej na katedri za sociologijo smo že pol leta kritično in samokritično razpravljali o številnih konkretnih problemih izobraževalnega in raziskovalnega delovanja ter sploh o vlogi sociologije v naši družbi. V teh razpravah smo podrobneje obravnavali predvsem tiste razsežnosti sociološkega delovanja, ki zadevajo vse sociologe, ne glede na to, na katerem ožjem predmetnem področju delujejo. Pri tem smo poudarili vprašanja, ki zadevajo 1. sociološko teorijo, 2. metodologijo sociološkega raziskovanja, 3. informacijske vire, 4. diseminacijo socioloških spoznanj (izobraževanje, publiciranje) in 5. uporabo doseženih rezultatov. Večji del te snovi so sicer osrednja strokovna vprašanja, ki pa jih ne moremo obravnavati na današnjem slavnostnem srečanju. Tu se bom rajši osredotočil na tiste vidike sociološkega delovanja, ki zadevajo njegova razmerja do širšega družbenega okolja.

Začetki sociologije pri nas (če se omejimo na povojno obdobje) seveda niso vezani le na naš zavod; razkrivati jih je treba tudi na drugih disciplinarnih področjih ter institucijah: na Pravni fakulteti, kjer je prof. Goričar kot prvi uvedel ta predmet in kjer smo že sredi petdesetih let na sociološkem proseminarju opravili prvo

empirično raziskavo (o tem, kako industrijski delavec preživlja svoj prosti čas); na Filozofski fakulteti, kjer je bil 1960. leta uveden študij sociologije, na Institutu družbenih znanosti v Beogradu, kjer se je 1958. 1. začel prvi organiziran (podiplomski) študij sociologije v Jugoslaviji, na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, ki je bil ustanovljen 1960. leta in je bil tudi izhodišče za formiranje potrebnih kadrov.

Na VŠPV je bila sociologija najprej le eden od predmetov. Kasneje pa smo v Slovenskem sociološkem društvu dali pobudo za združitev sociološkega, politološkega in novinarskega študija v okviru sedanjega zavoda. Še vedno pa je ostal študij sociologije kot B usmeritev tudi na filozofski fakulteti. Lani je minilo dvajset let od ustanovitve Društva sociologov Slovenije (1965), letos pa so sindikati svojevrstno (to je z ukinitvijo) "proslavili" 20. letnico ustanovitve Raziskovalnega centra za samoupravljanje pri Zvezi sindikatov.

Na FSPN (VŠSPN) smo sociološki študij zasnovali in izpopolnjevali tako, da bi dosegli čim večjo stopnjo profesionalizacije tega novega znanstvenega področja pri nas in da bi ga obenem čim bolj približali raznovrstnim potrebam prakse. S prvega vidika smo povečali obseg specifično sociološke vsebine na račun splošno izobraževalnih predmetov (ki so prvotno prevladovali na VŠPV) in tako določeneje oblikovali novo identiteto sociologije. V tem smislu smo tudi želeli preseči aprioristični shematizem in prazno špekulacijo. Zato smo toliko večjo pozornost posvetili predmetom, ki naj bi študente sociologije analitično usposobili in s tem spodbujali tudi k empiričnemu raziskovanju konkretnih družbenih razmer pri nas. V skladu s tem smo kot *prvi v Jugoslaviji* v sociološki študij vključili tudi računalništvo, kar je pospešilo modernizacijo pedagoškega in raziskovalnega dela, pa tudi delovanje knjižnice idr. Kljub prvotnim pomislekom in ugovorom, da nas poudarek na kvantifikaciji odmika od bistvenih vprašanj samoupravnega socializma, se je izkazalo kvečjemu nasprotno.

V primerjavi s sociološkim študijem na nekaterih drugih univerzah smo na našem zavodu približali študij sociologije nekaterim značilnim področjem potencialnega zaposlovanja. Tako smo ga *notranje členili* na tri usmeritve: analitično raziskovalno usmeritev, kadrovsko organizacijsko in sociološko usmeritev za področje socialnega dela oziroma socialne politike. S tem se je povečal pritok študentov (tudi študentov ob delu) in so se razširile možnosti za zaposlovanje diplomantov.

Pri tem ugotavljam, da ima študij na naši fakulteti določeno prednost pred drugimi tudi zato, ker se močno opira in ima široko zaledje razvejane raziskovalne dejavnosti, kar neposredno in posredno bogati izobraževalni proces. Nekateri raziskovalci se redno ali občasno vključujejo tudi v pedagoško delo.

Razsežnosti delovanja članov sociološke katedre lahko ponazorim z naslednjim: med njimi so avtorji številnih znanstvenih del v slovenskem in tujih jezikih, pisci učbenikov, uredniki knjižnih zbirk, zbornikov, strokovnih in drugih revij; profesorji, ki občasno predavajo tudi na tujih univerzah, organizatorji mednarodnih in domačih znanstvenih posvetovanj; med njimi so štirje (trije bivši) dekani fakultete, štirje predsedniki Slovenskega sociološkega društva, dva predsednika Jugoslovanskega sociološkega združenja, med njimi jih je več, ki imajo odgovorne naloge v Mednarodnem sociološkem združenju, da ne naštevamo konkretnih oblik njihove družbenopolitične angažiranosti in drugih oblik javnega delovanja. Vse to kaže, da gre tu za enega od najbolj *dinamičnih jeder sociološkega delovanja v Jugoslaviji*.

Kljub temu pa še zdaleč nismo zadovoljni z doseženim, bodisi da gre za interna vprašanja fakultete bodisi za tista, ki zadevajo širše družbeno okolje.

Kot značilni primer prizadevanj, da bi sociologija upoštevala najsodobnejše razvojne tokove in usmeritve, naj navedemo uvedbo nove študijske smeri – družboslovna informatika. Vendar je značilno, da je bilo potrebno skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja ter spopadanja s shematizmi in formalizmi, preden smo z reformo na univerzi in pripravami novih "vzgojnoizobraževalnih programov" dobili potrebna soglasja vseh številnih republiških organov.

Nasploh pa pri izobraževanju sociologov še preveč sledimo splošni praksi izobraževanja pri nas. To pa pomeni, da izobraževalni proces še vedno temelji na nekakšni *povprečni nivelizaciji*, ki je neodzivna na različne sposobnosti (interese) študentov in ne daje ustreznih izraznih možnosti, spodbud in priznanj posebej nadarjenim posameznikom. Vendar pa *individualizacija* pouka ni le vprašanje materialnih možnosti in prizadevanj profesorjev, temveč je otežena že zaradi celotne zasnove izobraževalnega sistema. Le-ta temelji na predpostavki, da lahko dosežemo večjo demokratičnost in socialno pravičnost s tem, če izključujemo diferenciacijo in selektivnost na podlagi dejanske sposobnosti. To pa pomeni, da razsipamo omejena sredstva in moči, čeprav je že vnaprej jasno, da tako ne bomo dosegli optimalnih učinkov.

Zakon o visokem šolstvu je posegel tudi v organizacijo dela in upravljanja na fakulteti. Njegovo temeljno izhodišče je bilo bolj v tem, kako zagotoviti podružbljanje v smislu povečevanja zunanega nadzora, kot pa v tem, da bi spodbujali ustvarjalnost in uveljavljanje strokovnosti ter dejanski razvoj znanosti. Desetletna praksa pa je pokazala, da je vključevanje predstavnikov iz prakse ("uporabnikov") v sprotno reševanje tekoče problematike pedagoškega ali raziskovalnega dela že v kratkem času skoraj povsem prenehalo. Tako se je po eni strani omejevala vloga strokovnosti tam (npr. pedagoškoznanstvenega sveta), kjer je bila predtem že (v večji meri) uveljavljena. Po drugi strani pa so dobili pooblastila tisti, ki jih (bodisi zaradi nepoznavanja ali drugih razlogov) niso mogli dejansko uveljaviti. Kumulativni učinek omejevanja obstoječega in vzpostavljanja le namišljenega pa lahko pomeni le stagnacijo in zastoj.

Čim večja je dinamika tehnološko družbenih sprememb v svetu in pri nas, tem bolj postaja jasno, da je treba priznati večjo *avtonomijo* in obenem *terjati odgovornost* družboslovcev. Vsiljuje se vprašanje, zakaj lahko zaupamo pilotu ali zdravniku, ki vsakodnevno prevzemata odgovornost za življenje ljudi; ob sedanjem sistemu izobraževanja pa so potrebni skoraj celoletni, večstopenjski postopki in soglasja na desetine ali stotine ljudi, ki dostikrat niso niti usposobljeni za strokovno presojo, preden lahko uvedemo določeno inovacijo (recimo nov predmet). Brez večje avtonomije univerzitetnih delavcev ne moremo pričakovati dinamičnega razvoja znanosti.

Čeprav se nasplošno ponašamo s tem, da smo dinamična in v prihodnost usmerjena družba, se v praksi izkaže, kot da so stvari postavljene na glavo. Danes najlažje prodremo s tistim, kar prevzemamo iz preteklosti, kar je že preverjeno, pa čeprav mogoče že zastarelo ali preživelo; najteže pa je dobiti podporo in prodreti z novimi idejami, ki jih ni mogoče enostavno uvrstiti v že obstoječe sheme.

Subjektivistične predstave o samoupravljanju in usmerjanju socialističnega razvoja so omejevale prostor za empirično raziskovanje dejanskega stanja.

Voluntarizem se je uveljavljal z arbitrarnimi odločitvami in normativno-institucionalnimi spremembami oziroma ureditvijo, ne pa s pomočjo sociološkega in politološkega raziskovanja ter analitično zasnovanega novinarstva. Empirično sociološko raziskovanje je bilo v tem smislu odvečno in celo nadležno, saj je opozarjalo na različne omejitve pri uresničevanju poenostavljeno in idealizirano zasnovanih programov. Vsakršen dvom pa je bil lahko razglašen za nasprotovanje socialističnim razvojnim ciljem. Zato je značilno, da je ravno *analitično zasnovana* sociologija pogostejše prihajala v *nasprotja* z dnevno politiko kot pa normativna dejavnost, ki je povsem sledila in le konkretizirala vsakokratne prevladujoče zasnove in programe razvojnega delovanja.

Pričakovanja glede vloge sociologije so bila dostikrat zelo protislovna. Načelno naj bi bila sociologija marksistična, kritična in revolucionarna. Konkretno pa poslušna, spravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč vodilnih subjektivnih sil. Po eni strani, da je bila premalo markstistična ter je zahajala v funkcionalizem in pozitivizem ipd. Hkrati pa je bila preveč avtonomna in kritična in torej premalo funkcionalistična v odnosu do lastnega okolja. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negodovanjem sprejeti rezultati empiričnega raziskovanja, ki so odstopili od normativnega idealizma. Tako je bila sociologija pravzaprav v naprej obsojena na to, da ni mogla za vse zadovoljivo opravljati svoje vloge. S svojimi spoznanji je bodedi prihajala v spopad z danostmi v obstoječem okolju ali pa se je s pristajanjem na te danosti odrekala svoji vlogi. Za sociologa ne more biti presenetljiva ugotovitev, da so se v nekaj desetletjih v Jugoslaviji *bistveno* spremenila vrednostno-ideološka merila oziroma usmeritve. Vendar pa relativizacija, ki jo odpira takšna časovna retrospektiva, zastavlja tudi vprašanje o *moralni* razsežnosti (utemeljenosti) absolutizacije teh meril, ki so bila podlaga za ekskomunikacijo posameznih sociologov, katerih delovanje ni točno sledilo idejnopolitičnim nihanjem. Ekonomska učinkovitost kot vrednota, ki je stopila v ospredje z ekonomsko reformo v šestdesetih letih, je bila skupaj z njenimi protagonisti kritično zavrnjena deset let kasneje, da bi se po preteku naslednjih deset let spet povrnila in še bolj nedvoumno prevzela prednostno vlogo. Medtem ko je bila *strokovna usposobljenost* še pred dobrim desetletjem ocenjena kot primer nesprejemljivih meril za kadrovanje na FSPN, so danes ta merila eno temeljnih vodil razvojnih programov na vseh ravneh. Ali to pomeni, da se merila in sodbe spreminjajo, obsodbe pa ostajajo?

Še pred dobrimi desetimi leti so bili nekateri povsem resno v dilemi: ali sploh potrebujemo sociologijo ali bi jo rajši ukinili oziroma "razselili". Sociologija je namreč kot enfant terrible motila socialno harmonijo; načenjala probleme tam, kjer je bilo že z ustavo vse opredeljeno, ter povzročala dvom v situacijah, ko bi bili potrebni le agitacija in mobilizacija "ljudskih množic". Ob vsem tem pa je tudi res, da so vprašanja, ki so bila prvotno označena kot protiustavna, kasneje v praksi dobila svojo legitimizacijo, le da z deset- ali dvajsetletno zamudo (npr. vprašanje o agrarnem maksimumu je bilo zastavljeno v anketi Slovensko javno mnenje 1969; letos pa beremo o tem tudi politične izjave).

Mislim pa, da smo danes vendarle toliko napredovali, da – tako kot nikomur ne pride na misel, da bi zahteval ukinitve matematike ali fizike – tudi obstoj sociologije ne more več biti stvar poljubne presoje in voluntarizma.

Vse družboslovno in sploh znanstveno delovanje pri nas je še preveč zaprto v ozko provincialne okvire, pri čemer razkrivamo, da gre vsaj navidezno za presenetljivo povezavo oziroma za kumulativni učinek tradicionalističnega *etnocentrizma* in državno-političnega *ekskluzivizma*. Čeprav se sociologi vključujemo v mednarodne aktivnosti, pa vendarle to ne bi smelo biti le stvar posameznikov. Na institucionalni in državni ravni pa nimamo niti toliko spodbud in konkretnih afirmativnih programov, kolikor lahko rečemo, da so le-ti prisotni, ko gre npr. za vključevanje gospodarstva v mednarodno delitev dela in svetovno tržišče. V preteklem obdobju je šlo bolj za različno stopnjo (*ne*)*strpnosti in nadzora nad temi aktivnostmi*, kot pa za to, da bi sistematično programirali in organizirano usmerjali proces internacionalizacije. Zanesljivejše je bilo ostajati v domačih okvirih, preseganje le-teh pa je spremljalo sumničenje, če že ne tudi odkrito nasprotovanje.

Delovanje naših visokošolskih ustanov še vedno temelji na konceptiji tradicionalne avtarkične teritorialno-družbene organizacije, znotraj katere se vsebinsko, materialno in kadrovsko reproducirajo. S takšnim modelom oziroma na takšni podlagi stopamo v informacijsko dobo, ki pa predpostavlja prav nasprotno, tj. planetarne razsežnosti povezovanja in znanstvenega delovanja. Niti na republiški niti na zvezni ravni nimamo spodbud in ustreznih mehanizmov, ki bi omogočali sproščeno kroženje kadrov in idej med posameznimi univerzami tako v Jugoslaviji kot v svetu.

V ekonomski in družbeni krizi je toliko več razlogov, da se ne prepuščamo samo-umevnosti razvojnih tokov in da tudi razvojnih programov in ciljev ne sprejemamo kot apriornih danosti. Sedanja krizna situacija ima v sebi tudi pozitivne elemente, ki bi vsaj potencialno lahko prispevali k večji vlogi sociologije in družboslovja. V tem smislu je družbena kriza lahko največji izziv za angažiranje sociologije. Le-ta naj bi analitično poglobila razumevanje konkretnih danosti in razvojnih trendov pri soočenju z dolgoročnimi vizijami socialističnega razvoja.

Kljub vsem kritičnim pripombam in prikazanim omejitvam se zdi, da prav današnji čas odpira za sociologijo večje možnosti, kot jih je imela kadarkoli dozdaj. To je čas, ko so številni razvojni programi iz preteklega obdobja izgubili svojo *privlačnost in mobilizacijsko moč*. Pred nami pa so radikalne spremembe na podlagi nove tehnologije, ki odpirajo številne *neznanke in dileme* na poti v informacijsko dobo. Medtem ko prejšnji razvojni programi izgubljajo svoj pomen (bodisi zato, ker so bili, ali zato, ker niso bili uresničeni), novih še nismo niti izoblikovali. Tako se na pragu informatizirane družbe odpira široko področje neznanega. Normativizem (normativni idealizem) postaja vse bolj nesprejemljiv. Strokovnost in znanje postopoma vse pomembnejša. Nove tehnične rešitve vse bolj očitno vključujejo družbene probleme in terjajo sodelovanje družboslovcev. Krepijo se zahteve po večji demokratizaciji (avtonomija, gibanja, pluralizem), s tem pa se aktivira tudi možnost za kritično analizo pomanjkljivosti pretekle prakse, kar je podlaga procesu učenja in usmerjanja za naprej.

Vse to nakazuje potrebe po večji vlogi sociologije v prihodnosti.

ŠTIRIDESETLETNICA SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA: V SPOPADANJU Z LOGIKO IZKLJUČEVANJA

Povzetek: Članek povzema izkušnje štiridesetletnega delovanja Slovenskega sociološkega društva. Temu članku bo sledil še drugi o identiteti, zaposlovanju in prihodnosti sociologov in sociologinj. Društvo je bilo ustanovljeno v času delegitimizacije hegemonije, ki je izhajala iz vizije socializma in ogroženosti države od zunaj. Spopadalo se je z ideologijo, ki je temeljila na logiki izključevanja alternativ, se zavzemalo za empirično razkrivanje prikritega in s tem postavljalo v ospredje izzive za spremembe. Hkrati z akcijami za profesionalizacijo sociologije v izobraževanju in raziskovanju je društvo delovalo tudi kot akter civilne družbe in vplivalo na proces demokratizacije. Medtem ko se je število diplomiranih sociologov povečevalo, je število članov društva nihalo in stagniralo. Ob nizki stopnji diferenciacije delovanja po sekcijah in prevladovanju akademskega jedra sociologije v društvu, ki se bolj usmerja v svet kot pa v povezovanje s sociologi iz prakse, je razumljivo, da so slednji ostajali vse bolj ob strani. V objavljanju je bil dosežen velik napredek, nereseno pa ostaja vprašanje jezika – slovenščina in/ali angleščina. Prek društva in – v večji meri – mimo njega so se slovenski sociologi uspešno vključevali v svet, tako da je v tem smislu Slovenija celo nekakšna velesila v malem. Tako strokovna kot širša javnost sta z delovanjem društva slabo seznanjeni.

Ključne besede: Slovensko sociološko društvo, štiridesetletnica, profesionalizacija, Jugoslavija, ideologija, reteritorializacija, sekcije, ISA, ASA, ESA, civilna družba, objavljanje, jezik

Uvod

Svoj prispevek ob štiridesetletnici Slovenskega sociološkega društva (SSD)³⁴ sem zasnoval v dveh delih (člankih). V prvem, na tem mestu, poskušam predvsem retrospektivno osvetliti profesionalno delovanje slovenskih sociologov glede na spreminjajoči se družbeni kontekst tako v okviru SSD kot tudi v širšem prostoru, v Jugoslovanskem sociološkem združenju (JSZ) ter v svetovnem (ISA) in v evropskem (ESA) merilu. Značilnosti tega konteksta v okviru prejšnjega političnega sistema v zgoščeni obliki predstavljam kot spopadanje z (ideološkimi) zamejenostmi spoznavanja in delovanja v smislu logike izključevanja alternativ oz. "igre z ničelno vsoto" (*zero sum game*). V drugem delu (članku) pa bom delovanje in vlogo SSD, v katerem je prevladalo jedro z "akademske" usmeritvijo, povezoval s pridobljenimi izkušnjami "sociologov v praksi" in s teoretskimi usmeritvami za prihodnost. Oboje predstavlja le zelo zamejeno, ad hoc obravnavo, ki bolj primeroma kot izčrpno prikazuje zadevne vsebine in akterje. Že v naprej pričakovane pripombe o tem, česa nisem upošteval, bom razumel predvsem kot poziv za posebno, temeljito raziskavo o teh vprašanjih in hkrati kot spodbudo, da bi aktivirali neizkoriščene raziskovalne potenciale mladih v okviru visokošolskega izobraževanja.

³⁴ Ob tridesetletnici SSD je izšel zbornik (Kramberger, Kolarič, ur. 1995) in objave v Teoriji in praksi (Mlinar 1995a).

Funkcija retrospektive naj ne bi bila le v tem, da poteši nostalgичno razpoložene starejše sociologe, kar bi mlajši tolerirali iz obzirnosti do njih. Ko se oziramo nazaj, naj bi mislili predvsem na to – kako naprej! Ali smo v štirih desetletjih našega – bolj ali manj – organiziranega delovanja utrdili temelje svoje kolektivne, profesionalne identitete, na podlagi katere danes mlajšim ne bo več treba začeti od začetka? Identiteta pa konec koncev pomeni predvsem dvoje: različnost in kontinuiteto.

Ali je torej društvo uspevalo vnašati v naš prostor kaj novega, drugačnega? V čem je ta drugačnost in kaj nas je pri tem omejevalo: a) v razmerju do laičnega, zdravorazumskega delovanja; b) v razmerju do drugih disciplin; c) v razmerju do družbeno-političnega konteksta? Kako so to novo profesionalno identiteto, z oporo ali brez opore društva in osrednjih socioloških ustanov, uveljavljali diplomirani sociologi kot posamezniki? Koliko smo poskrbeli za kontinuiteto v smislu kumulativnosti individualnega izkustva, koliko pa to izkustvo zastaja na ravni razpršenega "tihega znanja", ki se porazgublja in ne prehaja na mlajše generacije?

Pri vsem tem je treba v obravnavi dosedanjega delovanja SSD³⁵ in njegove vloge upoštevati, da gre pogosto za prepletanje istih udeležencev v različnih vlogah in da je težko izdvojiti vlogo samega društva. Sicer pa se ob težnji k objektivnosti in celovitosti ne odrekam osebno podoživljenemu vedenju o preteklosti, če se zdi poučno za prihodnost.

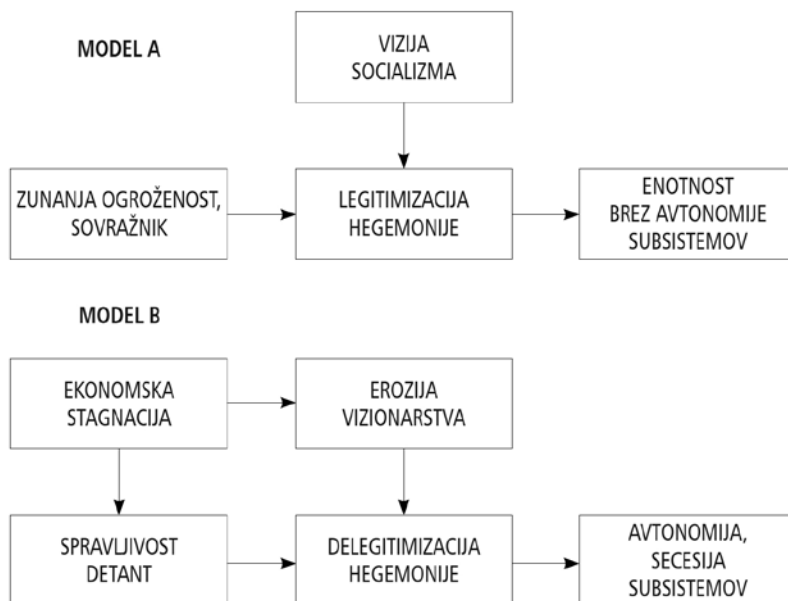
Družbeni kontekst ter osamosvajanje in organiziranost sociologov

Na tem mestu ne bom podrobneje opisoval konkretnih okoliščin, v katerih sem dal pobudo za ustanovitev SSD, in okoliščin, v katerih smo se odločili za njegovo ustanovitev, pač pa lahko v bolj zgoščeni in posplošeni obliki nakažem tedanji družbeno-politični kontekst, kot sem to storil z grafičnim prikazom že na drugem mestu (Mlinar 1995b: 226). Sociologija je iskala prostor za uveljavljanje svoje vloge v kontekstu delegitimizacije hegemonije, ki so jo pred tem s časovnega vidika dolgoročno utemeljevali na osnovi marksistične vizije socializma/komunizma, s prostorskega vidika pa glede na ogroženost zaradi zunanjega sovražnika. To pomeni v prehodu od modela A k modelu B – kot sta spodaj grafično prikazana. Z upadanjem zunanje ogroženosti in z gospodarskim zaostajanjem, ki je pospešilo erozijo vizionarstva, je v nekdanji Jugoslaviji prihajalo do notranjega sproščanja ter večje strpnosti do drugačnosti in do avtonomije subsystemov vključno z večjo avtonomijo znanstvenega delovanja. Pri tem je tudi politika iskala drugačno legitimiteto v novi, zunajblokovski usmeritvi in v usmeritvi k "samoupravnemu socializmu".³⁶

³⁵ Raziskavo o profesionalizaciji sociologije v Sloveniji, ki je posredno ali neposredno zadevala tudi delovanje društva, je opravila Maca Jogan (1974, 1982). V njej je v dveh fazah obravnavala motive za študij sociologije, razsežnosti izobraževanja, sociologijo kot poklic ter možnosti zaposlovanja in uveljavljanje sociologov v praksi.

³⁶ Medtem ko z manjšo ogroženostjo od zunaj na splošno slabi osnova za omejevanje samostojnosti subsystemov, pa ima ekonomska stagnacija podoben vpliv verjetno le v specifičnih razmerah oz. posredno, ko prihaja do kompromitacije sicer poudarjenega poslanstva vladajoče elite. Seveda pa družboslovje ni predstavljalo le nekakšne (čiste) alternative uradni ideologiji, temveč je bolj ali manj prevzemalo tudi vlogo delegitimizacije sistema. Do tega je prihajalo bodisi iz pionirsko-graditeljske perspektive, saj smo "gradili novo družbo", bodisi glede na disciplinarno "vpetost" v institucionalni in normativni red (zlasti politologi in pravniki, ki so sledili političnim težnjam npr. ob uvažanju delegatskega sistema, samoupravnih interesnih skupnosti ipd.) ali pa iz čistega konformizma. Ob tem pa je nesporno dejstvo, da smo bili prav sociologi največkrat predmet kritike in sankcij, vključno s primerom štirih profesorjev na FSPN (V. Arzenšek, T. Hribar, J. Jerovšek, V. Rus).

Slika1: (De)legitimizacija hegemonije

Vir: Mlinar (1995b: 226).

V prvem kontekstu je "idejnopolitično" izhodišče predstavljal vseodrešujoči zgodovinski materializem, ki je poudarjal celostni pristop, makrodružbeno strukturo, logiko izključevanja v razrednem boju, kvalitativne revolucionarne spremembe. V razmerju do shematskega, zgodovinskega materializma oz. marksistične filozofije si je morala sociologija izboriti pravico do "prizemljitve", ki pa je bila kaj hitro označena kot funkcionalizem, pozitivizem, tehnokratizem ipd. Namesto prejšnjega apriorizma in enostranosti, ko je šlo predvsem za nalogo, kako uvajati teorijo v prakso, smo se sociologi z empiričnim raziskovanjem poskušali približati dejanskim življenjskim razmeram. Čeprav se je na učbeniški ravni, pa tudi med radikalnimi študenti še dalj časa ohranjalo abstraktno "filozofiranje" o razrednem boju in revolucionarnosti delavskega razreda, smo bili v osrednjem jedru mladih sociologov raziskovalcev bolj zainteresirani za razkrivanje dejanskih življenjskih razmer ljudi. Zanimalo nas je, kakšen je dejanski vpliv delavcev v formalnih institucijah delavskega samoupravljanja in občanov v "komunalnem sistemu". Zanimalo nas je življenje v samskih delavskih domovih. Razkrivali smo absurde kmetijske politike, ki so bili za javno obravnavo pravzaprav tabuizirana tema (kar je najtežje izkusil Jože Pučnik), preučevali smo različne načine preživetja prostega časa in spremljanje medijev, razlike v politični participaciji, kakovosti življenja ipd. Našteto je vključevalo tudi metodološko preusmeritev, ki smo jo prav sociologi dosti pred drugimi uveljavljali tako z lastno raziskovalno dejavnostjo kot tudi s kurikularno prenovi, četudi smo s tem odstopali in prihajali v nasprotje z uradno doktrino.

Preglednica 1: Ideološka zamejenost z logiko izključevanja ("igra z ničelno vsoto")

ABSOLUTIZACIJA, POVELIČEVANJE	IZKLJUČEVANJE, ZAPOSTAVLJANJE
1. diskontinuitete, revolucionarnosti	kontinuitete, postopnosti
2. prihodnosti (dolgoročne)	preteklosti
3. lastnega, notranjega	tujega, zunanjega
4. hotenega, možnega	dejanskega, obstoječega
5. makrodružbenega	mikrodružbenega, družine
6. kolektivnega, skupnosti	individualnega, posameznika
7. razrednega izključevanja, r. boja	integrativne vloge dr. diferenciacije
8. fizičnega dela, delavcev	inteligence
9. mesta	podeželja, kmetov
10. podružbljanja	profesionalizacije, strokovnosti
11. ideologije, vrednotnega	znanja, kognitivnega
12. formalnega, institucionalnega	neformalnega, neinstitucionalnega
13. nadzorovanega, načrtovanega	spontanega
14. družbene harmonije, enotnosti	protislovij, konfliktov
15. »subjektivnega faktorja«	objektivnih razmer (ne)razvitosti
16. normativnih sprememb	družbeno-ekonomskih in kulturnih razmer
17. predvidenih, želenih učinkov	nepredvidenih, neželenih učinkov
18. institucionaliziranega samoupravljanja	participacije
19. uradnih programov, lojalnosti	dvoma, preverjanja
20. kvalitativne metodologije	kvantitativne metodologije

Najsplošnejši skupni imenovalac, ki ga poskušam razkrivati v kontekstu in ideologiji nekdanje jugoslovanske "socialistične družbe"³⁷ in s katerim smo se spopadali v Štiridesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja našem sociološkem delovanju, zadeva logiko "igre z ničelno vsoto" v smislu: kolikor ena stran pridobi, toliko druga izgubi. Ta logika je prevladala kot enostranost, namesto dialektičnega razumevanja protislovnosti kot enotnosti in spopadanja oz. izključevanja med nasprotji (kot sem to že pred časom nakazal v svoji knjigi o protislovjih družbenega razvoja (Mlinar 1986)). V najbolj zgoščeni obliki jo ponazarjam v preglednici 1.

Različnosti in novosti, ki smo jih – vsaj kot večinsko jedro sociološkega delovanja v društvu in izven njega – uveljavljali raziskovalno usmerjeni sociologi, so zadevale vse navedene in še druge razsežnosti družbe in njenega spoznavanja; včasih mirno, uradno nezaznano, včasih pa z velikimi zaostritvami in spopadi. Tu ostaja prikrita bogata vsebina našega delovanja v času več kot dveh desetletij, ki je neposredno in posredno vplivalo na dinamiko demokratizacije družbe še pred osamosvojitvijo Slovenije. Slovenska javnost ni ozaveščena o tem in se nenehoma zaustavlja le na ravni formalno-institucionalnih političnih sprememb.

Ustanovitev društva, zamisli in pričakovanja

Kot izhodišče za ustanovno skupščino Društva sociologov Republike Slovenije (kasneje preimenovanega v Slovensko sociološko društvo – SSD), ki je bila 14. decembra 1965 v Ljubljani,³⁸ sem izpostavil misel, da je uvajanje sociologije tako pomembno

³⁷ O današnjem odnosu ljudi do tega časa sta pisala tudi Bernik in Fabjanič (1998) v *Spominih na socializem*.

³⁸ Ob tej priložnosti smo priredili tudi posvetovanje o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji, na katerem je več kot 20 referentov obravnavalo teme številnih problemskih področij kot npr. teoretične osnove sociološkega preučevanja družbene diferenciacije, družbena mobilnost v

profesionalno vprašanje kot tudi kazalec in instrument demokratizacije družbe. Pozornost za potrebe in probleme človeka in za njegova mnenja naj bi sicer v načelu prišla do izraza že prek organizacijske strukture (samo)upravljanja, vendar je bilo napačno pričakovanje, da bo že sama organizacijska struktura zagotovila tudi resnično optimalno udeležbo vseh občanov. V praksi se je dosti več pozornosti posvečalo pravnim, organizacijskim in političnim kot pa sociološkim razsežnostim sprememb.

Že pred ustanovitvijo društva smo sociologi začeli pedagoško delovati na posameznih fakultetah, zlasti z uvedbo študija sociologije na Filozofski fakulteti (1960) in raziskovalno z ustanovitvijo Inštituta za sociologijo (1959). Leta 1965, tj. eno leto po tem, ko se je začela pojavljati prva generacija diplomiranih sociologov v Sloveniji, je že dozorel čas, da smo se – po predhodni organizacijski povezanosti s filozofi – odločili ustanoviti Društvo sociologov Slovenije (kasneje preimenovano v SSD). To je bil še eden od pomembnih konstitutivnih aktov sociologije, ki je zelo hitro vplival na nadaljnje profesionalno profiliranje in na institucionalno utrditev sociologije v Sloveniji. S tem smo legitimirali številne pobude in utrdili avtonomijo svojega javnega nastopanja.

V programski zamisli društva smo izpostavili vrsto nalog, kot so npr. razvijanje sociologije kot znanstvene discipline ter utrjevanje njene vloge v družbenem življenju, spremljanje rezultatov sociološkega raziskovalnega dela, spremljanje in izpopolnjevanje pouka in študija sociologije, povezovanje članov iz vseh krajev Slovenije in posredovanje njihovih delovnih dosežkov.

Pri tem smo pričakovali, da bo društvo z javnim nastopanjem lahko prispevalo k hitrejšemu razreševanju vsaj navideznega protislovja, da so bile tedaj, ko so se pojavili prvi diplomirani sociologi (Mlinar in Derganc 1964), ko je bilo torej diplomiranih sociologov najmanj, tudi potrebe po njih najmanjše (podobno kot pred časom, ko je šlo za ekonomiste). Nekateri so tako ostali brez zaposlitve. Nismo pričakovali, da se bo ta problem podaljševal še štiri desetletja, čeprav – kot je nedavno v svoji analizi ugotovil Kramberger (2004) – se t. i. "čakalna doba" na zaposlitev sociologov do leta 2004 vsaj ni podaljševala. Kakšna pa je ta zaposlitev in kakšne vloge dejansko prevzemajo diplomirani sociologi, bom prikazal v drugem delu (članku).

S kolegom Nikom Tošem sva ob ustanovitvi društva (1965) zapisala naslednje:

Vstopanje sociologov v delovno skupnost bistveno ne spreminja delitve dela med strokovnjaki ... Globlje spremembe bodo potrebne v delitvi dela med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Sociolog namreč iz organizacije dela ne izriva nobenega doslej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnik, ekonomista, psihologa, socialnega delavca), ampak krog uveljavljenih strokovnjakov izpolnjuje. (Mlinar in Toš 1965: 7.)

Pri tem sva nadalje ugotavljala, da strokovno neusposobljeni kadri delajo družbi dvojno škodo: trošijo sredstva že z lastno navzočnostjo, še večjo škodo pa povzročajo z lastno aktivnostjo. Ob vsem tem sva vendarle dodala, da bodo sociologi analitiki vse bolj nadomeščali tiste strokovnjake, ki s svojim delom prehajajo

Sloveniji, vrednotenje poklicev in diferenciacija v delovnih organizacijah, diferenciacija na vasi, struktura delikventne populacije idr. Tako smo se poskušali približati pestrosti dejanskih družbenih razmer in življenjskih situacij in presegati grobi shematizem o razredni strukturi družbe.

okvire svoje stroke. To je zadevalo zlasti pravnike, ki so v praksi še vedno veljali za nekakšne univerzalne družboslovce in so zasedali tudi delovna mesta, ki terjajo analitično sociološko izobrazbo in tudi drugačno usmeritev – večjo pozornost “navadnim ljudem” in njihovim življenjskim razmeram in ne le “volji zakonodajalca”.

Iz poročila predsednika (Z. M.) na skupščini društva 15. aprila 1969 izhaja, da je šlo v času po ustanovitvi za izredno dinamični razvoj. Iz njega navajam:

Društvo si je prizadevalo, da bi s svojimi akcijami spodbujalo razvoj sociologije kot premagovanje sterilnega dogmatizma in spekulativizma iz preteklosti; po drugi strani pa je poskušalo razširjati horizonte sociološkega delovanja prek meja pojavljajočega se empiricizma. Pri tem ne gre toliko (če sploh) za vprašanje, kakšna je zavestna izbira med različnimi alternativami [v smislu različnimi “izmi”], temveč predvsem za vprašanje dejanske stopnje razvoja določene znanosti in stopnje usposobljenosti posameznikov, ki delujejo na danem področju. (Mlinar 1969: 862.)

V kratkem času torej nismo niti pričakovali kakšnih bistveno novih oz. teoretično pomembnih rezultatov; umik iz ideološke pretencioznosti je hkrati pomenil napredek in približanje “navadnemu” človeku ter njegovim problemom in vsakdanjemu življenjskemu okolju.

Prizadevanja društva za strnitev družboslovja

Ob tem, ko sem sicer sodeloval v snovanju in izvajanju sociološkega študija na Filozofski fakulteti, sem vendarle ugotavljal, da ima sociologija kot zadnja med številnimi oddelki na tej fakulteti le omejene možnosti uveljavljanja. Zato sem kot predsednik SSD sprožil akcijo za povezavo študija sociologije, političnih ved in novinarstva. Tako naj bi tudi sociologi pridobili določene ugodnosti, ki jih je nudila nova infrastruktura na lokaciji za Bežigradom (odločitev partijskega voditelja in ministra Ivana Matije Mačka), čeprav je bila vzpostavljena z namenom, da bi služila le političnemu oz. partijskemu izobraževanju.³⁹ Pri tem nam je šlo za zamisel in perspektivo, da bi v sklopu ljubljanske univerze nastala nova fakulteta (tedanja Visoka šola za politične vede – kot prvenstveno politična institucija – še ni bila del univerze). Kot nekakšno vmesno stopnjo smo najprej dosegli, da je bila ustanovljena Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN).

Prav sociologi smo si najbolj prizadevali za profesionalizacijo na teh področjih v številnih – tedaj še spornih – pogledih. Pri teh prizadevanjih je šlo za usmeritev k čim bolj objektivnemu prikazovanju dejanskih razmer, pa četudi v spopadanju s pomembnimi ideološkimi postulati; nadalje za uvajanje kvantitativne metodologije in računalništva,⁴⁰ s čimer smo se izpostavljali ocenam, da to pomeni tehnokratsko

³⁹ V tem smislu sem že pisal (Mlinar 2004a) o “zaroti sociologov”. Sicer pa sva z Nikom Tošem celo poskušala uveljavljati zamisel o formiranju družboslovnega centra za Bežigradom (kar se je kasneje vsaj delno uresničilo, saj so tu sedaj kar štiri fakultete), vendar te pobude in možnosti za strnitev družboslovja niso podprli profesorji na Filozofski in Pravni fakulteti, ki so tudi stanovali bližje svojih fakultet v ožjem mestnem jedru.

⁴⁰ V Ljubljani smo prav s takšno usmeritvijo kot prvi v Jugoslaviji in ob nasprotovanju nekaterih pri nas v sociološki študij uvedli računalništvo (tudi s pomočjo ameriških kolegov, kot je Norman Nie, avtor znamenitega SPSS), po desetletju pregovarjanja pa tudi družboslovno informatiko.

usmeritev; za mednarodno primerjalno raziskovanje, čeprav v nasprotju s politično težnjo k absolutizaciji jugoslovanskih "rešitev" in torej njihovi "neprimerljivosti" s čimerkoli, kar obstaja drugod (v zvezi s tem kasneje tudi Mlinar in Splichal 1988), idr.

Tako izhodiščna zamisel in prizadevanja v okviru društva, ki je uspelo pritegniti tudi kolege politologe in novinarje/komunikologe (Toš 1966), kot tudi nadaljnja dejavnost razširjenega kroga sociologov, ki smo v institucionalnem okviru VŠSPN vnašali v pedagoško in raziskovalno delovanje tudi največ novih vsebin, so odločilno prispevali k temu, da se je sociologija v širšem sklopu družboslovja konsolidirala kot samostojno znanstveno področje na deseti fakulteti (Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo – FSPN) ljubljanske univerze (gl. tudi TIP IX (1), 1972). Hkrati je sociologija ostajala tudi v sklopu humanistike na Filozofski fakulteti (Cindrič 1991) in se raziskovalno vse bolj opirala in prepletala z Inštitutom za sociologijo in filozofijo. To je na več načinov zaznamovalo našo pot v naslednjih desetletjih in privedlo do tega, da smo v Ljubljani pospešeno ustvarjali eno najmočnejših družboslovnih središč v Evropi.⁴¹ SSD je podal izhodišča usmeritve za institucionalno graditev in profesionalizacijo, ki je za več desetletij zaznamovala strnjeno družboslovno dejavnost in privedla do njene utrditve na današnji Fakulteti za družbene vede. V tem smislu zgoraj prikazano predstavlja najpomembnejše dejanje in delovanje iz prvega obdobja po njegovi ustanovitvi.

Sicer pa si je društvo že v prvih letih (in tako je vse do danes) prizadevalo za uveljavljanje sociologije na vseh ravneh izobraževanja. V povezavi s Katedro za sociologijo pri VŠSPN je sprožilo akcijo uvajanja posebnih socioloških disciplin v učne načrte vseh fakultet ljubljanske univerze, in sicer namesto predmeta *Uvod v družbene vede* (temelji marksizma) oz. *Družbena ureditev SFRJ*. Žal je prišlo v devetdesetih letih s spremembo političnega sistema spet do izrinjanja sociologije z več fakultet, tudi s študijskih smeri, na katerih je – vsaj po našem mnenju – vključitev socioloških znanj nujna, kot sta to npr. študij medicine in arhitekture. Več razumevanja za vključevanje sociologije so pokazali na Biotehniški fakulteti, tako v Oddelku za krajinsko arhitekturo kot v Oddelku za agronomijo, ki vključuje Katedro za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja. Sociologija je v dokajšnji meri prisotna v študiju socialnega dela in na pedagoških fakultetah v Ljubljani in Mariboru ter v študijskih in v raziskovalnih programih Univerze na Primorskem v Kopru in drugod, zdi pa se, da je društvo fakultete premalo pritegovalo v svoje aktivnosti in se – kot bomo videli iz odgovorov iz spletne poizvedbe v drugem delu – preveč zamejevalo le na Ljubljano.

Še posebej težavno je bilo uvajanje sociologije v srednje šole. Leta 1969 sem za skupščino društva zapisal:

Verjetno so se ravno pri tem pouku najbolj zaostрила vsa protislovja in začetniške slabosti, ki se kažejo v razvoju sociologije pri nas. Namesto da bi spodbujal zanimanje in gradil temelje za formiranje novih generacij sociologov, je bil

⁴¹ O tem sem pisal tudi ob štirideseti obletnici revije *Teorija in praksa* (Mlinar 2004a), seveda pa bi morali to obravnavati hkrati z obsežnim programom raziskovalne dejavnosti na Inštitutu za sociologijo in filozofijo ter dejavnostmi na Filozofski fakulteti in drugod, kar pa presega okvir tukajšnje obravnave.

učinek tega pouka ravno nasproten. Pouk je bil shematičen in neživljenjski, temeljil je bolj na abstraktno-deduktivni metodi kot pa na analizi družbenega dogajanja in življenjskih razmer pri nas in zato je dijake dejansko odvrčal od sociologije in izzival upravičene kritike. (Mlinar 1969: 864.)

Na osnovi prizadevanj članov društva, še zlasti njegove pedagoške sekcije, so bile postopoma dosežene pomembne izboljšave. S svojo dejavnostjo so vplivali na status, vsebino in način poučevanja sociologije v srednjih šolah. Pri tem so razpravljali tudi o "sociološkem raziskovalnem delu v okviru šolskega polja" vključno z raziskovalnimi nalogami v okviru njihovih lokalnih in državnih razpisov (Tavčar Krajnc 2002). Ta dejavnost se danes navezuje tudi na evropsko združenje EUSTO-
RY, v katerem SSD nastopa kot ena od treh organizacij iz Slovenije. (Ta vprašanja bom z vidika "prebivalci kot (samo)raziskovalci" obravnaval še kasneje.)

Zaradi poimenovanja *Ziherlovi dnevi*⁴² ostaja zamolčano dejstvo, da je FSPN s prirejanjem strokovnih srečanj družboslovcev v Ljubljani in v Škofji Loki (pre)usmerjala in dopolnjevala javno delovanje sociologov. Ziherlovi dnevi so pretežno vključevali sociološke teme in obravnave, npr.: usmerjanje družbenega razvoja (1981), vprašanja o odgovornosti (1982), kriznih pojavih (1983), emancipaciji (1984), mladini kot dejavniku razvoja (1985), zaostajanju za razvitim svetom in naši prihodnosti (1988), kar vse najdemo tudi v knjižnih izdajah. Na teh srečanjih so bile predstavljene problemske, multi-, če že ne interdisciplinarne obravnave; res pa je, da se posebne pozornosti ni posvečalo specifičnim vprašanjem sociološke identitete. Naj pa poudarim, da je bil prispevek sociologov pri večini tem prevladujoč.

Razkrivanje tistega, česar naj bi ne bilo, konflikti

Pravniki, pa tudi politologi so bolj sledili politiki in po svoje izražali njeno voljo. V ospredju je bil radikalni verbalizem in vizionarstvo, ki se je iz dneva v dan sprevračalo v svoje nasprotje, tj. v pragmatizem glavnih političnih akterjev. Usmeritev večine sociologov, ki smo delovali v okviru SSD, je bila vsaj v zgornjem smislu bolj realna kot radikalna, ni pa bila vrednotno nevtralna. Ravno s tem, da smo v spopadanju z "normativnim idealizmom" razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim, smo sprožali izzive za spremembo obstoječega stanja. Naša empirična usmeritev se torej vsaj pri intelektualno bolj zavzetih raziskovalcih ni zaustavljala na ravni pozitivizma in utrjevanja obstoječega.

Tako kot sta politična pretencioznost in samovolja verbalno prikrivala in zakrivala dejansko stanje (in resnične možnosti za spremembo), tako smo ga sociologi z raziskavami in v javnih razpravah v okviru društva ponovno razkrivali. "Politična hierarhija je pričakovala od sociologije potrditev pravilnosti svojih osnovnih izhodišč in morebitno iskanje novih 'pravih' poti znotraj teh okvirov" (Saksida in Roter 1985: 80). Tako je z vsakokratno politično usmeritvijo nenehoma prihajalo do nesoglasij.

Sociologi smo se zavzemali za temeljitejšo preučitev problema pred sprejemanjem pomembnih odločitev, bili smo za "eksperimentiranje" v znanosti, ne pa v družbi kot celoti. Naše društvo je npr. že zgodaj – skupaj z društvi pedagogov,

⁴² Boris Ziherl je bil sicer ortodoksni marksist in je veljal za dogmatika; njegovo vlogo v sociologiji pa je bolj vsestransko ocenil Kerševan (1995); gl. tudi Jogan (1978).

filozofov, psihologov in z drugimi – javno nastopilo proti neutemeljenemu spreminjanju pouka v srednjih šolah. Ob tem, da je društvo organiziralo javno razpravo o družbenih učinkih uvajanja novega delovnega časa, smo sociologi opozarjali, da niso izpolnjeni pogoji za tako prenačljeno ukrepanje, vendar nam ni bilo omogočeno, da bi vplivali na zakonsko ureditev tega vprašanja.⁴³ Že čez nekaj mesecev pa so tudi politiki spoznali, da je zakon, ki je bil sprejet v nasprotju z večinskimi mnenjem prizadetih, neustrezen. V takih okoliščinah smo (si) zastavljali vprašanje: Ali bo društvo lahko javno delovalo le takrat, ko bo podpiralo trenutno prevladujoča politična stališča?

Tudi v naslednjih letih smo tako v okviru SSD kot v okviru JSZ postavljali v ospredje sporne teme in včasih prav tisto, česar naj bi uradno ne bilo, npr. pomembne družbene konflikte in kasneje krizo jugoslovanske družbe nasploh (Toš 1982). Sociologi smo razkrivali mit o tem, da so bila z "revolucijo" odpravljena temeljna protislovja in konflikti v tedanji jugoslovanski družbi. Tu je šlo hkrati za mit o popolni diskontinuiteti v odnosu do prejšnje, kapitalistične družbe (ki pa se ponovi spet po letu 1991!). Organizirali smo vrsto razprav o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov, ki so se postopoma lahko vse bolj opirale tudi na empirična raziskovanja. Ta so vsaj do neke mere nadomeščala prejšnja policijska poizvedovanja, ki so bila značilna za čas, ko je prišlo npr. do prve delavske stavke po drugi svetovni vojni (stavka rudarjev v Trbovljah (1958)) in še naprej, zlasti do t. i. afere Ranković (1966).⁴⁴

Takrat smo prav sociologi najprej odpirali vprašanja o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov (gl. npr. *Problemi* (73/74), 1969). Po nekaj letih pa smo združili moči in z vodstvom JSZ ter v sodelovanju s SSD leta 1972 v Portorožu pripravili – kot so ga še dalj časa ocenjevali številni udeleženci – vsebinsko najbogatejše in organizacijsko najuspešnejše sociološko posvetovanje v Jugoslaviji o tej problematiki in sicer. Referati udeležencev so bili že pred posvetovanjem natisnjeni v treh knjigah, nekateri naši prispevki pa so bili objavljeni tudi v ZDA, v Franciji in drugod.⁴⁵ Z "idejnopoličnega" vidika to posvetovanje, podobno kot naša kasnejša posvetovanja, ki so zadevala "krizo jugoslovanske družbe" (npr. okrogla miza *Sociološka raziskovanja vzrokov krize in možnosti izhoda*, Ljubljana, maj 1982, gl. Toš 1984), ni bilo dobro ocenjeno. Medtem ko smo se sociologi večinoma zavzemali za sproščanje možnosti za sprotno izražanje konfliktnih interesov, so politiki seveda temu nasprotovali in pri tem našli oporo v radikalnih stališčih nekaterih "naprednih" udeležencev z Zahoda, ki so kritično zavračali našo bolj "liberalno" usmeritev k demokratizaciji in so bolj podpirali socializem v močni in centralizirani državi.

Tematika konfliktov je tako ali drugače ostajala "na dnevnem redu" sociološkega in društvenega delovanja še naslednji dve desetletji in po svoje še vse do danes.

⁴³ Nobeden od medijev ni poročal o razpravi, niti televizija, ki je sicer snemala večurno razpravo.

⁴⁴ Aleksandar Ranković, nekdanji podpredsednik SFRJ, ustanovitelj in vodja Udbe, je bil julija 1966 na brionskem plenumu politično obsojen zaradi prisluškovanja maršalu Titu in drugim. O razmerah v Sloveniji gl. tudi Repe (2004).

⁴⁵ Predhodni dve leti sem si kot predsednik še zlasti prizadeval, da smo osnovali okrog 20 sekcij JSZ, ki so v največjem obsegu zaživele prav na portoroškem srečanju leta 1972. Tega se je udeležilo prek 300 sociologov. Sicer pa smo priredili še razstavo sociološke literature in sploh poskušali ponuditi zgled in spodbudo za živahno profesionalno dejavnost na področju sociologije. Vendar v naslednjih letih (predsedniških mandatih) temu niso sledili.

Pri tem je šlo za preučevanje konfliktnih odnosov, npr. v podjetjih in ustanovah, kot tudi za mednacionalno obravnavo strukture oz. porazdelitve družbene moči ipd.⁴⁶

Sociologi smo se v javnih razpravah večinoma zavzemali za sproščanje, liberalizacijo in kasneje nekateri tudi za institucionalizacijo konfliktov. Pri tem je šlo za predpostavko ali za "tolažilno" razlago, da gre za v sodobni demokratični družbi normalno stanje stvari in da so torej različne bojazni o negativnih posledicah neutemeljene. Danes je z določene zgodovinske distance vendarle treba priznati, da je to sproščanje vključevalo tudi že potencialno zaostrovanje mednacionalnih nasprotij in razpad Jugoslavije kot sistema oz. države.

Mimo formalnih/uradnih struktur, zunaj njih in proti njim

Iz obširne množice tem, ki smo jih obravnavali v okviru SSD (gl. Prilogo 1), bom poskusil razkriti nekaj skupnih imenovalcev. Čeprav izbrane ad hoc, v času štirih desetletij in na podlagi zelo različnih neposrednih motivov, imajo marsikaj skupnega npr. naslednje teme: neformalne dejavnosti in alternativna gibanja v kulturi in politiki (1987, gl. Bernik 1987), civilna družba (1987, 2003),⁴⁷ (antisistemska) družbena gibanja (2003), nastajanje manjšinske družbe (1997), horizonti vsakdanjega življenja (1998, gl. tudi Kos 1998), kvaliteta življenja (nekateri vidiki) (1984), neformalna omrežja (socialne opore) (2003), socialni kapital in izguba zaupanja v institucije demokracije (2000), nekonvencionalne, protestne oblike kolektivne akcije (2000), režimska in kritična sociologija (Svetlik 2000). (Žal zaradi omejenega prostora za predstavitev v tem članku ne moremo navajati popolnejše bibliografije.) Ravno v obravnavi teh tem je rdeča nit slovenskega sociološkega delovanja že od tedaj, ko smo – še pred ustanovitvijo društva – v raziskavi o družbeni participaciji v lokalni skupnosti sredi šestdesetih let zastavljali vprašanje, kje se zaustavlja pobuda in kritika (o tem tudi Jambreč 1982), pa vse do današnjih obravnav mlajših sociologov, ki poskušajo preseči zamejenost "prosistemske sociologije" in se odzvati na nastop postmodernih antisistemskih gibanj (o slednjem Kovačič 2003: 47).

Poleg tematskih razprav članov je društvo protestno nastopalo kot akter civilne družbe v širši javnosti, ko je šlo za nenačelno in avtokratično poseganje politike kot npr. ob ukinitvi raziskovalnega centra pri zvezi sindikatov, ob ukinitvi službe za študij programa pri RTV, ko je šlo za sovjetsko agresijo na Češkoslovaško, ko je šlo za "delikte mišljenja" in je bil sprožen kazenski postopek zoper Tomaža Mastnaka, člana SSD, v novejšem času je tu problematika "izbrisanih" idr.

Z refleksijo o prikazani sociološki tradiciji bi se lahko sociologi v bodoče še bolj učinkovito kot doslej spopadali z zamejenostjo institucionalizma tudi tedaj, ko gre za pedagoške in raziskovalne programe o "mednarodnih odnosih" (kadar dejansko ne gre za odnose med narodi) in za "evropske študije", v katere lahko sociologija vnaša dosti bogatejšo vsebino.

Tudi neformalno druženje sociologov v okviru društva (npr. značilno druženje

⁴⁶ Ta vprašanja sta npr. obravnavala Rus in Adam (1986), podobno Arzenšek (1984), ki je razkrival oligarhično strukturo moči v delovnih organizacijah s prevladovanjem profesionalne uprave na račun delavcev, tako da so delavci izražali občutek nemoči, navkljub njihovi prisotnosti v delavskih svetih. Jerovšek (1965) je razkrival dejansko porazdelitev moči in vpliva na ravni občin ipd.

⁴⁷ Sekcija za preučevanje družbenih gibanj je bila tudi soorganizator, SSD pa pokrovitelj jugoslovanskega znanstvenega srečanja Civilna družba in država (1987, Ljubljana). Prispevki so objavljeni v tematski številki Družboslovnih razprav 1987 (5); gl. npr. Adam (1987), Gantar (1987).

“pri Mraku”) in zunaj njega, še zlasti v univerzitetnem okolju, ki naj bi bilo tudi spodbudno za inovativnost, bi sodilo v ta sklop vprašanj. (O tem več v drugem delu in v Andragoških spoznanjih, Z. M. 2005/4, 31–46)

Slovenski sociologi smo se torej družili in delovali v formalnih organizacijskih okvirih SSD in JSZ, občasno pa smo sodelovali tudi z društvom hrvaških sociologov in njihovim oddelkom na Filozofski fakulteti v Zagrebu (Kovačević 1986). Ob tem sta Eugen Pusić in Rudi Supek kot ugledna družboslovca mimo vseh uradnih institucij v Zagrebu vzpostavila svobodomiseln intelektualni razpravljalni forum *Človek in sistem*, v okviru katerega je prihajalo do prežemanja humanističnega in sistemskega pojasnjevanja družbenih sprememb. Pusić je v kratkem zapisu o tem najprej nakazal tedanji družbeni kontekst, potem pa ugotovil, da:

se je sredi šestdesetih let 20. stoletja začela enkrat mesečno sestajati v Zagrebu skupina ljudi iz družbenih znanosti, da premišlja in diskutira o implikacijah najnovejšega zgodovinskega razvoja in najnovejšega znanstvenega mišljenja na razumevanje človeške družbe nasploh. To je bila razmeroma številna in zelo dinamična skupina, kjer so ljudje prihajali in odhajali, razpravljali brez kakršnih koli prepovedanih prostorov. Navajam samo nekatere, ki so mi retrospektivno pred očmi: F. Bučar, Z. Mlinar, V. Rus, V. Arzenšek iz Ljubljane, M. Marković, N. Popov, S. Stanojević, Lj. Tadić iz Beograda; S. Tomić iz Sarajeva; kolegi iz Skopja in Prištine; B. Horvat, P. Matvejević, E. Pusić, R. Supek iz Zagreba. Govorilo se je o možnih dosežkih samoupravljanja, o gibanju k pluralistični družbi v globalnih razmerah. O lokalni samoupravi, regijah, državah kot ravneh univerzalne integracije. O tržišču in njegovi regulaciji. O nacionalnem vprašanju. O ravnotežju med svobodo in pravičnostjo, o odnosu med enakostjo in bratstvom, med sodelovanjem in konfliktom, med stabilnostjo in spremenljivostjo, o strukturah in energijah v človeški družbi. Nič človeškega nam ni bilo tuje. Vsakdo je izkoristil močne spodbude teh razprav pri svojem delu in videl bodoči paradigmatški skok v družbenih disciplinah, pravzaprav začetek njihove znanstvenosti. Čeprav še nismo bili Firenze v renesansi, se nam ta cilj ni zdel dosti oddaljen. (Osebni zapis E. Pusića.)

Osamosvojitev Slovenije, reteritorializacija, dediferenciacija

V *Gradivu za slovensko ustavo* je zabeleženo: “Programsko študijo o ustavnem razvoju Slovenije (v Jugoslaviji) je pripravila Delovna skupina za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva v sodelovanju z Ustavno komisijo Društva slovenskih pisateljev” (Korsika 1988: 12, podpisala Peter Jambrek in Ivan Bernik). Upravni odbor SSD je septembra 1987 ustanovil posebno delovno skupino za ustavni razvoj, ki je izoblikovala predlog *Stališč o ustavnem razvoju Slovenije*, jih soglasno sprejel in objavil v množičnih medijih. Društvo je organiziralo javno razpravo in na podlagi raziskovalnih spoznanj slovenske in jugoslovanske sociologije se je več kot trideset kolegov, ki so bili zaproseni za sodelovanje, odzvalo tako, da so poslali na naslov društva svoje že objavljene ali na novo napisane strokovne sestavke. V nadaljnjem sta sociološka skupina in komisija društva pisateljev pripravili skupen dokument s tezami za novo slovensko ustavo.

Takšna vloga SSD ostaja v javnosti v glavnem nepoznana, saj se praviloma govori le o "pisateljski ustavi", čeprav je šlo prvenstveno za strokovno vsebino s pravnega, sociološkega, filozofskega in drugih vidikov. Pri tem pa je res, da vsi sociologi nismo imeli enakih pogledov na pomen in možnosti osamosvojitve z odcepitvijo tako z vidika teorije o dolgoročnih razvojnih procesih kot glede na do tedaj prevladujoča stališča prebivalcev Slovenije (za konfederacijo).

Prav sociologi smo sicer – kot sem že nakazal – v okviru JSZ v Sloveniji že dosti pred tem načenjali dotlej tabuizirano temo o krizi jugoslovanske družbe. Naša mnenja glede sprejemljivosti stopnje tveganja, da pride do nasilja, in glede radikalnosti prekinjanja že vzpostavljenih povezav, so bila različna. Tako kot je bilo mikavno osamosvajanje na podlagi sproščanja in razširjanja povezovanja s širšim svetom, tako se je zdelo brezperspektivno težiti k večji samostojnosti v smislu zapiranja in samozadostnosti, torej v smislu že obravnavanih teženj k (samo)izključevanju. Glede na to je razumljivo, da je vključevanje v EU že v kratkem času po osamosvojitvi terjalo spremembo ustave, kot sem to že predhodno napovedoval. Še vedno pa čakamo, kdaj bo politika sprejela sociološka spoznanja o teritorialni dehierarhizaciji in o "evoluciji teritorialne organizacije na Slovenskem" (Razgledi, V (4, 5), 1996), torej o tem, da nadnacionalno povezovanje predpostavlja in terja tudi subnacionalno osamosvajanje npr. še nepriznanih dejanskih regij (gl. tudi Hočevar 2002), posledica česar bi bila ta, da bi Slovenija navzven ne nastopala le z enim samim glasom. S sociološkega vidika osamosvajanja ne moremo zamejiti na enkratno dejanje na eni od ravni teritorialne organizacije družbe. V Sloveniji se po letu 1991 kaže prav ta težnja, hkrati s težnjo h getoizaciji lokalne demokracije.

Če je osamosvojitve dejansko, četudi nenamerno povečala našo zaprtost, pa je hkrati privedla tudi do dediferenciacije v profesionalni organiziranosti sociologov in reteritorializacije našega delovanja. Prvo je zaradi manjšega števila članov kot v JSZ prišlo do izraza v omejenih možnostih našega delovanja v sekcijah, drugo pa v teritorialni zamejitvi, katere korektiv je bilo na splošno dosti bolj razširjeno omrežno povezovanje sociologov v evropskem in svetovnem merilu. V ožjem prostoru smo sicer nujno omejeni, ko gre za profesionalno druženje specialistov. To se znotraj Slovenije potrjuje že vseskozi, npr. s tem, ko smo imeli vrsto le občasno pojavljajočih se sekcij (za sociologijo razvoja, za družbena gibanja, za ženska vprašanja, za socialno politiko; terminološko, semiotično, znanstveno, študentsko sekcijo idr.).

Pri tem se zdi, da smo se prehitro sprijaznili s takšno zamejenostjo v okvirih majhnega naroda,⁴⁸ premalo pa smo ozaveščeni o tem, da bi lahko – prav v taki situaciji – načrtno oživljali sekcijsko delovanje s tem, da bi vključevali v razprave tudi nesociologe. O tem že imamo dobre izkušnje pri nas (npr. religiološke, pedagoške in kulturološke sekcije), kot tudi od drugod. Ameriško sociološko združenje (ASA) in ISA v svoje sekcije uspešno vključujeta tudi nesociologe: sekcije ASA vključujejo 7.000 več članov, kot je sicer članov tega združenja. Še dosti večjega pomena je to za Slovenijo in SSD, zlasti ob usmeritvah, ki jih že nakazuje bolonjska reforma univerze. Hkrati pa se tako – in še dodatno na osnovi interneta – dolgoročno nakazujejo možnosti preseganja (nevarnosti) provincialnega osiromašanja.

⁴⁸ Na tem mestu ne morem prikazovati še razprav o narodu in "nacionalnem vprašanju" ter "mednacionalnih odnosih", etničnih študijah ipd., ki so sicer pogost predmet družboslovnih, še pogosteje pa esejističnih obravnav, v manjši meri te teme najdemo tudi v društvenih razpravah.

Interdisciplinarna odprtost sekcij predstavlja enega od predpogojev za to, da bi povečali motiviranost tudi za vključevanje samih sociologov, ki delujejo na vsebinsko zelo različnih področjih v praksi. (O tem več v drugem delu (članku)).

JSZ je vključeval tudi sekcijo, ki se je posvečala metodološkim vprašanjem. Leta 1982 je kot sekcija za metodologijo in statistiko JSZ (predsednica Anuška Ferligoj), začela z *Blejskimi metodološkimi srečanji* in z izdajanjem knjižne zbirke *Metodološki zvezki*, ki se je osamosvojila in internacionalizirala, tako da vsakoletno vključuje vse širši krog udeležencev. Danes se pojavlja kot dejavnost FDV in Statističnega društva Slovenije. Iz naših zapisnikov izhaja, da je bil v okviru SSD leta 1986 že drugič podan predlog, da bi ustanovili sekcijo za družboslovno metodologijo. Do tega žal ni prišlo, čeprav se zdi očitno, da brez nje ne moremo uspešno uveljavljati nadaljnje profesionalizacije sociologije. Drobitev na vrsto "metodologij" v zvezi z bolonjsko reformo terja tudi intenzivnejše povezovanje delujočih na tem področju.

Občasno je v okviru društva zaživel tudi organizirano strokovno delovanje študentov sociologije v obliki študentske sekcije. V zadnjih letih so opazne njihove bolj ali manj organizirane aktivnosti tudi v virtualnem prostoru v slovenskem in mednarodnem merilu. V tem smislu delujejo v *Študentskem sociološkem društvu Modri jezdec*, prek katerega se vključujejo v ESSA (European Sociology Students' Association), kjer imajo celo vodilno vlogo. S tem se nakazujejo novi, razširjeni horizonti njihovega delovanja v prihodnosti.

O našem vključevanju v svet

V SSD smo kritično zavračali uradno politiko, ki je mednarodno povezovanje usmerjala bolj na ideološki podlagi kot pa na podlagi znanstvene odličnosti. Osebnostno sem večkrat kritično nastopil proti modelu **Beograd – Moskva, Zagreb – Leningrad, Ljubljana – Minsk**, ki ga je "pohlevno" sprejela in prakticirala ljubljanska univerza. Ta model je več desetletij usmerjal "mednarodno" sodelovanje fakultet in upočasnjeval znanstveni razvoj pri nas (gl. tudi Delo 30. september 1986: 7).

Ko je v šestdesetih letih prihajalo do določene liberalizacije, se je ta izražala tudi v odpiranju države navzven. V drugi polovici šestdesetih let smo se sociologi predvsem na podlagi mednarodnih raziskovalnih projektov (Philip Jacob in Henry Teune, Robert Agger, Sidney Verba in Jan Triska, Arnold Tannenbaum, Jeremy Azrael, Theodore Buila idr.) ter Fordovih in Fullbrightovih štipendij intenzivneje povezali z ameriškimi politologi in sociologi.⁴⁹ Čeprav se te dejavnosti vsaj v začetku niso odvijale prek SSD, smo se na podlagi vzpostavljenih stikov že v naslednjih letih (npr. leta 1970 prek ISA – RC24 z Matteiem Doganom, Steinom Rokkanom in dr.) vključevali in pristopali k formiranju različnih mednarodnih delovnih skupin (kasneje, na Kongresu v Bielefeldu n. pr. Zasnova "TG06 – Sociologija lokalno globalnih odnosov").

⁴⁹ Sociologi se torej nismo prebijali v svet po klasični poti prek avstrijsko-nemškega ali italijanskega posredništva, ampak na podlagi neposrednih povezav s tedaj najmočnejšimi centri družboslovnega delovanja v svetu. Glede na zanimanje sveta za jugoslovanske posebnosti smo imeli celo prednost in smo prehitevali naše sosedo, še zlasti, ko je šlo za povezave s politologi. Ker je to vodilo do enostranosti, je bilo koristno, da je sledilo tudi močnejše povezovanje z nemškimi sociologi, pri čemer je imel pomembno vlogo naš rojak Thomas Luckmann, častni član SSD, ki je večkrat nastopal tudi pri nas (gl. npr. Novice 2003). Mimo dejavnosti društva pa so obstajale seveda še številne druge povezave z nemškimi in bližnjimi zamejskimi institucijami in posamezniki kot npr. v Celovcu, Gradcu, Gorici (Istituto di sociologia internazionale), kar se je občasno prepletalo z aktivnostmi društva.

V zgodnejšem obdobju je bila bolj pomembna nacionalno-državna organiziranost sociologov in sodelovanje nacionalnih organizacij na nadnacionalni ravni. To je bilo seveda še posebej poudarjeno v "socialističnih državah" vzhodnega bloka, ki so si tudi v ISA zagotovile močno predstavništvo v vodstvenih organih na podlagi teritorialnega načela in vnaprejšnjih medsebojnih dogovorov. V tem pogledu smo bili sociologi iz Jugoslavije kot "neuvrščene" države potisnjeni na obrobje. Po drugi strani pa smo se še zlasti sociologi iz Slovenije v okviru ISA toliko bolj uveljavljali po delovnem načelu in na podlagi osebne angažiranosti v številnih raziskovalnih komitejih (Research Committees – RC) oz. enotah tega združenja. Približen pregled nam pokaže, da je vsaj 12 naših sociologov in sociologinj starejše in mlajših generacij opravljalo vodilne funkcije v različnih sekcijah ISA. Poleg tega sta dve od naših sociologinj imeli pomembno vlogo v ESA: Maca Jogan v ustanavljanju, Mojca Novak pa v vodenju (podpredsednica) tega evropskega združenja. Ob vse večji raznovrstnosti povezovanja pa je prisotnost naših sociologov, vključno z obramboslovci sociologi, vidna tudi še v drugih mednarodnih socioloških oz. družboslovnih organizacijah.⁵⁰

Vodili smo tudi tematske razprave na svetovnih kongresih združenja in v času med kongresi organizirali sociološka srečanja (npr. v Ljubljani ali v Dubrovniku in drugod). V primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije je bila udeležba slovenskih sociologov relativno – dostikrat pa tudi absolutno – najmočnejša (npr. Toronto 1974: udeležencev iz Slovenije 13, Srbije 8, Hrvaške 8, Bosne in Hercegovine 2). Na svetovnih kongresih smo bili prisotni že od leta 1966, ko je bil kongres v Evianu in potem v Varni (1970) ko smo se udeleženci že skupinsko organizirali (po kongresu nas je na pobudo Veljka Rusa na FSPN obiskal Talcott Parsons, gl. Prilogo 3), nadalje smo se udeležili kongresa v Torontu (1974), Uppsali (1978), Cuidadu de Mexico (1982), New Delhiju (1986), Madridu (1990), Bielefeldu (1994), Montrealu (1998) in Brisbanu (2002).⁵¹

Kot pripadniki majhnega naroda nasploh lahko rečemo, da smo slovenski sociologi v številnih pogledih postali nekakšna velesila v malem.

Glede na dolgoročne trende se zdi teoretsko pomembna še naslednja konkretna izkušnja. V pripravah na kongres v Torontu leta 1974 in podobno za naslednji kongres v Uppsali leta 1978. smo slovenski sociologi ob podpori Inštituta za sociologijo in filozofijo strnili svoje referate v zbornikih (npr. Saksida in dr. 1974), s katerimi

⁵⁰ Po razpoložljivih podatkih lahko vsaj primeroma nakažemo vključevanje članov SSD (JSZ) v mednarodne organizacije, ko gre za vodilne vloge v njih:

1. v ISA: N. Bandelj RC 9, A. Barbič RC 40, A. Bebler RC 1, K. Boh RC 6, A. Ferligoj RC 33, P. Jambrek RC 3, L. Jelušič RC 1, D. Kos RC 21, S. Mežnarič RC 5, Z. Mlinar RC 21, RC 24, TG 06, V. Rus RC 10, Z. Skrbiš RC 5, F. Vreg RC 14;

2. v ESA: M. Jogan, F. Mali, M. Novak;

3. drugo: A. Barbič ESRS (European society for rural sociology), ENWS (European Network for Women's Studies), A. Bebler ERGOMAS (European Research Group on Military and Society), J. Goričar, K. Boh European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, M. Malešič ERGOMAS, F. Mali SSTNET (Sociology of Science and Technology NETwork), S. Mandič ENHR (European Network for Housing Research), S. Splichal IAMCR (International Association for Media and Communication Research).

⁵¹ O večini teh kongresov so bili objavljeni prikazi in ocene, ki smo jih udeleženci objavili v strokovnih revijah in v Naših razgledih (gl. npr. Naši razgledi 19. november 1982, 10. oktober 1986, 28. september 1990, 5. junij 1993, TIP (5/6), 1987; tudi Kavčič in dr. 1986).

smo želeli skupno predstaviti "slovensko" sociologijo.⁵² Vendar se je izkazalo, da se je le redko kdo od udeležencev obeh kongresov zanimal za sociologijo v Sloveniji kar v celoti in nasploh; za tiste, ki so imeli vsebinsko bolj specifične interese, je bila takšna skupna publikacija manj uporabna.

Takšna izkušnja, ki se ujema s splošnim trendom upadanja pomena t. i. območnih študij (*area studies*), je vplivala na to, da smo v nadaljnjem opustili poskuse skupnega predstavljanja vseh slovenskih prispevkov za kongres v eni publikaciji. Vse bolj pa se je povečevala specializacija, raznovrstnost in individualizacija sociološkega delovanja tako znotraj kot zunaj ISA.⁵³ Takšno smer spreminjanja je potrdila tudi sprememba statuta ISA, tako da je bil pripoznan večji pomen raziskovalnemu svetu (kot predstavniškemu organu RC) in so bile dopuščene večje možnosti neposrednega individualnega vključevanja v raziskovalne komiteje ter vpliv slednjih na odločanje v raziskovalnem svetu; relativno manjši pa je postal pomen nacionalnih organizacij kot posrednikov med posameznikom in združenjem. Ta navidezna podrobnost zasluži posebno pozornost, saj simbolizira paradigmatško spremembo z vidika individualizacije in globalizacije ter deteritorializacije v družbi nasploh.

To, kar je predstavljalo eno najpomembnejših omejitev v Sloveniji (Jugoslaviji), tj. da nismo dosegali potrebnega števila udeležencev, t. i. kritične mase za bolj specializirane obravnave socioloških tem, smo v veliki meri nadomestili v okviru ISA. Primerjalno gledano, je ta vsebinsko in organizacijsko najbolj razčlenjena, saj 3.300 članov deluje v 53 raziskovalnih komitejih ter še v delovnih in tematskih skupinah. ASA ima 14.000 članov in 43 sekcij,⁵⁴ ESA pa 1.200 članov in 27 raziskovalnih omrežij. Tako so nastajala številna žarišča, povezave in omrežja, v katera smo se – vse bolj individualno in manj prek SSD – vključevali tudi sociologi iz Slovenije in hkrati nekatere aktivnosti pritegovali v naš prostor. Še zlasti je bilo močno zanimanje za jugoslovanske posebnosti in obetavne inovacije, ki so – seveda v zgodnejšem obdobju našega delovanja – zadevale samoupravljanje.

Privlačnost Dubrovnika in jugoslovanskih inovacij v zvezi s samoupravljanjem ter svetovljanski pogledi vodstva zagrebške univerze so navkljub vsem zadržkom politike omogočali, da je v Dubrovniku zaživel mednarodni meduniverzitetni center. V njem se je zvrstilo na stotine znanstvenih srečanj, v katera smo se pogosto v aktivnih in vodstvenih vlogah vključevali tudi slovenski sociologi, včasih tudi v imenu sekcij ISA.

Najširše zasnovane so bile razprave na temo participacija in samoupravljanje (objavljene v 7 knjigah, Pusić 1973), pri čemer je imel iz Slovenije vplivno vlogo zlasti Veljko Rus. Leta 1986 je bil SSD pokrovitelj mednarodne konference o spreminjanju življenjskih vzorcev v evropskih družinah, ki jo je organizirala Katja Boh. V imenu dveh komitejev ISA, tj. RC 21 (Regionalni in urbani razvoj) in RC 24 (Družbena ekologija), pa sva z Manuelom Castellsom leta 1987 v Dubrovniku organizirala konferenco o družbenoprostorskih vplivih informacijsko-komunikacijske tehnologije.

⁵² Med novejšo mednarodno predstavitev slovenske sociologije sodita Adam, Makarovič (2002) in Jogan (1994).

⁵³ Kot ugotavlja npr. Ivan Svetlik (podobno tudi drugi kolegi – osebna komunikacija), povezovanje na njegovem področju vse bolj izhaja iz izvajanja mednarodnih raziskovalnih projektov.

⁵⁴ Kolikor lahko presojam na podlagi razpoložljivih informacij, so se le maloštevilni Slovenci, verjetno predvsem zaradi geografske oddaljenosti in finančnih omejitev, vključevali v aktivnosti ASA, hkrati pa smo na raziskovalnem področju dosegli zelo intenzivno sodelovanje.

V Ljubljani smo na FSPN leta 1976 "podomačili" tudi program in aktivnosti RC 24 za družbeno ekologijo z vsebinsko in metodološko zahtevno mednarodno delavnico (*The Social Ecology of Change* 1978, ur. Z. M. in H. T., o tem tudi Gantar 1976), čeprav jo je spremljalo "idejnopolitično" sumničenje in kritika glede "tujih vplivov" na CK ZKS ter nadaljnje preverjanje v Marksističnem centru CK.

Vodstvo ISA je sprejelo našo pobudo (gl. TIP 1987: 5–6, 763–765: Kos 1988), da se v Ljubljani ustanovi mednarodno središče te organizacije, ki bi vključevalo raziskovalno in izobraževalno dejavnost oz. vlogo njenih RC z imenom ISA Research Forum in ISA Summer School. Nadaljnje priprave je prekinila kriza in vojna na Balkanu. Hkrati pa se je med mlajšimi kolegi kot potencialnimi nosilci teh programov okrepilo zanimanje za bolj specifične mednarodne programe, tako da kasneje ni prišlo do obnove pobude. V precej manjši meri smo se slovenski sociologi vključevali v drugo svetovno sociološko združenje (osnovano leta 1893 v Parizu), tj. v IIS – *International Institute of Sociology*, npr., ko je bil kongres v Trstu (1995, tudi Mlinar 1996) in Pekingu (2004). In našli nismo še vrste drugih organizacij, ker bi to presegalo okvir obravnave na tem mestu.

Že dalj časa prisotno zanimanje za "odpiranje v svet" (prikaz tudi v Mlinar 2004a) smo uveljavljali v Sloveniji in v svetovnem merilu (npr. o globalizaciji in teritorialnih identitetah na kongresu v Madridu leta 1990, zbornik o tem leta 1992). Poleg obravnav aktualnih tem, kot je npr. Slovenija in EU (Rizman 2002), smo se v društvu začeli ozaveščati tudi o našem dosedanem izključevanju diasporičnega slovenstva (Skrbiš 2002) in o potrebi, da tudi Slovence po svetu vključimo v našo dejavnost. Torej podobno kot zadnja leta deluje Svetovni slovenski kongres, ki priteguje slovenske znanstvenike in druge na občasna srečanja (gl. tudi Mali 2003). Vse to pa se močno navezuje tudi na vlogo informacijsko-komunikacijske tehnologije, še zlasti na informacijsko (ne)dostopnost (Trček, Novice SSD 2001).

Ameriško prevladovanje in evropska "tangencialna koalicija"

Izrazito prevladovanje ameriške sociologije v svetu v zgodnejšem obdobju našega delovanja je – če pustimo ob strani ideološke razsežnosti problema – po eni strani spodbujalo naše empirično raziskovanje na osnovi kvantitativne metodologije in s tem temeljitejšo spoznavanje našega lastnega okolja, po drugi strani pa nas je vsebinsko odmikalo od specifičnosti naših domačih družbenih razmer. Družboslovno komuniciranje se je približevalo svetovnemu vzorcu "center – periferija"; včasih je celo izzvalo kritične odzive npr. v razpravah o "kooperativnem" in "imperialističnem" modelu mednarodnih raziskav (Mlinar in Splichal 1988). Hkrati s prevladovanjem radialnih komunikacij je bilo sociološko delovanje znotraj Evrope nacionalno zamejeno in razdrobljeno.

Tako ISA kot kasneje ESA sta predstavljali določen korektiv takšni enostranosti. Pri naši lastni dejavnosti pa je šlo tudi namerno za poskus, da bi – ob prevladovanju radialnih – okrepili tudi tangencialne povezave med sociologi (pol)perifernih območij v skladu s konceptom tangencialne koalicije, ki sem ga opredelil že v knjigi Humanizacija mesta (1983). Prav v tem smislu sem dal pobudo, da smo organizirali dva jugoslovansko-poljska seminarja o urbani sociologiji, in sicer v Ljubljani (Velenju) in na Poljskem (gl. o tem več prispevkov v Naših razgledih 7. novembra 1980; Kos 1981). Pri nas in na Poljskem smo sociologi "vse vedeli" o raziskavah,

problemih in raziskovalcih s področja urbane sociologije v ameriških mestih, zelo malo pa drug o drugem, čeprav smo si bili glede na vsebino problematike bližji (Mirowski in Mlinar 1984).

Tudi kolegi obramboslovci so me seznanili (Jelušič, osebna komunikacija), da so evropski sociologi in politologi, ki so proučevali vojsko, ustanovili ERGOMAS (*European Research Group on Military and Society*), ker so se hoteli upreti prevladi ameriških sociologov v vojaški sociologiji (še kasneje je prišlo do bolj obojestranskega sodelovanja).

Tudi Birgitta Nedelmann in Piotr Sztompka (1993: 15) prikazujeta, kako se v nekaterih evropskih državah zmanjšuje močna odvisnost od ameriške sociologije. Pri tem npr. nakazujeta tako smer k večjemu provincializmu skandinavske sociologije (podobno, kot je bil pred tem znan že "alpski provincializem" v Avstriji) kot tudi teoretični pluralizem in vse večjo razdrobljenost ter izgubo akademske skupnosti (mnoštvo različnih usmeritev in različnih znanstvenih skupnosti, ki se redko vključujejo v skupne razprave). V Sloveniji očitno ni prišlo do kakšnega novega provincializma, prej gre za vse večjo raznovrstnost in razdrobljenost.

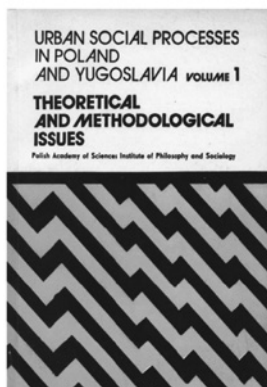
Drago Kos, Več o tangencialni koaliciji

V začetku septembra (1.–3. 9. 1980) je bil v Ljubljani poljsko-jugoslovanski sociološki seminar z naslovom "Urbano družbene strukture in razvoj". Srečanje družboslovcev dveh dežel je organizirala Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo (Z. Mlinar – predsednik organizacijskega odbora, D. Kos – tajnik organizacijskega odbora, W. Mirowski, E. Kaltenberg-Kwiatkowska, S. Nowakowski, M. Živković, V. Lay, P. Gantar) v imenu Jugoslovanskega združenja za sociologijo in Mednarodnega sociološkega združenja (Raziskovalni komite za urbani in regionalni razvoj). Pokrovitelj seminarja je bil Marjan Rožič, predsednik skupščine mesta Ljubljana.

S poljske strani pa so sodelovali Inštitut za filozofijo in sociologijo poljske akademije znanosti, Oddelek za družboslovje univerze v Varšavi in Poljsko sociološko združenje.

Aktualnost problematike so potrdile številne prijave iz obeh držav. Iz Poljske je prispelo sedemnajst udeležencev, največ iz Varšave in Katovic. Na jugoslovanski strani pa je sodelovalo prek petindvajset družboslovcev (največ seveda sociologov) iz Ljubljane, Zagreba, Beograda in Skopja. Ob takem številu udeležencev, ki so pripravili več kot trideset pisnih prispevkov, je bilo delo seminarja zelo skoncentrirano in naporno. Zaradi omejenega časa je bilo izredno težko dati prave poudarke vsem prispevkom. Še teže pa si je bilo ustvariti celoten pregled nad vsemi referati in oceniti stanje urbane sociologije na Poljskem in v Jugoslaviji. To je bilo mogoče šele po koncu seminarja, ko se je vrvež umiril in ko je čas dopuščal mirno presojo.

Kot je iz naslova razvidno, je bil seminar posvečen procesom urbanizacije in strukturalnim spremembam, ki jih ti povzročajo v družbi. Prispevki so obravnavali izredno širok spekter socioloških vprašanj. V najsplošnejšem smislu bi jih lahko razvrstili na tiste, ki so zadevali prostorsko družbeno strukturo mesta in širših teritorialnih skupnosti, ter na one, ki so se nanašali na prostorsko družbene spremembe in še zlasti na proces urbanizacije.

“Tangencialna koalicija”: sodelovanje poljskih in jugoslovanskih urbanih sociologov (srečanje v Velenju, 1980)

Vendar smo morali zaradi lažjega dela seminarja razdeliti referate na bolj kohezivne grupe. Tako je nastalo pet vsebinskih sklopov:

- teoretična in metodološka vprašanja,
- prostorsko družbena struktura mesta in širših teritorialnih skupnosti,
- sociološko proučevanje procesa urbanizacije,
- sociološko proučevanje stanovanjske problematike in problematike stanovanjskega okolja ter
- sociologija in planiranje.

Ugotovili smo lahko nekaj sorodnosti med poljskimi in našimi sociologi, čeprav do zdaj niso obstajali skoraj nikakršni stiki. Odgovor lahko iščemo v podobnosti predmeta proučevanja, t. j. v podobnosti med poljsko in jugoslovansko družbo – posebej v zvezi z urbanizacijskimi tokovi. Za obe družbi je značilna nagla preobrazba v zadnjih tridesetih letih. Pretežno ruralno – kmečka družba se je z mnogimi krči in sunki pričela hitro spreminjati. Najbolj vidne so te spremembe v velikanskem obsegu migracij, ki so značilne za obe deželi.

S primerjavo prispevkov poljskih in jugoslovanskih sociologov pa so se pokazale tudi nekatere razlike, ki so prav tako odsev družbenega razvoja v obeh deželah. Centralistični sistem odločanja, ki je značilen za Poljsko, ustvarja seveda bistveno drugačne pogoje za usmerjanje prostorsko družbenega razvoja. Najnovejša sprememba na Poljskem, ki jih je bilo na seminarju čutili le v podtonih, so zelo nazorno podkrepile zanimanje poljskih sociologov za sistem socialističnega samoupravljanja, še posebej za takšne rešitve v urbanističnem odločanju in planiranju.

Opaziti je bilo, da so poljski sociologi bolj usmerjeni v analizo splošnih tokov in posledic urbanizacije, jugoslovanski sociologi pa se vse bolj posvečajo analizi posameznih segmentov družbe in pa predvsem poskušajo najti ustrezne načine za usmerjanje, t. j. planiranje, kar je še posebej značilno za urbano sociologijo.

Izredna družbena ostrina urbane stvarnosti, ki se kaže, npr., v zaostrenem stanovanjskem vprašanju, je pripeljala do izredne aktualnosti odnosa sociologije in urbanističnega planiranja. Predvsem jugoslovanski sociologi so eksplicitno izražali potrebo po vključevanju sociologije v planiranje, t. j. povezovanje urbane sociologije z urbanističnim planiranjem.

Delo seminarja pa ni potekalo samo v zaprtih prostorih. Skupaj z urbanisti Zavoda za družbeni razvoj Ljubljane – TOZD Urbanizem, smo organizirali predstavitve in ogled nekaterih najbolj značilnih na novo zgrajenih predelov v Ljubljani. To ni bila samo popestritev dela, ampak tudi zanimiva konkretna predstavitev problematike, o kateri je bil govor. Po ogledu pa je sledil še razgovor s predsednikom skupščine mesta Ljubljane Marjanom Rožičem o vprašanjih razvoja Ljubljane in širših družbenopolitičnih teritorialnih enotah.

Zadnji dan znanstvenega srečanja je bil v Velenju. Ekskurzija, ki je bila organizirana na povabilo izvršnega sveta skupščine občine Velenje, je dobro uspela. Ogled mladega in še vedno hitro razvijajočega se mesta je bil še posebej za poljske goste zelo informativen in zanimiv.

Poljsko-jugoslovanski seminar je bil kot mnoga srečanja te vrste tudi priložnost za navezavo osebnih stikov družboslovcev dveh dežel, ki so se specializirali za proučevanje mest, njihovega razvoja in planiranja. Poseben pomen pa je imel ta seminar tudi zaradi tega, ker je bilo to eno prvih srečanj jugoslovanskih in poljskih sociologov. Seminar naj ne bi bil enkratna akcija, prišlo naj bi do rednega izmenjavanja dosežkov sociologov obeh dežel, s čimer bo presežena pretežno informativna raven prvega srečanja.

Teorija in praksa, let. 18, št. 2, Ljubljana 1981

Objavljanje socioloških spoznanj

V prvih letih delovanja SSD smo ugotavljali, da "izdajanje sociološke literature v slovenskem jeziku skrajno zapostavljajo, in to prav do nerazumljivih skrajnosti, pa naj gre za domačo, izvirno literaturo ali za prevode tujih socioloških tekstov" (Mlinar 1969: 864). Do tedaj v slovenščini ni bilo objavljeno še niti eno obsežnejše sistematično teoretično delo, ki je v predhodnih 30 letih sodilo med vrhunske dosežke sociologije. Prizadevanja društva v stikih s slovenskim založbami še dolgo časa niso privedla do izboljšav.⁵⁵

Leta 1964, tj. eno leto pred ustanovitvijo društva, je začela izhajati revija Teorija in praksa. Čeprav ni nastala na pobudo sociologov in je imela bolj politično opredeljeno usmeritev, je – v danih okoliščinah – glede na izhodiščno, relativno liberalno usmerjenost, omogočala vključevanje kar številnim sociologom kot posameznikom, pa tudi predstavljanje skupnih akcij SSD in JSZ ipd.⁵⁶

Kot društvo se sicer nismo pridružili pobudi filozofov za ustanovitev interdisciplinarne revije *Anthropos*, smo se pa občasno vključevali v njene akcije, npr. v posvetovanje o sodelovanju in vlogi humanističnih ved (*Anthropos* (1–2), 1969),

⁵⁵ Zunaj okvirov dejavnosti društva, vendar pa ob tesnejšem povezovanju s politologi in komunikologi je leta 1974 začela izhajati knjižna zbirka *Sociološka in politološka knjižnica* (uredniki F. Vreg, N. Benko, A. Bibič in N. Toš), kasneje še Znanstvena knjižnica FDV (urednik N. Toš in dr.). Vse več socioloških in drugih družboslovnih del izdaja Založba FDV, pri čemer pa še ni opredeljena osrednja sociološka zbirka. Delno tu izstopajo zbirke *Kult*, *Kiosk* in *Psihologija vsakdanjega življenja*. Veliko pomembnih socioloških del je izšlo tudi v zbirkah *Studia Humanitatis* Znanstvenega publicističnega središča in pri založbi *cf.; podobno tudi pri Mirovnem inštitutu v Ljubljani.

⁵⁶ Kramberger in Jug (2004) sta to že pregledno prikazala. V osnovi pa je bila TIP bolj problemsko kot ožje profesionalno usmerjena revija. Usmerjene revije so (bile) dejansko *Perspektive*, *Problemi*, *Časopis za kritiko znanosti* idr., v katerih smo (so) objavljali sociologi kot posamezniki ali (pod) skupine različnih usmeritev.

in smo bili vključeni v uredništvo. Prav sociološko izhodišče pa ima revija *Družboslovne razprave*, ki so jo leta 1984 začeli izdajati raziskovalci Inštituta za sociologijo in filozofijo, od leta 1991 pa sta njena izdajatelja SSD in FDV. *Družboslovne razprave* so po začetnem nerednem izhajanju začele dobivati vse bogatejšo vsebino, ki zlasti v zadnjem obdobju prepričljivo izkazuje napredek v strokovnem in znanstvenem delovanju slovenskih sociologov.

Ob tem pa ostaja nerazrešena dilema glede jezika, tj. objavljati v slovenščini in/ali angleščini? Načeloma gre za revijo, ki izhaja v slovenskem jeziku. Pri tem pa razkrivamo tudi naslednji paradoks: Sociologi in nekateri drugi družboslovci imamo revije, v katerih v slovenščini objavljamo zahtevna teoretska dela "akademskega" značaja in na dokaj abstraktni ravni. Takšne objave pri nas najdejo le ozek krog bralcev, zaradi jezika pa niso dostopne potencialno zainteresiranim drugod po svetu. Hkrati s tem pa sociologi nimamo glasila, ki bi bilo prvenstveno usmerjeno k širšemu občinstvu in bi v slovenskem jeziku objavljalo krajše in lažje razumljive prispevke, posvečene predvsem perečim problemom, ki so bliže vsakdanjem življenju ljudi doma in po svetu. V ZDA navajajo kot takšno bolj problemsko in uporabno usmerjeno revijo zlasti *Social Problems*, podobni sta tudi *Social Forces in Critical Sociology*.

Po eni strani slovenske družboslovne revije in knjižne zbirke v različnih oblikah – s posameznimi članki, s tematskimi številkami ali pa v celoti – prehajajo na objavlanje v angleščini, hkrati pa se zaostrujejo zahteve, da mora vsako znanstveno področje skrbeti za svoje izrazje v slovenščini in torej skrbeti tudi za sprotno objavlanje v slovenskem jeziku.⁵⁷ Pavšalno izražena pričakovanja nekaterih jezikoslovcev, da naj bi (nekako kar nasploh) objavljali v slovenščini in v angleščini, praktično niso uresničljiva (finančno, časovno ...) niti ne vedno smiselna.

Ko gre za zelo specifične teme, se zdi najbolj primerno, da bi slovensko "sociološko produkcijo" bolj razločevali glede na ciljno občinstvo. Po eni strani bi se lahko bolj približali konkretnim potrebam dijakov, študentov, menedžerjev, krajanov, načrtovalcev občin, družin itd. – v slovenščini. Po drugi strani pa naj bi poskrbeli za večjo prodornost in dostopnost novih spoznanj naših raziskovalcev v svetovnem merilu v angleščini. Kot se je izkazalo v pripravi retrospektivnega pregleda delovanja SSD, so lahko zelo dragocene tudi Novice, ki jih izdaja društvo, največkrat ob letnih srečanjih. Tako kot število članov pa je zelo nihala tudi naklada Novic, ki je sredi osemdesetih let dosegla tudi 600–700 izvodov, potem pa je spet močno upadla.

V jugoslovanskem merilu je bila za nas vseskozi do razpada države pomembna revija *Sociologija* (1959–), v kateri smo sproti predstavljali aktivnosti slovenskih sociologov v okviru SSD in JSZ, kot tudi izsledke naše raziskovalne dejavnosti; nekatere izdaje so bile pripravljene tudi ob svetovnih kongresih ISA, in sicer v angleščini. V reviji *Sociologija* je predvsem mogoče dobiti dober pregled prispevkov s posvetovanj JSZ. Ob njeni tridesetletnici (1989) so izdali celovit bibliografski pregled objavljenih prispevkov, ki kaže močno prisotnost slovenskih avtorjev (*Sociologija XXXI* (1)).

⁵⁷ Odprta vprašanja v zvezi z rabo slovenskega in angleškega jezika obširneje obravnavam v študiji *Slovenski jezik in jezikovna politika kot družboslovni izziv*, ki sem jo pripravil kot podlago za razpravo v Razredu za zgodovinske in družbene vede SAZU, december 2005.

Thomson Scientific – ISI – Impact factor uveljavlja svojo politiko tako, da v bodoče v njem ne bodo več upoštevane nacionalne revije, ki so glede na uredniško sestavo in vsebino izključujoče do širšega prostora. To predstavlja izziv za nadaljnje razprave o našem objavljanju v slovenskem jeziku.

Sklepne misli

Ob tem, ko sem se nekaj mesecev intenzivno seznanjal z razpoložljivimi viri o štiri-desetletnem delovanju SSD v širšem družbenem kontekstu, sem se hkrati ozaveščal o vse bogatejši vsebini tega delovanja. Vse bolj pa sem tudi prepričan, da je prav takšna ozaveščenost eno od izhodišč za krepitev motiviranosti in edinstvene identitete sociologa v našem okolju (o čemer še več v drugem delu). Na splošno ugotavljam, da je bilo kljub vsem pomanjkljivostim in nihanjem, vzponom in padcem narejenega dosti več, kot je znano samim sociologom, še zlasti pa širši javnosti pri nas in po svetu. Smisel take retrospektive vidim že v tem, da olajša dostopnost, preglednost in uporabnost pridobljenih izkušenj, tako da tudi naša usmeritev v prihodnost ne bi temeljila na logiki izključevanja (preteklosti).

V začetku smo maloštevilni sociologi prevzemali odgovornosti za preštevilne naloge na neizmerno širokem polju sociologije in v vzdušju, ko smo se "vsi čutili odgovorne za vse". Danes imamo že prek 3.000 diplomiranih sociologov, ki pa večinoma ostajajo zunaj vsebinskih in organizacijskih okvirov bolj akademsko kot praktično usmerjenih dejavnosti SSD, zato se vse bolj soočamo z "mejami rasti" v njihovem zaposlovanju. Gre za velik izziv za nadaljnje delovanje in prihodnost sociologije na Slovenskem.

Sedanje težnje k odmikanju sociologov od "domačega" okolja terjajo določnejšo razjasnitev vprašanja o deteritorializaciji in reteritorializaciji (D. Harvey) tudi na teoretični ravni, s tem pa tudi razjasnitev vprašanja smisla angažiranja v okvirih majhnega naroda. Hkrati nam pridobljene izkušnje potrjujejo, da so najbolj dinamična obdobja organiziranega profesionalnega delovanja sociologov vezana na osebnostne lastnosti in mobilizacijske sposobnosti vodilnih posameznikov.⁵⁸ Toda že dolgotrajne razprave, ki jih v sociologiji poznamo pod imenom *agency and structure*, tudi ob tem ostajajo še odprte.

Čeprav sem več pozornosti posvetil "formativni" dobi društvenega delovanja, bi tudi današnja – vsaj v akademski sferi – že zrela doba SSD s svojimi posebnostmi terjala še večjo pozornost. Paradoks pa je v tem, da nekatera temeljna vprašanja identitete sociologov tudi po štiridesetih letih ostajajo v osnovi še vedno odprta,⁵⁹ kot so bila v času ustanovitve društva.

Zahvala

Pri zbiranju in urejanju gradiva (ki postaja že težko dostopno) za ta članek in za potrebe društva je sodeloval tudi Matic Kavčič. Za njegovo vestno delo se mu lepo

⁵⁸ Presenetljivo ali ne, vračamo se k nekaterim prvim pomembnim spoznanjem na podlagi obsežnih empiričnih raziskav na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, ki so zadevala (ne)aktivnost ljudi. Potem ko sicer preverjamo povezanost med skoraj brezštevilnimi spremenljivkami, se zaustavimo pred vprašanjem, ali ne gre konec koncev predvsem za določen tip osebnosti posameznika.

⁵⁹ Kot ugotavlja Nina Bandelj s kalifornijske univerze, imajo podobne probleme, ko gre za delovanje sociologov izven akademske sfere, tudi v ZDA, čeprav so ravno leta 2005 proslavili že 100-letnico svojega združenja (ASA).

zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi kolegom, ki so mi posredovali iskane informacije za ta članek, še zlasti Antonu Krambergerju za njegove tehtne pripombe. Obsežnejše gradivo (odgovori in viri) iz spletnega povpraševanja diplomantov sociologije bo predstavljeno v drugem delu (članku).

Literatura

- Adam, Frane, in Makarovič, Matej (2002): *Sociology – Slovenia*. V M. Kaase in V. Sparschuh (ur.): *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe*: 536–547. Budapest: Collegium Budapest.
- Adam, Frane (1987): O treh pristopih k pojmu civilna družba. *Družboslovne razprave*, IV (5): 5–15.
- Antončič, Vojko in dr. (1988): *Stratifikacijske analize sodobnih družb*. Ljubljana: SSD.
- Arzenšek, Vladimir (1984): Sudbina radniških svetov. *Sociologija*, XXVI (1–2): 13–32.
- Bernik, Ivan (ur.) (1987): *Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*. Ljubljana: SSD, FSPN, Društvo sociologov in politologov Dolenjske.
- Bernik, Ivan, in Fabjanič, Nina (1998): Spomini na socializem: "čas napredka in dobrega življenja" ali "čas strahu in zatiranja?" *Teorija in praksa*, XXXV (6): 1057–1068.
- Cindrič, Alojz (ur.) (1991): *Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut FF.
- Ferligoj, Anuška (ur.) (1987): Blejsko metodološko srečanje '87: Zbornik referatov V. strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko Jugoslovanskega združenja za sociologijo. *Metodološki zvezki*, 1: 9–36. Ljubljana: JSZ.
- Gantar, Pavel (1976): Mednarodni seminar: Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb. *Teorija in praksa*, XIII (5–6): 531–533.
- Gantar, Pavel (1987): *Sociologija in civilna družba*. *Družboslovne razprave*, IV (5): 41–49.
- Hočevar, Marjan (2002): Regije v razmerah mreženja in sploščanja družbeno-teritorialnih ravni. *Novice – Letno srečanje SSD*: 11–12.
- Jambreč, Peter (1982): Intra-inštitucionalna polarizacija mreže odnosov družbene menjave in moči. V Z. Roter, P. Klinar in dr. (ur.): *Sociološki preseki slovenske družbe (Strokovno srečanje, Otočec, 1981)*: 136–145. Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Jerovšek, Janez (1965): Distribucija moči na nivoju občine. *Teorija in praksa*, II (4): 652–664.
- Jogan, Maca (1974b, 1982): *Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
- Jogan, Maca (1978): Zihnerlovi dnevi. *Teorija in praksa*, XV (7–8): 703–706.
- Jogan, Maca (1994): *Modern Slovenian Sociology*. V M. F. Keen in J. Mucha (ur.): *Eastern Europe in Transformation*: 125–130. Westport, London: Greenwood.
- Kavčič, Bogdan, Klinar, Peter, in dr. (1986): Svetovni sociološki kongres. *Teorija in praksa*, XXIII (12): 1564–1575.
- Kerševan, Marko (1995): Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.): *Zbornik ob 30-letnici SSD*: 41–49. Ljubljana: SSD.
- Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi?, (okrogla miza) ob posvetovanju Jugoslovanskega združenja za sociologijo v Portorožu (februar 1972). *TIP* 9 (10): 1357–1382.
- Kos, Drago (1981): Jugoslovansko-poljski seminar v Ljubljani o urbani sociologiji. *Sociologija*, XXIII (3–4): 401–408.
- Kos, Drago (1988): *Perspektive mednarodnega sociološkega sodelovanja: Ob konferenci Raziskovalnega sveta IPSA v Ljubljani (1.–4. september 1988)*. *Teorija in praksa*, XXV (11–12): 1619–1622.

- Kos, Drago (1998): *Horizonti vsakdanjega življenja*. Novice – SSD, 35: 3–5.
- Korsika, Bojan (ur.) (1988): *Gradivo za slovensko ustavo*. Ljubljana: ČKZ.
- Kovačević, Božo (ur.) (1986): *Suvremeno društvo i sociologija: Zbornik radova sa skupa Proturječja i razvojni problemi suvremenog jugoslavenskog društva*. Zagreb: Globus.
- Kovačič, Gorazd (2003): *Ali je mogoča sociologija antisistemskih gibanj*. Novice – Letno srečanje SSD: 47–48.
- Kramberger, Anton, Kolarič, Zinka (ur.) (1995): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Kramberger, Anton (2004): *Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990: Študije FDV 1*. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/Studijefdv/pdfs/Studije_FDV_2004_1.pdf (september 2005).
- Kramberger, Anton, in Jug, Janez (2004): *Revija Teorija in praksa – sredstvo prvotne profesionalizacije na Slovenskem. Teorija in praksa, IXL (1–2): 84–113*.
- Mali, Franc (2003): *Trendi v razvoju znanstvenih disciplin in ved znanosti*. V J. Čop (ur.): *Tri poti znanosti k edinosti Slovencev. Tretja svetovna konferenca slovenskih znanstvenikov in gospodarstvenikov iz sveta in domovine*: 46. Ljubljana: SSK.
- Mirowski, Włodzimierz, in Mlinar, Zdravko (ur.) (1984): *Urban social processes in Poland and Yugoslavia*. Warszawa: Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology.
- Mlinar, Zdravko, in Derganc, Jože (17. junij 1964): *Sociolog – nov poklic v naši družbi*. Delo, VI: 3.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (7. december 1965): *Problemi sociologije v Sloveniji*. Komunist, XXIII (50): 7.
- Mlinar, Zdravko (1969): *Skupščina društva sociologov Slovenije. Teorija in praksa, VI (5): 862–867*.
- Mlinar, Zdravko, in Splichal, Slavko (1988): *Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. Družboslovne razprave, V (6): 33–42*.
- Mlinar, Zdravko (1988): *Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa: predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo. Teorija in praksa, XXV (9–10): 550–567*.
- Mlinar, Zdravko (1995a): *Na pragu ubikvitarne družbe? Ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva (Slovensko sociološko srečanje 95: Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti, Portorož 21. in 22. aprila 1995). Teorija in praksa, XXXII (5–6): 427–443*.
- Mlinar, Zdravko (1995b): *Transformation of political and ethno-national identities in the balkans*. V A. Gasparini in V. Yadov: *Social Actors and Designing the Civil Society of Eastern Europe*: 225–240. Greenwich, Connecticut: Jai Press inc.
- Mlinar, Zdravko (1996): *From confrontation to interpenetration: territorial conflicts in retrospective and perspective*. V A. Gasparini (ur.): *Proceedings of the XXXII Congress, Plenary Sessions on Dialogue Between Cultures and Changes in Europe and the World, Trieste, July 3–7, 1995*: 160–177. Rome: Institut International de Sociologie.
- Mlinar, Zdravko (2004a): *Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju: protislovnost vključevanja in izključevanja*. V Z. Mlinar (ur.): *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet*: 9–66. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2004b): *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Nedelmann, Birgitta, in Sztópka, Piotr (ur.) (1993): *Sociology in Europe: in search of identity*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Položaj in vloga socioloških, politoloških in komunikacijskih ved v naši družbi Razprave na posvetovanju ob 10-letnici obstoja FSPN (1972). Teorija in praksa 9 (1): 33–71.
- Pusić, Eugen (ur.) (1973): International Sociological Conference on Participation and Self-Management, 1972, Dubrovnik. Participation and self-management. Zagreb: The Institute for social research.
- Renner, Tanja, in Kos, Drago (2000): Ali je sociologija sposobna proizvesti utopistike? Novice – SSD: 10–12.
- Repe, Božo (2004): Teorija in praksa in njeni pisci v času partijskega "liberalizma". V Z. Mlinar (ur.): Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet: 114–131. Ljubljana: TIP, IXL (1–2).
- Rizman, Rudi (2002): Slovenija in EU. Novice – SSD: 15–17.
- Roter, Zdenko, in dr. (ur.) (1982): Sociološki preseki slovenske družbe (Strokovno srečanje, Otočec, 1981). Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Rupel, Dimitrij (1987): Alternativna gibanja v kulturi. V I. Bernik in dr. (ur.): Neformalne dejavnosti v slovenski družbi: 221–247. Ljubljana: SSD.
- Rus, Veljko, in Adam, Frane (1986): Moč in nemoč samoupravljanja. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Saksida, Stane in dr. (ur.) (1974): Some Yugoslav papers presented to the VIII th. ISA Congress – Toronto. Ljubljana: Institute of Sociology and Philosophy.
- Saksida, Stane, in Roter, Zdenko (1985): Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem. V J. Goričar in dr. (ur.): Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem: 77–83. Ljubljana: SAZU, FSPN.
- Skrbiš, Zlatko (2002): Slovenija in diaspora. Novice – SSD: 17–20.
- Sodelovanje in vloga humanističnih ved, posvetovanje (1969). Anthropos (1/2).
- Svetlik, Ivan (2000): Sociologija in politika. Novice – SSD: 19–21.
- Tavčar Krajnc, Marina (2002): Raziskovalno delo v šolskem polju. Novice SSD: 43–44.
- Tomc, Gregor (1987): Alternativna potitika. V I. Bernik in dr. (ur.): Neformalne dejavnosti v Slovenski družbi: 251–285. Ljubljana: SSD, Društvo sociologov in politologov Dolenjske, FSPN.
- Toš, Niko (1966): Problemi študija sociologije. TIP 3 (8/9): 114–162.
- Toš, Niko (ur.) (1982): Okrugli sto Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Ljubljana, 27.–28. maj 1982. Savremeno jugoslovensko društvo: sociološko istraživanje uzroka krize i mogućnosti izlaska: material za okrugli sto. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologiju, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (1984): Osvrt na sociološke susrete jugoslovenskih sociologa. Sociologija, XXVI (1–2): 105–107.

Priloge

Priloga 1: TEME LETNIH SREČANJ SSD

- 2005 "Varnost in tveganja v sodobni slovenski družbi"
- 2004 "Bologna v Sloveniji: sociološki pogledi na prenovno visokošolskega študija"
- 2003 "Družbena gibanja in civilna družba danes"
- 2002 "Slovenija 2002 – sociološki pregled stanja in sprememb"
- 2001 "Sociološki vidiki novih tehnologij"
- 2000 "Uporabnost sociologije"
- 1999 "Bogata in revna Slovenija"
- 1998 "Horizonti vsakdanjega življenja"

- 1997 "Nastajanje manjšinske družbe: družbena neenakost – družbena izključenost"
- 1996 "Sociologija in mitologije na slovenskem"
- 1995 "Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti"
- 1994 "Slovenija med evropskim centrom in evropsko periferijo"
- 1993 "Slovenija dve leti pozneje – kje smo in kam gremo"
- 1992 "Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli"
- 1991 "Prispevek Talcotta Parsonsa k razvoju sociološke teorije"
- 1990 "Aktualnost misli Maxa Webera"
- 1989 "Tradicija, modernizem in postmodernizem"
- 1988 "Stratifikacijske analize sodobnih družb"
- 1987 "Neformalne dejavnosti v slovenski družbi"
- 1986 "Znanje kot dejavnik družbenega razvoja"
- 1985 "Razvoj in kriza družbenih dejavnosti"
- 1984 "Kvaliteta življenja"
- 1983 "Vloga regij v razvoju slovenske družbe"
- 1982 "Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi" (JSZ)
- 1981 "Sociološki preseki slovenske družbe"
- 1980 "Vloga socioloških in politoloških raziskovanj v usmerjanju razvoja na ravni občine"

Priloga 2: PREDSEDNIKI SSD

11. Zdravko Mlinar	1965–1969
12. Niko Toš	1969–1977
13. Stane Saksida	1977–1980
14. Peter Klinar	1980–1983
15. Ivan Svetlik	1983–1986
16. Ivan Bernik	1986–1988
17. Frane Adam	1988–1992
18. Zinka Kolarič	1992–1995
19. Drago Kos	1995–1998
10. Mitja Hafner Fink	1998–2001
11. Anton Kramberger	2001–2004
12. Marjan Hočevar	2004–

Priloga 3: IZ KNJIGE GOSTOV FSPN: TALCOTT PARSONS

*I am very grateful to the sociologists
of Ljubljana for the opportunity to
meet with them, for their careful
listening to my presentation and
the high intellectual quality and
significance of their comments and
questions*

Talcott Parsons
Sept. 22, 1970 *Harvard University*
U.S.A.

PET DESETLETIJ SOCIOLOGIJE NA SLOVENSKEM IN OSEBNE IZKUŠNJE

Na tem mestu ne gre za to, da bi poskušali celovito zajeti polstoletne izkušnje sociološkega delovanja in uveljavljanja sociologije pri nas po drugi svetovni vojni. Pa vendar, vsaj na kratko: Kako vi ocenjujete prehojeno pot naše sociologije?

Gre za zahtevno, kompleksno vprašanje, ki terja in bi zaslužilo posebno preučitev ter daljšo obravnavo. Moj odgovor je zato lahko bolj le opozorilo na to, kaj je že bilo storjeno in kaj je še treba storiti. Ker pa gre za daljše obdobje uveljavljanja sociologije pri čemer sem sodeloval, in to občasno tudi ocenjeval, je na voljo že kar nekaj zapisov o "prehojeni poti". Le-te nameravam kmalu strniti in jih izdati v knjižni obliki. Najbolj analitično sem se takšne naloge lotil pred petimi leti, ko je šlo za štiridesetletnico Slovenskega sociološkega društva. Tedaj sem opravil tudi spletno anketo med diplomiranimi sociologi in predstavil kritične ugotovitve – ki jih ne bi ponavljal – v Družboslovnih razpravah. Drugo temeljitejšo preučitev našega preteklega delovanja sem opravil ob 40-letnici Teorije in prakse in jo predstavil v prispevku *"Iz preteklosti v prihodnost v družbi in družboslovju"* (TIP, 2004). In naj omenim še večjo akcijo, ko sem skupaj s tedanjim glavnim tajnikom SAZU-ja, prof. Goričarjem in kolegom Nikom Tošem, organiziral posvetovanje *"Stanje in razvoj družbenih ved v Sloveniji"*. V ta namen pa sem pripravil obsežen uvodni referat (preko 100 str.). Sicer pa je bilo še več javnih razprav, na FDV npr. ob značilnih obletnicah Fakultete idr., ki so si zastavljale podobno nalogo.

Mogoče bi kompleksnost teme zožila tako, da bi tudi na tem mestu upoštevala predvsem vaš značilni zorni kot in torej prostorsko-časovni kontekst sociološkega delovanja?

Polstoletno obdobje sociologije seveda vključuje tri desetletja v okviru nekdanje Jugoslavije in dve desetletji v slovenski državi. Poleg teritorialnega pa gre še za ideološko-politični kontekst, ki je bistveno določal obstoj in vlogo sociologije. Npr. že v okviru katolicizma in socialističnega gibanja, ki sta prehajala državne okvire. Z radikalnim nastopom povojne politike v imenu univerzalističnih postavk marksizma je bila prekinjena predvojna, sicer še zelo marginalno prisotna, sociologija. Ob privrženosti zgodovinskemu materializmu je postala povsem odvečna. Vendar se je kmalu pokazalo, da socialno-filozofski univerzalizem ter vizionarstvo, ki nista izhajala iz domačih razmer, še pretežno predindustrijske družbe, ne moreta dajati konkretnih in pravih odgovorov v praksi.

Pri tem je šlo najprej le za konkretizacijo znotraj splošno in vnaprej opredeljenih teoretskih okvirov marksizma npr. v slogu *"Kaj je Marx (Lenin) resnično rekel?"* Konkretizacija pa je eo ipso vključevala tudi veliko možnost odstopanja od doktrine, ki je pretenciozno prehitevala objektivne razmere pri nas. Inherentno takšni situaciji ob porajanju sociologije je torej že bilo konfliktno razmerje med sociologi in oblastjo.

Po razpadu prejšnjega političnega sistema pa razkrivam marsikatero podobnosti tam, kjer naj bi danes šlo za povsem drugačno prakso. Ideologija prejšnjega sistema

je temeljila na logiki izključevanja, kakršna je v jedru teorije o revoluciji in razrednem boju oziroma izkoriščanju ter ekonomskem in kulturnem imperializmu. S frontalnim zavračanjem vsega prejšnjega, namesto z njegovim selektivnim nadgrajevanjem, pa tudi današnja teorija in praksa v Sloveniji še nadalje deluje podobno izključujoče. V sedemdesetih letih smo bili sociologi predmet kritike, če smo uporabljali splošni pojem participacija, ki da ni uporabljen za razumevanje specifično jugoslovanskega samoupravljanja. Po osamosvojitvi Slovenije pa je pojem samoupravljanje praktično izginil iz družboslovnih obravnav in javne uporabe sploh. Kaže, da se bo sedaj spet pojavljal, vendar šele po vzorih od drugod, namesto da bi to bila naša komparativna prednost.

Ko ste že uporabili oznako – po vzorih – kako pa lahko komentirate nekdanje kritike tujih vplivov, zlasti ameriških?

V šestdesetih letih je bila ameriška sociologija v svetu izrazito prevladujoča, še zlasti pa v empirično-metodološkem smislu. Hkrati je bila Evropa še zelo fragmentirana. To je tudi zame osebno predstavljalo izziv. Nisem à priori zavračal znanja, kjer je bilo. Hkrati pa sem se konceptualno in akcijsko odzval na te razmere. ZDA so imele vlogo nekakšnega svetovnega jedra, ki je radialno razširjalo svoj vpliv. Sociologi evropskih držav pa smo bili – gledano tangencialno – nepovezani in s tem še bolj v podrejenem položaju. Npr. pri nas in na Poljskem smo poznali vse podrobnosti o Čikaški šoli na področju urbane sociologije, zelo malo pa smo se poznali med seboj. Potrebna je bila torej nekakšna tangencialna koalicija. In to sem tudi organiziral s poljsko-jugoslovanskimi srečanji in povezavami na področju urbane sociologije. Danes ne gre več za tako enosmeren in dominanten vpliv ZDA. Koncept tangencialna koalicija, ki sem ga zasnoval v mojem raziskovanju v Novi Gorici, pa upam, da bo še dajal določene usmeritve v kontekstu prostorske sociologije. Podobno kot moje druge konceptualne inovacije, npr.: “kolektivni potencial”, “tipologija zasebnosti”, “de-hierarhizacija”, “individuacija”, “prostorska sociologija”, “delegitimizacija hegemonije”, “vseživljenjsko okolje” idr. Seveda pa so možnosti za njihovo širšo uveljavitev omejene.

Kolikor mi je znano, časovni okvir vašega profesionalnega delovanja povsem sovpada s časom pojavljanja in uveljavljanja sociologije? Kako se je za vas to pričelo?

Ko sem l. 1953 začel študij na ljubljanski univerzi, se še v vsem njenem delovanju nikjer ni pojavljal predmet sociologija. Glede na moje dotedanje doživljanje in zanimanje za družbeno življenje v različnih okoljih pa mi je bil še najbližji študij na Pravni fakulteti. Tu je prav v tistem času delovalo nekaj markantnih oseb, kot so bili profesorji Jože Goričar, ki je v študijskem letu 1953/54 v prvem letniku predaval “uvod v družbene vede”, Gorazd Kušej je predaval predmet “teorija države in prava”, kot pravnik, izobraženca in politika sta izstopala Makso Šnuderl in Lado Vavpetič, svojo univerzitetno kariero je ravno začel Aleksander Bajt, na čelu študentske organizacije se je proslavil Janez Šinkovec, ki je organiziral celo prvo študentsko stavko po drugi svetovni vojni na ljubljanski univerzi.

Sociologija je sicer že bila priznana pred drugo svetovno vojno. Vendar je bila še dokaj obrobna v odnosu do teologije, filozofije in pravoznanstva. Po vojni so jo

kot "buržoazno znanost" nadomeščali z marksizmom oz. zgodovinskim materializmom. Tedaj so se ji vsebinsko še najbolj približala Goričarjeva predavanja. Le-ta so me najbolj pritegnila, a hkrati niso potešila moje radovednosti. Zato sem mu predlagal, da bi uvedli še dodatne možnosti za poglobljeno sociološko študijsko delovanje v višjih letnikih. Goričar je mojo pobudo sprejel in tako je v študijskem letu 1954/55 začel delovati "sociološki proseminar", kot prva uradna oblika pojava sociologije na UL v povojnem času. V tem okviru smo najprej obravnavali nekatera teoretična dela, nato pa 1956 l. izvedli tudi prvo empirično sociološko raziskavo, in sicer o tem, kako industrijski delavec preživlja prosti čas (anketa v tovarni Alpina v Žireh ter v Metalni in Boris Kidrič v Mariboru). Sledila pa je tudi uvedba sociologije kot enega od predmetov pravnega študija. Diplomanti Pravne fakultete so kasneje izoblikovali tudi jedro Visoke šole za politične vede bodisi, da so se usmerili v politologijo – tako kot Vlado Benko, Adolf Bibič, Ernest Petrič, Boštjan Markič, Janko Rupnik ali sociologijo – Peter Klinar, Niko Toš, Zdravko Mlinar.

Glede na to, da je bil Goričar vključen v zgodnejše razprave in priprave za ponovno uvajanje sociologije v jugoslovanskem merilu, se je tudi meni odprla možnost, da sem se 1958 l. v Beogradu vključil v prvi podiplomski študij sociologije v državi. Tega so z združenimi močmi uvedli in vodili renomirani profesorji in raziskovalci, kot so bili poleg Goričarja še npr. Radomir Lukič, Vojin Milič, Rudi Supek; občasno pa so se vključevali še drugi, tudi iz Francije, ZDA, Poljske in od drugod.

Večja koncentracija družboslovcev, ki se niso bili pripravljeni odreči sociologiji preprosto zaradi ideoloških zamejitev, je tako najprej v Beogradu omogočila ustanovitev Jugoslovanskega sociološkega združenja, revije Sociologija ter sociološkega oddelka v novem Inštitutu za družbene znanosti. V svojem prikazu in oceni tega dogajanja sem v Naših razgledih 1959 l. zapisal, da – ostajati v neki družbeni znanosti samo pri spoznanjih prejšnjega stoletja, ignorirati konkretno družbeno stvarnost in s frazeologijo nadomeščati znanstveno raziskovalno delo ter njegove teoretične posplošitve, gotovo pomeni njeno obsodbo na sterilnost in stagnacijo.

Kaj je torej konkretna osnova za sedanjo počastitev petdesetletnice sociologije v Sloveniji?

Dogajanje na Pravni fakulteti štejem za nekakšno predhodnico, da je – podobno kot v Beogradu – nato tudi v Ljubljani prišlo do institucionalne osamosvojitve profesionalnega sociološkega delovanja. Pet desetletij označuje čas od ustanovitve Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani 1959 leta, oziroma od ustanovitve oddelka za sociologijo v okviru Filozofske fakultete UL 1960 leta. S tem sta se pojavili dve kondenzacijski jedri, ki sta omogočili celovitejšo zasnovo in aktiviranje raziskovalne in pedagoške funkcije v njunem medsebojnem dopolnjevanju. Zadrega, ker je bilo treba vzpostavljati sociologijo "brez sociologov", je imela hkrati tudi svojo pozitivno plat, saj je to terjalo vključevanje ljudi z različno vsebinsko in metodološko (pred)izobrazbo. Tako smo se medsebojno dopolnjevali, in to nas je že v izhodišču tudi bogatilo.

Z metodološkega vidika so bili za anketna raziskovanja najbolj usposobljeni psihologi. Še zlasti skupina, ki je že predhodno opravljala raziskave v okviru

ministrstva za notranje zadeve (Stane Saksida, Marko Peršič in drugi). To pa je hkrati pomenilo, da je – ob določeni negotovosti ob tem porajanju novega – imela tudi izhodiščno zaupanje politike, v imenu katere je sicer na čelu stal Boris Zihlerl, v začetku glavni akter tega dogajanja in prvi direktor Inštituta.

Zihlerl je bil sicer predvsem ideolog in politik, ki se je v jugoslovanskem merilu uveljavljal kot interpret zgodovinskega in dialektičnega materializma v njegovi bolj shematski različici. V objavljenem nastopnem predavanju za predmet *“Teorija družbenih ved”* na Filozofski fakulteti 1954 leta z naslovom – *Zgodovinski materializem in sodobna “sociologija”* – je o sociologiji še govoril le kot o “buržoazni sociologiji” ali pa jo je označeval z narekovajem.

Določena liberalizacija v petdesetih in šestdesetih letih, stališča Goričarja, Lukiča in drugih ter konkretne potrebe družbene prakse pa so vendarle vplivale tudi nanj. Prepoznaval je potrebo po uvajanju t. i. posebnih sociologij. Meni je prepustil, da po svoje zasnujem, kako naj bi “pokrili” sociološko tematiko mesta in podeželja. Glede na dolgoročno perspektivo pa sem oboje postavil na skupni imenovallec kot – sociologijo lokalnih skupnosti, kar sem kasneje še razširil z zasnovo prostorske sociologije. To je sicer pomenilo, da sem anticipiral kasnejše zблиževanje ter prežemanje mesta in podeželja, hkrati pa sem se s tem nekoliko odmaknil od bolj specifičnih vprašanj, ki so se jim posvečali npr. naši urbanisti, ki so se bolj nagibali k urbani sociologiji. To pa je otežilo moje stike z njimi. Podobno pa glede problematike podeželja.

Kako pa ste nasploh doživljali tedanje razmere in vzdušje v času porajanja sociologije?

Dinamični družbeni kontekst, širina sociološkega področja in osebna nagnjenost k razkrivanju ter aktiviranju razvojnih potencialov za razvoj – vse troje me je v začetnem obdobju navajalo k prepričanju, da “gradimo” nekaj novega in pomembnega. To pa je terjalo, da smo že tedaj, ko nas je bilo najmanj, prevzemali odgovornost na široki fronti družbenega delovanja. Znani francoski sociolog Albert Meister na École Pratique des Haute Études, Paris, ki ga je pritegnila inovativnost delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji, je hkrati izražal svoje presenečenje zaradi tukajšnje izredne družbene mobilnosti. Do vzpona nižjih družbenih slojev, do kakršnega je prišlo pri nas v kratkem času po drugi svetovni vojni, je bilo v Franciji in Švici potrebno vsaj stoletje ali dve.

Torej novosti, izvirnost, odpiranje v svet, usmerjenost v boljšo prihodnost za katero je treba tudi dosti žrtvovati ...! Osredinjenje na sociologijo v tedanjem vzdušju in razmerah ni pomenilo – zamejiti se na kabinetno delo, ampak še več javnega delovanja ter delovanje v še številnejših vlogah – raziskovalca, pedagoga v reševanju upravnih in “samoupravnih” zadev in drugo. Vse to pa je imelo tudi negativne posledice, saj ni bilo zadosti časa za solidno pripravo in za poglobljeno obravnavo posameznih nalog. Tomaž Bizajl, kot tedanji študent sociologije na Filozofski fakulteti, takratne razmere prikazuje v svoji knjigi *“Čas velikih pričakovanj”* (2009).

Prehitro smo se znašli v vrvežu dinamičnega družbenega dogajanja. Hkrati pa tudi v vzdušju poveljnega časa in socializma, ko so “družbeno zavednost” in angažiranost posameznika ocenjevali bolj na osnovi njegove fizične prisotnosti in vključenosti v kolektivne akcije kot pa glede na njegov intelektualni prispevek. Ob

tem ko so politično vrednotili predvsem fizično prisotnost na sestankih, smo hkrati doživljali nekakšen izpraznjen in sterilen kolektivizem. Šele zapozneno je prišla reakcija: "*Marx se ni boril na barikadah, ampak v British Library!*"

Res pa je spet, da je prav tedanje dogajanje pri nas pritegovalo svetovno pozornost in nam hkrati odpiralo pot v svet. Tako je naše delovanje in življenje nasploh v marsičem postajalo celo bolj svetovljansko, kot pa je bilo v sosednji Avstriji in Italiji.

Pred nekaj leti me je pritegnila študija, ki jo je predsednik Ameriškega sociološkega združenja Michael Burawoy ob 100-letnici združenja predstavil kot poziv "*For Public Sociology*". Toda v kontekstu in vzdušju, ki sem ga nakazal, bi lahko rekli, da smo mi pravzaprav imeli takšno usmeritev že v šestdesetih letih.

Rudi Supek kot novoizvoljeni in Zdravko Mlinar kot predhodni predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja, Portorož (po reviji NIN, 20. 2. 1972).

Najprej je bilo videti, da bomo – podobno kot so že pred nami ekonomisti – doživljali paradoks: ko je sociologov najmanj, so tudi potrebe po sociologih najmanjše. Toda kmalu smo začeli doživljati nasprotno; mogoče še posebej prav na mojem področju. Predstavniki Urbanističnega inštituta so se oglasili na našem inštitutu v Kazini ter želeli sodelovanje in vključevanje sociologov. Iz Republiškega sekretariata za socialno varstvo se je oglašala Olga Krajger z željo, da se vključimo v reševanje problematike ostarelih (hkrati s tem, ko je dr. Acceto uvajal gerontologijo). V jugoslovanskem merilu je bilo zastavljeno raziskovanje "komunalnega sistema". Izjemno nizka udeležba na zborih volivcev v mestih je terjala sociološko-politološko preučitev tega izziva. Posvetovanja o stanovanjski politiki so zahtevala tudi naše sodelovanje. In podobno še – socialni problemi na vasi, agrarni maksimum in omejitve mehanizacije (zasebnega) kmetijstva, samski delavski domovi, vključevanje priseljencev v (nova) mestna naselja pa tudi širša tematika usmerjanja/planiiranja družbenega razvoja, specifični problemi majhnega naroda, stanje kulture po občinah idr.

Tako težnje k demokratizaciji in humanizaciji kot tudi k večji učinkovitosti in inovativnosti so terjale sociološko preučitev. Velikokrat pa so se na sociologe obračali le v stiski, ko je prihajalo do zaostritve konfliktnih situacij. Vsebinsko največjo raznovrstnost pa je doseglo raziskovanje javnega mnenja (SJM), ki je tudi nasploh postalo najbolj znano v širši javnosti. Tako se je v javnosti krepila ozaveščenost o tem, kaj lahko pričakujejo od sociologije; manj pa tudi o tem, da sociologije ni mogoče preprosto enačiti z anketiranjem. Celotno strokovnjaki ali med študenti npr. na arhitekturi se je še dolgo ohranjala takšna predstava o sociologiji kot – anketiranju prebivalcev.

Kot sem že nakazal, smo kot mlada generacija dosegli pomembno “prizemljitev” prejšnjega apriorističnega in shematskega obravnavanja družbe v okvirih zgodovinskega materializma. Vendar se je še dalj časa, tudi na FSPN, pojavljala težnja, da so študenti pismeno obravnavo katerekoli že konkretne teme začeli z “družbeno-ekonomskimi formacijami” in s stanjem v praskupnosti, z Marxom, Engelsom ipd. Z vključevanjem študentov v raziskovalno delo in z vse večjo razpoložljivostjo podatkov o razmerah pri nas pa se je krepila analitična poglobljenost teh obravnav. Pri tem je postal pomemben Arhiv družboslovnih podatkov na FDV kot tudi radikalno povečanje dostopnosti virov preko interneta v svetovnem merilu. Tako meni kot tudi tedanjim študentom pa sta ostali v najugodnejšem spominu dve pedagoško-raziskovalni akciji. Kot prvo imam v mislih velenjsko raziskavo. Le-to sva skupaj z Bogdanom Kavčičem sistematično vodila skozi vse faze v teku dveh let še na Filozofski fakulteti. Druga pa je tudi predstavljala kolektivno pripravljeno akcijo FSPN na Vojskem, kjer smo se povezali z domačimi in imeli celo kulturno prireditev.

Vaše profesionalno, sociološko delovanje ste sicer začeli s preučevanji v okvirih urbane in ruralne sociologije, vendar se zdi, da so vam bili ti okviri že zelo zgodaj preozki? S svojimi deli in interesi se niste zamejili le na eno od njiju niti le na lokalno raven družbenih sprememb.

Kot sem že nakazal, je vsebina mojega sociološkega raziskovanja v veliki meri spremljala in izražala moje osebno doživljanje okolij, v katera sem se vključeval. V do-brega pol stoletja sem v zelo zgoščeni obliki podoživel še povsem tradicionalno zaprto podeželsko-kmečko okolje pa tudi sproščenost sodobnega mesta, nacionalno zamejenost in transnacionalno mobilnost.

“Odpiranje v svet”, ki smo ga kasneje začeli obravnavati kot globalizacijo, je zame predstavljalo izziv že od prvih let mojega sociološkega delovanja; že v okviru podiplomskega študija na Inštitutu za družbene znanosti v Beogradu (1958–60) in nato v Ljubljani. 1963 leta je moja pozornost v Londonu na London School of Economics pritegnilo delo pomembnega ameriškega sociologa ruskega porekla Pitirima Sorokina (1930), v katerem je predstavil svojo konceptualizacijo “kumulativnih skupnosti” in “agregatov, razčlenjenih na funkcionalna združenja”. Nakazoval je prehajanje od prvih, pretežno zaprtih, podeželskih skupnosti k drugim, s katerimi je že pred drugo svetovno vojno nazorno, tudi grafično, predstavil vzorec bolj odprtega in individualiziranega mrežnega povezovanja, ki je sicer pritegnilo večjo pozornost družboslovcev šele v osemdesetih in devetdesetih letih.

Določena stopnja politične liberalizacije v nekdanji Jugoslaviji je odpirala tudi možnosti za naše vključevanje v primerjalno mednarodno raziskovanje, npr.

vrednote in vloge lokalnih voditeljev v razvoju v Indiji, na Poljskem, v Jugoslaviji in ZDA. Hkrati pa je bil to še večji izziv za ozaveščanje o tem, da živimo v močno zamejenem prostoru majhnega naroda. Na to sem opozarjal na številne načine v teku več desetletij, tako z vidika družbe kot z vidika družboslovnega delovanja (še v devetdesetih letih je bil na FDV samo eden od zaposlenih z visokošolsko izobrazbo, ki ni diplomiral na ljubljanski univerzi, ampak v Beogradu). Ob mojem doživljanju Indije ni bilo pomembno le to, da sem spoznaval njihovo različnost, ampak mogoče še bolj, da sem se pri tem ozaveščal o naših domačih samoumevnostih in slepotah.

V teku časa so se torej tako v družbi kot v družboslovju in zame osebno razširjali relevantni okviri življenja in spoznavanja oziroma pojasnjevanja sprememb. Šele retrospektivno lahko določneje prepoznavam, da si moje vsakokratne vsebinske preokupacije niso sledile povsem naključno. Vzemimo npr.: a) značilno zanimanje za zblíževanje ter nasprotja med mestom in podeželjem (v marksizmu še eno od temeljnih nasprotij), b) lokalno-nacionalne vezi in odnosi (značilno – politološko posvetovanje v Helsinkih v sedemdesetih letih), c) težavno individualno, lokalno in regionalno osamosvajanje ter nadnacionalno in transnacionalno povezovanje.

Pri vsem tem pa vendarle preprosto ni šlo za utrjevanje širših okvirov v so-razmerju s slabitvijo ali celo odpravljanjem ožjih, v smislu igre z ničelno vsoto. V ospredje je vse bolj stopala tematika o večravninski analizi in medravninskih razmerjih. To pa je terjalo tudi razširitev spoznavnih okvirov na "prostorsko sociologijo" hkrati z upoštevanjem dialektike protislovnosti družbenih sprememb.

Naj navedem značilen primer. V okviru mojega sodelovanja pri "*Sociologiji sela*" v Zagrebu sem že pred več desetletji predlagal vsebinsko razširitev, ki pa jo tedaj niso sprejeli. Sedaj pa je revija vendarle preimenovana v "*Sociologija i prostor: Časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja*"!

Znano mi je, da ste kot soustanovitelj in prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva že pred 45 leti uveljavili pobudo, ki je bila odločilnega pomena za združitev treh študijskih področij, na osnovi katerih se je konstituirala FSPN. Kakšna pa je bila sploh vloga sociologov in sociologije v nastajanju in profiliranju desete fakultete UL?

Današnja FDV seveda ni nekakšna samoumevna niti ne naključna tvorba, ki pa daje svoj pečat in v veliki meri ter na razne načine vpliva na družbeno-politično življenje v Sloveniji na sploh. Označili bi jo lahko kot plod dveh zelo različnih izhodišč. Po eni strani je šlo za politično izhodišče, da se zagotovi kadrovske usposabljanje političnih funkcionarjev na novoustanovljeni Visoki šoli za politične vede. Drugo pa je bilo sociološko izhodišče in vizija, da se na strokovnih in znanstvenih osnovah uveljavi povezava sociologije, politologije in novinarstva (komunikologije), tako da se z vsemi kvalifikacijami kot deseta fakulteta vključi v Univerzo v Ljubljani. V tem smislu pa gre v znatni meri tudi za sociološko "očetovstvo" sedanje FDV, ki je doslej ostajalo prikrito izza predhodne VŠPV.

Čeprav sem najprej kot nosilec enega od področij sociologije sodeloval tudi pri konstituiranju sociološkega oddelka na Filozofski fakulteti (1960), sem se – po izgraditvi povsem novih prostorov za VŠPV – zavzel za povezavo treh področij na podlagi nove infrastrukture za Bežigradom. Le to so sicer vzpostavili za potrebe politike, vendar smo z akcijo sociološkega društva – seveda v sodelovanju s kolegi

politologi in komunikologi – uspeli, da smo jo lahko izkoristili za dokaj velikopotezno zasnovo znanstvenega in pedagoškega delovanja, ki je kasneje dobila svojo potrditev z novo fakulteto – FSPN kot deseto fakulteto UL.

Nekateri udeleženci posvetovanja “Determinante družbenega razvoja, Maribor 1970 na družabnem srečanju na Gorci pri Ptujju: Nedeljka Pirjevec, Dušan Pirjevec, Boštjan Markič, Peter Klinar, Niko Toš, Ivo Kuvačić, Stane Saksida, Mihailo Popović, Mišo Jezernik, Radomir Lukić, Branka Jovanović, Živan Tanić, Vida Mlinar, Andrej Caserman. Foto: Z. Mlinar

Kako bi pojasnili dejstvo, da ste v prikazanem kontekstu nastopali v vlogi vzpostavljanja določenih institucij, medtem ko v vaši zadnji knjigi razkrivate težnje k deinstitucionalizaciji?

Za razliko od vrste drugih disciplin, ki imajo svoje oporne točke v praksi (pedagogika v šolstvu, ekonomija v gospodarskih organizacijah, novinarstvo v medijih ipd.), je za obstoj sociologije odločilnega pomena predvsem njeno mesto na univerzi. Tu smo potrebovali nekakšno izhodiščno jedro za njeno profesionalizacijo. V tem smislu sem se zavzemal za uveljavljanje vsega tistega, kar je krepilo strokovnost našega delovanja, saj smo sociologi lahko le na taki podlagi kritično nastopali proti političnemu voluntarizmu, ki se je uveljavljal z vseprisotnim normativnim idealizmom in s težnjami k čim popolnejšemu nadzoru “od zgoraj”. Z usmeritvijo k empiričnemu raziskovanju smo se spopadali z verbalistično revolucionarnostjo in z idealiziranim predstavljanjem (prikrivanjem) dejanskega stanja.

Osebnostno sem se že v svojih prvih raziskovanjih v začetku šestdesetih let usmeril prav na razkrivanje tega prikritega, kar obstaja izza normativne in formalno-institucionalne fasade. Glede na to, pa sem se nato tudi po vključitvi v VŠPV (1968), ko sem prevzel vodstvo sociološke katedre od prof. Ziherla, zavzemal za “prizemljitev” in “podomačenje” sociologije. To je pomenilo uvajanje t. i. posebnih sociologij pa tudi računalništva oz. informatike in metodoloških predmetov. To pa je odstopalo od bolj pravoverne ideološke usmeritve, zlasti na področju politologije. Tako smo lahko – in sicer kot prvi v Jugoslaviji – uvedli “družboslovno informatiko” na FSPN, vendar le za sociologe; kot da jo drugi ne bi potrebovali?

Sociologijo je bilo treba uvajati in utrjevati s tem, da smo jo institucionalizirali. Oblast pa je poizkušala institucije “socializirati”. To pa za njo ni pomenilo odpirati,

ampak predvsem nadzorovati! Samostojnost, strokovnost in učinkovitost so dobivale oznake kot – tehnokratizem, pozitivizem, funkcionalizem ipd. Danes pa navzlic visoki tehnologiji v globalni informacijski dobi ostajamo miselno ujeti v ozke institucionalne in profesionalne okvire, namesto da bi institucije prevzemale aktivno vlogo v ozaveščanju o novih možnostih za podružbljanje. Ne podružbljanje kot zamejevanje, ampak kot vključevanje! V tem smislu: ne le vedno več raziskovalcev na fakulteti oziroma na univerzi, ampak tudi prizadevanje, da bi *vsi prebivalci postajali – med drugim tudi – raziskovalci!* Ali pa – spet nekoliko vizionarsko – ne le več predavateljev, ampak tudi preseganje delitve na predavatelje in slušatelje!

Vprašanja, ki smo jih načenjali že pred desetletji o razmerju med “profesionalizacijo in socializacijo” (o tem tudi Veljko Rus, Josip Županov, Željka Šporer in drugi), so v novih razmerah aktualna tudi še danes, tako na ravni univerze kot na ravni celotne družbe. Za profesionalizacijo je značilno uveljavljanje monopolne vloge in torej izključevanje. Socializacija pa teži k vse večji inkluzivnosti v širšem družbenem kontekstu. Spet pa ne gre za alternativno, ampak za protislovno razmerje oziroma za enotnost nasprotij.

Z ustanovitvijo enega od prvih raziskovalnih centrov na FSPN ste začeli na široko odpirati prostor sociologom, ki so s svojo dejavnostjo zaznamovali tako fakulteto kot sociologijov Sloveniji nasploh. Vendar pa je za sedemdeseta leta bilo tu preveč nekonformnega delovanja, in to je bil prevelik izziv za politiko?

Gre za enoto, ki danes deluje kot Center za prostorsko sociologijo. V času, ko smo ga ustanovili, sem si ravno prizadeval, da bi pritegoval sociologe, ki so izstopali s svojim znanjem ali z ustvarjalnimi dispozicijami, četudi so zaradi svoje nekonformnosti ostajali odrinjeni od osrednjega dogajanja. Zato se tudi v njegovi zasnovi nisem omejil na svoje ožje predmetno področje. Tako sem mu najprej dal ime – Center za sociologijo lokalnih skupnosti in delovnih organizacij. To se je zdelo epistemološko utemeljeno glede na perspektivo povezovanja ter prežemanja dela in bivanja. Konkretno pa sem predvsem upošteval, da bi omogočili vključevanje kolegov, ki so se že izkazali s svojim raziskovanjem dela in delovnih organizacij, pa tudi inovativnosti in družbenega razvoja tako kot Veljko Rus, Janez Jerovšek, Vladimir Arzenšek in Jan Makarovič; kasneje se nam je za področje kulture – navzlic ideološkim pomislekom na fakulteti – pridružil Dimitrij Rupel. Z ustanavljanjem novih centrov in s kasnejšo liberalizacijo pa je prišlo do diferenciacije raziskovalne dejavnosti, tako da se je profiliralo ožje jedro prostorske sociologije z diplomanti FSPN/FDV – Pavlom Gantarjem, Dragom Kosom, Marjanom Hočvarjem, Francem Trčkom, Matjažem Uršičem; z ekološkega vidika se je vključeval tudi Andrej Kirn, z metodološkega vidika pa sta se vključevala Cveto Trampuž in Anuška Ferligoj. Še vedno sem poizkušal upoštevati tudi specifične, osebne interese posameznikov, kar je olajševala širina

prostorske sociologije in je prihajalo do novih povezav, ki sta jih uveljavljale Ida Hojnik s socialno gerontologijo ter Zinka Kolarič s socialno politiko ipd.

Z vsebinskega vidika bi bila seveda potrebna podrobnejša predstavitev, kar pa presega okvir tukajšnje obravnave.

Nakazali ste že kar vrsto elementov za razumevanje vprašanja, zakaj je bilo ravno med sociologi na fakulteti največ tistih, ki ste bili – bolj ali manj – moteči za politiko. Znani so že t. i. “administrativni posegi”, ko je šlo za izločitev štirih kolegov iz pedagoškega oziroma raziskovalnega dela na fakulteti. Mogoče pa bi še dodatno pojasnili, kako ste doživljali tedanje razmere?

O zunanjih omejitvah in poseganjih politike v delovanje sociologov sem govoril že pred časom (intervju z Mihom Nagličem, ŽO, 2003). Pri tem je šlo za poseganje, kakršnega si vsaj na univerzi danes težko zamišljamo; na TV Slovenija pa so vendarle še nedavno odstavili dopisnico iz Trsta iz političnih razlogov. V začetku sedemdesetih let so politiki začeli spoznavati, da izgubljajo nadzor na fakulteti. Niso se mogli sprijazniti, da to ni več nekdanja kadrovsko-politična šola. Zato so zaostriili t. im. idejna vprašanja kot izhodišče za sankcije, s katerimi naj bi zagotovili konformnost preveč samostojno mislečih in kritičnih družboslovcev.

V najbolj drastični obliki so te sankcije zadela kolege Rusa, Jerovška, Arzenška in Hribarja, ko jim je bilo onemogočeno pedagoško delo ali pa so morali celo zapustiti fakulteto. Osebnost pa sem bil vsaj trikrat obravnavan zaradi svojih “odstopanj”, znotraj in zunaj fakultete. Najprej je šlo za preverjanje zaradi mojega odstopanja od marksizma. Zašel naj bi bil v funkcionalizem. V času ideološkega zaostrovanja je postala sporna vrsta mojih dejanj in delovanj pod “tujimi vplivi”. Pri tem mislim na dve moji soavtorski knjigi, izdani pri založbi SAGE, na mednarodno posvetovanje o socialni ekologiji in na vrsto drugih aktivnosti na osnovi sodelovanja z ameriškimi sociologi in politologi. To je bilo v obdobju vsesplošne sumničavosti, ko se je bil komajda še kdo na fakulteti sploh pripravljen pogovarjati z Američani. Izzivalni so bili tudi moji kritični zapisi o razvojno nesmiselni in kontraproduktivni politiki do kmetov in podeželja. Celotno bolj liberalno usmerjeni politik, kot je bil Stane Kavčič, ni mogel razumeti moje prostodušnosti, ko sem kot raziskovalec in državljani javno izpostavljal ta vprašanja. Poizkušal je izvedeti, kakšni so pravzaprav moji dejanski nameni pri tem. Seveda poznamo zgodbo Jožeta Pučnika, ki se tudi navezuje na kritiko politike do kmetov. Prekršek pa sem storil tudi s svojo pismeno podporo sociologu Dragoljubu Mičunoviću ob “profesorski čistki” v Beogradu.

Ob vsem tem pa ne bi želel, da bi v ocenjevanju dosežkov in slabosti na področju družboslovnih disciplin zašli v nekakšno iskanje “zunanjih sovražnikov” in vse reducirali na zgodovino spopadov s politiko. Takšne težnje so bile opazne po razpadu prejšnjega političnega sistema. Vendar bi tudi to pomenilo odmik v škodo njenega razvoja. Svoje poglede na to sem že obravnaval v članku “Profesionalna identiteta brez sovražne obkolitve”.

Pred štiridesetimi leti ste v članku “Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda” (Problemi, posebna tematska številka, ki jo je uredil Dušan Pirjevec, letn. 8, št. 91–92, 1970) opozorili na nekatere razvojne probleme majhnih sistemov. Sedaj ko imamo lastno državo, ki nedvomno ustreza definiciji “majhnega sistema”,

se zdijo nekatera opozorila iz tega članka še kako aktualna. Kako v tej luči vidite današnji položaj Slovenije?

Ko smo se 1969 leta tudi sociologi vključili v raziskovanja socialnega razvoja Slovenije, katerega nosilec je bil Inštitut za ekonomska raziskovanja, sem se osredinil prav na zamejene možnosti in protislovja majhnega naroda. Pri tem sem opozoril, da so majhni narodi kulturno deprivilirani, saj duhovnih stvaritev v svojem jeziku ne morejo (enakopravno) predstavljati na tržišču, ki je petkrat, desetkrat ali stokrat manjše od drugih. Jezik, ki je po eni strani simbol narodne samobitnosti in njegove edinstvene kulturne identitete, pa prav pri majhnih narodih tudi najbolj zamejuje njihovo odpiranje v svet. Na nekaterih področjih visokošolskega delovanja, kjer se pojavlja predvsem kot tehnično izrazno sredstvo, se je zato najprej zaostrilo vprašanje o razmerju med "uporabnostjo in identiteto" (Mlinar, 2008).

Moje načenjanje teh vprašanj je naletelo na kritiko, ki pa je izhajala iz apriorističnega razumevanja naroda in njegovega jezika – kot trajne danosti in svetinje. To pa danes vse bolj očitno postaja sporno, kar je nedavno prišlo do izraza tudi na "*Posvetu o slovenskem jeziku*" na SAZU. Protislovnost te teme doživljam tudi zelo osebno, saj gre nenehoma za spopadanje med vrednotenjem pripadnosti svojemu narodu (jeziku) in instrumentalno racionalnostjo z vidika učinkov lastnega delovanja. To pa je tudi osrednji problem naših revij, kot so "Teorija in praksa", "Družboslovne razprave" in druge. Soočamo se z neizprosno resnico, da brez objavljanja v angleškem jeziku naše delo ostaja vse bolj le samo sebi namen, brez uporabe in odzivnosti.

Gre za paradoks: slovenski jezik je po eni strani pomembna vrednota, saj je v največji meri opredeljeval našo identiteto in osamosvojitev, ki nam zagotavlja celo nekatere prednosti v primerjavi z večjimi narodi. Po drugi strani pa ta isti jezik predstavlja eno od največjih ovir v (znanstvenem) komuniciranju preko državnih meja. O tem smo imeli na SAZU veliko razprav, vendar brez splošno sprejemljivega sklepa oz. rešitve.

Eno od vaših odmevnejših del je bila knjiga "Protislovja družbenega razvoja" (1986). V zvezi z nagrado, ki ste jo prejeli zanjo, jo je zagrebški sociolog profesor Duško Sekulić prikazal pod naslovom "Dijalektika individualizacije i podružbljavanja" in jo postavil "ob bok nekaterih najpomembnejših svetovnih del s tega področja". Primerjal jo je z znano knjigo Amitai Etzionija "The Active Society". (SL 24. 6. 87, str. 7). Danes se sicer še dosti govori o individualizaciji, ne pa o podružbljanju. Vaš komentar?

To je zelo značilno za nihanja iz ene enostranskosti, v prejšnjem političnem sistemu, k drugi, danes. Kar presenetljivo je, kako javnost kar v celoti postane slepa za spremembe, ki tečejo dalje. Proces podružbljanja se ni zaustavil, temveč se v vse širšem prostoru pospešeno odvija naprej. Kljub temu pa celo sociologi obravnavajo "socializacijo" le v socialno-psihološkem smislu in ne v širšem (marksističnem) smislu, npr. kot socializacijo oziroma podružbljanje proizvodnje ipd. V času ko se povečuje pomen ustvarjalnosti ter prihaja do prežemanja med ustvarjanjem in uporabo znanja, pomen človeškega in socialnega kapitala, povezanost, mobilnost in fluidnost, dostopnost in vsepovsodnost ipd., se hkrati presega dosedanja izključnost v smislu uveljavljanja enih na račun drugih; z drugimi besedami gre za preseganje logike igre z ničelno vsoto. Informacije že po svoji naravi niso izključujoče, kot so sicer materialne dobrine. Z uporabo se celo bogatijo in ne izničijo.

Medtem ko se je v "socialističnih" državah podružbljanje sprevrglo v podržavljanje in v nacionalizacijo, se prav v sedanjem času približujemo podružbljanju v svetovnem merilu in torej v smislu globalizacije. Globalizacija tako prevzema pomen prostorske organizacije podružbljanja na najvišji stopnji in hkrati z vse večjo samostojnostjo vsakega posameznika ter (pod)skupin. Vseskozi pa vendarle tudi v spopadanju s težnjami k dominaciji in podrejanju. Toda klasični – ekonomski in kulturni imperializem se umikata.

Takšno razumevanje nas usmerja k dialektiki temeljne polarizacije, ki vključuje krepitev svetovne družbe ter samostojnosti in moči posameznika in podskupin. Hkrati pa s tem načenjamo obsežno tematiko o slabitvi vmesnih ravni in posrednikov, o čemer se odvija razprava pod oznako "*disintermediation*". Vse bolj gre za direktne odnose med akterji z vsega sveta, zmanjšuje pa se vloga predstavnikov in posrednikov.

Ob takšnih splošnih izhodiščih pa poizkušam nadaljevati tudi konkretno empirično raziskovanje.

Iz intervjuja: Bivanje, ustvarjalnost in sociologija v kontekstu globalizacije [skrajšano], Teorija in praksa let. 47, 2–3/2010

Spraševal Drago Kos

INTERVJU OB 50-LETNICI SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

Aleksandra/Patricija: *V vaših večjih delih ste predstavili razlage o dolgoročnih družbenih procesih, s tem ste nekako že "pred časom" podajali tudi izzive za sprejemanje, preseganje obstoječega v našem okolju.*

Mlinar: Henry Teune in jaz sva na zelo abstraktni ravni predstavila "Developmental Logic of Social Systems", ki sodi v kategorijo "grand theories" in zadeva spremembe v stoletjih in tisočletjih z vidika medsebojnega prežemanja in izključevanja raznovrstnosti. V knjigi, ki je izšla leta 1978 sva nakazala logiko nujnosti prehajanja od koakcijskih k interkacijskim in transkacijskim sistemom. In v njej so našli oporo kitajski zgodovinarji, ki imajo opravka s 6000 letno zgodovino.

Svojo pozornost dolgoročnim spremembam sem na izhodiščih slovenskega in jugoslovanskega konteksta na številnih mestih posvečal dialektiki enotnosti nasprotij predvsem z vidika individualizacije in socializacije. Še bolj konkretno, z vidika same sociologije, pa kot izključevanje in prežemanje profesionalizacije in socializacije.

Pri tem sem ponosen, da lahko s takšno koncepcijo vztrajam navzlic vsem velikim spremembam političnih sistemov. Marksistično razumevanje socializacije (produkcijskega procesa) v socioloških slovarjih v mednarodnem merilu ne najde več mesta, tako da se pojem socializacija upošteva le z vidika posameznika v socialno-psihološkem smislu.

Osebnostno pa zavračam post-modernistični konec velikih zgodb in tudi – kot o tem piše naš znanec in kolega Martin Albrow – o spremembah v vseh možnih smereh.

Aleksandra/Patricija: *Tudi vaša dela o globalizaciji ste postavljali v širše časovne okvire v smislu socializacije?*

Mlinar: Seveda, toda družboslovci se večinoma zamejujejo na bolj fragmentarne obravnave razvojnih sprememb, tako kot npr. v evropskem kontekstu (posebej Evropo narodov, regij, državljanov ipd.). Ne vidijo, da je globalizacija pojavnost oblika in v določenem smislu celo najvišja stopnja socializacije. Tako informatizacija kot globalizacija prispevata k podružbljanju znanja in znanosti. Prihaja do vse bolj množičnega vključevanja v produkcijo znanja in do prežemanja vseh stopenj reprodukcijskega procesa. To pa prihaja v nasprotje z okostenelo institucionalizacijo akademske sfere znanstvenega delovanja, ki se po inerciji ohranja kot izključujoča. Že pred desetletji sem prepoznaval potrebe in možnosti da bi vsak prebivalec deloval tudi kot raziskovalec. Danes to postaja celo nuja za preživetje v vse bolj fluidnem in kompleksnem družbenem okolju. Podobno kot tudi v izobraževalni sferi – sicer z zaostankom – presegamo nekdanje izključujoče kategorije, npr. predavatelji in slušatelji; namesto predavalnic potrebujemo prostore za timsko delo, forume idr.

Aleksandra/Patricija: *Kakšna pa je bila vloga Slovenskega sociološkega društva in pogledi sociologov na slovensko osamosvojitve?*

Mlinar: Že v odločilnih trenutkih osamosvajanja, ko je šlo npr. za oblikovanje nove ustave, je bila prav vloga sociološkega društva in številnih posameznikov odločilnega pomena. Tako bi lahko celo kritično zavrnilo označevanje "pisateljske ustave", saj je bila le-ta zasnovana v največji meri prav na pomembnih vsebinskih prispevkih sociologov. To je bilo v času, ko je bil predsednik društva Ivan Svetlik, osrednjo vlogo pa so imeli Peter Jambrek, Dimitrij Rupel, Ivan Bernik, Veljko Rus in drugi. Seveda pa smo na osamosvojitve sociologi gledali tudi z vidika širših horizontov in dialektike dolgoročnih procesov osamosvajanja in povezovanja. V tem smislu na osamosvojitve Slovenije nismo gledali kot na nekakšen končni cilj sam po sebi, ampak kot korektiv v odnosu do prejšnjega položaja Slovenije v okviru jugoslovanske države, ki je zamejevala uveljavljanje slovenske identitete. Osebnost sem to dogajanje ocenjeval kot našo pomembno pridobitev in celo kot privilegij v kontekstu Evrope narodov. Hkrati pa sem pisal in opozarjal tudi na nevarnosti, da bi se vračali k "vestfalskemu modelu" suverene in neodvisne teritorialne države, torej k nekakšni samozadostnosti. Samostojnosti nikoli nisem sprejemal kot rešitev, če naj bi to pomenilo neodvisnost in samozadostnost.

Moja kritična opozorila v tem smislu so se potrdila, ko je bila potrebna sprememba ustave, ki je bila preveč izključujoča do drugih ljudi, še danes pa ima takšne elemente, ko gre npr. za omejevanje manjšinskih pravic le na avtohtone manjšine.

Tudi samo delovanje društva je doživljalo pomembne spremembe, npr. v smislu dediferenciacije organiziranega sociološkega delovanja po sekcijah, ki smo ga prej uveljavljali z več kot 20 sekcijami v JUS-u.

Aleksandra/Patricija: *O sociologih ugotavljamo, da se težko uveljavljajo na različnih delovnih mestih, še zlasti v primerjavi npr. s pravniki, ekonomisti, pedagogi in seveda inženirskimi poklici ipd. Kje pa vi vidite morebitno prednostno vlogo sociologov?*

Mlinar: Že v moji spletni anketi ob 40-letnici SSD, pred 10 leti [2005], se je izkazalo, da smo sociologi s svojo širino usposobljeni za obvladovanje največje kompleksnosti. Tako lahko uveljavljam povezovalno, koordinativno vlogo na vodilnih položajih, tako v gospodarstvu kot v javni upravi in drugod. Za takšno vlogo pač nimajo prave osnove tisti, ki se zamejujejo le na en sektor družbenega delovanja, še posebej v današnjem času, ko gre za vse večjo medsebojno odvisnost in prežemanje teh področij, vzemimo gospodarstva, kulture, izobraževanja ipd.

Tudi pretekle izkušnje nam kažejo, da se je politika npr. preveč opirala le na pravno-normativno ureditev, premalo pa upoštevala družbeno kompleksnost in zato so dozdevne rešitve v kratkem času prepoznali kot neprimerne, ker so upoštevale le parcialnost obravnavanega področja oz. problematike.

Za problemski pristop, ki ga terja praksa, je sociologija po eni strani preveč odmaknjena od konkretnega, hkrati pa potencialno vendarle najbolj vključujoča in integrativna.

Aleksandra/Patricija: *Vloga slovenskih sociologov v jugoslovanskem merilu, še posebej v Jugoslovanskem sociološkem združenju.*

Mlinar: Povezava posameznih družboslovcev (pravnikov, filozofov, psihologov idr.) v jugoslovanskem merilu je omogočala porajanje sociološkega jedra že sredi 50. let,

najprej z ustanovitvijo združenja sociologov in filozofov, nato pa Jugoslovanskega sociološkega združenja (Bled, 1955, – gl. še Miroslav Radovanović, Sociologija). 1958. leta je bil ustanovljen Institut za družbene znanosti v Beogradu v okviru katerega je bil organiziran prvi podiplomski študij sociologije v Jugoslaviji, v katerega sem bil sprejet tudi sam. Slovenski sociologi smo, čeprav maloštevilni, imeli kar pomembno vlogo v JUS-u, od same ustanovitve do zadnjih skupnih posvetovanj, pri čemer smo opravljali predsedniško vlogo Jože Goričar, Zdravko Mlinar in Niko Toš. Leta 1965 je bilo npr. Prvo letno strokovno posvetovanje na temo "Družbeno samoupravljanje v Jugoslaviji" v Beogradu, na katerem sva med uvodnimi referenti (Ante Flamengo, Rudi Supek, Radomir Lukić) nastopila tudi Jože Goričar (Samoupravljanje in socializem) in Zdravko Mlinar (Samoupravljanje v komuni).

Z Nikom Tošem sva priredila nekaj najuspešnejših srečanj JUS-a prav v Sloveniji in še posebej v Portorožu. Tedaj nismo delovali uspešno le organizacijsko, ampak smo tudi močno vpivali na vsebino delovanja sociologov v Jugoslaviji. Npr. s tem, da smo v času, ko je prevladovala ideološka fikcija o socialni harmoniji in v nasprotovanju s politiko načenjali prolemtiko družbenih konfliktov. Presegali smo rivalstvo med posamezniki in različnimi skupinami in uveljavljali profesionalne standarde (več o tem gl. profesionalizacija).

Aleksandra/Patricija: *V vašem uvodnem besedilu napovednika kolektivnega dela "Dosežki, problemi in izzivi sociologije na Slovenskem" nakazujete emancipatorno vlogo sociologije. Ali nam lahko nekoliko približate to misel?*

Mlinar: Tako sem poizkušal izraziti zavestna prizadevanja kot tudi nenameravane učinke sociološkega raziskovanja, ki razkriva podrejeni položaj brezglasnih in utišanih kategorij/skupin ljudi (v angl. muted, silenced groups). Pri tem se navezujem na svoj članek "V čigavem interesu je razvoj sociologije?", ki sem ga uveljavil v Teoriji in praksi, 1972. To se je nanašalo zlasti na delavce, ki so kot delavski razred imeli vodilno vlogo in vso oblast, dejansko pa podrejeno vlogo. Zadevalo je nasprotje med težnjo privilegiranih, da prikrivajo dejanske razmere in težnjo sociologov – raziskovalcev, da jih razkrivajo in s tem podajajo izzive za preseganje obstoječega.

Isto vprašanje pa si lahko zastavimo z vidika sociologije sociologije (oz. sociologije znanosti, znanja) in usmerimo pozornost na neenake možnosti udeležencev glede na spol, kraj delovanja ipd. Ali pa pojasnujemo vlogo sociologije, ki je bila npr. v 70. letih – "utišana". Prispevke v našem zborniku bi lahko razvrstil med tiste, ki npr. zadevajo sociologijo utišanih in tiste, ki opozarjajo tudi na "utišano sociologijo", npr. v 70. letih, pa tudi danes v javnosti.

Patricija: *Globalizacija in begunska kriza?*

Mlinar: Ena od temeljnih preokupacij v mojem sociološkem delovanju je bila tema zaprtost in odpiranje v svet. Ne glede na politične sisteme je to ostala kontinuiteta tako z vidika sprememb v celotni družbi kot še posebej v družboslovju. Glede na dolgoročne razvojne procese sem ocenjeval obstoječe razmere in regulative, npr. tudi slovensko ustavo, ki je preveč temeljila na Vestfalskem modelu suverene, teritorialno zamejene države (z različnimi pravicami za domače in za tujce). Izpostavljal sem misel "MI PO VSEM SVETU, VES SVET PRI NAS" (Žirovski občasnik,

1992), kritično pa zavračal miselnost, da je globalizacija nekaj odmaknjenega od nas, ker se nas v nacionalnih in lokalnih okvirih ne tiče kaj dosti. Nasploh je šlo:

1. za podcenjevanje vplivov iz oddaljenosti
2. za precenjevanje možnosti, da se v "prostoru tokov" globaliziranega sveta lahko izključimo...

Vse večja mobilnost terja tudi drugačne razlage o vse večji neenakosti med razvitim in manj razvitim svetom; hkrati pa se povečuje heterogenost in neenakost znotraj držav.

Aleksandra/Patricija: *Pred 10 leti ste že zastavili vprašanje: "Ali se sociologija razblinja ali krepi?" Kako pa danes gledate na to?*

Mlinar: Gre zares za zamotano vprašanje v svetovnem merilu. Nekateri podatki kažejo, da njena vloga in sploh prisotnost slabi. Npr. ukinjanje socioloških oddelkov na univerzah v ZDA in upadanje števila študentov sociologije na univerzah v ZDA. Horowitz je že l. 1993 objavil knjigo "Decomposition of Sociology" (Razkroj sociologije), pri čemer pa je hkrati poudarjal uspešno uveljavljanje družboslovnega raziskovanja v celoti.

Jaz poizkušam iskati odgovor v kontekstu celotne družbene preobrazbe v smislu "vse kar je bilo trdnega se razblinja" ali pa današnje razprave ko npr. Bauman piše o "fluidni družbi". To velja tudi za znanstvene discipline in za znanost v celoti.

Intervju opravile: Aleksandra Kanjuo-Mrčela in Patricija Frlež

ALI SE SOCIOLOGIJA RAZBLINJA IN/ALI KREPI?

POVZETEK: V Sloveniji se povečuje število diplomiranih sociologov in vse več se jih zaposluje izven ožje, 'akademske' sfere. Kljub temu pa v javni profesionalni dejavnosti izrazito prevladuje univerzitetno jedro sociologov v Ljubljani, drugi pa se dostikrat porazgubijo. V zadnjih letih se povečuje tudi število brezposelnih sociologov, kar je mogoče navezati na teoretske razprave o profesionalizaciji in socializaciji, o 'javni sociologiji' in o tem, kako se 'razblinja vse kar je bilo trdnega'. Vendar se sociologija v Sloveniji razblinja predvsem ob tem, ko ob prehajanju iz univerze ne uspeva uveljaviti svoje identitete v praksi, manj pa v afirmativnem smislu, z vključevanjem in preobrazbo njenih spoznanj v različnih uporabniških kontekstih. Avtor na osnovi spletne poizvedbe med diplomanti sociologije predstavlja njihove izkušnje z uveljavljanjem oziroma izgubo njihove profesionalne identitete. Nakazana je vrsta predlogov za nadaljnje delovanje.

KLJUČNE BESEDE: profesionalizacija, identiteta, zaposlovanje, javna sociologija, akademska sfera, alumni, praksa

Izkušnje in teorije kot izzivi za prihodnost

V prejšnjem članku ob štiridesetletnici SSD (Družboslovne razprave, april 2006) sem retrospektivno prikazal delovanje in vlogo društva v preteklih desetletjih. Na tem mestu pa želim prikazati konkretne poklicne izkušnje diplomiranih sociologov, predvsem tistih, ki delujejo v praksi, in ob upoštevanju teoretskih spoznanj v svetu nakazati izzive in usmeritve za prihodnost.

Prav leta 1965, ko smo ustanovili svoje društvo, smo v Sloveniji dobili tudi prvo generacijo diplomiranih sociologov. Čeprav se jih je vse več zaposlovalo tudi izven "akademske" sfere, se je organizirana profesionalna dejavnost sociologov v novejšem času vse bolj osredotočala le na ožje univerzitetno jedro v Ljubljani. Vse več je tistih, ki se po diplomi "porazgubijo" brez sledu ali pa postanejo odvečni – brezposelni. Če želimo kakorkoli osvetliti in vplivati na prihodnost sociologije v Sloveniji, teh razmer ne smemo puščati ob strani. Potrebna bi bila temeljita preučitev, posebna sistematična raziskava. Tukaj se omejujem le na osebno, ad hoc spletno poizvedbo, s katero sem hotel vzpostaviti stik z diplomanti na različnih področjih sociološke dejavnosti in v različnih krajih ter pritegniti njihove individualne izkušnje, ki v strokovni in širši javnosti ostajajo nepoznane oz. neizkoriščene. Tukaj torej ne bom podal kvantitativne analize stanja, pač pa se želim čim bolj približati osebnim doživljanjem profesionalne vloge sociologov, kar se zdi, da tudi najbolj potrebujemo.⁶⁰

Naj naprej vsaj na kratko nakažem družbeni in spoznavni kontekst, znotraj katerega lažje presojamo osebne izpovedi posameznikov. Ali je dogajanje pri nas le del enakih dogajanj in trendov v svetu nasploh? Ali gre v Sloveniji za pomembne posebnosti in odstopanja? Ali sploh še gre za prepoznavne procese in regularnosti v "postmoderni" družbi in v času, ki ga nekateri teoretiki označujejo kot "konec

⁶⁰ Odgovore na vprašanja odprtega tipa sem pridobil prek elektronske pošte septembra in oktobra 2005. Nekatere posameznike sem še posebej prosil, naj izčrpnije prikažejo svoje izkušnje, pisno ali v pogovoru. Pomanjkljivost tega načina pridobivanja podatkov je seveda predvsem v tem, da nisem dobil odgovorov od tistih, ki jih tu obravnavana vprašanja zanimajo najmanj.

velikih zgodb”? Ponovno se aktualizira misel iz Komunističnega manifesta, da se vse, kar je bilo trdnega, *razblinja*! Toda ali nam takšna družbena preobrazba pojasnjuje tudi, zakaj se porazgublja vse večji del diplomiranih sociologov in njihove dejavnosti v Sloveniji?!

Na vsakem koraku dejansko lahko razkrivamo težnje k vse večji mobilnosti. V sociologiji se npr. obravnava preobrazbo od *prostora krajev* k *prostoru tokov*; od družbenega življenja v zamejenih območjih k tistemu, ki vse bolj temelji na omrežjih; nekateri avtorji (npr. Bauman 2000; Urry 2000) so nakazali še nadaljnje sproščanje v družbenih topografijah, tako da lahko usmerimo pozornost tudi na prehajanje od (bolj določenih) omrežij k fluidom, ki jih ne določajo niti meje niti odnosi ter se gibljejo v različnih oblikah in z različnimi hitrostmi, brez jasne izhodiščne in končne točke. Vse bolj mobilna družba torej terja tudi ustrezno sociološko odzivnost in ustrezno konceptualizacijo, kot jo nakazujejo *območja*, *omrežja* in *fluidi*. Tudi s tem se približamo razlagam o koncu velikih zgodb, ali pa vsaj k temeljnim preobrazbam, ki sem jih – v kontekstu informatizacije – že pred časom nakazoval z vidika prostorske, časovne, sektorske (funkcionalne) in hierarhične razsežnosti družbe. Npr., če se brišejo meje med sektorji dejavnosti (funkcijami), to vključuje tudi sociologe kot profesionalno kategorijo in sociologijo kot znanstveno disciplino, ki pomeni reguliran in nadzorovan spoznavni proces določenega predmetnega področja.

Vendar pa paradoksa, da se v Sloveniji število sociologov nenehoma povečuje, hkrati pa stagnira ali celo upada njihova profesionalno organizirana dejavnost (zlasti, ko gre za sociologe v praksi), verjetno ne moremo pojasnjevati le s spremembami, ki so (najbolj) značilne za visoko razvite družbe. Glede na to, da sem spremljal in nekaj časa tudi sam poskušal organizirati in usmerjati to dejavnost v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem merilu, sem k tej študiji pristopil bolj “trezno”, tj. v smislu, da gre bolj za nekakšen fazni zaostanek in za neporavnan račun iz preteklosti kot pa za znanilca družbe prihodnosti. Ta zaostanek se izraža v nizki stopnji profesionalizacije in profesionalne identifikacije širšega kroga diplomiranih sociologov.

V nekdanji Jugoslaviji je bila v okviru marksističnih razprav v ospredju zahteva po preseganju delitve na subjekt in objekt spoznavanja; zahteva, da se preseže ločnica med spoznavanjem in družbenim delovanjem, med znanostjo in politiko. Pri tem naj bi šlo tako za to, da bi raziskovalci postali aktivni udeleženci družbene prakse, v kateri bi preverjali svoje hipoteze, prav tako pa za to, da se “množični nosilci družbene akcije aktivno vključijo v spoznavni proces, s pomočjo katerega bodo prišli do razumevanja svojega lastnega družbenega položaja in svoje vloge v družbeni praksi” (Golubović 1978: 208). Vsi udeleženci naj bi v procesu spoznavanja družbene stvarnosti postali enakopravni partnerji. Poudarek ni na opazovanju in merjenju, ampak na dialogu v procesu raziskovanja; ne (toliko) na zbiranju informacij kot na sodelovanju z ljudmi, ki postanejo udeleženci v raziskovanju. Glede na filozofska izhodišča (Habermas in dr.) pa so te usmeritve ostajale le na splošni ravni in so predvsem nakazovale deduktivno enosmernost – kako teorijo prevesti v prakso.

S poudarjanjem nakazane marksistične usmeritve v zgodnji dobi uveljavljanja sociologije pri nas ni prihajalo do zblíževanja teorije in prakse, temveč do krepitve

– vsaj formalno, institucionalno – “socializacije” na račun profesionalizacije. Dejansko je šlo za krepitev političnega nadzora in poseganja v sociološko dejavnost z znanimi zaostritvami, npr. na FSPN in podobno v Beogradu in Zagrebu. Namesto profesionalizacije je tako prišlo do politizacije in do podaljševanja začetniškega zdravorazumarstva. Načeloma profesionalizacija res pomeni monopolizacijo strokovne dejavnosti, ki terja tudi prizadevanja v smeri socializacije, vendar tako, da s tem ne bi prihajalo do deprofesionalizacije (Rus 1979). Pri tem pa gre še za pomembno vprašanje, kako naj presežemo razumevanje, da je socializacija alternativa v odnosu do profesionalizacije; dejansko gre za protislovnost v smislu enotnosti in spopadanja med nasprotji. Šele danes se z novo informacijsko-komunikacijsko tehnologijo zares korenito povečujejo možnosti za preseganje izključnosti med profesionalizacijo in socializacijo. Vendar smo pri nas pretežno še na predstopnji, ko gre bolj za vprašanja, kako povezati teorijo in prakso med samimi profesionalci – se pravi med diplomiranimi sociologi, ki delujejo v “akademski” sferi, in diplomiranimi sociologi, ki delujejo v praksi. V organizirani dejavnosti (SSD) se zdi, da je prva povsem prevladala nad drugo, četudi bi že iz čisto spoznavnih potreb – v kontekstu družbe znanja – znanstvena sfera morala zagotavljati krogotok informacij.

V iskanju usmeritev sociološkega delovanja za prihodnost se lahko opremo tudi na razprave, ki jih je v ZDA ob 100-letnici Ameriškega sociološkega združenja leta 2005 (torej istočasno s 40-letnico SSD) sprožil njegov predsednik Michael Burawoy s pozivom “For Public Sociology”. Njegov nastop je naletel na izjemno velik odziv, enkrat v stoletju delovanja tega ameriškega združenja, pa tudi v mednarodnem merilu. To je poziv, da sociologi prestopijo okvire akademske znanosti in se v času vsesplošne privatizacije angažirajo v reševanju problemov širše družbe. Ob tem, ko ekonomisti utemeljujejo tiranijo tržišča in politologi despotizem države, naj bi se sociologija, še zlasti javna, usmerila k civilni družbi in branila interese človeštva.

Namesto nediferenciranega odnosa sociologov do okolja avtor glede na vrsto znanja (instrumentalno ali reflektivno) in glede na občinstvo (akademsko, zunajakademsko) razločuje štiri tipe sociologij: (ožje)profesionalna, kritična, naročniška (policy) in javna. S tem je ponudil konceptualna izhodišča, znotraj katerih lažje umestimo našo skupno in individualno dejavnost.

Tabela 1: Tipi sociologij.

Glede na znanje \ Glede na občinstvo	AKADEMSKO OBČINSTVO	ZUNAJAKADEMSKO OBČINSTVO
	(OŽJE)PROFESIONALNA SOCIOLOGIJA	NAROČNIŠKA (policy) SOCIOLOGIJA
INSTRUMENTALNO ZNANJE		
REFLEKSIVNO ZNANJE	KRITIČNA SOCIOLOGIJA	JAVNA SOCIOLOGIJA

Vir: Prirejeno po Burawoy 2005.

V zgodnejših obdobjih tako ameriške kot naše sociologije se je sociologija predvsem borila, da zagotovi svoje meje v razmerju do drugih disciplin, kot tudi v razmerju do laičnega okolja. Na utrjenih temeljih teorije, metodologije in raziskovanja

pa naj vključevanje občinstva ne bi bilo več ogrožajoče, ampak poživljajoče. Vendar kljub temu še vedno ostaja vrsta kritičnih pomislekov in nasprotovanj, celo pod geslom "Rešite sociologijo!". V ZDA je bila sicer profesionalna sociologija bolj utrjena in samozadostna,⁶¹ čeprav hkrati tudi s kritiko, da je bila žrtev metodološkega fetišizma in obsedenosti s trivialnimi temami.

Pri vsem tem je treba upoštevati pomembne podobnosti in razlike v primerjavi z razmerami pri nas. Najprej bi lahko reagirali z *déjà vu*! O tem smo – sicer pod drugim imenom – razpravljali že vsaj pred tremi desetletji, res pa ne tako razdelano in sistematično. Paradoks je v tem, da danes pri nas nihče ne govori več o socializaciji oz. podružbljanju – kar vsebinsko ustreza pozivu k javni sociologiji – čeprav je ta proces objektivno na pohodu, saj globalizacijo lahko štejemo za najvišjo obliko socializacije. Hkrati pa nimamo še tako utrjene profesionalne kulture sociologov in bi odločilna preusmeritev k javni sociologiji pri nas lahko imela za sociologijo tudi bolj negativne posledice kot v ZDA. Ne nazadnje pa je v kontekstu majhnega naroda – že po sili razmer – vpletenost našega delovanja v reševanje javnih, družbenih problemov že vseskozi večja kot v ZDA, kjer je sociološko delovanje bolj osamosvojeno in regulirano na osnovi (bolj) dosledno sprejetih profesionalnih standardov ocenjevanja in nagrajevanja (npr. objave zunaj priznanih strokovnih revij že tradicionalno nimajo veljave).

Odpira se torej veliko vprašanj, h katerim se bomo tudi sociologi v Sloveniji nujno še vračali ob konkretnem obravnavanju štirih tipov sociologij in njihovih medsebojnih razmerij. V omejenih okvirih na tem mestu pa želim "dati besedo" predvsem vprašancem iz svoje spletne poizvedbe. Na osnovi njihovih odgovorov bo bolj jasno, koliko in kako se sociologija "razblinja": kdaj to pomeni, da kot neuveljavljena stroka z vključevanjem diplomantov v prakso preprosto izginja, kdaj pa se prek njih uveljavlja s tem, ko v praktičnih in javnih ter upravnih kontekstih – kot sta to nakazala Beck (2005: 337) in Ericson (2005: 370) – prihaja do njene preobrazbe z uspešno uporabo?

Širina in povezovalna vloga

Kaj nam kažejo osebne izkušnje vprašancev glede na njihovo (ne)uveljavljanje kot diplomiranih sociologov v praksi? Najbolj značilno izstopajo odgovori, ki konvergirajo k spoznanju, da sta vloga in moč, ki ju imajo v praksi, povezani z njihovo zmožnostjo prepoznavanja, razumevanja in povezovanja raznovrstnosti vsebin oz. vlog in strok. Ilustrativno naj izpostavim le nekatere:

Na eni strani je bil dvom delodajalcev, da nič konkretnega ne znam, kar bi oni lahko uporabili, na drugi strani pa zadovoljstvo, da sem s kvalitetnim družboslovnim znanjem lahko povezal različne vsebine (predvsem iz prava, ekonomije in psihologije), relativno lahko prehajal med področji, osvajal nova znanja in s tem imel občutek za teamsko delo različnih strokovnjakov. (S. Hribar.)

⁶¹ Skoraj polovica od vseh zaposlenih sociologov v ZDA poučuje sociologijo in torej skrbi za reprodukcijo lastne discipline; slovenski sociologi se relativno dosti bolj številno vključujejo v druge dejavnosti.

Svoje zadovoljstvo in uspeh sem našla v drugačnem pristopu, ki so ga kolegi z različnih področij spoštovali, v sposobnosti prepoznavanja procesov in povezovanja različnih strok /.../. Lahko rečem, da sem v svojih dveh desetletjih poklicno kariero gradila na tej prednosti, sposobnosti vključevanja in strokovnega uveljavljanja na različnih strokovnih področjih, v različnih okoljih, česar drugi, t. i. praktični poklici ne morejo, vsaj ne tako hitro. (M. Mešl.)

Že zgoraj navedena odgovora opozarjata na protislovno vlogo sociologov, ki se uveljavljajo v praksi. Njihova splošna znanja pogosto štejejo kot njihovo slabost, kot pomanjkljivost, ker so premalo konkretni in zato premalo (ali preprosto ne) uporabni. Hkrati pa – kot kažejo izkušnje – prav takšna znanja omogočajo večjo odprtost do drugih strok ter večjo širino v razumevanju in povezovanju različnih vsebin, lažje prehajanje med področji in lažje vključevanje v teamsko delo. Te lastnosti oz. zmožnosti v današnjem času in v prostoru tokov (ljudi, predmetov in informacij) postajajo vse pomembnejše tudi za praktično reševanje vse bolj kompleksnih problemov.

Vendar je opazno, da takšno usmeritev poudarjajo predvsem najbolj prodorni in uspešni sociologi, ki sicer delujejo na različnih področjih – v gospodarstvu, izobraževanju, zdravstvu idr. Torej ne gre (vsaj ne v enaki meri) za sociologe nasploh, ampak predvsem za tiste, ki imajo že določene osebne predispozicije za uveljavljanje v koordinativnih in vodilnih vlogah.

V zvezi s tem je tudi Rus (2005) na letnem srečanju SSD v Izoli nakazal, da sociologija kot "sintetična veda omogoča, bolj kot druge družboslovne vede, globalno orientacijo. Prav zaradi tega so sociologi tudi boljši politični voditelji kot ekonomisti, pravniki ali celo politologi (Masarik)". Ob isti priložnosti je Irena Križman, sociologinja in direktorica Statističnega urada Republike Slovenije, kjer je zaposlenih 16 sociologov, ugotovila, da se sociologi, za katere je značilna večja "širina", relativno lažje in hitro vključujejo v različne situacije; pravniki težje preskočijo na drugo področje. Tisti, ki imajo danes že s svojo izobrazbo natančno določeno delovno področje, bodo verjetno v prihodnosti imeli več težav. Potrebna bo široka izobrazba, saj ni nujno, da bi se zaposlili prav v sociološki poklicni kategoriji; sociologi se razvrščajo v 64 poklicnih kategorij. (Podobno sta na mojo poizvedbo odgovorila J. Glazer in S. Cukut.)

Sociološka širina, ki izhaja iz njene opredelitve kot splošne in posplošujoče družbene znanosti, zadeva vsebinsko, prostorsko in časovno razsežnost: kaj, kje in kdaj! V spremenjenih družbenih razmerah in z vidika preobrazbe univerze (bolonjski proces) ne bomo mogli več prvenstveno računati na sociologijo kot čisto in izključujočo se kategorijo. V svetu se vse bolj uveljavlja projektno delovanje v različnih interdisciplinarnih kombinacijah. O tem govori naslednja izkušnja slovenske sociologinje, ki deluje na kalifornijski univerzi (Irvine):

Sama že zdaj delujem na področju, ki ga mnogi smatrajo za interdisciplinarnega. Ukvarjam se s problemi, ki zanimajo tudi ekonomiste, politologe, psihologe in antropologe. Vendar pa vidim, da je v pristopu do problemov še vedno prisotna velika disciplinarna razlika. Sociologi se lotevamo problemov precej drugače kot ekonomisti ali psihologi. Zato mislim, da se tudi v

“projektnem delovanju v različnih interdisciplinarnih kombinacijah” lahko, in se mora, ohranjati disciplinarnost, vendar taka, ki je odprta do drugačnih teoretskih pogledov in ki teži k sodelovanju med disciplinami in ne tekmovalnosti med njimi. (N. Bandelj.)

Tako se torej nakazuje usmeritev, ki vključuje odprtost in sodelovanje, vendar pa hkrati ohranjanje lastnih (disciplinarnih) posebnosti. S prvega vidika so opazni zastoji, z drugega pa gre še za vrsto nejasnosti v zvezi s tem, ali in kako je disciplinarnost mogoče ohranjati.

V zvezi s tem se nadalje ugotavlja, da je kreditni sistem študija, “ki z možnim izborom študijskih predmetov študentu omogoča aktivnejšo vlogo, preplet socioloških nastavkov in praktično aplikacijo z drugimi družboslovno-tehničnimi področji, /.../ zelo primeren tudi za področja sociologije” (M. Zupančič).

Anketa, ki so jo pod mentorstvom Krambergerja med diplomanti Fakultete za družbene vede (FDV) izvedli študentje sociologije (2003/2004) in je pridobila odgovore 125 diplomantov, je sicer prav širino znanja izpostavila kot (izrazito) prednost študija na FDV (kar 67,5 % jih je navedlo ta odgovor, medtem ko je praktično znanje kot prednostno navedlo le 3,4 % anketirancev). Vendar je kot glavna izstopala zahteva, naj FDV izboljša študij s tem, da bi imeli manj teorije in več prakse (73,0 % vprašancev); študij na FDV da postaja vse preveč teoretično in splošno naravnan (Breznik in Roter 2006: 79–80; podobno B. Lenarčič, M. Ambrožič in dr.). Toda teorije in prakse ne bi smeli razumeti (samo) v smislu izključujočih se alternativ. Gre tako za krepitev medsebojnega povezovanja in prežemanja kot tudi za izključevanje; za konvergenco in polarizacijo. S. Tramšek kot uspešen primer delovanja iz prvih let študija na Filozofski fakulteti (FF) navaja dvoletno udeležbo študentov v celotnem poteku prostorskosociološke raziskave v Velenju.

Glede na to, da se najštevilnejše in najrazličnejše povezave socioloških znanj z drugimi disciplinarnimi področji pojavljajo v izobraževalnem procesu že na FF, bi morala temeljitejša obravnava posebno pozornost posvetiti tudi njihovim izkušnjam. Da bi vsaj delno razširil izkustveno podlago tukajšnje obravnave, vključujem nekatere ugotovitve, ki mi jih je posredovala prof. Ana Kranjc, ki je na FF uvedla novo študijsko smer – andragogiko, in delovala kot direktorica Centra za razvoj univerze, na FSPN pa je pripravila in predavala predmet Sociologija izobraževanja. Prvotno je študirala psihologijo in pedagogiko, ravno tedaj pa so uvedli še predmet Uvod v sociologijo (J. Goričar), kar je doživljala kot pomembno obogatitev. Z vključevanjem socioloških znanj – kot danes ugotavlja – je njeno razmišljanje, opazovanje prakse in raziskovanje stopilo korak naprej. Pred očmi ji ni bil več samo posamezen človek (psihologija) in tudi ne samo šolski razred ali šola (pedagogika), oboje je dobilo še dodatni okvir. Z znanji iz sociologije se je v interpretaciji pojavov počutila močnejša, svobodnejša in bogatejša. Sociologija, psihologija in ekonomija dajejo izhodiščne temelje andragoškim teorijam, med njimi tudi teoriji vseživljenjskega izobraževanja. Toda ob tem dodaja:

Težko bi danes rekla, ali sem pedagog, andragog, sociolog ali psiholog. Morda celo malo futurolog in ekonomist. Gledano tradicionalno, to moje razmišljanje čudno zveni, vendar tudi na naši univerzi narašča trend vzporednega

študija in raznih kombinacij študijskih smeri, fakultativnih predmetov in raznih izobraževanj izven univerze. Rušijo se tudi meje med profesionalnim in amaterskim.

Dragocene izkušnje z vidika odpiranja in povezovanja sociologije z drugimi prihajajo tudi z Biotehniške fakultete, kjer je ruralna sociologija na osnovi dolgoletnega raziskovalnega in pedagoškega delovanja prof. Ane Barbič dosegla svojo institucionalizacijo v Katedri za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja na Oddelku za agronomijo te fakultete. Pri tem je prišlo do številnih povezav tako v smislu interdisciplinarnosti kot v razmerju med teorijo in prakso.⁶² Kljub temu pa je še sedaj – kot ugotavlja prof. Majda Črnič Istenič (sedanja nosilka predmeta) – za kolektiv in študente na fakulteti “družboslovje in z njim sociologija bolj marginalno področje in sociologija v očeh mnogih mojih naravoslovnih kolegov le drugo ime za marksizem in podporo režimski ideologiji”. Pri tem ugotavlja, da se je takim oznakam težko upirati, če si v manjšini, vendar ji vsaj pri študentih uspeva krepiti zanimanje za ruralno sociologijo. Nasploh pa kot sociologinja med naravoslovci ugotavlja, da ugled sociologije ni najboljši, da obstajajo številni stereotipi in predsodki do te discipline in njenih pripadnikov, kar vse pa je mogoče izboljšati. Drago Kos (skupaj s Pavlom Gantarjem nosilec predmeta Prostorska sociologija) pa ugotavlja razmeroma veliko zanimanje študentov za sociologijo v okviru študija krajinskega planiranja na isti fakulteti, še posebej pa na interdisciplinarnem podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo (FGG).

Ob tem, ko se zelo pogosto zastavlja vprašanje obrobnosti kot nečesa negativnega, ugotavljam, da se v Sloveniji še ne upošteva pomembnih inovativnih potencialov, ki jih ob “čezmejnem” povezovanju nudi “ustvarjalna obrobnost” (creative marginality), na katero sta opozorila Dogan in Pahre (1990). Najbolj inovativni niso niti raziskovalci, ki so močno utrjeni v svoji disciplini, niti tisti, ki se bolj na splošno posvečajo interdisciplinarnim ali postdisciplinarnim raziskavam. Pač pa so inovativni predvsem tisti, ki iz jedra svoje discipline prehajajo k obrobju, nato pa gredo prek meja svoje discipline in ustvarjajo nove hibride v družbenih znanostih. M. Novak ugotavlja, da je naše okolje nasploh negativno nastrojeno do novih rešitev, imuno na inovacije. Tudi sociologija nagrajuje posnemanje, ne pa inovativnosti.

Glavni trend k “odpiranju” in interdisciplinarnosti – še zlasti ob novih evropskih spodbudah, kot je bolonjska reforma – je sicer nesporen. Kljub temu pa lahko razkrivamo tudi močno inercijo dosedanjih institucionalnih in disciplinarnih ločnic celo v primerih, ko gre za prostorsko strnjenost družboslovnih fakultet, npr. v Ljubljani za Bežigradom. Kljub bližini doslej med njimi ni prihajalo do (številnejših) povezav. Še manj jasno pa je, kako ob intenziviranju interdisciplinarnega in medinstitucionalnega povezovanja ohraniti in utrjevati lastno identiteto.

Diplomirani sociologi so glede na širino svojega poklicnega profila in pridobljenih znanj najbolj “ranljiva” profesionalna kategorija, ki zaradi svoje odprtosti – sicer verjetno le manjšini najbolj sposobnih in zavzetih – po določenem času

⁶² Ob tem pa hkrati opaza, da ruralna sociologija kot ožje in bolj obrobno področje pri nas nima ustrezne veljave niti znotraj glavnega jedra sociologije; lažje jo je uveljavljala v okviru Evropskega društva za ruralno sociologijo.

omogoča afirmacijo na njihovem delovnem področju. Odprtost in nedoločenost je vsaj za nekatere lahko izziv za nadaljnje (samo)izpopolnjevanje, kot npr.:

Študij sociologije me je opremil z večino analitičnega razmišljanja o problemih in izzivih, s katerimi se srečujem pri svojem delu. Dal mi je tudi neko širino in podlago, da se ob delu nenehno samoiniciativno učim in razvijam, ne pa da uporabljam (le) neke osvojene tehnike (S. Tutta).

Podobno velja celo za nekatere, ki delujejo "daleč od sociologije", kot npr.:

Ožjega strokovnega znanja nisem pri svojem delu skoraj nikoli uporabljal, saj sem tudi delal na področjih, ki so daleč od sociologije (poučevanje, novinar v izobraževalnem programu, profesionalni športni delavec, svetovalec zaposlitve, uradnik na ministrstvu za šolstvo). Sem se pa lahko zelo veliko opiral na neko osnovno družboslovno držo, kritični um, če tako rečem, in pa na zavedanje, da se moram ves čas učiti. Marsikatera izobrazba tega ne da. Kot sociolog sem se vedno počutil nekako nedovršen, nepopoln, zavedal sem se predvsem tega, da nič ne znam. Zato sem se v življenju ogromno naučil. (A. Simonič.)

Širino, kot vidimo, včasih diplomanti dojamejo kot večjo svobodo in izziv za lastno angažiranje. Toda ob tem ostaja še anonimna in tiha množica drugih, ki nimajo visokih aspiracij in se bolj nagibajo k temu, da si način preživetja najdejo s prilagajanjem okolju ne glede na profesionalno identiteto.

Lastna identiteta ali pomožna in podrejena vloga

Na splošno, kot je opozorila M. Novak, se trenutne razmere oddaljujejo od kritičnega razumevanja družbenih dogajanj, zato ni dosti potrebe po znanjih, ki jih lahko ponudi le sociologija. Bolj so "sprejemljive in popularne tiste discipline, ki so 'storilnostno' naravnane in ne postavljajo zoprnih vprašanj o procesih in strukturi družbene moči. Po drugi strani pa si lahko sociologija šteje za uspeh, da je začela politika uvajati v svoje ukrepe in strategije nekatere sociološke koncepte, pa čeprav jih pri tem precej samovoljno prireja".

Diplomirani sociologi že ob svojih prvih korakih vstopajo na delovna področja in v organizacije, ki jim niso domače in "prijazne" z vidika uveljavljanja njihove profesionalne identitete.⁶³ Za razliko od pravnika, ki se lahko še nadalje usposablja npr. na sodišču in še marsikje, ali od ekonomista, ki prevzema opredeljena opravila v gospodarskih, upravnih in drugih organizacijah, ali arhitekta, zdravnika, pa tudi učitelja, socialnega delavca itd., se sociolog znajde v skorajda neprimerljivo slabšem položaju. Kot začetnik se pojavi v okolju, v katerem največkrat še nimajo jasne predstave o njegovih zmožnostih ter njegovi potencialni vlogi in prispevku v konkretnih okoliščinah, seveda pa jih nima niti sam.

⁶³ Na razprave v zvezi s tem v ZR Nemčiji je opozorila že Maca Jogan (1974). Društvo Deutsche Gesellschaft für Soziologie je leta 1969 celo sprejelo sklep, s katerim je odsvetovalo študij sociologije kot glavnega ali samostojnega poklica, priporočali pa so, da se sociologija povezuje z drugimi poklici kot stranski študij. Vendar je temu sledil kritičen odziv in prepričanje, da je potreben bolj kreativen pristop k reševanju poklicnih težav sociologov.

V zvezi s tem so mi kolegi posredovali nekatere konkretne izkušnje, kot npr.:

Prisotne so težnje po potiskanju sociologov v funkcijo pomožnega osebja. Sam sem jih dobro zaznal v zdravstvu, kjer sem delal na različnih področjih tako rekoč 20 let. Dejstvo je, da so zdravniki, ekonomisti in pravniki bolj prepoznavni zaradi svoje pragmatičnosti in neposredne "uporabnosti" v vsaki organizaciji. Sociologija pa je predvsem interpretativna praksa, katere uveljavljanje je v veliki meri odvisno od usposobljenosti in prodornosti samih sociologov. Le-ta pa se neha, ko preneha sociologovo izobraževanje. Žal poznam veliko kolegov, ki že leta niso prebrali nobene strokovne knjige ne iz svoje ne iz druge stroke. (C. Klajnšček.)⁶⁴

V svoji karieri sem se vedno trudila z drugimi profesionalci sodelovati brez podrejanja. Moram pa reči, da sem s strani drugih naletela na mnogo poizkusov profesionalnih degradacij, diskvalifikacij. Kljub temu, da imajo druge profesije (predvsem zdravniki) bistveno močnejšo mrežo stanovskih združenj z bistveno večjimi pooblastili in močjo kot sociologi, pa je treba povedati, da bi lahko sociologi mnoge naučili, kaj je strokovna avtonomija /.../ (zdravniki sami sebe štejejo za najboljše pravnike, ekonomiste, arhitekte, drugi pa o zdravstvu, kaj šele o zdravljenju nimajo pojma). (V. Gorjup.)

V praksi gre torej tako za vprašanja znanja kot za vprašanja moči; za slabosti, ki so posledica neznanja, kot tudi za slabosti, do katerih prihaja zaradi neenakomerne porazdelitve moči med soudeleženi profesijami. Oboje pa je v veliki meri odvisno od profesionalne organiziranosti, kar še zlasti vključuje akterje, kot so osrednje raziskovalne in izobraževalne institucije in strokovna društva. Zato ni presenetljivo, da so vprašanci najpogosteje (kritično) opozorili na nezadovoljivo vlogo teh akterjev.

S presenečenjem sem ugotovil, da še nismo presegli nekaterih temeljnih izhodiščnih vprašanj, ki zadevajo profesionalno identiteto sociologije in sociologov. Tako npr. v širšem krogu potencialnih uporabnikov socioloških spoznanj in "storitev" – po več desetletjih – še do danes ni povsem razjasnjena razlika med sociologom in socialnim delavcem (o tem tudi B. Lenarčič). Nekoliko nam je lahko v uteho, ker – kot je zapisala N. Bandelj – tudi v ZDA še po stotih letih mnogi laiki ne ločijo sociologije od socialnega dela. Na splošno pa nejasnosti glede identitete in tudi glede učinkov sociološkega delovanja otežujejo vlogo vsakega posameznika:

Trditvam pravnikov se praviloma vedno zaupa v smislu "tako je rekel pravnik", kar pomeni: potem bo že držalo in ni razlogov za dvom. Kar pa sama trdim, moram vedno znova pojasnjevati in dokazovati. (M. Mikuš Kavčič.)

Sociologi in sociologinje smo v "podrejenem" položaju v primerjavi z nekaterimi drugimi poklici verjetno zato, ker ne rešimo dovolj hitro problemov, zaradi katerih nas "kličejo na pomoč". Zdravnik te ozdravi, farmacevt ti da

⁶⁴ Svoje izkušnje je Klajnšček (2004) posebej prikazal tudi kot socialno izključevanje v nedrju samih institucionalnih praks državne uprave.

zdravilo, odvetnik te spravi iz zapora ali drugače brani, pri nas pa traja dlje in rezultati niso tako vidni. (Anonimni avtor.)

Iz moje spletne poizvedbe med sociologi diplomanti FDV in FF se nesporno kaže njihovo nezadovoljstvo in velika kritičnost do obstoječega stanja, kot tudi zaostrovanje vprašanja o odgovornosti zanj. Pri tem preseneča, da že doslej nismo zasledili večje javne odzivnosti na probleme zaposlovanja s strani samih sociologov oz. družboslovcev v kontekstu, ko sicer že na sploh spodbujamo krepitev civilno-družbenih pobud. Kaže, da so prevladovala pričakovanja, da se bo vsakdo neka-ko individualno dokopal do določene rešitve (zaposlitve), saj se konec koncev vse do zadnjega časa "čakalna doba" na zaposlitve ni podaljševala (Kramberger 2004). Vprašanje profesionalne identitete pa je ostajalo odprto. Za sociologe izven "akademске" sfere bi lahko rekli, da so se uveljavljali kot samorastniki, vendar dostikrat bolj v smislu eksistence, preživetja kot pa v smislu krepitev profesionalnih standardov in identitete.

Iz izkušenj se nam torej niza vrsto primerov, tako da bi vsak od njih terjal še dodatno posamično in skupno preučitev, pa bodisi, da gre za izkušnje z vidika medosebnih odnosov, ali z vidika disciplin ali institucij. Primer za slednje je organizacija medijskih študij na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Mariboru. Po eni strani tu študij oglašujejo kot predvsem družboslovni, po drugi strani pa pri tem niso spoštovali sociologije kot vede, saj so jo pri organiziranju tega študija povsem obšli (S. Flere).

Napisati članek ali rešiti problem?

Skupni imenovalac težavnega profesionalnega uveljavljanja sociologov v praksi lahko najdemo prav v določeni odtujenosti univerzitetne sociologije, ki jo je F. Pivec jedrnato označil s tem, da v univerzitetni sociologiji zadostuje (oz. je pač pomembno) napisati članek, ni pa pomembna dejanska rešitev problema! Ne da bi zašli v podcenjevanje pomena temeljnega znanstvenega spoznavanja, bi vendarle morali ponovno oceniti že močno utrjeno samoumevnost, da je objava ugotovitev že zaključni akt odgovornega sociološkega delovanja.

Iz primerjav, s katerimi sem se srečeval, ko je šlo npr. za delovanje profesorjev in študentov arhitekture, ki zmeraj iščejo uporabne rešitve "na terenu", se nakazuje, da je sociološko delovanje dosti bolj samozadostno in dobiva nekatere znake larpur-lartizma. Predvsem pa gre za to, da v sociologiji prevladuje usmeritev od podatkov k teoriji in ne od podatkov h konkretni rešitvi v praksi. To pa že v izhodišču omejuje možnosti vključevanja sociologov zunaj univerzitetne sfere in slabi njihov položaj nasproti drugim strokovnjakom. Oglejmo si še konkreten primer, kako sociolog povzema izkušnje iz svojega delovanja v bolj akcijsko in aplikativno usmerjenem inštitutu z večdisciplinarno sestavo.

Sociolog med arhitekti, urbanisti

Mag. Andrej Gulič je že od leta 1979 kot prvi diplomirani sociolog zaposlen na Urbanističnem inštitutu RS, kjer sta med 75 zaposlenimi približno dve tretjini arhitektov, ostali pa so geografi, ekonomisti, umetnostni zgodovinarji in dr. Gulič ugotavlja, da gre pri sociološkem znanju (študiju) bolj za analitičen poudarek (in

za zakonitosti, širšo povezanost, kritiko), ki pa ne nudi podlage za to, da bi lahko napravil še korak naprej k dejanski pomoči naročniku s predlogi strokovnih rešitev. Posameznik (kot tudi inštitut) je nenehoma pod pritiskom, da v čim krajšem času "sproducira" predlog rešitve. Pri tem pa je bil že kot sociolog začetnik prepuščen sam sebi, četudi je formalno imel mentorja. Za sodelovanje z arhitekti, ekonomisti, umetnostnimi zgodovinarji, geodeti in dr. si je moral hitro pridobiti potrebna znanja z mejnih področij. Na interdisciplinarnem podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja na FGJ je moral opraviti diferencialne izpite in v celoti čez 30 izpitov.

Ob dopolnjevanju sociološke izobrazbe in glede na naloge, ki jih dobivajo od naročnikov, Gulič danes ugotavlja, da gre pri njegovem delu za določen odmik od socioloških izhodišč. Njegov temeljni diskurz ni več sociološki, mogoče le nekje v ozadju, in osebno nima nobene potrebe dokazovati "Jaz sem sociolog!". Sicer pa – po njegovih izkušnjah – tudi nasploh sociologi nimajo znanj, po katerih se danes povprašuje. Poudarek je na teamski, in ne na disciplinarni obravnavi problema. Liberalizem poudarja konkretno in uporabno; pri tem pa imajo pravniki in ekonomisti prednost pred sociologi, ki jim – podobno kot novinarjem – podjetja ne bodo več nudila redne zaposlitve. Arhitekti pa, kot ugotavlja, so že vzgojeni v duhu pripadnosti višjemu sloju s posebnim poslanstvom in vseobsegajočim znanjem; to je univerzalistična usmeritev, ki vključuje tako znanost kot umetnost. Ob takšni vsemogočnosti kot vrednotni usmeritvi in glede na strukturo zaposlenih pa tudi sociolog težje uveljavlja svoj specifični prispevek. Ustno predstavljeni prikaz svojih izkušenj je Gulič sklenil še z naslednjim: "V borbi za preživetje z velikim tempom prehajamo od projekta k projektu, tako da ni časa za objave."

Podobna je npr. izkušnja sociologa v zdravstvu. "Največ stresnih situacij sem doživel zato, ker pretežno pragmatična delovna okolja, v katerih sem bil zaposlen, zahtevajo poenostavljene in kratkoročno učinkovite odgovore ter rešitve in še to največkrat za mikroproblematiko – družboslovci pa za mikroprobleme in na kratek rok nismo uporabni" (C. Mezek). Vsebinska, prostorska in časovna širina sociologije in sociologov se torej spopada z nasprotno težnjo v smislu "Jaz (mi), tukaj in sedaj!".

Medtem ko so sociologi v univerzitetnem kontekstu pod pritiskom v smislu "publish or perish", so sociologi v praksi pod pritiskom predvsem zaradi nenehnega prehajanja od projekta k projektu, ki ne omogoča refleksije in kumulacije znanja, zato sem že v naslovu tega poglavja izrazil dvom v alternativo *napisati članek: rešiti problem*. Dolgoročnejša usmeritev, ki naj bi jo poskušali čim bolj upoštevati, bi morala vključevati težnjo k zblíževanju obojega – napisati članek IN rešiti problem (ali v obratnem zaporedju)!

V mednarodnem merilu je že bilo ugotovljeno (npr. za države OECD), da je na univerzah vloga razširjanja (diseminacije) pridobljenega znanja na splošno slabo institucionalizirana,⁶⁵ dejansko pa je institucionalizacija te aktivnosti – kot kažejo izkušnje z Univerze v Oslu – bistvena. Tam so si zastavili nalogo sistematično pospeševati razširjanje znanja in javno razpravo. V tem sklopu so uvedli zahtevo, da morajo tisti, ki se potegujejo za določene univerzitetne položaje, dokumentirano

⁶⁵ Parsons in Platt (1973) sta že pred več kot tremi desetletji opozorila, da se znotraj univerz pojavlja nekakšen "strukturni vakuum" v smislu, da ne obstaja noben poseben organizacijski okvir znotraj univerzitetne strukture, ki bi bil namenjen takšni aktivnosti.

izkazati tako delovanje: različne prakse razširjanja znanja morajo vključevati v podiplomske študije in predlagati nove forume za razširjanje znanja in javno razpravo. Na omenjeni univerzi so povečali vsoto denarja za letne nagrade, ki jih univerza daje za tako delovanje, predlagali načine, kako spodbujati več raziskovanja o razširjanju znanja, in zadolžili vodilne osebe za količino in kakovost razširjanja znanja v njihovih enotah. Dodali pa so tudi ekonomske spodbude tako za posameznike kot za skupine (Kalleberg 2005: 392).

Navedeno – ob vsej svoji pestrosti – je samo drobec iz bogatih izkušenj po svetu, v okviru katerih gre za pomembne inovacije, na katere bi se lahko opirali tudi mi v svojih prizadevanjih za okrepitev javne vloge sociologije, kot tudi za vključevanje javnih razprav v “akademsko kulturo”.

Danes imamo tudi pri nas že marsikaj novega, še posebej na podlagi novih možnosti elektronskega komuniciranja, npr. različne (razpravljalne) forume. Te bi lahko vzpostavljali tako za obravnavo specifičnih tem znotraj sociologije kot za širše problemske sklope, tako da bi vključevali udeležence iz drugih disciplin in tudi izven univerze.⁶⁶

V obeh smereh so bolj ali manj odprte možnosti, ki se bodo povečevale s krepitvijo civilne družbe in z napredovanjem k družbi znanja. Gre tako za odpiranje zmognosti z večjo (politično) strpnostjo kot za usposobljenost ljudi, ki jo na splošno podcenjujemo, še zlasti glede na novo informacijsko tehnologijo.

“Sociološka” kariera brez profesionalnega povezovanja?

Čeprav bi se na tem mestu lahko opiral na splošna spoznanja o tem, kako se spreminjajo naše družbeno okolje in zahteve glede usposabljanja in nalog sociologov v času, ko vstopamo v družbo znanja (v zvezi s tem npr. Svetlik, Pavlin 2004), se bom osredotočil le na opažanja vprašancev iz spletne poizvedbe. Pri tem pa predpostavljam dolgoročni trend v tem smislu, da se intenzivirajo (krogo)tokovi med produkcijo, razširjanjem in uporabo znanja v nacionalnem in svetovnem merilu.

Kot eden od pomembnih razlogov za slabši oz. podrejen položaj sociologov in politologov izstopa kot refren: “Ko diplomiraš si popolnoma prepuščen sam sebi, kako se znajdeš” (A. Pirih). Temu pa seveda izrecno ali implicitno sledijo kritične ocene, ki zadevajo društvo, fakulteto in druge, ki bi lahko vplivali na to, da bi se izboljšal sedanji položaj, in sicer tako ob vstopanju v poklicno delovanje kot tudi glede na razmerje do drugih poklicnih kategorij.

Zelo izzivalno za društvo in za fakulteto je odgovorila V. Gorjup:

Pravzaprav je na določen način tragično, da v vseh 30 letih od svoje diplome nisem pogrešala svojega profesionalnega združenja in da se je tudi združenje name spomnilo šele sedaj. Ali pa morda zadeva ni tragična in je lahko fakulteta ponosna, da nas je tako “dobro obdelala”, da brez profesionalnih vezi lahko preživimo celo kariero. Glede na to, da se, predvsem v zadnjem času, na

⁶⁶ Kalleberg (2005: 392) prikazuje pozitivne izkušnje iz Osla tudi v tem smislu, da več prizadevanj za medsebojno razumevanje med disciplinami hkrati utira pot tudi za razumevanje in vključevanje drugih zainteresiranih iz širše skupnosti. Z ukrepi in napredkom v smeri interdisciplinarnosti lahko torej – pod določenimi pogoji – prispevamo tudi k zblževanju (sociološke) teorije in prakse oz. k hitrejšemu reševanju problemov.

FDV vpisujejo daleč najboljši dijaki, bi bilo skrajno neodgovorno, da se nam kadrovske kapital po končani diplomi porazgubi, razvrednoti.

V času, ko se vedno bolj poudarja potreba po vseživljenjskem izobraževanju, očitno tudi sociologija ne more biti izjema – ali pa dejansko ne bo več sociologija. Dejavnost društva je že v izhodišču namenjena krepitvi profesionalnosti diplomiranih sociologov, fakulteta pa se tudi ne bo mogla več zamejevati v tradicionalne okvire svojega poslanstva, kot da opravi svojo nalogo “enkrat za zmeraj”. Potrebna bo torej večja odprtost in senzibilnost do kolegov iz prakse tako z vidika vsebine kot z vidika organizacije njihovega vključevanja in povezovanja. Pri tem se zdi, da se še ni uveljavila ozaveščenost, da to ne pomeni le prevzemanja večjih, dodatnih bremen za osrednje “akademsko” jedro sociologije, ampak da s tem odpiramo tudi nove možnosti za vnašanje življenjskih izkušenj in torej za lastno obogatitev tega jedra. Naj konkretiziram navedeno z naslednjim odgovorom:

Kdaj se je fakulteta nazadnje “spomnila name”? Če odmislim vabilo na osrednjo slovesnost ob 40-letnici fakultete, to je bilo leta 2001, se kakšnega drugega vabila ali obvestila v zvezi s kakršnim koli dogajanjem ne morem spomniti, kar /.../ pomeni, da je od zadnje pošte s strani fakultete gotovo minilo že desetletje in več. V osemdesetih letih, to je v obdobju prvih 10 let potem, ko sem diplomirala, je bil ta stik vsekakor trdnejši; prihajala so vabila na razna regionalna srečanja, na posamezna predavanja, ki jih je fakulteta organizirala. Potem pa je bilo tega vse manj /.../. Po eni strani fakulteta oz. teorija ostaja za svojimi stenami, se povezuje s stroko v svetu, medtem ko na “prakso”, to je nas diplomante, na probleme, s katerimi se mi srečujemo pri svojem delu, pozablja. Mogoče tudi zato, ker od nas pravega odziva ni oz. ni bilo. Odziva v tem smislu, da ne znamo ali nočemo jasno in glasno povedati, da nas teorija sama zase ne zanima, da potrebujemo tako teorijo, ki nam bo znala prisluhniti in pomagati pri reševanju problemov /.../, ne pa teorije, ki še pri nas diplomantih ustvarja vtis, da ne vemo, za kaj gre. V takih primerih, ki sem jim bila sama kar nekajkrat priča, se pač raje umaknemo, in ko se začnemo odmikati, to vodi le k vse večjemu razkoraku. (A. Pirih.)

Stara, že nekakšna večna tema, ki nas sicer lahko že dolgočasi in odbija – namreč “teorija in praksa” – tu v konkretniji obliki zaživi z vso svojo ostrino. Teorija – da, vendar kakšna? Takšna, “ki nam /večini diplomiranih sociologov, ki delujejo v praksi/ bo znala prisluhniti in pomagati pri reševanju problemov”? Toda na nekaterih socioloških srečanjih je bila predstavljena le teorija na zelo abstraktni ravni, ki je med številnimi udeleženci izzivala le frustracije in “vtis, da ne vedo, za kaj gre”. Na srečanju SSD v Gozdu Martuljku sem osebno spremljal paradoksalno situacijo: na eni strani teoretsko zelo tehtne prispevke, po drugi strani pa nejevoljo skupine sociologov s Primorske, ki so zaradi abstraktnosti in težavne razumljivosti obravnave in brez možnosti izbire tem v dnevnem redu prihajali do sklepa, da se v bodoče ne bodo več udeleževali takšnih socioloških srečanj. Na konkretnem srečanju torej ni prišlo do zblizanja, temveč do poglobitve razhajanja med “akademsko” in “uporabno” sociologijo.

V zvezi s tem C. Klajnšček npr. predlaga, da bi po vzoru izobraževanja socialnih delavcev kazalo študente med študijem nenehno vključevati v različne akcijske, ne zgolj raziskovalne projekte na ravni skupnosti in različnih vladnih in nevladnih organizacij, saj "sociologi prihajajo po študiju na delovna mesta povsem nepripravljeni na soočenje z realnostjo vsakodnevnega življenja". V razmislek pa je podal še naslednjo zamisel: v izobraževalno dejavnost na FDV naj se npr. kot stalno prakso uvede predavanja sociologov iz prakse.⁶⁷ "Mislim, da bi nas bilo kar lepo število takšnih, ki bi koristno dopolnjevali študijski proces. Ti gostujoči predavatelji bi tvorili tudi mrežo mentorjev, ki bi v svoji vsakodnevni praksi vključevali sociologe v konkretne projekte na institucionalni in skupnostni ravni." Pa še podobna misel A. Simoniča: "Poskusite uvesti delo prek interneta. Pri raziskavah bi lahko del nalog opravili sicer drugje zaposleni sociologi doma, na svojih PC-jih in za to dobili nagrado v obliki plačila in strokovnega priznanja." In še: "Raziskovalne skupine lahko uporabljajo splet in ni treba, da so vsi iz Ljubljane" (F. Pivec; podobno tudi C. Mezek).

Nasploh gre za sproščanje meja institucionalne zamejenosti izobraževanja in za zbliževanje formalne in neformalne sfere izobraževanja, npr. prizadevanje študentov, da se evidentira in upošteva tudi njihove zunajkurikularne dejavnosti z upoštevanjem neformalnega indeksa (NEFIKS).⁶⁸ Navezuje pa se to tudi na splošnejše razprave o razmerju med profesionalizacijo in socializacijo ter na moje zamisli, da bi upoštevali prebivalce (laike) kot potencialne raziskovalce, kar bom obravnaval še posebej.

Povezovanje univerze in diplomantov, ki jih imenujejo tudi alumni, je značilno in že zelo utrjeno npr. v angloameriškem prostoru. Pri nas so stališča do tega še zelo različna. Ob svojem "odpiranju" te teme na FDV pred dvema letoma sem nadel na ugovor, da imajo alumni sicer lahko pomembno vlogo v ZDA, kjer deluje tudi tržišče delovne sile in je pomemben zasebni kapital (mecen in dr.), pri nas pa delujemo v drugačnem okolju, kjer za takšna prizadevanja ni potrebnih pogojev in zanimanja, tako da niso in ne morejo biti uspešna. Vendar je že opazna razlika s sosednjo, Ekonomsko fakulteto (EF), kjer so ustanovili "Alumni klub" (<http://www.ef.uni-lj.si/alumni>), ki že uspešno povezuje diplomante s fakulteto in med seboj.

Tako pričakovanja sociologov iz prakse kot živahne aktivnosti na EF pa me utrjujejo v prepričanju, da je bilo zelo zgrešeno zavračanje te teme kot neprimerne za naše okolje.

Zbližanje na regionalni ravni

V ocenjevanju dosedanje vloge SSD (med poznavalci) zelo enotno izstopa mnenje, da je društvo najbolj zaživelo v času, ko je – po nekajletnemu premoru – razširilo "bazo" svojega delovanja tako, da se ni omejevalo le na univerzitetno jedro v Ljubljani, temveč je spodbudilo številne aktivnosti tudi na regionalni ravni. Spodbudili smo ustanavljanje regionalnih društev sociologov in politologov, ki so postajala – sicer precej neenakomerno, odvisno predvsem od vloge posameznikov – središča

⁶⁷ Takšni poskusi so že bili v okviru FSPN v sedemdesetih letih vendar prvenstveno na podlagi tedanjih "idejnopoličnih" izhodišč, kot taki pa – z vidika profesionalizacije – niso bili uspešni.

⁶⁸ NEFIKS je projekt priznavanja, uveljavljanja in evidentiranja neformalno pridobljenih znanj, ki jih posameznik pridobi med 14. in 31. letom starosti (Gornik 2002).

novih pobud. Hkrati pa smo skupaj z njimi prirejali tudi letna sociološka srečanja za Slovenijo kot celoto. Tako je prihajalo do zbliževanja med "akademske" in uporabno sfero z vsebinskega in organizacijskega vidika. Pri tem se je kot predsednik društva posebno uspešno angažiral prof. Peter Klinar.

I. Svetlik kot eden od predsednikov SSD v svojem odzivu na moje povpraševanje ugotavlja: "Društvo je za uveljavitev sociologije naredilo največ v času, ko je animiralo članstvo na terenu po regijah in ko se je tudi profesionalno odzivalo na aktualna razvojna vprašanja – bodisi na strokovnih srečanjih ali tudi sicer (na primer s pisanjem slovenske ustave)." Kot nekdanji predsednik SSD obžaluje, da kasnejša vodstva niso uspela ohraniti regionalnih organizacij, s pomočjo katerih je bilo mogoče mobilizirati veliko širši krog sociologov kot danes. Prej so tudi lokalno odpirali in razreševali razvojna vprašanja ter tako ustvarjali zaposlitveni prostor novim diplomantom.

Podobno retrospektivno oceno je podalo še vrsto vprašancev; eno od najbolj dinamičnih socioloških središč je npr. zaživel na Ptuju in Jože Glazer kot eden od glavnih akterjev je ob že zgoraj navedenem še zapisal:

Pri organizaciji socioloških srečanj so bili zmeraj vključeni predstavniki regionalnih društev, pa tudi vsebina je bila koncipirana tako, da so se v njej prepoznali tudi sociologi praktiki – izobraževalci, kadroviki, sociologi v organizacijah, zaposlovanju /.../. Pozneje je SSD postalo vedno bolj "akademske" – praktiki pa so bili porinjeni na stran. Zelo pomembno vlogo pri afirmaciji stroke so imeli tudi Mrakovi večeri.⁶⁹

Pri tem je pomembna tudi "kritična masa članov", vendar že ptujski primer kaže (npr. v primerjavi z Mariborom) predvsem na vlogo pobudnikov in vodstva.

Tudi z vidika dejavnosti sociologov na regionalni ravni zunaj okvirov društva smo pridobili določene izkušnje. Že s prvo generacijo diplomiranih sociologov je prišlo do pionirskih poskusov socioloških (in politoloških) raziskovanj v regionalnih središčih, npr. v Novi Gorici, Kopru in drugod. Jože Šušmelj in Marjan Tavčar sta po diplomi iz sociologije na FF 1965 ustanovila Center za sociološke raziskave pri občini v Novi Gorici in potem, kot piše Šušmelj:

Opravila sva več odmevnih raziskav /.../ ki so naletele na zanimanje in deloma tudi uporabnost, lokalno in širše. Izsledke sva objavljala /.../ Vendar ta odzivnost okolja ni bila takšna, kot sva si v začetku zamišljala; raziskave so sicer hvalili, toda kratkoročno v praksi niso bile uporabne. Nekatere ugotovitve pa so sprožile polemike, pa tudi kritike. Zdelo se nama je, da je delo z lokalnega vidika nekoristno in sama sva se ukinila in poiskala drugo, bolj dinamično zaposlitev. Morda bi danes /.../ tak regionalni center uspešneje deloval in se uveljavil. Veliko pa je odvisno od iznajdljivosti posameznika.

⁶⁹ Slednje zadeva mesečno druženje v gostilni Pri Mraku v Ljubljani. S tem se odpira še ena tema: možnosti, oblike in pomen neformalnega druženja, čemur bi iz povsem profesionalnih razlogov (sproščenost kot predpogoj za inovativnost!) morali posvetiti dosti večjo pozornost (gl. tudi Mlinar 2005).

Tomaž Bizajl in drugi sociologi in politologi so opravili vrsto raziskav o družbenopolitični problematiki na koprskem območju, organizirali okrogle mize, predavanja idr. Pri tem sicer ni šlo za poseben sociološki raziskovalni center, vendar pa so izsledki raziskav pomenili spopadanje z ideološko sfero, ki je bila opredeljena z vrha navzdol in so bili torej prispevek k demokratizaciji v danem okolju. Po daljši prekinitvi pa isti, danes že upokojeni sociolog v svojem vsakdanjem življenjskem okolju v sodelovanju z drugimi prebivalci opravlja manjše raziskave, npr. o kakovosti življenja starostnikov v krajevnih skupnostih.

S tem nakazujem, da lahko v bodoče računamo na oživljanje stičišč med prebivalci in sociologi – s prisotnostjo ne le večjega števila (polno) zaposlenih, ampak tudi upokojenih sociologov, katerih dejavnost ne bo niti prvenstveno ekonomsko motivirana niti državno regulirana. Povsem novo “zgodbu” in razmah socioloških dejavnosti pa predstavljata novi univerzi v Kopru in Novi Gorici, ki odpirata prostor tudi za sociologe.

V Mariboru se je sociološka dejavnost že dalj časa uveljavljala v okviru univerze. S. Flere v svojem odzivu ugotavlja, da je bila Univerza v Mariboru “ustanovljena predvsem kot središče šol, ki se bodo ukvarjale z aplikativnimi vedami in izobraževanjem, kar je pustilo trajni pečat v njenem razvoju. Razvijali so predvsem tisto, kar je neposredno uporabnega značaja, fundamentalne vede pa so še vedno zastavljene”. To je pomemben izziv za delovanje v prihodnosti, saj teorija ne more biti rezervirana le za Ljubljano.

“Velike možnosti” in “preveč diplomantov”!

Kakšna sociološka znanja in na katerih vsebinskih oz. problemskih področjih bi bila ta potrebna, da bi odpirala nadaljnje možnosti zaposlovanja ali delovanja sociologov v bodoče? O tem bi morali narediti posebno raziskavo. Na tem mestu pa poskušam vsaj nekaj prispevati k ozaveščanju o problematiki, ki ji doslej v Sloveniji nismo posvečali zadosti pozornosti niti v SSD niti v izobraževalnem in raziskovalnem delovanju. Vse od časa, ko je M. Jogan o tem opravila prvo raziskavo z naslovom “Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe” (1974, 1982), pa do najnovejšega časa, ko je Kramberger (2004) ob širšem pristopu z naslovom “Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990”, torej v več kot dveh desetletjih – kolikor mi je znano – nismo dobili temeljitejše raziskave o tej temi. Pod mentorstvom A. Krambergerja je bilo izdelanih tudi več diplomskih nalog, ki vsaj delno zadevajo tukajšnjo obravnavo (npr. Koštrica 2004; Breznik in Roter 2006). Seveda pa v širšem kontekstu to problematiko spremljajo tudi sociologi v okviru zavoda za zaposlovanje (J. Glazer, S. Pirher in dr.).

Kramberger (2004) je v svoji analizi podatkov o diplomantih FDV (v primerjavi z drugimi diplomanti družboslovja in humanistike) na trgu dela razkril njihov relativno ugoden položaj. Ob tem pa med diplomanti vseh socioloških usmeritev s skupnim nazivom “univerzitetni diplomirani sociolog” po letu 1998 število brezposelnih registriranih oseb narašča. Poleg tega je bilo ugotovljeno, da se zmanjšuje tudi delež tistih, ki dobijo svojo prvo zaposlitev takoj po diplomiranju. Za diplomante FDV so vedno bolj značilni vmesni koraki do prve zaposlitve in občasna, fleksibilna dela, dela za kratek delovni čas in za določeno obdobje (Koštrica 2004; Kramberger 2004).

Odgovori iz moje spletne poizvedbe nakazujejo dva nasprotna poudarka, ki pa ni nujno, da se (povsem) izključujeta. Eni vidijo še velike možnosti in potrebe po sociološkem znanju na splošno ali pa na specifičnih področjih, drugi pa menijo, da fakulteta "proizvaja že preveč diplomantov". Prvi tudi konkretizirajo te možnosti glede na svoje izkušnje, npr.: "od načrtovanja podjetniškega svetovanja do strateškega razvojnega načrtovanja in menedžmenta neprofitne organizacije" (M. Mešl). M. Mikuš Kavčič na podlagi dolgoletnih izkušenj ugotavlja, da je za sociologe veliko več prostora v večjih kot v manjših podjetjih. Pri manjših in tudi srednje velikih delodajalcih se nikoli ni izkazala potreba po zaposlovanju sociologov. V večjih pa gre npr. za analize odnosov pri delu, podjetniško klimo, podjetniško kulturo, izboljšanje učinkovitosti pri delu ipd. Nekateri drugi viri pa nakazujejo težnjo, da se krepí tudi absorpcijska zmožnost manjših podjetij.

Nadalje se možnosti za delo sociologov v praksi zelo širijo povsod tam, kjer gre za povezovanje t. i. evropskih politik z nacionalnim politikami in za njihovo strokovno evalviranje. Sociologija naj bi našla mesto pri iskanju praktičnih odgovorov znotraj različnih politik, ki se navezujejo na že sedaj znane probleme pri nas, npr. staranje prebivalstva, podaljševanje delovne dobe, razvojni izzivi za spreminjanje programov v izobraževalnem sistemu, "mehki" razvojni dejavniki, ki jih ekonomska stroka ne more kvantificirati in vrednotiti. V zvezi z našim vključevanjem v svet gre za številne manjše subjekte in programe, ki jih financirajo institucije Evropske unije, zasebne fundacije in druge mednarodne organizacije ter se navezujejo na t. i. tehnično pomoč v drugih državah (S. Pirher).

Več odgovorov opozarja na potrebe in možnosti na področju zdravstva (C. Mezek, M. Pahor, M. Šlajmer Japelj). Najbolj kritično je to zaostрил C. Mezek takole:

V primerjavi s številnimi državami (ZDA, Italija, Velika Britanija, skandinavske države), kjer sociologija zdravstva, ali sociologija medicine, ali sociologija bolezni in zdravja narekujejo politiko in organizacijo zdravstva ter status uporabnikov in izvajalcev v sistemu, nas je lahko sram. Nimamo ničesar, vlada popolno mrtvilo, nihče niti ne opazi, da tega ni. Potrebe so ogromne, možnosti pa bi si bilo potrebno ustvariti.

Izziv je torej dvojni: kako spodbuditi ozaveščanje o potrebah in hkrati tudi ustvarjati možnosti. V obeh pogledih pa bi se v bodoče lahko še bolj opirali na primerjave in zglede iz drugih držav, tako kot se v zadnjem času v javnosti nasploh vse pogosteje sklicujejo na "dobre prakse" od drugod. V tej smeri je M. Pahor že nakazala, da so na Zahodu sociologi prisotni v sistemu zdravstvenega varstva kot klinični sociologi, zlasti na področju mentalnega zdravja, veliko bolj kot pri nas pa so tudi vključeni v študijske programe medicinskih fakultet in drugih zdravstvenih šol. V zdravstvu jih vključujejo tudi v raziskovalne skupine.

Vprašanci so večkrat izpostavili tudi nujno po večjem vključevanju sociologov v reševanje problematike naših mest in občin, ki da je preveč prepuščena le načrtovalcem in projektantom arhitektom; potrebujemo sociologijo urbanizma in arhitekture (J. Puhar, M. Šlajmer Japelj, S. Peljhan). Že sedaj in v bodoče – v kontekstu informatizacije – bodo sociologi delovali tudi na področju knjižničarstva (M. Ambrožič).

Za razliko od prikazanih stališč pa nekateri opozarjajo na to, da smo glede števila diplomiranih sociologov in njihovega zaposlovanja v Sloveniji že dosegli in presegli meje rasti. Na to nas opozarja npr. naslednji odgovor:

Za slovenske potrebe fakulteta "proizvaja" preveč diplomantov in se ob tem kritično ne vpraša, koliko od teh bo dejansko dobilo zaposlitev, za katero so se izobraževali. Koliko od teh, ki so diplomirali na sociologiji, se v praksi dejansko ukvarja s sociologijo ali je vsaj blizu sociologiji? Morda se motim, zdi pa se mi, da zelo malo. Menim, da je slovenska družba prenatrpana z diplomanti družboslovnih profilov vseh vrst in da je glede tega dosegla že kritično mejo, zlasti še ob odpiranju novih fakultet in usmeritev izrazito samo na družboslovnem področju, medtem ko naravoslovno-tehničnih kadrov primanjkuje. To se kaže tudi po prijavljenih nezaposlenih na zavodih za zaposlovanje. (J. Šušmelj.)

Če to ocenjujemo primerjalno z drugimi državami, je takšno stališče utemeljeno, saj Slovenija po številu sociologov (družboslovcev) glede na število prebivalcev verjetno dosega celo svetovne rekorde. Hkrati pa je pri tem ocenjevanju treba upoštevati, da se bodo sociološka znanja in sociologi – kot sem že nakazal – zmeraj manj pojavljali kot čista in izključujoča kategorija. Vse več pa bo razpršitev teh znanj v različnih kombinacijah tako v izobraževalnem in raziskovalnem delovanju kot v različnih oblikah uporabe. V tem smislu ima sociologija še velike možnosti za uveljavljanje.

Že iz odgovorov naših vprašancev (S. Šavli, B. Lenarčič) se nakazuje potreba, da se bodo sociologi v bodoče – podobno kot že sedaj novinarji, ekonomisti in dr. – morali bolj usmerjati k samozaposlovanju. To pa pomeni, da bi se morali že na fakulteti več naučiti o tem, kako svoj poklic opravljati izven predavalnic. Ko gre za izobraževanje odraslih je to že nasploh širok proces, v katerem ciljev ne postavlja več država, kot jih postavlja šolskemu sistemu, ampak jih udeleženci določajo sproti in na osnovi potreb socialne skupine in posameznika. Umestitev v delo je razvojno osebno dejanje, ni več tekoči trak masovnega zaposlovanja po stereotipih in brez upoštevanja individualnosti (A. Kranjc).

Vse, kar sem zabeležil na tem mestu, je mišljeno predvsem kot poziv, da presežemo že večdesetletno prakso naših (socioloških) institucij, da se zmeraj zadovoljijo že s tem, da le primeroma nakazujejo, kje se lahko zaposlujejo diplomanti sociologije (in raznih fakultet sploh).

Kako se lahko učimo od uspešnih sociologov (iz prakse)?

V spletni poizvedbi sem naslovnike prosil, naj navedejo nekaj imen prodornih in (zelo) uspešnih sociologov, ki bi lahko bili zgled za mlajše, ki šele iščejo, kje in kako bi lahko delovali kot sociologi (v praksi). Poimenskih izpostavitev posameznikov je bilo relativno malo; ob tem pa so kolegi nanizali tudi nekaj možnosti za "samopomoč" pri nadaljnjem delovanju in (samo)zaposlovanju. Oglejmo si nekaj primerov: SSD naj začne zbirati opise poklicnih karier svojih članov, kar bi lahko pripeljalo do koristnih posplošitev, upokojeni sociologi bi lahko popisali svojo poklicno pot (F. Pivec), televizija bi lahko predstavljala uspešne sociologe in vrhunske rezultate raziskovalnih projektov (S. Tramšek, J. Puhar).

Že zaposleni sociologi, ki poznajo in vedo, katera delovna mesta so za sociologe (bolj) primerna, bi – tako kot so sicer nekateri najbolj vplivni že do sedaj – v bodoče še bolj organizirano vplivali na vsebino dela in širitev zaposlitvenih možnosti. Vendar bi morali SSD in fakultete več storiti za popularizacijo znanj in kompetenc, ki jih imajo diplomanti socioloških smeri (S. Pirher). Nekatere fakultete in društva so že doslej uspešno prirejali predstavitve in pogovore z uspešnimi kolegi na posameznih delovnih področjih za mlajše kolege (M. Mešl).

Pri tem so pomembne neformalne mreže, ki jih lahko SSD posredno s svojimi aktivnostmi močno okrepi. V povezavi s fakulteto bi lahko organiziralo srečanja diplomantov in skupaj z njimi oblikovalo mrežo kolegov, na katere bi se lahko iskanci zaposlitve obračali s prošnjo za zaposlitev ali pomoč. SSD bi lahko pripravilo tudi letno predstavitev potreb po sociologih in jo objavilo na fakultetni spletni strani (J. Glazer). Glede na izkušnje, ki so si jih pridobili pri študiju kadrovskega menedžmenta, se zdi vprašancem smiselni tudi predlog, da bi oživili oz. vzpostavili regionalna društva, društva študentov in mladih diplomantov, ki bi lahko začela z dejavnostjo svetovanja (I. Svetlik).

Kot konkretno opozorilo (T. Simonič) o priložnosti za nastop sociologov in SSD v javnosti pa še: načrtovano predsedovanje Slovenije Evropski uniji leta 2008 naj bo izziv, ki zasluži posebno pozornost!

Sklepne misli

Kaj nam torej nakazujejo predstavljene izkušnje in izzivi za organizirano profesionalno delovanje sociologov v prihodnosti? Zaradi kompleksnosti zastavljene teme in omejenega prostora ne morem posamično povzemati številnih idej, ki sem jih predstavil v besedilu, čeprav te nakazujejo vrsto akcijskih implikacij. Tudi spoznavno-teoretski kontekst implicitno ostaja v ozadju, ker sem namerno izpostavil predvsem izkušnje naših sociologov v praksi.

Zbrano gradivo me utrjuje v prepričanju, da je v Sloveniji – ob sicer velikem napredku (ožje) profesionalne sfere – prišlo do enostranskosti, ki konec koncev omejuje tudi njo samo. Predstavljam torej izziv, da bi zmanjšali razhajanje (če že ne – prepad) med “akademsko”, univerzitetno sociologijo na eni strani in dejavnostjo večine sociologov v Sloveniji, ki kot samorastniki iščejo, si pridobivajo in izgubljajo svojo identiteto, na drugi strani. Ne gre za to, da bi se SSD, fakultete in raziskovalni inštituti zunaj lastnih okvirov ukvarjali s sociologi zaradi (solidarnosti do) njih. S tem besedilom sem želel predvsem spodbuditi ozaveščenost, da si morajo prvi iz lastnih potreb oz. izhodišč prizadevati za vključevanje in upoštevanje drugih ter namesto enosmernih vse bolj uveljavljati dvojn večsmerno komuniciranje.

Hkrati s povečevanjem števila profesionalnih sociologov se še hitreje povečuje razširjenost socioloških znanj, ki jih ljudje prevzemajo (vse bolj pa tudi soustvarjajo) vsepovsodno in vseživljenjsko. V tem smislu se sociologija tudi razblinja. Če se bomo sociologi zavestno in anticipativno vključevali ter vplivali na te tokove, si bomo ravno tu lahko v največji meri razširili prostor tudi za nadaljnjo profesionalizacijo. Širina kot naša prednost hkrati terja, da ohranjamo stik tam, kjer drugi zastajajo s svojo disciplinarno, institucionalno, prostorsko in časovno zamejenostjo. Prehajanje vseh teh meja je lahko izziv za inovativnost, pa tudi razlog za izgubo lastne identitete. Tu se bodo razhajala pota posameznikov in tu se nakazuje tudi

odgovor na z naslovom zastavljeno vprašanje. Sociologija se po eni strani razblinja v smislu, da se izgublja, po drugi strani pa se sociologija razblinja v afirmativnem smislu, s tem ko se njena vse bogatejša spoznanja z uporabo razširjajo in preobražajo. V naši moči pa je, da vplivamo na razmerje med prvim in drugim.

Zahvala

Zahvaljujem se vsem sociologom, ki so se prijazno odzvali na mojo spletno poizvedbo ali pa so mi v drugih oblikah posredovali svoje izkušnje. Na omejenem prostoru marsičesa vrednega žal nisem mogel (individualno) predstaviti. Hvala tudi anonimnemu recenzentu in Dragu Kosu ter Branku Mlinarju za tehtne pripombe.

Literatura

- Alumni klub Ekonomske fakultete. Dostopno prek: <http://www.ef.uni-lj.si/alumni> (julij 2006).
- Bauman, Zygmund (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich (2005): How not to Become Museum Piece. *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 335–343.
- Breznik, Nina, in Jasmina Roter (2006): Zaposlitveno-karijerne možnosti diplomantov FDV: Diplomsko delo. Mentor A. Kramberger. Ljubljana: FDV.
- Burawoy, Michael (2005): For Public Sociology. *American Sociological Review*, 70 (1): 4–28.
- Dogan, Mattei, in Pahre, Robert (1990): *Creative Marginality*. Boulder: Westview Press.
- Ericson, Richard (2005): Publicizing Sociology. *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 365–372.
- Golubović, Zogorka (1978): Tendencije "nove sociologije". *Sociologija* (2–3): 195–214.
- Gornik, Jože (ur.) (2002): *Neformalni indeks – NEFIKS*. Ljubljana: Salve.
- Jogan, Maca (1974): Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse. *TIP*, XI (9–10): 999–1012.
- Jogan, Maca (1974, 1982): *Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
- Kalleberg, Ranvald (2005): What is Public Sociology? Why and How it Should be Made Stronger? *The British Journal of Sociology*, 56 (3): 387–393.
- Koštrica, Martina (2004): *Karijerne poti diplomantov FDV: Diplomsko delo*. Mentor A. Kramberger. Ljubljana: FDV.
- Kramberger, Anton (2004): *Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990. Študije FDV 1* (1): 2–54.
- Klanjšček, Ciril (2004): Socialno izključevanje državnega uradnika Oskarja V. iz brkljarije slovenske državne uprave. *Družboslovne razprave*, XX (46–47): 177–193.
- Mlinar, Zdravko (2004): *Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo*. V A. Prosen (ur.): *Prostorske znanosti za 21. stoletje*: 43–79. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
- Mlinar, Zdravko (2005): Na poti do spodbudnega študijskega okolja: o ločenosti in prežemanju 'akademske' in bivalne sfere v univerzitetnih središčih. *Andragoška spoznanja*, XI (4): 31–46.
- Parsons, Talcott, in Platt, Gerald (1973): *The American University*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rus, Veljko (1979): Protislovni procesi profesionalizacije. *Teorija in praksa*, XVI (10): 1482–491.

- Rus, Veljko (2005): Deficiti slovenske sociologije: Referat na letnem srečanju SSD v Izoli. Tipkopolis.
- Svetlik, Ivan, in Pavlin, Samo (2004): Izobraževanje in raziskovanje za družbo znanja. TIP 41 (1–2): 199–211.
- Toš, Niko (1966): Problemi študija sociologije. TIP, 3 (8/9): 1148–1162.
- Urry, John (2000): Mobile Sociology. *British Journal of Sociology*, 51 (1): 185–203.

Zdravko Mlinar UDK 316–051(497.4)

III.

RAZISKOVANJE V PROSTORSKO-ČASOVNIH KOORDINATAH

PROSTOR IN SOCIOLOGIJA

V tem tekstu avtor predstavlja širši kontekst in skupni imenovalac tematskega jedra te številke Družboslovnih razprav. Pri tem ugotavlja, da so utrjeni spoznavni okviri kot jih predstavljajo urbana in ruralna sociologija, ali sociologija lokalnih skupnosti postali preozki za celovito in sistematično pojasnjevanje (determiniranosti) prostorske organizacije in sprememb na vseh ravneh teritorialno – drubene organizacije. Razvojni procesi (globalizacija – individuacija) terjajo razširitev tako v smeri večravske analize kot z vidika presejanja sektorske omejenosti. Oboje predpostavlja poenoteno pojasnjevanje sprememb v širšem prostoru. Vendar pa neomarksistična druibena (urbana) teorija, kije na ideološki podlagi privedla do popolne marginalizacije prostora, tega ni dopuščala.

Tudi (urbana) sociologija v Jugoslaviji je v preteklih dveh desetletjih preveč pasivno sledila “novim” tokovom na Zahodu, tako da se je sama znašla v paradoksalnem položaju: kot svoj glavni vir je upoštevala “neprostorsko urbano sociologijo” in se na taki podlagi vključevala v razreševanje problemov prostorske organizacije ter prostorskega in urbanističnega planiranja v praksi. Avtor sicer ne vidi rešitve v nasprotnem ekstremu (fetišizmu prostora), temveč se zavzema za poenoteno obravnavanje družbeno-prostorske dinamike in v tem smislu nakazuje perspektivo izgrajevanja prostorske sociologije.

The author's aim is to present the broader context and the common denominator of this volume's thematic core. While doing this, he has come to the conclusion that the established cognitional frames represented by both urban and rural sociology as well as by sociology of local communities have become too narrow to be able to perform an overall and systematic interpretation of the (deterministic nature of) spatial organization and changes taking place on all levels of territorial social organization. The developmental processes (globalization – individuation) require an expanded approach involving also the multi-level analysis as well as the aspect of overcoming the sectorial limitation, which, however, presupposes an unified interpretation of changes taking place within the larger environment. The neomarkist social (urban) theory did not permit such an approach moreover, its ideological basis entailed a complete marginalization of the space.

During the past two decades, the (urban) sociology in Yugoslavia followed much too passively the “new” streams emerging in the West, thus getting itself into a rather paradoxical situation: it has considered us well as employed as its major source the “non-spatial urban sociology” on the basis of which it has participated in the resolution of the actual problems occurring in the field of spatial organization and in the field of spatial and urban planning. According to the author, the resolution of this paradox, however, does not lie in applying the opposite extreme concept (fetishism of space), but in the unified treatment of the social – spatial dynamics in terms of which the spatial sociology could be built up.

Kaj objavljamo?

V tem zvezku ‘Družboslovnih razprav’ objavljamo izbor prispevkov, ki bi jih konvencionalno uvrščali v urbano ali ruralno sociologijo ali sociologijo lokalnih

skupnosti. Vendar bomo videli, da zlasti tisti iz prvega dela v številnih pogledih presegajo te ustaljene subdisciplinarne okvire. S tem pa obenem načenjajo vprašanje o tem, kaj je potem še njihov skupni imenovalac? Predno pa poskušamo podati odgovor na to vprašanje, si oglejmo diapazon predmetnih področij, ki jih zajemajo.

V grobem lahko vključene prispevke razdelimo v dve skupini. Teksti iz prve skupine obravnavajo družbenoprostorske spremembe v širšem kontekstu dolgoročnih razvojnih tokov in še zlasti z vidika prehoda od 'industrijske', 'fordistične' ali 'moderne' k 'postindustrijski', 'postfordistični' ali 'postmoderni' prostorski organizaciji. Pri tem Mlinar predstavi svojo izpopolnjeno konceptualizacijo (paradigmo), ki naj bi bila zadosti inkluzivna, da bi zajela protislovnost tega dogajanja tako na mikro kot na makro ravni analize, in obenem predstavi poskus njene aplikacije. Gantar podaja svojo oceno stanja v neomarksistični urbani sociologiji in predstavi širši pregled današnjih razprav o fordizmu in fleksibilni akumulaciji. Strassoldo na podlagi zgodovinsko razvojnih izkušenj izpostavlja razmerje med lokalno pripadnostjo in globalno uvrstitvijo. V določenem smislu je temu komplementarna Williamsova obravnava, ki razkriva, kako (namesto nekdanjih togih struktur in strnjene naselitev) danes vse bolj raznovrstne populacije uveljavljajo svojo identiteto v okviru lastne 'niše' v prostoru. To pa bi lahko šteli tudi kot pojavno obliko procesa individualizacije. Makarovič pojasnjuje različno izrabo prostora, tako na podlagi zgodovine kot tudi nekaterih lastnih modelov in interpretacije zakonitosti družbenega razvoja.

Prispevki iz druge skupine vključujejo nekatere bolj specifične teme, ki so aktualne za naše razmere, bodisi da jih avtorji obravnavajo na podlagi empiričnega gradiva ali na podlagi literature in izkušenj v mednarodnem merilu. Verlič-Deklevova analizira razlike v družbenem standardu med mestnimi in podeželskimi naselji. Kos izpostavlja razmerje med formalno in neformalno sfero v urejanju prostora. Mandičeva daje širok pregled mednarodnih socioloških razprav in spoznanj o privatizaciji stanovanjske preskrbe. Hojnik-Zupančeva pa proučuje vprašanja, ki zadevajo (ne)samo-stojnost starega človeka v bivalnem okolju. Končno še Bergnachova predstavlja svoja pristopna vprašanja k raziskovanju dveh obmejnih mest – Gorice in Nove Gorice.

Tematsko se na to navezuje še recenzija knjige A. Barbič "Kmetov vsakdan" in knjige M. Castellsa "Informacijsko mesto" ter prikaz aktivnosti s področij prostorske sociologije na kongresu v Madridu.

Usmeritev k prostorski sociologiji

Eden od skupnih imenovalcev vsem tem sociološkim temam (nekoliko odstopa le obravnava privatizacije stanovanjske preskrbe) je njihova prostorska razsežnost. Drugi skupni imenovalac pa lahko z manjšimi odstopanji – prepoznamo v procesih individualizacije in globalizacije. Ker bo o drugem več govora kasneje, naj se na tem mestu zadržim le pri vprašanju prostora.

Ali prostor zares lahko predstavlja skupno podlago za sociološko pojasnjevanje tako različnih predmetnih področij, kot jih obravnavamo v tem zvezku 'Družboslovnih razprav'? Ali ima prostorska organizacija stanovanjske površine in bivanega okolja za ostarele karkoli skupnega s takšnimi vprašanji, kot je avtonomija in integracija v evropskem ali svetovnem merilu? Koliko je prestrukturiranje znotraj konkretnega mesta mogoče pojasnjevati s spremembami v svetovnem merilu?

Prostora ne moremo uporabiti kot skupno pojasnjevalno podlago:

- a) če bi prostor absolutizirali kot neodvisno determinanto, samo zase, ki nam kot taka seveda ne more pojasnjevati dinamike družbenih sprememb in
- b) kadar se v sociološkem raziskovanju omejimo le na vsebino, ki ne zadeva prostorskih vidikov obravnavanih pojavov (če npr. 'stanovanjsko vprašanje' proučujemo, ne da bi pri tem obravnavali njegove prostorske razsežnosti).

Če bi prostor povsem izločili iz družbenega dogajanja, potem kot tak postane prazna danost, ki ne more predstavljati samostojnega predmeta in podlage za kakšno 'sociologijo prostora' (ali 'sociologijo teritorija'). Pač pa lahko prostor upoštevamo kot inherentno razsežnost samega družbenega življenja in si v tem smislu prizadevamo za konstituiranje 'prostorske sociologije'. Ta naj bi vključevala celovito in sistematično raziskovanje in pojasnjevanje prostorske organizacije in pogojenosti sprememb na vseh ravneh teritorialno-družbene organizacije. S tako razširjenim spoznavnim okvirom naj bi presegli sedanje enostranosti in nedoslednosti, do katerih prihaja s tem, ko prostorsko razsežnost družbenega življenja v sociologiji izrecno obravnavamo (bodisi da to pomeni dejansko proučevanje ali pa le nasprotovanje njenemu pomenu) le znotraj urbane sociologije. S preusmeritvijo k prostorski sociologiji je podano izhodišče, da ločeno obravnavanje posameznih ravni prostorske oz. teritorialne organizacije (lokalno, regionalno, nacionalno, globalno), kot da le-te nimajo ničesar skupnega, poenotimo, zmanjšamo sedanjo 'odvečnost' (redundancy) v raziskovanju in povečamo kumulativnost sociološkega znanja.

Predložena razširitev spoznavnega okvira obenem pomeni, da s tem bistveno razširjamo naše razumevanje relevantnosti spoznanj tudi na tista (sub)disciplinarna področja, ki navidezno nimajo nikakršne zveze s prostorsko problematiko. S tem obenem reagiramo na paradoksalno situacijo, ki se danes kaže v tem, da npr. znotraj – še zlasti neomarksistične – urbane sociologije o prostorski organizaciji družbenega življenja najdemo manj kot pa v vrsti drugih področij sociološkega raziskovanja.

Če npr. poskušamo pojasnjevati prostorsko organizacijo z zornega kota paradigme individuacija-globalizacija, s tem odpiramo dostop do bogastva spoznanj znotraj sociologije dela (npr. vse večja fleksibilnost v prostoru in času, vse manj dela na samem delovnem mestu, delo na domu, decentralizacija proizvodnje ipd.), v okviru sociologije zdravstva in medicine (odpiranje zdravstvenih institucij, samodiagnoza in samozdravljenje na domu, 'telemedicina', prostorski okviri individuacije zdravljenja v bolnišnicah), v sociologiji izobraževanja (zmanjševanje velikosti šolskega razreda, fleksibilno prehajanje na manjše delovne skupine in občasno shajanje večjega števila učencev, izobraževanje na daljavo), v sociologiji družine (spremembe v velikosti in strukturi družine, prostorske implikacije zgodnejšega osamosvajanja mladih, možnosti bolj selektivnega vključevanja in izključevanja posameznih članov), v sociolingvistiki in še zlasti geolingvistiki (ko gre za teritorialno razširjenost, ohranjanje in izumiranje posameznih dialektov in jezikov); nadalje najdemo številna relevantna spoznanja v socioloških in komunikoloških raziskovanjih družbenih posledic širjenja uporabe nove informacijske in telekomunikacijske tehnologije, ki (vzemimo ekstremni primer, tj. satelitske komunikacije) najbolj radikalno spreminjata pomen fizične distance ipd.

Če to bogastvo relevantnih spoznanj ostaja razpršeno, prikrito in neupoštevano, hkrati pa imamo celo znotraj urbane sociologije tendence, da bi le-to razumeli kot 'neprostorsko urbano sociologijo' (Saundcrs, 1986), vse to vendarle terja še dodatno pojasnilo!

'State of the art'

Da bi pojasnili nakazano stanje in razloge, zaradi katerih že do sedaj ni prišlo do ustrežnejše spoznavne organizacije, npr. pod imenom 'prostorska sociologija', se je treba vsaj na kratko zaustaviti ob razpravah o pomenu prostora in prostorske razsežnosti družbenega dogajanja, ki se zadnji dve desetletji odvijajo v okviru ('kritične') družbene teorije.

Nasplošno je značilno, da družbena teorija ni zadosti resno upoštevala niti prostorske niti časovne razsežnosti družbenega življenja. Do takšne ocene je prišel že Giddens (1979, 202), ki je v zvezi s tem zapisal: "Na prvi pogled ni nič bolj banalnega in nepoučnega kot to, če trdimo, da se družbena dejavnost odvija v času in prostoru. Toda niti čas niti prostor nista bila vključena v središče družbene teorije, običajno jih bolj obravnavajo kot 'okolja', v katerih se odvija družbeno delovanje ne pa kot sestavino njegovega pojavljanja."

Do takšnega izrinjanja prostora iz družbenih znanosti je v veliki meri prihajalo zato, da bi že a priori odpravili vsakršno misel o morebitni zvezi z geografskim determinizmom ali 'prostorskim fetišizmom'.

Še posebej je šlo pri tem za vlogo (neo)marksizma. Ta se je v sociologiji in geografiji uveljavljal kot tradicija, kije izključevala prostorskost ali pa je celo aktivno nastopala proti njej. Poskuse usmerjanja pozornosti k prostoru so zavračali kot teoretično in politično nesprejemljivo diverzijo od osrednje problematike, ki jo predstavlja analiza razredov, razredne zavesti in razrednega boja. Prostorsko naj bi se pojavljalo v okviru marksizma samo še kot nekakšna postranska nadrobnost in površinski odsev bolj temeljnih družbenih proizvodnih odnosov in prostorsko abstrahiranih 'zakonov gibanja'. Pri tem je bila potisnjena v stran argumentacija, da je prostorskost inherentna lastnost samega družbenega življenja. V razpravi, ki je predpostavljala, da sta prostor in razred dva ločena in morebiti celo nasprotujoča si reda, ni bilo dosti izbire. Razred naj bi bil pripoznan kot prevladujoč in določujoč, prostor pa kot tisti, ki le odraža in ima podrejeno vlogo (Soja, 1985, 112).

Tako nam Castells v svojih delih predstavlja bolj nekakšno klasifikacijo predmetov, aktivnosti in družbenih odnosov v 'mestnem prostoru' kot pa analizo njihove prostorske organizacije (gl. tudi Saundcrs, 1986, 241). Čeprav se je sicer v številnih pogledih opiral na Lefebvra, je vsaj v sedemdesetih letih kritično zavračal njegovo interpretacijo pomena prostora in zahtevo, da mora družbena teorija vključevati časovno prostorsko konstitucijo družbene strukture že v samem izhodišč (Lefebvre, 1974, Thrift, 1983). Vendar se je kasneje tudi Castells nekoliko umaknil, tako da je v svojem delu 'The City and the Grass-Roots' (1983, 4) med drugim zapisal. "Prostor ni 'odraz družbe', prostor je družba ... Zato človeška akcija producira prostorske oblike."

Nekateri so priznavali pomen prostora le v konkretnih situacijah, ki za razliko od abstraktnega (Saunders, 1986) vedno dobijo posebno prostorsko obliko. Pri tem je značilno, da je prišlo tudi do disciplinarnih nasprotij med radikalno sociologijo

in makrsistično geografijo. Geografi so bolj opozarjali na to, da je šla radikalna kritika – ki je najbolj vidno nastopila v sedemdesetih letih – predaleč v zavračanju pomena prostorske organizacije stvari, distance in geografske diferenciacije (Massey, v: Gregory in Urry, 1985, 9). Medtem ko sta Castells in podobno tudi Saunders urbani sociologiji odvzela njen teoretični predmet, ki bi se kakorkoli dotikal prostora, imamo na drugi strani najbolj vnetega zagovornika potrebe po 'respacializaciji' družbene teorije, to je geograf Edvard Soja (1985, 1989). Med drugim je tudi on že opozoril na nedoslednost, ki se pojavlja pri Castelsu in Saundersu in se kaže v tem, da po eni strani marginalizirata pomen prostora, po drugi strani pa vendarle vztrajata pri obravnavi urbanega kot teoretskega predmeta, s tem ko se npr. osredotočata na 'urbano' politiko kolektivne potrošnje, ali pa ko Castells obravnava 'urbana' družbena gibanja. Tako je zlasti Saunders padel v epistemološko past, ko na vsak način poskuša ohranjati 'intelektualno kontinuiteto' in nominalno disciplinarno integriteto urbane sociologije (Soja, 1989, 69).

Sklepne ocene

Zdi se, da se je prikazana razprava približala svoji zgornji meji in nevarnosti, da postane brezplodna. Glede na to bom na tem mestu podal še nekaj svojih sklepnih ocen te razprave. Pri tem izpostavljam naslednje:

1. Razprava se je do sedaj odvijala na preveč splošni ravni, ostajala je preveč pavšalna, kot da se pomen prostora v teku časa (zgodovine) ne bi razlikoval in spreminjal in kot da bi bil enak za vse strukturne kategorije prebivalstva. Takšna raven razprave tudi ni mogla upoštevati različnih funkcij prostora in dejstva, da se njihov pomen (lahko) spreminja neenakomerno ter v različnih ali celo nasprotnih smereh. Na primer vloga prostora kot bariere, upora (friction) se z razvojem tehnologije zmanjšuje, medtem ko se pomen prostora kot 'kontejnerja' ali pa kot zaščite (nacionalne ali individualne) identitete povečuje.
2. V okviru 'kritične družbene (urbane) teorije' je bila v teh razpravah zelo močno prisotna ideološka razsežnost tematike. Ta je pogojevala določen apriorizem v pristopu k obravnavi predmeta in obenem predstavljala zožitev epistemoloških okvirov pojasnjevanja. Namesto dejanskega razkrivanja determinacijskih sistemov smo kot rezultat raziskovanja dostikrat dobili preprosto konstatacijo o tem, da gre za ideologijo, ki zakriva, maskira dejanske interese ipd. V zvezi s tem razkrivamo zelo presenetljivo nedoslednost Castellsovega strukturalizma, ki se kaže v naslednjem: po eni strani je radikalno izločal sfero subjektivnega, vlogo posameznika, človekove osebnosti ipd., obenem pa je iz svoje 'teoretizacije' izločal tudi vse tisto, kar predstavlja značilne naravne (fizične, biološke) danosti, ki jih politično gibanje, vsaj kratkoročno, ne more obvladovati. V tem kontekstu lahko razumemo tudi težnjo k marginalizaciji vloge prostora.
3. Neomarksistična urbana teorija na Zahodu je bila v drugačnem položaju kot pri nas v Jugoslaviji ali v drugih 'socialističnih' državah. V kapitalistični družbi na Zahodu je namreč prišla do izraza predvsem njena kritična distanca do sistema kot celote ne pa tudi operativno in afirmativno vključevanje v iskanje konkretnih rešitev. Glede na to je ostajala na splošni, globalni ravni, saj bi drugačna vloga pomenila, da sama postaja instrument za ohranjanje sistema, ki ga v celoti zavrača.

V Jugoslaviji, kjer smo sicer, navzlic omejitvam, imeli močno prisotno kritično sociologijo, so spodbude za obravnavo prostorske organizacije družbenega življenja vendarle prihajale predvsem s strani urbanistične prakse. Tako se je urbana sociologija v Jugoslaviji znašla v paradoksalnem položaju. Po eni strani je z veliko mladostno vneto sledila novim kritičnim tokovom, ki so na Zahodu izšli iz 1968. leta. Po drugi strani pa se je na svoj način odzivala na vsakdanje izzive urbanističnega in prostorskega planiranja, ki je terjalo operativno sodelovanje ter afirmativni pristop in konkretne rešitve. Na ta način se je nasprotje med sociologijo, ki je že nasploh usmerjena k raziskovanju splošnejših družbenih zakonitosti, ter urbanistično prakso, ki jo zanimajo predvsem konkretni primeri, še zaostri. Tu imamo paradoks: 'Neprostorska urbana sociologija', ki se je obenem distancirala od urejanja konkretnega, je bila v sedemdesetih in osemdesetih letih glavno izhodišče za delovanje sociologov v naši urbanistični praksi.

4. Glede na navedeno ne vidim racionalne osnove, da bi se v obravnavi prostorske organizacije družbe omejevali na neomarksistično urbano sociologijo oz. na tiste vire, ki so prav prostoru posvečali relativno najmanjšo pozornost. Prav takšno omejevanje in potencirana izključnost in samozadostnost te 'šole' pa je bila značilna za njene najbolj vnete privrženice v inozemstvu in pri nas.

Že iz njenih lastnih okvirov se danes nakazujejo navezave na mikrosociološko analizo, še zlasti z vidika prostorske organizacije grajenega okolja (King, 1980, 1990). Čeprav se tudi v nasprotni smeri izpostavljam o nevarnosti n.pr. 'arhitekturnega determinizma' – na kar je že pred časom opozoril Maurice Broady – je vendarle na tej ravni tudi dosti bolj neposredno razviden pomen različne prostorske organizacije za življenje ljudi.

Upoštevati pa je treba tudi dela sociologov – kot je na primer Goffman (1959, 1961) – ki jih v zvezi s prostorsko analizo le redkokdaj upoštevajo.⁷⁰ Goffman je proučil, kako ljudje uporabljajo prostor v različnih vsakdanjih življenjskih situacijah, ko gre npr. za 'predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju' ali pa za značilne situacije v 'totalnih institucijah'. Šele avtorji, ki se neposredno srečujejo z različnimi konkretnimi prostorskimi organizacijami življenja (Goffman, King, Prior idr.), kažejo več razumevanja za razlago, da prostor in družba nista le ločeni sferi realnosti, temveč da prostor predstavlja inherentno sestavino predmetnega področja sociološkega proučevanja, torej ne le ozadje ali sceno, na kateri bi spremljali družbeno dogajanje.

⁷⁰ Že Goffman je dokazal, da sociologija lahko in da mota proučevati ne samo, kako prostor obstaja 'tam zunaj', kot nekaj, kar je ekstemo in nasprotno posameznikom, temveč, kako se uporablja tukaj in zdaj, v epizodičnih izražanjih družbene interakcije. Res pa je, da je njegova analiza prostora povsem podrejena njegovim humanističnim preokupacijam, znotraj katerih prostorske ureditve dobivajo svoj smisel samo v toliko, v kolikor služijo ciljem subjektov, ki vstopajo v medsebojne interakcije. Obenem pa pri prostoru in prostorski organizaciji vendarle ne gre le za predstavljanje; prostor je več kot le okolje, znotraj katerega se odvija določena dejavnost in izraža neka zavest. "Prostor konstituira prav tako kot predstavlja družbeno in kulturno eksistenco; prostor vstopa v samo produkcijo in reprodukcijo človeškega življenja in vsakršna analiza institucionalne arhitekture mora razkrivati načine, kako do tega prihaja." (Prior, 1988, 90) V svoji študiji, ki je zadevala 'arhitekturo bolnišnice', je Lidsay Prior prikazal, da arhitekturne značilnosti ne obstajajo izven in prek oblik mišljenja in prakse, ki jih je proizvedla, in da je zato napačno govoriti o 'logiki prostora' ali o prostorskih lastnostih, ki so neodvisne od opazovalcev in akterjev. "Prostor in prostorske kategorizacije obstajajo v svoji lastni zgodovini in omejujejo prav tako kot izražajo in tvorijo različne oblike družbene dejavnosti." (Prior, 1988, 110)

5. Za razliko od 'kritične urbane teorije', ki je marginalizirala vprašanja prostora, se tudi izkustveno kaže, da se naj intenzivnejši konflikti danes pojavljajo prav v zvezi s prostorom in okoljem; tako na lokalni kot tudi na nacionalni ali nadnacionalni ravni. Prostor kot omenjena dobrina obenem dobiva vse večji pomen, s tem ko se tudi na individualni ravni zmanjšujejo razpoložljive površine (npr. zmanjšuje se velikost parcel, povečuje pa število različnih rezervatov, ki niso dostopni za individualno rabo ipd.). Tako imamo pred sabo po eni strani perspektivo zmanjševanja razpoložljivega prostora glede na število prebivalcev, po drugi strani pa – še prav v zvezi s procesom individucije – vse večje potrebe po prostoru. Individuacija terja vse več prostora tako z vidika možnosti izražanja identitete posameznikov in skupin (vsakdo išče svojo 'nišo') kot tudi glede na njegovo zaščitno ('tamponsko') vlogo. Hkrati pa se dejansko zmanjšujejo razpoložljive zemljiške površine in povečujejo restriktivni ukrepi glede njihove uporabe.⁷¹
6. Tudi ugotovitve o tem, da se v določenih okvirih zmanjšuje determinacijska vloga prostora tako z razvojem družbe kot tudi z uveljavljanjem osebnosti posameznika, same po sebi še niso zadostna osnova za to, da bi zavračali 'prostorsko sociologijo'. Danes, ko se približujemo 'postmoderni', 'postfordizmu', 'informacijski družbi' ali 'prostoru tokov', ko gre torej za to, da se vse staplja – kot je s svojim znamenitim delom 'Ali That Is Solid Melts Into Air' izrazil Marschall Berman – bi sicer morali odpraviti kar vse družboslovne discipline, ki se navezujejo na določene elemente (prostorsko) družbene strukture. Vendar to razkrajanje in stapljanje različnih strukturnih kategorij – kot je za razliko od utopičnih pričakovanj, pokazala tudi naša polpretekla praksa – ne pomeni spremembe od danes na jutri. Četudi se torej v določenih pogledih pomen prostora zmanjšuje (v zvezi z vlogo informacijske tehnologije pa nas je pred pavšalnim poenostavljanjem o tem posvaril že Harvey, 1989, podobno že Brotchie in sod., 1987), iz tega ne izhaja, naj se sociologija umakne s tega področja. Pač pa je treba razkrivati, koliko z utrjenimi spoznavnimi okviri zaostajamo za dejanskimi spremembami v determiniranosti družbenega dogajanja. V skladu s temeljnimi procesi družbenega prestrukturiranja je treba izpostaviti tudi epistemološke implikacije in reorganizirati tudi spoznavni proces. To pa terja drugačen in nov teoretski pristop, ki je zmožen preseči enostranosti, v katere smo bili ujeti v preteklih desetletjih. Prav to pa bom poskušal v bolj afirmativem smislu nakazati v svojem drugem prispevku.

⁷¹ Pri tem so značilne ugotovitve, da se ob novogradnjah delež stroškov za zemljišče v skupnih stroških zmeraj bolj povečuje (Marti, 1984).

Reference

- Brotchie John F. et al. (1987) *The Spatial impact of technological change*, London, Croom Helm
- Giddens Anthony (1979) *Central Problems in Social Theory: Action Structure and Contradiction in Social Analysis*, London and Berkeley
- Goffman Erving (1959) *The Presentation of the Self in Everyday Life*, New York: Doubleday
- Goffman Erving (1961) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, New York: Doubleday
- Gregory Derek and John Urry (Eds.) (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, London: Macmillan
- Harvey David (1989) *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Basil Blackwell
- King D. Anthony (1990) *Urbanism, Colonialism and the World Economy*, London: Routledge
- King Anthony (1990) *Architecture, Capital and the Globalization of Culture*, v: Mike Featherstone Ed.: *Global Culture*, London; Sage Publications
- Knorr-Cetina K. and A. V. Cicourel (1981) *Toward an integration of micro and macro-sociologies*, London: Routledge
- Lefebvre Henri (1974) *La Production de l'Espace*, Paris, Editions Anthropos
- Marti Manuel (1984) *No Place to Hide*, London: Greenwood Press
- Massey Doreen (1985) *New Directions in Space*, v: D. Gregory and J. Urry, 9–19
- Mlinar Zdravko (1979) *Prostorsko združevanje v: Peter Jambrek, ured.: Oblike združevanja in kulture*, Univerzum, Ljubljana, 1979
- Prior Lindsay (1988) *The architecture of the hospital: a study of spatial organization and medical knowledge*, *The British Journal of Sociology*, Vol. XXXIX, No. 1, March 1988
- Saunders Peter (1986) *Social Theory and the Urban Question*, London: Hutchinson Education
- Sayer Andrew (1985) *The Difference that Space Makes*, v: D. Gregory and J. Urry, 49–66
- Soja W. Edward (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: Verso
- Thrift Nigel (1983) *On the Determination of Social Action in Space and Time*, *Environment and Planning D.: Society and Space*, vol. 1, 23–57
- Turner H. Jonathan (Ed.) (1989) *Theory Building in Sociology: Assessing Theoretical Cumulation*, London: Sage Publication

SOCIOLOŠKO RAZISKOVANJE LOKALNIH SKUPNOSTI

Že iz vsakdanjega izkustva in neposrednega opazovanja lahko vidimo, da še v današnjem času večina ljudi preživlja pretežni del svojega življenja znotraj relativno zaključenega družbenega in geografskega prostora. Posameznik svojim najosnovnejšim potrebam ne zadovoljuje v okviru globalne družbe kot celote, temveč v odvisnosti od drugih ljudi s svojo udeležbo v številnih družbenih skupinah, ki se v medsebojni prepletenosti zaključujejo v mejah bolj ali manj razsežnega teritorija lokalne skupnosti.

V družboslovni literaturi pogosto uporabljamo pojem družba v zelo abstraktnem in nedoločenem pomenu, ne da bi se ukvarjali z vprašanjem, kje so pravzaprav njene prostorske meje. S stališča posameznika pa ima pojem zelo konkretno, neposredno določljivo vsebino. Na njegovo življenje sicer v vedno večji meri vpliva tudi dogajanje v širši, globalni družbi – (ki jo bomo kmalu lahko enačili s celotnim človeštvom). – Pri vsem tem pa vendarle še nadalje velja dejstvo, da posameznik podoživlja in sodi celotno družbo – razredno ali brezrazredno kapitalistično ali socialistično, izkoriščevalsko ali družbo brez izkoriščanja itd. – predvsem po tem, kako se ta družba manifestira na lokalnem nivoju, v konkretnih oblikah vsakdanjega družbenega življenja, v katerem je neposredno udeležen.

Takšne bolj ali manj samostojne in zaključene, multifunkcionalne družbe, ne enote, ki se izoblikujejo kot tvorbe dolgotrajnih družbenih procesov na nekem teritoriju, pa imenujemo lokalne skupnosti. Lokalna skupnost je specifična oblika družbenih skupin, ki predstavljajo poseben determinacijski sistem, in je zato predmet raziskovanja posebne znanstvene discipline. To je globalna družbena skupina, ki jo pogosto štejejo za nekakšno družbo v malem in jo zato uporabljajo kot metodološko izredno ugoden okvir za raziskovanje pojavov in procesov, ki jih na nivoju celotne družbe ni mogoče raziskovati tako neposredno in popolno. Pri tem pa zagrešijo prav takšno napako, kakor bi jo v primeru, če bi ugotovitve iz mikrosociološke analize majhnih skupin avtomatično posploševali oziroma prenašali tudi na področje velikih družbenih skupin.

Ko razpravljamo o lokalnih skupnostih v Jugoslaviji, moramo izhajati predvsem od dveh splošnih značilnosti družbenega dogajanja, ki neposredno terjata in opravičujeta raziskovanje obravnavane problematike v okviru posebne znanstvene discipline – sociologije lokalnih skupnosti:

1. izredna dinamičnost objektivnih družbeno-ekonomskih procesov v okviru lokalnih skupnosti;
2. obsežnost zavestnega političnega usmerjanja teh procesov.

I.

Pod vplivom intenzivnega družbeno-ekonomskega razvoja, ki se kaže v pospešeni industrializaciji in urbanizaciji dežele, so naše lokalne skupnosti sredi popolnega preobražanja, ki mu v vsej dosednji zgodovini ni primere. Skozi stoletja ustaljene, razmeroma zaprte in izolirane skupnosti so se znašle v kritičnem obdobju svojega razkrajanja. Medtem ko se razkrajajo primitivne vaške skupnosti, se vzporedno z vse večjo družbeno delitvijo dela pojavljajo razsežnejše lokalne skupnosti, ki ne

slone več toliko na medsebojnem združevanju zaradi podobnosti, temveč predvsem zaradi različnosti in medsebojne funkcionalne odvisnosti dejavnosti.

Vse to objektivno dogajanje se manifestira v najrazličnejših aspektih družbenega življenja. Poglejmo si nekatere teh aspektov. Najbolj opazen spremljevalec te družbene dinamike je že samo gibanje v geografskem prostoru. Čim intenzivnejši je splošni gospodarski razvoj dežele, tem hitreje se preobražajo obstoječe lokalne skupnosti in tem bolj množične so migracije v okviru in med posameznimi lokalnimi skupnostmi. Migracije so torej izraz socialnega dogajanja v fizičnem prostoru (stopnjo depopulacije, stagnacijo ali prirast prebivalstva n. pr. lahko jemljemo celo kot kriterij za sociološko tipologijo lokalnih skupnosti). Tako se spreminja tudi socialno-ekološka struktura: migracije imajo vlogo prevodnika iz prejšnjega načina naselitve z večjo disperzijo v geografskem prostoru na novi način naselitve, ko prevladuje koncentracija prebivalstva v okviru velikih mestnih aglomeracij. Odseľjevanje z vasi je izraz njene dezintegracije, tako kot priseljevanje v mesta povzroča probleme adaptacije in integracije v drugi tip lokalne skupnosti. Ti procesi vplivajo na spreminjanje demografske strukture vasi in mesta, le-ta pa seveda neposredno vpliva tudi na njuno družbeno življenje. S podeželja emigrira predvsem za delo sposobni del populacije, medtem ko ostaja na vasi nesorazmerno velik delež starih, ki so manj ali sploh neaktivni, in nedoraslih, ki še niso poklicno aktivni. Takšna demografska struktura še bolj potencira omejenost družbenega življenja vasi.

Z drugega aspekta, s katerega lahko motrimo objektivno dogajanje na področju lokalnih skupnosti do potreb njihovih prebivalcev. Splošna tendenca je, da se glede na dinamiko splošnega družbenega razvoja tudi potrebe ljudi vse bolj diferencirajo. V najbolj primitivnih lokalnih skupnostih se njihovi pripadniki skorajda ne razlikujejo med seboj, glede na potrebe, ki jih imajo. Eventualne razlike pa so predvsem biološko oziroma fiziološko pogojene. V skupnostih na višji stopnji razvoja (prav tako kot pri posameznikih, ki so bolj razvite osebnosti) se pojavljajo in množijo poleg materialno eksistenčnih tudi raznovrstne kulturne, oziroma nematerialne potrebe. Tako ene kot druge pa se vedno bolj diferencirajo in vplivajo na način združevanja ljudi v okviru lokalnih skupnosti. Ljudje ne živijo več skupno v eni sami nediferencirani družbeni tvorbi, temveč se zaradi različnih potreb posamezni prebivalci povezujejo med seboj v različne družbene skupine, ki šele omogočajo njihovo zadovoljevanje. Če torej takšnih posebnih potreb, ki niso skupne vsem prebivalcem, ni mogoče zadovoljevati individualno, mora obstajati vsaj neko minimalno število ljudi, ki imajo tovrstne potrebe, da bi se lahko formirala skupina, ki bi šele omogočala to zadovoljevanje. To pa pomeni, da takšne skupine na redko naseljenem podeželju ne morejo nastati, da podeželski prebivalci takšnih potreb ne morejo zadovoljevati in vse to pospešuje in navaja na proces koncentracije prebivalstva.

Tudi če opazujemo aktivnosti prebivalcev v okviru lokalnih skupnosti, ugotavljamo enake tendence: od enotnega grupiranja z mnogoterimi funkcijami se vzporedno z industrializacijo in urbanizacijo družbe prehaja na mnogotera grupiranja z enotnimi funkcijami. To na primer pomeni, da od združevanja prebivalcev v multifunkcionalno vaško skupnost, ki je absorbirala v sebi vse njihove aktivnosti, prehajamo na specializirano združevanje prebivalcev večjih vasi v posebne, organizirane, namenske oziroma interesne skupine, ki služijo neki povsem določeni funkciji (na

primer športno društvo "Partizan", filatelistično društvo, kmetijska zadruga, avto-moto društvo itd.).

Posameznik kot celovita osebnost in družbeno bitje se lahko uveljavlja in razvija le z udeležbo v raznovrstnih aktivnostih družbenih skupin. Tako pa tudi spoznava potrebe širših kolektivov ter jih prevzema in priznava kot svoje lastne. V tem smislu se v naših samoupravnih lokalnih skupnostih razrešuje nasprotje med individualnim ter kolektivnim oziroma družbenim interesom. Množična udeležba prebivalcev v različnih oblikah lokalne samouprave je verodostojen izraz in stimulus njihove družbene integracije v lokalno skupnost novega tipa – sodobno socialistično lokalno skupnost.

Seveda pa proces realizacije takšne skupnosti ne poteka vsepovsod enakomerno. Naj omenimo samo primer osamljenih, majhnih kmečkih naselij, katerih prebivalci nimajo možnosti udeležbe v raznovrstnem družbenem življenju v svojem kraju (ki tega zaradi svojega majhnega obsega ne nudi) in ki se prav tako ne vključujejo v ustrezne družbene skupine večjih središč, ker so le-ta preveč oddaljena. V takšnih primerih je kmečko prebivalstvo, omejeno na primitivizem svoje vasi, do katere se ves ostali svet kaže kot nekaj tujega in – bolj ali manj – neznanega. Ker ni vključeno v širše družbene skupnosti, se z njimi ne identificira in ne pozna ali vsaj ne priznava potreb teh skupnosti kot svoje lastne. Zato prispevek, ki ga daje za potrebe teh skupnosti, ne daje svobodno – na osnovi spoznanj nujnosti –, temveč pod pritiskom državne oblasti. V primeri s tem ima mestni industrijski delavec precej drugačen položaj, saj so neposredno pred njim različni organi upravljanja in samoupravljanja, v katerih ima dosti priložnosti, da poleg svojih neposrednih spoznava tudi širše kolektivne oz. družbene potrebe in v veliki meri samostojno in svobodno odloča o delitvi svojega produkta za takšne potrebe.

Specifičnost naših lokalnih skupnosti se kaže tudi v njihovi družbeni strukturi. Z revolucionarno likvidacijo razrednega nasprotja so namreč šele nastali pogoji za izoblikovanje resničnih družbenih skupnosti vseh prebivalcev določenega teritorija (kakršnih ne pozna vsa zgodovina razredne družbe). Družbeni položaj posameznika v skupnosti in njegovo napredovanje (vertikalna družbena mobilnost) nista več "usodno" dana že ob njegovem rojstvu, temveč sta odvisna od njegovega osebnega prizadevanja, od njegove celokupne dejavnosti. Samo dejavnost ljudi postaja kriterij in osnova njihove družbene stratifikacije.

Na področju duhovnega življenja ljudi, njihove družbene zavesti oziroma kulture, je značilno prehajanje (ki odraža spreminjanje družbene strukture skupnosti) od konfliktnih osnovnih družbenih vrednot, ki so pospeševale diferenciacijo pripadnikov skupnosti v nasprotujoče si grupacije, na enotno sprejeto, splošnodružbeno vrednoto – socializem. Poleg tega pa že množična udeležba v duhovnem življenju lokalne skupnosti pomeni večjo informiranost in poznavanje dejanske problematike skupnosti in v zvezi s tem prav tako povečano subjektivno identifikacijo s skupnostjo. Informiranost in kulturna razgledanost je namreč prvi pogoj za samostojno odločanje v okviru lokalne samouprave; ta samouprava pa je način dezalienacije človeka in njegove integracije v socialistično skupnost prebivalcev določenega teritorija.

II.

Poleg izredne dinamike objektivnih družbeno-ekonomskih procesov je značilna za dogajanja na področju lokalnih skupnosti tudi izredna obsežnost zavestnega političnega usmerjanja teh procesov. Naša politična dejavnost si prizadeva, da bi pospeševala vse tisto, kar vodi do nastanka takšnih lokalnih družbenih skupnosti, v katerih bo namesto vladavine nad ljudmi prišlo "do upravljanja s stvarmi in vodenja produkcijskega procesa". Prizadevamo si izoblikovati take skupnosti, v katerih ne bo več privatno-lastniškega parazitizma, temveč bo na osnovi družbene lastnine produkcijskih sredstev prišlo do osvoboditve proizvajalca od meznega dela in "dezalienacije" produkta njegovega dela. Gre za nastajanje svobodne "asociacije proizvajalcev", v okviru katere se bodo brez oblastvenega prisiljevanja razreševala nasprotja med individualnimi in družbenimi interesi. Takšna skupnost bo vsakemu posamezniku – kot kulturno razviti in svobodni osebnosti – nudila vsebinsko bogate pogoje za realizacijo njegovih ustvarjalnih sposobnosti.

Cilji so daljnosežni; oblike načrtnega političnega vplivanja in poseganja v – bolj ali manj stihijsko – družbeno dogajanje so izredno raznovrstne. Naša politična praksa pa je tudi že globoko zaorala ledino na poti do uresničitve socialističnih lokalnih skupnosti. Cela vrsta njenih ukrepov je že rodila posledice v vsakdanjem družbenem življenju lokalnih skupnosti, tako da je (poleg dosedanjega stoletnega stihijskega odvijanja družbenih procesov) vedno večji delež teh procesov rezultat racionalnega, načrtnega človekovega usmerjanja.

Poglejmo samo nekatere od teh ukrepov:

Cela vrsta ukrepov se loteva pravnopolitičnega, ekonomskega, socialnega aspekta problematike utrditve *komune* kot socialistične lokalne skupnosti. Nadalje ukrepi, ki urejajo njihovo lokalno samoupravo vzporedno s procesom decentralizacije oblasti in zlasti s procesom deetatizacije t. j. odmiranjem državnih funkcij. Četudi z nezadostnim poznavanjem stvarno obstoječih tipov lokalnih skupnosti, njihovega obsega, struktur in funkcij, je bilo vendarle iz praktičnih ozirov nujno potrebno bolj ali manj definitivno vzpostaviti upravno-politični skelet komunalnega sistema.

Glede na to, da mora biti za socialistične odnose – "temeljno načelo popoln in svoboden razvoj slehernega posameznika" (Marx) – se je bilo treba lotiti organiziranja najrazličnejših služb, ki v neposrednem okolju človekovega bivališča učinkovitejše izvajajo določene dejavnosti oziroma funkcije, ki bi sicer omejevale svobodno in ustvarjalno dejavnost posameznikov. Tako se je zaradi nujnosti skupnega reševanja nekaterih najspešnejših potreb prebivalcev v neposrednem okolju bivališča rodila zamisel in neposredna politična akcija za načrtno organiziranje stanovanjskih in krajevnih skupnosti.

Čeprav je naša politična praksa pogosto izhajala od preveč splošnih predstav in idealov in je bila včasih prepuščena intuitivno zdravorazumskemu ukrepanju, je v celoti vendarle sistematično in uspešno usmerjala dogajanje na najrazličnejših področjih družbenega življenja v smeri k tem idealom. Od problemov družine v stanovanju in soseščini, otroškega varstva, zdravstvenega zavarovanja (kmečkega prebivalstva), do vzpostavljanja organizacijskih oblik družbenega upravljanja na področju kulture, prosvete, zdravstva in drugo, od urbanističnega in regionalnega planiranja in lokacije investicij do socialistične kooperacije na vasi: od problematike "polproletariata", razslojevanja vasi in občinskega samopriskvka za različne

lokalne potrebe, do položaja mestne občine, velikosti stanovanjskih skupnosti in komun ter tipologije lokalnih skupnosti sploh itd. itd.; povsod je naša politična praksa utirala pot nastajanja socialističnih lokalnih skupnosti.

Po tem, ko smo se na kratko ozrli na dva značilna aspekta družbenega dogajanja na področju lokalnih skupnosti pri nas (to je na dinamiko objektivnih družbeno-ekonomskih procesov in na obsežnost zavestnega političnega usmerjanja teh procesov) lahko vidimo, da nas tako eno kot drugo navaja še na novo vprašanje, kaj je z znanstvenim – sociološkim raziskovanjem obravnavanega dogajanja. Zanima nas, kakšno vlogo – pri vseh teh intenzivnih stihijskih in zavestno usmerjenih procesih – ima, ali bi jo morala imeti, sociologija lokalnih skupnosti?

Da bi odgovorili na ta vprašanja, se moramo najprej zaustaviti ob nekaterih načelnih konstatacijah.

- I. Ugotavljamo, da je tempo družbenega razvoja in spreminjanja v korelaciji s stopnjo oziroma obsegom znanja, ki je potrebno, da bi človek v enaki meri poznal in obvladal svoje družbeno okolje.
 1. Čim večja je družbena ustaljenost, tem bolj so načeloma predstave, oziroma indikativne sodbe ljudi adekvatne tej družbeni stvarnosti, ker je spoznavni proces dolgotrajnejši in zato tudi akumulirano znanje o takšni družbi večje.
 2. Čim večji je tempo družbenega spreminjanja oziroma razvoja, tem bolj neustrezne so indikativne sodbe ljudi o svojem družbenem okolju, ali toliko večje znanje je potrebno, da se stopnja njihove ustreznosti ne bi spremenila.
 3. Če se pri povečani dinamiki družbenega spreminjanja ustrezno ne poveča tudi poznavanje družbe, je tem bolj verjetno tudi vsaka zavestna, politična intervencija pomanjkljiva ali neuspešna.
- II. Različna stopnja znanja je potrebna tudi – pri danem tempu družbenega spreminjanja – glede na to, kako obsežne spremembe hočemo uveljaviti. V čim večjem obsegu hočemo zavestno usmerjati objektivno družbeno dogajanje, čim bolj daljnosežne spremembe poskušamo načrtno in racionalno realizirati, tem večje znanje je potrebno, da bi bila naša intervencija adekvatna in uspešna.

Če je obstoječe družbeno stanje (na primer kapitalistični družbeni red) istočasno tudi družbeno politični cilj, potem – iz tega izhodišča gledano – znanstveno raziskovanje niti ne bi bilo potrebno. Čeprav pa si na primer buržoazija postavlja za cilj samoohranitev obstoječega družbenega reda, jo pa po drugi strani objektivni družbeni razvoj (zgoraj pod točko I.) sili, da vendarle razvija znanstveno raziskovanje, da bi tako sistematsko odkrivala nova "zdravila", ki bi lahko podaljšala življenje obstoječemu družbenemu redu.

S temi – sicer zelo splošnimi – ugotovitvami smo že nakazali tudi povsem specifično, če že ne izjemno pomembno, vlogo sociološkega raziskovanja problematike lokalnih skupnosti v Jugoslaviji. Potrebo in utemeljenost tega raziskovanja smo sicer prikazali le iz dveh – za Jugoslavijo – specifičnih izhodišč. Vendar nam tako izredna dinamika objektivnega dogajanja na področju lokalnih skupnosti – ko se izredno hitro razkraja tisto, kar je bilo do sedaj stoletja "normalno" in "običajno", in se, s še neznanimi posledicami uveljavlja novo – kot tudi obsežno načrtno politično usmerjanje tega dogajanja, predstavlja zadostno utemeljitev in potrebo po prav tako obsežnem in razvitem sociološkem raziskovanju lokalnih skupnosti.

Drugo pa je vprašanje, v kolikšni meri takšno raziskovanje že obstaja in ali se je že izoblikovala posebna znanstvena disciplina o tem predmetu. V zahodnih državah proučujejo problematiko v lokalnih skupnostih predvsem v okviru "sociologije mesta" (urbane sociologije) in "sociologije podeželja" (ruralne sociologije). Tako ena kot druga je nastala predvsem iz praktičnih potreb (na primer formiranje ruralne sociologije v ZDA v neposredni zvezi z reševanjem gospodarske krize v kmetijstvu). Zato pa so tudi njuna teoretična izhodišča dokaj problematična. Če pogledamo kateri koli učbenik urbane ali ruralne sociologije, se bomo zmeraj lahko zaustavili ob vprašanju definicije predmeta ene in druge discipline.

Čeprav obstaja cela vrsta različnih kriterijev, ki s stališča posameznih strok (na primer pravne, zgodovinske, arhitektonske, demografske oziroma statistične itd.) razločuje mestne in podeželske skupnosti, do sedaj še ni uspelo formulirati sociološkega kriterija za njihovo razlikovanje. Dogajanje v sodobnosti nam nakazuje, da bo to v bodoče še manj mogoče, ker se družbeno življenje prvih in drugih medsebojno vedno bolj izenačuje in prepleta. Gre samo še za gradacijo na kontinuumu od najbolj podeželskih do najbolj mestnih skupnosti.

Zato se tako v svetu kot pri nas v zadnjih letih vedno bolj jasno izoblikuje "sociologija lokalnih skupnosti", ki integralno raziskuje tako mestne kot podeželske skupnosti in tudi njihove medsebojne odnose. Lokalne skupnosti proučuje kot specifično obliko družbenih skupin ter se pri tem poslužuje metodologije in teoretičnih spoznanj (splošne sociologije) o družbenih skupinah. Sicer pa lahko rečemo, da je s tega področja še zelo malo takšnih empiričnih raziskav, ki bi striktno ustrezale zahtevam znanstvene metodologije ter sistematsko in celovito obravnavale posamezne tipe lokalnih skupnosti.

Bodisi zaradi svojega prakticističnega izhodišča bodisi zaradi nestrokovnosti in diletantizma izvajalcev ostaja veliko število raziskav in ravni gole deskripcije neke konkretne skupnosti, brez kakršnih koli teoretičnih pospešitev. Po drugi strani pa v zadrevni literaturi naletimo na številna "kabinetsko" nastala teoretska stališča in ugotovitve, ki so še povsem hipotetične narave. Šele s sistematičnim povezovanjem obstoječih teoretičnih postavk s konkretnim empiričnim raziskovanjem bomo lahko prišli do preverjenih ugotovitev in splošnoveljavnih zakonitosti.

RAZISKOVANJE MEST IN UPORABA NJEGOVIH REZULTATOV

Uvod

Vprašanja v zvezi z uporabo rezultatov (urbanih) družboslovnih raziskav kažejo značilno protislovje: po eni strani so skoraj najpogostejša tema znanstvene in razvojne politike, po drugi strani pa – kot nerešeni problemi – že skozi desetletja izstopajo s svojo “trmoglavo” vztrajnostjo. Očitno, sama zahteva po tesnejšem povezovanju “teorije in prakse” še ne zadostuje. Če še tako pogosto ponavljamo splošno *zahtevo* in nakazujemo *pomen* zblíževanja in konkretnih oblik sodelovanja med raziskovalci in uporabniki,⁷² s tem še nismo dosti napravili. Zato pa je treba poglobiti analizo in razkrivati najpomembnejše vzroke, zaradi katerih do tega dejansko ne pride (v zadovoljivi meri). Šele na podlagi takšnih spoznanj bomo lahko opredelili, kako naj bi sistematično povečevali vlogo znanstvenih spoznanj v odločanju in planiranju na ravni mesta ali regije.

Žal nimamo na voljo temeljitih empiričnih raziskav te problematike, na katere bi se lahko oprli tudi v našem prispevku. Nekatera temeljna teoretična dela, tako v sociologiji in filozofiji nasploh (na primer Juergen Habermas, 1972), kot tudi v okviru “urbane sociologije” (Manuel Castells, 1972), lahko dajejo okvirno usmeritev. Vendar se na njih ne navezujejo potrebne operacionalizacije do tiste ravni konkretnosti, ko bi dejansko lahko postale akcijsko izhodišče za reševanje problemov v praksi. Hkrati pa srečujemo veliko število – bolj ali manj – ad hoc, obrobni kritičnih pripomb, ki si jih izmenjujejo raziskovalci in uporabniki.

Raziskovalci največkrat opozarjajo na – “practicizem”, “pragmatizem”, na vsebinsko, prostorsko in časovno omejenost delovanja v praksi, ki – kot tako – nima temeljnih predispozicij in absorpcijske zmožnosti za uporabo rezultatov raziskav. V praksi prevladuje rutinsko opravljanje tekočih zadev, ni pa nobenega, ki bi se ukvarjal s strateškimi vprašanji dolgoročnega razvoja mest in regij. Z druge strani, to je zlasti s strani urbanistov in odločevalcev, pa spet prihajajo pogoste pripombe glede družboslovnih raziskav, češ da gre za – “grobe posplošitve”, za “neuporabno filozofiranje”, za nestrokovnost, ki se skriva izza abstraktne terminologije itd.⁷³

Takšna zaostritev na tej relaciji je torej primeren izziv za analizo, kar hkrati ustreza tudi sociološkemu pristopu k pojasnjevanju te problematike. V našem prispevku se bomo sicer omejili le na *eksplorativno in hipotetično* razkrivanje nekatere razsežnosti predmeta obravnave. V tej razgrnitvi problematike pa se bomo vendarle poskušali:

- čim bolj približati identifikaciji konkretnih protislovij v zvezi z (ne)uporabo rezultatov in
- nakazati tudi širši, sociološko-teoretični okvir za dialektično pojasnjevanje teh vprašanj.

⁷² Takšne težnje se namreč kažejo v praksi v prizadevanju, da bi nasploh povečali uporabo rezultatov znanstvenega raziskovanja.

⁷³ Nekatero kritično pripombo v tej smeri najdemo na primer v: Vladimir Mušič, 1980; Ray Pahl, 1977 idr.

Ob takšni usmeritvi se ne bi smeli omejiti na statično obravnavo razmerja “rezultati” – “uporaba”. Upoštevati bi morali tudi vzratni vpliv uporabe, ki s svoje strani pogojuje dinamiko spoznavnega procesa. Oboje pa poskušamo postavljati v širši razvojni kontekst lokalnega, regionalnega in globalno-družbenega razvoja. Šele v tem širšem družbenem kontekstu lahko najdemo pojasnilo, zakaj se sploh na določeni stopnji razvoja kaže *potreba po znanju in raziskovanju* in kako konfliktni interesi pogojujejo uporabo rezultatov.⁷⁴

Razvojni kontekst pojasnjevanja

V našem prispevku naj bi sledilo vprašanje, kako povečati uporabo raziskovalnih rezultatov. Vendar se zdi najprej potrebno osvetliti, kaj nasploh pogojuje to uporabo. Ne da bi se spuščali v sistematično razpravo o tem, bomo vendarle poskušali vsaj opozoriti na najširši, zgodovinsko-razvojni okvir pojasnjevanja tega vprašanja.

Karl Marx in Friedrich Engels sta v Nemški ideologiji prikazala – lahko bi rekli najvišjo možno stopnjo neizkoriščenosti spoznanj v pogojih nerazvite, atomizirane družbe. V takšni situaciji “je moral biti vsak izum odkrit vsak dan znova in v vsakem kraju posebej”. Prostorska izolacija in časovna diskontinuiteta sta torej onemogočali akumulativnost in s tem v temelju omejevali tudi uporabo doseženih spoznanj.

Če sledimo razvoj – kot *dialektiko enotnosti nasprotij procesa povezovanja in osamosvajanja* posameznikov in družbenih skupin – s tem nakazujemo tudi že elemente za pojasnjevanje naše teme. Z industrijsko revolucijo in pospešeno urbanizacijo se je začela najbolj množična družbena preobrazba, ki je porodila *potrebo po znanju in raziskovanju*. Povečevanje možnosti odločanja o alternativah je hkrati nakazovalo dolgoročno smer spreminjanja človekovega položaja – od objekta k subjektu – v danem prostorskem in družbenem okolju. Največja omejitev v tem procesu emancipacije je ostala razredna neenakost in zlasti podrejeni položaj delavskega razreda. Gledano v razvojni perspektivi, kot je bilo že dostikrat ugotovljeno v marksistični literaturi, pa ravno interesi delavcev prebijajo *razredne meje spoznavanja*.

Prav tako pa velja, da vsaka oblika dominacije in podrejanja (bodisi direktno ali pa zelo prikrito kaže svoj razredni značaj in) postavlja meje spoznavanju dejanskih razmer in uporabi spoznanj za spreminjanje obstoječega stanja. Kolikor namreč spoznavanje že v sebi nosi potencial spreminjanja – še zlasti, če to postane element razredne zavesti, kot je nakazoval Marx – potem lahko pričakujemo, da bodo predvsem dominantne sile v družbi ali lokalni skupnosti postavljale tudi meje raziskovanju in uporabi njegovih rezultatov. Te meje bo določal interes za ohranitev temeljev obstoječega sistema dominacije. Po drugi strani pa je ravno v interesu delavcev, da znanost čim bolj brezobzirno in nepristransko razkriva dejansko stanje in možnosti za njegovo preseganje (glej tudi Andrej Kirn, 1978).

Stopnjo razširjenosti in uporabe – predvsem družboslovnih – raziskovanj torej lahko tudi v okviru konkretnega mesta pojasnujemo kot izraz razmerja sil konfliktnih interesov. Pri tem razkrivamo značilno protislovje:

⁷⁴ Ob tem bi lahko navedli – sicer z nekega drugega področja, pa vendarle – ilustrativni primer: V nekaterih zelo odmaknjenih planinskih predelih v Bosni so imeli sodniki za prekrške dosti opravka z izrekanjem kazni staršem, ki niso pošiljali svojih otrok v šolo. V njihovem izoliranem tradicionalnem podeželskem okolju kmetje še niso bili prepričani o *potrebi po “novem znanju”*.

- a) na eni strani gre za tiste, ki imajo največjo moč, vendar pa omejen interes za razkrivanje dejanskega stanja,
- b) na drugi strani pa za tiste, ki nimajo (dosti) moči ali vpliva na odločanje v mestu, vendar pa bi bilo v njihovem interesu, da se v popolnosti razkrije dejanske razmere. V tem smislu predvsem stopnja koncentracije vpliva na posameznih ravneh (lokalni, regionalni, nacionalni itd.) in pogojuje tudi "domet" raziskovanja in aplikacije rezultatov.⁷⁵

Na drugem mestu smo že prikazali, kako se je na primer vzporedno s političnim razvojem v Jugoslaviji, to je predvsem z uveljavljanjem samoupravljanja, povečevala tudi vloga sociološkega in politološkega raziskovanja (Zdravko Mlinar, 1980). Samoupravljanje izredno razširja krog samostojnih subjektov, ki sodelujejo v odločanju na ravni mesta ter ožjih in širših teritorialnih enot. S tem pa se povečuje tako število "oddajnikov" informacij kot tudi "sprejemnikov"; oboje pa razširja prostor analitičnega in raziskovalnega dela tako v zvezi s sprotnim reševanjem "vsakdanjih" problemov mesta kot tudi – še zlasti – v zvezi s planiranjem njegovega nadaljnjega razvoja.

Ob takšni temeljni, dolgoročni razvojni usmeritvi izstopata dva razloga, zaradi katerih je še posebej omejena vloga družboslovnega raziskovanja:

Po eni strani se v tem razvojnem procesu, s povečevanjem samostojnosti in povezovanja ljudi v mestu toliko povečuje družbena kompleksnost, da jo družbene znanosti s svojim pojmovno-teoretičnim in metodološkim instrumentarijem ne *obvladujejo*. Ker večina raziskav le parcialno, segmentalno posega v takšno kompleksno celoto, kot je mesto, s tem ne daje primerne podlage za celovito planiranje in odločanje. Nerešeni problemi na področju družbenih znanosti se tako prenašajo na prakso in v njej še potencirajo. Lahko bi celo rekli, da marsikakšna kritika (za katero lahko v Jugoslaviji rečemo, da je kar razbohotena) na račun urbanistov konec koncev zadeva družboslovce. Vendar pa širša javnost glede tega ni osveščena in kritično nastopa le v odnosu do posledic, ki so najbolj vidne, ali ki jih ljudje negativno občutijo v vsakdanjem življenju (neustrezno stanovanjsko okolje, promet, ipd.).

Po drugi strani pa je omejena uporaba (in sploh vloga) družboslovnih raziskav v nasprotnem pomenu, to je zato, ker v nakazani smeri razvoja še nismo presegli omejitev razredne družbe. Čim bolj so v konkretni situaciji (mestu) prisotne sile, ki poskušajo zadržati razredno neenakost, tem več bo tudi najrazličnejših konkretnih oblik omejevanja družboslovnega raziskovanja. Pri tem gre – v mednarodnem merilu – lahko za politične sile, ki direktno reprezentirajo interese kapitala, ali pa za bolj ali manj osamosvojeno birokracijo in tehnokracijo. Da tu ne gre le za abstraktno ideološko razmotrivanje, nam kaže izredna razvejanost te problematike v različnih družbenopolitičnih kontekstih (glej tudi Peter Jambrek, 1981). Pri tem gre na primer za vprašanja, koliko tisti, ki imajo največji vpliv na odločanje v mestu, zaradi svojih partikularnih interesov pristransko vplivajo tudi na to:

- kaj se izpostavi kot problem za raziskovanje,
- kaj se ignorira, zapostavlja ali prikriva, – kako se poskuša preusmeriti pozornost na drugo področje,

⁷⁵ Čeprav razpravljamo o mestu, na današnji stopnji medsebojne odvisnosti ne moremo abstrahirati višjih ravni, ki lahko prav tako, ali pa še bolj odločilno pogojujejo raziskovanje in uporabo rezultatov na ravni mesta.

- s kakšnimi sredstvi se omogoča (podpira ali omejuje) raziskovanje,
- ali se omogočata objava rezultatov in njihova dostopnost ožjemu ali širšemu krogu,
- katera spoznanja se selekcionirajo za prezentiranje javnosti, – s kakšno stopnjo zavzetosti se pristopa k oblikovanju in realizaciji programov za spremembo stanja,
- koliko se nagrajuje konformistično prezentiranje “rezultatov” in kakšen je odnos do kritičnih ugotovitev itd.

Vsa ta vprašanja torej zadevajo družbeni položaj – tako naročnika, kot raziskovalca in uporabnika. V teh relacijah se kaže tudi splošni odnos med politiko in znanostjo. V jugoslovanskem kontekstu je ta odnos zelo jasno opredelil Edvard Kardelj. Optimalna rešitev naj bi omogočala po eni strani *samostojnost* raziskovalca (znanosti), vendar sočasno tudi njegovo neposredno *povezanost* z aktualnim družbenim dogajanjem. Vsako odstopanje od takšne zahteve pomeni tudi zmanjševanje vloge znanstvenika oziroma raziskovalca. Analitiki, ki na primer delujejo v strokovnih službah mesta in dobijo povsem podrejeni položaj glede na arbitrarno poseganje vplivnih posameznikov, praviloma ne morejo v polni meri realizirati svoje potencialne vloge. Na drugi strani pa, kot bomo še videli, tudi popolna samostojnost (ob nepovezanosti z danim okoljem), ne more voditi k rezultatom, ki bi lahko bistveno vplivali na spremembo tega okolja (glej tudi v: E. Kardelj, 1979).

Pri tem gre seveda za premagovanje določenega protislovja, saj povezanost, vključenost v določenem pomenu tudi omejuje samostojnost (vzemimo na primer zahtevo po lojalnosti do domačega kraja, “lokalpatriotizem”, ipd.). Podobno pa se samostojnost izraža tudi v kritičnosti, ki kaj hitro vodi do prekinitve stikov z okoljem (glej o tem še kasneje).⁷⁶

Tako kot proces osamosvajanja subjektov znotraj posameznega mesta, tako tudi njihovo povezovanje, v regionalnih, nacionalnih in mednarodnih okvirih intenzivira spoznavni proces in povečuje njegovo vlogo. Čim bolj se širi povezanost v prostoru in s tem presega tudi parohializem in etnocentrična miselnost, tem večjo lahko – pri nespremenjenih drugih pogojih – pričakujemo tudi izkoriščenost rezultatov raziskovanj. Žal pa tudi še v času, ko se približujemo letu 2000, najdemo v Evropi na stotine raziskav, ki s svojimi rezultati vznikajo in zamirajo v lokalnih in provincialnih okvirih. Na neki način gre torej še vedno za podobno situacijo, kot sta jo Marx in Engels karakterizirala v zvezi z obravnavo primitivnih skupnosti. Jezikovne, politične, geografske in druge bariere omejujejo izmenjavo izkustva. Vsako mesto predvsem samo zase išče rešitev določenega problema, bodisi da začenja z analizami od začetka (ne upošteva rezultatov drugih) bodisi da podaljšuje najdražjo obliko šolanja, to je *učenje na svojih lastnih napakah*.

“Urbane” raziskave in relevantni rezultati

Ker naj bi pojasnjevali (ne)uporabo rezultatov “urbanih raziskovanj”, moramo najprej pojasniti diskriminacijsko vrednost te oznake. Le-ta naj bi nas usmerjala

⁷⁶ Na ta problem so naleteli tudi raziskovalci lokalnih skupnosti, ki so uporabljali metodo “opazovanja z udeležbo” in so po eni strani sicer globlje spoznali dejanske razmere, po drugi strani pa mogoče s tem le enostransko upoštevali določene partikularne interese. (Glej tudi: Collin Bell, Howard Newby, 1971, str. 54–81).

na tista raziskovanja in njihove rezultate, ki so najbolj relevantna in najbolj neposredno pogojujejo planiranje in sploh odločanje in delovanje glavnih akterjev v urbanem razvoju. Vendar pa na današnji stopnji razvoja oznaka "urbano" lahko že *bolj zavaja kot usmerja in olajšuje identifikacijo* relevantnih spoznanj. Če se namreč omejimo na izkoriščanje izsledkov le tistih raziskav, ki izrecno nastajajo pod tem imenom (urbano), smo že s tem lahko napravili več škode kot koristi. Glede na razvojne procese je namreč simptomatično, da nam "eksplicitno urbane" raziskave ponujajo dosti manj pomembnih in relevantnih izsledkov kot pa raziskovanja izven teh okvirov.

Tako se po eni strani brez podlage ustvarja ali ohranja napačno prepričanje, da tisto, kar ne nosi oznake "urbano", ni posebej relevantno za planiranje na ravni mesta. S tem torej sami prispevamo k umetnemu zoževanju in k manjši izkoriščenosti razpoložljivega znanja. Glede sociologije bi na primer lahko rekli, da je dosti bogatejših spoznanj po raznih drugih področjih tako imenovanih "posebnih sociologij" ter v okviru splošne sociološke teorije kot pa znotraj "urbane sociologije". To je sicer zelo preprosto in lahko sprejemljivo spoznanje za sociologe, ne pa – v toliki meri – tudi za planerje in odločevalce, ki delujejo na ravni mesta.⁷⁷

Ravno za tiste strokovnjake ali politike, ki se le "od zunaj" seznanjajo z rezultati socioloških in politoloških raziskav, je še toliko bolj verjetno, da bodo pod vplivom zunanjih oznak (na primer če ne gre za "urbano" sociologijo) pustili ob strani bogato relevantno vsebino.

Po drugi strani pa raziskave, ki jih označujemo kot "*urbane raziskave*" in s tem pretendirajo na obravnavo specifičnih spoznanj o mestu, dejansko posredujejo rezultate z dosti *širšo uporabnostjo*, ne da bi to nakazovale tudi s svojim imenom. Na ta način ne pride do vzpostavitve stika s širšim krogom potencialnih uporabnikov, ki niso primarno zainteresirani za mesto (predvsem v njegovih fizičnih razsežnostih), kot na primer tisti, ki se ukvarjajo s problemom razvoja podeželja in kmetijstva, ali pa s tistimi, ki bi lahko s pridom izkoristili ta spoznanja tudi v širšem teoretičnem in metodološkem smislu.⁷⁸

Z vztrajanjem pri "urbanah raziskovanjih" zelo hitro zaidemo v nekakšen *redukcionizem iz družbenega na fizično*. Tako je značilno, da tudi sociologi dostikrat takšnih pojmov, kot sta "mesto", "lokalna skupnost", ne opredelijo ali upoštevajo glede na specifično družbeno vsebino, temveč dejansko, "na tihoma" pristajajo na bolj ali manj arbitrarne, fizične kriterije.⁷⁹ Takšen fizični redukcionizem pomeni, da smo

⁷⁷ Do teh spoznanj smo med drugim prišli v stikih s slušatelji (planerji) na podiplomskem študiju prostorskega in urbanističnega planiranja. Tu se je pokazala velika potreba, da smo podali tudi selektivni prikaz rezultatov raziskovanj na številnih drugih področjih sociologije. Pri tem je šlo na primer za spoznavanja s področja sociologije dela, sociologije prostega časa, sociologije družine, ruralne ali agrarne sociologije, politične sociologije, teorije razvoja itd. To potrebo upoštevajo tudi nekateri drugi avtorji na primer Miroslav Živković v okviru podiplomskega študija "Stanovanje", Arhitektonski fakultet, Beograd, ki je pripravil za slušatelje širši pregled relevantne sociološke snovi.

⁷⁸ Pri tem ne bi želeli ponavljati že dosti znanih splošnih razprav o pomenu in smislu uporabe termina "urbano", na kar je kritično opozorila že Ruth Glass v šestdesetih letih, ali pa kasneje Manuel Castells, Pickwance idr., pač pa lahko bolj specifično glede na našo temo razprave, pokažemo, na praktični implikacije takšne persistence nekaterih preživelih koncepcij. V Zagrebu izhaja in uspešno deluje specializirana sociološka revija "Sociologija sela". Vendar so v zvezi s tem nastali pomisleki, ker številna objavljena dela ne pridejo do potencialnih uporabnikov in zastajajo v ožjem, relativno zaprtem krogu, kot pa bi to terjala predstavljena vsebina.

⁷⁹ V znanih pregledih različnih definicij lokalne skupnosti močno izstopa njena fizična dimenzija

se odrekli obravnavi specifične, družbene in sociološke vsebine in s tem je – po implikacijah – nakazano, kako je omejena tudi uporaba rezultatov tovrstnih raziskav.

Mesto z razvojem izgublja pomen kot determinacijski in pojasnjevalni okvir razvojnih procesov glede na to, da:

- a) se je treba vedno bolj neposredno obračati na številne osamosvojene subjekte znotraj mesta in
- b) je vse bolj intenzivno povezan in prepleten z vse širšim prostorsko-družbenim okoljem.

Zmeraj manj je tistega, kar je veljavno za mesto nasploh, in "povprečne vrednosti" vsebujejo zmeraj manjši delež informacije o dejanskem stanju. Toliko, kolikor po eni strani prihaja do preseganja temeljne razredne neenakosti, se po drugi strani povečuje število različnih avtonomnih subjektov, na katere se mora obračati raziskovalec kot na vire informacij. Sočasno pa se povečuje tudi raznovrstnost uporabnikov rezultatov raziskovanj. Tudi v tem pogledu grobi okvir – "mesto" (pa tudi osrednje institucije mesta itd.) – ne zagotavlja, da bodo dosežena spoznanja "napotena" na pravega naslovnika. Čim bolj rezultati torej ostajajo na ravni "povprečnih vrednosti", tem manjša je njihova točnost in uporabna vrednost.⁸⁰

V naši razpravi se pretežno omejujemo na družboslovne urbane raziskave in probleme njihove uporabe. Zato bodo naši sklepi lahko različni od tistih, do katerih bi prišli na nekaterih drugih disciplinarnih področjih, na primer v gradbeništvu, arhitekturi ipd. Medtem ko je značilno, da je vsaj do sedaj šlo v sociologiji za večjo prisotnost temeljnih in splošnejših raziskovalnih tem, pa so gradbeništvu, arhitektura in tudi ekonomske študije prisotne dosti bolj neposredno kot sestavine planiranja in gradnje mest. Na splošno torej nakazujemo, da je treba presojati uporabo raziskovalnih rezultatov v najširših okvirih: upoštevati tako teoretične kot aplikativne raziskave, tiste, ki se nanašajo na konkretno mesto, kjer prihaja do njihove uporabe, kot tudi druge, ki so le posredno uporabne.

Spoznanja, njihova uporabnost in uporaba

Čeprav se lahko sklicujemo na geslo "cognoscere est mutare", ki velja le v širšem pomenu, bi bilo hkrati napačno predpostavljati, da je spoznanje o možni rešitvi – v bistvu – že sama rešitev. Praksa vsakodnevno potrjuje, da je idejna rešitev še daleč od dejanske spremembe, do katere v končni konsekvenci lahko privede. Vendar pa se je na podlagi delitve dela oblikovalo vrsto relativno zaprtih in "samozadostnih krogov", ki nimajo potrebnih stičišč in med katerimi ne prihaja do medsebojnega oplajanja. Pri tem gre bodisi za razmerje med znanostjo in prakso ali pa za ožja področja samega raziskovanja.⁸¹

(glej npr. George H. Hillery, 1955), ko pa gre za obravnavo mesta, se kljub ugotovitvam o širjenju njegovih vplivov navzven, le-to dejansko največkrat upošteva le v ozkih okvirih fizično strnjene naselitve.

⁸⁰ Na tem mestu se ne moremo spuščati v podrobnejši prikaz metodoloških implikacij povedanega. Vendar pa je evidentno, da se z razvojem spreminjajo tako viri informacij, njihova vsebina kot tudi uporabniki. V zvezi s tem glej tudi – Zdravko Mlinar, Henry Teune, 1978.

⁸¹ Tako značilno nastajajo – že skozi desetletja – kritične razprave o ločenosti teorije in prakse, o nepovezanosti fundamentalnih, aplikativnih in razvojnih raziskav, o barierah med znanstvenim in strokovnim delom ipd.; žal te razprave ostajajo brez učinka, tako kot so neučinkoviti tudi politični apeli o tem, da je potrebno povezovati teorijo in prakso ipd.

Še zlasti v času formiranja posameznih znanstvenih disciplin, ko le-te poudarjajo svojo specifično identiteto (vzemimo na primer sociologijo ali politologijo), je značilna določena "preokupacija s samim seboj". Pogrešamo pa določnejše predstave in osveščenosti o tem, kako dolga je še pot in kateri so še manjkajoči členi, da bi prišlo do praktične uporabe doseženih spoznanj. Če upoštevamo Marxovo usmeritev, da ne gre le za to, da bi svet *razlagali*, temveč za to, da ga *spremenimo*, potem lahko ob takšni usmeritvi razkrivamo številne manjkajoče člene med spoznavnim procesom in procesom uvajanja konkretnih sprememb na ravni mesta, regije ali širše družbe. Za razliko od naravoslovja, ki se lahko opira na razvejani niz tehničnih disciplin in raziskovanj kot veznih členov do prakse, se v družboslovju šele osveščamo potrebe po takšni "prevajalski službi". Nasploh je bilo dosedanje družboslovno raziskovanje preveč omejeno na bolj ali manj statično – prikazovanje stanja. Pogrešamo pa dinamične, razvojne komponente in raziskovanja pogojev mobilizacije razvojnih potencialov.

Ugotovitev o stopnji (ne)izkoriščenosti rezultatov raziskovanj bo zelo različna glede na to, ali upoštevamo uporabo v ožjem ali širšem pomenu. V ožjem pomenu gre predvsem za značilno relacijo med naročnikom in raziskovalcem, na primer med zavodom za planiranje in inštitutom za sociologijo. Vendar iz konkretnih primerov lahko povzamemo, da naročniki raziskav sami neposredno uporabijo le zelo majhen delež predloženih spoznanj. Tudi če se naročniku povsem izpolnijo njegova pričakovanja od raziskave, ostaja širši krog potencialnih uporabnikov. Rezultati analitičnega in raziskovalnega dela so lahko podlaga ne le odločanja, temveč tudi informiranja in izobraževanja. Glede na to se vse bolj razširja število potencialnih uporabnikov. Sočasno pa v praksi prihajamo do nasprotnih spoznanj, na primer o tem, kako celo naročniki dostikrat upoštevajo opravljene raziskave (na primer za potrebe urbanega planiranja) le kot zunanjo manifestacijo in formalni izkaz temeljitosti priprav in kot obliko legitimizacije predloženih rešitev. Ob tem pa se včasih le malo spuščajo v razkrivanje številnih implikacij dobljenih spoznanj. Tako pridemo do presenetljivega protislovja, ko ugotavljamo, da ravno na tistih področjih, kjer je bilo opravljeno najmanj raziskovalnega dela, naletimo tudi na najnižjo stopnjo izkoriščenosti rezultatov.

Ob tem se zdi potrebno razločevati dva pojma: *uporabnost* in *uporaba*. Uporabnost kaže na kvaliteto samih rezultatov. Pri tem pa ni rečeno, da se z višjo stopnjo uporabnosti vzporedno povečuje tudi stopnja dejanske uporabe rezultatov. V zvezi s tem bi lahko nakazali naslednje značilne situacije:

	uporabnost	uporaba
A.	+	+
B.	+	–
C.	–	+
D.	–	–

Pri tem sta zanimivi zlasti dve neskladji. Neskladje B (glej v tabeli) na tipičen način opozarja na neizkoriščenost že pridobljenih in potencialno uporabnih rezultatov raziskovanj. Bolj presenetljiva je misel, da gre prav tako za realne situacije v

primeru C, ko bi – nekoliko poenostavljeno – lahko rekli, da tudi rezultati, ki jih ne bi mogli kvalificirati kot uporabne (na primer tiste, do katerih se ni prišlo po neki znanstveno rigorozni metodologiji), “doživijo” svojo aplikacijo, v strokovnih ali političnih odločitvah. V takšnih primerih lahko pride do zavajanja uporabnikov in do bolj ali manj daljnosežnih, škodljivih posledic. To vprašanje nastopa pogosto tedaj, ko raziskovalci sledijo pričakovanjem in pritisku s strani naročnika.

Nekatera protislovja v zvezi z uporabo rezultatov urbanih raziskovanj

Operativna vključenost in kritična distanca

Stopnja uporabnosti in uporabe rezultatov urbanih družboslovnih raziskav je v veliki meri le izraz razrešitve naslednjega protislovja.

Na eni strani nastopa zahteva s strani “praktikov”, da se morajo tudi družboslovci čim bolj neposredno vključevati v delovne teame, ki operativno razrešujejo aktualne probleme mesta. To zahtevo spremlja očitek, da so zlasti sociologi in politologi preveč odmaknjeni od konkretne problematike, da ostajajo preveč le na splošni ravni (“le filozofirajo”), da niso razumljivi ipd.⁸²

Na drugi strani pa izstopa zahteva po kritični distanci do obstoječe prakse (odločanja in planiranja) na ravni mesta. To je zahteva, da je treba z vidika razvojne perspektive oceniti, kaj je tu bistveno in nebistveno, perspektivno ali preseženo in kaj dejansko služi katerim interesom. Gre torej za odklanjanje, da bi kar nediferencirano služili kakršnimkoli ciljem.

Način razreševanja tega protislovja se seveda razlikuje v odvisnosti od političnega sistema širše družbe, ki ji mesto pripada, pa tudi od tega, kakšna je usmeritev vodilnih političnih sil na ravni samega mesta. Pri tem je lahko v ospredju ideološko-politično razhajanje zaradi različnih vrednot (ciljev in interesov), kar je bilo zlasti poudarjeno v nekaterih razpravah sociologov iz zahodnoevropskih dežel.⁸³ Vendar pa razhajanja ostajajo tudi v primerih, ko ne gre za razliko v temeljnih vrednostnih orientacijah “teorije” in “prakse”.⁸⁴

Tudi tedaj, ko tako urbanisti kot družboslovci – raziskovalci (vsaj deklarativno) izražajo svojo privrženost istim temeljnim družbenim vrednotam, še vedno ostajajo pomembne razlike v njihovih pogledih in prepričanjih o vlogi raziskovalnega dela v urbanem razvoju. Takšna razhajanja so toliko bolj razumljiva, dokler je večina družboslovnega raziskovanja mest osredotočena v nekaj centralnih znanstvenih institucijah, medtem ko večina urbanistov (v ožjem, konvencionalnem smislu, kar praktično pomeni predvsem – arhitektov) trajno deluje v reševanju konkretne problematike posameznih mest. Raziskovalci-sociologi pa – zlasti v manjših mestih – nastopajo le kot nekakšni “obiskovalci” od zunaj, toliko da opravijo naročeno

⁸² Ob tem se praviloma niti ne upošteva drugo dejstvo, namreč da gre za ogromno nesorazmerje med številom strokovnjakov bolj “praktičnih profilov”, ki so zaposleni v planskih in upravnih institucijah mesta, ter zaposlenih sociologov in politologov, za katere bi skorajda lahko rekli, da so le izjemoma prisotni v teh istih institucijah. Analizo disciplinarne sestave strokovnjakov v planskih institucijah so opravili sodelavci Urbanističnega inštituta SRS (glej Smilja Repič-Burgar in drugi, 1980).

⁸³ Na primer na simpoziju o planiranju mest in teritorialnih skupnosti, Inštitut za filozofijo in sociologijo, Varšava, 1978 (E. Mingione, J. Lojcir idr.).

⁸⁴ To se je na primer pokazalo tudi v razpravi v okviru poljsko-jugoslovanskega seminarja o urbani strukturi in razvoju, FSPN, Ljubljana, 1980. Glej na primer Pavel Gantar, 1980, Rudi Jakhel, Aleš Šarec in drugi.

raziskavo. Zato pa so manj seznanjeni s podrobnostmi življenja ter dejanskim vplivom in s prikritimi interesi, ki lahko igrajo odločilno vlogo tudi v planiranju.

V takšnih okoliščinah raziskovalec še naprej ohranja značilno "klasično vlogo", ki se omejuje predvsem na zbiranje podatkov ter na prikaz in analizo *obstoječega stanja*. Ne spuščajo pa se v vprašanje, kako dobljena spoznanja prevesti v planske dokumente, v ustrezne politične ukrepe in sploh kako zgraditi strategijo mobilizacije razvojnih potencialov ob upoštevanju protislovnosti razvojnih ciljev.⁸⁵

Poleg a) ideološko-političnih razlik in odnosa raziskovalca do prevladujočih vrednostnih usmeritev, b) institucionalnih okvirov delovanja (raziskovalec znotraj ali izven ustreznih institucij mesta), c) disciplinarnih, vsebinskih razlik (na primer arhitektura, sociologija), je treba upoštevati tudi še vrsto konkretnih vprašanj, ki zadevajo način, metodologijo in pogoje delovanja raziskovalcev-analitikov v zavodih mesta.

Tudi primeri – sicer redki – ko so se mladi sociologi zaposlili v mestnih (planskih) institucijah, tako da redno operativno delajo na konkretnih nalogah, kažejo, da s tem problem vendarle še ni rešen. Tu se srečujejo s številnimi omejitvami, zaradi katerih strokovno znanje ne morejo kreativno vnašati v ustrezne (planske) rešitve. V njihovem delu prihaja do frustracije ravno zaradi omejitev, zaradi katerih ne morejo uveljaviti svoje samostojnosti in izpopolnjevati svoje strokovnosti. Tu torej razkrivamo še eno od barier pri vključevanju sociološkega znanja v reševanje problemov urbanega razvoja.

Njihovo delo namreč postane preveč podvrženo številnim naključnim intervencijam najvplivnejših posameznikov, kar praktično pomeni pogoste prekinitve pri delu, spreminjanje nalog in s tem ostajanje na površini ipd. Prisotna je stalna hitrica, pomanjkanje časa za poglobljeno preučitev problema, veliko komunikacij in koordinacij, formalnih poročil, rokov, dolgotrajnih usklajevanj, čakanja določene odločitve itd. Velika dinamika pri delu, ki kaže navidezno učinkovitost, se prej ali slej pokaže tudi v povsem nasprotni luči: ista vprašanja, ki so bila nominalno že enkrat rešena, se spet ponovno vračajo "v preučitev". Tako se znajdemo v začaranem krogu izredno dinamične aktivnosti, ki pa postane brezploдна in zmeraj bolj pod pritiskom kopičenja nerešenih problemov.

V nakazanem kontekstu gre torej za praktikizem, ki ne zagotavlja zadosti možnosti za samostojno strokovno delovanje in hkrati *paralizira* vsak resnejši poskus za *sistematično prevajanje rezultatov* raziskovanj v planske in druge rešitve na ravni mesta.

Tako se spet na drug način potrjuje, da je potrebno bolj diferencirati in upoštevati specifičnosti dnevnih operativnih nalog za razliko od analitičnih, raziskovalnih in planerskih aktivnosti v mestu. Celotno znotraj zavodov za planiranje ni zadosti izpeljana na primer ločitev med planiranjem in projektiranjem (ki ga v večji meri sestavljajo rutinska opravila). Tako prihaja do problemov zaradi težnje, da bi enake kriterije (stimulacije in nagrajevanja), na primer predvsem kvantiteto dela,

⁸⁵ Tudi v jugoslovanskem kontekstu sicer že lahko najdemo primere akcijskih raziskav, ki se ne zauzstavljajo na tej točki. Ena od teh je na primer raziskava manj razvite regije – Prekmurja, kjer raziskovalci intenzivno sodelujejo z lokalnimi oblastmi, tako da na primer na podlagi opravljenih analiz problematike izseljevanja delavcev (tudi anketa delavcev v Nemčiji) pripravljajo program za njihovo vračanje; raziskavo opravljajo Niko Toš, Peter Klinar, Silva Mežnarič in drugi, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana. Glej tudi: Dušica Seferagić in drugi, 1982.

uporabili za obe vrsti del (Zdravko Mlinar, 1981). Vprašanje samostojnosti analitikov in raziskovalcev pa nastopa tudi tedaj, ko le-ti niso zaposleni ali niti ne prebivajo v mestu, ki ga preučujejo. Kot naročniki raziskav namreč nastopajo institucije (v njihovem okviru – posamezniki), ki imajo pomemben vpliv na odločanje v mestu in že s tem postajajo tudi predmet potencialne kritične obravnave v raziskavi. Tudi če je naročilo raziskave izraz iskrenega prizadevanja naročnika za spremembo določenih razmer, le-ta vendarle ne pričakuje, da bi bile v raziskavi prav njegove lastne slabosti spoznane in kritično razgaljene kot ena od pomembnih podlag obstoječih problemov. Neformalni kooperativni odnos med naročnikom in raziskovalcem pa lahko ponuja celo dosti elementov za izoblikovanje medsebojne solidarnosti (tudi če pustimo ob strani čisto materialno-finančno razmerje).⁸⁶

Medtem ko se v taki situaciji raziskovalec srečuje z nekaterimi moralnimi dilemami, pa naročnik, ki je postal predmet kritike – “na lastno pobudo” – seveda, lahko pride le do trdnega sklepa o nekoristnosti takšnih raziskav. Če pa je raziskovalec v povsem hierarhično podrejenem položaju in eksistenčno odvisen od naročnika, so seveda ta nasprotja še bolj zaostrena.

Na drugi strani pa je protislovnost situacije tudi v tem, da prav v tistih mestih, ki so se prva lotila temeljitejših (družboslovnih) raziskav, pridejo *najprej in najbolj vidno v javnost številne slabosti*. Čeprav so te slabosti in problemi sicer prisotni – mogoče še v dosti hujši obliki – v drugih mestih, tam ne bodo tako javno izpostavljeni. *Splošna nerazvitost določene stroke* (vzemimo kar urbanistično planiranje) se ob raziskavi problematike v konkretnem mestu pokaže kot nestrokovnost, neusposobljenost ali neodgovornost *konkretnih posameznikov* planerjev. Zato pa oni lahko to občutijo kot obtožbo, ki ni naslovljena na pravi naslov. Hkrati pa okrepijo svoje “rezerve” do takšnega raziskovanja.

Dostop do objektivnih informacij o problemih in izkušnjah je tudi v širših teritorialnih okvirih omejen zaradi določene predstave o lojalnosti do svojega lastnega okolja (na primer ne le do svojega “domačega kraja”, temveč tudi do svoje “domovine”, “države”, do določene politične organizacije ipd.).⁸⁷ Da pri tem ne gre le za nekakšna obrobna vprašanja, nam potrjujejo številna mednarodna srečanja uradnih predstavnikov držav, ki naj bi v svojih prispevkih omogočili tudi drugim pristop do pridobljenih izkušenj v domači državi. Žal pa pri tem – tudi ko gre za problematiko urbanega in regionalnega razvoja – dostikrat prevlada le prikaz “največjih uspehov” ter olepšana, neproblemska slika stanja. Takšno razumevanje “patriotizma”, ki ga dopolnjuje še pretirana pozornost do formalno organizacijskih vprašanj, lahko praktično povsem zablokira medsebojno izmenjavo izkušenj. Tako se torej spet soočamo s protislovjem: po eni strani z zahtevo (včasih seveda tudi politično sankcionirano), naj ne bi kazali domačih slabosti (negativnih izkušenj) navzven, po drugi strani pa je že itak omejen in težji dostop do izkušenj drugih.

⁸⁶ Z ustanavljanjem občinskih raziskovalnih skupnosti je prišlo do tesnejšega povezovanja uporabnikov in izvajalcev raziskav, tako da z vidika skupnih interesov občine (mesta) določajo politiko in program raziskovalnega dela ter v tem okviru tudi (so)financiranje. S tem nastopa relativno avtonomnejši subjekt, ki naj bi zagotavljal tudi bolj objektivizirana merila ocenjevanja rezultatov raziskav.

⁸⁷ To problematiko obravnava tudi Albert Hirschman v delu *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press 1970, ko preučuje razmerje med navezanostjo (lojalnostjo), verjetnostjo in učinkovitostjo participacije (voice) ter možnostjo izbire alternativ (exit).

Razreševanje tega protislovja vidimo v tem, da naj bi v prihodnje prenašali podarek iz reprezentativnih na bolj delovne oblike obravnav, tudi v mednarodnem merilu.⁸⁸

Kopičenje spoznanj in njihova (ne-)dostopnost

Kot smo že videli, se z višjo stopnjo razvoja (večje število samostojnih subjektov in njihova večja povezanost) prav v mestih še bolj povečujejo zahteve po vse večji količini informacij. Večja samostojnost v odločanju terja tudi več informacij o alternativah ter pogojih za njihovo realizacijo, o posledicah le-teh itd.

Vendar pa ugotavljamo, da je ob takšni usmeritvi prišlo do zelo *ekstenzivnega zbiranja in kopičenja podatkov*, kar je vodilo tudi do nasprotnih posledic, kot pa so bile pričakovane. Tako na primer že splošna statistična služba ekstenzivno širi zbiranje podatkov, ne da bi vzporedno s tem tudi analitično preverjala njihovo informacijsko vrednost (pojasnjevalno moč). Tako gre v temelju bolj za širjenje kot pa za selektivnost in izločanje nepotrebnih podatkov, kar konec koncev le povečuje motnje in zmanjšuje dostopnost do potrebnih informacij.⁸⁹

Podobna pa je tudi situacija na ožjem področju urbanih raziskav. Tudi tu prihaja do kopičenja faktografskih, deskriptivnih prikazov posameznih pojavov ali (zgodovinsko-geografskih) monografskih študij posameznih mest. Vendar pa takšno kopičenje gradiva še ne zagotavlja tudi *akumulativnosti spoznanj*. Gre namreč bolj za agregiranje podatkov in opisov posameznosti kot pa za *kritično povzemanje preteklih izkušenj*. Močno je utrjena deskriptivno-pozitivistična miselnost, ki vrednoti in se zadovoljuje z agregiranjem posameznosti, ne da bi si prizadevala diferencirati bistveno od nebistvenega. Zato je tudi uporabnost in dejanska uporaba tako nakopičenega gradiva le minimalna.

Najprej srečamo protislovje: čim več je nakopičenih takšnih "rezultatov", tem težja je dostopnost do relevantnih informacij. To pa pomeni, da v določeni točki *cena te dostopnosti* postane večja kot pa *stroški za ponovitev* določene raziskave oziroma za ponovno zbiranje podatkov od primarnih virov informacij.

Kakšna je dejansko ta dostopnost, seveda ni odvisno samo od kvalitete rezultatov, temveč tudi od razvitosti informacijske tehnologije, od tega ali so organizirane banke podatkov, urejene dokumentacije raziskovalnega gradiva in sploh od stopnje dosežene profesionalne kulture (na primer standardizacija posredovanja rezultatov raziskovanj v znanstveni literaturi, razpoložljivost abstraktov, tematskih bibliografij ipd.)

Na splošno bi lahko rekli, da mehanično agregiranje "rezultatov" kaže na njihovo nizko kvaliteto (uporabnost) in pogojuje tudi nizko stopnjo njihove dejanske uporabe. Ob tem pa je treba upoštevati še to, da se ob morebitnih poskusih uporabnikov, da bi se oprli na te rezultate (ki so le malokdaj uspešni), tudi nasploh lahko utrdi *negativni stereotip* oziroma prepričanje o brezplodnosti in brezsmiselnosti takšnih prizadevanj. To pa dejansko že pomeni povratek nazaj k zdravemu razumu, intuiciji ali arbitrarnosti, kar je že tako močno prisotno v reševanju problemov mesta.

⁸⁸ Isto bi lahko nakazali kot možnost za izmenjavo izkušenj med številnimi pobratenimi mesti, kjer so bile do sedaj bolj v ospredju različne manifestativne akcije, manj pa so bile te vezi izkoriščene za izmenjavo rezultatov raziskovanj.

⁸⁹ Glej tudi: *Obveščanje in odločanje*, št. 1, Ljubljana 1979.

Deskriptivno-pozitivistična obravnava tega veže svoje rezultate na konkretno mesto, na konkretni čas in prostor in s tem drugim ne pokaže dostopa do konkretno pridobljenih izkušenj. Ob množici historiografskih monografij posameznih mest težko najdemo kakšno delo, ki bi na kratko in sintetično povzemalo iz preteklega razvoja mesta tisto, kar ima neposredne akcijske implikacije za odločanje in planiranje.

Vse to kaže na doseženo raven na posameznih področjih znanstvenega raziskovanja. Premalo so še izgrajeni kriteriji kvalitete v ocenjevanju rezultatov. Zato pa dostikrat kar kvantiteta postaja podlaga nagrajevanja. S tem pa se spet znajdemo v protislovju: nagrajujemo kvantiteto, hkrati pa prav ta zmanjšuje selektivno dostopnost in sploh obvladljivost "rezultatov" in tako konec koncev pogojuje tudi relativno visoko stopnjo njihove neizkoriščenosti.⁹⁰

Kopičenje posameznosti – kot mehanično in fragmentarno odslikavanje stvarnosti – pomeni negacijo samostojne vloge raziskovalcev in je zato le omejen prispevek k reševanju problemov mesta.

Profesionalizacija in socializacija urbanega raziskovanja

Nadaljnje protislovje v zvezi z vlogo urbanih raziskovanj se kaže v naslednjem: po eni strani gre za proces izločanja raziskovalnega dela kot posebne profesionalizirane dejavnosti; po drugi strani pa – kot smo nakazali že v zvezi z razvojnim kontekstom obravnave naše teme – že danes lahko razkrivamo tudi elemente v nasprotni smeri, to je proces reintegracije teh dejavnosti v širšo družbeno skupnost, kar bomo označevali kot proces socializacije.

V zvezi s prvim lahko zasledujemo, kako se (zlasti sociološko in politološko) raziskovanje mesta še danes le postopoma izloča iz splošnega, zdravorazumskega obravnavanja številnih vprašanj v posebno, specializirano strokovno dejavnost. Medtem ko je planiranje mesta že institucionalno utrjeno in praktično prisotno v vsakem mestu, pa to ne velja tudi za raziskovanje, zlasti na našem področju.⁹¹

Opravljene analize nam kažejo, da se oba procesa medsebojno pogojujeta, ne pa izključujeta. Na primer v zvezi z vključevanjem občanov v procese planiranja se vsakodnevno potrjuje nujnost strokovnoanalitičnega in političnega delovanja.

Vendar pa v določenih situacijah lahko pride do tega, da na primer de facto povsem prevlada le profesionalna komponenta in namesto komplementarnosti nastopi kompetitivno razmerje med težnjo k strokovnosti in težnjo k demokratičnosti. Večina predlogov, ki jih podajajo strokovne službe na ravni mesta ali občine, je tudi po obravnavah v pristojnih političnih telesih sprejeta v nespremenjeni obliki. Vendar pa je takšen dejanski vpliv preveč prikrit s formalnim postopkom

⁹⁰ Ob tem postane razumljivejša tudi ugotovitev, da včasih raziskave v planerski praksi (na lokalni in regionalni ravni pa tudi sicer) rabijo le kot nekakšen okrasek, ki navzven ustvarja videz utemeljenosti predloženih rešitev, čeprav dejansko niso resno preučene in upoštevane. To ugotavlja tudi Zorislav Petkovič, 1980.

⁹¹ V naši pravkar opravljeni raziskavi mesta Nova Gorica smo zelo simptomatično razkrili tri značilna razdobja urbanega planiranja v tem mestu: v prvem razdobju je bilo planiranje kar utopljeno v celotni upravni dejavnosti mesta, drugo obdobje se začne z zaposlitvijo več arhitektov in formiranjem posebnega zavoda za urbanizem, tretje razdobje pa se nakazuje danes – potem ko so se pokazali že znaki odtujitve te specifične dejavnosti od občanov in do zahtev občanov po večjem vplivanju na urbanistično odločanje. Analogno si lahko zamišljamo, da bi tudi raziskovalna dejavnost sledila trem takšnim fazam.

demokratskega odločanja. S tem prihaja do protislovja, ko tisti, ki predlaga rešitev (strokovni organ), ni tudi odgovoren zanj.

Zlasti na področju sociologije in politične znanosti je nizka stopnja dosežene profesionalne kulture in institucionalizacije raziskovalnega dela na ravni mesta še ena od glavnih omejitev. Le počasi prihaja do osveščenosti o tem, da je številna vprašanja, ki se danes rešujejo le po zdravorazumski presoji (arbitrarno, ali po intuiciji), potrebno in mogoče reševati na strokovni način.⁹² Ta strokovnost je pripoznana nekaterim bolj tradicionalnim disciplinam (na primer arhitekturi, gradbeništvu, geodeziji ipd.), v manjši meri pa to velja za družbenopolitične razsežnosti urbanega razvoja. Medtem ko je planerska aktivnost že v večji meri razširjena (po ustavi iz 1974. leta je prisotna na vseh ravneh teritorialno-družbene organizacije), pa je raziskovalna dejavnost – zlasti na ožjem družboslovnem področju – pretežno omejena le na nekatere centralne raziskovalne institucije v glavnih mestih posameznih republik. Tako na primer v vseh večjih mestih delujejo posebne institucije za (urbanistično) planiranje, hkrati pa niti na lokalni niti na regionalni ravni še nimamo razvite institucionalne mreže za družboslovno raziskovanje.

Vendar pa prav povečana vloga družbenega planiranja (ki vključuje tudi prostorsko komponento) pomeni nov impulz za vključevanje in institucionalno utrditev družboslovnega raziskovanja. Proces demokratizacije in podružbljanja planiranja v mestu med drugim pomeni:

- da je potrebno obvladovati vedno bolj kompleksno vsebino družbenega življenja,
- da v urbanem razvoju nastopa večje število samostojnih akterjev, katerih interese je treba upoštevati v procesu odločanja,
- daje treba sočasno upoštevati več ravni teritorialno-družbene organizacije z njihovo relativno avtonomnostjo (poleg mesta tudi ožje enote znotraj njega in širše regionalne in nacionalne okvire ipd.),
- da se zaostre potreba po čim bolj zanesljivem, kratkoročnem, srednjeročnem in tudi dolgoročnem prognoziranju,
- da je ob vse večji količini informacij še bolj zaostrena tudi potreba po selektivnosti in izločanju nerelevantnih podatkov ipd.

Glede na navedeno je razumljivo, da se kažejo težnje k temu, da bi se tudi raziskovalno delo – poleg centralnih, znanstvenih in strokovnih institucij – organiziralo na regionalni in lokalni ravni. Ob nakazanem razvoju je namreč nemogoče pričakovati, da bo nekaj centralnih institucij lahko zadovoljilo vse potrebe po raziskovanju in analizah.

Vendar pa raziskovalno delo na *lokalni ravni* ni nekakšna alternativa osrednjim institucijam. Če bi vsako mesto ali občina povsem sama zase opravljala številne analize oziroma raziskave bi tudi s tem kaj hitro zašli v absurdno situacijo, saj bi lahko – recimo stokrat ali večkrat raziskovali isto temo, ki bi jo sicer lahko uspešnejše in z dosti manjšimi sredstvi opravili na enem samem mestu.

Čim bolj se širijo samostojna jedra raziskovalnega dela na lokalni in regionalni ravni, tem večja je tudi potreba po njihovem intenzivnejšem povezovanju (več

⁹² To smo med drugim ugotavljali v analizi, ki so jo opravili sodelavci Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ko je šlo za možnosti zaposlovanja diplomiranih sociologov in politologov, 1979

medsebojne izmenjave informacij, višja stopnja standardizacije določenih operacij, izgrajevanje skupne metodologije ipd.). Če pa se povečuje le njihova samostojnost, ne pa njihova povezanost, se s tem nujno povečuje tudi neizkoriščenost rezultatov raziskovanj. V zvezi s tem ostaja še dokaj neopredeljena razmejitev med raziskovalnimi nalogami, ki naj bi jih opravljali na enem mestu za vse lokalne in regionalne enote, in tistimi, specifičnimi nalogami, ki naj bi jih opravljalo vsako mesto samo zase. Čim bolj bodo preučeni globalni razvojni trendi in zakonitosti urbanega in regionalnega razvoja, tem lažje bo razkrivati tudi posebnosti konkretnega mesta (njegove komparativne prednosti), ki naj bi bile v polni meri upoštevane tudi v opredeljevanju razvojne politike mesta.

Takšna zamisel in institucionalna struktura torej ne zapirata raziskovanja v ozke lokalne okvire. Čeprav gre za uporabo rezultatov v konkretnem mestu ali regiji, izhaja iz relevantnih in dosegljivih spoznanj v globalno družbenem kontekstu. V dolgoročni perspektivi se tudi na tem področju kaže dialektika medsebojne pogojenosti procesa socializacije in individualizacije. Oboje pa pomeni konec koncev tudi prehajanje ozkih okvirov profesionalizacije raziskovalne dejavnosti.

Z drugimi besedami, to pomeni, da naj bi se mesta v prihodnje še bolj intenzivno opirala na spoznanja, dosegljiva v okviru širše družbe (saj bo vse več tistega, kar bo vsem mestom skupnega). Po drugi strani pa bi s tem toliko bolj prišla do izraza tudi edinstvena identiteta vsakega mesta (njegove ožje skupine ali posameznika).⁹³

Posploševanje konkretnih izkušenj in konkretizacija splošnih spoznanj

Vloga urbanih raziskovanj v reševanju problemov razvoja mest je omejena toliko, kolikor:

- a) ni konkretno, praktično izkustvo mesta niti posplošeno niti upoštevano kot potencialno relevantno za druga mesta,
- b) niso splošno, teoretično znanje in pojmi različnih znanstvenih disciplin operacionalizirani, tako da bi postali dejansko uporabni v konkretnem mestu.

Medtem ko za zgodovinska preučevanja mest velja predvsem prva značilnost, pri socioloških izstopa druga. Zgodovinarji gredo redko prek konkretnih dejstev in deskriptivno-fenomenoloških prikazov konkretnih primerov (mest). Čeprav gre za številne podobnosti v razvoju mest, v nacionalnih in mednarodnih okvirih, ob takšnem historiografskem pristopu vendarle ni podana primerna kognitivna podlaga, da bi lahko povezovali pridobljene izkušnje. Odsotnost splošne konceptualizacije preprečuje kumulacijo znanja, kar ima za posledico, da je treba vsak problem reševati, kot da bi bil edinstven, ne da bi se okoristili z izkušnjami iz drugih primerov.

Gre pa še za drug razlog, ki ima iste posledice: tudi "praktiki" sami (bodisi da gre za urbaniste ali politike) so senzibilni "predvsem v tem, da se osredotočajo na fenomenološko predstavljanje posameznih primerov, na primer glede na konkretna imena posameznikov, organizacij, dogodkov, krajev ipd. Če bi jim ista spoznanja predstavili brez navedbe konkretnih imen, torej ne moremo pričakovati – včasih

⁹³ Že danes je sicer značilna težnja, da vsako mesto poskuša izpostaviti svoje posebnosti oziroma celo edinstvene značilnosti. Praviloma v vsakem mestu lahko razkrijemo nekatere čisto izvirne in nove rešitve (lahko bi jih označili tudi kot inovacije), ki pa zastajajo v lokalnih okvirih, čeprav bi bile uporabne tudi v številnih drugih mestih. Bolj razvito raziskovalno delo bi torej tudi razkrivalo več takšnih že v praksi preverjenih rešitev in s tem tudi s svoje strani zmanjšalo dominacijo pobude (večkrat še povsem nepreverjene) z "višjih nivojev".

niti minimalne – odzivnosti s strani praktikov. Kar ni neposredno naslovljeno na njih, se avtomatično šteje za – bolj ali manj – irelevantno. Pripravljenost planerjev, da bi uporabljali (ali se vsaj odzivali na) abstraktne pojme družbenih znanosti, se zdi močno omejena. To je lahko izraz njihove pretežno tehnične izobrazbe (glej tudi Zorislav Petkovič, 1980). Čim manjša je torej njihova zmožnost za abstraktno obravnavanje problematike, tem večja je potreba po nekakšni “prevajalski družbi”, če naj bi dosegli dejansko uporabo rezultatov raziskovanja.

Ne glede na – zgoraj nakazano – omejeno absorpcijsko zmožnost uporabnikov, splošni pojmi in znanje, predstavljeno na relativno visoki ravni splošnosti, že sami po sebi omejujejo njihovo uporabo v urbanističnem planiranju. V družboslovnem raziskovanju mest lahko najdemo številne, ohlapno opredeljene pojme, ki ne najdejo svoje operacionalizacije. Kot takšni torej bodisi sploh niso uporabni in uporabljeni, bodisi so le nekakšno navidezno pokrivalo za arbitrarno delovanje. Na primer pojem “skupnost” se lahko uporablja kot legitimizacija za najbolj različne programe in planske usmeritve. Tudi “humanizacija” mestnega okolja nima določno opredeljene vsebine. Pojem družbena “enakost” se dostikrat uporablja tako, da ga je dejansko nemogoče razločevati od – uniformnosti. Poleg tega pa v literaturi s področja (urbanističnega) planiranja srečujemo številne splošne parole, kot na primer “planiranje za ljudi”, “v korist človeka”, “po meri človeka” in podobne, ki le nominalno predstavljajo določeno razvojno usmeritev. Dejansko pa prikrivajo vsa notranja protislovja, ki se pokažejo šele v fazi uresničevanja konkretnih programov.

Temeljitejše, nadaljnje preučevanje bo lahko natančneje razkrilo, v kolikšni meri so praktični problemi današnjih mest – neposredno ali posredno – posledica neutemeljenih posploševanj, koliko pa posledica odsotnosti (vsakršnega) posploševanja.

Individualne preference in kolektivni interes

Eden od prvih problemov, ki je nastal v zvezi z uporabo spoznanj sociološkega preučevanja mest v Jugoslaviji, je zadeval anketne raziskave o preferencah stanovalcev. Pri tem je šlo za “kratek stik” med pionirskimi poskusi sociološkega (empiričnega) raziskovanja in prostorskim planiranjem. Raziskovalci so predstavili sliko prevladujočih, preferenc glede na tip naselja in način bivanja. Ugotovljena je bila močna težnja k nizki gostoti (enodružinske hiše) in k disperzni naselitvi (bivanje v predmestnih območjih suburbanizacija, nepričakovano močna težnja “bega iz velikega mesta” itd.).

Takšni “rezultati” so pomenili izziv politiki prostorskega razvoja in prostorskega planiranja, ki je imelo v temelju povsem nasprotno usmeritev. Objava rezultatov je spodbudila razprave o (problematici) vlogi sociologov in njihovi odgovornosti (glej tudi naš prispevek v – Lučka Šarec, urednik, 1977). Sociologi naj ne bi bili le nekakšni registratorji preferenc prebivalstva. Te preference in aspiracije izražajo obstoječo situacijo, ne pa tistih okoliščin, ki bi nastale z njihovim uresničanjem. Posamezni vprašanci ne upoštevajo agregatnih efektov njihovih individualnih preferenc in odločitev. Osveščenost o teh agregatnih spremembah pa bi – tudi v sedanjem času – nedvomno vodila do drugačnih aspiracij. Ob odsotnosti takšne osveščenosti pa pride do tega, da se ne uresničijo niti individualna pričakovanja, niti ni ustrezno upoštevan kolektivni interes. Zgornje nam nakazuje, da atomizirana slika stvarnosti vključuje določeno popačenje oziroma zmoto in ne more biti ustrezna izhodiščna podlaga za oblikovanje urbane in regionalne razvojne politike.

Literatura

- Bell Colin, *New by Howard, Community Studies*, George Allen, 1975.
- Castells Manuel: *La question Urbaine*, Paris, 1972.
- Gantar Pavel: *On Urban Sociology and its Application in Urban Planning*, Ljubljana, FSPN 1980.
- Habermas Juergen: *Theorie und Praxis*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1972.
- Hirschman Albert: *Exit, Voice and Loyalty*, Harvard University Press, 1970.
- H. Hillery George: Definitions of Community, *Rural Sociology*, I, XX/1955.
- Jambrek Peter: *Družbeni pogoji svobodne znanstvene kritike*, Ljubljana, Pravna fakulteta 1981.
- Kardelj Edvard: Misel Edvarda Kardelja, *Teorija in praksa*, 1979, 7–9, str. 900–917.
- Kirn Andrej: *Marxovo razumevanje znanosti in tehnike*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1978, str. 153.
- Klemenčič Bojana et. al.: *Razvoj visokošolskega študija prostorskega in družbenega planiranja glede na razvoj sistema družbenega planiranja*, Ljubljana, Urbanistični institut SRS, 1980.
- Krstić Branislav, ured.: *Osnove politike urbanizma i prostornog uređenja*, Beograd, BGZ 1971.
- Kurczewska Joanna: Social Engineering, Ideology, Society and Culture; *The Polish Bulletin*, Warsaw 1976.
- Lindblom Ch., D. K. Cohen: *Usable Knowledge: Social Science and Social Problem Solving*, Yale University Press 1979.
- Marx K., Engels F.: *Izbrana dela*, II. zv., Ljubljana, Cankarjeva založba, 1976.
- Mladjenović Milorad: *Nauka u maloj zemlji*, Beograd 1969.
- Mlinar Zdravko: Theoretical and Methodological Trends in Sociological Research of Spatial Social Structure and Developmental Processes in Yugoslavia, Polish-Yugoslav Seminar: *Urban Social Structure and Development*, sponsored by the Research Committee for Urban and Regional Development of ISA, Ljubljana 1980.
- Mlinar Zdravko et. al., ed.: *Usmerjanje družbenega razvoja*, Ljubljana, Univerzum 1981.
- Mlinar Zdravko: *Prostorska organizacija in razvojne težnje v mestu Nova Gorica*, Ljubljana, Raziskovalni institut FSPN 1981.
- Mlinar Zdravko, Teune Henry: *The Social Ecology of Change*, Sage Publications, 1978.
- Mlinar Zdravko: *Samoupravljanje in razvoj*, Ljubljana, FSPN, 1980.
- Mušić Vladimir: *Urbanizem – bajke in resničnost*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1980.
- Pahl Ray: Playing the Rationality Game: Sociologist as a Hired Expert, in: Colin Bell and Howard Newby, *Doing Sociological Research*, Allen and Unwin, 1977.
- Petković Zorislav: Putevi i stranputice (našeg) urbanizma, *Komunikacije 80'*, Beograd 1980.
- Seferagić Dušica; Lay V., Horvat B., Lay I., Caldarović O.: *Društveni koncept novog naselja (študija društvenih ciljeva u izgradnji Mišeluka – elementi za program)*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1982.
- Szczepanski Jan: The Social Sciences and Solutions to Practical Problems, *The Polish Sociological Bulletin*, Warsaw, 1976.
- Šarec Lučka, edit.: *Urban Housing Environment*, Ljubljana, Urbanistični inštitut SRS 1977.
- Toš Niko, Klinar Peter, Mežnarič Silva: *Akcijski in eksperimentalni programi za vraćanje naših delavcev iz Pomurja v domovino*, Ljubljana, FSPN 1980.
- Vogelink Dolfe: *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRI*, Beograd, Ekonomska biblioteka 1961.
- Živković Miroslav: *Prilog jugoslovenskoj urbanoj sociologiji*, Beograd 1982.

URBANA SOCIOLOGIJA

Poljsko-jugoslovanski seminar o sociološkem raziskovanju prostorsko družbenih struktur in razvojnih procesov

Organizacija seminarja

V dneh od 1.–3. septembra t. l. [1980], je v Ljubljani potekal poljsko-jugoslovanski sociološki seminar, ki je obravnaval problematiko prostorsko-družbene strukture in razvojnih procesov v teh dveh deželah. Seminar je pripravila Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvard Kardelj pod okriljem Mednarodnega sociološkega združenja (Raziskovalni komite za sociologijo urbanega in regionalnega razvoja) ter Jugoslovanskega sociološkega združenja. Pokrovitelj seminarja je bil predsednik Skupščine mesta Ljubljana tov. Marjan Rožič. Pri tej mednarodni akciji je sodelovala tudi Stalna konferenca mest in občin Jugoslavije ter še nekatere druge institucije iz Ljubljane in Velenja.

S poljske strani pa so se v pripravo seminarja vključili Inštitut za filozofijo in sociologijo Poljske akademije znanosti, oddelek za družboslovje Varšavske univerze ter Poljsko sociološko združenje, ki so pritegnili še vrsto drugih institucij in posameznikov.

Seminarja se je udeležilo preko 40 udeležencev (17 iz Poljske), večinoma sociologov, iz glavnih raziskovalnih centrov, ki se ukvarjajo s problematiko mesta in urbanizacije, tako na Poljskem kot pri nas.

Izhodišča in namen seminarja

Ta seminar predstavlja prvo tovrstno mednarodno akcijo na nakazanem vsebinskem področju sociološkega raziskovanja. "Urbana sociologija" v Jugoslaviji se šele komaj oblikuje na osnovi – za sedaj še – maloštevilnih raziskav in raziskovalcev, ki so ravno v zadnjem desetletju začeli z delom. Čeprav se je sociologija mesta sicer pojavila – bodisi pod tem imenom, ali pa v širšem okviru proučevanja lokalnih skupnosti – že pred dvema desetletjema, dejansko šele v zadnjih letih deluje nekaj diplomiranih sociologov, ki se kot prvi izključno posvečajo tej problematiki. Tako smo v zadnjem času lahko zasledili posamezne sociološke raziskave predvsem v nekaterih največjih mestih, kot npr. v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skopju, Splitu, Novem Sadu, Sarajevu, Rijeki, Titogradu in drugod. Pojavljanje tovrstnih raziskav pa istočasno izpostavlja zahtevo, da se ne prepuščamo samo spontanemu kopičenju različnih podatkov in spoznanj o posameznih ožjih temah; vse bolj se zaostrejuje tudi potreba po zavestnem usmerjanju te dejavnosti. To pa pomeni, da se je potrebno na določeni točki zaustaviti in oceniti opravljeno delo in nakazati določnejše smernice za v naprej. Tako kot na vseh drugih področjih znanstvenega raziskovanja, naj tudi glede tukaj prikazane tematike ne bi kar nediferencirano, "frontalno" zajemali vsega, kar se sploh lahko pojavi kot možni predmet sociološkega raziskovanja. Namesto takšnega pristopa izpostavljamo zahtevo, da je potrebno bolj selektivno raziskovati tista vprašanja, ki so specifična prav za našo družbo in se, obenem s tem, bolj opirati na rezultate raziskav, ki so bile že opravljene drugod.

Prvi stiki s sociologi iz Poljske so pokazali, da je na desetine različnih tem, ki se vzporedno pojavljajo kot predmet družboslovnega raziskovanja v obeh deželah, ne da bi bilo pri tem prisotno vsaj minimalno medsebojno oplajanje glede na dosežene rezultate. Največkrat se avtorji (pa seveda tudi tisti, ki odločajo o financiranju raziskovalnih nalog) niti ne zavedajo takšne absurdne situacije, kar pa seveda terja znatna materialna sredstva za – ponovno odkrivanje Amerike. Istočasno pa ostajajo specifičnosti konkretnega družbenopolitičnega sistema neizražene. Tako torej po eni strani odkrivamo že znano, po drugi strani pa zanemarjamo tisto, kar je zares novega in specifičnega in bi kot tako lahko predstavljalo prispevek tudi v mednarodnem merilu.

Družbene razmere na Poljskem in v Jugoslaviji kažejo na vrsto podobnosti in tudi razlik, kar pomeni ravno najbolj vzpodbudno izhodišče za primerjalne študije. Podobnosti se kažejo tako glede na objektivne procese – izredno dinamične industrializacije in urbanizacije po drugi svetovni vojni, kot tudi glede na – vsaj nekatere – značilnosti socialistične razvojne orientacije.

Tako kot Jugoslavija je tudi Poljska v treh desetletjih doživela temeljno preobrazbo podeželsko-kmečke družbe, ki je prišla do izraza v množičnem preseljevanju. Poleg tega pa je na Poljskem prišlo do večjih teritorialno političnih sprememb, kar je pogojevalo preselitev približno 10 milijonov prebivalcev v nove kraje bivanja. Zato je tudi razumljivo, da so takšne množične spremembe pritegnile pozornost sociologov. Proces industrializacije in urbanizacije je bil tako deležen dosti večje pozornosti kot pa v Jugoslaviji.

Pri tem gre seveda tudi za pomembne razlike, saj centralistični sistem političnega odločanja predstavlja bistveno drugačne pogoje tudi glede usmerjanja prostorsko družbenega razvoja. Ravno najnovejše spremembe na Poljskem pa kažejo, da se tudi v tem pogledu pojavljajo še nove vzpodbude njihovega zanimanja za sistem samoupravljanja, kar je bilo izrecno poudarjeno tudi na obravnavanem seminarju. Čeprav v kratkem času ni mogoče dojeti pomena in celotnega sistema samoupravnega delovanja (v nekaj minutah npr. ni mogoče razumeti samoupravne organiziranosti in delovanja po posameznih samoupravnih interesnih skupnosti), je bila vendarle prisotna težnja, da bi se oprli na naše izkustvo. Ta težnja je bila izraz zavesti, da so nekatere njihove "klasično" – etatistične rešitve že preživele; ob iskanju novih poti pa se takoj poveča tudi iskanje že doseženih izkušenj in potreba po primerjalnem raziskovanju.

Po drugi strani pa se poljska sociologija lahko ponaša z bogato tradicijo in mednarodno priznano vlogo ter sodi med tiste dežele, v katerih se je sociologija nasploh relativno najbolj uveljavila s svojim poklicnim in javnim delovanjem.

Glavna tematska področja seminarja

Za seminar je bilo pripravljenih čez 30 referatov, ki so zadevali zelo širok spekter različnih socioloških vprašanj. V najsplošnejšem smislu bi jih lahko razvrstili na tiste, ki so zadevali prostorsko-družbeno strukturo mesta in širših tercionalnih skupnosti na eni strani, ter tiste, ki so se nanašali na prostorsko-družbene spremembe in še zlasti na proces urbanizacije, na drugi strani. Nekoliko podrobnejša vsebinska organizacija razprav pa je izpostavila naslednje tematske sklope:

1. Teoretični in metodološki problemi
2. Družbene in prostorske strukture
3. Sociološko proučevanje urbanizacije
4. Sociološki vidiki urbanističnega in prostorskega planiranja
5. Stanovanje in stanovanjsko okolje

Na ta način je bila zagotovljena zadosti široka osnova za medsebojno seznanjanje z glavnimi preokupacijami v teoretičnem in empiričnem proučevanju. Glede na to, da je šlo za prvi tesnejši kontakt med raziskovalci iz obeh dežel, je bila tudi širša, informativna vloga seminarja nujno potrebna. Ob tem pa je znotraj ožjih tematskih sklopov prišlo do dialogov in polemičnih razprav, saj so udeleženci kaj hitro našli svoje (vsebinske, idejne in metodološke) skupne imenovalce, ali pa so ugotovili v čem se razhajajo.

Na nekaterih področjih so bolj prevladovali prispevki poljskih gostov, npr. v prikazu socialno-ekološke strukture (poljskih) mest in elementov prostorske organizacije družbenega življenja v mestih. Na drugi strani pa je izstopalo veliko zanimanje jugoslovanskih sociologov za problematiko urbanističnega in prostorskega planiranja ter za možnosti in omejitve, s katerimi se srečujemo ob prvih poizkusih, da bi se z rezultati socioloških raziskav vključevali v to planiranje. Ob vseh tematskih področjih pa so v razpravi izpostavljali posebnosti samoupravnega sistema. V tem pogledu so splošno sociološko razpravo dopolnjevali tudi razgovori, ki so jih imeli udeleženci seminarja s predstavniki Skupščine mesta Ljubljana, Zavoda za družbeni razvoj Ljubljane in Skupščine občine Velenje.

Od spoznavanja k spreminjanju

V okviru prvega tematskega področja so bili predstavljeni tisti prispevki udeležencev, ki so zadevali značilnosti in problematiko samega spoznavnega procesa. Pri tem se značilno soočamo s protislovjem, ko gre po eni strani za prizadevanja po izoblikovanju posebne znanstvene discipline – "urbane sociologije", istočasno pa je vse bolj očitno, da mesta ni več mogoče ločeno pojasnjevati in je zato tudi takšen disciplinarni okvir že preozek in preživel. Istočasno ko torej še nismo niti izgradili "urbane sociologije", je obenem že očitna potreba po njenem preseganju.

Sicer pa je razprava izpostavila nekatere značilne smeri v izgrajevanju spoznavnega procesa, ki jih med drugim nakazujejo: prehajanje od zdravorazumskega načina obravnavanja problematike urbanega razvoja k teoretično in "operacionalno" opredeljenim pojmom; prehajanje od opisovanja k pojasnjevanju; od konkretnih enkratnosti k splošnim spoznanjem, od "harmonije" k razkrivanju protislovij in razrednih interesov; od ločenega obravnavanja teritorialnega in t. i. "funkcionalnega" združevanja k celovitemu zajemanju celotnega reprodukcijskega ciklusa ipd.

V razpravah o prostorsko družbeni strukturi mestnih naselij so tako poljski kot jugoslovanski prispevki opozarjali, da se tudi v kontekstu socialistične družbe pojavljajo tendence notranje segregacije npr. med posameznimi stanovanjskimi območji, tako glede na elemente fizičnega okolja, kot tudi glede na strukturo prebivalcev, ki prebivajo po posameznih območjih mesta.

S tega vidika smo lahko prišli do sklepa, da mesto nasploh obravnavamo preveč površinsko. Včasih se zdi, kot da ga poznamo že s tem, ko hodimo po glavnih ulicah,

ko poznamo njegovo zunanje lice. Obravnavane sociološke analize pa so opozorile tudi na prikrito stran mesta, npr. na življenje v "slumih", ali – kot jih imenujejo v Beogradu – v "nehigijenskih naseljih". Situacija, kot nam jo je prikazal Vujović iz Beograda, v tem smislu kaže presenetljive podobnosti s stanjem, ki ga je F. Engels razkrival v Manchesteru že v prejšnjem stoletju. Istočasno, ko gre za ekspanzijo novega, v istih mestih najdemo zapuščene otoke degradiranih stanovanjskih območij. Prišlo je do svojevrstne arhitektonsko-urbanistične mimikrije, t.j. do tega, da so sicer urejali "sprednje fasade" posameznih četrti, pri tem pa so ostajala nedotaknjena zanemarjena naselja brez osnovnih sanitarno-higienskih pogojev, v katerih se fizično propadanje naselja dopolnjuje z deformirano starostno sestavo prebivalcev, z velikim deležem delavcev z najnižjo stopnjo izobrazbe, s pogostejšo prisotnostjo kroničnih bolnikov, s slabšo prehrano, z večjo izpostavljenostjo hrupu, smradu itd.

Sociologija pa se ne zaustavlja le pri takšnih opisih življenjskih razmer v mestih. Po eni strani teži k razkrivanju vzrokov in splošnejših zakonitosti; po drugi strani pa se že iz takšnih analiz nakazuje možnost, da razbijemo megleno predstavo o povprečju (povprečnem občanu, sliki povprečnih stanovanjskih razmer ipd.), katera sicer povsem paralizira vsakršno akcijo za spremembo stanja.

Raziskovanje, kritika in planiranje

V razpravi o vlogi sociologov v planiranju je prišla do izraza precejšnja različnost pogledov posameznih udeležencev. Na eni strani gre predvsem za poudarjanje zahteve po kritičnem odnosu do obstoječe urbanistične prakse, kar terja da jo motrimo iz določene distance in ocenjujemo tako sredstva, ki se jih poslužuje, kot tudi cilje, ki jih – bolj ali manj jasno – izpostavlja. V drugi smeri pa gre za zahtevo da se mora sociologija spustiti iz ravni splošnega obravnavanja v konkretno reševanje problemov po posameznih krajih, tako da naj bi se sociologi neposredno vključevali v delovne skupine.

Če v zvezi s tem obstaja še marsikaj odprto, pa je po drugi strani zanimivo spoznanje, da je prav dosedanja odsotnost sociologije predstavljala tudi enega od vzrokov za izredno razbohoteno kritiko, ki jo je bil – kot ugotavlja tudi Vladimir Mušič v svoji knjigi – urbanizem deležen v širši javnosti. Le-ta je namreč največkrat ostala pri površinskih zaznavah negativnih posledic, ne da bi se spuščala v globlje razkrievanje vzrokov in protislovij, ki so do njih privedli. Tako npr. reševanje prometne zagate v mestih (pomanjkanje parkirnih mest ipd.) ni le vprašanje urbanističnih odločitev, temveč kaže tudi na bolj temeljna protislovja družbeno ekonomskega značaja. Istočasno ko v načelu dajemo prednost javnemu prometu, po drugi strani zagotavljamo kredite za nabavo osebnih avtomobilov.

Na obravnavanem seminarju je bilo podano izredno obsežno gradivo, ki povzema izkušnje urbanega znanja dveh socialističnih dežel in bo šele v knjižni obliki omogočalo celovitejši pregled in oceno dolgoročnejšega pomena doseženih izsledkov.

ZAČETKI SOCIOLOGIJE LOKALNIH SKUPNOSTI V SLOVENIJI IN SODELOVANJE Z AMERIŠKIMI DRUŽBOSLOVCI

Ob srečanju s prof. Joelom M. Halpernom

Izvleček: S tem prispevkom⁹⁴ se navezujem na stičišča ter na podobnosti in razlike med etnološkim (kulturnoantropološkim) in sociološkim raziskovanjem lokalnih skupnosti. Osredotočil se bom še zlasti na šestdeseta leta, ko smo začeli z rednim empiričnim sociološkim raziskovanjem. To pa je hkrati tudi že čas vzpostavljanja stikov z raziskovalci v mednarodnem merilu, še zlasti z ameriškimi družboslovci. Med prvimi je bil ravno prof. Halpern, in to v času, ko so bili navzlic določeni liberalizaciji vsi stiki z Američani že a priori obremenjeni z ideološkim in s političnim sumničanjem.

Abstract: With this article I would like to relate to the connections, similarities and differences between the ethnological (culturalanthropological) and sociological research of local communities. The focus will be especially on the sixties, when we started with the regular empirical sociological research. At the same time this is the time when we started to maintain contacts with the researchers in the international scope, especially with the American social scientists. The contact with prof. Halpern was among the first, during the times when all the contacts with the Americans were a priori burdened with the ideological and political suspiciousness.

Decembra 1958. leta sem se v Beogradu, na Inštitutu za družbene znanosti vključil v prvi organizirani podiplomski študij sociologije v nekdanji Jugoslaviji. Tam sem se seznanil tako z ameriškim sociologom Irwinom Sandersem, ki je bil znan po svojem delu *Balkan Village* (1949), kot tudi z delom kulturnega antropologa Joela Halperna *Serbian Village* (1958). To delo, monografska študija srbske vasi Orašac, je izšlo prav leta 1958 in je predstavljalo nekako približanje in konkretizacijo znotraj balkanskih "area studies". Oba avtorja sta bila zanimiva za sociologe, kot je bil prof. Cvetko Kostič, ki je v Srbiji tedaj uvajal ruralno sociologijo ("sociologija sela"). Istega leta je nemški sociolog Renne König izdal knjigo *Die Gemeinde*, v kateri je sicer obravnaval občine tudi v upravnopolitičnem smislu, vendar bolj kot lokalne družbene skupnosti s sociološkega vidika.⁹⁵

S profesorjem Halpernom sem imel neposredne stike, ko je pripravljal svojo raziskavo v Šenčurju. Prihajal je na Pravno fakulteto v Ljubljani, kjer sva razpravljala o njegovih različnih vsebinskih in metodoloških pristopih. Občasno je pri tem sodeloval tudi prof. Jože Goričar. Kot mladega sociologa me je presenečala izredna

⁹⁴ Na tem mestu objavljam razširjeno besedilo svojega prispevka, ki sem ga predstavil na našem skupnem srečanju s profesorjem Joelom Halpernom leta 2004 v Ljubljani.

⁹⁵ Ta knjiga je bila zame pomembna, da sem se 1959. leta odločil za zasnovno in uvedbo predmeta "Sociologija lokalnih skupnosti" v okviru novoosnovanega oddelka za sociologijo na Filozofski fakulteti UL. V njej pa sem tudi prvič naletel na idejo "Gemeinde Selbstanalyse", ki me je spodbudila, da sem v teku naslednjih petih desetletij posvečal pozornost možnosti, da bi "prebivalci delovali kot raziskovalci".

vsebinska širina njegovih preokupacij; hkrati pa sem pogrešal večjo sistematičnost in metodološko rigoroznost, kakršno smo poznali v socioloških in psiholoških anketnih raziskavah. Presenečalo pa me je tudi to, da se je smelo loteval svojih raziskav v povsem različnih okoljih, ne le pri nas, ampak tudi v Aziji in drugod. Okrepil je tudi moje zanimanje za zgodovinsko razsežnost spreminjanja strukturiranosti vaše skupnosti (npr. glede na podatke o porokah pretežno znotraj istega sloga gruntarjev ali bajtarjev ipd.). Vse to je bilo med mojim predmetnim opredeljevanjem in iskanjem usmeritev znotraj zelo širokega področja sociologije. To moje osebno opredeljevanje je bilo potrebno glede na to, ker sem se začel vključevati v snovanja raziskovalnega in pedagoškega programa sociološkega delovanja v Ljubljani, kjer je bil že leta 1959 ustanovljen Inštitut za sociologijo in filozofijo (s sedežem v Kazini), leta 1960 pa oddelek za sociologijo na Filozofski fakulteti. V okviru prvega sem prevzel odgovornost za raziskovalno področje, ki sem ga uvažal kot sociologijo lokalnih skupnosti. V to sem vključeval raziskovanja z vidika urbane in ruralne sociologije v okviru posebne organizacijske enote Inštituta. Hkrati pa smo v okviru Inštituta pripravili tudi predmetnik sociološkega študija na Filozofski fakulteti (začetek leta 1960) v okviru katerega sem zasnoval predmet sociologija lokalnih skupnosti kot eno od subdisciplinarnih področij sociologije.

Pri tem so se pojavljale določene dileme, vendar mi je bilo prepuščeno, da sem se odločil, kako naj bi to predmetno področje profilirali. Zgledi od drugod so namreč nakazovali različne rešitve. Najbolj uveljavljena je bila delitev na sociologijo mesta (urbano) in sociologijo podeželja (ruralno sociologijo). Toda že tedaj so se pojavljali tudi pomisleki proti taki delitvi, ki so v mednarodnih socioloških razpravah (npr. Ruth Glass idr.) prišli do izraza kot kritika dihotomnega obravnavanja mesta in podeželja in nakazovali potrebo po poenotenju v smislu "teorije kontinuuma". Glede na razvojne trende je bila prepričljiva razlaga, da mesto in vas ne predstavljata dva kvalitativno različna svetova, temveč da gre za stopnjevanje od ekstremno podeželsko-kmečkega k mestno-nekmečkemu polu. Vse večja prostorska mobilnost, ki jo je prinašala doba avtomobila, telefona in množičnih medijev, je povsod po svetu vodila do zблиževanja med naselji ter do zmanjševanja razlik med mestnim in vaškim (podeželskim) načinom življenja.

V takem družbenem in družboslovnem kontekstu nisem sledil do tedaj prevladujoči delitvi, saj sem bil prepričan, da bo v nadaljnjem razvoju vse bolj nujno poenoteno obravnavanje družbenega življenja v vseh tipih krajev oz. naselij. Ponekod so se pojavljala tudi dela z oznako "sociologija naselij" (npr. v Nemčiji – Siedlungssoziologie), vendar je tudi opredelitev naselja precej problematična, saj vključuje – vsaj v statističnem smislu – kot posebne enote tudi povsem razpršeno naselitev; hkrati pa je pri naselju bolj v ospredju artefakt z vidika prostorsko-fizičnega kot pa družbenega okolja. Tudi "agrarna sociologija", ki se je začela pojavljati v Nemčiji, na Čehoslovaškem in drugod (npr. Blankenburg 1962) je zajemala le – vse manjši – segment podeželskega prebivalstva.⁹⁶ Tako sem se odločil za zasnovo raziskovalnega in pedagoškega predmetnega področja sociologije lokalnih skupnosti. Pri tem sem upošteval tudi tradicijo monografskih študij, ki so jih objavljali zgodovinarji,

⁹⁶ Večji del knjige *Einführung in die Agrarsoziologie*, ki jo je napisal P. von Blanckenburg, je v slovenščino prevedel moj tast dr. Makso Peterlin, vendar pri nas ni bila objavljena; vsaj delno pa sem besedilo uporabljal pri svojih predavanjih.

etnologi ter kulturni in socialni antropologi. Še zlasti pa me je z metodološkega vidika privlačil postopek "opazovanja z udeležbo". Tu sem videl določene možnosti za preseganje sicer prevladujoče delitve oz. ločitve med subjektom in objektom raziskovalnega procesa. V praksi je tako raziskovanje (kot se ga je na etnološkem področju posluževala Marija Makarovič) opravljal sodelavec v moji raziskovalni skupini na Inštitutu za sociologijo, dr. Matija Golob, ki je raziskoval kooperativne odnose na vasi v preteklosti in sodobnosti.

Hkrati pa so v zvezi s tem izstopale tudi določene omejitve in problemi, do kakršnih je med drugim prišlo tudi v ZDA, npr. v zvezi z delom Arthurja Vidicha, sina slovenskih staršev iz Kroke,⁹⁷ in Josepha Bensmana *Small Town in Mass Society* (1992). Pri tem je šlo za vprašanje, koliko je raziskovalec omejen ali upravičen javno predstavljati spoznanja, do katerih je prišel v osebnih stikih in v znanem ali prepoznavnem kraju oz. okolju.⁹⁸

Tu je še vedno velika zadrega za vse družboslovce, ne glede na spremembo političnega sistema. Kot naivna so se izkazala pričakovanja, da bodo v novi demokratični državi Sloveniji odpadle vse prejšnje omejitve svobodnega izražanja raziskovalcev – družboslovcev. Lojalnost do lastnega okolja in konformnost do – v danem času (ali celo – trenutno) – prevladujočih vrednot postavljata meje javnemu izražanju pridobljenih spoznanj. Že pred časom sem opozarjal na paradoks o hkratni potrebi po bližini in distanci, kar je treba upoštevati tudi pri opazovanju z udeležbo. Po eni strani naj bi v naših raziskovanjih premagali distanco in nepoznavanje, ki je značilno tedaj, kadar k predmetu pristopamo od zunaj; hkrati pa naj se ne bi pustili zamejiti z vrednotami in posebnostmi konkretnega okolja in poizkušali čim bolj uveljavljati metodologijo mednarodnega primerjalnega raziskovanja.

Pod takim zornim kotom lahko ocenjujemo tudi dosedanja sociološka, etnološka, zgodovinska in druga monografska raziskovanja. Veliko število monografskih raziskav pri nas in v svetu je bilo opravljenih bolj zaradi praktičnih razlogov, pač glede na materialne možnosti, zaradi bližine in priložnostne neposredne dostopnosti informacij. Vse bolj pa so dobivale tudi specifično, komplementarno vlogo kot poglobljene študije posameznih primerov (case studies) znotraj raziskovanja širšega makrodružbenega konteksta v posameznih krajih (mestih, občinah).⁹⁹

V etnologiji in kulturni antropologiji se je podaljševala bolj utrjena tradicija monografskih preučevanj, bodisi krajev ali občin (v Sloveniji npr. široko zastavljen program, na podlagi katerega je bila izdelana vrsta študij, kot npr. v Vitanju, Izoli, idr.). Pri tem – kot je znano – je bil bolj v ospredju interes za razmere v preteklosti, za temeljno demografsko in posestno strukturo kraja, za spremembe v teku življenjskega ciklusa, vlogo sorodstva, družin in posameznih družinskih članov, za običaje, praznovanja, različna individualna in skupna dela idr. Prav taka vsebinska razčlenitev je razvidna tudi iz popisa Halpernovega gradiva iz Šenčurja.

Ob tem pa se je v sociologiji zastavljalo bolj vprašanje sistematizacije in

⁹⁷ Z njim sva si dopisovala, obiskal pa sem ga tudi na New School of Social Research v New Yorku, kjer je bil dalj časa dekan.

⁹⁸ S takimi vprašanji sem se v svojih raziskavah v Sloveniji spopadal tudi sam. Zavezanost raziskovalca, da čim bolj objektivno in vsestransko predstavi dejanske razmere, je pogosto v nasprotju s pričakovanji naročnika ali predstavniki lokalne skupnosti, ki težijo k idealizirani predstavi.

⁹⁹ Vzporedno s tem pa je prihajalo tudi do študij posameznih primerov (case studies) njihovih ožjih segmentov, npr. izbranih odločitev.

posploševanja, kako zelo raznovrstne teme prevajati na določene skupne imenovalce tako, da ne bi šlo le za njihovo dodajanje, agregiranje na podlagi časa (kronološko) ali prostora (kraja).

Prisotnost prof. Halperna sodi v čas, ko smo tudi sociologijo poskušali postavljati na bolj realna tla, tako da bi se opirala na dejanske in specifične razmere pri nas in po posameznih krajih oz. območjih ter presegala prazen shematizem zgodovinskega materializma. To se je ujemalo z zanimanjem družboslovcev z Zahoda za jugoslovanske posebnosti z vidika iskanja novih rešitev v smeri za demokratizacijo, npr. za komuno in delavsko samoupravljanje. Francoski sociologi z Haute école d'études pratique iz Pariza – in v tem okviru še zlasti College cooperative – ki so pred tem preučevali kooperativne skupnosti, npr. kibuče in druge oblike sodelovanja na podeželju v Izraelu (podobno pa tudi "communités du travail" v Franciji), so spodbudili raziskovanje tudi v Jugoslaviji.¹⁰⁰

Po mojem povratku leta 1960 v Ljubljano smo začeli – kot sem že nakazal – z empiričnim raziskovanjem na Inštitutu za sociologijo in filozofijo. Do leta 1963 sem na Inštitutu deloval kot zunanji sodelavec (sicer asistent za sociologijo pri prof. Goričarju na Pravni fakulteti), potem pa sem postal samostojni raziskovalec na Inštitutu (vodja skupine za raziskovanje lokalnih skupnosti v okviru novoustanovljenega sociološkega študija) in hkrati predaval sociologijo lokalnih skupnosti na Filozofski fakulteti.¹⁰¹ Na Pravni in pozneje na Filozofski fakulteti sem pritegoval študente v (anketne) raziskave v več krajih Slovenije.

Še zlasti temeljito zasnovana je bila raziskava, ki sva jo vodila skupaj z Bogdanom Kavčičem in smo jo v teku dveh let s skupino študentov sociologije izvedli v Velenju. Z njo smo poskušali odgovorjati na vprašanje, kako prostorska oddaljenost med prebivalci in čas bivanja v kraju (v Velenju so prevladali priseljenci) vplivata na njihovo povezanost, aktivnost, informiranost in vrednote. Pri tem sem osebno največjo pozornost posvetil prijateljskim, sosedskim in sorodstvenim odnosom glede na način naselitve oziroma bivanja (v velikih blokih, v manjših večstanovanjskih stavbah in v enodružinskih hišah), sodelujoči študenti pa so svoje sodelovanje končali z diplomskimi nalogami.

Sledila je tudi monografska raziskava o družbeni participaciji občanov v Gorenji vasi (nad Škofjo Loko), s katero smo zajeli vse odrasle prebivalce ter raziskovali dotlej nepoznane in prikrita značilnosti njihovega neformalnega druženja in udeležbe. (Mlinar 1965) Na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo pa sem v okviru raziskovanja integracije mesta in podeželja skupaj s študenti in z nekaterimi kolegi profesorji pripravil anketno raziskavo na Vojskem in v okolici, torej na najbolj odmaknjenem in razpršeno naseljenem območju v zaledju Idrije. To je bilo med vojno in partizanstvom živahno kulturno središče, po vojni pa "pozabljeno" in marginalizirano. Terensko delo smo zaključili s kulturno prireditvijo – "mitingom". Iz obsežne vsebine, ki je zadevala odpiranje v širši svet in posledice tega na ravni

¹⁰⁰ Pod vodstvom Alberta Meistra smo sodelavci Inštituta za družbene vede opravili prvo skupno anketno raziskavo v Smederevu v Srbiji in se vključevali v njihovo raziskovanje npr. "delovne skupnosti", v mestu LaRochele v Franciji. Prek francoskih kolegov pa sem prišel v stik in začel sodelovati tudi v vodilnih organih organizacije CIRCUM, ki se je posvečala preučevanju kooperativnih gibanj in vaških skupnosti v Izraelu in v mednarodnem merilu.

¹⁰¹ Na povabilo Višje (pozneje Visoke) agronomske šole v Mariboru, kjer so v svoj predmetnik vključili "sociologijo vasi", sem prevzel tudi ta predmet (gl. npr. Uvod v ruralno sociologijo, VAŠ, Mb, 1971).

posameznikov in gospodinjstev / gospodarstev, naj omenim sociometrično analizo, ki je razkrila, kako se nove ideje od drugod širijo med vaščane. (Malinarič 1974)

Že pred tem pa sem intenziviral svoje sodelovanje z ameriški družboslovci. Maja leta 1965 se je namreč (s prvim srečanjem udeležencev v Dubrovniku) začela izredno obsežna primerjalna mednarodna raziskava o vlogi in vrednotah lokalnih voditeljev v razvoju lokalnih skupnosti, ki smo jo na pobudo prof. Philipa Jacoba, University of Pennsylvania, izvajali v izbranih občinah v Jugoslaviji, na Poljskem, v ZDA in Indiji, (gl. Jacob et al. 1971) S tem se je na široko odprla pot v mednarodno primerjalno raziskovanje za širši krog slovenskih (jugoslovanskih) družboslovcev. Sledilo je dolgoletno sodelovanje v različnih oblikah, še zlasti s prof. Henry Teunejem, s katerim sva objavila večje število skupnih del in organizirala tudi vrsto mednarodnih družboslovnih razprav.

V poznejšem raziskovanju sem vse bolj upošteval povezovanje lokalnega in globalnega in tako obravnaval lokalne spremembe v smislu "glokalizacije". Namesto "starega lokalizma", ki se je pojavljal kot nekaka vnaprejšnja danost in samozadostnost, je – v skladu z mojimi zgodnejšimi pričakovanji – danes treba upoštevati "novi lokalizem", zavestno, refleksivno delovanje ljudi, ki upoštevajo tako lokalne posebnosti kot zunanje priložnosti in nevarnosti. (Strassoldo 1990) Pri tem ne gre le za delokalizacijo in deteritorializacijo, ampak tudi za reteritorializacijo, kar smo dramatično doživljali tudi v Sloveniji in na Balkanu.

V naslednjih letih pa so sledili še drugi raziskovalni projekti, v katere smo se vključevali sodelavci Inštituta za sociologijo in filozofijo. K sodelovanju me je povabil Robert Agger (1968), ki je organiziral mednarodno eksperimentalno raziskovanje o tem, kako je mogoče vplivati na spremembe (stališč prebivalcev) v lokalnih skupnostih z izobraževanjem odraslih. V Sloveniji se je pri tem najbolj angažirala Ana Kranjc, ki je na tej podlagi napisala tudi svojo doktorsko disertacijo. (Kranjc 1977)

Temu je sledil še svetovno znani projekt, ki ga je vodil politolog Sidney Verba. V času, ko sem sodeloval z R. Aggerjem na University of Oregon v mestu Eugene (januar–maj 1968), so me Sidney Verba in sodelavci (Jan Triska idr.) povabili na Stanford University, kjer smo razpravljali o možnostih, da bi se tudi Jugoslavija vključila v njegov projekt o politični participaciji občanov na lokalni ravni. Dejansko sta se v ta projekt ob sodelovanju kolegov iz drugih jugoslovanskih republik (gl. npr. Verba et al. 1973; Triska, Barbič 1980) vključili zlasti Ana Barbič in Katja Boh (Inštitut za sociologijo in filozofijo). Pri tem je šlo za analizo podatkov o sodelovanju prebivalcev v procesih odločanja na lokalni ravni. Ana Barbič se je kot glavna raziskovalka na področju ruralne sociologije v Sloveniji v svojih poznejših delih¹⁰² še bolj približala antropološkim študijam. Pri tem je sodelovala z ameriški in drugimi raziskovalci. V eni od svojih študij (1999) prikazuje in analizira delovne migracije podeželskih žensk z Goriškega konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja, kot tudi povojne delovne migracije v sosednja italijanska in večja slovenska mesta. Kmečke in druge podeželske ženske s preučevanega območja so se bodisi legalno bodisi ilegalno zaposlovale predvsem kot služkinje in dojilje (primer Aleksandrink v Egiptu).

¹⁰² V tem besedilu se sicer omejujem predvsem na zgodnejše obdobje sociološkega raziskovanja lokalnih skupnosti. Ker pa poudarjam stičišča z antropologijo in z ZDA, tukaj dodajam še nekaj informacij iz novejšega časa, vendar le ilustrativno, saj je tu še vrsta mlajših raziskovalcev in raziskav.

Druga njena študija (2004) pa zadeva sociološke in antropološke vidike dogajanj vzdolž nove slovensko-hrvaške meje v obmejnih vaseh brežiške občine in hkrati analizo obmejnih dogajanj predvsem z vidika ohranjanja ali spreminjanja kulturne identitete obmejnih prebivalcev. Avtorica je v študijo vpletla tudi antropološke raziskave drugih slovenskih avtoric / avtorjev.

Na sploh pa smo se slovenski sociologi seveda intenzivneje povezovali z ameriškimi kolegi – sociologi, pa tudi politologi, ki so preučevali spremembe na lokalni ravni; npr. Peter Jambrek in Terry N. Clark na Čikaški univerzi ter v okviru sekcije "Community Research" v okviru Mednarodnega sociološkega združenja (ISA). Tako smo tudi H. Teune, Z. Mlinar in K. Ostrowski ustanovili ISA – Thematic Group 06: Sociology of Local-global Relations idr.

Najnovejši primer sodelovanja (zbliževanja) med sociologijo in antropologijo pa predstavlja delo Ulrike Schuerkens *Social transformations between global forces and local life-worlds* (2003), v katerem nastopa globalizacija kot kontekst in hkrati kot predmet raziskovanja v lokalnih skupnostih. V njem je svoj tehten prispevek objavila slovenska sociologinja Nina Bandelj, ki deluje v Kaliforniji na University of California, Irvine in hkrati v okviru Mednarodnega sociološkega združenja (ISA). Recenzijo omenjene knjige sem objavil pod naslovom *Lokalno in globalno s sociološkega in antropološkega zornega kota*. (Mlinar 2004) Vse navedeno bi terjalo še bolj podrobno in tudi sintetično obravnavo.

Viri in literatura

- Agger, Robert; Miloslav Disman; Zdravko Mlinar; Vlado Sultanović 1970: Education, general personal orientations and community involvement. Cross-national research project. Comparative political studies Vb. 3, No. 1, 91–115.
- Barbič, Ana; Inga Miklavčič Brezigar 1999: Domestic Work Abroad. A Necessity and opportunity for rural women from the Goriška borderland region of Slovenia. Janet H. Momsen (ed.), Gender, Migration and Domestic Service. Routledge, 164–177.
- Barbič, Ana 2004: Perceptions of New Realities along the Slovenian-Croatian Border. V: Vera Pavlakovich-Kochi; Barbara J. Morehouse; Doris Wastl-Walter (ed.), Challenged Borderlands. Transcending Political and Cultural Boundaries. Ashgate Publishers, 215–235.
- Blanckenburg von, R. 1962: Einführung in die Agrarsoziologie. Stuttgart.
- Golob, Matija 1967: Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in zgodovino, RSS.
- Halpern, Joel Martin 1958: A Serbian Village. New York, Columbia University Press.
- Jacob, Philip et al. 1971: Values and the Active Community. New York, The Free Press.
- König, Renne 1958: Die Gemeinde. Hamburg, Rowohlt.
- Krajnc, Ana 1977: Izobraževanje, naša družbena vrednota. Ljubljana, Delavska enotnost.
- Malinarič, Tomo 1974: Integracija vasi v širšo družbo. Komunikacijska izpostavljenost, prevzemanje inovacij in sociometrijska struktura vaše skupnosti – primer Vojskega. Diplomaska naloga, mentor Z. Mlinar. Ljubljana, FSPN.
- Mlinar, Zdravko 1965: Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti. Raziskava v podeželskem kraju Dolina. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Mlinar, Zdravko 1971: Uvod v ruralno sociologijo. Maribor, Višja agronomska šola.
- Mlinar, Zdravko 1973: Sociologija lokalnih skupnosti. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

- Mlinar, Zdravko; Bogdan Kavčič et al. 1965: Ljudje v novem mestu. Velenje 1964/65.1, II. del. Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Mlinar, Zdravko; Henry Teune (ed.) 1978: *The Social Ecology of Change*. London.
- Mlinar, Zdravko 1983: Humanizacija mesta. Sociološka in politološka knjižnica 15. Maribor, Obzorja, 378.
- Mlinar, Zdravko (ur.) 2000: Local development and sociospatial organization. Trends, problems and policies. The case of Koper. Slovenia, Budapest, Open Society Institute.
- Mlinar, Zdravko 2003: Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet. *Žirovski občasnik* 21(33), 65–140. Intervju ob 70-letnici (spráševal urednik Miha Naglič).
- Mlinar, Zdravko 2004: Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju. *TiP, Ob štirideseti obletnici*, 40(1), 9–66.
- Mlinar, Zdravko 2004: Lokalno in globalno s sociološkega in antropološkega zornega kota. *Družboslovne razprave*, XX, 45/47, 271–275.
- Sanders, Irwin Taylor 1949: *Balkan village*. Lexington, Univ. of Kentucky Press.
- Sanders, Irwin Taylor 1975: *The community*. New York, Ronald Press.
- Schuerkens, Ulrike (ed.) 2003: Social transformations between global forces and local life-worlds. *Current Sociology*, 51 (3–1), tematska številka.
- Strassoldo, Raimondo 1992: Globalism and Localism. Theoretical reflections and some evidence. V: Z. Mlinar (ed.), *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Avebury, 35–59.
- Studijski projektat "Sociološko istraživanje jugoslovenske komune" 1962, 1963 in kasneje: Beograd; Zagreb; Ljubljana, Odeljenje za sociologiju Instituta društvenih nauka; Institut za društveno istraživanje; Inštitut za sociologijo pri Univerzi v Ljubljani.
- Teune, Henry; Zdravko Mlinar 1978: *The developmental logic of social systems*. Beverly Hills, Sage.
- Triska, F; Ana Barbič 1980: Evaluating Citizen Performance on the Community Level. Does Party Affiliation in Yugoslavia Make a Difference? Nelson, Daniel N. (ed.), *Local Politics in Communist Countries*. The University Press of Kentucky, 54–89 (Objavljeno tudi v Donald E. Schulz; Jan S. Adams (ed.), *Political Participation in Communist Systems*. Pergamon Press, 1981, 163–196.)
- Verba, Sidney; Norman H. Nie; Ana Barbič; Galen Irwin; Hank Molleman; Goldie Shabad 1973: *The Modes of Participation*. Communities in Research. Comparative Political Studies, Sage publications 2, 235–250.
- Vidich, Arthur J.; Joseph Bensman 1992: *Small town in mass society*. Class, power and religion in a rural community. Princeton, Princeton University Press.

TERITORIALNO PREDSTAVNIŠTVO POSTAJA OB VSE VEČJI NOTRANJJI RAZNOVRSTNOSTI VSE MANJ REPREZENTATIVNO

Pred kratkim je bil na podelitvi častnih nazivov ob dnevu ljubljanske univerze slavnostni govornik *akademik Zdravko Mlinar*, ki je že več kot četrto stoletja (torej približno tretjino obstoja univerze) profesor na ljubljanski fakulteti za družbene vede. V svojem govoru je predstavil vizijo razvoja univerze v razmerah globalne informacijske družbe in tudi kritično opozoril na posledice samozadostnosti, kjer je ta sicer – večinoma neopazno – opazna. S tem je ob primeru univerze učinkovito predstavil tudi aktualnost svojih socioloških spoznanj, o katerih piše v delu *Individuacija in globalizacija v prostoru*, ki ga je lani izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Zanj je letos dobil državno nagrado za vrhunske dosežke v sociologiji. V utemeljitvi je med drugim rečeno, da je Mlinarjeva knjiga “pomemben mejnik v sociološkem in sploh družboslovnem pojasnjevanju družbeno-prostorskih razvojnih procesov v svetovnem merilu” in da se v delu “uravnoteženo povezujeta ključni značilnosti uspešnega in prodornega sociološkega raziskovanja – občutljivost za aktualne družbeno-razvojne trende in smisel za poglobljeno, rigorozno in distancirano analizo le-teh”.

Lani je bil v Sloveniji pomemben posvet vladnih predstavnikov srednjeevropskih držav o njihovem vključevanju v Evropo kot globalno informacijsko družbo. Vse to je tedaj delovalo kot velika neznanka za večino držav. Toda nekako sočasno je izšla vaša knjiga, ki zelo jasno predstavlja razloge in posledice tovrstnih družbenih sprememb. Seveda se vi s temi vprašanji niste začeli ukvarjati šele lani, temveč kar precej let prej, ko se je o nastajanju globalne informacijske družbe tudi v svetu vedelo zelo malo. Kako to, da ste že tedaj raziskovali to področje?

Že nekaj let pred objavo knjige o protislovjih družbenega razvoja sem sklenil, da se ne bom več ukvarjal predvsem s tistim, kar zaostaja v razvoju, to pa je bila naša tedanja država. Menil sem namreč, da se je zlasti za sociologa povsem brezplošno ukvarjati z nenehnimi institucionalnimi političnimi spremembami. Odločil sem se, da se bom usmeril v proučevanje področja, ki prinaša največje družbene spremembe, to pa sem videl v vlogi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije kot infrastrukture nastajajoče svetovne družbe. Tako sem že leta 1982 na svetovnem sociološkem kongresu v Ciudadu de Mexico organiziral razpravo o tej tematiki. V tem času je bila to nova tema in zelo sem se namučil, da sem z vsega sveta zbral maloštevilne posameznike, ki so se ukvarjali s sociološkimi vidiki teh vprašanj. Leta 1987 sem skupaj z Manuelom Castellsom v Dubrovniku organiziral razpravo o vprašanju, kako nova komunikacijska in informacijska tehnologija pogojujeta spremembe v prostorski organizaciji družbe. Moji jugoslovanski kolegi, sociologi, so mi tedaj ugovarjali in mi prigovarjali, naj si raje izberem kakšno bolj domačo temo, češ da nima smisla razpravljati o nečem, kjer ne more Jugoslavija nič prispevati. Toda sam sem vztrajal in leta 1990 na kongresu v Madridu vodil razpravo o globalizaciji in teritorialnih identitetah. K tej temi sem pritegnil ameriške in

evropske avtorje iz prostorske sociologije, lokalne in svetovne politike in geografije, leta 1992 pa je sledila knjiga z istim naslovom.

V letih do izida vaše zadnje knjige so se razmere seveda drastično spremenile. Po vsem svetu se veliko družboslovcev začena ukvarjati s temi vprašanji, vam pa je uspelo, da ste v svojem delu, ki naj bi kmalu izšlo tudi v angleščini, prikazali novo sociološko razlago družbeno-prostorskega razvoja. Ali bi katero od novosti lahko posebej poudarili?

Pojasnjevatl poskušam nekatere najbolj izzivalnih in protislovnih vprašanj, ki so ostala nepojasnjena tako z vidika družbene teorije kot z vidika razvojne politike ob koncu 20. stoletja. Ta zadevajo prepletanje med mikro- in makrosfero družbenega dogajanja, proces teritorialne dehierarhizacije in spreminjanje razumevanja med družbenim delovanjem in družbenimi strukturami, še zlasti pa poenotenje zdaj še pretežno ločenega pojasnjevanja družbeno-prostorskih sprememb po ravneh teritorialne organizacije, po funkcionalnih področjih oziroma sektorjih in geografskih območjih. Kot skupni imenoalec pa posebej poudarjam enotnost nasprotij individualizacije, ki zadeva povečevanje samostojnosti in raznovrstnosti subjektov ali kultur, in globalizacije, ki jo spremljam z vidika njihovega povezovanja in homogenizacije v svetovnem merilu.

Marsikateri avtor je že poudarjal posamezne segmente tega spreminjanja. Še zlasti veliko pozornost posvečajo pri tem posledicam posameznih tehnoloških inovacij. Vendar je pri tem značilno, da večina avtorjev zaradi dreves ne vidi gozda. Seveda niti sociologija niti družboslovje kot celota še nista dosegla tolikšne stopnje poenotenja, do kakršne je že pred časom prišlo denimo v fiziki, kjer so povezali nekdanj ločena področja mehanike, toplote, elektrike, jedrske fizike itd. Celot v primerih, ko se govori o globalizaciji, večina obravnav ostaja fragmentarna. Pri tem sicer pogosto postavljajo vprašanja o nadaljnji družbeno-prostorski preobrazbi, vendar ostajajo navadno brez odgovora, tako kot na primer znameniti ekonomist in družboslovec K. Boulding, ki se je spraševal, ali bo človeštvo zmoglo ohraniti teritorialno raznovrstnost. Da bi se izognil spekulativni obravnavi, sem iskal izkustvena in teoretska spoznanja na več kot 50 prepoznavnih predmetnih področjih. Pri tem se je med drugim pokazalo, da je mogoče ovreči dvojje enostranskih razlag: po eni strani tisto, ki vidi le vse večjo svetovno homogenizacijo v tem smislu, da globalno izriva in uničuje dosedanje lokalno, regionalno in nacionalno raznovrstnost, po drugi pa tisto, ki ne vidi, da se teritorialne identitete, oblikovane na podlagi geografske ločenosti, notranje diverzificirajo. Razlike med teritorialnimi enotami se torej zmanjšujejo, znotraj njih pa povečujejo.

Ali to spreminja tudi dosedanja gledanja na prihodnost narodov?

Za dosedanje razprave o narodnem vprašanju so značilne različne razlage o tem, koliko je kak narod ogrožen – gre za dokazovanje umiranja in hkrati oživljanja narodov. Po mojem pa gre predvsem za preobrazbo naroda od vnaprejšnje teritorialne danosti k temu, da se narod pojavlja kot nekakšno omrežje zavestno opredeljenih posameznikov, ne glede na kraj njihovega bivališča, torej v svetovnem merilu. Gre torej za deteritorializacijo naroda, do katere prihaja hkrati z individualizacijo njegovih članov s sproščanjem njihove teritorialne vezanosti, ne da bi zaradi tega

(nujno) prišlo do prekinitve njihove medsebojne komunikacije. Z jezikovnega vidika, kar je za Slovence še posebej kočljivo vprašanje, pa lahko rečemo, da ne gre le za vdiranje tujih jezikov k nam, ampak tudi za to – kar razkrivam kot novost – da se celo slovenščina, kot jezik majhnega naroda, razširja skoraj po vsem svetu. V zadnjem desetletju se pojavlja vse večji interes za učenje našega jezika in še nikoli se ni toliko Neslovencev učilo slovenščine, kot se jih danes.

Neutemeljeno je pojmovanje, ki ga pri nas nekateri zastopajo, da je treba vztrajati pri razlikovanju med avtohtonim in priseljenim prebivalstvom. Prvim pripadajo manjšinske pravice, priseljenci pa imajo tako imenovano pravico do asimilacije. Kako dolgo bo še možno takšno razločevanje in tako različna obravnava enih in drugih? Če danes govorimo o prehodu iz prostora krajev k prostoru tokov, če imamo torej opravka z vse bolj odprto in gibljivo družbo, potem bo avtohtonost prebivalstva logično izgubila pomen.

Ali niste ta vprašanja načenjali v že omenjeni knjigi Globalizacija in teritorialna identiteta, ki je izšla leta 1992 po madridskem kongresu?

Tam je šlo za precej ožji in tudi drugače predstavljen sklop vprašanj, med katerimi je bilo predstavljeno predvsem vprašanje teritorialnih kulturnih identitet, ki se pojavljajo kot nekakšna vnaprejšnja danost v odnosu do posameznika. Sam pa sem ob tem prikazal kulturno dediščino kot razširjeni razpon možnosti izbire alternativ, kot povečanje bogastva raznovrstnosti in s tem kot prispevek k večji individualizaciji. Posameznik si lahko svoje stanovanje denimo opremi tudi na podlagi kulturne dediščine iz drugega časa in prostora. Z razširjanjem znanja jezikov pa tudi jezik ni več vnaprejšnja danost, temveč postaja stvar izbire. Tudi pri tem ne gre več za izključnost, temveč za usposobljenost za komunikacijo v več jezikih.

Vaša teorija je sicer napisana v precej abstraktnem jeziku. Vendar jo je mogoče zlahka nekako prevesti v reševanje konkretnih vprašanj. Kako denimo pojasnjuje prav zdaj posebno aktualno vprašanje, kako bo z vključevanjem Slovenije v svet?

Gre za temeljno preobrazbo svetovnega reda sploh. Danes je svet pretežno še organiziran na podlagi povezovanja tako imenovanih nacionalnih držav. Toda Sloveniji se je posrečilo priboriti mesto v tako urejenem svetu šele v času, ko na primer OZN že zaostaja za razvojem. Ta organizacija zmeraj manj izraža dejansko kompleksnost sveta in ne deluje kot glasnik osamosvajanja in raznovrstnosti interesov, ki utesnjujejo današnje države. Ob osamosvajanju Slovenije smo tudi pri nas ugotavljali, kot smo rekli, kako resnica o Sloveniji težko prodira v svet.

Splošno, teritorialno predstavništvo ob vse večji notranji heterogenosti postaja vse manj reprezentativno in zato tudi vse bolj neučinkovito pri odpravljanju konfliktov in zagotavljanju miru. Razlog je ravno v tem, da se oboroženi spopadi, ki spremljajo emancipacijske težnje, pojavljajo vse bolj znotraj držav, in ne med njimi, to pa pomeni, da OZN nima prostora za tiste, ki se jim še ni posrečilo pridobiti priznanja svoje identitete.

To pa je tudi tema, o kateri verjetno razpravljate v okviru mednarodne organizacije Pugwash, ki si vsestransko prizadeva za mir na svetu in je, skupaj z njenim predsednikom J. Rotblatom, pravkar dobila Nobelovo nagrado za mir.

Na konferenci Pugwash, julija letos v Hirošimi, smo v sekciji *Global governance* kritično ocenjevali sedanjo politično ureditev sveta kot tudi oblikovali vrsto konkretnih zahtev, na primer, da je treba uvajati forume civilne družbe tudi na globalni ravni. Pri tem naj bi se oprli na možnosti, ki jih prinašajo novosti iz informacijsko-komunikacijske tehnologije. Uvajali naj bi tako imenovane Internet forume kot prizorišče globalne civilne družbe. To pa je ravno konkretizacija razvojne perspektive, ki jo nakazujem v svojem delu. Prihaja čas, ko tudi vse manjše enote in posamezniki dobivajo vlogo svetovnih, globalnih akterjev. Prvič v zgodovini so – tehnično in politično – toliko okrepljeni, da se lahko prebijejo skozi filtre organizacij javnih občil in držav.

Kako pa gledate na vprašanje avtonomije ob našem vključevanju v Evropo?

Po osamosvojitvi je šlo v Sloveniji predvsem za utrditev nove države, za krepitev centralizma in podobno. Vendar naj ne bi spregledali, da procesa osamosvajanja s pridobitvijo samostojne države ni mogoče ustaviti. Tudi Slovenija bo v prihodnje vse manj nastopala navzven z enim samim glasom, preko enega samega središča, vse bolj bo šlo za večglasnost, polifonijo, tako teritorialnih enot – najbolj odločno to že zahteva Maribor – kot neteritorialnih akterjev, ki se bodo čezmejno nehierarhično povezovali v različna omrežja. Tako kot je Ljubljana presegla svoj položaj periferije v odnosu do Beograda, tako se bo ta proces nadaljeval še naprej tudi znotraj Slovenije.

V evropskem merilu je sicer še dosti nerazumevanja in nejasnosti, hkrati pa se vendarle postopoma uveljavlja ista razvojna logika. Namesto Evrope držav nekateri zagovarjajo Evropo regij ali Evropo državljanov. Dejansko pa ne gre za alternative, temveč za postopnost osamosvajanja vse manjših enot in za hkratno soudeležbo več ravni v reševanju problemov.

To nenazadnje dokazuje tudi vaš odmeven govor na dan ljubljanske univerze, ko ste – tudi zelo kritično – prikazali, kako se spremembe, ki jih raziskujete, kažejo v razvoju univerze.

Ljubljanska univerza je bila ob ustanovitvi leta 1919 izrazito nacionalno in teritorialno opredeljena. V nekaterih pogledih je tudi še danes. Za njen kadrovske sestav je značilna skoraj popolna institucionalna in teritorialna zaprtost. V tem govoru sem omenil primer fakultete, kjer je od 104 zaposlenih z visokošolsko izobrazbo samo eden, ki ni diplomiral na ljubljanski univerzi. Gre torej za izrazito zabubljenost, ali po angleško inbreeding, kakršna je v razvitih zahodnih državah povsem nesprejemljiva. Čeprav zdaj ne gre več za ideološke ovire za vključevanje tujcev v pedagoško delo, pa gre za tehtne pomisleke z jezikovnega vidika. Naša javnost je povsem neenotna glede vprašanja, ali naj naši univerzi vključujeta tudi tuje profesorje, ki ne obvladajo slovenskega jezika, ali ne.

Za razliko od dosedanje kadrovske zaprtosti pa je videti, da gre za še radikalnejše spremembe z vidika vključevanja v transnacionalna informacijsko-komunikacijska omrežja. Namesto fizične lokacije postaja vse pomembnejše, da imamo dostop do informacijskih virov v svetovnem merilu. Glede na to pa se radikalno spreminjajo koncept univerze in predstave o načinu njenega delovanja. Namesto fizične strnjivosti in simultane navzočnosti študentov in profesorja v predavalnici imamo danes

že opravlja s tako imenovanimi simuliranimi razredi, z virtualnimi ali elektronskimi razredi. Pojavlja se tudi oznaka globalni razred, – teleclass – kadar računalniško omrežje povezuje študente in predavatelja, ki je lahko tudi na drugi celini.

Na letošnjem svetovnem sociološkem kongresu, ki je bil namenjen problematiki dialoga med kulturami, ste govorili o temi "od konfrontacije k interpenetaciji". To zveni zelo politično aktualno.

Že danes je prevladalo prepričanje, da v Evropi vojna med državami ni več možna, čeprav se vojna na Balkanu komaj izteka. To neskladje, o katerem sicer pišem tudi v svoji zadnji knjigi, sem skušal pojasniti na podlagi svoje teorije družbeno-prostorskega razvoja.

Letos spomladi ste ob 30-letnici delovanja Slovenskega sociološkega društva predstavili novi sociološki izziv, ko ste v svojem referatu postavili vprašanje, ali smo na pragu tako imenovane ubikvitarne družbe.

Da, spremembe ob koncu 20. stoletja nam nakazujejo, da je pred nami doba, ko bomo ljudi, materialne dobrine in ideje od koderkoli našli kjerkoli in kadarkoli. V tem smislu gre torej za ubikviteto, kar bi lahko zasilno prevedli "povsodprisotnost", bodisi z vidika dejanske razširjenosti po vsem svetu bodisi kot dostopnost, ki se povečuje še zlasti na podlagi nove informacijsko-komunikacijske in prometne tehnologije. To pomeni tudi bistveno večjo vlogo posameznika tudi na področjih, na katerih so bile doslej odločilne le države. Toda večja avtonomija posameznika ima tudi temnejšo stran. Z globalizacijo se namreč zaostruje vprašanje, ali to ne pomeni nekakšne totalitarizacije sveta. Ali imamo sploh še možnost umika, izključitve, ali sploh še lahko obvladujemo določen prostor, svojo nišo zasebnosti?

Ali gre po vsem tem, ko tako spoznavamo dolgoročne regularnosti družbeno-prostorske preobrazbe, le še za to, da počakamo, da se bo zgodilo, kar se pač mora zgoditi?

Ne, nasprotno! Ob splošnem trendu k odprti in giblivi družbi bo zmeraj manj vnaprej zagotovljenih danosti. Že pridobljeni položaj bo mogoče zlahka izgubiti. Potrebni bodo večji napor – ne le da bi dosegli kaj več, temveč tudi, da bi obdržali že pridobljeno. Večja fleksibilnost bo odprta tako v pomenu odprtih možnosti kot večje ogroženosti že pridobljenega. Tako kot se bo po eni strani sicer povečevala nujnost in vezanost na splošne standarde – podobno kot brez pomisleka sprejemamo prometne predpise – tako se bo hkrati na tej podlagi povečeval razpon svobodne izbire. Kateri posameznik, skupina, kraj ali narod pa si bo pridobil prednost pred drugimi, bo vse bolj odvisno od njega samega.

Doslej ste predstavljali svoje delo, za konec pa bi bilo prav, če bi vsaj malce predstavili tudi sebe. Znano je, da ste eden od začetnikov uveljavljanja sociologije na Slovenskem, na vašo pobudo – tedaj ste bili še študent – je profesor dr. Jože Goričar v 50. letih ustanovil prvi sociološki proseminar na ljubljanski univerzi. Kaj pa vas je pritegnilo v sociologijo, ki v tistem času še zdaleč ni bila priljubljena znanost?

Od nekdaj sem bil alergičen na vse institucionalne formalizme, na razlike med normativnim in dejanskim. Vodila me je tudi izkušnja iz otroštva, ko sem doživljal še

zadnja leta tradicionalnega vaškega življenja, po drugi svetovni vojni pa vse nagle razvojne spremembe, ki jih je prinesla industrializacija. Zanimala so me tudi urbanistična vprašanja in prostorske spremembe. Tako sem se odločil za študij sociologije oziroma prvotno za pravo, ker študija sociologije pač še ni bilo, pravo pa se mi je zdelo še najbližje temu, kar me je zanimalo. Res je bil to čas, ko je bilo tudi v Evropi še zelo malo sociologov. Velika spodbuda v 60. letih pa so bili naši stiki s sociologi in politologi v ZDA, kar je bistveno prispevalo k zgodnjemu razvoju naše sociologije po drugi svetovni vojni, tudi v primerjavi s številnimi drugimi evropskimi državami.

Ali vam ob vaši veliki ustvarjalnosti še ostane kaj časa za kakšen konjiček?

Moj najljubši hobi je tudi povezan z mojim delom. Izjemno rad namreč brskam po znamenitih knjigarnah, kot so Dillons v Londonu, Heffers v Cambridgeu ali Blackwell v Oxfordu. Med desettisoči novih knjig odkrivam številne, ki predstavljajo kamenčke v zamotanem in še nedokončanem mozaiku mojega sociološkega delovanja.

Jasna Kontler – Salamon, Delo, Znanost, 20. december 1995

GLOBALIZACIJA DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA V PROSTORU IN ČASU

Intervju z akademikom prof. dr. Zdravkom Mlinarjem

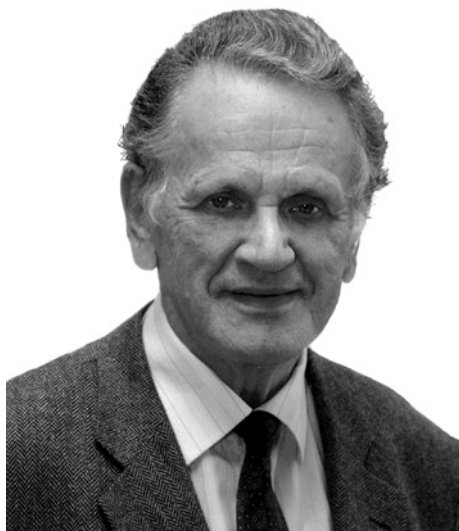
Zdravko Mlinar (1933), sociolog, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani, je bil dekan Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (FSPN) in soustanovitelj Slovenskega sociološkega društva, je akademik – član Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Kot pionir raziskovanj na področjih urbane in ruralne sociologije ter sociologije lokalnih skupnosti je raziskovalno in pedagoško zasnoval predmetno področje prostorske sociologije. Na FSPN je ustanovil Center za prostorsko sociologijo, predaval pa je tudi študentom arhitekture, krajinskega planiranja in v okviru IPŠPUP v Ljubljani, na podiplomskem študiju arhitekture v Beogradu ter kot profesor in raziskovalec deloval na številnih univerzah po svetu. Pogosto se je vključeval v aktivnosti urbanističnega inštituta in še zlasti sodeloval z Vladimirjem Bracem Mušičem, Lučko Šarec ter drugimi urbanisti in arhitekti. Tako je sam in s svojimi sodelavci vsebinsko obogatil urbanistično delovanje pri nas. Med posebej pomembnimi deli so *Ljudje v novem mestu – Velenje* (1965), *Sociologija lokalnih skupnosti* (1973), *Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij: Sociološki pristopi* (1978), *Humanizacija mesta* (1983), *Protislovja družbenega razvoja* (1986), *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru* (ur.) (1995), *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi: Prostorskočasovna organizacija bivanja* (2008), *Globalizacija bogati in/ali ogroža?* (2012) idr. Njegova bibliografija obsega več kot 870 enot in vključuje objave v številnih tujih jezikih. Z akademikom prof. dr. Zdravkom Mlinarjem smo se pogovarjali o njegovih pogledih in razmišljanjih glede globalizacije in družbe, v kateri živimo.

Boštjan KERBLER: *Izraz globalizacija se danes uporablja pogosto in na različnih področjih. Kako ga razumete vi in s katerih vidikov ga obravnavate v svojih delih?*

Zdravko Mlinar: "Globalizacija je postala osrednja tema družbenih sprememb današnjega časa. Izziva veliko pozornost, preseneča s svojo zapletenostjo in povzroča veliko nesoglasij, kadar jo poskušajo pojasniti. Razprave o njej, še posebej v slovenskem prostoru, so pogosto prežete s strahom in tesnobo o tem, kaj nam prinaša in kako ogroža naš ustaljeni način življenja. Temeljno pa je vendarle razumevanje, da gre pri tem za razširjanje povezovanja in medsebojnih odvisnosti v svetovnem merilu. Z našega domačega zornega kota gre torej za vse večjo odprtost v svet. Do nje prihaja po naši volji, neodvisno od nje, ali pa tudi proti njej. Spremljamo jo lahko z vidika našega vključevanja v svet in tudi glede na to, kako drugi posegajo v naš prostor. S svojo knjigo sem zastavil vprašanje – ali nas globalizacija bogati in/ali ogroža. V družboslovnih razpravah najdemo veliko enostranskih odgovorov. Toda poglobljeno preučevanje nam razkriva hkratno enotnost in spopadanje nasprotnosmernih teženj. Z odpiranjem v svet se povečuje dostopnost do bogastva raznovrstnosti. S tem pa se hkrati povečuje tudi ogroženost nacionalnih ali lokalnih identitet. Toda večja odprtost ne vodi nujno do njihovega izničenja. Pomeni

tudi izziv za preobrazbo ožjih teritorialnih skupnosti v omrežja povezav v širšem prostoru. S podomačenjem sveta si hkrati približujemo vse njegovo bogastvo. Z večjo pozornostjo lahko po vsem svetu razkrivamo še ne izkoriščene možnosti, da selektivno pritegujemo intelektualne in materialne vire. Globalizacija torej razširja možnosti za našo obogatitev; vendar je samodejno ne zagotavlja. Ko gre za ogroženost posebej nakazujem ekološko, kulturno, etnično oziroma jezikovno, vojaško, populacijsko in zdravstveno ogroženost. Kaj dejansko prevlada, je vse bolj odvisno od zavestne in aktivne vloge ljudi.

Akademik prof. dr. Zdravko Mlinar

**Urbanisti in sociologi o participaciji prebivalcev v mestnem okolju.
Mednarodna konferenca, Urbanistični inštitut, Ljubljana, 1977
(Direktor Vladimir Braco Mušič, ur. Lučka Šarec).**

V obravnavah globalizacije je bila najprej močno prisotna predstava, da gre pri tem za nekaj odmaknjenega, kar se pojavlja daleč proč od našega vsakdanjega življenja. S svojo knjigo pa sem želel opozoriti, da globalizacija vse bolj prežema naše vsakdanje življenje. Pri tem ne gre le za nekakšno visoko politiko v odnosih med državami. Svoje prostorskosociološke obravnave ne morem omejiti le na 'mednarodne odnose'. Danes tudi že različne organizacije, mesta, podjetja in posamezniki neposredno posegajo v reševanje svetovnih zadev. Ali pa so vsaj izpostavljeni svetovnim vplivom. Pri tem še posebno pozornost posvečam bolj prikritim spremembam in povezavam, ki jih naša javnost niti ne zaznava, čeprav v veliki meri siromašijo ali bogatijo naše življenje. Na primer redkokdaj se sprašujemo, kako neenakomerno smo izpostavljeni različnim kulturam sveta?! Ene so nezaznavno popolnoma prevladale, na primer angloameriška. Številne pa so popolnoma odsotne. Že v evropskem merilu neozaveščeno puščamo ob strani tiste, ki so nam sicer geografsko in mogoče celo etnično blizu. Bogate večtisočletne azijske kulture nam še v današnji informacijski dobi ostajajo tuje."

Kaj je po vašem mnenju s prostorskočasovnega vidika temeljna usmeritev globalizacije in kako se ta kaže v slovenskem prostoru?

"Temeljna usmeritev, ki se uveljavlja v procesu globalizacije, je torej razširjanje prostorsko časovnih horizontov. S tem mislim na to, da so ljudje zavestno ali nezavedno izpostavljeni prostorsko in časovno vse bolj odmaknjenemu dogajanju. Družboslovci pa so že opozorili tudi na miselno ujetost ljudi v ozkih prostorskih okvirih. Imenovali so jo 'teritorialna past'. Ta preprečuje ljudem, da bi upoštevali dejansko razširjanje svoje odvisnosti v prostoru. Slovenski paradoks je v tem, da se je z osamosvojitvijo v času globalizacije še povečala 'zagledanost' v lastno državo. Utrdila se je tako imenovana državocentričnost. Kot zamudniki smo se tako vrnili nazaj k zgodovinsko že preživelemu 'vestfalskem redu'. To je red, ki zahteva utrditev državne suverenosti in državnih meja v času, ko jih tehnološko podkrepljena globalizacija že daleč presega. Neuspešno razreševanje tega protislovja se v precejšnji meri kaže tudi v sedanji ekonomski krizi.

Samostojna država nam je utrdila identiteto in odprla pot neposrednega vključevanja v svet. To nam lahko zavidajo številnejši Katalonci, Baski, Škoti ali Valižani, ki izražajo podobne težnje. Hkrati pa nas je čezmerno obremenila. Preveč se ukvarjamo sami s seboj in pozabljamo da nas je le za slabo četrtno velikega mesta. Slovensko osamosvajanje se žal obravnava le kot enkratno dejanje na nacionalni ravni, ne pa kot sestavina dolgoročne družbene preobrazbe. Za današnji čas pa je značilno, da vse ožje enote vse bolj samostojno in neposredno vstopajo v svet. V preteklosti so lahko le prek zunanjega ministrstva, saj so bile le države subjekti mednarodnega prava. V Sloveniji pa centralizacija še vedno zadržuje večglasno izražanje, saj niti regije še niso priznane. Vendar pa v praksi že tudi župani naših mest skoraj vsakodnevno stopajo v stike z gospodarstveniki, diplomati, s kulturniki in z drugimi z vsega sveta."

Ali Slovenci že znamo izkoristiti prednosti globalizacije ali nanjo še vedno gledamo kot na nekaj slabega?

“Pri nas ljudje pogosto podcenjujejo zблиževanje dogajanja po vsem svetu. Premalo se upošteva to, kar v družboslovju imenujemo kot ‘prostorskočasovno zgoščevanje’. Ozaveščenost o mogočih pozitivnih in negativnih vplivih iz oddaljenih predelov sveta še močno zaostaja za dejansko povečano medsebojno odvisnostjo v svetu. Zato smo tako pogosto presenečeni, ko pride do nepričakovanega zapiranja tovarn in ‘selitev delovnih mest’. Velikokrat tudi opuščamo različne priložnosti, ker ne poznamo ali podcenjujemo tisto, kar bi lahko pridobili od drugod.

Kranjski podjetnik Lemut, ki ima tovarno tudi na Kitajskem, nekoliko karikira – no pravi, da celo miselnost naših podjetnikov ne seže dalj kot do Beograda in Nemčije. Sicer pa ugotavlja, da so prevozni stroški za blago iz Kitajske do Kopra podobni tistim iz Kopra do Jesenic. Ko pa gre za komuniciranje prihaja do še večjih sprememb. Kot nam je povedal direktor idrijskega Kolektorja Stojan Petrič, v njihovem podjetju vsak ponedeljek poteka videokonferenca, v katero se vključujejo njihovi izvršni direktorji z vsega sveta. Presegli so vprašanja o velikih oddaljenostih v komuniciranju s svojimi organizacijskimi enotami in tudi s partnerji po vsem svetu.

V preteklosti je že reliefna razčlenjenost ozemlja v veliki meri določala domet in prekinitev komunikacij. Zato je največje število narečij nastalo v hribovitem zahodnem delu Slovenije, ki ga je Fran Ramovš označil kot območje rovtarske narečne skupine. Današnji transport in komunikacije presegajo nekdanjo geografijo. V elektronskem komuniciranju ne poznamo več kilometrov, hribov in dolin.

V nekdanj ‘odmaknjenih’ krajih imamo danes podjetja, kot so Alpina Žiri, Kolektor Idrija, Hidria Spodnja Idrija in Domel Železniki, ki vsa delujejo tudi že na Kitajskem. To pa tudi v kulturni sferi zahteva prehajanje od rovtarstva k svetovljanstvu. Idrija bi lahko sledila žalostni usodi zapuščenih rudarskih naselij. Toda z močnim intelektualnim jedrom ji je uspelo vpeljati popolnoma nove dejavnosti, s katerimi se je uveljavila na svetovnem tržišču. Hkrati je dobila tudi Unescovo priznanje z vpisom na seznam svetovne kulturne in naravne dediščine.”

Ali globalizacija res prinaša samo uniformnost, in če ni tako, kje se kaže nasprotje le-te, torej raznovrstnost, spodbujena z globalizacijo?

“Že v izhodišču svojega raziskovanja globalizacije sem spoznal, da je priljubljena razlaga, ki v globalizaciji vidi le vse večjo uniformnost, popolnoma enostranska. To na primer zadeva Hollywood, McDonald’s in Disneyland. Značilna je na primer razlaga, ki opozarja na ‘mcdonaldizacijo’. Gre za verigo restavracij s hitro prehrano, ki se je iz ZDA razširila že v več kot 120 držav. Zasnovana je bila tako, da delujejo uspešneje, če v svojih restavracijah po svetu upoštevajo različne okuse in vrednote ljudi. Njihova ponudba v Indiji ne vključuje govedine, na Japonskem nudijo priljubljeno specialiteto Teriyaki Burger, v pretežno muslimanskih okoljih pa spet upoštevajo njihove posebnosti. Oskrbujejo se pretežno s hrano lokalnega porekla. Marsikatera krajevna in regionalna posebnosti se lahko uveljavljajo šele v današnjem času prav z razširjanjem dostopnosti v prostoru. Napačna je torej trditev, da teritorialna raznovrstnost v splošnem izginja.

Znani ekonomist in družboslovec Kenneth Boulding je sicer že pred tremi desetletji opozarjal, da se s skoraj grozljivo hitrostjo približujemo uniformnosti vsega sveta. Pri tem je napovedoval, da bo morda eno najpomembnejših vprašanj, pred katero bo postavljeno človeštvo v naslednjih sto letih – kako ohraniti teritorialno

raznoverstnost. Toda pri tem ni upošteval, da se hkrati z večjo dostopnostjo lahko povečuje tudi vrednotenje nekaterih lokalnih in regionalnih posebnosti. Namreč tistih, ki lahko prevzamejo določeno vlogo za ljudi v širšem prostoru. V knjigi prikazujem primer plezališča v Ospu pod Kraškim robom. Stena nad vasjo za domačine ni imela nobene vrednosti. Ko pa so jo začeli odkrivati športni plezalci iz Trsta, iz osrednje Slovenije in od drugod se je uveljavila kot svetovna zanimivost. Zdaj prihajajo v Osp plezalci od povsod, tudi iz Avstralije in Argentine.

Tudi gospodarske družbe vse bolj upoštevajo zahtevo: *‘Kadar si v Rimu, deluj tako, kot delujejo Rimljani’*. Globalizacija je torej protisloven proces, v katerem se nenehoma spopadajo težnje k uniformnosti in raznoverstnosti.”

Ali je vzrok za slovensko zadržanost oziroma celo negativno naravnost do globalizacije mogoče iskati v našem strahu pred vsem, kar je tuje?

“Nekateri se nagibajo k poenostavljeni predstavi, da slovensko identiteto ogroža vse, kar prihaja od drugod: ljudje kot tujci

Akademik prof. dr. Zdravko Mlinar (a) kot referent in (b) s P. Chombartom de Lauwom (foto: Vladimir Furlan)

in njihove navade, proizvodi, tuji vzori in zgledi, tuji jeziki, tuja arhitektura ter podobno. Tujci naj bi vnašali v naše okolje tuje elemente materialne in duhovne kulture. Slovenski raziskovalec problematike inovativnosti Marko Kos – ki ga pri tem podpira tudi jezikoslovec Jože Toporišič – je zapisal: ‘Vse, kar je tujega, je treba utopiti.’ To lahko razumemo kot poziv za, ‘isto Slovenijo’. Tako se izraža prednostno vrednotenje tradicionalne homogene skupnosti, torej take, ki izključuje raznoverstnost. Vendar pa je homogenost znak za sterilnost. Raznoverstnost in njeno povezovanje pa sta osnova za ustvarjalnost in inovativnost.

Velika pozornost javnosti ob izvolitvi temnopoltega zdravnika Petra Bossmanna za župana v piranski občini potrjuje izjemnost tega primera. Razkriva, kako globoko je še vedno ukoreninjen izključevalni odnos do različnosti. Gre za človeka, ki že več desetletij živi v Sloveniji, govori slovensko, si je tu ustvaril družino in se ima za Slovenca. Boris Pahor, ki se je proslavil z zavzemanjem za slovensko manjšino v Italiji, pa vendarle ocenjuje, da je bila ta izvolitev tujerodnega človeka na vodilno funkcijo neprimerna?!

Uveljavljanje univerzalnih standardov človekovih pravic in pravic manjšin pogosto razkrije našo dvojno moralo. Pri nas bi zanikali tisto, kar zahtevamo za svoje ljudi drugod po svetu, predvsem pa za svoji manjšini v Avstriji in Italiji.”

Kaj nam lahko služi kot odskočna deska za uspešno vključevanje v svet?

“V besedah nenehoma izražamo svojo privrženost ustvarjalnosti, na vsakem koraku poudarjamo pomen inovativnosti. To naj bi bilo jedro strategije preživetja ob vse večji konkurenčnosti v kontekstu globalizacije. S tako usmeritvijo naj bi si zagotovili izhod iz krize. Predvsem finančne omejitve pa da nam preprečujejo ureničevanje takih ciljev. Sociološka analiza pa nam razkriva še bolj temeljne, toda manj opazne zamejitve in nedoslednosti. Osebnost sem še posebej pozoren na to, da se dobro počutimo v družbeno homogenem okolju, skupaj s sebi podobnimi. Toda ustvarjalnost temelji na povezovanju raznovrstnosti, ne pa na povezovanju podobnega s podobnim. V Sloveniji pa v bolj ali manj pritajeni obliki – kljub novejši balkanski izkušnji – etnična čistost in izključnost ohranjata dokaj pomembno vlogo pri odločanju.”

Kako bi po vašem mnenju v Sloveniji lahko presegli majhnost in omejenost?

“V razvitem svetu, še posebej v ZDA, je v ospredju vprašanje, kako pritegniti mlade nadarjene in ustvarjalne izobražence, ‘delavce znanja’ z vsega sveta. Knjiga *Vzpon ustvarjalnega razreda*, ki jo je o tem napisal Richard Florida, je v Ameriki, Evropi in tudi drugod izzvala izjemno veliko zanimanje družboslovcev in politikov na vseh ravneh, v naši državi pa jo pozna le ozek krog strokovnjakov. V Sloveniji so taka prizadevanja še vedno bolj izjema kot pravilo. Pri nas se še ni uveljavila miselnost pogledati čez planke in iskati najboljše v širšem prostoru. V praksi, tako v lokalnem kot v nacionalnem merilu, računajo predvsem na domače kadre, tako kot že vsekozi v preteklosti. Pred leti sem celo za eno od fakultet ugotovil, da je – od več kot sto pedagoških in raziskovalnih delavcev – na njej deloval le eden, ki ni diplomiral na ljubljanski univerzi, ampak v Beogradu. Kot kažejo najnovejši podatki, še domačih izobražencev ne uspevamo zadržati, saj se prav zdaj povečuje “beg možganov”. Odseljevanje naj ne bi pomenilo odtujitve, izgube, ampak možnost za plodno sodelovanje in za vračanje. Torej za cirkulacijo možganov, tako kot so to dosegli na Poljskem. Prav Poljska pa nas prehiteva s svojo dinamiko razvoja. Milijoni izseljenih Poljakov, ki se zdaj vračajo, so ustvarili plodne povezave z Anglijo in ZDA.

Sicer pa smo s sociološkega vidika lahko v preteklih letih razkrivali dva popolnoma različna vzorca priseljevanja tujih državljanov. Slovenska javnost je z zaskrbljenostjo spremljala načrtovanje, ki je odpiralo možnosti za naseljevanje Italijanov na Krasu v bližini državne meje. Priseljenci tu niso kazali pripravljenosti za prilagajanje na slovensko okolje. Prej bi lahko rekli, da so razširjali prostor svoje države, kar bi posledično lahko pomenilo pomik meje v slovensko notranjost. V nekaterih primerih bi domačini – Slovenci postali celo podrejena manjšinska kategorija. Bistveno drugače pa je bilo v Prekmurju. Tu so se Angleži razpršeno naselili v opuščenih hišah na različnih lokacijah. Pri tem so izkazovali spoštljiv odnos tako do regionalne stavbne dediščine kot do slovenskega jezika. Vključevali so se v slovensko okolje, ne da bi kakor koli ogrožali slovensko teritorialno, jezikovno in kulturno identiteto. Res pa se jih je po nekaj letih kar precej odselilo. Tu se odpirajo še

zanimiva vprašanja glede prihodnosti: Kateri od dveh primerov ponazarja težnje, ki se bodo krepile v prihodnje? Logika globalizacije krepí priseljevanje z bolj oddaljenih predelov sveta, vendar v Slovenji še ne prihaja do večjih koncentracij oziroma enklav etničnih skupin v slogu 'kitajskih četrtí' ipd."

Običajno predvidevamo, da tujci s svojim vplivom ogrožajo našo kulturno dediščino, vaše ugotovitve pa niso popolnoma skladne s tem?

"Konkretne izkušnje nam kažejo, kako poenostavljeno in tudi napačno je prepričanje, da prav tujci in nedomačini v splošnem ogrožajo kulturno dediščino nekega območja. To se kaže že znotraj države. Vzemimo priseljence iz osrednje Slovenije, ki so kupili stare hiše v kraških naseljih in jih prenovili kot počitniške hiše. Pri tem so praviloma poskrbeli, da so ohranili značilno kraško arhitekturo. Šele po tem vzoru so tudi domačini začeli bolj ceniti svojo stavbno in naselbinsko dediščino. Podobne pa so izkušnje z Angleži, ki so kupili in prenovili hiše v hribovskih vaseh in zaselkih, na primer na Cerkljanskem in v Škofjeloškem hribovju.

Sarah in Keith Hogg sta kot prva Neslovenca dobila celo Steletovo priznanje. V sodelovanju z zavodom za varstvo kulturne dediščine sta z upoštevanjem slovenske tradicije v avtentični podobi obnovila hišo *Pr Lenart* v Podvrhu blizu smučarskega središča Stari vrh. Preuredila sta jo v luksuzni hotel. Prek spleta pa privabljata rekreativce od povsod. Poznamo pa tudi drugačne primere, v katerih novosti in spremembe v svetu razvrednotijo našo domačo kulturno dediščino. Tehnološki inovaciji iz ZDA nam lahko pojasnita, zakaj na našem podeželju propadajo kozolci. Prva zadeva konzerviranje zelene krme s kisanjem – siliranje, silaža; druga pa baliranje. Zato kozolec ni več potreben. Včasih pa dobiva popolnoma drugačno funkcijo, ko postane nosilec veleplakato. Ob njih pa vidimo plastificirane bale, ki jih je naša etnologinja Mojca Tercelj Otorepec – ki deluje na območju Gorenjske – poimenovala 'dinozavrova jajca'.

Včasih pa se kozolec pojavi le v simbolni vlogi, na primer ob načrtovanju trgovine Spar v Cerknem niso hoteli sprejeti njihove standardne 'škatlaste' oblike, zato je arhitekt Miha Furlan izdelal načrt po vzorcu cerkljanskega kozolca. Lokalne oblasti velikokrat lahko vplivajo na to, kako sprejeti različne posege od drugod, na primer, kadar gre za vprašanje lokacije, na kateri se bo postavilo nekaj novega. V Kopru niso dovolili, da bi McDonald's odprl restavracijo v starem mestnem jedru, lahko pa jo je odprl na mestnem obrobju. Včasih globalni vplivi slabijo javno življenje v kraju. Svetovni dogodki konkurirajo lokalnim, kulturnim, športnim in drugim prireditvam. V manjših krajih zapirajo kinematografe. Odpirajo se vprašanja, ali bo medmrežje izpraznilo javne mestne prostore? V naslednji knjigi bom pisal prav o tem, torej o vplivih, ki jih prinaša nova informacijska tehnologija."

Ali odpiranje navzven res pomeni le nevarnost za izgubo lastne identitete?

"Globalizacijo so najprej enačili z razširjanjem dominacije svetovnega jedra, to je razvitega Zahoda in še zlasti Amerike.

V tem smislu se je pojavljala kot podaljševanje gospodarskega, kulturnega in političnega imperializma in predstavljala izziv, na katerega so se odzivala protiglobalizacijska gibanja, ki pa so tudi sama postala globalna gibanja. Temeljna logika tega dogajanja je bila v tem, da kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi. Toda

širjenja povezovanja v današnjem svetu ni več mogoče razumeti le na ta način. Model evropskega povezovanja ne temelji na podrejanju, ampak na privlačnosti in zaupanju. Amerika kot svetovno jedro slabi.

Ob amerikanizaciji se prav tako pojavlja 'vzhodnizacija'. Na to je s svojo knjigo *Easternization of the West* opozoril Colin Campbell, ki ga je leta 2010 pri nas gostilo Slovensko sociološko društvo. V ospredje stopajo Kitajska, Indija, Rusija in Brazilija. Toda to ne more več predstavljati nekakšne ponovitve prejšnje ameriške dominacije. Vse bolj se uveljavlja večsrediščnost s spreminjajočimi se vlogami posameznih središč.

V razumevanju sedanje ekonomske in družbene krize se premalo upošteva, da je prišel čas krepitve povratnih vplivov manj razvitih, ki zadevajo celotno strukturo družbe. Gre za čas, v katerem dosedanja slabost manj razvitih postaja njihova prednost v konkurenci z razvitimi.

Toda ob veliki mobilnosti kapitala si predvsem ta zagotavlja večje dobičke od povsod. Hkrati pa se povečuje neenakost in brezposelnost tudi v razvitih državah. Slovenska politika še ni dojela dolgoročnih posledic, ki jih nakazuje prihajajoči 'povratni udar' prejšnjega tretjega sveta. Tudi ta vključuje tako ogrožanje kot možnost obogatitve.

Ob zapiranju dislociranih obratov Alpine iz Žirov hkrati s prenašanjem dela proizvodnje v Bosno, Romunijo in na Kitajsko so se zaostila vprašanja zaradi izgube delovnih mest. Ajdovski župan Marjan Poljšak je ob zaprtju obrata na Colu (2003) podal kritično oceno, da tak ukrep služi le lastnikom oziroma kapitalu. Pozneje je ugotovil, da resnejše krize zaradi brezposelnosti po zaprtju obrata ni bilo. Martin Kopač, tedanji direktor Alpine, pa je – podobno kot Stojan Petrič za Kolektor – poudarjal: 'Če mi ne bi bili na Kitajskem, nas tudi tukaj že ne bi bilo več!'

Pri nas naj bi zadržali predvsem 'raziskovanje in razvoj'?

"Iz dosedanjih izkušenj naših podjetij izhaja, da se niso uresničile domneve o tem, da bo razmeroma preprosto uveljaviti teritorialno delitev na "raziskovanje in razvoj" oziroma intelektualno zahtevnejše ustvarjalno jedro, ki naj bi ga razvijali pri nas, in na izvedbeno proizvodno dejavnost, recimo, na Kitajskem. Tudi snovanje novega mora potekati tam, kjer je proizvodnja in kjer je tržišče. Uporabniki dobivajo vse večjo vlogo tudi v proizvodnji. V angleščini so že skovali izraz *prosumers*, ki ponazarja prežemanje vlog – *producers and consumers*. V podjetju Intervela, ki deluje v kraju Bač blizu Kozine, so dosegli svetovne uspehe v proizvodnji jader. Svojo dejavnost nenehoma izpopolnjujejo prav s tem, da sproti vključujejo izkušnje jadralcev, ki jih spremljajo na tekmovanjih po vsem svetu. Intenzivna povezanost in celo prežemanje vlog proizvajalcev in uporabnikov pa pomeni, da se tudi teritorialno krepijo težnje k poenotenju sveta z vidika obeh vlog. Kitajska izgublja privlačnost zaradi poceni delovne sile. Pridobiva pa jo kot največje tržišče in tudi kot velesila z milijoni visoko izobraženih strokovnjakov. To pomeni, da jih ne bomo mogli puščati ob stani, na boljšem bomo le, če bomo tudi sami soudeleženi v njihovem delovanju in upoštevali njihove potrebe."

Kako pa je s teritorialnim ekspanzionizmom v združeni Evropi?

"Ob osamosvojitvi so nas iz Beograda celo svarili, da bomo postali avstrijska

provinca. Toda to se – vsaj v takem smislu, kot so napovedovali – ni zgodilo! Zakaj? Ker se v razširjenem prostoru relativno zmanjšuje prejšnja dominantna vloga večjih bližnjih držav. Tudi te se morajo podrežati univerzalnim in evropskim standardom. Zato so utihnile zahteve po spremembi državnih meja. V Evropi doživljamo konec teritorialnega ekspanzionizma, ohranja se kvečjemu v prikritih oblikah. Ob odprtih mejah so postale nasilne spremembe teh brezpredmetne, vojna med državami EU je postala nemogoča.

Močna gospodarska prisotnost Avstrijcev v Sloveniji vsega tega ne zanika. Na ta način bomo lažje preživeli. Toda temeljna usmeritev v svet ostaja. Najbolj uspešna in znana slovenska podjetja so se uveljavila na svetovnem tržišču, na primer Seaway, Studia Moderna, Pipistrel in druga.

Naši obramboslovci opozarjajo, da je potreben miselni preobrat v zvezi s spremenjeno vlogo vojske. Vendar se je pri nas že močno utrdila miselnost, ki kaže na samoumevno podaljševanje vojaške prisotnosti kot posebnega sektorja. To pa vključuje težnjo, da ta postaja sam sebi namen. V času, v katerem 'slovensko nebo varujejo italijanska letala', smo za 50 milijonov evrov kupili rusko bojno ladjo s topom, z mitraljezi in raketami. Hkrati pa se na kraškem robu pojavljajo požari, ki jih naši gasilci z neprimerno opremo le s težavo krotijo. Preobrazba naše vojske pa je – ob vseh drugih državnih kriznih ukrepih – doslej ostajala v nekakšnem lagodnem zatišju?! Prav zdaj pa se vendarle nekaj 'premika' ... Tudi ob svojih obveznostih do Nata bi lahko zmanjšali breme vojaških izdatkov. Na primer v večji meri bi morali uveljaviti večnamensko rabo vojaške in varnostne infrastrukture. Na to sem pri svojih predavanjih prostorske sociologije na več fakultetah opozarjal že pred desetletji. Prazna zaklonišča danes ne bi bila prazna, če bi jih zgradili kot večnamenske objekte. Spet gre predvsem za miselnost! Prav preživeta in ozka sektorska miselnost preprečuje večnamensko snovanje novega. Vendar v razpravah o krizi in varčevanju ob tem – po mojem vedenju – še ni bilo besede? Uradno togost pa presegajo civilno družbene pobude in domiselnost posameznikov, ki v širšem prostorskočasovnem kontekstu uveljavljajo nove vloge starega. Miha Naglič, Aleksander Jankovič Potočnik in drugi so dali nov pomen utrdbam Rupnikove linije. Oživili so jih kot zgodovinsko dediščino, ki prek spleta privablja vojaške zgodovinarje ter turiste iz Evrope in Amerike."

Ali se bomo Slovenci izognili splošni preobrazbi teritorialno zamejenih skupnosti?

"Ne, slovenski narod se ne bo mogel izogniti splošni preobrazbi teritorialno zamejenih skupnosti. Vse bolj bo namreč temeljil na omrežni povezanosti po svetu razpršenih članov. To se že dogaja; večinoma neopazno, vendar tudi zavestno in organizirano. To nakazuje povezovalna aktivnost Svetovnega slovenskega kongresa. Pri tem je prišlo do pomembnega premika. Ne gre več le za kulturno in narodnosimbolno vsebino, ki je bila tradicionalno prisotna v folklornih prireditvah za izseljence. Oživljanje spominov na preteklost vse bolj dopolnjuje njihovo vključevanje v programe, usmerjene v prihodnost. Arhitekta, gradbenike, znanstvenike, zdravnike, gospodarstvenike, novinarje ter druge izseljence in njihove potomce vključujejo v reševanje aktualnih problemov Slovenije. S spletom pa se uveljavljajo nove oblike komuniciranja, tako kot na primer *Spletna skupnost Slovencev po svetu*, brezplačno telefonsko povezovanje prek skypa ipd.

Narod vse bolj izgublja lastnost vnaprejšnje danosti. Vse bolj postaja 'narod' članov po njihovi volji in vse več je primerov, v katerih posameznik drugega porekla, ki je bil mogoče celo rojen v Sloveniji, prevzame kulturo, jezik in način življenja Slovencev; stvarnost torej zahteva manj izključujoče pojmovanje slovenstva.

Etnična pripadnost se sicer pri nas upošteva bolj kot znanje in ustvarjalnost. Kadar pa posamezni Slovenci in Slovenke izkažejo svoje vrhunske sposobnosti kje drugje po svetu, na primer na Harvardu ali v Oxfordu, se velikokrat znajdejo pred zaprtimi vrati brez možnosti povratka. Kot nas opozarja Boris Pahor, zanimanje matične Slovenije ne seže niti v zamejstvo. Pa vendarle nas dopisniki vsaj redno obveščajo o problemih slovenske manjšine. Redko komu pa je znano, da se Trst v mednarodnem merilu uveljavlja kot 'mesto znanosti' in da se na avstrijskem Koroškem zgledujejo po Silicijevi dolini v Kaliforniji s programom *Silicon Alps*. Pred leti sem se udeležil konference gibanja Pugwash v Hirošimi. Ob tej priložnosti sem srečal kar nekaj fizikov, ki so poznali tržaški *Area Science Park*, ki se nahaja v Padričah in Bazovici, niso pa imeli prav jasne predstave o tem, kje je Slovenija."

Menite, da se bo z globalizacijo bolj izkoristil intelektualni kapital, ki ga poosebljajo zaposleni na slovenskih univerzah in drugih znanstvenih ustanovah?

"Že pred več desetletji sem srečeval profesorje z uglednih ameriških univerz, ki so iskali možnosti, da bi se v času svojega študijskega dopusta oziroma 'sobotnega leta' pridružili kateri od evropskih univerz. Togost našega normativnega reda in institucionalna zaprtost pa nista dopuščali, da bi jih pritegnili, čeprav bi jih lahko brezplačno vključevali v programe svojih visokošolskih ustanov. Poleg tega pa so se rektorji ljubljanske univerze v času nekdanje Jugoslavije popolnoma nekritično podredili modelu, ki je za dolgo obdobje marginaliziral njeno, mednarodno sodelovanje. Ta model se je, nekoliko poenostavljeno, glasil: Beograd–Moskva, Zagreb–Leningrad, Ljubljana–Minsk. Pač pa se je rektor pozneje ustanovljene novogoriške univerze Danilo Zavrtanik v veliki meri oprl na številne osebne stike s fiziki in z drugimi znanstveniki univerz po svetu. Ti so bili ponosni, da so lahko – brez plačila z naše strani – pomagali pri ustanavljanju nove znanstvenoizobraževalne ustanove. Ob skoraj nikakršni materialni infrastrukturi je bil v začetku zelo pomemben prav socialni oziroma moralni kapital v svetovnem merilu."

Kako slovenska družba v današnjem času dojema samostojnost oziroma neodvisnost?

"Osamosvajanje ne pomeni avtomatično tudi vse večje neodvisnosti. To so spoznali že družboslovci v Južni Ameriki, ki so opustili "teorijo odvisnosti" in spoznali, da 'neodvisnost' od svetovnega jedra ni rešitev za to, da bi presegli zaostajanje v razvoju. V naši ustavi pa se neodvisnost še vedno pojavlja kot vrednota, ki daje oporo preživetim težnjam k zaprtosti in samozadostnosti. To ni le spodrseljaj, ki je nastal pri pisanju ustave. Tako vrednotenje so pisci ustave – pod vtisom o zunanji ogroženosti – uveljavljali tudi z normativnim redom notranje upravnopolitične ureditve Slovenije. Le izrazito centralistična ureditev naj bi zagotovila ohranitev integritete slovenske države. Kot določa 140 člen ustave, občine lahko samostojno opravljajo le popolnoma lokalne zadeve, torej tiste, ki zadevajo le prebivalce občine. Napredni družboslovci in politiki po svetu iščejo načine, na katere bi lahko spodbujali ljudi, da bi se čim neposredneje vključevali in prevzemali odgovornost

za reševanje svetovnih zadev. Naš normativni red pa zamejuje njihove horizonte nekako tako, da naj bi se ukvarjali le sami s seboj. O tem sem že pisal in navedel, da gre za 'getoizacijo lokalne demokracije'. Tudi drugi avtorji so že kritično opozarjali, na primer na strah pred regijami, ki bi se neposredno povezovale s svetom in se ne bi podrejele strankarskim centralam. Naš normativni red ne spodbuja soudeležbe in partnerskega sodelovanja pri odločanju na več ravneh, čeprav je to že postalo pomembna tema prizadevanj v EU.

Naša ustava v splošnem bolj izraža bojazni, ki temeljijo na izkušnjah iz preteklosti, kot pa smeri spreminjanja za vnaprej. Sedanji ustavni red predvideva statično, nemobilno družbo. To je razvidno že iz tega, da zagotavlja večje pravice avtohtonim manjšinam kot priseljencem. Ob vse večji mobilnosti pa postaja to razločevanje nemogoče. Kot nas je poučila EU, postaja razlikovanje med domačim in tujim nesprejemljivo. Kljub svojim stališčem smo že morali spremeniti ustavo, ki tujim državljanom ni dopuščala lastništva nepremičnin. Ves čas pa smo bili za to, da naši državljani obdržijo lastnino na Hrvaškem.”

V Sloveniji pa se vendarle pojavlja tudi kritika, da se premalo odpiramo navzven. Ali to drži?

“Prevečkrat se kar pavšalno zadovoljujemo s sklepi, ki zadevajo odpiranje ali zaprtost Slovenije v splošnem, prikrite pa ostajajo velike razlike med ljudmi. S kolegom Janezom Štebetom na FDV sva analizirala podatke iz več anketnih raziskav in ugotovila, da se družbena neenakost med sloji prebivalcev znotraj države izraža tudi z vidika njihovega (ne) vključevanja v svet. Razlike med njimi so še posebej pomembne glede na to, da se zaradi različnih teženj ohranjajo še vnaprej. Tisti, ki se najbolj zapirajo v ožje teritorialne enote, hkrati tudi nimajo želja, da bi se v prihodnje bolj vključevali v širšo družbo. Zanje je značilno, da imajo (naj)nižjo stopnjo izobrazbe, nizek dohodek, da prebivajo na podeželju, da imajo podrejen položaj na delovnem mestu, da manj potujejo in da verjetno sploh še niso potovali z letalom, da pripisujejo večji pomen prednikom ter rojstvu in času bivanja v Sloveniji, da so verni, da redko dajejo kakšno pobudo v svojem okolju in podobno. Toda prav večja odprtost in izpostavljenost možnostim v svetovnem merilu lahko pomenita tudi izzive za spremembo neenakosti med notranjimi sloji. Veliko univerz po svetu privablja najbolj nadarjene študente od povsod in jim nudi različne oblike pomoči. Tudi nekateri programi EU, na primer Erasmus in Ceepus, upoštevajo neenake materialne možnosti mladih in jim omogočajo brezplačni študij na univerzah drugih držav.”

Verjetno pa imajo težnje k prostorskemu odpiranju vendarle tudi svoje meje?

Globalizacija po eni strani simbolizira vse večjo odprtost v svet, ko pa postane vsevključujoča na ravni sveta kot celote, ne preostaja ničesar več zunaj nje. Torej se spet znajdemo v zaprtem sistemu. To pomeni izgubo 'zunanjega sveta', izgubo alternativ in ponotranjenje reševanja vseh problemov. Težnja znebiti se neželenih pojavov, ljudi ali stvari tako, da bi jih 'izvozili' iz sistema v zunanji svet, postaja neuresničljiva. To ni le abstraktno akademsko vprašanje. Zgodnja ozaveščenost o tem lahko prepreči, da bi se znašli popolnoma nepripravljeni na tako izgubo alternative temu svojemu 'edinemu svetu'. Tudi tu je potreben miselni preobrat. Približujemo

se položaju, v katerem ne bo več nikogar drugega, na kogar bi lahko prenesli negativne posledice svojega delovanja. In to se kaže na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe. V poenotenem svetu se na primer nevarnih odpadkov ne bo več mogoče znebiti preprosto tako, da bi jih izvozili v kateri drug predel sveta ali nekam zunaj tega sveta. Tako se bo zastavljalo vprašanje o večji odgovornosti, ki se ji objektivno ne bo več mogoče izogniti. Kot posamezniki in skupinsko jo bomo morali prevzemati le nase.

V zvezi s tem se zastruje tudi kritika globalizacije. Z ekološkega vidika stopajo v ospredje meje rasti in meje svobode, ki zastavljajo tudi meje globalizaciji. Zastrujejo se zahteve po deglobalizaciji prometa, okrepili pa naj bi regionalne izmenjave. Kot pravi Andrej Kirn, česna ni treba uvažati iz Kitajske!, v večji meri naj bi se opirali na svoje sile. Pojavlja se zahteva po večji samozadostnosti, na primer v zvezi z energetsko in s prehransko oskrbo. Kar je pred nekaj desetletji veljalo za znak nerazvitosti in zaostalosti, zdaj postavljamo v ospredje politike na lokalni, nacionalni in globalni ravni.

Z vključevanjem fizičnega okolja se nam prejšnje predstave o globalizaciji sprevrčajo v svoje nasprotje. Življenje ljudi bo vse bolj razpeto med svetovljansko informacijsko sfero in ekološkimi zamejitvami fizičnega sveta. Tehnološko okrepljena moč človeka pa pomeni, da postaja sam sebi najpomembnejši vir bogastva in hkrati tudi lastnega ogrožanja.”

Gospod akademik, hvala, da ste delili z nami svoje poglede in razmišljanja. Želim vam uspešno delo še naprej!

Intervjuval: Boštjan Kerbler, 11. 12. 2013

Boštjan Kerbler, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana

E-pošta: bostjan.kerbler@uirsi.si

Vir: MLINAR, Zdravko (intervjuvanec). Globalizacija družbenega življenja v prostoru in času: intervju z akademikom prof. dr. Zdravkom Mlinarjem. Urbani izziv. Posebna izdaja. 2014, št. 4, str. 111–117.

MI PO VSEM SVETU, VES SVET PRI NAS?

Prostorska sociologija in globalizacija družbe

Predstavitev: Dejavnost akademika prof. dr. Zdravka Mlinarja je že več kot tri desetletja v ospredju sociološkega delovanja pri nas. Zasnova je sociološko preučevanje družbenoprostorskih sprememb, najprej na lokalni ravni z vidika urbane in ruralne sociologije oz. sociologije lokalnih skupnosti. Postopoma pa je izgrajeval vse bolj celovito razlago teh sprememb, ki jo je z vidika mikro-makro sociološke konvergence predstavil v svojih izvirnih koncepcijah prostorske sociologije in teorije družbenega razvoja. Hkrati pa je Mlinar eden od začetnikov institucionalizacije in profesionalizacije sociologije na Slovenskem. Svojo vlogo je uveljavljal kot prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva (npr. spobudil združitev študija sociologije, političnih znanosti in novinarstva), kot predsednik Jugoslovanskega in tudi v okviru Mednarodnega sociološkega združenja.

Sodeloval je v več mednarodnih komparativnih raziskavah in kot ekspert ali konzultant mednarodnih organizacij (v Evropi, v ZDA, v Indiji, Cejlonu in drugod). Svoje prispevke je npr. objavljaj v *International Journal of Sociology*, *International Journal of Urban and Regional Research*, *International Journal of Sociology and Social Policy*, *Architecture et Comportement*, *Espaces et Societes*, *Studia sociologiczne-politczne*, *Comparative Political Studies*, *Revue de l'Est*, *La Ricerca sociale*, *Sociología urbana e rurale* in številnih drugih. (Bil) je član uredniških svetov in odborov več mednarodnih socioloških revij. Njegova bibliografija vključuje skoraj 400 naslovov objavljenih tekstov in je avtor ali soavtor več kot 20 samostojnih publikacij. Profesor Mlinar je predstojnik Centra za prostorsko sociologijo na FDV in predava več predmetov, ki zadevajo vsebino njegovega raziskovanja. V okviru Centra vodi raziskovalni projekt Avtonomija in povezovanje v prostoru.

Povod za ta aktualni intervju pa je slovenska izdaja (izšla bo tudi v angleščini) njegove zadnje knjige *Individuacija in globalizacija v prostoru*, ki jo je letos spomladi izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani in je novost tudi v mednarodnem merilu.

Drago Kos: *Kaj vas je navedlo k temu, da ste se lotili sociološkega preučevanja tematike, ki jo obravnavate v vaši novi knjigi?*

Zdravko Mlinar: Gre za vrsto razlogov in okoliščin, ki bi jih lahko razvrstil v tri skupine, tj. na tiste, ki zadevajo družbene spremembe nasploh, potem na tiste, ki zadevajo spoznavna vprašanja v samem družboslovnem raziskovanju, in še na osebne razloge. Vse troje pa se prepleta med seboj.

Z vidika družbenih razmer sem že pred časom, še v prejšnjem jugoslovanskem političnem sistemu, ugotovil, da je povsem brezplodno – še zlasti za sociologa – ukvarjanje z nenehnimi institucionalno političnimi spremembami. Zato sem raje usmeril svojo pozornost na tisto, kar sem presodil kot dosti bolj odločujoče za nadaljnje družbenoprostorsko prestrukturiranje. To pa sem videl predvsem v širjenju uporabe nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Medtem ko sta bila politični voluntarizem in njegova "revolucionarnost" v krizi, pa so hkrati stopale v ospredje dejansko revolucionarne spremembe, s katerimi vstopamo v nov tip družbe.

Kar zadeva družboslovje oz. samo sociološko preučevanje, poizkušam preseči sedanjost segmentalno, nesistematično in pretežno opisno obravnavanje družbeno-prostorskih sprememb. V tej smeri naj bi prispeval s tem, da nakazujem teoretsko koncepcijo, na podlagi katere naj bi poenotili razlago sprememb na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe. Tu naj bi bila nakazana vsaj okvirna zasnova prostorske sociologije.

In če že omenjam, vzemimo še bolj osebne razloge: ne gre za ad hoc "podjetje", temveč za kontinuiteto več kot dve desetletji mojega ukvarjanja in preučevanj protislovnosti procesov družbenega razvoja. Tudi to knjigo štejem za nekakšno "fazno poročilo" o svojem preučevanju, v katerem vseskozi poudarjam *medsebojno* pogojenost teženj h krepitvi avtonomije posameznika in (globalne) družbe.

Sociologi so se do zdaj večinoma omejevali na preučevanje družbe, ki so jo enačili s tisto znotraj meja nacionalne države. Ali ste se vi "izneverili" tako uveljavljeni sociološki praksi?

V svojem delu poudarjam prav nasprotno, tj. *bifurkacijo* nacionalnih družb z vidika sprememb v dveh smereh: navznoter in navzven. Namesto dosedanje homogenosti in hierarhičnosti teh družb postavljam v ospredje spremembe, ki vodijo k njihovi notranji diverzifikaciji in k osamosvajanju subsystemov ter posameznikov. Le-to pa spet spremljam v odvisnosti od – bolj ali manj hkratnega – povezovanja v transnacionalnih omrežjih in od procesa univerzalizacije. Pri vsem tem pa je sociologija v nekakšnem "faznem zaostanku", saj se je njena pojmovna aparatúra izoblikovala prav med "nacionalnim formiranjem". Na to sem opozarjal že v knjigi *Globalization and Territorial Identities*.

Medtem ko je ekonomija že do zdaj razvijala področje "mednarodne ekonomije" in ko je predvsem politična znanost vključevala "mednarodne odnose" in "svetovno politiko", je sociologija (z redkimi izjemami, kot je npr. Wallersteinova analiza "svetovnega sistema") desetletja ostajala pri starem. Šele v zadnjih letih, med drugim na zadnjih dveh kongresih (1990. leta v Madridu in letos v Bielefeldu) so tudi sociologi pokazali določnejši interes za obravnavo procesa globalizacije. Nove razmere, ki nastajajo z evropskim združevanjem, pa so tudi nove spodbude, da vodilni sociologi preusmerjajo svojo pozornost na to dogajanje. Tako Anthony Giddens kot Alain Tourain sta mi v osebni razgovoru letos julija v Bielefeldu poudarjala, da bosta pri svojem nadaljnjem delovanju prav to tematiko (iz evropskih izhodišč) postavljala v ospredje.

Ali globalizacijo in individuacijo lahko štejemo kot sinonima napredka in izboljševanja stanja v družbi?

Odpiranje v širši svet dostikrat razumejo predvsem kot način uveljavljanja emancipacijske logike v razvoju človeške družbe. Teritorialna omejenost pa hkrati nastopa kot sinonim "zaplankanosti". Širina, odprtost in svobodnjaštvo se spopadajo z ozkostjo, izključnostjo in nestrpnostjo do različnosti. Toda čim bolj se zblížujemo s svetom kot celoto, tem bolj postaja jasno, da nam to prinaša tudi povsem nove, nepričakovane in neželene posledice.

Globalizacija ne pogojuje le sproščanja ustvarjalnosti in osamosvajanja – vsaj v ožjih teritorialnih okvirih – temveč tudi razširjanje mednarodno organiziranega

kriminala, zapiranje tovarn in propadanje celih industrijskih panog ter tradicionalnih industrijskih regij v razvitejših državah, hkrati pa prevlado "svetovnega jedra" v gospodarstvu, popularni kulturi ipd. Ne gre torej preprosto za linearno napredovanje. Številne vrednote materialne in duhovne kulture so v tem procesu ogrožene, npr. specifična kulturna dediščina posameznih narodov. In tako se nadaljuje razprava o tem, kaj je napredek in kaj razvoj, itd.

Ali proces globalizacije pomeni, da nam grozita vsesplošna uniformnost, homogenizacija v svetovnem merilu?

To je eno od najpogostejših vprašanj, ki se zastavljajo v zadnjem času. Večinoma se le zastavlja, pravega odgovora v literaturi ne najdemo; pač pa je veliko enostranosti in medsebojno nasprotujočih si stališč, od katerih se vsako opira na določeno izkustvo. V svoji razlagi pa poizkušam upoštevati obe strani medalje: tako težnjo k svetovni homogenizaciji določenih standardov kot tudi težnjo k diverzifikaciji posameznikov in podskupin.

Ah je mogoče eno in drugo hkrati?

Da, vendar s tem, da se pojavlja na različnih ravneh. Teritorialne skupnosti, npr. posamezni narodi, si postajajo vse bolj podobni, ker vse bolj vključujejo tudi posebnosti drugih narodov. Npr. kitajska kuhinja ni več le posebnost Kitajske, temveč jo najdemo tudi v Sloveniji in po vsem svetu. Hkrati pa se znotraj teh skupnosti šele ob najbolj sproščeni mobilnosti v svetovnem merilu lahko uveljavljajo raznovrstnejše nove kombinacije v povezovanju ljudi, dobrin in idej.

In tega številni razpravljavci, ki opozarjajo, kako tuje izriva domače, pa bodisi da gre za tujce, za tuje jezike ("tujščino"), tuje navade ipd., ne upoštevajo. Raziskave so pokazale značilen trend: kar starejše generacije štejejo za tuje, mlajše generacije dostikrat doživljajo kot svoje lastno, pa bodisi da gre za glasbo, jezik, način oblačenja idr. V tem procesu prihaja do obojega, do dopolnjevanja, obogatitve kot tudi do izključevanja, siromašenja.

Ali ni globalizacija proces, ki zadeva le manjše dele prebivalstva v najrazvitejših državah?

Mislim, da je objektivna – pa bodisi enosmerna ah medsebojna – odvisnost dosegla dosti višjo raven, kot pa se tega ljudje zavedajo. Res je, da so velike razlike med posameznimi sloji prebivalstva in po posameznih državah (regijah, celinah). In pogosto preveč *pavšalno* obravnavamo "vključevanje Slovenije" v svet. Pri tem se ne upošteva, da ima vrhunski znanstvenik že danes večino svojih delovnih, lahko pa tudi prijateljskih stikov po vsem svetu, da večino svojih besedil objavlja npr. v angleščini v "tujini", da tja pogosto odhaja in se tam zadržuje krajši čas ali pa tudi daljša obdobja.

Toda res je tudi to, da je danes življenje že v vsakem kraju in celo v vsakem gospodinjstvu prežeto z globalno materialno in duhovno kulturo, pogosto *ne da bi se tega zavedali*. V gospodinjstvu, stanovanju, sobi, kuhinji slovenske družine tudi v najbolj odmaknjenih podeželskih krajih danes lahko vidimo predmete in razne vplive z vsega sveta. To opazimo šele, ko smo posebej pozorni na njihovo geografsko poreklo. Študentje so mi pri predmetu "prostorska sociologija" pripravili vrsto

zanimivih opisov posameznih gospodinjestev, stanovanj oz. prostorov, ki so v tem smislu pravo presenečenje.

Ali pa vzemimo – vaško gasilsko veselico, ki ji daje ton – bolj ali manj “ostarela” – ameriška plesna glasba in jo igra lokalni “band”; ali pa modernejša prireditve, ko vas npr. na plakatih vabijo na “pizza žur v Polhovem Gradcu”!

Zelo zanimiva je teza vašega članka Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh. Ubikviteta ni več zgolj ideja, temveč v nekaterih pogledih že kar konkretna empirična realnost, ki pa se je očitno premalo zavedamo. Po drugi strani pa lahko opazamo tudi ponovno krepitev vloge lokacije, prostora (t. i. “novi lokalizem”, dvig ekološke senzabilnosti). Kaj to pomeni z vidika vaše teoretske razlage?

Informacijsko-komunikacijska tehnologija omogoča radikalno zmanjšanje časa in oddaljenosti v prostoru. Vse večji delež raznovrstnosti vsega sveta nam je dostopen kar na domu (t. i. “domocentričnost”) in v vsakem kraju. Ko gre za informacije, postaja skoraj vse hipno dostopno, neodvisno od oddaljenosti. Povsod imamo *tokove*, kar pomeni, da se približujemo – kot sva že 1978 l. s H. Teunejem poimenovala – “transakcijskim sistemom”, ki se uveljavljajo namesto do zdaj prevladujočih “interakcijskih sistemov”.

S tem ko se individualizira gibljivost v vse širših teritorialnih okvirih in povečuje samostojnost v izbiri optimalne lokacije, lahko pričakujemo, da se bo povečeval tako delež Slovencev v tujini kot tudi tujcev pri nas. Vendar se pri tem praviloma pozablja, da nam je *tujina zmeraj manj tuja* in da so vse večje zadrege, ko gre za razločevanje med domačim in tujim tako pri ljudeh kot pri idejah in stvareh. Če je bil avto narejen oz. sestavljen v 150 tovarnah in 17 državah (Ford Escort), ali je potem še ameriški ali nemški? V tem sklopu je poučno povedati, da največji delež v izvozu avtomobilov iz Amerike na Japonsko sestavljajo tisti, ki so bili izdelani v podjetjih firme Toyota!?

Tako kot se vse bolj določno zarisuje dolgoročna perspektiva, pa je hkrati vendarle treba upoštevati, da bo prihajalo še do večje diferenciacije v prostoru; do shajanja za povsem posebne namene (že zdaj imamo npr. sociologe z vsega sveta npr. na kongresu v Bielefeldu, politologe v Berlinu ipd.).

To pomeni, da pomen lokacije v prostoru ni presežen. Pač pa bo lokacija izgubljala pomen kot nekakšna vnaprejšnja danost in bo vse bolj le eden od temeljnih pogojev za zavestno oblikovanje novih identitet v prostoru.

Empirični podatki za Slovenijo še ne izražajo nakazanih trendov; kaže se velika stopnja (na-)vezanosti na kraj in na Slovenijo kot celoto. Gradivo o spremembah in programih sprememb v Zahodni Evropi in Severni Ameriki pa že opozarja na prehod k bolj individualizirani mobilnosti, ki jo lahko pričakujemo v prihodnosti tudi pri nas. Torej ne več predvsem enkratna, trajna, doživljenjska preselitev v slovensko enklavo v Clevelandu, v Porurje, v Argentino. Nakazuje se vse večja razpršenost v svetovnem merilu npr. znanstvenikov na raznih univerzah, strokovnjakov, zaposlenih pri multinacionalnih korporacijah, smučarjev na treningu nekje na južni polobli, zakoncev iz mešanih zakonov, ki so nastali na podlagi raznih naključnih srečanj ipd.

Ali se bo ozemlje Slovenije na ta način izpraznilo?

Tega se seveda ni treba bati, saj smo “na sončni strani Alp”. Pa tudi ne glede na geografijo si je težko predstavljati – to, kar nekateri pri nas pričakujejo – da bodo le Slovenci hodili v tujino (npr. na izpopolnjevanje), hkrati pa bomo mi onemogočili tujcem dostop k nam. Nekateri, se zdi, računajo na to, da jih bomo držali v nekakšni “karanteni” toliko časa, da ne bodo več nevarni, da bi nas okužili s tujimi kulturami, tujimi jeziki ipd. Toda Evropska unija že danes svojim članicam onemogoča vsakršno takšno enostrano izključnost. Slovenija pa se poteguje za vstop v to “družbo”! Ali pa bi se mogoče rajši premislili in ostali sami zase.

Pred leti, ko ste izdali knjigo Protislovja družbenega razvoja, so nekateri razpravljavci poudarili izredno široko teoretsko zasnovo vašega dela. Duško Sekulič ga je primerjal z delom Amitajja Etzionija. Vendar se zdi, da sedanja knjiga vključuje še večjo kompleksnost in posega na številna disciplinarna področja. Kako da ste se odločili za takšno širino? Kakšne so prednosti in težave takšnega pristopa?

Verjetno že sama tema sili k takšni inkluzivnosti, leta pa nadalje terja tudi abstraktnije formulacije, posplošitve in iskanje temeljnih procesov v okviru te kompleksnosti. Drugo pa so tudi čisto osebna nagnjenost k določenemu načinu obravnave in predhodna teoretska spoznanja, v mojem primeru npr. tudi v sodelovanju s H. Teunejem – o “razvojni logiki družbenih sistemov”. Torej meni ni do tega, da bi le mehanično, aditivno povečeval ekstenzivnost in dodajal eno temo drugi, kar bi sicer bilo dosti lažje. Konec koncev gre za temeljno nalogo v spoznavnem procesu – kako čim večjo kompleksnost prevesti na skupni imenovalc in hkrati zmanjševati odvečnost segmentalnega zbiranja informacij.

Ko sem kasneje začel pregledovati vire, ki sem jih preučeval, sem bil sam presečen, da le-ti zadevajo več kot petdeset (sub)disciplinarnih področij. Nekatera od njih so že v tej knjigi izrazito prisotna, druga se (še) niso uveljavila. Nekatera sem moral upoštevati le kot pomožna, tj. v toliko da sem lahko razjasnil tisto, kar me je pravzaprav zanimalo. Vzemimo t.i. *daljinsko zaznavanje* (teledetekcija, remote sensing). O tem nisem našel nobene sociološke študije, čeprav je očitno, da gre za značilen zgled nove informacijsko-telekomunikacijske tehnologije, ki ne le omogoča transnacionalno komuniciranje, temveč hkrati kaže na nemoč nacionalne države v prizadevanjih, da bi zadržala nadzor in torej suverenost nad svojim ozemljem. Seznaniti pa se je treba tudi s temeljnimi tehničnimi vprašanji, z mednarodnopravnimi dilemami, z izkušnjami z značilnih področij njene uporabe, npr. v geografiji, kmetijstvu, geodeziji.

Vprašanja o svetovni homogenizaciji in/ali diverzifikaciji sem pojasnjeval s popularno glasbo. V razpravi o prostorski organizaciji življenja sem vključeval tudi spoznanja ekološke psihologije, pa celo etologije, s katero se sicer pri nas ukvarja kolega Vreg.

To širino pa verjetno pogojuje tudi prostorski vidik vaše obravnave, saj vas prostor vsebinsko skorajda ne omejuje?

Glede na mojo temeljno preokupacijo, ki je v tem, da procese individuacije in globalizacije pojasnujem z vidika prostorske sociologije – to predpostavlja, da ne gre za sektorsko, vsebinsko omejitev – te procese poizkušam razkrivati na vseh pomembnih (sub)disciplinarnih področjih. Za ta področja pa je tudi značilno, da

sicer ne morejo povsem mimo vprašanj o prostorski organizaciji (družine, podjetja, zdravstva, šole, države, kulture ipd.), vendar praviloma prostoru ne posvečajo osrednje pozornosti. S področja sociologije družine najdemo npr. v literaturi v angleščini zelo pomembna spoznanja o temah kot "nonresidential parenting", "dual career families", "computers marriage" ipd. Zato je zame dosti pomembnega akumuliranega znanja razpršeno po teh področjih, celo mnogo več kot pa znotraj urbane, ruralne in regionalne sociologije. Včasih pa že najdemo prav s prostorskega vidika izoblikovane specifične identitete, kot jo predstavlja npr. geolingvistika. Potem pa se, če hočeš ostati dosleden, spet znotraj njih začne iskanje pomembnih spoznanj z vidika individuacije in globalizacije.

Ali vas takšno razširjanje predmeta vašega preučevanja ne spravlja v zadrego glede vaše temeljne profesionalne identitete? Kaj je potem vaša specialnost?

Pri dosedanjem sociološkem delovanju sem se zlasti v zgodnejšem obdobju, ko smo bili sociologi v Sloveniji še zelo maloštevilni in smo bili prepričani, da se moramo sproti vključevati v reševanje aktualnih vprašanj svojega okolja, loteval raznovrstnih tem. Ob takšnem delovanju so tu prekinitve, zaradi katerih je treba nenehoma začenjati znova, hkrati pa takšne prekinitve vsakokratno puščajo za sabo neizkoriščena spoznanja, ki gredo v pozabo. Z razvitejšo teoretsko podlago in z večjo samostojnostjo pri izbiri teme se takšna *izključnost* med posameznimi temami *zmanjšuje*, *kumulativnost* spoznanj po *povečuje*. To velja za posameznega raziskovalca, tako kot velja tudi za (sub)disciplinarna področja.

Nekateri so razumeli problem "prevelikega števila posebnih sociologij" in "razdrobljenega študija" sociologije preveč mehanično, tj. v tem smislu, da je pač treba črtati, opustiti nekatere od njih. Ob tem pa pogrešam več zavzetosti za *afirmativni program* preseganja sektorske izključnosti, tj. – podobno, kot sem že prej nakazal – razkrivanje skupnega tam, kjer se danes na splošno (še) predpostavlja, da gre za različnost (med predmetnimi področji) in razkrivanje različnega znotraj predpostavljene homogenosti.

V takšnem smislu si potem tudi prizadevam – na bolj sintetični ravni – uveljavljati prostorsko sociologijo. V razširjenem teoretskem okviru pa ne gre več za preskoke in prekinitve, ki sem jih prej omenil, saj imaš na voljo podlago, določena vodila za pojasnjevanje različnih ožjih predmetnih področij, na katerih se počutiš vse bolj domačega.

Ali se tako razrešuje tudi problem diskontinuitete, ki se pojavlja pri aplikativnih raziskavah?

Verjetno se v tej smeri zmanjšuje ostrina problema, zlasti če računamo na to, da je potrebno nenehno nihanje med splošnim in konkretnim. Vendar je tu, operativno gledano, še dosti odprtih vprašanj, ko gre za politiko razvoja znanosti, ki bi morala upoštevati, da pri tekočem raziskovalnem delovanju nimamo čistih kategorij oz. ločitev med temeljnimi in uporabnimi raziskavami. Zato gre pri ocenjevanju rezultatov še za grobe poenostavitve. Npr. "odmevnost" aplikativne raziskave za raziskovalca, ki se sicer poteguje za znanstveno promocijo, večinoma ne bo zadovoljiva. Zahteve naročnika pa dostikrat ne omogočajo, da bi raziskavo opravili tudi znanstveno najbolje.

V zvezi z individuacijo in globalizacijo opozarjate, da smo dostikrat slepi za realnost, ki jo prekrivajo utrjeni "kalupi identitet". Ali gre tu le za spoznavna ali tudi za moralnoetična vprašanja?

Gre za oboje. Glede prvih gre za ozaveščanje, senzibilnost samih raziskovalcev, družboslovcev, da premagajo slepoto, ki jo sicer neopazno vsiljujeta današnji čas in tukajšnji prostor. To npr. pomeni povečevanje njihove občutljivosti, za različnost tam, kjer se sicer na splošno vidijo in upoštevajo le podobnosti. V metodološkem smislu to pomeni, da postaja vse bolj nesprejemljivo uporabljati agregatna, statistična povprečja za teritorialne enote in da je treba upoštevati (dejanske) distribucije pojavov znotraj teh enot. Ali drugače rečeno: če uporabljamo takšna povprečja (za predstavitev celote), zagrešimo vse večjo napako, izgubljamo vse več informacij o dejanskem stanju. Podobno velja, da v raziskovanju – kot tudi v odločanju – ostajamo v preozkih teritorialnih okvirih, čeprav smo življenjsko odvisni od odločitev v Bruslju, New Yorku, Tokiu ipd.

Chadwick Alger je opozarjal na slepoto in neupoštevanje medsebojne povezanosti sprememb znotraj nacionalne države in zunanjih, mednarodnih oz. svetovnih sprememb.

Gre pa tudi za etično, moralno razsežnost?

Da, tudi ta je prisotna, in sicer lahko poudarim dva vidika. Po eni strani gre za senzibilizacijo sistema za do zdaj neopažene in neupoštevane posebne potrebe določenih kategorij, skupin ali posameznikov, ki so bili utopljeni v splošnejših "identitetnih kalupih". V tem smislu gre za (ne)odzivnost družbe na posebne in konec koncev na edinstvene potrebe. Tu se spopadamo z do zdaj prevladujočo *večinsko logiko*, ki jo nezavedno sprejemamo kot merilo. Npr. javnomnenjska argumentacija dostikrat temelji na takšnem presojanju; podobno pa ekonomskokomercialna merila, ki izražajo "ekonomijo obsega". Utemeljevanje določene potrebe izhaja od števila ali deleža prebivalstva, ki jo izraža. Proces individuacije pa utemeljuje prav nasprotno logiko: tj. legitimnost določene potrebe – konec koncev – če se ne pojavlja nikjer drugje kot pri eni sami (pod)skupini ali pri enem samem posamezniku. Pred nami pa je "čas manjšin", ki pa s svojim uveljavljanjem hkrati presegajo položaj manjšine.

Podobno pa se zastavlja vprašanje, ali so meje domačijskega sveta in meje nacionalne države tudi meje naše odgovornosti. S procesom globalizacije postaja takšno omejevanje vse bolj nevzdržno. Prejšnja izključnost teritorialnega partikularizma slabi in se umika vse večjemu moralnoetičnemu individualizmu kot tudi univerzalizmu.

Omenili ste, da vaša knjiga in razlaga družbenoprostorskih sprememb nakazuje ogrožje za konstituiranje prostorske sociologije. Ali gre pri tem za novost v sociologiji?

Kolikor mi je znano, gre za prvi poizkus teoretskega utemeljevanja – naloge seveda še ne štejem za opravljeno – tako zasnovanega in poimenovanega sociološkega področja. Seveda pa lahko najdemo vrsto bolj fragmentarnih obravnav ali pa tudi ad hoc uporabo oznak, kot je "sociologija teritorija" (nekateri italijanski avtorji) ipd. Zame je bil izziv tudi to, da imamo na ekonomskem področju "space economy".

Moje prizadevanje gre za tem, da bi preseгли fragmentarno in ločeno obravnavanje mesta, podeželja, regij ipd. in vzpostavili teoretsko izhodišče za integralno zajemanje družbenoprostorskih struktur in procesov na vseh ravneh teritorialne organizacije, torej tudi na nadnacionalni in globalni ravni. Šele takšna razširitev predmeta hkrati omogoča zastavljanje novih vprašanj, ki nam jih dejanske družbene razmere same vsiljujejo. Tu imam zlasti v mislih lokalno-globalno konvergenco. V tem smislu gre hkrati za oživitev in aktualizacijo razprav, zlasti pa za zbližanje in prežemanje mikro- in makrosociologije.

Glede na to pa prihaja tudi do (pre-)usmeritev v raziskovalnem in pedagoškem delovanju. V tem smislu se torej tudi v Centru za prostorsko sociologijo ne omejujemo na raziskave le na lokalni ali regionalni ravni, temveč smo se "odprli" v širši prostor. Življenje se pač ne odvija ločeno po posameznih ravneh; danes stopajo v ospredje fleksibilnost, "interpenetracija", prežemanje. Zanima nas odpiranje teritorialnih sistemov in spremembe, do katerih pri tem prihaja z vidika avtonomije in identitete posameznih akterjev, še zlasti v kontekstu evropskih povezovalnih procesov. V tem smislu izvajamo raziskovalni projekt Avtonomija in povezovanje v prostoru.

Kaj pa menite, da je v pripravi takšne študije, kot je vaša knjiga, pravzaprav najtežje, najzahtevnejše in mogoče zato tudi najdragocenejše?

Če pustim ob strani izvirnost, ki zadeva mogoče že bolj posameznikove predispozicije kot pa njegov trud, se zdi, da je najtežje dosledno, rigorozno, z železno disciplino vztrajati pri selektivnosti, ki jo terja izhodiščna koncepcija, in ugotavljati domet njene veljavnosti v konkretnih družbenih razmerah. Takšen prispevek terja – skoraj bi lahko rekel – neizmerno več truda kot pa esejistično nizanje različnih vprašanj in problemov na sicer istem tematskem področju. Še zlasti pa je zahtevna naloga, ki mi jo nalaga moja izhodiščna koncepcija, tj. da se ne omejujem le na enega ali na drugega od dveh temeljnih procesov, temveč da ju obravnavam hkrati, v njuni medsebojni odvisnosti in protislovnosti.

Koliko ste se pri tem lahko opirali na že razpoložljivo literaturo?

Ko sem nekako pred desetimi leti začel zbirati gradivo in iskati posameznike, ki se ukvatjajo s podobnim, je bilo zares težko najti, kar sem želel. Čim bolj novo področje načenjaš ali čim bolj ga poizkušaš obravnavati izvirno, po svoje, tem težje je najti zadovoljive vire, na katere bi se lahko oprl. V tem smislu sem doživljal tudi razočaranja, saj se je izkazalo skorajda kot pravilo, da se nove knjige z najbolj obetajočimi naslovi v zvezi z aktualnim dogajanjem pojavljajo kot največje improvizacije. Ob velikih pričakovanjih in tudi stroških nazadnje ugotoviš, da so obetajoč naslov recimo o informacijski družbi ali o evropski integraciji le fragmentarna opazovanja, ki sploh ne zadevajo bistva problema.

Tudi večina besedil, ki mi jih je v svetovnem merilu uspelo dobiti o globalizaciji ali o informacijski družbi, informacijski tehnologiji idr., ne izhaja od določene teoretske koncepcije, temveč le fragmentarno opisuje posamezne spremembe. Celo besedila znanih sociologov, kot je npr. Manuel Castells, ki sodi med izredno plodne raziskovalce, vključujejo ogromno empiričnega gradiva na deskriptivni ravni, brez jasne navezave na teorijo ali pa gre za strukturalizem, ki ga ne zanima proces

individuacije. Če pa se hočemo opreti tudi na geografske, zgodovinske ali tehnične vire, lahko iz obsežnih tekstov le tu in tam najdemo teoretsko pomembno zrno. V tem smislu ne gre za neposredno uporabne vire, temveč za vire, ki terjajo ogromno "prevajalskega" dela, preden dobijo svoje mesto v teoriji družbenoprostorskega razvoja.

Medtem ko sem se na začetku svojega delovanja bolj opiral na "področno" opredeljeno vsebino, so se mi postopoma na podlagi teoretsko izostrene selektivnosti moja delovna področja (vzemimo – urbana sociologija) začela kazati kot vse bolj prazna in torej nezadostna.

Avgusta ste predstavili svojo razlago današnjega dogajanja v Evropi in v svetu na mednarodni konferenci Evropa regij v Københavnu. Vaš referat je bil močno odmeven. Kaj pa je tisto, kar je sprožilo zanimanje drugih udeležencev za vaš prispevek? Mislim, da predvsem moje razkrivanje reda v neredu. Gre za razkrivanje določenih regularnosti pri odpiranju nacionalnih držav in vključevanju – vse večjega števila osamostaljenih akterjev – v evropske povezovalne procese. Pri tem sicer poizkušam izhajati iz konkretnih slovenskih razmer, npr. kako se ob odpiranju Slovenije spreminja vloga Maribora in njegove povezave z Ljubljano ter z Gradcem ipd. Vendar poizkušam, vsaj hipotetično, formulirati določene posplošitve, npr. štiri modele o *teritorialni dehierarhizaciji* in ne le ideosinkratično opisovati stanje pri nas. V okviru tako formuliranih spoznanj pa tudi drugi hitreje prepoznavajo svoje domače razmere.

Glede Evrope regij pa mislim, da se – podobno kot glede evropskega združevanja – Evropa ne more več omejevat na ozko institucionalne vidike, temveč ji manjka predvsem širša, sociološka razlaga sprememb v kontekstu dolgoročnih razvojnih procesov.

Evropo regij nekateri razumejo preveč statično kot – sicer boljše – alternativo "Evropi nacionalnih držav". Toda kje pa so potem državljani, posamezniki (Europe of Citizens)? Regije torej ne moremo obravnavati kot neko "končno odkrito", temeljno enoto družbe (recimo podobno, kot je v marksizmu veljalo za pariško komuno). Gre le za eno od ravni teritorialne organizacije, med katerimi se krepijo vezi sodelovanja in tekmovanja, hkrati pa slabi hierarhična narava teh odnosov skladno s splošno razlago o individuaciji in globalizaciji.

Ali majhnost oz. velikost sistema, v katerem delujemo, pogojuje tudi stopnjo odzivnosti na znanstvena (družboslovna) spoznanja?

To seveda nenehoma doživljamo "na lastni koži". Pri majhnih narodih dobivajo prednost splošne teme, ki zanimajo "širšo javnost", ki se uveljavlja z javnimi mediji. Hkrati pa se strokovna javnost znotraj Slovenije dostikrat sploh ne more konstituirati. To vpliva tudi na raziskovalce, zlasti družboslovce, ki postanejo pozornejši na novinarsko poročanje v dnevnikih listih ter na RTV kot pa na strokovna, znanstvena merila, ki se v ozkih teritorialnih okvirih ne uveljavijo dovolj. V takšnem kontekstu torej lahko sprožamo odziv, če gre za "zanimivo", "aktualno" in izzivalno pisanje (pri čemer znanstvena besedila gotovo niso v ospredju), ali pa lahko računamo na to, da bodo besedila sama sebi namen, ker pač ne bodo mednarodno dostopna, tako da bi jih dobili v roke tisti, ki jim dejansko lahko koristijo.

Dokler se pojavljajo prekinitev v znanstvenih komunikacijah na mejah nacionalne države, toliko časa tudi ni realno pričakovati, da bo odzivnost na posamezno delo verno izražalo njegov dejanski znanstveni prispevek (pojasnjevalno moč posameznih spoznanj ter njihovo izvirnost, prispevek h kumulativnosti znanja ipd.). V takšnih okoliščinah se najpomembnejša *nova* spoznanja obravnavajo enako kot neskončno premlevanje in "pogrevanje" že splošno znanega ali kot neoznačeno povzemanje idej drugih avtorjev. Vse to zaostre potrebo, da z večjo *odprtostjo nadomestimo majhnost* Slovenije. In zdi se, da je to prepričanje prevladalo tudi v naši politiki razvoja znanosti.

Vendar se pojavljajo v javnosti tudi ostri prigovori in očitki, da gre takšno odpiranje v škodo oz. na račun slovenskega jezika!?

V Sloveniji nastajajo napetosti in zastoji pri delovanju, ker nismo dosegli poenotenja razvojne politike med različnimi področji, ki se neenakomerno vključujejo v procese internacionalizacije in globalizacije. Značilna je neskladnost med politiko razvoja znanosti in kulturno oziroma jezikovno politiko (če jo sploh imamo). Tako je znanstveni delavec znotraj iste države izpostavljen *medsebojno nezdržljivim zahtevam*. V danih razmerah se ne more izogniti frustraciji, saj v vsakem primeru neizogibno odstopa od pričakovanj bodisi z enega bodisi z drugega vidika.

Politika znanosti izpopolnjuje svoj operativni sistem meril in ukrepov za presojanje rezultatov znanstveno-raziskovalnega delovanja in spodbujanje objavljanja v tujih jezikih oz. v tujini. Govorimo o nujnosti internacionalizacije znanstvenega delovanja. Hkrati pa so tu ostre zahteve in predlogi za zakonsko določitev izključne ali predvsem uporabe slovenščine. To se navezuje na kritiko "šarjenja in opletanja s tujščino" ter kritiko "bebavega uradniškega nasilja nad jezikom" ipd., kakor je bila v "Sodobnosti" označena zahteva ministrstva za znanost in tehnologijo, da je treba predloge raziskovalnih nalog predložiti tudi v angleščini.

Znotraj iste države imamo torej – ne le neusklajene – temveč medsebojno *nasprotujoče si politike*, ki bodisi izrecno bodisi posredno zadevajo odpiranje Slovenije v svet. Vendar z zmerjanjem ne bomo rešili problema. Ker jezik simbolizira narodovo identiteto in sploh gre pri tem za nasprotja med pomembnimi vrednotami, prihaja do reakcij z močnim "čustvenim nabojem". To še toliko bolj, ker gre za preveč statično razumevanje problemov jezika, izločeno iz širšega konteksta razvojnih tokov. Kot da je to samo naš slovenski problem! Kot da gre samo za nemarnost in napake posameznikov! Kot da je v kontekstu globalne civilizacije in multikulturalizma še mogoče uveljavljati teritorialno izključnost!

Ali je na podlagi vaše sociološke razlage možno tudi predvidevati, kaj nas čaka v prihodnosti?

S to razlago so nakazane možnosti predvidevanja na številnih področjih družbenega življenja ob upoštevanju omejitve v samih izhodiščih (ali kot pravimo – pri nespremenjenih preostalih razmerah). Vsekakor se zdi, da takšna sociološka razlaga daje trdnejšo usmeritev kot pa ekstrapolacija trendov, ki v praksi – zavestno ali nezavedno – še zmeraj prevladuje, čeprav živimo v "prelomnih časih", ko smo na pragu novega tipa družbe (transakcijskih sistemov). Poleg nakazovanja značilnih trendov pa gre tudi za to, da lahko razbremenimo politični proces odvečnega

odločanja (konfliktov) v primerih, ko gre le za iluzorna pričakovanja, da lahko po svoje usmerjamo nekaj, kar je dejansko zunaj našega nadzora. Nadaljnja eksplikacija obravnavane razlage pa bo, upam, še določneje pokazala tudi naloge samega družboslovnega raziskovanja kot podlaga za tisto, kar se v literaturi označuje kot raziskovalni program ("research agenda") za prihodnost.

Z Zdravkom Mlinarjem se je pogovarjal Drago Kos.

Teorija in praksa, XXXI (1994), 9–10, str. 839–849

SOCIOLOŠKI ODZIVI NA PROBLEME OKOLJA¹⁰³

Zadrega sociologa

Sociolog se danes pogosto znajde v zadregi, ko (če sploh) poizkuša istočasno upoštevati dvoje zahtev: po eni strani naj bi se odzival na vse večje probleme (naravnega in grajenega) okolja; obenem pa naj pri tem ne bi zanemarjal svoje specifične profesionalne oz. znanstveno-disciplinarne identitete. Najtežje je prav dosledno upoštevati eno in drugo. To se kaže v primerih, ko se posamezni sociologi angažirajo v ekoloških gibanjih in (ali) tako, da kritično izpostavljajo različne pojavne oblike ogrožanja naravnega okolja, pri čemer puščajo ob strani vprašanje, kaj pri vsem tem pravzaprav predstavlja prav njihovo specialnost. S tem bodisi zahajajo v zdravorazumsko razpravljanje ali (in) pa laično posegajo v druga strokovna področja. Po drugi strani pa gre spet za poenostavitev s tem, če ostajajo v ustaljenih pojmovno-teoretskih okvirih ter znotraj splošno sprejete metodologije raziskovanja na svojem disciplinarnem področju, pa četudi se jim s tem izmika aktualna problematika ter ostajajo neodzivni na spremembe in potrebe ljudi v svojem okolju.

Tako se zastavlja vprašanje, koliko in kako lahko preučujemo in pojasnjujemo spremembe v (fizičnem) okolju, ne da bi s tem izstopili iz predmetnega področja sociologije (ali politične znanosti ipd.). Ekološke probleme tudi sociologi dostikrat predstavljajo brez vsakršne sociološke konceptualizacije. Toda ekološki problem ne moremo avtomatično enačiti in obravnavati kot sociološki problem. Opisno predstavljanje sprememb v fizičnem okolju, kot so npr. onesnaževanje vode, onesnaževanje zraka, hrup, "kisel dež" in umirajoči gozdovi, deponiranje jedrskih odpadkov ipd., ne glede na to, kako usodno lahko vplivajo na ljudi, še ne moremo šteti kot vlogo sociologa in prispevek sociologije. Tudi če predstavljamo zaznave ali stališča ljudi do teh pojavov, še nismo prišli do sociološke analize (če tega ne postavljamo v kontekst analize strukturnih družbenih sprememb). Isto lahko rečemo za nizanje študij posameznih primerov (case studies), pa bodisi da gre za opisovanje razmer v posameznih krajih, za posamezne odločitve o spornih lokacijah ipd.

Zrcalna slika te problematike pa se kaže – kot je to označil že William Catton – v akademskem provincializmu sociološke "človeške ekologije", ki je izgubila stik z biološko utemeljeno ekologijo in z današnjo aktualno problematiko (varstva) okolja. Pri tem je mišljena predvsem težnja k zapiranju v okvire konceptualizacije, ki se je osredotočala na pojasnjevanje vzorcev prostorske distribucije ljudi in pojavov v urbaniziranih metropolitanskih območjih (kar je obenem predstavljalo klasično zasnovano urbane sociologije v času med obema vojnama, predvsem na podlagi raziskovanj v okviru t. i. "čikaške šole"; gl. Z. Mlinar, 1977). V kolikor je šlo za vztrajanje v tako vzpostavljenih socioloških okvirih tudi še po drugi svetovni vojni,¹⁰⁴ je

¹⁰³ Ta tekst predstavlja delno spremenjeno in razširjeno verzijo uvodnega nagovora, ki ga je imel avtor na mednarodnem posvetovanju "Environmental Constraints and Opportunities in the Social Organization of Space", RC 24, ISA, Udine, 7. junija 1989.

¹⁰⁴ To pa je bila močna težnja zlasti v ZDA, dokler ni prišlo do preusmeritve na marksistično zasnovano "novo urbano sociologijo" (Manuel Castells in drugi); pa tudi ta se ni dosti ukvarjala s problematiko naravnega, fizičnega okolja in se je bolj osredotočala na ekonomsko sfero in strukturne spremembe v zvezi s proizvodnjo, distribucijo, potrošnjo in upravljanjem. Eden od znakov takšnega zapiranja "človeške ekologije" je viden v tem, da se avtorji, ki so sledili usmeritvi čikaške šole, včasih skoraj z neverjetno doslednostjo niso niti enkrat "spozabili" in med uporabljenimi viri upoštevali še koga, ki drugače pojasnjuje prostorsko-družbene procese.

to pomenilo, da je sociologija (človeška ekologija) ostajala neodzivna do ekološke krize, ki se je poglobljala vzporedno z vse večjimi človekovimi zmožnostmi poseganja v okolje. Zato je razumljivo, da se je npr. v ZDA, v Italiji in drugod izoblikovala še nova vsebinska usmeritev (sekcija v okviru ameriške in italijanske sociološke asociacije), ki se osredotoča na "sociologijo okolja" (environmental sociology). Pri tem ne gre le za nekakšno delitev dela; različne vsebinske preokupacije izražajo tudi različna razumevanja in razlage o tem, kaj povzroča krizo okolja in kako jo je mogoče reševati.

Spoznavne, tehnološke in ideološke osnove izključevanja (sociologije) okolja

Do sedaj sem nakazoval nekatera nerešena vprašanja, ki bi jih lahko označil kot *spoznavne omejitve* za vključevanje okolja v sociološko pojasnjevanje. To je predvsem zadrega (ali pa nedoslednost), do katere prihaja ob poizkusih razširjanja sociološkega pojasnjevanja preko ožje sfere družbenih procesov, tako da bi vključevalo tudi spremembe v biosferi oz. fizičnem okolju. S tega vidika gre torej predvsem za neizgrajenost sociološke konceptualizacije ter eventualno za razhajanja glede samega razumevanja (potencialne) vloge in predmeta sociologije.¹⁰⁵

Vendar pri tem ne gre le za to, da bi se zaradi znanstvene rigoroznosti izogibali razširjanju predmetnega področja. Gre tudi za različne poglede na težo problema (ekološke krize) ter njegovo rešljivost ali nerešljivost v krajšem ali daljšem časovnem razdobju. V tem smislu sta imeli v preteklih desetletjih pomembno vlogo zlasti dve razlagi problemov okolja ("ekološke krize").

Prvo lahko označim kot "tehnološki optimizem". S tega zornega kota današnji problemi okolja nimajo posebno velike "teže", saj imajo le nekakšen prehodni značaj in njihova rešljivost sploh ni vprašljiva; vse je le vprašanje tehnologije, pa bodisi da gre za to, kako zagotoviti čisto vodo, kako preprečiti onesnaženje zraka, ali kako rešiti problem prenatrpanosti v velikih mestnih naseljih ter zagotoviti potrebno število parkirnih mest za avtomobile (npr. v garažnih hišah) ipd. V tem smislu je le treba uporabiti – bodisi že znane ali pa eventualno razviti še nove – tehnološke rešitve. To pa seveda terja večja finančna sredstva, ki jih lahko zagotovi le materialno bogata družba; do materialnega bogastva pa nas spet vodijo predvsem tehnološke inovacije in tehnološki razvoj.¹⁰⁶

Znotraj "socialističnih držav" pa je izstopal črno-beli ideološki radikalizem, ki je vso težo ekološke problematike prenašal izven lastnega sistema, v zunanji prostor kapitalistične družbe ter jo pojasnjeval (izključno) kot posledico profitne logike blagovnotržnega gospodarstva. Takšen radikalizem je predstavljal slepilo in razdolžitev za (ne)angažiranje v lastnem okolju. Še nedolgo tega so nekateri pri nas

¹⁰⁵ Pri nas je prof. Radimir Lukič zastopal koncept sociologije, ki se omejuje izključno le na obravnavo družbenih procesov; medtem ko nekateri drugi – zlasti bolj filozofsko usmerjeni avtorji – v tem vidijo umetno, neživljenjsko izdvajanje iz celovitosti realnega sveta.

¹⁰⁶ Glede na velik tehnološki napredek, ki se kaže v zadnjih desetletjih, še zlasti v ZDA, se zdi razumljivo, da je takšna miselnost najbolj značilna prav tam. To se povezuje še z izobiljem naravnih virov in teritorialnim prostranstvom, ki pogojuje prepričanje o neomejenih možnostih, kar vse pušča le malo prostora za razmišljanje o mejah rasti ipd. Če k temu dodamo še pristranost, do katere prihaja zaradi večje vezanosti teoretične misli na vrhne sloje družbene strukture (večja materialna sredstva, materialne koristi, večje možnosti "umika" ekološki ogroženosti ipd., postane "sociologija okolja" toliko bolj odvečna.

ocenjevali akcije, kakršne je organiziral Rimski klub, le kot dejavnost služabnikov buržoazije.

S tem zahajamo v širši družbeni kontekst, ki prehaja zastavljene okvire naše razprave na tem mestu.

Značilna razumevanja odnosa do narave

V razmeroma kratkem času se je tudi razumevanje odnosa med človekom (družbo) in okoljem močno spreminjalo. Poizkusno lahko identificiramo tri značilne pristope:

a) Prilagajanje na okolje in ohranjanje ravnotežja.

V prvi fazi sociološkega odzivanja na spremembe v okolju, ki se pojavlja kot "človeška ekologija", je bilo značilno, da je šlo za prevzemanje temeljnih pojmov iz biologije oziroma iz rastlinske in živalske ekologije. To nam ponazarja raba pojmov, kot so adaptacija, ravnotežje, tekmovalnost (borba za obstoj, preživetje močnejšega). Tu naj bi šlo torej za "biologizem" v sociologiji, ki ni upošteval posebnosti družbenega dogajanja in aktivno vlogo človeka.

b) Prometejska vizija vloge človeka in človeške družbe.

Marksistična vizija o prometejski vlogi človeka v družbenem razvoju je predstavljala podlago za kritično zavračanje nakazane konceptualizacije, ker se le-ta preveč usmerja na pasivno vlogo človeka, tj. na prilagajanje na okolje, namesto da bi izpostavljala tisto, kar je njegova specifična kvaliteta, namreč – spreminjanje okolja glede na svoje lastne ustvarjalne dispozicije in potrebe. Človek naj bi vse bolj krepil svojo moč v odnosu do naravnega okolja in postal njegov gospodar. V okviru takšne razlage dobijo nepredvideni, nenameravani in neželeni učinki človekovega poseganja v okolje povsem postranski, obrobni pomen.

c) Dialektika razmerja objekta in subjekta.

Poglobljanje ekološke krize pa vse bolj potrjuje (že Engelsovo) misel, da morda človek tudi precenjuje svoje zmožnosti gospodovanja med naravo, tako da se mu le-ta kaj lahko tudi "maščuje". Vse bolj očitno tudi pri tem ne gre le za enosmeren odnos. Krepitev vloge človeka kot subjekta in dejavnika sprememb ga vzporedno vse bolj postavlja tudi v položaj odvisnosti in v vlogo objekta. Glede na to je značilno, da obema prejšnjima enostranostima (podrejenost okolju, dominacija nad okoljem) danes sledi bolj celostno in realno razumevanje obravnavanega razmerja. Danes bi že lahko izpostavili kritiko kritike in zavrnilo ideološko zasnovano pretenzionost, ki je – še zlasti v sedemdesetih letih – ušla z vajeti objektivne vezanosti na okvire enotnosti nasprotij objekta in subjekta. Negativne posledice, ki se pojavljajo kot nepredvideni učinki (drugega ali tretjega reda ipd.) zaradi parcialnega poseganja v okolje, vse bolj jasno terjajo celostno obravnavo tako v raziskovanju (teoriji) kot v političnem delovanju (v praksi).

Relevantni koncepti in teorije: primer ekoloških gibanj

Če naj bi presegli že nakazani "akademski provincializem", tj. disciplinarno zaprtost in odmaknjenost, prav tako kot tudi zdravorazumsko (ali pa površinsko deskriptivno-pozitivistično) raven obravnave problematike okolja, bi lahko sociologi uporabili vrsto teoretičnih spoznanj in konceptov, ki so jim že na voljo in ki so jih izoblikovali tudi izven ožjega področja človeške ali socialne ekologije. To se zelo

nazorno kaže na primeru ekoloških gibanj in konfliktov, ki so bili osrednji predmet obravnave na posvetovanju v Udinah.

Takšna srečanja omogočajo hitrejšo kumulacijo znanja, saj na enem mestu takoj dobimo vpogled v dogajanje v večjem številu različnih situacij, kar je nujni – ne pa še zadostni – pogoj za posploševanje. Da bi preseгли mehanično kopičenje “primerov” v teoretično praznem prostoru (kar bi pomenilo zelo počasen proces učenja), pa je treba bolj eksplicirati relevantne razsežnosti teoretskega konteksta obravnave. Najprej gre za enostavnejša vprašanja, s katerimi lahko posamezne primere navezujemo na sociološko teorijo, ali pa vsaj tipološko strukturiramo predmet obravnave kot npr.:

- ali ekološka gibanja (environmental movements) preprosto nasprotujejo zaznani grožnji, ali imajo tudi afirmativno vlogo v družbenem spreminjanju?
- ali predstavljajo le ad hoc odzive, ali gre za akcije, ki naj bi privedle do celovite družbene preobrazbe?
- kdo in v kolikšni meri se zaveda problemov okolja in kako se to navezuje na prizadete interese ter na spremembe v individualnem in kolektivnem delovanju?
- do kakšnih razlik prihaja med ekološkimi gibanji, ki predstavljajo odziv na razmere, v katerih imajo ljudje malo ali celo nikakršnih možnosti, da bi “pobegnili” oz. da bi se izognili problemu, in kjer (kadar ali za kogar) so jim “ubežniške rešitve” (“eskapizem”) brez nadaljnega na voljo.

To je le nekaj vprašanj, ki nakazujejo, kako naj bi spodbujali medsebojno oplakanje teoretične relevantnosti in bogastva empirične raznovrstnosti: Ilustrativno lahko prikažemo, kako nas prav zadnje vprašanje navaja k analizi, ki nam pojasnjuje nekatere temeljne značilnosti ali neodzivnosti ljudi na probleme okolja. Ubežniška “rešitev” ni enako dostopna vsem slojem in družbenim skupinam. Istočasno ko se eni izognejo problemu, le-ta za druge ostaja ali pa se še celo poslabšajo možnosti za njegovo reševanje. Ker si takšno ubežništvo najlažje zagotovi elita (višji sloji), ki obvladuje materialna sredstva, prostor in družbeno moč ter pristojne institucije, je s tem povečana verjetnost, da tudi sistem kot celota ne bo reagiral (ali pa bo nasplošno – z zamudo reagiral) na probleme okolja. Na podlagi A. Hirschmanove teorije o “izhodu, glasu in lojalnosti” (exit, voice and loyalty) bi lahko rekli, da ima elita večje možnosti za “izhod” (tj. za pobeg oziroma parcialno, individualno rešitev), s tem ko si zagotovi svojo nišo v okolju; s tem pa se zmanjša verjetnost njenega “glasu”, tj. angažiranje za reševanje problematike okolja, katera – za večino prebivalstva – še naprej ostaja ali pa se celo zaostrojuje.

Večina pa ne more pretendirati na takšno ubežniško “rešitev”, niti ne more računati na ustrezno odzivnost institucij, ki so pod prevladujočo kontrolo tistih, ki so že “rešili” problem. Najnižji sloji imajo najmanjše možnosti “izhoda” (dostopnih alternativ), kot tudi najmanjšo usposobljenost oz. kvalifikacije za “glas” (nastopanje, protest, odpor), s katerim bi preprečili moteče poseganje v njihovo okolje.

Primeri iz domačih in tujih logov so zelo nazorni. Delavci so najpogostejše izpostavljeni največjemu onesnaženju iz bližnjih tovarniških obratov, kot je npr. cinkarna v Celju, ali pa obrat za predelavo kože v Zalogu pri Ljubljani ipd.; obenem lahko računajo le na majhno odzivnost pristojnih institucij, na omejeno podporo in počasno reševanje problemov, ki prav njih najbolj prizadevajo. Ko se je pojavljala potreba, da bi speljali novo avtocesto skozi pozidane mestne predele v velikih

mestih v ZDA, so ugotovili, da so takšne projekte najlažje uresničili tako, da je cesta potekala skozi delavske četrti, saj je bil tu (javno izraženi) odpor najmanjši oz. so ga najlažje obvladali.

Tako se zdi, da se reševanje problemov okolja pojavlja v nekakšni slepi ulici: tisti, ki imajo sredstva in moč, si prvenstveno iščejo rešitev le zase; tisti pa, ki se ne zmorejo izogniti problemu, tudi nimajo sredstev in kvalifikacij, da bi uveljavili njegovo (celovito) rešitev. V zvezi s tem pa bi lahko tudi formulirali in empirično preverjali hipoteze o tem, kateri sloji bodo najbolj ali najmanj številčno prisotni med nosilci ter udeleženci ekoloških gibanj. Ugotovitve nekaterih raziskovalcev o nadzastoparnosti srednjih slojev tako dobijo širši teoretični pomen.

Vendar pa na tem mestu lahko pritegnemo spoznanja o "megatrendih" (Naisbitt) in dolgoročnih razvojnih procesih, kot sta globalizacija in individuacija. Z vidika globalizacije upoštevamo širjenje medsebojne odvisnosti v delovanju ljudi tako v fizičnem kot v družbenem prostoru. Iz tega pa izhaja, da se zmanjšujejo možnosti izdvojenih, parcialnih rešitev, tudi ko gre za probleme okolja. To izdvajanje postane nemogoče tako na ravni posameznika kot na lokalni ali nacionalni ravni. Problemom v zvezi z onesnaženjem ozračja je vse težje ulti, ne glede na razpoložljiva materialna sredstva, politično moč ipd. Ne le posamezniki, tudi posamezne države ne morejo zadržati vse številnejših posegov od zunaj na svojih mejah. Problem izumiranja naših gozdov postane nerešljiv, če nanj reagiramo v ustaljenih okvirih našega delovanja, recimo v občini, republiki ali tudi v državnem merilu, saj "kisel dež" ne pozna lokalnih in državnih meja. V tem smislu politično odločanje, pa tudi znanstveno raziskovanje zaostaja in s tem s svoje strani pogojuje današnjo ekološko krizo, namesto da bi jo reševalo. Čim bolj prostor izgublja svojo varovalno, izolacijsko vlogo, tem bolj vsakdo postaja izpostavljen globalnim, planetarnim problemom in je obenem odvisen od globalnih rešitev.

Na nižjih stopnjah tehnološkega in ekonomskega razvoja se praviloma postavlja vprašanje: kdo bo imel koristi in kdo bo plačal ceno za škodljive posege v okolje. V tem je implicitno nakazano, da gre lahko za različno (poraz)delitev pozitivnih in negativnih posledic na različne subjekte. V zvezi s tem so znane rešitve:

- a) v tem smislu, da se problem zmanjša na ta način, da se negativne posledice razprši na širši prostor oz. na večje število prizadetih; z višjim dimnikom se zmanjša intenziteta onesnaževanja v neposredni okolici toplotne, ki je (zaradi ekonomičnosti) sicer locirana v samem mestnem naselju;
- b) druga znana oblika parcialnega ali ubežniškega reševanja problemov v smislu eden na račun drugega pa je znan kot prenos ekološko škodljive tehnologije iz razvitih na manj razvita območja, pa bodisi znotraj države (republike) ali v mednarodnem merilu.

Toda v procesu globalizacije postaja takšna "igra ničelne vsote" (zero sum game) vedno manj uporabna. Namesto "eskapizma" ali modela zero sum game, lahko današnjo ekološko krizo vse bolj pojasnujemo na podlagi modela "skupne usode". Približujemo se namreč situaciji, v kateri neželenih učinkov tako prostorsko kot glede na subjekte ni več mogoče ločevati od koristi, ki jih prinaša določeno poseganje v okolje. V takšni situaciji pa lahko pričakujemo tudi različni strukturni profil udeležencev v ekoloških gibanjih in spremembo v značaju konflikta, v katerega so vpleteni.

Raziskave, ki so bile med drugim predstavljene tudi na posvetovanju v Udinah, izkustveno potrjujejo, da se tudi ekološka gibanja internacionalizirajo in tako odzivajo na izziv globalizacije v planetarnem merilu. Obenem pa vsak posameznik planetarne probleme vse bolj doživlja kot svojo lastno usodo in jih torej individualizira.

Čeprav z nekakšnim "faznim zaostankom" se torej tako sociologija kot ekološka gibanja odzivajo na spremenjene razmere v današnjem svetu. Vprašanje je le, ali bomo dosegli, da bi to delovanje v bodoče postalo – anticipativno.

Literatura

- Catton R. Williams Jr. and Riley E. Dunlap (1989) *Competing Functions of the Environment: Living Space, Supply Depot, and Waste Repository*, referat, Research Committee for Social Ecology, ISA, Udine.
- Catton R. William Jr. (1982) *Overshoot: The Ecological Basic of Revolutionary Change*, Urbana and London: University of Illinois Press.
- Hegedus Zsuzsa (1989) *Social Movements and Social Change in Self-Creative Society: New Civil Initiatives in the International Arena*, *International Sociology*, Vol. 4, No. 1.
- Makarovič Jan, *Pogoji bivanja v KS Zalog in problem varstva okolja*, I: Sociološki vidiki. Ljubljana: Raziskovalni institut FSPN.
- Mlinar Zdravko, Henry Teune (eds.) (1978) *The Social Ecology of Change*, London: Sage Publications.
- Persanyi Miklós (1989) *Umweltschutz und nationale Souveränität*, Internationales Symposium der Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 13–14 Januar.
- Turen Alen (1983) *Sociologija društvenih pokreta*, Beograd: Radnička štampa.

Teorija in praksa, XXVI (1989), 11–12, str. 1433–1438

VLOGA SOCIOLOGIJE V CIRKULACIJI DRUŽBOSLOVNIH SPOZNANJ

Izzivi in neizkoriščeni potenciali

Ob tem ko se krepijo radialne komunikacije raziskovalcev vse bolj diferenciranega družboslovja v svetovnem merilu, pa vse kaže, da se le-ti v lokalnem in nacionalnem prostoru medsebojno ločujejo in odtujujejo in se vse bolj pojavljajo le kot nekakšen skupek oz. prostorski agregat. Videti je kot da globalizacija pač implicira deteritorializacijo. Toda že David Harvey je opozoril, pa tudi naše raziskave so pokazale, da gre dejansko za dialektiko deteritorializacije in reteritorializacije. Edinstveno lokalno se lahko v polni meri uveljavi šele v globalnem merilu. Prostorska bližina nudi več možnosti za neposredne medosebne stike (face-to-face relations). Le-ti ohranjajo in celo povečujejo svoj pomen, kolikor se povečuje delež kreativnih dejavnosti. Kreativnost pomeni povezovanje, kombiniranje in prežemanje raznovrstnosti, ki jo zamejuje disciplinarna organizacija znanstvenega delovanja. Disciplinarna členitev pomeni homogenizacijo znotraj discipline in različnost med njimi, zato je razumljivo, kot je na to opozoril že Mattei Dogan, da kreativnost cveti ob preseganju in na obrobju disciplinarnih meja.

Politika znanstvenega razvoja v Sloveniji tega ne upošteva. Razkrivamo neizkoriščen potencial v organizaciji družboslovnega in sploh znanstvenega delovanja. Namesto spodbujanja celostnega/holističnega pristopa, kakršnega terja reševanje problemov v domačem okolju (ob poudarjanjem povezovanja teorije s prakso), prihaja do vse večje (sub-) disciplinarne fragmentacije sociologije in družboslovja. Več tisoč raziskovalcev v enem mestu/univerzi, za katere je značilna le nekakšna "miroljubna koeksistenca" po (sub-) disciplinarnih področjih ne izkorišča prednosti bližine in neposredne osebne dostopnosti do raznovrstnosti.

Profesionalizacija sociološkega delovanja in disciplinarna diferenciacija je imela pomembnejšo, pozitivno vlogo za pridobivanje znanja v zgodnji, konstitutivni fazi sociologije predvsem z izdvajanjem iz zdravorazumskega delovanja. Danes pa je v svetu že bolj v ospredju "odprta znanost" z vidika celotnega reprodukcijskega ciklusa ustvarjanja, razširjanja, uporabe in povratnih vplivov ter vključevanja uporabnikov v ta proces ("prosumption", trend "amaterizacije"). V tem smislu želim izpostavljati "cirkulacijo" družboslovnih spoznanj.

Na tem mestu pa se osredotočam na vprašanje, kako se to odvija in kje morebiti zastaja, ne preprosto na relaciji sociologija – praksa, ampak ob upoštevanju vmesne in posredniške vloge nekaterih drugih družboslovnih disciplin, ki se tudi same opirajo na (teoretsko) sociologijo. Pri tem ostaja dejanska vloga sociologije v veliki meri prikrita, podobno kot ostajajo nedomišljene njene možnosti, da bi v večji meri vplivala na družbeno življenje in družbene spremembe. Njen prispevek naj torej ne bi ocenjevali samo glede na to kar se neposredno pojavlja pod njenim imenom in na osnovni njenih številnih subdisciplinarnih področij, ampak tudi v širšem kontekstu družboslovja, v katerem se uveljavlja s svojimi komparativnimi prednostmi, s katerimi lahko uspešno presega logiko zero sum game med disciplinami. Te prednosti lahko uveljavlja:

1. s svojo vsebinsko, prostorsko in časovno **inkluzivnostjo**, kot **najsplošnejša** in s tem najbolj vključujoča družboslovna disciplina in
2. kot **posplošujoča, nomotetična** znanost, ki nadgrajuje idiografske (značilno zlasti – zgodovinske) obravnave posameznih pojavov in jim nudi (naj-)širši spoznavno-teoretični okvir.

Že učbeniki sociologije pa nam v teku desetletij razkrivajo dejansko stanje, ki z obeh vidikov še močno zaostaja za nakazanim. Predstavljajo dokaj arbitrarno agregiranje različnih tem, le v manjši meri pa sociološke posplošitve veljavne za družbo v celoti.

Da bi se dokopali do realnejše ocene o dejanski vlogi sociologije v družbi in družboslovju poizkušamo osvetliti tokove družboslovnih spoznanj v preseganju disciplinarnih ovir in v odnosu do družbene prakse. Gre za tim. "cirkulacijo znanja"

- od splošnega h konkretnemu in obratno in
- od temeljnih raziskav, čiste znanosti k aplikativnim raziskavam ter k dejanski uporabi v praksi in obratno.

Načeloma se ugotavlja, da se sociologija ne more opirati na vmesne člene, kakršne v naravoslovju predstavljajo tehnične znanosti in institucije. Vendar pa občo, teoretsko sociologijo zbližujejo s prakso tako vse številnejša subdisciplinarna področja ("posebne sociologije") kot tudi osamostaljene discipline kot so pedagogika, kriminologija, demografija komunikologija, politologija.¹⁰⁷ Ekonomija ima zgodovinsko in glede na današnjo vlogo v družbi seveda prednostni položaj, kljub temu pa jo teoretska sociologija nadgrajuje v smislu družbene epistemologije. Njena pot uveljavljanja je različna, celo nasprotna od nekaterih drugih, ki so se porajale v okrilju sociologije in se potem osamosvojile kot discipline ali specialnosti. Nekatere to prav sedaj poizkušajo doseči npr. "kadrologija". Vse več pa je subdisciplinarnih področij tim. "posebnih sociologij", ki tudi predstavljajo obliko zbliževanja med teorijo in prakso.

"Produktivni paradoks": k preseganju rivalstva in vampirizma

Sproščanje tokov prek meja posameznih disciplin se ne odvija linearno, enosmerno, vzročno in konec koncev presega medsebojno protipostavljanje, ter spodbuja dialog v katerem se razkriva potencial posameznih disciplin; pri tem se uveljavlja večsmerna cirkulacija med disciplinami, ki vključuje prehajanje oz. tokove idej, pojmov, teorij in metafor. Kot ugotavlja Darbellay (2002), te cirkulacije med disciplinami ni treba razumeti kot prikrito, nedovoljeno prakso, ki vključuje nepriзнana izposojanja, niti kot taktiko, ki vključuje metodološki, teoretični pojmovni ali epistemološki vampirizem, ko bi ena disciplina krepila svojo življenjsko moč z jemanjem oz. na račun drugih disciplin. Dejansko gre za bolj dialoško vizijo prevajalskih povezav, ki preobražajo disciplinarno sestavo družboslovja. "*Cilj interdisciplinarnosti ni odprava disciplin z akademskega področja, ampak nasprotno, okoristiti se z disciplinarnimi kompetencami z vzpostavljanjem dialoga med njimi in pospeševati odpravljanje ovir ter integracijo spoznanj, ki jih vsaka od njih nudi*".

¹⁰⁷ Nekatere od slednjih imajo tudi institucionalno oporo v praksi tako kot npr. v izobraževalnih ustanovah, v statistični službi, državni upravi, novinarskih hišah ipd.

Razmišljati je treba v smislu produktivnega paradoksa, ko po eni strani ščitimo poglobljeno disciplinarno raziskovanje, ki je nujno za napredovanje pionirskega znanja v primerjalno dobro določenih področjih kompetenc, hkrati pa se izogibati preproste reprodukcije disciplinarnih in discipliniranih sistemov, ki vodijo k slepi prekomerni specializaciji, ko se vsaka samo-vampirsko hrani z lastno krvjo, mogoče vse do točke samo-uničenja. Torej gre za potrebo, da spodbujamo mehanizme za interakcijo, celo za hibridizacijo med disciplinami, tako da probleme, ki se jih ne da reducirati, na mono-disciplinarne vidike lahko preučujemo in napredujemo v svojem znanju. (Darbellay, 2012, str. 10).

Posebna integrativna vloga sociologije

Takšna zelo nazorna in sprejemljiva razlaga sprememb z vidika cirkulacije znanja kot interdisciplinarnega procesa, pa še ne pojasnjuje posebne, lahko rečemo kar integrativne vloge sociologije. To bi terjalo, da ne obravnavamo interdisciplinarnosti kar nasploh, ampak da upoštevamo tudi razlike med disciplinami, tako glede na njihovo inkluzivnost (holizem sociologije) kot – glede na način obravnavane (konkretizacija – posploševanje) družbenega življenja in glede na razlikovanje med temeljnimi in aplikativnimi.

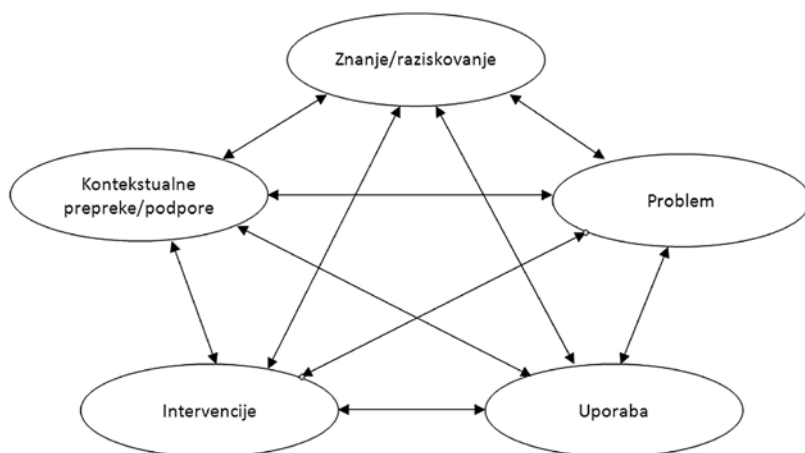
Prav sociologija izstopa s svojim poslanstvom, da bolj kot katerakoli druga družboslovna disciplina lahko uveljavlja integrativno vlogo v sferi družbenih znanosti ne v smislu vampirizma/znanstvenega imperializma, ampak v smislu dialektike enotnosti nasprotij v spoznavnem procesu ter samostojnost in povezanost akterjev/raziskovalcev t. j. hkratnih teženj k partikularizaciji in univerzalizaciji. Namesto mehaničnega razumevanja rivalstva je treba postavljati v ospredje dinamiko medsebojnega oplajanja s tokovi spoznanj v kontekstu celotnega reprodukcijskega ciklusa tako v spoznavnem procesu, kot v družbeno-političnem delovanju.

Medtem ko družbeno življenje in reševanje družbenih problemov (da bi bilo uspešno) terja celostno obravnavo pa v znanosti in politiki prevladuje sektorski pristop. Šele z intenziviranjem povezav med "teorijo in prakso" razkrivamo taka neskladja in protislovja. Na področjih kot so zdravstvo, socialno delo, urbanizem idr. pa v sociološkem delovanju to lahko prepoznavamo v najbolj drastičnih pojavnih oblikah.

Za razumevanje vloge sociologije se lahko opremo na shematsko predstavitev procesa prenosa znanja, ki so jo podali Ward, House in Hamer.

Po eni od razlag sociologija nima pravega 'centra', je "le parazit drugih področij znanja". Kot odgovor na strah pred "poroznostjo, fragmentacijo in disipacijo" sociologije, se pojavljajo zahteve po "ohranitvi jedrnih idej" sociologije. Hkrati s tem pa se sociologija kaže kot "kraljica znanosti" ali pa kot mrhovinarska znanost, parazitska do drugih disciplin z "brskanjem" sociologije po novih temah, ki se ločijo od nje postanejo svoje discipline. Tako nastaja vedno več novih sociologij, namesto ene jedrne. Nasprotno pa je stališče, da sociologija lahko pripomore k in se uči od drugih disciplin in drugih področij. Čeprav ideje in tematike postanejo posebne discipline, jim mora sociologija ostati odprta, hkrati pa mora ohraniti svoje distinktivno bistvo. Torej mora *oboje*, zaobjeti nove specializacije *in* ohraniti svoje disciplinarno jedro. Interdisciplinarno delo bi moralo temeljiti na močnih disciplinarnih temeljih.

Konceptualni okvir procesa prenosa znanja

Vir: Ward, House in Hamer (2009, str. 163)

Discipline so sicer provincialne, ozkogledne izven vprašanj, ki si jih zastavijo, ne vidijo ničesar. Kjer so identiteta in meje zelo nadzorovane, to duši inovacijo. To se najhuje kaže v proizvodnji spiskov 'priznanih' strokovnih revij.

Bolj konservativni avtorji pa svarijo: šele, ko ima strokovnjak dobre osnove v določeni disciplini, lahko raziskuje tudi interdisciplinarno.

Sociologija ima vedno več specializiranih področij že več kot petdeset, znotraj katerih nastajajo še nova podpodročja. Nasprotniki širjenja podpodročij, trdijo da ta delitev sociologije povzroča fragmentacijo. Tisti, ki pa jo podpirajo, trdijo, da je to naravna posledica disciplinarnega poteka.

ZNANSTVENO-DISCIPLINARNA IN PROFESIONALNA IDENTITETA SOCIOLOGIJE

Identiteta in prostor sociologije

Problem disciplinarne in profesionalne identitete sociologije je bil seveda v ospredju takoj ob njenih povojnih začetkih pri nas. Pri tem je bilo glavno vprašanje – razmerje med sociologijo in zgodovinskim materializmom, o čemer so nam tedaj podali svoje razlage zlasti Boris Ziherl, Jože Goričar in Radomir Lukič. Nekateri mislijo, da je bilo to razpravljanje brezplodno; vendar se zdi da je bilo v tedanjem času nujno, v kolikor naj bi ob uradno prisotnem in vseobsegajočem zgodovinskem materializmu uveljavili legitimnost sociologije (tudi) v socialistični družbi, saj je bila pred tem obravnavana kot “buržoazna znanost”.

V kasnejšem času so ta vprašanja pustila svojo sled v učbeniški literaturi, medtem ko se večina sociologov-raziskovalcev ni dosti ukvarjala z načelno in logično razrešitvijo tega vprašanja, temveč so bolj pragmatično prešli preko tega v smislu: “Lotimo se svojega dela ...” Vendar pa s tem vsa stvar še ni bila *ad acta*.

Čeprav ne v povsem isti obliki, pa so ta vprašanja ponovno stopila v ospredje na podlagi dveh različnih (obenem pa povezanih) izhodišč: najprej 1968 leta ob študentskih revoltih, nato pa v sedemdesetih letih ob akciji “političnega vrha”, s katero je le-ta zaostroval uveljavljanje ideoloških meril v odnosu do (vseh drugih in še zlasti) strokovnosti ter profesionalizacije. Leto 1968 je z vidika naše teme zanimivo, ker so se tedaj pojavljala podobna vprašanja v številnih državah.

Na te izkušnje so zelo različno reagirali in jih ocenjevali tako posamezniki, kot po posameznih deželah. Laura Balbo in Giuliana Chiaretti sta prikazale kako se je sociološko delovanje v Italiji po letu 1968 profiliralo v dve značilni usmeritvi (1976, str. 106). Prva od teh, ki sta jo označili kot “tradicionalno”, vključuje tiste sociologe, ki organizirajo svojo dejavnost kot znanstveniki na tradicionalni akademski način. Za njih “znanstvena skupnost” predstavlja tako referenčni okvir, ki zagotavlja znanstveno veljavnost njihove dejavnosti in publiko, ki ji je ta dejavnost prvenstveno namenjena. Vendar pa se je po 1968 l. pojavil še alternativni način dela. Tisti sociologi, ki so mu privrženi ne priznavajo znanstvene skupnosti bodisi kot relevantne znanstvene reference bodisi kot publike kateri naj bi bilo namenjeno raziskovanje. Za njih je postala pomembna “nova publika”. To je publika, ki jo tvorijo tiste skupine in posamezniki, ki so tradicionalno predstavljali *le predmet raziskovanja*, obenem pa nikoli niso bili v položaju, da bi v svoj prid uporabljali rezultate raziskovanj. To so nemočni in marginalni, v nasprotju s tradicionalnimi klienti raziskovanja, ki imajo moč in jo uporabljajo tudi tako, da vplivajo na raziskovanje v svojo korist.

Rolf Klima pa je povsem drugače ocenil povojne razmere v ZR Nemčiji. Tu naj bi že v izhodišču imeli omejen prostor za profesionalizacijo sociologije zaradi njene nepopolne ločitve od socialne filozofije oz. filozofije zgodovine, ki se je opirala na nemški idealizem, še zlasti “kolektivistični” ali “holistični” način mišljenja, ki se opira na to tradicijo in pretendira, da razume družbo in zgodovinske procese v njihovi “celotnosti” – je po njegovem prepričanju – preprečeval, da bi nemški sociologi akceptirali pravila empirične znanosti. Filozofsko historistična miselnost je vplivala na nemško sociologijo zlasti preko dveh verzij hegelnjanstva. Pri tem je

mišljena konservativna, "desničarska" verzija, ki je bila vplivna v času med obema vojnama. Z deli (takšnih avtorjev kot je bil Hans Freyer), ki so poudarjala "Narod" in "Državo" kot prave akterje zgodovine je prispevala k oblikovanju fašistične ideologije. Kot drugo verzijo hegijanstva pa R. Klima navaja revolucionarno, "levičarsko" usmeritev, vključno s filozofijo "dialektičnega in zgodovinskega materializma", oz. z marksizmom, ki je ponovno postala vplivna v šestdesetih letih na podlagi delovanja frankfurtske šole kritične sociologije (Horkheimer, Adorno, Habermas) in s pojavom "nove levice" v Zahodni Nemčiji.

Čeprav so nekateri pričakovali, da se bo v povojnem času uveljavilo predvsem empirično družboslovno raziskovanje je vendarle prišlo do preusmeritve. P. Lazarsfeld (1970), je prikazal kako je n.pr. frankfurtska skupina po vojni, tj. po povratku iz ZDA najprej predstavljala svojim kolegom kako je mogoče z empiričnim raziskovanjem obogatiti vse vidike sociologije. Po petih letih pa je Adorno začel objavljati serijo člankov, v katerih je obravnaval teorijo in empirično raziskovanje ter bolj in bolj negativno ocenjeval empirično raziskovanje kot neumno, omejeno, sterilno ipd. Po Adornovem mnenju so raziskovalci zainteresirani samo še za verbaliziranje subjektivnih mnenj posameznikov, ki jih sprejemajo z naivnim zaupanjem. Lazarsfeld pa se sprašuje ali je res vse to napisal isti avtor.

Koncem šestdesetih let je Adornova "dialektična" kritika empirične sociologije postala osrednja tema novega radikalnega študentskega gibanja. Z novo generacijo pa je tako v ZR Nemčiji prišlo do renesanse tudi bolj doktrinarne in ortodoksne verzije marksizma.

Tu pa se pravzaprav pojavi osrednje vprašanje v razpravi o procesih profesionalizacije in o pritiskih k deprofesionalizaciji sociologije, namreč vprašanje – kakšna je pri tem vloga marksizma? Avtorji, ki so sodelovali v razpravi o tej temi na VIII. svetovnem kongresu sociologije v Torontu (oz. ki imajo svoje prispevke v knjigi E. Crawford, S. Rokkan, eds., 1976) imajo očitno zelo različne poglede na to vprašanje. Ta problematika, neposredno pogojuje tudi status in vlogo sociologije (pa tudi način delovanja, profesionalno kulturo in znanstvene norme) pri nas.

Že omenjeni italijanski avtorici prikazujeta kako se je uveljavljala profesionalizacija sociologije z njenim nastopanjem izven ozkih akademskih oz. univerzitetnih struktur, R. Klima pa jemlje kot izhodišče, da je prav poudarjena profesionalizacija (znotraj univerze) predpogoj za uveljavitev empiričnega raziskovanja. Vendar pri tem pogrešamo – kot je opozoril že II. L. Horowitz – usmeritve v širšo družbo, v kateri lahko najde svojo afirmativno potrditev. Ni treba spregledati, da je "legitimiteta sociologije posledica opravljenega dela, ne pa podeljenih akademskih naslovov" (I. L. Horowitz, 1976, str. 17). Ne glede na te razlike pa gre za skupen problem v tem smislu, da je treba v vseh okoljih pač zagotoviti *sociologiji njeno integriteto*, tako, da ne bo nastopala le kot nekakšen privesek spreminjajočih se okoliščin: "sociologija kot nekakšen ideološki nogomet, sociologija kot privesek univerze, sociologija kot način življenja, partner v dialogu, vse mogoče, samo ne sistematično raziskovanje. Niti profesionalizem niti politizacija se zdi da ne zagotavljata gotovega in varnega mesta za sociologijo... Bodisi da sociologijo postavljamo v "službo" ozke profesionalne elite, ali širše politične stranke, problem sociologije ostaja v tem, da uveljavlja svoje lastne temeljne vrednote in identificira svoje posebno poslanstvo ne glede na to, kako pomaga drugim" (ibi-dem, str. 22).

Sociologija in marksizem: rešeni problem?

Čeprav – kot sem že nakazal – se je pri nas splošna razprava o razmerju med sociologijo in zgodovinskim materializmom načeloma že zdavnaj izčrpala (J. Goričar, B. Ziherl, R. Lukič), vsaj v tem smislu, da je v takšni ali drugačni razlagi – potrdila legitimiteto pojavljajoče se sociologije, pa so dejansko številna vprašanja še v naprej ostajala odprta.

Če holizem in totaliteta ne predstavljata izhodišča za afirmativno *preraščanje* obstoječe parcializacije in torej za njeno *dialektično* negacijo, temveč za: *izključevanje obstoječega* (ali – ožjega, manj celovitega), s tem sami uvajamo *blokado* v znanstveni in družbeni razvoj. Tako kot smo nasploh že ugotavljali glede družbenega razvoja v Jugoslaviji oz. v "socialističnih državah" (Z. Mlinar, 1986) višji cilji razvrednotijo nižje, paralizirajo delovanje na ožjem področju in vodijo do končnega efekta, ki je – nazadovanje, regresija.

Čeprav se zdi da se v nekaterih vprašanjih že obravnavani nemški avtor R. Klima (1976, str. 72–73) izpostavlja kritiki v nasprotni smeri (glej v zvezi s tem tudi Irving Louis Horowitz, 1976, str. 17–18), naj vendarle navedemo tudi njegovo razlago: "... Marksizem kot filozofija, ki izhaja iz tradicij historicističnega holizma tudi kaže težnjo, da bi zanikal samo legitimnost diferenciacije vsebinskih specialnosti znotraj polja družbene misli, ker nam ta delitev "znanstvenega dela" preprečuje, da bi razumeli "totaliteto" družbe in tako samo izraža "napačno zavest", ki prikriva pravo naravo kapitalistične družbe. To prepričanje vodi k vse močnejši težnji, med sociologi in drugimi družboslovci, ki se štejejo za marksiste, ne le da bi *uvedli* marksistične perspektive v sociologijo in sosednje discipline in si prizadevali za boljše sodelovanje med njimi, temveč, da bi *nadomestili* celoten kompleksnih specializiranih družbenih znanosti z enotno marksistično "znanostjo o družbi" (Gesellschaftswissenschaft)... V nekaterih primerih je ta težnja že služila kot intelektualna osnova za odpravo meja med sociologijo in sosednimi disciplinami tudi institucionalno." Če ob tem upoštevamo še kulturne posebnosti nemškega oz. srednjeevropskega območja, ki se kažejo v bolj makroskopskem, pa tudi spekulativnem obravnavanju družbenega razvoja (kot je to prikazal že J. Galtung, n.pr. v razliko od anglosaksonskega pragmatizma), pod močnim vplivom filozofije zgodovine, pa se obravnavani problem še toliko bolj zastruje.

Gotovo ni naključje, da so tako pri nas kot drugod nosilci teh razprav praviloma – filozofi ali kvečjemu sociologi, ki se angažirajo na mejnih področjih s filozofijo predvsem v smeri filozofije in splošne metodologije družbenih znanosti. (G. Lukacz, L. Goldman, K. Kosik idr.) Pri tem pa ne bi kazalo zanemarjati razlike med filozofsko in sociološko obravnavo ko gre za stopnjo njune vezanosti na konkretno, objektivno družbeno realnost. Če namreč upoštevamo, da značaj predmeta določa ali vsaj pogojuje tudi način raziskovanja potem se zastavlja vprašanje – ali imamo lahko *holizem v znanosti* in obenem *segmentalizacijo v družbi*. Diamatovska formulacija principa o vsesplošni povezanosti je preveč aprioristična, da bi lahko predstavljal izhodišče za (empirično) sociološko raziskovanje. Koliko lahko presežemo *navidezno* neodvisnost in koliko uspevamo razkrivati, da so navidezno avtonomni sistemi pravzaprav samo momenti neke obsežnejše celote, to ni le stvar teoretičnega pristopa in metodologije, ki usmerja spoznavni proces, temveč je tudi stvar stopnje razvitosti in dinamike razvojnih sprememb v družbi, ki je predmet raziskovanja.

Na bolj abstraktni ravni, recimo v filozofiji, je ta vez med paradigmo in dejanskim stanjem bolj posredna in je zato tudi neskladje med njima lahko večje.

Sociologija pa ne more – v tolikšni meri – delovati v tako odprtih okvirih (ali celo izven) časa in prostora.

Tu pridemo do zanimivega vprašanja: kdaj in zakaj se pojavlja “beg” iz sociologije v filozofijo, ki ga simptomatično po letu 1968 zaznavamo med mlajšimi družboslovci tudi v našem okolju (npr. na FSPN in a Filozofski fakulteti)?

Pri tem gre lahko za povsem različni osnovi. Ena je pač izraz usmeritve k “*revolucionarni teoriji*”, ki dobi večji prostor in svobodo, da se (lahko čim radikalnejše) izrazi na poljih in z izraznimi sredstvi filozofije, kot pa bi se v okviru sociologije. Druga je pa v tem, da takšen abstrakten, *filozofski radikalizem* predstavlja le nekakšnega “papirnatega tigra”, ki dejansko prav nič ne moti vsakdanjega življenja, saj ne posega v konkretne odnose dominacije in subordinacije. Čeprav nastopa (ali pa prav zato) v imenu radikalne preobrazbe celotnega družbe ali v imenu zgodovinskih interesov delavskega razreda, dejansko nima nikakršne odzivnosti s strani tega razreda. Sicer pa tega niti ne bi mogli pričakovati, če so pa že sami “teoretiki” toliko samozadostni in prepričani v svojo vednost ter revolucionarno zgodovinsko poslanstvo, da ne, čutijo potrebe, da bi še karkoli pridobili z *empiričnim* raziskovanjem konkretnega delavstva tukaj in danes. Po drugi strani pa se tudi tisti, ki imajo svoj dominantni položaj (utrjen z legitimiteto predstavnštva delavskega razreda) v družbi ne čutijo ogrožene, dokler gre le za abstraktne obravnave.

Sociološka teorija in vsakdanje življenjsko okolje

V literaturi je bilo že veliko pozornosti posvečeno razmerju med sociologijo in vsakdanjim življenjskim okoljem (jezikom) tako v sami sociologiji kot v filozofiji znanosti. V zvezi s tem ugotavlja W. Outwaithe (1983) da vsaka metateorija znanosti vključuje neko koncepcijo o razmerju med obravnavo (razpravo) kakršna je značilna za določeno znanost in za ne-znanstveno obravnavo. Vse te teorije pa lahko v grobem razvrstimo v razponu med tistimi, ki poudarjajo ločitev znanosti od vsakdanjega življenja in tistimi, ki poudarjajo nepretrganost med obema in konec koncev tudi odvisnost prve od drugega. Tako razlikuje avtorje, ki jih lahko štejemo za “separatiste” in druge, ki zagovarjajo “kontinuum”. Med francoskimi avtorji izstopajo prvi, med nemškimi pa drugi.

Durkheim je zastopal stališče, da je družbena znanost nekaj *radikalno različnega* od – in da se razvija v *nasprotju* do vseh laičnih predstav in terminov, ki jih izražajo (1973). Predstave (pojmi) vsakdanjega jezika, da so nujno grobi, ker se oblikujejo dan za dnem na podlagi vsakdanjega izkustva, nemetodično in nekritično. S tem ko je preveč nekritično prevzemala vsakdanje predstave, se je sociologija bolj ali manj izključno ukvarjala s koncepti- in ne s stvarmi. Sociološka tvorba pojmov se torej ne more opirati na pogovorni jezik razen v toliko, da tu lahko začne s svojim delom.

Tudi Alain Tourain (1965) zastopa značilno separatistično stališče glede prispevka zdravo-razumskega razumevanja. Prva naloga sociologije akcije je v tem, da *sistematično zavrne* uporabo kateregakoli koncepta, ki je sposoben neposredno iz družbene realnosti in predvsem iz **razlag**, ki jih imajo posamezniki ali kolektivi o svojih *lastnih* dejanjih.

V razliko od navedenega Jürgen Habermas utemeljuje, da je “formiranje pojmov

v sociologiji ... očitno povezano z vsakdanjimi koncepti v katerih člani družbenih skupin izgrajujejo normativno realnost njihovega družbenega okolja- To nakazuje razvijanje sociološke akcijske teorije kot teorije, ki poizkuša rekonstruirati univerzalne komponente relevantnega pred-teoretičnega znanja sociološkega laika" (gl. v: Thomas MC Carthy, 1978, str. 335).

Marxa ne moremo uvrstiti bodisi med "separatiste" ali med zagovornike kontinuumu. Po eni strani je bil privržen idealom znanosti, v najširšem pomenu besede, zlasti ideji, da znanost odkriva povezave med stvarmi, ki *niso neposredno vidne*: "Vsa znanost bi bila odvečna, če bi zunanji videz in bistvo stvari neposredno sovpadala" (1981, zvezek III. pogl. 48, odd. III, in zv. I, str. 433). Čeprav je kritiziral abstraktnost Heglove filozofije in klasične ekonomije, ni dvomil v potrebo po abstrakciji v znanosti. Po drugi strani pa je vendarle tudi zavračal misel o ostri ločitvi znanosti in vsakdanjega življenja V tem smislu je zavračal misel, da eno predstavlja osnovo življenja, drugo pa osnovo znanosti (K. Marx, 1975, str. 355). Marx je istočasno izražal svojo privrženost trem zahtevam: idealu znanosti, potencialni enotnosti znanosti ter enotnosti znanosti in življenja. Medtem ko je Durkheim priporočal, da naj se izognemo "prenotions", da bi se dokopali do "samih dejstev", Marx poizkuša delovati kar na treh ravneh istočasno: na ravni "dejstev", pojavnih oblik in na ravni prejšnjih teorij (Villiam Outhwaite, 1983, pogl. 2. c, str. 56).

Čeprav nam takšen spekter različnih pogledov ne daje zelo enostavne rešitve, nas vendarle opozarja na številna vprašanja, ki zadevajo identiteto sociologije kot samostojne znanstvene discipline v odnosu do njenega vsakdanjega življenjskega okolja. Že če vzamemo minimalno od prikazanih "zahtev" (J. Habermas) gre vendarle vsaj za to, da mora sociološka teorija – rekonstruirati komponente relevantnega predteoretičnega znanja sociološkega laika. Bolj "separatistične" razlage pa postavljajo toliko težje pogoje prehodnosti ali propustnosti ob vstopu v sfero znanosti. Nikakor pa ne gre za kakršen koli avtomatizem in za (mehanično) izenačevanje v prehajanju iz vsakdanje življenjske prakse v sociološko teorijo.

Odločilnega pomena v Jugoslaviji (in v drugih "socialističnih deželah") je bil prav poudarek na tistem, do česar naj bi se sociologija – po A. Touraineu – najbolj distancirala, tj. na zavesti oz. *predstavah*, ki jih ima *družba sama o sebi*. Takšno zavest in (popačeno) predstavo o stvarnosti je značilno uveljavljala tudi ideologija komunističnega gibanja in političnega voluntarizma.

Tako sociologija ni le prevzemala elemente tradicionalne kulture ter zdravorazumskega razmišljanja, temveč je bila "v hipu" *preplavljena* s številnimi novimi pojmovnimi konstrukcijami in termini. Le-te so torej predstavljale sestavine vsakdanjega življenjskega okolja le v smislu normativno-pragmatskih določil, ki so izoblikovale poseben *fantazmagoričen svet* (Josip Županov, 1979), ki je – bolj ali manj – prežemal zavest ljudi, pa četudi povsem v neskladju z njihovimi objektivnimi življenjskimi razmerami.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Razkrival sem presenetljivo "mirno koeksistenco" dveh povsem različnih načinov vedenja oz. razmišljanja. V diplomskih in magistrskih nalogah včasih celo v doktorskih disertacijah lahko razkrijemo popolno neskladje med "teoretičnim" delom, (ki predstavlja ekspozicijo normativnih določil) in programskih usmeritev glede predmeta obravnave (npr. o vladavini delavskega razreda) in analitičnim delom – v kolikor do tega sploh pride – v katerem se po posameznostih razkriva pravo nasprotje (koncentracija kontrole in moči ipd.).

Profesionalizacija sociologije: elementi opredelitve

Proces profesionalizacije sociologije sta pri nas najbolj temeljito razčlenila Josip Zupanov in Željko Šporer v tekstu "Profesija sociolog" (1986). Avtorja izhajata od vprašanja kdaj sploh lahko o sociologiji govorimo kot profesiji? Pri tem najprej v širšem okviru opredelujeta proces *profesionalizacije* nasploh: "Profesionalizacija je proces ustvarjanja in oblikovanja novih profesij na podlagi vse bolj specializiranih znanj in veščin funkcionalno pomembnih za družbo" (str. 29). Ta opredelitev pa še zmeraj pušča odprto kaj so temeljne značilnosti "profesije" kar razčlenjujeta kasneje. Pri tem ugotavljata, da se sociologija ni razvijala (tako kot je npr. značilno za kirurgijo) najprej kot veščina, ki bi si z razvojem znanosti postopno izgrajevala še svojo teoretsko podlago. Za njo velja prej nasprotno, tj. da se je razvila iz **univerzalističnega** tipa izobrazbe; šele nato se je zastavilo vprašanje koliko ostaja le akademska disciplina, koliko pa razvija svojo jasno prepoznavno ekspertizo. Izjemo naj bi predstavljala industrijska sociologija, ki izhaja iz Mayovih raziskav in njegovega induktivno-empiričnega pristopa.¹⁰⁹

Termin profesija v sociološkem smislu pomeni poklic, ki ima monopol nad nekim kompleksnim delom znanja in praktičnih veščin za kar je potrebno dolgo trajno šolanje, t.i.m. visoka izobrazba in tako postane jasno prepoznaven v družbi. v bolj analitični opredelitvi pa se avtorja opirata na C. Turner-ja in M.N. Hodges-a, ki sta (v tekstu "Occupations and Professions", gl. knjigo J. A. Jackson, 1970) glavne elemente profesije razvrstila v štiri področja:

1. Stopnja razvitosti osnovnih *teorij in tehnik*, ki tvorijo sistematsko zaokroženo celoto in osnovo za profesionalno avtoriteto.
2. Stopnja monopola na strokovno ekspertizo, tj. koliko pripadniki neke profesije lahko izključijo nepripadnike, da bi opravljali takšne dejavnosti in koliko je ta monopol družbeno sankcioniran.
3. Stopnja prepoznavnosti profesije v javnosti. Koliko je javnost seznanjena s tem, kaj lahko pričakuje od profesionalne ekspertize; kakšno ravnanje lahko pričakuje od pripadnikov neke profesije. Pri tem gre tudi za pravno določenost oz. urejenost profesionalne aktivnosti in družbeno priznani naslov (titulo).
4. Stopnja organiziranosti profesije, ki se kaže v obstoju – institucij za strokovno izobraževanje, profesionalnih združenj in v organizacijah v katerih se pripadniki profesije zaposlujejo.
5. K takšni klasifikaciji elementov profesije sta Županov in Šporerjeva dodala še:
6. Stopnja razvitosti profesionalne etike

Na podlagi takšne razčlenitve sta potem prikazala problematiko profesionalizacije sociologije, tako da sta komplementarno upoštevala jugoslovanske in mednarodne vire o tem. V zaključnem poglavju, ki ima naslov "Profesionalizacija jugoslovanske sociologije" (čeprav je že prej govora o tem) pa se osredotočata še na tri poglobljene dejavnike, ki da bodo v prihodnosti pogojevali ta proces. To pa so: 1)

¹⁰⁹ Vendar se zdi, da to ni edina izjema. Mislim da gre za dosti bolj kompleksno prepletanje induktivno-empiričnih in teoretičnih izhodišč v okviru večjega števila t.i.m. posebnih sociologij. Vzemimo n.pr. ruralno sociologijo; v njej zavzemajo zelo pomembno mesto raziskave o difuziji inovacij v kmetijstvu (E. Rogers in drugi); te imajo verjetno bolj poudarjeno vlogo kot pa katerekoli teoretične razlage.

internacionalizacija jugoslovanske sociologije, 2) krepitev znotraj – profesionalne solidarnosti in 3) odnos globalne družbe do sociologije.

Prikazanih pet kazalcev predstavlja določeno usmeritev v ekspoziciji obravnav te tematike. Vendar pa takšna klasifikacija ni povsem logično čista oz. dosledna. Vzemimo npr. stopnjo prepoznavnosti profesije v javnosti: Le-ta se – bolj ali manj izrazito – kaže tudi glede na vsa druga (štiri) področja; manifestira se v stopnji organiziranosti ipd.

Več pozornosti bom posvetil tudi vprašanjem, ki zadevajo oblikovanje posebnih profesionalnih norm. Norma nasploh pomeni (La Pierre) pričakovani način vedenja posameznika pri opravljanju določene vloge v določeni situaciji. Analogno bom zasledoval prisotnost (odsotnost) in spremembe specifičnih profesionalnih norm v sociološkem delovanju. Pri tem pa ne gre le za moralne norme in profesionalno etiko, temveč za profesionalne standarde, ki kažejo na izgrajenost sociologije, kot znanstvenega in strokovnega področja. V tem smislu bom obravnaval profesionalno ali znanstveno kulturo v sociologiji.

Profesionalizacija in institucionalizacija

Eden od značilnih problemov uveljavljanja posebne identitete sociologije zadeva razmerje med njeno profesionalizacijo in institucionalizacijo. Če z institucionalizacijo razumemo "proces uvajanja definiranih in strukturiranih oblik (ustanov) v spontane in neregulirane ekonomske, družbene in politične odnose" (Radomir D. Lukić et al., str. 231) ali "strukturiranje neke organizirane družbene skupine, ki nastane na podlagi formalnega akta, ki določa njeno organizacijsko strukturo, vrsto družbene funkcije katero bo opravljala in način kako bo opravljala svojo aktivnost" (M. Bosanac, O. Mandić S. Petković, 1977, str. 243), potem imamo tu podano izhodišče in izziv za primerjavo s procesom profesionalizacije.

Institucionalna dinamika (vključno z značilnim "življenjskim ciklusom" neke ustanove je različna od dinamike profesionalizacije. Medtem ko je institucionalna ureditev novega področja znanosti lahko vpeljana v relativno zelo kratkem času, pa tega ne moremo reči za profesionalizacijo. Le-ta vključuje, kot sem že nakazal, dosti večjo kompleksnost in je zato za uveljavitev določenih sprememb potrebno tudi več časa.

Institucionalizacijo sociologije lahko štejemo za eno od sestavin njene profesionalizacije. V kolikor pa v praksi prihaja do istovetenja ima to lahko negativne posledice za nadaljnje uveljavljanje (razvoj) sociologije. Tako imamo v praksi značilne situacije, ko na podlagi prepričanja, da je bil že z institucionalizacijo napravljen odločilni korak – torej na podlagi nekakšne samoprevare – pride v daljšem času, ki sledi do profesionalne stagnacije.

Polpretekla zgodovina uveljavljanja sociologije pri nas nam kaže, da je sociologija v zelo kratkem času dosegla svojo institucionalizacijo. V začetku šestdesetih let je dobila svojo institucionalno infrastrukturo tako za potrebe raziskovalne kot izobraževalne dejavnosti, knjižnico in dokumentacijo, nato še strokovno društvo, možnosti strokovnega izpopolnjevanja v tujini idr. V zvezi s tem pa je predvsem pri nas prišlo do neskladja med doseženo institucionalizacijo in – dosti počasnejšim – procesom profesionalizacije sociologije. Kar je potem za daljši čas pogojevalo nadaljnji razvoj (stagnacijo) na tem znanstvenem področju. Odločilno je predvsem

kristalizacijsko jedro, ki se izoblikuje ob ustanovitvi neke institucije; kot tako je potem v položaju, da (lahko) bistvene pogojuje proces nastajanja nove profesionalne kulture, pa bodisi da ga pospešuje ali zavira.

Profesionalizacija in specializacija

Sociologija utrjuje svojo profesionalno identiteto – m (le) s tem, da bi se vse bolj ločevala od drugih disciplinarnih področij, temveč – tako da sledi splošno paradigmo družbenega razvoja: povečevanje samostojnosti v vse večji povezanosti. Če gre za povečevanje samostojnosti, ki se uveljavlja z zmanjševanjem povezanosti (podobno kot če se večja povezanost z drugimi disciplinarnimi področji uveljavlja na račun samostojnosti) pa to prej kaže na stagnacijo kot na razvoj. Prav v zvezi s temi vprašanji se zdi, da je v praksi največ nerazumevanja.

V novejšem času izstopa – kot zelo “moderna”- zahteva po interdisciplinarnem (so-)delovanju. Sociologi naj bi se n.pr. vključevali v interdisciplinarno sestavljene delovne teame, za reševanje posameznih problemov. “Večina diplomiranih sociologov se ukvarja s predmetnimi področji, ki niso disciplinarno, temveč so problem-sko določena. V interdisciplinarnih povezavah pa je pogosto ravno sociolog tisti, ki izgubi (ali pa sploh ne najde) svojo profesionalno identiteto.

Njegova vloga se sprevrže v to, da bodisi deluje na ravni zdravorazumskega rezoniranja bodisi da se laično, amatersko vpleta v bolj izstopajoče razsežnosti drugih disciplinarnih področij. Takšno sodelovanje, v katerem sociolog nima svojega “jaz-a” je torej za sociologijo brezsmiselno in kvečjemu kompromitirajoče; saj udeleženecem “dokazuje” nemoč sociologije.

Identiteta omejenosti in širina brez identitete

Profesionalno identiteto sociologije je še zlasti težko uveljaviti zaradi izredne širine te družboslovne discipline. Kot splošna posplošujoča družbena znanost se sociologija ne more predmetno omejiti na ožje vsebinsko področje in ne more zoževati časovnih in prostorskih okvirov svojega raziskovanja. Obenem pa je med samimi sociologi le malo tistih, ki bi delovali dosledno in v skladu z nakazanim značajem te družbene znanosti. Lahko bi rekli, da se celo večina sociologov v svojem delovanju omejuje le na (pragmatično opredeljene) okvire tako imenovanih posebnih sociologij. Le-te pa potem kot nekakšen seštevek, agregat predstavljajo tisto, kar se v praksi predstavlja kot sociologija.

Tako imamo situacijo, ko se danes pojavlja:

- vse večje število relativno osamostaljenih sub-disciplinarnih področij “sociologije” in
- tako imenovana “obča sociologija”, ki je bolj nekakšen skupek le-teh (ob nedoslednem upoštevanju posameznih med njimi),
- kot pa dosledno izoblikovan fond najsplošnejših socioloških spoznanj.

Protislovna situacija se torej nakazuje v tem, da imamo na eni strani dokaj jasno podano “identiteto omejenosti”, ki le fragmentarno (segmentalno) nakazuje identiteto sociologije kot celote, npr. ko gre za: sociologijo družine, sociologijo mladine, socialno gerontologijo, sociologijo prostega časa itd.: na drugi strani pa imamo predmetno in teoretično širino, ki načeloma sicer (bolj) ustreza sociologiji – kot

najsplošnejši družbeni znanosti – vendar večinoma ostaja le nedoločno opredeljena, brez jasno izoblikovane identitete.

Prav takšen izredno velik razpon sociološkega delovanja predstavlja še poseben razlog zaradi katerega se s težavo uveljavlja profesionalna identiteta sociologije. Tisto kar naj bi bilo proto-tipično za sociologijo, tj. razkrivanje splošnih družbenih zakonitosti, je v tekočem sociološkem raziskovanju dejansko bolj izjema kot pravilo. V dejansko prevladujoči raziskovalni praksi pa gre predvsem za preokupacije, ki striktno vzeto niti ne izpolnjujejo sociološke kvalifikacije.

“Obča sociologija”, ki se je pri nas pojavila predvsem zaradi potreb po kratki, učbeniški predstavitvi celotnega področja sociologije, je po eni strani nekakšen konglomerat, po drugi strani pa spet *samozadostnostna specialnost*, ki se ne navezuje na rezultate (empiričnega) raziskovanja. Pristajanje na takšno samozadostnost pa pomeni, da se odrekamo integralnosti sociologije nasploh. Empirično družboslovno raziskovanje pa je po svojih spoznanjih dosti bogatejše in v številnih pogledih celo v nasprotju s standardnim fondom učbenikov obče sociologij.

Spontanost in/ali usmerjena profesionalizacija

Glede na splošno težnjo, da se po inerciji podaljšuje določeno stanje iz preteklosti, ko npr. še niso bile v veljavi določene profesionalne norme, lahko pričakujemo da se bo tudi proces profesionalizacije počasneje uveljavljal, če ne bo nobenega *organiziranega prizadevanja*, ki bi se zoperstavilo takšni inerciji.

Na to sem opozoril že v začetku sedemdesetih let kot predsednik jugoslovankega sociološkega združenja in iniciral nekatere akcije, ki naj bi pospešile proces profesionalizacije sociologije (ustanovitev sekcij, profesionalni kodeks, možnost uvedbe posebne nagrade oz. priznanja za najboljša sociološka dela ipd.). Vendar je kasneje sledilo obdobje razsula tega združenja. Čim bolj je bila oslABLJENA strokovna organiziranost sociologov, tem bolj so stopali v ospredje različni naključni in izven-strokovni dejavniki, ki so pogojevali sociološko delovanje (idejno-politični, komercialni idr).

Pomemben element, zavestnega izgrajevanja lastne profesionalne identitete sociologije se kaže v tem, kako se odvija sociološko raziskovanje v teku časa; ali gre enostavno za dodajanje ene raziskave k drugi oziroma za kopičenje, agregiranje le-teh, ali pa gre za prakso, da nove raziskave izhajajo in obenem nadgrajujejo že predhodno dosežena spoznanja. Ker pa praktično ne moremo pričakovati, da bi v vsakem primeru ugotavljali stanje v stroki (“state of the art”), gre še bolj specifično za vprašanje, kolikšno pozornost posveča stroka (vsaj občasnim) poizkusom sintetičnega ocenjevanja razvojnih trendov.

Več pozornosti bi bilo treba posvetiti prav takšnim bolj celovitim in sintetičnim ocenam delovanja in vloge sociologije. Brez njih lahko rečemo, da zaradi “posameznih dreves ne vidimo gozda” in torej nimamo analitične podlage za zavestno usmerjanje procesa profesionalizacije sociologije v vseh njenih razsežnostih.

Literatura

- Adam Franko, Aspekti kvalitativne metodologije v sociologiji, Časopis za kritiko znanosti, 12/1975
- Balbo Laura and Giuliana Chiaretti, The "Uses" of Sociology in the Mass University, v knjigi: E. Crawford and S. Rokkan, 1976
- Bottomore Toni, Crisis and Contention in Sociology, Sage Publications, London 1975
- Brdar Milan, Totalitet i pozitivizam, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1981
- Cifrić Ivan, Društvene aspiracije i šanse podmladka, Revija za sociologiju, Vol. XI (1981), No. 1–2
- Crawford Elisabeth and Stein Rokkan, Sociological Praxis, Sage Publications, London, 1976
- Dukić Zvezdana, Izvori znanstvenih informacija u sociologiji, Revija za sociologiju, Vol. XI, 1981, No. 3–4
- Elias Norbert, Was ist Soziologie? Juventa Verlag, Munchen 1981
- Gareau H. Frederick, The Multinational Version of Social Science Current Sociology, Vol. 33, No. 3, Winter 1985
- Golenkova E.T., Očerk istorii sociologičeskoj mysli v Jugoslaviji, Izdatelstvo "Nauka", Moskva 1984
- Gouldner Alvin, The Corning Crisis of Western Sociology, Avon Books, New York 1970
- Gouldner W. Alvin, The Corning Crisis of V/estern Sociology, New York, London, 1970
- Hudson, Kenneth, The Jargon of the Professions, Billing.and Sons LTD, London 1978
- Jackson J.A., Profession and Professionalization, Cambridge University Press, 1970
- Jambrek Peter, Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije, Teorija in praksa 4/1977
- Janowitz Morris, Professionalization of Sociology, American Journal of Sociology, 1, 1972
- Jossifov Asen, Professionalization, of Scientists, in: Janos Farkas, edit., 1979
- Joung Donald, Sociology and the practicing professions, American Sociological Review, 20, 1955
- Katunarič Vjeran, Dijalektika i sociologija, Školska. knjiga, Zagreb 1986
- Katunarič Vjeran, Obrana sociologije ili zanat sociologa, Revija za sociologiju, 1982, No 1–4
- Kirn Andrej, Marxova ideja enotnosti znanosti kot ene znanosti, Časopis za kritiko znanosti, 17–18/1976
- Klima Rolf, Role Conflict and Anomie in German Sociology: Some Problems Confronting West German Sociology as a Profession, v knjigi: E. Crawford and S. Rokkan, 1976
- Knežević Bogic, Za ili protiv nastavnog predmeta "Osnovi marksizma" Revija za sociologiju 3/4, Zagreb 1978
- Lamnek Siegfried, Soziologen ohne Soziologie? Zum Verhältnis der Berufschancen von Soziologen und der Berufsadäquanz ihrer Ausbildung. Soziologie – Mitteilungsblatt der Deutschen Gesellschaft für Soziologie, Vol. 3 (1974), 176–206
- Larrain Jorge, A Reconstruction of Historical Materialism, Allen and Unwin, London, 1986
- Lukić Radomir, Flere Sergej, Marksistička sociologija, v: R.Lukić M. Pečujlić (ured.), Socio-loški leksikon, Savremena administracija Beograd, 1982
- Lukić Radomir, Osnovi sociologije, Savezno udruženje pravnika Jugoslavije, Beograd, 1959
- Matthes Joachim, Soziologie ohne Soziologen, Zeitschrift für Soziologie, 2, 1973'
- Mills C. Wright, The Sociological imagination, Penguin Books, Oxford University Press, 1983
- Mlinar Zdravko, Ob pridobitvah paziti na nevarnosti (Univerza v Mariboru), Naši razgledi 1972–11–10, 577
- Mlinar Zdravko, Teoretični in metodološki trendi v sociološkem raziskovanju (prostorsko-) družbenih struktur in razvojnih procesov, v: Teorija, empirija, praksa – Prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja, ured. Slavko Splichal, Partizanska knjiga, Ljubljana 1982

- Parsons Talcot, Some problems confronting sociology as a profession, *American Sociological Review*, 24, 1959
- Petak Anton, Materijali o marksističkom obrazovanju i nastavi sociologije na Zagrebačkom sveučilištu, *Revija za Sociologiju*, 2–3/1974
- Radovanović Miroslav, Formiranje i razvoj sociologije i profesije sociologa u savremenom jugoslovenskom društvu
- Rizman Rudolf, Sociologija sociologije: od radikalne sociologije do konstituisanja posebne discipline, *Sociologija*, 1975/br. 4
- Runcirnan W. G., *Sociology in its Place*, Cambridge University Press, 1970
- Rus Veljko, Protislovni procesi profesionalizacije, *Teorija in praksa* 16/1979 (10)
- Supek Rudi, "Zanat sociologa: Strukturalna analiza, Školska knjiga, Zagreb 1983
- Supek Rudi, Situacija sociologije u svijetu danas, *Revija za sociologiju*, Vol. VIII, 1978/3–4
- Supek Rudi, *Sociologija i socijalizam, Znanje, Zagreb, 1966*
- Wardell L. Mark, Stephen P. Turner, *Sociological Theory in Transition*, Allen and Unwin, London 1986
- Zvekić Uglješa, Ksenija Savin, 0 profesiji: sociološka analiza *Sociologija*, vol. XXIII, br. 1–2, 1981

PROFESIONALNA KULTURA, DRUŽBOSLOVNO RAZISKOVANJE IN DRUŽBENA PRAKSA

Predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo

Razvojna logika in usmerjanje družboslovnega delovanja

Če razvoj v znanosti in družbi lahko zasledujemo s teoretsko že razkrito "razvojno logiko", ki se kaže kot "integracija raznovrstnosti", potem bi morali to upoštevati tudi operativno, ko gre za konkretno usmerjanje znanstvene dejavnosti. To "usmerjanje" je danes – vsebinsko in organizacijsko – preveč odvisno od brezštevilnih *naključnosti* v vsakokratni situaciji, ne da bi se opiralo na jasno predstavo o dolgoročnih razvojnih smereh in zakonitostih. Ob tem pa se še poenostavlja razvojna problematika v tem smislu, da se le-ta pretežno reducira na omejeno materialno osnovo znanstvenega delovanja. Obenem pa se vrste vprašanj, ki – vsaj prednostno – ne zadevajo materialnih virov, bodisi sploh ne načenja ali pa so iz drugih razlogov nerešeni.

Namesto posplošenega obravnavanja znanosti bi kazalo več pozornosti posvečati tako a) bolj diferenciranemu reševanju zadev, specifičnih po posameznih (sub) disciplinarnih področjih, kot tudi b) zavestnemu iskanju in razkrivanju tiste vsebine, ki presega že ustaljene okvire omejenega, sektorskega delovanja. V tem smislu potrebujemo na znanstvenoraziskovalnem (podobno kot na izobraževalnem) področju dosti več diferenciacije ter individualizacije, pa bodisi da gre za subjekte ali predmet raziskovanja.

Po načinu usmerjanja znanstvenoraziskovalne dejavnosti se v njenem celotnem reprodukcijskem procesu nakazujejo določene izkušnje, ki bi jih kazalo povzeti ter določeneje formulirati in upoštevati pri nadaljnjem delovanju. Po eni strani se je pokazalo, da je bilo usmerjanje raziskovanja v preteklem obdobju (npr. preko projektnih svetov) le navidezno, *nominalno*. Predmetno področje raziskovanja je bilo dostikrat tako *kompleksno*, da je bilo skoraj nemogoče dobiti natančnejši vpogled v opravljeno delo in se na tej podlagi odločati o ustreznih – pozitivnih ali negativnih – sankcijah. Po drugi strani pa se v novjšem času kaže večja *prodornost* delovanja *spontano izoblikovanih skupin* družboslovcev, ki na podlagi lastne zavzetosti uveljavljajo neko prav določeno vsebinsko oz. teoretsko umeritev (npr. posebne knjižne zbirke, revije ipd.). V tem lahko vidimo spodbuden znak večjega sproščanja iniciative in obenem preseganja intelektualne uravnilovke ter uniformiranosti. Ob tem pa se pojavlja potreba, da bi vendarle spremljali tudi to, na katerih področjih prihaja *do zaostajanja* oz. *kje se pojavljajo praznine* (vzemimo pri nas npr. sociologija zdravstva), ki jih z vidika širše družbenih interesov ne moremo preprosto le vzeti na znanje. Usmerjanje znanstvenoraziskovalne dejavnosti naj bi torej – vzporedno z njegovo demokratizacijo – vendarle imelo vlogo nekakšnega korektivnega dejavnika, s tem da bi razkrivalo vzroke zastoja in možnosti za spodbujanje razvoja znanosti po posameznih področjih. Pristojni organi naj torej *ne bi le čakali na pobude* ter jih sprejemali ali zavračali, temveč naj bi tudi sami spodbujali k potrebnim spremembam.

Odstopanje od razvojne logike – integracije raznovrstnosti – lahko razkrivamo tudi v tem, da se je večji del družboslovnega raziskovanja odrekel vključevanju, ali pa je zaradi razmer pristal na omejevanje dostopa do velike raznovrstnosti, ki jo ponuja Jugoslavija kot celota. S tem ko se družboslovno raziskovanje omejuje na relativno homogene (ali vsaj homogenejše) populacije po republikah, si zožuje svojo lastno spoznavno osnovo in okvire dopustnega posploševanja. Obenem pa se s tem posredno povečuje prazen prostor v medrepubliških komunikacijah, ki ga zapolnjuje zelo ohlapna in subjektivistična "publicistika". Ta pa je že sama postala eno pomembnih izhodišč za oblikovanje enostranskih in stereotipnih ocen, ki nenehoma slabšajo mednacionalne odnose v Jugoslaviji.

Dokaj neopazno je neskladje med dejansko medsebojno odvisnostjo med ljudmi, ki se hitro povečuje v vse širših teritorialnih okvirih na eni strani ter ustaljenimi (omejenimi) okviri, znotraj katerih zagotavljamo dostopnost informacij in možnosti za raziskovanja na drugi strani. S tem se zmanjšuje možnost za znanstveno zaje-manje temeljnih determinacijskih sistemov, ki – posredno ali neposredno – določajo naše družbene razmere. To pomeni, da se vse bolj *ukvarjamo z nebitvenim*, kar vsebuje obrobnost znanosti in politike ter (še večje) zaostajanje v razvoju.

Iz navedenega izhaja potreba po radikalnem odpiranju v širši prostor ter po intenziviranju pretoka znanstvenih informacij (kar se tudi mednarodno obravnava kot aktualna tema, npr. kot "transborder data flow").

Notranja in zunanja merila

Pri majhnem narodu je težko izoblikovati samostojno identiteto posameznih strok. Zato so zlasti družboslovci toliko bolj pod pritiskom tistih usmeritev (tem in načinov obravnave), ki sprožajo največjo odzivnost v okolju. Ob tem ko se upoštevata "zanimivost" in aktualnost ipd., pa so ožja strokovna in znanstvena merila včasih potisnjena na drugo mesto.

Pojavlja se tudi protislovje v tem smislu, da se po eni strani zastruje problem vse večje neobvladljivosti družboslovne produkcije zaradi izredno hitrega naraščanja količine pomembnih informacij, kar obenem otežuje njihovo preglednost in dostopnost, po drugi strani pa je že sedANJI način nagrajevanja znanstvenega dela takšen, da še ta spodbuja bolj količino in ekstenzivnost kot pa kakovost in selektivnost. Pogrešam določnejšo usmeritev k temu, da bi s čim *manjšo količino podatkov* (besed, tekstov) *čim več pojasnili*.

Presojanje rezultatov raziskovalne dejavnosti je bilo v preteklosti preveč odvisno od številnih naključnih vplivov in subjektivnih presoj. Razlika v pomembnosti posameznih spoznaj z vidika njihove pojasnjevalne vloge še zdaleč ni dobivala ustreznega izraza v tem ustrezno deferenciranem nagrajevanju. Nezavedno je prisotna – celo med samimi znanstvenimi delavci – močna težnja k uravnilovski nivelizaciji. V tem smislu se zdi povsem nepojmljivo, da bi pripoznali večji pomen – vzemimo – enemu samemu članku kot pa desetim knjigam ali stotim drugim člankom ipd.

Čeprav na današnji stopnji razvitosti sociologije in družbenih znanosti še ne moremo doseči takšne zgoščenosti in strukturiranja pri predstavljanju rezultatov, kot je to že doseženo v naravoslovnih vedah, vendarle lahko že danes vzpostavimo pomembne spodbude, ki bodo krepile takšno usmeritev.

Pri dosedANJI praksi usmerjanja in organizacije raziskovalne dejavnosti so bile

premalo upošteevane vsebinske posebnosti ter stanje oz. dosežena raven z vidika samega spoznavnega procesa; preveč pa so bila v ospredju različna zunanja merila. Zato številni ukrepi (npr. formiranje raznih makroprojektov ter formalno povezovanje in usklajevanje med raziskovalnimi nalogami) niso privedli do pričakovanih rezultatov; večkrat so bili celo kontraproduktivni. To lahko razumemo kot izraz dejstva, da formalno organizacijske spremembe niso izhajale od dejanske stopnje integracije v samem spoznavnem procesu, temveč so jo večinoma prehitvale. S tem je prihajalo do navideznega povezovanja raziskav in raziskovalcev, čeprav je šlo v bistvu le za mehanično kopičenje spoznavno nekoherentnih vsebin. Tako se je povečalo breme administriranja ter različnih koordinacij in komunikacij, ki niso prispevale k vsebinski "integraciji raznovrstnosti".

S posebno pozornostjo naj bi poizkušali identificirati tiste teoretske koncepcije in paradigme, ki potencialno lahko relativno največ prispevajo k *preseganju naključnosti* v raziskovalnem (spoznavnem) procesu tako v sociologiji kot tudi na širših področjih družbenih znanosti. Na takšni podlagi pa naj bi razkrivali, kaj je številnim empiričnim oz. parcialnim raziskavam skupno; katera njihova spoznanja so pomembna tudi na širših spoznavnih področjih, ki jih avtorji niso upoštevali.

Obenem pa naj bi kot element znanstvene kulture zaostrovali zahtevo po *preverljivosti* splošnih teoretskih konstruktov in v znanstveni kritiki razkrivali, kateri od njih le-to izpolnjujejo ali ne izpolnjujejo. S tem naj bi presegali močno prisotne težnje, da različne "teorije" po inerciji ohranjajo svoj status, čeprav nimajo niti minimalne pojasnjevalne moči oz. pojasnjevalne vrednosti.

V okviru naše raziskovalne prakse bi lahko spodbudili (ali celo terjali), da bi ob koncu izvedbe petletnih programov raziskovanja po posameznih tematskih ali programskih sklopih proučili, kaj je bilo doseženo z vidika obeh zgoraj nakazanih zahtev.

Marksistična metodološka usmeritev k totaliteti ni bila ustrezno upoštevana niti v eksplicitno "marksističnih študijah". Le-te so namreč ob vseh obstoječih specialnostih bolj dobile značilnosti še ene dodatne, kot pa da bi razkrivale tisto, kar jim je skupno, in nakazovale stičišča med izkustvenimi spoznanji ter družbeno teorijo. Marksistične in marksološke študije so pri nas bolj postale sinonim *samozadostne filozofske obravnave*, kot pa spodbudno izhodišče za medsebojno oplajanje teorije in empirije ter teorije in prakse. S tem pa sopogojujemo podaljševanje ločitve na teorijo, ki se odmika od življenja, ki je ne preverjamo in ki (p)ostaja nepreverljiva, na eni strani in na empirično raziskovanje, ki v prvi – brez predhodne operacionalizacije splošnih kategorij – ne najde navezave, kar je (še dodatni) razlog za to, da ostaja na ravni agregiranja posameznosti in utrjuje tudi lastno samozadostnost.

Namesto da bi ravno "marksističen pristop" spodbujal k sintezi, navedeno nakazuje, da je – vsaj dejavnost v njegovem imenu v dosedanji praksi – prej podaljševal(a) in utrjeval(a) obstoječe delitve.

Iz tega se nakazuje potreba po vsebinski preusmeritvi, ki naj bi prispevala k hitrejšemu razvoju (družbenih) znanosti pri nas.

Glede vsebinskega usmerjanja družboslovnega raziskovanja lahko iz naše polpretekle prakse povzamemo, da smo nesorazmerno veliko pozornost posvečali tistim spremenljivkam (pojavom), za katere je sicer značilna velika *manipulabilnost*, pa četudi je njihova *pojasnjevalna* (determinacijska) vloga minimalna. V tem se izraža prekomerna odzivnost (podrejena vloga) družboslovja v odnosu do

vsakokratnih normativno-organizacijskih oz. institucionalnih sprememb našega družbenopolitičnega sistema.

Sedanjo fragmentiranost znanstvenoraziskovalne dejavnosti bi – med drugim – presegali tudi s tem, da bi večjo pozornost posvečali tistim vprašanjem, ki *presegajo posamezne raziskave* in druge enkratne oz. ad hoc akcije. V tem smislu bi bilo treba (pre)usmeriti pozornost tudi na tisto, kar je *večim ali celo vsem* raziskovalcem skupno, pa bodisi z vidika vsebine (teorije), metodologije, z vidika informacijskih virov, diseminacije (objavljanja, izobraževanja) rezultatov ali njihove uporabe.

V zvezi s tem naj bi omejili enostavno agregiranje posameznosti (rezultatov, spoznanj), s tem da bi povečali obseg tistih informacij, ki *dajejo pregled* nad širšimi tematskimi sklopi ali (sub)disciplinarnimi področji in širše časovno in prostorsko.

Pri tem gre tako za enostavnejše naloge, vzemimo *tematske bibliografije*, kot tudi za zahtevnejše vsebinske (teoretsko-metodološke) *ocene stanja* po posameznih področjih. Na ta način naj bi razkrivali osnove za večjo kumulativnost in obenem za večjo selektivnost v spoznavnem procesu.

Kljub nakazani fragmentaciji pa bi sociologija, politologija, komunikologija morale še dosti bolj diferencirati svoj raziskovalni program, tako da bi se približale *dejanski raznovrstnosti* subjektov in družbenih razmer v praksi. Dosedanja raziskovalna praksa je preveč sledila značilnostim politične prakse npr. v tem, da je v zasnovah raziskav prevzemala njen *pretirani globalizem* (npr. proučevanje “političnega sistema”, “komunalnega sistema”, “delegatskega sistema”, “volilnega sistema” ipd.). Če manjše število raziskovalcev pri nas ne dopušča večje diferenciacije, pa bi lahko intenzivirali uporabo spoznanj na podlagi že opravljenih raziskav v drugih državah (ki smo jih v preteklosti preveč aprioristično zavračali kot neuporabne za naš posebni družbenopolitični sistem).

Potrebno je torej določnejše *razlikovanje* med bolj ali manj zdravorazumskim obravnavanjem problemov in rigorozno zasnovanimi znanstvenimi prispevki. To naj bi se upoštevalo kot splošno “pravilo igre” v naših *revijah* “za družbena vprašanja” (bolj jasno diferencirane rubrike); upoštevalo naj bi se tudi pri *reelekcijah* univerzitetnih delavcev; nadalje pri ocenjevanju *strokovnih posvetovanj* idr.

Zaostriti je treba – sedaj povsem zamegljeno – *razločevanje med izvirnimi, novimi spoznanji* in tistimi navideznimi “prispevki”, ki dejansko le *povzemajo in ponavljajo*, kar je – bodisi pri nas ali v svetovnem merilu – že bilo napisano. Sedanje nediferencirano obravnavanje, ko se upošteva le, *koliko* je kdo napisal, ne pa tudi kaj je novega, izvirnega v določenem tekstu, je skrajno nespodbudno za resnično ustvarjalno delo. V sedanjem “sistemu” nagrajevanja je inovativnost dejansko *negativno sankcionirana*, nagrajujeta pa se predvsem ekstenzivnost ter lahkotno, površno “publicistično” pisanje (vsaj po popularnosti v širši javnosti).

V kontekstu relativno zaprtega družbenega sistema se skoraj vsaka nova znanstvena publikacija obravnava tudi kot vsebinska inovacija. Takšen status si zagotovi že s tem, če se določena snov obravnava – “*prvič pri nas*”, pa četudi gre z mednarodnega vidika le za povzetek – bolj ali manj – splošno znanih in razpoložljivih ugotovitev. V nakazanem kontekstu je seveda težko razlikovati med izvirnostjo in prevzemanjem. “Prevajalska vloga” posameznih avtorjev pa ima tudi dejansko večji pomen.

Z odpiranjem družbe v širši prostor posredniške vloge zgubljajo pomen. V ospredje pa stopata različnost in novost, ki sta kot taki mednarodno opredeljeni oz.

priznani. Če pa že objektivno nakazujemo takšno smer spreminjanja, bi to spoznanje lahko upoštevali tudi kot element načrtnega usmerjanja in zavestno pospeševali – danes še zamegljeno – razločevanje med *izvirnimi* prispevki k znanosti ter *povzemanjem* (prepisovanjem, “prevajanjem”) spoznanj drugih avtorjev.

V tem smislu še nimamo ustrezne diferenciacije pri vrednotenju znanstvene ustvarjalnosti pri nas, npr. ko gre za razliko med izvirnimi deli in raznimi učbeniki in priročniki (s katerimi si npr. avtorji v državah z razvito znanostjo večinoma ne pridobijo ugleda v “znanstveni skupnosti”).

Ustvarjalnost, avtonomija in (ne)mobilnost

Najbolj kreativni znanstveni delavci izgubljajo veliko svoje ustvarjalne energije s tem, da opravljajo različna rutinska oz. po usposobljenosti – *povsem nezahtevna dela*. Pri tem ne gre le za omejena materialna sredstva, temveč tudi za določeno uravnilovsko miselnost, ki tudi med strokovnjaki daje vsem enako težo ne glede na pomen in domet njihovih spoznanj. *Hierarhija idej glede na njihov spoznavni pomen (pojasnjevalno moč) nima svoje legitimnosti v organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela*. Niti po sposobnostih niti potrebah pa dejansko ne more vsak raziskovalec pretendirati na popolno samostojnost, ne glede na “domet” svojih miselnih konstruktov. Na tem področju je treba *odpraviti samoprevare*, zaradi katerih prihaja do fragmentacije znanosti in njene stagnacije.

Medtem ko je za razvite države značilno, da se v njih pojavlja visoka prostorska gibljivost znanstvenih delavcev, pri nas še vedno prevladujeta *avtarkizem in etnocentrizem*. To se med drugim kaže v tem, da se že a priori omejujemo na svoj zaprti prostor v lokalnih, republiških ali državnih mejah ne glede na možnosti in posledice takšne prakse. Razvojna prizadevanja avtomatično zastajajo v teh okvirih, pa čeprav s tem izključujemo dinamizacijo, ki bi jo zagotovili z vključevanjem najsposobnejših znanstvenikov iz drugih okolij; izključujemo tekmovanje in utrjujemo *monopolne položaje* posameznikov relativno neodvisno od rezultatov njihovega dela. Ko gre za pridobitev novih sodelavcev, se večinoma že vnaprej računa le na potencialne kandidate iz iste republike (ali celo – iz istega kraja); ne razpisujemo pa natečajev v jugoslovanskem ali mednarodnem merilu.

Čeprav gre danes še za vrsto objektivnih omejitev, pa tudi upravno-politična ureditev prej omejuje kot spodbuja odpiranje v širši prostor, je vendarle treba začeti s prizadevanji v tej smeri. Za zdaj nimamo niti jasne zavestne opredelitve do teh vprašanj, še manj pa izoblikovanega dolgoročnega programa, ki bi konkretiziral številne konkretne ukrepe (tako kot se npr. v zadnjem času pojavlja misel, da je treba zgraditi prostore za gostujoče profesorje). Namesto spodbud k večji gibljivosti poznamo le “nagrade za stalnost”!?

Vrsta nematerialnih spodbud pa bi omogočila, da bi se tudi “tuji” znanstveniki v različnih prehodnih ali trajnejših oblikah vključevali v znanstveno in izobraževalno delo pri nas (skupni projekti, interes za specifično tematiko jugoslovanske družbe, želja po začasni spremembi okolja, še zlasti med študijskim dopustom ipd.). Nasploh pa bi morali temeljito *izostriti našo senzibilnost* za vse tisto, kar po kakovosti presega doseženo raven pri nas, pri čemer naj bi imela prostorska lokacija oz. oddaljenost vedno manjši pomen.

Da bi preprečevali *institucionalno zabubljanje*, ki hkrati pomeni tudi vsebinsko

siromašenje stroke, naj bi zavestno uveljavljali dolgoročni program vse večjega odpiranja družboslovnih institucij, sproščanja gibljivosti kadrov in pretoka idej v vse širšem prostoru. V tem pogledu gre za spremembe, ki bi pomenile, da preprečimo podaljševanje dosedanje prakse, in tudi za afirmativne ukrepe. V prvem smislu naj bi postala sestavina profesionalnega kodeksa norma, da je *nesprejemljiva, nedopustna* (dosedanja) praksa, da bi kdo na istem zavodu opravil (do)diplomski študij ter nato avtomatično v istem okolju (pri istih profesorjih, z istimi informacijskimi viri) nadaljeval s podiplomskim študijem ter prav tam pridobil še doktorat znanosti in se mogoče tam celo še zaposlil.

Dosedanjo prakso bi lahko začeli spreminjati na najvišji ravni, ki obenem vključuje tudi najmanj prizadetih, tj. glede doktorskega študija. Tega naj bi praviloma opravili na drugem zavodu (v drugem kraju).

Povečevali naj bi možnosti za bolj sproščeno prehajanje kadrov iz (pretežno) izobraževalne v (pretežno) raziskovalno dejavnost in obratno. Načeloma je bila ta ideja že večkrat nakazana, kljub temu pa do danes operativno še ni zaživela.

Na ta način naj bi vsaj občasno dosegli razbremenitev (pretežno) pedagoških delavcev, ki zaradi večjega obsega tekočih pedagoških obveznosti nimajo možnosti za koncentrirano in poglobljeno znanstvenoraziskovalno delo. Obenem pa bi raziskovalcem odprli možnosti, da bi svoja najnovejša spoznanja vnašali v izobraževalni proces. S takšno prakso bi lahko brez težav začeli vsaj na tistih področjih, za katera imamo več primerno usposobljenih znanstvenih delavcev. Proučili pa naj bi še druge oblike in možnosti za fleksibilnejše "kroženje" delavcev med raziskovalnim in izobraževalnim področjem.

V dosedanji praksi je prihajalo do neskladja v tem smislu, da smo sicer imeli opravka z zelo različno kakovostjo in obsegom opravljenega raziskovanja, obenem pa so bili vsi raziskovalci (in raziskovalne institucije) dokaj nediferencirano obravnavani. To neskladje naj bi presegali s selektivnejšim nagrajevanjem (v najširšem pomenu besede). Izjemna ustvarjalnost naj bi bila upravičena tudi na *izjemne postopke* z vidika napredovanja in razpolaganju z materialnimi sredstvi. V zvezi s tem naj bi tudi diferencirali obseg kontrole, in sicer: čim večja je že *izkazana* (znanstveno priznana) *ustvarjalnost*, tem *večjo avtonomijo* naj bi zagotavljali

- posameznim raziskovalcem
- raziskovalnim skupinam in institucijam
- raziskovalnim (disciplinarnim in subdisciplinarnim) področjem in
- teritorialno dislociranim subjektom, ki se tako ali drugače vključujejo v znanstvenoraziskovalno področje.

Ta avtonomija zadeva vsebinsko presojo o pomembnosti izbora predmeta raziskovanja kot tudi načina obravnave ter uporabo finančnih sredstev. Obenem pa predlog takšne diferenciacije vključuje tudi zaostritev kontrolno restriktivnih ukrepov v nasprotni smeri.

Na ta način naj bi po eni strani *povečali prodornost* pri uveljavljanju resnične ustvarjalnosti, po drugi strani pa bi obenem *skrajšali čas*, v katerem prizadeti sami in/ali njihovo okolje spozna(jo), da nimajo primernih dispozicij za (določeno ali nasploh) znanstveno delovanje. Tako naj bi namesto dosedanje togosti in formalizma povečevali fleksibilnost in dinamizirali znanstveno dejavnost na tistih točkah, kjer lahko največ prispevamo tudi v mednarodnem merilu.

Na podlagi dosedanje prakse vidimo, da je minilo tudi po deset, dvajset ali trideset let, predno se je za posamezne raziskovalce "ugotovilo", da pravzaprav *nima*jo primernih sposobnosti za ustvarjalno znanstveno delo oziroma predno so takšni ugotovitvi sledili ustrezni ukrepi, tako da so prešli na drugo delovno področje. Včasih pa takšni problematični "primeri" – bolj ali manj prikrito – ostajajo, dokler se ne upokojijo. Takšne razmere lahko spreminjamo s splošnim "prevrednotenjem vrednot", ki bo dalo večjo težo strokovnosti in na drugo mesto postavilo kar apriorno *socialno varnost* (neodvisno do dela); obenem pa je treba sprejeti vrsto konkretnih ukrepov, s katerimi naj bi *zaostri* selekcijske mehanizme pri strokovnem napredovanju delavcev (kar obravnavamo še posebej).

Profesionalne norme, informacijski viri in obravnava podatkov

Brez tehtnega razloga, verjetno predvsem po inerciji, se vzdržuje nesorazmerje med načinom obravnave *tekstualnega* in *podatkovnega* "outputa" socioloških in sploh družboslovnih raziskav. Že po ustaljeni praksi se skoraj izključno vrednoti le tekstualna predstavitev rezultatov, medtem ko ne postavljamo *nikakršnih zahtev* (ni nobenih pričakovanj ali določil) o samih podatkih, do katerih so se raziskovalci dokopali z izvedbo raziskave.

Tudi v tem pogledu se kaže, da še niso izoblikovani ustrezni profesionalni standardi, ki bi – med drugim – določali, kako *je treba ravnati s podatki* ter kdaj preide ta pravica in odgovornost zanje od izvajalca(ev) raziskave na druge subjekte in kateri so ti subjekti ipd. Takšna "pravila igre" bi lahko – ob pomoči strokovnih društev in raziskovalnih organizacij – izoblikovali v raziskovalnih skupnostih. Spreminjati je treba razmerje med vlaganji v nove raziskave in intenziviranjem *uporabe že zbranih podatkov*, in sicer tako, da se bo zmanjšalo zbiranje in *povečala izkoriščenost* že razpoložljivih virov. Zato pa je treba večjo pozornost posvečati sistematičnemu formiranju raziskovalne dokumentacije (arhivov, bank podatkov), ki naj bi omogočali čim bolj *poenostavljen, rutiniziran* dostop do razpoložljivih virov. S tem bi tudi vsebinsko obogatili raziskovalno in pedagoško dejavnost ter povečali vključevanje študentov v raziskovalno delo.

Pri danih materialnih sredstvih bi – vsaj na določenih področjih in v določenih razvojnih fazah – lahko dosegli dosti večje učinke, s tem da bi bolj temeljito proučevali in upoštevali že razpoložljiva spoznanja v mednarodnem merilu, kot pa da se lotevamo in financiramo lastne raziskave (od začetka) ob nepoznavanju ali pomanjkljivem poznavanju že doseženih rezultatov v drugih državah (in možnosti oz. omejitve, ko gre za njihovo uporabo pri nas).

Utrjevali naj bi splošno profesionalno normo o tem, da je *poklicna dolžnost* vsakega družboslovca (raziskovalca in pedagoga), da skrbi za nenehno *izpopolnjevanje informacijskih virov* na področju njegove specializacije. Obenem pa naj bi tudi v okviru statistične dejavnosti okrepili prizadevanja, da bi njihov program dejavnosti nenehoma konfrontirali in *preverjali z rezultati* družboslovnih raziskovanj in s tem povečali selektivnost ter omejili sedanjo ekstenzivnost pri zbiranju podatkov. Za vsa značilna (sub)disciplinarna področja družboslovja bi bilo treba vzpostaviti neposredne povezave s statistiki, ki delujejo na ustreznih predmetnih področjih v republiškem in zveznem zavodu za statistiko. V ta namen bi bilo treba vključiti več raziskovalcev v že obstoječe *sosvete pri Zavodu za statistiko SR Slovenije*; obenem

pa zasnovati tudi dolgoročne programe sodelovanja, ki bi prehajalo *raven ad hoc konsultacij* in bi zagotavljalo, da bi spoznanja socioloških raziskovanj o različni pojasnjevalni moči posameznih spremenljivk (statističnih podatkov) upoštevali kot izhodišče za večjo selektivnost programa nadaljnjih "statističnih raziskovanj".

Povečali naj bi relativno vlogo in vpliv znanosti na statistično dejavnost v primerjavi z vplivom, ki ga – dokaj arbitrarno – uveljavlja državna uprava.

Formiranja kadrov, izobraževanje

Formiranje mladih znanstvenih delavcev na univerzi je preveč usmerjeno v omejeno število toho vnaprej določenih profilov (npr. vzgojnoizobraževalnih programov), ki ne omogočajo niti zadostne individualizacije niti sproščenega povezovanja oz. kombiniranja z drugimi vsebinskimi področji bodisi znotraj ali preko institucionalnih okvirov posameznih visokošolskih zavodov. V zvezi s tem bi bilo treba povečevati individualno avtonomijo slušateljev, še zlasti na podiplomski ravni, kar pa predpostavlja večjo fleksibilnost in "deregulacijo" visokošolskega izobraževanja.

Študentom sociologije oz. družboslovnih disciplin nasploh naj bi zagotovili večje možnosti za aktivno *vključevanje v analitično oz. raziskovalno dejavnost*. Ker pa se ta zahteva nenehoma zastavlja že več kot dve desetletji, je treba razkriti vzroke, zakaj ne pride do sprememb in obenem tudi možnosti, ki jih v tem pogledu prinaša nova, informacijska tehnologija.

Da bi dosegli večjo analitično usposobljenost in poglobljenost, se ne bi smeli zadovoljevat s tem, da bi študentje – še posebej pa na podiplomski ravni – le prevzemali snov, ki se jim ponudi v nekakšni dokončni, učbeniški obliki. Še zlasti pri metodoloških predmetih bi bilo treba prenesti poudarek na to, da bi študentje *analitične postopke dejansko uporabili*, ne pa da bi se le učili o tem, kako jih je mogoče uporabiti.

Podiplomski študij danes temelji na *samoprevari*, da je mogoče potrebno znanje pridobiti že kar z marginalnim angažiranjem ljudi in materialnih sredstev ter časa (npr. le za predavanja ob koncu tedna). Dejansko pa to vodi v *nesolidno, površinsko poznavanje* predmetnega področja in nominalno pridobivanje strokovnih nazivov; obenem pa tudi do ogromnega osipa med študijem, ki ga podiplomci opravljajo le "ob delu". Predlog: Racionalneje bi bilo, da bi sprejemali na podiplomski študij le *najsposobnejše kandidate*, ki pa bi jim obenem *zagotovili tudi materialne možnosti* za temeljit, kontinuiran in poglobljen študij.

Predvsem na novejših znanstvenodisciplinarnih področjih nastaja večja medgeneracijska razlika po *stopnji specializacije* raziskovalcev. To se kaže kot problem, kadar gre za večje *neskladje* med vsebinsko usmeritvijo ("profilom") mentorja in mlajšega raziskovalca, ki pripravlja magistrsko nalogo ali doktorsko disertacijo in se mogoče usposablja za pedagoško delo na bolj specializiranem predmetnem področju. Čim večje je to neskladje, tem manjša je zmožnost mentorja, da bi lahko zares učinkovito usmerjal in pomagal mlajšemu kolegu.

Pri nas imamo sicer zelo formalizirane postopke odobranja tem in mentorjev na ravni magistrskega in doktorskega študija; problemu, ki ga tukaj omenjamo, pa nismo posvečali posebne pozornosti. Označenega neskladja seveda ne bo mogoče rešiti zaprt v SR Sloveniji. Včasih bi lahko ustreznega specialista našli na širšem območju Jugoslavije. Najtežji problem pa ostaja – kako zagotoviti sodelovanje

specialistov za prav določeno temo v mednarodnem merilu. Še zlasti na ravni doktorskega študija bi morali iskati možnosti za preseganje sedanjega stanja.

Zakon o visokem šolstvu (v sedemdesetih letih) je bil sprejet bolj z namenom, da intenzivira različne oblike *kontrole* na univerzi in nad univerzo, kot pa da bi zagotavljal možnosti za samostojno ustvarjalno delo v raziskovanju in izobraževanju. Tudi kasnejša reforma in opredeljevanje "vzgojno-izobraževalnih programov" nista presegla takšnega stanja. Zato je strokovno in znanstveno delovanje na univerzi še vedno na različne načine utesnjeno in podvrženo številnim formalnostim in postopkom, ki nominalno nastopajo v imenu podružbljanja, dejansko pa ne dosega niti takšnih namenov. Npr. vloga pedagoško znanstvenega zbora je bila močno omejena (po vsebini, pristojnostih, statusu), tako da so bila številna strokovna vprašanja prenesena v pristojnost sveta fakultete (katerega člani so tudi študentje, administrativni delavci idr.), tako da le-ta odloča o doktoratih, magistraturah ipd. Organi, ki naj bi zagotavljali širši družbeni vpliv, tako ne ostajajo na ravni razvojne politike, temveč se operativno vpletajo v sprotno, tekoče reševanje tudi povsem ozko strokovnih vprašanj. Prav to pa je *treba odpraviti*, če naj bosta stroka in znanost zares sami sebi sodnik. Zato potrebujeta večjo avtonomijo in morata prevzeti – kot je bilo že večkrat zapisano – večjo odgovornost.

Na univerzi *ne bi smeli dopuščati*, da se študentje pri študiju omejujejo le na *domačo literaturo* (v slovenskem ali srbohrvaškem jeziku), saj sicer že s tem za nekaj generacij zaostajajo za najnovejšimi dosežki v svetovnem merilu. Neznanja tujih jezikov (še zlasti pa angleščine) ne bi smeli več sprejemati kot danosti in opravičila za to, da bi pristajali na vsebinsko osiromašenje študija po posameznih predmetnih področjih in zniževali strokovne standarde. Z vse večjim obsegom znanstvene produkcije v svetovnem merilu se praktično zmanjšuje verjetnost, da bi lahko – sproti in nasploh – prevajali potrebno specializirano strokovno literaturo. Obenem bi bilo iluzorno pričakovati, da se bomo lahko sčasoma osamosvojili in se odpirali predvsem na domača znanstvena in strokovna dela.

Avtarkizem ali internacionalizacija?

Vse bolj se kaže razhajanje med avtarkično zasnovo in predpostavkami znanstvene politike ter internacionalizacijo in univerzalnostjo (družbenih) znanosti. Pri usmerjanju znanstvenega in družbenega razvoja pri nas lahko razkrivamo številne – implicitne ali eksplicitne – predpostavke avtarkizma. Medtem ko položaj znanosti in naše družbe povsem neodvisno od naše volje in v veliki meri tudi ne da bi se tega zavedali, postaja vse bolj odvisen od dogajanja v svetovnem merilu, se obenem podaljšujeta miselnost in delovanje državnih organov v ozko teritorialnih okvirih. Zapostavlja pa se, da je vse več vprašanj, ki jih je mogoče *reševati in rešiti* le v mednarodnem merilu. Prostor diskrecijskega odločanja, tj. odločanja po svoji presoji, neodvisno od širšega okolja, se zožuje, kar bi morali upoštevati tako, da bi odločneje uveljavljali *mednarodne* (univerzalne) *standarde*.

Vzpostavljanje *mednarodnih stikov in sodelovanja* je bilo dozdej bolj izraz ključnih dogodkov kot pa opredeljene in selektivne politike. Pogrešamo zavestno prizadevanje za okrepljeno sodelovanje z najbolj inovativnimi, vrhunskimi centri znanstvene ustvarjalnosti v svetovnem merilu. Dosedanje usmerjanje je bilo opredeljeno bolj omejujoče kot pa afirmativno, tako da je samo postalo eden pomembnih

vzrokov za marginalizacijo naše znanosti. V bodoče *ne bi smeli dopuščati* (to, kar je veljalo v preteklosti), da bi Slovenija oz. Ljubljana dobivala *tretjerazredno vlogo* pri vzpostavljanju mednarodnega znanstvenega sodelovanja (nekako v zaporedju Beograd-Moskva, Zagreb-Leningrad, Ljubljana-Minsk).

Sedanjo enostranost, ko so predvsem naši družboslovci odhajali na izpopolnjevanje v druge države, naj bi presegali s tem, da bi kot redno prakso uveljavili tudi *vključevanje tujih družboslovcev* v delo naših znanstvenoraziskovalnih in izobraževalnih institucij. "Tujci" naj bi se vključevali bodisi kot predavatelji bodisi kot raziskovalci oziroma v obeh vlogah vzporedno. Njihova vloga bi bila lahko spodbudna za hitrejšo uveljavljanje domačih znanstvenih potencialov, npr.

- a) če bi jih angažirali na področjih, za katera pri nas (še) nimamo usposobljenih specialistov: vzemimo sociologijo zdravstva, v politični sociologiji ali politologiji za področje "policy studies" (ki je izredno pomembno za družbenopolitično prakso, vendar skoraj povsem odsotno, v Sloveniji in Jugoslaviji), za simulacijske študije, ipd.;
- b) vabili naj bi *avtorje* pomembnih spoznanj, ki bi jih posredovali našim družboslovcem in študentom;
- c) zgornje usmeritve bi lahko upoštevali komplementarno s sodelovanjem "tujih" družboslovcev v skupnih (komparativnih) raziskovalnih projektih idr.

Vse to bi lahko vsaj do neke mere realizirali z večjim izkoriščanjem že obstoječih meddržavnih ureditev znanstvenega sodelovanja (npr. bolj bi lahko izkoristili izmenjave po Fulbrightovem programu ipd.). Sicer pa bi lahko tudi samostojno uvedli marsikakšne novosti, npr. z vidika bilateralnega medinstitucionalnega povezovanja.

Pri nas bi lahko zožili ali se celo izognili raziskovanju nekaterih tematskih področij, ki so bila že temeljito proučena v drugih državah in o katerih ni utemeljenih razlogov, da bi lahko pričakovali bistveno drugačne rezultate pri nas (npr. če gre le za deskriptivno analizo preseljevanja iz vasi v mesto ali za procese prilagoditve priseljenec v mestu ipd.). Po drugi strani pa bi obogatili našo teorijo in prakso, če bi sistematično, na podlagi komparativnega raziskovanja razkrivali širši razpon variabilnosti (različnih rešitev, ureditev) vprašanj, za katera dostikrat prehitro sklenemo, da smo se dokopali do najboljše ali edino možne rešitve. Podrobnejše seznanjanje z razmerami v drugih državah na Vzhodu in Zahodu nas kar večinoma spravlja v zadrego, ko razkrivamo neutemeljeno absolutizacijo – ne ravno optimalnih – lastnih rešitev.

Družboslovno raziskovanje lahko dosti prispeva k preseganju ekskluzivizma (na podlagi načelno sicer že preseženih ideoloških meril ter etnocentrične miselnosti), če se bo angažiralo v smeri sistematičnega komparativnega proučevanja, še zlasti v najbolj razvitih deželah na Zahodu in Vzhodu. S tem naj bi zapolnilo praznino na področju, kjer se danes omejujejo samo na tekoča novinarska poročila in komentarje.

V zvezi s potrebo po večji fleksibilnosti ter individualizaciji študija naj opozorimo, da je sociološka katedra FSPN v šolskem letu 1987/88 poizkusno uvedla *izbirne seminarje* (študent v enem letu izbere 3 od več ponujenih specifičnih tematskih sklopov). Tako se je zmanjšala toga, vnaprejšnja določenost programa študija in povečala možnost za individualne izbire. Tudi v takšnem okviru bi lahko še nadalje obogatili vsebino študija s tem, da bi vsako leto (ali pa vsaj priložnostno) vključevali tudi *družboslovce iz drugih držav*, ki bi vodili seminarje o tematskih oz. (sub)

disciplinarnih področjih, ki pri nas (sploh) še niso (primerno) razvita. Podobno pa velja za vključevanje "domačih" raziskovalcev.

Zamudni postopek iskanja *dovoljenj* za mednarodna raziskovanja vzporedno z vsesplošno nezaupljivostjo (kar se je zaostrilo v sedemdesetih letih) zavira naše vključevanje v mednarodne raziskovalne projekte in pritok znanj v našo državo. Zato bi bilo treba *ponovno proučiti predpise*, s katerimi je bil vpeljan *sedanji režim* (postopek) in predlagati potrebne *poenostavitve*.

Zaradi ugodne geografske lokacije in razpoložljivih prostorov bi lahko ljubljanska univerza poleti organizirala različne mednarodne aktivnosti, ki bi lahko bile velika spodbuda za hitrejši razvoj znanosti pri nas. Ob upoštevanju izkušenj Interuniverzitetnega centra za podiplomske študije v Dubrovniku (morda tudi v sodelovanju z njim) bi v Ljubljani lahko zasnovali letne šole, kolokvije, sestanke manjših delovnih skupin raziskovalcev ali tudi širša občasna posvetovanja. Pri tem pa bi dosegli večji učinek, če bi zagotovili kontinuiteto delovanja na podlagi določenih vsebinskih preokupacij naših raziskovalcev.

Nekatere pobude v tej smeri smo že predstavili tudi v okviru Mednarodne sociološke asociacije.

Z vrsto ukrepov (ki so sicer že del splošne prakse znanstvenega delovanja v nekaterih drugih državah) bi lahko spodbudili uveljavljanje profesionalnih standardov, ki so podlaga za uveljavljanje večje kakovosti in ustvarjalnosti. Zakaj ne bi strokovno društvo (v slovenskem in jugoslovanskem merilu) izbralo in razglasilo – vzemimo npr. – *tri najboljše članke ali pa knjige leta* na določenem (sub)disciplinarnem področju? Na ta način bi lahko prispevali k hitrejšemu preseganju sedanje intelektualne uravnilovke in "kognitivne anomalije". Obenem pa bi s tem sami pospeševali vključevanje najpomembnejših dognanj v mednarodno strokovno javnost (uredništva nekaterih mednarodnih priznanih revij celo želijo in pričakujejo takšno pomoč, še zlasti iz dežel, katerih znanstvena produkcija zaradi jezikovnih ovir ostaja težko dostopna in manj pregledna).

Niti posamezniki niti institucije si dozdej niso mogli zagotoviti celovitega pregleda (torej – niti informacije) o najpomembnejših informacijah – v mednarodnem merilu – za posamezna predmetna področja. Pri tem gre sicer za materialne omejitve, vendar pa tudi za vrsto drugih, ki bi jih bilo mogoče rešiti brez večjih težav.

- a) Nobena slovenska revija ni vključena v mednarodno informacijsko banko Sociological Abstracts, ki deluje v povezavi z Mednarodno sociološko asociacijo in je s sistemom "DIALOG" vključena v mednarodno računalniško omrežje za pretok podatkov.
- b) Dobivamo sicer informacije številnih založb o njihovih publikacijah, vendar pa nimamo natančnejše predstave, kaj ostaja ob strani oz. kaj izpuščamo iz naše evidence. Pri tem se zavzemam za to, da bi morali vsaj kot načelo in dolgoročno usmeritev uveljavljati sicer čim večjo selektivnost, toda ne na podlagi delnega, omejenega, temveč na podlagi čim bolj celovitega pokritja znanstvene produkcije v mednarodnem merilu.

Praviloma se niti ne razmišlja o tem, kako bi pritegnili tudi tuje oz. mednarodne vire financiranja in – kar je seveda le druga plat medalje – o tem, za koga bi poleg naših uporabnikov oz. razen našega domačega okolja bili naši rezultati lahko uporabni. To se med drugim kaže v tem, da – vsaj institucionalno – nimamo sistematičnih

pregledov in celovitih informacij o tem, katere fundacije ali druge institucije bi prišle v poštev, da bi v določeni obliki podprle našo znanstveno dejavnost, še zlasti če je ta tudi mednarodno pomembna. Mladi raziskovalci nimajo na voljo priročnih pregledov tujih štipenditorjev niti ne poznajo splošno uveljavljenih postopkov, kako – po posameznih deželah – pridobiti možnost za strokovno izpopolnjevanje; praviloma ne izkoriščamo zunanjih virov pomoči za udeležbo na mednarodnih letnih šolah, na znanstvenih posvetovanjih. Niti mentorji niti mlajši raziskovalci niso (zadosti) seznanjeni s tem, da je zelo *sposobnim* posameznikom *odprta vrsta možnosti* tudi za magistrski in doktorski študij (interes in pomoč tujih univerz) ipd.

Z dogovori med založniki, matičnimi znanstvenimi zavodi, strokovnimi društvi in prevajalci naj bi poizkušali doseči vsaj določeno vsebinsko usmeritev (če že ne specializacijo) *strokovnih prevajalcev* za posamezna znanstvena disciplinarna področja. Zlasti za prevode iz slovenščine v angleščino bi bilo treba pretegniti tudi ustrezne strokovnjake iz tujine; problem pa ostaja v tem, ker je treba zagotoviti (dolgo)trajnejšo rešitev, kar pomeni, da začasna prisotnost tujcev ne rešuje tega vprašanja.

Znanstvene komunikacije in diseminacija znanja

Znanstvena posvetovanja večinoma ne izpolnjujejo optimalno svoje vloge; na njih ne prihaja toliko do integracije raznovrstnosti kot predvsem do njenega *agregiranja*. Udeleženci ob koncu dostikrat z nezadovoljstvom ugotavljajo, da je šlo pretežno za nizanje monologov (npr. v obliki predstavljanja niza referatov), da pa ni bilo dialoga. Splošni razlog za to je veliko udeležencev, ki jim je več do tega, da osebno dobijo nominalno potrditev svojega nastopa na širšem forumu kot pa za poglobljeno in vsestransko pojasnjevanje samega predmeta obravnave. Predstavljeno gradivo se šteje kot dokončno, tako da se (če se sploh) tudi objavi le kot nekakšen *seštevek* (zbornik) *brez poizkusa* temeljite vsebinske *sinteze*.

Tako kot se nizajo posamezni prispevki na konkretnem posvetovanju, tako se nizajo tudi posvetovanje ("srečanja", "simpoziji"...) za posvetovanjem, ne da bi zagotavljali njihovo "nadgrajevanje". Gradivo posameznih posvetovanj sicer vključuje tudi pomembna spoznanja, vendar se le-ta praviloma "utopijo" v veliki količini tekstov. Po končanem posvetovanju v najboljšem primeru sledi še objava (selekcioniiranih ali pa tudi povsem neselekcioniiranih) tekstov. S tem je potem za določen čas izbrana tema postavljena *ad acta*, ne da bi kdorkoli poizkušal celovito proučiti gradivo, ugotoviti *akcijske implikacije* glede na konkretne subjekte, ki jih zadeva v družbeni praksi, ali pa *implikacije* za družbeno *teorijo* in nadaljnje raziskovalno delovanje.

Nakazana kritična ocena že implicitno ali eksplicitno kaže tudi na potrebne spremembe. Dodatno pa naj še opozorim, da je prišlo do povsem napačnega (neso) razmerja med velikimi, množičnimi znanstvenimi posvetovanji, ki so relativno pogosta, in bolj delovnimi srečanji v manjših skupinah, ki so relativno manj popularna in se sklicujejo bolj poredkoma. Pomemben korektiv je sicer notranje strukturiranje velikih zborov po tematskih sklopih oz. sekcijah ipd.; v tem smislu bi lahko rekli, da imamo eno in drugo sočasno. Vendar gre tudi za to, da bi morali zagotoviti možnosti, da takšne manjše skupine – še zlasti kadar naj bi napravili odločilni premik na določenem teoretsko ali praktično pomembnem področju – ne bi delovale

le ad hoc, recimo nekaj ur ali kakšen dan; po potrebi naj bi imele tudi več časa. Šele s tem bi lahko – ob predpostavki, da gre za zelo selektiven izbor majhnega števila udeležencev – presegli *raven naključnega nizanja idej* in si prizadevali za integracijo raznovrstnosti, ki bi pomenila inovativne rešitve.

Letna srečanja družboslovcev (vzemimo npr. Ziherlove dneve, pa tudi srečanja, ki jih organizirajo strokovna društva):

- a) dajejo prednost *odprtosti in širini* glede udeležbe, obenem pa ob tem ostaja drugotnega pomena selektivnost, ki bi uveljavljala znanstveno rigoroznost in kakovost prispevkov na podlagi minimalnih standardov profesionalne kulture,
- b) bolj izhajajo (vsaj nekatera) od *aktualnosti* teme kot pa od pomembnosti doseženih spoznanj na posameznih področjih raziskovanja,
- c) širša, množična srečanja premalo temeljijo na *predhodnih pripravih* v ožjih skupinah, da bi lahko presegla značilno agregiranje posameznosti in povečala kumulativnost spoznanj.

Večina sociologov (politologov) se po diplomii zaposli v raznih zavodih in delovnih organizacijah, tako da v njih delujejo skupaj s strokovnjaki iz drugih strokovnih področij; nimajo pa možnosti, da bi uveljavljali svojo posebno profesionalno identiteto ob opori na kolege sociologe. Takšna razpršenost pri zaposlovanju obenem z zelo omejenim povezovanjem s strokovnimi društvi ter odsotnost redne prakse dopolnilnega izobraževanja (pa vzemimo še dejstvo, da gre za relativno mlado znanstveno vedo, ki nima še določno izoblikovane profesionalne kulture), vse to omejuje možnosti, da bi posameznik uveljavil oz. zadržal svojo profesionalno identiteto – sociologa. Posameznik je v takšnih okoliščinah nemočen, pač pa bi lahko osrednje matične institucije postopoma širile svoje programe delovanja, namenjene dopolnilnemu strokovnemu izobraževanju diplomantov.

Spodbujali naj bi občasne skupne razprave sociologov različnih specialnosti (npr. različnih sekcij Jugoslovanskega sociološkega združenja ali večih raziskovalnih komitejev Mednarodnega sociološkega združenja), da bi na ta način pospeševali *povezovanje raznovrstnosti* v družboslovnem raziskovanju oz. spoznavnem procesu. Analogno naj bi vsaj občasno preverjali možnosti za vzajemno oplajanje sociologov in raziskovalcev in drugih družbenih znanosti.

Dozdaj se je relativno preveč poudarjalo formalnoorganizacijsko povezovanje, ki ni ponudilo ustreznih možnosti za sproščeno druženje ter izmenjavo idej med znanstvenimi delavci iz različnih institucij in disciplinarnih področij. Pri tem je šlo za bojazen, da se ne bi znanstveni (univerzitetni) delavci ločevali od drugih občanov, namesto da bi prav *spodbujali maksimalno sproščenost in raznovrstnost tega druženja*. Navidezna banalnost, kot je priložnost za srečanja v prostem času, lahko privede do povezovanja raznovrstnosti, kar konec koncev že situacijsko vodi k večji ustvarjalnosti. Predlagam torej oživitve *klubskega življenja* znanstvenih delavcev po posameznih univerzitetnih središčih.

Sedanja neodzivnost strokovnih društev (zlasti Jugoslovanskega sociološkega združenja) na literaturo, ki ima naravo učbenikov, na podlagi katerih številni pripadniki mlajših generacij včasih dobijo povsem neustrezno predstavo o dosežkih na področju sociologije, "prispeva" k vzdrževanju *negativnega stereotipa* o sociologiji v širši javnosti. S tem posredno povzroča tudi negativno selekcijo pri odločanju za sociološki študij in nasploh zaostajanje v razvoju in uveljavljanju sociologije kot

znanstvene discipline. Zato bi bilo treba povečati strokovno odzivnost na novo pojavljajoče se tekste in onemogočiti, da bi se kot obvezna literatura v sociološkem študiju (ali za študij sociologije na drugih strokovnih področjih) pojavljala tista, ki ne izpolnjuje *minimalnih standardov* profesionalnega delovanja sociologov.

S tem bi se zmanjšala možnost, da bi regionalno zaprto posamezni profesorji predpisovali tudi takšna svoja dela, ki so zdaleč pod ravno že predhodno razpoložljivih del v širšem prostoru.

Predmet "temelji sociologije in politologije" naj bi se še bolj približali posebnim potrebam posameznih strok na nedružboslovnih fakultetah. Še vedno se sicer zdi pomembna zasnova, ki jo je avtor tega teksta dal pred uvajanjem tega predmeta na ljubljanski univerzi, in sicer da bi relevantno snov posredovali s poudarkom na treh delih: a) z vidika socioloških in politoloških spoznanj o aktualnejših vprašanjih globalnodružbene problematike, b) družboslovne vidike delovnega in bivalnega okolja in c) posebnosti, pomembne za bodoče poklicno delovanje po posameznih strokah (agronom, zdravnik, arhitekt etc.). V študijskem gradivu je dozdej prevladoval splošni, globalnodružbeni vidik. V bodoče pa naj bi dali večji poudarek drugima dvema, ali pa bi se celo osredotočili na točko c. To bi pomenilo, da bi na medicinski fakulteti posredovali znanja (in celo spodbujali raziskovanja), ki zadevajo sociologijo zdravstva, na arhitekturi urbano sociologijo ipd.

Primerjava z naravoslovnimi vedami nas opozarja ne le, da imamo v družboslovju opravljanje z nesorazmerno veliko ekstenzivnostjo verbalističnega predstavljanja rezultatov, temveč da obenem nimamo niti (samo)kritične zavesti in odločnejših prizadevanj (konkretnih ukrepov), da bi takšno ekstenzivnost zmanjševali. S povečevanjem števila raziskovalcev, raziskav in publikacij bo obenem toliko bolj nujno zagotavljati tudi čim bolj *poenostavljeno dostopnost* do najpomembnejših novih dognanj. To pa pomeni, da bo potrebno tako bolj *strukturirano* kot bolj *zgoščeno* predstavljanje rezultatov, obenem z uvajanjem simbolnih oznak, ki naj bi omogočile računalniško posredovanje znanstvenih informacij. Raziskovalne skupnosti bi lahko postopoma uvajale in zaostrovale določene "minimalne standarde" za priznavanje znanstvenega statusa posameznim tekstom.

V zvezi z objavljanjem strokovnih tekstov, ki zadevajo izrazito specifične teme in zelo ozek krog potencialnih uporabnikov (včasih pa skoraj nobenega v Sloveniji ali Jugoslaviji), bi bilo treba ugotoviti, v katerih mejah je takšno *objavljanje pri nas še smiselno* oz. upravičeno in kakšne so morebitne primernejše, alternativne rešitve. Včasih se zdi, da je objava bolj namenjena in potrebna avtorju samemu (ki mu vsaj nominalno potrjuje in legitimizira njegovo delo) kot pa kateremukoli drugemu znotraj ozkih teritorijev Slovenije ali Jugoslavije.

Ob vse večjem poudarjanju meril blagovno-tržnega gospodarstva se bodo še bolj uveljavile tudi enostranosti pri presojanju o primernosti posameznih tekstov za objavo. Pri tem se namreč povečuje težnja h *komercializaciji*, ki sicer uveljavlja določeno selektivnost, vendar ne v skladu z znanstvenimi merili o pomembnosti tekstov. Zato bi morali tudi v bodoče: a) računati na določene korektive pri zagotavljanju potrebnih sredstev ravno za objavo najzahtevnejših in najvrednejših znanstvenih prispevkov, ki ne morejo računati na široko publiko in b) bolj iskati razširjeni "trg" tudi za takšne tekste, in sicer v mednarodnem merilu.

Z vidika *diseminacije rezultatov* znanstvenega dela je opazna velika razlika med

ravnanjem založnikov – pri nas in v drugih državah. Medtem ko “tuji” založniki redno iščejo stike z relevantno strokovno publiko, npr. s tem da si zagotovijo informacije o članstvu v zadevnih strokovnih združenjih in tako člane obveščajo o svojih izdajah, redno pa se pojavljajo tudi na večjih znanstvenih srečanjih ipd., je pri nas takšna praksa – vsaj na družboslovnem področju – še bolj izjema kot pravilo. Drugod pa vidimo živahno aktivnost, ko predstavniki založnikov obiskujejo znanstvene zavode in se udeležujejo posvetovanj ravno z namenom, da bi razkrili potencialne avtorje in teme, ki jih bodo uvrstili v svoj program! Pri nas se zanemarija dejstvo, da imajo znanstveno najbolj kakovostna dela možnosti za objavo – celo brez subvencij – če bi jih namenili *mednarodni* “znanstveni skupnosti”. V tem smislu bi bolj potrebovali pomoč (materialno, lektorsko, prevajalsko), da bi prišli do potrebnih prevodov; v začetku pa mogoče tudi še spodbude in strokovno pomoč našim založnikom, ki si še niso pridobili potrebnih izkušenj za aktivno nastopanje v mednarodnem merilu.

Ugotavljam, da se kaže veliko neskladje med izredno kompleksno problematiko, s katero se iz leta v leto spopadajo različna telesa raziskovalnih skupnosti ter vsebinsko omejeno formalno-tehnično obravnavo te problematike v njihovem glasilu *Raziskovalec* (ki ga izdajajo celo s sodelovanjem še štirih drugih republiških institucij). Takšno glasilo bi lahko vključevalo več analitičnih prispevkov z vidika sociologije znanosti oz. znanosti o znanosti, obenem pa tudi tekste, ki bi podajali bogatejšo sliko tekočega dogajanja na znanstvenoraziskovalnem področju, še zlasti če gre za vprašanja, ki zadevajo vsa ali več discipliniranih področij. Z *Raziskovalcem* bi lahko bolj sprožali in uveljavljali pobude za nove oblike interdisciplinarnega sodelovanja. Velikega pomena so širši pregledi in celovite informacije, kot je bil npr. Seznam tujih periodičnih publikacij v knjižnicah Slovenije. Takšne akcije lahko (posredno) celo več prispevajo k razvoju znanosti pri nas kot pa katerakoli konkretna raziskava. Prispevek, ki ga vendarle daje *Raziskovalec* k večji obveščenosti na znanstvenoraziskovalnem področju SR Slovenije, pa obenem sproža vprašanja o *stanju v Jugoslaviji* kot *celoti*. Povečanje pretoka informacij med republikami še ne pomeni, da bi zaradi tega morali krepiti centralizacijo odločanja. Pač pa bi lahko na ta način racionalizirali celokupno dejavnost in celo zmanjšali stroške, ki jih imamo danes – med drugim tudi zaradi omejene dostopnosti informacij (npr. ni znano, ali so določene publikacije že v Jugoslaviji ali ne).

Vprašanje jezika in komuniciranje s svetom

Družboslovna literatura, objavljena v slovenščini, ostaja večinoma neopazna in neupoštevana zunaj Slovenije, celo v Jugoslaviji. Tudi če so posamezni teksti objavljeni v slovenskem jeziku v strokovnih publikacijah v drugih republikah (npr. *Revija za sociologijo*), večina kolegov iz srbohrvaškega in drugih območij teh ne bere. Tako se danes že nakazuje zadrega, ki se bo v bodoče še povečevala in bo izsilila določeno rešitev (poenostavitev). Postavila se bo dilema, v katerem ali katerih in v *kolikih jezikih* naj objavljamo rezultate svojega raziskovalnega dela. Koliko sredstev in časa je možno žrtvovati za to, da razširimo seznanjenost z doseženimi rezultati? Ali je bolj smiselno začeti z novo raziskavo ali odložiti delo na novi temi, dokler s potrebno znanstveno rigoroznostjo ne zagotovimo strokovno ustreznih prevodov (kar pomeni tudi avtorjevo sodelovanje) itd.? Ali bomo objavljali v treh jezikih,

npr. slovenščini, srbohrvaščini in – ker očitno tudi ta ne rešuje problema – še v angleščini? Ali se bo uveljavila “bližnjica” – kot kažejo nekateri primeri – in bodo tako v Jugoslaviji kot mednarodno prevladale strokovne komunikacije v angleščini? Vendar pa ob teh dolgoročnih dilemah ostaja še vrsta vprašanj, ki bi jih bilo mogoče rešiti že danes. Vzemimo; slovenska družboslovna literatura praviloma sploh niti ni dostopna v drugih republiških središčih!?

Večina tujih družboslovcev, ki so bili za določen čas v Jugoslaviji (npr. kot Fulbrightovi ali kakšni drugi štipendisti), se je spet omejila na to, da so se naučili srbohrvaškega jezika. Zato pa so se tudi v svojih študijah (to se značilno kaže v knjigah o Jugoslaviji, ki so bile objavljene, vzemimo v angleškem ali pa tudi v ruskem jeziku) omejili večinoma le na srbohrvaške družboslovne vire. (J. Galekova, ki je napisala celo nekakšen celovit zgodovinski pregled jugoslovanske sociologije, je uporabila le dva članka, napisana v slovenskem jeziku.) S tem pa relativno vzeto dokaj bogata slovenska sociološka “produkcija” ostaja izključena iz širšega sistema znanstvenih komunikacij. Ta vprašanja in dileme se rešujejo ad hoc, od primera do primera, kot da zadevajo le posameznike. Potrebni pa sta temeljitejša razjasnitev in načelna opredelitev, ki bosta nakazali kratkoročne in dolgoročne usmeritve.

Glede tujih jezikov je bila dozdej pozornost omejena predvsem na “dopolnilno” poučevanje študentov na univerzi. Ob tem pa ostajajo nerešene nekatere temeljne predpostavke (lahko bi rekli nekakšna – infrastruktura) za *prevajanje* in vključevanje *strokovnih tekstov* v mednarodne znanstvene komunikacije. Ob vsakem poizkusu priprave teksta za objavo – recimo – v angleščini raziskovalec spoznava:

- a) da je veliko in verjetno celo vse več izrazov v angleščini, za katere še nimamo ustreznega izraza v slovenščini,
- b) da nima pregleda nad tem, ali je mogoče vendarle že kdo drugi podal ustrezno rešitev, kar nadalje opozarja,
- c) da nimamo nikakršnih strokovnih slovarjev, ki bi olajševali prevajanje in (kot smo že nakazali)
- d) da nimamo (specializiranih) strokovnih prevajalcev.

Neracionalno se mi zdi, da je vsak posameznik – kot raziskovalec oz. družboslovec *prepuščen sam sebi* pri reševanju teh vprašanj, saj to pomeni dosti “dražjo” varianto rešitve vprašanja, ali pa pomeni, da do rešitve sploh ne pride in ostajamo še naprej na robu dogajanja v stroki.

Dozdej objavljene bibliografije del jugoslovanskih sociologov večinoma vključujejo le informacije o knjigah in člankih, objavljenih v Jugoslaviji, ne pa tudi njihovih del, ki so bila *objavljena zunaj države*. Zato so sociologi zelo slabo seznanjeni celo o tistih maloštevilnih delih svojih kolegov, s katerimi so se le-ti uspeli vključiti v znanstvene komunikacije v drugih državah oz. v tujih jezikih. Medtem ko so že nekateri “tuji” družboslovci poskušali predstaviti literaturo o Jugoslaviji, pa obenem pogrešamo celovitejši pregled socioloških (družboslovnih) del slovenskih in jugoslovanskih avtorjev v tujih jezikih v celoti, t. j. upoštevajoč vsa predmetna področja sociološkega proučevanja.

Iz dosedanjih poizkusov predstavljanja naše (slovenske, jugoslovanske) sociologije v svetovnem merilu lahko povzamemo nekatere izkušnje kot napotek za delovanje v prihodnosti. V mednarodnem komuniciranju družboslovcev prevladuje interes za *izmenjavo* informacij po *specifičnih* predmetnih oz. tematskih področjih.

Zato niso dosegli pričakovanega učinka poizkusi, da bi npr. na svetovnih kongresih skupno (po teritorialnem načelu), v eni publikaciji predstavili rezultate z vseh področij raziskovanj v Sloveniji, Srbiji ali Jugoslaviji ipd. V bodoče naj bi se torej predvsem usmerili na povezovanje neposredno zainteresiranih za prav posebno tematiko; le izjemoma so nekateri zainteresirani za skupne prikaze stanja po državah.

V neskladju z načelno opredelitvijo usmeritev – glede razvoja znanosti in krepitev njene mednarodne vloge SR Slovenija dozdej ni dajala pričakovane podpore, da bi se lahko – še zlasti mlajši – znanstveni delavci (v večjem številu) vključevali v programe Interuniverzitetnega centra za *podiplomske študije v Dubrovniku*. Dosedanje delovanje te institucije nam potrjuje, da je vzpostavila pomembno omrežje za izmenjavo znanstvenih informacij, ki nam je relativno najbližje in najlažje dostopno. S tem bi lahko neposredno zainteresiranim predstavljali rezultate naših raziskovanj in usposabljali mlajše raziskovalce ter jih (“iz prve roke”) seznanjali z najnovejšimi spoznanji po posameznih disciplinarnih področjih v svetu. Čeprav se je ljubljanska univerza formalno vključila v ta mednarodni konzorcij, dozdej ni dajala (ustrezne) podpore tej aktivnosti.

Profesionalizacija in socializacija raziskovalne dejavnosti

V preteklem obdobju je bilo značilno, da so procesi *socializacije* v naši razvojni politiki nasplošno imeli prednost pred procesi profesionalizacije in je (nominalno) uveljavljanje prvih šlo celo na račun in v škodo drugih. Prednost je imela širina udeležbe oz. sodelovanja pri odločanju, pa četudi brez strokovne in znanstvene podlage. Danes se to preusmerja, tako da se vse bolj poudarjata znanje in strokovnost in se krepijo zahteve, da je treba poenostaviti kompleksne mehanizme in postopke odločanja.

Ob tem pa naj ne bi zašli v drugo skrajnost in od zdaj dalje omejevali naše pozornosti izključno le na ozko profesionalno in institucionalno dogajanje. Nova informacijska tehnologija bistveno razširja potencialni krog sodelujočih v raziskovalnem procesu. Z vse večjo razširjenostjo računalništva (hardware in software) se povečujeta dostopnost in obvladljivost podatkov za vse širši krog ljudi. Na takšni podlagi prihaja do zблиževanja teoretičnega in izkustvenega, med znanostjo in prakso.

V skladu s splošno “razvojno logiko” lahko pričakujemo, da se raziskovalna dejavnost – še zlasti na področju družbenih znanosti – ne bo pojavljala le znotraj posebnih raziskovalnih institucij, temveč dosti bolj disperzno in fleksibilno kot sestavina vsakdanjega življenjskega okolja. Potrebe po analitično raziskovalni dejavnosti ne bodo mogle zadovoljiti majhne skupine profesionalnih raziskovalcev v osrednjih institucijah. Na vseh ravneh odločanja naj bi se opirali tudi na ustrezno informacijsko podlago. Npr. v občinah to ne bi bili INDOK centri kot nekakšna skladišča dokumentov; namesto zastarele koncepcije zelo okorelega, nekakšnega obrtniškega (ročnega) posredovanja in predstavljanja informacij naj bi uveljavljali moderne računalniško podprte *analitično-informacijske centre*, ki bi zagotavljali večjo selektivnost, ekspeditivnost in tudi analitično podkrepljenost variantnih rešitev ter – čimprej tudi – anticipacijo njihovih neposrednih in posrednih posledic.

Zapostavljanje strokovnosti in profesionalizacije obenem s forsiranjem široke udeležbe ne glede na objektivne in subjektivne predpostavke za kvalificirano sodelovanje je privedlo do *vesplošnega poplitvenja* javnih razprav v jugoslovanski

družbi in do – le navideznega – “odločanja” brez realistične predstave o neposrednih in posrednih, o želenih in neželenih posledicah sprejetih odločitev.

V političnem odločanju bi morali spremeniti razmerje med normativnimi in kognitivnimi elementi v prid drugim. To pa pomeni, da bi tudi v upravnih službah morali zaposlovati več sociologov in drugih strokovnjakov, usposobljenih za *analitično dejavnost*, na račun tistih, ki s svojo – predvsem pravno-normativno – vlogo dajejo največjo oporo političnemu voluntarizmu.

Družbenopolitične organizacije bi lahko presegle številne, že pogosto kritično ugotovljene pomanjkljivosti, če bi se bolj oprle na relevantno analitično podlago v fazi snovanja in v fazi uresničevanja (implementacije) pomembnih programov oz. odločitev. Tudi izobraževanje delavcev za politično delovanje je bilo dozdej po svoji vsebini preveč odmaknjeno od dejanskih razmer in življenjske problematike okolja, v katerem naj bi delovali. Obenem pa ni vključevalo potrebnega usposabljanja, ki bi zagotavljalo večjo senzibilnost teh delavcev za zaznavanje nastajajočih problemov in za izkustveno razkrivanje najpomembnejših dejavnikov za njihovo rešitev.

Proces demokratizacije sicer razširja prostor za analitično obravnavanje vseh pomembnih razsežnosti v procesih odločanja; vendar *sam po sebi* še ne zagotavlja, da bodo analitične dejavnosti dejansko uvedene.

Vrsta spornih vprašanj v naši družbeni praksi tudi *po več desetletij* ostaja neresenih. Različna stališča in pomisleki (vzemimo npr. zemljiški maksimum ali vlaganja sredstev občanov v proizvodnjo idr.) lahko dokaj *aprioristično* preprečujejo sprejem odločitve, ki bi lahko pomembno prispevala k hitrejšemu ekonomskemu in družbenemu razvoju. Pri tem pa se zapostavlja (če že ne kar vnaprej izključuje) možnost, da bi ravno v takšnih primerih s temeljitejšo analizo oz. raziskovanjem v konkretnih razmerah lahko hitreje razjasnili, kakšne in kolikšne razsežnosti bi pri tem dobile želene in neželene posledice takšne odločitve. Kaj bi povečanje zemljiškega maksimuma pomenilo z vidika ekonomskih in kaj z vidika socialnih kriterijev (možnost za izkoriščanje, neenakost ipd.)? S tem pa obenem opozarjamo, da tudi dejansko uvajanje novih rešitev predpostavlja

- a) vnaprejšnje preverjanje in bolj poudarjeno anticipativno delovanje namesto učenja *ex post*;
- b) sistematično organizirane eksperimentalne raziskave na omejenih vzorcih, namesto “eksperimentiranja” na celotni populaciji v praksi.

V bodoče naj bi se torej bolj uveljavili dejanska determinacijska vloga in pojasnjevalna moč spremenljivk oz. razsežnosti družbenih procesov, na katere naj bi se usmerila pozornost raziskovalcev. S tem bi družboslovci zoževali prostor političnemu voluntarizmu. Obenem pa bi komplementarno k takšni usmeritvi vendarle lahko upoštevali tudi povsem praktične potrebe in težnjo družbene prakse, ki praviloma poizkuša v *čim krajšem času* doseči večje učinke. S tega vidika je seveda mogoče razjasnjevati različno stopnjo obvladljivosti in različno dinamiko spreminjanja posameznih sestavin današnje strukture jugoslovanske družbe.

Hkrati ko se poudarja potreba po povezovanju “teorije in prakse”, bi morali vendarle skrbeti tudi za njeno *razločljivo identiteto*. Ne moremo sprejeti kot cilj in razvojno usmeritev kar vsakršnega “povezovanja” in mešanja elementov enega in drugega. Ne gre enostavno za neosmišljeno in naključno prepletanje, temveč za zavestno, selektivno in organizirano “prevajanje” med obema področjema. Pri tem

se dozda niso zadosti upoštevale specifičnost, različna usmeritev in različne vrednote, ki jih izpostavljata ena in druga. Teoretska (znanstveno-disciplinarna) usmeritev poudarja pojasnjevalno moč in kaže na prizadevanja za razkrivanje *družbenih zakonitosti*, kar naj bi pravzaprav bilo največji možni dosežek raziskovanja, do katerega se dokopljejo le maloštevilni raziskovalci. Vendar pa tak dosežek lahko sprejmejo oz. zavrnejo praktiki kot povsem nepomemben in neuporaben; njim ne gre za nikakršne zakonitosti, temveč za vprašanje, kako rešiti konkretni problem v konkretnih razmerah.

Glede na to je treba tudi družboslovno delovanje bolj diferencirati in ga tudi bolj specifično presojati, ali je (predvsem) namenjeno razkrivanju zakonitosti ali razkrivanju in reševanju konkretnih vprašanj. Če dopuščamo, da se zabriše ta razlika, potem ne moremo dosledno uporabiti določenih kriterijev in znanstvenih norm pri presojanju rezultatov.

Medtem ko je značilno, da se naravoslovne znanosti povezujejo s prakso preko razvejane sfere tehničnih področij, se sociologija – kot najsplošnejša in posplošujoča družbena znanost – hkrati pojavlja v *ekstremno različnih vlogah*: na ravni najsplošnejše teorije o družbi in obenem kot podlaga konkretnih akcij v povsem posebnih razmerah z vsemi enkratnostmi oz. naključnostmi. Takšna širina sicer ponuja določene prednosti; vendar nas dosedanje izkušnje opozarjajo tudi na to, da vsaj raziskovalec kot posameznik ne more hkrati zadosti temeljito poznati in se ukvarjati z najsplošnejšimi teorijami in obenem s številnimi podrobnostmi konkretnega problema v praksi. Čeprav naj bi si metodološko celo prizadevali za povezovanje najkonkretnjšega z najsplošnejšim, se v nakazanih razmerah raziskovalec znajde pred *preveč* nezdružljivimi zahtevami (še zlasti če pogosteje spreminja predmet proučevanja). S tem se že situacijsko pojavlja v vlogi, ko ne more zadovoljiti pričakovanj potencialnih uporabnikov. Le-ti pa najdejo še dodaten argument za pomisleke o (ne)uporabnosti sociologije.

Potrebna je torej večja diferenciacija tudi v sociologiji, tako da bi šele več komplementarnih vlog pokrilo izredno širok razpon med teorijo in prakso.

V svetu se uveljavljajo nekatere oblike prostorske koncentracije znanstvenega delovanja v neposredni povezavi z gospodarstvom, kot so *“raziskovalni parki”*, *“mesta znanosti”* idr. Kljub izjemnemu napredku telekomunikacij se kažejo določene prednosti in kumulativni učinki takšnih *prostorskih koncentracij* raziskovalnih dejavnosti. V tej smeri se uveljavlja Trst kot *“mesto znanosti”*. Ljubljana dozda še ni izkazala izrazitejših ambicij v tej smeri (čeprav so občasni stiki med novoizvoljenimi predstavniki mesta in Univerze postali že kar navada).

Z vidika internih razlogov in motivacije po posameznih vedah gre pač za določene *“spili over”* učinke, ki bi celo, če bi prišlo do ekspanzije na drugih disciplinarnih področjih, pomenili obogatitev tudi zanje samo (npr. po posameznih elementih infrastrukture, mednarodnem kroženju ljudi in idej idr.). Vse to pa ponovno odpira vprašanja o optimalni prostorski organizaciji znanstvenega in pedagoškega delovanja. V tem kontekstu pa gre tudi za zamisel o formiranju *družboslovnega centra*, v katerem naj bi zaživel tudi intenzivnejše interdisciplinarno delovanje.

Upravne in druge pomožne dejavnosti

Podobno kot sta bili v družbi nasploh zanemarjeni vloga in strokovnost upravnih

služb, podobno tudi znanstvena dejavnost nima ustrezne opore v pomožnih strokovnih dejavnostih. V primerjavi z naravoslovjem, tehničnimi vedami, medicino ali geografijo (kjer zaposlujejo strokovnjake, kot so – laboranti, tehnični risarji, kartografi ipd.) znanstveni delavci v sociologiji, politologiji in še drugih družbenih znanostih večinoma ne morejo računati na podobno kontinuirano strokovno pomoč. Zato določena opravila pač prevzemajo sami ali pa se opirajo na občasno pomoč študentov. Študentska pomoč je ustrezna za nekatere naloge (npr. za anketiranje); ne ustreza pa tedaj, kadar je potrebna *kontinuirana* dejavnost v daljšem času in temeljitejše poznavanje določenega strokovnega področja (npr. statistične dejavnosti z vsemi vsebinskimi in metodološkimi spremembami, ki jih je treba upoštevati ob formiranju in analizi časovnih vrst ipd.). V takšnih primerih je le ad hoc vključevanje posameznikov izredno moteče in niti materialno ne pomeni kakšne racionalizacije (dosti časa je potrebno, da nekoga “uvedemo” v dano področje, potem pa kmalu prekine z delom).

Administrativne, upravne in druge pomožne strokovne dejavnosti se z *zamudo odzivajo* na spremenjene družbene razmere in se še *počasneje modernizirajo* kot pa raziskovalna dejavnost v ožjem smislu. Medtem ko v znanosti stopajo v ospredje proces internacionalizacije, komuniciranje in objavlanje v mednarodnem merilu ipd., upravnoadministrativne službe niso usposobljene (niti ni načrtnih prizadevanj v tej smeri), da bi se lahko vključevale v mednarodni prostor. Zaradi tega neskladja pa se še bolj zaostruje absurda situacija, da se morajo ravno tisti znanstveni delavci, ki se kot prvi mednarodno uveljavljajo, najbolj obremenjevati z drobnimi tehničnimi opravili, tako da s tem sami nadomeščajo administracijo, ki ni usposobljena za mednarodne komunikacije, iz prikazanega očitno sledijo številne akcijske implikacije.

* * *

Sociologija, podobno kot vrsta drugih družbenih znanosti, pri nas še ni izoblikovala svoje specifične profesionalne identitete in znanstvene kulture. Vrsta okoliščin pa – kot smo videli – še zlasti v jugoslovanskem kontekstu, navaja celo k deprofesionalizaciji. Vendar pa pri tem ne gre za nekakšno usodno danost, temveč za vprašanja, ki jih (tudi ob sedanjih materialnih omejitvah) vendarle lahko vsaj začnemo reševati. Predpogoj za to pa je določnejša ozaveščenost o tem, v katerih pogledih sploh zaostajamo.

Zgoraj podani predlogi naj bi prispevali k takšnemu ozaveščanju in k hitrejšemu snovanju potrebnih ukrepov za spreminjanje nezadovoljivega stanja. Pri tem računamo tako na zavest in delovanje samih raziskovalcev kot tudi na organe, ki naj bi uveljavljali svojo usmerjevalno vlogo. Pri tem pa naj bi presegli značilni paradoks iz dosedanje prakse, ko so problemi ostajali nerešeni, ker so se posamezni znanstveni delavci čutili nemočne, da bi spremenili stanje, medtem ko se pristojni organi niso približali vsebinski problematiki in so delovali preveč od zunaj in bolj restriktivno kot afirmativno.

DIALEKTIKA SPOZNAVANJA IN SPREMINJANJA

Zdravko Mlinar se je rodil leta 1933 v Žireh v delavsko-kmečki družini. V Ljubljani je končal srednjo šolo in se nato vpisal na pravno fakulteto, kjer je diplomiral leta 1958. Po diplomi je bil sprejet na podiplomski študij na Inštitut za družbene znanosti v Beogradu. Od leta 1960 do 1963 je delal kot asistent za sociologijo na pravni fakulteti, nato do 1968. leta kot raziskovalec na Inštitutu za sociologijo in filozofijo v Ljubljani in od tedaj dalje kot profesor na FSPN v Ljubljani. Na novoustanovljenem oddelku za sociologijo na filozofski fakulteti je uvedel predmet sociologija lokalnih skupnosti (urbana in ruralna sociologija). Na FSPN predava tudi teorijo in prakso razvoja jugoslovanske družbe (na podiplomskem študiju). Sicer predava še na drugih fakultetah in univerzah v Jugoslaviji. Na povabila iz drugih držav se je odzval z občasnimi predavanji v šestih univerzitetnih središčih v tujini. Sodeloval je v vrsti znanih primerjalnih mednarodnih raziskav in v zvezi s tem preučeval razvojno problematiko v Indiji, na Poljskem in ZDA. Kot član študijske misije OZN je preučeval razvojno strategijo na Ceylonu.

Izsledke svojega raziskovalnega dela je objavil v samostojnih knjižnih izdajah, monografskih študijah, v zbornikih in številnih člankih, ki so izšli v več kot dvajsetih strokovnih revijah. Precej tekstov je bilo prevedenih in objavljenih zunaj Jugoslavije. Vsebinsko je zasnoval, organiziral in vodil številna znanstvena posvetovanja v Jugoslaviji in v mednarodnem merilu ter deloval kot urednik znanstvenih publikacij. Deloval je kot član uredniških odborov ali svetov jugoslovanskih in petih tujih družboslovnih revij. Bil je prvi predsednik Slovenskega sociološkega društva in dal takrat pobudo za združitev študija sociologije s študijem politologije in novinarstva v Ljubljani. Kot predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo je mnogo prispeval k poživitvi njegove dejavnosti. Leta 1981 je bil izvoljen za dopinega člana SAZU; je tudi častni član Slovenskega sociološkega društva. Pred nekaj meseci je založba Obzorja izdala njegovo knjigo "Humanizacija mesta", v kateri povezuje svojo teoretično razlago tega procesa z empirično raziskavo socioloških razsežnosti urbanizma in samoupravljanja na primeru razvoja mesta Nova Gorica, kar je bil tudi povod za naš razgovor.

Uredništvo: Ali bi lahko rekli, da je "privilegij" sociologov, da lahko kar svoje življenjsko okolje obravnavate kot predmet svojega raziskovanja? Torej ni treba, da bi bil sociolog nekakšen "homo duplex", kot to terja vrsta drugih poklicnih dejavnosti?
Z. Mlinar: Včasih se govori o "življenju in delu..." kot dveh različnih ali ločenih kategorijah. Osebo tega ne doživljam na tak način. Sicer pa ne gre za privilegij sociologije, temveč za privilegij vseh, ki se že v današnjem času (in v kolikor se zares lahko) ukvarjamo z ustvarjalnim delom. Vsekakor pa je prednost in zahtevnost sociološkega delovanja, da nam ta najsplošnejša in obenem posplošujoča družbena znanost odpira izredne širjave duhovnega delovanja, znotraj katerih je treba nenehoma iskati stičišča med najbolj splošnimi in najbolj konkretnimi idejami in spoznanji. Takšna usmeritev pa mi pomeni tudi eno od vodil mojega lastnega delovanja.

Če imamo posluš za celotno sociološko "klaviaturo" na vseh ravneh splošnosti, potem ni več področja ali človeka, s katerima ne bi imeli ničesar skupnega in ki nas

ne bi mogla vznemiriti in obogatiti. Na ta način se poskušam vključevati v svoje – recimo – delovno in bivalno (tudi to ločevanje pravzaprav ni ustrezno!) okolje. Kadar pa gornji pogoj ni izpolnjen, recimo, če gre za ozko, sektorsko “profilirane” in misleče družboslovce, se le-ti dostikrat znajdejo v položaju, ko eden drugega “pre-našajo” le iz vljudnosti in obzirnosti, čeprav se dolgočasijo eden ob drugim in so si v bistvu povsem odveč. Ni jim še uspelo razkriti skupnega imenovalca, s pomočjo katerega bi lahko postali vzajemno zanimivi; lahko pa, da ga niti ne poskušajo najti. Celo tedaj, ko gre za naprej pripravljena znanstvena in strokovna posvetovanja, dostikrat ugotavljamo, da pravzaprav ne gre za (medsebojna) posvetovanja, ampak za nizanje “samozadostnih” monologov. Res pa imamo včasih tudi nasprotni primere, za katere bi lahko rekli, da vse, kar je povedano, pade na plodna tla. To je tedaj, kadar je med udeleženci dosti skupnega in obenem dosti različnega.

Če smo si vsi le zelo podobni, potem si nimamo kaj (novega, različnega) povedati. Tudi če se kot taki shajamo, to ne more privedi do vsebinsko bogatih srečanj in do plodne izmenjave idej. Po drugi strani pa tudi popolna različnost ne omogoča izmenjave, ker med udeleženci ni potrebnega skupnega imenovalca. Vse to pa nam že veliko pove o tem, kakšno okolje bo najbolj spodbudno za (znanstveno) ustvarjalnost. Analiza konkretnih življenjskih okoliščin pa bi nas opozorila na to, v katerih primerih smo temu najbližje ali pa se od tega najbolj oddaljamo.

Tako se pri mojem raziskovalnem delu najsplošnejši vidiki sociološke teorije, še posebej teorije razvoja, povsem približajo vprašanju, ki zadevajo naše vsakdanje življenje v neposrednem bivalnem okolju. Le-to obravnavam z vidika sociologije lokalnih skupnosti (urbane in ruralne sociologije). Pri vsem tem pa me zanima, kakšna je dejanska in potencialna vloga družbenih znanosti – tako z vidika globalno-družbenega razvoja kot v našem vsakdanjem življenju.

V tem povezovanju splošnega in konkretnega, objektivnega in subjektivnega ter obstoječega in možnega se opirate na marksistično dialektiko. Na področju empiričnega raziskovanja pa takšna prizadevanja niso ravno pogosta?

Res me vznemirja prav nekakšno tiho sožitje med izjemno velikim pomenom, ki se ga v načelu pripisuje marksistični dialektiki ter njeno skoraj popolno odsotnostjo v konkretnem družboslovnem raziskovanju. To neskladje me je že pred leti izzvalo, da sem ga začel pobližje preučevati in pisati o tem. Vendar se mi še danes zdi skorajda neverjetna in nerazumljiva (ne toliko sama navzočnost tega neskladja, pač pa) ravnodušnost, ki ga spremlja še naprej. Tu bi verjetno lahko razkrili, da gre v precejšnji meri za posledice cepitve in nepovezanosti teoretične in empirične sfere raziskovanja. Ena in druga se pojavljata kot samozadostni v svoji omejenosti, kar tako ali drugače pomeni tudi izničenje dialektike.

V bolj afirmativnem smislu pa sem postopoma tudi pri svojem delu spoznaval, da mi – zlasti pri raziskovanju razvojnih procesov – temeljne kategorije in že dosežena spoznanja dialektike olajšujejo razkrivanje njihovega širšega smisla in oblikovanje kritičnih ocen obstoječega stanja tako v teoriji kot v praksi. Te kategorije in spoznanja sem včasih uporabljal zavestno, ali celo kot izhodišče pri analizi konkretne tematike. Včasih sem jih uporabljal bolj ad hoc, ne da bi to predvideval. Najbolj zanimivi pa so seveda tisti primeri, ko sem na podlagi konkretnega empiričnega raziskovanja ali teoretičnega študija sam razkrival dialektiko družbenega dogajanja

na določenem področju. Seveda svojih raziskovanj nisem opravljal kontinuirano, po nekakšnem dolgoročnem načrtu. Zato bi moral sedaj, po daljšem času, pravzaprav šele povzeti in sistematizirati ožja dognanja iz posameznih raziskav. To pa je nasploh naloga, ki čaka tudi številne druge družboslovce pri nas.

Pa bi nam vendarle vsaj ponazorili nekatere ugotovitve?

Npr., pri raziskovanju neenakomernega razvoja ter manj razvitih območij (občin, regij) sem razkril vrsto značilnih *protislovij*, zaradi katerih se razlike v stopnji razvitosti ohranjajo ali celo povečujejo. Pri tem pa je bilo še posebej presenetljivo tudi spoznanje, da se celo znotraj Slovenije pojavljajo protislovja, ki smo jih uradno že zdavnaj črtali kot sestavino in problem naše družbe. Gre za protislovja, ki jih bolj poznamo iz razprav o kapitalizmu ali celo kot značilne znake imperialističnih odnosov med metropolo in kolonijo ipd. Šele s takšnim prebojem površinske maske nekakšne socialne harmonije smo odprli možnost za realno pojasnjevanje vzrokov za neenakomeren razvoj.

Pod zornim kotom *enotnosti nasprotij* sem analiziral procese urbanega razvoja ter prakso urbanističnega planiranja. Namesto ločenega upoštevanja posameznih kriterijev (npr. mir, družabnost) smo razkrili značilne enotnosti nasprotij (mir in živahnost, družbenost in možnost izolacije ipd.). Z vidika prostorske organizacije in oblikovanja fizične strukture mesta smo izpostavili kot vodilo *enotnost raznolikosti*. Na ta način smo zaobsegli najbolj značilne probleme pri oblikovanju mestnega okolja tedaj, ko manjka prva (pride do anarhičnosti) ali druga komponenta (pride do uniformnosti). Ob tem smo kritično zaostriili statično in (nedialektično) obravnavanje mesta v prostorsko fizičnih okvirih strnjene naselitve, namesto da bi ugotavljali procese povezovanja in odvisnosti oz. determiniranosti v vse širšem prostoru.

Kritično sem ocenil vsebinsko osiromašene predstave in raziskovanja, ki so *koncept razvoja* omejevale in izenačevale s konceptom *rasti*. Takšna praksa pa je v Jugoslaviji močno razširjena in prisotna kot nesporna še zlasti v demografiji, ekonomiji, geografiji in drugod. Namesto statične konceptualizacije in merjenja razvoja smo opozorili na to, da je potrebno razlikovati: količinsko spreminjanje posameznih indikatorjev, nadomeščanje enih indikatorjev z drugimi, spreminjanje stopnje odvisnosti med posameznimi indikatorji in med sklopi indikatorjev (sektorji), spremembe v determinacijski oz. pojasnjevalni vlogi posameznih ravni analize (individualni, lokalni, nacionalni ipd.) itd. Spremljali smo vpliv ekonomske razvitosti na dinamiko kulturnega razvoja in ugotovili, da postopoma upada. Čeprav je to ugotovitev treba še preverjati, se zdi vendarle pomembno že to, da prenehamo mehanično ponavljati, da ekonomska baza vpliva na družbeno nadstavbo, saj se s tem ustvarja videz, kot da gre za nekakšno nespremenljivo razmerje.

S posebnim zanimanjem preučujem tudi tematiko, ki bi jo lahko poimenoval *dialektika možnega in obstoječega*. Pri tem se mi zmeraj bolj potrjuje prepričanje, da ogromno izgubljam zato, ker *sproti* in na *vseh* področjih ter z *večjo konkretnostjo* ne razkrivamo tistega, kar šele nastaja in nakazuje možnosti za načrtno spodbujanje in preseganje obstoječega stanja. Namesto trezne razčlenitve številnih nerešenih vprašanj v odnosu med teorijo in prakso se iz dneva v dan vrstijo različne zaletavosti, za katere se šele po dolgotrajnih peripetijah ugotovi, da niso zadosti upoštevale

obstoječega stanja in so bile torej povsem idealistično zasnovane. Istočasno pa se dostikrat kaže prav konzervativen odnos do novosti, ki bodo očitno – kot je to informatika – revolucionirale nadaljnje razvojne procese. Namesto izjemne pozornosti, posebne obravnave in podpore tudi take primere nediferencirano postavljamo v splošne kalupe in s tem nujno zaostajamo v razvoju. Tu pa imamo torej opraviti s tisto značilno absolutizacijo določene (same po sebi lahko še tako dobre) ideje, ki preprečuje nujno fleksibilnost v procesu svojega uresničevanja in s tem tudi to uresničevanje samo.

Ali naše "družbeno ozračje" spodbuja ali omejuje uveljavljanje dialektike v družboslovnem raziskovanju?

Kot sestavina marksizma je "uradno" sicer sprejeta, vendar pa se zdi, da je prevladujoče ozračje v naši družbi bolj naklonjeno tistim "analizam" in "analitikom", ki se zaustavijo na ravni poenostavljenih prikazov socialne harmonije, kot pa tistim, ki razkrivajo notranja protislovja te družbe. Če razkrivaš protislovja, se to razume tako, kot da razgaljaš njene notranje slabosti, kar pa seveda "ni lepo" in zbujajo pomisleke o lojalnosti takšnega posameznika. S takšnim ravnanjem izražaš ali izzivaš nezadovoljstvo z obstoječim. S tem pa, neposredno ali posredno, krepiš sovražne sile, tj. tako notranje kot zunanje sovražnike. Po eni strani je kritična analiza obstoječega pogoj za mobilizacijo razvojnih možnosti; po drugi strani pa družbeno okolje ali prizadeti subjekti takšne analize in analitike – čim bolj so kritične, tem bolj – negativno ocenjujejo in sankcionirajo. Družbeno okolje torej ne bo prvenstveno reagiralo na strokovno ali znanstveno (ne)kvaliteto. V ospredju so interesi prizadetih. Če so to birokratsko-tehnokratski interesi, ki se uveljavljajo preko centrov koncentrirane družbene moči, je toliko bolj verjetno, da bo opravljeno družboslovno delo v javnosti razvrednoteno (še prej pa, da do njega sploh ne bo prišlo).

Bolj "sprejemljive" in zaželeno so tiste črno-bele razlage, ki vsa *protislovja* in probleme *izrinejo ven iz lastnega sistema*, potem pa jih avtorji kot tuje neusmiljeno napadajo. Četudi gre za zavestno pristranost in pačenje dejanskega stanja, se v takih primerih kar hitro vzpostavi lepo soglasje med omejeno agitpropovsko miselnostjo na eni strani ter karierističnim konformizmom takšnih piscev na drugi strani. Takšne obravnave doma ne delajo nobenih težav, ne povzročajo nobenih sitnosti, podpirajo "našo stvar" ter v celoti sprejemajo – z vrha določene – razvojne programe in usmeritve. Zato postanejo njihovi avtorji najbolj zaslužni in dobivajo visoka priznanja, pa čeprav (ali prav zato, ker) so protislovja in probleme lastnega okolja *bolj prikrivali, kot pa jih reševali*. To pa pomeni, da – v nakaznem smislu – kot družba in kot politični sistem spodbujamo in *nagradimo svoj lastni zastoj*. Posamezni družboslovci, ki sprejmejo to igro iz preračunljivosti ali včasih zaradi pritiskov in strahu, pa se s tem odrečejo svoji samostojnosti in se že kar naprej in nasploh poistovetijo s sistemom. S tem je "presežena" dialektika odnosov med delom in celoto, saj imamo tu opravka samo še z "monolitno celoto".

Vendar bi ob takšnem razmišljanju tudi sami zašli v enostranost, če ne bi upoštevali: *audiatur et altera pars!* Sociološko gledano je premalo, če določeno ravnanje le obsojamo, kritiziramo, recimo, kot subjektivistično. Niti vpleteni družboslovci niti vodilni politiki in vse njihove osebne lastnosti nam konec koncev ne morejo – vsaj ne v celoti – pojasniti vloge konformizma v določeni družbi. Poiskati je treba

tudi njegovo utemeljenost v objektivnih družbenih razmerah in ga pojasnjevati glede na spreminjanje le-teh. Že povojni razvoj naše družbe nam kaže značilna nihanja in obdobja, ko je konformistično ravnanje imelo večjo ali manjšo ceno – torej tudi povsem neodvisno od individualnih razlik. Podobno sta tudi emancipacijska in funkcionalna (učinkovitost) razlaga imeli bistveno različno “ceno” v posameznih obdobjih. Gre tudi za določeno objektivno razvojno logiko.

Za posamezna obdobja je bilo, npr., značilno, da so izrazito postavljala v ospredje *potrebo po enotnosti*, medtem ko so druga poudarjala *samostojnost* samoupravnih subjektov. Defektnost prakse je bila ravno v tem; da je delovala enostransko, in sicer izmenično v eni in v drugi smeri. Sledilo ji je tudi družboslovje, ki se zdi, da ni bilo dovolj usposobljeno, ali pa dovolj samostojno, da bi razkrivalo obe strani te razvojne dialektike prek horizontov danega časa in prostora.

S kopičenjem izkušenj v teku časa bi lahko pričakovali, da bo – prej ali slej – vendarle deloval “proces učenja”, da bo manj absolutizacij vsakokratnih idej, in da bo razvojno, dialektično mišljenje vse bolj izrivalo kapricioznost in voluntaristične eskapade na podlagi omejenih horizontov.

Kaj pa nas danes še omejuje v tej smeri?

Značilna se mi zdi že kar zelo razširjena fraza – “naš današnji *družbenopolitični trenutek*.” Simbolizira mi težnjo, ki je seveda povsem nasprotna dialektičnemu mišljenju, da misel in akcijo omejimo v najožje časovne in prostorske okvire. Če k temu dodamo še razbohoteno kraljestvo normativnega idealizma in vizionarstva, bi lahko prišli do sklepa, da živimo v dveh povsem različnih svetovih, ki ju loči velika praznina. Življenje za današnji trenutek je preveč omejena in bedna zamisel, da bi lahko kogarkoli mobilizirala, kaj šele, da bi revolucionirala “ljudske množice”. (Spomnimo se, za primerjavo, samo povojnega vzdušja, pa četudi je jasno, da ga danes ni mogoče obnoviti!). Splošne, vizionarske predstave o prihodnosti, socialistične vrednote in dolgoročni cilji pa so bodisi preveč odmaknjeni, ali pa kompromitirani. Tako njihova “izpraznjenost” kot njihova kompromitacija pa sta – vsaj do določene mere – že spet posledica dejstva, da smo jih obravnavali *preveč globalistično* ali celo grandomansko. Zato je bilo že naprej možno pričakovati, da bo pri soočenju z dejanskim stanjem prišlo do razočaranj. Čim manj smo bili realni (v smislu Leninove zahteve po *konkretno-zgodovinski analizi*), tem bolj smo s tem “dokazovali” njihovo neuresničljivost.

Karikirano bi rekel, da se tako srečujemo z dvema svetovoma, s svetom omejenosti in s svetom odtujenosti; obenem pa s praznino ravno v tistem vmesnem prostoru, ki *bi lahko nudil bogastvo spodbud* za smiselno in vsebinsko polno človekovo angažiranost. Prav tu pa vidim veliko potencialno vlogo družbenih znanosti. Le-te naj bi z nenehnim razkrivanjem možnega in nastajajočega dajale vse bogatejšo vsebino in motivacijsko podlago za nadaljnja razvojna prizadevanja. S tem bi prispevali tudi k temu, da revolucionarna misel ne bi zašla v nekakšno odrevenelost in postala žrtev svoje lastne tradicije.

Čeprav vas lahko štejemo za “zagretega” sociologa, vam bomo vseeno postavili tole vprašanje: Ali pri nas – poleg vseh drugih “izmov” – naletimo tudi na “sociologizem”?

Da, samo vprašanje je, koliko le-ta izraža pretencioznost samih sociologov, koliko pa je nasploh pričujoč v družbeni zavesti našega časa. Ker živimo v stoletju intenzivnih emancipacijskih in socialističnih gibanj, je razumljivo, da potiskamo v stran vse tisto, kar pomeni relativne stalnice in morebiti prihaja v navzkrižje s hotenji večine ljudi, da bi prevladali vse oblike socialno-razredne neenakosti. Kot sociologizem bi lahko razumeli predvsem tisto enostranost, ki se kaže v pretiranem poudarjanju *družbene determiniranosti* človekovega ravnanja, tako da leta zakriva – oz. se zaradi tega zanemarja – druge (biološke, psiho-fizične, ekološke ...) dejavnike.

Ob tem se pogosto spominjam, kako prepričljivo nam je profesor Kanoni, ko je pri predavanjih iz forenzične psihiatrije predstavljal svoje paciente, dokazoval, da v sodobnosti podcenjujemo biološke osnove človekove osebnosti.

V poenostavljenem razumevanju "libertističnega" delovanja in usmeritve lahko zapademo v idealizacijo, kot da lahko z družbenimi spremembami razrešimo vse človekove probleme. Za razliko od tega se spomnimo na Kardeljevo misel, da si konec koncev le človek sam ustvarja svojo srečo. Tudi klasiki marksizma so, npr., zelo trezno razločevali socialnorazredno ter individualno neenakost; dosledni humanizem se kaže kot naturalizem.

Smisel tega razmišljanja pa seveda ni vračanje v preteklost, temveč ravno nasprotno. Kolikor in kadar že lahko govorimo o "sociologizmu" (mogoče to niti ni najbolj primerna oznaka), odpiramo vprašanja, ali se nismo – tako v teoriji kot v praksi – toliko enostransko usmerili v strukturne spremembe in globalno-družbene razsežnosti, da ob tem zanemarjamo individualnost posameznega človeka, če le-ta presega grobe okvire makro-socioloških kategorij? Verjetno ni naključje, da se je strukturalizem pojavil kot močna teoretična usmeritev v nekaterih zahodno-evropskih državah, kjer se tudi marksistična misel prvenstveno spopada s temeljnimi protislovji in s strukturo kapitalistične družbe, z izstopajočo privatizacijo, z obstojem eksistencializma ipd. Podobno pa dejstvo, da gre pri nas za že izvedeno socialistično revolucijo, postavlja v ospredje bistveno drugačno vsebino (kar pa nekateri naši avtorji premalo upoštevajo). V nasprotnem primeru bi vse bolj zastajali in otrpnili v svojem lastnem shematizmu.

Z odmikom pozornosti od človeka k strukturam smo kot družba dostikrat postali slepi in neobčutljivi, celo grobo *ravnodušni* do tistih *posebnosti* in posameznosti, ki se niso vklapljale v nobeno od legitimiziranih kategorij. Obseg tega razhajanja in otopelosti sistema pa je obenem nesporno merilo njegove dehumanizacije. S splošnim programom družbene preobrazbe smo prevzeli in odvzeli legitimiteto akcije tudi tistim, ki v njem niso bili zajeti. Ob domnevi, da gre za univerzalno rešitev, se je še povečala ravnodušnost do "pozabljenih" in poslabšal se je njihov položaj. Kako da smo šele pred kratkim dobili zakon, ki, npr., ureja položaj duševno prizadetih?

Ob tem, ko ste napisali knjigo "Humanizacija mesta", ki ima sicer 378 strani, pa bi nas zanimala še kakšna spoznanja iz vaše raziskave, ki so ostala nezapisana in jih niste vključili v knjigo?

Tudi pri tem delu sem se spopadel z nekakšnim paradoksom: čim bolj sem spoznaval in se poglobljal v svoj predmet raziskovanja, tem več novih vprašanj se mi je zastavljalo, tem zanimivejše in pomembnejše zamisli so se mi porajale, obenem pa

sem se jim zaradi časovnih omejitev moral vse bolj neizprosno odpovedovati. Pri tem gre vsaj za dve različni vprašanji:

Po eni strani je res, kot pravijo nekateri kolegi, da je na določeni točki pač treba prekiniti, češ, saj tudi če bi imel več časa, bi spet ostalo še marsikaj nedorečeno itd. Tega se tudi sam zavedam in mislim, da gre pri tem celo za določeno temeljno vprašanje dialektike spoznavnega procesa. Še več, lahko celo kritično ocenjujemo tista dela, katerih avtorji bi želeli ustvariti vtis, da so od začetka do konca upoštevali vsa pravila in še zlasti, da so z zaključkom raziskave izčrpali tudi predmet svoje obravnave. Dejansko pa *spoznavni proces ne pozna takšnih absolutnih meja*. Tako ali drugače je obstajal že pred začetkom konkretne raziskave, pa tudi po njenem zaključku ostaja "odprt" in teče dalje. To sem poskusil nakazati tudi v knjigi. V njej sem konkretna spoznanja empirične raziskave na terenu predstavil sicer kot glavni del knjige, obenem pa vendarle tudi kot vmesno stopnjo ali vmesni člen med teoretičnimi izhodišči oz. razlago socialistične humanizacije in sklepnimi posplošitvami, ki so spet pojmovno-hipotetična podlaga za nadaljnje raziskovanje. V tem smislu je torej družboslovno *raziskovanje odprt proces*...

Ob tem pa je vendarle treba upoštevati še drugo resnico. Tako kot "vsaka stvar zahteva svoj čas", se zdi, da bi morali tudi raziskovalne naloge planirati v bolj realnih časovnih okvirih, še zlasti, kadar jih prevzemajo raziskovalci, ki imajo obenem tudi pedagoške in še razne organizacijske obveznosti. V nasprotnem primeru (in, recimo, kot to sociologi v metodološkem smislu pravimo, "pri nespremenjenih ostalih pogojih") trpijo sistematičnost, temeljitost in sploh kvaliteta rezultatov.

Verjetno je še najbolj ilustrativen naslednji primer. Mednarodno znan sociolog in antropolog slovenskega porekla Arthur Vidich (iz Kroke) je najprej dve leti živel v kraju, ki ga je raziskoval, da je lahko potem – kot soavtor – napisal delo "Small Town in Mass Society". Ta primer navajam zato, ker se zdi, da odstopa od prevladujočih predstav o "normalnem" ravnanju raziskovalcev pri nas, in sicer tako glede na čas kot glede na način izvedbe raziskave. Med našimi sociologi in politologi pogrešam več razumevanja in poskusov uveljavljanja takšnega kontinuiranega "terenskega raziskovanja". Med etnologi oz. socialnimi antropologi je to že splošno sprejeta metoda dela; pri nas jo najbolj vztrajno in uspešno uveljavlja Marija Makarovič, ki je daljši čas preživljala v neposrednem stiku z ljudmi v več vaških naseljih.

Tu se zdi, da smo precej prikrajšani tisti družboslovci, ki delujemo v okviru dinamičnih in relativno mlajših institucij, kot je FSPN, ki se še stalno preobražajo in širijo svojo dejavnost, kar nenehoma terja navzočnost in vključevanje večine sodelavcev. Logika institucionalnega delovanja je praviloma močnejša ter prevlada nad posebnimi potrebami in ritmom dejavnosti posameznih raziskovalcev.

V zadnjem obdobju raziskujete "teorijo in prakso mobilizacije razvojnih potencialov". Kaj vas je navedlo k raziskovanju te teme?

V zadnjih dveh letih smo imeli sociologi in politologi že več razprav o sedanjih kriznih razmerah, ki mislim, da so bile potrebne in koristne kot diagnoza današnjega stanja. Pri tem pa sem vendarle pogrešal določnejši odgovor na nadaljnja vprašanja, kot npr.: Kakšne so akcijske implikacije vseh teh razprav? Kaj storiti za preseganje sedanjega zastoja in celo nazadovanja?

Kot skupni imenovalac sedanje krize lahko upoštevamo neaktivirane materialne

in človeške sile (razvojne zmogljivosti). To pa je spet povezano z neustreznim sistemom spodbud in sploh z neustreznim načinom delovanja subjektivnih sil. Jugoslavija se ne more zanašati na naravne vire, tako kot dežele z nafto ipd., pač pa bi lahko bila njena prednost v tem, da bi do največje mere *mobilizirala človeško ustvarjalnost*. Tu pa spet naletimo na uganko, ki naj bi jo kritična analiza našega dosedanjega razvoja in načina njegovega usmerjanja čimbolj temeljito razjasnila. Zakaj prihaja do tega, da ravno v tistih pogledih oz. na tistih področjih, na katerih bi pričakovali naše "komparativne prednosti", razkrivamo največ zapletov in zastojev?

Koliko je, npr., stanovanjska politika v preteklih desetletjih spodbujala k temu, da bi se ljudje tudi sami čim bolj angažirali; koliko je nudila pomoč tistim, ki so si bili tudi sami pripravljeni pomagati? Koliko pa je navajala ljudi k temu, da so se postavili v vrsto in prekrizanih rok čakali, da jim bo "družba" rešila problem? Koliko je naša socialna politika mobilizacijsko delovala na ljudi v premagovanju socialnih problemov v njihovem okolju, ali pa je mogoče bil njen vpliv prej v nasprotni smeri, da jih je celo pasivizirala, npr. s tem, da je ustvarjala iluzije, da bodo vse rešile specializirane institucije in strokovne službe? Do vsakršne spontane pobude ter neformalnih oblik medčloveške pomoči in samopomoči je bilo pa zmeraj *veliko nezaupljivosti!*

Človek bi moral biti skorajda moralno ogorčen, ko primerjaš na eni strani grobo ravnodušnost, rutinizacijo in birokratizacijo dobro plačane dejavnosti številnih institucij, ki skrbijo bolj same zase kot za druge, na drugi strani pa čisti idealizem ter dobrodušnost in pristni občutek solidarnosti, ki ga, npr., odkrivam pri nekaterih naših študentih-prostovoljcih, ki se tudi dalj časa vključujejo v različne oblike "prostovoljnega dela z ljudmi". No, in da bo mera polna: takšna angažiranost mladih pravzaprav uradno niti ni bila zaželena, saj je niso niti spodbujali niti ji niso dajali ustreznih priznanj.

Kako ocenjujete vlogo družbenega planiranja eno desetletje po velikopotezni normativni opredelitvi? Koliko je njegovo delovanje utemeljeno na analitični podlagi, koliko pa izraža le določen voluntarizem?

Še enkrat se je pokazalo, da se tudi v treh desetletjih (pred novo normativno ureditvijo l. 1974) nismo dosti naučili. Pri tem mislim predvsem na to, da ni bilo upoštevano eno od izhodiščnih marksističnih spoznanj o materialno-ekonomski pogojenosti razvojnih procesov. Tako kot je "normativni idealizem" na široko obvladoval snovanje novega sistema planiranja, tako se danes v praksi vse bolj razkriva njegova dejanska nemoč. Hotenje, programiranje in odločanje brez ustrezne analitične podlage, ki upošteva objektivno delujoče determinizme razvojnih procesov, ostanejo le potrdilo političnega voluntarizma, ki se razblinja v spopadih s stvarnostjo.

Vse kaže, da je še močno navzoča iluzija, da lahko odločamo, planiramo in na sploh obvladujemo razvojne procese tako, kot je naša volja, ki jo izrazimo v pravnem redu in posameznih predpisih ipd. Takšne iluzije še v veliki meri prekrivajo razlike med odločanjem in dejanskim (ne)obvladovanjem družbenih sprememb. Prišli smo v položaj, ko na vseh ravneh sicer zelo *veliko "odločamo"*, življenje pa teče *po svoje* naprej!?

Preseneča me to, da takšno protislovje odločujoči dejavniki sprejemajo tako lahko, kot da gre za nekaj, kar je samo po sebi razumljivo. Premalo ga upoštevajo kot izziv za poglobljeno analizo vzrokov, ki bi obenem nakazala vrsto bolj ali manj

zahtevnih, kratkoročnih in dolgoročnih ukrepov, s katerimi bi učinkovito posegli v razreševanje tega protislovja.

Kakšna pa je pri tem dejanska in potencialna vloga družbenih znanosti?

Tudi tu naletimo na številna protislovja. Po eni strani največ pozornosti namenjamo uveljavljanju samoupravnega odločanja in planiranja, po drugi strani pa takšne znanstvene discipline, kot sta politologija in sociologija, nimajo skorajda nikakršne praktične, operativne vloge. Sledi nadaljnje vprašanje: Zakaj? Ali zato, ker v družbenopolitični praksi ni razumevanja? Ker je "praksa" preveč samozadostna in vsevedna? Ker se zanaša prvenstveno le na politično moč, zanemarja pa znanje in strokovnost? Kolikor gre za to, da se odločujoči niti ne zavedajo, kaj je bilo že doseženo v okviru posameznih družboslovnih disciplin in bi lahko uporabili tudi v konkretnih razmerah pri nas?

Ostaja pa še drugi sklop vprašanj, ki zadeva samo družboslovje. Koliko je sedanja neobvladljivost družbenih sprememb izraz in posledica dejstva, da niti v spoznavnem procesu še nismo presegli izrazite fragmentarnosti? Ali bi dejanska uporaba spoznanj, do katerih so že prišli po posameznih družboslovnih disciplinah, občutno povečala obvladljivost družbenih sprememb, ali (koliko pa) bi bolj spravila v zadrego same družboslovce? Ali ne bi poskusi uporabe družboslovnih izsledkov z vso ostrino trčili v razbohoteni verbalizem, v ohlapno, splošno "filozofiranje" o samoupravljanju ter o našem družbenopolitičnem sistemu, na impresionistično zasnovane razlage, ki pa si ena drugi nasprotujejo ipd.?

Ne glede na to, kako bi odgovorili na gornja vprašanja, pa je nesporno naslednje: intenziviranje povezanosti in prizadevanj za nenehno vključevanje družboslovnega raziskovanja ter za utrjevanje bolj poglobljene analitične usmerjenosti kot sestavine procesov odločanja in planiranja bi prej ali slej rodilo sadove na obeh straneh. Če gre sedaj še za večja razhajanja med teorijo in prakso, lahko pričakujemo, da bi intenzivnejša konfrontacija razkrila slabosti in pospešila njihovo odpravljanje na eni in drugi strani.

Zato pa je nesprejemljivo, da med dokumenti dolgoročnega programa "stabilizacije" ne najdemo tudi sociološke in politološke analize. Spet gre za podobno ozkost, kot jo poznamo že iz dosedanje zasnove in prakse planiranja: planiramo vse drugo, samo tisto, kar sicer razgllašamo za najpomembnejše, tj. razvoj sistema samoupravljanja, prepuščamo *politični intuiciji*! Če že imamo velika pričakovanja, da bomo na znanstveni podlagi in z (načrtnim) delovanjem vodilnih subjektivnih sil odločilno obvladovali smeri in dinamiko nadaljnjega socialističnega razvoja, kako da potem vse to puščamo ob strani v trenutku, ko je, bolj kot je bilo kdajkoli, očitno, da razvojnih procesov dejansko ne obvladujemo?

Pred časom ste se že zavzemali za to, da bi se bilo treba pri nas bolj diferencirano in premišljeno – ne pa kar en bloc – spopadati z razvojno problematiko. Tako naj bi bolj razločevali, v katerih primerih bi, npr., lahko dosegli razvojni cilj le z velikimi materialnimi sredstvi, kdaj pa je uresničitev cilja preprosto odvisna od pobude oz. odločitve vodilnih organov ipd. V današnji krizni situaciji se zdi takšno razlikovanje še bolj pomembno. Ali nam s konkretnim primerom lahko pokažete, kaj bi brez večjih težav spremenili?

Ker toliko poudarjamo pomen samoupravljanja, pa vzemimo vprašanje: Kolikšen je *vpliv potrošnikov* in koliko je količina njihovega vpliva odvisna od sedanjega načina njihove organiziranosti in delovanja? V sociologiji je nesporno, da je (skupna) količina vpliva konec koncev odvisna od stopnje povezanosti preučevanih subjektov. V politiki je sicer enako spoznanje izraženo kot "divide et impera". V marksizmu je spoznanje o pomenu povezanosti za moč delavskega razreda izražena na brezštevilnih mestih (Proletarci ... združite se!). Kako pa je z nami kot potrošniki?

Že dolgo poznamo *potrošniške svete*, ki naj bi zagotovili potrebni vpliv za zaščito interesov potrošnikov, vendar pa je njihovo delovanje omejeno le na lokalne okvire in torej neusklajeno, v bistvu *atomizirano*. V odnosu do velikih proizvodnih in sploh gospodarskih organizacij, ki obvladujejo obsežna tržišča v regionalnem, nacionalnem ali mednarodnem merilu, so komaj omembe vredni pritlikavci. Konkretne intervencije enega od njih, npr. v krajevni skupnosti XY, ne more kaj dosti prizadeti in vplivati na (ne)solidnost proizvajalca in trgovine.

Kje je torej ključ ali skrivnost te protislovne situacije, in kaj je mogoče storiti, da bi povečali vpliv potrošnikov? Verjetno nismo preprosto spregledali potrebe in možnosti, da bi se tudi potrošniki *povezovali v širšem prostoru*? Ali je v ozadju bojazen birokratiziranih centrov moči, da bi izgubili svoj monopolni položaj, pa se rajši opirajo na politiko "deli in vladaj"? Ali je samoupravna integracija proces, ki je mogoč in potreben samo znotraj produkcijske sfere?

Že razpoložljive mednarodne izkušnje potrjujejo, da je povezovanje potrošnikov na nacionalni ravni (vključno s potrebno informacijsko infrastrukturo, s časopisi, včasih celo laboratoriji za testiranje proizvodov ipd.) nedvomno *povečalo njihov vpliv in učinkovitost* njihovih intervencij in s tem kvaliteto zadovoljevanja njihovih potreb. Kdo torej obvladuje možnost, da bi izboljšali nezadovoljlivo "kvaliteto življenja" naših potrošnikov in v imenu kakšnih "višjih" interesov?

Včasih govorimo o "življenju v slikah". Vi pa ne slikate, ampak se ukvarjate s pojmi, teorijami ... Ali bi nam torej lahko na svoj način pokazali, kako prevajate utrinke iz vsakdanjega življenja v splošne koncepcije?

Vzemimo koncept: patriarhalizem, patriarhalnost, patriarhalni način življenja. V Novi Gorici (sicer pa tudi v Ljubljani in drugod) sem opazil, da ljudje na vhodnih vratih na različne načine označujejo, kdo stanuje v posameznih družinskih stanovanjih, kot, npr., Novak Janez ali samo Novak, ali Novak Janja in Boris ipd. Moja hipoteza je bila, da ne gre le za naključne razlike, temveč da način označevanja izraža stopnjo patriarhalnosti posameznih družin. Kot najbolj "čiste" primere patriarhalnosti sem štel tiste, ko je bil na vratih napisan le priimek in ime očeta, kar naj bi torej bolj ali manj točno ustrezalo tradicionalni predstavi o družinskem poglavarju. (Mimogrede rečeno – o družinskih poglavarjih so še nedavno tega povpraševali tudi ob raznih statističnih in drugih popisih. Danes se zlasti mladi le še nasmehnejo ob takšnem vprašanju.)

Če smo tako prišli do – četudi lahko rečemo obrobne – indikatorja stopnje patriarhalnosti, smo si lahko potem zastavili še vprašanje, kako se ta pojav v času spreminja. Tudi v tem pogledu smo imeli hipotezo, da se bo patriarhalizem manj pogosto pojavljal pri mlajših kot pri starejših generacijah. Ko smo pregledali večje število vhodov v stanovanja v najnovejših stanovanjskih blokih in potem posebej

v najstarejših blokih (glede na to se razlikuje tudi starost stanovalcev), smo ugotovili, da gre za statistično pomembno razliko. V novih blokih je bilo relativno dosti več primerov, ko je bil napisan samo priimek, v starejših pa več primerov, ko je bil napisan priimek in ime enega člana družine (praviloma očeta oz. moža). Znaki patriarhalizma so tudi bolj pogosti pri stanovalcih z nižjo stopnjo izobrazbe.

Ker že dobri dve desetletji delujete kot sociolog-raziskovalec, ste se gotovo dokopali tudi do delovnih izkušenj in spoznanj, ki pogojujejo (ne)uspeh te dejavnosti v naših razmerah?

Opozoril bom na nekaj, čemur se zdi, da namenjamo premalo pozornosti, in sicer na vključenost raziskovalcev v tista družbena okolja in sfere družbenega življenja, ki jih nameravajo pojasnjevati. Gre za določeno odtujenost med subjektom in objektom družboslovnega raziskovanja, ki se pojavlja, npr., v dveh značilnih oblikah. Teoretične razprave se dostikrat niti v najmanjši meri ne opirajo na že dosežena spoznanja empiričnega raziskovanja. Posamezni "teoretiki" se čutijo povsem samozadostne in lagodno podajajo svoja lastna "izvajanja", ne da bi šteli za svojo profesionalno in moralno obvezo, da svoje zamisli vsaj v mejah konkretnih možnosti tudi empirično preverjajo in utemeljujejo.

Tako se še naprej podaljšujeta – za družboslovje značilna – ohlapnost in subjektivizem, ki onemogočata večjo kumulativnost spoznanj. Izsledki empiričnih raziskav ostanejo – vsaj v tem pogledu – neizrabljeni, teorija pa se s tem odreče tako zavrnilnim izzivom kot empiričnim potrditvam in v svoji spekulativnosti nujno zostaja. Drugo ločnico ali obliko odtujenosti opažam med raziskovalci, ki sicer tudi empirično raziskujejo, vendar pa niso tudi sami neposredno povezani in vključeni v dogajanje na danem predmetnem področju. Vprašanja, ki jih zastavljajo (npr. v anketah), dostikrat niti ne izražajo dejanskih razmer niti ne dopuščajo, da bi le-te prišle do izraza v naprej določenih kategorijah. Posameznim družboslovcem – če rečem nekoliko karikirano – postaneta dnevni časopis in televizija glavni vir informacij in stik, ki ga še imajo z življenjsko problematiko ljudi.

Osební življenjski svet raziskovalca je v nekaterih pogledih sicer enak, v drugih pa je zelo različen od vprašanca. Za posledice, ki temu sledijo, pa ne vidim skoraj nobenega zanimanja. Čim večje so razlike v družbenem položaju (življenjskih in delovnih razmerah) raziskovalca in tistih, ki so predmet njegovega preučevanja, tem pogostejše prihaja do raznih enostranosti in popačenih predstav o dejanskem stanju. Tu je nevarnost, da bi ravno specifične potrebe in interesi fizičnih delavcev ostajali zakriti. Upam, da bomo z večjo ozaveščenostjo o pomembnosti teh vprašanj dosegli potrebne spremembe.

Kot nam je znano, aktivno sodelujete v pripravah posvetovanja "Stanje in razvoj družbenih znanosti v Sloveniji", ki ga prirejata Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Raziskovalni inštitut FSPN. Kaj bi nam lahko povedali o tem?

Na pobudo glavnega tajnika SAZU, akademika dr. Jožeta Goričarja, ki je tudi predsednik pripravljalnega odbora, smo se lotili ene od najpomembnejših nalog pri usmerjanju družboslovja v SR Sloveniji. Gre za to, da se ne utopimo v opravljanju tekočih nalog, saj bi – po bolj ali manj rutiniziranih postopkih – samo še dodajali nove in nove raziskave. Bolj kot raziskava še ene – katerekoli si že bodi – posamezne

teme je po dveh do treh desetletjih obstoja večine družboslovnih disciplin v SR Sloveniji pomembno to, da pripravimo celovito in kritično oceno njihovega razvoja ali zaostajanja.

Tu pa že takoj naletimo na vprašanje, kakršno je, npr.: Po kakšnih kriterijih naj presojamo razvitost in dinamiko razvoja posameznih disciplin? Ali lahko vse ocenjujemo z enakimi merili? Kaj je pri tem najpomembnejše v ožjem, vsebinskem (pojmovno-teoretičnem in metodološkem) smislu, kaj pa z vidika infrastrukture znanstveno-raziskovalnega delovanja in – ne nazadnje – še glede na učinke tega delovanja, tj. zlasti uporabe rezultatov v praksi? Če upoštevamo pogosto navajano stališče, da mora usmerjanje razvoja celotne družbe temeljiti na znanosti, smo lahko tem bolj presenečeni, ko v konkretnih primerih ugotavljamo, da danes še niti na znanstveno-raziskovalnem področju ne obvladujemo najrazličnejših naključnosti in partikularizmov. To se je v polni meri pokazalo, npr., pred tremi leti, ko so bili sprejeti srednjeročni plani (financiranja) raziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji, potem pa spet izrazilo v lanskem letu, ob nesoglasjih glede usmerjanja raziskovalne dejavnosti do leta 2000.

Vse kaže, da se je torej treba spoprijeti z zares temeljnimi vprašanji razvoja znanosti in družbe. Zato smo se opredelili, da naj tudi posvetovanje na SAZU ne bo le še eno od številnih posvetovanj, ki ostajajo na površini obravnavanega predmeta. Pritegnili smo vrsto najuglednejših družboslovcev, ki bodo povzeli in ocenili razvoj posameznih disciplinarnih področij. Ob tem bomo v nekaj prispevkih preučili tudi skupna vprašanja, ki zadevajo razvoj družboslovja in znanstvenega delovanja pri nas. Da bi dobili popolnejši pregled nad dejanskim stanjem, smo s pomočjo asistentov- stažistov, ki delujejo v Raziskovalnem inštitutu FSPN, opravili nad 100 intervjujev s priznanimi družboslovci. Upam, da bomo lahko vsaj svoja temeljna pričakovanja tudi dejansko uresničili.

Nedavno tega je bila v Portorožu osnovana sekcija za sociologijo družbenega razvoja in družbenega planiranja v okviru Jugoslovanskega sociološkega združenja. Ali bi nam – kot njen predsednik – povedali kaj o njegovem programu in načrtih, ki jih imate v zvezi s tem?

Za delovanje te sekcije je med sociologi res veliko zanimanje, saj se je prav za sodelovanje v njej priglasilo relativno največje število članov. To je po svoje razumljivo, saj zajema izredno široko delovno področje. Sociološko problematiko razvoja bomo obravnavali na dva načina. Po eni strani bomo sami prirejali razprave o osrednjih vprašanjih teorije in prakse in o metodoloških vprašanjih pri raziskovanju razvojnih procesov, po drugi strani pa se bo ta sekcija povezovala z drugimi in skupno z njimi spodbujala posploševanje in sintezo ožjih spoznanj, ki pa jih bomo postavljali v najširši spoznavno-teoretični kontekst marksistične dialektike. Enako pomembna bodo seveda tudi prizadevanja za operacionalizacijo v smeri od splošnega k posebnemu.

Povezovanja raziskovalcev iz vseh republik ne štejem le za nekakšno tehnično-organizacijsko vprašanje. Najprej sicer pričakujem, da bomo zagotovili dosti hitrejše kroženje in sploh dostopnost informacij. Že prvo srečanje nam je potrdilo, da deluje v Jugoslaviji vrsta institucij in posameznikov, ki preučujejo določene razsežnosti razvojnih procesov, vendar pa rezultati njihovega dela širšemu krogu niso znani. Prav pojasnjevanje determinant (neenakomernega) družbenega razvoja pa

še posebej zahteva, da tudi svoje raziskovalne akcije ne omejujemo na posamezne republike, temveč da zaobsežemo celoten razpon razlik v stopnji razvitosti teritorialno-druženih enot.

Kot prvo temo bomo obravnavali tisto, kar se zdi danes najpomembnejše, da bi presegli sedanjost razdvojenost makrosociološke teorije in empiričnega raziskovanja, tj. teoretični koncept razvoja, njegovo operacionalizacijo ter vprašanja, ki zadevajo uporabo relevantnih razvojnih indikatorjev za merjenje stopnje razvitosti in dinamike razvoja. Pojasnjevanje takšnih vprašanj bo lahko različnim institucijam neposredno koristilo v praksi (npr. kulturni skupnosti kot metodološka podlaga za natančnejše spremljanje in usmerjanje kulturnega razvoja; podobno tudi dejavnikom na področju zdravstva, izobraževanja idr.). Skupaj s politologi bomo poskušali ugotoviti možnosti merjenja in pojasnjevanja političnega razvoja.

Pri nadaljnjem delu bomo poskušali dokaj spekulativne in nedoločne razprave o vlogi subjektivnega dejavnika v razvoju postaviti na objektivizirano podlago in si prizadevati, da bodo sociološka spoznanja v večji meri vplivala tudi na vsebino in selektivnost pri zbiranju statističnih in drugih informacij. Vseskozi pa bomo poskušali biti odzivni tako na razvojno problematiko v naši praksi kot na novosti in dognanja sociologije v mednarodnem merilu.

Znano nam je, da si kot profesor na dodiplomski in podiplomski ravni že dalj časa prizadevate, da bi študente bolj vključevali v raziskovalno delo. Povejte nam kaj o svojih izkušnjah in tudi o tem, s kakšnimi ovirami imate opraviti pri tem?

To je res eno od vprašanj, ki jih večkrat načenjam, in sicer iz številnih razlogov. Naj le bežno opozorim na nekatere. Čeprav ni najpomembnejše, naj omenim, da me najbolj moti kar nekakšno trajno neskladje med programi ter dejansko prakso. Če pa se nam to že dogaja, potem bi lahko pričakovali vsaj eno ali drugo od naslednjega: ali se bomo bolj poglobili v problem, razkrili odločilne vzroke in se spopadli z njimi (pa četudi bi to delali po večletnem programu), ali pa se bomo umaknili, ker je problem preveč zahteven, da bi ga lahko razrešili. Po logičnem sklepanju bi lahko rekli: *Tertium non datur!* Toda dejansko ne pride niti do prvega niti do drugega, temveč se stanje iz preteklosti podaljšuje še naprej.

Vključevanje študentov v raziskovalno delo je še posebej pomembno v (novejših) družboslovnih disciplinah, kjer je več ohlapnega verbalizma in še niso uveljavljena *rigorozna merila profesionalne kulture*. Toda pri tem smo še premalo preučili finančne, kadrovske, tehnične, informacijske in druge pogoje za to, da bi lahko dosegli potrebne spremembe. Materialne omejitve bodo nedvomno še zelo odločilne, toda z jasnejšo predstavo o pomembnosti in prioriteti posameznih nalog, z boljšo organizacijo in dostopnostjo že razpoložljivih informacijskih virov, s povečanjem stopnje izrabe rezultatov in podatkov iz že opravljenih raziskav ipd., je vendarle tudi v današnjih razmerah mogoče razvijati vsaj do določene mere ustreznejšo infrastrukturo, ki bi omogočala tudi širše vključevanje študentov v raziskovalno delo.

Kaj pa vaša dejavnost v mednarodnem merilu – čemu se predvsem posvečate v zadnjem času?

Septembra 1983 smo imeli že drugi poljsko-jugoslovanski sociološki seminar (prvi je bil na temo "Družbena struktura in razvoj mesta" tri leta pred tem v Ljubljani),

na katerem smo obravnavali temo "Samoupravljanje in planiranje v mestnih skupnostih". S tem smo uresničili, vsaj kot prvo fazo, pobudo, ki sem jo dal pred časom, namreč pobudo za intenzivnejše sodelovanje s poljskimi sociologi. Sicer pa predvidevamo, da bo to sodelovanje, celo v razširjenih mednarodnih povezavah, teklo še naprej. Sedaj pripravljamo v okviru Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj knjižno izdajo prispevkov udeležencev obeh dežel v angleščini. Na tej podlagi bomo omogočili širšo mednarodno obravnavo te tematike v okviru raziskovalnega komiteja za urbani in regionalni razvoj v Mednarodnem sociološkem združenju.

Vzporedno s tem sem prevzel obveznost, da v imenu istega komiteja in v sodelovanju s sociologi iz Sovjetske zveze pripravljam mednarodno znanstveno srečanje, ki naj bi obravnavalo problematiko urbanega in regionalnega razvoja. Le-to bo predvidoma v znanem znanstvenem središču, kjer deluje zelo dinamična enota Sovjetske akademije znanosti, tj. v Novosibirsku.

Ravno sedaj pa začnemo tudi obsežnejšo mednarodno raziskavo o problemih rasti in razvoja največjih mest sveta. Raziskava (pobudo zanjo je dal Komite za socialno ekologijo) je zelo ugodno sprejeta, UNESCO pa je njeno izvedbo tudi materialno podprl. Pričakujemo, da bomo z angažiranjem priznanih družboslovcev z vsega sveta zbrali pomembne izkušnje in prišli do novih spoznanj o tem, kako obvladati za sedaj še neobvladljivo stihijo urbane rasti v kapitalističnih in tudi v socialističnih državah. Ta vprašanja se vsebinsko navezujejo tudi na temo, ki jo bo maja letos v Frankfurtu obravnaval Raziskovalni svet (Research Council), tj. vrhovni organ in predstavnik vseh raziskovalnih komitejev, ali če bi rekli bolj po naše – sekcij Mednarodnega sociološkega združenja. V mislih imam temo "sociološki problemi ničelne rasti", ki jo bomo obravnavali sicer kot skupno temo, vendar iz različnih zornih kotov in verjetno tudi idejnih izhodišč.

Aprila bomo sodelavci Centra za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij pripravili srečanje raziskovalcev iz večjega števila dežel vzhodne in zahodne Evrope, ki sodelujejo pri mednarodno koordiniranem projektu o ekonomskih spremembah in planiranju na lokalni ravni v krizni situaciji. To delovno srečanje bo v Ljubljani in v Titovem Velenju, ker bomo na njem predstavili tudi nekatera naša spoznanja iz projekta "Velenje 2000".

Ker se ukvarjate s sociologijo lokalnih skupnosti, bi nas zanimalo, ali to dejavnost kako navezujete tudi na kraj, iz katerega izhajate – tj. na Žiri? Ali vaš rojstni kraj pušča kakšne sledove v vašem delovanju?

Na to vprašanje bi lahko zelo različno odgovoril, glede na to, kako razumem ta stik z domačim krajem. Če bi pri tem imel v mislih neposredno in pogostejšo ali vsakdanjo povezanost z življenjem v kraju, bi moral priznati, da takšne povezave z Žirmi že dalj časa nimam. Če pa pomislim na svoje zgodnje doživljanje domačega okolja in tudi še na kasnejše spremljanje njegove rasti, bi rekel, da mi – tudi kot kontrast današnjemu mestnemu življenju – pomeni bogato in dragoceno življenjsko in sociološko izkušnjo. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekel, da sem že v mladih letih v mikro-sociološkem kontekstu podoživljal družbeni razvoj v več "družbenoekonomskih formacijah". Verjetno nobena mlajša generacija ne bo več imela priložnosti, da bi neposredno doživljala tako različne etape zgodovinskega razvoja.

V tamkajšnjem okolju sem spoznaval še klasično patriarhalno kmečko življenje z značilnimi navadami in običaji, naturalno kmečko gospodarstvo, ostanke stare vaške srenje, socialno razslojenost vasi; materialni položaj ter način življenja in delo hlapcev, dekel, bajtarjev, gruntarjev ipd. Razvija se čevljarska obrt, trgovina z lesom, kontrabant, bogatenje posameznih družin, "akumulacija kapitala", popolna politična razcepljenost kraja, čevljarski mojstri v zadruge, nekateri sami razvijajo že pravo industrijo, iščejo nova tržišča – prodajajo v Tuzlo in drugam, delavci se organizirajo, štrajkajo, pride vojna, partizani, začasna osvoboditev že 1943. leta, prvi narodnoosvobodilni odbor na Gorenjskem, rekvizicije, ekspropriacije, kolektivizacija, kmetijska zadruga, NAPROZA (nabavno prodajna zadruga), DUR (delavsko-uslužbenska restavracija), tovarna obutve, ukinitve občine, vsi gradijo hiše, delavec zaradi zemlje izgubi otroške doklade, dekleta na učiteljske – v službo pa nikar v Žiri – nimaš avtoritete, študentje posežejo v kulturo, radio Žiri, v Kanadi ni bilo snega – zato v Alpini težave, hiše so sezidane – čevljarji – slikarji, Mauser razstavlja v New Yorku, Tokyu; kulturni animator – Žirovski občasnik, Alpina ski pool ..., v Moskvi niso pristali na višje cene itd.

Nekateri utrinki iz preteklosti so že sami po sebi sociološko instruktivni. Kot celota pa sem prepričan, da tako mene osebno kot tudi našo sociologijo opominjajo, da smo preveč *zanemarili zgodovinske razsežnosti* družbenega življenja. Sociologija se ne sme odreči tej naši preteklosti in čakati na zgodovinarje. Res pa je, da bomo komajda še lahko ujeli zadnje žive priče določenega načina življenja. Povsem *neopazno so že izginili*: hlapci in dekle, pa tudi služkinje, pa gospodinjske pomočnice itd. Ni nam žal, da izginjajo, vendar pa bomo novim generacijam brez vsakršnih študij, ki bi spontano spremljale takšne spremembe, toliko težje pojasnili pomen in razsežnosti takšnega emancipacijskega procesa.

V Žireh pa smo prav v zadnjem času – poleg čevljarjev, slikarjev, kulturnikov, informatorjev – dobili tudi zbiratelje in analitike, ki bodo v sodelovanju s strokovnjaki vsaj deloma zapolnili vrzel, ki smo jo nakazali. Ob tem pa nas čakajo še novi izzivi, ne samo pogled nazaj, tudi pogled naprej. Sedaj, ko so si Žirovci, lahko bi rekel, kot znani garači, na zavirljivo visoki ravni večinoma že uredili stanovanjsko vprašanje ipd., sedaj še bolj stopajo v ospredje nove vrednote, kultura, zanimivi prodor Žirovskega občasnika; v Etiketi je umetniško likovno oblikovanje postalo že pomembna sestavina proizvodnega procesa itd.

No, ob zaključku pa še tole: Kaj pripravljate za objavo v letošnjem letu ali v bližnji prihodnosti?

Založba Delavska enotnost bo letos izdala mojo knjigo "Družbene spremembe in razvoj", v kateri predstavljam spoznanja večletnega raziskovanja teorije in prakse (usmerjanja) razvojnih procesov pri nas. Temu naj bi sledilo delo pri SAZU, v katerem bom obravnaval razvoj družbenih znanosti in njihovo vlogo v razvoju jugoslovanske družbe. Tudi tekst "Sociologija lokalnih skupnosti" nameravam pripraviti za celovitejšo knjižno izdajo.

AVTONOMIJA IN (DEZ)INTEGRACIJA V POSTSOCIALISTIČNIH PREOBRAZBAH

Tekst se opira na današnje in na nekatere zgodovinske izkušnje iz območja prejšnje Jugoslavije. Jedro post-socialističnih preobrazb lahko razkrivamo v spreminjanju razmerja med avtonomijo teritorialnih (sub)sistemov, skupin in posameznikov na eni strani ter njihovo – z vrha določeno – enotnostjo (integracijo) na drugi strani. Ekonomska kriza je privedla do delegitimizacije hegemonije, ki je bila vzpostavljena na podlagi vizionarskega programa o socialistični družbi ter v spopadanju z zunanjim sovražnikom. Tudi v Zahodni Evropi se je izčrpal teritorialni ekspanzionizem; to pa je zmanjšalo ogroženost manjših narodov in s tem povečalo težnje k političnemu osamosvajanju ožjih teritorialnih identitet. Pri tem se je izkazalo, da niti etnično "bratstvo" nima (več) pomembnejše integrativne vloge, ker praviloma vključuje težnje k dominaciji večjega naroda. Prihaja do re-teritorializacije in homogenizacije, ki pa je lahko le prehodna oblika redistribucije politične moči, saj je v nasprotju z dolgoročnimi razvojnimi trendi k vse večji (etnični) diversifikaciji in globalizaciji. Krepitev subnacionalne avtonomije je pogojena s hkratno krepitevijo supranacionalnih omrežij. Oboje pa izpodkopava dosedanje hierarhično teritorialno organizacijo, ki jo je obvladovala "avantgarda delavskega razreda".

* * *

Author is drawing on the present and on some historical experiences from the area of the late Yugoslavia. The core of the post-socialist transformation concerns the changing relationship between autonomy of territorial (sub)systems, groups and individuals at the one hand and their unity (integration) – which was determined from above – at the other hand. Economic crisis resulted in delegitimization of the hegemony, which was established on the basis of the visionary programme of socialist society and in conflict with the external enemy. Also the territorial expansionism in western Europe exhausted itself; this implies a declining threat to the small nations and generally increasing assertiveness of narrower territorial identities. It turned out that ethnic "brotherhood" (always involving the problem of "big brother") did not have any important integrative role. The tendency represent a transitional form of redistribution of political power; in the long-term perspective it diverges with the trend toward increasing (ethnic) diversification and globalisation. Strengthening of the sub-national autonomy is conditioned by simultaneous spread of supranational networks. Both tends to erode the hierarchical territorial organisation which was dominated by the "avant-garde of the working class".

Avtonomija, integracija, teritorialna organizacija, ekspanzionizem, etnična diversifikacija, bizantinizem, panslavizem

Uvod

V tem tekstu bom poizkušal pojasnjevati nekatere spremembe in nasprotja, ki zadevajo teritorialno-politično organizacijo v kontekstu "postsocialističnih" preobrazb. Kot njihov skupni imenovalec bom upošteval spremembe v protislovnem razmerju med težnjo k avtonomiji in k integraciji. Še zlasti na podlagi izkustva z območja bivše Jugoslavije.

Ker z razpadom "socializma" (bolj) spontano prihaja na površje spet zgodovinska dediščina iz "predsocialističnega" obdobja, pa bom v to analizo vključeval tudi nekatere zgodovinske retrospektive. Pri tem pa nas vseskozi spremlja vprašanje, kako in zakaj se težnja k enotnosti (integraciji) izrodi v centralizem in težnja k avtonomiji v avtarkizem. Dolgoročne razvojne perspektive nam ne zagotavlja niti avtonomija s teritorialnim izdvajanjem, ki vsiljuje notranjo homogenizacijo, niti integracija na podlagi dominacije.

Delegitimizacija hegemonije in osamosvajanje subsystemov

Sedanjšega "izbruha" manjših teritorialnih (političnih, etničnih in kulturnih) identitet ni mogoče pojasnjevati le, ali predvsem, kot izraz nekakšne *iracionalnosti* in vračanja v 19. stoletje. Torej ne moremo sprejeti razlage, ki jo je ponudil švicarski politolog Dušan Sidjanski (1991), češ da gre v Jugoslaviji le za prehod iz ene ideologije 19. stoletja (marksizma) v drugo ideologijo 19. stoletja (nacionalizem) in da gre torej nasploh za nazadovanje. Tudi drugi evropski in ameriški odzivi na "jugoslovansko krizo" so izpostavljali predvsem obžalovanje zaradi regresije v odnosu do tistega kar je že bilo doseženo, t. j. določeno poenotenje v političnih okvirih jugoslovanske države (ali Sovjetske zveze).¹¹⁰ Pri tem se zanemarljivo dejstvo, da razvoja in razvitosti ne moremo ocenjevati le na podlagi stopnje (in teritorialnega "dometa") integracije; enako teže ima tudi vprašanje avtonomije subsystemov, ki so – tako ali drugače – medsebojno povezani. Korak nazaj z vidika integracije (ki temelji na dominaciji) je lahko hkrati korak naprej z vidika individuacije sestavnih delov takšnega teritorialno-političnega sistema.

Sedanje dogajanje v prostoru bivše Jugoslavije (kjer gre za največjo raznovrstnost na najmanjšem območju evropske celine) in Sovjetske zveze lahko bolj ustrezno interpretiramo kot prehodni proces *prestrukturiranja in teritorialne redistribucije* oblasti. V tem smislu ima torej svojo razvojno-zgodovinsko utemeljenost. Vsakršno prehajanje takšnih *prehodnih* okvirov pa se seveda zlahka sprevrže tudi v svoje nasprotje in vodi v reteritorializacijo in balkanizacijo (v smislu fragmentacije), ki lahko blokira nadaljnji razvoj.

Dejanski ali namišljeni "zunanji sovražnik" je dajal legitimiteto hegemoniji znotraj socialističnega bloka ter znotraj jugoslovanske federacije in s tem omogočal enotnost na podlagi notranje homogenizacije (z omejevanjem raznovrstnosti in subsistemske avtonomije). S tem pa je nujno prišlo do ekonomske stagnacije, ki je postopoma vodila v delegitimizacijo političnega vodstva znotraj države kot tudi do oslabitve njegovega položaja v mednarodnem merilu.

¹¹⁰ Podpora "enotnosti" jugoslovanske države je v začetni fazi privedla celo do tega, da je de facto pomenila podporo (ali vsaj nekakšno "potuho") zveznim institucijam, ki so si dovolile tudi vojaški poseg v Sloveniji in na Hrvaškem. Značilneje npr., da so bili najprej sprejeti celo ukrepi (v Evropi in ZDA), pri katerih niso razlikovali med napadalcem in napadenimi.

Zato se je nujno povečala njegova sprajljivost tudi v odnosu do "sovražnega tabora", kar je privedlo do detanta. Vendar pa je detant spet s svoje strani še pospešil erozijo totalitarnih sistemov. Izgubili so "zunanjega sovražnika", kar je – hkrati s kompromitacijo vizionarskega programa o novi družbi – pomenilo delegitimizacijo hegemonije "avantgarde delavskega razreda".

Na ta način se je razširil prostor za uveljavljanje (teritorialne) avtonomije subsystemov, kar se vsaj za sedaj izraža predvsem kot "izbruh" etnonacionalnih identitet oz. kot "pomlad" majhnih narodov in narodnostnih manjšin.

Pred koncem teritorialnega ekspanzionizma?

Podobno kot detant med Vzhodom in Zahodom zahteva notranje prestrukturiranje in teritorialno redistribucijo politične moči, je treba upoštevati še drugo kontekstualno pogojenost sprememb v Jugoslaviji in v drugih bivših "socialističnih" državah. Gre za vlogo teritorialnega ekspanzionizma; zdi se, da se ta v najbolj razvitem svetu že umika v zgodovino.

Navzlic vojni in vojaškemu nasilju, najprej v Sloveniji, potem na Hrvaškem in zlasti v Bosni in Hercegovini, pa tudi v okviru bivše Sovjetske zveze, tukaj izpostavljam tezo, da je vojna med posameznimi državami vsaj v Zahodni Evropi postala nemogoča. To lahko pojasnujemo v širšem kontekstu družbenoprostorskega prestrukturiranja in prehoda "od prostora krajev k prostoru tokov" (Mlinar 1990). Takšna preobrazba implicira vse širši prostor neomejene dostopnosti in prehod od alternativno izključujočih se lokacij (logika igre z ničelno vsoto) k vse večji ubikviteti (univerzalni prisotnosti) in deteritorializaciji. Koncept "Evrope brez meja" nakazuje perspektivo, da vojna med državami že v načelu postane nemogoča in nelogična. Celo nacionalne države same, če jih tradicionalno pojmujejo kot relativno zaprte teritorialne sisteme (metaforično označene tudi kot "biljardne krogle") predstavljajo vse bolj preživelo obliko teritorialne politične organizacije.

Neomejena dostopnost tako pomeni konec teritorialne posesivnosti in ekspanzionizma. Država ne dokazuje več večje moči z osvajanjem novih ozemelj, temveč z aktivno vlogo vse raznovrstnejših osamostaljenih akterjev, ki se vključujejo v

mednarodna in globalna omrežja. Le-ta pa postajajo nekakšna infrastruktura ekonomskega, kulturnega in političnega prežemanja držav in narodov, ki vse bolj izriva nekdanje teritorialne konfrontacije. Najbolj izzivalna izkustvena podkrepitev nakazane smeri spreminjanja je preprosto dejstvo, da po stoletjih nenehnih osvajalnih vojn in različnih oblik ekspanzionizma danes Evropska skupnost izstopa s svojo restriktivno politiko glede nadaljnjega širjenja. Položaj je torej povsem sprevrtnjen: sedaj ni več najmočnejša teritorialno-politična tvorba v Evropi tista, ki bi vsiljevala teritorialni ekspanzionizem, temveč je značilno, da imamo vrsto držav, ki čakajo da bi postale članice te skupnosti.

Duroselle (1988) je takole označil spremenjene razmere v Zahodni Evropi: "Sprava, do katere je prišlo med evropskimi državami, se uveljavlja z nekakšno neustavljivo močjo. Francozi in Nemci ne morejo več razumeti, zakaj so se pravzaprav medsebojno spopadali. Nove generacije vedo, da je vojna med njimi prav tako nemogoča kot je nemogoča med drugimi narodi v Zahodni Evropi".

Te spremembe izražajo doseženo stopnjo evropske in globalne integracije: hkrati pa se postavlja vprašanje, kako to povezovati s povsem nasprotnimi tendencami, ki se kažejo kot "balkanizacija", in še zlasti z razpadom prejšnje Jugoslavije. Glavno povezavo vidim v vlogi zunanjega ogrožanja, ki je bilo navzoče v procesu formiranja, notranjega strukturiranja in delovanja te države. Prav zunanja nevarnost je bila odločilna, da so se Slovenci in Hrvati zblížali s Srbi do te mere, da so oblikovali svojo skupno državo. Podobno pa je tudi v današnjih razmerah prav dejstvo, da se je izčrpal že nakazani teritorialni ekspanzionizem na Zahodu in da je s tem odpadla tudi nekdanja ogroženost, tisto kar se časovno značilno ujema z razpadom Jugoslavije. Poleg stoletnih izkušenj s habsburško hegemonijo in germanizacijo so 1918. leta zlasti zaradi italijanske okupacije delov sedanjega slovenskega in hrvaškega ozemlja stopili v ozadje pomisleki ob povezovanju z že utrjeno srbsko državo. V takšnih okoliščinah Slovenci in Hrvati torej praktično niso imeli izbire, oziroma, šlo je bolj za izbiro manjšega zla.¹¹¹

Druga svetovna vojna, konflikt s stalinizmom (1948), napetosti z Italijo (Trst 1953) in Bolgarijo (glede Makedonije), z Albanijo (Kosovo) itd., vse to je bilo v prihodnjih desetletjih podlaga za odločilno vlogo in kontinuiteto delovanja mehanizma: "konflikt (sovražnik) navzven – kohezivnost (homogenost) znotraj".

Šele s tem, ko je ogroženost z Zahoda (vsaj v smislu ozemeljskih zahtev) praktično izginila, sta lahko Slovenija in Hrvaška – seveda ob hkratni eroziji legitimite zvezne oblasti – začeli bolj samozavestno in odločno uveljavljati svoje specifične identitete.¹¹² Pri tem pa je značilno, da so ravno iz Beograda prihajala ponavljajoča se svarila o tem, kako so Slovenci in Hrvati ogroženi; izpostavljajo tako potencialne ozemeljske italijanske zahteve kot tudi asimilacijo koroških Slovencev v Avstriji. S tem ilustrativno nakazujejo, kaj naj bi jih čakalo v prihodnje brez jugoslovanske

¹¹¹ V tem smislu gre za določeno podobnost s Slovaki: ti so se pridružili Čehom, med drugim zaradi grožnje boljševizma in seveda v pričakovanju, da bodo lahko v novi državi imeli vsaj takšno vlogo, kot so jo imeli Madžari v dualistični avstroogrski državi. Toda Slovaki (podobno kot tudi Ukrajinci) so kasneje izražali svoje razočaranje in oceno, da so bili prevarani (Taylor, 1956).

¹¹² V zvezi s tem je zanimivo, da je tudi predstavnik sosednje Avstrije, kol druge majhne države, ugotovil, da v Evropi ne vidi več nevarnosti za majhne države. Tudi on ugotavlja, daje danes vojna v (Zahodni) Evropi postala nemogoča in da so mimo tisti časi, ko so se majhni in srednje veliki narodi morali bati velikih (Franz Vranitzki, intervju za Delo, Ljubljana, 25.1.1992).

(srbske) zaščite. Hkrati s tem pa nam Slovensko javno mnenje (1991) razkriva paradoks, da potencialna ogroženost Slovenije ne prihaja z Zahoda, temveč kvečjemu iz Srbije.

Potencialna ogroženost slovenske države – (“Slovensko javno mnenje 1991”)

od:

1. Srbije	27,3 %	
2. Italije	4,4 %	
3. Hrvaške	3,5 %	
4. Avstrije	2,1 %	
5. Madžarske	0,7 %	
6. Nemčije	0,5 %	N = 2100

Tako je najpomembnejša podlaga zavzemanja za jugoslovansko enotnost, ki je implicitno ali eksplicitno vključevala srbsko pokroviteljstvo, izgubila svojo veljavo.¹¹³

Etnično bratstvo in ogroženost zaradi podobnosti

Dezintegracija Jugoslavije kot države (pretežno) južnoslovanskih narodov se zdi na prvi pogled še posebej paradoksalna, če upoštevamo, da je bila že v prejšnjem stoletju močno razširjena panslovanska ideologija in na njej temelječe politično gibanje, kije bilo usmerjeno k temu, da bi doseglo integracijo v dosti širšem evropskem prostoru. Čeprav panslavizem očitno ni uspel, pa ne kaže zanemariti relevantnih zgodovinskih izkušenj, ki lahko pomagajo razumevati ožji predmet naše obravnave.¹¹⁴

Zgodovinska retrospektiva nam zlasti osvetljuje to, da smo imeli že vseskozi opravlja z nekakšno protislovnostjo med privlačnostjo najmočnejše sile v tej “bratovščini” in s hkratnim strahom pred njo. To pa je zadevalo tako slovanske narode v Evropi nasploh kot tudi konkretna razmerja med južnimi Slovani. Čim bolj so se na Zahodu bali ruske moči, večja je bila potencialna privlačnost Rusije za nekatere slovanske narode, ki so v njej videli “velikega brata” in potencialnega zaščitnika, (ibidem XIII). Vendar pa so se tudi slovanski narodi v tem pogledu diferencirali. Rusija je bila najbolj privlačna za najbolj oddaljene slovanske narode, za bližnje pa je prej pomenila grožnjo. Poljaki in Rusi so tristo let živeli v medsebojni sovražnosti. Bližina očitno celo prispeva k zaostrovanju konfliktov (o tem na splošno tudi Goertz and Diehl, 1992).

¹¹³ Pri tem je šlo za izjemno dinamiko spreminjanja tako javnega mnenja kot tudi usmeritev vrhovnih političnih teles v Sloveniji. Medtem ko je 1988. leta samo 28,9 % vprašancev v Sloveniji upoštevalo možnost, da bi se Slovenija lahko odcepila od Jugoslavije, se je ta odstotek 1989. leta povečal na 46,7 % in 1990. leta na 64,9 %. Na plebiscitu 23. decembra 1992 pa je na vprašanje “Ali naj bi republika Slovenija postala samostojna in neodvisna država?” kar 88,5 % odgovorilo z “da”. Vojaški poseg, kije sledil 1991. leta, pa je bil pretres, ki je v hipu in dokončno odpravil vse pomisleke v zvezi z “razdruževanjem”.

¹¹⁴ Hans Kohn je že leta 1952 v svoji odlični študiji (1952, XV) prikazal, daje “panslavizem nastal kot obrambno “gibanje Zahodnih Slovanov. Pri tem naj bi šlo za gibanje, v katerem se nacionalistični elementi prepletajo z nadnacionalnimi in pogosto imperialističnimi težnjami”. Kohn ga šteje za produkt političnega ozaveščanja izobražencev v centralni in Vzhodni Evropi, pod vplivom francoske revolucije in napoleonskih vojn, še zlasti pa pod vplivom nemškega romanticizma in germanizma. Panslavizem je bil povezan tudi z dejstvom, da se je po “vojnah proti Napoleonu Rusija pojavila kot največja nacija na celini; njeni vojakci so zasedli Pariz; ruski carje imel dominantno vlogo na mirovni konferenci” (ibid, IX, XII).

Zgoraj navedeno lahko upoštevamo tudi v analizi današnjih razmer v bivši Jugoslaviji, podobno kot tudi tele Kohnove ugotovitve: "Medsebojni stiki, ki jih je spodbudil panslavizem, so okrepili nastajajoča nacionalna gibanja med Slovani. Toda ta okrepljeni nacionalizem je sam postal prepreka za uresničenje panslavizma. Čim bolj so se različna ljudstva zavedala svoje individualnosti, svojih zgodovinskih tradicij in svojega lastnega jezika, manj so bila pripravljena, da bi vse to žrtvovala za neko sicer goreče proglašano, toda neobstoječo slovansko kulturo ali jezik. Sorodnost slovanskih jezikov in prepričanje o zelo dvomljivih skupnih prednikih v predzgodovinskih časih ni bilo trdna podlaga za enotnost. Nasprotno, politične in zgodovinske realnosti, razlike v veri in civilizaciji so nasprotovale panslavističnim aspiracijam" (ibid., XV-XVI).

Na tej točki se zdi, da se zgodovina ponavlja. Kar je Kohn predstavil kot zgodovinsko izkušnjo v širšem evropskem merilu, sedaj doživljamo na Balkanu. Danes je postalo očitno, da so v Jugoslaviji podcenjevali inercijo etno-nacionalnih razlik in jih – tako v prvi kot v drugi Jugoslaviji – tudi sistematično prikrivali. Zgodovinska retrospektiva nam razkriva:

- a) bratstvo je na splošno vključevalo oz. prikrivalo problem z "velikim bratom" ali (da se izognemo Orvvellovemu pomenu) s "starejšim bratom";
- b) enotnost so razumeli tako, kot da temelji na podobnosti (v smislu Durkheimove mehanske solidarnosti) in takšno razumevanje je predstavljalo podlago za politiko in ukrepe v smeri de-diferenciacije;¹¹⁵
- c) zgodovinske izkušnje niso dajale nobenih potrditev, da bi se med slovanskimi narodi uveljavljala višja stopnja solidarnosti kot med katerimikoli drugimi narodi.

Tako podobnost med bratskimi jeziki lahko postane opravičilo za prevlado enega od njih. Čim večja je podobnost, večja je tudi nevarnost, da manjši narodi izgubijo svojo identiteto zaradi takšne prevlade. Na ta način pa se spet vračamo k aktualnemu dogajanju v prejšnjem jugoslovanskem prostoru. Kot primer lahko izpostavimo težnjo k bifurkaciji enotnega srbohrvaškega jezika. Tako postajajo bolj razumljiva – sicer na prvi pogled že skorajda komična – prizadevanja Hrvatov, da z uvajanjem novih izrazov dokažejo svojo različnost v primerjavi s Srbi.¹¹⁶ Ko sta jim na voljo dva sinonimna izraza uporabijo tistega, ki se bolj razlikuje od srbske rabe, pa čeprav to pomeni večjo podobnost s Slovenci, ki pa seveda ne ogrožajo njihove identitete.

Reteritorializacija (homogenizacija) ali diversifikacija?

Gibanje "Vse Srbe v eno državo!" je eno od izhodišč nacionalizma in etnonacionalnih konfliktov v Jugoslaviji v devetdesetih letih. V kontekstu evropske zgodovine to nikakor ni nova ideja. Druga etnonacionalna gibanja so imela prav tako svoj program "zedinjenja", npr. gibanje za zedinjeno Nemčijo, gibanje za zedinjeno Italijo ipd. Razlika je ta, da so v 19. stoletju takšna gibanja v prvi vrsti pripomogla

¹¹⁵ Npr. kazala se je težnja, da bi razlike med narodnimi jeziki degradirali na raven razlik med dialekti. V tem smislu so se pojavljale celo zahteve po rusifikaciji vseh Slovanov; temu so nasprotovali predstavniki manjših zahodnih in južnoslovanskih narodov.

¹¹⁶ To ne velja le za jezikovno različnost; tudi sicer je značilno, da hrvaška literatura zlasti v zadnjih letih poudarja vse, kar jih zgodovinsko, kulturno in civilizacijsko (raz)ločuje od Srbov (glej n.pr. Mandić, 1990).

k razširjanju družbene integracije, medtem ko danes (upoštevajoč kompleksno etnično strukturo prebivalstva) takšno gibanje prej povečuje teritorialno fragmentacijo, izključnost in homogenizacijo. Vztrajanje pri teritorialni rešitvi (strnjenost in homogenizacija znotraj bolj ali manj arbitrarno določenih meja) vsiljuje delitev na podlagi logike "zero sum game". Konkretno, takšen način krepi konflikte (vojna na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini) in se končuje v slepi ulici.

Celo predlagana "kantonizacija" v Bosni in Hercegovini, to je formiranje teritorialnih političnih enot s pretežno muslimanskim, srbskim ali hrvaškim prebivalstvom, razkriva problematično naravo takšne "rešitve". Na podlagi takšne delitve (predlog izoblikovan skupaj s predstavniki Evropske skupnosti) bi bilo na primer samo 41 % Hrvatov, ki živijo v Bosni in Hercegovini, zajetih znotraj "hrvaških območij"; 59 % pa bi jih bilo razpršenih na drugih, pretežno muslimanskih območjih. Srbi bi sicer dobili večino ozemlja republike, pa vendar bi jih še vedno okrog 40 % ostalo zunaj "srbskih območij"; njihova območja pa so sicer gospodarsko najmanj razvita. Muslimani bi dobili dosti več: največja mesta, vse univerze, vsa tri letališča itd. (Mihovilović, 1992).

Drugi paradoks pa se značilno pojavlja na Hrvaškem; tu večina Srbov ne živi v "krajinah" ob vzhodni meji te republike, ki so predmet spora in kjer potekajo vojaške operacije. Večina Srbov na Hrvaškem živi razpršeno po številnih krajih, npr. v Zagrebu in drugod, po vsej republiki.

Težnja po teritorialni homogenizaciji tako prihaja v nasprotje z dvema dejstvom:

- a) po eni strani s podedovano kompleksnostjo teritorialne porazdelitve etničnih skupin na Balkanu zaradi kolektivnih (t.im. "integralnih") selitev v zvezi s turškimi vdori in iz drugih razlogov (Cvijić, 1965) in
- b) z dolgoročnim trendom etnične diversifikacije, ki je zelo jasno razvidna iz statističnih podatkov popisov prebivalstva po prejšnjih jugoslovanskih republikah, v obdobju po drugi svetovni vojni (Horvat, 1989).

Že nakazane dolgoročne perspektive prehajanja iz "prostora krajev k prostoru tokov", ki postaja stvarnost v Zahodni Evropi, ne moremo ignorirati niti v okviru balkanskih držav. Vse te, tudi Albanija, težijo k vključitvi v Evropsko skupnost. To je torej perspektiva "Evrope brez meja", ki hkrati pomeni vse bolj sproščeno pretakanje ljudi, dobrin in idej in s tem vse večjo heterogenost ipd. Glede na to pa sedanjí ukrepi za re-teritorializacijo in homogenizacijo povsem nasprotujejo takšni dolgoročni perspektivi; zato lahko kvečjemu le začasno zaustavijo nadaljnjo etnično in kulturno diversifikacijo, ne morejo pa (kot nam kaže albanski primer) izključiti določenega teritorija iz vse bolj razvejanih omrežij transnacionalnih odvisnosti in pojavljajoče se globalne civilizacije.

Ta vprašanja se navezujejo na splošno sociološko razlago prestrukturiranja v procesu družbenega razvoja. Peter Blau (1979) je prepričljivo prikazal, kako se "penetracija diferenciacije v substrukture" na eni strani in proces integracije v širšem prostoru na drugi strani medsebojno določata. Če uporabimo njegovo terminologijo, bi lahko rekli, da je šlo v Jugoslaviji predvsem za dve osnovi oz. za dva razloga, zaradi katerih je zastajala ta penetracija diferenciacije, s tem pa tudi transnacionalna integracija:

- a) prva zadeva dediščino tradicionalnega vzorca prestrukturiranja, t.j. relativno visoke družbene homogenosti znotraj majhnih enot in obenem razlik med njimi.¹¹⁷
- b) druga osnova, na podlagi katere se je utrdilo takšno strukturiranje, pa so več kot štiri desetletja "socialistične družbe", v kateri je podružbljanje (bolj ali manj sinonimno s homogenizacijo) omejevalo diferenciacijo in individuacijo. Ob odsotnosti institucionalno priznanega političnega pluralizma (političnih strank) je teža političnih problemov prehajala na teritorialno organizacijo (republike, pokrajini) in s tem še povečevala pomen in spornost teritorialnih razlik. Tako je celo partija postala vse bolj "federalizirana" in se je dejansko preobrazila, tako da smo dobili osem bolj ali manj neodvisnih partij. Armada je ostala skoraj edina centralno in hierarhično organizirana institucija, kar se je kasneje izkazalo kot usodno v vojni, ki je sledila.

"Unitarizem" in "separatizem"

Namesto "enotnosti raznovrstnosti", ki jo vsi zlahka sprejemajo na ravni splošnega načela, pa nam praksa (dejanska politika) kaže vrsto parcialnih in enostranskih prijemov problema. Največkrat upoštevajo le pozitivne vidike ene strani in le-te kot vrednoto konfrontirajo z negativnimi vidiki druge strani. V imenu enotnosti Jugoslavije so nastopali z obtožbami in represijo proti akterjem, ki naj bi delovali v smeri nacionalizma in separatizma. V imenu avtonomije (raznovrstnosti, različnosti), pa je šlo za pogosto kritiko in gibanja, ki so zavračala "unitarizem" in "centralizem".

To niso le abstraktni, teoretski in ideološki spori, temveč gre – kot nam kaže zgodovina Vzhodne Evrope v 20. stoletju – za probleme, ki zadevajo vse sfere družbenega življenja. Še zlasti je pomembno, da so te razlike v prijemih v veliki meri teritorialno določene in tako postanejo sestavina teritorialnih konfliktov. Srbija je bila od razpada avstroogrskega imperija 1918. leta glavni skrbnik in zagovornik "enotnosti" Jugoslavije. Po ustanovitvi kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev (kasnejše Jugoslavije) je Srbija vsilila centraliziran in unitaren sistem, medtem ko so si hrvaški in slovenski predstavniki prizadevali za federacijo.¹¹⁸ Idejo da so Srbi, Hrvati in Slovenci v resnici tri "plemena" enega naroda, so uporabili tudi kot podlago za upravno-teritorialno delitev države, delitev, ki je načrtno zaobšla zgodovinsko utrjene etnonacionalne identitete (banovine so bile npr. imenovane po posameznih rekah ipd.). Kazala se je težnja, da bi Jugoslavijo šteli le kot nekakšno razširitev prejšnje srbske države. Določeni ukrepi v smeri federalizacije so bili sprejeti šele leta 1939, ko je bila priznana identiteta in delna avtonomija Hrvaške, toda to je bilo prepozno, da bi preprečilo nadaljnje intenziviranje konflikta. Podobno kot kasneje prevladujoča miselnost v okviru komunistične partije po drugi svetovni vojni je prevladovalo razumevanje, da pomeni priznavanje razlik slabitev sistema. Zato so

¹¹⁷ Kot ekstremni primer bi lahko navedli krvno osveto, ki se je še pred kratkim pojavljala zlasti med Albanci (na Kosovem, v zahodni Makedoniji, v Črni gori in južni Srbiji), dokler je ni konflikt med Albanci in Srbi marginaliziral. Pri tem gre za primer nizke stopnje individuacije in tako za nediferencirano kolektivno odgovornost za dejanja posameznika.

¹¹⁸ Argument srbskih politikov proti federaciji je bil, da le-ta ne daje osnove za močno državo in da ni mogoča zato, ker je težko potegniti mejo med Hrvati in Srbi. Če naj bi imeli federacijo, bi bila nujna razmejitev, toda to bi bilo nesprejemljivo zaradi razpršenosti srbskega etnosa.

uveljavljali enotnost brez raznovrstnosti, to je enotnost na podlagi dušitve in izločanja posebnosti posameznih teritorialnih enot.

Po drugi svetovni vojni so uveljavili dvoje vsaj navidezno nasprotujočih si sprememb:

- a) zvezno državo, ki je v večji meri priznavala teritorialno organiziranost obstoječih etnonacionalnih struktur in
- b) še višjo stopnjo centralizacije politične moči, ki jo je omogočal totalitarni sistem "socialistične" družbe. Takšna dvojnost seveda ni zagotovila nasplošno sprejemljive rešitve. Čim je liberalizacija v šestdesetih letih omogočila bolj sproščeno izražanje resničnih interesov, so se stari konflikti začeli znova pojavljati, temu je sledila vzvratna reakcija v imenu enotnosti ("demokratskega centralizma") in tako so se nadaljevale oscilacije v smeri k večji avtonomiji ("nacionalizem") in k večji enotnosti (centralizacija).

Federacija, kot je bila opredeljena z ustavo iz leta 1974, je vključevala nekatere zahteve iz Hrvaške in Slovenije in omogočila večjo avtonomijo republikam in avtonomnim pokrajinama, toda hkrati je izzvala negativne odzive Srbije. Kasneje je bila označena celo kot nekakšna zarota proti Srbiji. Srbija naj bi namreč bila teritorialno še bolj razcepljena in nasploh oslABLJENA v okviru federacije. Prav tu je bilo eno od temeljnih izhodišč oživljanja srbskega nacionalizma in populizma, ki je hkrati nastopilo proti "avtonomaštvu" in za ozemeljsko ekspanzijo v smislu oblikovanja Velike Srbije.

Dominacija in disociacija

Hkrati z zmanjševanjem števila republik, ki so bile še naprej pripravljene ostati članice federacije, se je povečevalo nesorazmerje med močjo največje (prevladujoče) in drugimi. V tem smislu postaja razumljiva vse manjša pripravljenost tistih republik, ki se prvotno niso nameravale osamosvojiti kot neodvisne države, zato da bi ostale v Jugoslaviji – ta bi vse bolj postajala "Srboslavija". Glede na to lahko sledimo temu, kako je –

- a) Hrvaška, ki se je zavzemala za konfederacijo, začela postavljati kot pogoj za takšno rešitev to, da bi tudi Slovenija ostala članica konfederacije;
- b) Makedonija, ki bi se bila najprej zadovoljila z manjšo stopnjo samostojnosti, je s svojimi zahtevami sledila Sloveniji in Hrvaški,¹¹⁹
- c) Bosna in Hercegovina je sledila prej navedenim z večinsko, referendumsko odločitvijo za neodvisno državo, vendar ob nasprotovanju srbske manjšine.

Primer Črne gore bi lahko omenili kot tisti primer, ki nasprotuje nakazani "logiki". Črna gora se je odločila za nasprotno smer, t. j. za poistovetenje s Srbijo. Navzlic določenim notranjim nesoglasjem glede črnogorske identitete je prevladala srbska usmeritev.

Zgoraj prikazani primeri so v skladu s splošno tendenco teritorialnih (etnonacionalnih) enot, da tem močnejše uveljavljajo sredobežne težnje (disociacija,

¹¹⁹ Čim bolj določno se je nakazovala dominantna vloga Srbije, tem manj so bili Makedonci pripravljeni ostati v takšnem preostanku Jugoslavije, pa četudi so se zaradi tega morali odreči pomoči, ki so jo prej dobivali kot manj razvita republika.

odcepitev), čim večje je nesorazmerje med njihovim manjšinskim položajem in dominantno skupino (republiko) v okviru federacije.

Celo decentralizacija in tako torej višja stopnja avtonomije republik sama po sebi še ne zagotavlja, da bo določena republika pripravljena ostati znotraj federacije. Višja stopnja avtonomije se praviloma v politiki obravnavana kot oblika pacifikacije manjšin. Toda povečana avtonomija prav tako lahko služi kot odskočna deska za nove, še večje zahteve, tudi za zahtevo po odcepitvi. Takšen ali drugačen izhod je odvisen od številnih dejavnikov in torej težko predvidljiv. Srbija je močno nasprotovala zahtevam Albancev, ki živijo na Kosovu, da bi ta pokrajina dobila status republike. Pri tem so imeli pomisleke, da gre šele za prvi korak, ki bi Albancem olajšal odcepitev Kosova od Jugoslavije.

V istem smislu lahko sklepamo, da velja – a contrario – da se bo tudi interes za članstvo v večnacionalni zvezi povečal toliko, kolikor bo manjša (oz. se bo zmanjšala) podrejenost določene enote dominantnemu narodu oz. nacionalni državi. Določene omejitve je lažje sprejemati, če so to splošna pravila in standardi (npr. v kontekstu Evropske skupnosti), kot pa tedaj, kadar to pomeni podrejanje konkretnemu narodu, še zlasti, če je ta v neposredni "sosesčini". V tem smislu nas torej ne preseneča, da gre v procesu nacionalne emancipacije za preseganje podrejenosti prav določeni oblasti, čeprav se hkrati še povečuje vezanost na vse bolj opredeljene splošne norme.

Ob takšni splošni usmeritvi razkrivamo vrsto znakov, ki kažejo da se ljudje počutijo manj ogrožene, če so "super sile" teritorialno odmaknjene celo v primerih, kadar je njihov vpliv enak ali dosti močnejši kot vpliv sosednjih držav. Tako lahko opazamo, da je v Sloveniji sicer vdor anglo-ameriške kulture in angleškega jezika – na različnih področjih družbenega življenja – dosti bolj razširjen kot pa vplivi iz drugih republik nekdanje Jugoslavije; kljub temu pa je strpnost do prvega dosti večja kot do drugega.

"Bizantinizem" in nezaupanje

Ena od posebnosti "kulturne" dediščine vzhodnega dela bivše Jugoslavije, ki še posebej razdvaja dele nekdanje Jugoslavije, se označuje kot "bizantinizem". Ta izraz se uporablja za označevanje zvitega in prevarantskega načina delovanja. Ne glede na dejansko teritorialno razprostranjenost takšnega ravnanja (oz. "kulturne" norme, ki to dopušča), bizantinizem na tem mestu upoštevam le toliko, kolikor se pojavlja kot eden od argumentov v poglobljanju razcepljenosti prejšnje Jugoslavije na njen vzhodni in zahodni del. V tem smislu je podlaga za nezaupanje med partnerji, še zlasti v odnosih do političnega centra (ki je lociran v vzhodnem delu države), ki bi moral delovati kot reprezentant vseh delov heterogene države.

Tako je vsakršno prenašanje odgovornosti na zvezno politično središče spremljalo splošno nezaupanje, ki ga je od časa do časa podkrepilo konkretno izkustvo. Značilen primer (1990) je vdor Srbije v emisijski bančni sistem Jugoslavije (v promet je poslala 18 milijard dinarjev, da bi pokrila primanjkljaje v svojem proračunu). Kot drug primer bi lahko navedli številne kršitve sporazumov, ki so jih – skupaj s predstavniki Evropske skupnosti podpisali (v Haagu, Genovi, Madridu, Sarajevu idr.) v zvezi z vojno oz. z ustaitvijo bojev na Hrvaškem.

Pri vsem tem ne gre le za nekakšno naključno posebnost, saj ima le-ta svojo zgodovinsko podlago. Tuja, otomanska oblast s svojim središčem v Carigradu, tako kot tudi lokalni muslimanski poglavarji v balkanskih deželah, ki so vladali prebivalstvu različnih jezikovnih in verskih skupin, niso mogli računati na politično lojalnost tega prebivalstva. "Logičen" odziv na grobost oblastvenega nasilja je bilo iskanje poti in načinov, kako se izviti in prevarati svoje oblastnike. Konec koncev pa je tudi na novo formirana država južnih Slovanov (katere jedro je bila srbska država) prevzela takšno zgodovinsko dediščino. Zaupanje in lojalnost sta le težko premoščali zgodovinsko razdvojenost med vzhodnim in zahodnim delom Jugoslavije. Problem nezaupanja pa se je podaljševal tudi še po drugi svetovni vojni. Vsakršno nesorazmerje npr. v etnični sestavi organov oblasti je lahko bilo argument za dokazovanje pristranosti v korist ene ali druge strani. Ker pa predstavništvo nikoli ne more doseči zrcalne slike dejanske kompleksnosti družbene strukture, so zmerom na voljo številni dokazi, da ima kdo prednost oziroma se okorišča na račun drugih.¹²⁰

Že Giddens (1990) je opozoril, da so odnosi medsebojnega zaupanja ena temeljnih postavk združevanja v širših časovno-prostorskih okvirih. Posledica "dediščine" nezaupanja pa je torej – a contrario – ohranjanje, zastajanje družbenih odnosov v omejenih teritorialnih okvirih in tako prej fragmentacija (balkanizacija) kot pa integracija (globalizacija).

Subnacionalna avtonomija in supranacionalna (globalna) omrežja

Etnonacionalna osvobodilna gibanja se uveljavljajo tudi s tem, da izpodkopavajo tradicionalno hierarhično strukturo tako, da zaobidejo vmesne nivoje teritorialne družbene organizacije. Na ta način poskušajo preseči svojo podrejeno vlogo npr. nekakšne "dvojne" periferije (Slovenije oz. Ljubljane v odnosu do Beograda in potem še Jugoslavije oz. Beograda v odnosu do Bruslja) in si zagotoviti bolj neposreden dostop do glavnih centrov moči na najvišji ravni. To lahko ilustriramo tako z aktualnimi današnjimi primeri kot tudi na podlagi zgodovinskega gradiva. Tako so npr. predstavniki Hrvaške (kot enote na madžarski strani avstroogrske monarhije) pogosto iskali neposredne stike z Dunajem in tako poizkušali zaobiti vlogo Budimpešte. Tudi v obratni smeri je Dunaj kazal določeno podporo Hrvaški (npr. v nasprotovanju uvajanju madžarščine kot uradnega jezika na Hrvaškem), da bi na ta način slabil vlogo svojega tekmeca.

V okviru jugoslovanske federacije je Srbija zelo ostro reagirala na ustavo iz leta 1974, med drugim prav zato, ker je le-ta omogočala, da sta avtonomni pokrajini Kosovo in Vojvodina lahko vzpostavljali neposredne stike in neposredno nastopali na zvezni ravni, tudi mimo republike Srbije.

¹²⁰ Na Hrvaškem je bilo izzivalno nesorazmerno veliko število pripadnikov srbske manjšine (ki so bili sicer – spet logično – v večji meri vključeni v partizansko vojsko, ki jim je dajala zaščito pred ustaši) v organih oblasti, še posebej za notranje zadeve ipd. Pobude in delovanje za odpravo tega nesorazmerja pa so bile za srbsko stran spet dokaz za preganjanje in ogroženost.

Teritorialna avtonomija in hierarhija

Ena od pomembnih idej na poti k neodvisnosti Slovenije je bila zahteva (Rupel, 1990), da se moramo vključiti v Evropo neposredno; torej ne prek zveznega centra (Beograda), temveč neposredno krepiti povezave med Ljubljano in Brusljem.

Takšni primeri (in navedli bi lahko še vrsto drugih, tako kot npr. Bratislavo, Edinburg, Cardiff ter njihove vezi z Brusljem) ponazarjajo splošni trend krepitve subnacionalne avtonomije na podlagi razširjanja neposredne dostopnosti do supranacionalnih in globalnih omrežij in središč.

Sklepna misel

Sprostitev, ki jo je omogočila delegitimizacija hegemonije tako zaradi "izgube" zunanjega sovražnika (na podlagi detanta med Vzhodom in Zahodom ter ob zgodovinski izčrpanosti teritorialnega ekspanzionizma v Zahodni Evropi) kot tudi zaradi kompromitacije socialističnega vizionarstva, je privedla do eruptivnega uveljavljanja teritorialnih (etnonacionalnih) identitet. Za današnji čas je značilno izstopanje tistih – zlasti manjših narodov, ki jim dosedaj še ni uspelo uveljaviti svoje identitete v okviru teritorialno politične organizacije, kije temeljila na dominaciji večjih (močnejših) nad manjšimi.

Ob tem pa je na Balkanu in v bivši Sovjetski zvezi prihajalo tudi do reteritorializacije in (mobilizacije na podlagi) homogenizacije. Poleg emancipacijskih teženj je šlo tudi za politično manipulacijo, ko je politična elita (lahko) zavestno potencirala (in sama "ustvarjala") zunanjo ogroženost, da bi s tem utrdila svoj notranji položaj. V tekstu sem prikazal kako, je stek določenih okoliščin (prekrivanje strukture tradicionalne, predindustrijske družbe in "socialistične" homogenizacije) dejansko privedel do učinkov, ki so bili nasprotni nameravam in pričakovanim. Kot je zapisal že Duchacek (1986), lahko rečemo, daje namesto do "socializacije nacionalizma" prišlo do nacionalizacije socializma.

Sedanje spremembe, ki dobivajo naravo balkanizacije je mogoče razumeti le kot (prekomerni) zasuk v nihanju v cik-caku med avtonomijo in integracijo, kakršno je sicer nasploh značilno v družbeno-zgodovinskem razvoju. Gre torej bolj za prestrukturiranje in teritorialno redistribucijo oblasti kot pa za družbo novega tipa, ki bi imela dolgoročnejšo perspektivo. Politične in vojaške intervencije lahko le začasno zaustavijo proces notranje (etnične) diversifikacije teritorialnih enot; le-ta ostaja neizogibna postavka danes tako poudarjenih procesov nadaljnje integracije v evropskem in svetovnem merilu.

Literatura

- Banac Ivo (1991) *Political Change and National Diversity*, v: Stephen R. Graubard (ed.) *Eastem Europe ... Central Europe... Europe*, Boulder, Westview Press
- Blau Peter (1977) *Inequality and Heterogeneity*, New York, Free Press
- Caratan Branko (1992) *Vojna in mir na Hrvaškem*, *Teorija in praksa*, št. 3–4
- Cohen Leonard and Paul Warwick (1983) *Political Cohesion in a Fragile Mosaic: The Yugoslav Experience*, Westview Press, Boulder
- Cvijić Jovan (1965) *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva*, Beograd
- Čović Bože (1991) (Ed.) *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, August Cesarec
- Duchacek Ivo D. (1986) *The Territorial Dimension of Politics: Within, Among and Across Nations*, Boulder and London, Westview Press
- Duroselle Jean-Baptiste (1988) *Westem Europe and the Impossible War*, *Journal of International Affairs*, Vol. 41, No. 2
- Flere Sergej (1991) *Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia*, *European Sociological Review*, Vol. 7, No. 3
- Goertz Gary and Paul F. Diehl (1992) *Territorial changes and in temational conflict*, London, Routledge
- Horvat Branko (1989) *ABC jugoslavenskog socijalizma*. Globus, Zagreb
- Janjić Dušan (1992) *Disintegration of Yugoslavia and inter-ethnic conflicts*, *European Scientific Conference: Nation and State*, European Center for Ethnic and Regional Studies, Maribor. 3–5 February (referat)
- King Robert (1973) *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*
- Kohn Hans (1952) *Pan-Slavism: its History and Ideology*, New York: Vintage Books
- Kolarska-Bobinska Lena (1991) *The changing face of civil societv in Eastem Europe*, *Praxis International* 10, Otcibcr 1990 and January 1991
- Lendvai Paul (1991) *Yugoslavia without Yugoslavs: the Roots of the Crisis*, *International Affairs*, Vol. 67, No. 2, April
- Mandić Dominik (1990) *Hrvati i Srbi: dva stara različita naroda*, Zageb, Nakladni zavod Matice Hrvatske
- Mihovilović Maroje (1992) *Hrvati bi največ izgubili*. *Dnevnik*, Ljubljana, 26. marca 1992, str. 9
- Mlinar Zdravko (1991) *Individuation et socialisation dans l'espace: qu'avons-nous appris? Experiences yougoslaves*, *Espaces et Societes*, n. 1, Paris
- Mlinar Zdravko (1990) *Avtonomija in integracija v evropskem prostoru*. *Teorija in praksa*, št. 12
- Parker Geoffrey (1988) *The Geopolitics of Domination*, London, Routledge
- Ramet Pedro (1985) (Ed.) *Yugoslavia in the 1980's*, Westview Press, Boulder and London
- Stanovčić VojisIav (1991) *Etnički federalizam i princip vladavine večine*, v: Lajčo Klajnet al. (ured.), *Otvoreni problemi narodnosti u Jugoslaviji*, Novi Sad. Pravo
- Szporluk Roman (1988) *Communism and Nationalism*, Oxford, Oxford University Press
- Taylor A J.P. (1956) *Habsburška monarhija*, Ljubljana, DZS
- Zaslavski Viktor (1985) *Neostaljinistička država*, Zagreb, Naprijed

DIALEKTIKA, EMPIRIZEM IN ŠPEKULACIJA V SOCIOLOŠKIH IN POLITOLOŠKIH RAZISKAVAH¹²¹

Določitev meril ocenjevanja in usmerjanja

V pričujočem prispevku se bomo omejili predvsem na kritične pripombe na sedanjo prakso in sedanje stanje socioloških in politoloških raziskav. S tem implicitno ali eksplicitno opozarjamo ne le na številne probleme in pomanjkljivosti, temveč tudi na naloge in smeri zavestnega usmerjanja te znanstvene dejavnosti v prihodnje. Pravzaprav je treba kritično oceniti tako raziskovanje kakor tudi dosedanje prakso njegovega ocenjevanja (sankcioniranja). Poglobljena analiza dosedanjega delovanja je eden izmed prvih pogojev za hitrejše preseganje določene stagnacije, ki jo opažamo na tem področju.¹²²

V skoraj dvajsetih letih pomembnejšega pojavljanja socioloških in – v nekoliko krajšem času – politoloških raziskav smo prišli do točke, kjer že iščemo določene sinteze in posploševanje doseženih spoznanj. V ta namen je potreben popoln pregled in analiza pojmovno-teoretičnih, metodoloških, informacijskih, kadrovskih, materialnih, organizacijskih in drugih temeljev za uspešno opravljanje družbenih raziskav. Takšna analiza lahko prispeva k hitrejšemu razvoju sociologije in politologije več, kakor pa katerokoli raziskovanje še neke dodatne teme – v situaciji, ko niso jasno opredeljeni kriteriji usmerjanja nadaljnjega dela na teh področjih.

Brez jasno določenih meril za ocenjevanje opravljenih raziskav ni mogoče zgraditi nikakršnega sistema stimulacije oziroma sankcioniranja in usmerjanja. Spoznanje, da v bistvu ni pozitivnih in negativnih sankcij, ki bi "spremljale" kakovost opravljenih raziskav, demotivira raziskovalca in nujno vodi k stagnaciji. Po drugi strani pa tudi posplošene kritike, ki premalo specifično opozarjajo na posamezne pomanjkljivosti, dejansko povečujejo dezorientacijo in občutek negotovosti, kar krepi tudi težnjo po ohranitvi statusa quo. Za manjše prizadevanje, ko se raziskovalci preprosto opirajo na splošno priznane avtoritete, je moč dobiti – bolj ali manj – ista priznanja, kot za povsem nove, izvirne rešitve. Določanje meril za ocenjevanje družbenih raziskav se lahko opira predvsem na dva vira. Po eni strani je to lahko marksistična dialektika kot skupni imenovalac razpravljanja o teoretično-metodoloških temeljih raziskovanja v okviru družbenih ved. Po drugi strani pa nam ta merila nudijo naša družbenopolitična praksa in temeljne lastnosti našega družbenopolitičnega konteksta.

Pravzaprav je dovolj argumentov, ki kažejo, da bolj ko napredujemo v razvijanju teoretično-metodoloških *temeljev dialektične analize*, bolj bodo tudi rezultati raziskovanja prispevali k reševanju problemov družbene prakse. Ob neki drugi priložnosti smo že opozorili, da so za naš jugoslovanski družbenopolitični sistem značilne nekatere bistvene lastnosti, ki nas navajajo na sklep, da le-ta – verjetno

¹²¹ Ta prispevek je avtor pripravil kot referat za posvetovanje o temi "Teoretično-metodološke osnove raziskovanja v družbenih vedah", ki ga je organiziral Marksistični center CK ZK Srbije v Beogradu, 15.–16. 12. 1976.

¹²² Vendar na žalost individualne ocene – kakršna je tudi ta in druge, predložene za posvetovanje, ki ne temelje na popolnejši analizi obsežnega gradiva opravljenih raziskav – prav tako nezadostno argumentirano opozarjajo na "probleme" družbenih raziskav.

bolj, kakor katerikoli drugi v svetu danes – zahteva aktivno vlogo sociologije, politologije in drugih družbenih ved:

- izvirna pot družbenopolitičnega razvoja,
- vključevanje občanov v razvejani sistem samoupravljanja,
- zavestno usmerjanje razvojnih procesov,
- izredna dinamika družbenoekonomskih sprememb,
- velika heterogenost jugoslovanske družbe,
- aktivna mednarodna vloga Jugoslavije idr. – vse to so značilnosti družbenopolitičnega konteksta, med katerimi vsaka posebej in vse skupaj zahtevajo izredno razvite sociološke, politološke in druge raziskave.¹²³

Vendar pa je videti, da kljub temu obstoji dokaj soglasna ocena da – ob določenih razlikah po posameznih disciplinah – družbene raziskave še zdaleč ne uspevajo spremljati izredne dinamike družbenopolitičnega razvoja pri nas in pomembneje prispevati k možnosti njegovega zavestnega usmerjanja. Pričujoči prispevek je predvsem poskus analize nekaterih indikacij tega zaostajanja in opozarjanje na določena protislovja med splošno sprejetimi – vsaj verbalno, nominalno – načeli oziroma zahtevami marksistične dialektike ter prakso družbenih raziskav. Ob koncu bodo prikazane tudi razmere oziroma vzroki, ki ovirajo hitrejši razvoj na tem področju.

Dialektično mišljenje in empirične raziskave

Ob verbalnem sprejemanju marksističnih temeljev v teoretičnih in empiričnih delih lahko sočasno identificiramo določeno prakso, ki v veliki meri odstopa od nominalnih opredelitev. Namesto dialektične analize de facto prevladuje inercija empirizma in ponavljanje splošnih ugotovitev, brez njihove ustvarjalne aplikacije na konkretne pogoje. Po eni strani je videti, kakor da obstoji splošno soglasje o nujnosti:

- preseganja deskriptivno-pozitivističnega načina raziskovanja,
- uvajanja dialektične metode v družbena raziskovanja,
- povezovanja teorije in empiričnega raziskovanja,
- medsebojnega pogojevanja teorije in metodologije,
- o potrebi povezovanja znanstvenega raziskovanja s prakso in prispevku k reševanju problemov prakse. Obenem pa se zdi, da v zadnjih desetih ali celo dvajsetih letih v vseh navedenih točkah nismo dosegli pomembnejšega napredka. V bistvu isti problemi, ki so bili predmet razprave na posvetovanju v Ohridu pred desetimi leti – ostajajo še naprej nerešeni. Očitno je, da ne zadošča ostajanje na ravni splošnih ugotovitev; potrebno je poglobljanje analize in opozarjanje na konkretne možnosti spreminjanja sedanjega stanja.

Tu bomo poskusili opozoriti vsaj na nekatere od teh elementov z vidika teoretsko-metodoloških problemov.

Naše izhodišče je bila potreba po razvijanju dialektičnih pristopov v empiričnem raziskovanju. Z razliko od dosedanje prakse, ko je bila dialektika dostikrat samo splošno načelo v učbenikih dialektičnega in historičnega materializma in

¹²³ Ta zamisel je popolneje razdelana v – Z. Mlinar: Družbene znanosti in družbeni razvoj, T. I. P., Ljubljana, 1970, 8–9.

splošne sociologije, je naša usmeritev predvsem upoštevala uporabo teh splošnih idej v empiričnem raziskovanju. Najprej pogledjmo, v čem so glavne možne pripombe o razhajanju dialektike kot abstraktnih načel in empiričnih socioloških raziskav.

Statične zasnove in dinamične družbene spremembe

Prvo protislovje med splošnimi idejami dialektike in prakso družbenega raziskovanja se kaže že v obliki statičnih zasnov in interpretacij posameznih pojavov. Takšna interpretacija ni samo v nasprotju s temeljnimi značilnostmi dialektične metode, temveč tudi z dinamiko družbe, ki je predmet raziskovanja. Kakor je ugotavljal že Engels, preseneča protislovje med *deklarativnim sprejemanjem* spoznanj o spremenljivosti vseh pojavov v naravi in družbi po eni strani, in zelo pogosta, povsem različna praksa raziskovanja in teoretičnih interpretacij po drugi strani. To protislovje lahko ilustriramo s številnimi primeri iz prakse družbenih raziskav pri nas.¹²⁴

Statičnost pristopa se kaže na različnih osnovah in v različnih kontekstih.¹²⁵ Pri tem gre tako za analizo in interpretacijo konkretnih družbenih pojavov kakor za splošne zasnove in celo discipline družbenih ved. V zvezi s prvim upoštevajo raziskave tako posamezne pojave kakor tudi razmerja med njimi kot dane in nespremenljive karakteristike. Sociološke raziskave so npr. pokazale velike razlike (v določenem časovnem preseku) med normativnimi postavkami in stvarno obstoječo distribucijo vpliva v okviru delavskih svetov ali občinskih skupščin, sočasno pa ostaja zanemarjeno vprašanje, v kolikšni meri – čeprav tudi povsem minimalno, toda vendar simptomatično – prihaja do sprememb v tej distribuciji npr. v štirih letih aktivnosti članov samoupravnih organov. Razhajanje med izredno dinamičnim značajem naše družbe (zlasti glede na vlogo subjektivnega faktorja in normativno programatske usmeritve) ter dialektično metodo analize na eni strani in statičnim značajem pretežnega števila raziskav na drugi strani predstavlja eno temeljnih protislovij in prioriteten problem, ki jih je treba reševati v zvezi s teoretično-metodološkimi temelji raziskovanja v družbenih vedah.

S stališča koncepcij in disciplin lahko na podoben način ugotovimo, da le-te zaostajajo za dinamiko družbenih sprememb. Posamezne družbene skupnosti (npr. mesto, vas, regija, nacija idr.) se obravnavajo kot konstantne družbene tvorbe, obenem pa se sociološke in druge znanstvene discipline, ki temeljijo na njih, celo še danes oblikujejo v skladu s prakso razvitih držav, ki so morda že pred petdesetimi leti storile isto. Medtem ko prihaja v stvarnosti do bistvenih sprememb, npr. do oblikovanja širših teritorialno-družbenih povezanosti (tvorb) in izginjanja ozkih lokalnih okvirov (npr. tradicionalnih vaških skupnosti), se sociološke discipline še vedno oblikujejo, kakor da do takšnih sprememb ni prišlo. To pomeni, da konceptualni in disciplinarni okviri kažejo določeno tendenco ohranitve, neodvisno od dinamike družbenih sprememb. Čim večji je ta razkorak, tem manjše so možnosti

¹²⁴ Že posvetovanje o sistematiki v Ohridu leta 1965 je opozorilo na statičnost v socioloških in drugih družbenih raziskavah. V zadnjih desetih letih se zdi, kakor da se položaj v tem pogledu sploh ni spremenil.

¹²⁵ Ta osnova je lahko nezadostno znanje in razumevanje dialektike družbenih pojavov ter nejasna zavest raziskovalca o implikacijah statičnih presekov v neki časovni točki, ali pa gre za objektivne pogoje – npr. pomanjkanje potrebnih statističnih ali drugih podatkov za daljša časovna obdobja, kar onemogoča analizo sprememb v določenem času.

spoznavanja stvarnega determinizma in možnosti vplivanja na potek družbenih sprememb.

Kvantitativne in kvalitativne spremembe

Drugo protislovje, s katerim se srečujemo v družbenih raziskavah, se nanaša na razlikovanje kontinuiranih, postopnih kvantitativnih sprememb na eni strani in diskontinuiranih, revolucionarnih, kvalitativnih sprememb na drugi strani. Protislovje, ki ga opažamo, je tole: medtem ko se v splošnih teoretičnih razpravah primarno obravnavajo (ali vsaj poskušajo identificirati) bistvene kvalitativne in globalne družbene spremembe, ter zanemarja pojasnjevanje postopnih, kvantitativnih, v empiričnem raziskovanju, praktično ne upoštevamo kvalitativnih sprememb družbenih pojavov in odnosov med njimi in družbenim kontekstom, v katerem se kažejo. Empirične raziskave ostanejo na ravni opisovanja kvantitativnih sprememb, ne glede na bistvene spremembe, do katerih prihaja v stvarnosti na podlagi objektivnih zakonitosti in delovanja subjektivnega dejavnika.

Omejevanje na ozek časovni okvir že samo po sebi zmanjšuje možnost opazovanja bistvenih sprememb in podpira težnjo po *absolutizaciji* konkretnih, današnjih manifestacij kot stalnih značilnosti proučevanih pojavov. Razširjanje časovnih serij in analiz dolgoročnih smeri sprememb na posameznih področjih pa v nasprotju s tem pomeni osnovo za primerjavo večje raznovrstnosti oziroma večjega razpona različnih situacij in opozarja na prehodni značaj sedanjega stanja ter na možnosti nadaljnjega razvoja.

Kolikor so že bile opravljene raziskave sprememb v določenem času, potem se niso ukvarjale – ne glede na to, v kakšnih razmerah so se pojavljale – s problemom razvoja, temveč so skoraj izključno spremljale samo smeri kvantitativne *rasti*. To velja tudi za demografske in ekonomske raziskave.

Omejevanje empiričnih raziskav na anketni pristop¹²⁶ je prispevalo k zoževanju raziskovanja na sedanje stanje.¹²⁷ Hkrati pa ni dovolj cenjena možnost analize časovnih serij statističnih podatkov, tako o posameznih družbenih pojavih, kakor tudi o posameznih tipih teritorialno-družbenih skupnosti. Šele na podlagi jasne predstave o pomenu takšnih raziskav bo mogoče utemeljiti potrebne akcije in materialna sredstva, da bi zagotovili bogatejše informacije o spremembah v daljših časovnih obdobjih. V tako razširjenem kontekstu bodo jasneje prišle do izraza spremembe – ne le v zunanjih manifestacijah, temveč tudi v bistvenih lastnostih, prišlo pa bo celo do povsem novih pojavov in izginjanja starih.

Fragmentarno raziskovanje in povezani pojavi

Za razliko od dialektične metode raziskovanja družbenih pojavov (npr. s stališča njihove medsebojne povezanosti) kaže sedanja praksa prevladujočo težnjo "razdrobljenega dela". Gre za fragmentarno proučevanje konkretnih pojavov brez

¹²⁶ Anketa se pogosto šteje kot zadostna kvalifikacija, da bi lahko neko raziskavo označili kot sociološko; to je dobra ponazoritev določenih teženj v našem empiričnem raziskovanju, ki so povzročile razvrednotenje sociologije.

¹²⁷ Redki so poskusi analiziranja sprememb v stališčih (stališča so največkrat predmet anketnih raziskav) v določenem časovnem obdobju. Četudi pride do takega poskusa, nastanejo tudi metodološki problemi zaradi velikega vpliva slučajnih dejavnikov. Analizo stališč skozi več let izvaja npr. Center za samoupravljanje pri RS ZSS in Center za raziskovanje javnega mnenja na FSPN v Ljubljani.

vključevanja njihove povezanosti s širšim družbenim kontekstom. Glede na praktične omejitve (materialne, kadrovske, časovne idr.) in glede na nerazvitost teorije, ki bi opozarjala na relevantno povezovanje proučevanega pojava s širšim kontekstom, je v bistvu ohranjena ista praksa in način dela že od začetka teh raziskav pri nas. Z ozirom na to lahko opozorimo na naslednje razsežnosti pojavov:

a) Proučevanje pojavov vsebinsko omejujemo na opisovanje in zanemarjamo njihovo pogojenost oziroma povezanost s širšim družbenim kontekstom.

b) Izbrane pojave obravnavamo – kot smo že poudarili v zvezi s statičnim obravnavanjem pojavov – v ozkem časovnem okviru, brez povezovanja z dolgoročnimi trendi in zakonitostmi njihovega spreminjanja v času.

c) Predmet proučevanja je pogosto tudi prostorsko omejen, tako da ne dovoljuje primerjave v različnih družbenih kontekstih, npr. prek okvirov posameznih lokalnih skupnosti, republik in podobno.

Zelo redke so raziskave, ki so organizirane in izvedene v okviru Jugoslavije kot celote.¹²⁸

d) Na podoben način se postavlja tudi problem mednarodnih primerjalnih raziskav, kar bi lahko pomenilo najširši okvir proučevanja posameznih tem. Vendar so takšne raziskave prej izjema kot pravilo, po prvih poskusih v šestdesetih letih (ko je tudi naša sociologija bila v prvi fazi oblikovanja in prebolevanja tipičnih otroških bolezni). Namesto, da bi prišlo do razširitve, je v bistvu prišlo do zmanjšanja, zoževanja primerjalnih mednarodnih raziskav. Prav na podlagi pridobljenih izkušenj in oblikovanih kadrov bi lahko jugoslovanska sociologija prevzela aktivnejšo vlogo v mednarodnih okvirih. Za razliko od prvega obdobja, ko je predvsem sprejemala pobude od drugod, ima sedaj možnosti, da sama inicira raziskovanje posameznih tem in igra v tem aktivno vlogo, ter se ne omejuje na opravljanje tehničnih zadev in torej ni samo servis za druge.

e) Naslednja značilnost socioloških in drugih družbenih raziskav je njihovo omejevanje v meje lastne discipline, brez minimalnega sodelovanja z raziskovalci drugih znanstvenih področij. Tudi tukaj gre za (verbalno) dokaj pogosto obravnavan problem, ki kljub vsem razpravam še vedno ni rešen. Gre za konceptualne, teoretične in metodološke temelje, ki bi omogočili skupno delo raziskovalcev različnih disciplin, pa tudi za praktična organizacijska in druga vprašanja, ki jih je treba rešiti, če hočemo vzpostaviti potrebne stimulanse za interdisciplinarno sodelovanje, in če želimo preseči sedanjo fragmentarnost.

f) Poleg vprašanja o časovnih okvirih, ki jih upoštevamo v posameznih raziskavah, obstoji še drugo, podobno vprašanje o kontinuiteti ali diskontinuiteti samega znanstvenega raziskovanja na posameznih predmetnih področjih. Za sedanji način dela na področju sociologije in političnih ved je značilna prav izredna nepovezanost proučevanja in pomanjkanje minimalnih standardov poklicne kulture, ki bi zahtevali od raziskovalcev, da spoštujejo, kar so že opravili drugi. V tem pogledu lahko najdemo pri nas izredno bogato *sterilno* "ustvarjalnost". Vsakdo začenja znova, kakor da določenega vprašanja pred tem (njim) ni še nihče obravnaval, najsi

¹²⁸ Zlasti v zadnjih petih letih se je zmanjšal obseg usklajenega raziskovanja v Jugoslaviji kot celoti, tako da se praktično – z nekaj izjemami – vse empirične raziskave izvajajo samostojno po posameznih republikah, ne glede na to, da prihaja zaradi tega tudi do ponavljanja istovetnih tem in posameznih delovnih operacij.

bo pri nas ali v mednarodnih okvirih. V objavljenih delih je zelo težko razlikovati, kaj je pravzaprav ponavljanje tistega, kar je bilo že prej spoznano, in kaj pomeni dejansko nov prispevek posameznega raziskovalca oziroma raziskovalnih del. Z razširitvijo obsega socioloških in politoloških raziskav se vse bolj zaostrojuje *problem diskontinuitete* v delu in pomanjkanje določenih osnov možne kumulacije rezultatov raziskovanja. V tem je ena izmed pomembnih osnov določene stagnacije, na katero opozarjajo številni avtorji in prispevki za to posvetovanje – v zadnjih desetih letih. Diskontinuiteta v delu pa sočasno ovira hitrejši razvoj družbenih ved ter uporabo rezultatov raziskav v praksi.

Dialektika in metodologija empiričnega raziskovanja

Ena izmed osnov, ki zavirajo hitrejši razvoj socioloških, politoloških in tudi nekaterih drugih področij družbenega raziskovanja, so *nerazčiščena vprašanja o marksistični metodologiji* raziskovanja družbenih pojavov. Srečujemo se z dokaj divergentnimi stališči in omahovanjem glede tega vprašanja. Obstajajo pripombe na omejenost in nezadostnost oziroma neustreznost kvantitativnih metod analize. Nekateri avtorji nasploh zavzemajo negativno stališče do kvantitativnih analiz in jih enačijo s tujimi vplivi ali menijo, da gre za nemarksistični način analize. Pojavljajo se celo ocene, da pomeni uporaba statistike in kibernetike znak pozitivizma v družbenih raziskavah.

Eden od vidikov te kritike opozarja na razlikovanje zunanjih pojavnosti in bistva družbenih pojavov ter ugotavlja, da kvantitativne raziskave obstajajo na ravni prvega, medtem ko istočasno zanemarjajo iskanje in interpretacijo drugega. Drugi vidik kritike kvantitativnih metod pa ne izključuje te metodologije, vendar meni, da preokupacija s kvantitativnimi analizami raziskovalca oddaljuje od pomembnejših vsebinskih področij (tem) proučevanja, ki so pomembna za revolucionarno preobrazbo družbe v celoti.

Za razliko od teh kritik pa imamo spet številne raziskovalce, ki se izogibajo tem vprašanjem in – z večjim ali manjšim znanjem, toda vse bolj rutinirano – opravljajo kvantitativne empirične raziskave. Pri tem se najpogosteje opirajo na zbiranje podatkov z anketo (podatki o stališčih in drugih značilnostih posameznikov), v manjši meri pa uporabljajo tudi razpoložljive "agregatne" podatke o strukturiranosti družbenih enot in njihovih spremembah. Medtem ko sta anketa in intervju pomenila določeno spodbudo in instrument za izvajanja večjega števila raziskav v prvih letih pojavljanja sociologije in političnih ved, je prišlo v zadnjem času do rutinizacije, ki pomeni sočasno tudi fazo določene stagnacije. Takšne raziskave še vedno dajejo neposredni odgovor na določena vprašanja, ki se zastavljajo v praksi delovanja posameznih institucij (na primer anketiranje članov posameznih družbenih organizacij kot temelj načrtovanja določenih akcij in obenem oblika demokratizacije njihovega delovanja; preference prebivalcev v zvezi z alternativnimi načini naseljevanja in stanovanja; priprava kolektivnih akcij, kakršen je referendum o samoprispevku občanov za zadovoljevanje določenih skupnih potreb ipd.). Vendar pa zelo malo, če sploh prispevajo k znanstvenemu razvoju sociologije in drugih disciplin. V tem smislu so upravičene kritike "anketomanije", "kvantofrenije" itd. Prav takšne raziskave največkrat ostanejo na ravni deskriptivnih prikazov stališč anketirancev in zanemarjajo povezovanje dobljenih empiričnih rezultatov s širšim družbenim

kontekstom in objektivnimi pogoji, v katerih nastajajo. Anketne raziskave se zelo redko povezujejo s proučevanjem drugih informacij o družbenem kontekstu življenja in delovanja anketirancev. Glede na to, da se pri tem praviloma poslužujejo samo vzorcev posameznikov določenih kategorij iz različnih družbenih okolij, se – ne glede na razlike med temi okolji (oziroma vsaj ne da bi upoštevali te razlike v zadostni meri) – obravnavajo kot agregati, rezultati pa se največkrat predstavijo kot statistično povprečje. S tem je še bolj poudarjena artificalna situacija in zmanjšana možnost spoznanja stvarnega determinizma proučevanih pojavov.¹²⁹

Navedena vprašanja opozarjajo na določene enostranosti in pomanjkljivosti, tako s stališča raziskovalne prakse kakor tudi s stališča kritike metodologije kvantitativnih raziskav pri nas. Po eni strani je očitno, da sedanja praksa kvantitativnih empiričnih raziskav ne zadošča in prihaja v slepo ulico. Kopičenje dejstev in njihovega opisovanja samo po sebi še ne zagotavlja, kar bi morda pričakovali – postopnega približevanja k potrebnim posplošitvam in sintezi. Po drugi strani pa kritika kvantitativnih postopkov analize družbenih pojavov tudi sama pretežno ostaja na površini in se zadovoljuje z bolj ali manj apriorističnim zavračanjem le-teh, ne da bi predlagala alternativne rešitve.

Pri tem gre očitno za določena nerazumevanja položaja prav zaradi premalo poglobljene analize. V bistvu namreč kvantitativni pristop ne pomeni alternative kvalitativni analizi in iskanju razlik med zunanjimi manifestacijami in bistvenimi značilnostmi proučevanih pojavov. Natančneje bi lahko rekli, da gre za komplementarni odnos med njimi. Razširjanje uporabe kvantitativnih postopkov analize prav s stališča uvajanja najnovejših dosežkov na področju kibernetike, statistike in matematičnih metod nikakor ne bi moglo biti že samo po sebi sporno ali prepredčevati razvoj družbenih ved. Tisto, kar predvsem manjka, je povezanost razvoja na teh področjih kvantitativnih postopkov analize s splošno dialektično metodologijo. Kakor da ni jasno, da prav *razvoj tehnike ustvarja povsem nove možnosti za uporabo oziroma uvajanje dialektike v empirične raziskave*.

Brez razvite tehnike in postopkov kompleksne analize družbenih pojavov ni mogoče računati z uporabo dialektične metode v konkretnih situacijah. To pomeni, da gre manj za vprašanje subjektivne odločitve, kakor pa za znanje, sposobnost in tehnične možnosti izvedbe določenih postopkov v praktični raziskavi. Vsaj eksemplifikativno lahko takšno interpretacijo konkretiziramo s stališča zahtev dialektične metode analize, da obravnava in pojasnjuje pojave v medsebojni povezanosti. Še pred desetimi do petnajstimi leti so bile možnosti za upoštevanje te zahteve v empiričnem raziskovanju mnogo bolj omejene kakor danes. Uvajanje računalnikov in večanje njihovih zmogljivosti pomeni tudi povečanje možnosti *sočasnega upoštevanja vse večje družbene kompleksnosti, vse večjega števila spremenljivk in njihove medsebojne povezanosti*. Brez računalnikov je bilo preprosto nemogoče preseči določeno raven kompleksnosti v empiričnem raziskovanju, čeprav – seveda – po drugi strani razpolaganje z novimi tehničnimi sredstvi še ne pomeni, da smo avtomatično prešli tudi na novi način analize. Tehnika lahko vsaj za nekaj časa pritegne

¹²⁹ V tem pogledu ostaja kot naloga kompleksna problematika organiziranja oziroma povezovanja različnih virov informacij, na primer anketnih in statističnih podatkov. V sedanji situaciji že tehnično ni mogoče analizirati izbranih pojavov v širšem prostoru in časovnem kontekstu zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov.

pozornost in postane v nekem smislu sama sebi cilj; absorbira glavno preokupacijo raziskovalcev, katerim v precejšnji meri nenadoma olajša njihovo delo, obenem pa jih lahko tudi zapelje k manj pomembnim vprašanjem.

Marksistična ocena vloge empiričnih raziskav na Zahodu in pri nas

Specifičnosti družbenopolitičnega konteksta se nujno odražajo tudi v pričakovanjih o vlogi družbenih raziskav. Marksizem v družbenih vedah, na primer, ne pomeni isto, kadar gre za kapitalistično družbo zahodnih držav ali za samoupravni socialistični sistem Jugoslavije. To prihaja do izraza tako v različnih pristopih in ocenah sociologov – marksistov na Zahodu in pri nas, kakor tudi v navidezno dvojnih merilih presojanja, kadar gre za naše kritike meščanskih koncepcij po eni strani in našimi lastnimi koncepcijami in raziskavami po drugi strani. V zvezi s prvim ni slučajno, da so radikalno – levo usmerjeni sociologi na Zahodu zavzeti predvsem z iskanjem kvalitativno različnih alternativ glede na dani kapitalistični sistem. Kadar gre predvsem za vprašanje bistvene globalne družbene spremembe, se zdi marginalno vsako mikrosociološko raziskovanje funkcioniranja posameznih institucij ali vztrajanje na preciznosti meritev posameznih pojavov ali iskanje boljših tehnik in postopkov analize družbenih pojavov. Trošenje energije za takšna vprašanja – posredno ali neposredno, zavestno ali nezavedno – pomeni zanemarjanje najpomembnejših vprašanj, to je revolucionarne spremembe sistema kot celote. Ukvarjanje z minucioznim raziskovanjem ozkih problemov ali pojavov v takšnem kontekstu implicitno predpostavlja sprejemanje sistema kot celote ali celo prispevek k njegovi nadaljnji ohranitvi.

V tem smislu lahko razumemo dokaj neugodno stališče marksistično usmerjenih sociologov na Zahodu do empiričnega raziskovanja. Glede na to, da empirično raziskovanje največkrat pomeni prav proučevanje na mikrosociološki ravni, bo najbolj verjetno pustilo ob strani globalne družbene spremembe.

Če avtomatično posplošujejo in prenašajo takšne ocene iz lastnega konteksta tudi na socialistične države, prihaja do nerazumevanja nujne vloge družbenih ved in empiričnih raziskav v družbah po socialistični revoluciji. Pri tem ne gre več za vprašanje obstoja oziroma rušitve sistema kot celote, temveč predvsem za vzpostavljanje in uspešno delovanje sistema na novih temeljih in v smeri uresničevanja socialističnih družbenih vrednot. Ne gre več predvsem za razbijanje starega družbenopolitičnega sistema, temveč za zavestno usmerjanje kompleksnih razvojnih procesov. Namesto velikih, kvalitativno različnih alternativ, prihaja sedaj v ospredje večje število manjših, a vendar življenjsko relevantnih vprašanj za delovne ljudi v njihovem delovnem in življenjskem okolju. Družbeno načrtovanje, na primer, zahteva natančno poznavanje vzajemne odvisnosti med večjim številom pojavov. Pri tem ne zadoščajo več splošne zamisli o dolgoročnih zakonitostih razvoja. Gre za povsem konkretne situacije; potrebno je čimbolj natančno predvideti posledice možnih odločitev oziroma akcij.

Operacionalizacija splošnih marksističnih pojmov in možnost vključevanja novih

Eno izmed nerešenih vprašanj, ki zavira hitrejši razvoj na področju socioloških in drugih raziskav, zadeva nejasne predstave o potrebi operacionalizacije splošnih pojmov. Ob nenehnem poudarjanju potrebe po povezovanju teoretičnega in

empiričnega proučevanja gre praksa po stari poti. Menimo, da je prav pomanjkanje prizadevanja, ki bi to splošno zahtevo konkretiziralo v smislu operacionalizacije temeljnih marksističnih pojmov, eden od bistvenih vzrokov za ločenost teorije in empiričnega raziskovanja, kljub vsem zahtevam in nominalni pripravljenosti za njihovo povezovanje. Težko je najti primere empirične operacionalizacije temeljnih marksističnih pojmov; v glavnem ostajamo pri tem, da uporabljamo te pojme na ravni analize globalne družbe (strukture in spremembe), medtem ko sočasno na mikrosociološki ravni prevladuje empirizem ali pa uporaba pojmov iz nemarksistične sociologije, ki niso bili predmet poprejšnje analize in kritične ocene.

Glede na pospešeni razvoj sociologije v svetovnem merilu se v zadnjih desetletjih povečuje število del kot tudi pojmovnih kategorij, ki nam jih nudi vse bolj obsežna literatura. Jugoslovanska sociologija v zelo majhni meri zavestno spremlja, kritično ocenjuje in tudi uporablja nova spoznanja, ki se vsakodnevno pojavljajo. V zvezi s tem je pomembno tudi načelno stališče v pogledu nemarksističnih (kar seveda ni isto kot protimarksističnih) teorij in koncepcij. Znaná so stališča, da je treba marksizem pojmovati kot enkrat za vselej določeno celoto, ki ne dopušča nikakršnega empiričnega preverjanja. Nekateri nemarksistični teoretiki ocenjujejo marksizem kot koncepcijo, ki jo je treba sprejeti ali zavreči, v katero je mogoče verjeti ali ne, vendar ne *more biti predmet verifikacije*. Tudi pri nas se srečujemo s stališči, da je treba marksizem gledati samo v njegovih bistvenih značilnostih, ki ostajajo ne glede na spremenjene družbenoekonomske pogoje (v katerih bi bilo treba spremeniti tudi nekatere konkretne rešitve klasikov marksizma). Vendar pa takšna stališča povzročajo tudi pomembne posledice. Predvsem je njihova implikacija apriorno izključevanje možnosti operacionalizacije splošnih koncepcij in njihove uporabe v empiričnih raziskavah. S tem je pretrgana zveza s sodobno dinamiko družbenega življenja, kar nujno pomeni – tudi onemogočanje nadaljnjega razvoja marksistične teorije.

Odnos do novih pojavov na področju sociologije in drugih družbenih ved ostaja stvar posameznika in vsak se znajde, kakor ve in zna. Prav iz tega izhaja določeno omahovanje (zaradi tega tudi zaostajanje), zlasti na področju razdelave empirično preverljivih teoretičnih koncepcij. Pomanjkanje organiziranih razprav o novih pojmi in teorijah ima tri pomembne implikacije: po eni strani se zmanjšuje seznanjenost o dejanskem stanju na posameznih disciplinarnih področjih v svetovnem merilu. Drugič, posamezniki se, najsí bo zaradi stvarne nejasnosti oziroma premajhnega poznavanja konteksta in implikacij pojavljanja novih koncepcij ali pa zaradi zavestnega oportunitizma, *izogibajo uporabi* teh novih kategorij, ne glede na stvarne možnosti njihove uporabe pri nas. Tretjič, posamezniki, ki iz prepričanja ali poglobljenega poznavanja inovacij ali pa zaradi mehničnega sledenja modnim vzorcem prevzemajo nove koncepcije brez pomoči in možnosti opiranja na organizirane razprave – pogosteje *prevzemajo tudi povsem nesprejemljive*, nemarksistične koncepcije.

V položaju, ko gre po eni strani za upravičeno kritično stališče do nemarksističnih koncepcij, ki pa se povezujejo z večjo zaprtostjo in premajhno notranjo organiziranostjo, prihaja do *omahovanja* in *dezorientacije*, kot tudi pogostejših *ekscenčnih pojavov*. Tako eno kot drugo predstavlja pomembno osnovo zaostajanja na področju družbenih raziskav.

Drugi pogoji za izvajanje empiričnih raziskav

Pomanjkljivosti, na katere smo opozorili, v veliki meri razkrivajo ne le nerešena vprašanja s stališča teorije in metodologije, temveč tudi organizacijska, materialna, kadrovska in druga vprašanja oziroma pogoje za opravljanje raziskav. Posebno pozornost bomo sedaj posvetili samo nekaterim.

Pomanjkanje informacij o že opravljenih raziskavah

Glede na to, da ni sistematičnega pregleda (evidenca, dokumentacija, arhiviranje, banke podatkov ipd.) dosedanjih rezultatov raziskovanja, že iz tega izhaja nujnost razdrobljenega dela na tem področju, ponavljanja istih vprašanj na več krajih, nesmotrno angažiranje kadrov in materialnih sredstev, omejene možnosti posploševanja dobljenih spoznanj itn. Čeprav gre za na videz banalna, trivialna vprašanja, najdemo pravzaprav že tukaj osnove določenih teoretičnometodoloških značilnosti, ki smo jih prej izpostavili naši kritiki. Dostopnost informacij je v veliki meri odvisna od neposrednih, osebnih stikov. Raziskovalec lahko računa predvsem na tiste vire informacij – v tistih institucijah, s tistimi posamezniki – s katerimi je vzpostavil neposredne osebne stike, ali pa ima slučajno vpogled v določene relevantne raziskave.

Redki so poskusi (kakršen je npr. bibliografski pregled objavljenih del s področja sociologije), ki nam nudijo vsaj nekatere sistematične informacije o razpoložljivi literaturi. Problem je toliko večji, v kolikor se ne zadovoljujemo z objavljenimi teksti, temveč iščemo gradivo – ki navadno pomeni večji del kakor prvi – v katerem so rezultati raziskav prezentirani samo naročnikom teh del. Sklepamo lahko, da pravzaprav *večji del rezultatov raziskav* na področju sociologije in političnih ved zaradi neorganiziranosti informacij in komunikacij *ni dostopen* za splošno uporabo.¹³⁰

Dejavnost v zaprtih krogih: familiarnost in arbitrarnost

Zlasti v zadnjih petih letih, kar opažajo tudi drugi avtorji, se je zmanjšal obseg sodelovanja v skupnih projektih v okviru Jugoslavije in v mednarodnem merilu. Takšna težnja ima več negativnih posledic; na nekatere med njimi smo že opozorili. Zoževanje relevantnih okvirov, tako s stališča ustvarjanja kakor tudi ocenjevanja ustvarjenega, v situaciji, ko je že tako ali tako močno omejeno število raziskovalcev po posameznih predmetnih področjih, nujno vodi k nastanku določenega vzdušja familiarnosti. Kakršno je stanje v zvezi z iskanjem informacij, potrebnih za konkretne raziskave, tako je tudi kadar gre za ocenjevanje prispevka posameznih raziskav ali raziskovalcev; odločilni postajajo subjektivni odnosi znotraj ozkega kroga posameznikov. Čim ožji je ta krog, tem večja je verjetnost delovanja slučajnih faktorjev in arbitrarnosti v ocenjevanju. Pojavlja se težnja, da ocene izražajo predvsem konkretne neformalne odnose med posamezniki. Dobri, prijateljski odnosi so podlaga za ugodne ocene, medtem ko konfliktni odnosi med njimi spet s precejšnjo verjetnostjo povzročijo nasprotno. Poleg tega se srečujemo tudi z drugo težnjo, ki vodi predvsem k formalizaciji procesa ocenjevanja tako, da se zadovoljuje s splošnimi, površnimi oznakami dela in se na ta način izogne vsem možnim "komplikacijam".

¹³⁰ Zato ne preseneča, ko najdemo na primer v bibliografiji socioloških besedil, ki je bila objavljena na Češkoslovaškem, celo dokaj nepomembnih del, ki so jih tujci opravili v Jugoslaviji in objavili v angleškem jeziku, vendar ne bomo našli del na isto temo, ki so bila objavljena v jezikih narodov Jugoslavije.

Pogoji (dis)kontinuitete v raziskovanju

V zadnjih desetih letih je večina socioloških in politoloških raziskav potekala v okviru manjših raziskovalnih projektov. Le-te so izvajali posamezniki ali manjše delovne skupine, praviloma v razmeroma kratkem času enega do dveh let. Ko je konkretno raziskovanje končano, raziskovalci spet preidejo na drugo temo, zelo pogosto s povsem drugega tematskega področja, ki zahteva popolnoma različno metodologijo in postopke analize, poznavanje druge literature in informacijskih virov itd. Takšno delo v veliki meri odraža tudi način financiranja. Viri financiranja so nestalni; v določenem smislu prihaja celo do "tržnih" razmerij na tem področju, s čimer je v veliki meri onemogočeno načrtovanje raziskovalnega dela za daljše obdobje.

Ob koncu šestdesetih let je bila dana pobuda za formiranje večjega števila makro-projektov raziskav v Jugoslaviji kot celoti. Vendar je žal ta pobuda usahnila enako hitro, kakor se je pojavila. Samo ekonomisti so začeli delo na projektu "dolgoročni razvoj SFRJ".

Poskus formiranja makroprojektov bi lahko obenem pomenil tudi ustrezen okvir sistematičnega in nepretrganega dela na določenem področju, ki je družbeno priznано kot relevantno tudi za našo prakso. Vendar pa bi bilo treba tudi pri tem računati, da integracija v smislu organizacijskega povezovanja še ne zagotavlja integracije v vsebinskem, teoretično-metodološkem smislu. Samo dolgoročne skupne priprave so lahko temelj stvarnega uresničevanja zamisli makro-projektov, sicer bomo tudi tukaj našli samo nove organizacijske okvire, v katerih se mehanično reproducirajo stare vsebine.¹³¹

Na področju sociologije in političnih ved srečujemo dva nova predloga makro-projektov raziskav, in sicer: "Zakonitosti razvoja jugoslovanske komune kot samoupravne skupnosti" in "Delegatski sistem SFRJ". Ostaja vprašanje, v kolikšni meri bosta izpolnili pričakovanja, ki se prej niso uresničila.

Vse navedeno opozarja, da so potrebne določene spremembe v načinu financiranja, pa tudi nadaljnje iskanje oziroma določanje prednostnih tematskih področij, na katerih bo mogoče zagotoviti večjo kontinuiteto, s tem pa tudi večjo racionalizacijo in produktivnost znanstvenega dela.

Izobraževanje za potrebe znanstvenega raziskovanja

Dosežki in pomanjkljivosti na področju socioloških in politoloških raziskav so neposredno povezani z značajem in kakovostjo univerznega izobraževanja na teh področjih.

Standardi, kakršne uvajamo glede na to, da gre za nove znanstvene discipline, v izobraževalnem procesu dokaj hitro najdejo svoj odraz tudi v značaju in kakovosti opravljenih raziskav. To pomeni, da moramo v primeru, ko iščemo glavne faktorje, ki določajo razvoj na teh področjih, vsekakor proučiti celotni sistem strokovnega izobraževanja. Opozorili bomo le na nekatera vprašanja, ki zaslužijo podrobnejšo

¹³¹ Zato ne bi bilo treba pričakovati, da bo organizacija dela v večjih skupinah že sama po sebi pomenila tudi višjo kakovost. Če se poveča obseg sodelavcev in kompleksnost raziskovalnih operacij, se lahko zgodi, da le-te presežejo teoretično-metodološke zmogljivosti; namesto, da olajša, lahko takšna organizacija zelo hitro oteži uresničitev nalog in povzroči neproduktivno trošenje energije (komuniciranje, koordinacija, usklajanje ipd.).

analizo. To je npr. kompleks pogojev, ki določajo stopnjo možnosti *vključevanja študentov v raziskovalno delo*. Videti je, da so v tem pogledu velike razlike med posameznimi fakultetami in oddelki. Splošni problem je veliko število študentov, zlasti na dodiplomskem študiju, kot tudi neorganizirani podiplomski študij, ki včasih ne pomeni mnogo več, kakor ponavljanje gradiva nižjih stopenj. Pedagoško delo – spet z večjimi ali manjšimi razlikami po posameznih institucijah – se, kot kaže, preveč zadovoljuje z verbalističnim ponavljanjem splošnih stališč (za razliko od npr. zgodovine, kjer gre predvsem za zapomnitev dejstev). Študentje nimajo dovolj možnosti, da bi proučevali metodologijo v praktičnem izvajanju raziskave, in ne na podlagi učbenika. Primanjkuje tudi pismenih nalog študentov, ki bi pogojevale večjo zahtevnost v natančnosti izražanja in uporabi pojmov. Za razliko od sedanje prakse bi bilo treba bolj vztrajati pri minimalnih standardih poklicne kulture. Kolokvialna terminologija zaenkrat še vedno prevladuje tudi v pisanih testih študentov.

Močno različna je tudi organiziranost vključevanja študentov v delo z računalniki. Večina študentov še vedno nima zagotovljenega dostopa do računalnikov in ne dobiva osnovnih informacij o njegovi praktični uporabi v raziskavah. Vendar pa se uporaba računalnikov hitro širi; vključuje se v vrsto predmetov in močno spreminja način pedagoškega dela, seminarsko delo, pripravo diplomskih nalog ipd. S tem se spet *zaostruje problem* neurejenih *informacij* oziroma podatkov, ki lahko sedaj v izredno povečanem obsegu v kratkem času postanejo predmet analize tudi v pedagoške namene.¹³²

Z ureditvijo teh vprašanj tudi sociološke in politološke raziskave ne bodo več v tolikšni meri kakor doslej podajale nepreciznih sklepov. Pričakujemo lahko, da bomo v tej smeri presegli goli verbalizem, neutemeljeno posploševanje in prazno špekulacijo. Nove tehnične možnosti ne bi smele postati same sebi namen. Obenem pa metodološka preokupacija ne sme pomeniti samo občasno individualno prizadevanje, temveč zahteva poglobljeno in obsežno znanje ter nepretrgano, dolgoročno delo.

¹³² Za primer lahko navedemo Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki je že pred petimi leti ustanovila Računski center – podobno kot več drugih fakultet ljubljanske Univerze – dobila svoj terminal in uvedla poseben predmet: matematične metode v družbenih raziskavah in več drugih ciklusov predavanj. Študentje so že v drugem letniku usposobljeni uporabljati računalnik (standardne postopke obdelave oz. analize podatkov) za potrebe seminarskega dela.

Literatura

- Silvano Bolčič: Teorijsko-metodološki problemi empirijskih istraživanja u sociologiji; Marksistički centar CK SK Srbije, 1975.
- Božidar Debenjak: Na temo: aktualnost, konkretnost in dialektika; *Anthropos*, Ljubljana 1976 I–II.
- Jürgen Habermas: Saznanje i interes; Nolit, Beograd 1975.
- Frane Jerman: Ideologija pozitivizma; Teorija in praksa, 1970, št. 6–7.
- Frane Jerman: Teorija in znanstveno dejstvo, referat na simpoziju: Teoretične in metodološke predpostavke empiričnih raziskav; *Anthropos*, 1970, št. 2.
- Milan Matić: Teorijsko-metodološka osnova empirijskih istraživanja u političkim naukama; Marksistički centar CK SK Srbije, 1975.
- Anđelka Milić: Problemi empirijskih istraživanja u društvenim naukama (rezime stavova i problema sa savetovanja u Ohridu, 5.–9. maja 1965.); Marksistički centar CD SK Srbije, 1975.
- Zdravko Mlinar: Sociološko proučevanje razvojnih sprememb: marksistična izhodišča in družbena praksa; posvetovanje – *Anthropos*, Ljubljana 1976, št. I–II.
- Zdravko Mlinar: Marksizem in preseganje pozitivizma v sociologiji; Teorija in praksa, Ljubljana, 1976, št. I–II.
- Najdan Pašić: Odnos med družbenimi vedami in politikom; Teorija in praksa, letnik 9. 1972. št. 1.
- Miroslav Pečuljič: Obzorja revolucije; Študije iz političke sociologije; Komunist, Ljubljana 1971.
- Miroslav Pečuljič: Sociologija između revolucije i apologije; Institut za političke studije, FPN, Beograd 1973.
- Miroslav Pečuljič: Prihodnost, ki se je začela; Komunist, Ljubljana 1969.
- Vojan RUS: Dialektika človeka, misli in sveta; Državna založba Slovenije, Ljubljana 1967.
- Gojko Stančić: Pomen družboslovnega raziskovanja in nekatera njegova metodološka organizacijska vprašanja v slovenskem prostoru, *Anthropos*, 1976, št. I–II.
- Stojan Tomić: Politološka in sociološka raziskovanja za potrebe sodobne politične in samoupravne prakse; *Anthropos*, 1976, št. I–II.
- Niko Toš: Metodološka izhodišča empiričnega družboslovnega raziskovanja, *Anthropos*, Ljubljana, 1976, št. I–II.
- K vprašanju o dialektiki (referati), Simpozij o aktualnosti misli Hegla, Marksa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti XX. stoletja, Ljubljana 1971.
- Teoretične in metodološke predpostavke empiričnih raziskav; simpozij, Ljubljana 1970.

SOCIOLOGIJA, ZNANJE IN RAZVOJ

Avtonomija v sociološkem pojasnjevanju "znanja kot dejavnika razvoja" je vprašanje, ki zadeva odnose med stroko(vnostjo) in politiko

Zakaj se ravno danes postavlja vprašanje o "znanju kot dejavniku razvoja", medtem ko so bile še v sedemdesetih letih v ospredju razprave o tehnokratizmu? V precejšnjem desetletju je bilo v družbi in v družboslovju v ospredju: razredni boj, razredni sovražnik, podružbljanje, sporazumevanje in dogovarjanje, idejna naravnost, ipd., danes pa so značilni poudarki precej drugačni, kot npr. znanje, strokovnost, sposobnost, profesionalizacija, ekonomske zakonitosti idr. Retrospektiva nas torej opozarja na velika nihanja ter enostranosti in celo na diametralno nasprotno vrednote v teku časa. Zato se je treba dvigniti nad potrebe "našega današnjega političnega trenutka". Pogled nazaj obenem z razkrivanjem "megatrendov", ki nakazujejo smer gibanja v prihodnost, oboje nam je potrebno, da bi lahko presojali dogajanje na podlagi kritične in zgodovinske distance.

(Pričujoče besedilo so sklepne misli za zbornik: "Znanje kot dejavnik razvoja, " ki ga bo izdalo Slovensko sociološko društvo na podlagi posvetovanja na isto temo, ki je bilo v Dobrni 5. in 6. junija 1986. Tema posvetovanja je bila zelo široko zastavljena, tako da vzbuja pomisleke, če je sploh obvladljiva, vendar je razprava – čeprav fragmentarno – posegla v vse značilne tematske sklope: a) v produkcijo znanja (vloga znanosti), b) diseminacijo (izobraževanje) in c) aplikacijo, uporabo (odločanje) – in sicer tako glede na današnje konkretne razmere kot tudi z vidika globalnih družbeno razvojnih procesov nasploh.)

Gre za spremljajočo se vlogo znanja v obdobju, ko se kvalitativno spreminjajo merila opredeljevanja in usmerjanja družbenega razvoja. To je v času, ko dostikrat neopazno zastarevajo in postajajo preživela dosedanja vodila. Če se jih po inerciji držimo še naprej, se spreminjajo v svoje nasprotje. Tako npr. nadaljnja industrializacija na pragu informacijske dobe vse bolj postaja znak zastajanja v razvoju, ki nas spravlja v marginalni in podrejeni položaj v mednarodnem merilu.

V takšnem obdobju radikalnih tehnoloških sprememb v svetovnem merilu pa vendarle v svojem domačem okolju razkrivamo nekakšno zagledanost v preteklost. Medtem ko se na podlagi etnocentrične miselnosti in ideološkega ekskluzivizma v zaprtih okvirih spopadamo z "viharji v kozarcu vode" (spopadi med različnimi partikularizmi in ekskluzivizmi), gre v širšem prostoru za "interkontinentalne" premike, ki jih niti ne zaznavamo ali pa vsaj nanje (pravočasno) ne reagiramo. Ob izčrpavanju v voluntaristično snovanih normativno-institucionalnih spremembah političnega sistema smo vse bolj zastajali v ustvarjalnosti, ki naj bi bila podlaga dinamičnega razvoja proizvodnih sil. Strah pred tehnokracijo se je razširjal tudi kot nezaupanje pred novo tehnologijo. Okostenele predstave o gibalnih silah družbenega razvoja so zaživele svoje lastno življenje in kot take odvrčale od empiričnega raziskovanja dejanskega stanja. Ker je šlo za prepričanje, da so temeljna vprašanja razvoja razjasnili (nekako v smislu – enkrat za zmeraj) že klasiki marksizma oziroma jih je v praksi razrešila socialistična revolucija, naj bi bila vloga novih generacij samo še v tem, da zvesto sledijo že opredeljenim razvojnim usmeritvam. S tem so razdolžene, da bi tudi same, samostojno še naprej preučevale dejanske družbeno

razvojne tokove. Sicer bi se lahko štelo, da gre za nezaupnico klasikom marksizma in "znanstvenemu socializmu".

Privrženost že opredeljenim razvojnim ciljem in programom izključuje dvom in predvsem postavlja vprašanje zvestobe in prepričanja. Če pa je dvom izključen, potem so odvečna tudi preverjanja in raziskovanja. Gre kvečjemu za preverjanje, koliko so posamezniki v svojem ravnanju "pravilno naravnani", ne pa za preverjanje temeljnih predpostavk razvojnega usmerjanja. V tem smislu torej gre (bolj) za to, da se znanje predpostavlja ne (kot) pa, da bi se prizadevali za to, da bi ga nenehoma izpopolnjevali. Teoretična izhodišča so odločilna, četudi se spremembe v praksi ne odvijajo v skladu s pričakovanji (teorijo). Če se podatki ne skladajo s teorijo, potem je gotovo kaj narobe s temi podatki in/ali s strokovnjaki, družboslovci, ki jih v javnosti prikazujejo. Iskanje novega znanja pomeni predvsem: a) iskanje dodatnih argumentov za potrjevanje obstoječe, institucionalizirane in normativno sankcionirane teorije, in b) razkrivanje (le) slabosti vsakršnega drugačnega (kar se zlahka označi kot – nasprotnega) mišljenja.

V takšnem kontekstu je značilna tudi jugoslovanska posebnost, tj., da vsaj v razliko od dežel na Zahodu – pri nas v družboslovnem spoznavnem procesu sploh ne poznamo in ne računamo na izvirno izgrajevanje teorije ("theory building") ali novih pojmov oz. kategorij. Ob tem pa se vendarle širi pojmovna aparatúra, ki ne izhaja že od klasikov marksizma in glede na to nima jasno opredeljenega "idejno-teoretičnega" statusa. Npr. pojme "kvaliteta življenja" je bil dalj časa ocenjen kot nemarksističen in (zato) nesprejemljiv; danes pa vidimo, da je že kar na splošno sprejet in se celo v uradnih planskih dokumentih uporablja kot ena temeljnih kategorij.

Tako je skozi desetletja ostajalo odprto vprašanje, kako uveljavljati dediščino marksistične misli, ne da bi s tem omejevali samostojnost in inovativnost novih in novih generacij, ki živijo v spremenjenih in spreminjajočih se družbenih razmerah. V teku časa so bili tudi odgovori na to dilemo zelo različni, pa bodisi da pri tem vzamemo uradno ideologijo ali pa spontano izoblikovane miselne tokove oz. gibanja. Značilni razpon teh odgovorov pa je vključeval nihanja med dvema ekstremoma, tj. med dogmatizmom in empirizmom.

Dogmatizem se kaže kot incercija danosti ter samozadostnost, ki obenem pomeni izključnost in nedovzetnost za kasnejše spremembe in novosti, tako v spoznavnem procesu kot v družbi nasploh. Takšna togost in samozadostnost pa seveda ne vključuje potrebe po (novem) znanju in raziskovanju, temveč temelji na a priori sodbah. Zato je značilno, da se vse bolj odmika od izredne raznovrstnosti dejanskih življenjskih razmer ter vodi v prazni shematizem.

Pojmovno-teoretske konstrukcije, ki so nastale v bistveno drugačnih razmerah pred sto ali več leti, nosijo s seboj tudi staro vsebino, ki vse bolj odstopa od aktualnega stanja. Poleg tega pa gre še za okostenelost posameznih idejno-političnih opredelitev, ki vztrajajo in ostajajo "veljavne" celo ne glede na to, če jih praksa ni potrdila kot primerne, pa tudi ne glede na ugotovitve empiričnega raziskovanja. Vzemimo primer: "agromaksimum". Normativna določila o tem temeljijo na predpostavki, da bi večja posestva (več kot 10 ha na obdelovalne zemlje) dopuščala, da bi kmetje lahko izkoriščali kmečke delavce. Pri tem pa se ignorirajo dejanske strukturne spremembe na podeželju in dejstvo, da kmečki proletariat predstavlja skorajda le še

zgodovinsko kategorijo. Zastarele so tudi predstave o tem, kaj predstavlja "bazo" in "nadstavbo" družbe in kakšna je vloga znanosti pri tem. Podobno gre za vprašanja v zvezi s pojmovanjem dela, ki pretežno zastaja le v okvirih fizičnega dela, medtem ko nam tehnološki razvoj in proces avtomatizacije že zastavljata vprašanje, ali se približujemo družbi brez dela. Ali se poslavljamo od proletariata oziroma delavskega razreda? Neopazno prihaja tudi do internacionalizacije razrednega vprašanja, tako, da – vsaj hipotetično lahko rečemo – relativno izgublja na pomenu vprašanje o delitvi ustvarjenega bogastva znotraj države v primerjavi z delitvijo (na relaciji center – periferija) v okviru sistema svetovnega gospodarstva. Čeprav so odločilne determinante našega življenja podane v svetovnem merilu, smo miselno in raziskovalno še vedno ujeti predvsem v nacionalno-državne okvire.

Tako kot dogmatizem (in vsakršni opriorizem) ne odpira prostora znanju, ki bi bilo izhodišče in podlaga hitrejšega razvoja, tako tudi empirizem ne nudi takšne podlage. Ravno v današnji krizni situaciji pa se toliko bolj krepijo težnje, da bi ob kompromitaciji vizionarskih ciljev in programov videli rešitev v empirizmu. Pomembna vloga sociologije je lahko ravno v tem, da premošča navidezne alternative med teorijo in empirijo in s tem tudi zmanjšuje značilna cik-cak nihanja v usmerjanju družbenega razvoja.

Razprava je opozorila na paradoksalno situacijo, da v času, ko stopamo v informacijsko dobo, razkrivamo vrsto družbenopolitičnih značilnosti (dejavnikov, okoliščin), ki omejujejo vlogo znanja in znanosti v razvoju jugoslovanske družbe. Pri tem se kaže, da niti ne gre toliko za vprašanje o nizki stopnji razvitosti te družbe nasploh: bolj stopa v ospredje prav specifično razmerje med znanostjo in politiko. To razmerje naši sociologi izpostavljajo z različnimi oznakami, kot npr. razmerje med profesionalizacijo in socializacijo, med strokovnostjo in demokratičnostjo, med znanjem in politično močjo, med strokovnjaki in politiki, med tehnokracijo in birokracijo, med kognitivnim in normativnim, med sredstvi in cilji ipd. Izstopa ocena, da so v preteklosti – še zlasti pa v sedemdesetih letih – politika in ideološko-politična merila povsem prevladovala, in sicer ne tako, da bi vključevala in se opirala na znanost in stroko(vnost), temveč prej s tem, da so ju omejevali in izrivali.

V tem smislu je prišlo do značilnega neskladja, tako, da je bila v procesih odločanja odločilna politična moč (volja, hotenja, cilji), medtem ko je znanje (strokovnost, raziskovanje) imelo povsem sekundarno vlogo. Temeljno izhodišče so bile dolgoročne vrednotno-ideološke usmeritve, ki so prekrile dejansko stanje in obenem nudile veliko prostora za samovoljo, subjektivizem in voluntrizem. Voluntaristična pretencioznost je vso pozornost (pre)usmerila proč od obstoječega in je z ideološkimi konstrukti nadomeščala znanje in raziskovanje dejanskih razmer. Zato je bila pomembnejša politična zanesljivost kot pa profesionalna kompetentnost (M. Jezernik). Pravilna "naravnost", podredljivost in poslušnost so postale značilnosti, ki so opredeljevale kadrovske politike in privedla do negativne selekcije kadrov.

Ko pa se je na ta način utrdilo vodstvo (brez znanja), ki je bilo prvenstveno ideološko opredeljeno, je bilo podano izhodišče za njegovo reprodukcijo. Tako je stekel proces reprodukcije – neznanja. Bodisi da je šlo za gospodarske organizacije ali teritorialne skupnosti, povsod se je pokazala težnja, da si je (politično opredeljeni) vrh utrjeval svoj položaj s tem, da je odrival in potiskal na obrobje prav tiste, ki so

bili najbolj sposobni (izobraženi, inovativni). Ti bi sicer nenehoma ogrožali njihov položaj. Zato so se vodilni rajši obdajali z nekakšno tamponsko cono ljudi, ki prav tako niso izstopali s svojim znanjem in strokovnostjo, temveč bolj s svojo lojalnostjo in podredljivostjo. Šele na tretjem mestu, v tretjem, obrobem pasu najdemo – kot nekakšno nujno zlo – strokovnjake, ki sicer imajo največ znanja, obenem pa relativno (v kontekstu tega modela, ki ga predstavljamo) najmanj vpliva oz. moči.

Tako torej razkrivamo tendenco k nekakšni bifurkaciji: na eni strani osredotočanje moči in brez znanja, na drugi strani pa znanja brez moči. To pa je eno od najbolj značilnih protislovij, ki izraža in določa današnjo družbeno krizo.

Tako si je "birokracija" podredila "tehnokracijo". Pri tem se je opirala na legitimiteto revolucionarnega poslanstva in ciljev socialističnega razvoja. Prevladala je iluzija, da ne potrebujemo posebnega znanja o upravljanju, saj samoupravni socializem predpostavlja, da smo vsi (samo)upravljavci in s tem nobeden ni (le) upravljevec. Zato ni bilo prostora na posebno izobraževanje npr. poslovnih kadrov ("menadžersko izobraževanje"), niti ni bilo ustrezne podlage, da bi se v okviru družboslovja tudi pri nas uveljavile t. im. "policy sciences" in "policy research". Kot izraz prevladovanja normativnega nad kognitivnim se je kazal tudi podcenjevalni odnos do (analize) dejanskega stanja in do izobraževanja, ki bi razširjalo razpoložljivo znanje.

Tudi v "samoupravnem delovanju" je šlo bolj za nominalno širjenje kroga sodelujočih kot pa za to, da bi upoštevali in dvigali raven njihove dejanske usposobljenosti za samostojno odločanje. Krepila se je formalno-institucionalna struktura in kompleksnost družbeno-političnega sistema, ki je v vse večji meri pomenila le nekakšen prazen tok in neproduktivno angažiranje. Odločanje je bilo v veliki meri le navidezno, saj je bilo v takšnem kontekstu značilno, da se je "odločalo", ne da bi poznali dejansko razpoložljive alternative in ne da bi se jasno zavedali (neposrednih ali posrednih) posledic sprejetih odločitev.

V takšni situaciji je nujno prihajalo do kompromitacije dolgoročnih razvojnih usmeritev. Povečala se je kompleksnost, ne pa tudi produktivnost oz. ustvarjalnost v procesih odločanja. Namesto da bi bila udeležba v odločanju "šola socialistične zavesti", namesto da bi predvsem razširjala usposobljenost in predstavljala spodbudo za intenziviranje vključevanja v družbeno-politični sistem, je – v takšnih okoliščinah – dosegala prav nasprotno učinke. Obenem pa smo plačevali visoko ceno zaradi povečane kompleksnosti (odločanje ter iskanje soglasij tudi v situacijah, ko objektivno ni bilo alternativ), tako da je odločanje vse bolj zaostajalo za dinamiko tehnološkega razvoja.

Kot je bilo opozorjeno v referatih za to posvetovanje (gl. npr. V. Rus), imajo pri nas strokovne službe relativno majhen vpliv na procese odločanja v delovnih organizacijah in – kot kažejo empirične raziskave – imajo nasploh marginalni položaj. To je povezano z majhno organizacijsko avtonomijo strokovnih služb (zlasti raziskovalno-razvojnih oddelkov) kot tudi z relativno nizko strokovno avtonomijo delovnih organizacij. Namesto nekakšne utopitve strokovnjakov v nediferencirani celoti in opiranja na "majoritetno načelo" naj bi zavestno uveljavljali specifično identiteto "profesionalnega subsistema" in posameznih strokovnjakov (pravica veta) ter obenem s tem tudi njihovo odgovornost. Pri tem pa ne gre toliko za finančno stimulacijo, temveč bolj za možnost strokovnega komuniciranja in za uveljavljanje

profesionalne etike. Profesionalna etika pa se "reproducira samo toliko in samo dotlej, dokler obstaja samoregulacija in avtonomija te dejavnosti" (podčrtal Z.M.).

Tako se v prispevkih za to posvetovanje načena vprašanje avtonomije kot ene temeljnih razsežnosti v sociološkem pojasnjevanju "znanja kot dejavnika razvoja". To vprašanje nasploh zadeva odnose med stroko(vnostjo) in politiko. Pri tem je bilo ugotovljeno, da je "profesionalna vloga... funkcionalno specifična in vrednostno univerzalna, politična vloga pa... – nasprotno – funkcionalno nespecifična in vrednostno partikularna. Profesionalec je specialist, zato je tako rekoč obsojen na sodelovanje, politik pa ni specialist, zato se nujno nagiba k dominaciji nad celotnim področjem dejavnosti". (V. Rus). Dominacija politike je zaostila probleme zaradi omejevanja avtonomije univerze ter zaradi prekomerne kontrole, formalizma in omejevanja izobraževanja le na institucionalizirane okvire šolanja. Neformalne oblike pridobivanja znanja, ki jih ni mogoče tako popolno nadzorovati, pa niso dobile potrebnega političnega zaupanja in podpore (A. Kranjc).

Pri tem ni šlo le za neposredno razmerje med politiko in znanostjo oz. izobraževanjem. Vloga znanosti in znanja je bila omejena tudi zato, ker je prišlo do idejnopolitične (ideološke) idealizacije fiktivno (že) združenega dela (materialne proizvodnje), ki naj bi določalo razvojne okvire znanosti in znanja. S tem je dejansko prišlo do podrejanja znanja kratkoročnim potrebam "združenega dela". To je pomenilo, da je ekonomska baza, ki jo je tvorila že – bolj ali manj zastarela obrtniško-industrijska proizvodnja (pa tudi temu ustrezna kadrovska struktura in miselnost) predstavljala izhodišče za planiranje izobraževanja in analitično-raziskovalne dejavnosti na pragu in celo za čas kvalitativno nove, "informacijske družbe".

Tako so prispevki na tem posvetovanju v sociološki retrospektivi razkrivali nekatere temeljne paradokse, ki zadevajo vlogo znanja, strokovnosti in izobraževanja v razvoju naše družbe. Prikazali so odločilni pomen političnega poseganja na ta področja (zakon o združenem delu, zakon o visokem šolstvu idr.). Pri tem pa so ostale prikrite (nepojasnjene) splošne ideološke premise takšnega delovanja. Kritiko konkretnih ukrepov ter prikaz posameznih tehnoloških in družbenih sprememb bi bilo treba v sociološki interpretaciji postaviti v širši družbeno-razvojni in teoretski kontekst. Brez tega se izpostavljam nevarnosti, da ob zavračanju razkritih enostranosti sami zaidemo v druge. V tem smislu se ne bi smeli zaustaviti le pri tem, da pozivamo k večji avtonomiji, četudi se strinjamo, da je v današnjih razmerah to prioriteto vprašanje. Pač pa bi bilo treba bolj razkrivati protislovnost in medsebojno odvisnost med avtonomijo in povezanostjo z ožjim in širšim okoljem. Saj bomo sicer lahko že v naslednjem koraku kritizirali izdvajanje npr. avtonomnih strokovnih služb ter njihovo ne vključenost v reševanje specifične vsebinske problematike konkretnega okolja. Drugače povedano, produkcijo, diseminacijo in (ne) uporabo znanja bo treba še v naprej empirično raziskovati, obenem pa konkretne ugotovitve postavljati tudi v najširši okvir sociološke teorije (protislovnosti) družbenega razvoja.

NEKAJ O MOŽNOSTIH SODELOVANJA MED EKONOMSKIMI IN DRUGIMI VEDAMI, posebno med politično ekonomijo in sociologijo

Želim povedati nekaj pripomb z vidika razmerij med sociologijo in zgodovino. Treba bi bilo omeniti dejstvo, da družbene znanosti kot vse ostale discipline ne nastajajo po nekem logičnem vnaprej zamišljenem sistemu (tako da bi v teku časa sistematično izpolnjevale posamezne prekate), ampak dejansko nastajajo bolj pragmatično, bolj z vidika potreb, ki se pojavljajo v družbah v določenem času. Verjetno ni niti smiselno iskati niti ne bomo mogli najti nekega logično popolnega sistema, kjer bi vsaka od do sedaj nastalih znanstvenih disciplin našla svoje mesto brez prekrivanja z drugimi disciplinami. Če gledamo stvarnost takšno, kakršna je, v njej obstajajo določena prekrivanja med znanstvenimi disciplinami. Zato bomo še dolgo časa imeli takšne razprave, kot je današnja, ker ta razmerja pač niso čista.

Ob tem gre za splošno tendenco, ki je simptomatična tudi glede na nastanek zgodovine in sociologije. Najprej so se pojavljali konkretniji pojmi, konkretniji opisi posameznih konkretnih pojavov; šele postopno se je uveljavljala tendenca bolj abstraktnih konceptualizacij itd.

Mislim, da nam to na neki način pojasnjuje dejansko stanje na področju zgodovine kot predhodnice oz. discipline, ki je nastala dosti prej kot sociologija. S tem ne izključujem dejstva, da so se paralelno z bolj deskriptivnim gradivom (ki lahko služi le kot nujno sredstvo za izgrajevanje določene znanosti) pojavljali tudi razni špekulativni, abstraktni sistemi. Med enim in drugim pa se prebija pot razvoja posameznih znanstvenih disciplin.

Tov. Čarni omenja v svojem referatu, da mora sociologija izhajati samo iz konkretne realnosti. Ali to pomeni samo induktivni pristop in s tem izključujemo deduktivni pristop v graditvi določene znanosti (seveda spet v zvezi s stanjem na področju sociologije in zgodovine danes)? Prof. Zwitter pa je razne sociološke ankete in opise posameznih pojavov označil za mikrosociologijo. S tem se ne bi strinjal, ker mikrosociologijo ne opredeljuje metoda, pač pa predmet in določen nivo obravnavanja pojavov.

Pri deskriptivnem prikazovanju določenih pojavov je treba ločevati, koliko gre pri tem enostavno za stopnjo izgrajenosti discipline in koliko gre za določeno koncepcijo discipline. Pojavlja se določeno protislovje, razlikovati bi bilo zato treba med tistim, kar določena disciplina v danem trenutku dejansko je, in tistim, kar se pojavlja kot intencija. To se mi zdi aktualno v zvezi z referatom tov. Čarnija in tudi diskusijo prof. Zwittra. Če vzamemo namreč eno od razmejitev med sociologijo in zgodovino (R. Lukič), bi se le-ta glasila: zgodovina je splošna "singularizirajoča" znanost, torej znanost, ki sicer pokriva celotno področje družbe, vendar ne posplošuje svojih ugotovitev, temveč ostaja pri posameznostih. Sociologija pa naj bi bila splošna, posplošujoča znanost. Verjetno se zgodovinarji s tem ne bodo strinjali. Pri tem pa postavljam vprašanje, koliko je to strinjanje vprašanje intencij in koliko je to vprašanje dejanskega stanja? Kakšna je zgodovina do zdaj bila, kakšna je danes in kakšna želi biti? Tendenca, odtrgati se od faktografskega prikazovanja vseh mogočih posameznosti in ugotavljati neke splošne zakonitosti, je

sicer pozitivna za razvoj neke znanosti, se pa dejansko potem postavlja vprašanje razmejitve. Kolikor gre npr. za problematiko družbene dinamike – ali se potem zgodovina in sociologija povsem poistovetita? Če ima namreč tudi zgodovina tendence k ugotavljanju splošnejših zakonitosti in ne samo k opisovanju konkretnih posameznosti itd.!?

V zvezi s tem bi pritrdil tov. Jerovšku. Ne bi se strinjal, da je sociologija samo nekakšna obča metodologija družbenih ved. Tisto, kar je danes obča metodologija na področju sociološkega raziskovanja, v velikem delu služi tudi vrsti drugih disciplin. V tem pa ne vidim specifičnosti sociološkega pristopa. Iz najnovejšega razvoja na področju metodologije nam je znano, da se najsodobnejši metodološki postopki v enaki meri pojavljajo na vseh področjih družboslovnega raziskovanja. To ni neki specifikum sociologije. Torej ne bi bilo smiselno govoriti – argumentov pa je še več – da je sociologija samo metodologija družboslovnega raziskovanja.

Nekaj, na kar tovariš Čarni ni opozoril v svojem referatu, ostaja v določenem smislu nesporno, to je, da sociologija vsaj z vidika strukturne analize družbe, z vidika razkrivanja determinacijskih sistemov in z vidika določenih medsebojnih zvez med pojavi v sedanjem času (zlasti z vidika družbene strukture sodobnosti) nesporno obravnava – vsaj del svojega predmeta, če že o vprašanju zakonitosti razvoja nimamo jasne razmejitve.

Opozorim naj samo še na bolj praktični vidik obravnavanega vprašanja. Mislim, da je današnja diskusija zelo potrebna. Danes verjetno ne bomo rešili številnih spornih vprašanj, ki se nakazujejo pred nami. Vendar bi bilo treba razpravo vseeno nadaljevati. V praksi sem že večkrat ugotavljal (nazadnje na svetovnem kongresu za ruralno sociologijo), da tiste discipline, ki se šele v zadnjem času razvijajo, kažejo tendenco po interdisciplinarnem sodelovanju oz. raziskovanju. Takšno interdisciplinarno raziskovanje problemov in določenih pojavov, ki so vedno kompleksni in zadevajo več disciplin, je sicer potrebno. Vendar je treba opozoriti, da ni vsako interdisciplinarno raziskovanje *à priori* nekaj dobrega. Takšne analize se neredko sprevržejo v neko neprebavljivo gradivo, ki dejansko ne predstavlja koristnega efekta z vidika katerekoli od prizadetih znanosti. Če sem konkreten – tisti, ki pripravijo analizo npr. z vidika ruralne sociologije, zlasti v deželah v razvoju (kjer ta disciplina ni razvita), pogosto vnašajo gradivo, ki je demografskega, geografskega, psihološkega, zgodovinskega značaja itn., pač z motivacijo, da je ta interdisciplinarnost potrebna. Dejansko pa niso uspeli opredeliti svoje specifične vloge v tej kooperaciji. Želel bi poudariti, da je zelo potrebno sodelovanje med družboslovnimi disciplinami, vendar s pogojem in na osnovi razčiščenih vlog posameznih sodelujočih disciplin oz. strokovnjakov s teh področij; sicer se tako sodelovanje lahko sprevrže v nekaj, kar je bolj v škodo kot v korist.

Mislim, da v našem pedagoškem delu, pri pouku prav tako nismo uveljavili potrebnega sodelovanja, kot je bilo že omenjeno. Pri tem bi izhajal iz tega, da je pouk zasnovan disciplinarno, da pa je stvarnost, s katero ima strokovnjak v praksi opravka – problemska, zelo kompleksna, interdisciplinarna. Tu gre za določeno razhajanje, obenem pa tudi za razliko od sistemov pouka, ki je uveljavljen v nekaterih drugih državah. Pri nas še nismo prišli do tega, da bi dejansko vzpostavili izredno različne kombinacije znanstvenih disciplin pri pouku, tako kot je to v praksi dejansko potrebno. Mislim, da bi bilo treba o tem bolj razmišljati in čimprej omogočiti

bolj sproščeno povezovanje različnih področij v takšne problemske sklope, ki jih diplomanti dejansko tudi v praksi potrebujejo.

...

Mislim, da se pojavlja v principu več nejasnosti glede problema razmejitve med družboslovnimi disciplinami. Še prej pa gre sploh za razmejitev med viri, gradivom in tistim, kar dejansko predstavlja znanost. Pogosto je tisto, kar se tretira za znanost, dejansko samo gradivo itd. To bi bilo treba upoštevati. Recimo, ko Rizman govori o mikrosociologiji, v tem primeru gre za razne ankete itd., in ne za mikrosociologijo. Ne vem, kaj vam ta pojem pomeni. Tudi prof. Zwitter je prej dejal, da dostikrat ne gre za nobeno sociologijo, ampak dejansko za gradivo. Sicer pa tudi bolj za vprašanje sposobnosti, zmožnosti in stopnjo razvoja znanosti kot pa za vprašanje različne interpretacije, različnih intencij itn.! Mislim, da gre največkrat predvsem za problem stopnje razvoja znanosti, ki na določenem področju omogoča, ali pa še ne, določena teoretična posploševanja, induktivno na osnovi določenih podatkov; itn. Vidim problem, ki se je pojavil tudi v zvezi s tako imenovano "middle range theory". Mislim, da tipično nakazuje krizo, ki je nastala v tem stoletju na sociološkem področju ob poskusih, da bi spekulativne sisteme povezali z možnostmi, ki jih uvaja in nudi moderna metodologija na osnovi elektronskih strojev in vseh sodobnih postopkov obdelave podatkov.

Na drugi strani bi želel opozoriti na vprašanje o odnosu med psihologijo in sociologijo. Tu imamo nivo individuuma, človeka in imamo socialne sisteme, skupine itn. Tudi s tega vidika se stvari pogosto mešajo. Sociologija primarno nastopa z vidika determinacijskih sistemov, ki se pojavljajo – ne z vidika posameznika in ne kot seštevke karakteristik posameznikov. Raziskave pa pri nas delajo največkrat ravno to. Če izberemo po različnih statističnih postopkih, na osnovi slučajnega vzorčenja, posameznike iz različnih socialnih okolij in jih sestavljamo skupaj, s tem tvorimo neke skupke, neke aglomerate, ki ne predstavljajo nekih realnih socialnih sistemov, ampak gre dejansko za seštevke posameznikov. V sociološkem smislu ne odkrivamo tistega, kar bi morala sociologija odkrivati kot socialni determinizem. Na tem nivoju dejansko ostajamo še bolj na nivoju ugotavljanja, v kolikšni meri različne karakteristike posameznikov determinirajo določeno obnašanje, ne pa karakteristike sistemov. V tem smislu so številna raziskovanja lažno sociološka, dejansko bolj ostajajo na nivoju psihologije kot sociologije. Torej bolj upoštevajo celo karakteristike posameznikov, niso pa še sposobne ali si še niso postavile za cilj, da bi razkrile različne skupinske determinizme, kjer bi skupina nastopala kot enota opazovanja, enota analize itd. in bi obravnavale kolektive kot množični pojav.

Zdi se mi nekoliko problematično govoriti o dveh sociologijah, kar je omenjal tovariš Debenjak, – če se pojavljajo različne teorije. Ali bomo potem govorili tudi o dveh biologijah itn.? Verjetno se je opiral na povojno delitev na dve ločeni sociologiji, na buržoazno in marksistično. Toda, naj je mislil na karkoli že, pa se mi vendar zdi sporno deliti znanosti že na osnovi tega, ker se pojavljajo različne orientacije in interpretiranja določenega stanja. Različne interpretacije, različne teorije še niso razlog, da bi govorili o različnih znanostih.

Tovariš Jerman je govoril o humanistiki, znanosti o človeku itn. Mislim, da sociologi ne bi mogli popolnoma sprejeti oz. postaviti vse v en koš; saj je le drugo, govoriti o "humanistiki", ali o različnih izsekih vitalnosti človeškega bitja itn. kot pa o predmetu sociologije. Ne vem, če bi lahko sociologi brez zadržkov prevzeli tako terminologijo oz. se vključili v tako nakazano tematiko.

...

Tovariš Rizman je prej govoril o tem, da se sociologija pri nas predvsem pojavlja kot servis, da pristaja na dano, ne presega okvirov danosti in s tem via facti ali zavestno postaja sluga, se na neki način udinja, je služabnik sistema itd.

Mislim, da je bistvena razlika, če gledamo na empirično sociologijo pri nas ali pa v kakšni zahodni državi. Če gre za vprašanje – koliko družbene znanosti služijo določenemu političnemu usmerjanju kot osnova za politično odločanje – je za naše razmere bistveno to, da smo imeli izredno poudarjen normativno programatski vidik, prav z vidika dolgoročnejših programov spreminjanja družbe. Vsa ta normativna programatska sfera pa je bila relativno povsem samostojna, ne oziraje se dosti na dejansko stanje. Res smo lahko zelo kritični (z vidika znanstvene vrednosti) do številnih rezultatov empiričnih raziskav itn. Ti različni podatki lahko nimajo nikakršne znanstvene vrednosti.

Če pa pogledamo na to z vidika vloge v danem političnem sistemu, mislim, da gre ta vloga bolj v smeri razkrivanja konformizma v političnem odločanju; da torej bolj razbija atmosfero avtokratičnega odločanja, ki ni vezano na nobeno bazo (ki bi mu služila za osnovo tega odločanja). Torej je bolj razkrivanje, bolj kritika kot pa kakršenkoli sluga režima, sistema itn. Ravno zaradi specifičnih razmer, v katerih se naša družba nahaja, zaradi razmer stalnega eksperimentiranja, zaradi vseh programov, ki se pojavljajo neodvisno od realnega dogajanja, zaradi dominacije normativizma itn., tudi empirična sociologija, takšna, kakršna je, lahko prispeva k učinkovitejšemu usmerjanju družbenega razvoja pri nas.

INOVATIVNO POVEZOVANJE KULTURE IN EKONOMIJE

Profesor Zdravko Mlinar: "Največje prodore z najboljšimi ekonomskimi učinki je mogoče dosežati na meji med ekonomijo in neekonomskimi področji. Pogosto nas zgledi presenečajo, kje vse smo spregledali možnosti, da nekdanj povsem neekonomske stvari postajajo poslovno zanimive. Ekonomija in kultura se vse bolj prežemata in sektorska delitev se vse bolj odmika."

Dr. Zdravko Mlinar:
Razprave o inovacijah so pri nas preveč zamejene na tehnološko- ekonomsko sfero. Kot da na drugih področjih – in v prepletanju – ni mogoče snovati pomembnih razvojno-inovacijskih prodorov!

Besedilo: Nataša Koradžija, Manager 2006, fotografija Matej Mljach

Dr. Zdravko Mlinar je upokojeni zaslužni profesor sociologije ljubljanske univerze in še dejaven član SAZU, eden od začetnikov in promotor sociologije po drugi svetovni vojni pri nas. Njegova bibliografija obsega več kot 600 objav v slovenskem in številnih tujih jezikih, med njimi tudi tri nagrajena knjižna dela. V tujini je dosegla največje priznanje knjiga *Developmental Logic of Social Systems*, ki jo je leta 1978 napisal skupaj s Henryjem Teunejem, ukvarjala pa sta se tudi z logiko dolgoročnih družbenih sprememb v prihodnosti. Profesor Mlinar je zasnoval prostorsko sociologijo in jo uvedel kot predmet študija in raziskovanja. Za sogovornika smo ga izbrali, ker se je ukvarjal še z megatrendi in temami, ki se nanašajo na predvidevanje prihodnosti. Zanimale so nas nove, neodkrite priložnosti, ki jih profesor vidi predvsem na mejnih področjih in stičiščih kulture in ekonomije, lokalnega in globalnega.

Profesorja Zdravka Mlinarja se starejše generacije študentov spomnijo po tem,

da je obravnaval megatrende in še zlasti globalizacijo kot dvosmerni proces, pri katerem hkrati narašča pomen lokalnih posebnosti. Opozarjal je na pogosto napako, da vidimo v globalizaciji zgolj povečevanje uniformnosti – da sta povsod McDonald's in Coca-Cola. Dejansko pa imamo po eni strani vse več lastnosti, po katerih smo si po vsem svetu med seboj podobni, hkrati pa imamo kot posamezniki ali podjetja, kraji ali narodi s svojo specifično zgodovino vse več priložnosti ali pa vsaj izzivov, da v kontekstu globalizacije in standardizacije zavestno uveljavljamo svoje posebnosti oziroma edinstvene primerjalne prednosti. Pogovor sva začela z vasico Osp: "Tam živijo večinoma ostareli prebivalci, veliko hiš je opuščenih, nekatere so na pol porušene," pravi dr. Mlinar. "Tako nad vasjo pa je pečina, od katere v preteklosti niso imeli nobene koristi, vendar so jo postopoma začeli odkrivati športni plezalci. Ugotovili so, da je to eno najboljših športnih plezališč v svetu. O tem so pisali v mednarodnih revijah in zdaj prihajajo v Osp plezalci iz različnih držav – od Argentine do Avstralije. Po drugi strani je Osp nebogljena vasica z ostarelim prebivalstvom, ujeta v toge omejitve glede namembnosti kmetijskih zemljišč, tako da ni mogoče zakonito postaviti niti kampa za obiskovalce. Lokacijo, ki postaja svetovno znana in bi lahko odločilno pripomogla k razvoju kraja, puščamo neizkoriščeno," razlaga profesor Mlinar. Po njegovi oceni je v svetu veliko tekmovanja med mesti za pritegovanje kapitala in ustvarjalnih Izobražencev od drugod, pri nas pa se vlečejo razprave o tem, ali je to sploh primerno ali ne. "Prevladujeta državocentrična miselnost in zamejenost, kot da se je proces osamosvajanja končal na nacionalni ravni. Regije in občine pa imajo v uveljavljanju razvojnih pobud v transnacionalnem povezovanju zelo omejeno vlogo."

Globalni izzivi, lokalna zaspanost. Pečina nad vasjo Osp, od katere v preteklosti ni bilo nobene koristi, je postala zvezda v mednarodnih revijah o športnem plezanju. Skalo odkrivajo plezalci iz različnih držav, od Argentine do Avstralije, in ugotavljajo, da je to eno najboljših plezališč na svetu. Vendar lokacijo, ki postaja svetovno znana, puščamo neizkoriščeno, ker tam ni mogoče zakonito postaviti niti kampa za obiskovalce.

Kje bo z razvojem novih tehnologij nastajalo največ novih razvojnih priložnosti?

V zvezi z informacijsko tehnologijo me je raziskovalno zanimalo predvsem razmerje med dogajanjem v virtualnem in fizičnem prostoru. Poznam veliko primerov, kjer nove možnosti informacijsko-komunikacijske tehnologije niso izkoriščene. Spodbudna izkušnja pa je denimo iz Žirov, mojega rojstnega kraja. Širokopasovni dostop do interneta je omogočil intenzivnejše poslovno povezovanje s svetom kljub fizični oddaljenosti kraja. Iz špecerijske trgovine je v Žireh nastala spletna trgovina Mixi foto

video in v sodelovanju s partnerji iz Japonske postala ena najbolj založenih in najcenejših prodajalnih digitalnih fotoaparátov v Sloveniji. Njene spletne strani vsak dan obišče približno 2.500 ljudi, v svoje poslovanje pa vključuje tudi turistične informacije o kraju. Žiri so bile pred drugo svetovno vojno na Rapalski meji z Italijo in tu je tekla tudi obrambna Rupnikova linija. Ko je to na internetu začel predstavljati arhitekt Aleksander Jankovič – Potočnik in so se pri nas in po svetu prek interneta začeli povezovati tisti, ki se zanimajo za vojaško zgodovino, je to preraslo kar v gibanje. Po drugi strani pa so v Žireh in Škofji Loki (Lokalna turistična organizacija Blegoš) ugotovili, da se povečuje zanimanje v širšem krogu ljudi, in so začeli organizirati avtobusne izlete za zainteresirane skupine obiskovalcev.

Prek interneta se krepijo različna omrežja mest, prek katerih se hitreje širijo pomembne informacije o "najboljših praksah", pa četudi gre za navidezno odmaknjene kulturno-zgodovinske posebnosti. Vzemimo denimo mrežo zgodovinskih ali mrežo obzidnih mest, v katero se vključujejo naša obalna mesta Piran, Izola in Koper. Za Koper je zanimiva tudi mreža pristaniških mest.

Pred kratkim so me v Zagrebu opozorili na Hlebinje, kjer je delovala svetovno znana šola naivne umetnosti. Danes obiskovalec v tej vasi skoraj ne najde sledu o tej znamenitosti, ki bi jo bilo mogoče izkoristiti kot izhodišče za turizem in gospodarski razvoj kraja. Premalo se zavedamo možnosti, ki se odpirajo kot inovativne kombinacije lokalnega in globalnega, v tradicionalno ekonomskem in tudi zunaj-ekonomskem okolju.

Povsod nas presenečajo zgledi Iz sveta ali pa sami sebe presenečamo, kje smo vse spregledali možnosti, da bi nekaj, kar je v preteklosti veljalo za značilno neekonomsko področje, postalo tudi povsem poslovno zanimivo. Ekonomija in kultura se vse bolj prežemata in sektorska delitev se vse bolj odmika. Vse več je hibridizacije in prepletanja.

Ogradne soseske v Sloveniji že nastajajo in s povečevanjem dohodkovne neenakosti jih bo še več. Premožnejši uveljavljajo pravice po individualnem in kolektivnem samoizključevanju.

Koliko je prihodnost sploh še predvidljiva v obdobju čedalje večje kompleksnosti in negotovosti?

Že od 70. let se v družboslovju govori o "koncu velikih zgodb" (the end of grand narratives). Pri tem je mišljen konec moderne, industrijske družbe, konec fordizma, marksizma in konec zgodovine kot napredka nasploha. Večina družboslovcev se strinja, da se dogajajo temeljne spremembe in preobrazba družbe, velika razhajanja pa so glede tega, ali gre res za konec vsake regularnosti in predvidljivosti sprememb v prihodnosti. Postmodernisti pišejo, da edino, kar je pred nami gotovega, je negotovost glede prihodnosti; spremembe lahko gredo v katerikoli smeri (open ended transformation). Vendar takih razlag glede na moja empirična raziskovanja in teoretska spoznanja ne morem sprejeti. Res je, da postajajo stvari kompleksnejše in imamo opravka z vse večjo mobilnostjo, celo fluidnostjo in hibridizacijo; kot da "se vse, kar je bilo trdnega, staplja in razblinja". S prostorskega vidika, ki me osebno bolj zanima, pišejo o "koncu oddaljenosti" (denimo knjiga *The Death of Distance*). Prostor naj bi izgubil svoj nekdanji pomen. Dejansko gre za dolgoročno težnjo

zmanjševanja pomena prostora, ker komunikacija postaja vse bolj neodvisna od fizične oddaljenosti, čeprav postmodernisti razlagajo, da sploh ni več nobene regularnosti in predvidljivosti.

Pri tem pa zaostajamo v zaznavanju teh sprememb kot priložnosti in jih podcenjujemo, tako kot precenjujemo pomen tistega, kar nam je (naj)bliže. Zato prihaja tudi do neljubih presenečenj in kriz v posameznih podjetjih, krajih, regijah – tak primer je denimo zapoznelo zaznavanje vplivov iz Kitajske. Ameriški geograf John Agnew je že opozoril na “teritorialno past”. Gre za miselno ujetost v teritorialno zamejenost, ki ne sledi razširjanju dejanskih odvisnosti in vplivov v prostoru prek državnih meja. To velja za politiko, gospodarstvo in vsa druga področja.

Kaj je torej mogoče na podlagi dolgoročnih smernic predvidevati v zvezi s prostorom? Zmanjšuje se pomen oddaljenosti, po drugi strani pa, če ga upoštevamo kot površino, recimo kot zazidljivo zemljiško površino, postaja vse bolj redka in pomembna dobrina. Nemške raziskave so pokazale na dolgoročni pojav, da se pri novogradnjah povečuje delež stroška zemljišča v skupni ceni novogradenj. Vse težje je priti do zelene površine. Hkrati s tem se zaostrujejo tudi konflikti in težave v poslovnem svetu – pritožbe poslovnéžev, da morajo leta in leta čakati na različna lokacijska in druga dovoljenja. Pridobivanje dovoljenj postaja bolj zapleteno in zahtevno kot sama gradnja, saj objekte zgradijo v nekaj mesecih. Vse to bi lahko razumeli glede na to, da moramo varčevati s prostorom in skrbeti za trajnostni razvoj. Vendar pa ne gre samo za ekologijo, temveč tudi za birokracijo in togost, ki je pri nas – kot vedo naši poslovneži, denimo iz Kolektorja – večja kot drugod, kjer imajo že vnaprej pripravljene lokacije ali celo tovarniške prostore.

Pomen prostora se torej močno in predvidljivo spreminja, čeprav v dveh nasprotnih smereh. Veliko stvari je predvidljivih, in če bi kar lahkotno sprejeli postmoderne teze o nepredvidljivosti, bi bil to škodljivi defetizem. Menim, da sta se kompleksnost in raznovrstnost tako povečala, daje res vse postalo bolj nepregledno. Vendar če je nekaj kompleksno, še ni rečeno, da ni nobenih zakonitosti.

Katere od velikih napovedi in pričakovanj za prihodnost se niso uresničile – kje so se futuristi zmotili?

Vzemimo kar temeljno ideološko usmeritev prejšnjega političnega sistema, ki je enostransko poudarjala le podružabljanje in kolektivizem, negativno pa težnje k individualizaciji. Politiki in urbanisti so skoraj pol stoletja iluzorno pričakovali, da bodo zamejili težnje k širjenju osebnega prometa in družinske hiše. Posledice pa – celo v novih naseljih, pri čemer gre tudi za podjetniško profitne interese, doživljamo pri težavah življenja v mestu. Ekologija sicer terja omejevanje, ne pa iluzij!

Nekateri avtorji so pričakovali, da bodo telekomunikacije nadomestile ali vsaj zmanjšale potrebo po prevozihi. S širjenjem teledela na domu naj bi pripomogli k zmanjšanju prometa. Toda raziskave so pokazale, da se z delom na daljavo zmanjšujejo potrebe po vsakodnevnih prevozihi v službo, hkrati pa se je povečalo število občasnih potovanj teledelavcev v zvezi z delom in prostim časom na (vse) daljše razdalje. Vsakdanji lokalni ritem je nadomestil pestrejši vzorec voženj še na daljše razdalje. Podobno so pred časom pisali, da nas računalništvo vodi v “brezpapirno družbo”.

Z razširjanjem telekomunikacij tudi ni prišlo do upadanja prostorske mobilnosti ljudi in neposredne fizične udeležbe na različnih znanstvenih in strokovnih srečanjih ter kulturnih, športnih in zabavnih prireditvah. Podjetja so še vedno pripravljena vlagati milijarde dolarjev, da omogočajo svojim strokovnjakom s tehnološkega področja fizično prisotnost in neposredne osebne stike z drugimi strokovnjaki. To si lahko pojasnujemo prav z vidika potreb in možnosti za inovativnost, še zlasti ko gre za obravnavo zahtevne, kompleksne problematike. Neposredna prisotnost je tudi pogoj za bolj čustveno in ekspresivno izražanje in sodelovanje dogodka. Čeprav imajo mladi televizijo, raje gledajo pomembno športno tekmovanje skupaj v javnem prostoru. Tudi naši ekonomisti se bodo morali vse bolj preusmerjati od dosedanjih racionalističnih predstav ustaljeni, neprekinjeni dejavnosti na določeni lokaciji k vse večji variabilnosti in poudarjenim, stopnjevanim, čustveno in simbolno pomembnim dogodkom, ki vključujejo veliko ali majhno število ljudi. Ekonomija pa postaja vse bolj le spremni pojav in servis za oskrbovanje pestrosti kulturnega, izobraževalnega, športno-rekreacijskega, družabnega in zabavnega dogajanja.

Nekdanje marksistične predstave o bazi in nadgradnji danes stvarnost že v mnogem postavlja na glavo. Moj kolega Terry Clark, sociolog na čikaški univerzi, je v svoji analizi z značilnim naslovom *The City as an Entertainment Machine* zelo plastično prikazal, kako je Čikago, nekdanje največje industrijsko mesto, postal mesto "industrije zabave".

Raziskovali ste tudi, kako spodbuditi inovativnost v univerzitetnih središčih. Kako se naši načrtovalci odzivajo na te izzive?

Prav zdaj denimo končujejo gradnjo štirih študentskih domov v Ljubljani, vendar se zdi, da so projektanti, ki se morajo na hitro in rutinsko lotevati različnih nalog, bolj malo seznanjeni z najnovejšimi smernicami v svetu. V ZDA študentske domove ne obravnavajo več zgolj kot bivalno okolje, temveč ustanavljajo bivalno-učne skupnosti (*living-learning communities*), kar je najobetavnejši zgled za potrebno zbliževanje bivalnega in učnega okolja. Gre za povezano delovanje in bivanje skupine študentov in posameznih profesorjev, ki imajo skupen interes. Praksa oživljanja teh skupin na univerzah vodi k ozaveščanju o brezštevilnih novih možnostih inovativnega kombiniranja človeških in materialnih virov. To motivira študente, da prepoznavajo intelektualne izzive današnjega časa.

Čim bolj se odpiramo, tem bolj spoznavamo zgornje meje tega procesa in se na ravni sveta kot celote spet vračamo k paradigmi zaprtega sistema.

Glavni vzorec v študentskih domovih je zdaj kasarniški, kar ni več primerno. Uveljavljati bi morali drugačne, pestrejšje in fleksibilne vzorce prostorske organizacije, v katerih bi lahko prišla do izraza človekova individualnost v manjših skupinah, in spodbujati večsmerno komuniciranje. Pri nas so razprave o inovacijah preveč zamejene na tehnološko-ekonomsko sfero. V nasprotju s takšno ozkostjo, ki upošteva le takojšnje učinke, menim, da so pravilna prizadevanja v Kopru in Izoli, da z inovacijami v mestnem okolju povečajo privlačnost mesta za najperspektivnejše nosilce nadaljnjega razvoja, še zlasti v zvezi z novo univerzo. Kot je ugotovi! Richard

Florida, najbolj nadarjene in ustvarjalne močno privlači prav kakovost mestnega okolja, saj gre za ljudi, ki veliko delajo, a hkrati pričakujejo tudi bogate možnosti za intenzivno rekreacijo. Pri nas se na delovno mesto gleda še preveč formalno, predvsem tedaj, ko gre – ob pomoči nove tehnologije – za visoko motivirane ustvarjalne posameznike, ki ne prihajajo do novih zamisli le v uradnih prostorih, ampak bolj v smislu – “kjerkoli in kadarkoli”, lahko tudi doma v kopalnici ali na sprehodu! Pred desetimi leti sem že pisal o vsepovsodnosti. Prav zdaj pa je v svetu prišlo do prave eksplozije razprav o vsepovsodnosti v zvezi z računalništvom, denimo pod imenom “ubiquitous computing”, ki jih pri nas še nisem zasledil; hitro se širi brezžično komuniciranje in mrtvi kapital naših počitniških hiš je tu pred novimi izzivi vse bolj sproščene lokacije dela v povezavi z osebnimi preferencami glede življenjskega sloga.

Kateri procesi bi utegnili v prihodnosti postati podobno presenečenje, kot je bilo zapiranje tovarn, čeprav se je o tem govorilo že več desetletij?

Že dlje časa opažam neskladnost med na eni strani deklarirano privrženostjo družbi znanja, na drugi strani pa smo povsem slepi za to, daje za inovativnost treba pripravljati ustrezne razmere v dosti širšem kontekstu vsakdanjega življenjskega okolja. V času, ko je vse težje razločevati med kulturo in gospodarstvom, smo še zelo sektorsko zamejeni. Največje prodore z najboljšimi ekonomskimi učinki je mogoče dosegati prav na mejnih področjih med ekonomijo in neekonomskimi področji. To je eden največjih izzivov, ki jih premalo upoštevamo. Velik prodor posameznih mest v svetu so dosegli tam, kjer so skušali povezati zgodovinske, kulturne in druge posebnosti mesta s programi ekonomskega razvoja. O tem poročajo raziskovalci, ki pojasnjujejo razlike v inovativnosti med mesti posameznih držav, kot so Charles Landry, Richard Florida in drugi. Poleg izobraževanja in kulture je tudi šport že postal nekakšna gospodarska dejavnost in v Kopru imajo glede tega velike ambicije. V Piranu pa se opirajo na dediščino Tartinija in organizirajo številne festivale in druga glasbena srečanja, čeprav to še zdaleč ni Salzburg z Mozartom in neposredni ekonomski učinki za mesto oziroma občino še niso (tako) prepoznavni. Danes govorimo o mobilni in globalni družbi, tudi o fluidni – vse je v tokovih in mešanju. S tega vidika pa je treba razkrivati, kje so še ločnice, zaradi katerih zaostajamo. Ministrstva se držijo svojih resorskih meja, fakultete so se do zdaj le malo povezovala, čeprav so nekatere fizično blizu ena drugi, tako kot za Bežigradom v Ljubljani, med seboj se ne povezujejo niti oddelki znotraj fakultet. Bolonjska reforma ima sicer šibke točke, vendar spodbuja k novim kombinacijam predmetov na različnih fakultetah in znotraj njih. Tu so lahko izhodišča za večjo inovativnost. Ekonomski uspehi se začnejo že pri izobraževanju tega pa se premalo zavedamo.

Ekonomija postaja vse bolj le spremni pojav in servis za oskrbovanje pestrosti kulturnega, izobraževalnega, športno-rekreacijskega, družabnega in zabavnega delovanja.

Kaj je bilo za vas v vaši raziskovalni karieri najbolj presenetljivo spoznanje?

Težil sem k temu, da bi presegal različne oblike enostranosti in zaprtosti. Razkrival sem protislovnosti in spopadanje med nasprotji, denimo vzporednost trendov k

večji raznovrstnosti in tudi večji uniformnosti. Glede na nekdanje razmere sem že zelo zgodaj kritično obravnaval našo zaprtost in razkrival dolgoročni proces globalizacije. Vendar pa me je presenetilo lastno spoznanje: čim bolj se odpiramo, tem bolj spoznavamo zgornje meje in se na ravni sveta kot celote spet vračamo k paradigmi zaprtega sistema.

Hkrati se zaostrejuje težnje k samoizključevanju in zapiranju na lokalni ravni, denimo težnje k privatizaciji celih predelov mest in še zlasti v obliki – v svetu znanih – ogradnih sosesk (gated communities). Gre za zaprte, ograjene enklave z lastnim upravljanjem. Takšne soseske se v “milejših” oblikah že pojavljajo v Sloveniji, na primer v Ljubljani in na obalnem območju, in pričakovati je, da jih bo še več. Višji sloj (po dohodku) bo uveljavljal težnjo po kolektivnem samoizključevanju, kjer bodo sami prevzemali odgovornost celo za nekatere komunalne storitve. Po svetu, predvsem v velikih mestih, se širi privatizacija mestnih površin. To je nekako odziv na kriminal in se bo pojavlja! tudi pri nas, še zlasti če se bo povečevala premoženjska neenakost. Odprto vprašanje pa je, kakšen odnos naj ima do tega politika in kakšno moč bodo imeli premožnejši pri takšnih odločitvah. Ogradne soseske sicer nekaterim omogočajo večjo varnost in nadzor, po drugi strani pa gre za eskapizem, to je za beg od težav celotnega mesta. Tudi ogradne soseske govorijo o tem, da ne gre preprosto za enosmernost in linearno za vse večjo odprtost. Z vdiranjem raznovrstnosti z vsega sveta in povečevanjem notranje heterogenosti se vsaj prehodno okrepijo tudi težnje k segregaciji.

Vir: Mlinar, Zdravko (intervjuvanec). Inovativno povezovanje kulture in ekonomije: intervju. *Manager plus*. okt. 2006, št. 4, str. 36–39.

KONFLIKTI V PROCESU DEMOKRATIZACIJE

Kako se spreminja vloga konflikta?

Očitno se vloga konflikta v naši družbi močno spreminja. V tej zvezi se kažejo tri značilne faze:

- a) V prvi fazi je šlo za revolucionarni spopad in revolucionarne spremembe, ki so posegle v vse sfere družbenega življenja in izredno zaostrele eno samo temeljno nasprotje. Prišlo, je do *maksimalne polarizacije konfliktov*, s katero so bile odpravljene osnove razredne razcepitve družbe.

Maksimalna intenziteta in polarizacija konflikta je torej značilnost prve faze.

- b) Za drugo fazo bi lahko šteli tisto, ki je v nekem smislu nasprotje prvi: gre za obdobje, ko skoraj vso družbo prevzame ozračje privrženosti splošnim interesom in kolektivne angažiranosti, ki se opira na sodelovanje in medsebojno solidarnost.

V ospredju so družba in velike naloge, ki izhajajo iz velikopoteznih programov za njeno preobrazbo in razvoj. Množice posameznikov so predvsem moralno in politično stimulirane, da se (prostovoljno) vključujejo v graditev nove družbe; individualni interesi, ki presegajo eksistenčne potrebe posameznika in njegove družine so povsem zabrisani.

V nasprotju z individualističnim, egoističnim in partikularističnim pehanjem za materialnimi dobrinami pred revolucijo prevlada zdaj kolektivni interes.

Ob pričakovanem prevladovanju "skupnega" in "splošnega" pa je seveda ostalo v ozadju vse tisto posebno in posamezno, ki bi sicer lahko povzročalo medsebojna navzkrižja in konflikte.

Za drugo fazo je torej značilno, da so konflikti najmanj razširjeni in najmanj intenzivni. Konflikti iz revolucionarnega obdobja so že precej stopili v ozadje; konflikti, ki bi izhajali iz novih razmer, iz nove konstelacije družbenih sil pa so še neizraziti in se sproti lomijo v toku izredne družbene dinamike.

- c) V procesu decentralizacije oblasti, demokratizacije in deetatizacije se razmere spremenijo; verjetno lahko rečemo, da gre za značilnosti tretjega obdobja oz. tretje faze. Spričo omenjenih procesov in zlasti tudi institucionalne postavitve sistema samoupravljanja se je močno povečalo število avtonomno delujočih družbenopolitičnih, gospodarskih, kulturnih idr. subjektov. Namesto enostranskih odnosov med monopolnimi centri družbenopolitične moči in bolj ali manj podrejenimi, atomiziranimi občani, pride do bolj uravnovešenih, številnih, raznosmernih in prepletajočih se odnosov, ki vse bolj otežujejo – prej tako enostavno – vprašanje, kako opredeliti skupni oziroma splošni interes.

Samoupravljanje vedno bolj vnaša v javnost in v institucije (ki naj bi rabile za usklajevanje različnih interesov) vso pisanost in protislovnost realnega družbenega življenja s tem pa seveda nujno razkriva, sproža in zaostre številne in raznovrstne konflikte, ki jih je pred tem zakrivala dominacija nedemokratsko opredeljenega "splošnega interesa".

Čim bolj samostojno, ustvarjalno in neomejevano delujejo občani in skupine, v katere se združujejo po svojih interesih, tem bolj verjetno prihaja tudi do številnih konfliktov s katerimi — vsepovsod in na vseh nivojih — tekoče in sprotno poizkušajo:

- po eni strani sicer kar najbolj uveljaviti svoj poseben interes,
- obenem pa, v nenehni konfrontaciji z različnimi in nasprotnimi interesi, razširjajo svoj individualistični in partikularistični zorni kot na celoten spekter družbenih potreb in interesov in se kot angažirani subjekti vključujejo v celotno družbo, kar je obenem zagotovilo in osnova dialektičnega procesa njene integracije.

Demokratizacija družbe torej vodi do bolj sproščenega in pogostejšega, odkritega pojavljanja konfliktov. Vendar pa se konflikti, ki so značilni za to tretje obdobje ne polarizirajo in intenzivirajo na osnovi enega merila. Čim bolj demokratično se izražajo različni interesi, tem večja je disperzija konfliktov znotraj družbenopolitičnega sistema.

Ko označujemo vlogo konfliktov v teh značilnih fazah, ugotavljamo, da se konflikti v zadnjem času spet bolj pogosto kažejo. Ker pa to povezujemo s procesom demokratizacije, nas to navaja k prepričanju, da se bo proces še nadaljeval tudi v prihodnje, številnejši konflikti pa v naših razmerah pomenijo prej utrjevanje kot pa podiranje oziroma razkrajanje celotnega družbenega sistema.

Če nekoliko poenostavimo, "bi vse okoliščine in dejavnike, ki so določali vlogo konfliktov v nagi družbi, lahko razvrstili v tri skupine:

- a) strukturne spremembe družbene baze in spremembe celotnega stanja interesnih skupin,
- b) uresničevanje ideoloških postulatov, njihovo preverjanje in evolucija,
- c) spremembe institucionalnih mehanizmov za izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov.

Na tem mestu ne moremo podrobno in sistematično analizirati teh treh skupin dejavnikov oziroma okoliščin. Obenem pa nam niti ne gre za zgodovinski prikaz obravnavane problematike v polpretekli dobi. Zato se bomo rajši omejili predvsem na tista vprašanja, o katerih nas je nedavna praksa najbolj poučila – tj. na vprašanja, pri katerih je bil razkorak med "teorijo" in "prakso" največji.

Nekaj iluzij in predsodkov o konfliktih

V revolucionarnem obdobju smo bili priča izredno hitrim spremembam družbene strukture in celotnega družbeno političnega sistema, še dosti radikalnejši in daljnosežnejši pa je bil program družbene preobrazbe, ki naj privede do novega družbenega reda. Medtem ko dejansko spreminjanje stvarnosti praktično v vsakem primeru zadene ob številne težave in ovire, pa se seveda v programatsko-normativni sferi ideje lahko dvignejo visoko nad vse danosti.

Kakorkoli si že pojasnjujemo, drži, da je revolucija prinesla s sabo tudi določene absolutizacije ekstremov in črno-bele poenostavitve. Prav pred stave o konfliktih v socialistični družbi verjetno najbolj izražajo to dejstvo.

Oglejmo si nekatere od teh poenostavitev in absolutizacij, ki so zbudile zelo zmotne in škodljive predstave o vlogi konfliktov pri razvijanju socialistične družbe.

a) Od nasprotij k socialni harmoniji

Iz vrste konkretnih predstav oz. pričakovanj se nam kaže slika dveh ekstremno različnih modelov družbe. Na eni strani družba, ki jo razjedajo ne- spravljiva nasprotja in jo cepijo v dva razreda – izkoriščevalce in izkoriščene, med katerimi je vse večji prepad. Na drugi strani pa je družba, ki je v revoluciji odpravila ta antagonizem in razcepljenost, zagotovila popolno enotnost vsega prebivalstva. ki ga ne razdvajajo več nasprotni interesi. Izjema je le peščica razlaščenih izkoriščevalcev.

Gre torej za težnje, da bi predstavili oba primera za ekstremno različna in v nekakšni črno-beli polarizaciji. Na eni strani povsem razbita in razcepljena družba, ki se duši v svojih nasprotjih, na drugi pa socialna harmonija in enotnost družbe, v kateri ni pomembnejših konfliktov.

Ko analiziramo prehod od enega k drugemu tipu, je spet. treba upoštevati, koliko so se spremenile

- dejanske družbeno ekonomske oz. življenjske razmere posameznih slojev prebivalstva, in torej, koliko so se s tega vidika spremenili njihovi interesi, in
- koliko gre (le) za spremenjeno ideološko interpretacijo položaja in interesov teh posameznih slojev.

S tega vidika si oglejmo npr. novo tvorbo, ki ji pravimo “delovno ljudstvo”. Enotnost delovnega ljudstva se pojavlja namesto prejšnje diferenciacije na delavce, kmete, uslužbence in podobno. Zato, da se ni treba več opirati na takšne, že “preživele kategorije”, saj so zdaj vsi enakopravni, imajo približno enak družbeni položaj in v bistvu enake temeljne interese.

Slišati je bilo že “resne” zahteve, da kategorij: “delavci”, “kmetje” in “uslužbenci” sploh ne bi več uporabljali in da jih je treba izločiti iz statistične službe ter nadomestiti s pojmom “delovno ljudstvo”. To je zelo nazoren primer, do kakšnih praktičnih sklepov privede takšen verbalistični radikal izem in “naprednjaštvo”, ki preveč prehiteva objektivne razmere. V resnici se sprevrže v pravo nasprotje: S tem, da hiti in prekriva stvarnost z novimi etiketami, v resnici še bolj konservira vse tisto, kar zares terja spremembe; tisto, kar najbolj zaostaja, revščino, nepismenost ipd.

Če v besedah zlijemo delavce in uslužbence, uslužbence in kmete ipd., ustvarjamo nerealne, lažne, umetne konstrukcije, ki skrivajo velikanske razlike med posameznimi kategorijami prebivalcev. Bodisi da te konstrukcije odsevajo nekakšna neživljenjska povprečja ali pa celo še bolj “ugodno” sliko, vsekakor najbolj škodujejo ravno tistim kategorijam, ki so v najslabšem položaju, kot so npr. nekvalificirani delavci, mali kmetje ipd.

Tisto, kar se razglša za najbolj “napredno” in “socialistično”, kot vidimo, kaj lahko postane dejansko konservativna sila, ki deluje v neposrednem nasprotju z interesi proletariata.

To ali ono gibanje se s tem, ko s svojimi programi prehiteva stvarnost, lahko zelo hitro odtuji svoji osnovi, katerih interese naj zastopa in uveljavlja. Zastopani so s tako odtujenim zastopstvom resnično v še slabšem položaju, kot če sploh – niti formalno ne – ne bi nobeden zastopal njihovih interesov.

Navidezno (formalno, deklarativno) predstavljanje njihovih interesov hromi odločnejši protest, do katerega bi – verjetno dosti prej – prišlo, če njihova dejanska zapostavljenost ne bi bila prikrita. Obenem pa “zastopniki”, ki na svoji zastavi nimajo zapisanih najbolj prioriternih potreb in problemov da, ne kategorije občanov,

seveda tudi ne morejo pritegniti in voditi teh občanov, ki imajo drugačne interese. Tudi v tem primeru sta pasivizacija in stagnacija tista izbira manjšega zla, ki vsaj ne zahteva od človeka, da bi aktivno deloval proti samemu sebi.

Vse navedeno nam kaže, da moramo takrat, ko začnemo preučevati konflikte in razpravljati o njih, nujno poznati strukturne osnove in diferenciacije, ki opredeljujejo različne interese ljudi. Bolj ko poznamo to strukturo, bolj nas to obenem utrjuje v prepričanju, da je iluzija govoriti o socialni harmoniji in da je škodljivo spregledati ali pustiti vnemar različnost in navzkrižje interesov, ki nastajata vsepovsod v družbi.

Pri tem odkrijemo zelo protislovno situacijo, če npr. analiziramo položaj kmetov. Na eni strani – kot smo že omenili – srečujemo razlage, da so kmetje integralni del celote, ki se imenuje delovno ljudstvo in ki ga politično reprezentira Socialistična zveza delovnega ljudstva itd. Sočasno pa se kaže nekak strah pred tem privatnolastniškim elementom, da se ne hi preveč glasno slišal njegov glas. Tako je poskrbljeno, da kmetje praktično nimajo nikakršnega vpliva niti pri odločanju o vprašanjih, ki prizadevajo bolj njih kot kogarkoli, tu da jim je bila praktično odvzeta možnost vsakršnega vplivanja na družbenopolitično dogajanje.

Na splošno torej lahko rečemo, da je zgrešena predstava o socialni homogenosti in harmoniji močno omejila možnosti izražanja različnih oz. konfliktnih interesov, ki izhajajo iz dejanskih življenjskih razmer posameznih kategorij prebivalstva.

b) Polarizacija, med starim in novim

Druga poenostavitev se kaže v prepričanju, da bo v revoluciji z likvidacijo buržoazije odpravljen tudi glavni vir vsega konservativnega in reakcionarnega. Če naj bi po revoluciji sploh še nastajali konflikti med progresivnimi in konservativnimi oz. reakcionarnimi silami, bi šlo pri tem v glavnem le za vprašanje, kako naj (a priori definirane) napredne sile s čisto jasno začrtanim programom oz. jasno predstavo o nujni smeri nadaljnjega razvoja, onemogočijo uveljavljanje vsega, kar še tej smeri postavlja po robu. Vendar velika večina, ki se bo združila in okrepila kot fronta napredka, s svojo avantgardo na čelu, ne bo imela dosti opravka s tem, da – sicer notranje enotna in organizirana – povsem obvlada in porazi; razbite ostanke konservativizma in reakcije.

Tudi takšna interpretacija v bistvu resi problem boja med starim in novim s enim samim dejanjem, z likvidacijo ene same družbene sile, ki zavira kolo zgodovine. Tu potem ni več razloga za konflikte; že spoznana zakonitost razvoja je obenem program akcije in pri tem torej ni razloga za konflikte; nazadnjaške sile pa so bile odpravljene – lahko bi rekli v stilu "enkrat za vselej", in torej tudi s tega vidika po zmagi revolucije ne bo več osnov za družbene spopade.

Tudi takšen shematizem ustvarja nevarne iluzije o polarizaciji vsega naprednega na eni strani in vsega nazadnjaškega na drugi. Ko so nazadnjaške sile "odpravljene", ostane torej samo progresivni delavski razred s svojo avantgardo na čelu. Avantgarda je torej personifikacija napredka, in če že ni povsem jasno, kdo so pripadniki delavskega razreda (ko so že bile odpravljene osnove razrednega konflikta), katerih interese uveljavlja, to vendarle ni: razlog, Zakaj ne bi še naprej uresničevala svojega poslanstva.

Če imamo takšen shematizem za "nevaren", mislimo pri tem: nevaren za demokracijo, nevaren kot zelo "logična" osnova etatizma.

c) Iluzije o odpravi konflikta med individualnim in kolektivnim interesom.

Ena izmed najusodnejših iluzij o konfliktih, ki je prevladala; zlasti v Sovjetski zvezi, je iluzija o neposredni oz. primarni privrženosti kolektivnemu interesu kot glavni gonilni sili v razvoju socialistične družbe. V Sovjetski zvezi "protislovje med individualnim in kolektivnim interesom praktično ni priznано. Obstoji samo realizacija kolektivnega interesa, kakor ga tolmači državni načrt in celotna gospodarska politika".¹³³

Tudi pri tem gre za nekakšen preskok iz enega ekstrema v drugega: od prevladujočega individualizma meščanske "družbe do prevladujočega "kolektivizma" v "socialistični" družbi.

Toda kaj naj, prepriča delavce, da je delo za socialistično družbo delo zanj samega, da je to realizacija njegovih individualnih interesov, pravi M. H. Vasilev¹³⁴. Kolektivni interes se lahko izoblikuje samo pa osnovi dialektičnega premagovanja nasprotij, pri čemer je vedno zagotovljena tudi udeležba individualnega interesa. Ni razloga, zakaj bi tudi individualni interes ne bil socialističen in moralen.

Iluzija o odpravi konflikta med posameznikom in družbo v socializmu je ena od najpomembnejših "teoretičnih" oporišč birokracije in etatizma. Birokratski monopolizem je celo nujna logična posledica takšnega "reševanja" konflikta med individualnim in kolektivnim interesom.

Vir: naši razgledi Let 17, št 22 (405) 23. nov. 1988

¹³³ Tudi Mito Hadži-Vasilev podobno ugotavlja, da ni nevarnejše iluzije, kot je istovetenje individualnega in kolektivnega interesa, gl. Mito Hadži-Vasilev, Cankarjeva založba, 1958, str. 24, 25.

¹³⁴ Prav tam.

POLITIKA IN DRUŽBOSLOVJE

Vloga Antona Vratuše v mednarodnem družboslovnem raziskovanju

Uradno je bilo zapisano, da se je 30. julija 2017 v 103 letu starosti od nas poslovil dr. Anton Vratuša slovenski **politik, diplomat, publicist, borec NOB in slavist**. Takšna predstavitev označuje njegove glavne vloge, ki jih je imel v svojem življenju z delovanjem v Sloveniji, Jugoslaviji in v mednarodnem merilu. S tem pa ni izraženo tudi njegovo delovanje na področju družboslovja, kar poizkušam izpostaviti s svojim poznavanjem in tem zapisom. Moja prednost pri tem je dejstvo, da nisem vezan na nekakšno predstavitev iz druge roke, ampak lahko k znanemu nekaj dodam zlasti na osnovi skupnega raziskovalnega delovanja v času, ko je Vratuša opravljal vlogo direktorja Inštituta za družbene vede v Beogradu.

Pred 10 leti smo dobili zbornik Antona Vratuše v izdaji SAZU, razprave. Pri tem je posebej izstopal intervju ob njegovi 100-letnici, ki ga je pripravil akad. Jože Pirjevec ob sodelovanju Gorazda Bajca in Jureta Ramšaka. S tem smo dobili temeljit vpogled v delovanje Vratuše predvsem kot politika in javnega delavca v vsem njegovem življenjskem obdobju. To ustreza dejanskosti saj je Vratuša dejansko deloval v interesu nacionalne osvoboditve Slovenije in samostojne Jugoslavije in je opravljal zelo pomembne vloge v političnem življenju tudi več desetletij po drugi svetovni vojni.

Ob njegovih obsežnejših, lastnih in drugih predstavitvah njegova delovanja kot politika bom tukaj postavljaj v ospredje njegovo vlogo z vidika družbenih znanosti, zlasti sociologije in politologije. Z Vratušem sem imel kar več stičnih točk sodelovanja v daljšem obdobju. To je zadevalo že njegovo vlogo direktorja Inštituta za družbene vede v Beogradu (kjer sem tudi jaz študiral na prvem podiplomskem študiju sociologije v tedanji Jugoslaviji v letih 1958–60). Sledil je presledek ko je deloval v okviru OZN v New Yorku kasneje pa spet v Jugoslaviji. Najbolj mi je poznana njegova vloga ko je deloval kot koordinator jugoslovanskih raziskovalcev v mednarodnem komparativnem raziskovanju o vrednotah lokalnih voditeljev in participaciji občanov v ZDA, Jugoslaviji, na Poljskem in v Indiji, ki je bilo predstavljeno v naši skupni knjigi *“Values and the Active Community”*, 1973.

Za nas, mlade raziskovalce v tedanji Jugoslaviji je to pomenilo tudi nekakšno učno dobo ko je šlo za vprašanja, ki zadevajo **indikatorje udeležbe** ljudi v reševanju skupnih problemov v lokalnih skupnostih v štirih zelo različnih državah. V zvezi s tem sta Henry Teune in Adam Przeworski objavila knjigo *The Logic of Comparative Social Inquiry*, 1970, ki je prav na podlagi reševanja problemov tega raziskovanja predstavila metodološko pridobitev za raziskovanje v svetovnem merilu, npr. z razlikovanjem **identičnih in ekvivalentnih** indikatorjev.

Vratuša je najprej, kot nekako že nekako zatečeno, pristopil k izhodiščem za preučevanje “jugoslovanske komune”. To je bil predmet sodelujočih iz večih republik in tudi pomembnejšega posvetovanja o tem, ki sem ga organiziral v Ljubljani v okviru skupnega projekta *“Sociološko raziskovanje jugoslovanske komune”*, Bilten Inštituta za sociologijo in filozofijo, 1963.

Pri tem smo s sociološkega vidika odstopali od tedaj prevladujočih obravnav, ki so bile – po mojem razumevanju – preveč formalno-pravne in institucionalne. Moje že predhodno preučevanje je prav v zvezi s tem zadevalo temo moje doktorske disertacije z naslovom *Teoretične osnove sociološkega raziskovanja integracije družbenih skupin: s posebnim ozirom na lokalne skupnosti*, 1967 (mentor prof. Jože Goričar). Le-to naj bi na osnovi svetovne literature tudi nudilo širša izhodišča za sociološko konceptualizacijo **komune** kot specifične **skupnosti ljudi**. Ob kritičnem zavračanju prevladujočega, vendar zelo zamejenega institucionalnega in normativnega razumevanja "komune", je bila hitro sprejeta moja širša konceptualizacija, ki je upoštevala, da gre pri tem: za določene **prebivalce**, za njihove **potrebe** ter **aktivnosti** in **vrednote**.

To tukaj navajam zato, ker smo sodelujoči iz Jugoslavije, na prvem skupnem mednarodnem srečanju v Cavtatu z drugimi udeleženci, vsebinsko, organizacijsko in tudi glede finančnih sredstev vstopali v primerjalno raziskovanje z našimi drugičnimi izhodišči. Politolog Philip Jakob in njegova žena Betty Jacob, ki je delovala v okviru OZN, sta bila privržena – četudi iz ZDA – tudi nam lažje sprejemljivim **kvekerskim vrednotam**. In to je postalo eno od izhodišč za celotni mednarodni projekt. Naše preokupacije pa so – na podlagi predhodnih vprašanj o komuni – zadevale aktivno vlogo ljudi v njihovi lokalni skupnosti po zgodovinskih zgledih pariške komune.

Usklajevanje med različnimi pristopi sodelujočih iz štirih držav je bilo zelo zahtevno, tako iz vsebinskih kot tudi ideoloških razlogov, ki so vseskozi spremljali naše delovanje. Ne smemo pozabiti, da je to bilo v času ko je jugoslovanska politika pretendirala na to, da uresničuje nekaj **povsem edinstvenega** v svetovnem merilu, kar pa ni bilo v skladu s predpostavko o njeni primerljivosti.

Ravno v takšni situaciji pa je Anton Vratuša imel zelo pomembno vlogo, saj je uveljavljal legitimnost sicer za politiko spornega delovanja v mednarodnem merilu. On je zagotavljal umestnost našemu mednarodnemu delovanju, ki se je odzvalo na pobudo iz kapitalistične države.

Ob njegovi prvenstveni politični vlogi pa je razumljivo, da je njegovo raziskovalno in pedagoško delovanje predstavljalo le nekakšen **dodatek** k njegovim glavnim preokupacijam. Kljub temu lahko rečemo, da je s to in z drugimi aktivnostmi **deloval kot promotor** različnih dejavnosti v mednarodnem merilu. Nesporno je prav njegova zasluga, da je v Ljubljani vzpostavil in usmerjal delovanje Centra za *proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju* nedvomno pa je vplival tudi na vzpostavljanje in delovanje Centra za *teorijo in prakso samoupravljanja*, Edvard Kardelj v Ljubljani, ki ga je operativno vodil Peter Toš in kjer sem tudi uvodoma sam predstavljal svoj referat.

Četudi je pobuda prihajala iz ZDA je tako tudi Vratuša v našem delovanju prepoznaval možnosti za uveljavljanje primerjalnega raziskovanja, saj je bila vključena tudi neblokavska Indija. Poljska pa je bila ena od štirih držav, ki je bila zastopnik vzhodnega bloka. In Vran je lahko prevzemal koordinatno vlogo ter uveljavljal jugoslovanske posebnosti v času, ko so sicer naši politiki zastopali stališče, da jugoslovanski sistem **ni primerljiv** niti z Vzhodom niti z Zahodom.

Ob kritičnem ocenjevanju delovanja Vratuše ne bi smeli zaiti v pretencioznost, kot da lahko en človek zmore opravljati tako številne in različne vloge: **politika**,

politologa, pravnika, zgodovinarja, sociologa, raziskovalca, profesorja, aktivista, diplomanta, Prekmurca, Slovenca, Jugoslovana ali svetovljana.

Da ne bi zašli v pristransko hvalisanje je treba pripomniti, da je nepravilno, ko se navaja kot Vratušev **pomembnejši** znanstveno raziskovalni projekt **jugoslovanska komuna**. Z njim smo kritično ocenjevali in presegali pravni normativizem v dotedanjih obravnavah (koncepta) komune v Jugoslaviji. Že sociologi pa smo presegali pravno-institucionalno zamejenost razumevanja komune četudi smo najprej tudi sami ostajali na ravni pretencioznih aspiracij.

Osebnostno je bila Vratuši zelo blizu misel, ki so jo izrazili že v programu Zveze komunistov l. 1958, namreč, da nič od tega kar je bilo ustvarjeno **ne more biti tako sveto, da ne bi moglo biti preseženo**. Vendar pa takšna odprtost dejansko ni bila v skladu z represivnimi ukrepi do kritičnih mislecev, ki so razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim, še zlasti do raziskovalcev kot so bili Veljko Rus, Janez Jerovšek, Tine Hribar in Vladimir Arzenšek v sedemdesetih letih na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Pri tem pa on ni izpostavljал **represivnih ukrepov** proti sociologom na FSPN. Pač pa je bil angažiran z ustanavljanjem in uveljavljanjem Centra za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju in dosegel, da so zgradili nove prostore prav za ta namen.

V nadaljevanju sva se Henry Teune in jaz posvetila bolj teoretično poglobljenim temam, kar v okviru številnih sodelujočih v skupnem projektu ni bilo mogoče. V knjigi *Developmental Logic of Social Systems*, 1978, sva predstavila logiko prehajanja od kooperativnih k interaktivnim in transakcijskim sistemom. Teune je aktivno sodeloval tudi v organizaciji socioloških srečanj, ki so zadevale naše preokupacije v sekciji za družbeno ekologijo Mednarodnega sociološkega združenja (ISA), npr. na osnovi delavnice v Ljubljani v knjigi *The Social Ecology of Change*, (ur. Z. Mlinar, H. Teune), v kateri je Vratuša predstavil tudi svoj **otvoritveni nagovor**. Mednarodno sociološko združenje (ISA) pa je v soorganizaciji FSPN v Ljubljani pod vodstvom podpredsednice ISA Else Øyen organiziralo tudi *posvet o primerjalnem raziskovanju*, z naslovom v knjigi *Cross-cultural and international research: theory, method, project and organization*. S Slavkom Splichalom pa sva ob tej priliki predstavila svoj prispevek, ki je bil objavljen v slovenščini z naslovom *Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi*, Družboslovne razprave, 1988.

S tem zaključujem svoj zapis o *Vlogi dr. Antona Vratuše v mednarodnem družboslovnem raziskovanju*.

Naj zaključim zelo osebno.

Ko sem Vrana v njegovih zadnjih dneh obiskal v bolnišnici je rekel:

“Kaj je pa tebe prineslo?” To mi še vedno izstopa v mojem spominu nanj.

POMEN RAZISKOVANJA JAVNEGA MNENJA¹³⁵

Današnje predstave o demokraciji v veliki meri izhajajo še iz časa predindustrijske družbe, iz družbenih razmer majhnega predindustrijskega mesta ipd., ko je človek stopal v neposredne interakcije, komunikacije in konfrontacije z drugimi ljudmi v svojem kraju. Zato pa hkrati doživljamo permanentno krizo tradicionalnih oblik oziroma institucij neposredne demokracije, ki nikakor ne morejo polno zaživeti v razmerah visoko urbanizirane "množične družbe". Medtem ko je prišlo do bistvenih sprememb v načinu komuniciranja med ljudmi (bistveno upadanje neposrednih stikov med prebivalci na podlagi prostorske bližine, organizacija oziroma institucionalizacija in racionalizacija teh stikov po posameznih funkcionalnih področjih in interesnih skupinah), pa ni prišlo tudi do temu ustreznih sprememb v načinu uveljavljanja demokracije v naših razmerah.

Prav v tem kontekstu pa se kaže izredno pomembna potencialna vloga sociološkega raziskovanja javnega mnenja. Ne vidimo zadostnega razloga, zakaj naj bi absolutizirali konvencionalne oblike shajanja občanov na raznih sestankih in zborih. Zakaj naj bi vztrajali pri fizični prisotnosti prebivalcev na določenem mestu, če je očitno, da to za večino iz objektivnih ali subjektivnih razlogov ni uresničljivo? Ko ostaja ideološki postulat o neposredni politični participaciji občanov na raznih shodih in sestankih v veliki meri neuresničen, pa hkrati *ostajajo neizkoriščene tudi nove možnosti, ki jih nudijo znanstveno-metodološki in statistični postopki za reprezentativno ugotavljanje mnenj in stališč* prebivalcev posameznih teritorialnih skupnosti, interesnih grupacij, različnih strukturnih kategorij ipd. Že opravljene sociološke raziskave o družbenopolitični participaciji občanov so pokazale, da se množična pobuda in kritika pretežno zaustavljata na prehodu iz neformalno-grupnega k javnemu oziroma institucionaliziranemu obravnavanju skupnih zadev. Bogastvo različnih idej ostaja kot neizkoriščen potencial zaprto v mejnih neformalnih skupinah in le malenkostno prodira do tiste ravni, kjer dejansko sprejemajo najpomembnejše politične odločitve.

V bistvu s tem samo s posebnega zornega kota opozarjamo na problem demokratičnosti odločanja v družbi. Pri tem pa vendarle postavljamo še novo vprašanje: če dosedanje oblike niso mogle zagotoviti, da bi množična pobuda in kritika lahko uspešno prodirali v javnost in do predstavniških organov odločanja, ali nimamo na voljo še drugih sredstev in načinov, ki bi zagotavljali večji učinek? Če se občani sami ne udeležujejo raznih shodov in sestankov, s tem še ni rečeno, da sploh niso pripravljeni sodelovati in v kakšni drugi obliki izpovedovati svojega stališča. Ne gre za absolutizacijo prav določenih organizacijskih okvirov, predvsem gre za demokratično posredovanje vsebine. Posameznikom, ki se vse bolj utapljajo v anonimni množici urbanizirane družbe in se oddaljujejo od institucionaliziranih središč odločanja, je treba odpreti nove kanale, nova pota, ki bi zmanjšala njihovo odtujenost in jih pomaknila iz obrobne položaja v središče družbenega dogajanja.

Volitve kljub pomenu, ki jim ga pripisujejo, kljub vsej pompozni manifestativnosti doslej še niso postale takšna vez in izrazno sredstvo množic. Marxova kritika

¹³⁵ Avtor je pripravil prispevek za posvetovanje društva sociologov Slovenije na temo Demokratizacija družbe in javno mnenje, ki je bilo sredi aprila v Ljubljani.

omejenosti izbire in možnosti uveljavljanja interesov množic v sistemu meščanskega parlamentarizma ima tudi danes še isti, če ne celo večji pomen. Vloga volitev kot načina za uveljavljanje volje milijonskih množic pa je problematična tudi v socialističnih oziroma kvazisocialističnih državah. Možnosti, ki jih nudijo volitve občanu, da bi lahko vplival na način urejanja različnih družbenopolitičnih dilem in uveljavljal svoje politične potrebe oziroma interese, so pogosto le minimalne ali pa jih sploh ni.

Že preprosto dejstvo, da npr. občan-volivec živi v večjem mestu oziroma mestni četrti, kjer ne pozna drugih prebivalcev, omejuje njegovo vlogo pri izbiri kandidatov, ko pa naj bi se na volitvah odločili za enega od več kandidatov, ki so mu popolnoma neznani (ali pa celo niti formalno nima možnosti izbire, kadar gre le za enega kandidata), se znajde v položaju, ki človeka ponižuje in ga sili v sprenevedanje, resignacijo ali pa apriorno in nekritično potrjevanje vsega, kar pride "od zgoraj" v imenu splošnih in "višjih" interesov.

V takšnem položaju se nam kaže sociološko raziskovanje javnega mnenja kot sredstvo, ki lahko bistveno *razširi možnosti za integracijo množic občanov*, njihovih sposobnosti, energije in idej ter *zmanjša neizkoriščene in prikrite človeške potencialne v korist hitrejšega razvoja družbe* kot celote. Raziskovanje javnega mnenja (v širšem smislu) ravno pomeni razkrivanje teh neizkoriščenih potencialov znotraj danega družbenopolitičnega sistema in njegovi rezultati so lahko signal in napotilo za praktično akcijo, ki naj jih aktivira. Ugotavljanje javnega mnenja je lahko instrument politične dezalienacije, to je način, kako lahko znanstveno metodologijo postavljamo v službo demokratizacije družbe.

Seveda pa moramo za to izpolniti nekatere pogoje. V avtokratskem političnem sistemu je vsa pozornost usmerjena "navzgor" in je vir malone vseh impulzov in zavor v središču "na vrhu". V takšnem položaju je seveda mnenje množice ljudi postranskega pomena: pa tudi sociološko in politološko raziskovanje nima pravega smisla. Raziskovanje javnega mnenja pa ima neki pomen za človeka "spodaj", za "navadnega" občana in njegove potrebe, stališča in probleme.

Če že posamezniki sami, pa naj gre za osebne ali situacijske razloge, ne morejo prodreti s svojimi stališči (pobudami, kritikami), potem se vendarle lahko vsaj institucije in vodstva približajo posameznikom. To pa ni nujno omejeno le na vsaka štiri leta niti le na najbolj splošna politična vprašanja. Glede tega je videti, da nam zlasti sistem samoupravljanja odpira nove možnosti, ki presegajo konvencionalna področja in načine raziskovanja javnega mnenja v drugih državah. Raziskovanje javnega mnenja pri nas se ne omejuje le na ugotavljanje stopnje pristajanja ali odklanjanja strankarsko opredeljenih alternativ. Pri nas se lahko vse bolj usmeri na to, da bodo občani sami nakazovali in opredeljevali, kaj naj postane bolj ali manj prioriteten cilj politične akcije v različnih konkretnih družbenih razmerah oziroma situacijah.

Pomen raziskovanja javnega mnenja je toliko večji, kolikor manjše možnosti ima neki sloj (kategorija) prebivalstva za izražanje in uveljavljanje svojih interesov v okviru družbenopolitičnega sistema. Raziskovanje javnega mnenja torej postane predvsem pomembno izrazno oziroma integracijsko sredstvo tistih družbenih slojev, ki imajo najbolj marginalni in protislovni položaj v družbi. Gre za prebivalce, ki jih praviloma označuje vrsta različnih objektivnih in subjektivnih karakteristik, ki

omejujejo njihovo družbenopolitično participacijo, kot npr. nizka stopnja izobrazbe, majhen dohodek, nizka kvalifikacija, nizek ugled, prebivanje zunaj večjih naselij, nizke aspiracije ipd. V glavnem gre za nekatere kategorije delavcev in kmetov, za katere vse raziskave skladno ugotavljajo, da imajo najmanjši vpliv na dogajanje v družbi, da so najmanj zastopani v predstavniških organih odločanja in da je prodornost njihove pobude in kritike najmanjša; po svoji vlogi v družbi so bolj objekt kot pa subjekt socialne kontrole in političnih procesov.

Prav raziskava pa lahko premosti ločnice med neformalno primarno-grupno sfero vsakdanjega življenja in raznimi organizacijami in institucijami z zahtevnejšimi oblikami javnega nastopanja, ki terjajo večjo usposobljenost in predpostavljajo večjo odgovornost.

Anketiranje v družinskem okolju približa posamezniku splošno družbeno problematiko brez večjih naporov, medtem ko ga anonimnost osvobaja odgovornosti za izjave. S tem je v bistvu odpravljeno tudi tveganje, ki sicer spremlja vsako javno nastopanje. Neredko gre za stališča, ki so na meji ali pa presegajo mejo (kot to dojemamo posameznik) dopustnega v dani situaciji, tako da se posameznik počuti negotov in se boji morebitne negativne sankcije. Raziskava, ki poskuša ugotoviti objektivno stanje, nujno dopušča in nakazuje širši razpon modalitet, ki edino lahko omogoči realno ugotovitev, kje na kontinuumu med ekstremnimi tečaji se kopiči večji ali manjši delež anketirancev s svojimi mnenji oziroma stališči. Že po logiki samega metodološkega postopka mora biti torej razpon svobode izbire, ki ga omogoča raziskava, večji kot dejanski razpon, ki je v mejah tolerantnega v danih družbenih razmerah.

Na ta način se povečuje možnost za razkrivanje prikritih teženj, ki sicer pod pritiskom trenutno dominantnih vrednot in prepričanj niso javno identificirane, četudi gre za nosilce novega in progresivnega. S tem se razširjajo meje tolerance in ustvarja družbeno "podnebje", ki je prvi pogoj za demokratično izražanje različnih mnenj.

Učinek raziskovanja javnega mnenja je nujno razbijanje uniformiranosti, dogmatizma in vsakršnega abstraktnega absolutizma nekaterih idej, ki ne upošteva kompleksne, diferencirane in protislovne družbene resničnosti.

Vendar pa v celoti raziskovanje javnega mnenja lahko napravi le en korak naprej v smeri demokratizacije družbe. Če ga vzporedno ne spremljajo tudi spremembe informativnih služb (npr. množičnih komunikacijskih sredstev) tako, da približajo informacije množicam občanov in bistveno povečajo stopnjo njihove informiranosti, seveda ugotavljanje javnega mnenja spet lahko zgubi svoj smisel.

S tem prihajamo do sklepa, da je raziskovanje javnega mnenja lahko dolgoročen prispevek k demokratizaciji družbe samo, če je zares omogočen celoten krogotok informacij od občanov do institucij in vodstev in nazaj k občanom.

Že dosedanje raziskave javnega mnenja nas opozarjajo, da velik delež vprašancev, ki sodijo v kategorijo z nižjim družbenoekonomskim položajem, "nima svojega mnenja" oziroma ostaja neopredeljen. To nam nakazuje določeno *mejo uporabnosti in pomena takšnih raziskav tako z vidika vrste zadev*, o katerih sprašujemo občane za mnenje, kot tudi z vidika splošnih razlik v informiranosti, ki se uveljavljajo med posameznimi kategorijami prebivalcev.

Poleg tega je še vrsta drugih omejitev, ki se jih moramo zavedati, da ne bi zašli v idealiziranje. Tudi javno mnenje seveda ne more biti edino merilo in končni kriterij pri odločanju o družbenih zadevah. Večina lahko zaostaja za tokovi tehnoloških in družbenih sprememb in za vedno novimi potrebami, ki jih spremembe porajajo. To je pač cena demokracije, ki v nekaterih okoliščinah lahko postane tudi previsoka. Dokler pa si demokratizacijo družbe postavljamo za cilj, je raziskovanje javnega mnenja nujno sredstvo, ki nam v razmerah množične urbanizirane družbe zagotavlja, da se približujemo temu cilju.

Raziskovanje javnega mnenja vnaša "čiste račune" v družbenopolitično življenje, odpravlja tabuje in demistificira vse, kar kaže težnjo, da bi v imenu "višjih interesov" zavladovalo nad delovnim človekom. Njegove ugotovitve razbijajo mehanicistično predstavo o družbeni enotnosti (kot uniformiranosti) in nakazujejo, kakšna so realna razmerja moči. Pri tem to raziskovanje nujno razbija vse črno-bele in blokovsko simplificirane kategorizacije in daje podlago za dejansko konfrontacijo in "boj mnenj".

V tem smislu pomen javnega mnenja narašča; povečuje se celotna količina vpliva, kontrole oziroma moči (ne da bi se nujno zaradi tega zmanjšala količina vpliva vodilnih). Predstavniki oziroma vodstveni organi so že *a priori* izpostavljeni pritisku, ki se uveljavlja zaradi možnosti, da bi se njihove odločitve oddaljevale od javnega mnenja o konkretni zadevi. Redno ugotavljanje javnega mnenja je torej tudi redno preverjanje reprezentativnosti v delu vodstvenih oziroma predstavniških organov (že dosedanje raziskave so pokazale, da prihaja v nekaterih primerih do popolne divergence npr. med skupščino SRS, ki je sprejela zakon o novem delovnem času, in volivci, ki so izrazili svoje mnenje v reprezentativni anketi "Javno mnenje 1968"; idr.). S tem se tudi razbija možnost, da bi samo vodilni, ki nastopajo z močjo svojega položaja, ocenjevali pravilnost in pravovernost ali kazali na "sumljivost" posameznikov ali skupin občanov. Tudi opravljanje vseh javnih funkcij in kvalitete in slabosti njihovih nosilcev postanejo predmet *javnega ocenjevanja*. S tem se zaostruje individualna odgovornost funkcionarjev in učinkovitost socialne kontrole.

SODELOVANJE Z AMERIŠKIMI DRUŽBOSLOVCI

Družbeni kontekst in osebne izkušnje

Profesionalna in ideološko-politična izhodišča

Izhodiščni državni in družbeni kontekst našega povezovanja in vključevanja v ZDA ni bila (predvsem) Slovenija, ampak Jugoslavija. Ta je bila v mednarodnem merilu nekaj posebnega in je pritegovala pozornost družboslovcev in politikov, ki so cenili zunajblokovsko vlogo in inovativno uvajanje "sistema samoupravljanja". Na takšni osnovi so se tudi – tedaj še maloštevilnim sociologom in politologom – odpirala vrata v svet. Največja koncentracija družboslovnega znanja je bila v ZDA, ki ga je uradna ideološka usmeritev kritično zavračala. Ob privrženosti dialektičnemu in zgodovinskemu materializmu je bila celo sociologija proglašena za "buržoazno znanost".

Ravno v šestdesetih letih pa smo tudi pri nas aktivno uveljavljali empirično sociološko raziskovanje, ki je bilo sicer že najbolj razvito v ZDA, še posebej z metodološkega vidika. Ideološko-politični zadržki za povezovanje z ZDA so sicer ostajali še naprej in so se v sedemdesetih ("svinčenih")

letih še zaostri. Vendar je na meddržavni ravni prišlo do institucionalizacije sodelovanja, še zlasti z uvedbo Fordovih in Fulbrightovih štipendij, ki so omogočale izpopolnjevanje v ZDA. Jugoslavija je bila v primerjavi z drugimi "socialističnimi" državami še relativno najbolj odprta.

Kljub temu so bili naši stiki z ameriškimi družboslovci v času Jugoslavije kar vseskozi podvrženi sumničenju in kontroli s strani organov za notranje zadeve. Tudi sodelovanje v institucionalno opredeljenih okvirih je bilo – še zlasti na področju sociologije in politologije – nenehno problematizirano. Še prav posebno je to veljalo za nas, ki smo delovali v okviru Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Delovali smo pod velikimi političnimi pritiski in "administrativnimi posegi", na primer z izključitvijo štirih kolegov zaradi ideoloških odstopanj, pri čemer je bil močno prisoten očitek, da so podlegli tujim vplivom, še zlasti iz ZDA. Ko me je obiskal kdo iz ZDA, je bilo težko najti kakšnega sogovornika na fakulteti, ki bi si upal izpostavljati se s tem, da ima stike z Američani.

Vendar pa so bile pomembne izjeme tudi med vodilnimi politiki. Nekateri, ki so bili bolj liberalni, so prevzemali odgovornost za sodelovanje z Američani nase, in s tem nam raziskovalcem zagotavljali določeno kritje za delovanje v raziskovalnih projektih. Takšna je bila v šestdesetih letih vloga Antona Vratuše, ki je prej deloval v samem vrhu jugoslovanske politike (pomočnik Edvarda Kardelja) in opravljal tudi vlogo predstavnika države v OZN v New Yorku.

Medtem ko smo mi v ZDA iskali že pridobljeno družboslovno znanje, so ameriški kolegi v Jugoslaviji želeli predvsem raziskovati družbeno-politično inovativnost, ki je izstopala iz že znanih okvirov kapitalističnih in socialističnih držav.

O vzpostavljanju stikov in razlikah v delovanju na univerzah

Večina pobud z ameriške strani je prihajala z oddelkov za politične znanosti, sam pa sem močno razširjal stike s sociologi. Za nas v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji je bilo posebej pomembno, da so bili vzpostavljeni uradni kanali povezovanja z

znanostjo v ZDA. Pri tem mislim predvsem na Fordove in Fulbrightove štipendije in podporo pri vzpostavljanju stikov za strokovno izpopolnjevanje. Na tej podlagi se je največ naših znanstvenih delavcev, vsaj s področja družbenih znanosti, vključevalo v ustrezne institucije v ZDA.

Institucionalna baza tega povezovanja so bile univerze. Pri tem smo se takoj soočili z velikimi razlikami. V Sloveniji smo v začetku imeli eno samo univerzo, ki je delovala v dokaj togih in zamejenih okvirih s poudarjenimi disciplinarnimi in hierarhičnimi ločitvami, v uradnem času. Druženje na univerzi v Sloveniji je bilo pretežno formalizirano, na sestankih. V ZDA pa je bilo bolj sproščeno (npr. tudi pri kosilu v fakultetnem klubu, pa tudi sicer v osebnih stikih). To je verjetno sledilo različni tradiciji, pomembne pa so bile še druge razlike. Pri nas se je skrb politike, da ji ne bi karkoli ušlo izpod kontrole, izražala v nezaupanju in sumničavosti do zunajinstitucionalnega delovanja. Kolektivistična usmeritev, ki je negativno vrednotila notranjo diferenciacijo in individualnost, je eo ipso težila k množičnosti na račun razvejenega društvenega oziroma osebnega delovanja.

Presenetila me je odločnost zahteve, da se prepreči "inbreeding" znotraj same univerze, kar je seveda imelo tudi oporo v objektivnih možnostih. V Sloveniji pa v zgodnejšem obdobju posameznik ni imel alternativnih možnosti za delovanje na kakšni drugi univerzi. Hkrati s tem je bila za nas nekaj novega velika pozornost, posvečena profesionalnemu primerjanju in tekmovalnosti univerz med seboj. Npr. za sociološki oddelek na univerzi v Chapel Hillu se je vedelo, da je po rangi četrti najboljši v ZDA. Ob tem pa sem zaznaval tudi močno prizadevanje, da posamezne univerze ali strokovne organizacije pritegnejo posameznike iz drugih držav. Vodstvo oddelka ali univerze se je npr. pohvalilo s tem, da vključujejo večje število tujcev kakor pa druge univerze. Osebo me je presenetilo, ko so me kot "neameriškega opazovalca" (non-american observer) povabili, da predstavim svoje poglede na "summit meeting" (of) International Studies Association, na Southern Illinois University v mestu Carbondale. Ko sem že predhodno, leta 1967, obiskal prof. A. L. Bertranda na Louisiana State University, Baton Rouge, pa se je sicer pokazalo veliko zanimanje za mojo državo, vendar s poenostavljenimi predstavami o komunizmu in blokovski delitvi sveta.

Velika fleksibilnost in mobilnost je izstopala tudi s tem, ko so študentje lahko izbirali predmete različnih disciplinarnih področij in niso bili omejeni v vnaprej opredeljene "bloke" predmetov kot pri nas. Eden od pogojev za večji izbor in kombiniranje predmetov pa je seveda prostorska strnjenost, kakršno nudijo ameriški kampusi. Kampus sicer po eni strani predstavlja ločitev od kompleksnosti vsakdanjega življenja ljudi v lokalni skupnosti, hkrati pa olajšuje (ali sploh omogoča) povezovanje raznovrstnosti prek meja posameznih fakultet/institucij, torej zamejenost, ki je še vedno navzoča v Sloveniji, tudi po uvedbi bolonjske reforme. Seveda pa to predpostavlja večjo individualno avtonomijo študentov in profesorjev, ki je značilna za ZDA. Presenetilo nas je, s kakšno lahkoto se je kolega lahko sam odločil, kaj in kako bo predaval naslednje leto ...

Po eni strani je v ZDA izstopala popolna profesionalna privrženost in celodnevna prisotnost na univerzi. Hkrati pa sem tu prepoznaval tudi režim "sobotnega leta", ko je bil profesor oproščen pedagoških obveznosti in mu je bila dana možnost umika z univerze, tudi v mednarodnem merilu. Kar več ameriških kolegov se je,

ko se jim je bližal "sabbatical", zanimalo za možnosti, da bi ga preživel v Sloveniji. Pri nas bi jim zagotovili le ustrezen prostor za delo. To bi bila – kot sem že večkrat opozarjal – tudi obogatitev za naše okolje; vendar je ta možnost ostala (večinoma) neizkoriščena.

Na osnovi raziskovalnega in pedagoškega delovanja smo vstopali v svet Pomembnejša povezava z ameriškimi družboslovci, ki mi je hkrati odpirala poti v svetovnem merilu, je bila moja vključitev v komparativni raziskovalni projekt *International studies of Values in Politics*, predstavljena v knjigi *Values and the Active Community*, 1970. Zasnoval ga je Philip Jacob, profesor na oddelku za politične znanosti Pensilvanske univerze v Filadelfiji. To je bila obsežna mednarodna raziskava, ki je vključevala politologe, sociologe in druge družboslovce iz ZDA, Jugoslavije, Poljske in Indije. Jugoslavija, kot zunajblokovska država in država samoupravljanja, je bila (glede na kvekerske vrednote koordinatorja) še posebej relevantna. V marsičem, zlasti pa metodološko, je vodilno vlogo imel njegov kolega Henry Teune. Teune je bil široko razgledan družboslovec, ki je povezovalno deloval v sicer zelo heterogeni skupini raziskovalcev iz štirih držav in hkrati presegal horizonte konkretne empirične raziskave. Tako sva se tudi osebno zelo zblížala in empirično raziskovanje nadgradila s teoretskim delom *Developmental Logic of Social Systems*, 1978, ki ga omenja tudi *Encyclopedia Britannica*. Svoje ideje pa sva uveljavljala tudi v okviru Mednarodne sociološke zveze, najprej v *Research Committee for Social Ecology*, ko smo na osnovi delavnice na FSPN v Ljubljani izdali knjigo *Social Ecology of Change* (1978).

Že po prvih korakih mojega vključevanja v ZDA so presenetljivo hitro sledili drugi. Najprej, že leta 1967, me je Robert Agger povabil k sodelovanju v komparativni raziskavi, ki je poizkušala ugotavljati možnosti za eksperimentalno spremembo stališč prebivalcev lokalne skupnosti do izobraževanja (*ATE – Attitudes toward education*). V zvezi s tem sem kot raziskovalec v prvem polletju 1968 deloval na *University of Oregon* v kraju Eugene. Študijo s področja ruralne sociologije sem napisal za *Cornell University* v Ithaci. Na *University of North Carolina*, Chapel Hill, sem se zblížal s Jackom Kasardo, s katerim sva skupaj delovala tudi v ISA; še zlasti pa s Craigom Calhounom, ki je pozneje postal predsednik *Social Science Research Council* (SSRC) v ZDA pa tudi direktor *London School of Economics*. S Fredom Riggsom z Univerze na Havajih sem sodeloval v posebnem mednarodnem omrežju, posvečenem globalizaciji. Predaval sem tudi na *SUNY* v Buffalu in nastopil v razpravah na tamkajšnji televiziji.

Paradoksalna se zdi ugotovitev, da smo dostikrat prav po ameriških povezavah vzpostavljali stike z evropskimi kolegi in mednarodnimi ustanovami. To je bilo v času, ko je bila sociologija v Evropi še nepovezana; šele postopoma se je ta povezanost krepila, ko je zaživela ESA (*European Sociological Association*).

Retrospektivno torej ocenjujem sodelovanje z ameriškimi družboslovci kot spodbudno za uveljavljanje sociologije pri nas. Njihova spoznanja so bila za nas bodisi neposredno uporabna bodisi so spodbujala kritične odzive in sociološko refleksivnost.

IV.

SPOZNAVNI PROCES IN RAZVOJNA PROTISLOVJA DRUŽBENIH ZNANOSTI V SR SLOVENIJI

SPOZNAVNI PROCES IN RAZVOJNA PROTISLOVJA DRUŽBENIH ZNANOSTI V SR SLOVENIJI

Posvetovanje:

STANJE IN RAZVOJ DRUŽBENIH ZNANOSTI NA SLOVENSKEM

Ljubljana, 29. in 30. marca 1984

Prof. dr. Zdravko Mlinar: Spoznavni procesi in razvojna protislovja
družbenih znanosti v SR Sloveniji

REFERATI PO ZNANSTVENIH PANOGAH

Prof. dr. Aleksander Bajt / Ocena razvoja in stanja raziskovalnega dela
Prof. dr. Vladimir Frankovič: v ekonomiji

Prof. dr. Zdenko Roter / Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem
Stane Saksida: (teze)

Prof. dr. Adolf Bibič: Politična znanost na Slovenskem (nekaj
aktualnih vidikov)

Prof. dr. France Vreg: Komunikacija na Slovenskem

Akad. prof. dr. Anton Trstenjak: Stanje in vloga psihologije v SR Sloveniji

Prof. dr. Stojan Cigoj: Položaj civilnopravnih znanosti na Slovenskem

Prof. dr. Ljubo Bavcon: Pregled razvoja in problemov kazenskoopravnih
znanosti na Slovenskem

Prof. dr. Katja Vodopivec: Stanje, dileme in možnosti razvoja
kriminologije v Sloveniji

Prof. dr. Lovro Šturm: Prispevki k pogledom na položaj upravne
znanosti v Sloveniji

Prof. dr. France Strmčnik: O stanju in problemih slovenske pedagoške
znanosti

Prof. dr. Igor Vrišer: Položaj, stremljenja in dosežki slovenske
socialne geografije

Prof. dr. Slavko Kremenšek: Stanje in razvojne perspektive slovenske
etnologije

Prof. dr. Franc Jakopin: O nalogah slovenske sociologvistike

Prof. dr. Frane Jerman: Stanje in razvoj filozofije na Slovenskem

RAZPRAVA

Uvod

Ko razpravljamo o razvoju družbenih znanosti, se že v izhodišču srečujemo z naslednjim paradoksom: po eni strani je znanosti – vsaj načelno – priznana izjemno pomembna vloga v usmerjanju socialističnega razvoja jugoslovanske družbe; po drugi strani pa nas konkretni problemi opozarjajo, da do zdaj nismo imeli znanstveno zasnovanega razvoja same znanosti niti njenega usmerjanja. Da bi lahko *usmerjali* njen razvoj, je treba najprej poznati njeno razvojno pot in protislovnost njenega razvoja ter dialektiko spoznavnega procesa na splošno. Največjo hibo – sicer zelo pogostih obravnav problematike razvoja družbenih znanosti pri nas – vidimo ravno v tem, da ostajajo na ravni fragmentarnih in površinskih opazanj posameznih vprašanj. Kot je ugotavljal že Engels, je to simptomatično za začetno fazo spoznavanja določenega predmetnega področja. V povezavi s tem pa tudi zdajšnje usmerjanje razvoja (družbenih) znanosti ni posegalo v temeljna vsebinska vprašanja znanstvenoraziskovalne dejavnosti v ožjem smislu, ampak je ostajalo na ravni zunanjih manifestacij ter materialnih in institucionalnih okvirov te dejavnosti.

Tudi protislovnost današnje krizne situacije se nam kaže kot nevarnost, da bi razvojno problematiko znanosti banalizirali in jo reducirali le na materialna vprašanja. Ta so, kot je znano, konec koncev odločilna in temeljni predpogoj za nadaljnji razvoj znanosti, kar se v naši družbi še premalo upošteva. Če bi našo razpravo zožili na takšna vprašanja, bi s tem puščali ob strani tudi tiste spoznavno-teoretične, metodološke, informacijske in druge razsežnosti družboslovnega delovanja, ki predstavljajo njegovo specifično vsebino in njegove temeljne naloge ter potencialni prispevek. Posebnost in protislovnost zdajšnje krizne situacije vidimo tudi v tem, da jo lahko upoštevamo kot izziv in priložnost, da pojasnimo vprašanja, ki jih “ekspanzionistična logika” dinamične rasti sicer povsem zanemarja. Namesto varljivega videza razvoja, ki temelji le na širjenju že obstoječega, je pred nami možnost za poglobljeno analizo, ki naj bi utrdila *kritično samozavest* o stanju in razvoju družbenih znanosti v SR Sloveniji in Jugoslaviji (SFRJ).

Tukajšnje posvetovanje se prvenstveno opira na predstavitev razvojne problematike po posameznih družboslovnih disciplinah in gre v tem smislu za multidisciplinarno obravnavo. Interdisciplinarna sinteza se ne more uveljaviti kot enkratno dejanje. Dialektika razmerij med delom in celoto pa nas opozarja, da tudi v spoznavnem procesu ne moremo (optimalno) napredovati, če ne upoštevamo obeh perspektiv. Kot bomo videli še pozneje, je tudi za Marxa značilna stalna oscilacija med *vseobsegajočim pogledom in analizo posameznih delov*. V tem smislu je pred nami še naloga, da se tudi v pojasnjevanju razvoja družbenih znanosti ne zaustavimo na ravni posameznih disciplin. Tako kot družbenoreprodukcijskega procesa na splošno (ki je obenem najširši okvir pojasnjevanja družboslovja) ne moremo razumeti brez hkratnega upoštevanja enotnosti nasprotij *individuacije in socializacije*, tudi razvoja družbenih znanosti ne moremo zadovoljivo pojasnjevati, če ne zasledujemo medsebojne pogojenosti in protislovnosti napredovanja od konkretnega k splošnemu (posploševanje, indukcija, sinteza) ter nasprotno (analiza, dedukcija, individuacija). Po eni strani potrebujemo čim bolj določno eksplikacijo dolgoročnih razvojnih zakonitosti, po drugi strani pa sta potrebna “konkretnozgodovinska analiza” (Lenin) in upoštevanje dejanskih razmer v znanosti in družbi.

Čeprav je v ospredju razvoj družbenih znanosti v SR Sloveniji, bi ravnali neracionalno in neznanstveno, če ne bi upoštevali bogatih izkušenj in tudi odvisnosti, pogojenosti tega razvoja v jugoslovanskem in mednarodnem merilu. Ravno na znanstvenem področju se je potrdilo, da (večja) samostojnost (države, republik) lahko pomeni tudi stagnacijo ali celo nazadovanje, če se uveljavlja tako, da se s tem zmanjšuje povezanost v širšem prostoru.

V našem prispevku bomo poizkušali razkriti in pojasnjevati predvsem nekatera splošnejša vprašanja (o protislovnosti) dozdajšnjega razvoja, da bi tako opozorili na vsebinska merila in možnosti načrtnega usmerjanja razvoja družbenih znanosti. Pri tem bomo v ospredje tisto postavljali vsebino, ki zadeva predvsem družboslovno raziskovanje oziroma teoretične metodološke in informacijske razsežnosti spoznavnega procesa na širšem družboslovnem področju.

Izhodišče naše obravnave je predvsem sociološko in *nimamo* pretenzije, da bi tu podali interdisciplinarno sintezo. Hkrati pa se ne omejujemo ali osredinjamo na "notranja vprašanja" in razvoj same sociologije (ki je obravnavan v drugem prispevku), ampak njeno "širino" jemljemo kot podlago za pojasnjevanje nekaterih razvojnih procesov in njihove determiniranosti v danem družbenem kontekstu.

Ob tem vključujemo tudi nekatere izsledke iz 99 (nestandardiziranih) intervjujev s predstavniki družboslovnih disciplin, ki so jih opravili stažisti Raziskovalnega inštituta FSPN leta 1983. Pri tem nam gre bolj za *identifikacijo* značilnih problemov kot pa za natančno kvantitativno analizo. Obenem pa ugotavljamo, da gre marsikdaj za skupne značilnosti, čeprav sicer – po miselnosti – še nismo prestopili disciplinarne ekskluzivnosti. Podobno pa razkrivamo veliko variabilnost (npr. glede subjektivnega odnosa družboslovcev do posameznih vprašanj) ter s tem razvijamo stereotipne predstave in apriorizme. Tako poizkušamo presegati pavšalno deklarativnost in izgrajevati realnejšo podlago za nadaljnje usmerjanje razvoja družbenih znanosti.

V našem besedilu je nesorazmerje v tem smislu, da sorazmerno malo prikazujemo, kaj je že bilo doseženega v dozdajšnjem razvoju, pretežno pa razkrivamo probleme in zavore v razvoju ter vse tisto, s čimer še ne moremo biti zadovoljni. To ne pomeni, da gre za podcenjevanje že doseženih uspehov (ki so v večji meri prikazani v prispevkih po disciplinah). Gre bolj za to, da spoznavamo obstoječe stanje, in sicer predvsem za to, da bi ga spreminjali.

Nekatera izhodiščna vprašanja

Kako obravnavati razvoj družbenih znanosti pri nas?

Naš spoprijem z vprašanji v povezavi s stanjem in z razvojem družbenih znanosti v Sloveniji seveda ni niti prvi niti zadnji. Glede na to lahko upoštevamo nekatere izkušnje iz dozdajšnjih kritičnih obravnav te tematike, obenem pa nekatera lastna spoznanja le okvirno in/ali hipotetično nakažemo kot morebitno usmeritev ali izziv za nadaljnja preučevanja.

Najprej potrebujemo vsaj grobo oceno dozdajšnjih obravnav in pregled dozdajšnjega ocenjevanja. V tem pogledu ugotavljamo, da se pri nas sorazmerno precej pogosto pojavljajo kritične razprave in besedila, ki zadevajo:

- a) materialne razmere ter kadrovska in druga vprašanja v povezavi z "infrastrukturom" družboslovnega (in sploh znanstvenega) delovanja;

- b) idejnopolitične vidike delovanja in vloge družbenih znanosti, še posebej z vidika razmerja med teorijo in prakso;
- c) vprašanja v povezavi s (samo)upravljanjem ter programiranjem in z načrtovanjem nadaljnjega razvoja posameznih področij znanstvenih dejavnosti;
- č) področje konkretnih tematskih obravnav, v katerih se pozornost namenja predvsem specifični vsebini predmeta, zanemarljivo pa se vprašanja, ki zadevajo strokovno in znanstveno raven takšne obravnave.

V zadnjem obdobju smo dobili tudi nekaj temeljnih del iz psihologije znanstvenega ustvarjanja, filozofije in sociologije znanosti, več prispevkov s področja marksološkega preučevanja idr. Pogrešamo pa predvsem dela, ki bi teoretično in metodološko nadgrajevala našo sočasno družboslovno "produkcijo". Po posameznih disciplinah so bile v preteklih dveh, treh desetletjih opravljene že kar številne empirične raziskave, ne da bi iz njih povzeli, koliko in kako se te medsebojno dopolnjujejo in prispevajo k znanstvenemu razvoju na širšem področju. V tem smislu bi lahko ocenili, da gre za nevarnost, da "zaradi posameznih dreves ne bi videli več gozda". Le v nekaterih disciplinah smo že dobili poizkuse celovitejšega prikaza in ocene dozdašnjega razvoja. Tudi to pa večinoma niso obsežnejše študije, ki bi lahko natančneje spremljale sočasne teoretične in metodološke razvojne smernice, ki bi se spuščale v analizo temeljnih pojmovnih kategorij in ocenjevale poizkuse njihove operacionalizacije itn.

Tako se danes spoprijemamo z značilno praznino med temeljnimi deli (ki so sicer v Sloveniji še zmeraj maloštevilna, vendar jih lahko dopolnjujemo s tistimi s srbohrvaškega jezikovnega področja) in splošnimi razpravami na eni strani ter z obiljem razvojnih zapisov in razprav, ki (kritično) ocenjujejo trenutno stanje, vendar bolj z vidika "zunanjih" pogojev in učinkov kot pa z vidika ožjih, vsebinskih vprašanj razvoja družbenih znanosti pri nas. Predvsem pa je to praznina, ki nas opozarja, da številne empirične raziskave (tu so seveda spet razlike po disciplinah!) niso bile izrabljene tudi glede na mogoče posplošitve ter sploh glede na inherentne teoretične in metodološke implikacije. Seveda pa – kot bomo še videli pozneje – to lahko preučujemo in ocenjujemo tudi v nasprotni smeri. Lahko bi rekli, da v družboslovju uporabljamo številne splošne pojme, modele, pojasnjevalne paradigme in teoretične konstrukte, ki (grobo) odstopajo od dejanskih družbenih razmer in izsledkov empiričnih raziskav.

V takšnem kontekstu je torej treba obravnavati in ocenjevati "stanje in razvoj družbenih znanosti v Sloveniji". Ker *ne gre za enkratno dejanje*, se zdi koristno, da ekspliciramo tudi določena merila, na katera naj bi se pri tem opirali. Kritično ocenjevanje dozdašnjega razvoja namreč ne bo doseglo pomembnih učinkov, če tudi samo ne bo preseglo ravni bolj ali manj naključnih, parcialnih opažanj in pripomb. Tako kot se je to v polni meri že izkazalo na drugih področjih, v družbeni praksi,¹³⁶ bi tudi v družboslovju lahko – in takšni znaki se kažejo že danes – prišli do nekakšne koeksistence zelo razširjene kritike in obenem inercije ter podaljševanja dozdašnjega načina delovanja in njegovih pomanjkljivosti. Zato je treba razvoj

¹³⁶ Poblje poznamo izjemno razbohoteno kritiko (npr. urbanističnega in prostorskega) načrtovanja, vendar pa je ta kritika navadno tudi sama zelo "partikularistična" in pripombe enih so v nasprotju s pripombami drugih. V tem smislu lahko razumemo, da – če pustimo ob strani še druge okoliščine – dejansko tudi ni pripeljala do vidnih učinkov.

družbenih znanosti postaviti v najširši spoznavno-teoretični okvir razvoja družbe. V tem okviru lahko pojasnjujemo dialektiko razvoja družboslovja kot posebne identitete in dialektiko spoznavnega procesa znotraj posameznih družboslovnih disciplin. Torej ne gre le za to, da povzamemo najrazličnejše kritične pripombe in opažanja o dozdajšnjem razvoju družboslovja ali da k temu dodamo še nekatere nove. Pomembnejšo in obenem zahtevnejšo nalogo vidimo v tem, da v množstvu teh različnih ocen razkrivamo njihovo (latentno) skupno podlago. Vsakršen napredek v tem smislu povečuje obvladljivost problematike, saj tako pridemo do ključa, ki je vse bolj univerzalno uporaben za različne primere in razmere, zmanjšuje pa tudi tavanja in partikularizme, zaradi katerih sicer izgubljammo veliko ustvarjalnih sil.

Gre torej predvsem za vprašanje, v kolikšni meri smo sposobni *presegati številne naključnosti* v razvoju družbenih znanosti in tudi v vsakdanjem delovanju družboslovcev. V ta namen se lahko sklicujemo na "lastni proizvod", tj. na spoznane razvojne zakonitosti. Žal pa se zdi, da gre tudi pri tem za protisloven položaj: čeprav se radi sklicujemo na te zakonitosti, je obenem na voljo le malo trdnejših opor za konkretno delovanje. Poleg tega pa – kot nam kažejo izkušnje – pri obstoječi organiziranosti raziskovalne dejavnosti in močnih posebnih interesih ostane neizrabljeno še tisto znanje (o razvoju in usmerjanju razvoja), ki je sicer že navzoče. Skoraj vsakršen poizkus povezovanja raziskovalcev in raziskav na podlagi določenih meril naleti na skoraj nepremagljive ovire. Pri tem bi bilo treba še podrobneje preučiti, v kolikšni meri je razlog za to (vzemimo za primer pripravo srednjeročnega načrta raziskovalne dejavnosti 1981–1985): a) pomanjkljivo znanje in preprosto nerazvitanost (posameznih) družboslovnih disciplin; b) neustrezen način upravljanja (organizacije), ki premalo upošteva specifično vsebino znanstvenoraziskovalne dejavnosti (zlasti potrebo, da pride do povezovanja tudi v samem spoznavnem procesu); c) partikularnost posameznih subjektov raziskovalnega delovanja – s kognitivnega ali z interesnega vidika.

Če se takšno širino pri razumevanju te problematike v praksi zanemarja, je seveda logično, da so tudi ukrepi vodilnih subjektivnih sil, s katerimi naj bi te vplivale na razvoj družboslovja, preozko ali preveč grobo in kampanjsko zasnovani.¹³⁷

Viri in način ocenjevanja

Da bi prepoznali temeljno razvojno problematiko družbenih znanosti v Sloveniji, je treba uporabljati različne vire informacij. Po eni strani imamo na voljo statistične podatke, ki nam dajejo pregled nad stanjem in spremembami, zlasti za indikatorje "raziskovalnega potenciala", kot so: število in sestava raziskovalcev, finančna vlaganja in oprema; poleg tega pa še nad nekaterimi kvantitativnimi vidiki rezultatov raziskovalne dejavnosti (končana raziskovalna dela, objavljena dela) itn. (gl. tudi Milan Pintar v: A. Petak, 1981, str. 288). Kakor sicer ti podatki nudijo "trdnejše" in

¹³⁷ V kritiki pozitivizma pred desetimi leti je bilo mogoče razbrati, da gre predvsem za nekakšno subjektivno slabost posameznih družboslovcev (kot da bi šlo predvsem za njihovo subjektivno odločitev o tem, da hočejo ali nočejo biti "pozitivisti"). Ob tem pa je kritična ocena zanemarila objektivne razmere in možnosti, da nekdo – ne glede na osebno opredelitev ali hotenje – ne bi deloval na "pozitivističen" način. To pomeni, da tisto, kar je lahko (vzemimo) celo najpomembnejši vzrok za neželeni pojav, ostaja prikrito in nespremenjeno, medtem ko je intervencija usmerjena predvsem drugam. V takšnih primerih bo tudi učinek intervencije (usmerjanja) lahko le navidezen in celo negativen.

razmeroma natančne informacije za spremljanje dejanskega stanja, je vendarle treba opozoriti, da so v nekaterih bistvenih vsebinskih pogledih nezadovoljivi, in sicer:

- a) večji del razpoložljivih podatkov zadeva bolj možnosti kot pa rezultate raziskovanja;
- b) rezultati raziskovanja so zajeti le količinsko, ne pa tudi kvalitativno;
- c) ugotavljanje razvojnih smernic v teku časa je – zaradi sprememb v načinu evidentiranja ali prikazovanja – omejeno;
- č) nimamo informacij za ožja, subdisciplinarna področja;
- d) kvantitativna, statistična analiza je zaradi majhnih števil omejena oz. neustrezna.

Tako ugotavljamo, da nam (sicer privlačna) natančnost statističnih podatkov o znanstvenoraziskovalni dejavnosti na področju družbenih znanosti vendarle *ne daje pregleda nad osrednjo vsebinsko problematiko* dejavnosti same.¹³⁸ Z njimi ostajamo na ravni rasti in v veliki meri puščamo ob strani problematiko razvoja. Ne glede na to pa seveda kaže v polni meri izrabiti razpoložljive informacije in tudi vplivati na njihovo stalno izpopolnjevanje, kar bi lahko dosegli z neposrednejšim sodelovanjem s statistično službo. Ker pa je bilo tovrstnim analizam posvečene precej pozornosti (Milan Pintar, Tine Hribar, Franc Mali idr.), na tem mestu tega ne bomo ponavljali.¹³⁹

Zgornje ugotovitve nam kažejo, da je treba pritegniti še druge vire informacij. Glede na to tudi *ugotovitve iz opravljenih intervjujev* lahko vsebinsko obogatijo in dopolnijo naše znanje. Pri tem pa gre bolj za problem, da smo sicer dobili vsebinsko zelo tehtna opažanja o problemih in procesih dozdejšnjega razvoja, vendar v povsem nestandardizirani obliki in s povsem subjektivnega gledišča. Upoštevamo njihovo naravo in "domet"; prispevajo lahko k *identifikaciji problemov* ter kažejo na vsebino subjektivne usmeritve in razvojnih preokupacij samih družboslovcev.

Ostaja še tretja možnost oz. vir za ugotavljanje razvitosti in razvojnih smernic po posameznih družboslovnih disciplinah, tj. kritična analiza samih besedil oz. rezultatov raziskovalnega dela. To je konec koncev najbolj neposredno in zanesljivo ugotavljanje dejanskega stanja, obenem pa tudi najzahtevnejše in ga ni mogoče opraviti v krajšem času. Do določene mere ga bodo upoštevali avtorji prispevkov za posamezne discipline, ki že daljši čas spremljajo in poznajo relevantne vire (objavljena pa tudi neobjavljena besedila). Seveda pa je tudi za posamezne družbene znanosti, ki so zelo razvejane, težko pričakovati, da posameznik spremlja in obvladuje vsa njena področja.

Spet pa ne bi bilo smiselno odlagati vsakršnega poizkusa širšega ocenjevanja. Čeprav so prvi poizkusi bolj okvirne narave, bodo vendarle izziv za nadaljnje, bolj poglobljeno in kontinuirano preučevanje.

Štejemo celo, da je to danes – glede na pomen za nadaljnji razvoj družbenih znanosti – bolj nujno kot pa obravnava katere koli druge raziskovalne teme (gl. več o tem: Mlinar, 1977).

¹³⁸ Pri tem puščamo odprto vprašanje, koliko sploh lahko pričakujemo, da bi bilo mogoče zdajšnje stanje spremeniti z izpopolnjevanjem statističnih virov, ki bi po možnosti zajemali še druge indikatorje, koliko pa gre za to, da statistične informacije dopolnjujemo še z drugimi viri.

¹³⁹ Prikazali bomo le nekaj izvirnih informacij, ki dodatno osvetljujejo dinamiko rasti in razvoja družboslovja v povejnem obdobju, npr. o ustanavljanju temeljnih družboslovnih institucij idr.

Kratka retrospektiva

Težko je podajati kratek retrospektivni prikaz razvoja družbenih znanosti, v katerem bi se povsem izognili določenim poenostavitvam ali neobvladljivi množici raznih podrobnosti. Vsaka znanstvena disciplina in poddisciplina ima svoje posebnosti in – bolj ali manj – različno pot svojega razvoja, tj. da jo spremljamo v Sloveniji, Jugoslaviji ali v svetovnem merilu. Zato bi najprej potrebovali večje število poglobljenih razvojno-zgodovinskih študij, ki bi sintetizirale dosežena spoznanja v družboslovno-disciplinarnih okvirih. Šele na takšni podlagi bi se zares pokazale podobnosti in razlike med njimi ter sploh smeri njihovega razvoja.

Če nam je temeljni cilj, tako kot si ga zastavlja Slovenska akademija znanosti in umetnosti, da že v današnjih razmerah usmerjamo razvoj družbenih znanosti, pa vendarle ne moremo le čakati na takšno popolnost in lepše čase. Nakazujeta se dve realni možnosti, in sicer:

- a) da prepoznamo razvojno najpomembnejša vprašanja in spodbudimo njihovo (dolgoročnejše ali celo kontinuirano) raziskovanje;
- b) da na podlagi razpoložljivih spoznanj analitične in kritične ocene dozdašnjega razvoja že danes neposredno oblikujemo določene sklepe in nakažemo akcijske implikacije z vidika možnosti usmerjanja nadaljnjega razvoja družbenih znanosti. Oboje upoštevamo kot okvirno usmeritev v tem našem delu.

Na tem mestu se bomo omejili le na okvirni prikaz nekaterih vidikov dozdašnjega razvoja, v naslednjem poglavju pa bomo omenili nekatera najbolj značilna protislovja.

Retrospektiva razvoja družbenih znanosti v zadnjih (odvisno od discipline – dveh, treh ali štirih) desetletjih se ob vsej raznovrstnosti vendarle lahko opre tudi za nekatere "skupne imenovalce". Med njimi je vsekakor: a) družbeni kontekst (gl. več o tem v našem besedilu *Družbene znanosti in družbeni razvoj*, 1970); b) marksistična teoretična in idejnopolitična usmeritev. V prvem in drugem pogledu je družboslovno delovanje v znatni meri pogojeno na ravni Jugoslavije kot celote in se zato ne bi smeli *a priori* omejiti le na Slovenijo.¹⁴⁰

Za posvetovanje "Teoretični in metodološki aspekti raziskovanja socialistične samoupravne družbe" v okviru Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj v Ljubljani leta 1980 smo pripravili poizkus teoretično zasnovane posplošitve ter karakterizacije in periodizacije dozdašnjega razvoja na področju sociologije v jugoslovanskem merilu. Nihanja z vidika dinamike razvoja sociologije se sicer ne ujemajo povsem z drugimi družboslovnimi področji (npr. znano je, da je organizirano profesionalno delovanje v okviru Jugoslovanskega združenja za sociologijo skoraj za eno desetletje povsem zamrlo; podobno je bilo sicer ohromljeno tudi organizirano delovanje filozofov). Družbeni temelj za

¹⁴⁰ Na splošno se zdi, da je v našem družboslovju zanemarjeno vprašanje večnivojske determiniranosti ter večnivojske analize družbenega in družboslovnega delovanja. Zato v analizah razvoja družbenih znanosti in snovanju programov za njegovo usmerjanje ne bi smeli puščati ob strani vprašanja, na kateri ravni teritorialno-družbene organizacije je in v kolikšni meri je determiniran ta razvoj. Če se *a priori* omejimo le na eno raven (Slovenijo), lahko že s tem izgubimo iz rok temeljne determinante (pa tudi nekatere indikatorje) tega razvoja. To pa bi pomenilo, da že zaradi tega ostajamo na stranskem tiru in ne moremo pričakovati, da bomo obvladovali razvojne procese na tem področju. V tem smislu zaostajamo za dejanskim procesom povezovanja v vse širšem prostoru (gl. tudi A. Kirn, ki je pisal o "internacionalizaciji znanosti", 1981), saj je celo paradoksalno, da se v praksi poudarja "vključevanje v mednarodno delitev dela" za področje gospodarstva, ne pa za znanstveno delovanje.

celotno družboslovno delovanje pa je bil v glavnem isti in zato so tudi spremembe v širšem družbenem kontekstu bolj ali manj neposredno vplivale na vsebino, obseg in tudi na kvalitativno raven družboslovnega raziskovanja. Uveljavljanje samoupravljanja kot oblike človekove emancipacije in uveljavljanje (resničnih) interesov delavskega razreda (ali pa meje enega in drugega) je obenem določalo prostor in "domet" družboslovja.

Na podlagi prevladujočih značilnosti protislovnega procesa osamosvajanja samoupravnih subjektov (individuacije, v spoznavnem procesu pa analize, diskriminacije) in njihovega povezovanja (v družboslovju posploševanja, poenotenja) smo nakazali hipotetično periodizacijo dozdejšnjega razvoja. Ta torej upošteva enotnost nasprotij v medsebojnem razmerju znanosti in družbe pa tudi znotraj samega spoznavnega procesa.

Nakazali smo štiri značilna razdobja družbenopolitičnega in znanstvenega razvoja, ki smo jih označili kot:

- a) Simbolična povezanost in nesamostojnost: na družboslovnem področju značilna – splošna, poenostavljena spoznanja diamata, upoštevanje globalnih družbenih zakonitosti, nepovezanost s konkretnimi subjekti v praksi.
- b) Povečevanje samostojnosti in (prehodno) zmanjševanje povezanosti; začetek empiričnih socioloških raziskovanj, profesionalizacija, diferenciacija na posebne sociologije ...
- c) Povečevanje povezanosti in (prehodno nekaj manjše) zmanjševanje samostojnosti; zahteva po osredinjenju družboslovnega delovanja na specifično jugoslovansko družbenopolitično vsebino, kritika "levega" in "desnega" odklona ...
- č) Povečevanje samostojnosti širšega kroga samoupravnih subjektov in hipotetično – sorazmerno še manjše in kratkotrajnejše – zmanjševanje njihove povezanosti: zapiranje v republiške okvire itn.

V navidezni naključnosti nizanja različnih značilnosti v teku časa torej začnemo razkrivati bolj ali manj izrazite tendence, ki jih lahko pojasnujemo z dialektiko družbenega razvoja. Gre za značilni vzorec cikcak prehajanja od prazne splošnosti k fragmentarnemu empirizmu – temu sledita kritika in poizkus (idejne) reintegracije (odmik od empirične konkretnosti in raznovrstnosti) – in spet poudarek na različnosti (pluralizem samoupravnih interesov), "praktičnosti" in "učinkovitosti".

Ob tem postaja vse bolj vidno, da tudi temeljna teoretična usmeritev, ki se vse skozi opira na marksizem, vendarle – glede na družbenorazvojni kontekst – izpostavlja in poudarja različne elemente marksizma.

V konkretnější obravnavi razvoja družbenih znanosti v SR Sloveniji ugotavljamo, da ta ni bil enakomeren niti v teku časa niti po posameznih disciplinah. Že izhodišče je bilo različno. Nekatere discipline so imele že določeno tradicijo (npr. pravoznanstvo, zgodovina, etnologija, geografija), druge so po vojni začenjale (skoraj) od začetka. Tudi kadar je že pred vojno uveljavljeno institucionalizirano delovanje posameznih disciplin (npr. filozofija), so revolucionarne spremembe pomenile tako radikalno preusmeritev in diskontinuiteto, da je bilo treba začeti znova. Pred vojno so posamezniki delovali bolj z vidika pedagoških potreb na univerzi kot pa v smislu organiziranega empiričnega raziskovanja. Zato npr. psihologi postavljajo začetek empirične, eksperimentalne psihologije šele v petdeseta leta itn.

Če se opremo na subjektivne ocene vprašancev na podlagi opravljenih (99)

intervjujev, se pokažejo presenetljivo skladne ocene o "periodizaciji" na podlagi *dinamike razvoja* posameznih disciplin. Z manjšimi časovnimi razlikami po disciplinah se v grobem nakazujejo tri ali štiri najznačilnejša obdobja:

- a) "blokirani razvoj", ki se izteče v drugi polovici petdesetih ali v začetku šestdesetih let 20. stoletja (npr. za ekonomijo in psihologijo prej, za sociologijo, filozofijo, politologijo ... pozneje);
- b) najbolj dinamičen razvoj – v šestdesetih letih in še nekaj čez;
- c) zastoj v razvoju – v sedemdesetih letih;
- č) poizkusi oživljanja in obenem spoprijemanje s splošno razvojno družbeno krizo – v osemdesetih letih.

Takšna prevladujoča predstavitev slovenskih družboslovcev ima nesporno določeno objektivno podlago, vendar pa bo morala podrobnejša analiza v povezavi s tem še pojasniti nekatera neskladja med različnimi merili (ali načini ocenjevanja) razvoja. Da bi dobili objektivnejšo sliko, bo treba preseči vsebinsko omejenost statističnih (in drugih) informacij pa tudi nezanesljivost ali pavšalnost subjektivnega ocenjevanja.

V tem smislu se že zdaj spoprijemamo z nekaterimi neskladji med ravnokar nakazano periodizacijo in podatki, ki smo jih zbrali o naslednjih indikatorjih razvoja družbenih znanosti:

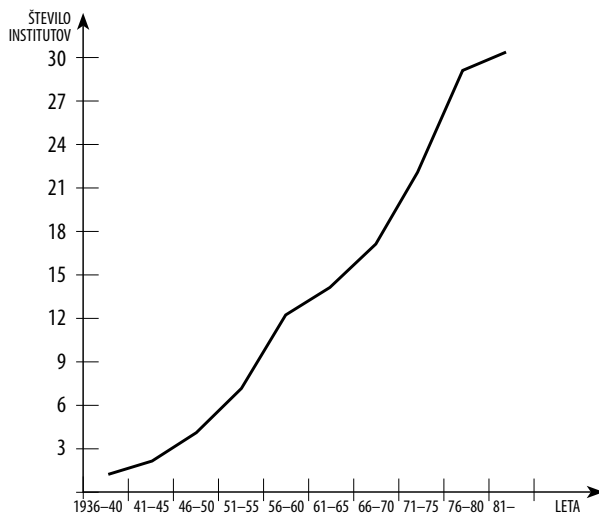
- 1. družboslovni raziskovalni inštituti oz. centri (po letih ustanovitve);
- 2. strokovna družboslovna društva (po letih ustanovitve);
- 3. družboslovne revije (glede za začetek izhajanja);
- 4. družboslovne zbirke (glede na začetek izhajanja).

Če časovno spremljamo ustanavljanje strokovnih društev, se nam nakazana periodizacija okvirno potrjuje. Največja dinamika se kaže v drugi polovici petdesetih let in v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Frekvenčna porazdelitev družboslovnih knjižnih zbirk kaže, da smo dosegli njihovo največje število v začetku sedemdesetih let, nato pa se je njihovo število nekoliko zmanjšalo. Če sledimo število raziskovalnih inštitutov (centrov) in število družboslovnih revij, je značilno, da se njihovo število povečuje v celotnem obdobju; le v zadnjem obdobju je dinamika te rasti nekoliko manjša.

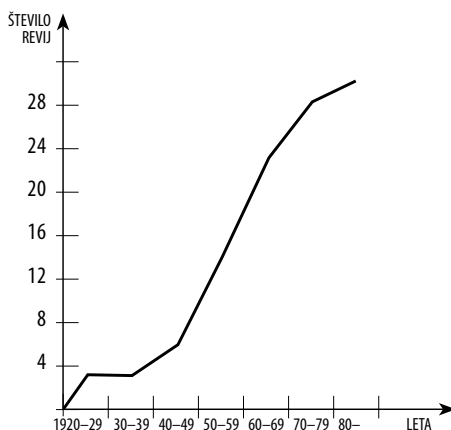
Prikazani podatki (in drugi, ki se bolj ali manj konvencionalno uporabljajo) nam omogočajo še podrobnejšo analizo, ki pa prehaja zastavljene okvire naše obravnave na tem mestu. Že shematski pregled nam do neke mere nadomešča besedno – deskriptivno prikazovanje posameznih dogodkov in pridobitev, posebej za vsako družboslovno disciplino. Te bi lahko dopolnili s podrobnejšim prikazom profesionalnih aktivnosti pri nas in v mednarodnem merilu, uveljavljanja družboslovja v okviru visokošolskega študija (npr. uvajanje vse večjega števila poddisciplin) idr.

Kot bomo še videli, naši družboslovci zelo visoko ocenjujejo *pomen* vključevanja v "svetovno znanost". V neskladju s tem pa se kaže: 1) da je – po spodbudni začetni dinamiki – mednarodno sodelovanje močno upadlo; 2) da tudi institucionalna mreža ni zagotovila stikov z najbolj ustvarjalnimi središči naprednega družboslovnega delovanja. Ti stiki so – glede na svoj pomen – ostali preveč *naključni* ali pa je celo prišlo do tega, da so *drugi centri opredeljevali našo perifernost* (npr. v smislu takšnega rangiranja kot Beograd – Moskva, Zagreb – Leningrad in potem šele Ljubljana – Minsk, Regensburg, Olomouc itn.). Med naključjem in administrativno kontrolo ni bilo ustrezne vsebinsko zasnovane spodbude in usmerjanja.

Družboslovni raziskovalni instituti/centri v SR Sloveniji po letih ustanovitve

Družboslovne revije SR Sloveniji od 1920–1983

Slovenski družboslovci o merilih razvoja družbenih znanosti

Poleg obravnave – bolj ali manj konvencionalnih – statističnih in drugih podatkov in objektivnih indikatorjev razvoja (družbenih) znanosti (gl. o tem Petak, 1981; priročnik Frascati idr.) je treba dobiti vpogled tudi v subjektivni odnos znanstvenih delavcev do različnih meril razvoja njihovih družboslovnih disciplin. Zato bomo povzeli ugotovitve o tem, kako slovenski družboslovci presojujejo to vprašanje. Predvsem nas zanima, kaj štejejo za temeljna merila, na podlagi katerih ocenjujejo stopnjo razvitosti in hitrost razvoja posamezne znanstvene discipline.

Informacije o tem torej ne iščemo (predvsem) za to, da bi zbirali različne ideje in se tako dokopali do ustreznih indikatorjev, saj ne moremo pričakovati, da bi kar z agregiranjem, s seštevanjem teh različnih idej prišli do celovite in logično

koherentne koncepcije. Gre bolj za to, da so *prevladujoče predstave* o tem, kaj sestavlja vsebinsko jedro razvoja družbenih znanosti, obenem tudi ena izmed pomembnih *determinant* dejanskega razvoja. Tisto, kar ni v zavesti ljudi, ki so glavni subjekti družboslovnega delovanja, ostaja ob strani razvojnih prizadevanj in verjetno tudi dejansko zaostaja v razvoju.¹⁴¹

Na podlagi opravljenih intervjujev lahko vsaj v grobem nakažemo, kaj štejejo slovenski družboslovci za temeljna merila pri ocenjevanju razvitosti in razvoja družbenih znanosti. Odgovore lahko – na podlagi vsebinske sorodnosti – razvrstimo v nekaj značilnih skupin. Če upoštevamo pogostost odgovorov in njihovo vsebinsko razvejanost (znotraj skupine), jih lahko predstavimo takole:

Teoretična in metodološka merila

Na prvo mesto lahko uvrstimo odgovore, ki razvitost družboslovnih disciplin ocenjujejo glede na razvitost njihove teorije in metodologije. S tem je vsaj okvirno nakazano, v kateri smeri oz. na katerem področju večina vprašancev išče merila razvitosti. Res pa je, da precejšnje število teh odgovorov ostaja precej ali povsem neopredeljenih, celo tautoloških. S tem ko so v ospredje postavili teoretično ali metodološko “kakovost”, “razvitost”, “poglobljenost”, “bogatost”, “strogost”, “modernost”, “zrelost” itn., je seveda ostalo še naprej odprto vprašanje, kaj pravzaprav te oznake pomenijo z vidika konkretnejše vsebinske opredelitve. Vendar so nekateri odgovori tudi bolj določni. Vzemimo najprej tiste, ki zadevajo teorijo. Naj navedemo nekaj primerov:

- posploševalna spoznanja za vedno več pojavov;
- oblikovanje celovitejših teorij, modelov in razlag;
- stopnja soglasja glede temeljnih teorij discipline oz. poenotenja analitičnega okvira;
- stopnja diferenciacije in integracije;
- terminološka osamosvojenost;
- načelo “play back-s” za preverjanje teorij;
- notranja koherentnost;
- sistematičnost pri obravnavi predmeta;
- sintetiziranje spoznanj;
- koliko dohaja in nadgrajuje dosežke v logiki in teoriji znanosti;
- izvirne, nove teoretske rešitve in odpiranje novih problemov;
- intelektualna distanca do predmeta in lastnega delovanja;
- samorefleksija – samokritičnost;
- teoretična utemeljenost empiričnih raziskav;
- izdiferenciranost discipline in terminologije, ki jo uporablja;
- propulzivnost interpretacije;
- hitrost pretoka informacij in znanj.

Čeprav gre na prvi pogled za zelo različne odgovore in vprašanci nimajo nekakšnega skupnega izhodišča, so si odgovori vendarle v veliki meri medsebojno komplementarni. Lahko bi rekli, da enostranskost posameznih odgovorov lahko

¹⁴¹ Seveda ne moremo pričakovati, da gre za avtomatizem tudi v nasprotni smeri: ozaveščenost družboslovcev o pomenu posameznih razsežnosti razvoja sama po sebi še ne zagotavlja hitrejšega napredka, posredno pa – kot kritična zavest – vendarle vpliva v tej smeri.

presežemo ravno s tem, da upoštevamo še druge vidike. Redki pa so tisti, ki hkrati opozarjajo npr. na dve strani protislovnosti spoznavnega procesa.

Če pustimo ob strani odgovore, ki samo na splošno navajajo "metodologijo" (kot področje), lahko navedemo še nekatere določnejše primere odgovorov iz te skupine, npr.:

- bogatost metodološkega instrumentarija – glede na veljavnost, zanesljivost in na objektivnost dobljenih rezultatov;
- izvirnost metodoloških izhodišč;
- vsestranska obravnava problema, široko poznavanje pojava, kompleksnost prijema;
- preciznost formulacij;
- primerljivost empiričnih podatkov;
- obvladovanje metodologije za zbiranje podatkov;
- upoštevanje splošnih načel in vseh posameznosti;
- epistemološka strogost;
- empirična uporaba teoretičnih izhodišč;
- sodobne raziskovalne metode;
- skupine za interdisciplinarno interpretacijo podatkov;
- serije empiričnih podatkov itn.

Zgornji odgovori sicer še zdaleč ne zajemajo vseh pomembnih metodoloških vprašanj, vendar kaže upoštevati, da se vrsta teh vprašanj pojavlja še v drugih tematskih sklopih (npr. ko gre za analitične postopke in kvantitativno metodologijo, računalništvo itn.). Na tem mestu je šlo za zelo širok okvir razmišljanja – o merilih razvitosti znanosti. Poleg tega so številni odgovori preprosto združevali teorijo in metodologijo.

Ob vsem tem pa se vendarle kaže, da so le maloštevilni posamezniki izrazili zelo določne zahteve znotraj široke kategorije metodoloških vprašanj. Težko se je izogniti – sicer ne dovolj argumentirani – oceni, da tudi tisti, ki se sicer zavedajo pomena metodoloških vprašanj, ostajajo pri *splošnih, ohlapnejših* formulacijah, zato ker jih ne preokupirajo bolj specifične razsežnosti iz tega tematskega sklopa. To pa bi bilo lahko opozorilo za določeno zaostajanje in potencialno nevarnost zaostajanja na tem področju tudi še za naprej.

Stopnja vključenosti v svetovno znanost

Kot drugo najpogosteje navedeno merilo za ocenjevanje razvitosti družboslovnih disciplin se pojavlja stopnja vključenosti v svetovno znanost. Ta vključenost se pojavlja v pasivni ali aktivni obliki, v samem spoznavnem procesu ali glede na že dosežene rezultate opravljenih raziskav. Nekatere konkretne navedbe (bolj) neposredno kažejo na razvitost našega družboslovja, drugih pa ne bi mogli šteti za indikatorje (že dosežene) razvitosti, ampak prej za (pred)pogoje ali dejavnike vpliva na razvoj pri nas (npr. prevodi svetovnih znanstvenih del itn.). Oglejmo si nekaj konkretnih odgovorov:

- koliko avtorji vedo, kaj se dogaja v njihovi disciplini na svetovni ravni;
- mednarodno akceptiranje naših idej in rezultatov raziskav;
- spoprijemanje (nespremljanje) z vrhunskimi dosežki sodobne misli v svetu;
- povezovanje z znanimi mednarodnimi raziskovalnimi centri;

- objavljanje v tujem znanstvenem tisku;
- vpliv na razvoj znanosti in družbene prakse v svetu;
- reputacija v mednarodnem merilu;
- citiranje naših dosežkov v tujih publikacijah;
- zmožnost avtonomne pozicije in kritike tujih modelov;
- ažurnost spoprijemanja z razvojem znanosti v svetu;
- mednarodna verifikacija;
- sodelovanje na mednarodnih znanstvenih srečanjih in kongresih ter odmevnost naših prispevkov;
- absorpcija spoznanj svetovnega merila;
- mednarodna primerljivost podatkov idr.

Tudi pri tej kategoriji odgovorov naletimo na precej *ohlapne formulacije* o vključevanju in povezovanju v mednarodnem merilu. Govori se o včlenjenosti v svetovno znanost, odmevnosti v svetu, mednarodni uveljavljenosti itn. Kljub temu se zdita ta temeljna usmeritev in "sporočilni namen" vseh teh odgovorov nesporna. Intenzivna mednarodna povezanost – da jo vzamemo kot podlago za lastno ustvarjalno delovanje ali kot obliko posredovanja in verifikacije rezultatov tega delovanja – je torej pomemben razvojni indikator.

V dinamično-razvojnem pogledu pa – kot je bilo opozorjeno, npr. za preučevanje mednarodnih odnosov – je značilno naslednje: v zgodnem obdobju nove discipline pri nas je šlo bolj za povzemanje ali precepljanje teoretičnih pozicij s področij, na katerih je bila ta disciplina že najbolj razvita, oplemenitenost z nekakšno marksistično razlago. V nadaljnjem razvoju, predvsem z intenzivnejšim raziskovanjem in s kritiko tujih modelov, pa se uveljavlja vse bolj samostojna in celovita razlaga pojava.

Čeprav je to opis procesa, so v njem zajeta tudi že merila za ocenjevanje razvitosti. Kot bomo videli še pozneje, se ta konkretna izkušnja povsem ujema z našo temeljno pojasnjevalno paradigmo razvoja družbenih znanosti, to pa je dialektika protislovnega procesa osamosvajanja in povezovanja (individuacije, spoznavne diskriminacije – socializacije, sinteze).

Glede na zgornji prikaz je treba še dodati, da je precej tudi takšnih odgovorov, v katerih se hkrati navaja jugoslovanski in mednarodni (svetovni) referenčni okvir, npr. če gre za objavljanje, ali le spremljanje dosežkov drugih, ali pa za lastno reputacijo itn. v Jugoslaviji in svetu. Sicer pa se naše "domače okolje", Jugoslavija, vsaj implicitno pojavlja tudi v odgovorih, ki smo jih razvrstili v naslednjo, tj. tretjo kategorijo.

Vključenost znanosti v družbeno okolje

Tudi v tem primeru gre za odgovore, ki po eni strani (že glede na pogostost) kažejo na to, da vključenost v družbeno okolje za vprašance pomeni pomembno razsežnost oz. merilo razvitosti njihove discipline; po drugi strani ti odgovori – dosledno vzeto – večkrat tudi presegajo koncept "razvitosti družboslovne discipline" v ožjem smislu. Tu gre za znano razmerje med teorijo in prakso. Če praksa ne sprejema in uporablja rezultatov znanstvenega raziskovanja (teorije) – ali je to že znak nižje razvitosti same znanosti? Posredno je lahko tudi to, ni pa nujno. Gre npr. za naslednje odgovore:

- povezava discipline z družbenopolitično prakso;
- koliko podatki in spoznanja vplivajo na spremembe v sami stvarnosti;
- sposobnost razumeti konkretne probleme slovenske in jugoslovanske družbe na ravni svetovne znanstvene razprave;
- odprtost do perečih družbenih problemov;
- aktualnost in družbena relevantnost predmeta raziskovanja;
- stopnja aplikacije in diseminacije;
- recepcija v javnosti, prodiranje spoznanj v družbo;
- uporaba empiričnih raziskav za družbeno prakso;
- odmevnost v matični družbi itn.

Če govorimo o uporabi, razširjanju, odmevnosti ali o sprejemanju, se domneva, da gre za sprejemanje ali nesprejemanje rezultata(ov). Ti rezultati pa že tudi sami kažejo na stopnjo razvitosti posamezne znanstvene discipline, vsaj če to presojamo v ožjih časovnih okvirih. Dolgoročneje gledano, si je seveda težko zamišljati razvoj družboslovja brez intenzivne in obojestranske komunikacije z družbenim okoljem.

Obseg opravljenega raziskovalnega dela in vprašanje kakovosti

Kot nadaljnje merilo, ki ga upoštevajo slovenski družboslovci, se pojavlja obseg oz. količina opravljenega dela. Gre za kvantitativna merila doseženih rezultatov po posameznih družboslovnih disciplinah. Vzemimo nekatere značilne navedbe:

- količina strokovnega "outputa";
- količina objavljenih znanstvenih del;
- število knjig, revij, člankov, referatov;
- število bibliografskih enot;
- količina opravljenih (empiričnih) raziskav;
- število doktoratov, magistririjev idr.

Nekateri torej upoštevajo obseg raziskovalnega dela (v širšem smislu), drugi le rezultate tega dela, največkrat pa gre za tiste rezultate, ki so bili predstavljeni javnosti v obliki publikacij in na druge načine.

To merilo je sorazmerno preprosto spremljati po disciplinah in v teku časa. Najbolj neposredno se približa zajemanju dosežkov določene znanosti, vendar pa obenem zelo enostransko. Kvantiteta je sicer konec koncev vendarle v določenem razmerju tudi do kakovosti. Slovenske in jugoslovanske izkušnje nam sicer kažejo, da tu ne gre za kakšno visoko pozitivno korelacijo. Ravno za področje družboslovja se zdi včasih celo nasprotno. Tudi manjša ekstenzivnost, večja koncentracija na določene teme, kondenzacija besedil in bolj zaostrena selektivnost pri njihovem objavljanju (to pa navaja le eden izmed vprašancev) bi lahko prispevali k višji kakovosti.

Le nekajkrat se med odgovori pojavlja tudi splošna oznaka z neopredeljeno vsebino – kakovost. Nekakšen pragmatičen izhod glede tega, kako naj bi jo ugotavljali, ponuja predlog, da naj bi upoštevali "splošno mnenje strokovnjakov, ki prevlada tekom let, npr. da je določena razprava pomenila kakovostno analizo naše prakse". Takšno *ex post* ocenjevanje je lahko zelo tehtno, vendar v bistvu zaobide *eksplikacijo vsebinskih meril* ocenjevanja kakovosti. To pa pomeni, da nam ne omogoča za naprej oblikovati program usmerjanja in pospeševanje razvoja, s katerim bi neposredno usmerjali razreševanje ključnih vsebinsko-razvojnih vprašanj posamezne discipline. Drugi problem v povezavi s tem predlogom pa je v tem, da je ustrežnejši

za ocenjevanje posameznih raziskav kot pa za ugotavljanje razvitosti znanstvene discipline kot celote.

Če uvedemo to distinkcijo, s tem opozarjamo na to, da ne bi bilo pravilno med indikatorje razvitosti discipline vključevati le rezultatov dejavnosti posameznih subjektov, ampak da je treba upoštevati tudi razvitost discipline na institucionalni in kolektivni ravni analize.

Število in struktura kadrov

Med najbolj konvencionalna merila, ki jim naša statistika tudi sicer namenja še največ pozornosti, sodita število in struktura kadrov po posameznih področjih znanstvenega delovanja (gl. tudi Petak, 1981; Mali, 1983). Nekateri vprašanci postavljajo v ospredje preprosto kar *število* raziskovalcev, število raziskovalnih in pedagoških delavcev, število strokovnjakov, število kadrov ali aktivnih udeležencev itn., drugi pa še dodatne kvalifikacije, kot so: razvoj in izobraževanje kadrov, število (znanstveno) usposobljenih kadrov za določene naloge, koncentracija raziskovalnih kadrov idr.

Eden izmed odgovorov pa to merilo še bolj razširja, in sicer na *kadrovsko reprodukcijo*, ki ne temelji (samo) na *osebni lojalnosti*. Tu pa ne gre več predvsem za število ali strukturo raziskovalcev, ampak za vprašanje, kakšni so odnosi med njimi; koliko osebna vezanost posameznikov omejuje njihovo samostojnost in s tem posredno tudi rezultate njihovega delovanja. Koliko ima "osebna lojalnost" (konformnost) prednost ali pa pomeni pomemben korektiv znanstvene (ne)usposobljenosti in (ne)ustvarjalnosti? Načelno je seveda osebna odvisnost, zlasti če gre za podrejenost mlajših raziskovalcev v odnosu do starejših, ki imajo na svojem področju monopolni položaj, izraz manj razvitega okolja, ki si s tem tudi za naprej zožuje možnosti za hitrejši razvoj (znanosti).

Infrastruktura znanstvenega delovanja

Nekateri vprašanci so kot merila za ocenjevanje razvitosti svojih disciplin navedli tudi obseg materialnih sredstev, informacijsko-dokumentacijske službe, število in razvitost specializiranih ustanov, razpoložljivost tehnoloških pripomočkov, računalniško dejavnost, koncentracijo opreme in literature, razpoložljive prostore in drugo.

Tudi ta vprašanja sicer odločilno vplivajo na razvoj ali zastoj družboslovnih disciplin v ožjem, vsebinskem smislu. V današnjih kriznih razmerah ravno v teh pogledih že močno zaostajamo; zlasti omejena finančna sredstva in omejena dostopnost tuje literature ogrožajo nadaljnji razvoj. Kljub temu pa ne bi bilo smiselno, da bi zaradi tega zanemarili razpravo o ožjih vsebinskih vprašanjih našega družboslovja.

Druga merila

Manjše število ali posamezni vprašanci pa so opozorili še na druga vsebinsko pomembna merila, kot so npr.:

- akumulativnost izsledkov raziskav, "progresivna akumulacija znanja";
- kritična usmerjenost raziskovanja;
- samostojnost znanosti v odnosu do pragmatizma dnevne politike in ideologije;

- zgodovinsko samorazumevanje raziskovalcev in navzočnost zgodovine teorije;
- interdisciplinarno delovanje;
- sposobnost predvideti posledice (ekonomskih) ukrepov;
- prehod od podatkov, informacij k analizi;
- število znanstvenih razprav, ki pomenijo *nova* spoznanja, odkritja;
- ali je znanost emancipatorična ali ne oz. ali ima kaj povedati o problemih, v katerih so se znašli ljudje.

Poleg navedenih naj posebej povzamemo še dvoje zamisli: upoštevali naj bi tudi vključenost rezultatov raziskovanja v pedagoški proces in prispevek znanosti k "celoti spoznanj v kulturnem območju, v katerem živimo".

Končno naj opozorimo še na stališče, da se "znanstveni napredek ne da do konca oceniti; za to je potreben čas".

V tej točki navedenih odgovorov ne moremo presojati kot manj pomembne že samo zato, ker niso bili večkrat navedeni. Kvantitativna presoja je tu premalo zanesljiva in zato neprimerna.

Identifikacija razvojnih protislovij

Če štejemo *protislovnost* za srž dialektike razvojnih procesov, je treba tudi v obravnavi dinamike razvoja družbenih znanosti v SR Sloveniji tej posvetiti največjo pozornost. Pri tem gre za protislovnost samega spoznavnega procesa ter protislovnost razmerij med razvojem znanosti in razvojem njenega ožjega pa tudi širšega družbenega okolja. V obeh primerih lahko uporabimo našo pojasnjevalno paradigmo – enotnost nasprotij med procesi osamosvajanja (individuacije) in povezovanja (socializacije).

Ob opori na gradivo iz intervjujev s predstavniki družboslovnih disciplin bomo poizkušali vsaj okvirno prepoznati značilna protislovja, ki jih kaže dozdajšnji razvoj družbenih znanosti v SR Sloveniji.

Dinamika rasti in razvoja družbenih znanosti

Kontinuiteta in diskontinuiteta

Analiza preteklosti, vpliv na prihodnost

Kot nekakšno poprejšnje vprašanje lahko izpostavimo že sam način obravnave razvoja družbenih znanosti. Na tem mestu je namreč naša pozornost usmerjena *nazaj, v preteklost*, vendar to ni samo sebi namen, ampak gre za to, da bi lahko čim bolj vplivali na *razvoj v prihodnosti*. Če se zdi to sicer samo po sebi razumljivo, naj vendarle opozorimo, da v dozdajšnji praksi usmerjanja razvoja znanosti (v znanstveni politiki) tak prijem velikokrat (ali celo – na splošno) ni bil upoštevan in smo zato prišli do druge protislovne situacije – veliko sprememb in manj razvojnih učinkov. Premalo so bile uporabljene že pridobljene – pozitivne in negativne – izkušnje, tako da je usmerjanje razvoja še naprej potekalo po svoje, precej neodvisno od dogajanja v preteklosti. V tem smislu je bil "proces učenja zelo počasen".¹⁴²

Zato ne moremo puščati ob strani dozdajšnjega razvoja niti se ne moremo zadovoljiti s tem, da bi preteklost postala sama sebi zadostna. Ne gre (predvsem) za

¹⁴² Koliko je bilo to preprosto posledica pomanjkanja poglobljene in kritične analize polpretekle prakse, koliko pa nekakšne apriorne samozadostnosti in zaprtosti, močnih usmerjevalcev, ostaja odprto vprašanje.

neselektivno opisovanje množice posameznosti, ampak za to, da v največji mogoči meri na podlagi pretekle prakse oblikujemo korektive za naprej.

Pri ocenjevanju dozdajšnjega razvoja pridemo – glede na izhodišče – do različnih in celo nasprotujočih si sklepov. Če razvoj družbenih znanosti v Sloveniji po drugi svetovni vojni ocenjujemo glede na stanje v osemdesetih letih, lahko rečemo, da je bil ta razvoj nesporno velik (nekateri ga označujejo celo kot “izjemen”, “ogromen” itn.). Ker je bilo v izhodišču zelo majhno, je vse, kar smo dosegli v tem smislu, toliko večje in pomembnejše. Nasprotno pa glede na tip družbe, samoupravni socialistični razvoj, glede na zahtevne cilje in dejanske probleme tega razvoja ne moremo sprejeti kot zadovoljivega.

V nasprotju z naravoslovjem je bila za družboslovne discipline pomembna revolucionarna diskontinuiteta. Tudi med temi disciplinami je bil “zarež” te diskontinuitete precej različen. Z vse večjo časovno distanco pa se kažejo določeni znaki oživljanja zanimanja za kritično analizo virov iz časov pred revolucijo.

Tradicija kot prednost in omejitve

Na prejšnje vprašanje se navezuje vloga tradicije v razvoju družbenih znanosti. Kaže se naslednje protislovje: nekateri se sklicujejo na tradicijo kot na prednost, ki jo imajo posamezne discipline (ali – vzemimo – republike v Jugoslaviji), drugi pa jo navajajo kot determinanto, ki v smislu inercije podaljšuje stanje iz preteklosti v sedanjost in prihodnost ter preprečuje uvajanje potrebnih sprememb in novosti. Na področju geografije imajo Srbi prednost v bogati tradiciji, po drugi strani pa se za novejši razvoj na področju etnologije ugotavlja, da je “njegova določenost z razvojem v preteklosti prevelika”.

Lahko bi rekli, da pri tem ne gre le za kakšno pristranskost subjektivnih ocen, ampak za inherentno protislovnost razvojne dinamike na vseh področjih (znanstvenega) delovanja. Torej ima za vsako znanstveno disciplino njena morebitna daljša ali bogatejša tradicija vendarle (tudi) določene prednosti in hkrati vsiljuje določene okvire delovanja, ki so *razvojno problematični* zlasti takrat, kadar postanejo neopazni in *samoumevni*. Ravno v tem pogledu štejem za pomembna tista razmišljanja o dozdajšnjem razvoju, ki opozarjajo na elemente “kritične samozavesti” po posameznih disciplinah.

Aktualno in longitudinalno

Nadaljnje vsaj navidezno protislovje razkrivamo s povezovanjem oz. spoprijemanjem ocen, ki vidijo napredek posameznih disciplin tudi v tem, da ta postane odzivnejša na *aktualne* probleme družbe na eni strani, in zahtevo, da je treba zagotavljati možnosti za dolgoročnejše, longitudinalno raziskovanje na drugi strani. Aktualnost se kot časovna razsežnost kaže v *sprotnem* spremljanju, *takojšnjem* odzivanju ali pa v vnaprejšnjem predvidevanju družbenega dogajanja. Glede na to, da je družboslovje v odnosu do dinamike družbene prakse navadno v nekakšnem faznem zaostanku (zlasti če gre za konkretne naloge, kar ne pomeni, da ne bi bilo lahko v splošnem razmerje med obema tudi nasprotno), je torej razumljivo, da se njegovo usposobljenost za ekspeditivnejše vključevanje v družbeno dogajanje upošteva kot “razvojni indikator”.

Po drugi strani pa gre za kritične ocene, da preveč sil porabljamo za urejanje vprašanj, ki so le prehodnega ali trenutnega pomena, zanemarjamo pa tisto, kar je trajnejše, dolgoročneje in pomembnejše. Med odgovori iz opravljenih intervjujev je značilno, da se zlasti z vidika razvojne psihologije izraža potreba po longitudinalnem spremljanju pojavov in da opozarjajo na nezadovoljivost omejevanja na "letne preseke". Sicer pa tudi na sociološkem področju že dlje časa uveljavljamo enako zahtevo kot za empirično raziskovanje in pojasnjevanje družbenorazvojnih procesov. V sociologiji je bila pozornost usmerjena v to, da bi zagotovili čim daljše neprekinjene časovne serije statističnih in drugih podatkov, psihologi pa so opozorili, da tudi zdajšnji sistem financiranja ne omogoča takšnega longitudinalnega raziskovanja v daljšem časovnem obdobju.

Sicer pa z razvojem znanosti tudi preteklost, ki se je ne podaja le faktografsko, ampak kot posplošeno, sintetizirano izkustvo, postane "aktualna". Podobno pa aktualnost dobiva trajnejšo vrednost takrat, kadar ni iztrgana iz spoznavnega konteksta družboslovne discipline in se obenem kot nova rešitev razlikuje od vseh drugih.

Kvantiteta in kvaliteta

Ekstenzivnost in kvaliteta

Nadaljnje protislovje razkrivamo v tem, da so enaka dejstva podlaga za povsem nasprotnoče si sklepe oz. ocene. Po eni strani imamo kot način predstavljanja – bolj ali manj dinamičnega, kljub temu pa vendarle – *razvoja* družbenih znanosti pretežno kvantitativna merila, po drugi strani pa imamo opraviti z nasprotno logiko, in sicer v tem smislu, da je *prehitra rast zmanjševala ali preprečevala kvalitativni razvoj*. Ta protislovnost – vsaj glede na ozaveščenost – je najočitnejša na področju psihologije. Po eni strani ugotavljamo, da so bile v prvih dveh desetletjih (po vojni), ko je šlo za ustanavljanje psihologije kot stroke, te naloge tako prevladujoče, da je bilo premalo ustvarjalnega in kritičnega spopadanja s temeljnimi vsebinskimi vprašanji same stroke. Do tega je do določene mere prišlo šele pozneje. Ob množici študentov sta kakovost izobraževanja in raziskovalnega dela padli, danes (1984) pa znanstveni delavci s tega področja že govorijo o "prehitrem razvoju psihologije" in tem, da se že kaže "zasičenost s psihologijo v našem prostoru" (sorazmerno že preveliko število psihologov glede na število prebivalcev).¹⁴³

Drugi vidik tega protislovnega razmerja med kvantiteto in kvaliteto zadeva "znanstveno produkcijo" v ožjem smislu in rezultate znanstvenoraziskovalne dejavnosti. Kakšne izkušnje lahko v tem pogledu povzamemo iz dozdajšnjega razvoja? Ena izmed ocen je naslednja: "Ta razvoj je bil predvsem ekstenziven, obravnavali smo številne probleme, malo med njimi dovolj dolgo in poglobljeno." Kvantiteta se pojavlja – kot *veliko število* obravnavanih tem – v *velikem številu* opravljenih raziskav, kar pa se konec koncev izkaže kot oblika (samo)prevare. Hitro prehajanje s teme na temo že v spoznavnem procesu pušča (navzven sicer manj vidne, a zelo težko prepoznavne) negativne posledice. Fragmentarnost in "površinskost"

¹⁴³ Če psihologi – v obravnavanem smislu – prehitvajo druge discipline, to ne pomeni, da ta problematika ne bi bila relevantna za druge. Ravno nasprotno. Če se ta prvič ostreje spoprijema (v kriznih razmerah pa se problem že zdaj razširja) *z mejami rasti*, bodo vsakršna spoznanja toliko pomembnejša za vse druge. Sicer pa, kar zadeva množičnost (npr. študentov), poznamo na drugih področjih še precej bolj ekstremne (ekonomija, pravo itn.).

pridobljenih spoznanj ter nizka stopnja njihove organiziranosti po eni strani pomenijo, da smo v znanosti ostali na nizki ravni, po drugi strani pa, da s tem prevzemamo soodgovornost (seveda poleg drugih pomembnih dejavnikov) za podobno fragmentarnost in s tem neuspešnost delovanja v praksi.

Med okoliščinami, ki vplivajo na ekstenzivnost na račun kakovosti, bi lahko postavili v ospredje naslednje:

- a) Zlasti v začetku, ob prebujeni zavesti o potrebah po navzočnosti (nove) znanosti na številnih tematskih področjih, se s sorazmerno majhnim številom kadrov poizkuša pokriti izjemno vsebinsko raznovrstnost.
- b) Pedagoške potrebe po tem, da se predstavi celotno področje nove discipline, in sicer ne kot uvoženo snov, ampak na podlagi raziskovanja domačega družbenega okolja, močno silijo k ekstenzivnosti.
- c) Izrazita usmerjenost v našem okolju k – ozko pojmovani – angažiranosti družboslovcev na družbenopolitičnem področju in njihovi intenzivnejši vključenosti v različne sfere samoupravnega delovanja je obenem pritisk v smeri k ekstenzivnosti.¹⁴⁴
- č) Družboslovno delovanje v Sloveniji kot sorazmerno zelo majhnemu družbenemu sistemu ne dopušča tako visoke stopnje delitve dela v znanosti kot v družbah velikih držav, zato se pri nas pojavljajo: večja difuznost predmetnih področij posameznih raziskovalcev, pogostejše prekinitve dela in "preskakovanje" na nova tematska področja.
- d) Z vidika prevladujočih formalnih in neformalnih norm ter njihove dejanske navzočnosti v načinu financiranja se danes še grobo uveljavlja prvenstvo kvantitete. Tudi če ne gre za nikakršno znanstveno pridobitev, že kvantiteta opravljenega dela vendarle daje materialna in moralna priznanja.
- e) Obravnavano protislovje ne pomeni nekakšne stalnice. Kako hitro je mogoče prehajati s teme na temo, ne da bi to pomenilo prekinitev spoznavnega procesa, je konec koncev odvisno tudi od stopnje razvitosti znanosti oz. prav tega procesa. Čim višjo raven pri spoznavnem povezovanju raznovrstnosti predmeta obravnave smo dosegli in tako poenotili celotno predmetno področje, tem več skupnega, že razpoložljivega znanja lahko neposredno uporabimo tudi za pojasnjevanje novega problema. Vsakršno novo posebnost tem hitreje lociramo v že razviti organizaciji spoznanj oz. v teoretično-metodološki zgradbi posamezne discipline (ali družboslovja v celoti).¹⁴⁵
- f) Kvantiteta *de facto* dobiva prednost tudi zato, ker je bolj jasno in natančno opredeljena. Tisto, kar je lažje spoznavno, kar je bolj vidno in merljivo, kot je bilo ugotovljeno že za različna področja družbenega življenja,¹⁴⁶ tudi ne glede na vsa načela, dobiva prednost pred tistim, kar je manj opredeljeno in težje "zajemljivo".

¹⁴⁴ Iz večkrat osebnih razgovorov s prof. B. Ziherlom lahko povzamem, da se je vsakodnevno spopadal s tem problemom kot z nekakšnim nerazrešljivim protislovjem. Čeprav je tudi v svojih besedilih povezoval teorijo in prakso, je med številnimi sestanki in poglobljenim znanstvenim delom obenem vendarle doživljal tudi "inkompatibilnost alternativ".

¹⁴⁵ Kot bomo videli pozneje, tako tudi prispevamo k preseganju znanega "zaostajanja" družboslovja za dinamiko družbene prakse, ki navadno terja "rezultate" v krajšem času, kot pa smo jih zmožni zagotoviti.

¹⁴⁶ Npr. pri procesu načrtovanja splošne – čeprav temeljne – družbene vrednote ostajajo v ozadju ali pa dobijo vlogo uradne etike v odnosu do konkretnih, materialnih in merljivih meril oz. indikatorjev. Gl. o tem tudi Čaldarović, 1977).

Prav vsebinska opredelitev kakovosti znanstvenega delovanja pa velikokrat – tudi v gradivu, ki smo ga zbrali za pripravo tega prispevka – ostaja zelo ohlapna ali pa je sploh ni. Kakovost se sicer navaja kot programsko zahtevo ali merilo razvitosti, vendar ostaja le lepa priložnostna oznaka, ki prikriva dejansko neopredeljenost. Implikacija tega dejstva pa je nesporno tudi večja stihijskost v razvoju družboslovnih disciplin.

Kvantiteta in selektivnost pri objavljanju besedil

Tudi objavljane rezultatov opravljenih raziskav se pojavlja kot vprašanje, ki na konkretnější način zadeva razmerje med kvaliteto in kvantiteto. Po eni strani je *število objavljenih del* eno izmed najpogostejše navajanih meril razvitosti znanstvene discipline (podobno kot sicer nastopa pri ocenjevanju dela posameznih družboslovcev).¹⁴⁷ Po drugi strani pa se pojavlja ugovor (na podlagi opravljenih intervjujev sicer samo dvakrat) v nasprotnem smislu: problem v našem dozdajšnjem razvoju je v tem, da so *objavljali preveč*, tudi tisto, česar glede na kakovost ne bi smeli pripustiti v objavo. Potrebna bi bila bolj *rigorozna selektivnost* pri objavljanju družboslovnih besedil.

Tako se potrjuje, da tudi družboslovci sami spontano in mogoče nezavedno dajejo prednost kvantiteti objavljenih besedil. Opozorilo glede nezadostne selektivnosti pa terja vso pozornost in podrobnejše analize. Selektivnost je sicer odvisna od dosežene ravni profesionalne kulture na splošno, obenem pa od delovanja konkretnih selekcijskih mehanizmov, kot so uredništva strokovnih revij ali družboslovnih zbirk, navzočnosti komercialnih meril (zagotovljen ali nezagotovljen trg), stopnje povezanosti ali zapiranja v odnosu do širšega prostora idr.

Mlajše discipline in discipline na nižji stopnji razvoja imajo na splošno tudi manj izoblikovana merila selektivnosti (kot smo že nakazali, to spet pomeni merila kvantitete) in prav zaradi tega še dlje časa zaostajajo v razvoju. Kot pa smo videli v povezavi z vlogo tradicije, je mogoče tudi nasprotno, tj. da so se ravno v disciplinah z najdaljšo tradicijo najbolj utrdila določena merila, ki iz preteklosti persistirajo, vztrajajo še naprej, čeprav ne ustrezajo več splošno doseženi višji ravni in zahtevnosti znanosti v današnjem času.

Utrjevanje standardov profesionalne kulture in profesionalne identitete je odvisno od širokega kompleksa objektivnih in subjektivnih dejavnikov posamezne discipline.¹⁴⁸

Jasna predstava o teh dejavnikih je pogoj za to, da bi jih lahko celoviteje vključevali v načrtno usmerjanje nadaljnjega razvoja znanosti. Zato bi ta vprašanja morali še podrobneje preučiti, kar pa presega okvir naše razprave.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Po eni izmed ocen je – neobjavljanje – največja pomanjkljivost v dejavnosti slovenskih družboslovcev.

¹⁴⁸ Nekatere ocene opozarjajo, da v tem pogledu pri nas družbene znanosti močno zaostajajo za naravoslovjem.

¹⁴⁹ Polpretekle izkušnje na področju sociologije nam kažejo dve: po eni strani to, da lahko zahtevnejše standarde profesionalne kulture uspešno uveljavljamo, le če so pripadniki dane discipline intenzivno povezani med seboj in če organizirano utrjujejo tudi svojo lastno identiteto, po drugi strani pa, da gre pri tem tudi za veliko vlogo "subjektivnega faktorja" oz. posameznikov, ki lahko zavestno postavijo (ali pa ne postavijo) v ospredje takšna vprašanja in vplivajo na stanje v celotni disciplini.

Glede selektivnosti objavljanja v revijah nastane – še zlasti v majhnih okvirih SR Slovenije – problem takrat, kadar nimamo specializiranih strokovnih revij,¹⁵⁰ ampak le revije, ki so prvenstveno namenjene bolj splošnoproblemski obravnavi družbenih razmer v domačem okolju. “Aktualnost”, “zanimivost” in druga merila se prepletajo ali pa dobijo prednost pred ožjo znanstveno zahtevnostjo. S tem se lahko nezavedno, neopazno podaljšuje tudi določena ohlapnost pri pripravi in objavljanju besedil, ki naj bi bila povsem znanstvene narave.¹⁵¹

Vloga trga pa ima spet različne posledice, pozitivne in negativne. Po eni strani naši družboslovci ugotavljajo, da ima npr. srbohrvaško jezikovno področje vrsto prednosti, ker lahko tam izdajajo večje število temeljnih družboslovnih del, še zlasti več prevodov, zbornike, specializirane enciklopedije in predvsem številne učbenike. Večji trg zagotavlja boljšo materialno podlago in absorpcijsko zmožnost, obenem pa tržna merila lahko pridejo tudi v navzkrižje s strokovno in z znanstveno selektivnostjo. Zaradi materialnih učinkov izdajajo tudi besedila, ki ne zadovoljujejo niti minimalnih strokovnih ali znanstvenih meril. Še zlasti v zadnjem desetletju 20. stoletja je bila v Jugoslaviji kar poplava novih učbenikov, ki pa niso bili novi po vsebini, ampak le po avtorjih. V njih velikokrat ne najdemo niti minimalnega prizadevanja, da bi mladim generacijam predstavili že dosežena spoznanja (npr. ob upoštevanju rezultatov empiričnih raziskav) in resnično današnje stanje določene (pod)discipline.

Če torej prevlada komercializacija, ki jo olajšuje hkratna strokovna dezorganizacija, sta neselektivnost in upadanje kakovosti objavljenih del lahko povsem pričakovana posledica. Zato pa se lahko zdi pomembnejše, da bi čim bolj določeno eksplicirali merila kakovosti in jih prek strokovnih organizacij uveljavljali kot vse pomembnejši korektiv na trgu.

Velika mobilnost in zaprta kadrovska struktura

Podobno kot smo že prej obravnavali odnos med kvantiteto in kvaliteto, lahko s časom tudi v kadrovskem pogledu ugotavljamo značilne razlike in protislovja. V času, ko se prvič uvaja novo znanstveno področje in (ali) začenjajo delo nove ustanove, pride do velike mobilnosti kadrov, ki zapolnijo nova odprta delovna mesta. Ker gre za novo dejavnost, se v takšnem trenutku kažeta dve značilnosti:

¹⁵⁰ Mednarodno najbolj priznane družboslovne revije celo javno vzpostavljajo svojo zahtevnost s tem, da navajajo delež (%) zavrženih besedil. Poleg tega bi lahko ugotavljali še to, kolikšen delež besedil je bil vrnjen avtorjem v popravilo ali dopolnitev. V še širšem okviru pa bi se lahko vprašali, kolikšen delež napisanih besedil avtorji neposredno dajejo v objavo, koliko pa jih prej dajo prebrati še drugim kolegom oz. strokovnjakom in šele nato v prečiščeni obliki ponudijo za objavo. V tem pogledu si drugod po svetu precej bolj prizadevajo, saj je večje število izboljšav in variant besedila za objavo povsem uveljavljena praksa. Pri nas pa v tem pogledu obstaja večja “privatizacija”. Ta po eni strani potrjuje, da niti “ni potrebe” niti pritiska ostrejših selekcijskih mehanizmov, po drugi strani pa gre še za neformalne norme o samozadostnosti, po katerih bi avtorjev poizkus, da bi pridobil še mnenja drugih, šteli predvsem kot *znak njegove negotovosti in slabosti*. Končno pa se kaže v zdajšnjem stanju tudi nekakšna toga statičnost: tu je proizvod in ta je tak, kakršen je.

¹⁵¹ Mogoče bi lahko tudi znotraj takšnih revij dosegli jasnejše razločevanje posebnih razdelkov, ki bi se po znanstveni rigoroznosti razlikovali od bolj splošnoproblemskega ter priljubljenega obravnavanja aktualnih “družbenih vprašanj”. Zaostrovanje teh razlik ne pomeni – kar se velikokrat napačno razlaga –, da znanost in stroka s svojo jasno identiteto ne bi hkrati vendarle tudi zavestno pospeševali procesov podružbljanja.

- a) po eni strani je zaradi pomanjkanja kadrov selektivnost pri njihovem vključevanju toliko manjša;
- b) profesionalni standardi še neizoblikovane discipline so povsem neopredeljeni ali pa zelo ohlapni.

V takšnih razmerah se v sorazmerno kratkem času oblikuje temeljna kadrovska struktura novega področja. Če pa ta proces spremljamo v daljšem obdobju, z vidika generacij, pridemo do naslednjega protislovja: čim večji sta kadrovska mobilnost in dinamika zaposlovanja v enem obdobju, sorazmerno tem večja je zaprtost (že utrjene) kadrovske strukture in manjše so možnosti za zaposlovanje v naslednjem obdobju.¹⁵² Ob tem pa ima starejša generacija v načelu in hipotetično še dve prednosti:

- a) da je bila podvržena manj zahtevni (kompetitivni) selekciji;
- b) da ima tako kot na splošno zaposleni pri nas, potem ko je že utrjena znotraj institucij, *a priori* prednost pred tistimi, ki se jim še ni uspelo vključiti v ustanove.

Ob takšni hipotetični razlagi neenakomerne dinamike (kadrovske) rasti posameznih disciplin pa se v konkretnih institucijah in disciplinah lahko pojavljajo tudi bistvena odstopanja, odvisno od spleta različnih okoliščin. Omenjena razlaga torej ne izključuje možnosti, da je glede na konkretne okoliščine dejansko stanje v posameznem primeru celo povsem nasprotno.

Zgornjo hipotetično razlago smo predstavili kot odziv na kritično pripombo (med odgovori iz intervjujev), da se kot motnja v razvoju nekaterih disciplin pojavljajo "kadrovske monopoli". To bi torej pomenilo zapirati poti sposobnim mlajšim kadrom.

Izkušnje na podlagi poznavanja večjega števila družboslovnih institucij in disciplin v jugoslovanskem prostoru nam kažejo, kako daljnosežne so lahko posledice takšne ali drugačne kadrovske sestave teh ustanov ob njihovi ustanovitvi. Če primerjamo vsebino in znanstveno raven njihovega delovanja, lahko ugotavljamo izjemno velike razlike in te tudi v precejšnji meri pojasnjujemo že prav z različno kakovostjo in usmeritvijo njihovih kadrov ob sami ustanovitvi.¹⁵³

Vse to se namreč povezuje s sorazmerno zelo nizko medinstitucionalno in prostorsko mobilnostjo znanstvenih delavcev v Jugoslaviji (Sloveniji). Zato se enkrat utrjena kadrovska struktura sčasoma ohranja in obenem pojasnjuje obstoj – vsaj precejšnjega dela – medinstitucionalnih razlik tudi z vidika same vsebine njihovega delovanja.

Parcialno in integralno

Institucionalni razvoj in kritika institucionalizma

Ustanovitev nove znanstvene ustanove se v razvoju posamezne discipline poudarja kot eno izmed najpomembnejših pridobitev in znakov konstituiranja disciplin. Pri ocenjevanju tega, kdaj se pravzaprav začne razvoj določene družbene znanosti v Sloveniji, se družboslovci najpogosteje sklicujejo ravno na to, kdaj je bil ustanovljen

¹⁵² To pravilo seveda velja tem bolj, čim nižja je na splošno dinamika rasti. V tem smislu pa ravno v današnjem času (osemdeseta leta) postaja toliko bolj relevantno.

¹⁵³ Naj kot primer navedem fakultete za politične vede v večjih republikah. Ena je bolj filozofska usmerjena, druga v večji meri prevzema vsebino in način "tekočega" političnega delovanja, drugod je spet močnejša težnja po opiranju na empirično raziskovanje itn.

posamezni raziskovalni inštitut, ali fakulteta, ali oddelek na fakulteti itn. V okviru nove institucije pride do strnitve in povezave kadrov, virov informacij, pomožnih dejavnosti, materialnih sredstev idr. Glede na to se zdi razumljiva tudi ocena, da je bil npr. na področju filozofije sicer "od 1961 do danes (1984) dosežen zavirljiv vzpon", vendar pa se kot glavno oviro poudarja dejstvo, da "ne obstoji nobena izključno filozofiji posvečena raziskovalna institucija" (npr. filozofski inštitut kot sestavni del družboslovnega centra). Tudi med psihologi naletimo na ocene, da nimajo dovolj profilirane institucionalne samostojnosti.

Hkratno (vendar nepovezano) s tem pa imamo kritike "zagledanosti v institucionalizem"; ker te kritične ocene niso dovolj jasno eksplicirane, jih lahko tudi sami dopolnimo.

Ob prvenstveni usmerjenosti na institucionalni razvoj se zanemarjata proces individuacije (osamosvajanja delov znotraj določene celote) in proces socializacije. Ustanove služijo v praksi kot zelo priročni mehanizem kontrole; hkrati s tem so način omejevanja samostojnosti raziskovalcev. Zastavlja se vprašanje, koliko gre pri ustanovah za povezovanje, ki upošteva individualnost sodelujočih, torej za povezovalje različnosti, koliko pa za težnjo k nivelizaciji in pavšalnim rešitvam.

Nekateri jugoslovanski družboslovci so že opozarjali (npr. na posvetovanju o družbeni krizi, Jugoslovansko sociološko združenje, Ljubljana, 1982) na hiperinstitucionalizacijo in težnjo k birokratizaciji, ki ju spremljata nezaupanje in nekakšna distanca do znanstvenih delavcev kot posameznikov.¹⁵⁴

Poleg tega pa gre tudi za to, da institucionalizacije ne bi obravnavali kot sinonima socializacije, kar se zdi, da se *de facto*, v praksi, že uveljavlja. S tem siromašimo program nadaljnega razvoja. Združevanje v ožjem okviru prevlada nad združevanjem v širšem prostoru.¹⁵⁵

Z vidika dolgoročnega usmerjanja razvoja družbenih znanosti bi morali torej bolj upoštevati protislovno vlogo procesa institucionalizacije in dejstvo, da gre le za določeno fazo v razvoju znanosti, ki jo bodo prehajale težnje v smeri individuacije in socializacije.

Kritika diferenciacije družboslovja in diferenciacija kot indikator razvoja

Pri retrospektivnem ocenjevanju dozrajšnjega razvoja se kot eno izmed meril pojavlja stopnja diferenciacije družbenih znanosti oz. njihove specializacije. Te ocene pa navadno izražajo le eno izmed dveh mogočih razlag ali pomenov tega procesa. Na eni strani imamo (številnejše) ocene, ki stopnjo diferenciacije družboslovja in zlasti konkretno formiranje nove družboslovne discipline pojmujejo kot merilo in dokaz razvoja. Na drugi strani pa imamo tudi ocene, da "smo v zadnjih 20 letih celotno družboslovje preveč drobili na discipline, nato pa ga drobili še znotraj discipline".

To protislovje se je sicer pojavljalo tudi ob raznih priložnostih. FSPN je, npr., v letih svojega obstoja obogatil svoj pedagoški in raziskovalni program z vrsto novih

¹⁵⁴ Rudi Supek je navedel primerjavo s prakso v Franciji, kjer se bolj upoštevata pridobljeni ugled in individualnost posameznega družboslovca.

¹⁵⁵ Kot ekstremni primer popolne institucionalne dominacije in nesamostojnosti posameznikov bi lahko navedli stanje v nekaterih državah "realnega socializma". Tam je neposredno sodelovanje med raziskovalci posamezniki nezaželeno, sumljivo ali povsem onemogočeno, še zlasti v mednarodnih okvirih.

socioloških, politoloških in drugih – v svetu že osamosvojenih – predmetnih področij. Po drugi strani pa so se pojavljale kritike (izrekajo jih zlasti študentje), da gre za preveliko razdrobljenost študija itn.¹⁵⁶

Ker se ta problematika prepleta z vprašanji interdisciplinarnosti v družboslovnem raziskovanju, jo bomo podrobneje obravnavali še pozneje. Le načelno pa lahko ugotovimo, da gre pri tem za objektivne razvojne zakonitosti, ki jih ni mogoče preprosto odpraviti, kar po svoji volji samo s svojo odločitvijo. V tem smislu se zdi teoretično neutemeljeno pričakovanje, da bomo proces diferenciacije lahko – bolj ali manj arbitrarno – na določeni točki, ko se nam bo zdelo to primerno, kar zaustavili. Če prihaja do “drobitve” in “razdrobljenosti”, bi morali to vzeti bolj kot opozorilo v tem smislu, da pri tem prihaja do enostranskosti in da zaostajamo z drugega vidika, tj. z vidika posploševanja in spoznavnega poenotenja povečane razčlenjenosti predmetnega področja.

Na področju geografije se je kot strateško razvojno vprašanje zaostрила tudi dilema o tem, da gre za enotno disciplino, ki vključuje “kompleksno prostorsko-pokrajinsko stvarnost z vsemi njenimi naravnimi in antropogenimi sestavinami”, ali pa za “dualistično gledanje, ki *a priori* ostro loči t. i. fizično geografijo od socialne geografije”. Zagovorniki prvega koncepta, ki se zdi, da je prevladujoč, geografije seveda ne uvrščajo samo med družboslovne vede in zagovarjajo enotnost, ta pa ima svoje izhodišče v naravoslovni podlagi (Ilešič, 1969, 1979).

Ob sicer velikem razvoju geografije po drugi svetovni vojni v Sloveniji je bilo ocenjeno, da ji je ta “neenotna zgrajenost njenega teoretskega koncepta” močno škodila.

Načrtnost in naključnost

Usmerjanje in naključnost

Nadaljnje protislovje razkrivamo, če povežemo kritične pripombe o tem, da smo imeli “močen vpliv političnega usmerjanja”, in pripombe, da je bil dozdajšnji razvoj družbenih znanosti zelo neenakomeren (v času in po področjih, disciplinah) in stihijski. Na eni strani imamo veliko usmerjanja, programiranja, načrtovanja in upravljanja, obenem pa močno stihijskost, nenačrtnost in neenakomernost dejanskega razvoja družbenih znanosti. To protislovje pomeni izziv za analizo in kaže na (ne)učinkovitost dozdajšnjega usmerjanja. Pri tem gre za to, da poiščemo vzroke za visoko stopnjo naključnosti, ki se kaže v tem, da je “razvoj stihijski in prepuščen iniciativi posameznikov”. Koliko sta ta naključnost in stihija posledici dejstva, da (načrtno) *usmerjanje* določenih procesov preprosto *še ni zajelo*, koliko pa prav *posledica tega usmerjanja*? Katere sestavine ali značilnosti tega usmerjanja vodijo do različnih ali celo povsem drugačnih posledic, kot so bile želene in predvidene?

V zbranem gradivu najdemo opozorila v dveh smereh – po eni strani na občasne, bolj ali manj kampanjske, administrativne intervencije, po drugi strani pa na različne vplive posameznikov in skupin, katerih prodornost se uveljavlja v korist ali pa na račun razvoja celotnega družboslovja. Oboje pa povečuje nepredvidljivost in stopnjo naključnosti v razvoju.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Tudi zdajšnje (1984) razprave o “vzgojno-izobraževalnih programih” so odprle precejšnja nesoglasja, ki konec koncev zadevajo isto vprašanje.

¹⁵⁷ Nekateri dolgoročnejsi raziskovalni projekti so npr. “sredi dela” ostali brez finančnih sredstev.

Vsekakor pa je bila za razvoj znanosti v *konkretnem* okolju pomembna navzočnost takšnih političnih voditeljev, kakršna sta bila npr. Boris Kidrič in Vladimir Bakarić. Medtem ko je prvi sicer predvsem vplival na razvoj naravoslovnotehničnih disciplin v Sloveniji (Ljubljani), je drugi prispeval k hitrejšemu razvoju na področju ekonomskih raziskovanj na Hrvaškem (v Zagrebu).

Podrobnejša analiza bi nam pokazala tudi značilne "prodore" posameznih družboslovcev, ki so ne glede na objektivne in subjektivne omejitve v danem okolju odločilno in nad vsemi predvidevanji pospešili razvoj na svojem področju.

Vis à vis usmerjanju postavljamo dejansko *naključnost* (stihijo), kot nasprotje usmerjanju pa je treba upoštevati še *inercijo*, ta pa ne pomeni naključnosti, ampak se kaže le kot samosvoja razvojna logika, ki se velikokrat uveljavlja ne glede na razvojne cilje, programe in načrte.

Veliko sprememb – manj razvoja: manipulabilnost in determinacijska vloga

Če razlikujemo "spremembe" od "razvoja", kar pa se v praksi velikokrat kar istoveti, bi lahko rekli, da smo imeli v preteklih desetletjih v Sloveniji in Jugoslaviji na področju znanstvenoraziskovalne dejavnosti sicer izjemno veliko – zlasti institucionalno-organizacijskih in normativnih – sprememb, še zdaleč pa ne tudi tako dinamičnega razvoja. Pogostost *organizacijskih sprememb* prek določene meje, še zlasti, če ne temeljijo na analizi in poznavanju dejanskega stanja, postane *kontraproduktivna* za samo znanstveno ustvarjanje in nadaljnji znanstveni razvoj.

Prav tu pa razkrivamo enega izmed pomembnih razlogov za počasnejši razvoj družbenih znanosti pri nas. Gre sicer za splošnejše vprašanje, ki zadeva (ne)učinkovitost usmerjanja družbenega razvoja na splošno. To se nadalje povezuje z nerealnim ocenjevanjem determinacijske vloge posameznih elementov družbene strukture. Lahko bi rekli, da stopnjo njihove *manipulabilnosti* (npr. norme in organizacijo je sorazmerno zelo lahko spremeniti) ne razločujejo od tega, kakšen je njihov pomen glede na povezanost in vpliv, ki ga imajo na druge pojave (spremenljivke). Najlažje manipulabilni elementi družbene strukture so sicer zelo priročni kot sredstvo, na katero se vodilne subjektivne sile pogosto opirajo, obenem pa je njihova *determinacijska* (v spoznavnem procesu pa pojasnjevalna) vloga lahko le minimalna.

V tem je ena izmed nedoslednosti naše *znanstvene politike*, ki pušča posledice na vseh področjih družboslovja in znanstvenega delovanja. Tu je namreč vsaj eno izmed izhodišč za razumevanje tega, zakaj znanstveni delavci tako veliko ustvarjalnih sil izgubljajo s tem, da so vpleteni v nenehne organizacijske spremembe in aktivnosti, za katere se velikokrat šele pozneje izkaže, da so bile povsem sterilne.¹⁵⁸

Včasih se zdi, kot da je "upravljanje" že samo cilj in da ga ne ocenjujemo instrumentalno, tj. glede na to, kakšni so njegovi učinki.

V povezavi s tem naj navedemo oceno stanja, ki jo je podal Ivan Ilić v uvodnem prispevku na VII. kongresu psihologov Jugoslavije (Zagreb, maj 1981): "Neupravičeno pogosto spreminjanje splošnega okvira (strategije), v katerem se odvija

¹⁵⁸ Ravno najbolj zavzeti in družbeno angažirani družboslovci, ki žrtvujejo največ svojih sil za to, da bi prispevali k hitrejšemu razvoju in uveljavljanju družbenih znanosti, najpogosteje pridejo do protislovnega rezultata: aktivnost v povezavi s pripravo raznih ocen in resolucij ne rodi pričakovanih izboljšav, obenem pa so osebno, na svojem ožjem delovnem področju, zaostali za drugimi. Nenehno razpravljanje o znanosti nas konec koncev lahko pripelje do tega, da zmanjka časa za samo znanstveno delovanje.

znanstveno delo, znatno moti to delo, kar nas vodi v neprestano eksperimentiranje, toda brez kontrole spremenljivke in zato brez možnosti, da bi iz teh eksperimentov o organizaciji znanstvenega dela povzeli jasne sklepne ugotovitve. Zvezni fondi za znanstveno delo, koncepcija inštitutov s samostojnim financiranjem, republiške skupnosti za znanstveno delo pa regionalne in področne skupnosti, eksperimentiranje s sedemletnimi, petletnimi ali letnimi projekti ... so samo nekatere od ilustracij teh pogostih sprememb v naši znanstveni politiki. Še manj pa so sprejemljive tiste spremembe, ki so izključno formalnopravne (in se – seveda – najpogosteje reducirajo na spremembo terminologije), tiste, ki dejansko nič ne spreminjajo, pa se vendarle zaradi njih izgubljata čas in energija znanstvenih ustanov. V tem pogledu lahko najdemo precejšnje število znanstvenih enot, ki so *proizvedle več pravilnikov, statutov, načrtov in samoupravnih sporazumov kot pa znanstvenih del*” (zadnje poudaril Z. M.).

Te pogoste in zahtevne spremembe pa največkrat niti ne izhajajo iz temeljite analize prejšnjega delovanja niti ne vključujejo analitičnega spremljanja uresničevanja zamisli oz. programa reorganizacije in njenih učinkov. Zato jih lahko štejemo bolj za izraz političnega *voluntarizma* kot pa dejanskih potreb in možnosti v obstoječih razmerah.

Družbene znanosti in družbeno okolje

Zadovoljevanje praktičnih potreb in "čista znanost" (kritika utilitarizma)

Pri retrospektivnem ocenjevanju dozdašnjega razvoja naši družboslovci iz skoraj vseh družboslovnih disciplin kot napredek omenjajo dejstvo, da je njihova disciplina povečevala svojo vlogo pri odpravljanju problemov v družbeni praksi. Takšne ocene dajejo sociologi ali pa kriminologi, geografi in tudi etnologi, ekonomisti ali pa raziskovalci s področja otroške psihologije itn. (njihova spoznanja so npr. uporabili proizvajalci otroških igrac, ki so na podlagi tega spremenili njihov dizajn).¹⁵⁹

Hkrati pa lahko povzamemo tudi (sicer izjemno) kritično oceno iz povsem nasprotnega gledišča, tj. oceno, da so "družbene znanosti na splošno zabredle v utilitarizem in da je to eden izmed razlogov za dlje časa trajajočo teoretsko stagnacijo. Ko je merilo znanosti uporabnost, ne pa spoznanja, je rezultat vedno problematičen in strokovno nebogljen. Če raziskava *ni teoretska, ne sodi v znanost ...*" To je torej kar kategorično odklonilno stališče, da bi "uporabnost" in s tem potrebe prakse (pri znanstvenoraziskovalnem delu) sploh upoštevali.

Na tem mestu se omejujemo na to, da v sklopu nekaterih drugih le opozorimo na to dilemo in protislovje. Ker pa gre za zelo pomembno vprašanje v razvoju družbenih znanosti pri nas, ga bomo podrobneje obravnavali še na drugem mestu – v povezavi z razmerjem med "teorijo in prakso", glede na razlikovanje med "temeljnimi" in "uporabnimi" raziskavami itn. Ob tem pa se pri razumevanju te problematike na splošno lahko opiramo na našo splošno paradigmo pojasnjevanja razvoja družbenih znanosti in družbe sploh, tj. na dialektiko odnosov med samostojnostjo in povezanostjo. To pomeni, da je po naši razlagi treba hkrati *razločevati specifično identiteto* znanosti in prakse ter ju (kot različni) čim bolj *medsebojno povezovati*.

¹⁵⁹ Geografi so se vključili v prostorsko in urbanistično načrtovanje, v razreševanje problematike varstva okolja, turizma itn.

V isti smeri najdemo pogosta razmišljanja tudi pri E. Kardelju, ki piše o potrebi po samostojnosti znanosti, torej potrebi, da znanost ostaja sama sebi sodnik, pa tudi o potrebi, da se znanost in praksa povezujeta druga z drugo.

Gre za določen protislovni odnos, ki ga lahko obravnavamo kot enotnost nasprotij, vendar pa vseskozi obstaja nevarnost, da prevlada takšna povezanost, ki zabriše ali priduši specifiko (samostojnost) obeh "polov" ali enega izmed njiju, da zaradi teh specifik namesto do povezovanja pride do izolacije in zapiranja.

V zbranem gradivu pa lahko razkrivamo, da imajo družboslovci medsebojno zelo različne poglede na to vprašanje, tako da lahko najdemo predstavnike vseh "teoretično" mogočih stališč.

Deklaracije o "teoriji in praksi" ter primanjkljaj konkretnih rešitev

Velikokrat gre za "kratek stik", nerazumevanje različnih potreb in usmeritev z vidika znanosti in prakse, kar vodi v nezadovoljstvo in destimulira nadaljnje sodelovanje. Raziskovalec (ki pušča ob strani pričakovanja in potrebe prakse) je usmerjen k temu, da na podlagi analize konkretnih razmer pride do določenih splošno relevantnih spoznanj in da po možnosti celo formulira, vsaj hipotetično, določene pravilnosti oz. zakonitosti ali pa prepozna značilne tipe delovanja in razmer ter na tej podlagi oblikuje nove koncepcije itn. Vse to pa je zelo različno od tistega, kar pričakujejo naročniki iz prakse.

Ti želijo odgovore na razna vprašanja povsem akcijske narave. Ne zanima jih, ali smo se z družboslovno analizo dokopali tudi do izjemno pomembnega znanstvenega odkritja, npr. v obliki natančno formulirane zakonitosti, in ali smo razkrili določene razvojne smernice za preteklo obdobje. Ne zanimajo jih splošne razprave, in sicer ne le tiste, ki so splošne zaradi svoje praznine, zaradi nepoglobljenosti in nepoznavanja konkretnega dejanskega stanja; ne zanimajo jih niti tiste splošne razlage, ki lahko v zelo zgoščeni obliki predstavljajo bogato vsebino, ki bi jo bilo mogoče kot relevantno "prevesti" tudi v konkretne razmere. Vsekakor pa si želijo neposrednega odgovora na vprašanje, kaj je treba storiti v danih konkretnih razmerah ali – še natančneje – kdo naj kaj stori, kako, s katerimi sredstvi, v katerem času itn.

Tisto, kar danes "kali odnose" med družboslovjem in prakso – poleg drugega –, je vsekakor že neskladje zaradi tako različnih pričakovanj o tem, kaj bodo "prinesli" rezultati opravljene raziskave. To je lahko trajni vir sporov in razočaranj, in če ne bomo izvedli nujno potrebnih sprememb, tudi v prihodnje ne moremo pričakovati, da bo prišlo do zblizanja med teorijo (družboslovjem) in prakso. Če se namreč še tisti redki poizkusi, da bi angažirali družboslovce, ne končajo s pozitivnimi izkušnjami, nimamo na čem graditi drugačne prihodnosti.

Gre predvsem za to, da je treba vzpostaviti nekakšen *manjkajoči člen* med "rezultati", ki le prikazujejo dejansko stanje (na podlagi preproste deskriptivne analize ali pa tudi zahtevnejših analitičnih postopkov), in odločanjem o programu nujno potrebnih ukrepov. "Teoretično" vzeto, bi bila lahko to:

- a) dodatna naloga analitika, raziskovalca, ki bi napravil korak naprej od konvencionalnih raziskovalnih poročil;
- b) to bi – dogovorno – lahko napravili uporabniki sami, ki bi s tem okrepili svoje analitične službe;

- c) to bi lahko uspešno opravil delovni tim, ki bi ga sestavljali predstavniki obeh partnerjev, končno pa obstaja še v svetu uveljavljena možnost, da se za trajnejše opravljanje takšnih nalog oblikuje posebno ustanovo; ta opravlja takšno "prevajalsko vlogo" ali pa prevzema naloge, ki so prvenstveno uporabnega in akcijskega pomena.

Kakršna koli je že najustreznejša rešitev v konkretnih razmerah, je – glede na zdajšnje stanje – pomembno, da v praksi prodre spoznanje, da brez dodatnih ukrepov ne moremo pričakovati večje uporabnosti rezultatov družboslovnega raziskovanja. Za zdaj se spoprijemamo s protislovjem: po eni strani bolj kot v drugih državah poudarjamo pomen povezovanja teorije in prakse, po drugi strani pa operativno tega ne uresničujemo niti toliko kot tam, kjer te teme sploh ne postavljajo v ospredje.

Strokovnost in/ali demokratičnost (profesionalizacija in socializacija)

Tudi glede odnosa med strokovnostjo in demokratičnostjo se lahko opremo na našo splošno pojasnjevalno paradigmo (enotnosti nasprotij procesov individuacije in socializacije). V praksi gre za številna odstopanja od dialektičnega razumevanja in obravnavanja teh procesov. Predvsem bi lahko rekli, da gre za precej močno težnjo vodilnih subjektivnih sil, da bi "preskočili" dano razvojno stopnjo družbe, vendar ne v smislu dialektičnega razumevanja negacije (kot preraščanja, preseganja) določenega pojava, ampak preprosto kot izrinjanje ali ukinjanje tistega, kar naj bi v dolgoročni razvojni perspektivi izgubilo svojo posebno identiteto. V tem smislu množično družbenopolitično in samoupravno delovanje ni več obravnavano v smislu enotnosti nasprotij med procesom socializacije in profesionalizacije, ampak to delovanje samo neposredno prevzema (nadomešča) nekatere značilne strokovne in znanstvene naloge.

Čeprav so družbene znanosti – večina z nebistvenimi razlikami – pri nas šele v začetnih fazah svojega razvoja in družbenega uveljavljanja, nekatera dejanja kažejo, da jih družbena politična praksa ni spodbujala in vključevala v procese odločanja, ampak da jih je preprosto *nadomeščala*. To nadomeščanje je bilo lahko izraz visoke koncentracije družbene moči in spremljajoče "samozadostnosti" ali pa je bilo izraz prepričanja, da je to zares naprednejše dejanje, preseganje tehnokratizma in krepitev moči "ljudskih množic".

Razločevanje specifičnih vlog teorije (znanosti) in prakse je bilo v takih primerih ukinjeno (razen če s teorijo označujemo programsko-politične usmeritve), zlasti v tem smislu, da je *analitično, evaluativno, prediktivno in eksperimentalno* vlogo znanosti "nadomestila" politična praksa. Za potrebe samoupravnega in političnega odločanja je bilo sicer precej več narejenega na področju informiranja, vsaj več pozornosti je bilo namenjene zbiranju relevantnih podatkov, s katerimi se je lahko seznanil širši krog zainteresiranih. Prav tu pa spet razkrivamo bistveno pomanjkljivost. "Uporabnikom" se posreduje preprosto "surove" (neobdelane) podatke ali pa kvečjemu podatke v obliki grobe, zelo elementarne analize.

Tako se spet pojavi protisloven položaj, tudi "ponudba" informacij v bistvu sploh ne služi svojemu namenu. Opravka imamo torej z že kar trajno značilnostjo, ki jo sicer redno omenjajo statistiki, in sicer da je v Jugoslaviji na voljo *ogromno podatkov*, obenem pa imamo na tej podlagi izdelanih razmeroma le *malo analiz*, s pomočjo katerih bi ti podatki dejansko šele postali uporabni.

Delovanje upravnih organov in strokovnih služb je – kot smo ugotavljali na področju urbanizma – tako pomembno, da (vsaj na določenih področjih) njihovi predlogi doživljajo v skupščinskih razpravah le manjše spremembe. Včasih bi torej lahko rekli, da imajo kar odločilno vlogo.

Hkrati pa ostaja njihova dejavnost – bolj ali manj – zakrita, ker normativno prevladuje pretenzija, da je *razmerje sil nasprotno* in da je torej tisto, kar poteka zunaj skupščinskega odločanja, drugotnega pomena, tako da tega ne kaže posebej poudarjati.

V takšnem položaju ni ustreznih spodbud za *poglobljeno analitično in raziskovalno delo*. Strokovne službe se pogosteje obravnava kot izraz razraščanja parazit-ske birokracije, torej kot nekakšno “nujno zlo”. Ob vsej protislovnosti stanja takšne ocene celo ustrezajo dejanskim razmeram. Pri tem pa se pozablja, da je tudi današnje dejansko stanje v precejšnji meri še posledica *a priori* negativnega (ali vsaj restriktivnega) vrednotenja te dejavnosti. Pri tem gre konec koncev za določeno idejnopolitično koncepcijo (vrednotenje) strokovnega in upravnega delovanja. Ker je ta prvenstveno usmerjena k procesom podružbljanja, se zdi, da je prišlo do *podcenjevanja nujno potrebne analitične* (strokovne in znanstvene) *podlage* za demokratično in samoupravno odločanje. Pri tem gre torej za implicitno ali eksplicitno navzočo težnjo, da bi *čim več zadev prenesli neposredno na sestance* in v sfero političnega ter samoupravnega odločanja. Iz tega pa sledi, da pravzaprav ni zelo pomembno, kakšne so strokovne (pred)priprave, kajti bistvenega pomena so potem prav (bolj ali manj) demokratična razprava ter sporazumevanje in dogovarjanje med zainteresiranimi oz. prizadetimi subjekti. Rezultat takšnega sklepanja pa je, da *nominalno zelo veliko odločamo*, obenem pa v *majhni meri dejansko obvladujemo* razvojne procese v znanosti in družbi.

Poleg vprašanj o tem, koliko znanost “skrbi” za uporabnost svojih rezultatov, pa gre – seveda tudi neodvisno od tega – za vprašanja o dejanski uporabi (uporabljenosti) teh rezultatov (Mlinar, 1982, B). V tem pogledu naj opozorimo le na tole protislovje: v zbranem gradivu naletimo – neodvisno – na dve vrsti kritičnih ocen oz. zahtev. Gre za vrsto navedb o tem, katera tematska področja so ostala še nepreučena in kaj bi še vse morali storiti, obenem pa za ugotovitve, da že dozdejšnji rezultati niso bili niti kritično ovrednoteni niti uporabljeni, tako da je videti, kot da bi bili sami sebi namen. Ob takšni neodzivnosti na dozdejšnje rezultate bi si potem upravičeno zastavili vprašanje, zakaj potem dodajati še *nove*, če pa že dozdejšnjih ni *nihče uporabil*.

“Osvobajanje od ideologije” in kritika “neideološke znanosti”

Nadaljnje značilno protislovje pri presojanju dozdejšnjega razvoja družboslovnih disciplin se kaže tako, da: a) eni vidijo napredek na svojem področju v sorazmerju s tem, koliko se znanost osvobaja “kontrole ideološkega aparata”; b) na drugi strani pa imamo kritiko “neideološke” znanosti in scientistične usmeritve v družboslovju. S tem se povezuje spet druga razlika: po eni strani se prikazuje napredek kot povečevanje strpnosti do različnih pojmovanj in razlag, po drugi strani pa se poudarja potrebo po odločnejši idejni diferenciaciji in konfrontaciji.

V celoti gre pravzaprav za nadaljevanje razprave, ki smo jo načeli že v poglavju o vlogi znanosti v odnosu do družbene prakse. Zato je lahko analogen tudi način

pojasnjevanja. Tudi v tem primeru gre torej za protisloven odnos med samostojnostjo in povezanostjo znanosti s prakso.¹⁶⁰

V širšem kontekstu pa se vprašanje ponovi takrat, ko se govori o *odpiranju v svet*, mednarodnem povezovanju, preseganju provincializma itn. na eni strani ter o *tujih vplivih* in nekritičnem prenašanju teorij in metodologij od drugod na drugi strani. Tudi tu gre za enotnost nasprotij samostojnosti in povezanosti. Pri tem nekateri spregledajo vprašanje o (ne)kritičnosti (torej – nesamostojnosti), drugi se umaknejo na “varnejši teren” in tako se sami izolirajo in zaprejo v domače okolje (nepovezanost).¹⁶¹ Ob tem pa je treba priznati, da imamo več zahtev, ki terjajo nenehno, aktivno in *kritično vključenost* ter konfrontacijo v mednarodnem merilu (gl. tudi pogl. “Stopnja vključenosti v svetovno znanost”). Nekateri tudi ugotavljajo, da se z vse večjo lastno usposobljenostjo in bogatejšimi lastnimi spoznanji zmanjšuje nekritičnost iz zgodnjega obdobja.

Tako torej lahko togo dilemo postavimo v bolj razvojno perspektivo; ta nam že v objektivnem smislu (in ne kot stvar voluntarizma) nakazuje možnosti za večjo samostojnost, večjo samostojnost in večjo povezanost.

Splošna vprašanja in/ali komparativne prednosti družbe

Nadaljnja dilema in protislovje, ki ju lahko prepoznamo v retrospektivi dozdejšnjega razvoja družbenih znanosti pa tudi z vidika njegove relevantnosti za nadaljnje usmerjanje tega razvoja, sta naslednja: po eni strani nediferencirano obravnavamo različna družbena in družboslovna vprašanja, ne bi opredelili in dali prednost tistim, ki predstavljajo našo *komparativno prednost*, po drugi strani pa “drugi pišejo o nas”. Kot primer sta bila navedena samoupravljanje in nacionalno vprašanje. Protislovnost položaja je tudi v tem, da sicer – kot smo že ugotovili – imamo neenakomeren razvoj družboslovja (po disciplinah, po času), vendar pa nimamo takšne neenakomernosti, ki bi poudarjeno uveljavljala specifično identiteto naše družbe in njene komparativne prednosti. Tradicionalna razpršenost in drobitev sil na vsa področja ne dajeta perspektiv, da bi lahko prodrli v mednarodnem merilu. Poizkusi povezovanja sil, npr. za preučevanje samoupravljanja, so bili do zdaj zastavljeni preveč *formalno organizacijsko* in *kampanjsko*, premalo pa je bilo poudarka na spoznavno-teoretičnih in metodoloških izhodiščih, ki bi lahko (še le sčasoma) poenotila različne disciplinarne in problemske obravnave. Zato pa prihaja do znane nesorazmerja, ko kljub obsežnemu povezovanju, sodelovanju, koordiniranju in organiziranju v spoznavno-vsebinskem smislu *ostajamo na ravni agregiranja*, kar pomeni, da v tem smislu kljub vsemu še ostaja nepovezanost. Preveč se upravlja “od zunaj” in s tem podaljšuje ali celo povečuje nekoherentnost v spoznavno-teoretičnem pogledu.

¹⁶⁰ V kritični analizi razvoja (zastojev) pedagogike v povojnem času je France Strmčnik ugotovil, da se je “dokaj razširilo mišljenje, da je pedagoško znanost moč pogrešati, češ da sta za socialistično vzgojo in izobraževanje pomembni predvsem marksistična idejnost in politika, potemtakem predvsem marksizem in politologija. Kritična, empirično verificirana znanstvena pedagoška misel bi bila administrativnemu in direktivnemu vodenju vzgojno-izobraževalnega področja ter marsikdaj subjektivističnemu in dogmatskemu poseganju vanj celo v napoto” (Strmčnik, 1978 str. 271).

¹⁶¹ V tem primeru pa se podredijo svojemu domačemu okolju; s konformnostjo do tega okolja se izogone tveganju, da bi odstopali od njegovih norm (pričakovanega načina obnašanja), obenem pa se s tem odrečejo svoji lastni individualnosti.

Dokler teh vprašanj ne rešimo, je tudi nemogoče pričakovati, da bi ustvarili znanstveno pomembnejša dela na področjih, na katerih ima sicer naša družba prednost pred drugimi.

Vsaka specifična usmeritev, ki zagotovi osredinjanje in poglobitev na določenem področju, lahko postane predmet večje pozornosti v širšem prostoru, vendar pa je takšna širša povezanost tudi že pogoj, da bi to sploh dosegli. V povezavi s tem nas dozdajšnji razvoj opozarja na dva neizpolnjena pogoja. Po eni strani znotraj Jugoslavije nismo dosegli (posamezni ukrepi so prej delovali v obratni smeri) tolikšne povezanosti družboslovnih dejavnosti, da bi v tem okviru lahko uveljavili določeno specializacijo, npr. po posameznih republiških ali univerzitetnih središčih. Po drugi strani je tudi nemogoče uspešno komunicirati s svetom tako, da ga mehanično postavimo pred dejstvo, da se spoprijema z jugoslovanskimi posebnostmi (vzemimo samo specifično terminologijo), kakor ve in zna. Tako kot je bilo že večkrat opozorjeno, da je nesprejemljivo "nekritično prenašanje tujih vzorcev", tako velja opozoriti na nevarnost, da *izključnost naše politične terminologije* (če jo bolj ali manj samodejno sprejemamo tudi v družboslovju) pomeni določeno prekinitev v mednarodnem družboslovnem komuniciranju – na Vzhodu ali Zahodu. Pri tem bi kazalo natančneje preučiti, kdaj je nova terminologija zares tudi izraz nove in specifične vsebine. Če to je, naj bi bila dodatna naloga družboslovja, da prevzame tudi vlogo znanstvenega "prevajalca", ki bo omogočal, da bosta jugoslovanska teorija in praksa našli ustrezno mesto v svetovnem merilu in da ne bosta zastajali na periferiji kot nekakšna redkost, s katero bi se ukvarjali le posebneži.

Večje osredinjenje družboslovne dejavnosti na določena vsebinska področja bi bilo obenem tudi odgovor na ugotovitve nekaterih družboslovcev – npr. na področju politologije –, da pri nas razvoj ni zadosten in da je na splošno delovanje oteženo, zato ker (še) nismo dosegli "kritične mase kadrov". Če na posameznih področjih te "kritične mase" ne bi mogli doseči znotraj Slovenije, pa bi moralo to postati izziv za toliko intenzivnejše povezovanje kadrovskega dopolnjevanja v širšem prostoru. Zdaj pa nimamo niti enega niti drugega.

Končno naj opozorimo še na tole protislovje: kot ena izmed najbolj prioriteten razvojnih usmeritev v družbi in še posebej na gospodarskem področju se postavlja zahteva po "vključevanju v mednarodno delitev dela". Hkrati pa znanost, ki *naj bi bila predhodnica* razvojnih procesov (še bolj kot pred 10 ali 15 leti), zastaja v ozkih nacionalnih okvirih.¹⁶²

Lojalnost do svojega in prepoznavanje tujega okolja

Dialektika odnosov med samostojnostjo in povezanostjo se nam kot jedro razvojnega procesa kaže tudi v konkretnem družbenem okolju. Raziskovalec je kot pripadnik znanstvene discipline, ustanove ali strokovne organizacije, lokalnega okolja pa tudi naroda ali države postavljen v protislovni položaj: po eni strani nima "legitimacije", verjetno pa tudi ne zadostnega znanja, da bi kritiziral tuje okolje, ki mu ne pripada. Po drugi strani se od njega pričakuje določeno "lojalnost do svojih"

¹⁶² V povezavi s tem imamo v zbranem gradivu tudi različne ocene o pomenu "nacionalnih okvirov" družbenih znanosti: po eni strani zahteve, da je treba dati prednost ali več podpore "nacionalnim znanostim", po drugi strani pa se, npr. (kot eno izmed najpomembnejših na tem področju) navaja spoznanje, da "komunikologija ne more biti slovenska znanost".

(konformnost), torej to, da pred drugimi ne bi kritično opozarjal na morebitne slabosti.

Kot pripadnik ene družboslovne discipline se spoprijema z neformalno normo, da kot "zunanji" ne posega (zlasti to, da jih kritično ne obravnava) v razmere v okviru druge discipline.¹⁶³ Kot družboslovec iz Slovenije težko kritizira stanje na področju enake (svoje) discipline v drugi republiki, vzemimo v Bosni in Hercegovini. Kot sodelavec enega inštituta se težko "vmešava" v problematiko drugega itn. Pri tem sta vseskozi navzoči kognitivna in vrednostna razsežnost.

Po drugi strani je "odpiranje" problemov lastnega okolja (discipline, inštituta, države itn.) v razmerah, ko informacije lahko presegajo njegove okvire, spet "neustrezno" dejanje. Da tak "mehanizem" dejansko deluje, nam potrjujejo prispevki naših avtorjev na nekaterih mednarodnih konferencah, ki so bile organizirane pri nas. Iz njih izhaja, da so kot svojo temeljno nalogo razumeli to, da *čim bolj brezproblemsko* prikažejo dejanske razmere pri nas. Pri tem jih ne motita niti moralna razsežnost takšnega dejanja¹⁶⁴ niti dejstvo, da so v strokovnem in znanstvenem pogledu povsem zatajili. Za nas pa je na tem mestu pomembno, da razkrivamo določeno sociološko regularnost v okolju in da ne gre le za naključna dejanja posameznikov. Ozaveščenost glede tega naj bi bila tudi prvi korak k morebitni spremembi takšne prakse, kar pomembno vpliva na raven rezultatov družboslovnega raziskovanja pri nas.

Povečevanje in zmanjševanje odzivnosti okolja

Glede na odnos družbenega okolja do rezultatov raziskovalnega dela ugotavljamo tri značilne situacije. Prva ugotovitev, ki je skladna s pričakovanji o razvoju in uveljavljanju družbenih znanosti, nakazuje, da njihovi izsledki in spoznanja "postopoma pronicajo v množično zavest", in sicer prek različnih kanalov: prek izobraževalnega sistema, zlasti na srednji in visokošolski ravni, z objavljanim znanstvenih del, z javnimi razpravami, prek sredstev množičnega obveščanja itn.

Druga ugotovitev ali ocena opozarja na splošno nizko odzivnost okolja na dosežene (ponujene) rezultate – ne glede na kakovost, izvirnost in pomembnost doseženih spoznanj ter obseg vloženih sredstev ta spoznanja ne dobijo ustreznega (ali pa nikakršnega) odziva. Celotno raziskovalci, ki so opravili raziskavo v povezavi z najaktualnejšo temo, niso konzultirani in pritegnjeni k njenemu reševanju. Nekatere znanstvene discipline, kot npr. etnologija, pa še sploh niso našle svojega mesta v sistemu izobraževanja in zato njihova spoznanja niso ustrezno upoštevana.

V tretjo kategorijo ugotovitev pa uvrščamo tiste, ki opozarjajo, da se je stanje za določeno znanstveno področje celo poslabšalo. Kritično se ocenjuje bistveno zmanjšana prisotnost filozofije in sociologije v srednjem šolstvu. Geografija je sicer

¹⁶³ Dejansko tudi v zbranim gradivu (iz intervjujev) najdemo le eno izjemo (kar torej potrjuje pravilo), v kateri družboslovec enega področja kritično ocenjuje stagnacijo, tj. samozadovoljstvo in pomanjkanje iskanja novih teoretičnih in metodoloških rešitev v drugi disciplini. Imamo pa oceno: "Družboslovje je premalo povezano, vsak dela na svojem terenu, premalo pa je medsebojnih kritik." Gre torej za nekakšno koeksistenco, čeprav bi ravno pri tem lahko upoštevali ozkost nacionalnih okvirov in to ozkost do določene mere zavestno kompenzirali z intenzivnejšim "notranjim" povezovanjem med (vsemi) znanstvenimi disciplinami.

¹⁶⁴ To je prevara, saj tisti, ki bi se iskreno želeli obogatiti z našimi izkušnjami in ki se kot strokovnjaki ne zadovoljujejo z grobo agitpropovsko naivnostjo, takšno prikazovanje dejansko tudi takoj prepoznajo.

“pridobila na praktični uporabnosti, aplikativnosti, izgubila pa je na tradicionalnih področjih, zlasti na področju šolstva”.

Spoznavno-teoretična izhodišča

O razvoju družbenih znanosti se – vsaj pri nas – sorazmerno precej več razpravlja z vidika različnih zunanjih, materialnih, neposredno opaznih indikatorjev kot pa glede na sam spoznavni proces, ki je vsebinsko jedro te dejavnosti. V tem pa je tudi velika nevarnost, da ravno ta osrednji proces oz. vsebina ostane nerazčlenjena in da s tem zaostajamo celo pri reševanju tistih vprašanj, glede katerih nismo prvenstveno odvisni od “zunanjih” materialnih pogojev.

Pri tem se bomo na tem mestu skušali izogniti zahajanju v druge ekstreme, tj. v nekakšno (učbeniško) poučevanje o splošnih teoretično-metodoloških vprašanjih, kar je že na voljo v razpoložljivi literaturi. Tudi v tem pogledu pa sta dve odprti “fronti”: po eni strani nam tudi – sicer izjemno obsežna – literatura ne daje odgovorov na nekatera pomembna razvojna vprašanja, ki smo jih razkrili ali se z njimi spopadamo v našem družbenem kontekstu. Po drugi strani je tudi precej nasprotnih primerov; številna vprašanja so namreč, vsaj načelno, v literaturi že razjasnjena, konkretno delovanje naših družboslovcev – kot posameznikov ali kot skupin (po disciplinah, ustanovah itn.) – pa tega še ne upošteva.

Tako kot smo že ugotavljali, da gre za neenakomeren razvoj družboslovja v času in po disciplinah na splošno, tudi v ožji sferi spoznavno-teoretičnih vprašanj najdemo v istem družbenem okolju (celo znotraj istega mesta – Ljubljane) zelo različno znanstvenoraziskovalno prakso. Pri tem pa spet preseneča, ko ugotavljamo dvojice:

- a) zelo obsežna sfera delovanja, ki se *de facto* razvija na konvencionalni podlagi kot nekaj samo po sebi razumljivega, ne da bi si sploh zastavljali vprašanja o ustreznosti, smiselnosti in alternativnih možnostih, o tem, kako napredovati itn. V tem pogledu gre torej za nekakšno ujetost v dano in obstoječe, ki kot logika inercije nezavedno obvladuje celo – bolj ali manj dolgoročno – načrtovanje (kar bi se zdelo, da se medsebojno izključuje) raziskovalnega delovanja v prihodnosti. Tu sta torej nevarnost in protislovnost “zavestnega usmerjanja” razvoja v tem smislu, da lahko uveljavlja predvsem le še *več istega*; da z ekstenzivnostjo *na isti* (nizki) *razvojni stopnji ustvarja videz velike razvojne dinamike*. Gre torej za nekakšno samoprevaro, ki ni problematična le po tem, da služi kot podlaga za neprimerno angažiranje materialnih sredstev in kadrov, ampak tudi glede na to, da takšno razvojno brezperspektivno in brezplodno angažiranje hkrati pomeni *primanjkljaj in zaostajanje* pri reševanju resnično pomembne razvojne problematike na določenem znanstvenem področju.

Vrsta znakov nas opozarja, da na tistih področjih, na katerih najbolj zaostajajo pri reševanju spoznavno-teoretičnih in metodoloških vprašanj, ni vedno tudi temu ustrezne *kritične samozavesti* o dejanskem stanju. Vsaj hipotetično bi prej rekli, da gre ravno za nasprotno razmerje. S tem pa se tudi znotraj družboslovja ponovi sicer že znano razvojno protislovje, zaradi katerega ni utemeljeno pričakovati, da bodo razlike med področji v doglednem času kar spontano presežene. V okvirih konvencionalnosti se kaže vse zelo urejeno in brezproblemsko. Zato je tudi samozadovoljstvo “naravna” sestavina takšnega načina razmišljanja oz. delovanja.

Niti pojasnjevanje dozdajšnjega razvoja družbenih znanosti niti poizkusi usmerjanja tega razvoja v prihodnje ne morejo biti uspešni, če ne presežemo ravni fragmentarnega zajemanja relevantne vsebine. Ker smo že prikazali, kako naši družboslovci sami percipirajo vsebino razvojnega procesa v njihovih disciplinah, bomo zdaj poizkusili vsaj v grobem nakazati širši mogoči spoznavno-teoretični okvir, v okviru katerega naj bi pojasnjevali predmet naše obravnave. To izhodiščno ogrodje naj bi bilo zastavljeno dovolj široko in odprto, da bi lahko zagotavljalo veliko inkluzivnost različnih vsebinskih vprašanj in razvojnih procesov, ki se razvijajo po posameznih družboslovnih disciplinah. Obenem naj bi omogočalo tudi zadostno notranjo členitev in senzibilnost za specifičnosti številnih področij preučevanja.

Pri iskanju skupnih imenovalcev delovanja v več družboslovnih disciplinah in več časovnih obdobjih je kot prvo v ospredju spoznanje o tem, kako močno je danes še segmentaliziran in fragmentiran družboslovni spoznavni proces. Čeprav v družbi prodira (sicer s "faznim zaostankom", pa vendarle) zavest o izjemno hitrem širjenju medsebojnih povezanosti in odvisnosti med raznimi področji dejavnosti v prostoru in času družbene znanosti, kot bomo še videli, trdno ostajajo in zaostajajo v svojih sektorskih okvirih. Imamo sicer tudi splošna znanja, ki pa so spet v večji meri *sfera zase* kot pa rezultat posploševanja spoznanj posebnih družboslovnih disciplin.

Splošnejši pojmovno-teoretični okviri zgodovinskega materializma so bili ravno zaradi svoje *prazne splošnosti* in *shematičnosti*, ki je izgubila stik z bogastvom raznovrstnosti družbenega življenja pri nas, potisnjeni na obrobje. Za poizkuse njegove "revitalizacije" pa se zdi, da tudi danes še ostajajo bolj na abstraktno-filozofski ravni ali se osredinjajo na zgodovinska vprašanja, manj pa iščejo njegovo vlogo v smislu *izhodišča ali nadgradnje empiričnega raziskovanja*.

Tako kot smo že opozarjali na drugem mestu (na posvetovanju o teoretičnih in metodoloških vidikih raziskovanja razvoja samoupravnega socialističnega družbe, Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, 1979), se danes spoprijemamo s popolno razdvojenostjo empiričnega raziskovanja in marksistične dialektike. Prav ločenost obeh, ne glede na druge razloge oz. okoliščine, vpliva tudi na omejenost in zastajanje v razvoju na eni in drugi strani. Tisti družboslovci, ki se prvenstveno ukvarjajo s svojim ožjim tematskim področjem in še zlasti z empiričnim raziskovanjem, navadno v svojih zasnovah in interpretacijah ne (po)segajo do tiste ravni posploševanja in splošnosti, na kateri bi lahko uporabili kategorialni aparat marksistične dialektike. Podobno pa se – sicer prevladujoče – filozofske razprave o dialektiki ne spuščajo v vprašanja operacionalizacije njenih temeljnih kategorij.

Tu se zdi, da razkrivamo enega izmed (naj)pomembnejših *razlogov za počasnejši razvoj* družbenih znanosti pri nas. Povezovanje teoretičnega in empiričnega delovanja, podobno kot v širšem merilu "povezovanja teorije in prakse", se ureja bolj z deklaracijami kot pa z uvajanjem konkretnih sprememb. Spoznavni proces, ki naj bi povezoval najsplošnejše z najkonkretnjšim, je na številnih točkah povsem prekinjen. Prekinjen je časovno, prostorsko, med disciplinami, ustanovami, ideološko, statusno, jezikovno, glede na medosebne odnose itn. Predvsem pa je fragmentiran glede na omejen domet koherentnega teoretičnega pojasnjevanja; glede na omejeno pojasnjevalno moč koncepcij, paradigem in teorij; glede na to (kot smo že navedli v povezavi z merili razvitosti), kolikšno je (ne)soglasje pri sprejemanju posameznih koncepcij znotraj družboslovne discipline itn.

Takšno stanje je za nas pomembno z dveh vidikov: po eni strani nam kaže stopnjo (ne)razvitosti družbenih znanosti, po drugi strani pa obenem *okvirno določa* tudi našo zmožnost *pojasnjevanja* in s tem posredno *vplivanja* na to dogajanje. Čim bolj fragmentarno zajemamo dejansko stanje, tem manj smo sposobni izoblikovati program usmerjanja razvojnih procesov, ki ne bi tudi sam vseboval številnih enostranosti, neskladnosti in nedoslednosti.¹⁶⁵

Razvoj družbenih znanosti teoretično pojasnjujemo kot sestavino razvoja družbe v celoti. Njihovo vlogo postavljamo v najširši kontekst družbeno *reprodukcijskega procesa*, ki ga lahko spremljamo z vidika *dialektike enotnosti nasprotij procesov individuacije* (osamosvajanja delov znotraj določene celote) in *socializacije* (povezovanja, združevanja v vse širše celote). Takšna splošna pojasnjevalna paradigma nas usmerja k razkrivanju razvojne logike človekove emancipacije, obenem pa nudi najširše teoretično izhodišče tudi za pojasnjevanje razvoja družbenih znanosti in njihove vloge v družbi. Tu se seveda omejujemo le na drugi vidik.

Naša polpretekla zgodovina nam daje obilo gradiva, ki kaže, da je družbena znanost izgubila svojo vlogo vedno, ko je bila porušena enotnost nasprotij med samostojnostjo in povezanostjo na eni ali drugi strani. Njen prispevek k družbenemu razvoju je bil izničen, ko se je odpovedala svoji lastni identiteti (samostojnosti), pa tudi, ko je izgubila stik z okoljem in se zaprla sama vase.¹⁶⁶

Podobno velja za medsebojna razmerja med akterji, subjekti raziskovalne dejavnosti, tj. med posameznimi raziskovalci, delovnimi skupinami in ustanovami. Tudi tu je povezanost na podlagi samostojnosti – lahko rečemo – sociološko izhodišče za to, da bi dosegli kar največjo ustvarjalnost. "Samostojnost" v izolaciji ali pa povezanost, ki ne upošteva posebne identitete sodelujočih subjektov, ne moreta voditi k inovativnim rešitvam.

Analogno lahko spremljamo in pojasnjujemo razvojno dialektiko samega spoznavnega procesa. Tu sicer ne gre za samostojnost in povezanost subjektov, ampak za *diskriminacijsko in sintetično* zmožnost zajemanja vse večjega bogastva raznovrstnosti predmeta preučevanja in njenega organiziranega predstavljanja v vse bolj abstraktnih pojmovno-teoretičnih konstrukcijah (v povezavi s tem gl. tudi Karl Marx, Uvod v očrte ..., Izbrana dela IV, CZ, Ljubljana 1968).

¹⁶⁵ To se kaže v praksi v primerih, ko gre za družbeno načrtovanje in različne intervencije vodilnih subjektivnih sil: z določenim ukrepom sicer dosežemo želeno spremembo (ali pa tudi ne), obenem pa nepredvideno ustvarimo še povsem nove probleme.

¹⁶⁶ France Strmičnik v svoji analizi razvoja pedagoške znanosti na Slovenskem najprej prikazuje, kako se je t. i. "kulturna pedagogika, ki je imela močno zaledje v takratni personalistični in duhoslovni psihologiji ...", v času med obema vojnama *oddaljila* od problemov takratnega človeka in od aktualnih, praktičnih pedagoških potreb. Zavestno se je *distancirala* od pedagoške prakse in se "vedno bolj *zapirala* v slonokoščeni stolp svoje zunajprostorske in zunajčasovne *samozadostnosti* in *samozadovoljnosti*. ... Že ob svojem rojstvu je porodila pri pedagoških in družbenih delavcih *nezaupanje* do pedagoške znanosti na splošno, občutek njene *nekoristnosti* in *odvečnosti*" (poudaril Z. M., Strmičnik, 1978, str. 270). V nadaljevanju obravnava vlogo pedagogike v povojnem času in med drugim značilno opozarja na vprašanje njene (ne)samostojnosti. "Nevzdržno je postalo pojmovanje, da je pedagogika v bistvu politika, da je pedagogika le posrednik med politično in vzgojno prakso, da le prevaja politične smernice v pedagoški jezik, ne da bi mogla njihovo uresničljivost in učinkovitost preučevati s svojimi sorazmerno *samostojnimi*, tudi empiričnimi znanstvenoraziskovalnimi sredstvi in metodami. O razmeroma *samostojni pedagoški znanosti* z vsemi znanstveni atributi in o načrtovanju njenega razvoja so tista leta, razen pedagogov samih, le redki govorili" (poudaril Z. M., isti vir, str. 272).

Obe razsežnosti skupaj določata *pojasnjevalno moč* značilnih oblik spoznavne organizacije – pojmov, modelov (paradigem), teorij in tudi celotnih družboslovnih disciplin. To pa je način *preseganja naključnosti* v toku spoznavnega procesa, katerega temeljna usmeritev postane cilj, da s čim manjšo količino podatkov (informacij) lahko pojasni čim večji delež preučevane variabilnosti družbenih pojavov.

Tako naj bi se približevali čim bolj celovitemu zajemanju spoznavnega procesa v prehajanju od posameznega k posebnemu in splošnemu ter nasprotno. V naši razlagi je vsebovana misel, da pri tem ne gre le za ponavljanje istega procesa s časom, ampak da se nenehoma spreminjajo predmet preučevanja pa tudi sestava in organizacija spoznavnega procesa. Glede predmeta raziskovanja (družbeni procesi) upoštevamo količinske procese rasti in tudi strukturne, razvojne spremembe, ki se ne omejujejo le na spreminjanje posameznih pojavov, ampak vključujejo tudi spremembe v povezanosti (odvisnosti) med njimi. Če bi pri spoznavnem procesu ostali (in kolikor se to dejansko dogaja) pri istih spoznavnih okvirih, bi nas torej družbeni razvoj vse bolj potiskal na periferijo, saj bi bil naš instrumentarij vse manj zmožen zajeti dejansko stanje; z njim bi zajemali vedno manj resnice o tem stanju (gl. Bottomore idr., 1982), znanost bi izgubljala svojo pojasnjevalno in prediktivno vlogo. Stvar konkretne analize po posameznih družboslovnih disciplinah je, da ugotovimo, koliko se to tudi že dejansko dogaja. Nasprotno pa lahko na podlagi nakazanih izhodišč razkrivamo tudi zakonitosti, s katerimi presegamo okvire danosti in odpiramo sfero mogočega.

Na tem mestu ne moremo podrobneje razlagati svojega teoretičnega pristopa. Pojasnjevalna paradigma, na katero se opiramo, pa nam vseeno nakazuje možnost razčlenitve (sistemizacije) snovi na naslednje razsežnosti:

1. Razvoj z vidika spoznavnega procesa: povečevanje diskriminacijske in sintetične zmožnosti na podlagi:
 - a) podatkov, informacij;
 - b) pojmov, kategorialnega aparata;
 - c) družboslovnih teorij;
 - d) družboslovnih disciplin.
2. Razvoj z vidika samostojnosti in povezanosti subjektov, akterjev raziskovanja:
 - a) posameznih raziskovalcev;
 - b) delovnih skupin;
 - c) ustanov.
3. Razvoj z vidika samostojnosti in povezanosti znanosti z družbenim okoljem kot
 - a) determinacijskim okvirom spoznavanja;
 - b) predmetom raziskovanja.

V nadaljevanju se bomo osredinili na prve štiri tematske sklope, medtem ko bomo preostale podrobneje obravnavali na drugem mestu.

Podatki, informacije, viri

Zbiranje podatkov in njihovo pojasnjevanje

V tem poglavju bomo obravnavali nekaj izbranih vprašanj v povezavi s podatki, z informacijami oz. viri v kontekstu spoznavnega procesa v okviru družbenih zna-
nosti.

Nekakšno preliminarno vprašanje, ki še vedno ni razjasnjeno, je razlikovanje *znanstvenega* prispevka, ki ga lahko ocenjujemo glede na koncept diskriminacijske in sintetične zmožnosti predloženega spoznavnega instrumentarija (stopnje povezovalja raznovrstnosti) na eni strani ter pomembnosti samih informacij oz. virov na drugi strani.

V številnih primerih se že sama pomembnost pridobljenih podatkov ali odkritih virov izenačuje z znanstvenim rezultatom, čeprav gre le za sredstvo za znanstveno preučevanje. Veliko pozornost virom se namenja npr. v zgodovini; zasluga zgodovinarjev v tem pogledu je, da so uveljavili rigoroznost pri ocenjevanju kakovosti virov (Grafenauer, 1960). V sociologiji in politologiji se kakovosti virov namenja manjšo pozornost; tu najdemo več ohlapnosti. Praksa kaže, da zlasti pri komuniciranju s širšo javnostjo *pomen* samih *podatkov* velikokrat povsem prevlada nad tistim, kar pomeni dejanski prispevek k znanosti. Če upoštevamo, da vsaj nekatere družboslovne discipline *nimajo* utrjene svoje lastne *strokovne javnosti* (brez samostojnosti in povezanosti), je toliko večjega pomena vprašanje, kakšna merila obstajajo v širšem okolju. Žal pa ravno tu razkrivamo znano novinarsko težnjo k *senzacionalizmu*, kar pomeni sicer *izrazito*, vendar za *znanost negativno selektivnost*.¹⁶⁷

V takšnem okolju torej dobiva podporo predvsem tista "družboslovna" (če jo sploh še smemo tako imenovati) dejavnost, ki išče nove in nove *zanimivosti*, podatke o nenavadnih in ekscesnih pojavih itn. Zanja je torej značilno, da lahko pretežno prehaja od enega vprašanja k drugemu, toda ne zato, ker bi dosegla že takšno teoretično poglobljenost in širino, da bi v posameznostih zlahka razkrivala tisto, kar jim je skupnega. Nasprotno, posamezne podatke obravnava povsem *nepovezane* ene od drugih; med eno in drugo obravnavo je popolna diskontinuiteta.

Posledice takšne prakse (usmeritve, miselnosti) so zelo daljnosežne v več pogledih. Ker se nastopa v imenu določene družboslovne discipline, se s tem oblikuje v javnosti popačeno predstavo o tem, kakšna je sploh lahko njena vloga. Predvsem pa to pomeni stagnacijo v ožjem strokovnem smislu. *Zmanjša se zahtevnost* obdelave zbranih podatkov. Če so že sami podatki izenačeni (predstavljeni) z rezultati znanstvenoraziskovalnega dela, gre tu za dodatno "spodbudo", da se nesorazmerno veliko sil in sredstev porablja za samo *zbiranje* podatkov in da je ob tem postavljena na drugo mesto poglobljena ali sploh vsakršna analiza. Iz tega sledi, da v spoznavnem procesu nujno ostajamo *le na površini*, da stvari ne obravnavamo v njihovi medsebojni povezanosti¹⁶⁸ in da zato tudi ne pridemo do tega, da bi razkrivali no-

¹⁶⁷ Posvetovanje o integracijskih in dezintegracijskih procesih v jugoslovanski družbi, ki ga je priredilo Jugoslovansko sociološko združenje, je potrdilo zgornjo oceno. Poleg tega, da je bilo novinarsko poročanje zelo pristransko (vrsta povsem nasprotnih ocen v Jugoslaviji ter še posebej med domačimi in tujimi novinarji), je pokazalo tudi splošno tendenco, da se osredinja na različne nenavadnosti, razburljive informacije in zlasti na konkretne podatke. Gl. o tem tudi kritične ocene, ki so jih zapisali drugi avtorji (Teorija in praksa, št. 1–2, 1984).

¹⁶⁸ Pri tem bi kazalo še podrobneje preučiti medsebojno odvisnost takšne atomizacije na ravni informacij (spoznanj) ter atomizacijo samih raziskovalcev (med seboj in v odnosu do okolja). Hipotetično bi lahko rekli, da gre za pomembno odvisnost v eni in drugi smeri. Vzemimo le naslednje: dokler so vse preokupacije raziskovalca osredinjene le na konkretne podatke o raznih posameznostih, pravzaprav to nima kaj skupnega z drugimi raziskovalci. Njegova partikularna ekskluzivnost v vsebinskem pogledu določa tudi njegovo (ne)povezovanje z drugimi. Obenem pa seveda kdor koli drugi težko najde skupni imenovalac z njegovimi enkratnostmi; te niso bile "prevedene" ali postavljene v skupni jezik teorije. Po drugi strani pa bi lahko rekli, da je ta dejavnost *preveč podrejena ad hoc* intervencijam upravnopolitičnih organov ter premalo povezana in vključena v organiziran

tranjo protislovnost pojavov, zato seveda sploh ne najdemo stika z dialektiko, ki tako postane povsem odvečna, itn.

Temeljni problem v povezavi s podatki za potrebe družboslovnega raziskovanja vidimo v tem, da *niso* (dovolj) obravnavani kot *element organiziranega spoznavnega procesa*. Njihova navzočnost ali primanjkljaj, dostopnost ali nedostopnost so preveč podvrženi najrazličnejšim naključnostim, tj. da gre za podatke, ki jih zbirajo in predstavljajo posebne, za to specializirane službe oz. ustanove (npr. statistika), ali pa tudi za podatke, ki jih zbirajo raziskovalci sami (npr. s pomočjo ankete itn.). Ko gre za statistično delovanje, se je včasih uporabljala tudi oznaka evidenca.

Statistika in družboslovno raziskovanje

Vsebina in kakovost podatkov, ki jih zbira statistična služba, sta pretežno opredeljeni z enotnim sistemom, ki velja za vso Jugoslavijo.¹⁶⁹ Načrt "statističnih raziskovanj" sprejema skupščina SFRJ, le manjši specifični in dopolnilni del pa skupščina SR Slovenije. Pri tem se odpirata dve vprašanji. Po eni strani vprašanje, kako zagotoviti potrebno *standardizacijo* in enotnost, ki omogoča primerljivost podatkov in s tem tudi primerjalne družboslovne raziskave, ne da bi zanemarili dejansko prisotne posebnosti po posameznih teritorialnih enotah, po drugi strani pa vprašanje, kako pojmovati proces *podružbljanja* statistične dejavnosti, da bi pri tem upoštevali tudi vlogo družboslovnega raziskovanja.

Če se na tem mestu omejimo na drugo vprašanje, lahko opozorimo, da se v praksi kaže preozko pojmovanje tega "podružbljanja". Za nekatere je potrdilo podružbljanja že to, da o načrtih statistične dejavnosti odločajo delegati v (zveznih in republiških) skupščinah. Pri tem pa ostaja v ozadju širši družbeni kontekst, znotraj katerega bi morali še posebej upoštevati tudi znanstvenoraziskovalno dejavnost. Niti potrebe niti rezultati družboslovnega raziskovanja niso imeli pomembnejšega

spoznavni proces na vseh družboslovnih področjih. Iz tega pa na obeh področjih izvirajo negativne posledice, ki – kot se zdi – za nikogar niso ravno posebno moteče. Pri tem je sicer treba upoštevati občasna prizadevanja posameznikov ali ustanov, da bi se stanje spremenilo. V Sloveniji prihaja od Zavoda za statistiko več pobud, da bi tudi *uporabniki* v večji meri *sodelovali* pri usmerjanju njihove dejavnosti. V ta namen je bil ustanovljen poseben organ itn. Vse to seveda potem zastavlja vprašanje, koliko so tudi družboslovci pripravljeni in usposobljeni za plodno sodelovanje. Tega sodelovanja pa v bistvu ne bi smeli snovati in razumeti kot nekakšno *priložnostno* (sestankarsko) *dogovarjanje*. Ne gre toliko za odločanje kot za poglobljeno in kontinuirano strokovno in znanstveno delovanje, ki naj bi na podlagi kritične analize nenehoma spremljalo sočasno dejavnost in nova znanstvena spoznanja ter zagotavljalo vzvratni vpliv v eni in drugi smeri. Takšna dejavnost torej ne more biti le stvar dobre volje in aktivizma, ampak jo je treba obravnavati *kot ključni del programa zadevnih ustanov*, ne pa le kot sestavino rednega programa institucionaliziranega delovanja. Žal pa je bila dejanska praksa v preteklem obdobju prav nasprotna. Medtem ko se je statistična dejavnost po eni strani vse bolj rutinizirala, je obenem njihov oddelek za "revizijo in razvoj statističnega sistema" obstajal le še formalno. Svoječasna živahna publicistična dejavnost, ki je vključevala obravnavo različnih strokovnih vprašanj, npr. v "Prikazih in študijah", je vse bolj zamirala (v povezavi s tem Mlinar, 1979). Na splošno je v delovanju na tem področju zaznati naslednje protislovje: po eni strani imamo preveč avtomatizma in konvencionalnosti v smislu podaljševanja enake vsebine in načina delovanja iz preteklosti v sedanost, ne glede na to, kakšni so njeni učinki (kako se spreminja uporabna vrednost njenih rezultatov). V tem smislu je torej preveč stalnosti in inercije. Po drugi strani je preveč sprememb (Tufai, 1982, str. 9), ki so uvedene zaradi različnih naključnih vplivov in brez temeljitejše preučitve. Te pomenijo diskontinuiteto v časovnih serijah podatkov in s tem onemogočajo uporabo pri ustreznem družboslovnem raziskovanju.

¹⁶⁹ Tu je spet primer, ki kaže, da bi bilo ustrezno, če bi se pri razpravljanju o naši temi *a priori* omejili le na okvir SR Slovenije. Stanje, ki ga razkrivamo v Sloveniji, je namreč v precejšnji meri posledica odločitev na zvezni ravni.

vpliva na zbiranje in obdelavo ter objavljane statističnih podatkov. Glede na to je postal še bolj enostransko prevladujoč vpliv državne uprave in inercije iz preteklosti. Prva uveljavlja svoj vpliv preveč arbitrarno, priložnostno in subjektivistično, druga pa pomeni neracionalno in nepreverjeno podaljševanje pretekle prakse, in sicer ne glede na spremenjene razmere. Oboje povečuje ekstenzivnost in s tem posredno znižuje stopnjo uporabljenosti podatkov. "Razvoj" s časom se ocenjuje bolj glede na to, koliko se *razširja* spremljanje družbenih pojavov, kot pa na vse večjo *selektivnost*, ki bi upoštevala njihovo različno informacijsko vrednost in pojasnjevalno moč. Prizadevanje, da bi s *čim manjšo količino podatkov čim več pojasnili*, se še ni uveljavilo niti v družboslovnem raziskovanju niti v okviru statističnega delovanja.

Kolikor se je zastavljalo vprašanje o kakovosti (statističnih) podatkov, je bilo omejeno predvsem na to, da bi zagotovili višjo stopnjo njihove zanesljivosti, točnosti. Tudi to vprašanje ni zanemarljivo, saj nam je (iz lastnih izkušenj) znano, da se v "uradno objavljenih" podatkih (npr. o občinah v SR Sloveniji) pojavljajo napake, ki so precej moteče za raziskovanje razvojnih zakonitosti. V tem smislu bi morali zaostri kontrolno in *povečati zanesljivost* objavljenih podatkov.

Kljub pomembnosti pa se ne bi smeli zaustaviti le pri tem, saj gre predvsem za tehnično in rutinsko vprašanje, katerega rešljivost ne bi smela biti sporna (že v okviru same statistične dejavnosti). Nasprotno pa *selektivnost* pri zbiranju podatkov zahteva intenzivno in kontinuirano povezanost z raziskovalnim delom na področju relevantnih družboslovnih disciplin. V tem pogledu do zdaj niti družboslovci niti statistiki niso ugotavljali, koliko in kako dosežena *spoznanja* vsake *opravljene raziskave* (lahko) *vplivajo* na nadaljnje zbiranje podatkov; katere podate bi lahko opustili, ker nimajo pomembne pojasnjevalne vloge, katere pa bi kazalo šele uvesti v redna ali občasna "opazovanja".¹⁷⁰ Raziskovalce bi lahko spodbudili ali celo zavezali, da bi v svojih raziskovalnih poročilih povzeli svoja spoznanja s treh vidikov – glede nato:

- a) koliko so dobljena spoznanja v teoretično-metodološkem smislu prispevek k določeni družboslovni disciplini ali družboslovju v celoti;
- b) v čem prispevajo k odpravljanju problemov v družbeni praksi,
- c) koliko in kako imajo dobljena spoznanja določene *implikacije* tudi za *nadaljnje zbiranje, shranjevanje in posredovanje* podatkov in drugih informacijskih virov, ki so potrebni za pojasnjevanje in usmerjanje družbenih procesov.

Do zdaj so bili vsi ti trije vidiki obravnavani precej nediferencirano; prva dva sta bila sicer upoštevana ob izhodiščih za raziskavo bolj v smislu "obetavnosti" in pomembnosti raziskave, tretji – ki ga tu predvsem poudarjamo – pa je ostajal zanemarjen. To zanemarjanje vprašanj, ki zadevajo informacijske vire, pa je – med drugim – posledica in izraz pogoste *diskontinuitete* in *spreminjanja* predmeta raziskovanja, kar občutijo kot problem zlasti tisti raziskovalci, ki so v večji meri odvisni od "naročil" uporabnikov iz prakse ("svobodne menjave dela"). Če se ukvarjajo z določeno tematiko le krajši čas, tudi nimajo posebnega interesa, da bi sistematično razvijali informacijsko infrastrukturo za njeno nadaljnje preučevanje. To seveda velja v odnosu do statistične dejavnosti in v odnosu do drugih informacijskih virov (npr. do dejavnosti INDOK idr.).

¹⁷⁰ Eden izmed ekonomistov ugotavlja: "Za raziskovanje često potrebujemo bolj podrobne podatke, kot jih statistika zbira; te pa dobivamo s časovno zakasnitvijo in z visokimi stroški."

Drugi razlog za to, da tudi družboslovci sami ne kažejo večjega zanimanja za ta vprašanja, je – kot bomo še videli – v tem, da tudi svojo *kategorialno aparaturo* jemljejo precej statično, kot *nekakšno danost*. To pa pomeni, da nimamo sistematičnih prizadevanj, da bi v povezavi s statistiko in z drugimi razvijali posamezne pojme in operacionalno definirali njihovo vsebino, tako da bi postali vodilo za selektivno zbiranje informacijsko najpomembnejših podatkov (tako kot je v mednarodnem merilu dolgotrajno sodelovanje ekonomistov in statistikov pripeljalo do sistematičnega spremljanja družbenega produkta).

Tretji razlog, zaradi katerega družboslovci do zdaj niso pokazali potrebne odzivnosti niti tedaj, kadar so bili pozvani, da sodelujejo v programiranju nadaljnega zbiranja podatkov, pa zadeva sam *način* tega *sodelovanja*. Ob pripravi statističnih popisov prebivalstva se statistika obrača na širši krog potencialnih "uporabnikov", med njimi tudi na znanstvene zavode, ki naj bi dali svoje ocene in predloge. Odzivnost pa je bila do zdaj sorazmerno majhna.

Med razlogi, ki so bili ob tem izrecno poudarjeni, pa je *zahtevnost* (vsebinska, metodološka, časovna, materialna) takšne naloge, ki navadno presega in izstopa iz ožjega okvira priprave raziskovalnih poročil za konkretne raziskave, ki so financirane in za katere so nosilci zadolženi.¹⁷¹ To nas opozarja – kot smo že omenili –, da *ni realno pričakovati*, da bomo že s takšnimi *občasnimi konzultacijami* ustvarili potrebno povezanost in usklajevanje med zbiranjem (statističnih) podatkov in družboslovnim raziskovanjem. Urejanje teh vprašanj bi moralo postati redna in trajna dejavnost, ki bi jo lahko dopolnjevale občasne celovitejše analize ter ocene razvojnih smernic.

Končno pa gre tudi za dejstvo, da nekatere družboslovne discipline sploh ne računajo s tem, da bi se lahko (v pomembnejši meri) opirale na določene – npr. statistične – vire informacij. Kakovost in (ne)razpoložljivost podatkov s svoje stani vplivata tudi na način oziroma metodologijo raziskovanja. V skandinavskih deželah imajo kontinuirane, dolgoročne časovne serije podatkov (še iz devetnajstega stoletja), kar neposredno vpliva tudi na oblikovanje t.i. kvantitativnih zgodovinskih raziskav ("kvantitativne zgodovine"), ki razkrivajo dolgoročne smernice rasti in razvoja po posameznih področjih dejavnosti. Primanjkljaj takšnih časovnih serij podatkov otežuje razkrivanje objektivno obstoječih pravilnosti (zakovitosti) v teku časa in zadržuje spoznavni proces, tako da dobiva večji obseg opisovanje nepriemerljivih posameznosti in enkratnosti. Nepovezanost dejavnosti, ki so namenjene zbiranju (shranjevanju, posredovanju) podatkov z organiziranim spoznavnim procesom v okviru družbenih znanosti, potem s svoje strani "prispeva" k temu, da je tudi dejansko uporabljen le manjši delež zbranih podatkov.

¹⁷¹ Pri tem namreč razkrivamo protislovne zahteve (pričakovanja): po eni strani gre za precej zahtevno dodatno delo, po drugi strani pa znanstveni delavci pričakujejo, da jih bodo ravno te pomožne službe razbremenile in olajšale njihovo glavno delo. Raziskovalci torej v tem (izpopolnjevanju informacijskih virov) ne vidijo svojega glavnega cilja, obenem pa dejavnost teh služb kaže tendence k vsebinskemu poenostavljanju in rutinizaciji. Med pripombami vprašancev pa izstopajo take, kot so npr. naslednje: "Za uspeh je potreben velik napor (problemi usklajevanja, dogovarjanja, predvsem pa sredstev), ki ga človek ob svojem osnovnem delu težko zmore."; "Težko se je naknadno vključiti v že izgrajeni aparat statističnih raziskav."; "Statistična služba je zelo rigidna in večina ekonomistov, ki niso v državnih družbah, premalo vpliva na njo ter se izčrpa v banalnih problemih popravljanja in prirejanja podatkov."

Vpliv na informacijske službe in dostopnost virov

Izbranim družboslovcem smo v povezavi s tem zastavili tudi naslednje vprašanje: "Kakšen vpliv imate na delovanje in vsebino informacijske službe (dokumentalistično, statistično službo ...), ki jih potrebujete pri svojem raziskovalnem delu?"

		Na dokumentalistično	Na statistično
1.	vplivam	31,9	12,1
2.	poskušam vplivati, vendar brez večjega uspeha	35,2	29,6
3.	ne poskušam vplivati, ker sem s stanjem zadovoljen	5,5	16,5
4.	ne poskušam vplivati, ker ne bi mogel nič spremeniti	20,9	23,1
5.	ne potrebujem informacij	3,3	13,2
	0	3,3	5,5
N = 91		100 %	100 %

Le 12 % vprašancev je odgovorilo, da imajo določen vpliv na delovanje statistične službe, medtem ko jih ima nekaj večji delež, tj. 32 %, vpliv na delovanje dokumentalistične službe; več kot polovica vprašancev pa v obeh primerih odgovarja, da nima (dovolj) vpliva, čeprav sicer poizkušajo vplivati, ali pa zato, ker niti ne poizkušajo, češ da tako ali tako ne bi mogli nič spremeniti. Statistična dejavnost je torej manj povezana z družboslovnim delovanjem, dokumentalistična dejavnost pa je neposredneje povezana ali pa je vključena kot sestavni del raziskovalnih ustanov.

Po posameznih disciplinah pa je tudi stanje dokumentalistične dejavnosti zelo različno, kar kaže na dozdašnji vpliv objektivnih in subjektivnih dejavnikov. Skupna pa sta jim *zaostajanje* pri uvajanju najmodernejših *informacijske tehnologije* ter njihova nepovezanost v Sloveniji, Jugoslaviji ter v mednarodnem merilu.¹⁷² Politolog npr. ugotavlja: "Ni jugoslovanskega sistema pretoka informacij. Republiški sistemi niso medsebojno povezani; povezave so pretežno naključne."

"V načelu so sicer – kot ugotavlja več sociologov – rezultati dostopni, dejansko pa jih je težko dobiti, ker so neurejeni. Da do njih prideš, je treba vložiti precej več energije kot drugod v svetu." Drugi vprašanec z istega disciplinarnega področja ugotavlja, da sta dostopnost in "ponovna obdelava že zbranih podatkov težka, izjemno zamudna in draga, terjata preveč časa in sredstev." Iz tega sledi pomembna "logična posledica", torej to, da zato toliko večji delež že razpoložljivih podatkov in drugih relevantnih virov ostane neuporabljen in da se zato toliko pogosteje delo spet "začenja od začetka". "Nekateri rezultati ostanejo samo na ravni raziskovalnega poročila, ki ne pride v širšo javnost." "Dostopno je tisto, kar je objavljeno, za večino stvari pa ne veš, da obstajajo." Pri tem pa ne gre le za tehnično vprašanje (ne)dostopnosti. Nekateri naročniki, zlasti na ekonomskem področju, ne dovolijo, da bi pridobljena spoznanja oziroma rezultate predstavili tudi drugim potencialnim uporabnikom. Včasih pa omejevanje dostopnosti (npr. le "interne" objave) izraža tudi strah pred konkurenco in varovanje slabe kakovosti znotraj samega družboslovja. Na splošno je dokumentacija o opravljenih raziskavah pomanjkljiva;

¹⁷² Vsaj za nekatere discipline velja predvsem zahteva, da je treba hitreje ustvarjati prostorske, kadrovske in finančne možnosti za potrebe dokumentalistične dejavnosti. Eden izmed vprašanih filozofov pravi: "Dokumentalistične službe v Jugoslaviji še nimamo povezane; stanje v teh službah še ni toliko urejeno, da bi si z njimi lahko pomagali. Glavni problem je neenotnost, nepoenotenost. Za zdaj se ukvarjajo še z organizacijskimi vprašanji."

knjižnica in raziskovalni inštituti premalo skrbijo za dostopnost tovrstnega gradiva.¹⁷³

Glede na takšno stanje posamezni raziskovalci preprosto ne računajo več z institucionalnim urejanjem teh vprašanj, tako da se preusmerijo in se zaneajo le še na medosebne stike (informiranje, izmenjavo besedil itn.).

V anketi smo zastavili tole vprašanje: "Kako ocenjujete dostopnost (glede na urejenost, čas in stroške) informacij o rezultatih znanstvenoraziskovalnega dela na svojem področju?" Odgovore lahko predstavimo vsaj kot eno izmed številnih informacij, ki se dopolnjujejo v kritični oceni zdajšnjega stanja:

1.	večina informacij je lahko dostopna	19,2
2.	nekateri rezultati so dostopni, nekateri niso	51,5
3.	večina rezultatov je težko dostopna	25,3
4.	b. o.	4,0
	N = 99	100,0 %

Takšno okvirno oceno bi s podrobnejšo analizo za posamezna disciplinarna področja, ki po težavnosti teh vprašanj odstopajo od drugih, nedvomno še zaostri, za druge pa so ta vprašanja že ugodneje urejena.

Pojmovna organiziranost spoznavnega procesa

Prevzemanje in/ali graditev znanstvenih pojmov

V prehajanju od naključnega (nepovezanega, atomiziranega) k organiziranemu spoznavanju in pojasnjevanju družbenih pojavov imajo pomembno vlogo znanstveni pojmi. V logiki se s pojmom označuje misel o bistvu tistega, o čemer mislimo, pa naj gre za nekaj, kar (že in še) obstaja ali (še) ne (več). Torej ne gre za apriorne kategorije mišljenja, ampak za zgodovinske kategorije, ki se spreminjajo zaradi samega spoznavnega procesa in zaradi spreminjanja njegovega predmeta. Izgrajevanje pojmovne mreže (formiranje in ekspliciranje pojmov) posamezne znanstvene discipline tako predstavlja proces, ki nam kaže na stopnjo in dinamiko njenega razvoja. Obenem pa s tem izpostavljamo eno izmed meril, na podlagi katerih lahko načrtno usmerjamo nadaljnji razvoj znanosti.

Pomembnost teh vprašanj načelno ni sporna, dejanska raziskovalna praksa pa nam razkriva nekatera protislovja in obenem velike razlike med posameznimi družboslovnimi disciplinami. Stopnja *pojmovne izgrajenosti*¹⁷⁴ teh disciplin variira glede na:

- število njihovih pojmov in razčlenjenost njihovega kategorialnega aparata;
- stopnjo opredeljenosti in stopnjo (ne)soglasja v sprejemanju določene vsebine (pomena) teh pojmov;
- stopnjo njihove medsebojne povezanosti in (ne)usklajenosti idr.

Demografija npr. uporablja razmeroma majhno število pojmov, ki so večinoma natančno opredeljeni in splošno sprejeti; sociologija pa uporablja veliko večje število

¹⁷³ Geograf ugotavlja še naslednje: "Veliko raziskovalnih podatkov ne pride v širšo javnost; večina stvari obleži v predalih. Isto velja za doktorske disertacije in magistrske naloge. Niti v jugoslovanskem niti v slovenskem merilu ni pregleda. Lahko bi hitro objavili vse naslove doktoratov in magistrskih nalog."

¹⁷⁴ Pri tem ne mislimo na nekakšno končno stanje, ampak le na doseženo stopnjo v razvojnem procesu, ki ni nikoli končan.

pojmov različne stopnje splošnosti, ki pa niso niti tako določno opredeljeni niti ni splošnega soglasja glede njihovega pomena in rabe. V civilnem pravu imamo ustaljene in zelo natančno opredeljene kategorije (Finžgar, 1972). Etnologija in socialna (politična) antropologija posvečata veliko pozornost ožjemu številu pojmov (kot sta npr.: kultura, način življenja) splošnejšega značaja, pri katerih je notranja strukturiranost vsebine in razločljivost (diskriminacijska moč) le okvirno nakazana.

Stopnja naključnosti v spoznavnem procesu je zelo različna glede na to, v kolikšni meri je določeno predmetno področje vključeno oziroma zajeto v – bolj ali manj – razvejano in opredeljeno pojmovno mrežo, ki usmerja selektivno zbiranje in obdelavo relevantnih informacij.¹⁷⁵ *Pojmovna (ne)strukturiranost in (ne)koherentnost* pogojujeta stopnjo kumulativnosti spoznanj v teku časa in s tem dinamiko razvoja znanstvene discipline. Tu je že v znatni meri določeno, koliko nove raziskave nadgrajujejo prejšnje, že opravljene, koliko pa prihaja do brezplodnega ponavljanja. Stopnja pojmovne razčlenjenosti in povezanosti določa *absorpcijsko zmožnost* posamezne discipline v odnosu do celotne raznovrstnosti, ki se pojavlja na njenem predmetnem področju. Čim nižja je ta stopnja, tem bolj se raziskovalno delovanje omejuje in izčrpava v (neselektivnem) opisovanju različnih posameznosti in enkratnosti, ki se kot take ne vključujejo v skupni fond znanja.

Pojmovna zgradba družboslovnih disciplin je seveda nepopolna zlasti takrat, ko gre za nova področja, ki še niso – v polni meri – oblikovala svoje lastne identitete. Zato je v takih primerih toliko bolj prisotno opisovanje posameznosti, poseganje v preteklost in iskanje vzorov drugod (posnemanje). Hkrati pa tudi nekatere discipline, ki imajo že dolgo tradicijo, vendarle niso dosegle višje stopnje svoje pojmovne in teoretične izgrajenosti. V takšnih primerih se je način delovanja v preteklosti utrdil kot stalnica ter vzorec in merilo za današnje delovanje. To pa pomeni, da je prevladala inercija nad (samo)kritično zavestjo, tako da se je *rutinizirala* raziskovalna *praksa zgodnejšega obdobja*, ki je zanemarjala pojmovno analizo ter se osredinjala na zbiranje podatkov in opisovanje dejstev.

Če sodimo po številu objavljenih besedil na to temo, bi lahko sklenili, da se na splošno tej tematiki v našem družboslovju posveča zelo majhna pozornost. Prisotna je sicer v delih logikov in metodologov (Vojin Milić, 1976; Dragoljub Mičunović, 1971; Mihajlo Marković, 1981; Bogdan Šešić, 1974; Niko Toš, 1975 idr.), ki večinoma podajajo pregled temeljnih spoznanj. Na drugi strani pa imamo raziskovalce, ki se pretežno in prvenstveno ukvarjajo s svojim ožjim predmetnim področjem. To pa pomeni, da se ohranja nekakšna delitev dela (sektorska razcepljenost), zaradi katere *ne pride do sinteze splošnih metodoloških spoznanj in specifičnih vsebinskih razsežnosti posameznih predmetnih (disciplinarnih) področij*. Ob nepovezanosti teoretičnometodološke in konkretne vsebinske sfere ostajata vsaka zase navidezno brezproblemsko samozadostni, dejansko pa stagnirata.

Odzivnost družboslovnih disciplin na aktualne probleme okolja lahko pripele tudi do tega, da "problemski pristop" in problemska obravnava včasih povsem prevladata in onemogočita, da bi te probleme *prevedli* v pojmovno-teoretične okvire znanosti. To pa pomeni, da se znanost (disciplina, raziskovalec) odpove svoji

¹⁷⁵ Analogno pa gre na ravni teorije za vprašanje, koliko posamezni pojmi le koeksistirajo eden ob drugem, ali pa so povezani v širše, notranje koherentne spoznavne strukture.

lastni identiteti (samostojnosti), kar onemogoča njen nadaljnji razvoj.¹⁷⁶ Problem se upošteva v njegovi konkretni pojavnosti, ne da bi to uspeli izraziti v obstoječih znanstvenih pojmi ali pa izoblikovati nove. To pomeni, da takšno preučevanje problemov (včasih) ostaja zunaj organiziranega spoznavnega procesa.

Sorazmerno majhna pozornost, ki jo naši družboslovci posvečajo pojmovnemu izgrajevanju posameznih disciplin,¹⁷⁷ je še posebej problematična, zato ker velikokrat pojme sprejemajo kot nekakšno apriorno danost. To se kaže v odnosu do pojmov, ki izhajajo iz treh značilnih virov:

- a) do pojmov, ki so nastali in bili sprejeti kot lastni prispevek posamezne discipline;
- b) posebej do marksističnega kategorialnega aparata;
- c) do pojmov, ki jih je uvedla družbenopolitična praksa v Jugoslaviji.

V vseh treh primerih pogrešamo aktivnejši odnos našega družboslovja do prevzetega pojmovnega sklada, in sicer v dveh pogledih: po eni strani z vidika kritične pojmovno-teoretične analize, po drugi strani pa z vidika empiričnega preverjanja vsebine, notranje koherentnosti in drugih vprašanj, ki zadevajo pojmovno organizacijo spoznavnega procesa. Ob tem pa je še zlasti odprto vprašanje, koliko se naše družboslovno delovanje zadovoljuje s tem, da prevzema (morebiti dopolnjuje) že zatečeno, koliko pa – seveda ob upoštevanju doseženega – tudi samo prodorno ustvarja nove znanstvene pojme oziroma kategorije.

Pojmi v teoretskem in družbenem kontekstu

Glede na vse tri nakazane vire pogrešamo redno in sistematično konfrontacijo z dejanskimi družbenimi razmerami pri nas. Pojmi, ki so se oblikovali znotraj posameznih disciplin v mednarodnem merilu (pri tem ne vključujemo tistih, ki predstavljajo prispevek marksizma), lahko glede na svojo časovno, prostorsko in idejno provenienco močno odstopajo od dejanskih družbenih razmer in razvojnih usmeritev pri nas.¹⁷⁸ Zlasti odstopajo od razvojne usmeritve subjektivnih sil in njene mobilizacijske vloge z vidika nadaljnega socialističnega razvoja. Njihovo vlogo in pomen se jemlje preveč zunaj časa in prostora, in sicer takrat, ko se jih samodejno prevzema, pa tudi takrat, ko se jih *a priori* kritično zavrača že zato, ker niso nastali znotraj marksizma.

Pri tem gre sicer za to, da ni (ali je premalo) upoštevana raziskovalna dialektična metoda, ki opozarja, da delov (v našem primeru – posameznih pojmov) ni mogoče razumeti samih zase zunaj celote, kot tudi celote ni mogoče razumeti brez delov, ki jo tvorijo. Takšna razlaga, ki je značilna za Hegla in Marxa, pojasnjuje, zakaj je v

¹⁷⁶ Anton Trstenjak podaja v svojem delu "Psihologija ustvarjalnosti", 1981, bogato analizo te problematike. Tako ugotavlja, da "so že od nekdaj vsaki znanosti očitali, da ni aktualna, da ne ustreza praktičnim potrebam, da naj bi bila predvsem tudi 'uporabna', ne pa samo teoretična ali 'temeljna'. In vendar se izkažejo taki očitki za kritične in take zahteve za naivne, res preproste in neznansvene. Če bi znanstveniki tem zahtevam ugodili in se uklonili navodilom, ki jih pogosto dajejo razni vodilni državni organi, bi bil svet še danes zelo blizu kamene dobe ..." (str. 325).

¹⁷⁷ Po nekaterih ocenah je sicer intenzivno ukvarjanje s temeljnimi kategorijami discipline in z vlogo discipline v celoti znak njenega začetništva.

¹⁷⁸ Vzemimo npr. pojem "skupnost". Večina sociološke literature na Zahodu (npr. Poplin, 1972) ne razločuje med tradicionalno skupnostjo, v kateri je bila celota tem bolj trdna, čim manj izražena je bila individualnost (različnost) posameznikov na eni strani, in skupnostjo, ki jo prinaša (socialistični) razvoj, v kateri je maksimalno uveljavljanje osebnosti vsakega posameznika podlaga za utrjevanje skupnosti kot celote.

njunih delih prisotna stalna *oscilacija med vseobsegajočim pogledom in analizo detajlov*. Podobna dejstva imajo v različnih kontekstih celo povsem nasproten pomen (Goldman, 1962, str. 22–23).

Glede na povedano, je seveda treba ocenjevati posamezne pojme v širšem spoznavno-teoretičnem kontekstu in tudi v kontekstu objektivne družbene stvarnosti, v katerem so nastali in se uporabljajo. Termina *integracija* ne moremo izločiti ali samodejno šteti kot znak funkcionalizma že zaradi tega, ker so ga uporabljali nekateri funkcionalistični teoretiki na Zahodu. V jugoslovanskem kontekstu, kjer so – ob procesih deetatzacije (namesto *divide et impera*) zelo značilno stopili v ospredje procesi povezovanja občanov kot samoupravljalcev ter njihovega združevanja v ožje in širše družbene skupnosti, je praksa sama navajala k rabi pojma “integracija”¹⁷⁹ in k preučevanju integracijskih (v zadnjem obdobju pa še bolj dezintegracijskih) procesov. V našem družbenem kontekstu je namreč pojem integracija dobil druge poudarke in pomen. Celo v tem pogledu pa bi bila groba poenostavitev, če bi trdili, da je šlo v prejšnjih obravnavah zmeraj le za tisto razumevanje integracije, ki je bilo usmerjeno na prilagajanje posameznika na obstoječe (Toš, 1983).

Vsakršen apriorizem pomeni odstopanje od dialektičnega razumevanja negacije (kontinuitete in diskontinuitete), ki ima za posledico predvsem naše lastno osiromašenje in zastoj. Ta apriorizem pa je prisoten, ko se ob povezovanju z drugimi (prevzemanju od njih) pozablja na lastno identiteto, pa tudi ko se zaradi poudarjanja lastnih posebnosti nediferencirano zavrača že akumulirano znanje drugod.

To kaže v večji meri upoštevati, ko gre za odnos do tiste marksistične literature, ki je prvenstveno nastala v konfrontaciji z družbenim kontekstom v nekaterih današnjih (1984) kapitalističnih državah. Ta konfrontacija postavlja v ospredje drugačna vsebinska in metodološka vprašanja, kot so prisotna v družbi, v kateri so bile že uresničene pomembne revolucionarne spremembe globalno-družbenega značaja, in je zdaj usmerjena k vprašanju socialistične humanizacije ter vsestranskega razvoja osebnosti v samoupravnem socialističnem razvoju. Če vendarle gre za posnemanje, ki teh razlik ne upošteva, ima to nujno za posledico, da se tudi družboslovne obravnave odmikajo od dejanskih razmer pri nas in izgubljajo svojo potencialno mobilizacijsko in usmerjevalno vlogo ali pa odvrčajo pozornost od realno prisotnih problemov delavskega razreda in socialističnega razvoja pri nas.

Marksistični kategorialni aparat

Tudi ko gre za marksistični kategorialni aparat (o tem tudi Debenjak, 1976) na splošno ter za njegovo uporabo v empiričnem družboslovnem raziskovanju (še bolj pa v sami družbeni praksi), ima naše družboslovje preveč pasivno vlogo. To se kaže npr. v težnji, da se abstraktno-globalistično pa tudi aprioristično in spekulativno obravnava družbena vprašanja tudi takrat, ko bi bilo treba podati izhodišča za (načrtno) delovanje subjektivnih sil in uvajanje potrebnih sprememb v povsem konkretnih razmerah (Mlinar, 1983). V tem smislu preseneča (ali pa tudi ne), da imamo zelo razširjeno “filozofiranje” o delavskem razredu in razredni borbi na splošno pa tudi o birokraciji in birokratizaciji na splošno, obenem pa skoraj

¹⁷⁹ Za določen čas je bilo celo značilno, da je družbenopolitična praksa vsakodnevno uporabljala ta pojem (zlasti v povezavi z obravnavo procesov “združevanja dela in sredstev”), medtem ko so se ga družboslovci izogibali, dokler ni bil sprejet kot “samoupravna integracija”.

nobenih empiričnih raziskav, v katerih bi operacionalizirali splošna spoznanja marksizma o zgodovinskih interesih delavskega razreda in jih ustvarjalno uporabili v družboslovnem raziskovanju konkretnega okolja.

Pri tem ostaja odprto vprašanje, v kolikšni meri je tak odmik od stvarnosti izraz in posledica nerešenih nalog v samem spoznavnem procesu, zlasti v povezavi z *operacionalizacijo splošnih marksističnih pojmov*, koliko pa gre za prevlado določenih *interesov*, ki jih ustreza, da se ta vprašanja obravnava le na splošni ravni in se obenem zoperstavljajo vsakršni konkretizaciji, ki bi razkrila dejansko distribucijo (koncentracijo) družbene moči v njihovem lastnem okolju. Če bi se vrnil k L. Goldmanu, bi torej ugotovili, da žal ne gre za "stalno oscilacijo med vseobsegajočim pogledom in analizo podrobnosti, ki je značilna za Hegla in Marxa", ampak vseobsegajoče kategorije (p)ostajajo sfera sama zase in se že s tem kompromitirajo kot neživljenjske, kar se je pred časom v ekstremni obliki pokazalo v šablonah in shematizmu diamata. Že V. I. Lenin je poudarjal, da vsaka *abstraktna resnica* postane *fraza*, če se jo uporabi za vsak konkretni položaj. Marxova dialektika zahteva konkretno analizo vsakega posebnega zgodovinskega položaja. Marksist mora upoštevati živo življenje in točna dejstva stvarnosti, a ne da se še nadalje povezuje z včerajšnjo teorijo (Lenin, 1973, zv. 23, str. 132–133, zv. 24, str. 32, in zv. 28 str. 180).

Če ostajamo le na ravni splošnega pojma kot – bolj ali manj apriorne – abstrakcije, s tem še nismo presegli velike stopnje naključnosti, ki naj bi jo obvladali v organiziranem spoznavnem procesu. Na to nas je opozoril že K. Marx v "Uvodu h kritiki politične ekonomije", v katerem je prikazal *dialektiko graditve pojma* na primeru pojma "prebivalstvo". Če bi začeli s prebivalstvom kot z abstrakcijo (ki pušča ob strani razrede, iz katerih je sestavljeno, in nadalje tudi elemente, ki tvorijo razrede, itn.), bi bila to le kaotična predstava celote; šele po opravljeni analizi pride mo do prebivalstva, ki ni več *kaotična predstava celote*, ampak je bogata totaliteta izsledkov. Gre torej za ustvarjanje celote, ki ni dana že vnaprej, ampak je genetična kategorija razvojno-dinamičnega značaja. Celota je – že po Heglu – rezultat dialektike povezovanja splošnega in posameznega (gl. tudi Kosik, 1967; Mičunović, 1971; Brdar, 1981). Tudi kadar je prišlo do poizkusov, da bi empirično raziskovali zelo globalistično konceptualizirane teme, seveda to ni moglo voditi do uspešnega zaključka. Kot primer lahko navedemo zelo pretenciozno zasnovan jugoslovanski raziskovalni projekt o zakonitostih razvoja jugoslovanske socialistične družbe v začetku sedemdesetih let 20. stoletja.

Prevzemanje pojmov iz politične prakse

Kot tretji vir, iz katerega družboslovne discipline prevzemajo pojme, ki usmerjajo raziskovalno dejavnost na njihovem področju, lahko izpostavimo družbenopolitično prakso (Mlinar, 1980).

Pravna, ekonomska in politična znanost, sociologija, komunikologija, pedagogika in druge discipline vključujejo številne pojme, ki jih je oblikovala – zlasti v Jugoslaviji v tem pogledu izjemno inventivna in inovativna – družbenopolitična praksa. Vzemimo nekatere primere, kot so: združeno delo, organizacije združenega dela, svobodna menjava dela, dohodkovni odnosi, delovna skupnost, samoupravna interesna skupnost itn. V povezavi s tem nastajajo številni problemi. Eden izmed njih je ta, da politična praksa s pomočjo pravnih norm in sicer zelo hitro spreminja

svojo terminologijo in pomen istih terminov. Tako je pojem "delovna skupnost" po ustavi iz leta 1983 vključeval vse delavce posamezne delovne organizacije; z ustavnimi amandmaji iz leta 1971 in z ustavo leta 1974 pa "delovna skupnost" dobi povsem drugačen in bolj specifičen pomen.¹⁸⁰ Opredelili so jo kot organizacijsko enoto, za katero so prej uporabljali oznake uprava, direkcija, strokovne službe itn.

Ob teh številnih pojmovnih in terminoloških spremembah je – brez posebne, poglobljene analize – za zdaj še težko skleniti, koliko je šlo pri tem:

- a) za spodbujanje in *usmerjanje dejanskih* družbenih sprememb v želeni smeri;
- b) za *verbalne spremembe*, ki so vnašale precej motenj v komuniciranje (torej povzročale celo manjšo povezanost in povečevale dezorientacijo, torej zmanjševale samostojnost samoupravnih subjektov).

Vzporedno s tem je tudi odprto vprašanje, koliko so se družboslovne discipline tako obogatile in povečale selektivnost ter organiziranost spoznavnega procesa, da so svoja raziskovanja bolj osredinile na procese in spremenljivke, ki imajo največjo pojasnjevalno moč (determinacijsko vlogo).

* * *

Glede na vse tri obravnavane vire oziroma izhodišča pojmovnega izgrajevanja družboslovnih disciplin (lastna tradicija discipline, posebej še marksistični prispevek in nove tvorbe družbenopolitične prakse) torej *pogrešamo bolj ustvarjalno in kritično vlogo* družboslovnega raziskovanja. Še zlasti ostajajo neizkoriščene nove tehnične možnosti uporabe kompleksnejših analitičnih postopkov (kot npr. različnih postopkov multivariantne analize), s pomočjo katerih bi lahko obvladovali veliko količino podatkov ter razkrivali njihovo informacijsko in pojasnjevalno (ne) pomembnost.

Teoretski razvoj (v) družbenih znanosti(h)

Preseganje naključnosti spoznanega procesa

Čim daljše je časovno obdobje družboslovnega delovanja po posameznih disciplinarnih področjih, tem bolj se izpostavljata potreba in možnost, da "zbirateljski empirizem" presežemo z zavestnim in organiziranim razvojem znanstvene teorije. Namesto preprostega opisovanja in morebitne klasifikacije stopa v ospredje eksplikacija znanstvenih zakonov različne stopnje splošnosti ter njihovo povezovanje v enoten teoretski sistem.¹⁸¹

¹⁸⁰ Tudi pojmi "stanovanjska skupnost", "krajevna skupnost", "skupnost stanovalcev" itn. so neposredno vezani na določene normativne spremembe. Medtem ko smo najprej imeli vzporedno "stanovanjske skupnosti" v mestih in "krajevne skupnosti" na podeželju (kjer so zares lahko vključevale enega ali več krajev), je bila pozneje tudi za mestne enote uvedena ista oznaka – krajevna skupnosti.

¹⁸¹ Vendar pa se tem vprašanjem na splošno posveča še sorazmerno zelo malo pozornosti. Djuro Šušnjič začenja besedilo svoje knjige "Pojam zakona u sociologiji" (str. 5) z naslednjo oceno: "V bogatem svetu sociološke literature najdemo na stotine 'osnov' znanosti o družbi, toda temeljni problem sociologije ostaja v njih neobravnavan ali pa se ga komaj sploh zadevajo. Prava redkost je to, da bi naleteli na tematsko in sistematsko analizo temeljnega pojma vsake znanosti – zakona ... Ljudje zaobidejo tisto, kar je težko, in iščejo pot manjšega odpora. S tem ko se ukvarjajo s 'projekti' od danes do jutri ..., raziskovalci preprosto nimajo časa, da bi mislili s svojimi glavami, da bi razvijali svojo misel na izviren način, da bi gojili intuicijo. Namesto da bi mislili, se ti raziskovalci rajši ukvarjajo z zbiranjem podatkov, intervjuvanjem, z izdelavo vprašalnikov ..., z izračunavanjem in s preračunavanjem raznih odstotkov in koeficientov itn. Seveda je tudi ta protiteoretska pozicija

Teoretski razvoj družboslovnih disciplin lahko – skladno z našo že nakazano splošno paradigmo – presojamo glede na to, koliko presegajo naključnost spoznavnega procesa:

- a) po eni strani s povezovanjem spoznanj in posploševanjem rezultatov družboslovnih raziskovanj v abstraktnejše in koherentne teoretske celote, ki vključujejo tisto, kar je skupno in bistveno vse večji mnogovrstnosti konkretnega;
- b) po drugi strani pa se teoretski razvoj kaže v prehajanju od ohlapno nakazanih nepreverljivih ter nestrukturiranih spekulativnih teoretičnih konstrukcij k njihovi vse določnejši vsebinski eksplikaciji in vedno bolj natančnemu preverjanju na podlagi empiričnih dejstev.¹⁸²

Ob tem bi lahko zapisali, da imamo (z nekoliko različnimi poudarki po disciplinah v prvem ali drugem smislu):

- preveč “teoretiziranja” v smislu difuznega in nediscipliniranega splošnega razpravljanja, ki ostaja v zaprtem krogu in ob svoji samozadostnosti niti ne išče (ali ne najde) stika z empiričnimi dejstvi;
- preveč podatkov in empiričnih spoznanj, ki ostajajo sama zase, atomizirana, ne da bi se kakor koli navezovala na splošnejše teoretske razlage; niti jih ne potrjujejo niti ne zavračajo.¹⁸³

Zaostajanje v teoretskem razvoju se kaže, ko v spoznavnem procesu nismo zmožni slediti protislovnega družbenorazvojnega procesa (enotnosti nasprotij) individualizacije in socializacije. To pomeni, da zadržujemo predstavo o homogeni celoti (povprečja), tudi ko je znotraj nje že prišlo do različnih in sorazmerno samostojnih delov (subjektov), ali pa obravnavamo ožje družbene enote, kot da niso povezane in odvisne od (vse) širše družbe.¹⁸⁴

Zastaviti si je treba vprašanje, ali imamo v našem družboslovju “teorije” (“teoretična dela”, “teoretične prispevke” itn.), ki na podlagi strožje znanstvene presoje ne izpolnjujejo pogojev, da bi jih smeli označevati kot take. Obenem pa naj bi nas usmerjalo tudi vprašanje, ali imamo pomembna teoretična spoznanja posameznih avtorjev (in disciplin), ki se neopazno izgubljajo v množini manj vrednega gradiva (literature) ter ostajajo brez odziva, neizkoriščena in se ne vključujejo v proces (organizirane) kumulacije znanstvenih spoznanj.

prav tako določena vrsta teorije.” Vendar pa bi ob tem kazalo pristaviti, da vsega tega “zbiratelj-skega empirizma” (kot ga označuje Vojin Milić) spet ne moremo ocenjevati negatorsko, kot da ni potrebno zbiranje podatkov in kot da bi bila intuicija že sama po sebi pomembnejša. Gre za to, da presežemo enostranskost – empirizma in prazne špekulacije (več o tem v: Mlinar, 1977).

¹⁸² V eni in drugi smeri se torej zastavljajo številna vprašanja, kot so npr., kakšno je v teh pogledih dejansko stanje po posameznih družboslovnih disciplinah; koliko sta obe razsežnosti teoretskega razvoja prepuščeni spontanosti, koliko pa sta prisotni kot element zavestnega in načrtnega usmerjanja tega razvoja; katera konkretna vprašanja naj bi izpostavili kot prioriteta in katera bi lahko že v danih okoliščinah hitro rešili idr.

¹⁸³ To sicer ni le posebnost naše situacije, saj tudi drugje naletimo na podobne kritične ocene. Tako je npr. že R. Merton (1957, str. 9) ugotavljal, da je za sodobno sociologijo značilno obilje koncepcij in malo dokazanih teorij, veliko pogledov in malo teoremov, veliko “pristopov” in malo tistih, ki pridejo do cilja.

¹⁸⁴ Tudi Rudi Supek na podoben način prikazuje marksistično pojasnjevanje družbe: “Bistvena razlika med pozitivistično sociologijo in marksistično sociologijo je prav v tem, da zadnja predpostavlja dialektiko Posameznika in Družbe ter skladno s tem določeno teorijo odtujevanja ali alienacije. Seveda pa se, če že sprejmemo to dialektiko, srečujemo z nizom teoretskih problemov in težav v raziskovanju družbe, zato se ji pozitivisti rajši izogibajo, ker je preprosteje analizirati družbo kot homogeno celoto kot pa uvesti radikalno protislovje med Posameznim in Splošnim, med individualizacijo in generalizacijo” (Supek, 1983, str. 66).

Čeprav gre za velike razlike med družboslovnimi disciplinami glede stopnje njihove teoretske razvitosti, jim je vendarle skupno vsaj to, da so vse skupaj na precej nižji stopnji kot pa naravoslovne znanosti. Izstopa velika nedoločnost (neopredeljenost, difuznost) in obenem – ali pa alternativno – tudi fragmentarnost. To nam že samo po sebi kaže na nizko stopnjo teoretske razvitosti. Hkrati pa je ob takšni nedoločnosti toliko težje ugotavljati, kaj je bilo pravzaprav zares doseženo na področju posameznih disciplin. Ob temeljitejšem pregledu družboslovne literature nas presenetita izjemna širina in strpnost v priznavanju “teoretičnosti” najrazličnejšim besedilom. Medtem ko v naravoslovju teorija označuje predvsem *aksiomatsko organizirane miselne sisteme*, je v družboslovju priznan status teorije ali teoretične razprave že skoraj vsakršnemu splošnejšemu razmišljanju o “družbenih vprašanjih”. V tem smislu je razumljivo, da “teorija” in “teoretično” dobivata že negativni predznak, saj – med drugim – postajata celo *sinonim za ohlapno, splošno in odmaknjeno* razpravljanje, ki ne temelji na (natančnem) poznavanju dejanskih družbenih razmer.

Kot smo ugotovili že na drugem mestu (Roter et al., 1982, str. 8), ima splošnost lahko povsem različen pomen. Lahko je izraz začetništva in neznanja, ki se kaže v grobih, pavšalnih ocenah; lahko pa gre za zgoščeno in sintetično spoznanje o tistem, kar je bistveno v množstvu raznovrstnosti posebnega in posameznega.

Takšno razlikovanje povem različne vsebine, ki se skriva pod ohlapnim razumevanjem “teorije”, še ni utrjeno niti v družboslovju niti v družbeni praksi. To pa je že eden izmed razlogov za stagnacijo ali vsaj počasnejši razvoj teorije. Neselektivno kopičenje kvaziteoretične literature že samo po sebi pomeni, da se zaradi vse večjega balasta in vse manjše preglednosti zmanjšuje dostopnost in kumulativnost celotnih spoznanj, ki dejansko pomenijo “trajen prispevek znanosti”. Hkrati pa takšna “podoba” družboslovne teorije predstavlja tudi kompromitacijo v širši javnosti, kar lahko še dodatno okrepi odklonilni odnos do znanosti, ki je že sicer prisoten v praksi (kot izraz prakticizma).¹⁸⁵

Tu (ponovno) razkrivamo *protislovje* med individuacijo in generalizacijo, ki pa ga družboslovna literatura velikokrat obravnava le parcialno in enostransko. Čeprav je znana Marxova misel, da “nastajajo najbolj *splošne abstrakcije* sploh samo ob *najbogatejšem konkretnem* razvoju, kjer se zdi nekaj *skupno mnogemu*, skupno vsemu” (MEID, zv. IV., 1968, str. 38–39 – poudaril Z. M.), pa se vendarle kaže, da so še prisotna nerazumevanja teh vprašanj. Po eni strani imamo prazne, abstraktne špekulacije, ki malo ali ničesar ne prispevajo k organizaciji spoznavnega procesa. Po drugi strani pa gre tudi za precej apriorno in neutemeljeno zavračanje vsakršnih abstrakcij, kar kaže, da nekateri ne upoštevajo distinkcije (o dveh povsem različnih pomenih splošnosti), ki smo jo pravkar prikazali.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ta vprašanja so bila v dozodajšnjem usmerjanju razvoja znanosti (če smo to usmerjanje – v ožjem vsebinskem smislu – sploh imeli) močno zanemarjena. Prevladali sta spontanost in inercija, kar pa pomeni tudi toliko večjo verjetnost, da se je začetna epistemološka nedoločnost podaljševala še naprej. Bolj ali manj ohlapna merila so se utrdila kot splošno sprejeti standardi ravnanja, ki so sami pogojevali počasnejši razvoj znanosti (tem bolj, čim bolj se je ta razvoj odvijal v zaprtih teritorialnih okvirih). Zato pa obenem prav na tem področju vidimo precej še neizkoriščenih možnosti, da bi z načrtnim zaostrovanjem zahtevnosti prispevali k hitrejšemu utrjevanju profesionalne kulture družboslovcev.

¹⁸⁶ Res je sicer, da so nekateri marksisti (npr. Lenin, 1973, zv. 28, str. 180) poudarjali potrebo po konkretni analizi vsakega posebnega zgodovinskega položaja, kar naj bi bilo podlaga za nadaljnji razvoj marksistične teorije in še zlasti nujen predpogoj za njeno uspešno uporabo v praksi. Vendar zaradi

Razvoj družboslovnih teorij vidimo ravno v tem, da skladno z Marxovim družbenozgodovinskim razumevanjem spoznavnega procesa (Kirn, 1978, str. 368) bistvo vse bolj mnogovrstne konkretnosti izražamo v vse bolj abstraktnih teoretičnih spoznanjih. Obenem pa nas odstopanja od tega opozarjajo na probleme in zastoj v teoretskem razvoju družbenih znanosti. Značilno odstopanje (zastoj) se pojavlja, kadar te splošnosti, abstrakcije izgubijo stik s konkretnim. "Samozadostne" abstraktne teoretične konstrukcije lahko izpopolnujemo le z vidika njihove notranje logične koherentnosti. Sicer pa jih ni mogoče preverjati, potrjevati ali zavračati. Če npr. samoupravljanje teoretično pojasnujemo kot "družbeni odnos" ali "temeljni družbeni in ekonomski odnos", nimamo kaj empirično preverjati in raziskovati. Tako *široka inkluzivnost se namreč spreobrne v popolno nedoločenost, neopredeljenost*.¹⁸⁷

Takšna razlaga je vsebinsko prazna in na splošno predstavlja nadzgodovinsko abstrakcijo, zunaj časa in prostora.

Zaostajanje pa se kaže tudi v primerih, ko imamo prisotno veliko raznovrstnost konkretnih spoznanj, ki jih bolj ali manj mehanično dodajamo drugo k drugemu, ne pa da bi uspeli razkriti tisto, kar jim je skupno, kar jih povezuje na višji stopnji abstrakcije. V tem smislu celo prevladuje družboslovna literatura, za katero je značilno, da njena predmetna ekstenzivnost ni teoretično poenotena. S tem pa odstopa tudi od Marxovega razumevanja znanosti, po katerem se ta ne bi smela prvenstveno ukvarjati z opisovanjem podrobnosti in s pojasnjevanjem izoliranih pojavov, ampak bi morala preučevati celovite strukture in družbene situacije v celoti.¹⁸⁸

Ne le dela, ki so empiričnega značaja, tudi tista, ki izrecno pretendirajo na teoretični status, le redko uspešno uresničijo zahteve v tej smeri. Tudi za dela iz filozofije znanosti, vključno z obsežnim delom Mihajla Markovića (njegovi "Filozofski temelji znanosti" obsegajo skoraj 800 strani), ne moremo reči, da zadovoljivo izpolnjujejo obravnavano zahtevo, da bi teoretično poenotila spoznavno organizacijo in pojasnjevanje celotnega predmetnega področja.¹⁸⁹

Ali nas marksistična teorija "razdoljuje"?

Glede na izjemen pomen marksistične teorije za razvoj družbenih znanosti pri nas bomo tudi v odnosu do nje poizkušali vsaj okvirno nakazati koordinate aplikacije naše pojasnjevalne paradigme.

Navidežno majhna razlika v razumevanju vloge marksistične teorije ima lahko

tega še ne moremo sklepati, da marksizem (Lenin) zavrača pomen splošno-teoretskih spoznanj (Mlinar, 1983, TiP, 12).

¹⁸⁷ V nasprotju s tem pa zelo abstraktno Einsteinova formula $E = mc^2$ predstavlja izjemno zgoščen izraz bogate vsebine, katerega moč in pomen sta bila potrjena v teoriji in praksi.

¹⁸⁸ To sicer ne pomeni, da gre v Marxovi metodologiji takoj in neposredno le za sintetični pristop. "Marx je vedel – ugotavlja M. Marković –, da vsakršen poizkus neposrednega razumevanja celote brez pomoči analize vodi le v mit in ideologijo. Zato nujno fazo te metode tvori razstavljanje predhodno neposredno razumljenih celot na njihove komponente, ki jih je treba v zadnjih fazah raziskovanja ponovno vklopiti v razne odnose z drugimi komponentami in jih razumeti samo kot momente ene sestavljene strukture" (Marković, 1981, str. 68).

¹⁸⁹ Z vidika možnosti nadaljnega (teoretičnega) razvoja znanosti je problem še toliko večji, ker v ocenjevanju, vrednotenju znanstvenih del ta merila niso (precej) upoštevana. Dejansko prevladujejo merila kvantitete (obseg dela glede na število strani, število napisanih del itn.), ne pa spoznavno-teoretični pomen, ki bi ga ugotavljali glede na to, kakšna je pojasnjevalna (ne)moč predloženih teoretičnih razlag oziroma spoznanj.

daljnosežne posledice za razvoj (zastoj) družbenih znanosti pri nas. Gre že preprosto za vprašanje, koliko marksizem upoštevamo kot izhodišče in izziv za lastno delovanje, torej koliko nas marksistična misel *zadolžuje* k lastni in samostojni ustvarjalnosti. Koliko pa, nasprotno, mislimo, da že to, kar prevzemamo od marksizma iz preteklosti, zmanjšuje potrebo po naši samostojni teoretični dejavnosti – nas torej bolj *razdolžuje*?

Nekateri družboslovci so s svojim odklonilnim odzivanjem na skoraj vsakršno besedilo, ki ga niso sestavljali predvsem citati iz klasikov marksizma (ali iz besedil naših političnih voditeljev), utrjevali predvsem drugo nakazano razlago. V tem smislu je postalo pomembnejše, da je avtor citiral (ponavljal) klasične vire in s tem ostal na trdnih tleh, da se torej ni izpostavljал in tvegäl, da bi zašel v zmoto glede konkretnega vprašanja, niti ni zbujal dvom glede svoje splošne privrženosti marksizmu.

Ortodoksnost (dogmatizem) tako najde svojo dopolnilo še v konformnosti, ki izraža "osebno previdnost", oboje pa se oblikuje v nekakšen *sindrom nominalnega marksizma*. Pri tem gre za pomembno protislovje, zaradi katerega ni vedno lahko ugotoviti, kdo ima pravzaprav kakšno vlogo. Lahko, da se za najbolj gostobesedno marksistično terminologijo skrivata popolna nesamostojnost in popolno pomanjkanje vsakršne lastne ustvarjalnosti. To pa pomeni nekakšno *petrifikacijo* prvotnih marksističnih spoznanj tudi za poznejši čas, kar pa je že v nasprotju z marksistično dialektiko. Predvsem pa takšna pasivizacija družboslovcev, ki bi samo sprejemali določeno danost iz preteklosti, ni skladna s temeljno, tj. z mobilizacijsko usmeritvijo marksizma. Tudi marksističnih spoznanj seveda ni mogoče izvzeti kot predmeta dialektike.

Zaradi "uradnega položaja" in temu primerne sankcioniranja marksizma pa je otežena odkrita razprava o odprtih vprašanjih, saj je razkritje vsakršne nepopolnosti obenem že obtožujoče – odstopanje od marksizma. Zato postane pomembnejša skrb dokazovati, da ni nobenih odstopanj, da smo na našem področju na splošno pravilno (marksistično) "naravnani", kot pa da bi izpostavljali lastna spoznanja o tem, kje npr. še nismo dosegli ravni dialektične razlage določenega dogajanja.¹⁹⁰

Tako kot sicer upoštevamo paradigmo samostojnost – povezanost, jo lahko upoštevamo tudi na tem mestu. To pomeni, da po eni strani zagovarjamo samostojnost raziskovalca, ki je eden izmed pogojev za to, da bi bil ta lahko v današnjem času in okolju ustvarjalen; po drugi strani pa je prav tako pomembno, da pozna tisto, kar so npr. ustvarili že klasiki marksizma (povezanost). "Zamerimo" mu lahko torej njegovo *nesamostojnost* (če samodejno sprejema in prenaša njihove ideje v naš čas in prostor, saj je iz takega ravnanja tudi v praksi že prišlo do neustreznih rešitev) ali njegovo *nepoznavanje*, ignoranco tistega, kar je bilo že doseženo. To pa nadalje pomeni, da se tudi glede vloge klasikov marksizma v razvoju družbenih znanosti danes pri nas lahko opiramo na dialektično razumevanje negacije: ne gre za to, da bi v nadaljnjem razvoju opuščali prejšnja spoznanja, ampak da jih presežemo.

Podrobnejša analiza bi nam lahko pokazala, koliko smo po posameznih

¹⁹⁰ V gradivu za razpravo o marksistični naravnosti geografije, maj 1981, je med drugim ugotovljeno, da "ne glede na razvojne in vsebinske razlike na posameznih področjih geografije odseva enotna ocena o vseskozi dialektično materialistični naravnosti slovenske geografske znanosti, kar je tudi sicer za geografijo, ki svoj predmet nujno obravnava v gibanju, prostoru in času, že sicer sama po sebi razumljiva." Torej je že vnaprej vse rešeno, ni nobenih odprtih vprašanj.

družboslovnih disciplinah teoretično napredovali ali zaostajali, ne nazadnje tudi glede na implikacije oziroma v odvisnosti od načina urejanja obravnavanega vprašanja. Ali nam analiza današnje raziskovalne prakse morebiti kaže, da marksistična dialektika še sploh ni prodrla na določena disciplinarna področja in da se to kaže v stanju, ki bi bilo sicer že lahko preseženo?¹⁹¹ Ali pa se mogoče mehanično in toga držimo določenih kategorij in celo zelo konkretnih spoznanj izpred več kot sto let, ne da bi upoštevali vse poznejše spremembe, s čimer se vse bolj odmikamo od dejanskega stanja in nas življenje samo postavlja na periferijo? Ali se morebitni poizkus posameznih družboslovcev, da bi oblikovali – čeprav ob upoštevanju marksistične misli – *svoje lastne* teoretične razlage, že *a priori* šteje kot *dvomljiva* konkurenčnost?

Kaj je novo in kaj je ponavljanje starega?

Čim ožji vsebinski in prostorski referenčni okvir upoštevamo kot relevanten, tem večkrat bomo rezultat raziskovanja *razglasili za novost* v odnosu do tistega, kar je bilo že prej doseženo. Če se lahko opremo na to hipotetično postavko, na tem mestu odpiramo – za družboslovje v majhnem slovenskem okviru, ki je obenem notranje močno fragmentirano – izjemno pomembno temo. Že Marx je razkrival – če jo tako poimenujem – “logiko stagnacije”, ki nam precej pojasnjuje tudi glede zastoja ali razvoja družbenih znanosti danes pri nas. Ugotavljal je namreč, kako se v tradicionalnih skupnostih, ki *niso povezane* s širšim svetom, pojavljajo iznajdbe *vsak dan znova* in v vsakem kraju posebej ter sproti spet zamirajo.

Ob nizki stopnji povezanosti v Sloveniji, Jugoslaviji in v mednarodnem merilu pa tudi med disciplinami itn. torej lahko analogno pričakujemo toliko pogostejšo sterilno angažiranost v *odkrivanju že odkritega*. V nasprotju z naravoslovjem je v (vsaj v nekaterih) družboslovnih disciplinah meja med tistim, kar predstavlja novo spoznanje, in tistim, kar je le ponavljanje starega, zelo ohlapna. Niti objektivna podlaga (vzemimo informacijsko infrastrukturo, stopnjo pojmovno-teoretične izgrajenosti itn.) ne ustreza niti profesionalne (moralne) norme ne navajajo k prizadevanjem v tej smeri.

Za obsežna tematska področja našega družboslovnega raziskovanja bi lahko rekli, da so tu nekako *ipso facto* prisotna kot samo po sebi razumljiva danost, bolj kot nekaj konvencionalnega za dano disciplinarno področje, ne pa (toliko) na podlagi izbora, pri katerem bi prvenstveno upoštevali možnosti novih znanstvenih spoznanj.

Zlasti na tistih družboslovnih področjih, na katerih prevladuje raven opisnega obravnavanja konkretnih posameznosti, je zmeraj še *a priori* podano neizmerno področje “nepreučnega”, “novega” in “različnega”. Če ostajamo na fenomenološki ravni, je vsak pojav nekaj edinstvenega, vendar le za dani časa in prostor. Na takšni podlagi potem lahko programiramo nadaljnje raziskave glede na “nepokritost” – spet predvsem v prostorskem (teritorialnem) in časovnem smislu, pri čemer pa zapostavimo vsebinsko opredelitev ter konceptualno, kognitivno strukturo, ki bi presegala raven enkratnega in naključnega.

¹⁹¹ Vzemimo le za primer: še danes se pojem rasti enači s pojmom razvoja, vrsto razsežnosti družbenega življenja se obravnava kot stalnice, tudi spoznavni okviri niso skladni z objektivnimi razvojnimi zakonitostmi, kar zmanjšuje njihovo pojasnjevalno moč itn.

Obenem pa je neutemeljeno in nerealno pričakovati (kar pa implicitno ali celo eksplicitno najdemo pri posameznih družboslovcih), da bodo preprosto z dodajanjem deskriptivnih analiz novih in novih primerov nazadnje prišli tudi do sinteze. Brez pojmovno teoretične organizacije spoznavnega procesa v njegovem izhodišču v osnovi navadno ne moremo pričakovati, da bodo rezultati presegali raven faktografskega agregiranja.

Razvoj z vidika (inter)disciplinarne organizacije spoznavnega procesa

Nekatera enostranska razumevanja

Disciplinarni okviri na današnji stopnji razvoja znanosti sodijo med najpomembnejše načine organizacije spoznavnega procesa na področju družboslovja. Tudi družboslovne discipline namreč prispevajo k obvladovanju naključnosti v pojasnjevanju družbenih pojavov. Njihovo vlogo poizkušamo razumeti v kontekstu dialektike protislovnosti razvojnih procesov osamosvajanja (individuacije, analize) in povezovanja (generalizacije, sinteze) v znanosti in družbi. Pri tem torej lahko zasledujemo:

- a) spremembe znotraj spoznavnega procesa;
- b) spremembe, ki z vidika subjektov in okolja pogojujejo ta proces.

Na tem mestu se bomo v večji meri osredinili na prvi vidik (seveda pa ne moremo povsem ločevati enega in drugega). Najprej želimo kritično opozoriti na nekatera nepravilna oz. enostranska razumevanja te tematike pri nas.

Nekateri obravnavajo vprašanje (inter)disciplinarnosti preveč neodvisno od objektivne, kontekstualne pogojenosti, kot da ne gre za sestavino (dolgoročnih) razvojnih procesov v znanosti in družbi. V tem smislu se npr. pojavlja stališče, da smo v zadnjih dveh ali treh desetletjih (pred letom 1984) dopustili, da je prišlo do prevelike diferenciacije in razdrobljenosti družboslovnega področja na posamezne družbene znanosti ter še znotraj njih na ožje (sub)discipline. V takšnem stališču se torej kaže prepričanje, da gre za napačno *odločitev ali politiko*. To nadalje implicira, da bi ob drugačnem odnosu do teh sprememb lahko zaustavili proces "drobitve" na določeni točki, ko bi ocenili, da je to potrebno.

Pri tem se ne upošteva (dovolj), da gre za določene razvojne zakonitosti, ki jih ni mogoče arbitrarno ukiniti.

Nakazana enostranost (subjektivizem) se povezuje še z drugo, ki se kaže v neupoštevanju, da gre za dve strani procesa oz. *enotnost dveh nasprotnosmernih procesov*. Če torej prihaja do "prekomerne" delitve dela, diferenciacije, na področju družboslovja, ne moremo iskati rešitve v odpovedi nekaterim disciplinam, ki so v zadnjih desetletjih že izoblikovale svojo lastno identiteto (niti se ne moremo vnaprej odreči nastajanju novih), ampak je treba pozornost usmeriti tja, kjer zaostajamo; to pa so procesi posploševanja in sinteze. S tega vidika se tudi ob apriornem vztrajanju na enotnosti širše zasnovanega področja lahko izkaže, da gre le za nominalno, navidezno enotnost, če se ta nenehoma ne utrjuje s posploševanjem, sintezo rezultatov raziskovanj iz vse bolj specializiranih predmetnih področij.¹⁹²

¹⁹² Glede na to bi lahko zastavili vprašanje, koliko je "obča sociologija" že zares obča glede na spoznane družbene zakonitosti in "domet" njihove veljavnosti, koliko je obča v smislu prazne abstrakcije, ki se ne povezuje s posebnimi vrstami sociologije, koliko pa gre za sintezo spoznanj posebnih

V tem smislu bi se morali odzivati na kritične ugotovitve o razdrobljenosti npr. v sferi visokošolskega izobraževanja. Pri tem ne gre predvsem za število predmetov samo po sebi, ampak si je treba zastavljati vprašanja, ki bi konkretizirala razvojno dialektiko (protislovnost) spoznavnega procesa. Npr. le redko (če sploh) naletimo na vprašanja o tem, katera spoznanja z ožjih (področij) družboslovnih disciplin glede na domet svoje veljavnosti presegajo ozke disciplinarne okvire, in vendarle niso upoštevana v drugih kot v svoji "matični" disciplini. Katere pojasnjevalne paradigme, ki so interdisciplinarnega (supradisciplinarnega) značaja, ostajajo neupoštevane po posameznih disciplinah?

Potrebna je torej preusmeritev od zdajšnje enostranskosti k celostnemu upoštevanju enotnosti nasprotij diferenciacije in integracije znanosti. Pri tem proces "diferenciacije znanosti teče sicer naprej in se pogloblja, toda zaradi integracijskih procesov ta diferenciacija ni več enaka izolaciji ..." (Kirn, 1978, str. 24).

Šele v takšnem širšem kontekstu lahko dobimo merila za oceno radikalnih zahtev (ki so jih izrazili npr. nekateri študentje FSPN), da je preprosto treba *zmanjšati število* posebnih družboslovnih disciplin in dati prednost temeljnih predmetom.

V družboslovni literaturi in relevantnih strokovnih dejavnostih naletimo na splošno prisotno težnjo, da se "interdisciplinarno" vrednoti kot moderno in pozitivno, disciplinarno delitev pa kot znak omejenosti in zaostajanja.¹⁹³ Takšno vrednotenje je preveč statično in aprioristično, premalo pa upošteva dejansko stopnjo razvitosti znanosti. Iz tega pa izhajajo pomembne negativne posledice, ki se kažejo v *povečani naključnosti* (dezorganizaciji) in fragmentaciji pojasnjevanja. Navidezni napredek pod geslom interdisciplinarnosti namreč včasih pomeni le povečano *arbitrarnost* bolj ali manj naključnega povezovanja fragmentarnih spoznanj z več disciplinarnih področij. Ker gre za iztrgana spoznanja iz trdnje organiziranih spoznavnih sistemov, ki se ne oblikujejo v koherentne celote višjega reda, takšna "interdisciplinarnost" dejansko ne pomeni napredka, ampak prej nazadovanje v odnosu do (doslednejše) organiziranega pojasnjevanja v ožjih disciplinarnih okvirih. Tako torej v spoznavni sferi razkrivamo elemente voluntarizma, ki so pendant podobnim težnjam v družbenopolitični praksi in še zlasti v družbenem načrtovanju.¹⁹⁴

Nadaljnja enostranskost ali nedoslednost se kaže v tem, da se *nominalna interdisciplinarnost* dejansko zreducira na mehanično dodajanje in nizanje več disciplin, torej na *multidisciplinarnost*. To pomeni, da določeno sfero družbenega življenja sicer pojasnjujemo z več vidikov, bolj vsestransko (da gre za samo raziskovanje ali pa tudi za izobraževanje o tem), ne pa tudi povezano in v njeni celovitosti.

Takšne izkušnje se kažejo npr. glede na delovanje "Interdisciplinarnega podiplomskega študija prostorskega in urbanističnega planiranja" na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo. Pri tem se je v 500 urah organiziranih študijskih

socioloških področij. Ali je enotnost fizične in socialne geografije že *a priori* dana, zagotovljena, ali jo je treba izgrajevati na podlagi sinteze in poglobljenih preučevanj obeh področij?

¹⁹³ Npr.: "Disciplinarne meje so v bistvu konservativni elementi, ki ohranjajo status quo spoznanj in izhajajo med drugim iz prepričanja o omejeni sposobnosti človekovega doumevanja objektivne stvarnosti" (Kušče - Zupan, 1982, str. 721).

¹⁹⁴ Praksa družbenega načrtovanja naj bi se opirala na spoznanja številnih družboslovnih disciplin, dejansko pa ostaja partikularna, vezana npr. le na ekonomijo (v urbanizmu – na arhitekturo) ali fragmentarno in difuzno upošteva spoznanja več disciplin. S tem pa je že v osnovi izpodkopana tudi možnost celovitega obvladovanja družbenorazvojnih procesov.

oblik zvrstilo več kot 20 predmetov, ne da bi bila vzpostavljena in opredeljena njihova medsebojna povezava.¹⁹⁵ V povezavi s tem tudi Barica Marentič Požarnik ugotavlja, da "se iz raznih vzrokov dogaja, da ostaja interdisciplinarno zastavljen študij na ravni multidisciplinarnega. Podobno je tudi pri veliko raziskovalnih projektih, ki so na začetku deklarirani kot interdisciplinarni in ki se jih vsi lotijo z veliko začetno evforijo, rezultat pa je vrsta monodisciplinarnih prispevkov posameznih avtorjev, ki imajo skupno le to, da so vezani v iste platnice" (Novosti CRU, št. 10, 1981, str. 9).¹⁹⁶

Pri tem ostaja odprto vprašanje, koliko gre v primerih takšne "prekvalifikacije" iz interdisciplinarne v multidisciplinarno raziskovanje (ali izobraževanje) za neskladje, ki ga udeleženci niti ne zaznavajo kot problem, koliko pa gre za nemoč, tako da ne morejo uresničiti sicer jasno zastavljene usmeritve.

Prisotna je še močna težnja k *disciplinarnemu avtarkizmu*, ki vztraja pri utrjenih disciplinarnih okvirih, in sicer ne glede na to, kakšne so spremembe objektivne družbene realnosti (predmetnega področja) in spremembe v samem spoznavnem procesu. Čeprav se v družbenoreprodukcijskem procesu ob družbeni delitvi dela vse bolj uveljavlja tudi njegova reintegracija, sinteza (Andrej Kirn npr. piše o "delitvi in sintezi dela v produkciji stvari in znanja", 1982), v družboslovju vendarle razkrivamo močno inercijo miselnosti o samozadostnosti posameznih disciplin (Goričar 1980).

Če prevlada inercija, ta podaljšuje stanje iz preteklosti (disciplinarna ločenost) v sedanjost in prihodnost, in sicer ne glede na to, koliko preživela je že pretekla praksa, ki služi kot vzorec in izhodišče. Ta inercija pa se opira na okostenelo institucionalno strukturo,¹⁹⁷ kar je še posebej izrazito prisotno na naših univerzah. Pri tem je zanimivo, da disciplinarni avtarkizem prevladuje, in to kljub dejstvu, da je to v nasprotju s potrebami prakse in z razvojno logiko spoznavnega procesa. Na raziskovalnem in izobraževalnem področju bi lahko rekli, da sistem spodbuja in nagraduje predvsem monodisciplinarno dejavnost, obenem pa na razne načine negativno sankcionira interdisciplinarnost.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Center za razvoj univerze je v sodelovanju z Urbanističnim inštitutom SRS leta 1981 organiziral okroglo mizo o interdisciplinarnosti v visokem šolstvu. Kot podlaga je služila analiza izkušenj interdisciplinarnega študija prostorskega in urbanističnega načrtovanja, ki jo je pripravila Bojana Klemenčič. Gl. tudi: Novosti CRU, št. 10 1981.

¹⁹⁶ Tudi uvajanje študija marksizma na nedružboslovne fakultete ljubljanske univerze je doživelo na podlagi dolgotrajnih razprav značilno spremembo: prvotna zamisel enotnega študija ("predmeta") "temeljev marksizma" je doživela svojo realizacijo v treh v osnovi povsem samostojnih in nepovezanih predmetih: "temelji filozofije", "temelji ekonomije" ter "temelji sociologije in politologije". Do podobnega rezultata je prišlo – kljub temeljitim pripravam – tudi v izvedbi posvetovanja "Teoretični metodološki vidiki raziskovanja razvoja samoupravne socialistične družbe" na Jugoslovanskem centru za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj leta 1980. Kljub izrecnim poudarkom, da je treba samoupravljanje in samoupravni družbeni razvoj obravnavati ne le bolj vsestransko, ampak tudi bolj celostno, je vendarle ostalo pri tem, da smo dobili nepovezane prispevke, ki so jih avtorji pripravili s področja ekonomije, sociologije, filozofije, politologije, prava in psihologije. Referati in razprave udeležencev torej niso presegli ravni *multidisciplinarnih fragmentarnosti*. Poizkusi povezovanja več družboslovnih disciplin v okviru letnih posvetovanj "Ziherlovih dnevni" se zaustavljajo na isti ravni.

¹⁹⁷ Eden izmed vprašancev (filozof) ugotavlja: "Posamezne vede so precej zaprte; interdisciplinarnost temelji bolj na osebnem dogovoru kot pa na institucionalni rešitvi."

¹⁹⁸ Vprašanci v intervjujih so npr. opozarjali, da zdajšnji način financiranja ne spodbuja, ampak prej omejuje ali preprečuje, da bi prišlo do interdisciplinarnega raziskovanja.

V visokošolskem študiju so že formalno odprte zelo majhne možnosti, da bi – na dodiplomskem ali podiplomskem študiju – študentje izbirali nekonvencionalne kombinacije predmetov in smeri. Pa še v teh primerih gre dejansko za vrsto administrativnih in tehničnih ovir ter nasprotovanj. *Fakultativni del* programov je pri nas manjši kot na večini tujih univerz (Barica Marentič Požarnik, *Novosti CRU*, št. 10, 1981, str. 9). V ospredju je predvsem *skrb za čistost* posameznih “strokovnih profilov”, ki jih reprezentirajo diplome in diplomanti (če so interdisciplinarne povezave sploh mogoče in dopustne, zlasti med fakultetami, so tu še številni diferencialni izpiti itn.). Vse to pa zmeraj bolj odstopa od prakse v mednarodnem merilu ter še zlasti od potreb po vse številnejših in raznovrstnih kombinacijah znanj, ki jih terjajo družbene potrebe pri nas.

Disciplinarna ekskluzivnost in samozadostnost se torej pojavljata v miselnosti¹⁹⁹ in na ravni togih institucionalnih struktur ter tako vse bolj *omejujeta povezovanje raznovrstnosti* v ustvarjanju in razvijanju znanja. To pa dejansko pomeni tudi omejevanje (možnosti) nadaljnjega razvoja družbenih znanosti na splošno.

Nakazana težnja k disciplinarnemu avtarkizmu ne izključuje nekaterih enostranskosti v nasprotno smer, kar lahko označimo kot *aktivistični univerzalizem*. Gre za razumevanje, da smo vsi kompetentni in usposobljeni za vse. Takšna razlaga in miselnost imata svojo podlago v utemeljenem pričakovanju, da je razvojna perspektiva v preseganju delitve dela in omejenosti, ki jo predstavlja strokovna specializacija. Pri tem gre v našem družbenopolitičnem kontekstu za močno prisotno težnjo, da spodbujamo “vero v človeka” in vse, kar krepi njegovo moč in samozaupanje. Problem pa nastopi, če se ta težnja toliko odmakne od dejanskega stanja, da se po svojih učinkih spreobrne v svoje nasprotje in torej postane “kontraproduktivna”. V tem smislu dobimo namesto spodbude za hitrejši razvoj in uveljavljanje strokovne in znanstvene poglobljenosti povratek nazaj k splošnemu, *zdravorazumskemu* obravnavanju družbenih vprašanj.

Pretencioznost v smeri podružbljanja, ki zanemarja realno doseženo (diskriminacijsko, analitično in integracijsko, sintetično) raven spoznavnega procesa, torej lahko ne glede na dolgoročno utemeljenost takšne usmeritve povzroči zaostajanje in celo nazadovanje. Zanemari se še vedno prisotna potreba po poglobljanju (tudi) specializiranega znanja.²⁰⁰ To pa še zlasti v kontekstu majhnega naroda, v kate-

¹⁹⁹ Kot primer lahko navedemo nesporno prisotnost neformalne norme (normo razumemo kot pričakovani način ravnanja posameznika v določeni situaciji), da družboslovci poznajo literaturo oz. že dosežena spoznanja le iz svojega ožjega področja; ni pa jim treba poznati literature iz drugih disciplinarnih področij, pa čeprav zadeva isto ali bližnjo vsebinsko tematiko. Prisotnost takšnih profesionalnih norm se kaže tudi v citiranju dejansko uporabljenih virov (vendar je pri tem treba razlikovati, kdaj izkazana “širina” v citiranju virov izraža, da gre za neizoblikovano lastno identiteto določene discipline, kdaj pa težnjo po njenem dialektičnem preseganju). Na tem področju bi lahko z načrtnim usmerjanjem močno vplivali na spremembe zdajšnjih profesionalnih norm in raziskovalne prakse. Potrebo po takšnih prizadevanjih nakazuje tudi Dinko Kello (1979, str. 97), ki ugotavlja, da “v procesu združevanja znanstvenikov v uresničevanju posameznih prioritetnih znanstvenoraziskovalnih nalog predstavlja največji problem klasičen, ozkoobrtniški pogled znanstvenikov na svojo ‘profesijo’ in svojo širšo družbeno vlogo. Zaradi takšnih stališč se težko razvija duh interdisciplinarnega pristopa v znanstvenih raziskovanjih, ki imajo pretenzije, da rešujejo izjemno zamotane probleme s področij razvojnih raziskovanj”.

²⁰⁰ Ilustrativen je naslednji odgovor iz intervjujev: “Spremeniti je treba mentaliteto; za vprašanja, za katera posamezni raziskovalci niso kvalificirani, naj se povežejo s strokovnjaki (specialisti) tistega področja.”

rem že sicer ni mogoča (naj)višja stopnja diferenciacije znanosti, lahko vpliva na *vsesplošno poplitvenje* družboslovne in družbenopolitične misli.²⁰¹

Večina sicer precej pogostih razprav o interdisciplinarnosti v družboslovju in na splošno se omejuje na *zunanje, vidnejše razsežnosti* problematike. Podobno kot na drugih področjih družbenega življenja so tudi v tem primeru v ospredju: "zapiranje", nezadostno "sodelovanje" med disciplinami, odsotnost materialnih spodbud in možnosti za tako sodelovanje, potreba po formiranju interdisciplinarnih raziskovalnih timov, medosebni stiki ter spoznavanje pri raziskovalnem delu. Pri tem pa se zapostavlja temeljno teoretičnometodološko vprašanje v ožji sferi spoznavnega procesa.

Paradoksalnost zdajšnje situacije na področju družboslovja pa je v tem, da kljub nakazani enostranskosti niti na institucionalni ravni nismo ustvarili primerne podlage za interdisciplinarno raziskovanje. Čeprav gre sicer za privlačno temo javnih razprav, njihova sterilnost opozarja, da niso bile izpostavljene temeljne determinante zdajšnjega stanja.

Disciplinarna individuacija in sinteza

Nastajanje novih družboslovnih disciplin

Spremljanje in ocenjevanje razvoja družbenih znanosti (v Sloveniji in na splošno) ne moreta zaobiti procesa njihove diferenciacije in individuacije. Če torej iščemo merila, na podlagi katerih naj bi načrtno spodbujali in usmerjali njihov razvoj – kot smo že nakazali v povezavi z obravnavo njihovega dozdajšnjega razvoja –, moramo najprej raziskati, v čem se kaže in kaj pogojuje dinamiko nastajanja novih družboslovnih disciplin.

S preseganjem diamata, ki je s svojo pretencioznostjo in z univerzalnostjo skoraj izrinil in "nadomestil" večino družbenih znanosti, se je začelo (ponovno) osamostvajanje disciplinarnih in subdisciplinarnih področij. Najprej so utrdile svojo identiteto znanosti, kot so: ekonomija, psihologija, sociologija (da ne omenjamo že tradicionalno prisotne pravne znanosti, zgodovine, geografije) idr., nato pa je sledila še njihova notranja členitev na vse večje število poddisciplin. Tako je za obdobje vse do danes značilno prevladovanje procesa diferenciacije. Ta še ni končana, vendar pa vrsta znakov kaže, da je pred nami preusmeritev k sintezi.

Kot je znano (o tem je npr. že pred časom pisal Radomir Lukić), nastajanje družboslovnih disciplin niti pri nas niti drugod v svetu ni potekalo po vnaprej določenem sistemu. Če poizkusimo razkriti nekatera značilna izhodišča za njihov nastanek, lahko izpostavimo npr.:

a) sektorsko členitev družbe ali funkcionalno diferenciacijo: ekonomija, politologija, pedagogika;

²⁰¹ Če prevladujočo miselnost na tem področju primerjamo s tisto, ki zadeva medicino, se zdi, da gre za povsem nasprotno primere. Specializacija v medicini pomeni splošno sprejeti predpogoj (ne glede na razprave, da bi zaradi finančnih ozirov tudi zdravniki splošne prakse morali imeti večjo vlogo itn.) in legitimacijo za najbolj temeljito in kakovostno obravnavo. Na družbenopolitičnem področju pa je vsak kompetenten za vse. Pri tem se kaže kumulativni učinek povsem raznorodnih vplivnih dejavnikov, kot so: dejstvo, da gre v družboslovju večinoma za novejšo znanstvene discipline in njihova specialnost še ni povsem utrjena v praksi; vloga tradicionalne zdravorazumske miselnosti in pa privrženost vizionarskim programom za prihodnost, ki bo preseгла današnjo delitev dela. Presenetljivi *spoj preteklosti in prihodnosti* nas torej bistveno odmikata od realnosti današnjega stanja družbe.

- b) členitev z vidika (več)nivojske organizacije družbe: (socialna) psihologija, sociologija lokalnih skupnosti, regionalna ekonomija, mednarodne študije;
- c) slojna členitev družbe: socialna gerontologija, sociologija mladine, "kadrologija";
- č) integralno zajemanje družbe: zgodovina, sociologija, filozofija;
- d) razločevanje materialne in duhovne kulture idr.

Pri tem je težko presoditi, v kolikšni meri je dozodajšnja členitev družbenih značnosti odziv na potrebe neposrednega družbenega okolja, koliko pa gre za "kompletiranje" pod vplivom mednarodno uveljavljenih vzorcev. Ob nasprotjih, do katerih je prišlo pri nas v povezavi s tem procesom, se je izkazalo, da so "uporabniki" iz prakse izražali svoj interes (vsaj v primerih, ko je šlo za sociologijo in politologijo) za uvajanje novih, specializiranih področij družboslovnega raziskovanja (npr. za sociologijo medicine, rehabilitacijsko svetovanje, kadrovsko-organizacijski študij, študij mednarodnih odnosov, družboslovno informatiko itn.²⁰² Žal pa se zdi, da ni potrebnega razumevanja pristojnih državnih organov, kar se je izkazalo zlasti ob pripravah za uvedbo študija *družboslovne informatike*. Ne glede na nesporno perspektivo (zapisano leta 1984), da ravno informatika dobiva osrednje mesto v programiranju nadaljnjega družbenoekonomskega razvoja, je minilo že *desetletje*, ko traja prepričevanje o (ne)primernosti uvedbe tega novega študijskega in raziskovalnega področja (Mlinar, Splichal in Trampuž, 1983, podrobneje o tem še pozneje).

Široka inkluzivnost lahko pripelje do tega, da ne zmoremo več obvladovati velike raznovrstnosti in da pristanemo v kaotičnosti. Zato pa formiranje ožjih disciplin zmanjšuje raznovrstnost in povečuje možnosti njene spoznavne organizacije. Kljub temu pa še zmeraj ostajajo odprta vprašanja, kak odnos naj zavzamemo do raznih zamisli in predlogov za uvajanje (legitimacijo) novih znanstvenih disciplin. Za zdaj ta proces poteka skoraj povsem *stihijsko*; to pa pomeni, da gre za obotavljanja in zaletavanja tudi tedaj, ko ob bolj organiziranem delovanju to ne bi bilo potrebno. Včasih se z novim izrazom pojavlja le nekoliko drugačno pojmovanje, in sicer že bolj ali manj znanega disciplinskega področja: etnografija, etnologija, socialna in politična antropologija.²⁰³

Včasih gre za težnjo, da bi na podlagi določene strokovne dejavnosti zgradili tudi teoretično znanost, npr. novinarstvo – komunikologija; reševanje (preučevanje, izobraževanje) kadrovske problematike – "kadrologija" itn. Veliko razprav je zadevalo status socialnega dela (gl. npr. Blaž Mesec, Bernard Stritih idr.). Ali je socialno delo le strokovna dejavnost ali ima (ali vsaj dobiva) tudi značaj znanstvene discipline? Podobno tudi socialna politika, (prostorsko) načrtovanje idr. V slovenskem jeziku smo dobili nov termin "obramboslovje" (Korošec), kar kaže na težnjo, da bi organizirana dejavnost tudi tu pripeljala do izoblikovanja znanstvenega področja s posebno identiteto.

²⁰² Tako izražajo potrebo, da bi pridobili znanja in kadre, ki bi se lahko čim bolj neposredno vključevali v specifično delovno področje. Obenem kritično ocenjujejo odmaknjenost od prakse in "neuporabnost" diplomantov, ki so si pridobili le splošna znanja. Ta vprašanja se zaostrijo zlasti na področju sociologije (podobno je sicer za politologijo), na katerem je razpon med najsposobnejšimi znanji in konkretnimi poklicnimi opravili sorazmerno največji.

²⁰³ Medtem ko je bilo razmerje etnografija – etnologija pojasnjeno kot logična smer razvoja, pa gre v razmerju etnologija (Filozofska fakulteta) – socialna in politična antropologija bolj za nekakšno "tiho" koeksistenco.

Interdisciplinarna sinteza

Interdisciplinarne sinteze ne moremo razvijati v tisti razvojni fazi, ko zadevne discipline še nimajo (vsaka svoje) lastne identitete. Šele jasna predstava o tem, v čem sta specifična vloga in potencialni prispevek vsake izmed njih, omogoča tudi poldno sodelovanje v smislu njihove reintegracije oz. sinteze.²⁰⁴ To pa spet ni mogoče doseči v slogu delovanja političnega voluntarizma z nekakšnimi *ad hoc* akcijami ali odločitvami, ampak gre za *dolgotrajni razvojni proces*, ki terja temu primerno dolgoročno in sistematično usmerjanje, kakršnega do zdaj nismo imeli. Zaradi podcenjevanja zahtevnosti in dolgoročnosti v ustvarjanju pogojev za interdisciplinarno sintezo so občasni poizkusi večinoma zastali na pol poti ali pa so bili na splošno neuspešni.²⁰⁵

Zastavlja se vprašanje, kaj nas sploh navaja in sili k interdisciplinarnosti. Naj opozorimo vsaj na nekatera izhodišča (saj širša obravnava teh vprašanj presega zastavljeni okvir in namen naše obravnave), in sicer:

- a) Današnji družbenorazvojni procesi vse bolj prihajajo v nasprotje z do zdaj utrjeno *sektorsko razcepljenostjo* in s sektorsko organizacijo družbenega življenja ter v ospredje postavljajo višjo stopnjo povezanosti in podružbljanja celotnega reprodukcijskega procesa. S tem pa se spreminjajo tudi *determinacijski okviri* družbenega delovanja in spoznavna izhodišča družbenih znanosti, ki to determiniranost pojasnjujejo. Vztrajanje pri togi disciplinarni delitvi družboslovnega raziskovanja bi zato prihajalo zmeraj bolj v nasprotje s tem razvojem, zmanjševala bi se možnost zajemanja in pojasnjevanja družbenih determinizmov (Supek, 1983; Gurvitch, 1955).
- b) Dejanski (ali vsaj hipotetični) *domet veljavnosti splošnih spoznanj* vse pogostejše presega meje posameznih disciplin in poddisciplin. Raziskovalci pa bolj zaradi konvencionalnosti in svoje profesionalne identitete kot pa na podlagi vsebinskih, teoretično-metodoloških meril formulirajo in predstavljajo svoje izsledke le v mejah lastne discipline. To pomeni, da zastajamo v procesu posploševanja in se *a priori* odrekamo možnosti, da bi eksplicirali (še) splošnejše zakonitosti.
- c) Iz zgornjega sledi, da disciplinarna delitev lahko vodi do vse večjega podvajanja in brezplovnega angažiranja raziskovalcev, če se spoznavni proces podreja takšni delitvi kot nekakšni stalnici. Uvajanje in krepitev interdisciplinarnosti torej pomeni tudi *racionalizacijo* družboslovnega raziskovanja. Povezava in konfrontacija med vse številnejšimi (pod)disciplinami prispevata k preseganju ohlapne samozadostnosti in silita k ponovnemu opredeljevanju njihove posebne identitete. S tem se zmanjša verjetnost ponavljanja ter obenem poveča kumulativnost spoznanj in torej tudi dinamika razvoja družbenih znanosti v celoti.²⁰⁶

²⁰⁴ V tem pogledu imamo v družboslovni in družbenopolitični praksi precej odstopanj, ko se v imenu interdisciplinarnosti prehaja v ohlapno, nestrukturirano, splošno obravnavo, kot da bi ta lahko povsem nadomestila (ne pa dialektično presegla – gl. tudi Majer, 1981) specifično vlogo posameznih disciplin.

²⁰⁵ Navedli smo že primere nekaterih družboslovnih posvetovanj; pri tem pa naj dodamo, da posvetovanje, ki je zasnovano kot enkratna akcija sama zase, niti ne more imeti takšne vloge. Kot bomo še videli, gre pri tem bolj za nizanje različnih spoznanj (ali pa za ponavljanje istih) kot pa za – še zlasti interdisciplinarno – sintezo.

²⁰⁶ V nasprotju s tem je za današnje stanje značilno še, da vrsta disciplin nepovezano preučuje določeno predmetno področje. Čeprav vsaka izmed njih izpostavlja svoj zorni kot, pa vendarle prihaja tudi do ponavljanja istih raziskovalnih opravil in rezultatov. Vzemimo npr. družboslovna

č) Med praktičnimi razlogi, ki navajajo k interdisciplinarnosti (ali pa jo vsaj omogočajo), naj poudarimo še *informacijske vire* in njihovo računalniško obdelavo. Z večjo možnostjo tehnične manipulacije in obvladljivosti podatkov se povečuje izziv za kompleksnejšo in celovitejšo analizo, ki presega okvire posameznih disciplin (o tem še pozneje).

d) Problemsko, akcijsko ali mobilizacijsko izhodišče za raziskavo navadno že samo po sebi teži k interdisciplinarni obravnavi.²⁰⁷

Tako so podana večja zagotovila za to, da bodo pri programiranju, odločanju in pri uresničevanju odločitev zares upoštevani najrelevantnejši dejavniki, da bodo sploh razkrita notranja protislovja in konfliktni interesi in da bo program tudi dejansko uresničen.

Potem ko smo nakazali, kaj nas navaja k interdisciplinarnosti v družboslovnem delovanju, naj opozorimo še na vprašanje, kdo ima in kdo naj bi imel pri tem pomembno vlogo. Po eni strani ta proces zadeva raziskovalce prav vseh družboslovnih disciplin, ki naj bi svoja spoznanja in spoznavne okvire povezovali:

- a) z raziskovalci iz drugih družbenih znanosti in podobno tudi iz naravoslovja;
- b) z najsplošnejšimi spoznanji dialektike.

Po drugi strani pa vendarle ne bi kazalo formalno izenačevati vseh družboslovnih disciplin, saj so med njimi takšne, ki že po definiciji vključujejo tudi spoznanja ožjih področij. Pri tem gre spet za dve razsežnosti. Ena zadeva stopnjo inkluzivnosti (obseg, ekstenzivnosti), druga pa možnost posploševanja. Po inkluzivnosti bi lahko izpostavili sociologijo in zgodovino, saj obe vključujeta vsa področja družbenega dogajanja in vsa obdobja družbenega razvoja.²⁰⁸

Glede posploševanja družboslovnih spoznanj z ožjih disciplinarnih področij pa naj bi – po definiciji – imela največjo vlogo sociologija.

Če analiziramo dejansko sanje in razvojne značilnosti za področje družbenih znanosti v Sloveniji in Jugoslaviji v času od začetka šestdesetih let (20. stoletja), se izkaže, da tudi sociologija v glavnem ni uresničevala te svoje vloge. Kot smo že

raziskovanja mesta in podeželja ter prostorsko-družbenega razvoja. Pri tem so bile v preteklih dveh ali treh desetletjih (zapis 1984) neposredno ali posredno angažirane skoraj vse družboslovne discipline, zlasti pa geografija, ekonomija, sociologija, demografija, zgodovina, etnologija. Na to področje posegajo tudi dela politologov, pravnikov, psihologov in celo filozofov itn. Če upoštevamo še notranjo členitev teh znanosti, pa se pokaže še večje število angažiranih poddisciplin, kot so npr.: prostorska in regionalna ekonomija, agrarna ekonomija, urbana geografija, geografija naselij, urbana in ruralna sociologija itn. Pri tem se skoraj neizogibno opirajo na (vsaj nekatere) iste informacijske vire. Če raziskave ne presežejo ravni opisanega prikazovanja prostorsko-družbene strukture ter sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji, je še toliko verjetneje, da se tudi po svojih rezultatih ne razlikujejo med seboj. V tem smislu je precej ponavljanja istih ugotovitev (npr. o procesih deagrizacije, industrializacije, urbanizacije, o selitvah s podeželja v mesto itn.). Obenem pa nam manjka poglobljenih študij o bolj specifičnih temah v povezavi s temi procesi – prav tako kot posplošitve in sinteze. Takšna fragmentarnost v družboslovnem delovanju pa ima daljnosežne posledice, ki se kažejo tudi v fragmentarnosti in nemoči (prostorsko) družbenega načrtovanja.

²⁰⁷ To ni v nasprotju s tistim, kar smo že zapisali, da je namreč praksa (uporabniki) izražala interes za konkretnjša ter bolj specifična znanja in kadre, saj takšna težnja predvsem nasprotuje praznim abstrakcijam (če gre za praktičizem – tudi vsakršnim abstrakcijam), ne pa vsestranskemu in celostnemu interdisciplinarnemu obravnavanju.

²⁰⁸ V širšem okviru bi upoštevali še filozofijo, na specifičen način tudi geografijo. Svetozar Ilešič pojasnjuje, da geografija sicer prvenstveno sodi v naravoslovje. Mirko Pak (1981, str. 325) obravnava geografijo kot "sintetično vedo o zemeljskem površju ..." ter o vseh funkcijsko povezanih in soodvisnih pojavih pa tudi dejavnikih, ki to zemeljsko površje oblikujejo in vplivajo na razmestitev pojavov (naravnih in družbenih ...) (poudaril Z. M.).

ugotovili, gre za čas, ko je bilo naše družboslovno delovanje na splošno usmerjeno predvsem k analizi in nadaljnji diferenciaciji. Tako se tudi sociologija ni uveljavljala kot *sintetizator*, ampak se je celo sama predvsem diferencirala na veliko število t. i. posebnih vrst sociologije. Obča sociologija je tako dobila bolj pedagoško vlogo in je postala bolj ali manj *osamostaljena* sfera sociološkega znanja, izostala pa je sinteza rezultatov empiričnih raziskovanj s številnih (pod)disciplinarnih področij same sociologije in drugih družboslovnih disciplin. Če k temu dodamo, da marksistična dialektika ni prodrla v spoznavni proces številnih disciplinarnih področij in da se tudi filozofija pojavlja kot sfera sama zase, smo s tem že opozorili na praznine, zaradi katerih zastaja razvoj družbenih znanosti.

Majhna interdisciplinarna povezanost ter prekinitve v povezovanju teorije in empiričnega raziskovanja imajo za posledico toliko večjo prisotnost avtarkične inercije, ki pogojuje *neenakomeren razvoj* posameznih družbenih znanosti. Tako se ohranjajo tudi nekatere tradicionalne razlike med disciplinami, ki so prej izraz naključnosti in iracionalnosti kot pa vsebinskih posebnosti predmetnih področij. Vzemimo npr. konvencionalno prisotne razlike glede uporabe metodološko-analitičnih postopkov med geografijo, sociologijo, etnologijo in ekonomijo. Čeprav različna vsebina pogojuje tudi metodologijo, vire informacij itn., ugotavljamo, da gre velikokrat bolj za "kapricioznost" naključja kot pa za epistemološko utemeljene razlike.

Perspektiva informatike in njene implikacije za družboslovno raziskovanje

Za razumevanje in usmerjanje razvoja družbenih znanosti v prihodnosti postaja vse pomembnejše uvajanje informatike in računalništva. V tem pogledu nas razvoj v svetu že danes močno prehitava. Kljub temu pa se nerazumevanje razvojne vloge in sprememb, ki jih prinaša informatika za družboslovno delovanje, še ohranja in podaljšuje. Zato bomo na tem mestu opozorili na nekatere še ne (dovolj) razumljene implikacije, ki jih prinaša – lahko rečemo – revolucija informacijske tehnologije za nadaljnji razvoj družbenih znanosti.

Z uveljavljanjem računalništva in informatike se bistveno povečujeta količina in raznovrstnost informacij, ki smo jih zmožni vključevati in obvladovati v spoznavnem procesu. S tem posegamo v značilno protislovje današnjega časa, ko imamo na eni strani probleme zaradi pomanjkanja (težavne, omejene dostopnosti) informacij, na drugi strani pa hkrati tudi probleme zaradi prevelike količine informacij (podatkov). V obeh primerih se kaže nemoč raziskovalca in občana, da bi pridobil informacije in se oprl prav na tiste informacije, ki so najrelevantnejše za njegove sklepe in odločitve.

Z dozdašnjjo – recimo, da jo poenostavljeno označimo – obrtniško tehnologijo smo hitro naleteli na omejitve glede tehnične manipulabilnosti podatkov. Z *večanjem količine* podatkov (prek določene točke) sta se dejansko *zmanjševali* njihova *dostopnost in obvladljivost*. Iz tega pa je sledilo, da smo se zadovoljili z bolj omejeno informacijo tudi pri preverjanju hipotez ter sploh v sklepanju in odločanju. Tako se pojavlja celo paradoksalna situacija, ko imamo na eni strani sicer veliko kopičenje podatkov, na drugi strani pa praznino, ki jo izpolnjujeta intuicija in arbitrarnost (spet v znanosti in družbenopolitičnem delovanju).

Prispevek računalništva je glede na obravnavano vprašanje lahko neposreden ali posreden. V neposrednem smislu gre za njegov "domet" v analitični obdelavi podatkov, posredno pa s svojimi večjimi zmogljivostmi spodbuja tudi "stranske dejavnosti", zlasti celoten kompleks zbiranja in shranjevanja podatkov, formiranje potrebnih "bank podatkov" ter njihovo organizirano vodenje in izpopolnjevanje v teku časa.

Prav v današnji situaciji se že kaže, da hitremu razvoju računalništva ne sledimo niti na področju priprave "vhodnih podatkov" niti z vidika razširjanja analitičnih ugotovitev med potencialne uporabnike v družboslovnem raziskovanju in družbeni praksi na splošno. Pomen in posledice povečane obvladljivosti, večje količine in raznovrstnosti informacij bomo razčlenili še v naslednjih točkah.

Operacionalizacija marksistične dialektike

Računalništvo in informatika omogočata, da – prvič v zgodovini – dialektika spoznavnega procesa ne nastopa samo kot predmet filozofskega razglabljanja in didaktična usmeritev, ampak se (lahko) pojavlja tudi kot operativno vodilo v empiričnem družboslovnem raziskovanju. Medtem ko smo imeli do zdaj opravka s popolnim razhajanjem med temeljnimi spoznanji marksistične dialektike in empirično-raziskovalno prakso, nam nova informacijska tehnologija odpira večje možnosti za zbliževanje teorije in empirije.

Vzemimo npr. zahtevo po obravnavanju družbenih pojavov v njihovi medsebojni povezanosti in zahtevo po celostnem zajemanju družbenega dogajanja. Omejitve v analitični obdelavi podatkov, ki jih je pogojevala uporaba klasične računske tehnike, so že same po sebi implicirale tudi *parcialni značaj* družboslovnih raziskav. Upoštevati je bilo mogoče le manjše število analitičnih spremenljivk hkrati. Danes pa so tehnične omejitve v uporabi matematično-statistične analize v sociološkem raziskovanju velike družbene kompleksnosti že skoraj presežene.

Če ne privolimo v to, da bi nas nove tehnične možnosti zasvojile v tem smislu, da bi postale same sebi cilj, se nam tu odpirajo nove možnosti, da tudi kvantitativna analiza prispeva k hitrejšemu raziskovanju kvalitativnih razlik oz. sprememb. Tako nam npr. analiza pokaže značilni "življenjski cikel" posameznih razvojnih indikatorjev, katerih informacijska vloga in pojasnjevalna moč se navadno z razvojem povečujeta od njihovega nastanka do določene točke, ko začneta spet izgubljati pomen, tako da jih je treba nazadnje spet povsem izključiti iz nadaljnjega preučevanja in jih nadomestiti z drugimi.

Čim bolj natančno poznamo, kako (kvantitativno) variira pojasnjevalna moč indikatorja v odnosu do drugih družbenih pojavov (procesov) v teku časa, tem več smo s tem pojasnili tudi glede diskontinuitete in kvalitativne spremembe v preučevanju razvojnih procesov.

Še pomembneje pa je to, da marksizma ne moremo obravnavati kot nekakšen "rezervat" sam zase. Brez intenzivnega "vpletanja" v današnje družbene razmere bi – kot se je izkazalo – tudi marksizem postal le suha veja. Prav to pa bi se zgodilo, če se ne bi posluževal vseh najnovejših razvojnih pridobitev, vključno s pridobitvami, ki jih je že prinesel razvoj informacijske tehnologije. Ravno v takšni povezavi pa obenem vidimo tudi zagotovilo, da ne bomo zapadli v nekakšen empirizem in tehnicizem, ki bi pomenila spet drugo obliko osiromašenja in zastoja v spoznavnem procesu.

Posploševanje in konkretizacija

Ne gre torej le za vprašanje individualnih sposobnosti in dispozicij posameznih "teoretikov"; upoštevat je treba tudi kontekstualno, sociološko pogojenost teoretičnega razvoja. Ob dani stopnji razvoja družbe pa še zlasti stopa v ospredje vprašanje, koliko smo – tudi glede na informacijsko tehnologijo – v svojih teoretičnih posplošitvah zmožni *zajeti in izraziti* obstoječe bogastvo raznovrstnosti; ali pa nasprotno, koliko smo sposobni preverjati splošnoteoretične formulacije in ugotavljati meje njihove veljavnosti v konkretni pojavnosti in raznovrstnosti družbenega življenja.

Prav informatika in računalništvo imata v tem pogledu lahko pomembno instrumentalno vlogo, in sicer v vseh fazah spoznavnega procesa. S tem ko omogočata popolnejše zajetje celotnega spektra družbene variabilnosti in kompleksnejšo analizo, ki jo je mogoče ponavljati v različnih variantah, jo preverjati in dopolnjevati s povečanimi možnostmi za izvedbo komparativne ali taksonomske analize itn., je celoten spoznavni proces močno pospešen. Različni postopki multivariantne analize prispevajo k hitrejšemu razkrivanju (identifikaciji) konkretnih sklopov in njihovih latentnih struktur. Izgrajevanje pojmov in teorij *ni več le vprašanje navdiha in domiselnosti teoretikov*, ampak postaja načrtno, organizirano delo, v katerem je odločilna nenehna interakcija med teoretičnimi koncepcijami in podatki o dejanskem stanju.

Z novo informacijsko tehnologijo se na splošno močno spreminja razmerja med teorijo in empirijo. Namesto dozdašnje "koeksistence" ali paralelizma in ločenosti teh dveh sfer, se nam zdaj nakazujejo možnosti nenehnega *preverjanja in dopolnjevanja*. To pomeni da bo v prihodnje manj brezplovnega ponavljanja, do katerega prihaja zato, ker je zamujal proces posploševanja v nacionalnem in mednarodnem merilu, podobno kot tudi v disciplinarnih ter interdisciplinarnih okvirih.

Z večjo dostopnostjo in obvladljivostjo informacij je tudi več (možnosti) preverjanja različnih domnev, hipotez. S tem bo omejena tudi zdajšnja težnja, da bi po inerciji podaljševali različne apriorizme in stereotipne predstave ter druge enostranskosti v razlagi družbenih pojavov.

Kumulativnost spoznanj

Nova informacijska tehnologija posredno in neposredno povečuje možnosti, da dosežemo večjo kumulativnost spoznanj v družboslovnem raziskovanju. Glede na to, da je za zdaj ta kumulativnost prav v družboslovju zelo nizka, gre torej za eno izmed izjemno pomembnih vprašanj za nadaljnji razvoj družbenih znanosti.

Ker imamo na splošno opravka še z nizko stopnjo profesionalizacije posameznih družboslovnih disciplin, sicer tudi vzroki te nizke akumulativnosti zadevajo širšo problematiko, npr.: od pojmovno-teoretične neizgrajenosti pa vse do profesionalne kulture in moralnih norm, ki terjajo (ali pa ne), da se vsako pomembnejšo raziskovalno akcijo opredeli tudi v *odnosu do že doseženih spoznanj* (drugih) raziskovalcev, torej v odnosu do "preteklega dela" itn. Informacijsko-tehnična in metodološko-analična vprašanja, ki nas na tem mestu predvsem zanimajo, torej dopolnjujejo še: pojmovno-teoretična, moralna, organizacijska idr.

Cim več naporov, stroškov in časa je potrebnih za dostop do sicer že "razpoložljivih" podatkov in spoznanj, tem bolj verjetno bo prišlo do odločitve za novo (ponovno) zbiranje podatkov in novo (ponovno) analizo istega predmeta. Vse to pa

je spet odvisno od strukturiranosti in stopnje organiziranosti spoznavnega procesa, dosežene stopnje standardizacije in ob tem od tehnične manipulabilnosti (računalniške obvladljivosti) informacij.

S povečano računalniško manipulabilnostjo podatkov se toliko bolj nazorno kaže neorganiziranost v shranjevanju in težavnost v njihovi dostopnosti. Delno gre preprosto že za to, da računalniške tehnologije še nismo uvedli tudi v te spremljevalne dejavnosti in je tako prišlo do neskladja med razmeroma zelo povečanimi "analitičnimi kapacitetami" ter neizgrajenimi vhodnimi in izhodnimi sistemi podatkov (spoznanj, informacij), bankami podatkov, družboslovnimi arhivi itn.

Vsak raziskovalec uveljavlja svoj interes predvsem takrat in toliko, kolikor gre za tista/-e vprašanja/vidike, na katera/-e se predvsem osredinja v svoji analizi. Kar *presega* njegov *oži* (trenutni) interes – in tega ni malo –, je prepuščeno *naključju*. Spet se izkaže, da na prehodu med posameznikom (individualnim interesom) in družbo nimamo vzpostavljenih niti elementarnih mehanizmov (infrastrukture), ki bi zagotavljali takšno organizacijo pridobljenih informacij, da bi omogočala maksimalno dostopnost (strokovni) javnosti in kumulacijo, nadgrajevanje spoznanj v teku časa.

Gre torej za *vsesplošno fragmentacijo* spoznavnega procesa, ki kaže, da je bolj prisotna nekakšna *privatizacija* kot pa socializacija raziskovalne dejavnosti. To pa pomeni, da na vsakem koraku srečujemo različne prekinitev, diskontinuitete v komuniciranju, kar bistveno zmanjšuje družbeno produktivnost in družbene učinke znanstvenega delovanja.

V vsaki konkretni raziskavi se navadno kaže neugodno razmerje med časom in sredstvi, ki so posvečena samemu zbiranju podatkov v primerjavi s tistim, ki so namenjena analizi in interpretaciji. Velik delež zbranih podatkov (ali gre za splošne, statistične ali posebne, anketne podatke) ostaja – sicer spet zaradi različnih razlogov – neuporabljen. Celo podatki, ki so bili zbrani za prav specifične potrebe določene raziskave, v veliki meri ostajajo neizkoriščeni. Navadno so izhodiščne ambicije raziskovalca večje kot poznejša realizacija. Ne glede na to pa vsakršni podatki lahko koristijo za več različnih namenov (za obdelavo različnih tem ali vidikov), ki vedno presegajo okvire enkratne raziskave.

Ker tu razkrivamo mejo oz. domet individualnih interesov, obenem razkrivamo tudi *praznino in odsotnost družbeno organizirane akcije*, da bi v skupnem interesu in prek okvirov trenutnih ali prehodnih preokupacij posameznih raziskovalcev organizirali in vodili splošno družbeno dostopno *informacijsko infrastrukturo*. Pri tem mislimo na računalniško oprte banke in arhive raziskav, ki bi bili po določenem času oziroma po zaključku prvotne raziskave dostopni vsem zainteresiranim za dodatno uporabo in tudi za preverjanje izsledkov prvotne raziskave.

Danes (1984) nimamo v tem pogledu uveljavljenih nikakršnih profesionalnih *standardov* (vsaj v ožjem področju družboslovja). Čeprav zaključna raziskovalna poročila navadno vključujejo le del(ček) zbranih informacij, je vendarle povsem prepuščeno raziskovalcu in posameznim raziskovalnim ustanovam, kolikšen del osnovnega gradiva se hrani za nadaljnjo uporabo ali pa se zavrže kar v celoti. Če k temu dodamo še to, da so celo raziskovalna poročila težko dostopna (včasih tudi – nedostopna), vidimo, da smo že s tem v veliki meri pojasnili zdajšnjo *fragmentacijo*, ki onemogoča potrebno akumulativnost v spoznavnem procesu. V takšni situaciji

postane razumljivo, da se pogosto ponavljajo preučevanja iste (ali le nekoliko drugače opredeljene) teme, pri čemer se vse *začenja od začetka*. Če posameznik vendarle vztraja pri tem, da si najprej zagotovi dostop in vpogled v že dosežena spoznanja, je lahko uspešen le takrat, ko se opre na široko mrežo svojih medosebnih stikov. Šele prek neposrednih, *osebnih zvez* z drugimi raziskovalci se lahko dokoplje do – bolj ali manj – (ne)popolnega pregleda relevantnih informacij. To pa nam spet potrjuje, da gre na tem področju za fragmentacijo in privatizacijo, namesto da bi se ravno tu uveljavljalo podružbljanje raziskovalne sfere (o kateri sicer zelo veliko govorimo) na novih osnovah, ki jih prinaša najnovejši razvoj informatike in računalništva (informacijske tehnologije).

Rutinizacija, avtomatizacija in kreativnost

Informatika in računalništvo lahko prispevata k produktivnejšemu in kreativnejšemu delovanju znanstvenih delavcev, raziskovalcev tudi s tem, ko prevzemata nase vse večji delež preprostejših, repetitivnih opravil in sproščata njihove kreativne potencialne. Kot je pokazala opravljena anketa, raziskovalci dejansko le manjši del razpoložljivega delovnega časa lahko uporabljajo za samo raziskovalno delo v ožjem smislu, večji del časa pa porabijo za različna pripravljalna in pomožna, tehnična in druga opravila.

S širjenjem informatike in računalništva se raziskovalci postopoma razbremenjujejo vsaj nekaterih preprostih in ponavljajočih se operacij in se lahko v toliko večji meri osredinjajo na osrednja vsebinska vprašanja svoje raziskave.

Tudi delo s samim računalnikom se spreminja v dveh smereh: po eni strani se vse več operacij poenostavlja (rutinizira in avtomatizira) s tem, ko se že kar *en bloc* in vnaprej rešuje celoten niz standardiziranih operacij z značilnimi programskimi "paketi"; tako postaja računalniška obdelava podatkov vse bolj poenostavljena in dostopna vse širšemu krogu uporabnikov, ne da bi to terjalo posebno dodatno izobraževanje. Po drugi strani pa se oblikuje vse zahtevnejša specializacija, za katero se usposablja kadri, ki se ustvarjalno angažirajo ravno z vidika izgrajevanja celotnega sistema na višji ravni kompleksnosti. Te pa (naj) ne tvorijo le strokovnjaki splošnega matematično-računalniškega profila, ampak nujno tudi posamezni družboslovci, ki se usposobijo za to, da lahko značilne vsebinske in metodološke posebnosti svoje znanstvene discipline prevajajo v matematično-računalniški jezi in ustrezne analitične postopke ter nasprotno.

Ob njih pa bo verjetno tudi še vnaprej delovala večina družboslovcev, ki bodo omejevali svoje delovanje predvsem na vlogo uporabnikov računalniške tehnologije. Potrebovali bodo le temeljito znanje, ki jim bo dajalo potrebno usmeritev glede analitičnih možnosti in nakazalo pristopne pogoje ter način uporabe rezultatov računalniške obdelave podatkov.

Računalniška rutinizacija številnih analitičnih operacij lahko – ob ustreznih vsebinski in teoretični usmerjenosti raziskovalcev – povečuje njihove možnosti za bolj vsestransko in poglobljeno analizo ter preverjanje njihovih hipotetičnih izhodišč. Uporabijo lahko več različnih in kompleksnejših analitičnih postopkov, jih ponovijo v različnih variantah, si zagotovijo popolnejšo kontrolo kakovosti podatkov itn. Seveda pa vse to pomeni napredek le pod pogojem – ki pa ni vedno izpolnjen –, da rutinizacija ne postane sama sebi cilj, da ne postane nekakšen modernistični

ritualizem, ki izriva ali nadomešča temeljne vsebinske preokupacije glede na cilje, zastavljene v raziskovalni nalogi.

Podružbljanje in poosebljanje v spoznavnem procesu

Že nakazana tendenca k poenostavljanju in rutinizaciji nekaterih analitičnih operacij s pomočjo računalnika ne zadeva le ožjega kroga raziskovalcev, ampak je treba opozoriti, da se s tem odpirajo nove možnosti, da na podlagi nove informacijske tehnologije zavestno spodbujajo proces ne le profesionalizacije, ampak tudi *socializacije družboslovnega raziskovanja*. Če imamo v mislih izjemno povečane potrebe po družboslovnem raziskovanju celo v vsaki občini, vsaki krajevni skupnosti ali OZD in sploh povsod, kjer imamo že normativno-institucionalno prisotno samoupravno odločanje in načrtovanje, se tu odpirajo realne možnosti tudi *neprofesionalnega sodelovanja* občanov. Razširjena računalniška mreža, povečevanje števila terminalov in poenostavljeni postopki bodo omogočali in spodbujali vključevanje vse širšega kroga občanov, ki bodo svoje delovanje po posameznih interesnih področjih lahko usmerjali in dopolnjevali z večjo količino relevantnih informacij. S tem se bodo manj zapirali v svoj ozek krog in se hitreje vključevali v krogotok informacij, ki bo njihova lastna spoznanja razširjal v svet in jih obenem seznanjal z dosežki drugih. V tem smislu lahko pričakujemo, da se bosta krepili "komparativistična" zavest in usmeritev, ki bosta prehajali okvire tradicionalistične zaprtosti in samozadostnosti – v družbenih znanostih in družbenopolitični praksi.

Za zdaj še povsem izjemno in bolj ali manj naključno vključevanje posameznikov z izjemno bogatimi življenjskimi in delovnimi izkušnjami v organiziran spoznavni proces (npr. kot vprašance, sogovornike v nestandardiziranih intervjujih posameznih raziskav) bi tako postalo splošno upoštevana možnost in praksa. Glede na višjo stopnjo razvitosti (profesionalizacije) družboslovnih disciplin tudi lahko pričakujemo, da se bo zmanjšala – danes še močno prisotna – bojazen, da bi vključevanje *laikov, amaterjev* škodilo ugledu in razvrednotilo znanstveni značaj družboslovnega delovanja. Nasprotno pa lahko pričakujemo, da bodo tako v spoznavni proces vdiral izjemno pestra, bogata spoznanja, ki za zdaj ostajajo še povsem atomizirana in neizkoriščena ter se izgubljajo, tako kot mineva življenje posameznikov. Seveda pa je informacijska tehnologija le en člen v tem procesu, ki ga bodo morali spremljati tudi razvoj na pojmovno-teoretičnem področju, ozaveščanje subjektivnih sil glede možnosti in smeri takšnih prizadevanj idr. Pri tem bi ostali enostranski, če ne bi opozorili, da gre pravzaprav za protislovni proces, tako da socializacijo spoznavnega procesa – bolj ali manj vzporedno – spremlja tudi proces individualizacije.

Nova informacijska tehnologija in tehnične možnosti manipulacije podatkov daleč presegajo možnosti *poenostavljenega prikazovanja* podatkov v obliki značilnih *agregatnih povprečij*. Te ustrezajo kvečjemu za izražanje stanja v nerazvitih, primitivnih družbenih skupnostih, ne pa za izražanje samoupravnega socialističnega razvoja, ki v ospredje postavlja vsestranski razvoj človekove osebnosti.

Če torej ostajamo na ravni agregiranega povprečja, smo s tem zagrešili dve pomembni napaki:

- a) agregat ne izraža nujno dejanske povezanosti, ampak predstavlja bolj ali manj arbitrarni izsek družbene resničnosti;

b) zabrisane so razlike med posamezniki (oz. vključenimi enotami), katerih razvoj in torej tudi različnost naj bi sledili.

Marksistične razlage človekove emancipacije nismo uveljavili z vidika njenih *implikacij za metodologijo* empiričnega družbenega raziskovanja. Včasih se pojavlja kot upravičena kritika implicitnih predpostavk *kvantitativne metodologije*, vendar pa se hkrati ne moremo zadovoljiti le z negacijo te metodologije, ampak je treba iskati tudi afirmativne možnosti, ki jih razkrivamo v današnjem razvoju informacijske tehnologije.

Namesto da bi individualnost človekove osebnosti obravnavali kot motnjo ali napako, ki se kaže v odstopanju od povprečnega kot "normalnega", je treba obrniti perspektivo interpretacije. Namesto današnje težnje, ko se v statistiki in družboslovju postavlja v ospredje prikazovanje povprečij, naj bi se v prihodnje osredinili na prikazovanje in *analizo distribucij*.

Čim višja je stopnja družbenega razvoja, tem večja je *izguba informacij zaradi redukcije* celotne družbene *variabilnosti na povprečja*. Zato pa je toliko večja potreba, da načrtno izkoristimo novo informacijsko tehnologijo za uvajanje tistih analitičnih postopkov, ki nam omogočajo čim bolj popolno izražanje naraščajoče medosebne variabilnosti kot načina preseganja razredne neenakosti.

Od fragmentarnosti k splošnodružbenemu krogotoku informacij

Že prikazano obvladovanje večje količine in raznovrstnosti informacij se še na druge načine kaže v načinu delovanja in v odnosih med vpletenimi subjekti. Višja stopnja standardizacije v obdelavi informacij olajšuje njihov pretok med vse številnejšimi uporabniki ter je obenem predpogoj za hitrejšo obdelavo in uporabo. S tem pa se obenem zmanjšujeta potreba in možnost, da bi številni posredniki pogojevali svobodni pretok informacij. Njihova intervencija in arbitrarnost postajata vse bolj očitni, odvečni in moteči. Čeprav gre za omejitve glede dostopnosti določenih informacij zaradi državne varnosti itn., so tudi te lahko (v večji meri) opredeljene vnaprej in ni treba, da predstavljajo predmet vsakokratnega ocenjevanja in odobravanja, ki navadno zavlačuje spoznavni proces ter vnaša vanj elemente arbitrarnosti in negativnosti.

Do zdaj smo bili že kar navajeni (saj se zdi, da ni bilo nikakršnih prigovorov na ta račun), da smo imeli velik razkorak med tistimi (podatki) informacijami, ki so si jih priskrbele posamezne (raziskovalne in druge) ustanove, in tistimi, ki so bile pripravljene oz. dane na voljo za širšo javnost. Pri tem je šlo za dva razloga za takšno diskrepanco. Po eni strani je šlo za tehniko posredovanja informacij, po drugi strani pa tudi za prevladujoče predstave o vlogi posameznih ustanov in vlogi javnosti.

V povezavi s prvim je (zapis leta 1984) v teku (pri nas že z veliko zamudo, saj bi to lahko začeli že pred dvema desetletjema) prehajanje od posredovanja informacij v tiskani obliki (vzemimo npr. prek statističnih letopisov in drugih publikacij) k novim oblikam, ki zagotavljajo *neposredno dostopnost* prek računalniške mreže. Pri tem gre za večjo hitrost, možnost večje selektivnosti, za večjo raznovrstnost, količino in manipulabilnost informacij, kot pa je bilo to mogoče na podlagi objavljenih podatkov v literaturi. Tako so npr. statistični letopisi in druge redne ali občasne statistične publikacije posredovali le zelo majhen delež dejansko zbranih podatkov pa še ta majhen delež je bil dostopen z veliko zamudo, pri popisu prebivalstva tudi več let pozneje, kot so bili podatki zbrani.

Prehajanje na neposredno komuniciranje prek računalniške mreže izjemno razširja dostopnost, ekspeditivnost in manipulabilnost razpoložljivih informacij. Tudi podatki iz posameznih raziskav bodo – potem ko bodo “odslužili” raziskovalcu – lahko postali *splošno dostopni*. To bo terjalo tudi uvedbo določenih profesionalnih norm, saj danes nimamo primerno urejene zaščite niti pravic avtorjev raziskovalcev, niti dajalcev informacij, niti širše javnosti in drugih potencialnih uporabnikov.

Tako se – skladno z že naznačenim procesom podružbljanja – zmanjšujejo fragmentiranost in prekinitve v spoznavnem procesu. V tej smeri se nakazujejo možnosti, da zahteve in deklaracije o potrebnem intenzivnejšem povezovanju prek (za zdaj še sorazmerno zaprtih okvirov) posameznih ustanov, družboslovnih disciplin, teritorialnih in časovnih enot itn. dobijo svojo realno podlago. Z odpravljanjem dozdašnjih partikularizmov, prekinitev in zastojev se bo vse bolj oblikoval *splošno-družbeni krogotok informacij*, v katerega se bosta vključevala družboslovno raziskovanje in tudi izobraževanje kot sestavina široko pojmovanega procesa *spoznavanja in spreminjanja* naše družbe.

Določnejša predstava o takšni dolgoročni razvojni usmeritvi lahko postane eden izmed elementov za *mobilizacijo* razpoložljivih potencialov in s tem za njeno hitrejšo uresničitev.

Priloge

DRUŽBOSLOVNI RAZISKOVALNI INŠTITUTI/CENTRI V SR SLOVENIJI po letih ustanovitve (obstoječi 1984)

	Leto ustanovitve
Inštitut za mednarodno pravo	1937
Inštitut za narodnostna vprašanja	1944
Inštitut za geografijo s Kartografskim zavodom (SAZU)	1948
Inštitut za občo upravo in narodno zgodovino (SAZU)	1948
Inštitut za slovensko narodopisje (SAZU)	1951
Inštitut za kriminologijo (PF)	1954
Ekonomski inštitut*	1955
Inštitut za javno upravo (PF)	1956
Inštitut za pravo starega Orienta (SAZU)	1957
Inštitut za organizacijo, ekonomske in tržne raziskave	1959
Inštitut za sociologijo in filozofijo	1959
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja	1959
Inštitut za ekonomiko, statistiko in demografijo**	1961
Inštitut za geografijo	1962
Pedagoški inštitut	1965
Inštitut za ekonomska raziskovanja	1965
Inštitut za marketing (VEKŠ)	1969
Center za razvoj univerze	1970
Raziskovalni center Ekonomske fakultete	1970
Inštitut za delo	1972
Inštitut za regionalno ekonomiko in socialni razvoj	1972
Ekonomski inštitut Pravne fakultete	1973
Inštitut za organizacijo dela (Kranj)	1975
Raziskovalni center Višje šole za socialne delavce	1975
Raziskovalni inštitut FSPN	1976
Inštitut za marksistične študije (SAZU)	1977
Inštitut za ekonomske odnose s tujino (VEKŠ)	1977
Inštitut za ekonomsko diagnozo in prognozo	1977
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete	1978
Inštitut za poslovno logistiko, transport in zavarovanje (VEKŠ)	1978
Inštitut za organizacijo, ekonomiko in informatiko (VEKŠ)	1978
Center za gospodarsko pravo (Višja pravna šola, Maribor)	1981

*Od l. 1965 naprej Inštitut za ekonomska raziskovanja

**Od l. 1965 naprej Inštitut za ekonomska raziskovanja

STROKOVNA DRUŽBOSLOVNA DRUŠTVA V SR SLOVENIJI po letih ustanovitve (obstoječa, naziv ob ustanovitvi)

	Po podatkih iz RSNZ
Društvo novinarjev LR Slovenije	1944
Zgodovinsko društvo za Slovenijo	1945
Društvo pravnikov LR Slovenije*	1947
Pedagoško društvo LRS	1949
Društvo ekonomistov Slovenije	1950
Geografsko društvo Slovenije	1954
Jugoslovansko društvo za mednarodno pravo, sekcija za SR Slovenijo	1954
Urbanistično društvo Slovenije	1955
Društvo za upravno znanost in prakso Slovenije**	1956
Društvo socialnih delavcev	1956
Društvo psihologov SR Slovenije	1956
Slovensko etnološko društvo***	1965
Društvo sociologov Slovenije	1965
Društvo pravnikov v gospodarstvu SR Slovenije	1966
Slovensko filozofsko društvo	1966
Društvo inženirjev organizacije dela	1968
Slovensko politološko društvo	1968
Andragoško društvo Slovenije	1968
Slovensko penološko društvo	1972
Slovensko orientalistično društvo	1973
Društvo za antične in humanistične študije SR Slovenije	1974
Statistično društvo Slovenije	1977
Društvo za kazensko pravo in kriminologijo	1977

*Društvo pravnikov je bilo prvič ustanovljeno že leta 1989.

**Leta 1956 je bila ustanovljena Slovenska sekcija jugoslovanskega društva, leta 1977 pa se je iz sekcije skladno s takratno zakonodajo formiralo društvo.

***Leta 1957 se je skladno s takratno zakonodajo formiralo Slovensko etnološko društvo iz sekcije Jugoslovanskega etnografskega društva.

DRUŽBOSLOVNE REVIIJE V SR SLOVENIJI po letih ustanovitve

	Začetek izhajanja
Zbornik znanstvenih razprav	1920
Geografski vestnik	1925
Etnologi*	1926
Ljudski pravnik**	1946
Zgodovinski časopis	1947
Slovenski etnograf	1948
Revija za kriminologijo in kriminalistiko	1950
Sodobna pedagogika	1950
Ekonomska revija	1950
Naši razgledi	1952
Geografski obzornik	1954
Prikazi in študije	1955
Naše gospodarstvo	1955
Glasnik Slovenskega etnografskega društva***	1958
Vestnik Inštituta za javno upravo	1960
Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja	1960
Problemi	1962
Teorija in praksa	1964
Časopis za zgodovino in narodopisje****	1965
Dialogi	1965
IB (Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje)	1967
Moderna organizacija*****	1968
Anthropos	1969
Vzgoja in izobraževanje	1970
Raziskovalec	1971
Traditiones	1972
Časopis za kritiko znanosti	1973
Združeno delo	1977
Bilten EDP	1978
Vestnik Inštituta za marksistične študije	1980
Nova revija	1982

Vir: Slovenska bibliografija XXX; Ljubljana, NUK, 1983

*Od l. 1948 naprej Slovenski etnograf

**Od l. 1953 naprej Pravnik

***Od l. 1961 naprej Glasnik Slovenskega etnološkega društva

****Sprva izhajal v letih 1904–1940; vir: Bibliografija o Mariboru, II. snopič, Mariborska periodika, Maribor, 1979

*****Od l. 1972 naprej Organizacija in kadri

Literatura in viri

- Amati, Daniel, O ideološkoj ulozi nauke. *Socijalizam u svetu*, št. 22/19 ...
- Andersen, B. Erling, *European Cooperation in the Social Sciences*. University of Copenhagen, International Federation of Social Sciences Organizations, 1982.
- Bailey, Joe, *Ideas and Intervention – Social Theory for Practice*. Routledge and Kegan Paul, London 1980.
- Bajt, Aleksander, Kriza meščanske ekonomske misli. *Ekonomika revija*, št. 4/1954.
- Bajt, Aleksander, *Osnove ekonomske analize i politike*. Informator, Zagreb 1979.
- Baranović, Branislava, Zašto baš sociologija znanosti. *Naše teme*, št. 2/1978.
- Bauman, Zygmund, *Osnove marksističkog shvatanja sociologije saznanja*. Sociologija, št. 2/1968.
- Bavcon, Ljubo, Problemi univerze v naši družbi. *Naši razgledi*, št. 24/1957.
- Bavcon, Ljubo, Kratak pregled razvoja kazensko-pravnih znanosti na Slovenskem. *Pravnik*, št. 10/1975.
- Bavcon, Ljubo, Dileme in razvojne težnje jugoslovanskega kazenskoga prava. *Revija za kriminologijo in kriminalistiko*, št. 1/1976.
- Bibič, Adolf, Smotri politologije. *Teorija in praksa*, št. 3/1975.
- Bibič, Adolf, Politologija, družbene vede, marksizem. *Teorija in praksa*, št. 1–2/1976.
- Bibič, Adolf, *Politična znanost, ideologija, politika*. ČZP Komunist, Ljubljana 1978.
- Bibič, Adolf, *Politologija in vloga politologov v naši družbi (raziskovalno poročilo)*. RIFSPN, Ljubljana 1982.
- Bibič, Adolf, *Politika kot teorija – praksa dominacije in emancipacije*. *Teorija in praksa*, št. 12/1983.
- Bibliografija radova sociologa Jugoslavije, objavljenih 1974–1979. *Sociološko društvo Hrvatske, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb 1981.
- Blalock, Hubert Jr., *Theory Construction, From Verbal to Mathematical Formulation*. Prentice Hall, Inc., 1969.
- Bloch, Ernest, *Subjekt – objekt*. Naprijed, Zagreb 1956.
- Bolčić, Silvano, *Aktuelnost i problemi empirijskih istraživanja u društvenim naukama*. *Opredjeljenja*, št. 4/1982.
- Bosnić, Slobodan, Purić, Zorana, *Aktuelni problemi naše istraživačke prakse*. *Sociologija*, št. 3–4/1962.
- Bottomore, Tom, *Sociologija kao društvena kritika*. Naprijed, Zagreb 1977.
- Bottomore, Tom, Nowak, Stefan, Sokolowska, Magdalena, *Sociology – The State of the Art*. Sage Publications, London 1982.
- Bourolien, Pierr, *Ali je sociologija znanost*. *Teorija in praksa*, št. 11/1981.
- Božović, Ratko, *Zloupotreba nauke*. *Ideja*, št. 5/1982.
- Breznik, Dušan, *Primena statistike u sociološkim istraživanjima*. *Socijalna politika*, št. 1/1958.
- Breznik, Dušan, *Demografija: analiza, metodi i modeli*. Institut društvenih nauka, Beograd 1977.
- Bročić, Manojlo, *Nauka i politika*. Marksistička misao, št. 1/1979.
- Brdar, Milan, *Totalitet i pozitivizam*. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1981.
- Burzić, Branko, *Ideologija i znanost*. *Revija za sociologiju*, št. 1–2/1979.
- Caratan, Branko, *Samoupravno društvo i političke znanosti*. *Kulturni radnik*, št. 6/1980.
- Ceserman, Andrej, *Angažiranost naše sociologije*. *Teorija in praksa*, št. 11/1976.
- Cigoj, Stojan, *Vloga morale v jugoslovanskom pravu*. *Teorija in praksa*, št. 3–4/1976.
- Cvjetičanin, Veljko, *Stanje protivrječnosti i perspektive teorijske misli u Jugoslaviji*. *Kulturni radnik*, št. 6/1980.

- Čaldarović, Ognjen, Neke predpostavke urbanog planiranja, Naše teme, št. 4/1977.
- Černe, France, Ilešič, Svetozar, Uvod v spoznavanje družbe. Ljubljana 1962.
- Černe, France, Univerza – gospodarstvo in družba. Naši razgledi, št. 19/1971.
- Černe, France, O ekonomski vedi kot znanosti o družbi. Teorija in praksa, št. 8/1981.
- Čimić, Esad, Kontroverze u nauci i politici. Marksistička misao, št. 4/1982.
- Debenjak, Božidar, V alternativni marksistične študije. CZ, Ljubljana 1975.
- Debenjak, Božidar, Marksizem v družbenih vedah. Teorija in praksa, št. 1–2/1976.
- Debenjak, Božidar, Savez komunista i marksizam. Socijalizam, št. 2/1980.
- Debenjak, Božidar, Zasnova in usmerjenost razvoja družbenih znanosti. Teorija in praksa, št. 4/1982.
- Dedijer Vladimir, O naučnoj politici SFRJ, v: O naučno-tehnološkom razvoju Jugoslavije. Beograd 1974.
- Djinić, Firdus, Savetovanja o empirijskim istraživanjima u društvenim naukama. Pregled, št. 5–6/1965.
- Djurić, Mihajlo, Analiza pojmova u društvenim naukama. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, št. 1–2/1960.
- Djurić, Mihajlo, Problemi sociološkog metoda. Savremena škola, Beograd 1962.
- Djurić, Mihajlo, Funkcionalizam i savremena sociologija – odgovor na jednu kritiku. Gledišta, št. 7/1963.
- Dolanc, Stane, Družbene vede in socialistična praksa. Teorija in praksa, št. 12/1976.
- Dolanc, Stane, Marksistična znanost in družbena praksa. Teorija in praksa, št. 2–3/1980.
- Dreyfus, L. Hubert, Šta računari ne mogu. Nolit, Beograd 1977.
- Drulović, M., Socijalizam, nauka, tehnologija, strategija razvoja. Socijalizam u svetu, št. 28/1982.
- Etnologija in sodobna slovenska družba. Brežice 1978 (razprava). Glasnik Slovenskega etnološkega društva, št. 2/1978.
- Fay, Brian, Social Theory and Political Practice. George Allen and Unwin, London 1980.
- Fiamengo, Ante, Društveni značaj empirijskih istraživanja. Sociologija, št. 1/1965.
- Finžgar, Alojzij, Stvarno pravo. Pravna fakulteta, Ljubljana 1972.
- Franko, Adam, Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. Časopis za kritiko znanosti, št. 53–54/1982.
- Franko, Adam, Nekaj pripomb o "sociologiji" odgovornosti in odgovornosti sociologov. Zbornik: Odgovornost v samoupravni družbi, FSPN CDPI, Ljubljana 1982.
- Franko, Adam, Sociološko preučevanje znanosti in še posebej družboslovja in sociologije. Nova revija, št. 3–4/1982.
- Gaber, Stevan, Kibernetika i dijalektika. Ideje, št. 1/1977.
- Gilli, Gian Antonio, Kako se istražuje. Školska knjiga, Zagreb 1974.
- Goldman, Lucien, Dijalektička istraživanja. Veselin Masleša, Sarajevo 1962.
- Goričar, Jože, Sociologija v luči teorije marksizma. Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete, Ljubljana 1954.
- Goričar, Jože, Prilog pitanju odnosa između marksističke i savremene građanske sociologije. Pregled, št. 9/1955.
- Goričar, Jože, Sociologija i istorijski materijalizam. Rad, Beograd 1957.
- Goričar, Jože, Družbeni pomen empiričnih socioloških raziskav. Teorija in praksa, št. 7–8/1965.
- Goričar, Jože, Idejni tokovi v naših družbenih vedah. Naši razgledi, št. 10/1965.
- Goričar, Jože, Sociologija danes in tukaj. Naši razgledi, št. 24/1965.
- Goričar, Jože, Marksizem, socialna filozofija, sociologija. Teorija in praksa, št. 11/1972.
- Goričar, Jože, Deset let evropskega centra za družbene vede. Raziskovalec, št. 6/1973.

- Goričar, Jože, Razprave in zapisi. Obzorja, Maribor 1979.
- Goričar, Jože, Dometi i problemi sociologije u Jugoslaviji. Marksistička misao, št. 5/1980.
- Goričar, Jože, O odgovornosti v znanosti in umetnosti. Teorija in praksa, št. 6–7/1981.
- Gouldner, Alvin, The Coming Crisis of Western Sociology. Basic Books, London 1970.
- Gouldner, Alvin, Za sociologiju: Obnavljanje i kritika u sociologiji danas. Globus, Zagreb 1980.
- Grafenauer, Bogo, Struktura in tehnika zgodovinske vede. Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1960.
- Grafenauer, Bogo, Temeljni pojmi o zgodovini, v: Svetovna zgodovina od začetkov do danes. CZ, Ljubljana 1976.
- Grafenauer, Bogo, Znanost ter naša kulturna in splošna zgodovina, v: Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije. SAZU, Ljubljana 1981.
- Gross, Llewellyn (ed.), Symposium on Sociological Theory. Herper and Row, New York 1959.
- Gross, Mirjana, Historijska znanost – Razvoj, oblik, smjerovi. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1976.
- Gurvitch, Georges, Determinismes sociaux et Liberté humaine. Presses Universitaires de France, Paris 1955.
- Habermas, Jürgen, Theory and Practice. Beacon Press, Boston 1973.
- Habermas, Jürgen, Seznanje i interes. Nolit, Beograd 1975.
- Hadži, Dušan, Raziskovalno delo na univerzi. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Vestnik, št. 4/1980/81.
- Hofferbert, I. Richard and Clubb, M. Jerome, Social Science Data Archives – Applications and Potential. Sage Contemporary Social Science Issues, London 1977.
- Hribar, Tine, Dijalektika i/kao kibernetika. Naše teme, št. 10/1971.
- Hribar, Tine, Vprašanje konca znanosti. FSPN, Ljubljana 1971.
- Hribar, Tine, Temelji marksistične filozofije. FSPN, Ljubljana 1974.
- Hribar, Tine, Običajna zavest, znanost in ideologija. Athropos, št. 1–4/1975.
- Hribar, Tine, Znanost in utopija. ČKZ, št. 7–8/1975.
- Hribar, Tine (nosilec raziskave), Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije. CPZ, RI FSPN, Ljubljana 1981.
- Hribar, Tine, Prognoziranje raziskovalne dejavnosti. CPZ, RIFSPN, Ljubljana 1982.
- Hvala, Ivan, Množična občila in raziskovalni dosežki, Teorija in praksa, št. 5–6/1973.
- Idejnost u nauci i univerzitetskoj nauci (diskusija). Gledišta, št. 4/1965.
- Ileršič, Svetozar, Položaj socialne geografije v sklopu geografske znanosti. Geografski vestnik, XLI/1969.
- Ileršič, Svetozar, Pogledi na geografijo. Ljubljana 1979.
- Ileršič, Svetozar, Specijalizacija i reintegracija u savremenoj geografiji. Zbornik XI. kongresa geografa SFRJ, Titograd 1983.
- Interdisciplinarity – Problems of Teaching and Research in University, OECD, Centre for Educational Research and Innovation, Paris 1972.
- Interdisciplinarnost v visokem šolstvu, Novosti CRU, Center za razvoj univerze, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1981.
- Ivić, Ivan, Opšta naučna politika u našoj zemlji i problemi naučnog rada u psihologiji. Gledišta, št. 9–10/1981.
- Ilić, Vladimir, Povodom jednog pokušaja odredjenja odnosa sociologije i filozofije. Sociološki pregled, št. 1–2/1983.
- Izvodi iz diskusije na bledskom savetovanju JUS, Sociologija, št. 2/1961
- Jakšić, Božo, Historija i sociologija. Liber, Zagreb 1976
- Jambrek, Peter, Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije. Teorija in praksa, št. 12/1977.

- Janowitz, M., Professionalization of Sociology. *American Journal of Sociology*, št. 1/1972.
- Jakopin, Franc, Bibliografija slovenske sociolingvistike. Obzorja, Maribor 1983
- Jerman, Frane, O enotnosti humanističnih ved. *Anthropos*, št. 1–2/1969.
- Jerman Frane, Teorija in znanstveno dejstvo. *Anthropos*, št. 2/1970.
- Jogan, Maca, Sociologija reda. Obzorje, Maribor 1978.
- Jogan, Maca, Sociologija in dejavnost sociologov v razvoju naše družbe. FSPN, Ljubljana, I. del 1974, II. del 1982.
- Jovanov, Neca, Pretpostavke ostvarivanja večje vloge i odgovornosti nauke za razvoj društva. *Socijalizam*, št. 3/1979.
- Jovanov, Neca, Prilog razmatranja stanja u nauci, njenog položaja i uloge u našem društvu i pokušaj otvrdjivanja pretpostavki ostvarivanja večje vloge i odgovornosti nauke za razvoj društva. *Savremenost*, št. 9/1979.
- Justin, Borut, Ključni projekt: Banka podatkov. *Raziskovalec*, št. 1–2/1975.
- Juščić, Božo, O ideološkim i metodološkim problemima društvenih nauka, v publikaciji: Božo Juščić, urednik, Problemi i perspektive interdisciplinarnog rada i obrazovanja, I. dio, Zagreb 1977.
- Južnič, Stane, K razpravi o politologiji in njeni vlogi pri nas. *Teorija in praksa*, št. 1–2/1978.
- Južnič, Stane, Socialna in politična antropologija. FSPN, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978.
- Južnič, Stane, Zgodovinska perspektiva. *Teorija in praksa*, št. 12/1983.
- Južnič, P., Kolenc, J., Vovk, M., Problematika informacijskih virov v družboslovju, v knjigi: Zdenko Roter et al. (ured.), Sociološki preseki slovenske družbe. *Dolenjski list, Sociološko društvo Slovenije*, Novo mesto 1982.
- Kalanj, Rade, Smisao i okviri rasprave o društvenim naukama. *Kulturni radnik*, št. 6/1980.
- Kardelj, Edvard, O vlogi družbenih znanosti pri nadaljnji graditvi naše družbe, v: Problemi naše socialistične graditve, knjiga VII, DZS, Ljubljana 1968.
- Kardelj, Edvard, O značaju i ulozi društvenih nauka. *Arhiv za PDN*, št. 1–2/1976.
- Kardelj, Edvard, Dialektika znanosti in prakse. *Teorija in praksa*, št. 1–2/1977.
- Kavčič, Bogdan, Družboslovje in politika – dvoje avtarkij. *Naši Razgledi*, št. 1/1972.
- Kello, Dinko, Naučna politika SFR Jugoslavije i interdisciplinarnost, v: Božo Juščić, Problemi i perspektive interdisciplinarnog rada i obrazovanja, II. dio, Zagreb 1979.
- Kirn, Andrej, Družbeni položaj in funkcija znanosti v samoupravni družbi. *Teorija in praksa*, št. 5/1971.
- Kirn, Andrej, Staranje znanosti. *Teorija in praksa*, št. 9–10/1973.
- Kirn, Andrej, Sociologija znanosti in marksizem. *Teorija in praksa*, št. 1–2/1976.
- Kirn, Andrej, Znanost kot družbena revolucionarna in konservativna sila. *Teorija in praksa*, št. 12/1976.
- Kirn, Andrej, Pravica samoupravljalca do znanosti in strokovnih služb. *Teorija in praksa*, št. 10–11/1977.
- Kirn, Andrej, Marxovo razumevanje znanosti in tehnike. *Mladinska knjiga*, Ljubljana 1978.
- Kirn, Andrej, Internacionalni značaj znanosti. *ČKZ*, št. 45–48/1981.
- Kirn, Andrej, Delitev in sinteza dela v produkciji stvari in znanja. *Anthropos*, št. 3/1982.
- Klemenčič, Bojana (nosilec raziskave), Razvoj visokošolskega študija prostorskega in urbanističnega planiranja glede na razvoj sistema družbenega planiranja. *Urbanistični inštitut SR Slovenije*, Ljubljana 1980.
- Klemenčič, Vladimir, O položaju slovenske geografije. *Geografski vestnik*, XLVIII/1976.
- Konstatinović, Gordana, Još jednom o krizi savremene ekonomske nauke. *Marksistička misao*, št. 6/1982.
- Kos, Marko, Dileme v naši raziskovalni sferi. *Teorija in praksa*, št. 10/1972.
- Kosik, Karel, Dijalektika konkretnog. *Prosveta*, Beograd 1967.

- Kovač, Bogomir, Protislovja teorije in prakse v ekonomski znanosti. Teorija in praksa, št. 12/1983.
- Kranjc, Ana, Uloga i položaj znanstveno-istraživačkog rada na sveučilištu. Univerzitet danas, št. 1–2/1979.
- Krašovec, Stane, Pomen zaposlitve in položaja ekonomistov. Ekonomska revija, št. 2/1953.
- Krašovec, Stane, Ponovno o ekonomskem študiju na naših fakultetah. Ekonomska revija, št. 2/1956.
- Kremenšek, Vukoslav, Usmeritev naše etnologije. Naši razgledi, št. 24/1964
- Kremenšek, Vukoslav, Nekatera odprta vprašanja o mestu današnje etnologije sredi humanističnih ved. Anthropos, št. 1/1969.
- Kremenšek, Slavko, Baš, Angelos (urednika), Pogledi na etnologijo. Ljubljana 1978.
- Kun, Tomas, Struktura naučnih revolucij. Nolit, Beograd 1974.
- Kušče - Zupan, Stanka, Interdisciplinarno znanje in razvoj družbe. Organizacija in kadri, št. 9–10/1982.
- Kuvačić, Ivan, Epistemološke osnove statističkog empirizma. Naše teme, št. 7/1964.
- Kuvačić, Ivan, Prilog metodologiji kompleksnog proučavanja društvenih pojava. Sociologija, št. 2/1965.
- Kuvačić, Ivan, Marksizam i funkcionalizam. Komunist, Beograd 1970.
- Kuvačić, Ivan, O stanju i mogućnostima sociologije. Revija za sociologiju, št. 2–3/1972.
- Kuvačić, Ivan, O prednostima i nedostacima kvalitativnog pristupa u sociologiji. Revija za sociologiju, št. 3–4/1973.
- Kuvačić, Ivan, Znanost, ideologija i društvo. Kulturni radnik, št. 2/1976.
- Kuvačić, Ivan, Znanost i društvo. Naprijed, Zagreb 1977.
- Kuvačić, Ivan, Otkud letargija u društvenim naukama. Kulturni radnik, št. 6/1980.
- Lazarsfeld, Paul and Rosenberg, Morris, The Language of Social Research. The Free Press, Glencoe 1955.
- Lefevr, Anri, Marksizam – Aktualni problemi marksizma. BIGZ, Beograd 1973.
- Lenin, V. I., Dela, Institut za međunarodni radnički pokret, Jugoslavijapublic, Beograd 1973.
- Lobkowicz, Nicholas, Theory and Practice: History of a Concept from Aristotle to Marx. London 1967.
- Lučev, Ivan, Neka moguća rješenja problema istraživanja u društvenim znanostima. Gledišta, št. 1–2/1977.
- Lučev, Ivan, Sistemski pristup interdisciplinarnom radu u društvenim znanostima, v: Božo Jušić, urednik, Problemi i perspektive interdisciplinarnog rada i obrazovanja, I. dio, Zagreb 1977.
- Lukić, Radomir, Osnovi sociologije. Savez udruženja pravnika, Beograd 1959.
- Lukić, Radomir, Društveni uslovi razvoja sociologije u Jugoslaviji. Sociologija, št. 2–3/1959.
- Lukić, Radomir, Oko odnosa istorijskog materijalizma i sociologije. Naša stvarnost, št. 7–8/1959.
- Lukić, Radomir, Predpostavke u nekim istraživačkim radovima. Sociologija, št. 2/1965.
- Ma, Rae Duncan, Jr., The Social Function of Social Science. Yale University Press, 1976.
- Maček, Matjaž, "Policy" znanosti. Teorija in praksa, št. 12/1983.
- Majer, Boris, Pet let slovenskega filozofskega in sociološkega društva. Naši razgledi, št. 14/1962.
- Majer, Boris, O družbeni vlogi marksistične misli. Teorija in praksa, št. 1/1964
- Majer, Boris, Možnosti za bazično raziskovalno delo. Naši razgledi, št. 19/1965.
- Majer, Boris, Med znanostjo in metafiziko, Ljubljana 1968.
- Majer, Boris, Med svobodo in odgovornostjo. Teorija in praksa, št. 3/1975.
- Majer, Boris, Samostojna in ustvarjalna marksistična analiza. Dialogi, št. 4–5/1983.

- Marcuse, Herbert, *Sovjetski marksizam*. Globus, Zagreb 1983.
- Mali, Franc, *Razvoj družboslovja v SR Sloveniji (seminarska naloga)*. RI FSPN 1983.
- Markič, Boštjan, *Politika in znanost. Teorija in praksa*, št. 3/1971.
- Markič, Boštjan, *Uveljavljanje družboslovne literature. Teorija in praksa*, št. 11–12/1975.
- Marković Mihajlo, *Nauka i ideologija. Naša stvarnost*, št. 7–8/1959.
- Marković, Mihajlo, *Opšti metodološki problemi društvenih nauka u našoj zemlji. Sociologija*, št. 2/1965.
- Marković, Mihajlo, *Filozofski osnovi nauke*. SANU, Beograd, 1981.
- Markus, György, *Human Essence and History. International Journal of Sociology*, Spring, št. 1/1974.
- Marx - Engels - Werke, Bde. 1–39, Berlin, 1956–1969 (kratica MEW).
- Marx - Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih*. CZ, Ljubljana 1967–1975.
- Matejko, Aleksander, *Društveno psihološki uslovi stvaralačkog rada u nauci. Gledišta*, št. 1/1966.
- Mates, Neven, *Neke teze o stanju naše ekonomske znanosti i ideologije. Kulturni radnik*, št. 2/1980.
- Mates, Neven, *Nekoliko laičkih pitanja o našoj pravnoj znanosti i praksi. Kulturni radnik*, št. 6/1980.
- Matić, Milan, *Nauka o društvu socijalističkog samoupravljanja. Marksistička misao*, št. 1/1979.
- Meeting on the Tasks and Challenges for the Social Sciences in the 1980 s. UNESCO, Paris 1981.
- Merhar, Viljem, *Kje je "kriza" ekonomskih ved. Naši razgledi*, št. 20/1971.
- Merhar, Viljem, *Marxov prispevek k metodologiji proučevanja družbe. Dialogi*, št. 4–5/1983.
- Merton, Robert, *Social Theory and Social Structure*. The Free Press, Glencoe, Ill. 1957.
- Merton, Robert, *O teorijskoj sociologiji*. CDD SSOH, Zagreb 1979.
- Metodološke predpostavke raziskovanja samoupravljanja. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, Ljubljana 1980.
- Mežnarič, Silva, *O odgovornosti raziskovalcev pri posredovanju socioloških raziskovalnih izsledkov*, v: Roter Zdenko ... et al. (ured.), *Sociološki preseki slovenske družbe. Dolenjski list*, Novo mesto 1982.
- Mičunović, Dragoljub, *Logika i sociologija. Filozofske studije, Filozofsko društvo Srbije*, Beograd 1971.
- Milić, Vojin, *Uvodna razmatranja o sociologiji saznanja. Sociologija*, št. 3/1965.
- Milić, Vojin, *Nauka i tehnologija kao momenti društveno-ekonomskog razvoja. Sociologija*, št. 1/1975.
- Milić, Vojin, *Nastanak sociologije nauke. Sociologija*, št. 1/1977.
- Milić, Vojin, *Naučni potencijalni pojam i problemi. Sociološki pregled*, št. 1–2/1978.
- Milić, Vojin, *Savremeno stanje sociologije nauke. Sociologija*, št. 4/1978.
- Milić, Vojin, *Sociološki metod. Nolit*, Beograd 1978.
- Milić, Vojin, *Sociologija saznanja i sociologija nauke. Sociologija*, št. 3–4/1980.
- Milić, Vojin, *Društvena organizacija saznavnih delatnosti. Sociološki pregled*, št. 1–2/1983.
- Mils, Rajt, *Sociološka imaginacija. Savremena škola*, Beograd 1964.
- Mirčev, Dimitar, *Politička sociologija u protivrečju normativizma i empirizma. Gledišta*, št. 10/1979.
- Mirčev, Dimitar, *Politologija između političkog društva i podruštvljene politike. Politička misao*, št. 3/1981.
- Mirić, Jovan, *Šta da se radi? Marksistička misao*, št. 1/1983.
- Mirković, Mirko, *Društvena funkcija nauke – problemi i mogućnosti. Marksistička misao*, št. 1/1979.

- Mitrović, Ljubiša, Konstituisanje sociologije samoupravljanja i participacija u sistemu savremenih socioloških nauka. Samoupravljanje, št. 10/1982.
- Mlinar, Zdravko, Sociologija v Sloveniji – znanost, poklic, organizacija, v: Izbor socioloških razprav. DZS, Ljubljana 1970.
- Mlinar, Zdravko, Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda. Problemi, št. 91–92/1970.
- Mlinar, Zdravko, V čigavem interesu je razvoj sociologije? Teorija in praksa, št. 10/1972.
- Mlinar, Zdravko, Dialektika, empirizem in špekulacija v socioloških in politoloških raziskavah. Antropos, št. 3–4/1977, tudi v: Gledišta, št. 4/1977.
- Mlinar, Zdravko, Samoupravljavci kot raziskovalci – Družboslovno raziskovanje in samopravno odločanje. Teorija in praksa, št. 10/1978.
- Mlinar, Zdravko, Spodbuda za poglobljenejša raziskave (ob 25-letnici “prikazov in študij” Zavoda SR Slovenije za statistiko). Obveščanje in odločanje, št. 6/1979.
- Mlinar, Zdravko, Raziskovanje in usmerjanje razvoja. Teorija in praksa, št. 8/1979.
- Mlinar, Zdravko, Samoupravljanje in sociologija, v publikaciji: Teoretični in metodološki vidiki raziskovanja samoupravne socialistične družbe. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja, Ljubljana 1980, delno v: Naši razgledi, št. 4/1980.
- Mlinar, Zdravko, Teoretični in metodološki trendi v sociološkem raziskovanju (prostorsko) družbenih struktur in razvojnih procesov, v: Teorija, empirija, praksa – Prispevki h kritiki in k razvoju metod družboslovnega raziskovanja, ured. Slavko Splichal. Partizanska knjiga, Ljubljana 1982.
- Mlinar, Zdravko, Raziskovanje mest in uporaba njegovih rezultatov. Ekonomska revija, št. 3–4/1982.
- Mlinar, Zdravko, (De)mobilizacijska vloga razvojne teorije. Teorija in praksa, št. 12/1983.
- Mlinar, Zdravko, Informatika in družboslovje (soavtor). Naši razgledi, št. 19/1983.
- Mrak, Ilija, Stanje naše andragoške teorije i metodološki problemi daljega konstituiranja andragogije kao nauke. Andragogija, št. 9–10/1969.
- Mrak, Ilija, Natančnejša določitev bistva marksističnega in ideološkega izobraževanja in vzgoje. Teorija in praksa, št. 3/1973.
- Nejgel, Ernest, Struktura nauke. Nolit, Beograd 1974.
- Nenadić, Jelena, Znanost i ideologija. Kulturni radnik, št. 5/1981.
- Nortrop, F. S. C., Logika prirodnih i društvenih nauka. Obod, Cetinje 1968.
- Novosel, Pavle, O angažovanosti sociologije. Naše teme, št. 4/1964.
- Novosel, Pavle, Politička znanost – metode. Naprijed, Zagreb 1971.
- Pajvančić, Marijana, Savetovanje “Zadaci SKJ u razvoju društvenih nauka”. Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 1/1982.
- Papić, Žarko, Položaj i razvoj društvenih nauka u jedinstvenom sistemu socijalističkog samoupravljanja. Opredjeljenja, št. 4/1982.
- Pašić, Najdan, Odnos med družbenimi vedami in politiko. Teorija in praksa, št. 1/1972.
- Pažanin, Ante, Marx in znanost. Teorija in praksa, št. 4/1969.
- Pečjak, Vid, Marxovo pojmovanje človeka in sodobna psihologija. Teorija in praksa, št. 1–2/1976.
- Pečjak, Vid, Dileme sodobne psihologije. Anthropos, št. 5–6/1978.
- Pečjak, Vid, Poskus zgodovine psihologije na Slovenskem. Zgodovinski časopis, št. 1–2/1982.
- Pečjak, Vid, Znameniti psihologi o psihologiji. CZ, Ljubljana 1982.
- Pečujlić, Miroslav, Empirijsko istraživanje u političkim naukama, Neki metodološki problemi. Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 4/1963.
- Pečujlić, Miroslav, Pešić - Golubović, Zaga, Stanković, Jugoslav, Teorijska zasnovanost empirijskih istraživanja (Iskustvena kritika i kritika iskustva). Sociologija, št. 2/1965.

- Pečujlić, Miroslav, Metodologija društvenih nauka. Novinska ustanova. Službeni list SFRJ, Beograd 1976.
- Pečujlić, Miroslav, Univerzitet budućnosti, Savremena publicistika, Ninove sveske 14, Beograd 1980.
- Pediček, Franc, Predmet pedagogike in njegova tematska struktura. *Anthropos*, št. 1–2/1979.
- Pediček Franc, Informacija v znanosti. *Anthropos*, št. 4–6/1981.
- Pejović, Spasoje, Marksistička kritika naučnog pozitivizma. Zbornik radova 1961–1976, FPN, Sarajevo 1976.
- Peruško, Uroš, Znanost u našem razvoju. Ekonomska biblioteka XV kolo, Informator, Zagreb 1982.
- Petak, Antun (urednik), Osnove razvoja znanstvene djelatnosti u SFRJ 1981–85, Zagreb 1981.
- Pintar, Emil Milan, Diagonale slovenske znanstvene politike. *Naši razgledi*, št. 3/1971.
- Pintar, Emil Milan, Rast v zaostajanje. *Teorija in praksa*, št. 7–8/1974.
- Pintar, Emil Milan, Moderna znanost in ideologija. *Anthropos*, št. 1–2/1977.
- Pintar, Emil Milan, Znanost za razvoj (prazne obljube ali realna zgodovinska možnost za nerazvite?). *Teorija in praksa*, št. 5–6/1979.
- Pintar, Emil Milan, Desetletje samoupravne organiziranosti slovenske raziskovalne dejavnosti. *Raziskovalec*, št. 12/1980.
- Pintar, Emil Milan, Nekateri elementi za oblikovanje družbenoekonomskih osnov za hitrejši rast dejavnosti, v knjigi: *Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije*, SAZU, Ljubljana 1981.
- Pirkmajer, Edo, Vloga raziskovalne skupnosti Slovenije. *Naši razgledi*, št. 2/1972.
- Plut Dušan, Usmeritev geografije v luči pozitivizma. *Geografski vestnik*, LIV/1982.
- Plut, Dušan, Geografija med Scilo in Karibdo. *Geografski obzornik*, XXIX, št. 3–4.
- Podmenik, Darka, Ali se v kvantiteti družboslovne literature skriva kvaliteta?, *Teorija in praksa*, št. 10/1983.
- Podmenik, Darka, Družbenoekonomski položaj knjige na Slovenskem. RIFSPN, Ljubljana 1983.
- Poplin, E. Dennis, *Communities – A Survey of Theories and Methods of Research*. Macmillan Publ. Co., London 1972.
- Popper, Karl, *The Poverty of Historicism*. Routledge and Kegan Paul, London 1957.
- Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, London 1959.
- Požarnik, Hubert, Kakšno psihologijo potrebujemo, v: *Posvetovanje psihologov Slovenije*, Portorož, Društvo psihologov SR Slovenije, Ljubljana 1976.
- Pretnar Stojan, Ključno vprašanje: oblikovanje znanosti v proizvodno silo. *Naši razgledi*, št. 21/1972.
- Pretnar, Stojan, Znanstvena odkritja in njihovo mesto v inovacijskem procesu, v knjigi: *Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije*. SAZU, Ljubljana 1981.
- Pusić, Eugen, Samoupravljanje. *Narodne novine*, Zagreb 1968.
- Pusić, Eugen, Razvedenost i povezanost. JAZU, Zagreb 1974.
- Radomirović, Vojin, Savetovanje o metodološkim problemima empirijskih istraživanja u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, št. 9/1965.
- Roter, Zdenko, Klinar, Peter et al. (ured.), *Sociološki preseki slovenske družbe*. Slovensko sociološko društvo, Dolenjski list, Novo mesto 1982.
- Rus, Vojan, *Dialektika človeka, misli in sveta*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1967.
- Rus, Vojan, *Izvirna marksistična dialektika*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1978.
- Rus, Veljko, *Jugoslovenska sociologija izmedju politizacije i socijalizacije*. *Sociologija*, št. 3–4/1981.
- Saksida, Stane, Postati eno od središč sociološke misli. *Teorija in praksa*, št. 11/1976.

- Savetovanje o primeni statistike u sociološkim istraživanjima (27. i 28. dec. 1957). Jugoslovensko statističko društvo, Beograd 1958.
- Schmidt, Vladimir, Socialistična pedagogika med etatizmom in samoupravljanjem. Univerzum, Ljubljana 1982.
- Slavec, Ingrid, Težnje v povojni slovenski etnologiji. Zbornik I. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Ljubljana 1983.
- Smernice etnološkega raziskovalnega dela. Glasnik Slovenskega etnološkega društva, št. 4/1977.
- Stanič, Gojko, Pomen družboslovnega raziskovanja in nekatera njegova metodološko organizacijska vprašanja v slovenskem prostoru. *Anthropos*, št. 1–2/1976.
- Stanič, Gojko, Kirn, Andrej, Subjektivne sile socializma. RK SZDL Slovenije, Ljubljana 1983.
- Stanovčić, Vojislav, Teorijska zasnovanost empirijskih istraživanja u političkim naukama. *Gledišta*, št. 6/1965.
- Stinchcombe, L. Arthur, *Constructing Social Theories*. Harcourt, Brace and World, Inc., New York 1968.
- Strmčnik, France, O kritiki in sistemu pedagoške znanosti. *Naši razgledi*, št. 10/1958.
- Strmčnik, France, Nekateri aktualni problemi naše pedagoške prakse. *Sodobna pedagogika*, št. 1–2/1963.
- Strmčnik, France, O povojnem razvoju, stanju in nekaterih problemih pedagoške znanosti. *Anthropos*, št. 1–2/1978.
- Supek, Rudi, Ispitivanje javnog mnjenja. Naprijed, Zagreb 1968.
- Supek, Rudi (redaktor), *Klase i slojevi*. Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1977.
- Supek, Rudi, *Zanat sociologa*. Školska knjiga, Zagreb 1983.
- Szczepanski, Jan, *The Social Sciences and Solutions to Practical Problems*. The Polish Sociological Bulletin, 1976.
- Šešerko, Leo, *Naravoslovje in blagovna forma*. Krt, Ljubljana 1983.
- Šešič, Bogdan, *Metodologija društvenih nauka*. Naučna knjiga, Beograd 1974.
- Šter, Jože, Usoda zveznega sklada (decentralizacije znanosti). *Teorija in praksa*, št. 8–9/1970.
- Šter, Jože, Koliko veljajo statistični podatki v znanosti. *Teorija in praksa*, št. 12/1971.
- Šter, Jože, Problemi razvoja slovenske znanosti. *Teorija in praksa*, št. 12/1971.
- Šturm, Lovro, *Sodobna tehnologija in razvoj javne uprave v današnji družbi*. *Naši razgledi*, št. 18/1969.
- Šturm, Lovro, *Temeljna vprašanja o obravnavanju informacij v javni upravi v SR Sloveniji*. *Vestnik IJU*, št. 3–4/1973.
- Šušnjić, Djuro, *Pojam zakona u sociologiji*. Institut društvenih nauka, Beograd 1967.
- Šušnjić, Djuro, *Savetovanje o problemima empirijskih istraživanja u društvenim naukama*. *Sociološki pregled*, št. 1/1965.
- Šušnjić, Djuro, *Da li je nauka sama sebi sudija*. *Gledišta*, št. 11/1967.
- Šušnjić, Djuro, *Kritika sociološke metode*. Gradina 1973.
- Šušnjić, Djuro, *Istorija nauke i sociologija nauke*. *Sociologija*, št. 4/1975.
- Šušnjić, Djuro, *Cvetovi i tla, Ogledi o funkcijama ideja u društvu*. Mladost, Beograd 1982.
- Teoretični in metodološki aspekti raziskovanja socialistične samoupravne družbe*. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, Ljubljana 1980.
- Teorijsko-metodološke osnove istraživanja u društvenim naukama (več avtorjev)*. *Gledišta*, št. 1–2/1976.
- Toš, Niko, *Metode družboslovnega raziskovanja*. FSPN, Ljubljana 1978.
- Toš, Niko, *Spoznavni (družbeni) pomen empiričnih družboslovnih raziskav*. *Teorija in praksa*, št. 12/1983.

- Šolaja, Vladimir, Materijalni i kadrovski uslovi naučno-istraživačkog rada. Marksistička misao, št. 1/1979.
- Trklja, Milivoje, Društvenoekonomske položaj nauke. Marksistička misao, št. 1/1979.
- Trstenjak, Anton, Miselne zadrege sodobne psihologije (razprava). Anthropos, št. 1–4/1974.
- Trstenjak, Anton, Psihologija ustvarjalnosti. Slovenska matica, Ljubljana 1981.
- Trstenjak, Anton, Temelji ekonomske psihologije. Gospodarski vestnik, Ljubljana 1982.
- Trstenjak, Anton, Teorija zaznav. SAZU, Ljubljana 1983.
- Tufai, Muzafer, Objektivizacije subjektivnih stavova ispitanika u empirijskim istraživanjima na osnovu primene statističkih podataka. Savetovanje: Sociologija i statistika, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1982.
- Ugotovitve in sklepi s posvetovanja o študiju informatike v SR Sloveniji. Univerza E. Kardelja v Ljubljani, 17. nov. 1983.
- Ule, Andrej, Sodobna analitična teorija znanosti. Anthropos, št. 2–3/1981.
- Ule, Andrej, Sodobna analitična teorija znanosti in preseganje pozitivistične paradigme znanosti. Anthropos, št. 4–6/1981.
- Ule, Andrej, Kriza socialne psihologije kot izraz iskanja nove znanstvene paradigme psihologije. Anthropos, št. 4–6/1981.
- Ule, Andrej, O teoriji in praksi. Teorija in praksa, št. 12/1983.
- Urbančič, Ivan, Marksistična filozofija na Slovenskem. Dialogi, št. 4–5/1983.
- “Ustvarjalni marksizem, ne zagledan le v preteklost” (razprava predsedstva CK ZKS). Delo, 23. 1. 1984.
- Vavpetič, Lado, Novo in staro v javni upravi. Vestnik IJUDR, št. 2/1962.
- Vavpetič, Lado, Uloga univerziteta i akademija nauka u razvoju nauke. Univerzitet danas, št. 2/1968.
- Vavpetič, Lado, Aktualni problemi javne uprave u naši samoupravni družbi. Vestnik IJUDR, št. 3–4/1970.
- Vavpetič, Lado, O nekaterih problemih javne uprave. Pravna fakulteta, Ljubljana 1972.
- Veljak, Lino, Marksizam i teorija obraza. Naprijed, Zagreb 1979.
- Vienna Centre: Report of Activity 1982–1983, Newsletter Special Issue, No 18 and 19 Spring–Summer 1983, Wien 1983.
- Visković, Nikola, O stanju pravne znanosti. Naše teme, št. 5/1982.
- Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije. SAZU, Ljubljana 1981.
- Vodopivec, Katja, O vlogi analitičnih oddelkov v nekaterih pravosodnih ustanovah. Pravnik, št. 1/1971.
- Vodopivec, Katja, Družbene vede in izobraževanje za raziskovalno delo. Teorija in praksa, št. 1–2/1974.
- Vodopivec, Katja, Razvoj kriminologije v Jugoslaviji od osvoboditve do konca leta 1979. Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete, št. 40, Ljubljana 1980.
- Vodopivec, Katja, Kriminologija in družbena praksa. JRKK, št. 4/1982.
- Vogelnik, Dolfe, Uvod v socialno-ekonomsko statistiko. EF, Ljubljana 1974.
- Vojnić, Dragomir, Samoupravljanje i ekonomske nauke. Politička misao, št. 1–2/1980.
- Vranicki, Predrag, O problemu općeg, posebnog i pojedinačnog kot klasika marksizma. Kultura, Zagreb 1952.
- Vranicki, Predrag, Dialektični in zgodovinski materializem. Marksistična knjižnica, Založba Obzorje, Maribor 1975.
- Vranicki, Predrag, Revolucija i kritika. Marksistička misao – posebno izdanje, Beograd 1983.
- Vratuša, Anton, Vloga znanosti v samoupravni socialistični družbi. Teorija in praksa, št. 8/1981.
- Vratuša, Anton, Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije, v knjigi z istim naslovom, SAZU, Ljubljana 1981.

- Vrcan, Srdjan, Univerzitet i svet u krizi. Marksistička misao, št. 6/1981.
- Vreg, France, Znanost, izobraževanje in razvojne spremembe. Teorija in praksa, št. 12/1983.
- Vrišer, Igor, O aplikaciji geografije. Geografski obzornik, št. 14/1967.
- Vrišer, Igor, Nove meje geografije. Geografski vestnik, XLVII/1975.
- Vujević, Miroslav, Razumijevanje društveno-političkih izraza. Institut za političke znanosti, Zagreb 1976.
- Vujević, Miroslav, Uvodjenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti. Informator, Zagreb 1983.
- Vrenko, Erik, Uvodni govor k skupščinski obravnavi znanstvenoraziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji. Raziskovalec, št. 12/1983.
- Winkler, Iztok, Leto pospešene preobrazbe raziskovalne dejavnosti. Raziskovalec, št. 1–2/1980.
- Winkler, Iztok, Sedanji trenutek naše raziskovalne dejavnosti. Teorija in praksa, št. 11–12/1982.
- Wolff, H. Kurt, Uvod u sociologiju znanja. Naprijed, Zagreb 1984.
- Zaječaranović, Gligorije, Opšta sociološka bibliografija. Centar za političke studije, Novi Sad 1971.
- Ziherl, Boris, Dijalektički i istoriski materijalizam, I i II deo. Rad, Beograd 1952.
- Ziherl, Boris, Zgodovinski materializem in sodobna sociologija. Naša sodobnost, Ljubljana 1954, 1. knjiga.
- Ziherl, Boris, Včeraj in danes. (Izbor člankov in razprav iz let 1934–1974). DZS, Ljubljana 1974.
- Zwitter, Franc, K programu dela pri proučevanju sodobne zgodovine. PZDG, št. 8–9/1968–1969.
- Zwitter Franc, Sodelovanje in vloga humanističnih ved (diskusija). Anthropos, št. 1–2/1969.
- Zwitter, Franc, Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Zgodovinski časopis, št. 1–2/1973.
- Zwitter, Franc, Pozitivizem v družbenih vedah (diskusija). Anthropos, št. 1–2/1982.
- Žun, Anton, Pravo kot področje interdisciplinarne raziskave. Anthropos, št. 1–4/1975.

ZNANJE O DRUŽBI NAJ GRADI, NE LE KOMENTIRA

**Govori dr. Zdravko Mlinar, dosedanji predsednik
Jugoslovanskega združenja za sociologijo**

Razgledi: Zanima nas, kaj menite kot predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja o dvanajstletnem delu organizacije, o uspehih oziroma neuspehih, ter o vzrokih za eno in drugo.

Mlinar: Kaj naj bi šteli za uspeh ali neuspeh in kolikšni so eni ali drugi je močno odvisno od zahtevnosti nalog oz. ciljev, ki si jih postavljamo. Čim večje so naše aspiracije, tem daljša bo lista "neuspehov" oz. zadev, ki še niso dobile zadovoljive rešitve in narobe. Razprava o neuspehih pa nas pelje v razpravo o načrtih za reševanje problemov nadaljnjega uveljavljanja sociologije.

Izredno kratko obdobje delovanja in razvoja sociologije v Jugoslaviji pa še s svoje strani obremenjuje "neuravnoteženo bilanco" med rešenimi in ne-(uspešno)-rešnimi zadevami. V enem desetletju očitno ni mogoče opraviti vsega tistega, za kar so starejše, tradicionalno znanstvene discipline oz. profesionalne dejavnosti potrebovale tudi po sto let in več.

Jugoslovansko združenje za sociologijo je s svojo ustanovitvijo (razločitev skupne organizacije filozofov in sociologov) in dejavnostjo vzpodbudno vplivala na osamosvojitve sociologije kot posebnega profesionalnega in znanstvenega področja. Zlasti se je vpliv uveljavljal s tem, da je združenje izdajalo svojo strokovno revijo "Sociologija" ter vsako drugo leto organiziralo strokovna posvetovanja in redne skupščine s sodelovanjem članov iz vse Jugoslavije. Vloga združenja je bila sicer zelo različna, pač glede na iniciativnost, in prizadevnost posameznih vodstev. Vendar pa v celoti nedvomno velja, da je združenje imelo pomembno integrativno vlogo in dosti prispevalo tako k profesionalizaciji kot tudi popularizaciji sociologije pri nas.

Upam, da ne bom neskromen, če rečem, da smo velik korak naprej napravili zlasti v zadnjih dveh letih. Storili smo vrsto ukrepov, s katerimi naj bi odpravili prejšnjo atomiziranost in letargijo. Po eni strani smo pospešili nadaljnjo diferenciacijo znotraj sociologije, po drugi strani pa obenem pobudili povezovanje med posamezniki in ustanovami, ki se ukvarjajo bodisi z istimi vprašanji ali pa so si vprašanja medsebojno komplementarna.

Glede na prvi vidik smo prešli na oblikovanje sekcij za pomembnejša področja sociologije. Lani smo ustanovili tehle deset sekcij: sekcija za strukturo in razvoj, za industrijsko sociologijo, za sociologijo mesta in podeželja, za sociologijo komunikacij, za sociologijo mladine, za sociologijo politike in prava, za sociologijo religije, za sociologijo izobraževanja, za sociologijo prostega časa in za sociologijo medicine. Letos, na ravnokar končanem srečanju sociologov v Portorožu, pa smo ustanovili še sekcijo za socialno patologijo, za sociologijo mladine, za teorijo in zgodovino sociologije in za sociologijo mednarodnih odnosov.

Na našo pobudo je prišlo do tesnejšega povezovanja raziskovalnih ustanov (npr. sestanek direktorjev teh ustanov), do ustanovitve skupnosti socioloških kateder in sodelovanja pri reševanju problemov pouka sociologije v srednjih šolah ter na nedružbenih fakultetah. Ustanovili smo redakcijski odbor, ki bo urejal oz.

pobujal izdajanje jugoslovanskih socioloških knjižnih zbirk. – Standardizacijo in izoblikovanje potrebne profesionalne kulture bo pospešil tudi profesionalni kodeks sociologov, katerega osnutek je sedaj v razpravi. – Da bi povečali upoštevanje meril kvalitete, vse bolj zaostrovali selektivnost in obenem vzpodbujali, kar je najboljšega v naši sociologiji, smo uvedli tudi podeljevanje nagrad. Med posvetovanji organiziramo tudi razne ad hoc skupine za razpravo o posameznih strokovnih vprašanjih – na pobudo posameznikov ali ustanov. – Da ne bi bili še naprej tako odmaknjeni in zamejeni v reagiranju na razvoj stroke v drugih deželah, organiziramo informativne razstave publikacij in redno vabimo na naša posvetovanja tudi sociologe iz številnih drugih dežel; itd.

Samo še nekaj problemov, ki nam jih doslej ni uspelo rešiti! V zvezi s poukom so nerešena vprašanja: sociologija (kakor je in kakor je ni) v osnovni šoli, kriza pouka sociologije v gimnazijah, sociologija za potrebe drugih strok na univerzi idr. V raziskovalnem delu nimamo potrebne enotne dokumentacijske službe, nimamo banke podatkov, rezultati ostajajo nedostopni, zato je tudi samo raziskovanje brez smisla itd.

V mednarodnem merilu se nam ni posrečilo predstaviti dosežkov naše sociologije! Ni sredstev za izdajanje "Sociologije" v enem izmed svetovnih jezikov; idr.

Razgledi: *Jugoslovansko sociološko združenje prireja vsako leto strokovna posvetovanja sociologov v določenih družbenih problemih. Kaj so obravnavala posvetovanja zadnjih nekaj let in kakšen je bil odmev teh srečanj v domači javnosti?*

Mlinar: Pravzaprav smo – z željo, da bi dinamizirali dejavnost sociologov – lani prešli na letna posvetovanja.

Teme dosedanjih posvetovanj so bile tele: "družbeno samoupravljanje v Jugoslaviji", "socialna struktura sodobne jugoslovanske družbe", "družbeni položaj in problemi mladine", "kultura in razvoj sodobne jugoslovanske družbe", "sociološke dimenzije procesa urbanizacije in industrializacije v Jugoslaviji" in "družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije".

Čeprav o teh temah nenehoma tečejo razprave, ki temeljijo le na zdravorazumskem pretresanju hkrati ne izrabljamo tistega, kar dajejo (četudi ne vedno na želeni ravni) strokovna sociološka posvetovanja. Zato je vrsta razlogov, na primer: nezadostno prizadevanje samih sociologov, da bi prišlo do večje popularizacije; določena odbojnost posameznih "krogov" in posrednikov informacij; težave "prevajanja" rezultatov znanstvenega dela v takšno obliko, ki omogoča neposredno aplikacijo, splošno razširjeno mnenje, da se družbena vprašanja dajo reševati kar po intuiciji in zdravem razumu, pomanjkanje zavesti o tem, kako številne družbene zadeve zahtevajo tudi strokovno oziroma znanstveno analizo, idr.

Razgledi: *Sociologija kot pedagoški predmet se je v zadnjem času precej razmahnila, ne le na visokih in višjih šolah, marveč tudi na srednjih. Zanima nas vaše mnenje o programski podobi pouka sociologije na teh šolah in o uspehih pouka.*

Mlinar: To vprašanje zadeva eno najbolj kritičnih točk uveljavljanja sociologije v Jugoslaviji. Medtem ko smo dosegli precejšnje uspehe z vidika institucionalizacije sociologije kot samostojnega študija na univerzitetni ravni, je pouk sociologije v gimnazijah v permanentni krizi. To krizo nam potrjujejo ekstremne zahteve, ki

gredo celo tako daleč, češ da je treba sociologijo kratko in malo izločiti iz gimnazij (kar je najbolj jasno izrazil nacionalistični "val" na Hrvaškem).

Ta primer nam kaže na eno temeljnih protislovij v zvezi z usmerjanjem razvoja znanosti pri nas. Nova znanstvena področja oziroma discipline prepuščamo njim samim, da se (še brez ustrezno formalnih kadrov) uveljavljajo v smislu - "kakor veš in znaš". Namesto da bi tistim znanostim, ki na novo (oziroma z zamudo, tako kot sociologija) stopajo v areno družbenega življenja, posvetili posebno pozornost in dajali pomoč, ki bi jim omogočila ustrezno kadrovske usposobitev, dopuščamo nekakšno spontanost in enako tretiranje neenakih. To dejansko pomeni favoriziranje tistih, ki imajo že dolgotrajno tradicijo, in omejevanje tistih, ki so izraz potreb in družbenih sprememb najnovejšega časa. Podpiramo torej tisto, kar je najbolj verjetno že zastarelo ali celo preživelo, obenem pa - ne glede na še tako pompozne deklaracije - prepuščamo "novince", da se sami spopadajo z vso težo bremena svojega uveljavljanja.

Program pouka sociologije je že dolga leta predmet zelo ostrih razprav in strokovne kritike. Kljub temu ostaja pri starem in vse bolj zaostaja za dejanskimi dosežki sociologije pri nas. Mislim, da bi bila potrebna večja skrb prosvetnih oblasti in ustanov, ki so neposredno odgovorne za spremljanje pouka v srednjih šolah. Deetizacije naj ne bi razumeli kot "razdolževanje" in neodgovornost.

Značilno je, da so prav vsa republiška društva sociologov v preteklih letih obravnavala ta vprašanja, dajala razne predloge za boljše rešitve, nekatera celo pripravila izdajo primernejših učbenikov, ipd. Vendar je bilo vse to brez večjih uspehov. Vse te akcije pa navsezadnje skorajda niso imele nikakršnega učinka. Dolgoročno je to vprašanje mogoče reševati predvsem s tem, da zagotovimo zadostno število temeljito sociološko izobraženih pedagoških delavcev. Le-ti naj bi se ne ukvarjali s sociologijo samo kot z nečim sekundarnim, kar eventualno lahko pomaga zagotoviti namestitev posameznih profesorjev, ki jim je potrebno določeno število ur predavanj v gimnaziji. - Vse večje število diplomiranih sociologov in povečani obseg pouka sociologije - vsaj za predvideno družboslovno smer - nakazuje nekaj perspektiv. Obenem s tem pa je treba zaostrovati zahtevnost do tistih, ki ta predmet poučujejo.

Razgledi: Sociologija je taka znanstvena disciplina, ki po izsledkih večkrat bolj ali manj neposredno posega na delovno področje politikov. Kakšen je po vašem spoznanju odnos politike pri nas do sociološke znanosti nasploh, posebej pa še do izsledkov njenih empiričnih raziskovanj?

Mlinar: Če pustimo ob strani načelne, deklarativne opredelitve o tem, kakšna naj bi bila vloga družbenih znanosti (in še zlasti sociologije) v socialistični družbi, nam vsakdanja praksa kaže na dokaj različen odnos, stališče do tega vprašanja. Na eni strani gre za izredno, osebno prizadevanje, da bi vse, kar je potencialno koristnega v socioloških spoznanjih, upoštevali in uporabili neposredno tudi v družbeno političnem delovanju v praksi. Od takšnega razumevajočega in konstruktivnega odnosa do sociologije, ki bi si ga seveda želeli od vseh družbeno političnih dejavnikov, pa se razločujejo še drugi, ki prepuščajo sociologijo sami sebi. Naposled se tudi samo v besedah poudarjajo splošno sprejeti družbeni cilji, obenem pa dejansko utesnjuje vloga sociologije tudi v primerih, ko je očitno, da bi na primer rezultati

empiričnih raziskav lahko rabili predvsem interesom delavcev in kmetov oziroma najnižjim slojem, v katerih imenu sicer v javnosti tako radi nastopamo.

Osnovni problem vidim predvsem v tem, da gre za nevzdržno koeksistenco medsebojno povsem kontradiktornih postavk: na eni strani togo vztrajanje pri določenih programatskih postavkah ne glede na resnične razmere (v smislu - "tem slabše za podatke"!), na drugi strani pa kopičenje novih in novih dejstev oziroma podatkov o resničnih razmerah. Ne glede na to, kolikšno je razhajanje med enim in drugim, tu ne pride do dialoga in ne do sinteze.

Razgledi: Našim sociologom večkrat očitajo, da nekritično prenašajo teoretične in raziskovalne modele iz zahodne sociologije na naša tla. Kaj sodite o upravičenosti ali neupravičenosti takšnih očitkov?

Mlinar: Mislim, da gre pri tem bolj za vpliv z vidika metodologije empiričnega sociološkega raziskovanja kot pa z vidika vsebine oziroma občin socioloških teorij. Drugače povedano, gre bolj za tisto, kar bi lahko označevali kot "obrtiški" vidik ali tehnično-strokovna znanja, ki jih jugoslovanski sociologi, podobno kot sociologi drugih socialističnih dežel, prevzamejo z zahoda.

V določenem smislu gre torej za nasprotje od tistega, kar je prevladovalo v družboslovju neposredno po vojni, tj. spekulativno abstraktno obravnavanje občin, globalno-družbenih značilnosti. Oboje seveda kaže na ekstremen položaj. Vendar pa ravno usmeritev na empirično preučevanje naših konkretnih družbenih razmer pomeni že po svojem značaju manjše možnosti raznih "tujih vplivov", kot pa v primeru, ko gre za teoretične modele, ki se opirajo na različne ideološke usmeritve.

Jugoslovanski sociologi so v zadnjem desetletju vzpostavili široko mrežo stikov s kolegi po vsem svetu. Vendar, nesorazmerja in protislovja v svetovnem merilu opredeljujejo tudi stike naših sociologov z drugimi. Navzlic večkratnim prizadevanjem in konkretnim predlogom za sodelovanje s sociologi iz vzhodnoevropskih dežel je bilo le malo doseženega. Ne glede na to, da je sociologija v večini teh dežel šele na začetku (od tega odstopa zlasti Poljska), so njihove možnosti za sodelovanje skrajno omejene.

Razgledi: Kakšna je po vaši oceni bera – teoretična in empirična – nedavnega portoroškega posvetovanja in kakšen je bil po vaših mislih pri tem prispevek slovenskih udeležencev?

Mlinar: Menim, da je bila poglobljena omejitev oziroma slabost tega posvetovanja v tem, da ni imelo zadostne opore v poprejšnjem empiričnem raziskovanju problematike družbenih konfliktov v jugoslovanskem kontekstu. Tovrstnega raziskovanja pri nas v preteklosti kratko in malo ni bilo. Razen razprave, ki jo je pred leti organiziralo Slovensko sociološko društvo na temo "Izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov v socialistični družbi" ter razprav o protestnih prekinitev dela, o študentskem gibanju in mednarodnih odnosih, smo imeli le fragmentarne študije o posameznih vprašanjih, ki zadevajo družbene konflikte. Ni bilo sistematičnih raziskav. – Spričo tega posvetovanje ni toliko pomembno glede na tisto, kar je izrazilo o preteklem delu sociologov, kot pa v smislu, da pomeni konsolidacijo in razjasnitev osnov, ki bodo omogočile hitrejši razvoj v prihodnje.

Mislim, da so udeleženci iz Slovenije na tem posvetovanju stopili v ospredje

ne samo kot organizatorji do sedaj največjega (in po splošnem mnenju najboljše organiziranega) srečanja sociologov Jugoslavije, temveč tudi po svojih vsebinskih prispevkih, ki so bili osrednji predmet razpravljanj na posvetovanju.

Razgledi: *Portoroškega srečanja se je udeležilo tudi nekaj sociologov iz tujine. Kakšen je bil po vaši presoji njihov delež in kakšno je bilo njihovo mnenje o strokovni ravni posvetovanja?*

Mlinar: Za udeležbo na posvetovanju se je priglasilo večje število sociologov in politologov iz 15 dežel. Čeprav se je po tem število udeležencev nekoliko skrčilo, je bila njihova razprava za okroglo mizo (ki smo jo organizirali na temo: "Vloga konfliktov v socialističnih in nesocialističnih deželah") pomemben prispevek, ki je vnesel v naše posvetovanje širša obzorja. Sodelovanje kolegov iz drugih dežel lahko štejemo kot nujno postavko premagovanja trajno delujočih teženj k zapiranju, provincializmu in stagnaciji oziroma zaostajanju za dogajanjem v svetu. – Pomanjkljivost letošnjega posvetovanja pa je bila ta, da nam je uspelo pritegniti predvsem le tiste družboslovce, ki se primarno ukvarjajo s proučevanjem Jugoslavije kot dežele oziroma sistema, medtem ko ni bilo navzočih tistih znanstvenikov, katerih poglobljena specialnost oziroma preokupacija je ravno preučevanje družbenih konfliktov. Njihova mnenja o našem delu pa so bila, kolikor so prišla do izraza, precej različna, in jih je težko na tem mestu podrobneje prikazati.

Razgledi: *Kot vemo, se vi posebej ukvarjate s sociologijo lokalnih skupnosti. Nam lahko poveste, koliko so napredovala znanstvena prizadevanja na tem področju v zadnjih letih in kakšen je vaš delež pri tem?*

Mlinar: Pri tem gre pravzaprav za več specialnih področij, kot so: urbana sociologija, ruralna sociologija, lokalna samouprava, sociološki vidiki prostorskega planiranja idr. Poleg tega pa tudi sam posegam čez te okvire, na primer v teorijo družbenega razvoja, teorijo sistemov, problematiko družbeno-politične participacije, občasno sodelujem pri raziskavah javnega mnenja ipd.

Sociologija mesta in podeželja sodi med razvitejša področja sociologije, ki ima tudi svojo sekcijo v okviru Jugoslovenskega sociološkega združenja, svojo strokovno revijo ("Sociologija sela", ki bo v prihodnje razširila svoje vsebinsko področje tudi na problematiko mesta) in veliko število zainteresiranih posameznikov in ustanov. Temeljni problem pa je v tem, da nimamo zadosti usposobljenih sociologov specialistov, ki bi trajno in poglobljeno preučevali posamezna področja. Tako imamo absurdno situacijo, da se na primer vsa kompleksna problematika urbanizma ali kmetijstva rešuje skorajda brez sociologov. – Sociologija lokalnih skupnosti kot integriran prijem pri obravnavanju vseh tipov naselij oz. prostorsko družbenih sistemov je uveljavljen predmet v okviru sociološkega študija v štirih republiških centrih. V tej zvezi sem tudi sam napisal skripto za študente v Ljubljani kot tudi za študente Višje agronomske šole v Mariboru. Več generacijam študentov sociologije, politologije in novinarstva nisem le predaval, temveč sem jih tudi vključeval v vse faze svojega empiričnega raziskovalnega dela (npr. raziskava v Velenju o tem, kako način naselitve vpliva na različne vidike družbenega življenja, raziskava o problematiki odmaknjenega, podeželsko-kmečkega prebivalstva idr.).

V prvih raziskavah sem sodeloval s kolegi iz Beograda, Zagreba in Sarajeva v proučevanju problemov komunalnega sistema in participacije občanov v lokalni samoupravi. Pozneje pa sem poleg samostojnega raziskovalnega dela dosti časa sodeloval tudi v nekaterih največjih projektih mednarodnega komparativnega raziskovanja (npr. o vlogi lokalnih voditeljev v razvoju lokalnih enot v Indiji, Poljski, ZDA in Jugoslaviji). Jugoslovansko problematiko sem vključeval v mednarodne okvire tudi prek delovanja mednarodne organizacije za proučevanje kooperativnih skupnosti ter s sodelovanjem (tako s svojimi prispevki kot z delom v uredništvih) v številnih družboslovnih revijah idr. O jugoslovanskih socioloških preučevanjih, zlasti o tistih, ki zadevajo problematiko lokalnih skupnosti in problematiko družbenega razvoja, sem predaval na univerzah na Češkoslovaškem, v ZDA, Veliki Britaniji, Franciji, Izraelu in drugod.

Naši razgledi, 25. februarja 1972, let. 21, št. 4, str. 120, 107, portret

V.

UDELEŽBA NA SVETOVNIH KONGRESIH

PREDLOG ZA USTANOVITEV DELOVNE SKUPINE ZA SOCIOLOGIJO LOKALNO-GLOBALNIH ODNOSOV

ISA World Congress, Bielefeld 1994

To: The Research Coordinating Committee, ISA

From: Petitioners for a Working Group

Subject: **Working Group, the Sociology of Local-Global Relations**

Date: July 23, 1994

With rapid changes in the world of nation-states and in keeping with the announcement of the themes of the XII and XIII World Congresses of globalization and contested boundaries and shifting loyalties, we the undersigned, request that the International Sociological Association establish a Working Group on the Sociology of Local-Global Relations.

Theoretical Focus

The subject matter of the Working Group would be the emergence and shifts of the new "localisms", neighbourhoods, local communities, ethnic and language identities, affinity groups, and economic and political associations, and their aggregation into networks and their formation of systems that create regions and impact the incipient world system. As part of this, the role of the individual will be examined, in particular the processes of individualization within a global framework.

The theoretical contexts include spatial and temporal relations, the development of increased complexity or integrated diversity that transcends traditional boundaries, the logics of regionalism, including those of political integration as well as classical concepts from human and social ecology.

Methodology

The new methodological base of the Working Group would be that of fuzzy sets, most of which has been advanced in the engineering sciences and yet has limited applications in the social and behavioural sciences other than psychology. This methodology would depart from standard cross-level analyses, so much a part of ecological research with fixed sets, to that of fuzzy and sets and systems in which the member components have multiple and shifting memberships. Some of this has now been developed in computer programs, at a stage similar to that of cross-level analysis about 15 years ago, that can be adapted to sociological data.

Data

The data to be addressed are at several levels, community, region, country, transnational regions, and the world as a whole, at two or more points in time. This would be the ideal. Much less structured data are expected to be the norm. Since the 1950s data on sub-national units and groups within countries have been accumulating, and, of course, these data are being stretched into several points of time. Indeed, the combination of individual survey data within structures of groups, countries, and associations beyond national boundaries, envisioned by Stein Rokkan more than

three decades ago, have now become a reality for many domains of human activity and organization.

Relation to Other Research Committees

The Working Group is not directly concerned with subject matter of any of the existing Research Committees. The Working Group hopes to apply some methods not now in the main-stream of sociology to the substantive area of local-global relations. The results of the work of the Working Group would hopefully make a sociological contribution to a new understanding of traditional international relations.

Background

The background of this proposal has a long history in ISA. The Research Committee on Social Ecology was first proposed at the World Congress in Varna in 1970, based on the historical roots of human ecology, later social ecology as it evolved in the 1960s. Those efforts turned to issues of the environment, the theoretical paradigm of the environment and the organism that took shape in the second half of the 19th century. But that theoretical and research focus became diluted with issues of real national and international politics, obscuring the theoretical question with nearly a 150 years of intellectual development. More than that, the orientations of the 1960's and 70's became less relevant to the compelling changes in a world of fixed boundaries. New modes of thinking emerged, suggesting a re-thinking of a social world of linear relationships and bounded behaviour. During the Ad Hoc 7 session meetings at the XIII World Congress, a proposal was formed to continue comparative research, but to place it more systematically in a global context.

Proposed Program

The petitioners will convene a workshop in Poland in 1995 with researchers from about 15 countries, covering Eurasia, Asia, and North America. This will result in a publication and in the preparation of data sets at the individual, local, regional, and global levels for at least two points in time. By that time, researchers from other countries and research programs will have data which can be meshed with some data files or be made parallel to each other. Plans will be made for future activities at that meeting in the summer of 1995.

Governance

The Working Group has selected co-chairs and one secretary for itself during the XIII World Congress. It is proposed that the Working Group be recognized for a period of four years and that the petitioners serve as the "Board" until after several more members are coopted. Then full elections along with statutes in accordance with those of the Association will be drafted and submitted to the Research Coordinating Committee for approval. The provisions of the new statutes have been discussed with the undersigned.

Zdravko Mlinar

Krzysztof Ostrowski

Henry Teune

**1970 – Varna, Bolgarija:
VII ISA World Congress of Sociology**

Contemporary and Future Societies:

Prediction and Social Planning

***(Management patterns in agricultural cooperatives and publicly
– owned farms: diskusija, Z. Mlinar (sekcija Rural sociology))***²⁰⁹

²⁰⁹ Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

1974 – Toronto, Kanada:

VIII ISA World Congress of Sociology

Science and Revolution in Contemporary Societies (*Ecological factors in social development theory*)²¹⁰

Svetovni kongres sociologov in socialna ekologija

V dneh od 19. do 24. avgusta tega leta je bil v Torontu, v Kanadi 8. Svetovni sociološki kongres, ki je bil organiziran na temo "Znanost in revolucija v sodobnih družbah". Preden bi podal nekatere podrobnejše informacije o delu tega kongresa oziroma nekaterih njegovih sekcij, naj na kratko predstavim mednarodno sociološko združenje in njegovo delovanje nasploh.

Gre za združenje sociologov – posameznikov iz vseh delov sveta, kjer se ta družbena znanost sploh pojavlja, bodisi da gre za države iz vzhoda ali zahoda, za razvite kot tudi za nerazvite. Te dežele in geografska območja imajo v združenju svoje predstavnike, kar zagotavlja sorazmerno prisotnost sociologov iz vseh kontinentov. Ker pa je sociologija dejansko zelo neenakomerno razvita, v posameznih državah, so v delovanju tega združenja upošteva – poleg geografskega načela – tudi delovno zastopstvo, ki se kaže v posameznih delovnih sekcijah oziroma tako imenovanih raziskovalnih komitejih.

V teh komitejih pride do izraza izredna razvejanost socioloških preučevanj na številna ožja področja. Od 32 raziskovalnih komitejev naj le primeroma navedem nekatere kot so: raziskovalni komite za področje sociologije dela, sociologije organizacij, sociologije družine, izobraževanja, religije, mestnih in podeželskih skupnosti, sociologije medicine, sociologije prostega časa, sociologije mednarodnih odnosov, sociologije znanosti, sociologije vojske, množičnega obveščanja, sociologije športa, sociologije družbenih slojevitosti itd.

Značilno je, da se v zadnjih letih zlasti pospešeno vključujejo v delovanje narodne sociološke asociacije sociologije iz vzhodno-evropskih dežel, kar odraža njihovo prizadevanje, da bi čim hitreje nadoknadili zaostanek, ki je bil značilen pri njih na tem področju v preteklosti. Še v naprej pa je značilno, da pogrešamo večjo prisotnost sociologije iz manj razvitih območij sveta, kjer še nimajo zagotovljenih minimalnih materialnih predpogojev niti za razmah znanstveno-raziskovalnega dela na tem področju družboslovja niti za udeležbo na mednarodnih srečanjih kot je kongres. Sociološko razpravo o problemih dežel v razvoju tako vodijo predvsem sociologi iz najbolj razvitih dežel.

Tudi udeležba žensk v delu združenja je razmeroma zelo omejena, razen v nekaterih skupinah, ki obravnavajo npr. vprašanja sociologije družine ali pa neposredno tudi sociološke vidike sprememb v družbenem položaju žensk v posameznih državah. Tako kot sicer pravijo, da sta "kovačeva kobilica in čevljarjeva žena vedno bos", tudi sociologi, ki se strokovno ukvarjajo s takimi vprašanji kot je neenakost med spoloma, še sami v svoji organizaciji niso zagotovili vsaj približno sorazmerne zastopanosti obeh spolov v vodilnih organih svoje mednarodne organizacije. Zato

²¹⁰ Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

so ženske udeleženke na zadnjem kongresu organizirale še posebne shode, da bi opozorile na ta nesorazmerja.

V bistvu pa tako teritorialna zastopanost kot udeležba oziroma ne-udeležba žensk opozarja, da v delovanju sociologov prihajajo na površje določena protislovja, ki so ostala nerešena v svetovnem merilu.

Združenje organizira vsake štiri leta svetovni sociološki kongres, na katerem naj bi prišli do izraza najpomembnejši rezultati po posameznih področjih oziroma socioloških disciplinah. Pred štirimi leti je bil takšen kongres organiziran v Varni, v Bolgariji, še pred tem pa v Radianu, v Franciji in drugod.

Med drugim lahko rečemo, da je ravno organizacija predhodnega kongresa v Bolgariji predstavljala močno vzpodbudo za hitrejši razvoj sociologije v vzhodni Evropi.

V Torontu je bila sorazmerno močno zastopana tudi Jugoslavija (približno 60 udeležencev); med njimi pa je spet bila razmeroma najbolj številna ravno skupina sociologov iz Slovenije, ki so sodelovali – pač glede na svojo delovno področje – v najrazličnejših tematskih razpravah na kongresu. Vsak od njih je nastopil na kongresu s svojim referatom. Vse referate slovenskih sociologov pa so ob pomoči Inštituta za sociologijo in filozofijo ter Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo še pred kongresom izdali kot knjigo.

Na tem mestu naj prikažem le enega od teh delovnih področij, ki zadeva vprašanja tako imenovane socialne ekologije. Delovanje tega raziskovalnega komiteja, glede na vsebinsko področje njegovega delovanja, zadeva vsakega prebivalca, četudi sicer ne spremlja ožjih strokovnih vprašanj s področja sociologije.

Zanimanje za ekologijo sicer izhaja iz biologije, to je iz rastlinske in živalske ekologije. Ob množičnem preseljevanju ljudi, ki se je pojavilo v zvezi s pospešenim procesom urbanizacije, pa se je povečalo tudi zanimanje za razmerje med človekom ter njegovim fizičnim in družbenim okoljem. Ob naseljevanju milijonskih množic prebivalstva v največjih mestnih naseljih je prišlo do kopičenja ljudi na istem teritorialnem območju, ki so prihajali kot pripadniki različnih razrednih, nacionalnih, rasnih in kulturnih grupacij in tako ustvarjali zamotano družbeno tvorbo, ki so naravnost izzivalno pritegovale pozornost sociologov in postale nekakšen laboratorij za družboslovna raziskovanja.

S tega vidika se je že pred drugo svetovno vojno oblikovala znotraj sociologije posebna "šola", ki se je osredotočila na tako imenovano *človeško ekologijo*. Ugotavljali so, da se prebivalci ne razporejajo v prostoru na kakršen si že bodi, slučajnosten način, temveč, da gre pri tem za določene pravilnosti oziroma zakonitosti. Znotraj velikih mest so začeli razkrivati določena značilna območja, na katerih praviloma lahko najdemo določeno vrsto dejavnosti in določene sloje prebivalstva. Ugotavljali so na primer, da število kaznivih dejanj ni enako v vseh predelih mestnih naselij, temveč se pojavlja v največji meri v območju, ki obkroža osrednje poslovno središče mesta. Tu najdemo propadajoče stanovanjske zgradbe, ki jih imajo lastniki predvsem iz špekulantskih nagibov. Čeprav dobivajo le zelo nizke najemnine, računajo na velike profite v bližnji prihodnosti, ko bo prišlo do razširitve osrednjega poslovnega območja in ko se bo povečala cena zemljišč. Zato je na tem območju tudi zatočišče za tiste, ki se še niso uspeli ali pa niso več vključeni v "normalno" družbeno življenje mesta, za nekatere priseljence, za kriminalce, prostitutke in podobno.

Ugotovitve sociologov med obema vojnoma o določenih pravilnosnih prostorske razporeditve dejavnosti in ljudi v veliki mestih, so po določenem premoru v 50-tih letih, predstavljale izhodišče novega zanimanja, ki se v zadnjem obdobju kaže pod imenom – *socialna ekologija*. Kriza, v katero je prišel proces urbanizacije ob nenehnem kopičenju ljudi v mestnih naseljih, večja količina informacij o prebivalstvu in njihovem načinu selitve ter nova tehnologija za elektronsko obdelavo informacij s pomočjo računalnikov, vse to je na novo vzpodbudilo zanimanje sociologov za ugotavljanje zakonitosti v razmerju med družbo in okoljem. To zanimanje se je zlasti osredotočilo na preučevanje takšnih pojavov kot so prostorska segregacija prebivalstva npr. na osnovi razrednih ali rasnih razlik, preučevanje teženj razseljevanja iz središč velikih mestnih naselij in naseljevanja prebivalstva v predmestnih in obmestnih območjih velikih metropolitanskih območij. Istočasno se je povečevalo zanimanje za analizo podatkov o lokalnih upravno-političnih enotah in spremembah, ki jih ti podatki nakazujejo v krajšem ali daljšem časovnem razdobju. Z vidika jugoslovanskih razmer bi lahko rekli, da gre za analizo vzrokov, zaradi katerih se npr. posamezne občine ali kraji razmeroma hitro razvijajo, druge pa zaostajajo za njimi. Z drugimi besedami, sociologi naj bi ugotovili v katerih pogledih se razlike med lokalnimi enotami povečujejo ali zmanjšujejo. V katerih pogledih manj razviti kraji zaostajajo za bolj razvitimi in zakaj?

Ugotovitve posameznih sociologov npr. iz Poljske, Skandinavije, Švice in drugih dežel o tem katere lokalne in regionalne enote se hitreje ali počasneje spreminjajo in kako lahko pojasnujemo te razlike, so bile obenem neposredna vzpodbuda za tesnejše sodelovanje sociologov v mednarodnem merilu. Tako je prišlo do *formiranja raziskovalnega komiteja za socialno ekologijo* med predavanjem na kongresu v Bolgariji 1970. leta. Ta skupina sociologov si je zastavila kot svojo nalogo preučevanje štirih problemskih področij, ki so predstavljala obenem osnovo organizacije razprav na kongresu v Torontu. To so:

1. socialno-ekološki problemi segregacije prebivalstva v naseljih;
2. ekološke razsežnosti razvojnih sprememb,
3. problemi naravnega okolja in tako imenovane "ekološke krize",
4. strokovno metodološka vprašanja raziskovalnega dela na tem področju.

Problematika segregacije je bila prisotna predvsem v referatih sociologov iz nekatere zahodne dežele, v katerih razredna struktura družbe kaže svojo podobo tudi v fizičnem prostoru, zlasti v velikih mestih. V teh mestih se najbolj jasno kažejo določeni procesi, ki ne zadevajo le prostorske lokacije različnih ustanov in dejavnosti (na primer težnje k osredotočanju upravnih in poslovnih dejavnosti v središču) ali spreminjajoče se razporeditve celotnega prebivalstva v prostoru (na primer težnje k vse večji razpršenosti). Tisto, kar je ob tem najbolj zanimivo in kar zastruje krizo velikih mest, zlasti v Združenih državah Amerike, je vse večja polarizacija prebivalstva. V središču mesta ostajajo tisti z nizkimi dohodki in nizko izobrazbo ter na splošno nizkim družbenim položajem, istočasno ko se posamezniki, ki to pač zmorejo preseljujejo v predmestna območja, kjer si zagotovijo prijetno naravno okolje, najboljše šole za svoje otroke, varnost pred nasiljem in na splošno visok življenjski standard.

V nasprotju s pričakovanji, da se pač stanje na splošno izboljšuje, so referati prikazani na kongresu v Torontu opozorili, da so prostorska segregacija ameriških

mestih celo povečuje oz. zaostčuje. Medtem ko premožnejši sloji bežijo v predmestja in si na privatniški način urejajo svoje družbeno in fizično okolje. V osrednjem delu mesta ostajajo tisti, katerih materialna osnova je preveč omejena, da bi lahko vzdrževala javna služba, da bi lahko služila za reševanje problemov onesnaženja okolja, ki jih predvsem povzroča industrija, ki je v privatni lasti itd. V takšnih okoliščinah se slabšajo stanovanjske razmere, obenem pa prav na to območje prihajajo še priseljenci, ki dostikrat ostajajo brez zaposlitve itd.

Z vidika razvojnih sprememb na lokalni ravni so številni referati obravnavali značilne trende, ki jih lahko razkrivamo v posameznih državah, pa bodisi da gre za Japonsko, Filipine ali Poljsko, Madžarsko, Francijo in druge. Povsod se pojavljajo nekatere podobnosti, pa tudi razlike glede na to, kaj vpliva na hitrejši ali počasnejši razvoj posameznih krajev. Poleg zanimanja za kazalce ekonomskega razvoja, so sociologi vključevali v svojo analizo ljudi številne druge podatke, ki kažejo kako se s stopnjo razvitosti in glede na hitrost spreminjanja lokalnih družbenih enot spreminja tudi vloga različnih družbenih in političnih pojavov, kot na primer kakšna je vloga Komunistične partije v odnosu do drugih političnih organizacij oz. strank v sosednji Italiji v krajih in regijah na različni stopnji razvoja ter različni stopnji urbanizacije.

V zadnjih letih je ekologija postala sinonim za označevanje krize naravnega okolja. Sociologi sicer obravnavajo v okviru socialne ekologije dosti širšo problematiko, vendar pa se je ena od skupin osredotočila tudi na analizo subjektivnega odnosa prebivalcev do okolja, v katerem živijo. Pri tem gre torej za tako imenovana preučevanja "kvalitete okolja" kot ožjega področja "kvalitete življenja". Razprave izhajajo od tega, da je treba ugotavljati ne samo količinsko rast materialnih dobrin v okviru tako imenovane potrošniške družbe, temveč zaostčujejo tudi subjektivni pomen okolja človeka oziroma okoliščin, ki vplivajo na njegovo zadovoljstvo in srečo.

Raziskovalci poizkušajo ugotoviti, kaj je tisto v okolju, kar je za posamezne sloje prebivalcev privlačno ali odbojno in kakšen je pomen teh posameznih elementov okolja. Ugotavljajo navezanost prebivalcev na posamezne tipe krajev, pomen avtomobila za način naselitve ter razmerje med družbenim in naravnim okoljem. Ugotovili so, nadalje, da ljudje v posameznih krajih zelo različno reagirajo na isto stopnjo onesnaženosti okolja, ponekod hitro organizirajo skupne akcije za reševanje oziroma odpravljanje tega problema, drugod pa tudi tedaj, ko je naravno okolje že povsem razvrednoteno, ne pride do kolektivne akcije.

Nepregledna množica vprašanj, ki so jih sociologi obravnavali na svetovnem kongresu v Torontu, upamo, da ne bo le vzpodbuda za njihovo nadaljnjo strokovno obravnavanje, temveč dostikrat tudi osnova za hitrejše reševanje življenjskih problemov fizičnega in družbenega okolja prebivalcev v vseh delih sveta.

1982 – Mexico City, Mehika: X ISA World Congress of Sociology *Sociological Theory and Social Practice* *(Urban Self-Management and Socialism)*²¹¹

Sociološka teorija in družbena praksa

Naša družbena praksa in samoupravni družbeni razvoj sta deležna vse večje pozornosti sociologov v svetovnem merilu

Mednarodna in jugoslovanska udeležba

Po štirih letih smo se sociologi spet sestali na svetovnem sociološkem kongresu, in sicer od 16.–21. avgusta v Ciudad Mexico. Osrednja tema kongresa je bila "Sociološka teorija in družbena praksa"; o tem je bil govor predvsem v plenarnih obravnavah. Sicer pa se je pretežni del aktivnosti na samem kongresu in v pripravah nanj odvijal v 37 "raziskovalnih komitejih", v katerih se povezujejo sociologi z vsega sveta po značilnih tematskih področjih v okviru Mednarodnega sociološkega združenja. V njihovem delu pa je že kar praviloma na vsakem kongresu (ne glede na njegovo osrednjo temo) v ospredju vse bolj specifična vsebina. Poleg tega pa je v okviru kongresa delovalo še večje število raznih simpozijev in ad hoc skupin, tako da je v celoti v petih dneh zasedalo okrog 400 različnih teles. Kongresa se je udeležilo približno 4000 sociologov.

Kraj kongresa (navzlic njegovi privlačnosti) za jugoslovanske sociologe zaradi oddaljenosti ni bil ugodno izbran. To se je pokazalo med drugim tudi v tem, da je bilo v programu najavljenih skoraj trikrat več Jugoslovanov, kot pa se nas je kongresa dejansko udeležilo.

Nasprotno pa je ta lokacija odprla možnost za množično udeležbo sociologov iz Latinske Amerike, ki sicer ostajajo na obrobju, kadar (to pa je največkrat) kongrese sklicujejo v evropskih državah.

Jezikovne ovire so bile precejšnje, saj se je množica špansko govorečih sociologov zaradi omejenih možnosti prevajanja težko vključevala v skupno razpravo; kadar pa so bile organizirane posebne razprave (npr. o problematiki mest in urbanizacije v državah Latinske Amerike) v španskem jeziku, so naknadno ugotovili, da cilja niso dosegli, saj so spet ostali nekako ločeni od drugih udeležencev. Vsaj splošni vtis o izredno obsežni "duhovni produkciji" na področju sociologije v teh državah pa so na "zunanje" udeležence napravili z razstavo socioloških publikacij, kjer so med številnimi razstavljalci celo prevladovali (seveda med njimi ni niti enega jugoslovanskega založnika).

Jugoslovanska sociologija je bila na kongresu predstavljena na nekaterih najbolj značilnih tematskih področjih sociološkega delovanja, tako z referati kot tudi s tem, da smo posamezni udeleženci organizirali in vodili nekatere razprave ter opravljali različne funkcije v okviru raziskovalnih komitejev in celotne organizacijske strukture Mednarodnega sociološkega združenja. Navzlic že omenjenim omejenim

²¹¹ Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

možnostim za udeležbo se torej jugoslovanska sociologija po dobrih dveh desetletjih intenzivnejšega delovanja tudi v mednarodnem merilu pojavlja skupaj z vrsto najbolj razvitih držav na tem področju. Danes ne gre več za to, da bi le posnemali in sledili določenim tokovom drugod po svetu ali ponavljali spoznanja drugih, temveč lahko uveljavljamo tudi izvirna spoznanja in samostojno vlogo. Pri tem je naša "komparativna prednost" v tem, da lahko sociološko izražamo inovativnost naše družbene prakse in samoupravnega družbenega razvoja, ki je deležna vse večje pozornosti sociologov v svetovnem merilu.

Na kongresu je to prišlo do izraza npr. v razpravah o participaciji, delavski kontroli in samoupravljanju; o vlogi samoupravljanja – v odnosih do drugih mehanizmov usmerjanja (državne prisile, tržišča, inercije) urbanega in regionalnega razvoja; o razmerju med razvojem tehnologije (v okviru produkcijskega procesa in še posebej informacijske tehnologije) in samoupravnim odločanjem; o komunikacijskem sistemu; o delavskem samoupravljanju in dezalienaciji itd. Na obsežno empirično raziskovanje naših zdomcev se je odprla obravnava mednarodnih migracij, podobno tudi predstavitev naše problematike kmetov, delavcev, predstavljeni so bili izsledki naših raziskovanj iz sociologije kulture, športa in dr.

Urbani in regionalni razvoj, prostorsko-družbene strukture in procesi

Nekoliko pobliže naj prikažemo tisti del kongresa, ki zadeva sociološko preučevanje mesta, lokalnih skupnosti in sploh prostorsko-družbenih struktur in procesov. Ta tematika je predmet velike pozornosti, kar se kaže v tem, da je v okviru kongresa tekla razprava o njej vzporedno kar na štirih mestih. Podpisani sem vodil eno od sej v raziskovalnem komiteju za urbani in regionalni razvoj ("Mesta v socialistični družbi") in v komiteju za socialno ekologijo ("Tehnološke spremembe in prostorska organizacija družbenega življenja"). Posebnost prve skupine je v tem, da ni le predmetno, temveč je tudi idejno-politično opredeljena. Revolucionarno vrenje med mladimi 1968 v Zahodni Evropi (zlasti v Franciji, Italiji in drugod) je močno vplivalo tudi na "radikalizacijo" na področju urbane sociologije. Tako je v zadnjem desetletju prišlo do bistvene preusmeritve: namesto prejšnjega prevladovanja modelov čikaške sociološke šole je sedaj v komiteju za urbani in regionalni razvoj (dosedanji predsednik Manuel Castells, podpredsednik Z. Mlinar) prevladala marksistična teoretična usmeritev, ki postavlja v ospredje produkcijsko sfero in ekonomsko podlago prostorske organizacije družbe, prostorske vidike razredne neenakosti in razrednih nasprotij ter "družbena gibanja v mestih", "mestne borbe", kritiko institucionaliziranega planiranja mest v kontekstu kapitalistične družbe, kritično oceno dosedanjih izkušenj v zvezi z usmerjanjem procesa urbanizacije v socialističnih državah, stanovanjske in bivalne razmere delavstva v razvitih in manj razvitih državah, vlogo državne intervencije v reševanju problemov sodobnih mest, kolektivno oskrbo in kolektivno potrošnjo v mestu in seveda tudi pojasnjevanje najnovejših razvojnih tendenc urbanizacije (sub-urbanizacije, "de-urbanizacije", "de-industrializacije" itd.).

Izredna dinamika, s katero se je oblikovala tim. "nova urbana sociologija", je izpostavila nove vsebinske razsežnosti že nekaterih konvencionalnih tem v okviru urbane sociologije. Obenem pa je treba kritično priznati, da je dinamično vključevanje vse širšega kroga (predvsem mlajših) sociologov že privedlo do očitne zagate.

Včasih namreč prihaja do nekakšnega brisanja meja med prispevki (s pretenzijo) znanstvenega značaja in tistimi, ki le opisno nizajo različne "probleme" ali izražajo trenutne preokupacije v spopadih političnih sil. V tem pogledu smo nasploh na kongresu (ne le v tem Komiteju) pogrešali večjo selektivnost in bolj rigorozno uveljavljanje minimalnih standardov profesionalne kulture.

Seveda pa je ob težavni dostopnosti informacij o dejanskih razmerah v posameznih državah že sama predstavitev relevantnih podatkov lahko dobrodošla. V tem smislu smo z zanimanjem sledili vrsti prispevkov kolegov iz Budimpešte, ki so v nizu referatov predstavili bogato gradivo iz zgodovine in o današnjem stanju mest in še posebej o protislovjih v reševanju stanovanjskega vprašanja na Madžarskem. Skoraj povsem odsotni pa so bili sociologi nekaterih drugih držav "realnega socializma", čeprav je sicer znano, da opravljajo številne raziskave na tem področju (npr. iz Romunije, Bolgarije, Poljske in Čehoslovaške).

Med konkretnimi temami, ki so pritegnile pozornost, se presenetljivo pojavlja tim. "neformalna ekonomija", ki se širi v obliki raznovrstnih aktivnosti zunaj delovnega mesta; npr. kot aktivnosti na domu ("napravi si sam") ipd. To predstavlja značilni odziv na sedanjo krizno situacijo; obenem pa terja spremembo tradicionalne opredelitve pojma "delo". Medtem ko je bilo npr. ugotovljeno, da stanovanjska gradnja na splošno zaostaja za potrebami, so bile istočasno prikazane izkušnje različnih oblik samopomoči pri gradnji stanovanj, tako v državah v razvoju kot tudi v razvitih državah. Takšen način reševanja stanovanjskega vprašanja je toliko pomembnejši v situaciji, ko (tako je bilo ugotovljeno): a) zmanjševanje državnih izdatkov bolj prizadene stanovanjsko kot pa druga področja in b) ko v kapitalističnih državah profit in tržišče ne zagotavljata zadostne spodbude za stanovanjsko gradnjo.

Razprava o tej temi nas je potrdila v prepričanju o izredno pomembnih razsežnostih prikritih in neizkoriščenih razvojnih potencialov, ki jim pri nas še nismo priznali njihove prave "legitimitete", čeprav se je že marsikdo čudil, kako da smo v Jugoslaviji dosegli življenjsko raven, ki je ni mogoče pojasniti z dano ravno osebnih dohodkov.

Ta tematika pa se navezuje tudi na razpravo (v Komiteju za socialno ekologijo), kako najnovejše tehnološke spremembe in še posebej uvajanje mikroelektronske tehnologije spreminjajo prostorsko organizacijo dela in bivanja. Razvoj tematike prinaša s seboj še dosti večjo fleksibilnost tako glede kraja kot časa, v katerem ljudje opravljajo svoje delo. S tem se povečujejo možnosti dela na domu; zmanjšuje se pomen bližine in koncentracije prebivalstva v mestih in odpirajo številne možnosti, da se tudi prebivalci iz najbolj oddaljenih podeželsko-kmečkih predelov produktivno vključujejo v širšo družbo. V tej smeri se nakazuje preseganje delitve med mestom in podeželjem v procesu, ki vodi k višji stopnji podružbljanja, in obenem povečuje možnosti emancipacije človeka kot osebnosti.

1986 – New Delhi, Indija:

XI ISA World Congress of Sociology

Social Change: Problems and Perspectives

*(Contradictions of uneven territorial development in Yugoslavia)*²¹²

Družbene spremembe: problemi in perspektive

Vsake štiri leta se sociologi z vsega sveta sestajajo na kongresu, ki ga organizira Mednarodno sociološko združenje (International Sociological Association – ISA). Že na začetku naj pripomnim, da posameznik ne more podati celovitega in povsem objektivnega prikaza tako kompleksne aktivnosti, kot jo vključuje kongres; tisti delček celote, ki ga lahko spremljaš oz. se vanj vključuješ, ne daje zadostne podlage za posploševanje o celoti. Svoje ugotovitve vsaj do neke mere preverjam in opiram tudi na tisto, kar so doživljali nekateri kolegi (iz Jugoslavije in od drugod) ter na pisno gradivo s kongresa.

Značilnost mednarodnega sociološkega delovanja je njegova velika notranja, vsebinska razčlenjenost, ki je vidna npr. že po tem, da je na kongresu delovalo petdeset "raziskovalnih komitejev" (sekcij, "ad hoc skupin" in "delovnih skupin") in da so v okviru tega kongresa (pa tudi pred in po njem) organizirale svoja srečanja še druge samostojne mednarodne organizacije. Vsega skupaj je bilo organiziranih 200 razprav (sej), katerih vsebino in udeležence prikazuje program (posebna knjiga) na 279 straneh. Glavni in skupni temi kongresa – "Družbene spremembe – problemi in perspektive" – je bilo sicer posvečeno šest simpozijev (27 sej), vendar je bila večina udeležencev angažirana pri ožjih vsebinskih področjih v okviru posameznih raziskovalnih komitejev. Vsakokratna glavna tema kongresa že praviloma bolj malo vpliva na vsebino razprave po sekcijah. Jugoslovanski udeleženci smo sodelovali zlasti v naslednjih sekcijah: Participacija, delavska kontrola in samoupravljanje; Urbani in regionalni razvoj; Socialna ekologija; Sociologija komunikacij, znanja in kulture; Sociologija migracij; Sociologija mladine; Etnični, rasni in manjšinski odnosi; Oborožene sile in reševanje konfliktov; Teorija in raziskovanje alienacije; Socio-kibernetika in teorija družbenih sistemov; Nacionalna gibanja in imperializem. Pri tem vloga Jugoslovancev ni bila omejena le na to, da bi predstavili svoje referate, temveč so tudi predsedovali več sejam in dali vrsto pobud tudi v vodstvenih telesih Mednarodnega sociološkega združenja.

Njihova naloga bi lahko bila bolj izrazita tudi v splošnem delu kongresnega programa, če jih ne bi bremenila dva nerešena problema. Prvi je še vedno notranja razbitost sociološkega delovanja v sedemdesetih letih, ko je bilo vodenje Jugoslovanskega sociološkega združenja v rokah ljudi, ki niso zmogli povezati delovanja znotraj Jugoslavije, niti niso imeli kakršnegakoli stika z mednarodnim sociološkim dogajanjem (to pa je spet – med drugim – posledica mehanične uporabe "republiških ključev" in podcenjevanja strokovnih in znanstvenih kvalifikacij pri izboru posameznikov na vodilne položaje v strokovnih organizacijah). Drugi problem pa predstavlja neka-kšna blokovska politika, ki pride do izraza tudi v delovanju Mednarodnega sociološkega združenja. Javna skrivnost je npr. dejstvo, da se predstavniki vzhodnoevropskih

²¹² Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

držav sestanejo že pred kongresi in se dogovorijo za skupno nastopanje, katere kandidate bodo predlagali ali podprli in si tako zagotovijo večji vpliv na delo kongresa in združenja. Jugoslovanski sociologi so v tem pogledu bolj samostojni, toda tudi bolj osamljeni in lahko uveljavijo svoje ideje praviloma le kot posamezniki.

Glede na kontekst socioloških razprav (kongresa), ki jih prikazujem, naj še dodam, da je bilo veliko ugovorov in nejevolje, ker se je vodstvo ISA odločilo, da bo kongres v New Delhiju. To se je pokazalo tudi v velikem osipu že najavljenih udeležencev (in nekaterih programov). Oddaljenost (stroški) in neugodna klima sta bili dostikrat pomembnejši kot vsebinski motivi za udeležbo. Vendar pa se je ob sklepu kongresa pokazalo, da so bile neugodnosti (tudi zdravstvene težave) vsaj do neke mere poplačane s tem, da so se sociologi iz razvitega sveta lahko pobliže seznanili z "indijsko sociologijo" in indijsko družbo. Predvsem pa je večina indijskih udeležencev imela skoraj izjemno možnost neposredne vključitve v delo ISA. V tem pogledu je bil kongres pravo "odkritje Indije", saj so nas presenetili s svojimi deli na skoraj vseh tematskih področjih (čeprav mogoče bolj s kvantiteto kot s kvaliteto). Tudi založniki so poskrbeli za pregledno predstavitev presenetljivo bogate sociološke literature, ki jo v Indiji objavljajo v angleščini. (Ob tem se sprašujem, zakaj v jugoslovanskih knjigarnah še nikoli nisem našel kakšne sociološke publikacije iz Indije?). Četudi je v njihovi literaturi dosti relevantnega za naše okolje.

Večina današnjih družbeno-političnih preokupacij in socioloških preučevanj v Jugoslaviji lahko tako ali drugače najde svoje paralele tudi v Indiji, kot npr. problemi neenakomernega razvoja, mednacionalni odnosi, problemi koncentracije prebivalstva v (velikih) mestih, stanovanjsko vprašanje, "industrijska demokracija", vloga planiranja, razvoj podeželja itd. Hkrati pa gre seveda tudi za izjemno velike razlike, ki za sociologe predstavljajo nova vprašanja tudi glede svojega domačega okolja in se prebijejo preko tiste, značilne prakse, ko se danosti v lastnem okolju sprejema kot samoumevno "normalno" stanje. Nekateri pojmi in vrednote imajo v indijskem kontekstu povsem drugačen pomen kot pri nas. Medtem ko je npr. pri nas visoko vrednotenje družbene enakosti privedlo do nivelizacije, povprečništva in sivine, pa pri njih izstopa nekakšna mirna koeksistenca med ekstremnimi oblikami družbene neenakosti, kar vključuje povsem nečloveške življenjske razmere milijonskih množic, ki živijo npr. v mestnih "slumih" v neposredni sosesčini z najbolj luksuznimi stanovanjskimi predeli, ne da bi to izzivalo in motilo ene ali druge. Človekovo življenje in njegovo (fizično) delo v takšnih razmerah seveda nima kakšne posebne veljave.

Težnja k internacionalizaciji sociološkega delovanja, hkrati s prizadevanji za preseganje velikih razlik med razvitimi in nerazvitimi, se spopada s protislovnimi posledicami. Da bi omogočili vključevanje širšemu krogu sociologov, tudi iz dežel v razvoju, je Mednarodno sociološko združenje (še zlasti v času zadnjih dveh kongresov, ko je v njegovem vodstvu prevladovala bolj "levičarska" usmeritev) težilo k širjenju možnosti za udeležbo. Ob tem pa se je pokazalo, da je takšna širina in "demokratizacija" v precejšnji meri razvrednotila strokovne in znanstvene kriterije selektivnosti. Le-ti so bili dostikrat potisnjeni v ozadje, kar je omogočilo tudi nastopanje referentov, ki niso izpolnili "minimalnih standardov" profesionalne kulture.

Pri tem se kaže, da manjka vmesni člen med delovanjem sociologov znotraj posameznih dežel in njihovimi aktivnostmi v svetovnem merilu. Zato se zdi razumljivo, da se krepijo pobude, da bi se organizirali tudi na ravni posameznih (svetovnih)

regij, kot npr. v Evropi, Latinski Ameriki ipd. Nekatere sekcije že delujejo tudi na (takšni) regionalni ravni; drugod tečejo priprave npr. za oblikovanje evropske organizacije za urbano sociologijo. V sedanjih kriznih razmerah pa se povečuje tudi zanimanje za krepitev sodelovanja v ožjem prostoru, kot npr. v okviru Alpe-Jadran ipd. Ob vsem tem bodo mogoče prihodnji svetovni kongresi dobili bolj specifičen in selektiven značaj.

Gre torej za protislovje, ki ga poznamo in s katerim se nenehoma spopadamo tudi v Jugoslaviji. Po eni strani se stalno uveljavlja težnja k reproduciranju neenakosti, pa naj gre za teritorialne, sektorske ali medgeneracijske razlike. Tisti, ki so v danem času že bolj vključeni v širšo mrežo mednarodnih stikov, imajo avtomatično prednost tudi še za vnaprej. Tisti, ki so do sedaj ostajali ob strani, pa nimajo niti toliko možnosti, ali pa niso zadosti motivirani, da bi se prebili iz osamitve. Prevladovanje (bolj) razvitih pa vodi tudi do vsebinske deformacije. "Logika" razvitega sveta prekrije posebnosti manj razvitega okolja, namesto da bi s komparativnega vidika razširjali razumevanje celotnega spektra družbene realnosti.

Glede tega bi se moralo bolj angažirati tudi Jugoslovansko sociološko združenje, saj ni mogoče vsega prepuščati naključju ali misliti, da gre le za interno vprašanje posameznih republik – med udeleženci kongresa ni bilo niti enega sociologa iz Bosne in Hercegovine, Makedonije, Črne gore in Kosova!? Nimamo tudi aktivnega in diferenciranega odnosa do posameznih področij, "sektorjev" delovanja. Pri tem ne gre le za to, da upoštevamo področja, na katerih smo največ napravili in lahko svetu največ pokažemo. Gre tudi za neizkoriščeno možnost, da bi z načrtnim iskanjem stikov lahko pospešili razvoj na področjih, na katerih smo zaostali, ali na področjih, ki so v sklopu celotne razvojne politike še posebej, strateško pomembna.

Vzemimo n. pr. sociološke razsežnosti uvajanja t. im. visoke tehnologije in njene družbeno-ekonomske in politične implikacije. Ker gre ravno pri tem danes v svetu za najbolj dinamične spremembe, ki prinašajo največ novosti in vse bolj odločilno opredeljujejo razvojne perspektive posameznih dežel, bi lahko s posebno pozornostjo spremljali dosežke tistih, ki so najbolj v ospredju. Zanimivo je, da sem še v pripravah na prejšnji kongres (v Ciudad Mexico, 1982) imel velike težave, da sem razkril, kje so tiste institucije in posamezniki, ki so "na špici" v preučevanjih prostorsko-družbenih razsežnosti uvajanja najnovejše (zlasti informacijske) tehnologije. Na XI. kongresu v New Delhiju pa je bila ta tema že kar "v zraku"; tako ali drugače se je pojavljala hkrati na več mestih, bodisi glede na pripravljene razprave, bodisi glede na načrte za delovanje v prihodnosti. Vključitev v takšen krog raziskovalcev pa lahko za več let skrajša pot do znanja, ki je dosegljivo v svetovnem merilu. Vsaka časovna prednost je postala izjemno pomembna na področju informatike, kemije in drugod. V družboslovni sferi se časovnim prednostim ali zaostankom še ne pripisuje takšen pomen; saj vidimo, da se pri nas še dopušča izdajanje knjižnih del ali predstavljane referatov, ki se opirajo na zastarele vire in včasih ne vključujejo ničesar iz časa zadnjih desetih ali več let.

Tako imamo v dveh sekcijah ISA predvideno obravnavo zelo podobnih tem. Prihodnje leto bomo pri nas pripravili razpravo na temo "Tehnologija, prestrukturiranje in urbani/regionalni razvoj"; čez dve leti pa posvetovanje z naslovom "Informacije, tehnologija in novi pomen prostora". Obe temi vključujeta problematiko, ki je v prehodu iz industrijske v informacijsko dobo tudi za nas zelo relevantna. Gre za področje, kjer je še veliko neznanega in so na voljo šele prve (zato pa toliko

bolj dragocene) izkušnje v svetovnem merilu. Naša vključenost v takšne akcije pa predstavlja bližnjico do novih spoznanj in enega od pogojev, da bi presegli sedanje zaostajanje v razvoju (za katerega je značilno, da kot komparativno prednost na svetovnem tržišču ponujamo predvsem poceni delovno silo).

Jugoslovanski udeleženci smo dali tudi nekatere pobude glede nadaljnjega delovanja Mednarodnega sociološkega združenja, s katerimi smo poskušali upoštevati tako ožja profesionalna oz. znanstvena merila in potrebe kot tudi potrebe našega okolja. Med njimi naj opozorim na predlog, da bi Mednarodno sociološko združenje v povezavi z Meduniverzitetnim centrom za podiplomske študije v Dubrovniku ustanovilo Mednarodni sociološki center (prvotna varianta, ki sem jo podal že pred dvema letoma – "mednarodno letno šolo"). S tem naj bi povečali možnosti, da bi presegli sedanje fragmentiranost glede na vsebino, čas in prostor, povečali kumulativnost znanja ter intenzivirali pretoke med teorijo – empirijo – prakso in obratno. Namesto sedanjega agregiranja posameznih spoznanj na občasnih, ad hoc obravnavah, naj bi zagotovili bolj kontinuirano razkrivanje socioloških zakonitosti, kar pa zahteva sistematično spremljanje celotnega sociološkega delovanja z vidika teorije, metodologije, informacijskih virov, diseminacije (izobraževanja, publiciranja) in aplikacije.

Pobuda je naletela na skorajda presenetljivo ugoden odziv. Z njo smo pač izrabili potrebo, ki je že močno prisotna med "sociologi, ki se zavedajo, da živimo v času pospešene internacionalizacije; hkrati pa že omenjena velika notranja razčlenjenost sociologije (ki se še povečuje) terja večjo skrb tudi za nenehno iskanje sinteze. Do dialoga in sinteze pa ne more priti ob bežnih srečanjih, vsakokrat na drugo temo.

Meduniverzitetni center v Dubrovniku je v relativno kratkem času postal priznana mednarodna ustanova, ki ima utrjeno široko mrežo mednarodnih povezav. Glede na to (in seveda upoštevajoč tudi splošno privlačnost te lokacije) zanimanje za predstavljeni predlog celo presega naša pričakovanja. Ob tem pa smo upoštevali, da imamo tudi v Ljubljani vrsto možnosti (npr. prostore v poletnem času, ko Dubrovnik ni najbolj ustrezen; pa tudi kadre, računalniško opremo, precejšnje izkušnje na področju mednarodnega komparativnega raziskovanja), da bi se lahko aktivno vključili v takšno mednarodno delovanje. Zato je predvideno, da bi novi Center ISA, če bo zares zaživel, deloval na obeh lokacijah, v Dubrovniku in Ljubljani.

Končno naj povem, da je Jugoslovansko sociološko združenje (skupaj z organizacijo "Putnik") predlagalo, da bi bil prihodnji svetovni sociološki kongres leta 1990 v Beogradu. Tu gre za preliminarno izraženo ponudbo, ki jo bo treba še bolj natančno utemeljiti. Mogoče bi celo lahko rekli, da je šlo bolj za to, da se tudi Jugoslavija postavi v vrsto potencialnih organizatorjev enega od prihodnjih kongresov. Vendar kaže, da bodo to ponudbo kar resno obravnavali skupaj z dvema drugima kandidatom, to je z Amsterdamom in Barcelono.

Ob vsem tem pa seveda ostaja odprta obsežna vsebinska tematika, ki je ni mogoče reducirati na poenostavljeni skupni imenovalc. Potrebne bodo še podrobnejše strokovne ocene. Vendar pa lahko ugotovim, da se še zlasti skupina udeležencev iz Slovenije ni omejila na pasivno udeležbo. Tako z vsebino svojih prispevkov kot s pobudami glede nadaljnjega delovanja in prevzetimi zadolžitvami so naši sociologi opravili vidno vlogo in opravičili svojo udeležbo na kongresu.

1990 – Madrid, Spain: XII ISA World Congress of Sociology *Sociology for One World: Unity and Diversity (Territorial identities: Between. individuation and globalization)*²¹³

Sociologija za en sam svet

Mednarodna sociološka asociacija (ISA) je z naslovom Sociologija za en sam svet: enotnost in raznovrstnost označila skupno tematsko usmeritev letošnjega kongresa. Tako je še s svoje strani prispevala – podobno kot pred njo že politologi, socialni antropologi, na različne načine pa tudi ekonomisti – k osredotočenju zanimanja za spremembe, ki vodijo h "globalizaciji", "mondializaciji", h krejitvi "svetovnega sistema" oz. "svetovne družbe". Na tem mestu mi ne gre za to, da bi prikazoval vso raznovrstnost delovanja več kot 4000 udeležencev na kongresu, temveč želim izpostaviti prav to skupno temo, pa čeprav tudi to predvsem z vidika nekaterih razprav, ki sem jih, neposredno ali posredno, lahko spremljal. Obenem pa ta (že nekoliko zapozneli) odziv sociologije ne jemljem le kot interno vprašanje te družboslovne discipline. Prepričan sem, da ta vprašanja življenjsko zadevajo tudi dileme in razvojne perspektive slovenskega naroda v času, ko se poizkuša pospešeno vključevati v evropski in svetovni prostor. Tudi in še zlasti pri nas bi lahko rekli, da nas je dogajanje v svetu prehitelo, tako da smo se znašli na njegovem obrobju. Zato kaže s toliko večjo pozornostjo slediti današnjim svetovnim tokovom in njihovemu preučevanju.

Ko se je pred tremi leti vodstvo ISA odločalo glede izbora teme, sem ugotavljal, da vlada med udeleženci presenetljivo soglasje, kot da bi bila tema že nekako v zraku. Sociologija se mora vsaj odzvati na najbolj markantne spremembe današnjega časa, če že ne stopa pred njimi. Najširši skupni imenovalac teh sprememb pa se nakazuje v dejstvu, da se povečuje (medsebojna) odvisnost družbenega dogajanja v svetovnem merilu. Iz tega pa sledijo tudi epistemološke implikacije: tudi v sociološkem raziskovanju in v razkrivanju determinacijskih okvirov vsakršnega konkretnega družbenega dogajanja se ni več mogoče omejevati na zaprte okvire posameznih krajev, na spremembe znotraj družine ali gospodinjstva, znotraj posameznih regij, nacionalnih držav ipd. Posamezne spremembe je mogoče pojasniti le v okviru svetovnega sistema. Zato se mora tudi družboslovno delovanje (pre) usmeriti na svet kot celoto; tu je torej usmeritev k "sociologiji za en sam svet".

Drugi značilni pomislek pa je izrazil eden od vodilnih ameriških sociologov Neil Smelsser s tem, ko je kritično reagiral na danes že kar modno preokupacijo različnih mednarodnih organizacij in forumov (OZN, UNESCO, International Social Science Council idr.), ki internacionalizacijo in globalizacijo postavljajo v svoje programe in poizkušajo doseči, da bi se družbene znanosti (sledeč naravoslovcem, biologom, ekologom, meteorologom idr.) bolj angažirale v raziskovanju te tematike. Smelsser je pobude in razprave pod okriljem nekaterih mednarodnih organizacij označeval za nebulozne in neresne. Vendar pa se zdi, da tistih, ki sprožajo

²¹³ Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

ta vprašanja in jih naslavljaajo na znanstvene kroge, ne gre kriviti, če že v izhodišču niso rigorozno znanstveno formulirana. Pač pa bi v okviru družboslovnega delovanja enostranska usmeritev h globalizaciji vključevala vsaj dve nevarnosti. Prvo vidim v tem, da se takšno (pre)-usmeritev jemlje kot alternativo in s tem kot novo enostranost, ki bi le nadomestila sedanjo ozkost v obravnavi posameznih pojavov (npr. le znotraj krajevnih ali nacionalnih okvirov). Dejansko pa ne gre le za alternativne ravni analize, temveč predvsem za razširitev npr. od eno- na več ravensko analizo. Nadalje pa se na Smelsserjevo kritiko navezuje tudi nevarnost, da bi preveč radikalna preusmeritev lahko pomenila obenem tudi odmik od empirične realnosti. S tem pa smo že blizu problema naše polpretekle dobe, ko smo živeli in delovali v skonstruiranem svetu "marksističnega" globalizma.

Geslo kongresa v Madridu je bilo mišljeno kot spodbuda za "sociološko imaginacijo". "Sociologija za en sam svet" – kot je v dobrodošlici zapisal kongresni bilten – vključuje vsaj dvoje vprašanj: V kakšnem smislu lahko govorimo o enem svetu? Kaj naj bi sociologija ukrenila, da bi izpolnila zahteve teh zgodovinskih trenutkov? Z oznako "en sam svet" se sicer izpostavljam nevarnosti, da prehitavamo dejansko stanje. Vendar teče vrsta procesov, ki krepijo homogenizacijo in oblikovanje podobnih struktur v vseh delih sveta. Zmeraj več je tudi skupnih problemov (izčrpavanje in degradacija naravnih virov, prenaseljenost, diskriminacija glede na narodnost, spol, raso ipd.). Razvoj prometa in komunikacij še najbolj vidno prispeva k temu, da današnji svet postaja sistem medsebojno odvisnih delov in skupnih problemov. Vendar pa je tudi res, da deli tega sistema nimajo enake vloge in da ne gre le za sodelovanje in solidarnost. Večkrat gre prej za enosmerne odnose dominacije (odvisnosti), ki jih lažje pojasnujemo na podlagi modela "center – (semiperiferija) – periferija". Tu pa se že približamo bolj rigoroznim analizam in teoretičnim razlagam, ki se ne morejo zadovoljiti s poenostavljenimi posplošitvami, temveč zahtevo po razširjanju okvirov obravnave upoštevajo tako, da vključujejo tudi toliko večjo variabilnost, ki jo poskušajo pojasniti, npr. v komparativnem in mednarodnem raziskovanju (o čemer smo pred dvema letoma v okviru ISA organizirali mednarodno posvetovanje v Ljubljani).

Tisto, kar velja na eni ravni teritorialno družbene organizacije, ne velja, vsaj v istem času, tudi na drugi ravni. Pojavlja se zahteva po medsistemskih primerjavah znotraj sistemskih odnosov. Medtem ko se razlike v nacionalnem dohodku per capita med regijami v ZDA že sedem desetletij zmanjšujejo in kažejo, da bo do konca prihodnjega desetletja prišlo do popolne konvergence, se v širšem mednarodnem merilu (podobno seveda tudi znotraj Jugoslavije) celo povečujejo. Znotraj ZDA je prišlo do poenotenja na podlagi visoke prostorske in družbene mobilnosti, kakršna se (doslej) še ni uveljavila v manj razvitih državah in v mednarodnem merilu.

Margaret Archar, dosedanja predsednica ISA, pravi, da pri globalizaciji ne gre le za vplive novega sveta na stari svet. Oba skupaj oblikujeta radikalno različen dejanski svet, katerega naj bi zajela sociologija. Vsaka globalna tendenca naleti na vrsto različnih lokalnih odzivov, bodisi da jo izražajo, jo preusmerjajo, se ji upirajo, ali jo zavračajo. Naloga mednarodne sociologije pa je pojasnjevati te različne konfiguracije.

Nakazano skupno tematsko usmeritev kongresa so seveda, tako kot je na sploh pravilo na kongresih, le v omejeni meri prevzele številne sekcije (raziskovalni

komiteji, delovne skupine i. dr.), ki se primarno posvečajo svojim specifičnim predmetnim področjem. Pač pa se je pretežni del splošnega, skupnega programa osredotočal na njeno obravnavo (na "simpozijih"), po tematskih sklopih kot so n. pr.: razmerje med mikro- in makronivojem v sociologiji, spreminjanje družbene strukture in globalna medsebojna odvisnost – v tem okviru pa hegemonija in medsebojna odvisnost znotraj držav in med njimi (predsedujoča: Immanuel Wallerstein in Johan Galtung), novi trendi v internacionalizaciji gospodarstva (Samir Amin i. idr.), tokovi informacij in kulturna izmenjava: globalizacija in diverzifikacija (Erwin Scheuch); poseben sklop (simpozij) je zadeval globalne probleme in družbene vire za preživetje, nadalje novi akterji in nove identitete; moralni problemi v globalni družbi.

Sicer pa bi lahko naštevali še vrsto bolj specifičnih obravnav po posameznih sekcijah (41 raziskovalnih komitejev, 8 delovnih skupin, 5 tematskih skupin, 21 ad hoc srečanj i. dr.). Tako se na globalizacijo navezuje obravnava "izobraževanja v multietnični družbi"; ali pa "prihodnost medkulturnega dialoga"; "dialektika enotnosti in kulturnega pluralizma", "globalizacija gospodarstva in demokracija", "prihodnost manj razvitih dežel v enem samem svetu"; "družbene razsežnosti globalnih problemov okolja", "globalizacija agrarno-prehranjevalnega sistema" i. dr.

Svojevrsten paradoks pa predstavljajo primeri, ko posamezne specializirane skupine dejansko obravnavajo vsebinska vprašanja, ki zadevajo jedro skupne teme, ne da bi se tega sploh sami zavedali (ali se za to vsaj zanimali). Tako so bile na kongresu posebne razprave o "družbenih omrežjih", "medosebnih omrežjih", "medorganizacijskih omrežjih" in o "metodah analize omrežij". Vendar ostajajo to nekakšne zelo specifične teme, vsaka zase, namesto da bi jih postavili v kontekst dolgoročnih razvojnih procesov, ki vključujejo tudi prihajanje od zaprtih teritorialnih sistemov k fleksibilnemu individualiziranemu povezovanju med posamezniki in med skupinami v svetovnem merilu.

Nasploh pa nam že zasnove posameznih razprav, kot so označene z naslovi, razkrivajo dvoje značilnih pristopov: ene zanima globalizacija kot enosmeren proces in globalno kot alternativa lokalnemu in parcialnemu (ravnokar je Antoni Kuklinski v Varšavi izdal zbornik z naslovom "Globality vs. Locality", v katerem pa sem v svojem prispevku ugovarjal takšni alternativni postavitvi). Pri drugih pa – kot kaže že omenjena tema "tokovi informacij in kulturna izmenjava: globalizacija in diverzifikacija" – je videti ozaveščenost, da gre dejansko za dvosmeren in protisloven proces. Le drugi se lahko dokopljejo do razumevanja jedra razvojne dinamike, ki jo tudi mi z vso ostrino doživljamo na obrobju evropskega prostora kot protislovja med avtonomijo (suverenostjo) in integracijo. Ali višja stopnja integracije pomeni manj avtonomije in obratno? Kdaj, v kakšnih okoliščinah? Kako se odgovor na vprašanje o tem razmerju spreminja v času?

Vso protislovnost globalizacije lahko ponazorimo že s podrobnejšim prikazom problemov, na katere znanstveniki naletijo v zvezi z jezikom. Vprašanje jezika ali jezikov, ki se uporablja(jo) v znanstvenem komuniciranju v svetovnem merilu, se je povsem konkretno in praktično zaostriло že glede na delovanje na samem kongresu; torej ne le v splošnih razpravah o sociolingvistiki, temveč z vidika same organizacije kongresa. Tudi tako smo se nepričakovano spet spopadli z različnimi pogledi na proces globalizacije. Pri tem je značilno, da se bolj ali manj izrazito

kažejo nasprotja med dvema skupinama udeležencev. Na eni strani gre za skupino, ki komunicira in zagovarja komuniciranje v angleščini kot (edinem) svetovnem jeziku. Pri tem je značilno, da to skupino tvorijo, poleg udeležencev iz anglosaksonskega sveta in njegovega vplivnega območja, tudi udeleženci manjših narodov, ki si ne delajo utvar, da bi njihov jezik lahko pridobil status enega od (uradno priznanih ali de facto upoštevanih) svetovnih jezikov. Rezoniranje teh zadnjih gre nekako v tej smeri: če že ne moremo uporabljati svojega jezika, potem je angleščina kot lingua franca ugodnejša rešitev (omogoča učinkovitejše sporazumevanje) ali vsaj manjše zlo (terja manjše dodatne stroške in napore), kot pa če bi uporabljali dva, tri ali več "svetovnih jezikov".

Na drugi strani pa je značilno, da gre za francosko ali špansko govoreče družboslovce, ki se potegujejo za enakopravni status teh dveh jezikov z angleščino. (Rusi so od te pretenzije odstopili že leta 1978 na kongresu v Uppsali, ko so prinesli svoje referate že prevedene v angleščino; to pa na podlagi spoznanja, da se z vztrajanjem le pri svojem jeziku vse bolj marginalizirajo). Takšna pričakovanja ali zahteve francosko govorečih udeležencev so na raznih mednarodnih srečanjih že povzročala zadrege in dileme tako organizatorjem kot sodelujočim. Ena "rešitev" je bila, da so se francosko govoreči ločili od drugih (ki so nastopali v angleščini) v posebno "sekcijo". Tako smo imeli funkcionalno členitev po posebnostih vsebinskih sklopov, ob njih pa še nekakšen preostanek "francosko govorečih sociologov", ki pa so (glede na manjše število) obravnavali vsa vprašanja nediferencirano. Druga "rešitev" je bila v tem, da je bilo zagotovljeno (sinhrono ali pa tudi ne) prevajanje. Sinhrono prevajanje je zaradi stroškov praviloma zagotovljeno le na bolj formalnih, reprezentativnih srečanjih. Če pa gre za sukcesivno razpravo in prevod, to pomeni še enkrat večjo izgubo časa (če se potem pokaže, da niti ni šlo za neznan jezik, saj kasneje v bolj delovno-neformalnem kontekstu nastopajoči tekoče govori tudi angleško – pa spet drugi udeleženci to doživljajo kot nesmiselno početje na njihov račun).

Na kongresu v Madridu je (podobno kot leta 1982 v Ciudad Mexico) seveda stopila v ospredje zahteva, da se tudi španski jezik upošteva enako kot angleščina. Skupina okrog 200 udeležencev je zahtevala, da je treba zagotoviti simultano prevajanje za vse seje v okviru vseh oblik delovanja kongresa (t. j. na plenarnih simpozijih, v okviru raziskovalnih komitejev, delovnih skupin, tematskih skupin in ad hoc sej). Vendar bi stroški za simultani prevod znašali kar 60 milijonov pezet (600.000 dolarjev), ob tem da je proračun za organizacijo celotnega kongresa znašal le 50 milijonov pezet (500.000 dolarjev). Organizatorji protesta so pozivali špansko govoreče sociologe, naj predstavijo svoje referate v španskem in ne v angleškem jeziku. Bili so celo poizkusi, da bi organizirali paralelen kongres v španskem jeziku. Francosko govoreči sociologi so baje imeli podobne aspiracije.

Španski organizatorji, soočeni s praktičnimi omejitvami, so sami zavrnili gornje zahteve. Pri tem pa so se tudi nasploh sklicevali na to, da gre za svetovni kongres in da se na tem svetu govori več tisoč jezikov. Vsi ti pa lahko z enako pravico terjajo, da jih je treba prevajati. Bolj načelno gledano pa s tem problem očitno še ni razrešen in tudi teoretično je glede razmerja med globalizacijo in diverzifikacijo še marsikaj nedorečenega.

2002 – Brisbane, Avstralija:
XV ISA World Congress of Sociology
*The Social World in the Twenty First Century: Ambivalent Legacies
and Rising Challenges (Empowerment and distinctiveness in the
process of glocalisation)*²¹⁴

²¹⁴ Tekst v oklepaju: naslov prispevka Z. Mlinarja.

BRITANSKA ZADRŽANOST

Sociološki pogled na "Novo Evropo"

Ob razpravah na letni konferenci Britanske sociološke asociacije

Čeprav Britanci še niso zgradili predora do evropske celine in bi v marsikaterem pogledu lahko rekli, da imajo še vedno pomisleke, ali naj z obema nogama stopijo nanjo, je vendarle značilno, da se postopoma krepi njihova evropska "navezava". To se kaže v njihovem vsakdanjem življenju, v prevladujočih političnih usmeritvah, pa tudi na področju sociološkega delovanja. Sicer še ohranjajo svoje posebnosti, vzemimo v družboslovnem delovanju značilni empirizem; jezikovno si lahko privoščijo svoj prednostni položaj, ki v tem pogledu pogojuje tudi njihovo precejšnjo samozadostnost (le štirje odstotki Angležev lahko govorijo francosko; v Londonu, Oxfordu ali Cambridgeu skorajda ne najdeš knjigarne s tujo literaturo ipd.).

Kljub temu pa so sociologi letos kot glavno skupno temo letnega srečanja izpostavili A New Europe. Odločitev za to temo je gotovo nekakšen kumulativni učinek hkratnih sprememb v Zahodni in Vzhodni Evropi, pa tudi procesov globalizacije, ki presegajo evropske okvire in tudi posegajo vanje. K tej obravnavi so povabili tudi nekatere sociologe iz drugih evropskih držav in ti so se vključili v razprave po sicer številnih tematskih sklopih.

Ti sklopi so sicer vključevali bolj ali manj konvencionalna področja sociološkega raziskovanja, vendar so večinoma upoštevali tudi skupni imenovalc letošnjega srečanja. Na tem mestu se bom, po svoji presoji, omejil le na izbor nekaterih vprašanj, na katera sem bil osebno pozoren in se mi zdijo relevantna tudi za naše okolje.

Kako da še – ne le v britanski, temveč – v sociologiji nasploh razmeroma pozno vključujejo v razprave o nastajanju "Nove Evrope"? Dosedaj so bila v ospredju pravna, politična in ekonomska vprašanja evropske integracije, ki so zadevala normative in institucionalne okvire ter konkretne "politike" in ukrepe za njihovo uresničevanje. Večina dosedaj razpoložljive literature le opisno predstavlja različne organizacijske rešitve, programe in odločitve; ob tem pa pogrešamo teoretsko (znanstveno) zasnovane razlage, ki bi te spremembe povezovala s temeljnimi, dolgoročnimi procesi družbenega razvoja. Videti je, da se pravniki, politologi in "institucionalni ekonomisti" pač hitreje vključujejo v obravnavo nečesa, kar šele nastaja, kot pa sociologi, ki težijo predvsem k temu, da bi se oprli na analizo obstoječega (še zlasti ob upoštevanju izkušenj iz polpretekle dobe, ko se je tudi sociologija poizkušala "konstruktivno" vključevati v graditev "nove družbe", za katero pa se je nazadnje pokazalo, da je le hiša iz kart). V zvezi s takšnimi "modnimi" temami se torej zdi na mestu določena zadržanost, čeprav gre sicer za politično in razvojno najbolj aktualna vprašanja.

S tem ne zanikam potrebe po še večji količini informacij in še dosti bolj natančnem spremljanju vseh konkretnih sprememb, npr. v okviru Evropske skupnosti, EFTA idr. Vendar je hkrati treba upoštevati vrsto izkušenj, ki kažejo, da se forsirano obravnavanje določene teme dostikrat sprevrže in postane kontraproduktivno.²¹⁵

²¹⁵ Že v času med prvo in drugo svetovno vojno se je npr. pokazalo, da velika vlaganja ZDA v programe za pospešeni razvoj podeželja in v zvezi s tem tudi v ruralnosociološko raziskovanje ni dalo pričakovanih rezultatov.

Tudi za najnovejši val literature – pa naj gre za spremembe v Zahodni ali Vzhodni Evropi – je značilno, da sicer privablja z zanimivimi naslovi in skoraj praviloma razočara z dejansko obravnavano vsebino. Saj se ta vsebina največkrat izčrpava v nizanju upravno-tehničnih podrobnosti ali pa v ugibanju o tem, kakšna bo Evropa v bolj ali manj odmaknjeni prihodnosti. Poleg tega pa gre dostikrat še za to, da se Evropo izkoristi le za navidezni okvir obravnave, tudi kadar gre dejansko le za opisovanje posameznih njenih delov, npr. za mehanično nizanje značilnosti posameznih držav ali regij.

Ekonomska enotnost in kulturna raznovrstnost

Podobna kritična ocena velja tudi za vrsto prispevkov, predstavljenih na konferenci. Znani francoski sociolog Alain Touraine je plenarno predstavil referat z naslovom *Ekonomska enotnost in kulturna raznovrstnost v evropski družbi*. Tudi v tem primeru se je avtor obetajoče lotil sicer enega temeljnih socioloških problemov v nastajanju nove Evrope. Vendar je v svoji analizi ostal zelo nedorečen. Pri tem je izpostavil svoje stališče: "Evropa bo obstajala le toliko, kolikor bo našla načine, da bo kombinirala ekonomsko integracijo s kulturno raznovrstnostjo. Evrope pa ne bo, če bo prevladala logika svetovnega trga ali, nasprotno, če bo kulturna raznovrstnost privedla do močnih cepitev, tako znotraj vsake države kot na mednarodni ravni".

Touraine tako nakazuje, da gre za iskanje različnih kombinacij med enotnostjo in raznovrstnostjo (npr. med svobodno trgovino in kulturno identiteto), a hkrati priznava, da še premalo vemo o teh rešitvah. Pri tem opozarja, da se povečujeta razkorak in praznina med svetovnim trgom ter družbeno in osebno identiteto človeka. Napačno bi bilo, če bi se prepustili le ohlapni povezanosti prek trga; upoštevati da je treba tako težnje k univerzalizmu, kot tudi k partikularizmu in vloga nacionalnih institucij naj bi bila še naprej ta, da posredujejo med enim in drugim.

Vrsta prispevkov, ki obravnavajo integracijske procese v evropskem ali v globalnem merilu, posveča pozornost neskladjem med ekonomsko, politično in kulturno sfero. Pri tem se "postnacionalna" družba nakazuje kot politično slabotna in nestabilna; trg v veliki meri nadomešča pravne in politične institucije. Obenem pa Touraine izraža svoje stališče, da nobena ekonomska argumentacija ne more biti zadostna, da bi opravičevala kulturno integracijo (pri čemer ima verjetno v mislih uniformnost, asimilacijo). To je dokaj radikalna formulacija, ob kateri lahko izpostavimo dva pomisleka. Eden zadeva vprašanje, s katerim se Touraine ne ukvarja, t. j., kaj je dejansko v mejah naše obvladljivosti, koliko pa gre – vsaj v dolgoročnem smislu – za procese in zakonitosti, ki niso odvisne od naše volje? Tourainove dosedanje sociološke preokupacije so zadevale predvsem družbena gibanja in glede na to bi lahko pričakovali njegovo nagnjenost k temu, da se bolj ukvarja s tem, kaj hočemo ali nočemo, kaj je sprejemljivo ali nesprejemljivo; hkrati pa se izpostavlja nevarnosti, da ga bodo dejansko spremembe obšle. Drugi pomislek se navezuje bolj na francosko politično prakso kot na njega samega. Gre namreč za prakso (vzemimo n. pr. Mitterranda), da se poudarja pravica do (francoske) različnosti v evropskem kontekstu in predvsem v odnosu do vse čedalje prevladujoče angloameriške kulture; hkrati pa se zanika ta ista pravica manjšinskih kultur znotraj državnih okvirov. Torej, različnost navzven da, različnost znotraj – ne!? Ali se ne zdi misel precej domača tudi, ko gre za nekatere razprave pri nas (npr., ko gre za razlikovanje

med pravicami avtohtonih manjšin in tistimi, ki jih imajo oziroma nimajo priseljenci)?

Evropa kot trdnjava: asimilacija ali multikulturalizem?

Vrsta prispevkov z zelo različnimi imeni opozarja na dvojni značaj procesa integracije: po eni strani gre za razširjanje vključevanja in koncepta državljanstva, obenem pa tudi za vse bolj določno izključevanje tistih, ki niso zajeti v opredeljene teritorialne okvire. Hkrati s sproščanjem notranjih tokov v Evropski skupnosti je značilno, da se v vrsti evropskih držav zmeraj bolj zapira priseljevanje od drugod in celo zožuje nekatere pravice priseljencev. Velika Britanija je najprej na široko sprejemala priseljence – ne glede na etnično pripadnost in barvo kože – iz svojega Commonwealtha in jim zagotavlja vse državljske pravice (čeprav so sicer raziskave pokazale, da so npr. črnci in manjšinske etnične skupine de facto lahko prišli le do slabših stanovanj, po daljšem čakanju kot belci ipd.). Nasploh pa, kot sta ugotovila M. Mitchell in D. Russell, je že dolgo, odkar so se Britanci odpovedali začetnemu sistemu "odprtih vrat". V drugih državah, kot npr. v Zahodni Nemčiji, so za gostujoče delavce veljale dosti večje omejitve; imeli so le omejene, če sploh kakšne, državljske pravice. Postopoma prihaja do konvergence med državami članicami ES. Britanci so zoževali svoj prejšnji liberalizem glede priseljevanja in državljskih pravic, druge države pa so do neke mere razširjale te pravice za priseljence.

Ob tem, ko so se v zvezi z osamosvajanjem Slovenije pri nas zaostrele razprave o priznavanju slovenskega državljanstva in o pravicah (avtohtonih in priseljenih) manjšin ipd., lahko doživimo nekakšno olajšanje, ko se pokaže, da ne gre le za naše interne dileme. (Ob predvidenem "odpiranju v Evropo" se bodo ta vprašanja še bolj zaostрила). Namesto zagretega subjektivizma, ki je dostikrat le izraz omejenega poznavanja, lahko problematiko bolj objektiviziramo v širšem evropskem kontekstu. V Veliki Britaniji teče dialog med:

- a) zagovorniki asimilacije, ki državljske pravice pogojujejo z dolžnostmi kulturne konformnosti, in
- b) zagovorniki multikulturalizma, ki poudarjajo pravico do kulturne različnosti in s tem do priznavanja in upoštevanja kulturnih tradicij in posebnosti (kot prvi pogoj za doseganje širšega razpona državljskih pravic).

Vrsta angleških sociologov ocenjuje, da gre pri tem za dvoje enako spornih ideologij. Po eni strani za že preživelo "melting pot" miselnost, ki ni v skladu s temeljnimi tokovi v smeri postmodernizma. Zagovornike asimilacionizma označujejo za reakcionarje, ki zožujejo prostor kulturne raznovrstnosti. Po drugi strani pa se poudarja "pravica biti različen" kot posameznik in kot skupina. Vendar tudi ta pravica ne more biti brez omejitev. Multikulturalizem zanemarljivo dejstvo, da mora sodobna družba navsezadnje vendarle postaviti tudi določene meje delovanju kulturno različnih skupin. Primer islamskega fundamentalizma (npr. afera Rushdie) kaže, kako legitimna obramba kulturnih razlik pred napadalnostjo zagovornikov kulturnega asimilacionizma naleti na težave oziroma omejitve.

Pomanjkanje vizije in politizacije zgodovine

Frank Furedi je opozoril na paradoks, ki se kaže v tem, da so po zmagi nad sovražnikom z Vzhoda in potem, ko je odpadla glavna usmeritev na zunanji razlog

enotnosti, zahodnoevropske "liberalne demokracije" razkrile čudno odsotnost lastne vizije in pomanjkanje družbene in moralne koherence. Takšna praznina in pomanjkanje vizije pa spodbujata kampanjo, da se še bolj politizira preteklost. Zgodovina naj bi dala odgovore, ki uhajajo tistim, ki jih iščejo v sedanjosti. Tako se kar vrstijo pobude za oživljanje nacionalističnega predstavljanja zgodovine v izobraževanju (več o tem v: F. Furedi, *Mythical Past, Elusive Future; History and Society in an Anxious Age*, London, Pluto Press, 1992).

V vzhodnoevropskih družbah naj bi se bili znebili prejšnjih vezi, ne da bi ustvarili nove. Pri tem da ne gre toliko za nekakšen revanšističen nacionalizem, ampak za slabitev vseh oblik lojalnosti in identitete. Vendar se zdi, da je to prevelika posplošitev, saj se takšen sklep ne sklada npr. z dogajanjem v bivši Jugoslaviji. Res pa sta F. Furedi in J. Hoey v svoji pilotni raziskavi (1990–1991) razkrivala prej strah pred prihodnostjo kot pa navdušenje za prav določene cilje ali prav določeno istovetenje z nekom. Vzhodnoevropski izobraženci, ki se sicer zavzemajo za uveljavljanje nacionalne identitete, dejansko nimajo jasnega lastnega programa. Kvečjemu dokazujejo "zahodni značaj" svoje družbe ali pa poskušajo odkrivati liberalno in demokratično dediščino.

Tako se v nekoliko poenostavljeni obliki ponuja razlaga, da se na Zahodu izkorišča preteklost za to, da bi ohranili, v Vzhodni Evropi pa za to, da bi ustvarili za življenje sposobne identitete. To na Vzhodu vodi do nasprotij med etničnim in državnim, kar se izraža v nestabilnosti in razpadu institucionalno (politično) utrjenih geografskih enot. Hkrati pa ni brez posledic tudi za potencialno fragmentacijo na Zahodu. "Nedvomno, potem ko imamo neodvisno Hrvaško, tudi neodvisna Škotska postane bolj realistična zamisel." Politizacija zgodovine dejansko predvsem krepi partikularistične in fragmentarne težnje.

Evropska kulturna identiteta

Zgodovinska retrospektiva – kot so pokazale že nekatere prejšnje razprave, zlasti pa prispevek Henrija Jannea – je tudi način razkrivanja evropske dediščine kot enotnosti v raznovrstnosti. To je eden od načinov iskanja evropske kulturne identitete. Pri tem se npr. izpostavlja, da se je evropska kultura izoblikovala pod – večjim ali manjšim – vplivom štirih zgodovinskih kulturnih območij, in sicer:

- grško-bizantinsko-slovanskega kroga,
- rimsko-karolinško-galskega kroga,
- ibersko-islamsko-severnoafriškega kroga in
- skandinavsko-keltsko-anglosaksonskega kroga.

K tem bi morebiti lahko dodali še zahodnoevropsko-severnoameriško-transatlantski krog, ki je postal zelo vpliven v dvajsetem stoletju (Shenan Margaret, *Teaching about Europe*, London, Cassel, 1991). Njihovo delno prekrivanje pa omogoča, da preučujemo tudi kulturni profil Evrope kot celote. Čeprav le pluralizem in medsebojno sodelovanje nakazujeta pot k rešitvi "krize evropske identitete", pa se strpnost (kot prvi pogoj za to) v Evropi le počasi uveljavlja. Že Roy Wake je nakazal, da je bilo mogoče v tej smeri več doseženega zaradi cinizma in ravnodušnosti, do katerih prihaja na podlagi občasne izčrpanosti, kot pa na podlagi trdnega prepričanja in zavzetosti. A ker je bila raznovrstnost vseskozi prisotna, so se Evropejci

sčasoma naučili (Balkan v tem smislu pač še ni videti, da bi bil del Evrope) že zaradi nuje sprejemati razlike; od leta 1648 je bila določena stopnja strpnosti v javnem delovanju celo mednarodno zagotovljena. Vendar pa ravno povečevanje kulturne raznovrstnosti danes spet ogroža kulturno identiteto Evrope. Očitno je še pred nami izgrajevanje sistema vrednot, ki bo v skladu s perspektivo multikulturne družbe.

Richard H. Roberts je v svojem referatu na konferenci obravnaval formiranje evropske identitete kot proces "evropeizacije" (europeanization), ki ga v kontekstu "Nove Evrope" lahko spremljamo kot proces, v katerem konfiguracija nacionalnih držav prepušča kulturno identiteto in hegemonijo večji celoti toliko, kolikor to terja politična in ekonomska integracija. Vendar pa europeanization pomeni tudi neprijetno konfrontacijo s "Staro Evropo", iz katere od leta 1989 izstopajo verske in etnične identitete z eksplozivnimi posledicami. Navzlic prežemanju krščanstva, grško-rimske filozofske in pravne dediščine, humanizma renesanse in pozneje izoblikovanih načel predstavniške demokracije so bili Zahodni Evropejci v nenehnih medsebojnih spopadih vsa štiri stoletja do sredine dvajsetega stoletja. Pri tem je avtor prepričan, da gre za dva odločilna dejavnika, ki sta privedla do nastajanja Nove Evrope. Najprej gre za prepričanje, da je treba končati konflikte dvajsetega stoletja. Hkrati pa je prevladalo spoznanje, da Evropa po drugi svetovni vojni ni več svetovna velesila (v primerjavi s SZ in ZDA).

"Brezvojna" Evropa

Gornje misli se navezujejo na teze o "Post-Military Europe" po končani "hladni vojni", ki jih je predstavil Martin Shaw. Zgodovinska retrospektiva nam razkriva, da je bila vojna glavni način razreševanja konfliktov med evropskimi državami in obenem način izkazovanja premoči z vidika tehnološke in družbene razvitosti. Danes pa prihaja do temeljne zgodovinske preobrazbe, v kateri se zdi (vsaj z zahodnoevropskega vidika), da so vojaški spopadi dobili marginalno vlogo. Razpad prevladujoče bipolarne strukture "mednarodnih odnosov" v Evropi sedaj izpostavlja nedržavne družbene dejavnike (zlasti družbena gibanja) kot tiste, ki vse bolj pogojujejo varnost ljudi.

Stopnja evropske integracije je v tesni zvezi z vojnimi spopadi. Na vzhodnem in južnem robu Evrope je vloga evropske integracije še zelo majhna, hkrati pa nacionalno rivalstvo tako močno, da prihaja do vojn, kakršne ravno sedaj divjajo v bivši Jugoslaviji in bivši Sovjetski zvezi. Po drugi strani pa si navzlic težnjam k neodvisnosti na Zahodu (n.pr. na Škotskem), ni mogoče niti zamišljati, da bi katera nova država imela kaj več kot le simbolično vojaško avtonomijo (manjše države članice NATO so že štirideset let komajda imele kakšno avtonomno vlogo).

Sedanja nestabilnost na robu Evrope je posledica formiranja novih držav, tudi lokalnih vojn, ki pa – kot pravi Martin Shaw – ne grozi z novo militarizacijo evropske družbe nasploh. Nasprotno, po določenem prehodnem obdobju lahko pričakujemo, da bo prevladala logika nadnacionalne integracije Evropske skupnosti. Avtor pričakuje, da bo v okviru mednarodnega sistema pod zahodno prevlado "pacifikacija dobila novo moč, vloga vojaških institucij in vrednot pa bo postala bolj sporna kot kadarkoli doslej".

* * *

Čedalje bolj sproščenih tokov ljudi, dobrin in idej – vsaj znotraj ožjega evropskega prostora – torej ni mogoče več uspešno pojasnjevati na podlagi starih koncepcij, ki so jih sociologi izoblikovali v času (pred)industrijske družbe. Pretenzija, da bi dosegli evropsko integracijo, obenem pa ohranili teritorialne enote (identitete), ki se vanjo vključujejo take, kot jih poznamo iz preteklosti, pa se vse bolj kaže kot velika iluzija. Celo pregovorna angleška konservativnost ter odpor in bojazen pred Novo Evropo vse bolj popuščajo. Družboslovci pa, sicer počasi in z zamudo, vendarle čedalje bolj določno oblikujejo kompleksno predstavo o mozaiku te Nove Evrope.

Naši razgledi (1992), let. 4, št. 11, str. 350–351

OB ZAČETKIH ORGANIZIRANEGA DELOVANJA RURALNIH SOCIOLOGOV

V dneh od 17. do 22. avgusta letos [1964] je bil v Dijonu, v Franciji, prvi svetovni kongres za ruralno sociologijo. To vsekakor pomeni pomemben dogodek v razvoju te posebne sociološke discipline. Njegov pomen je dvojen: po eni strani gre za organizacijsko utrditev in medsebojno povezovanje sociologov, ki se po vsem svetu – sicer v zelo različnih pogojih, pa vendarle – ukvarjajo s podobnimi problemi družbenega življenja na podeželju. Po drugi strani se njegov pomen kaže tudi iz konkretne vsebine, ki jo je obravnaval kot svojo glavno temo: "Vpliv sprememb v agrikulturi na družbo v razvitih in razvijajočih se deželah." Oglejmo si nekoliko natančneje eno in drugo.

Preden bomo govorili o današnjem stanju in organizaciji ruralnih sociologov, je potrebno, da na kratko opredelimo sploh značaj obravnavane discipline, njen nastanek in vlogo v preteklosti in danes. Ruralna sociologija se je začela pospešeno oblikovati po prvi svetovni vojni, ko je kapitalistični svet preživel velike gospodarske krize. Te krize so posebno močno prizadele ameriškega farmarja, ki je bil že relativno najbolj vključen v blagovno-denarno gospodarstvo. Da bi čim hitreje reševali probleme, ki so se pojavili, so poklicali na pomoč sociologe. Nudili so jim velika finančna sredstva (prek t. i. "Poljedelskih eksperimentalnih postaj", ki so postala pglavitna raziskovalna žarišča na tem področju) in s tem položili temelj formiranju ruralne sociologije kot posebne znanstvene discipline. Izhodišča nastajanja ruralne sociologije so bila v posameznih deželah sicer nekoliko različna. V Evropi je bila npr. med obema vojnama poudarjena usmeritev, ki se je naslanjala bolj na etnološko in antropogeografsko tradicijo (npr. Cvijić, Vukosavljević, romunska šola i.p.d.). Vendar je povsod dobila prvenstveno aplikativni značaj – kot celovitost spoznanj, ki so predstavljala odgovore na vprašanja prakse z določenega področja družbene stvarnosti. Izrazitejša težnje po teoretičnem posploševanju in sistematizaciji se pojavijo šele dosti kasneje; vendar pa še niti danes niso prevladale.

Zato je razumljivo, da pragmatično-pozitivistični značaj empiričnega raziskovanja podeželja ni povsem v skladu z logično shemo formiranja posameznih socioloških disciplin. Pa tudi sicer se v sodobnosti odvija zelo intenziven proces družbene integracije mesta in podeželja, ki zožuje specifični predmet ruralne sociologije. Ruralna in urbana sociologija tem bolj prekrivata isto vsebino, čim manjše so razlike med načinom življenja v mestu in na podeželju. Po drugi strani pa se vzporedno z vse večjim naglašanjem teoretične usmerjenosti v okviru teh disciplin povečuje tudi delež tistih spoznanj, ki so splošne veljave in jih lahko štejemo v splošno sociologijo.

Navedeni in še nekateri drugi razlogi so nas vodili, da pri nas v zadnjih letih – ko so se ustrezna empirična raziskovanja sploh začela – nismo ločeno razvijali ruralne in urbane sociologije. K raziskovanju družboslovne problematike mesta in vasi smo pristopili integralno in disciplino imenovali – sociologija lokalnih skupnosti. Ravno tako pa tudi v svetovni literaturi že najdemo pripombe v tem smislu.²¹⁶

²¹⁶ Znana angleška avtorica Ruth Glass npr. piše: "V tako visoko urbanizirani deželi, kot je Velika Britanija, je mogoče etiketo 'urbano' uporabiti za skoraj vse veje sodobnega sociološkega raziskovanja. Urbano se označuje kot nasprotje ruralnega; dejansko pa sta prvo in drugo delo istega kontinuuma.

Konec koncev pa niti ni bistveno, ali gre za takšne ali drugačne "disciplinarne okvire". Bistveni so vsebinski in metodološki problemi samega raziskovanja. Če pristopamo k raziskovanju določenih družbenih pojavov kot socialnih problemov, jih je večinoma treba raziskati v vsej njihovi kompleksnosti. Ta kompleksnost pa presega meje posameznih družbenih znanosti. Zajeti in proučevati jo je možno na dva načina: 1) tako, kot je bilo značilno v preteklosti – da posameznik sam poizkuša, nekako enciklopedično, zajeti vso kompleksnost obravnavanega pojava, 2) vedno bolj pa se uveljavlja interdisciplinarno raziskovanje, ki združuje prednosti specializacije (poglobljenost, strokovnost) s potrebo po celostnem obravnavanju družbenih pojavov. Zato je predvsem v tem drugem smislu potrebno določiti "vlogo in funkcijo ruralne sociologije" (kar je bila tudi zadnja tema kongresa v Dijonu). Kolikor pa to ni jasno, prihaja do čudnega protislovja: "ruralni sociologi" se kot laiki spuščajo v reševanje problemov drugih znanosti (agrarne ekonomije, demografije, socialne antropologije, zgodovine i. pd.), obenem pa ti ostali znanstveniki opozarjajo – eden od njih tudi na tem kongresu –, da ne morejo dalje na svojem lastnem področju brez pojasnitev, ki jih pričakujejo od ruralnih sociologov.

V preteklosti se je takšno protislovje pojavljalo predvsem zato, ker skorajda ni bilo – z nekaj izjemami v svetovnem merilu – poklicno izobraženih ruralnih sociologov. Zato je vsebinska usmerjenost razmišljanja in raziskovanja tistih, ki so delovali na tem področju, bolj ustrezala disciplinam, v katerih so se izučili, kot pa ruralni sociologiji. Sedaj pa se z izredno ekspanzijo te discipline v skoraj vseh deželah sveta stanje zelo hitro izboljšuje.

V organizacijskem pogledu pomeni kongres povezavo in uskladitev raziskovalnih naporov ruralnih sociologov vsega sveta. Pred tem so bili sicer že organizirani ruralni sociologi – posebej – v Evropi in v ZDA. Kongres pa ni bil le skupna akcija dveh "regionalnih" organizacij; posebno izrazito vlogo so imeli tudi udeleženci iz nerazvitih dežel (Indija, Pakistan, nekatere afriške in latinsko-ameriške dežele). O vsaki temi, ki je bila obravnavana na kongresu, so govorili sociologi iz razvitih in nerazvitih dežel. Od socialističnih dežel je bila na kongresu najmočnejše zastopana Poljska, poleg nje pa še Češkoslovaška in Jugoslavija.

Tako na Poljskem kot v Češkoslovaški je sociološko raziskovanje podeželja bolj razvito kot pa v Jugoslaviji. To še posebno velja za Poljsko, kjer imajo že dolgoletno tradicijo, večje število ustreznih institucij, posebne publikacije itd. Zanimivo pa je, da tudi v Češkoslovaški že sedaj deluje na tem področju – kakor je v svojem poročilu prikazal dr. Tauber – okrog osemdeset raziskovalcev; obenem to štejejo šele za začetek in si prizadevajo ruralno sociološko raziskovanje bistveno razširiti. Prepričani smo, da bodo stiki, ki smo jih ob tej priložnosti vzpostavili s sociologi v obeh socialističnih deželah, doprinesli k temu, da bomo v bodoče lahko hitreje napredovali v raziskovanju naših skupnih in obenem specifičnih družbenih problemov na podeželju (Poljaki imajo npr. že vrsto dokončanih študij o "polproletariatu" oz. delavcih-kmetih, o migracijah z vasi v mesto, o problemih mladine na vasi in sploh o socialnih in kulturnih spremembah na vasi pod vplivom industrializacije). Zato naj nam bo kar na tem mestu dovoljena pripomba: milijonske stroške, ki jih

Torej tudi urbana in ruralna sociologija pripadata istemu kontinuumu in bi morali biti združeni." Gl. "Urban Sociology", v knjigi "Society", ed. A. T. Welford, London 1962.

nemalokdaj plačujemo na račun našega provincializma, ni mogoče niti primerjati s stroški, ki jih zahteva udeležba nekaj posameznikov na mednarodnem oz. celo svetovnem srečanju znanstvenih delavcev (zdelo se je že, da se noben Jugoslovčan ne bo udeležil kongresa, ker se nikakor ni dalo dobiti malenkostnih deviznih sredstev). Osrednjo temo prvega svetovnega kongresa smo obravnavali na šestih sejah z naslednjimi podtemami:

- 1) Značaj sprememb v kmetijstvu;
- 2) Populacijske spremembe in njihovo razmerje do sprememb v družbeni strukturi;
- 3) Posledice sprememb v kmetijstvu glede na cilje in vrednosti;
- 4) Posledice sprememb v kmetijstvu glede na funkcije podeželja in lokalnih skupnosti;
- 5) Vpliv sprememb v kmetijstvu na politično življenje;
- 6) Vloga in funkcija ruralne sociologije.

Za vsako podtemo sta bila pripravljena dva glavna in pet regionalnih referatov. Na ta način je prišla do izraza vsa pestrost demografskih, družbeno-ekonomskih, kulturnih in političnih pogojev podeželskega življenja v deželah z ekstremno različno stopnjo razvoja in različno družbeno ureditvijo.

Na tem mestu ne moremo prikazati vsebine posameznih točk. Lahko pa pripomnimo, da je v večjem številu referatov prevladovala praktična aplikativna nota. Pogrešali smo splošnejših teoretičnih prizadevanj, ki bi povezovala posamezne deskriptivno-pozitivistične prikaze s celovito teorijo družbenega razvoja. Saj so spremembe v kmetijstvu pač samo eden od vidikov ekonomskega razvoja; spremembe v družbenoekonomski bazi pa bi lahko – s tega širšega vidika in bolj sistematično – proučevali v razmerju do pglavitnih oblik pravnopolitičnega življenja in družbene zavesti.

Res je sicer, da potrebujemo veliko število raziskav oz. analiz različnih socialnih problemov v praksi, ki se sedaj pojavljajo na podeželju. V tem smislu je tudi razumljivo, da pobuda za raziskovanje prihaja predvsem iz prakse. Pretežno število ruralnih sociologov je zaposlenih v ustanovah, ki so prvenstveno ali izključno usmerjene na potrebe prakse. Toda tisto, kar praktiki ne upoštevajo, bi morali vsaj raziskovalci imeti pred očmi. Kot osnova uspešnega planiranja npr. ne morejo služiti samo deskriptivni, faktografski prikazi posameznih pojavov. Šele poznavanje družbenega determinizma, poznavanje vzročnosti določenega dogajanja omogoča uspešno, načrtno družbeno akcijo. V tem smislu torej tudi teorija ni nekaj oddaljenega od prakse, temveč ravno nasprotno: prav ona pojasnjuje perečo situacijo, ne kot enkratno, ampak v kontekstu splošno-družbenega determinizma, tako da dejansko predstavlja najbolj zanesljivo izhodišče za praktično ukrepanje.

Pri nas imamo osnovne pogoje, da marksistično teorijo globalno-družbenega razvoja nenehno povezujemo s praktično-aplikativnimi študijami družbenih sprememb na podeželju in s tem predvsem sami zapolnimo vrzel, ki so jo pustili drugi. Vendar bomo to dosegli le tedaj, če raziskovanje na tem področju ne bo več nekakšna kuriozitetna nekaj posameznikov, temveč organizirano delovanje večjega števila poklicno izobraženih sociologov.

VI.

SLOVO OD NAŠIH UČITELJEV IN KOLEGOV

JOŽE GORIČAR (1907–1985)

Legitimizacija sociologije na slovenskem (objavljeno ob razpravi ob 100-letnici J. Goričarja)

Kot je bilo dogovorjeno glede na okvir in značaj tega srečanja, se bom v svojem prispevku usmeril predvsem na osebno doživljanje sodelovanja s profesorjem Goričarjem in njegove vloge v uveljavljanju sociologije pri nas. Ob strani pa puščam podrobnejšo analitično obravnavo njegovih del. Niko Toš je že ob sedemdeseti obletnici Goričarjevega rojstva obsežno prikazal njegovo delo in življenjsko pot; danes pa se zdi primerno, da predstavimo predvsem nezapisano, "tiho znanje" v zvezi z njim, ki bi sicer z nami dokončno izginilo. Začetki sociologije po drugi svetovni vojni sovpadajo z začetki Goričarjeve univerzitetne kariere, pa tudi z začetkom študija nekaterih njegovih študentov, kasnejših sociologov in politologov, na Pravni fakulteti v Ljubljani. Goričar je sicer prve stike s Pravno fakulteto – s posredovanjem zdravnika in politika Jožeta Potrča – vzpostavil že kot honorarni predavatelj "osnov marksizma in leninizma" leta 1949. Dve leti kasneje pa je kot docent začel predavati "Uvod v družbene vede" in pri tem predmetu sem ga kot študent prvega letnika spoznal oktobra 1953 v zbornični dvorani Univerze, tj. v tedanji predavalnici Pravne fakultete. Nisem se mogel sprijazniti, da bi bilo po prvem letniku že konec obravnave snovi tega predmeta, in dal sem pobudo, da bi še bolj študijsko in raziskovalno nadaljevali z delom v ožji skupini. Goričar je to pobudo sprejel in tudi uradno uvedel to novo in dodatno obliko študija pod imenom "sociološki proseminar". Mislim, da je to prvi primer, ko se je na ljubljanski univerzi po vojni pojavila dejavnost pod imenom "sociologija". Pri tem smo obravnavali teoretična dela, kot je npr. Theodor Geiger "Die Klassengesellschaft im Smeltztiegel"; opravili pa smo tudi – verjetno – prvo empirično sociološko raziskavo pri nas: "Kako industrijski delavec preživlja svoj prosti čas?". S kolegom Marjanom Majcnom sva sodelovala v pripravi ankete in jo izvedla, on v Mariboru v podjetjih Metalna in Boris Kidrič, jaz pa v Žireh v Alpini (gl. kasnejšo objavo: J. Goričar, Kako preživlja naš delavec svoj prosti čas. *Sodobna pota II*, 1957, 321–328, 385–394).

V petdesetih letih se je Goričar že uveljavil v jugoslovanskem merilu s svojimi razpravami o odnosu med marksizmom (zgodovinskim materializmom) in sociologijo in tako se je njemu in tudi nam mlajšim odprla pot v Beograd; meni takoj po diplomi decembra 1958 na sociološki oddelik Instituta društvenih nauk, na znani lokaciji: Narodnog fronta 45. Ta oddelik je Goričar kasneje nekaj časa tudi vodil. Tu se je začel prvi podiplomski študij s področja sociologije v tedanji Jugoslaviji in tu se je pojavilo pomembno žarišče, ki ga poleg Goričarja označujejo imena, kot so R. Lukić, R. Supek, V. Milić in številni drugi, vključno z občasnimi obiskovalci iz drugih dežel, s katerimi smo se lotevali tudi empiričnih raziskav. Npr. z Albertom Meistrom, s katerim smo izvedli raziskavo, o participaciji in sodelovanju v delovnih organizacijah v Smederevu v Srbiji in primerjalno v Niortu v Franciji (kjer smo prebivali pri članih "delovne skupnosti", ki je bila eden od členov kooperativnega gibanja – podobno kot kibuci – v mednarodnem merilu). Tako smo hkrati vstopali v širši svet.

Občasno sva sodelovala v zvezi s snovanji in pripravami za ustanovitev Inštituta za sociologijo in filozofijo ter s snovanjem in uvajanjem programa sociološkega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Najbolj intenzivno pa sva sodelovala v letih 1960–63, ko sem bil njegov asistent na Pravni fakulteti in sem od njega prevzemal tudi predavanja na več mestih, v Ljubljani (Visoka šola za politične vede), v Mariboru (Višja pravna šola) idr. Tedaj smo že imeli tudi prva srečanja z ameriškimi družboslovci, npr. z nekdanjim predsednikom Ameriškega sociološkega združenja Herbertom Blumerjem (kolokvij v Dubrovniku leta 1953, na katerem so posebno pozornost posvečali ideji komune). Na Pravni fakulteti se je večkrat oglašal kulturni antropolog Joel Halpern, ki smo mu svetovali in mu pomagali pri pripravah njegove monografske raziskave v Šenčurju pri Kranju (več o tem: Z. Mlinar, "Začetki sociologije lokalnih skupnosti v Sloveniji in sodelovanje z ameriškimi družboslovci – ob srečanju s prof. Joelom Halpernom", *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 45/4, 2005, str. 40–44).

Širino Goričarjeve angažiranosti pa simbolizirajo predvsem evropska središča, kot so Pariz (UNESCO), Dunaj (kjer je opravljal tudi vlogo enega od direktorjev Centra za koordinacijo družboslovnih raziskav), London, Varšava, Bratislava, Helsinki, Atene ... pa seveda Beograd, Dubrovnik idr. Ob tem se je hkrati pojavljal nekakšen "vdor" ameriških raziskovalcev, sociologov in politologov, s katerimi smo vzpostavljali intenzivnejše mednarodno sodelovanje, zlasti o temah, ki so nakazovale posebnosti jugoslovanske družbe in političnega sistema ter možnosti primerjalne obravnave z drugimi (najprej P. Jacob skupaj s H. Teunejem in drugimi o vrednotah lokalnih voditeljev in razvojnih spremembah, že maja 1965, nato R. Agger, S. Verba, A. Tannebaum, ...). Sodelovali smo ob naših številnih skupnih nastopih na posvetovanjih slovenskega sociološkega društva in jugoslovanskega sociološkega združenja (Ljubljana, Portorož, Split, Beograd, Dubrovnik, Sarajevo idr.). Naj na tem mestu omenim le posvetovanje z naslovom "Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem" (1984), ki smo ga pripravili v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ni naključje, da smo se prav tu lotili večje akcije v času, ko je bil Jože Goričar glavni tajnik SAZU. Pri tem je šlo predvsem za sociološko zasnovano prizadevanje, ki je verjetno od vseh doslej najbolj celovito zajelo obravnavano tematiko.

Goričar je že v razmeroma zelo kratkem – in za sociologijo še dokaj neprijaznem – času petdesetih let utiral prostor sociologiji, s tem da se je lahko opiral na svojo predhodno pridobljeno široko izobrazbo. Tako je pomembno prispeval k legitimizaciji sociologije, ki je bila prvi pogoj za njeno institucionalizacijo, ki je sledila. Pri tem se zdi odločilno, da je v kratkem času veliko prispeval k uveljavljanju našega področja znanosti, znotraj katerega so se že predhodno nakopičila bogata znanja, ki so bila v imenu zgodovinskega materializma izključena iz našega okolja. Kot manj pomembno pri vsem tem pa štejem standardno razumevanje vprašanj o izvirnosti posameznih spoznanj, ki jih je Goričar predstavil v svojih delih. To pri zgoščenem in učbeniškem predstavljanju snovi ne more biti v ospredju. Za Slovenijo in nekdanjo Jugoslavijo – še posebej, če gledamo z zgodovinske distance – je bilo pomembnejše, da je Goričar uveljavljal inovacijo, ki je zadevala prisotnost sociologije nasploh.

Pri tem pa je izpolnjeval temeljno osebnostno predpostavko, ki jo vidim v tem, da je bil v svojem bistvu svobodomislec, odprt, strpen in antidogmatski. Goričar leta 1949, kot načelnik v Ministrstvu za pravosodje (ko je še terjal – lahko bi rekli bolj na ideološki osnovi – disciplinski postopek zoper dva odvetnika), je sicer različen od Goričarja leta 1985, ko kritično zavrača nastope Stipeta Šuvarja o “duhovni revoluciji”, ki da izhaja iz srednjih slojev, zlasti inteligence; pri tem je zavrnil njegovo črno-belo in pavšalno nastopanje proti antisocialističnim in antisamoupravnim silam (gl. npr. “O duhovni protirevoluciji in še o čem. Ob nekaj stališčih Stipeta Šuvarja”, Naši razgledi, letnik 34, št. 1 (1985), str. 7). Hkrati pa vidim pri Goričarju tudi kontinuiteto, npr. ko kritizira apologetsko in dogmatsko predstavljanje “Samoupravljanja s temelji marksizma” (STM), ki vzbuja odpor, podobno kot se je spominjal, da je “nas, razgibane in razmišljujoče študente katehet naredil za ateiste”. “Mene je za ateista naredil katehet!” – preberemo v intervjuju, ki ga je z njim opravila Manca Košir v Teoriji in praksi (gl. “Jože Goričar o sebi in družboslovju”, Teorija in praksa, 1985, št. 9, str. 1029–1037). Kritiziral je prakso, ko so “na pamet naučene stavke prenašali na otroke”. In nasploh izražal odpor do “večnih resnic”.

Osebnost se znašla v enakem položaji, četudi na dveh fakultetah, ko sva se – v nasprotju z “uradno linijo” – vsak zase pisno zavzela za profesorje sociologe in filozofe, ki so jih izključevali s Filozofske fakultete v Beogradu. Oba sva bila partijsko klicana na odgovornost in kaznovana. Vendar je vse navedeno, kot sem nakazal v izhodišču, le bolj osebno doživljanje delovanja in vloge Jožeta Goričarja, ob katerem ne bi smeli pozabljati, da ožja znanstvena problematika še čaka na temeljitejšo obravnavo. Sociologija kot splošna in posplošujoča družbena znanost pa, kot vidimo tudi že iz prikazanega, terja in predpostavlja akterje in tip osebnosti, ki ni a priori izključujoča, temveč jo odlikujeta širina in zmožnost dojemanja ter obvladovanja družbene kompleksnosti.

Goričar se je kot sociolog odzival na številne probleme svojega časa in okolja in pri tem doživljal zadrege, s kakršnimi smo se sociologi srečevali (še) več desetletij. S splošnimi znanji o družbi smo se vključevali v reševanje različnih konkretnih problemov po vsebinskih področjih, institucijah in teritorialnih enotah, hkrati pa smo na vsakem koraku srečevali ideološke zamejitve. Na temelju sociološke in politološke teorije je iskal navezave na obravnave samoupravljanja, družbenih konfliktov, “odmiranja države”, kakovost življenja, na sociologijo prostega časa idr. Tako je konceptualno, problemsko in (sub)disciplinarno prispeval k širjenju prostora sociologije pri nas.

HENRY TEUNE (1936–2011)

In memoriam

Izgubili smo znanstvenika, humanista in svetovljana, prijatelja in sodelavca širokega kroga slovenskih sociologov in politologov, dopisnega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter aktivnega sodelavca in člana Mednarodnega uredniškega sosveta Teorije in prakse. Henry Teune je 12. aprila 2011 umrl v Filadelfiji, kjer je ravno zaključeval petdeset let svojega uspešnega profesionalnega delovanja.

Bil je redni profesor na Oddelku za politične znanosti pensilvanijske univerze, na kateri je opravljal tudi več vodilnih vlog. Bil je gostujoči profesor in raziskovalec na vrsti univerz, kot npr. na University of Cornell, na Netherlands Institute of Advanced Studies, na International University of Japan, nadalje je bil 'Research Exchange Scholar of the U. S. National Academy of Science' v Ljubljani na Fakulteti za sociologijo politične vede in novinarstvo, 'Fellow of the Japan Society for the Promotion of Science' idr.

Že v letih 1965–70 je bil 'Associate Director of Research' enega največjih in pionirskih komparativnih projektov na področju družboslovja v tistem času. Projekt je zadeval vlogo lokalnih voditeljev v razvoju lokalnih skupnosti v ZDA, Jugoslaviji, na Poljskem in v Indiji (knjiga s soavtorji "*Values and the Active Community*" 1972). Ta projekt je veliko prispeval k pospešeni profesionalizaciji (zlasti v metodološkem smislu) in internacionalizaciji družboslovnega delovanja v Sloveniji. V času ko je bilo družboslovje pri nas ideološko in prostorsko zamejeno, je ta projekt slovenskim raziskovalcem neposredno in posredno odpiral pot v svet in hkrati možnosti za vključevanje svetovno priznanih družboslovcev in njihovih inovativnih spoznanj v našo raziskovalno dejavnost. Iz tega pa so izhajale navezave tudi na nove mednarodne raziskave (S. Verba, R. Agger) pa tudi zelo zgodnje uvajanje zahtevnejših postopkov računalniške obdelave podatkov pri nas. To je bil eden od maloštevilnih raziskovalnih projektov velikega obsega v šestdesetih letih, v katerem je šlo za primerjanje več držav z uporabo istih raziskovalnih protokolov v vsaki državi. Vključeval je države z različnimi političnimi sistemi, kapitalistično, dve socialistični in manj razvito državo. Opravljenih je bilo nad 4000 intervjujev z voditelji v okrog 150 lokalnih enotah.

Prav na osnovi novih konceptualnih in metodoloških rešitev vprašanj, ki so se zastavila v okviru tega raziskovanja (npr. merjenje določenih konceptov na podlagi identičnih in ekvivalentnih indikatorjev v različnih državah) sta H. Teune in A. Przeworski napisala že kar znamenito delo "*The Logic of Comparative Social Inquiry*". Ta knjiga že od prve izdaje 1970 l. pa vse do danes predstavlja eno temeljnih del s področja primerjalnega družboslovnega raziskovanja za tisoče študentov podiplomskih študijev na univerzah po vsem svetu. V okviru Mednarodnega sociološkega združenja (ISA) pa je bila ta knjiga ena od nominiranih za 'najboljšo knjigo stoletja'.

V nadaljnjem sodelovanju sta se Henry Teune in Zdravko Mlinar skupaj (še zlasti v času raziskovalnega delovanja Teuneja na FSPN v Ljubljani) lotila teoretskega pojasnjevanja dolgoročnih razvojnih zakonitosti, kar sta predstavila v knjigi "*Developmental Logic of Social Systems*" (1978). Knjiga je dobila zelo visoke

ocene, kakršno je npr. podala prejšnja predsednica Mednarodne sociološke asociacije, prof. Margaret Archer na svetovnih kongresih v Madridu, 1990 in v Brisbanu, 2002, in kot so jo podali kitajski zgodovinarji z vidika pojasnjevanja 4000 letne kitajske zgodovine; Encyclopedia Britannica jo je uvrstila med temeljna svetovna dela teorije (grand theories) družbenega razvoja v kontekstu večstoletnih sprememb. V razpravah o njej (ali o njenih delih) pa so sodelovali tudi družboslovci pri nas (prof. Jan Makarovič, prof. Andrej Kirn, akad. Tine Hribar, prof. Dimitrij Rupel, prof. France Bučar, akad. Eugen Pusic idr.). Eden od recenzentov je zapisal (TiP, 18, 1) "Knjiga predstavlja pomemben in po svoje izjemen prispevek k reafirmaciji tradicije 'Grand Theories', ki vključujejo sisteme kot celote (in ne njihovih posameznih segmentov) v širokem zgodovinskem kontekstu večstoletnih sprememb". Glede na to je razumljivo, da je bila odzivna tudi v okviru "Society for General Systems Research" v zvezi z njeno aplikacijo na preučevanje evropske integracije.

Prof. Teune je v devetdesetih letih, po razsulu 'socialističnih držav' zasnoval in vodil še drugi zelo obsežni raziskovalni projekt – 'Demokracija in lokalno upravljanje', ki je vključeval okrog 16.000 lokalnih političnih voditeljev v 31 državah sveta in v večih časovnih točkah. Zasnoval ga je tako, da je zajel spremembe na lokalni ravni po velikih političnih preobrazbah v drugi polovici dvajsetega stoletja. Sodelovali so tudi slovenski raziskovalci. To raziskovanje je bilo predstavljeno že v vrsti publikacij.

Njegov tretji raziskovalni program, zasnovan leta 1999, ki ga je usmerjal kot glavni raziskovalec, pa zadeva projekt Sveta Evrope z naslovom: "Universities as Sites for Democratic Education", ki pojasnjuje kako univerze po svetu spodbujajo ali preprečujejo demokratski razvoj glede na njihove študente, lokalno okolje in države. Leto 2007 je bilo objavljeno poročilo o tem projektu, ki se prav po njegovih usmeritvah odvija še naprej.

Njegova pomembna vloga v razvoju družbenih znanosti v mednarodnem merilu je razvidna tudi iz dejstva, da je deloval kot predsednik International Studies Association (ki vključuje prek 4000 članov iz 80 držav) ter kot predsednik in/ali (so) ustanovitelj večih sekcij v okviru Mednarodnega sociološkega (ISA) in Mednarodnega politološkega združenja (IPSA), ki zadevajo lokalno-globalne odnose, komparativno raziskovanje in splošna konceptualno-teoretska in metodološka vprašanja (COCTA); pritegnili pa so ga tudi v izvršilni odbor ISA-e tako, da je vodil temeljno statutarno opredeljeno preobrazbo te najpomembnejše profesionalne sociološke organizacije v svetovnem merilu.

Teune je pogosto sodeloval s slovenskimi družboslovci tudi v pripravi mednarodnih srečanj v Ljubljani, Dubrovniku, na Poljskem, v ZDA, ob predstavitvi naših del na svetovnih kongresih in ob drugih znanstvenih srečanjih ter pri knjižnih objavah v zvezi s tem, kot npr.: knjigo na osnovi mednarodne konference ISA na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (ur. Z. Mlinar, H. Teunne) "Social Ecology of Change", 1978, "Globalization and Territorial Identities", "Local Governance: Ten Empirical Studies", 1993, "Globalisierung: Ein Wissenschaftlicher Diskurs", 2000 "Local Governance Around the World" – The Annals of the American Academy Political and Social Science" (posebna št.), 1995, sodeloval je tudi v študijski skupini "Človek in sistem" v Zagrebu (akad. Eugen Pusic idr.) in še številnih drugih. Sicer pa je deloval v uredniških svetih oz. odborih nekaterih osrednjih znanstvenih revij na njegovem delovnem področju.

Prof. Teuneja tako po njegovih izvirnih teoretskih, konceptualnih in metodoloških spoznanjih na širokem področju družbenih znanosti kot glede na njegovo angažiranost in vpliv, ki ga je imel v raziskovalnih institucijah in v profesionalnih združenjih lahko uvrščamo med vrhunske družboslovce današnjega časa. Hkrati pa tudi med tiste, ki so na številne načine pomembno prispevali k uveljavljanju družbenih znanosti, še zlasti pa sociologije in politologije pri nas in v svetu.

Od njegovih novejših člankov po letu 1990 naj navedemo: "Comparing Countries: Lessons Learned"; "Multiple Group Loyalties and the Security of Political Communities"; "New Localisms and Old Identities in Global Political Economies"; "Democracy, Globalization, and Local Politics"; "Globalization and Local Democracy"; "Three Political Cultures of Europe: Interpretations, Evidence and Theories"; "Local Politics and the Comparative Study of Political Systems; Stories, Observations, Systems, Theories"; "Local Democracy in Russia, Central and Western Europe"; "The Developmental Logic of Globalization"; "Modernization, Democracy, and Conflict"; "and "New and Old Regions in European and Global Political Economies"; "Global Democracy"; "Local Responses to the Globalizations of Our Era"; "Democracy, Numbers, and Theories"; and "The Dynamics of Local-Global Relations"; the "Consequences of Globalization on Local Democracy": and "Innovation Driven Globalization: From Information to Research Societies".

Henry Teune je bil izjemni poznavalec družbene kompleksnosti v svetovnem merilu. Le-to je obvladoval s tem, da je nenehoma presegal tako znanstveno disciplinarne kot tudi geografske zamejitve. Hkrati pa je izražal spoštljiv odnos do različnosti med samimi raziskovalci in v svojem osebnem življenju, saj je tudi v svojem zakonu združeval zahodno in vzhodno kulturo (zapustil je ženo – Japonko). V njegovem raziskovanju pa lahko prepoznavamo širino, ki je vključevala smisel in zavzetost tako za konceptualno-teoretično in empirično delovanje, prav tako kot za organizacijsko prodornost v uresničevanju zastavljenih ciljev.

Tisti, ki smo imeli priložnost, da ga osebno spoznamo, smo v njem prepoznavali izrazito kooperativnega in znanstvenemu etosu privrženega družboslovca.

Zdravko Mlinar

VELJKO RUS (1929–2018)

Obogatil in zadolžil nas je sociolog akademik Veljko Rus

Poslovili smo se od velike osebnosti, sociologa in filozofa, raziskovalca in misleca, družbeno angažiranega Slovenca in svetovljana, kritično in uporniško samosvojega človeka, ki je s svojim osebnim zgledom postal simbol nasprotovanja ideološkemu, prostorskim in časovnim omejenostim družbenega in političnega okolja, v katerem je živel in profesionalno deloval.

Veljko Rus se je rodil 8. decembra 1929 v Višnji Gori, kjer je kot sodnik služboval njegov oče. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskoval v Ljubljani. Uporništvo je pokazal že med italijansko okupacijo, ko je bojkotiral fašistični "rimski pozdrav". Zaradi tega so ga izključili iz klasične gimnazije v Ljubljani. Leta 1943 se je pridružil očetu v Beli krajini in postal partizanski stražar in kurir. Po vojni je študiral filozofijo na Filozofski fakulteti v Beogradu, kjer je leta 1953 tudi diplomiral. Kot asistent se je zaposlil na Katedri za filozofijo Filozofske fakultete v Ljubljani in opravljal delo asistenta pri prof. Sodnikovi, prof. Seliškarju in prof. Zihleru. V šolskem letu 1957/58 je bil na specializaciji v Poitiersu in v Parizu, kjer je dokončal svojo doktorsko tezo z naslovom Gnoseološki pomen Marxovih tez o Feuerbachu. Po vrnitvi iz Pariza je moral zapustiti položaj asistenta, komisija za zagovor doktorske teze pa je bila razpuščena. Razlog za to je bilo njegovo razhajanje z Zihlerovim razumevanjem zgodovinskega materializma oziroma nasprotovanje njegovi prisposobi, po kateri se družbena bit zrcali v družbeni zavesti, tako kot se Blejski grad zrcali v jezeru. Takšen DIAMAT-ovski mehanicizem je kasneje doživel poraz na srečanju jugoslovanskih sociologov in filozofov na Bledu, kar je odprlo pot izkustveno zasnovani sociologiji v tedanji Jugoslaviji.

Leta 1960 se je zaposlil na Zavodu za organizacijo dela v Kranju, kjer je pripomogel k ustanovitvi Višje kadrovske šole. Na tej šoli je kot prvi v Jugoslaviji razvil predmet Sociologija dela in ga predaval do leta 1964, ko je moral zaradi političnih pritiskov zapustiti tudi to delovno mesto. Vendar pa je bilo to njegovo delovanje odločilno za njegovo nadaljnjo profesionalno pot. Od filozofije se je dokončno preusmeril k sociologiji, še posebej k sociologiji dela.

Leta 1968 je dobil Fordovo štipendijo za študij v ZDA, kjer se je strokovno usposabljal na področju sociologije organizacije, pisal doktorat ter imel občasna predavanja na Columbii v New Yorku, v Ann Arborju in Berkeleyju.

Leta 1970 je doktoriral pri prof. Rudiju Supku na oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Zagrebu ter bil še istega leta izvoljen za docenta na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, leta 1972 pa za izrednega profesorja. Tega leta je dobil tudi nagrado Sklada Borisa Kidriča za knjigo Človek, delo in strukture. Vendar je že leta 1975 kot eden od štirih sodelavcev fakultete moral zaradi politične intervencije prekiniti s pedagoškim delom. Čeprav je bil sicer iskren privrženec ideje samoupravljanja, je bilo vendarle občutiti veliko nezaupanje politike. Kot raziskovalec je svoje delo nadaljeval na Inštitutu za sociologijo Univerze v Ljubljani. Po vnovični vključitvi v delo na FDV se je pedagoško osredotočil predvsem na sociologijo dela in magistrski študij Menedžmenta neprofitnih organizacij in raziskovalno

deloval v okviru Centra za sociologijo lokalnih skupnosti in delovnih organizacij.

Izredno obsežna je bila tudi njegova širša profesionalna aktivnost tako na sociološkem kot tudi na širšem področju družbenega angažiranja. Glede na svoj študij v Beogradu je že zelo zgodaj vstopal v značilne filozofsko-sociološke razprave v skupini Praxis in v okviru Korčulanske šole. Sodeloval je v razpravah z naslovom Človek in sistem v Zagrebu. Njegove aktivnosti v Mednarodnem meduniverzitetnem centru za podiplomske študije v Dubrovniku so pritegnile množico družboslovcev z vsega sveta. V okviru Slovenskega sociološkega društva in Jugoslovanskega sociološkega združenja se je močno angažiral še zlasti v pomembnih razpravah o vsem nepriznanem in prikrivanem v tedanjem družbenem in političnem sistemu.

Organiziral je vrsto mednarodnih srečanj, ki so zadevala teme s področja industrijske demokracije, samoupravljanja in sociologije organizacij, gostoval na številnih tujih in na skoraj vseh jugoslovanskih univerzah. Pomembno je njegovo povezovanje v mednarodne raziskovalne skupine. Ena takih, ki mu je utrla pot po svetu, je bila Industrial Democracy, kjer je srečal Franka A. Hellera s Tavistock Institute of Human Relations, London, Petra Abel-Smitha z London School of Economics, Bernharda Wilperta z Berlin University of Technology in vrsto drugih iz Švedske in Nizozemske. Druga taka skupina je nastala okrog japonskega sociologa Akihira Ishikawe s Chuo University, Tokio, na temo delavske participacije v podjetjih Azije ter Vzhodne in Zahodne Evrope. Profesionalna in osebna vpetost v mednarodne raziskovalne skupine mu je odpirala vrata in ga nekoliko varovala pred pritiski domače politike.

Med njegove najpomembnejše profesionalne aktivnosti sodi tudi njegovo delovanje v okviru zveze International Sociological Association (ISA), kjer je povezoval dosežke in probleme širšega domačega okolja s splošnejšimi empiričnimi in teoretskimi obravnavami v mednarodnem merilu. Bil je soustanovitelj in prvi predsednik Research Committee ISA za participacijo, delavsko kontrolo in samoupravljanje ter član v Research Council ISA.

Bil je izredno plodovit pisec. Njegove znanstvene razprave so izhajala tako doma kot v uglednih mednarodnih družboslovnih revijah. Za izjemno mednarodno uveljavitev je prejel priznanje ambasador Republike Slovenije v znanosti. Njegova znanstvena dejavnost je dobila priznanje tudi s članstvom v SAZU.

Bil pa je zelo angažiran tudi v širšem družbeno-političnem dogajanju v Sloveniji, vse od začetka, ko je pri Reviji 57 in Perspektivah uveljavljal svojo kritično misel. Kasneje se je angažiral tudi pri reševanju številnih konkretnih družbenih vprašanj, med drugim tudi kot član Državnega sveta. Kot zelo pomembno je štel tudi sodelovanje v Kraigherjevi komisiji v Beogradu, ki je predstavila poglobljeno analizo tedanje družbene krize v Jugoslaviji. Rusova liberalna odprtost ter intenzivna povezanost in angažiranost v jugoslovanskem in mednarodnem merilu pa seveda nikoli niso bile skladne z izključujočim nacionalizmom. Aktivno se je vključil v pisanje pisateljske ustave (dejansko celo bolj sociološke). Poudarjal je pomen tretje poti med antikapitalizmom in postsocializmom. V prepričanju, da je avtonomija posameznika ključna pridobitev moderne družbe, je zagovarjal univerzalni temeljni dohodek, vavčerje za visokošolski študij in privatizacijo javnih služb. Nasprotoval je lustraciji in bil oster kritik politične desnice in cerkve.

Vprašanja, ki se jih je loteval, so bila teoretsko utemeljena, hkrati pa jih je zelo inventivno "prevajal" (operacionaliziral) v uspešne raziskovalne instrumente. Značilno je, da je pri tem razkrival in izpostavljал določene probleme in nakazoval smeri njihovega reševanja v času, ko jih naše družbeno okolje še ni prepoznavalo ali priznavalo. Tako je že leta 1970 razkrival, poleg priznane formalne organizacije, tudi sociološko značilno neformalno strukturo klike v delovnih organizacijah ter konflikte (štrajke), ki institucionalno niso bili pripoznani. Zavzemal se je za institucionalizacijo konfliktov, tako da bi se lahko razpletali na legitimen način in za to, da bi presegli razumevanje samoupravljanja kot sistema nekonfliktne participacije in harmonične socialne vključenosti. Značilno ciklično nihanje med stihijo in prisilo je pojasnjeval prav s tem, da na temeljni ravni družbenega dogajanja v Jugoslaviji nismo institucionalizirali konfliktov.

Rusovi sodelavci radi pripovedujejo o njegovi izredni sposobnost konceptualiziranja banalnega, tako da postane le ta temelj dosti širšega razumevanja stvarnosti. Po eni strani je bil intelektualno povsem brezkompromisen, hkrati pa človeško zelo strpen učitelj. Pri svojem delovanju ni prenašal improviziranja ali nedela. Lahko bi rekli, da je bila zanj značilna popolna privrženost znanosti, svoji stroki in predmetu. Bil je erudit in izjemno karizmatičen govorec. A ob izrednem teoretičnem znanju, izkušnjah iz domačih in mednarodnih sodelovanj ter temeljitim razumevanjem družbene prakse doma in v svetu je bil prijazen in strpen sogovornik. Znal je prisluhniti tudi kot sodelavec in kot vodja projektov. Delo z njim je človeka oplemenitilo in strokovno utrdilo. V svinčenih časih je poosebljal pogum in moč avtonomnega družboslovnega mišljenja, ki kljubuje arbitrarnosti politike. V današnjem času specializacije in fragmentacije družboslovja pa je s svojim delom odpiral možnosti za celovit in sistematičen vpogled v družbeno dogajanje.

Čeprav se je dragi kolega od nas žal moral posloviti, bo v naših srcih še naprej ostal z nami – kolegi in učenci – z vsem, s čimer nas je obogatil, tako s svojim znanjem kot tudi z etičnim poslanstvom, ki mu je bil tako strastno privržen. Hkrati pa nas je tudi zadolžil, še posebej fakulteto, sociološko društvo, pisce socioloških učbenikov in zgodovine sociologije, da bomo njegovo znanje in dosežke prenašali na mlajše generacije.

EUGEN PUSIĆ (1916–2010)

Rojen 1. julija 1916, umrl 20. septembra 2010. Pravniki, redni profesor upravne znanosti Pravne fakultete v Zagrebu. Predaval je na številnih tujih univerzah in bil član različnih mednarodnih organizacij. Dejaven je bil na področju upravne znanosti, sociologije in teorije prava. Dopisni član SAZU je postal 7. junija 2001.

20. septembra je na svojem domu v Zagrebu v 95. letu umrl Evgen Pusić, profesor emeritus, član Hrvaške akademije znanosti in umetnosti in dopisni član SAZU. S tem smo izgubili velikega znanstvenika, pravnika in družboslovca, humanista in svetovljana, priljubljenega učitelja in enega najproduktivnejših avtorjev na področju družbenih znanosti. To izgubo zelo prizadeto doživljamo tudi številni pravniki, raziskovalci s področja upravne znanosti, sociologi in politologi v Sloveniji, ki nas je skozi desetletja bogatil s svojim znanjem bodisi v neposrednih, osebnih stikih bodisi s svojimi številnimi objavljenimi deli. Verjetno ni naključje, da je prav zadnje dni svojega življenja z zanimanjem prebiral in (pohvalno) komentiral naše prispevke v reviji Teorija in praksa (2–3, 2010), pri kateri je tudi sam sodeloval.

Rodil se je v Zagrebu 1. julija 1916. Diplomiral je na Pravni fakulteti v Zagrebu in tam doktoriral 1939. Med letoma 1946–1955 je bil pomočnik hrvaškega republiškega sekretarja za zdravstvo in socialno politiko. Na Pravni fakulteti v Zagrebu je bil od 1955 najprej predavatelj, potem pa je leta 1965 napredoval do rednega profesorja za predmet upravna znanost. Leta 1986 se je upokojil.

Predaval je na številnih univerzah v Evropi, ZDA in drugod, med drugim na univerzi v Manchesteru, Berkeleyju, Philadelphii, Chicagu, Københavnu, Padovi. Bil je znanstveni član (fellow) institucij: Institute of Social Studies, Den Haag, in Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences, Stanford. Kot gostujoči znanstvenik je deloval tudi v okviru Woodrow Wilson Center for Scholars. Bil je ekspert OZN za socialna vprašanja, svetovalec glavnega tajnika OZN za organizacijo tehnične pomoči v socialnih službah (1964–1965), član izvršnega odbora, podpredsednik in kasneje predsednik International Council on Social Welfare (1956–1968), v letih 1976–1980 pa tudi predsednik Zveze republiških združenj za upravne znanosti in prakso. Leta 1975 je postal izredni, leta 1983 pa redni član Jugoslovanske (sedaj Hrvaške) akademije znanosti in umetnosti. Bil je tudi tajnik njenega Razreda za družbene znanosti, predstojnik Kabineta za pravne, politične in sociološke znanosti Juraj Križanić. Bil je tudi član njenega predsedstva.

Objavil je 35 knjig in monografij, več kot 1300 znanstvenih, strokovnih in preglednih člankov in recenzij idr. s področja upravne znanosti, sociologije in teorije prava. Za delo *Lokalna zajednica* je prejel nagrado Božidarja Adžija (1965), za knjigo *Upravni sistemi* nagrado Službenega lista SFRJ (1985), za knjigo *Društvena regulacija* pa nagrado dr. Vladimirja Bakarića (1990). Nekatera druga njegova dela so še: *Američka uprava* (1954), *Urban Government for Zagreb* (1968), *Samoupravljanje* (1968), *Social Welfare and Social Development* (1970), *Problemi upravljanja* (1971), *Razvedenost i povezanost* (1974), *Order and Randomness in Cooperative Systems* (1977), *Upravna znanost: izbor radova* (1995) idr. Za svoj prispevek k socialni politiki v svetovnem merilu je bil leta 1970 nagrajen z mednarodno nagrado René Sand, leta 1985 pa z republiško nagrado za življenjsko delo.

Največji prispevek akademika Pusića – v svetovnem merilu – vidimo v tem, da je upravno znanost utemeljil na sistemski teoriji. S tem in ob tem pa je hkrati vtisnil svoj pečat tudi splošni teoriji družbenega razvoja. Njegova dela zajemajo izredno časovno in prostorsko širino, tako da vključujejo relevantna dejstva od predzgodovine in preddržavnih oblik upravljanja do velike kompleksnosti sodobnih družb in držav. Vse to pa obvladuje s svojo razlago dinamike razvojnih procesov predvsem z vidika razmerij med diferenciacijo in integracijo v družbi, državi in upravi. Njegovo preučevanje sega od podrobnega empiričnega raziskovanja problematike upravljanja v posameznih lokalnih skupnostih do primerjalnih analiz upravnih sistemov v mednarodnem merilu. Pomembna sta tako njegovo pojasnjevanje pravnih in socioloških razsežnosti sistemov regulacije na najbolj abstraktni ravni kot tudi operacionalizacija splošnih pojmov in uporaba matematično-statističnih metod, tako da je lahko uvedel merjenje sprememb v konkretnih okoliščinah, npr. na ravni občin.

Prof. Pusić je več desetletij v številnih oblikah sodeloval s slovenskimi družboslovci (pravniki, sociologi, specialisti za upravne znanosti idr.), ne le v mejah nekdanje Jugoslavije, temveč tudi v številnih znanstvenih aktivnostih v mednarodnem merilu. S svojo teoretsko kulturo in duhovno širino je ob vsaki priložnosti navdihoval sodelujoče in je nasploh spodbudno vplival na razvoj družbenih znanosti pri nas.

Prav zadnje leto in mesece je svoje preučevanje razmerja med konfliktom in sodelovanjem (v naših komunikacijah) razširjal tudi na vprašanja o naši genetski dediščini in dolgoročni genetski identiteti ter genetsko vgrajeni nagnjenosti k spopadanju, ki lahko – ob današnji tehnologiji – ogrozi obstoj človeštva. Zanimale so ga meje rasti in zgoščanje v prostoru, kar pa ni štel le kot izhodišče za intenziviranje konfliktov, ampak tudi za več sodelovanja. Pri tem pa je menil, da je treba preučevati pogoje, pod katerimi bo doseganje meja pokazalo tendence, da izzove eno ali drugo obliko reagiranja.

RUDI SUPEK (1913–1993)

Sociolog, humanist in svetovljan

2. januarja t.l. je v osemdesetem letu svojega življenja umrl eden od utemeljiteljev sociologije v nekdanji Jugoslaviji (po drugi svetovni vojni) Rudi Supek. Njegova profesionalna dejavnost se je začela in končala v Zagrebu, njen pomen pa daleč presega lokalne in nacionalne okvire, saj je bil zavzet intelektuallec evropskega in svetovnega pomena. Širina njegovih vsebinskih zanimanj, tako kot je značilno za izjemne osebnosti, onemogoča, da bi ga opredelili kot specialista za prav določeno (sub)disciplinarno področje. Študiral je najprej filozofijo (v Zagrebu) in nato še psihologijo (v Parizu, na Sorboni). Oboje je močno vplivalo na njegovo razumevanje sociologije. V okviru psihologije se je (od prve zaposlitve, ko je deloval kot klinični psiholog v Parizu) usmeril k socialni psihologiji in tudi k metodologiji empiričnega raziskovanja. Filozofija pa mu je dajala podlago za teoretsko širino in usmeritev k sintezi. V stičišču obojega pa so bila vprašanja o emancipaciji človekove osebnosti ter protislovnost razmerij med človekom in družbenim sistemom.

V tem smislu je razumljivo, da je bil Supek eden prvih kritikov dogmatskih stališč, ki so uradne veljave sovjetske in jugoslovanske sociologije oz. "zgodovinskega materializma". Kot izrazito nekonformistična in uporniška osebnost se je spopadal s totalitarizmom v kontekstu prejšnjega političnega sistema. Temu je sledilo dvojje: po eni strani so mu zapirali pota za nastopanje v širši javnosti, po drugi strani pa je s tem še bolj izstopal in si pridobil še širšo podporo družboslovcev, ki so se pridruževali njegovim pobudam, pa bodisi da je šlo za revijo *Praxis*, za Korčulansko poletno šolo, za študijsko skupino *Človek in sistem* idr. Tako je spodbujal dialog in postal sogovornik številnih najuglednejših zavzetih mislecev – humanistov v zadnjih desetletjih. Šele v tem kontekstu je mogoče razumeti, da je v mednarodnem merilu dobil visoka priznanja tako za svoje znanstveno delovanje (npr. častni doktorat univerze v Uppsali ob njeni 500-letnici, 1977 l.) kot tudi za njegovo širšo angažiranost (vključil se je v francosko odporniško gibanje, dobil je najvišje priznanje francoske vlade legijo časti idr.).

Na ožjem profesionalnem področju izstopa kot ustanovitelj sociološkega študija na Filozofski fakulteti v Zagrebu (1963), kjer je bil profesor vse do svoje upokojitve pred desetimi leti. S tem se uvršča med pionirje – obnovitelje sociologije v jugoslovanskem merilu po drugi svetovni vojni, med katere štejemo tudi profesorje – Jožeta Goričarja iz Ljubljane, Radomirja Lukiča iz Beograda ter Anteja Fiamenga in Olega Mandiča, tudi iz Zagreba. Bil je eden od ustanoviteljev in glavnih urednikov revije *Sociologija*, ki je s svojim podnaslovom – *Revija za sociologijo, socialno psihologijo in socialno antropologijo* zelo značilno izrazila prav usmeritev, ki jo je želel uveljavljati prof. Supek. Podobno vlogo je imel pri nastanku *Revije za sociologijo*, v Zagrebu. Osnoval in urejal je *Sociološko hrestomatijo*, pri kateri je izšlo več knjig pri Matici Hrvatski. Objavil je več kot dvajset knjig (tekst z naslovom *Modernizem in postmodernizem* je končal le nekaj tednov pred svojo smrtjo). Med njimi so izvirne teoretske študije, empirične raziskave (npr. stališč mladine na delovnih akcijah), učbeniki (npr. *Sociologija* – za srednje šole, ki je doživela veliko izdaj,

prevedena pa je bila tudi v slovenščino in italijanščino; nadalje Preučevanje javnega mnenja idr.), tu je še delo, ki se posveča teoretsko-metodološki utemeljenosti profesionalne dejavnosti sociologov; posegal je tudi v tematiko, ki neposredno ali posredno zadeva urbano sociologijo (npr. Mesto po meri človeka; pri tem pa je značilno, da je to delo podnaslovil: "z vidika kulturne antropologije"). Med popularnejše, hkrati pa dosti odmevne študije lahko štejemo knjigo Ta edini svet, s katero je vplival na vključevanje sociologov v proučevanja ekološke problematike (ravno v Zagrebu se danes uveljavlja živahna sociološka dejavnost na tem področju). Ne kaže pa spregledati, da je dosti svoje energije posvečal tudi razpravam in študijam o samoupravljanju, delavski kontroli in industrijski demokraciji, kar je privedlo tudi do ustanovitve posebnega raziskovalnega komiteja za to področje v Mednarodnem sociološkem združenju.

Rudi Supek je bil na številne načine povezan tudi s sociologi in sociološkim delovanjem v Sloveniji. Bil je mentor slovenskim doktorandom, soudeleženec številnih razprav, predavatelj, ki smo ga občasno vabili na FSPN idr. Osebo sem ga spoznal že na prvem podiplomskem študiju sociologije v Jugoslaviji, ki je bil organiziran (1958–1960) na Institutu za družbene znanosti v Beogradu, kjer je predaval socialno psihologijo. Dobro desetletje kasneje sva se znašla v nekoliko presenetljivih vlogah, ko sem ob koncu svojega mandata kot predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo (na srečanju jugoslovanskih sociologov v Portorožu 1972) to vlogo prepustil svojemu nekdanjemu profesorju. Vendar so sledila "svinčena" sedemdeseta leta in kriza ter razkroj jugoslovanske družbe in sociologije tudi v osemdesetih letih.

Srečevali smo se še v študijski skupini Človek in sistem, ki jo je Rudi Supek organiziral skupaj s prof. Eugenom Pusičem. Ko sem se ob dvajsetletnici (1984) ustanovitve odseka za sociologijo v Zagrebu udeležil znanstvenega srečanja Protislavlja in razvojni problemi jugoslovanske družbe (gl. zbornik s tem naslovom, Globus, 1986; posvečen R. S.), je šlo hkrati za jubilej sedemdesetletnice prof. Supka. Ob tem naj še omenim, da smo v majhni skupini skupaj z Inkelesom, Pusičem in drugimi v organizaciji Smithsonian Institute v Dubrovniku razpravljali o temi Emerging Transnational Networks, pri čemer so izstopala vprašanja, ki so kasneje vse bolj pridobivala pomen. Hkrati s tem pa mi prihaja na misel, da sta me že pred več kot dvema desetletjema zelo vzemirila njegova pobuda in razprava o evropski integraciji (v reviji Naše teme), kar je tedaj povsem odstopalo od uradnega državnega in ideološkega ekskluzivizma.

Znano mi je bilo, da je že pred leti imel težave z zdravjem. Ko pa sem ga 23. septembra lani povsem po naključju srečal skupaj z njegovo ženo v Katoru pri Umagu – in to je bilo moje zadnje srečanje z njim – je bil ves preroben in pomlajen. Ob tej priložnosti mi je – tako kot včasih – z neizmerno energijo in vnemo pripovedoval o svoji zadnji knjigi (Modernizem in postmodernizem) in dogovorila sva se, da nam jo bo prišel predstaviti tudi v Ljubljano. Tega dogovora osebno ne bo mogel uresničiti; njegova knjiga, ki je še zadnji prispevek k njegovi bogati sociološki zapuščini, pa spet načenja aktualno, času primerno temo in jo kot tako z zanimanjem pričakujemo. S svojimi deli tako še nadalje ostaja z nami.

RADOMIR LUKIĆ (1914–1999)

Rojen 31. avgusta 1914, umrl 31. maja 1999. Pravnik in sociolog, redni profesor za teorijo države in prava Univerze v Beogradu. Pedagoško in raziskovalno se je posvečal teoriji države in prava, politologiji in sociologiji. Bil je redni član SANU ter dopisni član poljske in madžarske akademije, HAZU in od 23. aprila 1987 tudi SAZU.

V preteklem letu smo izvedeli, da je vrste dopisnih članov SAZU zapustil prof. dr. Radomir Lukić, upokojeni profesor pravne fakultete univerze v Beogradu, redni član in tajnik srbske akademije znanosti in umetnosti in dopisni član jugoslovanske (zdaj hrvaške) akademije znanosti in umetnosti ter poljske in madžarske akademije znanosti. Prof. Lukić je bil izvoljen za dopisnega člana SAZU 1987. leta.

Prof. Lukić se je rodil 1914. leta, diplomiral je na pravni fakulteti univerze v Beogradu, doktoriral pa na pravni fakulteti univerze v Parizu. Leta 1940 je začel svojo akademsko kariero na pravni fakulteti v Beogradu, kjer je bil 1956 izvoljen za rednega profesorja.

Prof. Lukić se je pedagoško in raziskovalno ukvarjal s tremi področji: teorija države in prava, politologija in sociologija. Z vsakega od teh področij je objavil tudi temeljno delo, ki je bilo dolga leta univerzitetni učbenik: Teorija države in prava v dveh delih (1953), Zgodovina političnih in pravnih teorij (1954), Osnove sociologije (1960). Bibliografija prof. Lukića je tudi sicer nadvse obsežna – obsega približno šeststo del.

Prof. Lukić je slovel kot odličen predavatelj; večkrat je predaval tudi na različnih fakultetah ljubljanske univerze, strokovni javnosti v Srbiji je predstavljal dela slovenskih teoretikov, zlasti članov SAZU. Kot univerzitetni učitelj je pomembno sooblikoval mlajše generacije raziskovalcev tako na pravnem kot na sociološkem področju, ki jim je bil pogosto mentor pri njihovem podiplomskem študiju. S svojimi protidogmatskimi stališči v petdesetih letih je bistveno prispeval k uveljavitvi sociologije kot samostojne znanstvene discipline, bil pa je tudi eden izmed soustanoviteljev jugoslovanskega sociološkega združenja.

Z današnjega vidika in današnjih razmer je njegovo delo težko oceniti, saj ga je mogoče vrednotiti glede na razmere in čas, v katerem je nastajalo. Prav gotovo pa mu gre zasluga, da je strokovno javnost, še posebej mlade generacije, s pomočjo učbenikov seznanjal z zgodovino teoretičnih pogledov na državo in pravo in s tem omogočil njihovo informiranje o vprašanjih, ki so presegala čas in okolje, v katerih je deloval. Lukićevo delo o sociologiji morale (Sociologija morale, 1975) pa je v času, ko je nastajalo, predstavljalo eno izmed najobsežnejših in najbolj temeljitih del na tem področju in svojega pomena tudi danes ni izgubilo.

Alenka Šelih (nekrolog iz Letopisa SAZU 1999)

JAN MAKAROVIČ (1934–2018)

Poslavljamo se od našega dragega kolega raziskovalca, znanstvenika, velikega erudita in enega od najbolj produktivnih družboslovcev v Sloveniji nasploh. Od človeka, ki je v svojem življenjskem opusu na edinstven način združeval obsežna znanja filozofije, psihologije, sociologije, antropologije, zgodovine, pedagogike in se tako kot redkokdo drugi, opiral tudi na biologijo in naravoslovje; ob tem pa vseskozi ostajal zvest svoji temeljni usmeritvi k samoaktualizaciji človeka kot ustvarjalne osebnosti.

Imel sem srečo, da sem ga lahko pritegnil na našo ustanovo v času, ko smo se najbolj intenzivno prizadevali, da prav sociologi največ prispevamo k njeni preobrazbi od Visoke šole za politične vede v znanstveno izobraževalno ustanovo v sklopu ljubljanske univerze. Tu se je pridružil k skupini tedaj strokovno najbolj usposobljenih in prodornih raziskovalcev, ki so se vključevali v proces te preobrazbe. Najprej v raziskovalno enoto in šele nato prevzemali pedagoške vloge nosilcev predmetov po posebnih področjih sociologije, ki smo jih legitimizirali z novim učnim načrtom. Ob tedanji nezaupljivosti z vidika ideoloških zamejitev in kadrovske politike, je bilo še posebej občutljivo vprašanje, "kdo bo vzgajal mlade kadre", pri čemer strokovnost nikakor ni bila na prvem mestu.

V svoji strokovni biografiji je zapisal: *"Naj pripomnim, da je moja filozofsko kariero preprečila predvsem premajhna politična zanesljivost, čeprav ta izjava ne bo pozitivno vplivala na mojo reelekcijo."*

Raziskovalna sfera pa je bila šele v porajanju z ustanavljanjem raziskovalnih centrov. Da bi razširili sprejemni prostor vključevanja smo Center za raziskovanje lokalnih skupnosti vsebinsko razširili, tudi na raziskovanje delovnih organizacij (danes Center za prostorsko sociologijo) in je nasploh prevzemal raziskave o razvojnih problematiki v tedanjem slovenskem in jugoslovanskem merilu. Tu so našli prostor Veljko Rus, Janez Jerovšek, Vladimir Arzenšek in njim se je pridružil tudi Jan Makarovič. Še predno se je formalno zaposlil pri nas je že sodeloval v našem raziskovalnem projektu 'Socialni razvoj Slovenije' (sociološke študije – II. del) kot sodelavec pri nalogi: Problematika planiranja in razvoja kadrov z višjo in visoko izobrazbo v SR Sloveniji; 1969 leta. Zaposlil pa se je 1971 l., že na preimenovani Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo in tu je deloval skoraj tri desetletja vse do upokojitve 1999. 1982 l. je doktoriral; postopoma pa je uvajal tudi nove predmete in predaval Sociologijo mladine, Sociologijo ustvarjalnosti, Poklicno usmerjanje ter Dialektiko in logiko družboslovnega raziskovanja. Svoje pedagoško delovanje je podkrepil tudi z nekaterimi učbeniki kot. npr. s knjigo 'Mladi iz preteklosti v prihodnost' (1983) kot učbenik za sociologijo mladine, 'Misel in sporočilo: kako uspešno študirati, raziskovati in predstaviti svoje ideje in vrsto poljudnih publikacij', 1984.

Toda vrnimo se na začetek.

Jan se je rodil 26. 5. 1934 v Mariboru kot sin begunca iz fašistične Italije. Leta 1941. je bil oče izgnan v Srbijo, družina kot begunci pa v Ljubljano. Od leta 1945 do 1953 se je šolal na klasični gimnaziji v Ljubljani, kjer se je poleg obeh klasičnih jezikov, latinščine in grščine, učil še ruščine, angleščine, francoščine in nemščine.

Leta 1959 je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz psihologije in filozofije (oboje pod A).

Od leta 1959 do 1970 je delal v poklicnem usmerjanju na zavodih za zaposlovanje v Kranju in Ljubljani. Bil je zaporedoma poklicni svetovalec, vodja skupine za poklicno usmerjanje in psiholog analitik, končno pa se je kot prvi psiholog v Sloveniji specializiral na usmerjanje srednješolcev za študij na višjih in visokih šolah.

Razvil je slovenski sistem odkrivanja in štipendiranja nadarjenih otrok, znan kot Zoisova štipendija, ki se je izvajal od 1986 do 2007 in je bil tudi rezultat empirične raziskave, v kateri je prek tisoč učencev spremljal od leta 1975, ko so zaključili zadnji razred osnovne šole, pa do njihovega poklica.

Bil je eden od psihologov, ki so polagali temelje poklicnega usmerjanja na slovenskem, vendar je kmalu spoznal, da 's psihologijo ne pride daleč'. Deloval je v času, ko se je – sicer v okviru socialistične države – povečevala kričeča družbenena neenakost v družinah, šolah, podjetjih in v širšem družbenem okolju. Ta je marsikomu onemogočala svobodno izbiro poklica in oblikovanje poklicne kariere. Odločilno je prispeval k temu, da so izdelali poseben sistema *odkrivanja talentov*, ki je edinstven v mednarodnem merilu, saj temelji na pregledu celotnih generacij in na stotinah indikatorjev preverjenih na tisočih respondentov na osnovi 20-letnih raziskav.

Čeprav že profiliran strokovnjak na drugem področju, se je Jan po l. 1971 z lahkoto vključeval tudi v raziskave na področju urbane sociologije, socialne ekologije, prostorsko-družbenih sprememb in lokalne politike. Opravil je raziskave za potrebe urbanističnega in prostorskega planiranja (soseska Nove Poljane, ekološka problematika Zaloga, socialistične vrednote in stanovanjska gradnja). Prostor in čas mu nista predstavljala nekaj tujega; hkrati pa je svoje ožje preokupacije (mladino, izobraževanje, kadri) vključeval tudi v raziskovalne projekte o družbenem razvoju na lokalni ravni (npr. v projekt Velenje 2000: Sociološke osnove dolgoročnega usmerjanja in planiranja razvoja občine Velenje). Ob tem je načenjal tudi splošna teoretična vprašanja, npr. v članku *Dinamika in statika v odnosu med človekom in bivalnim okoljem*, (1985). Hkrati pa je mlajšim raziskovalcem posredoval svoje metodološke izkušnje.

Spoznavne in akcijske razsežnosti njegovega delovanja sem temeljitješe prepoznal kot mentor pri njegovi *doktorski disertaciji z naslovom 'Vpliv družbene neenakosti na realizacijo intelektualnih potencialov'* (FSPN, 1982). Le-ta namreč ne predstavlja le ene raziskave, ampak je plod večih raziskav, ki jih je opravil v času dveh desetletij. Makarovič je ugotovil, da je socialna neenakost pomemben faktor vključitve ob dani stopnji inteligentnosti, predvsem tedaj, če je ta stopnja inteligentnosti nižja, manj pa tedaj, kadar je višja. Ne glede na to, kakšna je stopnja inteligentnosti, pa se vključujejo mladi iz višjih slojev v nadaljnje šolanje pogostejše kot tisti iz nižjih. Ravno mladina iz višjih slojev se vključuje v šolanje relativno neodvisno od svojih ugotovljenih testnih dosežkov. Kot sprejemni kriterij v šolah se običajno ne upoštevajo rezultati testov, temveč šolski uspeh ter znanje, kar pa je mnogo bolj socialno pogojeno kot testni rezultati.

Osrednja preokupacija dolgoletnega raziskovanja zadeva problematiko človekove ustvarjalnosti, to je nekakšen skupni imenovalec večih njegovih knjižni del kot npr.:

- “Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec”, 1986;
- “Evropske korenine slovenske ustvarjalnosti”, 1996;
- “Antropologija ustvarjalnosti: biologija, psihologija, družba”, 2003;
- “Stvarjenje človeka”: Antropologija ljubezni, 2009.

Soočanje z družbenimi blokadami, ki ovirajo uveljavljanje talenta, zlasti pri mladih iz prikrajšanih družbenih slojev, ga je kmalu privedlo do spoznanja, da je domet psihologije na tem področju omejen, ter da jo moramo dopolniti z družboslovnimi spoznanji. Pri raziskovanju ustvarjalnosti se torej ne moremo zadovoljiti z golo psihologijo, ampak potrebujemo sintezo psihološkega, biološkega in sociološkega pristopa. Tako je zapisal:

“Človek, to zagonetno bitje s tisoč obrazi, se nam kaže kot ustvarjalec prav v svoji razpetosti med biološkim in družbenim, individualnim in družbenim, materialnim in duhovnim”.

Avtorjevo prizadevanje pa je bilo usmerjeno prav k temu, da bi prevladal to razpetost in prispeval k poenotenju podobe človeka. Zato se je usmeril tudi na antropologijo ustvarjalnosti, pri čemer je vse bolj vključeval tudi antropologijo človeka.

... Vse svoje knjige, ki jih je doslej napisal, pravzaprav šteje za knjige upanja in pravi: “V vseh sem skušal odgrniti zaveso, ki nam zakriva prihodnost, in dognati, kaj bi bilo treba storiti, da bi bila boljša od sedanjosti. Pri tem sem se kajpada oziral tudi v preteklost – vendar samo zato, ker je preteklost edina, ki nam lahko nakaže pot v prihodnost”.

Pri tem utemeljuje spoznanje, da se ravna *zgodovina človeštva* po neki strogi, neizprosni notranji logiki, in da gre pri zgodovini človeka samo za logično *nadaljevanje razvoja živega sveta kot celote*. Če je življenje nadaljevanje razvoja neživega sveta, je človek nadaljevanje življenja in nerazrešeno ujet v splet kozmosa kot celote. In tako avtor vstopa v osrednja vprašanja o problemu *stvarnosti kot celote*, ki jih obravnava v knjigi “*Avantura sveta*”).

S tem delom je daleč *presega* okvire značilno *sociološkega delovanja*, saj obravnava ves *razvoj živega in neživega sveta* ter razgalja ob tem usodne dileme in zablode sodobnih družb. Ustvarjalnost razume nujno tudi kot napor, negotovost, tveganje in odgovornost – to pa se kaže še posebej izrazito prav v današnjem usodnem trenutku človeštva. Za razumevanje tega pa – kot pravi – je treba znati razlikovati bistveno od nebistvenega, univerzalno od partikularnega, zakonito od naključnega; šele potem se nam pokaže temeljna zgradba sveta v njegovi enotnosti tako v prostoru kot v času. Makarovič v zaporedju neživega in živega sveta ter človeške zavesti razkriva enotno razvojno logiko, pri čemer se je večkrat opiral tudi na ‘*razvojno logiko družbenih sistemov*’ (Teune, Mlinar, 1978) in tako premoščal prepad med sedanjostjo in prihodnostjo ter med tistim, kar je in kar naj bi bilo. To pa ne pomeni, da je vse že vnaprej določeno, saj razvoj šteje za kreacijo in zato tudi tveganje, za avanturo.

Z naslednjo mislijo pa v najbolj sintetični obliki nagovori človeka, ko pravi: “Kako majhen si v neizmernem prostoru – in kako minljiv v neizmernem času!... In vendar: prav v tebi si je pridobila narava enkratnost zavesti. Prav v tebi si je pridobila sposobnost opazovati samo sebe. Pa tudi sposobnost ustvarjanja samega sebe, ki je

predmet te knjige. Čeprav si lahko še tako nesrečen zaradi svoje neznatnosti, si lahko hkrati neizmerno srečen zaradi tega neznanskega daru, ki si ga deležen. Saj v tem je ravno bistvo narave – v tem da rojeva in se daruje”.

Jan Makarovič se torej tudi v tim. postmodernem času ni odrekel marksističnemu, evolucionističnemu razumevanju dolgoročnih družbenih sprememb. Ob izjemni širini njegovega spoznavnega polja pri njem seveda ne bomo našli značilnih enostranosti v binarnem obravnavanju razmerja med posameznikom in družbo. Prej bi lahko rekli, da je pri njem inherentno prisotna dialektika enotnosti nasprotij. Gonilo razvoja vidi v človekovi družbeno pogojeni ustvarjalnosti. To se izraža tudi v njegovih stališčih, ko je šlo za razprave *levo-desno*, v kontekstu političnega prostora v Sloveniji. Kot prave nosilce demokracije šteje tiste, ki niso vezani na nobeno od teh dveh. Opirajoč se na M. Rokeach-a izraža prepričanje, da sodobnega političnega prostora ni mogoče opredeljevati *enodimenzionalno*, temveč samo ob enakovrednem upoštevanju dveh različnih medsebojno neodvisnih političnih vrednot – *svobode in enakosti*.

Po vsem povedanem je torej zelo utemeljeno, da je fakulteta Janu Makaroviču, na 13. Častnem shodu FDV, leta 2012 podelila Priznanje za življenjsko delo in razvoj FDV. Vseeno pa naš dragi kolega v Sloveniji še ni dobil odziva, kakršnega bi zaslužil s svojim obsežnim ustvarjalnim delovanjem. To je hkrati izziv za našo znanstveno politiko in njene kriterije nagrajevanja, ki apriorno, ne glede na pomembnost dosežkov, negativno sankcionira objave v slovenskem jeziku. Hkrati pa je tudi izziv za fakulteto da preseže ovire v medgeneracijskem prenosu znanja in izkušenj in s tem nenehno bogati vsebino izobraževanja ter krepi profesionalno identiteto relativno mladih disciplin, ki – paradoksalno – posvečajo malo pozornosti svoji preteklosti.

JANEZ JEROVŠEK (1929–2023)

Z empiričnim raziskovanjem je razkrival idealizirane predstave o stvarnosti

Rojen 26. novembra 1929 v Domžalah, umrl 27. oktobra 2023, diplomiral 1954 na Filozofski fakulteti UL, se izpopolnjeval v ZDA in v Nemčiji, zaposlen na Inštitutu za sociologijo in filozofijo in nato na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Njegov cobiss vključuje 386 enot, izdal je 11 monografij, socioloških knjižnih del in deloval tudi kot publicist. Deloval tudi kot direktor RTV Slovenija in ustanovni član Slovenske demokratske stranke.

V kontekstu nekdanje Jugoslavije je prihajalo do velikih sprememb, ki so pogojevale tudi vsebino družboslovnega raziskovanja. V šestdesetih letih je bila jugoslovanska posebnost zavzemanje za zmanjševanje vloge države pod imenom deetativacija in decentralizacija odločanja tako teritorialno kot v delovnih organizacijah. Namesto hierarhične organizacije družbe je stopalo v ospredje usmeritev k aktivni vlogi ljudi po vzoru Pariške komune in s samoupravljanjem v delovnih organizacijah. Prevladujoči način delovanja od zgoraj navzdol se je prvenstveno opiral na pravne prepise, kar ni vključevalo kompleksnosti skupnosti kakršna naj bi bila "Jugoslovanska komuna". Ta je terjala bolj celostno sociološko konceptualizacijo. Šele po tem ko sociologija ni bila več le nekakšen tujek kot "buržoazna znanost" in smo začeli opozarjati na razliko med normativnim in stvarnim je zaživel tudi naše raziskovanje, ki smo ga v Sloveniji zasnovali skupaj z Inštitutom za družbene znanosti iz Beograda in drugimi. Pri tem se nam je pridružil Janez Jerovšek najprej na Inštitutu za sociologijo in filozofijo nato pa na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Njegove raziskave so najprej zadevale porazdelitev vpliva in moči v naših občinah. Postopoma pa se je vse bolj osredinjal na razmerje med normativnim in stvarnim v delovnih organizacijah.

Z vidika interesnega področja njegovega raziskovalnega in pedagoškega delovanja (tako kot tudi kolegov Veljka Rusa, Vladimirja Arzenška in drugih) sem poskrbel, da smo vsebinsko področje lokalnih skupnosti razširjali tudi na delovne organizacije in industrijsko sociologijo. Njegov najpomembnejši vzornik in sodelavec v kritičnem sociološkem raziskovanju v tedanji Jugoslaviji je bil Josip Županov, sociolog iz Zagreba; sicer pa je dosti sodeloval tudi z Veljkom Rusom, Vladimirjem Arzenškom in drugimi, ki so s svojim delovanjem v "Centru za lokalne skupnosti in delovne organizacije" sprožili grobo, negativno sankcioniranje in poseganje politike v status in delovanje univerzitetnih delavcev.

Z odkritim kritičnim razkrivanjem dejanskega stanja, ki je odstopalo od idealiziranih predstav o vladavini delavskega razreda je Jerovšek (po tedanjih merilih) preveč posegal v "normativni idealizem" tedanje politike.

Tehnologija in hierarhija

V svojih lastnih spisih je opozarjal, da je bil dominantni sistem organizacije dela v nekem smislu tehnokratski, ker je temeljil na implicitni predpostavki, da je tehnološki proces treba nenehno izpopolnjevati, vendar tako, da se delavec prilagaja

stroju, ne pa stroj delavcu. Pri tem je poznal razloge, ki jih je podal Andre Gorz. Le ta se je zavzemal za podružbljanje tehničnega znanja, da bi znanje postalo dostopno vsem, in da bo vsak posameznik hkrati proizvajalec, učenec in učitelj: če bosta hierarhija in delitev na umsko in fizično delo odpravljeni in če bo posamezniku dana možnost, da se bo celo življenje izpopolnjeval v svojem znanju, ne bo več potrebna profesionalizacija. Kot piše Jerovšek, pa sta deprofesionalizacija in egalitarna distribucija dohodkov znižali motivacijo in s tem učinkovitost delovnih organizacij do tiste točke, ko so se morali vrniti nazaj.

Številno razmerje med vodilnimi in nevodilnimi

Jerovšek zastopa stališče, da je v novejši organizacijski vedi problematika obsega kontrole zmotno postavljena. Kontrola mora potekati v delovni skupini predvsem med samimi delavci, ne pa v toliki meri na relaciji vodja – skupina. Vendar praksa v veliki meri sledi klasični organizacijski teoriji, ki proces kontrole vidi pretežno na relaciji vodja – delovna skupina.

Čim več znanja in izkustva ima posameznik o delu, ki ga opravlja, tem manj ga je potrebno nadzorovati. Posamezniku, ki delo obvlada, ni treba dosti pomagati, niti ni potrebno neprestano pregledovati rezultate njegovega dela.

Tako je Jerovšek prišel do sklepa, da visoko profesionalizirano delo ne sme biti pod kontrolo. Tesna, natančna in intenzivna kontrola pri visoko profesionalnem delu ni potrebna. Nasprotno: celo škodljiva je, ker demotivira posameznika.

Tako večina raziskav ugotavlja, da je najtežje kontrolirati visoko profesionalizirane in specializirane strokovnjake, kajti nadrejeni jih sploh ne morejo uspešno kontrolirati, kolikor sami niso visoko specializirani za isto področje dela.

Učinkovitost participativnega socialnega sistema

Nekdanji sistem samoupravljanja so pogosto opredeljevali zgolj z odločanjem. Formalno delavci prek svojih izvoljenih predstavnikov sprejemajo vse pomembne odločitve. Empirično in v praksi pa je Jerovšek ugotavljal, da imajo v delavskem svetu – ki sprejema vse najvažnejše odločitve – najmočnejši vpliv vodilni in strokovni in da delavci pogosto sprejemajo odločitve, ki jih ali ne razumejo ali ne morejo predvideti njihovih možnih posledic.

Pri tem opozarja še na iluzijo, ki je tedaj nismo premagali. Pri institucionalizaciji samoupravljanja smo izhajali iz načela večine in manjšine. Delavce smo imeli za večino, vodilne pa za manjšino. Iz tega smo naredili sklep, da morajo imeti na celotno dogajanje v podjetju delavci večji vpliv kot pa vodilni in strokovni. Vse empirične raziskave pa so nam vrsto let kazale prav nasprotno, tj., da imajo vodilni in strokovni velik vpliv, delavci pa majhnega. Pričakovanja, da bi delavci pri dani tehnologiji in dani izobrazbi imeli večji vpliv kot vodilni in strokovni, je Jerovšek ocenil da so nerealna. Možno je, da imajo delavci na celotno dogajanje v podjetju velik vpliv, vendar ne tolikšen kot vodilni in strokovni.

Vendar hrkati piše o tem, da so delovne organizacije, ki delujejo na podlagi bolj participativnega modela, so visoko učinkovite, delovne organizacije, ki pa delujejo na podlagi avtorskega socialnega sistema, pa so nizko učinkovite in delujejo na robu rentabilnosti.

Znanost v deklaracijah in znanost v praksi

Raziskovalec je moral ideološke, politične in zakonodajne norme sicer sprejeti kot objektivno danost in resničnost. Šele ko to stori, da lahko raziskuje in empirično preverja. Zahteve po ideološki koristnosti raziskovalnega dela pa empirično usmerjeni raziskovalec ne more izpolniti, če hoče ostati raziskovalec.

Vse te zahteve – od tega, da ne smemo uporabljati angleških pojmov, do tega, da je treba določene norme pojmovati kot apriorne kategorije, iz katerih se lahko potem empirija kvečjemu naprej deducira, so v nasprotju z naravo znanstvenoraziskovalnega dela.

Jerovšek je ugotavljal, da smo raziskovalci dobivali predvsem ideološke pripombe in ideološko kritiko, ki je izhajala iz koncepta ideološke koristnosti raziskave. Vendar pa raziskovalni tim ne predstavlja monolitne partijske organizacije, v kateri je obvezna enotnost mišljenja. V fazi teoretičnega problematiziranja in odpiranja vprašanj so razlike raziskovalno nujne in zaželeni, čeprav bi v fazi operacionalizacije izdelave empiričnega instrumentarija in testiranja določene razlike odpadle. V začetni fazi raziskovanja pa so razlike v mišljenjih intelektualno stimulatивne.

Če so v projektnem svetu tako imenovani uporabniki, Jerovšek pravi, da le ti profesionalno niso usposobljeni vsebinsko ali celo metodološko usmerjati znanosti. V primeru, da so uporabniki povrh še financerji in da so locirani v politični sferi, potem tak projektni svet praktično vodi v podreditev znanosti ideološkim zahtevam ali celo zahtevam dnevne politike. Rezultat je nasproten od deklaracije: znanost ni avtonomna, temveč je služabnica politike. Uporabniki, praktiki imajo pri nas pragmatično, funkcionalistično in naivno predstavo o znanosti. Po tej predstavi je njena funkcija ta, da neposredno koristi, popravlja in funkcionalizira obstoječe.

Takšna oceno je sicer mogoče razumeti v tedanjem kontekstu, ko je bil sistemski poudarek na vlogi uporabnikov predvsem ideološko nadzorna vloga. Danes pa v svetu prevladujejo drugačne usmeritve, ki kažejo na prizadevanja k vse večjem vključevanju uporabnikov v intenziviranem krogotoku informacij med ustvarjanjem, produkcijo in uporabo kar še posebej poudarja današnje gibanje za uveljavljanje "občanskega raziskovanja" (Citizen Science).

Ob tem je izpovedoval lepe deklaracije o vlogi znanosti in programske teze, da je znanost sama sebi sodnik. Zavračal pa je zahteve, da raziskovalec določene norme sprejeme kot evidentne, same po sebi razvidne resnice, o katerih ni mogoče dvomiti, kaj šele da bi se jih empirično testiralo in da bi delali primerjave s tujimi deželami ali podjetji, saj je absolutizacija jugoslovanskega sistema pomenila, da so vsakršne takšne primerjave nemogoče.

Pri vsem tem se je Janez Jerovšek opiral na misel, da je z dejstvi zelo težko, če so v konfliktu s teorijo. Predno se spremenijo teorije, večina ljudi preživi dolgo obdobje, v katerem se delajo, kot da dejstva ne bi obstajala. Njegovo raziskovanje je opozarjalo na konflikt med dejstvi in teorijo, kar pa ideološko ni bilo uporabno. Ob tem je zapisal: "Seveda je raziskovanje v takih pogojih težavno in polno frustracij. Občutek imaš, kot da se giblješ na nekem robu sistema, iz katerega te lahko vsak čas porinejo in ti 'dokažejo', da je tvoje delo 'deviantno' in družbi nepotrebno. V taki situaciji pa si stalno pred dilemo: kako preživeti."

BRACO MUŠIČ (1930–2014)

Urbanizem, sociologija in družbena angažiranost

Profesionalno in osebno: paralele in srečališča z Bracom Mušičem

Tukaj podajam kratko, fragmentarno osvetlitev izjemno bogate profesionalne, državljanske in osebne sfere delovanja Braca Mušiča. Do najinih stikov in občasnega tesnejšega sodelovanja na enem ali drugem od teh področij je prihajalo v času več kot pol stoletja. Osredotočam se zlasti na profesionalno dejavnost na področju urbanizma in sociologije (lahko bi rekli tudi arhitekture, družboslovja idr.). Sicer pa je pri njem profesionalno težko izdvojiti iz njegovega vseživljenjskega delovanja. Njegovih pobud in aktivnosti niso zaustavile niti disciplinarne niti institucionalne, državne ali ideološke zamejitve. Povsem suvereno se je vključeval v strokovno delovanje in reševanje problemov tako na lokalni ravni, še zlasti v Ljubljani, kot na "zvezni ravni" nekdanje Jugoslavije, še posebej v Beogradu, ali pa na mednarodni ravni, npr. z udeležbo na OZN srečanjih "Habitat" idr.

Z njegovim odhodom je prostorska sociologija na Slovenskem izgubila res nasklonskega sogovornika iz vrst arhitektov – urbanistov. Bil je eden še vedno presemetljivo maloštevilnih prostorskih strokovnjakov, ki je spoznal, da se formalni sistem urejanja in načrtovanja prostora v neprestanem in "nenakem" boju z močnimi kapitalsko podprtimi sistemi, lahko opre na prostorsko sociologijo, kot na zaveznico, ki s svojim širokim razgledom ponuja načrtovalcem prostora močne argumente za učinkovitejše soočanje s partikularizmi, ki vztrajno ogrožajo celovito ekonomsko racionalno in socialno pravično urejanje prostora (Kos 2002: 7).

Ob tem, ko tudi sam zaključujem zbornik (z več kot 100 avtorji) ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva in svojo knjigo besedil, s katerimi sem spremljal sociologijo v času od njene institucionalizacije pri nas po drugi svetovni vojni, se torej rade volje pridružujem tudi retrospektivam o mojem sopotniku in prijatelju Bracu Mušiču. Moje zavzemanje za sociologijo kot najbolj odpito in vključujočo družboslovno disciplino nudi veliko prostora in izzivov za vključevanje bogate vsebine njegovega interdisciplinarnega in transdisciplinarnega delovanja. Pogosto pa sva se oba znašla na skupnem interdisciplinarnem delovišču ali (če uporabim izraz M. Hočevarja) – prizorišču lokalnega ali pa tudi mednarodnega značaja.

V teku desetletij sva se izmenično odzivala na pobude enega in drugega in pri tem prepoznavala tudi podobnosti in razlike med matičnimi strokovnimi področji. Pri tem prav sedaj retrospektivno razkrivam celo nekatere presenetljive podobnosti najinih aktivnosti in preokupacij od samih začetkov do zadnjih let. On je spremljal in ocenjeval skoraj vse moje pomembnejše objave in seveda pri tem tudi kritično komentiral njihove pomanjkljivosti, ki jih je lahko prepoznaval s svojega zornega kota (npr. Mušič, 1987, 1993, 2004, 2010 in še vrsto drugih). Svoje obžalovanje je izrazil, kadar sem se npr. s svojo sociološko širino odmaknil od problematike mesta in urbanizma. Glede na svojo fundamentalno privrženost življenju v mestu, je seveda obžaloval, ko sem se – upoštevajoč dolgoročne razvojne trende – odrekel dihotomnemu razumevanju mesta in podeželja in sem v skladu s "teorijo kontinuuma" poizkušal urbano in ruralno sociologijo poenoteno obravnavati in nadgrajevati kot "sociologijo lokalnih skupnosti". Takšna razširitev je bila glede na razširjanje

medsebojnih odvisnosti v prostoru teoretično utemeljena in jo je v naslednjih desetletjih tudi praksa potrdila, ko je v raziskovalni in pedagoški sferi sprejela mojo utemeljitev *prostorske sociologije*²¹⁷. Le-to je tudi Braco Mušič sprejel, saj je ustrezala njegovemu več nivojskemu obravnavanju teritorialne organizacije političnega odločanja (planiranja).

Z mojega, tj. sociološkega zornega kota pa sem bil pozoren do dejstva, da se je Mušič v praksi spopadal z veliko kompleksnostjo (usklajevanja) konfliktnih interesov v prostoru in (npr. kot podžupan Ljubljane) in sem ga nagovarjal "naj si vzame čas", da bi dragocene izkušnje posplošeno povzel tudi v pismeni obliki. Verjetno pa ni nič presenetljivega v tem, da sva – ob siceršnji obojestranski odprtosti – v osnovi tudi nadalje ostajala "vsak pri svojem", v skladu s profesionalno identiteto in epistemološkimi razlikami med urbanizmom in sociologijo.

Oba sva diplomirala 1958. leta, tj. v času, ko sta tako urbanizem kot sociologija vstopala v javnost z novo ustanovljenimi inštituti (Urbanistični, 1955, Sociološki, 1959). Prvo srečanje z njim, ki se ga spomnim, je bilo na inštitutu za sociologijo in filozofijo, v stavbi Kazine, ko nas je obiskala "delegacija" Urbanističnega inštituta (Lojze Roječ, direktor Ul, France Ivanšek, Mitja Jernejec in Braco Mušič) in smo se v sobi direktorja Borisa Ziherla, tedaj tudi pomembnega politika in ideologa, pogovarjali o možnostih in vsebinah sodelovanja. Temu je kmalu sledilo posvetovanje oz. seminar, ki ga je organiziral Urbanistični inštitut na temo: *Človek – stanovanje – naselje* (1962) in je predstavljal tudi izzive za sociologe. Vendar sociologi tedaj še nismo imeli na voljo rezultatov empiričnih raziskav pri nas, kljub temu pa se je seminarja s svojim prispevkom udeležil prof. Jože Goričar, ki se je oprl na moja prva besedila o spremembah v prostoru, npr. glede na razlikovanje med fizično in časovno-stroškovno distanco ipd. (Goričar, v: Ivanšek (ur.) 1962). Tako kot urbanisti naj bi tudi sociologi vključevali vsa področja družbenega življenja in smo bili – tedaj maloštevilni – izpostavljeni številnim izzivom in pozivom, ki smo jim težko sledili. V tem pogledu so urbanisti imeli prednost, saj so – sicer formirani kot arhitekti – lahko neosporavano in z močnejšo zasedbo uveljavljali v javnosti tudi svojo novo identiteto urbanizma.

Mušič je že sodeloval v pripravah tega srečanja (katerega pobudnik je bil sicer France Ivanšek), hkrati pa je predstavil svoj prispevek z naslovom "Centri v naseljih" (Mušič, 1962). Prav ta tema je zadevala tudi koncept *načrtovanja sosesk*, ki je postal vodilo v nadaljnji množični stanovanjski gradnji. V sociologiji pa smo – na marksističnih izhodiščih – veliko pozornost posvečali možnostim za uveljavljanje *skupnosti* na večih ravneh "komunalnega sistema". Ob kritičnem odnosu do ozkih pravno-političnih zamejenosti na formalno-organizacijska vprašanja in na nenehne institucionalne spremembe, smo iskali bolj trdne osnove v socialno-geografskih analizah in tudi v urbanistični praksi, ki je uveljavljala koncept soseske. V tem kontekstu sem objavil študijo "Izhodišča in kriteriji za preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani", v kateri sem večjo pozornost posvetil druženju prebivalcev (Mlinar v Ribičič, 1979).

²¹⁷ Kot sem že pred desetletji predvideval in (skupaj s Stipetom Šuvarjem) tudi predlagal v okviru uredniškega sveta "Sociologije sela" Zagrebu, vendar je ta tedaj še vztrajal z ločevanjem dveh disciplinarnih področij sociologije. Šele po daljšem času pa so revijo preimenovali "Sociologija prostora".

Čeprav so se slovenski urbanisti v začetku opirali na Perryjev (1929) koncept "neighborhood unit" iz ZDA, je njegova slovenska različica – "soseska" – zelo ustrezala *kolektiv/stični* usmeritvi, ki je poudarjala preseganje družinskega zasebnštva s socializacijo funkcij družine in z organizirano skupnostjo stanovalcev. Kot sem zapisal že v knjigi *Prostorsko-časovna organizacija bivanja* (Mlinar, 2008, str. 83), pa je šlo v praksi predvsem za to, da je bilo potrebno – namesto preprostega dodajanja novih enot v brezoblični rasti in širjenju mesta še zlasti v času najbolj množične stanovanjske gradnje – snovati prostorsko in funkcionalno relativno zaključene enote s svojim lastnim središčem in identiteto. Urbanistična in upravno politična praksa pa se nista odvijali usklajeno,

Mušič je dobro poznal svetovne izkušnje, merila in kritike urbanističnega uveljavljanja koncepta soseska. Glede na to je bil tudi sam bolj prepričan v njegovo *urbanistično-tehnično* utemeljenost kot v uresničljivost z vidika "družbeno-političnega življenja", glede katerega se je izrazil, da "*še vedno iščemo pravo vsebino*" (Mušič, 1980, str. 262). Pri tem je dodal, da "soseska pomeni različne stvari za različne ljudi: za urbanista je lahko gravitacijsko območje, za katero mora poskrbeti določene servise, za sociologa območje, v katerem ljudje razvijajo neposredna poznanstva" (prav tam, poudarek ZM, str. 263). Pri tem je že sam izrazil dvome o "*sociološki in družbeni realnosti sosesk danes*". Ti njegovi dvomi, že iz leta 1970, so bili upravičeni, čeprav je v svojih največjih projektih graditve stanovanjskih sosesk računal na to, da bo z umestitvijo določenih lokalov, trgovin, kavarn ipd. dosegel tudi družabno oživljanje soseske. Njegova vzornica Jane Jacobs ni več prisotna, da bi komentirala, kako so se njena pričakovanja o ohranjanju in uveljavljanju ekonomske in kulturne raznovrstnosti in živahnosti v West Village izneverila. Prevladala je gentrifikacija²¹⁸ in torej homogenizacija s prevlado "višjih slojev". Sociologi pa smo že vseskozi ugotavljali, da višji družbeni položaj spremlja tudi večja selektivnost in razpršitev stikov med prebivalci v širšem prostoru (v zvezi s tem glej Miletić, 2015).

Prostorska bližina/oddaljenost in njena vloga v druženju prebivalcev (sosedski, prijateljski in sorodstveni odnosi) je – verjetno predvsem spodbujena s stiki z Ul – predstavljala eno prvih tem mojega raziskovanja (Mlinar 1965, tudi po zgledu Festinger et al., 1950). Pri tem je bilo treba preverjati tudi kritiko "arhitekturnega determinizma", ki jo je predstavil Mušičev in moj dober znanec iz Anglije, sociolog Maurice Broady (1968)²¹⁹. To temo bi bilo še vedno smiselno obravnavati z ex post analizo pričakovanj in (ne)uresničevanja ideje o oživljanju ulice in trga v načrtih stanovanjskih sosesk, ki jih je zasnoval Braco Mušič, npr. stanovanjsko sosesko BS 7 – Ruski car v Ljubljani, Maribor Jug in Split 3. Že načeloma pa ne bi mogli sprejeti Mušičevega razlikovanja – kot sem ga navedel – kakšen je pomen soseske za urbanista, ki naj bi poskrbel za prostor za določene servise, medtem ko bi sociolog za to, da bi ljudje razvijali neposredna poznanstva ipd. To ne bi bil več integralni vseživljenjski pristop, kakršnega lahko pričakujemo od urbanističnega in prostorskega planiranja niti ne bi ustrezal celostni usmeritvi sociologije. Konec koncev pa gre še zmeraj za *temeljno vprašanje*, ali in koliko urbanistična praksa temelji na

²¹⁸ Njen lastni dom je bil več kot 3 milijone dolarjev.

²¹⁹ On je deloval na *University of Southampton* in nato *University College of Swansea*, sicer pa smo se z njim srečevali tudi v okviru mednarodne organizacije *Salzburg Seminar in American Studies*, prihajal pa je tudi v Ljubljano.

nerealnih predpostavkah in pričakovanjih, da bo že s prostorsko-fizično ureditvijo (pre) usmerjala (družbeno) življenje v naseljih.

Ob vsej svoji intelektualni širini je bil Mušič predvsem človek akcije in konkretnih dejanj v razkrivanju, reševanju in preseganju problemov mesta in širšega okolja. To izraža tudi njegova knjiga "Urbanizem – bajke in resničnost" (1980), v kateri je predstavil bogato vsebino konkretno doživljene problematike, ki bi jo morale poznati tudi mlajše generacije družboslovcev, tudi ali pa še posebej na tistih področjih družboslovja, ki so bolj odmaknjena od prakse. Pri tem pa v tem njegovem delu pogrešam sistematizacijo in teoretično poenotenje, ki bi presegalo aditivno niza-nje zelo različnih tem; takšna presoja pa seveda izraža bolj sociološko gledanje na vsebino obravnave. Tako torej to knjigo uvrščamo med dela, ki so značilna za idiografske znanosti v razliko od značilnih socioloških del, ki naj bi ponazarjala svoj nomotetični značaj. Še bolj kot profesionalno in disciplinarno določenost, pa knjiga izkazuje nenehno angažiranost avtorja v množstvu strokovnih in civilno-družbenih projektov.

Zagrebska sociologinja Dušica Seferagić se je v intervjuju z njim (Seferagić, Mušič, 1987) približala vprašanju o razliki med sociologijo, ki teži k bolj splošnem in celostnem obravnavanju vsebine in arhitekturo, ki je bolj akcijsko konkretna (glej tudi Hočevar, 2016). Vendar je pri tem Mušič izrazil svoje prepričanje, da ni le (predpostavljeno) sociologija tista, ki išče sintezo, saj – kot pravi – tudi arhitektura vključuje in povezuje zelo različne elemente v edinstveno celoto. Toda razlike vendarle ostajajo, vzemimo celo med arhitekturo, ki se bolj osredotoča na posamezne objekte in urbanizmom, ki je bolj usmerjen na celostno obravnavo mesta.

Podobno idiografsko zamejitev na posamezne pojave ali dogodke lahko razkri-vamo tudi na področju spomeniškega varstva. Pri tem pa je vendarle prepoznavna težnja, da v teku časa razširjajo kontekst obravnave. S tem sva se oba srečevala v raziskovanju starega mestnega jedra v Kopru (Mušič, 1964, Mlinar, 2008).

Sociološke obravnave so večinoma preveč splošnega značaja, da bi bile konkretno neposredno uporabne. Vendar imata splošnost lahko povsem različen pomen. Lahko je izraz nepoznavanja konkretnega, kar je bilo značilno zlasti v začetnem obdobju javnega nastopanja sociologov²²⁰, na kar se je kritično odzival tudi Mušič. Lahko pa izraža prizadevanja, da se "*čim več pojasni s čim manj*", in se veliko kompleksnost predstavi v najbolj *zgoščeni in sintetični* obliki. Slednje pomeni, da razkrivam določene regularnosti družbeno prostorskih sprememb, ki so predpostavka vsakega na znanosti utemeljenega predvidevanja in planiranja. To pa se je premalo upoštevalo v rutinizirani in institucionalizirani praksi planiranja.

Raziskovalci na področju urbane sociologije v Sloveniji nismo sprejeli ekstremnih stališč skupine kolegov v Franciji in drugod, ki so v prevratniškem vzdušju leta 1968 in kasneje, ob svojem kritičnem zavračanju kapitalizma, zavračali tudi konkretno vključevanje v urbanistično planiranje in uveljavljali svoje razumevanje marksizma z "novo", ne prostorsko urbano sociologijo. Pri tem ni šlo le za to, da smo mi delovali v drugačnem političnem sistemu, ki ga, ob vsej naši kritičnosti, vendarle nismo kar apriorno zavračali. Močno oporo smo imeli tudi v javno afirmiranem delovanju kolegov urbanistov in še posebej Braca Mušiča. Tako, da smo

²²⁰ Na to je, kot svojo zadrego, opozoril tudi že Jože Goričar v zgoraj navedenem prispevku l. 1962.

tudi sami lažje uveljavljali bolj konstruktivno vlogo in “prizemljitev” sociologije v reševanju problemov in usmerjanju družbeno prostorskih sprememb.

Na tem mestu sem večjo pozornost posvetil vprašanjem, ki se navezujejo na Mušičeve glavne urbanistične projekte. Sociološki pomen pa ima seveda tudi njegovo delovanje v širših teritorialnih okvirih. Pri tem je izkazoval svojo širino in se hkrati spopadal s samovoljo politike, ki je zamejevala ali onemogočala tako strokovnost kot demokratičnost v odločanju. Se posebej je izstopala njegova angažiranost v okviru “Občanskega foruma”, ki mu je tudi predsedoval. Osredotočal se je na tematiko – “Civilna družba v urbanizmu: med državo in krajevno samoupravo”.

Nekoliko različno, v osnovi pa enako, smo v teku desetletij doživljali ignoranco in poseganje politike v stroko tako v nekdanji jugoslovanski državi, kot v kontekstu današnjega političnega sistema v Sloveniji. Planiranje je sicer prej imelo večjo vlogo in v tem smislu je bilo več možnosti za obravnavanje dolgoročnih razvojnih usmeritev²²¹ vendar je ideološka izključujočnost zlasti v ti. “svinčenih letih” privedla do grobih “administrativnih posegov” in represalij, ki smo jih doživljali na univerzi. Mušič pa je to na nek način doživljal ob izvajanju Ameriško-jugoslovanskega projekta, ki je zadeval raziskovanja na področju regionalnega in urbanega raziskovanja. Čeprav je s tem pritegnil številne strokovnjake in znanje od tam, kjer gaje tedaj bilo moč najti, je s tem odstopal od uradne usmeritve na “progresivne centre” znanja, kot jih je označevala zvezna jugoslovanska usmeritev (sprejemali pa so jo tudi rektorji Ljubljanske univerze). Sodelovanje z Američani so – še posebej na področju sociologije – na vsakem koraku spremljala sumničavost in ideološka preverjanja in tudi za Mušiča je pomenilo politično diskvalifikacijo. To se npr. pokazalo v tem, da mu ni bila zaupana funkcija župana mesta Ljubljane (Tomažič, 2010). Okrepljen s prisotnostjo ameriških urbanistov in družboslovcev pa je Mušič v Ljubljani utrjeval privlačno središče tudi v evropskem merilu.²²²

Šele kasneje pa smo skupaj doživljali, kako je politika “pohodila” stroko in njene trdno utemeljene predloge glede organizacije lokalne samouprave in regionalizacije v Sloveniji. Mušič se je kot strokovnjak in kot predsednik Občanskega foruma ob širokem sodelovanju s sociologi, pravniki, geografi, ekonomisti in drugimi angažiral, da bi presegli “izrazito strankarsko politično ter ideološko obarvano reformo lokalne samouprave”. Težnja “oblast bliže ljudem” se je sprevrgla v povsem neutemeljeno drobljenje občin, ki ne premorejo in ne bodo nikoli zmogle in ne hotele imeti sposobnih strokovnih služb (Mušič, 1999, str. 257, Mušič, 2010 str. 40).

V Mušičevem družbenem angažiranju prepoznamo dve močno izraženi težnji; Po eni strani zelo ostro formulirane zahteve po uveljavljanju prostorskega reda, pri čemer še posebej izstopa obsojanje samovolje individualnih samograditeljev, hkrati pa uveljavljanje civilno-družbene pobude in družbeno-politične participacije občanov. Načeloma se to dvojje ne izključuje; lahko bi celo rekli, da gre za nujno enotnost nasprotij. Državna regulativa je nujni korektor egoističnih interesov, ki se sicer

²²¹ Pri tem je hkrati prihajalo do “zaostajanja zaradi prehitevanja”, ko so se ideološke ter vizionarsko-utopične določilnice nenehoma spopadale z realnostjo in povzročale nepričakovane in neželene posledice v družbi nasploh (Mlinar, 1986).

²²² Podobno sem se jaz odzval na prevladovanje ameriške sociologije kot svetovnega jedra (po vsej Evropi smo poznali spoznanja tim. čikaške šole) in torej “radialnih komun s krepitvijo povezav v Evropi (kot tangencialne komunikacije) s prirejanjem Jugoslovansko-poljskih srečanj urbane sociologije, tj. v skladu konceptom “tangencialne koalicije”, ki krepí položaj periferije v odnosu do centra.

lahko agresivno uveljavljajo v prostoru, še zlasti danes, v okviru kapitalističnega sistema. Gledano za nazaj pa je bil mogoče urbanist, kot tvorec in zagovornik "reda", manj dojemljiv za izgube energije množic, ki jo niso mogle uveljavljati s pomočjo države, ampak bolj mimo in proti njej.

Naj zaključim še z bolj osebno informacijo brez katere skoraj gotovo ne bi nikoli zvedeli za enega od načrtov, ki jih je izdelal arhitekt Braco Mušič. Ko imam pred sabo njegovo knjigo *Urbanizem – bajke in resničnost*, vidim, da jo je zaključil v Stari Fužini v Bohinju, maja 1979; to pomeni v stari hiši, ki jo je preuredil v počitniško in hkrati ohranil njeno identiteto. Podobno pa je naredil načrt za mojo kamnito-leseno kmečko hišo na Vranji peči pri Kamniku, tako da so njegovo rešitev posnemali še drugi vaščani.

Literatura

- Broady, Maurice (1968) *Planning for People*, London, The Bedford Square Press
- Festinger Leon. Back W. Kurt in Stanley Schachter (1950) *Social Pressures in Informal Groups: A Study of Human Factors in Housing*, Stanford, Stanford University Press,
- Gantar, Pavel (1993) *Sociološka kritika teorij planiranja*, Ljubljana, FDV
- Goričar, Jože (1962) *Sociološke determinante planiranja naselij* v France Ivanšek (ur.) *Človek-stanovanje-naselje*, Ljubljana, Urbanistični inštitut RS
- Hočevar Marjan (2016) *Sociologija za arhitekturo – arhitektura za sociologijo*, v Zdravko Mlinar (ur.) *Dosežki in problemi sociologije na Slovenskem*, Ljubljana, FDV (v tisku)
- Ivanšek, France (ur.) *Človek-stanovanje-naselje*, seminar in razstava. Ljubljana, Urbanistični inštitut
- Kos, Drago (2002) *Praktična sociologija*, Ljubljana, FDV Mlinar Zdravko in Bogdan Kavčič (1965) *Ljudje v novem mestu*, Velenje 1965, Ljubljana, Inštitut za sociologijo in filozofijo,
- Mlinar, Zdravko (1979) *Izhodišča in kriterij za preoblikovanje krajevnih skupnosti* v Ljubljani, v: Ribičič, Ciril (ur.) et al. *Preoblikovanje krajevnih skupnosti* v Ljubljani in nekateri drugi vidiki njihove samoupravne preobrazbe, Mestna konferenca SZDL Slovenije, str. 41–120, Ljubljana
- Mlinar, Zdravko (1986) *Protislovja družbenega razvoja*, Delavska enotnost, Ljubljana
- Mlinar, Zdravko (1994) *Individuacija in globalizacija v prostoru*, Dela, 35. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
- Mlinar Zdravko (2004) *Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo*, v: Anton Prosen (ur.), *Prostorske znanosti za 21. stoletje*, 2004, Ljubljana, FG. str. 43–79.
- Mlinar Zdravko (2008) *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi*. Knj. I, *Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu*. I. natis. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- Miletić, Geran-Marko (2015) *Who is (Stili) Socializing with Neighbors*, *Sociologija i prostor*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Mušič, Vladimir Braco (1962) *Centri v naseljih*, v France Ivanšek (ur.), str. 145–167
- Mušič, Vladimir Braco (1964) *Oblikovanje mestnega prostora: analiza trga v Kopru*, v: *Naši razgledi*, let. 13, št. 8 (295). 25. aprila 1964, str. 156–158, št. 9 (296), 9. maj 1964, str. 176–177
- Mušič, Vladimir Braco (1980) *Urbanizem – bajke in resničnost*, Ljubljana, CZ
- Mušič, Vladimir Braco (1987) *Zapiski ob novi knjigi Zdravka Mlinarja*, v: *Teorija in praksa*, Ljubljana, let. 24. št 10-I I, str. 1413- 415

- Mušič, Vladimir Braco (1993) Pet strategij proti nedovoljenim posegom v prostor, *Teorija in praksa*, let. 30, št. 5/6, str. 444–452
- Mušič, Vladimir Braco (1999) Civilna družba v urbanizmu med državo in krajevno samoupravo, v: Bohinc Rado (ur.) n Metod Černetič (ur.) *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive: zbornik razprav*, SAZU, Društvo Občanski forum, Ljubljana, FDV, str 253–258
- Mušič, Vladimir Braco (2004) Mesto in urbanizem med teorijo in prakso, v: Mlinar Zdravko (ur.) *Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Teorija in praksa*, let. 41, št. I /2, Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, str. 309–33
- Mušič, Vladimir Braco (2010) Nov (in zadnji?) krog opredeljevanja za regionalizacijo lokalne samouprave in državne uprave, v: Hvala Ivan (ur.) *Demokratske vrednote in aktivno državljanstvo: Pokrajine, participacija, meje in odnosi s sosedi*, str. 40–56. Ljubljana, Društvo Občanski forum
- Mušič Vladimir Braco (2010) Pokrajine v vlogi razvijanja družbene samobitnosti nacije, v: Hvala Ivan (ur.) *Demokratske vrednote in aktivno državljanstvo: Pokrajine, participacija, meje in odnosi s sosedi*, str. 13–14, Ljubljana, Društvo Občanski forum,
- Mušič, (2010) Velik prispevek našima sociologijama, mest in urbanizma. *Teorija in praksa*, let. 47, št. 2/3, str. 297–298
- Seferagić Dušica in Vladimir Braco Mušič (1987) Kamo ide naš urbanizam? *Naše teme* 31 (1–3): 40–54.
- Tomažič, Agata (2010) Pogled v zgodovino urbanizma z dr. Vladimirjem Bracom Mušičem *Od Hipodama iz Mileta do Janeža Koželja. Intervju. Pogledi* 2.6, 2010. Dostopno preko: <http://www.pogledi.si/druzba/od-hipodama-iz-mileta-do-janeza-kozelja> (2. 5. 2016)

Vir: Braco Mušič 1930–2014, Spominski zbornik, Ljubljana 2017

VII. PRILOGE

Aleksandra Kanjua-Mrčela, Patricija Frlež: POGOVOR S PROF. MLINARJEM, pobudnikom, soustanoviteljem prvim predsednikom SSD (power point iz leta 2016)

Pogovor vodita: red.prof. dr. Aleksandra Kanjua Mrčela in
Patricija Frlež, magistrska študentka sociologije

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Zdravko Mlinar

* 30. 1. 1993, Žiri

- 1958 - **Diplomiral** na Pravni fakulteti UL
- 1959 - **Podiplomski študij** sociologije na Inštitutu za družbene znanosti v Beogradu
- 1960 - **Asistent** za sociologijo na Pravni fakulteti UL
- 1967 - **Doktorat** na Pravni fakulteti UL
- 1963-1968 - **Raziskovalec** na Inštitutu za sociologijo in filozofijo
- 1974-1997 - Redni **profesor** na FSPN / FDV
- 1974-1976 - **Dekan** FSPN
- 1987- **Član SAZU** in **HAZU**

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Sodelovanje na univerzah in znanstvenih ustanovah po svetu

- University of Pennsylvania, **Philadelphia**;
- University of Oregon, **Eugene**
- State University of New York at **Buffalo**
- Center for International Studies, Cornell University, **Ithaca**
- University of North Carolina, **Chapel Hill**
- Institute of Development Studies, University of Sussex, **Brighton**
- CIRCOM (Centre International de Recherches sur les Communautés Coopératives Rurales), **Tel Aviv**
- Istituto di Sociologia Internazionale, **Gorica**
- Instytut Filozofii i Socjologii PAN, **Varšava**
- The Rockefeller Foundation **Bellagio Center**
- Interuniverzitetni center za podiplomski študij, **Dubrovnik**
- Inter-agency mission (ILO, FAO, UNESCO, UNIDO...), Colombo, **Šri Lanka**
- Wiener Institut für Entwicklungsfragen, **Dunaj**
- Bartlett School of Architecture and Planning, **London**
- Arhitektonski fakultet, **Beograd**
- Institut d'Études Politiques de Paris, Sorbona, **Pariz**
- Universität Trier, **Trier**
- Slovaška akademija znanosti, **Bratislava**
- ...

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Objave in sodelovanje v mednarodnih strokovnih revijah

- International Journal of Urban and Regional Research
 - Annals of the American Academy of Political and Social Sciences
 - International Journal of Sociology and Social Policy
 - Architecture et Comportement
 - Espaces et Sociétés
 - Studia sociologiczno-politczne
 - Comparative Political Studies
 - Sociologičeskie issledovaniâ
 - Revue de l'Est
 - La Ricerca sociale
 - Sociologia urbana e rurale
 - International Journal of Sociology of Language
- Član uredniških svetov in odborov družboslovnih revij:**
- Space and Polity
 - International Journal of Sociology and Social Policy
 - International Journal of Sociology
 - La Ricerca Sociale
 - The Journal of Conflict Resolution
 - International Studies Quarterly
 - Regional Contact
- Korespondent v reviji:**
- Espaces et Sociétés

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Izbrana dela

- **Ljudje v novem mestu: Velenje 1964/65**
- **Družbena participacija občanov v krajevni skupnosti, ISF 1965**
- **Sociologija lokalnih skupnosti, 1974**
- **Local Government and Rural Development in Yugoslavia, 1974**
- **Developmental Logic of Social Systems (s H. Teunejem), 1978;**
- **Social Ecology of Change (soavtor), 1978**
- **Humanizacija mesta, 1983**
- **Protislovja družbenega razvoja, 1986**
- **Globalization and Territorial Identities (soavtor), 1992**
- **Individuacija in globalizacija v prostoru, 1994**
- **Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru (soavtor), 1995**
- **Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi: Prostorsko-časovna organizacija bivanja, 2008**
- **O sociološkem razgrinjanju življenja v prostoru in času (soavtor) – tematska številka Teorije in prakse (2–3/2010), posvečena 50-letnici sociologije in sociološkega delovanja Zdravka Mlinarja**
- **Globalizacija bogatí in/ali ogroža?, 2012**

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Nagrade

- **Študentska nagrada univerzitetnega sveta Univerze v Ljubljani, 1958**
- **Nagrada Sklada Borisa Kidriča za knjigo Humanizacija mesta, 1985**
- **Odlikovanje Predsedstva SFRJ – red dela z zlatim vencem, 1983**
- **Nagrada za knjigo Protislovja družbenega razvoja kot najboljšo knjigo s področja družbenih znanosti v Jugoslaviji, 1986**
- **Nagrada Republike Slovenije za vrhunske dosežke na področju sociologije, 1995**
- **Odlikovanje predsednika RS s častnim znakom svobode Republike Slovenije, 2002**
- **Plaketa za posebne zasluge in dosežke pri širjenju ugleda Fakultete za družbene vede, 2009**
- **Priznanje matičarju študija krajinskega planiranja**

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Pred 60-imi leti: začetki poučevanja sociologije na UL

ZM POBUDE:

1954/55	"SEMINAR ZA SOCIOLOGIJO"; vodil prof. J. Goričar "SOCIOLOŠKI PROSEMINAR" (1956 - ...), raziskava – Žiri, Maribor
1958	Na prvem PODIPLOMSKEM ŠTUDIJU SOCIOLOGIJE V JUGOSLAVIJI, Beograd
1959	UVEDEL RAZISKOVALNI PROGRAM SOCIOLOGIJE LOKALNIH SKUPNOSTI (urbane, ruralne) na ustanovljenem INŠTITUTU ZA SOCIOLOGIJO IN FILOZOFIJO
1960	Ob začetku študija sociologije na FF uvedel predmet SOCIOLOGIJA LOKALNIH SKUPNOSTI (urbane, ruralne)
1961	Po ustanovitvi na VŠPV PREDAVAL "DRUŽBENE SKUPINE", OBČA SOCIOLOGIJA
1965/66	Pobuda za združitev študijev sociologije, politologije in novinarstva
1968 in nadalje	Uvajanje socioloških predmetov... preobrazba VŠPV v FSPN, UL

Razvoj sociologije kot raziskovalnega področja

www.sociolosko-drustvo.si

POJMOVNO-TEORETSKA INOVATIVNOST sociološke konceptualizacije

- **KONCEPT RAZVOJA**, spopadanje in prežemanje raznovrstnosti (Teune, Mlinar)
- dialektika enotnosti nasprotij **INDIVIDUALIZACIJE** in **SOCIALIZACIJE**
- koncept **PROSTORSKE SOCIOLOGIJE** (raziskovalna in pedagoška utemeljitve)
- konceptualizacija **GLOBALIZACIJE IN INDIVIDUACIJE**
- **TEORETIČNI IN METODOLOŠKI TRENDI** (1982) v empiričnem raziskovanju prostorsko družbenih sprememb
- **KONCEPT DEHIERARHIZACIJE**
- **KOLEKTIVNI POTENCIAL** (lokalnih, teritorialnih skupnosti)
- **TANGENCIALNA KOALICIJA** (1983)
- **REGULACIJSKI MEHANIZMI**: konsenz, prisila, tekmovanje, inercija (1983)
- **MODELI INTERAKCIJ** (1973)
- sociološka **KONCEPTUALIZACIJA "KOMUNE"**

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Inštitut za sociologijo in filozofijo

B. Ziherl

J. Goričar

DRUŽBENA PARTICIPACIJA
OBČANOV V KRAJEVNI
SKUPNOSTI

Stane Saksida

Nekdanji sodelavci ISF na
sociološkem srečanju

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

**1969 ustanovil Center za lokalne
skupnosti in delovne
organizacije, sedaj Center za
prostorsko sociologijo**

V sobi FSPN, še brez računalnika

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Slovensko
javno mnenje
69

Napoved znanstveno aktualno

O
zapostavljenem
kmetu

ZDRAVKO MLINAR

Nagnjenja Slovencev glede načina naselitve¹

1. Urbanizacija: objektivni trendi in subjektivne težnje

Proces urbanizacije kot eden izmed najbolj izrazitih procesov družbenega spreminjanja v sodobnosti nakazuje spremembo v načinu razporeditve ljudi in njihovih aktivnosti v prostoru. Človeški trend in vzporedni

stališča občanov
o razvoju
cestnega omrežja
v sloveniji

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo
CENTER ZA RAZISKOVANJE LOKALNIH
SKUPNOSTI IN DELOVNIH ORGANIZACIJ
Ljubljana, Titova 182, telefon 311-377

Razis.projekt
SOCIALNI RAZVOJ SLOVENIJE
Sociološke študije III-del

Dr. Veljko RUS
DRUŽBENI RAZVOJ MAJHNEGA
NARODA

Dr. Zdravko MLINAR
DUHOVNA USTVARJALNOST V SPOPADU Z
OKVIRI MAJHNEGA NARODA

Ljubljana, dec. 1969.

usmerjanje družbenega razvoja

prof. dr. Zdravko Mlinar
SAMOUPRAVLJANJE IN RAZVOJ

Izbrane teme
(za podiplomski študij)

Sociološko raziskovanje
razvojnih procesov

Spremembe in razvoj
v teritorialno-družbenih skupnostih

Zdravko Mlinar
Niko Toš
Neizkoriščeni
potenciali
za družbeni
razvoj

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

CORNELL UNIVERSITY

RURAL DEVELOPMENT COMMITTEE

Special Series on Rural Local Government

LOCAL GOVERNMENT AND RURAL
DEVELOPMENT IN YUGOSLAVIA

Zdravko Mlinar

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

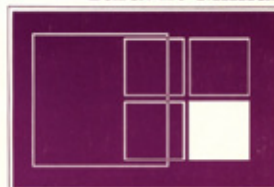
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Indija, Jugoslavija,
Poljska, ZDA

**The
DEVELOPMENTAL
LOGIC
of
SOCIAL SYSTEMS**

Henry Teune
Zdravko Mlinar

Sage Library of Social Research 60

P. Jacob H. Teune

**THE SOCIAL ECOLOGY
OF CHANGE**

From Equilibrium to Development

Edited by Zdravko Mlinar and Henry Teune

SAGE Studies in International Sociology 15
sponsored by the International Sociological Association/ISA

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

International
Journal of
Urban
and Regional
Research

Col Patrocinio
della REGIONE AUTONOMA FRIULI-VENEZIA GIULIA

COMUNE DI GORIZIA

1980
Istituto di Sociologia Internazionale
Istituto di Architettura e Urbanistica
Facoltà di Ingegneria, Università di Trieste
Istituto di Urbanistica e Pianificazione
Facoltà di Ingegneria, Università di Udine

organizzano

CONVEGNO INTERNAZIONALE PROGETTAZIONE E QUALITÀ DELLA VITA NELLE CITTÀ DI CONFINE

GORIZIA, AUDITORIUM 27 OTTOBRE 1986

PROGRAMMA: ore 9.30 - Relazioni

dei Prof. Z. Milnar, A. Gasparini e E. Sassi,
R. Bolzoni, R. Costa, A. De Marco e G.S. Bertaglia

ore 10.30 - Tavola rotonda

Introdotta e coordinata Prof. Achille ARDIGÒ
Intervengono: Ing. M. Fornaci, Prof. V. Nanni, Arch. L. Vianini,
Ing. T. Vige, Prof. T. Winters

Alle ore 12.30 del 27 ottobre 1986, nella Sala degli Stati Provinciali del Castello di Gorizia
verrà inaugurata la

MOSTRA

PASSO DOPO PASSO

Recupero urbano prudente a Berlino Kreuzberg

La mostra rimarrà aperta fino al 16 novembre p.v.

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

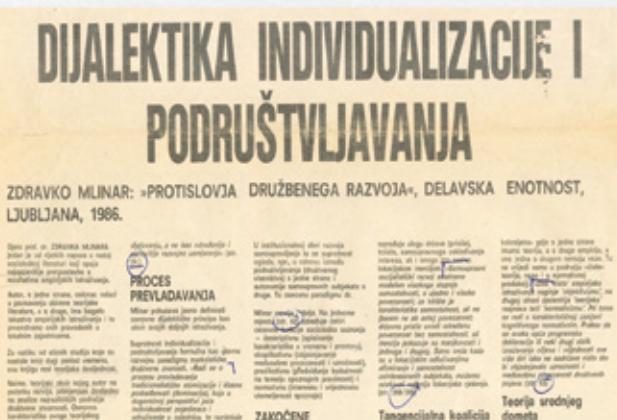
SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

“Zaostajanje zaradi prehitevanja.”

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

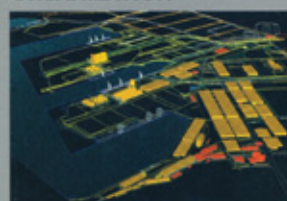
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Osamosvajanje
in povezovanje
v evropskem prostoru

LOCAL DEVELOPMENT
AND SOCIO-SPATIAL
ORGANIZATION

TRENDS, PROBLEMS AND POLICIES:
THE CASE OF KOPER, SLOVENIA

EDITED BY ZDRAVKO MLINAR

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Vključevanje študentov v raziskovalno delo

SOCIOLOGIJA
LOKALNIH SKUPNOSTI

Dr. ZDRAVKO MLINAR

URBANIZACIJA, URBANIZEM
IN SOCIOLOGIJA

dr. Zdravko Mlinar

LOKALNE SKUPNOSTI
IN SOCIALNI PROBLEMI

Izbrane sociološke teme

Raziskovanje podeželja -
VTISI OB AKCIJI
VOJSKO: Brezovšek, 1970

UVOD V RURALNO SOCIOLOGIJO

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cantarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Uveljavljanje sociološke profesionalne

Delo, 1964, letn. 6, str. 3.

Zdravko MLINAR in Jože DERGANC

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

14. DECEMBER 1965 USTANOVITEV DSS

LJUBLJANSKI DNEVNIK — 15. decembra 1965

USTANOVLENO DRUŠTVO SOCIOLOGOV SR SLOVENIJE

Veliko novega v mladi sociološki vedi

Sinoči se je končalo dnevno republiko posvetovanje sociologov. Na njem so obravnavali okrog 20 vnaprej predloženih refera-

meru bi vsaj dve ali tri generacije morale imeti omogočeno nadaljnje šolanje.

Med neenake pogoje šol-

sameznikom ter bi bilo na to vprašanje koristno gledati z republiškega aspekta. Če namreč hočemo doseči soladni družbeni vzpon,

vodilnim kadrom bolje uspelo pridobivanje izobrazbe, po vsej verjetnosti zaradi tega, ker imajo v rokah ključne položaje, no

znanje kot
dejavnik
družbenega
razvoja

sociološki
preseki
slovenske
družbe

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Posvetovanje SSD "Determinante družbenega razvoja", Maribor

Foto: Zdravko Mlinar

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

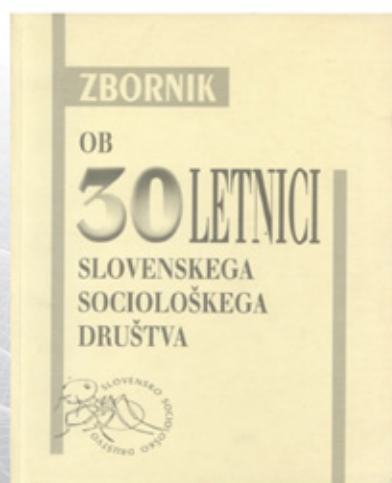
www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

30 LET SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE 95

21. in 22. april 1995

Hotel Bernardin, Portorož

SOCIOLOGIJA OB KONCU 20. STOLETJA NJENE MEJE IN MOŽNOSTI

(tema, ki se ji ne more izogniti noben sociolog, ki kaj da nase)

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

POSVETOVANJE O DRUŽBENIH KONFLIKTih, PORTOROŽ 1972

Referati v treh knjigah (ur. N. Toš, V. Rus...) zasnovanih več kot 20 sekcij združenja

Jugoslovansko sociološko združenje:
**Z. Mlinar predaja predsedniški
mandat 1970-72,
svojemu profesorju R. Supku**

СМЕНА НА „ВРХУ“: РУДЕН СУПЕК И ЗДРАВКО МЛИНАР, НОВОИЗБРАНИ И ДОСЛАДНИ ПРЕДСЕДНИК ЈУГОСЛОВЕНСКОГ УДРУЖЕЊА ЗА СОЦИОЛОГИЈУ

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Sociology for One World: Unity and Diversity

XII ISA World Congress of Sociology, Madrid, 9-13 July, 1990

Tudi slovenski udeleženci

Knjiga, 1992:

AVEBURY

GLOBALIZATION AND TERRITORIAL IDENTITIES

Session: "Globalization, Technology and Territorial Identities," chair Zdravko Mlinar

Zdravko Mlinar, University of Ljubljana, Slovenia

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Slovenija: velesila v malem prizadevanja za "podomačenje ISA-e"

Z. Mlinar, M. Archer, E. Øyen, N. Toš, J. Stanovnik

Ustanovitev Raziskovalnega foruma
in Letne šole ISA, 1988
Ljubljana – Dubrovnik

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

TANGENCIALNA KOALICIJA V ATOMIZIRANI EVROPI

Jugoslovansko – poljsko
sodelovanje urbanih
sociologov

Odziv na ameriško dominancijo
(Čikaške šole)

Ljubljana, 1980

Velenje

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

OD GRADITELJSKE, EMANCIPATORNE K UTIŠANI SOCIOLOGIJI V 70-TIH

17. februarja 1975

DOKUMENTI

Komunist 9

KONTINUITETA IDEJNEGA BOJA

V današnji številki objavljenega štališta 15. seje predstavnika CK ZK Slovenije o razmerah na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani ter hkrati celovito poročilo komisije, ki jo je zadefiniral predstavnika na 8. seji, da se vidi stanje in predlaga ustrezne ukrepe.

Štališta 15. seje predstavnika CK ZKS o razmerah na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani

Politični obračun

*Sociolog kot carski sel
na Kitajskem dvoru.*

»Izjava FSPN« 18. 2. 1988

Pedagoško-znanstveni zbor Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo je 18. februarja 1988 obravnaval pobudo sociološke katedre za sprejem javnega dokumenta, ki ga je pripravila komisija, ki jo je ustanovil zbor.

— se dr. Vladimir Arzenšek, dr. Tine Hribar, dr. Janez Jerovšek, dr. Veljko Rus

Nova revija 1988, let. 7, št. 73/74

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Globalizacija: sodobni izziv?

»Približujemo se že tisti stopnji razvoja, ko bodo vse najrazličnejše družbene skupine ... integrirane v enotno **svetovno družbeno skupnost – človeštvo.**« **ZM, 1961**

Med knjigami

Posvetovljanje domačega
in podomačenje svetovnega

Zdravko Milnar in France Trlik

**Teritorialne kulture
in globalni vplivi**

Zdravko Milnar

**Majhno in veliko
ni lokalno in globalno**

SOCIALA

**Avtonomni posameznik
in globalna družba**

PETDESETLET
slovensko sociološko društvo
www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva
SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO ZNANOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE
Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA
DELA * OPERA
33

ZDRAVKO MLINAR
INDIVIDUACIJA IN
GLOBALIZACIJA V PROSTORU

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA
RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA
RAZPRAVE
DESSERTATIONES
27

GLOBALIZACIJA
V DOBRO ALI ZLO?

ZBORNIK OB 50-LETNICI
AKADEMIKA ZDRAVKA MLINARJA

ZDRAVKO MLINAR
ŽIVLJENSKO OKOLJE V DOBRIH INFORMACIJSKIH DOB
PROCESNO-ČASOVNA ORGANIZACIJA ŽIVLJANJA

TEORIJA
IN PRAKSA
IZZIVI GLOBALIZACIJE
IN SOCIOLOGIJA ZDRAVKA MLINARJA
DRUŽBOSLOVNA REVILJA

ZDRAVKO MLINAR
GLOBALIZACIJA
BOGATI IN/ALI OGRŖA?

Nekatera slovenska
dela, razprave o
globalizaciji

6 in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET
slovensko sociološko društvo
www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva
SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE
Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Teune, Mlinar, 1978: "Upava, da bo **TA TEORIJA PRVI KORAK** v prehajanju preučevanja razvoja od zamejitev na specifične države **NA SVET KOT CELOTO.**"

EN - International Institute of Sociology
Università degli Studi di Trieste

PROGRAM
Italiano
Inglese
Francese

XXXII CONGRESS
TRIESTE, JULY 3-7, 1978

Dialogue
between cultures
and changes in Europe
and the World

CULTURAL
CROSSROADS
IN EUROPE
FRN

Globalization
and Europe
Theoretical
and
Empirical
Investigations
Edited by Roland Axtmann

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

GLOBAL
STUDIES AND
DIALECTICS OF
SOCIAL CHANGE

Globalizacija bogati in/ali ogroža?

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

"Mi po vsem svetu, ves svet pri nas.", 1992, 1994

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana

6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Gorenjski Glas

TOREK, 24. MARCHA 2009

Šola L&L, št. 35, cena 1,50 EUR, vj. 108K | Občinska uprava Mestna občina | Gorenjski glasnik in svet vj. 108K | Gorenjski glasnik in svet vj. 108K | Gorenjski glasnik in svet vj. 108K

Dom in svet v informacijski dobi

Zdravko Mlinar

Z INOVATIVNIM
NADGRAJEVANJEM TRADICIJE
VSTOPAJO V SVET

Sociološka razprava

Prof. dr. Zdravko Mlinar in Miha Naglič na Glasni poti v galeriji Krieva v Gorenji vasi

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

PETDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE

Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association

SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Knjigi na pot

1. SOCIOLOGIJA V SODOBNI PREOBRAZBI DRUŽBOSLOVNIH DISCIPLIN
2. SOCIOLOGIJA IN DRUŽBENA PRAKSA
3. SOCIOLOŠKO DELOVANJE IN ODPIRANJE V SVET

- osebna pričevanja avtobiografske narave
- strokovni in znanstveni prispevki
- celovito in avtentično
- pestra samopodoba sociologije
- povezovanje sociologov, sociologinj

PETDESETLET
slovensko sociološko društvo

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva
SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE
Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

SOCIOLOGIJA NA SLOVENSKEM
Problemi, dosežki in izzivi
Zapisi ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva

Več kot 100 sociologov in sociologinj o svojih spoznanjih in izkušnjah

Zasnoval in uredil Zdravko Mlinar

Ljubljana
Cankarjev dom

PETDESETLET
slovensko sociološko društvo
www.sociolosko-drustvo.si

Srečanje ob 50-letnici Slovenskega sociološkega društva
SOCIOLOGIJA MED PRODUKCIJO VEDNOSTI IN SO-OBLIKOVANJEM DRUŽBE
Meeting on the 50th Anniversary of the Slovene Sociological Association
SOCIOLOGY BETWEEN PRODUCING KNOWLEDGE AND SHAPING SOCIETY

Misli za naslednje generacije
študentov in študentk sociologije

Vztrajno uveljavljati
svoje **edinstvene** sposobnosti
v vsakdanjem in svetovno-druženem kontekstu.

Vsi prebivalci (tudi) raziskovalci!
Vsakdo učitelj in učenec!

Ustvarjalno uporništvo in so-delovanje
študentov in študentk.

6. in 7. november 2015, Cankarjev dom, Ljubljana
6 and 7 November 2015, Ljubljana, Cankarjev dom

A) REFLEKSIJE NA PREDHODNO KNJIGO – OBČANSKA ZNANOST

SLAVKO SPLICHAL

Občanska znanost med znanstveno utopijo in demokratizacijo znanosti Na rob knjigi Zdravka Mlinarja o občanskem raziskovanju

Za znanstvene utopije običajno štejemo prizadevanja za izboljšanje človeške narave in družbe z novimi tehnologijami, danes še posebej z umetno inteligenco, biotehnologijo in naprednimi socialnimi tehnologijami oziroma oblikami socialne organizacije, ki poudarjajo pomen racionalnega razmišljanja, eksperimentiranja in odprtega dostopa do znanja kot temeljev bolj pravične, učinkovite in trajnostne prihodnosti. Kljub razširjenemu optimizmu so znanstvene utopije deležne tudi kritik; skeptiki opozarjajo, da lahko slepo zaupanje v znanost privede do tehnokratizacije, kjer bi odločitve sprejemali le znanstveniki in tehnokrati brez demokratičnega nadzora in participacije državljanov. Prav tako obstaja nevarnost, da bi tehnološki razvoj brez demokratično oblikovanih etičnih in moralnih smernic lahko vodil v distopično avtoritarno prihodnost.

V sodobnih okoliščinah lahko idejo znanstvene utopije povezujemo tudi z idejo občanske znanosti – vključevanja širše javnosti v znanstveno raziskovanje in odločanje o znanstvenih usmeritvah. Ta koncept se prepleta s prizadevanji za trajnostni razvoj, iskanjem rešitev za podnebne spremembe ter oblikovanjem novih, bolj vključujočih modelov družbenega razvoja. Tako kot razprave o znanstvenih utopijah so tudi premisleki o vlogi občanske znanosti pomemben del razmišljanja o prihodnosti ter vlogi znanosti v oblikovanju boljšega sveta.

V ta okvir lahko uvrstimo tudi razprave Zdravka Mlinarja, zbrane v drugem zvezku knjige *Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem: Za občansko raziskovanje*, ki so plod njegovega večdesetletnega proučevanja vprašanj o odpiranju znanosti javnosti in vključevanju »navadnih ljudi« in laičnih raziskovalcev v znanstveni proces, kar lahko pomembno bogati znanstvena spoznanja. Govoriti o tej knjigi je zahtevno, saj obravnava številne ideje, ki bistveno presegajo sam pojem občanske znanosti.

Ključna odlika knjige, kot je razvidno že iz naslova, je umeščanje občanske znanosti med dva zgodovinsko izjemno pomembna procesa: profesionalizacijo znanosti na eni strani in socializacijo znanosti na drugi strani. Prav socializacija oziroma podružbljanje znanosti odpira vprašanja, s katerimi se je Mlinar dolgo ukvarjal – tako kot raziskovalec kot tudi kot aktiven udeleženec v specifičnih okoliščinah nekdanje jugoslovanske družbe. Razprave kolega Mlinarja, zbrane v pričujoči knjigi, so rezultat dolgoletnega proučevanja in spodbujanja večje odprtosti znanosti javnosti ter vključevanja tako imenovanih laičnih raziskovalcev v znanstveni proces, kar naj bi pomembno bogatilo znanstveno raziskovanje in spoznanja. Njegova razmišljanja v knjigi prinašajo širok in raznolik vpogled v družbeno-zgodovinsko dinamiko sociološkega in širšega družboslovnega raziskovanja, v katero javnost običajno vstopa

le skozi stranska ali izhodna vrata – in prav preseganju te znanstvene omejenosti in odtujenosti namenja avtor največ pozornosti.

Prispevki v knjigi se osredotočajo na prostorsko-časovne sociološke izzive, vendar delo kot celota presega ožje disciplinarne okvire in razkriva prizadevanja za interdisciplinarno in družbeno vključujoče raziskovalne prakse in z raziskovanjem povezane družbene prakse, ki naj bi bile vpisane v temelje sociologije. Ideja vključevalnosti ima v Mlinarjevi raziskovalni optiki tudi povsem praktičen pomen. V dveh obsežnih knjigah *Izzivi občanskega raziskovanja* je desetinam lokalnih prebivalcev in sodelavcev z različnih disciplinarnih področij omogočil predstaviti njihove vpogled v preteklost in razvojne perspektive, še posebej v okviru raziskav Žirov in Žirovskega, s čimer je knjigo približal dejanski življenjski raznovrstnosti, ki je po samezen avtor sam nikoli ne more v celoti dojeti in predstaviti.

Svoja prizadevanja za prepoznavanje in vključevanje raznovrstnosti postavlja v nasprotje z izključujočimi stališči, ki se pojavljajo tudi v strokovni javnosti. Hkrati ob spoznanju o nujnosti podružbljanja strokovnega dela, ki sicer predpostavlja družbo s široko izobraženim prebivalstvom, opozarja, da proti-elitizma ni dopustno izenačevati s proti-intelektualizmom in povečevanjem »zdrave pameti«. Odpiranje možnosti za sodelovanje laičnih in neinstitucionaliziranih raziskovalcev bogati raznovrstnost raziskovalnih pristopov pri soustvarjanju znanja, vendar mora temeljiti na ohranjanju strokovne avtoritete profesionalnih znanstvenic in znanstvenikov.

Po Mlinarjevem prepričanju tako sodelovanje v družboslovnem raziskovanju lahko zbližuje raziskovalce in uporabnike ustvarjenih in pridobljenih spoznanj, saj se uporabniki lahko vključujejo v vse faze raziskovalnega procesa – od opredelitve problemov, zbiranja in analize podatkov do interpretacije in predstavitve ugotovitev. Tradicionalni modeli raziskovanja s suhoparno statistično-kategorijalno obravnavo položaja, delovanja in pravic ljudi, npr. po starosti, ne upoštevajo dejanskih zmožnosti posameznikov in »nevidnega«, nekodificiranega vedenja v neposrednih življenjskih okoljih ter pogosto izključujejo glasove tistih, ki so sicer življenjsko najbolj neposredno povezani z raziskovalnimi temami. Ta slepa pega raziskovalne prakse zmanjšuje relevantnost raziskav ter povečuje razkorak med raziskovalci in družbenimi potrebami, iz česar izhaja ključno vprašanje, kako zasnovati raziskave, da bi bilo rezultate mogoče povezati z dejanskimi izkušnjami, s pričakovanji in potrebami skupnosti.

Odgovor avtor vidi v občanski znanosti kot sinergiji med raziskovalci ter uporabniki in udeleženci raziskav, ki imajo izkušnje z »raziskovalnim problemom« (npr. osebna izkušnja družbenega odnosa do telesno, duševno, statusno, vrednotno deprivilegiranih ali marginaliziranih ljudi). V sodelovanju med njimi potekata procesa poznanstvenjenja družbe in podružbljanja znanosti. Ta procesa po eni strani spodbujata raziskovalno opolnomočanje, po drugi strani pa prispevata k razkrivanju tabuiziranih tem, s čimer raziskovanje pridobiva na verodostojnosti in veljavnosti rezultatov.

Takšno sodelovanje znanstvenikom omogoča pridobivati nove ideje in spoznanja, kar povečuje družbeno relevantnost raziskav, sodelujoči posamezniki in skupine pa lahko razvijajo svoje sposobnosti in zamisli, pridobivajo nove kompetence, se bolje seznanjajo z znanstvenim delom in vplivajo na usklajevanje raziskovalnih

usmeritev s potrebami družbe. S spodbujanjem inovativnih pristopov v znanosti in k znanosti ter z ustvarjanjem ugodnega okolja za sodelovanje med znanstveniki in javnostjo občansko raziskovanje lahko igra pomembno vlogo pri snovanju in izvajanju znanstvenih raziskav ter promociji odprte znanosti in družbeno odgovornega raziskovanja. Pri tem sicer ne gre prezreti nevarnosti, da odprtost brez ustreznega opolnomočenja ljudi lahko vodi v poplitvenje strokovnih razprav.

Obravnavanje vključevanja v raziskovanje – z občanskim raziskovanjem kot morda najbolj demokratično možnostjo – je izraz širših prizadevanj za podružbljanje raziskovanja, hkrati pa je tesno povezano s profesionalizacijo sociologije. Za oboje si avtor že več desetletij intenzivno prizadeva. Čeprav se koncept citizen science pogosto povezuje z naravoslovjem in tehniko, Mlinar poudarja njegov poseben pomen v družboslovju. Občanska znanost se je sprva uveljavila v tehničnih disciplinah, kot so laboratoriji Nase v ZDA, kjer je inovativnost hitro našla svojo pot v prakso. V družboslovju pa se je uveljavljala počasneje, ne nazadnje tudi zaradi zmotnega prepričanja, da gre zgolj za vključevanje laikov v odločanje o uporabi znanstvenih rezultatov.

Še zlasti s prihodom interneta, družabnih medijev in z razvojem zlasti generativne umetne inteligence ter z neposrednimi vplivi znanosti in tehnologije na življenje vseh ljudi je postal odnos družbe do raziskovanja in inovacij neposrednejši, vprašanja, ki jih odpira Mlinar, pa so postala še aktualnejša. Tehnološki napredek zahteva nov premislek o socializaciji znanosti in vplivu znanstvenih raziskav na družbo. V tem kontekstu je vključevanje širšega kroga uporabnikov in ustvarjalcev znanosti nujno, saj je vedno več ljudi neposredno soočenih z nujnostjo uporabe novih orodij in tehnologij ter z njihovimi posledicami, kar spodbuja tudi razmišljanja o nujnosti demokratizacije in podružbljanja znanosti.

Ključni sta vprašanji, kako javnost vključiti v raziskovanje in odpreti institucionalne meje organizacije znanosti, ter kako z javnimi razpravami o temeljnih vprašanjih družbenega razvoja vplivati na razvoj znanosti in tehnologije ter sooblikovati javnost. V obravnavi teh vprašanj se sodobne razprave usmerjajo na vprašanja odprtosti, množičnosti in javnostnosti ter demokratizacije, podružbljanja in (de) profesionalizacije znanosti. Znanost ima pomembno vlogo pri reševanju ključnih družbenih vprašanj in bi morala biti neposredno vključena v iskanje rešitev. Po Mlinarjevem prepričanju bi morala pri tem imeti pomembno besedo tudi občanska znanost.

Do sedemdesetih let prejšnjega stoletja sta se znanost in tehnologija kljub zavedanju o njunem pomembnem vplivu na družbeni razvoj v veliki meri razvijali (na videz) avtonomno in neodvisno od družbe. Pozneje je prevladal družbeno-konstruktivistični pogled na odnos med tehnologijo in družbo, v katerem tehnologija ne določa družbenega delovanja, ampak družbeno delovanje vpliva na razvoj tehnologije. Ne nazadnje sta se znanost in tehnologija izvirno razvijala iz vsakdanjih izkušenj in znanja, medtem ko je profesionalizacija – na splošno in znanosti posebej – fenomen devetnajstega stoletja. V zadnjih desetletjih se je spremenil tudi način, kako družba vidi znanstveno skupnost in z njo komunicira.

Podružbljanje znanosti zadeva učinkovanje znanstvenih raziskav na človekovo življenje in družbene odnose, vpliv družbenih odnosov in vrednot na znanstveno raziskovanje ter družbene vidike samega raziskovalnega procesa. S tem, ko sta se

ustvarjanje in uporaba znanstvenega znanja profesionalizirala in vse bolj ločevala od splošne vednosti, se je pojavila potreba po popularizaciji in približevanju znanstvenih vsebin javnosti. To je nedvomno tudi v interesu znanstvenikov, saj lahko šele informiranost javnosti omogoči, da znanstveno raziskovanje postane družbeno priznано in zaželeno ter da javnost do njega zavzame konstruktivno kritičen odnos. Znanstveniki so zato sami prek medijev začeli nagovarjati javnost, da bi legitimirali svoje raziskovalne interese in spodbudili aktivno iskanje novega znanja, s čimer je znanost dosegla večjo vidnost v družbi, hkrati pa postala tudi »javna zadeva«.

V takih okoliščinah je dozorevalo spoznanje, da bi morala biti v demokratični družbi znanost – tako kot vsa druga področja človekovega delovanja in vedenja – dostopna vsakomur pod enakimi pogoji, torej tako kot javnost utemeljena na načelu obče dostopnosti. Ideja, da obstajajo »znanstveni umi« ali »umetniški umi« oziroma področja delovanja, ki so primerna samo za izbrance, ni le diskriminatorsna, ampak tudi neutemeljena, kot npr. kažejo novejši izsledki nevroznanosti o vplivu spola na zanimanje za znanost v zgodnjem otroštvu. Zato je treba znanost obravnavati in razvijati tudi kot instrument razvoja inkluzivne in pravične družbe, tako da vsem omogoča miselni in osebnostni razvoj ter intelektualno avtonomijo.

Pri tem ključno vprašanje ni samo, kako javnost vključiti v raziskovanje, ampak tudi, kako z razpravami o temeljnih vprašanjih družbenega razvoja, ki imajo pomembne dolgoročne posledice za družbo, oblikovati javnost. Ideja občanske znanosti postavlja ta vprašanja v nov kontekst. Občanska znanost, ki so ji posvečeni tudi Mlinarjevi prispevki, je praksa vključevanja in sodelovanja javnosti v znanstvenem raziskovanju za povečanje znanstvenega znanja. Z idejo občanske znanosti, ki v najširšem spoznavnem okviru opozarja na nujnost hkratnega poznanstvenjenja družbe in podružbljanja znanosti, Mlinar tako rekoč »samo« konkretizira in aktualizira svoje nepretrgano prizadevanje za profesionalizacijo in socializacijo sociologije, ki mu je zavezan vse življenje.

S posrednim in z neposrednim vključevanjem nepoklicnih akterjev v znanstveno raziskovanje, za kar si na teoretski ravni prizadeva profesor Mlinar, se proces podružbljanja znanosti tesno povezuje s prizadevanji za demokratizacijo znanosti. Prizadevanje za demokratizacijo, profesionalizacijo in za podružbljanje (sociološke) znanosti je ob teoretsko reflektiranem empiričnem odzivanju na aktualne tematike, kot sta zdaj ekološka kriza in umetna inteligenca, ves čas rdeča nit njegovega delovanja, ne le na konceptualno-teoretski, ampak marsikdaj tudi na povsem praktični ravni.

Občanska znanost ima v tej luči pomembno vlogo pri reševanju ključnih vprašanj sodobnega razvoja. S tem, ko omogoča večjo participacijo, zmanjšuje demokratični primanjkljaj in krepi legitimnost znanstvenih raziskav. Mlinarjeva prizadevanja za profesionalizacijo in socializacijo znanosti se na teoretski ravni povezujejo s konkretnimi empiričnimi raziskavami ter vključujejo lokalne prebivalce, deležnike in uporabnike znanja v soustvarjanje znanstvenih spoznanj.

S takimi prizadevanji je bil Mlinar v drugi polovici prejšnjega stoletja eden glavnih utemeljevalcev in usmerjevalcev uveljavljanja in razvoja sociologije in družboslovja v Sloveniji ter v širšem prostoru, posebej tudi nekdanje Jugoslavije. Ves čas je usmerjen v razkrivanje in pojasnjevanje zakonitosti družbenih sprememb, še zlasti z vidika procesov individualizacije, globalizacije, informatizacije in sodobne

digitalizacije. V Sloveniji in v mednarodnem merilu je pionirsko zasnoval prostorsko sociologijo kot raziskovalno in pedagoško polje, s poudarkom na večnivojski obravnavi strukturnih sprememb in vlogi posameznikov kot akterjev razvojnega spreminjanja. Tako usmeritev razkriva vrsta njegovih prispevkov, med drugimi tudi knjiga *Globalizacija bogati in/ali ogroža?*, ki je izšla pred dobrim desetletjem.

V obdobju morda najbolj dinamičnega vzpona sociološkega delovanja v Sloveniji in Jugoslaviji je odločilno prispeval k profesionalizaciji sociologije tudi z ustanovitvijo Društva sociologov Slovenije, ki ga je kot prvi predsednik vodil v obdobju 1965–1969. To je bil pionirski čas uvajanja, legitimizacije, institucionalne graditve, profesionalizacije, širjenja in členitve sociološkega delovanja pri nas. Mlinarjeva vloga pri uveljavljanju sociologije v slovenskih in jugoslovanskih okvirih je bila še dodatno okrepljena z njegovim vodenjem Jugoslovanskega sociološkega združenja, v katerem je aktivno oblikoval njegovo kritično družbeno vlogo, ter dveh raziskovalnih komitejev Mednarodnega sociološkega združenja.

Zdravko Mlinar že več kot 60 let ne le živi s sociologijo, ampak sociologijo živi. Njegovo življenje je tako rekoč utelešenje sociologije, njegova raziskovalna in pedagoška pot pa je izraz njegovega neomajnega prizadevanja za razumevanje kompleksnosti družbenih sprememb. K uveljavitvi sociologije je prispevalo tudi njegovo empirično, pogosto terensko raziskovalno delo, v katerem si je prizadeval za interdisciplinarnost in inovativnost raziskovanja ekonomskih, političnih in kulturnih razsežnosti strukturnih sprememb ter vloge posameznikov kot akterjev teh sprememb. Ob tem je posebej pomembno njegovo zavedanje, da akademska skupnost ne sme prezreti glasov javnosti. Občanska znanost je zanj način, kako preseči samozadostnost uradne znanosti in omogočiti vključujoče raziskovalne pristope. Kritizira znanstveno elito, ki se pogosto zapira v svoje okvire, in opozarja, da je integracija raznolikih glasov ključna za učinkovito reševanje aktualnih družbenih izzivov. To sodelovanje lahko sproža pobude za raziskovanje na lokalni in globalni ravni ter povezuje družboslovje, naravoslovje in tehnologijo v skupno iskanje rešitev.

Mlinarjeva knjiga o občanskem raziskovanju ponuja poglobljeno analizo sodobnih razvojnih potreb in sprememb ter raziskovalnih praks, v središču katerih je vključevanje širše javnosti in različnih perspektiv v znanstveni proces. Raznolikost njegovega raziskovalnega zanimanja, ki pokriva neverjetno široko množico raziskovalnih tem, se odraža tudi v prispevkih, zbranih v tej knjigi, ki so rezultat njegovega raziskovanja v zadnjih štirih desetletjih, v različnih obdobjih razvoja (slovenske) družbe in sociologije.

Mlinar se zaveda, da akademska scena pogosto odgovarja na glasove iz javnosti s prezirom ter si tako utrjuje občutke samozadostnosti in zmanjšuje možnosti za celovito razumevanje družbenih izzivov, s katerimi se znanstvena skupnost spopriema. Prav zato opozarja na pomen integracije raznolikosti glasov kot temelja učinkovitega sodelovanja, ki prinaša odgovore na aktualne izzive na različnih področjih, vključno z odnosi med lokalnim in globalnim, tehnologijo in družbo, družbo in naravo ter družboslovjem in naravoslovjem.

Nedvomno je Mlinarjeva ideja o občanski znanosti in njenem podružbljanju ključna za njegovo videnje prihodnosti znanstvenoraziskovalnega dela, še posebej relevantna v času sedanjih globalnih izzivov, ki se izražajo tudi v pritiskih na korporativizacijo znanosti. Tako kot sta neprecenljiva njegova celotna raziskovalna

kariera in vpliv v sociološki skupnosti, saj prinašata pomembne vpoglede v kompleksnost družbenih odnosov in sprememb ter angažiranost državljanek in državljanov v znanstvenem raziskovanju, je tudi ta knjiga temeljnega pomena za trajnostne, vključujoče in demokratične raziskovalne prakse, povezane s temeljnimi potrebami in problemi sodobne družbe. Predlagani premik od tradicionalnih raziskovalnih praks k široki participaciji raznolikih udeležencev – raziskovalcev, lokalnih prebivalcev in drugih deležnikov – je enako pomemben kot vključevanje različnih perspektiv v znanstveni proces in preseganje disciplinarne razdrobljenosti. Raznoverstnost udeležencev in perspektiv v znanstvenem raziskovanju omogoča celovitejšše razumevanje obravnavanih tem ter družbeni dialog, ki bosta izhajala iz potreb ljudi, presegala disciplinarno razdrobljenost, prispevala k reševanju ključnih kriz, s katerimi se srečuje človeštvo, vključno z zmanjšanjem demokratičnega primanjkljaja ter s povečanjem legitimnosti in učinkovitosti demokratičnega procesa na splošno.

Občanska znanost je pri Mlinarju kritični vmesnik med različnimi raziskovalnimi področji in praksami ter način povezovanja profesionalizacije in socializacije znanosti, ki zagotavlja učinkovito delovanje znanosti v sodobni družbi. To je ključno za razumevanje in razvoj znanstvenega raziskovanja v času globalnih izzivov, vključno s pritiski komercializacije in digitalizacije znanosti. Prehod od tradicionalnih raziskovalnih praks k vključujočemu sodelovanju različnih deležnikov je za Mlinarja ključen element razvoja znanosti. V tem kontekstu je občanska znanost zgled tudi za profesionalizacijo in socializacijo politike, s čimer Mlinar nadaljuje tradicijo sociološkega premišljevanja o razmerju med znanostjo in družbo.

Občanska znanost je nedvomno pomemben korak k bolj odprti in vključujoči znanosti, vendar ni samoumevna rešitev za sistemske probleme znanstvene prakse. Potrebna je kritična refleksija njenih institucionalnih, metodoloških in družbenih omejitev. Mlinarjeva vizija je inspirativna, vendar pušča ob strani nekatera vprašanja, ki opozarjajo, da demokratizacija znanosti ni le vprašanje participacije, temveč tudi moči, kontrole in strukturnih neenakosti.

Mlinar v občanskem raziskovanju vidi možen odgovor na nevarnost tehnokratizacije znanosti, vendar tudi občanska znanost ni imuna na hierarhije. Ideja občanske znanosti poudarja vključevanje javnosti kot demokratično utopijo, vendar je lahko demokratizacija omejena na zgolj simbolično ali površinsko vključevanje laičnih raziskovalcev z namenom ustvariti videz raznolikosti ali enakopravnosti, ne da bi ljudem dejansko omogočili vplivati na znanstvena spoznanja in odločitve (tako imenovani tokenizem). Pogosto v občanskem raziskovanju sodelujejo le tisti laiki, ki so bolj izobraženi, zainteresirani ali privilegirani (npr. uporabniki določenih tehnologij). Tako gre lahko tudi za prazno gesto brez dejanskih posegov v strukturne neenakosti ali pa celo pride do oblikovanja nove participatorne elite, ki kljub retoriki vključevanja izključuje družbeno manj uspešne ali marginalizirane skupine.

Vključevanje laikov v znanstveno raziskovanje odpira tudi problem potencialno neustreznih metodoloških standardov. Znanost temelji na strogi teoretski in empirični validaciji, medtem ko lahko sodelovanje nestrokovnjakov vodi do pristranskosti, netočnih podatkov ali površnih interpretacij. V družboslovnem raziskovanju lahko na primer subjektivne izkušnje udeležencev popačijo veljavnost raziskovanja.

Odgovornost znanstvenikov je zagotoviti, da občanska znanost ne postane zgolj zbirka zanimivih zgodb, ampak ohranja znanstveno strogost.

Občanska znanost ni imuna na zlorabe. Mnogi projekti občanske znanosti temeljijo na prostovoljnem vključevanju ljudi, ki zbirajo podatke ali rešujejo probleme, kar lahko pod pretvezo vključevanja vodi tudi v izkoriščanje delovne sile. V sodobnih okoliščinah platformnega kapitalizma je včasih težko določiti mejo med demokratizacijo znanosti in neoliberalno uporabo (zlorabo) raziskovalnih prostovoljcev kot neplačane delovne sile.

Demokratizacija znanosti lahko postane tudi orodje za zamegljevanje odgovornosti znanosti in legitimizacijo vnaprej določenih politik. Vlade ali korporacije lahko sponzorirajo projekte občanske znanosti, da bi pridobile podporo za svoje partikularne cilje. V takih okoliščinah se zastavlja vprašanje, ali je občanska znanost res neodvisna ali pa (lahko postane) udeležena v političnem ali ekonomskem lobiranju, na kar znanost seveda ni imuna. Z demokratizacijo znanosti je povezano tudi vprašanje odgovornosti, ki mora ob vključevanju laikov v raziskovanje v celoti ostati na strani znanstvenikov in znanstvenoraziskovalnih institucij. Naj gre za vprašanje morebitnih napak v raziskovanju ali za njegovo družbeno odgovornost, institucionalna znanost ne more deliti odgovornosti z občansko znanostjo ali jo celo prelagati nanjo.

Kritični premisleki o nekaterih težavah pri spodbujanju občanske znanosti in njenih omejitvah opozarjajo, da podpora, ki jo občansko raziskovanje lahko daje razvoju znanosti in demokratizaciji znanstvenega procesa, ni brez tveganj. A še večja so tveganja, če je znanost »osvobojena« sodelovanja z družbo. Ne nazadnje nas tudi Mlinarjeva raziskovalna angažiranost opominja, da je znanost skupna naloga celotne družbe in se mora razvijati v interakciji z družbo, da bi bila učinkovita in v dobro ljudi, kar je temeljna ideja prizadevanj za občansko znanost.

MIRJANA NASTRAN ULE

Sodelovanje občanov v raziskovanju kot oblika demokratičnega podružbljanja znanosti

Ob predstavitvi monografije akademika dr. Zdravka Mlinarja z naslovom: *Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem. Drugi zvezek, Občanska znanost*

Mirjana Nastran Ule

Uvod

Akademik profesor dr. Zdravko Mlinar ima za seboj velik opus družboslovnih raziskav, sestavkov, monografij, v katerih zajema prav tako neznansko mnogoterost in obsežnost raziskovalnih območij. Naj omenim le nekatera, ki se mi zdijo posebej izstopajoča, kot so razprave o profesionalni identiteti in družbeni vlogi sociologije, o soodnosih mikro- in makrosociologije, velik opus del o prostorski sociologiji in umeščanju sociologije v lokalni in globalni prostor, o globalizaciji, lokalizaciji in individualizaciji itd.

V zadnjih letih pa se vedno bolj posveča konceptu in praksam občanske znanosti. V tem kontekstu je bil pobudnik nekaj pomembnih projektov občanske znanosti v raznih krajih po Sloveniji. Med njimi izstopa zlasti občansko raziskovanje v Žireh, ki se je zaključilo leta 2022 z obsežno dvodelno monografijo z naslovom: *Izzivi občanskega raziskovanja; Izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod. (Mlinar, 2022)*. V to delo je pritegnil 150 sodelavcev: znanstvenikov, umetnikov, gospodarstvenikov, obrtnikov, učiteljev, zdravnikov in drugih občanov iz Žirov in drugod.

In prav delo v dveh delih z naslovom: *Družboslovno raziskovanje, med profesionalizacijo in podružbljanjem (drugi zvezek). Občanska znanost*, o katerem danes razpravljamo, pomeni neke vrste nadgradnja žirovskega projekta. V uvodu k drugi knjigi *Izzivi občanskega raziskovanja* dr. Zdravko Mlinar pravi: "Z občanskim raziskovanjem/znanostjo presegamo utrjene okvire ločenega obravnavanja problemov z vidika teorije ali prakse... S tem delom želimo preučiti možnosti vključevanja občanov iz njihovih vsakdanjih življenjskih okolij kot soraziskovalcev in partnerjev, ki razširjajo strokovno znanstveno delovanje". In še dalje: "gre za rastočo knjigo, ki vabi tako k nadaljevanju kot tudi nadgrajevanju sedanjega projekta." (Mlinar, 2024: 20–22).

Znanstveno in občansko znanje

Pri občanski znanosti po mnenju dr. Mlinarja ne gre za novo raziskovalno območje, teoretski ali metodološki koncept, temveč za preobrazbo znanosti same iz v sebi zaključene /samozadostne skupnosti profesionalnih raziskovalcev, zamejenih s svojimi posebnimi raziskovalnimi interesi, teorijami in metodami v skupnost profesionalnih in laičnih raziskovalcev, ki je odprta do pluralizma raziskovalnih interesov, raziskovalnih in življenjskih izkušenj, metod in konceptov.

Dr. Zdravko Mlinar poudarja, da pri tem ne gre le za danes popularno sklicevanje na "modrost množice", ampak predvsem za to, da se rahlja ostra meja med

znanostjo in prakso. In morda še pomembnejše je njegovo sporočilo, da uveljavljanje praks občanske znanosti lahko pripomore k premagovanju tako imenovanega paradoksa nemočnih, za kar si prizadeva dr. Mlinar.

Ko se "nemočni" na primer starostniki, učenci, dijaki, hendikepirani, migranti, prostovoljno angažirajo v raziskovalnem delu, se s tem opolnomočijo in se povezujejo v skupnost. To pa je v današnjem času zelo pomembno. Zamisel dr. Mlinarja, da bi s pomočjo angažiranja zainteresiranih laikov v projektih občanske znanosti pomagali premagovati razne oblike paradoksa nemočnih, predstavlja torej pomembno oporo za spodbujanje take oblike povezovanja na mnogih področjih; na primer na področju izobraževanja, zdravstva, socialnega dela in socialnega varstva v projekte, ki bi pomenili sočasno skupnostno raziskovanje oblik nemoči in medsebojno opolnomočenje udeležencev.

Dejstvo je, da običajnim ljudem kot "raziskovalcem" ni toliko v interesu znanost sama, ampak raziskovanje kot sestavni del življenjske dejavnosti. In kreativna znanost je prav na tem zgrajena; na življenjski strasti in energiji. Tu je stik med občansko in znanstveno dejavnostjo (ne znanostjo kot institucijo). Občanska znanost in drugi sodelovalni pristopi k znanstvenemu raziskovanju namreč na nove načine povezujejo javnost in znanstvene institucije, laike in strokovnjake. Kot ugotavlja Bruno Strasser s sodelavci iz Univerze v Genovi, občanska znanost ponuja vsakomur, da postane znanstvenik, obljublja nove načine znanja, izobraževanja javnosti in pred vsem preobrazbo znanosti od zaprte v odprto dejavnost – na kratko, 'demokratizacijo' znanosti (Strasser, 2018).

Občansko znanje kot oblika podružbljanja znanosti

Tudi dr. Mlinar rastoče zanimanje laične in strokovne javnosti za delovanje v okvirih občanske znanosti razume kot obliko celostnega podružbljanja znanosti, ki se po njegovem sooča s prav tako rastočim trendom poznanstvenjenja oz. profesionalizacije družbe. Upa, da bo porast občanske znanosti omogočal postopno spreminjanje tihega, skritega oz. latentnega znanja ljudi v opazovalno in nato tudi v čedalje bolj eksplicitno znanje. To po mnenju dr. Mlinarja ne pomeni "odprtih vrat" za vsakršno delovanje, ampak razvijanje specifične pozornosti s spodbudami in s pomočjo, tako, da se aktivirajo potenciali ljudi (Mlinar, 2024: 30).

Pri občanski znanosti gre torej za reflektiranje vsakdanjega znanja. Znanstveno znanje velja za eksplicitno znanje. Vsakdanje znanje pa velja za implicitno oziroma skrito znanje, ki nastopa v določenih socialnih kontekstih, npr. pri poklicnih skupinah, lokalnih, (sub)kulturnih in kontekstih. Občansko znanje pa je obenem oblika vsakdanjega znanja, ki pa sega v domeno verificiranega in skupnostno kodificiranega znanja. Na ta način povezuje obe obliki znanja torej vsakdanje in znanstveno znanje.

Občansko znanje je sredstvo za organizacijo vsakdanjih izkušenj ljudi in tudi sredstvo za socialno konstrukcijo stvarnosti in socialno kontrolo vsakdanjosti. Izkušnje kažejo, da kjer se spodbuja medsebojno sodelovanje ekspertov in občanov in, kjer ni vnaprejšnjih vrednotnih delitev glede na zvrst in obseg znanja, prihaja do medsebojnega prepletanja expertskega in vsakdanjega znanja in do soprodukcije novega znanja. Občansko znanje tako nastaja skozi krepitev medsebojnega razumevanja in spoštovanja udeležencev v teh projektih.

Obenem pa zavzemanje za občansko znanost vendarle ne sme zniževati ravni objektivnosti in znanstvene utemeljenosti ugotovitev. Ne sme voditi na primer do nereflektirane mešanice opazovanj, interpretacij in razlag. To je zlasti pomembno upoštevati v družboslovnih znanostih. Družbeni pojavi so namreč že sami po sebi zmes dejstev in interpretacij. Zato smo družboslovci in družboslovke tako rekoč prisiljeni k temu, da nenehno preraščamo svoje začetne opise in tolmačenja preučevanih pojavov ter ob pomoči dodatnih kritičnih analiz in refleksij prehajamo k zaključkom. Družboslovni raziskovalci in raziskovalke se pri tem lahko naslonimo na sodelovanje občanov, ki prinašajo nove podatke, nova gradiva, ki dajejo že ugotovljenim dejstvom nov pomen, nove socialne konstrukte.

Družbeni izvori znanstvenega znanja

Znani sociolog fenomenolog Alfred Schütz je menil, da ekspertsko, to je znanstveno znanje, predstavlja neke vrste dodatno socialno konstrukcijo, ki se gradi na znanstvenih razlagah in se lahko bolj ali manj razlikuje od vsakdanjega znanja. Vendar pa se mora tudi znanstveno znanje preliti v vsakdanje znanje, če želi postati družbeno pomenljivo in učinkovito. Pri tem pa je seveda nujno medsebojno prepletanje ekspertskih in laičnih interpretacij, razumevanj in razlag pojavov, ki nas zanimajo (Schütz, 1993). Ta ugotovitev implicira zbliževanje in ne ločevanje znanstveno ekspertskega znanja in vsakdanjega znanja kot tudi demokratizacijo raziskovalnega dela, tako da se občani lahko vključujejo v vse faze znanstvenega dela in niso zgolj "dobavitelji" zanimivih podatkov.

Znana teoretičarka znanosti Helen Longino je v svoji knjigi *Science as Social Knowledge* raziskovala družbene izvore znanstvenega znanja. Po njenem mnenju je vse znanstveno znanje prvenstveno socialno znanje. Znanstveno znanje je po njenem mnenju socialna konstrukcija ki je na svoj način umeščena v določen družbeni kontekst. Poudarja tudi, da brezosebnost (impersonalizem) v znanstvenem znanju še ne pomeni objektivnosti. Objektivnost dosežemo šele s procesom medsebojnega prepriševanja ugotovitev pri več raziskovalcih in uporabnikih znanstveih spoznanj, kar šele privede do poenotenega tolmačenja raziskovanih pojavov (Longino, 1990: 224).

Teza Helen Longino, da je vse znanstveno znanje prvenstveno socialno znanje, ponuja tudi dodatno utemeljitev projektov občanske znanosti. Ti projekti namreč omogočajo širjenje medsebojnega prepriševanja raziskovalnih rezultatov na vse, ki so zainteresirani za določen problem. Seveda se to dogaja ob predpostavki, da upoštevajo osnovne standarde znanstvene korektnosti, ne glede na to, ali so to znanstveni eksperti ali zainteresirani občani in občanke.

Ta ugotovitev spominja na nekatere ideje znanega filozofa znanosti Paula Feyerabenda o demokratizaciji znanosti. Ta stališča je posebej jasno izrazil v svoji knjigi *Science in a Free Society* (1978/2009), ki je bila deležna veliko pozornosti. Paul Feyerabend, ki je poznan po svojem geslu "anything goes" (vse gre), s katerim je zagovarjal pravico do različnih stališč o vsem, kar nam ponuja znanost, je v več svojih delih odločno zagovarjal demokratizacijo znanosti in to skozi aktivno sodelovanje zainteresiranih občanov na vseh ravneh in v vseh oblikah raziskovalnega in znanstvenega dela. Po mnenju Feyerabenda občani s svojimi uvidi lahko pomembno interpretirajo in reflektirajo etabrirano znanost in znanstvene specialiste ter tako

prispevajo k širjenju spektra znanstvenih spraševanj, domnev in uvidov. Njihovi dvomi in vprašanja lahko izzovejo potrebo po novih znanstvenih uvidih.

Kot ugotavlja ameriška teoretičarka znanosti Sarah Roe, v svojem sestavku z naslovom *A Way Forward for Citizen Science*, kjer razpravlja o Feyerabendovem pomenu za razvoj občanske znanosti, nas Feyerabend uči, da imajo občani vsekakor pravico do svojih ocen ekspertskih ugotovitev. Vprašanje pa je, kako lahko občani pripomorejo k razvoju znanosti in kaj se znanost lahko nauči od njih. In seveda tudi, kaj se občani lahko naučijo od znanosti in kaj lahko znanost stori za občani, meni Sarah Roe (Roe, 2021: 29). Ali kot pravi Feyerabend v svoji knjigi o znanosti v svobodni družbi: "nimamo nikakršnega razloga, da bi raziskovalni program, ki se mu reče znanost, za vedno ločili od raziskovalnega programa, ki se mu reče svobodna družba, in bi ga s tem osamili od družbe" (Feyerabend, 2007: 231).

To je še zlasti pomembno tedaj, kadar ima znanost neposreden vpliv na družbena dogajanja. Ekspertska presoja je tu sicer nujna, pravi Sarah Roe, vendar je le en prispevek k daljši razpravi (Roe, 2021: 230). Ocenjevana in preverjena mora biti tudi od uporabnikov, kar pripomore k temu, da je vpliv znanosti na družbo sprejet in legitimen.

Vsi omenjeni avtorji, vključno z dr. Mlinarjem razumejo aktivno sodelovanje občanov v znanstvenem raziskovanju kot obliko demokratičnega podružbljanja znanosti, osvobajanja javnosti od enostranskih stališč ekspertov kot tudi osvobajanja same znanosti od ideologiziranih predstav o svoji moči in nevrpašljivi avtoriteti.

V svojem povzetku osnovnih značilnosti in prednosti občanske znanosti dr. Mlinar namreč pravi, da je občansko raziskovanje lahko izhodišče za spremembe objektivnih razmer v okolju. Enako ali včasih še bolj pomembno pa je, če prevzema vlogo sprožilnega mehanizma ozaveščanja ljudi v preseganju letargije in inercije oziroma tako imenovane naučene nemoči, torej nezavednega sprejemanja usodne danosti (Mlinar, 2024: 60). Poleg tega občansko raziskovanje lahko postane izhodišče in/ali rezultat civilnodružbenih pobud ter nasploh podlaga za demokratizacijo političnega odločanja.

Zaključek

Dr. Mlinar v svoji uvodni razpravi v monografiji *Izzivi občanskega raziskovanja* ugotavlja, da se v soočenju z grozečimi nevarnostmi, kot je npr. rastoča ekološka kriza, povečuje vloga malega človeka v spopadu z grozečo nevarnostjo. Zdi se, kot da je mali človek povsem ob strani, ko gre za krizo človeštva in sveta. Vendar pa s tem, ko na primer lokalni prebivalci kot raziskovalci spremljajo spremembe v svojem okolju, lahko razkrivajo tisto, kar je "za njihovo okolje najbolj specifično ali celo edinstveno, bodisi v smislu prednosti bodisi v smislu slabosti (Mlinar, 2022: 80).

Raziskovalni projekti občanske znanosti namreč težijo k medsebojni usklajenosti in enakovrednosti doseženih znanstvenih dognanj in pomembnih praktičnih učinkov teh dognanj v družbeni skupnosti, kjer raziskovanje poteka. Ne podreajo se ozkim ekonomskim ali političnim interesom, temveč skušajo pritegniti čim več kvalitetnih strokovnjakov in laičnih raziskovalcev k čim bolj sproščenemu in nepreračunljivem povezovanju znanstvenega in vsakdanjega znanja.

Sodelovanje med eksperti in laiki v projektih občanske znanosti je pomembno tudi zato, ker znanosti ne podreja danes na široko razširjenim neoliberalnim vzorcem vrednotenja znanosti, kot je na primer pretežno tržno vrednotenje znanstvenih raziskav in dosežkov, zaostren konkurenčni boj med raziskovalnimi projekti in skupinami za pridobitev potrebnih raziskovalnih sredstev, za čim bolj ocenjene objave znanstvenih rezultatov ter za čim višje kvantitativne ocene kvalitete raziskovalnih skupin, raziskovalcev in raziskovalk.

Dr. Mlinar se zato še zlasti zavzema za preseganje domnevne apriorne prednosti uradne znanosti pred laičnim znanjem. Po njegovem mnenju pa bi zato morali prevladati dosedanje enosmerno komuniciranje z javnostjo v znanosti, predvsem pa bi morali "bolj celostno razkrivati tisto, kar predstavlja bogatejšo življenjsko celoto za ljudi" (Mlinar, 2024: 42). Tako morda lahko dosegamo strateško združevanje in zaveznitvo med znanstveniki in zainteresirano javnostjo, kar je nujno potrebna podlaga za preseganje sedanjih zagat znanstvenega dela, ki je vedno bolj ogroženo od različnih kapitalskih in korporativnih interesov.

Raziskovalni program "znanost" in "svobodna družba" sta torej medsebojno povezana. To pomeni, da se morajo v raziskovanju in reševanju konkretnih problemov na določenem področju in v določenem okolju nujno in enakopravno z znanstvenimi eksperti angažirati tudi občani, ki jih predlogi in početje znanosti zanimajo in prizadevajo. In to je tudi način za združevanje in ne ločevanje, oz. kot pravi Feyerabend, šele potem bodo morda imeli priložnost za razrešitev največjega problema našega časa, problema miru in sožitja med vsemi ljudmi kot tudi sobivanja med ljudmi in naravo, okoljem, ki nas obdaja, za oblikovanje skupnostnega življenja.

Literatura

- Feyerabend, Paul (1978): *Science in a Free Society*. London: New Left Books. (slov. prevod *Znanost za svobodne ljudi*. Ljubljana: Krtina, 2007)
- Longino, Helen (1990): *Science as Social knowledge*. Princeton, Princeton Univ. Press.
- Mlinar, Zdravko (2022). *Izzivi občanskega raziskovanja: izkušnje in pričakovanja iz Žirov in od drugod*. Žiri: Muzejsko društvo; Občina Žiri, 2022. Zv. 1.
- Mlinar, Zdravko (2024): *Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem*. Drugi zvezek, *Občanska znanost*. Ljubljana: SAZU.
- Roe, Sarah (2021): "A Way Forward for Citizen Science. Taking Advice from a Madman." V K. Bschrir & J. Shaw (ur.), *Interpreting Feyerabend: Critical Essays*. New York, Cambridge University Press: 213–230.
- Strasser, Bruno, Sanchez, Gabriela, Mahr, Dana, Tangoigne, Elise (2018): "Citizen Science? Rethinking Science and Public Participation." *Science and Technology Studies*, <https://www.researchgate.net/publication/333107720>
- Schütz, Alfred (1993): *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.

PAVEL GANTAR

Razprava

ob knjigi akad. Zdravka Mlinarja *Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem (drugi zvezek): Občanska znanost*.

Spoštovani,

Veliko tega, kar sem sam želel povedati, je bilo v današnji razpravi že izrečenega, zato bom, tudi zaradi pomanjkanja časa, predstavil samo nekaj iztočnic, o katerih bi veljajo razpravljati ob kakšni drugi priložnosti.

V svojem prispevku h knjigi o kateri danes razpravljamo, sem na kratko omenil tudi svoje razumevanje razmerja med "uradno" znanostjo, ki je kodificirana skozi številna pravila znanstvenega raziskovanja, teorije in paradigme in jo izvajajo usposobljeni raziskovalci – znanstveniki, ter občansko znanostjo, ki je vendarle več kot gola zdravorazumska vednost. Izpostavljam njeno hibridno naravo, ki pa ima zelo velik razpon – od skoraj že prave znanosti, pa do naključnega zbiranja raznoraznih podatkov iz sveta družbe ali narave.

Zdi se mi da se tega razsežnega spektra, ki ga sestavlja korpus občanske znanosti, zaveda tudi Zdravko Mlinar, ki pogosto govori o *občanskem raziskovanju*, s čemer se izogne razpravam o tem, kakšen status (znanstveni ali neznantstveni) imajo spoznanja občanskega raziskovanja, ampak poudari, kakšen pomen imajo za razumevanja družbenih ali naravnih fenomenov, ki jih raziskujejo. Torej kakšne dodatne in nove vpogleda nam prinašajo zunaj okvirov tradicionalne znanosti.

Sploh bi rad opozoril, da vzpon občanskega raziskovanja ponovno odpira nekatere vprašanja, za katero se je zdelo, da jih je obstoj rigorozne in kodificirane znanosti že zaprl.

- Ne zgodi se tako redko, da se "proizvodnja znanja" na nekem področju znanosti upočasni, ali se celo vrta v lastnem krogu, ki ga lahko prekine samo intervencija od zunaj, bodisi iz kakšne druge discipline, ali pa celo iz neznantstvenega polja. Takšen značilen primer je Ebenezer Howard (1850–1928), ki je bil po poklicu stenograf v angleškem parlamentu, vendar je s knjigo "Garden Cities of To-morrow" (1902) in kot začetnik gibanja vrtnih mest, temeljito prevetрил tedanjo teorijo in prakso urbanega načrtovanja dvajsetega stoletja, nekatere njegove zamisli pa so relevantne še danes. Torej je profesionalni "ne-urbanist" prispeval enega od najbolj prodornih urbanističnih konceptov preteklega stoletja.
- Na novo se vzpostavlja tudi vprašanje "avtohtone vednosti" (indigenous knowledge) s katero razpolagajo avtohtoni prebivalci posameznih območij na svetu. Karen Bakker (*The Sounds of Life. How digital technology is bringing us closer to the world of Animals and Plants. Princeton University Press, New Jersey, 2022*) navaja, da danes na svetu v različnih skupnostih živi med 370 do 500 milijonov avtohtonih prebivalcev, ki upravljajo ali pa imajo posebne pravice na četrtini kopnega površja zemlje in vključujejo skoraj 40 odstotkov vseh zaščiteneh kopenskih območij in ekološko nedotaknjenih krajin. (str. 222) Moderna racionalna znanost je avtohtone vednosti postavila v odložišče in jih nadomestila z

znanstveno proizvedeno vednostjo. V svoji knjigi prepričljivo pokaže, kako so znanstveniki v novejšem času z uporabo novih digitalnih tehnologij ovrgli prejšnja spoznanja, kot recimo da podvodno okolje, denimo v morjih in oceanih, predstavlja "svet tišine", v kar nas je, v sicer v izvrstnih dokumentarnih filmih prepričeval oceanograf Jaques Cousteau. V resnici je ravno obratno, v vodah je zelo glasno in kot pravi Bakker (je) "bioakustika omogočila zahodnim znanstvenikom, da so ponovno odkrili nekaj, kar so prebivalci z avtohtono vednostjo že dolgo vedeli" (str. 153)

V zaključku bi rad opozoril, da nekatere interpretacije občanske znanosti, ki jo razumejo kot "mehko znanost", njeno uporabnost pripisujejo predvsem področju družboslovnega raziskovanja. V resnici se zdi, da je prav obratno, še posebej na področju naravoslovnega opazovanja, evidentiranja, klasificiranja in primerjanja številnih fenomenov in pojavov, ki jih sorazmerno majhne skupine profesionalnih raziskovalcev sploh ne morejo zajeti. Tudi pri nas na področju opazovanja in proučevanja ptic, pa tudi drugih živalskih vrst brez poučenih opazovalcev, sploh ne bi mogli shajati. Naj se za konec še enkrat oprem na Karen Bakker (str. 212), ki navaja, da je digitalna platforma Zooniverse, največja zbirka, ki zbira, identificira, klasificira in tolmači oglašanje različnih vrst kitov v svetovnih oceanih.

Hvala lepa!

DRAGO KOS

Sociološka "uporaba občanske znanosti"

Znanstvenik in prijatelj se pogovarjata o znanosti.: "Toda zakaj misliš, da bi se sploh moral ukvarjati z znanostjo? Kako mene povezuješ z znanostjo, vpraša neznanstvenik: "Ker bi se moral vsak, kdor ni slaboumen, ukvarjati z znanostjo, za lasten blagor." (Szerb Antal, 2011:176, Modrijan, Ljubljana, original izšel 1937)

Nekako do srede šestdesetih let prejšnjega stoletja je bila sociologija "mati vsega družboslovja". Ob koncu tega desetletja pa se je pojavila identitetna kriza osrednje družboslovne discipline, ki se je v nadaljevanju samo še poglobljala in privedla do akutnega stanja, ko tudi mnoge sociologe navdaja malodušje. Zdi se, da se dejansko oddaljujemo in ne približujemo obetom, sociologije kot osrednje refleksivne družboslovne znanosti.

Knjiga "Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljanjem" (Mlinar Z. et al.), ki je izšla ob koncu 2014 ponuja obsežen in kompleksen odziv na zastoj, ki se je zgodil in še traja in ki resnično nespodbudno vpliva na sociologijo in njen krizni položaj v sodobni krizni družbi kot celoti. V krizi dejansko ni samo sociologija pač pa celotna moderna družba. Nekoliko cinično rečeno je kriza družbe pravzaprav spodbuda za preverjanje in uvedbo novih, velikokrat "novih starih" konceptov. "Občanska znanost" (civil science) je zamisel, ki ima prenovitveno moč, čeprav to na prvi pogled ni samoumevno. Prav presoji prenovitvenih kompetenc sociologije s pomočjo občanske znanosti je namenjena objava Mlinarjeve knjige, ki že v naslovu obeta razpravo o profesionalizaciji in podružbljanjem sociologije oz. družboslovja kot celote. Tudi ta zapis je namenjen krepitvi sociološke samorefleksije in presoji "uporabnosti" občanskega znanja v kriznih razmerah.

Občanska znanost, kot odprta, fleksibilna, participativna, presežna, disciplinarna, ima širok razpon uporabe. Pa vendar se je treba vedno zavedati tudi omejitev in prevelikih pričakovanj. Težko si je predstavljati, da bi občanska znanost lahko enakopravno sodelovala z visoko specializiranimi formaliziranimi strokami oz. znanstvenimi disciplinami, kot je npr. jedrska fizika ali pa genetika, biokemija ipd., čeprav tudi tu pozitivna presenečenja prispevka občanske znanosti ne smemo oz. ne moremo izključiti.

Pomislimo samo na **samoorganizacijo civilne družbe** v soočenju z nevarnimi posledicami jedrske energije ali pa npr. genetike. Po drugi strani pa obstajajo tudi znanstvena oz. strokovna področja, kjer vključevanje občanske znanosti lahko prispeva vsebinsko celo več kot formalizirana, rigidna in zato, za mnoge subtilne posebnosti, "slepa" in neodzivna, predvsem pa ortodoksna formalizirana stroka oz. znanost. (Anhovo, TEŠ III, visoko specializirane medicinske stroke ipd.)

Dolgoletno sledenje raznovrstnim prostorskim strokam, razkrije, da je prav **prostorsko okolijski kompleks**, t.j. urejanje in načrtovanje prostora ter varovanje okolja področje, ki potencialno **spodbuja razmah občanske znanosti in raziskovanja**. Težko bi našli še kakšno drugo področje, kjer najdemo tolikšno število tem, ki jih formalna znanost (stroka) pogosto spregleda, čeprav je njihov pomen za strokovno

in legitimno urejanje in načrtovanje prostora povsem očiten. **Razlike v dojemanju prostora in okolja**, raznovrstne individualne konstrukcije prostora, raznovrstni in izključujoči interesi v **formalnem sistemu urejanja prostora** in načrtovalskih dokumentih, pogosto niso reprezentativno predstavljene, preprosto že zaradi tega, ker so preštevile in jih sistem urejanja in načrtovanja ne zna, noče ali ne zmore integrirati. Redukcija prostorskih predstav pa je nemalokrat tudi posledica šibke motivacije in nekooperativnih ter **tekmovalnih disciplinarnih razmerij**.

Že pred nekaj desetletji leti smo (prostorski) sociologi ugotavljali, da obstaja velik razkorak med uvodničarskim poudarjanjem, kaj vse je treba še raziskati in upoštevati, če **se hočemo izogniti redukcionizmu**, ki je lahko tako očiten, da tudi "slepici" ugotavljajo, kako je stroka (znanost) izgubila stik z realnostjo. Ob tem pa je treba priznati, da so vzroki za ta **sistemiški redukcionizem**, tudi objektivni, kajti poseganje v prostor, naj bo še tako strokovno utemeljeno, neizbežno naleti na zelo različne in nekopatibilne interese, velikokrat pa tudi na **subtilne individualne predstave o enem in istem prostoru**.

Ustvarjanje raznovrstnih virtualnih prostorskih podob (konstrukcij) je dejansko ena osnovnih človekovih pravic. Uresničevanje te pravice zato močno vpliva na **dojemanje legitimnosti** konkretnih prostorskih posegov in aranžmajev. Odprto **participativno urejanje prostora in varstvo okolja**, ki je sposobno zaznati raznolikost prostorskih predstav, samo po sebi napeljuje na večjo vlogo občanov in civilne družbe v vseh fazah poseganja v prostor. Praksa pa je velikokrat prav obratna. Namesto konstruktivnega odzivanja na predloge in ideje občanske sfere se velikokrat dogajajo **poskusi minimaliziranja vključevanja civilne družbe**. Na eni strani imamo torej **porast raznovrstnih "civilnih" iniciativ**, ki se na drugi strani soočajo z bolj ali manj **nenaklonjeno formalno stroko in formalnimi odločevalci**.

Izhodi iz te slepe ulice seveda obstajajo in to že kar nekaj časa. Že pred desetletji se je pojavila ideja, da bi bilo smiselno poskušati preseči **neproduktivno tekmovalnost** med akterji z vključitvijo interesnih skupin v proces odločanja. Ta razširitev pooblaščenih skupin **vključuje tudi avtonomno raziskovanje**, ki ga izvedejo sami občani, kot dobri, morda **najboljši poznavalci lokalnih razmer**, kar je nedvomno pomembna raziskovalna referenca, ki pogosto umanjka pri formalnih odločevalcih. Bistven dosežek te "inovacije" pa je v tem, da **se objekti raziskovanja** prostora **spremenijo v subjekte raziskovanja** tudi tako, da uporabljajo spletne aplikacije, ki zmorejo procesirati množico kvantitativnih in deloma tudi kvalitativnih podatkov.

Ta sprememba, t. j. prehod **od objekta v subjekt raziskovanja**, ima dalekosežne učinke, predvsem na postopek legitimizacije prostorskih posegov. Participacija "laičnih" občanov pri odločanju o načrtovanih posegih v prostor, seveda ni nova ideja. Prav tako ni povsem nova ideja, da bi naj udeleženci določenih prostorskih posegov v prostor postali **"samoraziskovalci"**.

Nedavno se je pojavil še zelo odmeven nov **"digitalni izziv"**. Umetna inteligenca v spletni uporabi, priteguje veliko pozornosti, sproža optimistična pričakovanja, pa tudi bolj ali manj upravičene strahove. Samodejno se nam zato zastavlja vprašanja o **"nevarnih ali pa dobrodejnih razmerjih med "umetno in občansko" inteligenco**. Povsem konkretno rečeno, eno ključnih strateških vprašanj je, kakšne so možnosti, da bo prišlo do **konvergence "občanske in umetne inteligence"**, ali pa bo izredno zmogljiva umetna inteligenca mimogrede "povozila" bistveno počasnejšo, da

ne rečemo okorno, občansko inteligenco? To sta nedvomno “mega” vprašanji, kot možni alternativni “smeri razvoja”.

Poleg spoznavno metodoloških problemov je pri občanskih družbenih konstrukcijah zahteven zlasti **“odprti transsektorski pristop”**, ki vključuje tudi resen dialog z **zdravorazumskimi pogledi** na sedanjost in prihodnost. Pri tem neizbežno naletimo na “disciplinarne” omejitve in seveda tudi na “disciplinarni imperializem” oz. monopolizem. Trezno, racionalno in realistično **transsektorsko** ovrednotenje razvoja družbenih sistemov na različnih ravneh (lokalni, regionalni, globalni) in v različnih časovnih točkah ostaja smiselno, če ne celo nujno početje. Občanska znanost ima prednost pred kvantitativnimi metodami, ker vključuje tudi težko merljive ali povsem nemerljive razsežnosti. V kvantitativne modele nikakor ni mogoče vgraditi zadostno število spremenljivk. Predvsem pa nemerljive spremenljivke iz takšnega modela preprosto izpadejo. Ena glavnih značilnosti občanske znanosti je torej, da omogočajo, sicer poenostavljeno, vendar še vedno celovitejšo ponazoritev temeljnih stanj in procesov in omogoča vključevanje vseh radovednih in predvsem motiviranih “občanskih znanstvenikov”.

ANDREJ KIRN

Ob predstavitvi knjige akademika Zdravka Mlinarja 23. 1. 2025

Tudi ta drugi zvezek Družboslovno raziskovanje med profesionalizacijo in podružbljenjem potrjuje ugotovitev, da česarkoli se Zdravko Mlinar loti, se loti s temeljito teoretsko globino in širino. Ta profesionalna drža se je izrazito manifestirala že pred več kot 40 leti v knjigi Razvojna logika družbenih sistemov. Takšni usmeritvi je Mlinar ostal zvest vse do današnjih dni ne samo na spoznavni ravni, ampak tudi na praktični organizacijski kot dekan FDV, predsednik slovenskega in jugoslovanskega sociološkega združenja ter podpredsednik dveh sekcij v Mednarodnem sociološkem združenju. Mlinarjeva spoznavna drža se kaže tudi v slovenskem pionirsko originalnem razvoju koncepta občanske znanosti. V njem ne gre za kakšno protistavljanje ali celo nadomeščanje profesionalne znanosti. Gre za proces podružbljanja, ki se mu ne more in ne sme izogniti profesionalna znanost. Vključitev občanske znanosti v profesionalno raziskovanje ni enako možno v vseh znanstvenih disciplinah. Ne morem si predstavljati, kako bi bilo možno občansko raziskovanje temne snovi in temne energije. Podobnih problemov, kjer občansko raziskovanje ni možno, je v znanosti mnogo. Ne glede na te omejitve pa je občansko raziskovanje prispevalo k osmislitvi vprašanja, kakšen naj bo odnos profesionalne znanosti do raziskovanja in razreševanja problemov ljudi. To je še posebno postalo aktualno z rastočo okoljsko/ekološko krizo ter neželenimi, nehotenimi in nepredvidljivimi posledicami različnih tehnologij in tehnološke uporabe znanosti, kar je vzbudilo kritični porast javnosti do znanosti in tehnike in celo do njenega zavračanja. Situacija je še hujša, če je družbeni sistem takšen, da profitniško motivira zlorabo znanosti. Tudi, če bo kdaj obstajala družba, kjer ne bo nobenih interesov in motivov za zlorabo znanosti in tehnike, se bo kljub temu še vedno morala soočiti z možnostjo neželenih, nehotenih in nepredvidljivih družbenoekoloških posledic. Politika znanosti bi morala že sedaj nameniti več sredstev za raziskovanje negativnih posledic inovacij pred njihovo uvedbo in razširitvijo. Kljub temu pa zaradi časovnega zamika nikdar ne bo mogoče predvideti vseh možnih neželenih posledic. Zaradi spoštovanja načela previdnosti bo moral biti znanstveno tehničen razvoj bolj počasen, preudaren in reguliran. Občansko raziskovanje išče pomoč in podporo pri profesionalni ekološki in okoljski znanosti, ta pa se tudi vse bolj zaveda, da se ne morejo brez množičnega političnega pritiska javnosti in aktivnih državljanov praktično uveljaviti njena spoznanja.

Kadarkoli in kjerkoli bodo znanstvenotehnične rešitve zadevale interese ljudi, njihove različne probleme, bo morala pri sprejetju rešitev sodelovati tudi javnost in akterji občanskega raziskovanja. Takšno vključevanje predstavlja pomemben vidik podružbljanja znanosti.

V naših idejnih in političnih razmerah ni pametno pozitivno omenjati Engelsa in Marxa. Vseeno bom to storil, saj mislim, da si nobena aktualno pomembna misel ne zasluži pozabe. Navedena Engelsova misel je pomembna glede na obstoječe globalne podnebne spremembe in civilizacijsko evforijo nad znanstvenotehničnim napredkom in njegovimi možnostmi, toda brez ozira na ekološke omejitve

in posledice. Engelsova misel, zapisana pred 128 leti je naslednja: "Toda nikar si preveč ne domišljujemo s svojimi zmagami nad naravo. Za vsako tako zmago se nam narava maščuje. Sleherna zmaga prinaša sicer predvsem tiste posledice, s katerimi smo računali, toda v drugi in tretji vrsti so posledice čisto drugačne, nepričakovane, ki žal prepogosto prve posledice zopet razveljavljajo." To misel lahko razumemo tudi kot ekološki/okoljski zadržek do Marxove vizije univerzalnega razvoja produktivnih sil, ki se danes kaže v jedrski energiji, genski in nanotehnologiji, umetni inteligenci, digitalizaciji, kvantnem računalništvu, avtomatizaciji, robotizaciji idr. To pa še ne pomeni, da tudi pri Marxu ni pomembnih misli o razmerjih med naravo-kapitalom in družbo.

Tako v znanstveni in tehniški inteligenci kot širši javnosti prevladuje vrednotno nevtravno instrumentalno razumevanje znanosti in tehnike, katere bistvo je v trditvi, da se znanost in tehnika lahko uporabi za dobro in zlo, družbena regulacija pa naj omogoči, da se uporabi le za dobro. Potrebna pa je ne samo družbena regulacija uporabe znanstvenih in tehničnih možnosti, ampak je znotraj znanosti in tehnike treba preiti k njenemu antropološkemu razumevanju, ki ne zanika njene povezave z rastjo človekovega blagostanja, a hkrati opozarja in raziskuje, kako se je s tem spreminjala tudi narava, družba ter človekova narava in zavest. Znanstvenotehnološki razvoj je prispel do usodne naslednje alternative: družbenoekološki obrat ali propad. Da bi se uveljavil obrat, bo izredno pomembno razmerje med družboslovnim raziskovanjem, profesionalizacijo in podružbljanjem.

Politične, ekonomske, finančne, vojaške, znanstvene in tehnične elite so prepričane, da nas konkurenčna znanstvenotehnološka in ekonomska usmeritev pelje še k večji blaginji, ne pa k propadu. Kdor se ne bo vključil v to globalno konkurenčno tekmo, bo pristal med poraženci, ne pa med zmagovalci. Prepričan sem, da na tej poti ne bo zmagovalcev, ampak bodo vsi poraženci. Razlika bo samo v tem, da bodo eni poraženci na visoki znanstvenotehnološki ravni, drugi pa na nizki.

Vsak raziskovalec in znanstvenik neglede na njegovo raziskovalno bližino ali oddaljenost od okoljske problematike mora biti zainteresiran za njeno reševanje, saj če so radikalno ogrožene naravne predpostavke obstoja družbe, je ogrožen tudi obstoj znanosti.

Da bi se zmanjšala ali celo odstranila družbenoekološka nevarnost obstoja družbe in znanosti, bo v veliki meri odvisno od tega, kako bosta znanost sploh in še zlasti družboslovno raziskovanje krmarili med profesionalizacijo in podružbljanjem.

Mlinarjeve ugotovitve in razmišljanje v knjigi, ki jo predstavljamo, so in bodo relevantne, kakšno bo to krmarjenje.

B) DOKUMENTI ČASA

NOVA SOCIOLOŠKA PUBLIKACIJA

“Sociologija”, časopis za sociologijo, socialno psihologijo in socialno antropologijo, Beograd 1959, št. 1

Po skoraj treh letih obstoja Jugoslovanskega sociološkega društva in po enoletnem delovanju Sociološkega oddelka Inštituta družbenih znanosti v Beogradu smo sedaj dobili njun lastni organ, časopis Sociologija. Kot glasilo Jugoslovanskega združenja za filozofijo in sociologijo je sicer že do sedaj izhajal Jugoslovanski časopis za filozofijo in sociologijo. Toda ob pospešenem razvoju družbenih ved pri nas in velikih potrebah družbenopolitične prakse, da bi jo le-te učinkovito usmerjale, smo že močno pogrešali neko publikacijo, ki bi posebej izražala, povezovala in vzpodbudila sociološko znanstveno dejavnost. Sedaj sta sociologija in filozofija dobili vsaka svoje samostojno glasilo, kar obenem predpostavlja in napoveduje bogatejšo, plodovitejšo fazo njunega razvoja.

Novi časopis bo gotovo zbiral okoli sebe za sedaj še slabotne, znanstvene moči in jim pomagal uspešno razvijati sociološka raziskovanja predvsem tistih družbenih procesov in pojavov, ki so specifičnost in novost v razvoju naše družbe. Posredoval bo ta prizadevanja znanstvenikom v tujini, ki se izredno zanimajo za družbeno dogajanje pri nas, ki pa so imeli premalo možnosti, da bi ga objektivno spoznavali. To vlogo znanstvenega informatorja pa bo, mimo drugega, seveda igral tudi v nasprotni smeri: spremljal bo obsežno in živahno znanstveno aktivnost svoje stroke v tujini in presojal njene rezultate. Znano je, da se zlasti v zadnjem času sociologiji, socialni psihologiji in socialni antropologiji v nekaterih državah posveča velika pozornost, dajejo na razpolago velika sredstva, pa tudi uspehi so precejšnji. Pri nas pa, ob bogati družbeni praksi, ki hodi po povsem novih poteh – in bi prav zato še toliko bolj potrebovala nekoga, ki bi jo usmerjal in varoval hujših spodrsrlajev – te znanosti delajo šele prve korake, njihov znanstveni kader je mlad, maloštevilen in neizkušen; znanstveno-raziskovalne metode, predvsem empirične, so nerazvite. V taki situaciji je posredniška in vzgojna vloga novega časopisa očitna.

Marksistična sociologija nam je pojasnjevala družbo kot celoto; z njeno pomočjo smo iz širših zgodovinskih perspektiv ugotovili osnovne konture naše družbene strukture in dinamike. Toda ostajati v neki družbeni znanosti samo pri spoznanjih prejšnjega stoletja, ignorirati današnjo družbeno stvarnost in s frazeologijo nadomeščati znanstveno raziskovalno delo ter njegove teoretične posplošitve – gotovo pomeni njeno obsodbo na sterilnost in stagnacijo. Zato pa bo naša sociologija, ob veliki pomoči novega glasila, morala sedaj osredotočiti vse sile na svojo urgentno nalogo, t.j. na razvijanje številnih konkretnih raziskovanj družbenih pojavov in procesov s pomočjo ustrezne metodologije ter podajanje njihovih dognanj in teoretičnih posplošitev v pojmovnih okvirih, ki bodo skladno vključeni v sistem najsplošnejših, osnovnih pojmov marksistične sociologije oziroma zgodovinskega materializma. Šele s tem, ko bo od najsplošnejših pojmov napravljen most h konkretnim raziskavam, se bomo izognili mehaničnemu prenašanju in uporabljanju pojmov in metod meščanske sociologije, s tem pa podleganju njenemu direktnemu vplivu.

Mislim, da v takšnih okoliščinah lahko razumemo rojstvo novega časopisa predvsem kot znak sicer pri nas že zapoznelega porajanja znanosti, ki jih predstavlja. S tega stališča pa bo družbena pomembnost teh znanosti v precejšnji meri določala vlogo samega časopisa. Kot je rečeno v uvodni besedi redakcije časopisa – “neka resnično humanistična socialistična družba ne podreja delovnega človeka in njegovih interesov potrebi določenega družbenega sistema, temveč gradi družbeni sistem po potrebi delovnega človeka in potrebi družbenega razvoja”. Ugotavljanje teh potreb pa predvsem pripada sociologiji, ki že s tem opravičuje tudi potrebo svojega pospešenega nadaljnjega razvoja.

Upamo, da bo k temu mnogo prispeval tudi časopis Sociologija in s tem izpolnjeval naloge, ki si jih je postavil. Prva številka ima dejansko precej slabosti, ki se jih tudi uredništvo zaveda. Že ob prvem pogledu na vsebino, ne glede na znanstveno vrednost posameznih obravnav, lahko opazimo njeno precejšnjo heterogenost. Tu razpravlja Mihailo Djurić o funkcionalizmu v družbenih znanostih, Albert Meister o psiho-socioloških raziskavanjih in organizaciji dela, Vojin Milić poskuša osvetliti en aspekt družbene stratifikacije z analizo sklepanja in razveze zakona po šolski izobrazbi, Rudi Supek piše na osnovi rezultatov lanskoletnih raziskovanj mladine na avtocesti Ljubljana–Zagreb o motivaciji in evoluciji stališč pri mladinskih delovnih skupinah, Rudolf Bičanić razpravlja o tipih mešane kmečko-delavske družine z ozirom na delitev dohodka. V oddelku, ki je posvečen raziskovalnemu delu, je prikazano posvetovanje sociologov, ki je bilo na iniciativo sociološkega oddelka Inštituta družbenih znanosti 27. in 28. marca letos v Beogradu, v drugem sestavku pa Jakim Sinadinovski piše o prvih poskusih empiričnih raziskovanj delavskega samoupravljanja v Jugoslaviji. Sledijo še številni prikazi in ocene socioloških in socialno antropoloških del, pregled knjig in časopisov, kronika in bibliografija. Vsak članek ima resume v angleščini oz. francoščini.

POJEM, SISTEM IN METODE SOCIOLOGIJE

Ob dveh novih knjigah

Preteklo leto je bilo za našo sociologijo posebno plodovito. Med številnimi znaki, ki nam nakazujejo začetek novega obdobja njenega uveljavljanja, naj se zaustavimo ob dveh priročnikih oz. učbenikih za sociologijo. Dr. Jože Goričar je napisal knjigo *Sociologija* (prevedena tudi v srbohrvaščino) kot učbenik za študente nekaterih fakultet ljubljanske univerze; v izdaji Združenja pravnikov pa je v Beogradu izšlo delo dr. Radomira Lukića *Osnove sociologije*. Lahko rečemo, da sodita ti dve deli med najpomembnejši v naši dosednji sociološki literaturi.

J. Goričar je razdelil snov svoje *Sociologije* takole: V prvem delu obravnava razvoj sociološke znanosti, mesto sociologije v sistemu družbenih ved in vprašanje o njihovi razredni determiniranosti. V drugem delu nam podaja pregled najpomembnejših metod sociološkega preučevanja. Najobsežnejši pa je tretji del, kjer avtor obravnava vsa tista temeljna vprašanja, ki po njegovem mnenju "tvorijo jedro marksistične splošne teorije o družbi". Tako govori: prvič, o temeljnih kategorijah zgodovinskega materializma, drugič, o pojavih v družbeni strukturi – kjer razlikuje a) ekonomsko strukturo družbe, b) strukturo pravno-politične nadstavbe in c) strukturo družbene zavesti, in tretjič, o razvoju družbe. V okviru ekonomske strukture družbe obravnava lastnino, družbeno-ekonomske formacije in družbene razrede. Od pojavov, ki sodijo v strukturo pravno-politične nadstavbe, tretira družino, državo, politične stranke ter narode in nacionalno vprašanje. O religiji in morali govori v poglavju o strukturi družbene zavesti. Končno v okviru oddelka o razvoju družbe obravnava gibalne sile družbenega razvoja, družbene revolucije in najznačilnejše pojave za posamezne stopnje družbenega razvoja.

Pred dvema letoma je R. Lukić objavil svoj *Uvod v sociologijo*, sedaj pa že imamo pred sabo njegovo drugo skoraj povsem na novo napisano in precej obsežnejše delo *Osnove sociologije*. Knjiga ima dva temeljna dela: "sociologija" in "družba". Prvi del ima dva oddelka: 1. pojem sociologije in 2. zgodovinski razvoj sociologije. Pod pojmom sociologije piše v treh poglavjih: o prirodnih in družbenih znanostih, o predmetu sociologije in o njenih metodah. Drugi del knjige – "družba" ima, mimo uvoda, kjer pisec ugotavlja predhodni pojem družbe, še štiri poglavja: 1. družbeni pojav, 2. vrste družbenih pojavov, 3. sestav družbe in 4. gibanje družbe.

Sociologija je ena izmed najmlajših znanosti, saj je preteklo šele dobrih sto let od prvih znakov njenega porajanja. Njena mladost je gotovo med razlogi, da še danes o njej nimamo enotnega pojmovanja, temveč bi skorajda lahko rekli, da si jo vsak pisec po svoje zamišlja. V splošnem lahko danes ugotovimo zlasti dve značilni in obenem ekstremni stališči glede določanja pojma in predmeta sociologije. Ena struja ne pripisuje temu vprašanju nikakršne pomembnosti in obsoja vsako takšno razpravljanje kot brezplodno. Njeno geslo je: "sociologija – je to, kar sociologi delajo". Drugo, povsem nasprotno mišljenje pa se pretirano zadržuje ob tem vprašanju in nas zapelje v čisto sholastiko. Mislimo, da se je treba izogniti tako enemu kot drugemu. Šele na osnovi teoretske določitve pojma sociologije je mogoče tako usmeriti znanstveno-raziskovalna prizadevanja, da ne bodo blodila po stranskih poteh, temveč takoj posegla v srž predmeta in s tem zagotovila pospešen razvoj

te znanosti. Seveda pa si je treba biti na jasnem, da je to le predhodno, filozofsko-logično vprašanje in bi bilo pretirano zadrževanje ob njem v škodo pravega sociološkega dela.

Celo pristaši zgodovinskega materializma imajo precej različna mišljenja o pojmu sociologije in s tem seveda tudi o njenem predmetu. Ogledali si bomo, kako se to odraža v delih obravnavanih avtorjev.

J. Goričar pride do določitve sociologije in njenega mesta v celokupni klasifikaciji znanosti predvsem na osnovi dveh razlikovanj. Najprej razloči dve veliki veji znanstvenega prizadevanja: naravoslovne in družbene znanosti. V okviru obeh obstoji še podrobnejša razdelitev na posamezne znanstvene discipline in panoge. Po drugem kriteriju razlikuje splošne in posebne znanstvene discipline. Splošne so tiste vede, katerih raziskovalna dejavnost je usmerjena na splošne pojave in zakonitosti; posebne pa so one, ki se ukvarjajo s posebnimi in posameznimi pojavnimi oblikami te splošnosti. "Sociologija je splošna znanstvena disciplina. Predmet njenega preučevanja je družba kot splošen pojav, kot splošna kategorija, tista, ki se kaže v najrazličnejših manifestacijah družbenega sožitja ljudi. Sociologija je usmerjena na odkrivanje tistih bistvenih dognanj, notranjih zvez, nujnosti, skratka zakonitosti, ki to sožitje določajo, odredjajo in mu dajejo njegovo karakteristično strukturo." (Str. 13) Tudi zgodovina je splošna znanstvena disciplina, ker preučuje zgodovinski razvoj družbe v vseh njenih manifestacijah. Razlika pa je v tem, da tvorijo njen predmet enkratni družbeni pojavi in procesi v vsej svoji zgodovinski konkretnosti, medtem ko so predmet sociologije le tiste splošnosti, ki so ne glede na konkretne oblike v času in geografskem prostoru – v nekem smislu brezčasne, tipične. Tako pride avtor do zaključka, da je sociologija v odnosu do splošne zgodovine, tako kot do katerekoli druge posebne družbene znanosti, splošna, najsplošnejša znanstvena disciplina.

Preden smo podali svoje pripombe k temu pojmovanju sociologije, si oglejmo še Lukićevo koncepcijo. Da bi določil pojem sociologije, izhaja R. Lukić iz klasifikacije znanosti. Najprej obširno obravnava tiste specifičnosti družbe, ki predstavljajo osnovo za obstoj in ločitev družbenih znanosti od naravoslovnih znanosti. Po drugem kriteriju razlikuje posebne družbene znanosti, kot tiste, ki ugotavljajo posebna znanstvena dejstva o pojavih (nanašajo se na enega ali več pojavov) in splošne družbene znanosti, ki ugotavljajo dejstva, veljavna za vse družbene pojave. Posebne družbene znanosti deli na dve veliki vrsti glede na to, ali obravnavajo določene vrste pojavov brez ozira na čas ali pa vse družbene pojave v neki časovni periodi. Med prve bi šteli n. pr. politično ekonomijo, znanost o jeziku, znanost o državi in pravu itd., med druge pa znanosti o posameznih družbeno-ekonomskih formacijah, n. pr. etnologijo. Zgodovino pa lahko navedemo kot primer za kategorijo splošnih družbenih znanosti. Njegova tretja delitev na "singularizirajoče" (zgodovinske) in "generalizirajoče" (teoretske) znanosti pomeni, da družbene pojave lahko preučujemo kot take, kot posamezne, konkretne, kot dogodke, ali pa jih preučujemo kot vrste, sestavljene iz nedoločenega števila takšnih posameznih pojavov oz. dogodkov. Obe vrsti posebnih kot tudi splošne družbene znanosti so lahko bodisi "singularizirajoče" ali "generalizirajoče". V okviru splošnih družbenih znanosti (ki nas ob določanju pojma sociologije najbolj zanimajo) imamo zgodovino kot singularizirajočo znanost. Prav zaradi te lastnosti pa se mora le-ta naslanjati na neko še splošnejšo

družbeno znanost, ki bi ugotavljala zveze med vsemi različnimi posebnimi družbenimi pojavi in vsemi posebnimi epohami družbenega razvoja in bi določala pojem same družbe kot celote vseh družbenih pojavov in konkretnih družb na raznih stopnjah zgodovinskega razvoja. Takšna splošna, posplošujoča družbena znanost je sociologija.

Na prvi pogled se zdi, da sta pojmovanji obeh avtorjev zelo podobni. Vendar ob natančnejšem vzporejanju ugotovimo razločke, ki pridejo kasneje do izraza zlasti pri obravnavanju neenakega predmeta v različnih klasifikacijah. Zato je tudi vredno govoriti o teh razlikah, saj bosta obe koncepciji verjetno imeli dokajšen vpliv na usmerjenost ravno porajajočih se znanstveno raziskovalnih prizadevanj na tem področju pri nas. Če si predstavljamo celo lestvico kategorij znanstvenih spoznanj, zgrajeno na kriteriju njihove splošnosti, bomo razumeli, da je problem določitve pojma sociologije obenem problem določitve vrste spoznanj, ki naj jih le-ta zajame. To bi bilo jasno, kolikor bi imeli ostvarjen neki popoln, strogo logično zgrajen sistem družbenih znanosti. Družbene znanosti pa so se dejansko razvijale zaradi najrazličnejših družbenih potreb in interesov tako, da razmejitev med njimi v praksi odstopa od tiste, ki bi jo sicer odredili v taki vnaprej določeni shemi. Prav v razmerju sociologije do posebnih družbenih znanosti pride ta pojav še posebno do izraza. Sociologija kot "splošna posplošujoča" družbena znanost namreč predpostavlja obstoj cele vrste razvitih posebnih družbenih znanosti. Ker pa dejansko mnoga področja družbene stvarnosti niso zajeta v nobeni znanosti, za druga pa se odgovarjajoče posebne družbene znanosti šele formirajo, tako pojmovana sociologija obtiči nekje v zraku, odtrgana od predmeta, ki bi ga morala raziskovati. Lukićeva sicer teoretsko jasna definicija sociologije izgubi na pomenu, ko ji ob soočenju z obstoječo znanstveno prakso ne more ostati dosledno zvest niti v svojem delu. Logično zamišljena shema mu sicer omogoča točno opredelitev kategorij, pripelje pa ga do nezadostnega upoštevanja objektivne stvarnosti. Tako je gotovo še daleč od uresničenja obstoj posebnih družbenih znanosti o družbeno-ekonomskih formacijah, ki bi prinašale znanstvena spoznanja za celokupnost družbenih pojavov v dolgotrajnih časovnih obdobjih. Vendar pa Lukić preučevanje družbeno-ekonomskih formacij zavrača iz pristojnosti sociologije. Istočasno pa lahko vidimo, da je v njegovi knjigi večji del četrtega poglavja, kjer govori o gibanju družbe, posvečen prav posameznim družbeno-ekonomskim formacijam. Pod posebnima naslovoma govori o spremembah v dandanašnji družbi in celo o sodobni jugoslovanski družbi. S tem je ali razširil meje svojega pojmovanja sociologije ali pa gornja vprašanja ne sodijo na to mesto.

V sociologijo, kakor jo določa Lukić, nadalje ne sodi preučevanje družbenih razredov ali slojev, niti družbene mobilnosti in družbenih sprememb sploh, niti preučevanje družbenih nasprotij in posameznih družbenih skupin itd. Te in še celo vrsto drugih pojavov, ki se danes v svetu cenijo kot tipično sociološki, Lukić zavrača iz sociologije, ker to niso najsplošnejši družbeni pojavi, pa zato ne odgovarjajo njegovi ozki koncepciji sociologije. Treba jih je samo omeniti zato, da bi dobili sliko družbe. Na ta način dobi drugi del njegove knjige, ki naj bi obravnaval predmet sociologije, dokaj čuden sestav. Skoraj polovica prostora je posvečena "omenjanju" in "slikanju" pojavov (ki jih ne ocenjuje kot predmet sociologije) s pomočjo dognanj drugih znanosti. Sicer upravičeno kritizira gledišča, ki vključujejo v sociologijo že

vsako opisovanje družbenih pojavov (opisna sociologija, sociologija), ne da bi poskušala odkrivati neke znanstvene zakone. To bi dejansko pomenilo negacijo znanosti, saj o znanosti ne moremo govoriti, če ni nekega teoretičnega posploševanja. Z Lukićevo koncepcijo sociologije pa pridemo v drugo skrajnost, kjer se prav tako postavlja vprašanje, kaj je še znanstveno in kaj ne. Sociologija, ki naj posplošuje in sistematizira rezultate posebnih družbenih ved oz. ki naj "raziskuje splošni pojem družbe" (kakor se neprimerno izraža Lukić) in splošne družbene zakonitosti, se močno odmika od empiričnih družbenih znanosti. Danes je prav preusmeritev iz dogmatizma in špekulacije na izkustvena znanstvena raziskovanja naše družbene stvarnosti osnovna značilnost in porok hitrejšega razvoja sociologije. Koncepcija, ki bi celotno znanstveno raziskovalno delo sociologije reducirala samo na sistematiko in bi eno celo fazo tega dela (heuristiko) izključila iz njenega delovnega področja, v takšni atmosferi seveda ne bi naletela na ugodna tla. Zdi se, kot da je prav zato nekako na silo dostavil osnovni koncepciji neadekvatno možnost, češ da sociologija vendarle lahko tudi sama preučuje splošne elemente v posebnih pojavih in posameznih dogodkih. V procesu znanstvenega spoznavanja pa se nedvomno ni mogoče omejiti na spoznavanje samo splošnih elementov, saj se, kot je znano, splošnost pojavlja samo v posameznih in posebnih pojavih, za katere veljajo posebne zakonitosti. "Splošno in posebno sta v stvarnem svetu, zaradi tega pa tudi v človekovem spoznavanju, v neločljivi medsebojni povezanosti" (Goričar, str. 11). Omenili smo, da po Lukiću sociologija načeloma posplošuje rezultate posebnih družbenih ved, kar odgovarja definiciji, da je to splošna posplošujoča družbena znanost. Ko pa trdi, da lahko sociologija kot taka sama preučuje posebne pojave in posamezne dogodke, tako da se v vsakem konkretnem raziskovanju omejuje le na splošne elemente, poskuša nekaj nemogočega ali pa samemu sebi protislovnega. Čeprav bo sociolog v vsakem konkretnem empiričnem raziskovanju težil k odkrivanju najsplošnejših zakonitosti, pa do njih vendarle ne bo mogel priti direktno, brez vsestranskega kompleksnega preučevanja prav posameznih in posebnih družbenih pojavov, ki so mu neposredno dani. Takšno preučevanje pa – strogo vzeto – ne sodi v sociologijo, kakor jo je Lukić definiral na začetku.

Glede na navedeno se zdi pravilnejše stališče J. Goričarja, ki prišteva v sociologijo tudi nekatera posebna spoznanja (ki se ne nanašajo na družbo kot celoto oz. na njen celoten razvoj). Njemu pomeni obravnavanje družbeno ekonomskih formacij (glede na obseg v knjigi) eno izmed važnejših vprašanj sociologije. Družbene razrede vsestransko, obsežno obravnava kot sestavino ekonomske strukture družbe. Tudi o družini, narodih in nacionalnem vprašanju ter o religiji govori v posebnih poglavjih. Takšna koncepcija, čeprav ni omejena samo na "čisto" kategorijo najsplošnejših spoznanj, dejansko bolj odgovarja današnji razvojni stopnji sociologije. Vendar pa ni razvidno, kako določa Goričar razmerje sociologije, ki obravnava take posebne družbene pojave, do že nastalih posebnih družbenih znanosti, katerih predmet so isti družbeni pojavi. Kakšna je razmejitev in razloček med obravnavanjem n. pr. države v okviru sociologije in pa v okviru posebne vede oz. teorije države; ali pa morale v sociologiji in etiki?

Glavni cilj vsake znanstvene dejavnosti je odkrivanje zakonov, preko katerih nam je omogočeno predvidevanje in usmerjanje družbenega življenja. Toda v sociologiji je na žalost še zelo malo dognanih in izkustveno preverjenih zakonov. Pojavlja se pa toliko izrazitejša težnja, da bi v neskončno zamotani družbeni stvarnosti odkrili celo mrežo zakonitosti. To pa tudi pomeni, da ni naloga sociologije obravnavati najrazličnejše družbene pojave in procese enciklopedično druge poleg drugih, ampak ravno na osnovi spoznanih zakonitosti v njihovi medsebojni zavisnosti. S tem pa zadevamo na problem klasifikacije družbenih pojavov in procesov, ki jih sociologija preučuje. S pomočjo cele vrste pojmov, ki izhajajo eden iz drugega, je treba adekvatno družbeni stvarnosti ustvariti teoretični sistem, ki bi v celoti obsegal predmet sociologije.

Poglejmo konkretno, kako rešujeta ta problem naša avtorja. Goričar že v podnaslovu knjige (Oris marksistične splošne teorije o družbi) in v predgovoru ("... prvi poizkus obširnejšega sistematičnega učbenika za marksistično sociologijo") nakazuje, da bo osnova njegove klasifikacije marksistično razločevanje ekonomske osnove družbe in njene nadstavbe. Prav tako nam v predgovoru že daje ključ za razumevanje svoje konkretno izvedene klasifikacije, ko pravi: "tretji del učbenika pa obravnava vsa tista temeljna vprašanja, o katerih menim, da tvorijo jedro marksistične splošne teorije o družbi". Za nas je tu pomembno in obenem problematično predvsem dejstvo, da avtor a priori ne poskuša zajeti celotnega predmeta sociologije, ampak samo nekatera "temeljna vprašanja", ki so po njegovem mnenju najvažnejša. Mogoče se na tem mestu odraža tudi njegovo mnenje o odnosu sociologije in zgodovinskega materializma. Goričar namreč meni, da je zgodovinski materializem dejansko marksistična sociologija. Ker pa so v okviru zgodovinskega materializma največkrat obravnavali bolj ali manj nepovezano samo nekatera vprašanja, je to verjetno deloma vplivalo tudi na njegovo koncepcijo sociološke klasifikacije. Njegova knjiga bi še pridobila na vrednosti, če bi poskušal popolneje zajeti predmet sociologije, bodisi v izvedeni klasifikaciji na ekonomsko osnovo družbe in njeno nadstavbo ali na neki drugi način. Seveda pa pomeni ustvaritev nekega relativno popolnega sociološkega sistema enega izmed končnih ciljev, ki ga ne bo dosegel noben posamezen znanstvenik, temveč bo to lahko prinesel le vsesplošen razvoj sociologije. Ob današnjem stanju sociologije je mogoče z velikimi napori napraviti le malo na poti do tega cilja.

Glede družbenih pojavov in procesov, ki jih Goričar obravnava v svojem delu, lahko opazimo, da se trudi in uspeva vnesti več doslednosti in preciznosti v njihovo klasifikacijo na ekonomsko osnovo družbe in njeno nadstavbo. Tako na primer Goričar precizno definira in razlikuje pojma – ekonomska baza in družbena bit, medtem ko jih sicer drugi nedoločno uporabljajo v istem pomenu ali pa celo govorijo samo o "družbeni osnovi" (Lukić). Pojem družbene biti zajema mimo ekonomske baze (produktivne sile in produkcijski odnosi) "tudi še konkretno, zgodovinsko dano družbeno strukturo (ne samo ekonomsko, temveč tudi razredno in politično strukturo kakšne družbe) z vsemi konkretnimi organizacijskimi in drugimi oblikami družbenega življenja ljudi... Pojem družbene biti izključuje edinole družbena zavest, ki kot subjektivna realnost odraža družbeno bit človeka. Iz tega razloga smatramo, da je ekonomska baza družbe ožji pojem, ki kaže le na določen, četudi

najvažnejši del družbenega življenja, družbena bit pa je širši pojem" (str. 118). Ob tako preciziranih temeljnih pojmihi naj navedemo novost, s katero poskuša Goričar dosledno izvesti svojo klasifikacijo predmeta sociologije. Ta zadeva vprašanja, kam naj uvrstimo družino kot družbeni pojav, ali v ekonomsko bazo družbe oz. v "družbeno osnovo" ali pa v nadstavbo družbe, in v kateri njen del. S tem v zvezi pa je še cel kompleks vprašanj, saj, kot bomo videli, nastajajo n. pr. razlike v tako temeljnih socioloških pojmihi – kot sta ekonomska baza družbe oz. družbena osnova – prav zaradi različnega gledanja na problem "proizvodnje ljudi" in družine. Naj takoj pripomnimo, da se pri tem Goričar in Lukić načelno razločujeta. Ker so nekateri klasiki marksizma mimo materialne proizvodnje včasih govorili tudi o proizvodnji ljudi, je tudi Lukić sledil temu vzgledu in ocenjuje obe za glavni sestavini "družbene osnove". Zato tudi ne uporablja običajnega pojma – ekonomska osnova družbe, temveč širši pojem – družbena osnova. O družini sploh ne govori posebej, ampak jo samo v tej zvezi omenja kot en aspekt proizvodnje ljudi. Lukić takole utemeljuje svoje stališče, da se družbena osnova sestoji iz dveh materialnih družbenih procesov, t. j. iz materialne proizvodnje in proizvodnje ljudi: "Oba elementa tvorita osnovo družbe ravno zato, ker brez njih ni ljudi, brez ljudi pa ni niti družbe – torej niti vseh ostalih družbenih pojavov, kakor tudi zato, ker določata v neki meri ostale družbene pojave" (str. 272). Po tej logiki bi lahko prišli do tega, da bi sociologija preučevala tudi ozvezdja, anorgansko materijo in podobno, ker je tudi to predpogoj za obstoj ljudi in človeške družbe. Proizvodnja ljudi je biološki, naravni proces in kot tak v bistvu ni nobena posebnost za človeka. Sociologija se začne šele s človekom in njegovo družbo, ne pa z raznimi biološkimi ali kakršnimi koli drugimi predpogoji njegovega nastanka. Družbena plat, t. j. tisto, kar je sociološkega pri tem biološkem procesu, pa ni nekaj osnovnega v družbi, kar bi določalo vse ostale družbene pojave. Materialna proizvodnja je res posebnost in osnovna determinanta celokupnega družbenega gibanja ali napredovanja; to pa ne velja tudi za proizvodnjo ljudi. Ni le-ta tista, ki bi določala razvoj družbene celote, temveč obratno, prav ta razvoj in zlasti razvoj materialne proizvodnje odločilno vpliva na njeno lastno spremenljivost. Saj n. pr. skoraj neprestano povečevanje proizvodnje ljudi ni povzročeno s samim seboj, ampak predvsem s povečanjem materialne proizvodnje, ki šele ustvarja pogoje za obstanek vse večjega števila ljudi. Ne da bi se temeljiteje ukvarjali s to problematiko, imamo dosti razlogov, da zaključimo: proizvodnja ljudi ne sodi niti v "družbeno bazo" niti v sociologijo sploh. Zato pa naj sociologija obravnava in odredi pravo mesto družini kot družbenemu pojavu, ki se razrašča na tej biološki podlagi. Prav to pa je izvedel Goričar v svoji knjigi. On ne govori o vprašanju proizvodnje ljudi in ob izključnem uporabljanju pojma "ekonomska osnova družbe" lahko sklepamo, da ji ne priznava sociološke narave. Na družino pa gleda kot na temeljno organizacijsko obliko družbenega življenja z vsem zgodovinskim razvojem družbe in pride do zaključka, da jo je treba prištevati k pravno politični nadstavbi družbe.

V Lukićevi izvedbi obravnavane naloge (klasifikacija, sistematizacija družbenih pojavov) sta izraziti zlasti dve splošni značilnosti. Vsekakor zasluži priznanje njegova preciznost in težnja, da bi zgradil neki strogo logično zgrajen sistem sociologije. Druga njegova pozitivna značilnost je prizadevanje, da bi zgodovinsko-materialistično kavzalno-dinamično klasifikacijo družbenih pojavov dopolnil z dosežki

meščanske sociologije. Toda na žalost ga je prav ta lastnost privedla do pretiravanj, z drugo pa si je postavil tako veliko nalogo, da ji ni bil kos. V osnovi potrebno in koristno pa postane njegovo razvrščanje, določevanje in razmejevanje družbenih pojavov vendarle nekako umetno, nasilno trganje iz vsestransko prepletene in povezane družbene stvarnosti. Kot primer lahko navedemo njegovo "čisto" ločevanje družbenega od individualnega, kot da delovanje posameznika ne bi bilo samo po sebi tudi družbeno. Osrednji problem pa je njegov konkretni poizkus, da bi dosedanja marksistično klasifikacijo družbenih pojavov na bazo in nadstavbo kombiniral in obogatil predvsem s formalno-statičnimi sistemi meščanske sociologije. Če je takšna težnja pozitivna, pa je njena izvedba tako zamotana, da se Lukić ni uspel prebiti skozi številne probleme do neke uspešne rešitve in je obtičal v eklekticizmu.

V zgradbi drugega dela njegove knjige se torej kažeta dva povsem različna pristopa k obravnavanju predmeta sociologije. Zdi se, da mu je v prvih dveh poglavjih glavno, da bi podal čim popolnejšo sliko raznih oblik družbenega življenja, v tretjem in četrtem poglavju pa vsebinsko-vzročno dopolnjuje to sliko. Čeprav se nikjer ne izjasni, kaj meni, da je njegov doprinos, in kaj je prevzel od drugih, bomo vendarle v njegovem obravnavanju družbenih pojavov oz. procesov in družbenih tvorb lahko prepoznali Leopolda von Wieseja, v "kulturnem in družbenem ravnanju" Maxa Webra, v "osebnosti" Sorokina in Parsonsa itd. Lukić je prevzel osnovne pojme Wiesejevega sistema (čeprav nekatere nekoliko drugače definira), s tem pa tudi njegovo shematsko-klasifikatorsko razvrstitev oblik družbenih pojavov, le izvedel je ni do konca in v podrobnosti. To pa ga je zavedlo še v drug problem. Poskuša najti neki končni element v družbi, na katerega bi bilo mogoče razstaviti celotno družbeno dogajanje. Ta najelementarnejša sestavina družbe je po njegovem mnenju družbeni pojav, t. j. "povezano delovanje ljudi na prirodo, družbo in same sebe". S tem se Lukić ponovno vrača na neuspele poskuse, ki so že davno hoteli odkriti v družbi neki atom, iz katerega bi potem enostavno sestavljali družbeno celoto. Zdi se, kakor da pozablja na razlikovanje mikro- in makrosocioloških pojavov. Njegov "družbeni pojav" je tipično mikrosociološka kategorija, pa njene karakteristike ne moremo in ne smemo enostavno razširjati, posploševati na celo družbo. Ker je "družbeni pojav" osnova enega dela njegove klasifikacije predmeta sociologije, se bežno zadržimo še ob definiciji tega njegovega "atoma". Lukić misli, da sta Wiesejevo "združevanje" in "razdruževanje" ljudi v družbenem prostoru samo dve obliki iste, višje vrste – povezanega delovanja ljudi, s katerim potem sam označuje družbeni pojav. Pisec pravi, da tako določen družbeni pojav prav lahko ločimo od individualnih pojavov. Ravno v tem se pa z njim ne strinjamo; saj ni mogoče sprejeti kot pravilen njegov način razmejitve dejanj posameznikov in njihovega povezovanja. O tem piše takole: "Družbeni pojav ni nikakršen skupek posameznikov niti skupek njihovih posameznih dejanj oziroma aktov ravnanja. Ta dejanja se jasno razlikujejo od družbenega pojava, ki je povezovanje teh dejanj, njihovo povezano delovanje – torej nekaj, kar je ločeno od dejanj, kar je novo, izven njih (poudaril M. Z.) obstoječe" (str. 186). Kako more biti družbeni pojav, kot povezovanje individualnih dejanj, nekaj ločenega od teh dejanj, nekaj izven njih obstoječega? Saj se vendar tudi to povezovanje vrši prav preko dejanj posameznikov. Če bi bilo to povezovanje kot simbol družbenosti res nekaj ločenega, izven posameznih dejanj obstoječega, potem bi pač samo še lahko rekli, da obstaja povezovanje samo po

sebi kot neka posebna substanca. Temu pa bi lahko rekli le – obujanje spominov na Emila Durkheima.

Glede njegovega poskusa, da bi dopolnili marksistično sociologijo z nekaterimi pozitivnimi rezultati meščanske, zlasti formalne sociologije, bi lahko rekli, da sicer je izpeljana združitev teh dveh sociologij in njunih sistemov v eno knjigo, toda ne v eno organsko celoto. To trditev potrjuje tudi dejstvo, da večkrat iste stvari tudi po trikrat obravnava, da bi s tem izpolnil prekate dveh povsem različnih sistemov. Če se ponekod izogne ponavljanju tako, da se samo sklicuje na odgovarjajoča mesta v drugem sistemu, kjer je isti pojav že obravnaval, pa se s tem ni izognil tudi nepopolnosti, ki jo zapuščajo tako nastale praznine.

* * *

Ko smo se že dalj časa zadržali pri vprašanju pojma in sistema sociologije oz. klasifikacije njenega predmeta, naj podamo še nekaj pripomb k različnemu pojmovanju metod sociološkega preučevanja. Goričar pravi: "Z metodo označujemo celoto vseh tistih postopkov (poudaril Z. M.) v znanstveno raziskovalnem delu, ki naj vodijo do cilja tega dela, to je do razjasnitve določenih znanstvenih vprašanj" (str. 81). Nadalje razločuje splošno metodo in posebne metode. "Splošna metoda je istovetna s splošnim metodološkim, pa tudi teoretičnim izhodiščem raziskovalnega dela, medtem ko gre pri posebnih (specialnih) metodah bolj ali manj za tehnična sredstva in prijeme pri znanstvenem proučevanju kakšnega problema" (str. 83).

Lukić definira metodo kot predhodno znanje o predmetu znanosti – kot takšno znanje, ki omogoča, da pridemo do nadaljnjega popolnejšega znanja s pomočjo iste znanosti (str. 75).

Medtem ko se metoda običajno pojmuje kot "postopek", "način"... , pa je precej nenavadna določitev metode kot celokupnega "predhodnega znanja o predmetu znanosti". Lukić toliko razširja pojem metode, da odpravlja vsakršno razliko med njo in teorijo. On misli, da sodi v metodo, mimo znanja o postopku in o sredstvih, torej tudi znanje o samem predmetu. Drugi avtorji pa spoznanja o predmetu, do katerih je že prišla neka znanost, bodisi da so to konkretni rezultati, gradivo ali pa iz njih izvedene posplošitve (zakoni in teorije), ne prištevajo v metodo. Saj bi sicer obstajala znanost samo iz metode oz. z drugimi besedami, metodologija bi morala biti izrazito vsebinsko-teoretična znanost. Nedvomno mora vsako posamezno raziskovanje izhajati iz že doseženih spoznanj v neki znanosti, vendar pa ne smemo istovetiti tega, kar sicer odločujoče vpliva na izbiro in izgraditev postopkov raziskovanja, s temi postopki samimi. V Lukićevi koncepciji (na kar je opozoril tudi dr. Vojin Milić v svoji disertaciji – "Metodološki problemi v sociološkem raziskovanju") se kaže ne zadosti jasno razločevanje vsebinsko-teoretičnih in logičnih problemov znanstvenega raziskovanja. Nadalje ni jasno, kako naj se ob tako pojmovani metodi izvaja ena izmed temeljnih funkcij metodologije, t. j. preverjanje znanstvenih spoznanj. Kako naj bi metodologija formirala epistemološko osnovo za preverjanje neke teorije, če pa bi bila z njo identična? Metodologija ne bi mogla biti neodvisna od katere koli teorije in s tem logično ne bi mogla postaviti kriterija za preverjanje znanstvenih spoznanj.

Goričar v začetku pravilno določa metodo kot "celoto postopkov v znanstveno-raziskovalnem delu". V nadaljnjem razpravljanju pa govori o metodah še v drugem

smislu. Za splošno metodo pravi, da je "istovetna s splošnim metodološkim, pa tudi teoretičnim izhodiščem raziskovalnega dela" (str. 83). Na drugem mestu (str. 48) piše, da je v okviru marksistične družbene znanosti "zgodovinski materializem splošna teorija o družbi, ki daje posameznim znanstvenim disciplinam teoretično izhodišče kakor tudi splošno metodološko orientacijo za znanstveno delo". To se pravi, da mimo definicije metode na sploh kot "postopka" govori o splošni metodi, ki da je identična s splošnim metodološkim in teoretičnim izhodiščem raziskovalnega dela; to izhodišče je zgodovinski materializem, a zgodovinski materializem smatra za marksistično splošno sociologijo. Na kratko – splošna metoda znanstvenega dela je identična splošni sociologiji sami. Če pravilno interpretiramo, bi to pomenilo, da v tem drugem pomenu tudi Goričar zastopa stališče, kakršno smo pravkar obravnavali pri Lukiću.

Medtem ko Goričar jasno razlikuje splošno metodo in posebne metode, pa Lukić obravnava metode ne glede na to razločevanje. Dejansko pa bi ravno "njegovi sociologiji odgovarjala edino splošna metoda, s pomočjo katere je mogoče v sintetični fazi znanstvenega dela spoznati predmet preučevanja v celoti, v njegovi enotnosti in povezanosti z vsem drugim dogajanjem". Če na drugem mestu, ob razpravljanju o odnosu med sociologijo in zgodovinskim materializmom (ko pravi, da je poslednji "ena od metod") misli na splošno metodo, pa ta vendar ostane še povsem nedoločena. V sociologiji, ki naj preučuje "družbo kot celoto in njen razvoj", ki naj ugotavlja mesto vsakega posameznega konkretnega predmeta "v družbeni celoti, njegovo povezanost, z vsemi ostalimi pojavi v družbi", ne morejo imeti enake vloge sociometrija, eksperiment ipd. ali pa splošna metoda. Le-ta bi kot glavna – vsaj v tako pojmovani sociologiji – morala biti podrobno razčlenjena in njena vloga natančno določena. Kot smo že omenili, po Lukiću sociologija sama raziskuje družbeno stvarnost v glavnem le zaradi nerazvitosti posebnih družbenih ved. To pa pomeni, da naj načeloma vendarle samo posplošuje že dobljene rezultate v teh vedah izvedenih empiričnih raziskovanj. S takšno sociologijo pa seveda ni v skladu obravnavanje tudi posebnih metod v njenem okviru.

INICIATIVNI ODBOR, Društvo Sociologov Slovenije

INICIATIVNI ODBOR
Društva sociologov Slovenije
L j u b l j a n a
Cankarjeva 1/IV

Ljubljana, 5.XII.1965.

Spoštovani tovariš,

vljudno Vas vabimo, da se udeležite strokovnega posvetovanja -
"Problemi družbene diferenciacije v Sloveniji", ki bo skupaj
z ustanovno skupščino Društva sociologov Slovenije.

Posvetovanje in skupščina bosta dne 13. in 14. decembra tl.
v Domu družbenih organizacij, Ljubljana, Komenskega 7, s pri-
četkom v ponedeljek ob 9.30. uri.

Glede na pomen te prve večje akcije sociologov s področja vse
Slovenije pričakujemo, da se boste vabilu odzvali in da bo
tudi Vaša ustanova z razumevanjem omogočila Vašo udeležbo in
po potrebi krila tudi morebitne stroške v zvezi z Vašim poto-
vanjem in bivanjem v Ljubljani.

Predsednik
Iniciativnega odbora
Mlinar Zdravko

VABILO DRUŠTVO SOCIOLOGOV SLOVENIJE

DRUŠTVO SOCIOLOGOV SLOVENIJE
LJUBLJANA
Cankarjeva 1/IV

VABILO

Vljudno Vas vabimo, da se udeležite seje Upravnega odbora Društva sociologov SRS, ki bo v sredo 27. aprila 1966 ob 9.00 uri na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, Ljubljana, Cankarjeva 1/II.

Razpravljali bi o stanju in nujnih nadaljnjih ukrepih v zvezi z akcijo za ustanovitev nove fakultete, o udeležbi na svetovnem kongresu sociologov v Evianu in še nekaterih drugih tekočih zadevah.

Prosim Vas, da se zaradi nujnosti reševanja teh zadev seje zagotovo udeležite.

S tovariškimi pozdravi.

Predsednik
Zdravko Mlinar

ČLANI UPRAVNEGA ODBORA DRUŠTVA SOCIOLOGOV

1. Mlinar Zdravko	10. Mejak Renata
2. Jerovšek Janez	11. Klinar Peter
3. Toš Niko	12. Stane Dolanc
4. Jambrek Peter	13. Dolfe Bibič
5. Pavle Kogej	14. Dr. Anton Žun
6. Zdenko Roter	15. Tomić Zora
7. Boris Ziherl	16. Dr. Mišo Jezernik
8. Dr. Dolfe Vogelnik	17. Švab Mitja
9. Dr. Jože Goričar	18. Gosnar Jože

Zamisel dela komisije za proučitev razmer na področju sociološkega študija in raziskovanja

Proučitev pogojev za ustanovitev nove fakultete za sociologijo in politologijo:

1. proučitev obsega in vrste potreb po sociologih, ter možnosti njihovega zaposlovanja v prosveti, politično-teritorialnih skupnostih, delovnih organizacijah in raziskovalnih službah;
2. vsebinsko-programska opredelitev študija sociologije;
3. pregled in ocena izkustev iz dosedanjega izobraževanja sociologov;
4. organizacijska povezava sociologije oziroma osamosvajanje sociološkega študija v okviru univerze – in še posebej odnos in povezava s študijem političnih znanosti;
5. problem učnega osebja nove institucije;
6. materialno-finančni poboji za njeno delovanje;
7. možnosti in organizacijske oblike povezovanja pedagoškega in znanstveno-raziskovalnega dela na področju sociologije v okvirih nove fakultete; možnosti preverjene na osnovi ocene dosedanjega dela in s posebnim ozirom na delo in vlogo instituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi;
8. obravnavanje študija sociologije z vidika nameravane reorganizacije visoke šole za politične vede in njene vključitve v univerzo;
9. možnosti in potrebe za racionalnejšo organizacijo bibliografsko-dokumentacijske službe in mehanografske obdelave informaciji v novih organizacijskih okvirih sociološkega študija.

TEZE ZA RAZGOVOR O OBČI SOCIOLOGIJI (1967)

Društvo sociologov Slovneije

1. V skladu s svojo nalogo, da skrbi za razvoj sociologije kot znanstvene in pedagoške discipline, je Slovensko sociološko društvo sprožilo že več pobud. Omenili bomo le nekatere:

V začetku 1. 1966. je bila ustanovljena študijska komisija društva, ki je razpravljala o problemih visokošolskega študija sociologije in svoje ugotovitve formulirale v posebnem poročilu. To poročilo je bilo podlaga za širše javno posvetovanje o reorganizaciji visokošolskega študija sociologije, ki je bilo 12. 4. 1966. Na osnovi rezultatov tega posvetovanja je društvo predlagalo Univerzitetnem svetu Univerze, da naj ustanovi posebno študijsko komisijo, ki naj bi temeljiteje proučila študijske in znanstveno raziskovalne probleme s področja sociologije. Vzporedno s temi akcijami je društvo organiziralo tudi razprave o teoretičnih in metodoloških problemih sociologije. Tako je upravni odbor društva na svoji redni seji dne 6. 6. 1966. razpravjal o pouku socioloških predmetov v študijskem letu 1966/67. Ta razprava pa je zastavila tudi vprašanje o tem, (1) kateri so oziroma naj bi bili splošni kriteriji, koncepti in izhodišča za sestavo študijskega načrta sociologije in pa (2) kakšen naj bo obseg in vsebina študija obče sociologije.

Ravno iz teh razlogov je upravni odbor društva sklenil, da bo nadaljeval v tej smeri razpravo o vsebinskih in teoretičnih problemih sociologije, konkretno pa je dal pobudo za posebni razgovor članov društva o obči sociologiji.

2. Zdi se, da v Sloveniji obstojita dva v osnovi različna koncepta o teoretični vsebini in ustrezni organizaciji študija sociologije. Po prvem konceptu naj bi sestavljalo študij sociologije čim več ti. "globalnih" predmetov, kot so: obča sociologija, politična ekonomija., zgodovina, filozofija ipd., po drugem konceptu pa naj bi bil poudarek predvsem na takih predmetih, kot so: posebne sociologije, metodologija, statistika, aktualni problemi sociologije, sodobne sociološke teorije, praktikumi sociološkega raziskovanja ipd.

Bistvena razlika med obema konceptoma pa je v njunem odnosu do empiričnega raziskovanja. Po prvem konceptu naj bi študij sociologije dajal čim več splošno teoretičnega znanja, po drugem pa naj bi bila njegova funkcija predvsem v tem, da bi izoblikoval sociologa, ki bi bil usposobljen za empirično raziskovanje.

3. Možne so seveda kritične pripombe, da je ta dilema pravzaprav izmišljena in nerealna; da je ugotovitev o dveh različnih izhodiščnih konceptih preveč shematična in da poenostavlja problematiko, ki je v resnici bolj sestavljena. Ne glede na take prigovore pa se zdi, da je tako začetno istovetenje različnih stališč koristno zato, ker (1) onemogoča položaj, da so si vsi slovenski sociologi enotni v splošnih načelih – npr. da naj bo sociologija empirična in teoretična, da naj bo marksistična, sodobna, da naj bo metodološko solidna, da naj ne bo spekulativna in abstraktna itd. vedno znova pa se razhajajo tedaj, ko je ta splošna, načela treba ostvariti, ko je treba razrešiti aktualne raziskovalne in teoretične probleme

in ko se je treba odločiti za tako ali drugačno vsebinsko organizacijo študija sociologije (2) in ker polarizira stališča in jih s tem izpostavlja bolj odgovorni in oprijemljivi razpravi.

4. Ob prisotnosti dveh konceptov, ki temeljita na različnih izhodiščih in v situaciji, ko ta dva koncepta nista eksplicirana, pa obstoji nevarnost, da bo še najbolj verjetno prihajalo vedno znova do kompromisov, taktiziranja in popuščanja na eni in drugi strani, to pa bo imelo za posledico tako organizacijo študija sociologije, ki bo v bistvu eklektična in nenačelna kombinacija nasprotujočih si teženj.
5. Kljub temu kaže, da razrešitve dileme ni iskati v izbiri enega ali drugega koncepta, ampak v temeljitem posodobljenju študija sociologije, ki naj bi se oziral tako na sodobno stanje v sociološki teoriji, kakor tudi na izsledke empiričnega sociološkega raziskovanja. Tega cilja pa ni mogoče doseči tako, da razpravljamo na splošno in dajemo dobronamerne recepte o tem, da naj bo naša sociologija empirična, teoretično poglobljena, povezana z življenjem, marksistična ipd. Resnični razvoj bo mogoče doseči le z vztrajno, konkretno in tvorno debato, ki bo imela dve komponenti; kritično preverjanje ustreznosti obstoječega znanja in pa vključevanje novih konceptualizacij in raziskovalnih izkušenj v študijske programe sociologije.
6. Vse sociološke predmete, ki jih že predavajo ali pa so šele predvideni v okviru obstoječih visokošolskih študijskih načrtov, lahko razdelimo na dve skupini: (1) na obče sociološke predmete, ki so; obča sociologija, teorija in zgodovina družbenega razvoja, teorija družbenih struktur, zgodovina socialnih dobrin in pregled sodobnih socioloških teorij in pa (2) na posebne sociologije; sociologija lokalnih skupnosti, javnega mnenja, religije, družine, prava, umetnosti, znanosti, mikrosociologija in industrijska sociologija. Od tod pa izvira naslednji problem; kako uskladiti in razmejiti teoretično vsebino obče socioloških predmetov in posebnih sociologij? Ali naj si vsaka posebna sociologija izdela svoj lastni pojmovni okvir, ali pa naj navezuje na občo sociologijo se pravi, da bi predstavljale posebne sociologije pravzaprav le uporabo obče sociološke teorije na nekatera posebna problemska področja? Ali obstoječi pojmovni okvir obče sociologije zadovoljuje potrebe posebnih sociologij ali ne?
7. Sistematično bi bilo treba pregledati, katere posebne sociologije kaže razvijati v okviru slovenske sociologije.
8. Kakšno je razmerje med posameznimi obče socioloških predmeti navedenimi pod 6 (1)? Če gre dejansko za posebne predmete, bi bilo treba ugotoviti njihova medsebojna razmerja in relativni obseg; če pa gre le za dele enotne obče sociologije je potrebno ta predmet enotno organizirati.
9. Ali teorija in zgodovina družbenega razvoja proučuje le razvoj na globalni in sekularni ravni, ali pa tudi znotraj posameznih globalnih družb in na mikro nivoju? Ali je poudarek pri tem predmetu na zgodovinskem opisu ali na ugotavljanju

splošnih zakonitosti? Kateri elementi tega predmeta so spekulativni, socialno filozofski in filozofsko zgodovinski in kateri so sociološki?

10. Kakšna naj bo vsebina predmeta sodobne sociološke teorije in njegovo razmerje do obče sociologije? Ali niso z obstojem tega posebnega predmeta sodobne sociološke teorije izključene iz obče sociologije v ožjem smislu? Ali to pomeni, da naša obča sociologija ne temelji na sodobnih, socioloških teorijah, ali pa morda pomeni, da je funkcija posebnega predmeta sodobnih socioloških teorij v tem, da bi moderno sociologijo kritično vrednotila in študente seznanjala z njo le informativno?
11. Kakšna naj bi bila vsebina seminarja oziroma predmeta aktualni problemi obče sociologije in kakšno naj bo njegovo razmerje do drugih obče socioloških predmetov? Ali ni morda umestneje vgraditi te aktualne probleme v samo vsebino obče sociologije?
12. Ali je potrebno vključiti rezultate empiričnega sociološkega raziskovanja v pouk sociologije? In če je potrebno: kako uskladiti in prirediti te izsledke teoretičnim pojmovnim in hipotetičnim modelom tako, da bosta obe komponenti sestavljali enotno vsebino ustreznih študijskih programov?
13. Ali študijska literatura, ki je navedena v programih obče sociologije ustreza zahtevi po modernizaciji študija sociologije? Ali je v tem smislu popolna in če ni, s katerimi standardnimi deli bi jo kazalo izpopolniti?
14. Obča sociologija ima dve funkciji; pedagoško in znanstveno raziskovalno. Kakšna naj bo konkretna vsebina in sistem obče sociologije kot temeljne sociološke discipline tedaj ko opravlja prvo oziroma drugo funkcijo?
15. Ali je z občo sociologijo razumeti le pojmovni okvir in ustrezne pojmovne in hipotetične modele, ali pa je vanjo treba vključevati tudi teorijo v smislu empirično preverjenih znanstvenih domnev oziroma socioloških zakonitosti? Katero, da naj bodo minimalna metodološka merila, ki bi opravičevala vključitev te ali one teorije v sklop obče sociologije?
16. Ali ustreza sistematika snovi obče sociologije (v ožjem smislu) po posameznih poglavjih? Ali še kaže vztrajati pri klasični shemi obče strukture globalnih družb kot sistematiki za pouk sociologije, ki jo tvorijo naslednji elementi; (1) ekonomska struktura ali realna baza družbe, (2) pravna in politična vrhnja stavba, (3) oblike družbene zavesti? Kakšen obseg dati problemom ekonomske, politične in idejne strukture družbe z ozirom na njihovo dokajšnjo zanemarjenost in kako opredeliti njihov odnos do posebnih sociologij, oziroma drugih mejnih disciplin?
17. Kateri nesociološki predmeti oziroma znanstvene discipline so pomembne za sociološki študij? Predočiti si je treba vse možne predmete in izmed teh izbrati sistematično, ne pa arbitrarno tiste, ki naj pridejo v poštev. Verjetno bo treba izbirati med številnimi politološkimi, filozofskimi, ekonomskimi psihološkimi,

zgodovinskimi, pravnimi, demografskimi, geografskimi, statističnimi in matematičnimi, disciplinami. Določiti pa bo treba tudi obseg posameznih nesocioloških predmetov In ustrezne povezave.

18. V kakšnem obsegu in na kakšen način naj se poučuje metodologija sociološkega raziskovanja?

19. Opozoriti želimo na dvoje zanemarjenih področij naše sociološke teorije, ki sta:
a) posebne ali notranje družbene strukture in njihovi elementi: zavestno delujoči posameznik, družbene vloge, družbeni odnosi (interakcije), procesi, skupine, položaji (statusi), institucije, sloji, in b) družbeno gibanje, ki se pojavlja na nivoju družbene mobilnosti (gibanje posameznikov v geografskem ali v družbenem prostoru) in na nivoju družbenih sprememb (evolutivne spremembe globalnih družb in njihovih segmentov).

Obenem pa navajamo ilustrativno tudi nekatere sociološke pojme, teorije in probleme, ki še niso vključeni v pouk sociologije v Sloveniji ali pa niso vključeni v zadostnem obsegu, z željo, da b ta provizorični register spodbudil nadaljnje konkretne predloge in razprave: družbena kontrola, družbena sprememba, anomija, referenčne grupe, marginalne grupe; družbeni položaj; družbeni sloji; majhne grupe; posamezne grupacije in sloji: kmetje, inteligenca, birokracija, vodilni sloji, srednji sloji, sezonski delavci, posamezne poklicne grupacije; družbena moč, oblast, avtoriteta; ugled, družbeni vpliv; družbene vrednote, norme; družbena participacija; integracija, dezintegracija, družbene dezorganizacija, patologija, družbeni konflikt, družbena mobilnost; grupna dinamika; organizacija, odločanje, vodenje, družbeni prostor, razdalja; motivacijski faktorji; informiranost, stereotipi, predsodki; identifikacija, razmerje med osebnostjo in družbeno strukturo, komunikacije; socializacija, potrebe, interesi, aspiracije, pričakovanja, običaj, navada, tradicija, vzorci obnašanja, ravnanja; manifestne in latentne funkcije; družbeni sistem, struktura akcije; družbeni determinizmi; inovacije, iznajdbe, prosti čas, rekreacija...

20. Če hočemo zadostiti zahtevam, ki se pojavljajo v zvezi s poukom sociologije, to je, doseči sodobnejše obravnavanje sociološke problematike na takšen način, da bodo v njem sintetično zaobseženi tako rezultati empiričnih raziskovanj, ki izhajajo iz naših življenjskih razmer, kot tudi teoretična spoznanja, potem je očitno treba pripraviti tudi ustrezno strokovno literaturo.

S tem namenom predlagamo, da društvo organizira vse potrebne priprave za to, da bi čim prej izdali ustrezen Zbornik socioloških razprav. K temu delu naj bi pritegnili čim večje število strokovnjakov, ki se ukvarjajo z eno ali drugo tematiko s področja sociologije. Le tako bo namreč mogoče zadostiti pogojem, ki smo jih postavili.

Za razpravo podajamo ilustrativno listo posameznih področij oziroma tem, ki naj bi našle mesto v takšnem zborniku. Razprava naj bi dokončno opredelila konkretna področja, njihovo sistematiko, ter strokovnjake, ki bi jih kazalo pritegniti k sodelovanju.

Posamezna poglavja zbornika bi obsegala 30 do 60 strani, tako da bi celotna publikacija obsegala 600 do 1500 strani. Poglavja bi bila sestavljena tako, da bi

vsebovala; 1. navedbo glavne literature s dotičnega področja in kratek zgodovinski pregled discipline oziroma področja, 2. raziskovalne, teoretične in aktualne probleme z dotičnega področja, 3. ustrezno teorijo, pojmovni in hipotetični okvir – po možnosti naj bi ta del predstavljal originalni prispevek avtorja ali skupine avtorjev, 4. izsledke, rezultate empiričnih raziskav, izvedenih predvsem v Sloveniji, ali pa pomembnejših in tehtnejših esejijskih razprav, 5. režime in bibliografski pregled.

ZBORNİK SOCIOLOŠKIH RAZPRAV seznam predvidenih področij):

- “Od raziskovalnih problemov k sociološki teoriji” (Zdravko Mlinar, ...)
- Sociologija spoznavanja- in sociologija znanosti (Boris Ziherl, Dušan Pirjevec, Peter Jambrek, Slavko Podmenik,...)
- metodologija (Dolfe Vogelnik, Niko Toš, Stane Saksida, Marjan Kroflič, Mišo Jezernik, Bogdan Kavčič, Ivan Logar, Stane Obranovič...)
- teorija samoupravljanja in formalne organizacije (Mitja Kamušič, Jože Goričar...)
- teorija družbenih struktur (Jože Goričar, Peter Klinar, Maca Jogan, Peter Jambrek, Adolf Bibič ...)
- teorija družbene slojevitosti in diferenciacije (Peter Jambrek, Jože Goričar, Adolf Bibič, Peter Klinar, Janez Jerovšek...)
- teorija družbenih skupin (Zdravko Mlinar,...) demografija (Dolfe Vogelnik...)
- industrijska sociologija in sociologija dela (Mišo Jezernik, Veljko Rus, Stane Možina, Ana Kranjc – Čukova, Pavel Kogej, Andrej Kirn...)
- ruralna sociologija in sociologija kmetov (Zdravko Mlinar, Matija Golob, Janez Jerovšek, Tomo Štefe...) urbana sociologija (Zdravko Mlinar, Janez Jerovšek, Sonja Tramšek...)
- politična sociologija (Adolf Bibič, Stane Dolanc, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Zdenko Roter, Janez Jerovšek, Peter Klinar ...)
- sociologija prava (Jože Goričar, Anton Žun, Peter Jambrek Adolf Bibič ...)
- socialna patologija (Ljubo Bavcon, Katja Vodopivec...)
- sociologija družine (Zora Tomič, Nika Arko...)
- socialna psihologija (Marko Peršič, “Vid Pečjak, Mišo Jezernik...)
- sociologija javnega mnenja (France Vreg, Bogdan Kavčič, Mitja Švab, Ana Stuppan, Niko Toš...)
- sociologija množičnih komunikacijskih sredstev in teorija obveščanja (France Vreg, Ana Stuppan...)
- sociologija vzgoje in izobraževanja (Pavel Kogej, Jan Makarovič, Franc Pediček, Renata Mejak,...)
- sociologija kulture (Boris Ziherl, France Zupan, Vojan Rus, Dragana Kraigher, Slavko Podmenik...)
- sociologija umetnosti (Dušan Pirjevec, Taras Kermauner, Janko Kos, Primož Kozak, Neda Brglez...)
- sociologija religije in cerkve (Zdenko Roter, Marko Kerševan ...)
- teorija družbenih vrednot (sociologija, morale) (Vojan Rus, Boris Majer, Tine Hribar...)
- sociologija mednarodnih odnosov (Vlado Benko, Stanko Peterin, Vinko Trček, Borut Bohte, Ernest Petrič...)

- teorija družbenega razvoja in družbenih sprememb (Boris Ziherl, Ludvik Čarni, Jože Goričar, Peter Jambrek...)

Ker je od čimprejšnje izpolnitve te naloge – izdaja Zbornika – v veliki meri odvisno nadaljnje izobraževanje in razvoj sociologije pri nas, predlagamo, da bi to akcijo konkretno planirali takole:

- ugotovitve, predlogi, stališča, sklepi sestanka, ki bo 13. decembra 1966 leta,
- sestaneke sodelavcev – za pripravo zbornika, ki naj bi bil v torek, 20. decembra tl. ob 17.00 h v dvorani doma sindikatov, Ljubljana, Dalmatinova
- pripravljanje tekstov za posamezne teme do 30. maja 1967,
- konzultacije in razprave v toku priprav posameznih tekstov,
- tehnična redakcija do 30. junija 1967.
- Uredniški odbor, ki ga naj bi sestavljali posamezniki, ki bi odgovarjali za določeno področje, in sekretarja uredniškega odbora, ki naj bi organiziral in koordiniral delo, naj bi imenoval upravni odbor društva sociologov SR Slovenije.

Uredil Peter Jambrek. Izbor socioloških razprav, priročnik za gimnazije.
Ljubljana DZS, 1970.

SKUPŠČINA DRUŠTVA SOCIOLOGOV SLOVENIJE (15. aprila 1969 v Ljubljani)

Ob ustanovitvi si je Društvo sociologov Slovenije postavilo velike naloge, ki jih je upravni odbor skupaj s članstvom poskušal realizirati s številnimi akcijami za čim hitrejšo uveljavljanje sociologije v Sloveniji. Pri tem smo izhajali iz načelnega izhodišča, da uveljavljanje sociologije ni samo ozko profesionalno vprašanje nas sociologov, temveč tudi sredstvo in kazalec demokratizacije družbenopolitičnega sistema. V družbi, ki se ne omejuje le na pragmatično odzivnost (reagirane) na vsakokratne impulze in divergentne družbene silnice, to je v družbi z neko dolgoročno usmeritvijo in predstavo o dolgoročnih trendih družbenega razvoja, je sociologija nujna predpostavka in znanstvena podlaga za usmerjanje razvoja. Če pa se vprašamo, kakšna je oz. naj bi bila vloga sociologije v okviru našega specifičnega družbenopolitičnega sistema, lahko le ugotovimo, da sistem samoupravljanja še bolj kot kateri drugi zahteva in predpostavlja sociološko analizo na vseh ravneh družbenega dogajanja.

Nasploh bi verjetno lahko rekli, da je le malokatera dežela v svetu v tako kratkem času – letos poteka desetletnica intenzivnega uveljavljanja sociologije – dosegla tolikšen razmah sociologije, pa naj gledamo z vidika raziskovalnega dela ali z vidika uveljavljanja sociologije v pedagoških programih oz. institucijah ali pa z vidika, kakšno vlogo ima v družbenopolitičnem dogajanju nasploh.

Kljub temu pa moramo žal tudi ugotoviti, da v celoti vendarle še 20–30 let zaostajamo za razvojem sociologije kot znanosti v nekaterih najbolj razvitih deželah. Društvo sociologov Slovenije se je spopadalo s številnimi elementarnimi težavami, ki jih lahko uvrstimo med otroške bolezni pri razvoju tega družboslovnega področja. Začelo je pri začetku, kar je v konkretnem položaju pomenilo razmere za čim hitrejšo formiranje prvih strokovno izobraženih generacij mladih sociologov. V konkretnih razmerah smo morali maksimalno izkoristiti maloštevilne že usposobljene kadre. Pod pritiskom teh potreb smo se najprej lotili koncentriranja moči in dejavnosti, ki so bile razpršene po različnih ustanovah. Lotili smo se torej obsežne, dolgotrajne in kompleksne naloge za organizacijsko utrditev visokošolskega študija sociologije, pri čemer nas je vodila misel, da je treba:

- a) racionalno povezati sorodne programe in odpraviti podvajanje programov med sociologijo in politologijo, novinarstvom in drugimi sorodnimi področji,
- b) povezati raziskovalno in pedagoško delo, ki lahko le v tesni povezavi razvijeta svoje potenciale.

Društvo si je prizadevalo, da bi s svojimi akcijami spodbujalo razvoj sociologije v premagovanje sterilnega dogmatizma in spekulativizma iz preteklosti; po drugi strani pa je poskušalo razširjati horizonte sociološkega delovanja prek meja pojavljajočega se empirizma in pozitivizma. Seveda pa tako pri enem kot pri drugem ne gre za kratkoročne naloge – pri tem ne gre toliko (če sploh gre) za vprašanje, kakšna je zavestna izbira med različnimi alternativami, temveč predvsem za vprašanje dejanske stopnje razvoja znanosti in stopnje usposobljenosti posameznikov, ki delujejo na tem področju. Zato niti nismo pričakovali niti nismo še dosegli – bodisi da

upoštevamo zadnjih deset let ali pa samo čas, ko je delovalo naše društvo – kakšnih bistveno novih oz. teoretično dosti pomembnih rezultatov.

Poglejmo nekatere konkretne akcije, ki se jih je društvo sociologov lotevalo v času od ustanovitve. Največje število članov in drugih zainteresiranih posameznikov so pritegnila občasna posvetovanja in razprave. Ta posvetovanja se največkrat niso ukvarjala le z ozko strokovno tematiko, temveč so poskušala na strokoven način pojasniti vprašanja splošnejšega družbenega interesa v nekem času. Glavne teme posvetovanj lahko povzamemo tako:

1. Strokovno posvetovanje o reorganizaciji visokošolskega študija sociologije v Sloveniji.
2. Razprava o temi "Komuna in občan" – v sodelovanju z glavnim odborom SZDL Slovenije.
3. Razprava o programu predmeta "obča sociologija."
4. Problemi razvoja kulture in znanosti v Sloveniji.
5. O družbenih učinkih, ki jih ima uvajanje novega delovnega časa.
6. Sistem upravljanja v sestavljenih delovnih organizacijah.
7. Izražanje in usklajevanje konfliktnih interesov v socialistični družbi.
8. Priprava posvetovanja "Demokratizacija družbe in javno mnenje".

Poleg navedenih posvetovanj so bila še nekatera srečanja ožjega značaja kot npr. razprava o Svetovnem sociološkem kongresu v Evianu, posredovanje ugotovitev o stanju sociologije v nekaterih drugih državah idr. Društvo sociologov je samostojno ali v sodelovanju z inštitutom za sociologijo, visoko šolo za politične vede, republiškim svetom Zveze sindikatov Slovenije in drugimi organiziralo številna strokovna predavanja sociologov iz tujine (kot npr. A. Siracky, G. Friedman, D. Katz, A. Tanenbaum, A. Rose, L. Moss, Mikesch in drugi).

Akcije Društva v zvezi s poukom sociologije

Društvo se je lotilo vsestranskega urejanja problematike sociološkega izobraževanja v Sloveniji. Ustanovili smo komisijo, ki je na podlagi temeljitejšega proučevanja izdelala poročilo in predloge za reorganizacijo študija sociologije pri nas. Društvu je uspelo, da je s svojimi spodbudami in na podlagi javnih razprav med vsemi prizadetimi uveljavilo racionalnejšo organizacijo in neko koncentracijo študija oz. kadrov v osrednji matični ustanovi. Za takšno ustanovo so tudi z zakonom določili Visoko šolo za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki zdaj razširja in uveljavlja specifični sociološki program študija v okviru katedre za sociologijo. Dosegli smo torej neko organizacijsko konsolidacijo, ki pa – kot bomo še videli – glede na nerešeno vprašanje, kakšne naj bodo povezave z raziskovalno dejavnostjo na inštitutu za sociologijo in filozofijo in povezava z dokumentacijsko službo in knjižnico, vendarle še ni dokončno izpeljana.

Drugi sklop akcij Društva v zvezi z razširjanjem programa sociološkega izobraževanja je uvajanje posebnih socioloških disciplin v učne načrte vseh visokih šol in fakultet ljubljanske univerze. Društvo sociologov je skupaj s katedro za sociologijo pri VŠSPN sprožilo akcijo, da bi predmet "uvod v družbene vede" oz. "družbeno ureditev SFRJ" zamenjali s posebnimi sociološkimi disciplinami, ki se funkcionalno povezujejo z različnimi delovnimi področji diplomantov različnih fakultet in študijskih usmeritev. Ta akcija je naletela na ugoden odmev in študijska komisija

univerze je predlog sprejela in ga priporočila študijskim komisijam posameznih fakultet. Zdaj tečejo dogovori s posameznimi fakultetami o tem, kakšne in v kolikšnem obsegu bo mogoče uvesti sociološke predmete v njihove učne načrte. Po dolgoletnem razpravljanju se torej zdi, da bo spodbuda našega društva privedla do konkretne ureditve tega vprašanja.

Upravni odbor Društva si je tudi prizadeval, da bi izboljšali pouk sociologije v gimnazijah. Verjetno so se ravno pri tem pouku najbolj zaostrila vsa protislovja in začetniške slabosti, ki se kažejo v razvoju sociologije pri nas. Namesto da bi spodbujal zanimanje in gradil temelje za formiranje novih generacij sociologov, je bil učinek tega pouka pogosto ravno nasproten. Pouk je bil shematičen in neživljenjski, temeljil je bolj na abstraktno deduktivni metodi kot pa na analizi družbenega dogajanja in življenjskih razmer pri nas in zato je dijak dejansko odvrčal od sociologije in izzival upravičene kritike. Na spodbudo Društva smo dobili prevod učbenika sociologije iz hrvaščine, ki je vsaj do neke mere izboljšal razmere pouka sociologije v gimnazijah. Še bolj pomembna pa je bila naša akcija za izid študijskega priročnika oz. zbornika, ki temelji izključno na razpravah in analizah slovenskih avtorjev in je prvenstveno usmerjen na pojasnjevanje družbenih razmer v kontekstu, v katerem živimo in delujemo.

Člani Društva sodelujejo tudi pri izvedbi republiškega natečaja, ki ga je razpisala Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo za izdelavo nalog s sociološko in politološko tematiko za dijake srednjih šol. Pričakujemo, da bo tudi ta akcija prispevala k večjemu zanimanju dijakov za študij sociologije in za sociologijo kot poklic.

Seveda poleg teh opravljenih nalog ostaja na področju sociološkega izobraževanja še vrsta neizpolnenih nalog. Potrebno bi bilo, da bi čimprej izdelali ustrežnejši program za pouk sociologije v gimnazijah. Pouk sociologije bi bilo treba uvesti tudi na tehničnih in drugih srednjih in višjih šolah. Potrebna bi bila akcija Društva in drugih dejavnikov, da bi zagotovili štipendije večjemu številu nadarjenih dijakov za visokošolski študij sociologije (pri čemer ne gre le za splošno nepreskrbljenost študentov, temveč prav za specifičen položaj na področju sociologije, kjer se praksa še ne zaveda potreb po sociologih in možnosti za njihovo zaposlitev).

Sociološka literatura

V tesni zvezi s problemi in možnostmi razvoja sociologije in formiranja mladih sociologov pri nas je vprašanje strokovne sociološke literature. Konkretna akcija Društva na tem področju so bile tele:

Ugotovili smo, da izdajanje sociološke literature v slovenskem jeziku skrajno zapostavljajo in to prav do nerazumljivih skrajnosti, pa naj gre za domačo, izvirno literaturo ali za prevode tujih socioloških tekstov. Kakršnekoli primerjave že upoštevamo, vselej pridemo do izredno nezadovoljivih sklepov. Zato smo pripravili spisek socioloških del, ki bi brez prevelike zahtevnosti (finančne in vsebinske) lahko širšemu krogu bralcev predstavila najznačilnejša področja sociologije v sodobnem svetu. Upravni odbor je imenoval celo posebno komisijo, ki se je posvetovala s posameznimi založbami. Čeprav nam je npr. Cankarjeva založba v začetku omenjala celo možnost posebne sociološke edicije, čeprav so predstavniki Mladinske knjige prvotno izražali neko zavzetost za izdajo sociološkega dela s področja industrijske

sociologije in četudi smo imeli že nekaj konkretnih dogovorov z Mariborsko založbo Obzorja, vendarle vsa ta prizadevanja Društva praktično niso rodila nobenega uspeha in niti ena od teh založb ni realizirala tistega, kar smo pričakovali.

Na tem mestu se ne moremo spuščati v kompleksno oceno vzrokov za tako stanje, npr. koliko gre pri tem za neko politiko in avtonomno odločanje založb, koliko pa za druge dejavnike. Vendar pa je za nas sociologe posledica očitna in nevzdržna. Dovoljujemo si postaviti vprašanje: ali se bo lahko sodobna sociologija predstavila slovenski javnosti še kako drugače kot z nekaterimi deli s področja seksologije ali z različnimi brošurami agitpropovskega značaja. Smo v položaju, ko več pišemo in objavljamo o srednjeveških svetnikih kot pa o dognanjih sodobne sociologije o družbenih razmerah, v katerih živimo.

V slovenščini nismo objavili niti enega sistematičnega, obsežnejšega teoretičnega dela, ki sodi med vrhunske dosežke razvoja sociologije v zadnjih tridesetih letih.

Vse to očitno terja še zelo zavzeto in vztrajno delovanje našega Društva v prihodnje.

Delovanje Društva v kontekstu družbenopolitičnega dogajanja pri nas

Kot smo že rekli, se Društvo ni zapiralo v ozko profesionalna vprašanja, temveč je opredeljevalo svojo vlogo kot integralni del in aktivni dejavnik v kontekstu celotnega družbenopolitičnega življenja. Pri tem gre za obojestranski proces. Po eni strani sociologi s svojimi strokovnimi proučevanji in razpravami prispevajo k urejanju vprašanj, pri katerih je vse bolj očitno, da arbitrarnost, intuicija in zdravorazumsko presojanje nikakor več ne zadostujejo. V okviru Društva smo poskušali prispevati k pojasnjevanju perečih problemov v naših specifičnih in konkretnih razmerah. Po drugi strani pa je tudi vse večji krog ljudi spoznaval potrebo po novem profilu strokovnjakov, razširjala se je zavest o potrebi angažiranja in zaposlovanja sociologov na novih področjih, v novih ustanovah itd. Številne raziskave in razprave o njihovih rezultatih so služile kot podlaga za odločitve različnih republiških forumov.

Skupaj z društvi pedagogov, filozofov, psihologov in drugimi smo javno nastopili proti neproučenemu eksperimentiranju s poukom v srednjih šolah. Upravni odbor je nadalje štel za svojo moralno dolžnost, da javno obsodi agresijo na Češko-slovaško, ki je nenazadnje v temeljih ogrozila celotno družboslovno raziskovanje in tudi naše stike, ki smo jih uspešno navezali s češkoslovaškimi kolegi.

Vendar tudi z vlogo sociologov v našem družbenopolitičnem prostoru ne moremo biti popolnoma zadovoljni. Razprava o družbenih učinkih uvajanja novega delovnega časa, ki jo je društvo organiziralo ravno tedaj, ko bi lahko še najbolj vplivalo na konkretno zakonsko ureditev tega vprašanja v skupščini, je pokazala izrazito komformistično, nenačelno in nedemokratično obnašanje nekaterih posameznikov in institucij, ki je bilo v očitnem nasprotju z interesi večine delovnih ljudi. V takšnem položaju se je lahko zgodilo, da so praktično ves tisk kot tudi radio in televizija prezrli celotno posvetovanje o temi, ki je bila tedaj na višku aktualnosti in o kateri so bila mnenja očitno neenotna (ne glede na to, da je televizija celo snemala celotno večurno razpravo). Ker je ta primer izredno poučen, naj še dodam, da so za zakon, ki so ga sprejeli, ne da bi upoštevali večinsko mnenje, že po nekaj mesecih spoznali, kako neustrezen je; anketa Slovensko javno mnenje 1968 pa je ugotovila, da so zakon sprejeli v nasprotju z mnenjem večine anketiranih Slovencev.

V zvezi s tem postavljamo vprašanje, ali bo Društvo sociologov lahko javno delovalo le, če bo a priori podpiralo neka določena stališča in se konformistično strinjalo s trenutno prevladujočimi političnimi stališči?

Ožja društvena vprašanja

Temeljni problem pri organiziranem delovanju sociologov v Sloveniji je izredno šibka oz. maloštevilna članska baza. Ta problem se kaže tako glede na majhno število strokovno formiranih sociologov kot tudi glede na njihovo razpršenost po vsej Sloveniji. Kljub številnim akcijam, ki jih je Društvo uspešno izvedlo, je vendarle splošna značilnost razmeroma nizka odzivnost širšega kroga vabljenec na naše razprave in posvetovanja (včasih se je le okrog 1/10 vabljenih posvetovanja tudi dejansko udeležila). Majhno število sociologov bistveno omejuje tudi razpon dejavnosti, ki jih organizira Društvo.

S tem v zvezi se pojavlja problem, da upravnemu odboru doslej še ni docela uspelo, da bi utrdil tudi formalno organizacijske pogoje za delovanje Društva, kot je npr. redno plačevanje članarine, zaostritev profesionalnih standardov, ki bi spet na svoj način lahko prispevali k hitrejšemu in določnejšemu formiranju sociologije kot poklica. Sociologi še nismo dosegli formalnega priznanja svoje dejavnosti kot poklica v uradni klasifikaciji poklicev. Postavlja se tudi takšno konkretno tehniško vprašanje, kot: ali naj bi v Društvu sociologov uvedli posebne izkaznice o članstvu, ki bi v različnih družbenih situacijah članom lahko služile kot zadostna legitimacija za neposredno opazovanje oz. raziskovanje.

Upravni odbor se je pri svojem delovanju v času, o katerem poročamo, povezoval tudi z Jugoslovanskim združenjem za sociologijo. Naši člani so s svojimi referati sodelovali na treh jugoslovanskih posvetovanjih mednarodnega značaja: o sistemu samoupravljanja v Jugoslaviji, o razredni strukturi sodobne jugoslovanske družbe in o položaju in problemih mladine. Sodelovali smo tudi s svojimi prispevki, ki so bili objavljeni v reviji Sociologija, čeprav glede tega še zdaleč nismo izkoristili možnosti, ki so nam bile na voljo. To se pravi, da niti v glasilu Jugoslovanskega združenja za sociologijo nismo ustrezno predstavili dosežkov socioloških proučevanj v Sloveniji, še manj pa seveda to velja za kakršnokoli predstavljanje naše sociologije v tujini. Posamezni člani so se sicer udeležili tako svetovnega sociološkega kongresa v Evianu kot tudi II. svetovnega kongresa za ruralno sociologijo, kongresa svetovnega združenja za raziskovanje javnega mnenja in še številnih drugih mednarodnih srečanj; kljub temu pa ostaja dejstvo, da nam s pismenimi prispevki ni uspelo, da bi prikazali svoje delo mednarodni strokovni javnosti.

Za prihodnje leto nas čaka naloga, da pripravimo svoje sodelovanje za IV. jugoslovansko sociološko srečanje s temo: Tradicionalna kultura in razvoj sodobne jugoslovanske družbe, ki bo predvidoma februarja 1970 v Splitu, kot tudi priprava za sodelovanja na svetovnem sociološkem kongresu, ki bo prihodnje leto v Varni, in bo obravnaval sociološko tematiko družbenega razvoja.

Sodelovanje oziroma udeležba pri akcijah strokovnih društev

Jeseni 1968 je večje število sociologov sodelovalo na ustanovnem zboru Politološkega društva Slovenije. V ustanovitvi tega društva vidimo predvsem okrepitev organizirane dejavnosti na področju družboslovja in pričakujemo velike koristi od

skupnega sodelovanja v prihodnosti. Februarja tega leta smo na spodbudo Društva filozofov sodelovali na kolokviju, ki je obravnaval vprašanja razmejitve in sodelovanja med družboslovnimi disciplinami, kot so: filozofija, zgodovina, psihologija, ekonomija, etnografija, sociologija in druge.

Druga spodbuda Društva filozofov Slovenije pa je bila usmerjena k ustanovitvi nove strokovne revije, ki bi jo izdajali v slovenskem jeziku. Upravni odbor Društva sociologov je menil, da je glavno vprašanje v tej zvezi predvsem odpiranje našega družboslovja navzven oz. njegovo povezovanje s svetom (postavlja se npr. vprašanje o možnosti za izdajanje sociološke publikacije v enem izmed svetovnih jezikov, kar ja bil tudi že predlog redakcije revije "Sociologija", ki pa ni bil še realiziran), da pa znotraj slovenskega prostora ni realnih možnosti oz. širše strokovne publike, ki bi upravičevala ustanovitev nove ozko oz. čisto strokovne revije. V večji meri pa je treba izkoristiti možnosti, ki nam jih nudijo že obstoječe revije kot npr. Teorija in praksa, sociološke številke Problemov in podobno.

Končno naj opozorimo še na dvoje neurejenih vprašanj, ki terjata skupno akcijo več prizadetih ustanov in organizacij. Gre za ureditev položaja sociološke knjižnice, ki je že nekaj let v kritičnem stanju in zdaj sploh več ne nabavlja nove literature niti nima zagotovljenih drugih elementarnih pogojev za normalno delovanje. Drugo vprašanje pa zadeva dokumentacijsko službo, pri čemer bomo morali razpravljati tako o vsebini tega dela kot tudi o organizacijskih okvirih oz. o potrebni koordinaciji in specializaciji na tem področju.

KRITIČNA OCENA PREDMETNIKA, seja sociološke katedre VŠPV, skrajšani zapisnik s seje Upravnega odbora Društva sociologov SRS

Pod zadnjo točko dnevnega reda je tekla razprava o pouku socioloških predmetov v študijskem letu 1966/67. Osnova za razpravo je bil predlog študijskega načrta za sociologijo kot enopredmetno skupino, ki ga je sestavila sociološka katedra na Višoki šoli za politične vede.

V tem zapisniku, brez posebnega vrstnega reda, navajamo le glavne pobude, misli in pripombe, ne da bi navajali imena njihovih avtorjev.

- predmet družbeni sistem SFRJ je nepotreben na univerzitetni ravni, v kolikor bo ali je postal sestavni del srednješolskega pouka,
- vprašljivo je, če je potreben predmet politična ekonomija,
- ali nista predmeta zgodovina marksizma in zgodovina 19. in 20. stol. po svoji vsebini slična predmetu zgodovina delavskega gibanja?
- politična sociologija je ena od posebnih sociologij, enakovredna vsem ostalim in bi zato lahko odpadla v študijskem načrtu za prve štiri semestre,
- potrebno bi bilo uvesti predmet zgodovina političnih doktrin ne samo kot usmeritveni predmet za sociologe,
- problematična je vsebina predmeta politična in ekonomska geografija,
- teorija in zgodovina družbenega razvoja je v precejšnji meri sestavni del predmeta obča sociologija. Oba predmeta imata skupaj 5 + 2 predvidenih ur, kar je preveč,
- pouk politične zgodovine Jugoslavije je naloga srednje šole,
- ali ne sovpadata predmeta filozofija in zgodovina marksizma?
- treba se je ogniti ponavljanju in koordinirati vsebine študijskih programov,
- proučiti študijski program obče sociologije in ugotoviti, kje sovпада z drugimi predmeti,
- kateri splošni kriteriji so vodili sestavljalce tega predloga študijskega načrta? Kakšna je njegova "filozofija" oziroma splošni koncept?
- enako je treba obravnavati ure, ki so predvidene za predavanje in za seminarske vaje,
- predmet politična ekonomija naj bi se predaval samo eno leto, združil pa naj bi se s predmetom ekonomika SFRJ. Ne kaže namreč razdvajati teorije in prakse,
- predmet politična in ekonomska geografija je preveč deskriptiven, predimenzioniran je že v gimnaziji, kolidira s primerjalnimi političnimi sistemi.
- usmeritvene predmete je treba izpustiti, študij naj bo predvsem brez usmeritev, eventualno naj obstoje fakultativni predmeti,
- preveč je zgodovinskih predmetov, ki so pretežno deskriptivnega značaja,
- kakšna je vsebina predmeta družbeni sistem SFRJ – ali je to razlaga ustavno-pravnega sistema?
- treba bi bilo upoštevati izkušnje ki jih imajo druga univerzitetna središča po svetu, na Vzhodu kot tudi na Zahodu,

- zakaj v programu za prvi letnik ni obče psihologije in pedagogike; obča psihologija je nujni temelj za razumevanje socialne psihologije, ki je na programu v višjih letnikih,
- predmeta metodologija in statistika naj bi imela po več ur, tako da bi se statistika predavala v 1. in 2. letniku metodologija pa v 2. in 3.
- ali je predmet zgodovina marksizma potreben za sociologe? ali je to nadomestilo za politično sociologijo?
- obča sociologija je predimenzionirana; v večjem obsegu bi bilo treba vanjo vključiti teorijo družbenih struktur, grup, družbeno mobilnost ipd.
- vsak predavatelj naj bi sestavil skico, kratek očrt programa predmeta,
- ugotoviti je treba, kateri predmeti so in kateri niso potrebni,
- ekonomska geografija je premalo teoretična preveč deskriptivna,
- v študijski načrt za 1. letnik bi bilo treba vključiti predmet logika,
- kaj je politologija in kaj sociologija? kje so meje in kje sličnosti nad obema disciplinama? Oba predmeta sta raziskovalno usmerjena,
- kakšna je poklicna perspektiva politologa?
- kakšen je profil "diplomiranega novinarja"? Novinarski predmeti naj bodo dodatek k drugim usmeritvam, ne pa samostojna smer študija. Novinarska katedra naj se veže tudi navzven, na druge fakultete
- ali je smotrno, da se sociologija in politologija razvijata skupaj z novinarstvom,
- debata o načrtu študija je lahko samo celovita, za vsa 4 leta,
- v prvem in drugem letniku bi bilo treba uvesti praktikum,
- demografija bi sodila med uvodne predmete,
- pri sestavljanju programa na VŠPV je treba upoštevati tudi obstoječi študijski načrt za sociologijo na filozofski fakulteti,
- treba je izdelati analizo možnosti zaposlovanja za sociologa in politologa in na to analizo vezati sestavljanje študijskega načrta.

DRUŠTVO SOCIOLOGOV SR SLOVENIJE
 LJUBLJANA
 Cankarjeva I/IV
 Ljubljana, 6. XII. 1966

Spoštovani tovariši!

Naše Društvo bo organiziralo v torek 13. decembra 1966 ob 17.00 uri v dvorani Doma sindikatov v Ljubljani, Dalmatinova 4

RAZGOVOR O OBČI SOCIOLOGIJI

Vljudno Vas vabimo, da se udeležite tega razgovora.
 S tovariškimi pozdravi !

PREDSEDNIK
 DRUŠTVA SOCIOLOGOV SRS
 Zdravko Mlinar, l.r.

Priloge:

1. Teze za razgovor o občji sociologiji,
2. Pregled socioloških predmetov, ki so navedeni ali predvideni v študijskih načrtih Filozofske fakultete. Visoke šole za politične vede in Pravne fakultete Univerze v Ljubljani
3. Študijski program za predmet občja sociologija na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani
4. Študijski program za predmet zgodovina in teorija družbenega razvoja na Visoki šoli za politične vede,
5. Učni program za predmet občja sociologija – aktualni problem na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani,
6. Študijski program za predmet občja sociologija na Filozofski fakulteti Univerze v Beogradu,
7. Skrajšani zapisnik s seje Upravnega odbora Društva sociologov SRS, dne 6. 6. 1966,
8. Študijski program Oddelka za sociologijo Varšavske univerze

NEREŠENA VPRAŠANJA V ZVEZI S POUKOM SOCIOLOGIJE IN "UVODA V DRUŽBENE VEDE" NA UNIVERZI TER VIŠJIH IN VISOKIH ŠOLAH V LJUBLJANI

1. Prvi ukrepi za izboljšanje pouka sociologije so že bili napravljeni v preteklih nekaj letih; zlasti v zvezi s pobudo Društva sociologov Slovenije za reorganizacijo študija, ki naj bi privedla do osredotočenja socioloških dejavnosti v eni ustanovi. S pravno ureditvijo, ki je določila osnivanje Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo so bile podane organizacijske osnove za potrebno kompleksno reševanje problematike sociologije in pouka "Uvoda v družbene vede". Dejansko pa je ta ukrep vendarle ostal še predvsem v fazi formalnega značaja. Njemu dosedaj še ni ničesar sledilo, kar bi tudi materialno omogočilo, da bi se sociologija v novem institucionalnem okviru sploh lahko formirala. Z drugimi besedami povedano: sociologija še vedno obstaja le v toliko, v kolikor se prislanja na nekatere sorodne študijske usmeritve, katerim – bolj ali manj obrobno – nudi pouk iz obče sociologije in še nekaj redkih drugih področij.
2. Niti v okviru sociološkega oddelka Filozofske fakultete, niti v okviru sedanje Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo do danes še ni bilo podanih možnosti, da bi vzpostavili pouk iz socioloških disciplin brez katerih si sicer ne moremo zamišljati celovitega in sistematičnega študija sociologije. Praktično to predvsem pomeni, da vse do danes še nismo omogočili usposobitev oziroma nastavitve potrebnega, minimalnega števila strokovnjakov, ki bi prevzeli odgovornost in pobudo za razvoj številnih vej sociologije in seveda tudi pouk tako v okviru matičnega oddelka, torej pouka za sociologe, kot tudi v okviru številnih drugih šol in fakultet Ljubljanske univerze.
3. Posledice takšnega stanja so očitne na številnih področjih. Ker nismo formirali in okrepili skupine sociologov, ki bi kot matično izhodišče lahko igrali vlogo pobudnika in usmerjevalca v razvoju sociologije in v procesih prenašanja znanja na mlajše generacije, se danes srečujemo z izrednimi problemi, ki jih lahko v celoti brez pretiravanja označimo kot – kritično stanje na področju pouka sociologije.

Izredno številne primere bi lahko naštel kot ilustracijo tega kritičnega stanja. Na tem mestu naj se vendarle omejimo samo na to, da opozorimo na nekaj področij, kjer so ta vprašanja danes najbolj zaostrena. Očitno pri tem ne gre le za ozko strokovno vprašanje samih sociologov. Če upoštevamo problematiko, ki se kaže v zvezi s poukom sociologije na gimnazijah oz. srednjih šolah, je že pri tem jasno, da predvsem manjka znanstvenega in strokovnega usmerjanja na ravni Republike, pa bodisi da gre za vsebino, bodisi za metodiko pouka. Ker takšnega usmerjanja do danes ni bilo – kar z drugimi besedami v bistvu spet pomeni, da ni bilo ljudi, ki bi to opravljali – smo prišli v situacijo, ko je sociologija postala eden od najbolj problematičnih predmetov pri pouku v gimnazijah, tako za profesorje kot za dijake. (O teh vprašanjih pripravlja Društvo sociologov Slovenije v povezavi s Katedro za sociologijo in filozofijo pri VŠSPVN posebno poročilo oz. analizo.)

Drugi sklop nerešenih vprašanj zadeva pouk sociologije oz. različnih socioloških disciplin na raznih fakultetah ter visokih in višjih šolah. Sociologija namreč ne zadeva le specialno sociološki študij za sociologe, temveč se kot priznana potreba pojavlja za, praktično, skorajda vsako študijsko usmeritev na visokošolski ravni sploh. V tem pogledu smo torej postavljeni pred dokaj vzpodbudno potencialno razmerje: tako kot sociologija lahko odpira nove vidike, nove zorne kote številnim družbenim in prirodoslovnim študijskim usmeritvam, jih bogati in dopolnjuje, ne da bi se jim vsiljevala kot nekaj tujega; tako po drugi strani različne prirodoslovne in humanistične študijske usmeritve same stimulirajo razvoj sociologije, s tem da ji postavljajo nova vprašanja in vse večje zahteve po razvoju socioloških preučevanj, ki so prvenstveno koristna tako za njih kot za sociologe. (Posebno poročilo o potrebnih in smiselnih povezavah posameznih socioloških disciplin z drugimi strokami, kot npr. ekonomijo, filozofijo, zgodovino, tehniko, arhitekturo, agronomijo, medicino, pedagogiko idr. glej posebej).

4. Že navedena področja kot tudi še številna druga (npr. problem formiranja potrebnih raziskovalnih kadrov, ki nimajo možnosti da bi si pridobili vse bolj zahtevane znanstvene kvalifikacije zaradi neurejenosti, pomanjkanja sredstev in kadrov, ki bi prevzeli pouk na III. stopnji; številne druge potrebe v zvezi z rednim poukom za sociologe, politologe in novinarje itd.) nas opozarjajo, da zahtevnih vprašanj, ki jih neuspešno rešujemo že skorajda celo desetletje in ki prizadevajo na tisoče študentov, ne bomo mogli niti v prihodnjih letih odločno reševati, v kolikor ne okrepimo matične katedre za sociologijo. Prepričani smo, da je ravno sociologija značilno področje, na katerem bi uresničenje zamisli o matičnih katedrah v okviru visokošolskega pouka in prepletanja različnih znanstvenih disciplin, zagotovilo največjo medsebojno stimulacijo in koordinacijo, vzporedno z okrepitevijo kolektiva, ki bi predstavljal jedro nadaljnjega razvoja na tem področju, zagotovila znanstveno kritiko in usmerjanje pedagoških procesov. Takšna smer reševanja bi obenem sploh omogočila formiranje nekaterih posebnih socioloških disciplin, oziroma bi omogočila večjo izkoriščenost kadrov, ki bi ob vzporednem angažiranju na večih fakultetah prav z lahkoto opravičili potrebna materialna sredstva (ob omejevanju samo na študijske potrebe pouka za sociologe, pa bi bili le delno angažirani oz. sploh ne bi mogli delovati). Študijske smeri, ki bi jih torej le težko uvedli le za potrebe sociologov zaradi majhnega števila ur, bi torej v povezavi z drugimi fakultetami ter višjimi in visokimi šolami lahko zelo hitro zaživele.

(tipkopis, Z. M., 16. decembra 1968)

DR. ZDRAVKO MLINAR O JUS

Že v prejšnjih Kronikah smo objavili teme strokovnega posvetovanja Jugoslovanskega združenja za sociologijo (JUS) in našeli referate slovenskih udeležencev. Tokrat pa odgovarja na vprašanja o JUS in o vtisu s strokovnega posvetovanja dr. Zdravko Mlinar, predsednik JUS.

“Sedanja uprava Jugoslovanskega združenja za sociologijo je ob prevzemu mandata marca 1970 opredelila program nadaljnjega delovanja združenja. Značilnost tega programa je v tem, da naj bi premagal dotedanjo razdrobljenost, nepovezanost sociologov iz posameznih ustanov, republik in ožjih socioloških disciplin. Program nakazuje več ukrepov, s katerimi naj bi odpravili “otroške bolezni” sociologije kot relativno novega področja znanstvenega proučevanja pri nas.

Ustanovljene so bile sekcije, ki naj bi v okviru združenja povezovale sociologe v okviru tako imenovanih posebnih sociologij. Poleg tega je bilo dogovorjeno, da bo namesto dosedanje prakse, ko so se sociologi Jugoslavije sestajali le enkrat na dve leti, v bodoče vsako leto strokovno posvetovanje o določeni temi. Ker pa nobena, bodisi zelo splošna bodisi specifična tema ne pritegne pozornosti vseh sociologov, bo združenje na takih posvetovanjih obravnavalo hkrati neko splošno temo in tudi večje število specifičnih vprašanj, ki zadevajo le posebna področja sociologije. Tako bi dosegli, da bi se enkrat letno zbrali na dogovorjenem mestu skoraj vsi, ki aktivno delujejo bodisi na raziskovalnem ali pedagoškem področju. To bi bila tudi priložnost, da vsako leto prikažejo svoje dosežke in uskladijo reševanje skupnih problemov.

Taka so bila okvirna izhodišča za organizacijo letošnjega strokovnega posvetovanja na temo “sociološke dimenzije urbanizacije in industrializacije v Jugoslaviji” od 11. do 13. februarja v Dubrovniku. Omenjena tema je bila skupni imenovalec za številne referate in razprave tako v plenarnem zasedanju kot tudi na posameznih ožjih tematskih področjih (sekcijah). Udeležba več kot 250 sociologov je pokazala, da se je dejansko razširil krog ljudi, ki se vključujejo v organizirano dejavnost združenja. Seveda pa sama organizacija ne more reševati tudi vprašanja splošnega nivoja oziroma kvalitete strokovnih razprav, ki nujno izražajo razvitost tega področja družboslovja pri nas nasploh. Ker je šlo tokrat za uveljavitev novega načina delovanja, se ni dalo izogniti temu, da so na letošnjem sestanku bolj kot je bilo želeno prihajala v ospredje čisto organizacijska vprašanja. Premalo je bilo časa in možnosti, da bi se osredotočili na vsebino posveta, ki zadeva procese urbanizacije in industrializacije pri nas (potrebna je bila npr. izredna skupščina, ki je potrdila spremenjeni način dela z novim statutom, potrebne so bile informacije o konstituiranju sekcij in ne le o vsebini razpravljanja v teh sekcijah itd.).

Dejstvo, da je bilo tokrat ustanovljenih deset sekcij (za urbano-ruralno sociologijo, industrijsko sociologijo, sociologijo družine, sociologijo komunikacij, sociologijo prava in politike, sociologijo izobraževanja, sociologijo religije, za družbeno strukturo in spreminjanje, za sociologijo prostega časa in sociologijo medicine), je terjalo čas, kar pa se bo, upajmo, dobro obrestovalo v prihodnjem delovanju

jugoslovanskih sociologov. Čeprav se je ohranilo enotno združenje, je v novi organizaciji hkrati deset novih enot, deset žarišč iniciative in povezovanja, ki naj bi bila opora za hitrejšo uveljavljanje sociologije tako v Jugoslaviji kot tudi v mednarodnih okvirih.

Po končanem posvetovanju v Dubrovniku se bo tudi Jugoslovansko združenje za sociologijo še tesneje oprlo na svojo bazo po republikah. Ker je sedež združenja v tekočem letu v Sloveniji, so s tem opredeljene tudi posebna vloga, pričakovanja in možnosti, da bi slovenski sociologi pripravili vse potrebno za čim uspešnejše delo združenja in posvetovanje o novi temi, ki bo februarja prihodnje leto. Vsebina te teme bo verjetno zajela različne vidike družbenih konfliktov v sodobnih razvojnih spremembah pri nas.”

Teorija in praksa, VIII (1971), 3, str. 516–517

INŠTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA UNIVERZE V ZAGREBU
FAKULTETA ZA SOCIOLOGIJO, POLITIČNE VEDE IN NOVINARSTVO
V LJUBLJANI

FAKULTET POLITIČNIH NAUKA V SARAJEVU
INSTITUT EKONOMSKIH NAUKA V BEOGRADU

Sekretariat konference: 41000 ZAGREB, Jezuitski trg 4, tel. 443–261

PRVA MEDNARODNA KONFERENCA SOCIOLOGOV
“O PARTICIPACIJI IN SAMOUPRAVLJANJU”
Dubrovnik, 13–17. XII. 1972.

Spoštovani tovariši!

Zgoraj omenjeni inštituti in fakultete organizirajo Prvo mednarodno konferenco o participaciji in samoupravljanju. Konferenca bo v Dubrovniku med 13. in 17. decembrom tega leta.

Cilj konference je da bi se na osnovi dosedanjih izkušenj in raziskav tako v Jugoslaviji kot tudi v drugih deželah, izoblikovala bolj splošna in bolj sistematična podoba stanja o samoupravljanju in participaciji v sodobnem svetu.

Glavna tema konference je naslednja: PARTICIPACIJA IN SAMOUPRAVLJANJE
Podteme:

- a) Znanstveno tehnični razvoj in participacija
- b) Industrijska demokracija, participacija in samoupravljanje
- c) Delavsko gibanje (sindikati, partije) in samoupravljanje
- d) Družbeni sistem (ekonomski, komunalni in politični) in samoupravljanje

Prvi materiali domačih udeležencev so v večini že pripravljeni, medtem ko se materiali tujih udeležencev šele zbirajo. Službeni jezik na konferenci bo angleški in francoski. Točen program konference vam bomo poslali v jesen.

Zanimanje za konferenco je zelo veliko. Doslej je sodelovanje prijavilo več kot 100 tujih udeležencev in okoli 30 domačih udeležencev. Ker ne razpolagamo s tako velikimi sredstvi, da bi lahko krili vse stroške za tako veliko število udeležencev, vas naprošamo da zainteresirate vašo delovno organizacijo za omenjeno mednarodno konferenco in za finančno pomoč, ki bi nam omogočila izvedbo konference.

Ker je to prva mednarodna konferenca, bi bilo zelo važno, da bi bila izvedena natančno in uspešno. Tudi za vas bi bila to prilika, da se aktivno ali pa pasivno udeležite omenjene konference.

Prosimo vas, da nas čim prej obvestite o tem ali vaša organizacija lahko prispeva sredstva za to konferenco in ali vi osebno nameravate sodelovati na njej.

SLOVENSKA ZASTOPNIKA

PREDSEDNIK ORGANIZACIJSKEGA
ODBORA

Prof. dr. Zdravko Mlinar

Prof. dr. Eugen Pusić

Prof. dr. Veljko Rus

V Ljubljani, 12. julija 1972.

OKROGLA MIZA: SOCIOLOGIJA IN POLITIKA

Slovensko sociološko srečanje, Nova Gorica

12.–14. oktober 2000

Razprava

Tako kot se mi že nekaj časa običajno dogaja, moram svoj nastop začeti z opravičilom. Moj namen je bil predstaviti dosti bolj elaboriran pogled na razmerje med določeno znanstveno in akademsko disciplino – sociologijo in politiko na drugi strani. Obveznosti zadnjega meseca so mi to preprečile, zato se omejujem samo na nekaj opazk, ki bodo nemara koristne za bodočo razpravo.

1. Prvič, po mojem mnenju lahko ugotovimo, da sta tako politika kot sociologija, čeprav pripadata različnim družbenim sferam, v določeni meri podobni. Sta manj institucionalizirani in profesionalizirani sferi družbenega delovanja: politiki. Profesionalna identiteta sociologov navzven je bistveno manj izražena kot npr. pravnik ali ekonomista. V svetu uprave je sociolog opredeljen bodisi kot nekakšen splošen strokovnjak za družbena vprašanja, karkoli to že pomeni, ali strokovnjak, ki rešuje socialne probleme. Je predstavnik tako imenovanih "mehkih pristopov", ki so uporabni tam, kjer odpovedo institucionalna sredstva.

Prav tako v Sloveniji šele nastajajo generacije profesionalnih politikov, ki po končani izobrazbi napredujejo skozi strankarske sisteme, skozi udeležbo na oblasti itd. in si oblikujejo identiteto profesionalnega politika. Še danes velja v javnosti ocena, da so politiki, ki ne znajo delati nič drugega kot biti v politiki, manj cenjeni. Obenem pa so ti politiki zelo ranljivi, saj praviloma v Sloveniji to niso ravno premožni ljudje in politični zdrs pomeni lahko tudi resne posledice za preživetje. (Imamo primere nekaterih poslancev.)

2. Iz tega izhaja dejstvo, da so profesionalni politiki, ki so svojo profesionalno socializacijo oblikovali v raziskovalni in akademski sferi, pravzaprav razcepljene osebnosti. Imajo vrednote akademskega okolja, delujejo, odločajo, ravnajo pa v svetu politike, ki je bistveno drugačen. Če za akademski svet, veljajo profesionalne vrednote znanosti, analitski pristop, temeljitost, kritičnost itn., potem za svet politike veljajo načela mobilizacije za cilje, legitimizacija delovanja, nujna nagnjenost k pogajanju in upoštevanju določenih interesnih ravnovesij, iskanje rešitev, ki funkcionirajo, niso pa nujno teoretično najboljše itn.

Osebna izkušnja: trajnostni razvoj kot analitski ter kot mobilizacijski in legitimizacijski koncept; osebni problemi s tem, da kot analitski koncept ni kaj prida uporaben, kot politični koncept pa je nedvomno pomemben;

Politiki z močno oblikovano socializacijo v akademski kakršni koli drugi sferi ne bo nikoli postal "čisti" politik. To je vrsta, ki izumira.

3. Prehodi med akademsko/raziskovalno in politično sfero: v Sloveniji in Evropi niso dobro sprejeti; ameriški primeri so drugačni. Sam menim, da akademskemu sociologu sploh ne škodi, če se za nekaj let zaposli pri upravljanju pomembnih javnih voljenih ali pa imenovanih funkcij, seveda pod predpostavko, da ostaja v približno isti sferi delovanja. Če nekdo raziskuje sisteme socialne politike, je prav gotovo izjemno pomembna izkušnja, da v določenem obdobju sodeluje pri

kreiranju in izvajanju takšne politike. Pravniki so tu dosti bolj odprti kot sociologi. Praviloma nimajo nikakršnih pomislekov. Sociologi se obotavljajo.

4. Ali je sociologija lahko "leva" ali "desna" – le če se ideologizira v tem kontekstu. Sicer pa imamo sociologe z različnimi političnimi prepričanji, obenem pa ni nujno, da imajo zelo različne sociološke koncepte in poglede. Elementi, ki oblikujejo politično socializacijo, so bistveno širši od elementov, ki tvorijo profesionalno socializacijo. Nekdo lahko politično črti marksizem kot politično ideologijo, vendar pa Marxa lahko obravnava kot enega od socioloških klasikov.
5. V odnosu do politike je bolj pomembna opredelitev sociologije kot "kritike" oz. kritične teorije in kot uporabne in aplikacijske znanosti. Sociologija kot "družbena kritika" producira koncepte, ki niso neposredno uporabljivi v politiki in regulaciji javnega življenja (recimo: imaš poplave in tedaj ti kritična analiza tega, kako družba ni sposobna dojeti tveganj, ki si jih povzroča, kaj malo pomaga), lahko pa postopno in posredno preko številnih "predelav", ki bi se jim avtorji nemara odrekli, pride v sfero politike. V osemdesetih letih je elaboracija koncepta civilne družbe aktivno pripomogla k družbenim spremembam.
Moje mnenje je, da sociologi zapostavljamo uporabno dimenzijo socioloških raziskovanj in sploh ni nujno, da bi se takšna raziskovanja lahko sprevrgla zgolj v politično legitimizacijo.
6. To je konec koncev povezano tudi z možnostjo zaposlitve sociologov. Študijski programi, prehitevanje upravnih strokovnjakov na področju okolja, prostora, komunalne politike, čeprav sociologija ponuja bistveno boljše nastavke.

LETNO SREČANJE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA (ilustrativni primer)

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO DRUŠTVO
Kardeljeva pl. 5, LJUBLJANA

VABIMO VAS NA

LETNO SREČANJE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

HOTEL ŠPIK, GOZD MARTULJEK, 4. IN 5. JUNIJA 1992

Četrtek, 4. junij 1992

10.00 - 10.30 Otvoritev srečanja in predstavitev programa
10.30 - 14.00 TEORETSKA KONVERGENCA V SODOBNI SOCIOLOŠKI MISLI
moderator : dr. Frane ADAM,
sodelujejo: dr. Zdravko MLINAR, dr. Rudi RIZMAN,
mag. Stojan SORČAN, mag. Grega TOMC

14.00 - 15.30 K o s i l o
15.30 - 19.00 a. PRIVATIZACIJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI; MOŽNOSTI IN OMEJITVE
moderator: dr. Veljko RUS
sodelujejo : Peter BELTRAM, mag. Majda ČERNIČ,
dr. Mitja KAMUŠIČ, dr. Zinka KOLARIČ, mag. Nada STROPNIK, Maja VOJNOVIČ
b. SOCIOLOGIJA IN SEKSIZEM
moderator : dr. Maca JOGAN
sodelujejo : Tomaž MENCIN, Zdenka ŠADI, mag. Srečo DRAGOŠ,
mag. Darja ZAVIRŠEK, Doroteja VERŠA

19.30 - ? V e č e r j a z zabavo

Petek, 5. junij 1992

08.00 - 10.00 PROBLEMI POUČEVANJA SOCIOLOGIJE V ŠOLAH
moderatorja : mag. Andreja BARLE in prof. Stane ANDOLŠEK
10.00 - 12.00 SKUPŠČINA SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA
12.00 - 13.00 K o s i l o
13.00 - 16.00 POSTSOCIALIZEM : IZ "PREHODNEGA OBDOBJA" V "PREHODNO OBDOBJE"
moderator : mag. Drago KOS
sodelujejo : dr. Frane ADAM, dr. Ivan BERNIK,
dr. Bogomil FERFILA, dr. Peter KLINAR, mag. Janez KOLENC
dr. Mojca NOVAK, dr. Jan MAKAROVIC, mag. Sandra BAŠIČ,
mag. Breda LUTHAR, mag. VLADO MIHELJAK
16.00 - 18.00 Športno srečanje sociologov
(tenis, odbojka, nogomet, pešpot do slapov pod Špikom...)

VABLJENI!

OB PETDESETI ŠTEVILKI "SOCIOLOGIJE SELA"

S pojavljanjem empiričnega sociološkega raziskovanja se je v Jugoslaviji med prvimi posebnimi področji sociologije začela oblikovati "ruralna sociologija" ("sociologija podeželja", v srbohrvaščini – "sociologija sela"). Kot vedno v podobnih primerih, smo tudi na tem področju imeli najprej le raztresene fragmente, ki so zadevali dokaj nejasno nakazano vsebinsko področje. Ob bolj ali manj neposrednem opiranju na dediščino iz preteklosti – v kateri so se prepletali elementi zgodovine, etnologije, geografije, demografije in sociologije – so se v začetku šestdesetih let začeli pojavljati posamezni prispevki, ki so vse bolj izpostavljali sociološke razsežnosti strukturiranosti in razvojnih sprememb na podeželju. Ob tem je bila očitna potreba po določnejši usmeritvi, ki naj bi nakazovala specifični prispevek sociologov v obravnavanju kompleksne družbenopolitične problematike na podeželju. Najprej je bilo potrebno izostriti specifičnosti, ki utemeljujejo posebno identiteto ruralne sociologije oz. vsaj posebnega sociološkega vidika, da bi se lahko kasneje spet povrnili k razpravi o komplementarnih povezavah z drugimi družboslovnimi disciplinami; ni namreč dovolj, da samo ponavljamo, kako potrebno je sodelovanje v širših okvirih, če nismo obenem tudi opredelili, v čem je posebna vloga sodelujočih disciplin.

V takšnih razmerah je začela delovati skupina raziskovalcev v oddelku za ruralno sociologijo Agrarnega instituta v Zagrebu, ki je postala jedro dejavnosti na tem področju. Med njena najbolj pomembna dejanja lahko štejemo tudi ustanovitev revije "Sociologija sela", ki je začela izhajati v jeseni 1963 leta. Letos pa je izšla že njena petdeseta številka, ki je obenem povod in zadosten razlog, da opozorimo na njeno vlogo, ki jo je imela v razvoju naše sociologije.

Prvi glavni in odgovorni urednik je bil dr. Stipe Šuvar. Kasneje so uredniško funkcijo opravljali še dr. Svetozar Livada, Vladimir Cvjetičanin in dr. Vlado Puljiz; sedaj pa jo je prevzela mag. Ruža First-Dilič.

Revija je uspela pritegniti širši krog sodelavcev iz vse Jugoslavije. Tako kot se je povečalo število kateder, raziskovalnih skupin in posameznikov, ki so začeli z delom na tem področju, tako se je bogatila in kristalizirala tudi vsebina prispevkov, ki jih je objavljala "Sociologija sela". Tudi Jugoslovansko združenje za sociologijo – s svojo sekcijo za sociologijo mesta in podeželja – je našlo v reviji svoje glasilo, ki je spremljalo občasna znanstvena srečanja.

Značilna tematska področja, ki jih je obravnavala revija, so zlasti naslednja: procesi podružbljanja kmetijstva, problematika delavcev-kmetov in "mešanih gospodinjstev", procesi deagrarizacije, nasprotja med mestom in podeželjem, družbenopolitično življenje na podeželju, inovacije na vasi in v kmetijstvu, individualni in kolektivni standard na podeželju, širjenje procesov urbanizacije na podeželje, preobrazba tradicionalne kulture, problemi kmečke družine, problematika ostarelih kmetov, družbeni položaj in usmerjenost kmečke mladine ipd. Ob tem pa revija posreduje še številne informacije, recenzije in prikaze naše in tuje sociološke literature, zbirne in tematske bibliografije idr.

"Sociologija sela" ima vidnejšo vlogo tudi v mednarodnem merilu, saj je ena redkih (vsega skupaj jih je le šest) tovrstnih publikacij na svetu sploh. Poleg člankov

vključuje tudi povzetke v angleškem in ruskem jeziku ter vzpostavlja širše vezi med znanstvenimi delavci prek državnih okvirov. Leta 1972 je bila v knjižni obliki objavljena publikacija z naslovom: "The Yugoslav Village", v kateri so objavljeni prispevki znanih jugoslovanskih avtorjev o poveljnih družbenoekonomskih spremembah in socialistični preobrazbi našega podeželja. Čim bolj se je utrjevala legitimnost in specifična identiteta ruralne sociologije, tem bolj so prihajala do izraza tudi spoznanja o nujnosti prehajanja okvirov, ki so ostro izpostavljali zamejenost vasi in podeželja. Že klasiki marksizma so ostro izpostavljali omejenost družbenega življenja na vasi (Mara) in otopenost ljudi v velikem mestu (Engels) ter nakazovali perspektivo preseganja dveh "svetov", ki sta tedaj živela v glavnem vsak sam zase. Danes pa družbenih sprememb na podeželju nikakor ne moremo več pojasnjevati, če ne upoštevamo vplivov iz mesta in širše družbe. Zato bi tudi nadaljnje togo vztrajanje – v sicer komajda oblikovanih okvirih – ruralne sociologije vse bolj postavljalo tako sociologijo na obrobje dogajanja – tako z vidika znanstvenega pojasnjevanja kot z vidika dogajanja v družbeni praksi. Osveščenost o nujnosti širše zasnove sociološkega raziskovanja se kaže tudi v spremembi imena prejšnjega oddelka za ruralno sociologijo znotraj Agrarnega inštituta v sedanji "Centar za sociologiju sela, grada i prostora", ki deluje v okviru Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta v Zagrebu. Ta Center izdaja tudi zbirko knjig, ki obravnavajo tematiko podeželja, mesta in prostorskega planiranja.

S tem je torej napravljen prvi korak k širši, celovitejši obravnavi prostorskodružbenih procesov. Naštevaje "podeželje", "mesto", "prostor" pa kaže, da te kategorije nastopajo še preveč same zase in da nakazana preusmeritev še ni povsem ustrezno izražena v širši konceptualizaciji, ki ne bi bila le dodajanje oz. seštevaje navidezno kvalitativno različnih kategorij.

V celoti vzeto lahko rečemo, da je "Sociologija sela" v trinajstih letih svojega izhajanja uspešno opravila svoje pionirsko poslanstvo. Obenem pa se že sooča z novimi nalogami, ki zaostrejejo zlasti potrebo po teoretični poglobitvi, prehajanju deskriptivne ravni obravnavanja pojavov in preživelih okvirov.

Ob pomembnem jubileju torej lahko zaključimo z oceno: zelo dobro – če gledamo nazaj – hkrati pa čaka v prihodnosti revijo še več velikih nalog.

ISA, INTERNATIONAL ROUNDTABLES: The Sociology of Local – Global Relations (2004)

International Sociological Association, Thematic Group 06
Department of Sociology, Pultusk School of Humanities

International Roundtables: “The Sociology of Local – Global Relations”
18-19 September 2004, Pultusk-Ciechanow, Poland

Friday, 17 September

Arrivals at Warsaw Okęcie airport or railway station, transfer to conference venue

Saturday, 18 September

11.00 - 14.00

Opening of the conference by the Dean of Department of Sociology and Chair of ISA TG06

First Roundtable: The future of localities in a globalized world

Chair: Krzysztof Ostrowski

Henry Teune - University of Pennsylvania

Zhan Toshchenko – Russian Academy of Sciences

Chung-Si Ahn, Seoul National University

Stefan Szucs, Sweden

15.00-18.00

Second Roundtable: Changing roles of territories and identities in a global world

Chair: Zdravko Mlinar

Marjan Hocevar – University of Ljubljana

Henry Teune – University of Pennsylvania

Franc Trcek – University of Ljubljana

18.30 – 20.30

Joint session with the seminar “European Identity and National Stereotypes”
and reception

Sunday, 19 September

9.00-12.00

Third Roundtable: Local governments: challenges of globalization

Chair: Jerzy J. Wiatr

– Gali Galiev, Russian Federation

Jane Grishchenko, Belarus

– Khusein Isajev, Kirgizstan

Natalia Velikij, Russian Federation

Afternoon

Sightseeing in Warsaw and/or departures

Departures possible on Monday, 20 September

POROČILO O ANKETI MED SREDNJEŠOLCI

Opravljeni ob informativnem dnevu

14. februarja 1975 na FSPN

To anketo je izpolnilo 145 srednješolcev, od katerih se jih je približno 40 % zanimalo za študij novinarstva in 30 % za študij politologije in sociologije.

Kot je razvidno iz podatkov se za vpis na fakulteto v prihodnjem študijskem letu zanima letnik 56 (75 %), 19 % je srednješolcev rojenih leta 1957, ostali pa so starejši.

Iz ljubljanskih občin je prišlo kar 22 % srednješolcev, iz sosednjih občin pa še nadaljnjih 8 %, pri čemer pa vse sosednje občine niso enako zastopane. Tako ni bilo nikogar iz vrhniške občine, pa tudi iz gruspelske, iz domžalske je bil le en kandidat. Slabo je bilo nasploh zastopana notranjska regija, saj ni bilo nobenega srednješolca iz občin Logatec in Cerknica in prav tako ne iz sosednje, primorske občine Ajdovščina. Iz Postojne so bili trije srednješolci. Nasploh je prišlo veliko srednješolcev iz oblanih in severno-primorskih občin (27 %), razen iz občin Ajdovščine, Ilirska Bistrica in Sežana od koder ni bilo nikogar. Iz vseh gorenjskih občin je prišel po en predstavnik, razen iz Kranja, od koder jih je bilo 6. Iz Koroške regije je prišlo le 6 srednješolcev iz ravenjske in dravogradske občine. Celjska regija je razmeroma slabo zastopana, saj je iz Celja, Velenja in Žalca prišlo 9 % srednješolcev, vendar pa je bil iz Slovenskih konjic le eden, iz Vranskega in Laškega pa nobenega. S tega konca Slovenije je bilo še 14 % vseh srednješolcev, iz Mariborske, štirje iz Ptuja, trije iz Murskosoboške občine in eden iz slovensko-bistriške občine. Nikogar pa ni bilo iz občin Lenart, Ormož, Gornja Radgona, Ljutomer, in Lendava. Iz zasavskih občin so prišli le trije, pri čemer ni bilo nikogar iz Hrastnika. Iz Brežic in Krškega je prišel po en srednješolec, in prav tako iz občine Šmarje pri Jelšah. Iz občin Novo mesto, Kočevje in Črnomelj je prišlo devet srednješolcev.

Če bi na kratko strnili, bi lahko rekli, da so se informativnega dneva na FSPN v velikem številu udeležili srednješolci iz centrov kot je Ljubljana, Maribor, slovenska obala. Nova Gorica, Kranj in Celje oziroma iz ožje ljubljanske, skoraj cele Primorske ter ožje celjske in mariborske regije. Manjša je bila udeležba iz širše gorenjske, dolenske, širše celjske, zasavske in posavske ter ožje ptujske in murskosoboške regije. Popolnoma "prazna" pa so področja sosednjih občin: Vrhnike, Logatca, Cerknice, Ajdovščine, Ilirske Bistrice in Sežane, nekatere koroške občine, občine Vransko, Laško in Litija ter občine iz severovzhodnega dela Slovenije: Ormož, Lenart, Ljutomer, Gornja Radgona in Lendava.

Kar zadeva socialno poreklo se je informativnega dneva udeležilo 54 % dijakov, katerih oba ali eden od staršev je delavec, 8 % dijakov, katerih, oče je kmet ali obrtnik, 73 % dijakov katerih oba ali eden od staršev je uslužbenec ali srednje strokovno usposobljen delavec, 31 % dijakov, kateri oba ali eden od staršev je višji ali visoko strokovno usposobljen delavec, 16 % dijakov katerih eden ali oba starša sta upokojenca in 31 % dijakov, katerih mati je gospodinja.

Glavni delež pri zanimanju za študij na FSPN ima lastno razmišljanje in odločitve (verjetno ne bi smeli dati na voljo te možnosti), saj je kar 97 % vseh anketirancev navajalo to možnost. 4 % anketirancev je navajalo, da so jih za študij na tej fakulteti vzpodbudili starši. Verjetno je vpliv staršev še nekoliko večji, saj je bilo iz poklica

staršev v več primerih moč razbrati, da gre za profile, ki jih daje ta fakulteta, ali pa za sorodne. 3 % jih je navajalo, da jih je za študij na FSPN vzpodbudil profesor, nekateri pa so pri tem navajali tudi prijatelje.

Zanimivo je, da ni niti eden odgovoril, da ga je za ta študij vzpodbudil štipenditor, oziroma, da se je za ta študij odločil, ker je zanj razpisana štipendija.

68 % srednješolcev upa, da bo za študij dobilo štipendijo, 43 % bodo dajali materialna sredstva starši (nekateri so navajali obe možnosti), štirje se nameravajo sami preživljati, trije pa še ne vedo kako bo.

47 % srednješolcev namerava stanovati v času študija v študentskem domu, 34 % kot podnajemniki in 29 % pri starših (nekateri so navajali dve možnosti ali v študentskem domu ali kot podnajemnik).

Večina (75 %) srednješolcev prihaja iz gimnazij, nadaljnjih 14 % iz ekonomskih srednjih šol, ostali pa iz drugih srednjih šol, kot so srednja administrativna šola, srednja medicinska šola, razne srednje tehnične šole, itd..

Svetlik Ivan, l. r.
Ljubljana, 24/2–1975

PRAVA POLITIKA USTVARJA IDEJE, KI SE BODO POTRDILE JUTRI

Pogovor z dr. Zdravkom Mlinarjem, raziskovalcem protislovij družbenega razvoja

Do nedavnega je prevladovalo prepričanje, da je najbolj usodne odločitve družbenega razvoja potrebno prepustiti izkušenim politikom. Danes vse več ljudi dvomi v to in prisega raje na ugledne ekonomske in tehnične strokovnjake. Sociologi, ki so v marsičem najboljši poznavalci gibal družbenega razvoja, pri odločanju gotovo ne bodo nikoli prav v ospredju. Tako je tudi prav, saj je njihova želja in naloga le, da po shakespearsko družbi držijo zrcalo in ji morda pri tem le malce pomagajo, da lažje najde v njem svoj resnični odsev.

Eden od najbolj uglednih, predvsem pa eden od strokovno najboljših jugoslovanskih socioloških znanstvenikov, je dr. Zdravko Mlinar, profesor Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Lani je pri založbi Delavske enotnosti izšla knjiga, v kateri je zbral izsledke svojih proučevanj protislovij našega družbenega razvoja. Zanj je pred kratkim prejel letošnjo nagrado dr. Vladimir Bakarić, ki jo Vjesnik podeljuje za vrhunske dosežke s področja družboslovja in publicistike.

Ali bi lahko takšna knjiga glede na njeno polemičnost izšla pred nekaj leti?

“Verjetno bi lahko knjigo s takšno vsebino napisal in objavil tudi prej, a gotovo ne bi mogel o stvareh pisati v tolikšni širini. Meje tolerance so bile pred leti dosti ožje. V zadnjem letu ali dveh se je marsikaj spremenilo, zlasti v Sloveniji. Veliko vlogo ima pri tem politični dejavnik, čeprav jemljem to kot svojevrstno protislovje svojim dognanjem. Kajti na eni strani je ta očitna demokratizacija, ki jo je omogočila politika – v knjigi pa vseskozi razkrivam pretencioznost, pretiranost pričakovanj o dosežkih razvoja samoupravnega socializma.”

Lotili ste se izredne široke tematike, saj ste zaobjeli celotno jugoslovansko povojno obdobje. Verjetno vam je bilo kot raziskovalcu lažje, ko ste denimo proučevali samo sociologijo lokalnih skupnosti?

“Hotel sem podati fazni obračun svojega dela zadnjih let. Resnično ni enostavno znanstveno obdelati tolikšen kompleks vprašanj, jih spraviti na enoten obrazec pojasnjevanja – družben razvoj časovno in prostorsko pomeni pač ogromno raznovrstnost. Toda delo sem si olajšal že s selekcijo s stališča cilja svojega proučevanja, saj me niso zanimali pojavi in dogodki sami po sebi, temveč z vidika razvojne paradigme; učinkov in kazalcev teh dogajanj. Denimo, zame so bili zelo zanimivi rezultati raziskave o številu razvez v posameznih delih države. Manjše število razvez pomeni v določenem okolju predvsem pomanjkanje alternativ, možnosti svobodne izbire. Žal smo pri nas za potrebe tovrstnih raziskovanj, ki terjajo dostopnost in preglednost množice informacijskih virov, tehnološko še preslabo opremljeni.”

Tudi iz vašega dela je razbrati, da vas sodobna tehnologija in predvsem informatika raziskovalno zelo vznemirjata.

“V naslednjem obdobju svojega raziskovanja nameravam proučiti, kako so posledice tehnološkega razvoja vplivale oziroma spreminjale naš družbeni razvoj. O tem smo letos govorili tudi na mednarodni konferenci v Dubrovniku, ki je potekala v okviru sociološkega centra tamkajšnje mednarodne univerze. Zdaj, ko vemo, da bo nova tehnologija, pri tem mislim predvsem na informatiko, bistveno vplivala na prostorsko družbene spremembe – se moramo na to dovolj dobro in predvsem dovolj zgodaj pripraviti. Pri nas sicer še ni tako, kot po svetu. Toda pogledajte, tudi pri nas se denimo vloga knjižnic naglo spreminja. Do nedavnega so bile to statične ustanove, “skladišča” knjižnega in drugega pisanega gradiva, sedaj postajajo centri pretoka izredno obsežnih in raznovrstnih informacij. Kot raziskovalca me izredno zanima tudi vse dogajanje okrog postavitve satelitske kabelske televizije v Mariboru. To je pač zaenkrat edina domača uresničena oblika komunikacij, ki so na pohodu v svetovnem merilu.”

Tako kot se spreminja tehnologija, tako se spreminja tudi vse ostalo, predvsem znanost. Sociologija v času, ko ste z njo poklicno začeli – to je bilo pred približno četrto stoletje – gotovo nekaj čisto drugega kot je danes?

“Sam bi posegel še nekaj bolj nazaj, saj so naša povojna družbena obdobja zelo značilna in jih v svoji knjigi opisujem kot takojmenovano cik-cak teorijo. V najbolj zgodnjem povojnem času je bil politični apriorizem, in to ‘vnaprej vedenje’ je obvladovalo in hudo zoževalo manevrski prostor za raziskovanje. Možnosti proučevanja alternativ skoraj ni bilo. Tudi za tisti čas, v katerem sem začel kot sociolog, je veljalo, da smo najmanj raziskovali tiste razvojne projekte, ki so bili najpomembnejši, ker takšno empirično preverjanje pač ni bilo zaželeno – uradno je veljalo, da ni potrebno. Tako so ‘šle mimo’ reforme ustave, spremembe političnega sistema in druga centralna razvojna vprašanja.”

Smo danes že prišli tako daleč, da ima znanost pravo vlogo v vnaprejšnjem “preverjanju” predlaganih razvojnih odločitev?

“Deloma že, a še zdaleč ne dovolj. O posrednih učinkih predvidenega razvoja, zlasti o nezaželenih učinkih, ne samo politika, ampak tudi dobršen del znanosti premalo razmišlja. Posledice so lepo vidne tudi v sistemu samoupravnega odločanja. Nekoč smo proces odločanja takole okarakterizirali: odločitve so prehitro sprejete in imajo zato kratko veljavo. Proces odločanja smo nato podaljšali – nismo pa dobili bolj kakovostnih in trajnejših odločitev, prej nasprotno. Težko bi rekel, da se je to zgodilo samo zato, ker se v opredeljevanje sistema odločanja ni vključila znanost. Iskreno je treba priznati, da je tudi znanost imela premajhne sposobnosti.”

Zanimivo je, da nekateri prav aktualni dogodki najbolj potrjujejo vaša stališča, denimo o odnosu razvitih in manj razvitih ali o medrepubliških odnosih. Pri tem pa ste kot znanstvenik odločen nasprotnik vizionarstva.

“Z mojim odnosom do vizionarstva je tako: kritiziram tisto vizionarstvo, ki ne izhaja iz realnih podlag. Tega smo imeli pri nas preveč. Sem pa za vsako vizionarstvo, ki ima duhovno podlago, ki odpira širši razvojni pogled naprej. Tudi mene bolj kot današnji dan ali nekaj let naprej, zanimajo stoletja razvoja, ki je pred nami. Zato me toliko bolj jezi nenehna uporaba besed, tako priljubljenih pri politikantih, o

današnjem političnem trenutku. Sovražim aktivistični jezik, ki zožuje čas in prostor. Pravo raziskovanje in prava politika je tista, ki danes ustvarja ideje, ki se bodo potrdile jutri.”

Ob tem, ko ste ugotavljali perspektive samoupravnega socializma, ste kot eno ključnih vprašanj zastavili to, ali je res vsaka izguba za posameznika pridobitev za sistem (kar izhaja iz mnogih sistemskih normativnih rešitev), in kot odgovor je vaša trditev, da je vsako zaostrovanje notranjih protislovij in omejevanje osebne svobode izguba za ves sistem.

“Sam vedno izhajam iz primerjav med sistemi in to sistemi različnih družbenih ureditev, saj povsod veljajo podobne družbene zakonitosti. Danes gre svetovni družbeni razvoj istočasno v dveh smereh: na eni strani se krepijo tisti procesi, ki presegajo ozke okvirje, ki pomenijo globalizacijo, podružbljanje v tem smislu, da dobivamo internacionalno družbo. Na drugi strani pa se vse bolj uresničuje in približuje posebnostim in edinstvenosti vsakega posameznika. Ta navidežno nasprotna procesa vodita v enotnost, saj se lahko le individualne celovite osebnosti enakopravno povezujejo. Tudi naš razvoj mora biti tak in marsikaj se že spreminja v tem smislu. To je proces prevrednotenja nekaterih vrednot. Tako smo prostorsko ločevanje dolgo imeli za neumno in nepotrebno, vsaka privatizacija je veljala za škodljivo. To omejevanje osebne svobode je pripeljalo celo do tega, da je bilo sumljivo, če si se po delu zaklenil v stanovanje; in bil nedosegljiv, čeprav si bil sicer v polni meri družbeno angažiran in si doma hotel samo v miru brati ali pisati.”

(Ta sklep najinega pogovora je povod, da “izdam”, kam se je po njem odpravil dr. Zdravko Mlinar. Veselil se je, da bo lahko nekaj dni v počitniški hišici nekje pri Kamniku – kjer ni telefona.)

Jasna Venturini

Citata ob pogovoru iz knjige Zdravka Mlinarja, Protislovja družbenega razvoja

“... Če isto (včasih zelo banalni, trivialno) vsebino obravnava vse večje število udeležencev, včasih po večkrat (paralelno ali zaporedoma) v kolektivnih organih odločanja, tega ne moremo več označevati kot uveljavljanje samoupravljanja. S takšnimi postopki odločanja se podvajajo povsem operativne Obravnave po izvajalski in kontrolni “liniji” ter hkrati množijo te kontrolne vloge. To pa konec koncev pomeni tudi degradacijo vloge vsakega udeleženca v tem procesu (npr. po trideset, šestdeset ali več ljudi tudi po večkrat razpravlja o določeni podrobnosti). Pri tem pa ne ugotavljamo, koliko in kaj smo s takšnim trošenjem človeških sil in časa izgubili, katere bogatejše vsebine smo zato zanemarili ipd.”

“... Večina zaposlenih v občinski upravi je zaposlena z reševanjem bolj ali manj operativnih tekočih nalog. Vloga občinske uprave ostaja še vedno preveč v klasičnih, državnih okvirjih – ohranjanja “reda in miru”, premalo pa je vezana na temeljne razvojne programe občine. Položaj posameznika v občinski upravi je zelo malo odvisen od njegovega dejanskega prispevka k razvojnim ciljem občine. Ob

prevladovanju drobnih, operativnih in rutinskih nalog med delavci upravnih služb skorajda ni tistih, ki bi se lahko posvetili bolj temeljnim, strateškim vprašanjem razvoja. To pomeni, da konec koncev inercija postane temeljni "kriterij", na podlagi katerega ugotavljajo upravičenost in potrebnost določenega delovanja."

Večer, sobota 11. julija 1987

ČASOVNI ZAOSTANEK V IZDAJANJU PREVEDENIH TUJIH DEL S PODROČJA SOCIOLOGIJE (izdanih v Sloveniji od 1970 do 1993)

Avtor	Naslov dela	Jezik izvir.	Leto izdaje izvir.	Leto izdaje prevoda	R
E. Fromm	Zdrava družba	Ang.	1955	1970	15
J. K. Galbrith	Nova industrijska	Ang.	1967	1970	3
W. Whyte	Človek organizacije	Ang.	1956	1970	14
R. Garaudy	Vsa resnica	Fran.	1970	1971	1
J. Fourastie	40.000 ur	Fran.	1965	1972	7
W. Connolly	Politične vede in ideologija	Ang.	1964	1973	9
C. Julien	Ameriški imperij	Fran.	1968	1974	6
R. Conquest	Izobčeni, izbrisani	Ang.	1968	1976	8
T. Mende	Od pomoči do rekolonizacije	Nem.	1972	1976	4
R. Garaudy	Človekova beseda	Fran.	1975	1977	2
F. Sitte	Krizno žarišče Panama	Nem.	1974	1978	4
P. Altari	Oris zg. moderne pol. misli	Ital.	1973	1980	7
L. Althusser	Ideologija in ideološki aparati države	Fran.	1969	1980	11
G. Kay	Razvitost in nerazvitost	Ang.	1973	1980	7
W. F. Hang	Predavanja za uvod v "Kapital"	Nem.	1976	1980	4
M. Mauke	M. in E. teorija razredov	Nem.	1970	1982	12
R. Jacoby	Družbena amnezija	Ang.	1975	1982	7
V. Cerroni	Tehnika in svoboda	Ital.	1970	1983	13
A. Schaff	Mikroelektronika in družba	Nem.	1982	1983	1
Foucault	Nadzorovanje in kaznovanje	Fran.	1975	1984	9
A. Negri	Gospodstvo in sabotaža	Ital.	1978	1984	6
C. Offe	Družbena moč in pol. oblast	Nem.	1984	1985	1
J. Ortega	Upor množic	Nem.	1975	1985	28
M. Tafuri	Projekt in utopija	Ital.	1973	1985	12
C. L. Strauss	Oddaljeni pogled	Fran.	1983	1985	2
M. Lesley	Politična ekonomija zdravja	Ang.	1979	1985	6
J. Cazeneuve	Sociologija obreda	Fran.	1971	1986	15
E. Mandel	Desetletje krize	Fran.	1986	1986	0
S. Frith	Zvočni učinki	Ang.	1978	1986	8
T. W. Adorno	Uvod v sociologijo	Nem.	1968	1986	18
J. L. Flandrin	Družina, sorodstvo, spolnost	Fran.	1984	1986	2
G. Thörborn	Ideologija moči in	Ang.	1980	1987	7
F. Güter	Mikroelektronika in družba	Nem.	1982	1987	5
P. Berger in Th. Luckmann	Družbena konstrukcija realnosti	Nem.	1966	1988	22
M. Weber	Prot. etika in duh kapitalizma	Nem.	1947	1988	41
F. Braudel	Mater. civilizacija, ekonomija in kapitalistične strukture vsakd. živ.	Fran.	1979	1988	9
R. Randall	Skupinska dinamika v skupnosti ...	Ang.	1979	1988	9
G. Ammon	Delo, skupina, družba	Nem.	1982	1988	6
Habermas J.	Strukturne spremembe javnosti	Nem.	1962	1989	27
A. Giddens	Nova pravila soc. metode	Ang.	1989	1989	0
S. Moore	Sociologija: ključni pojmi in dejstva	Ang.	1988	1992	4
E. Dürkheim	Samomor	Fra.	1897	1992	95
E. Dürkheim	Prepoved incesta in njeni izviri	Fra.	1896	1992	96
S. Lash	Sociologija postmodernizma	Ang.	1990	1993	3
G. Simmel	Temeljna vprašanja sociologije: individuum in družba	Nem.	1917	1993	76

VIII.

SPOZNANJA IN (ODPRTA) VPRAŠANJA ZA PRIHODNOST

V tej knjigi sem se s svojo retrospektivo poizkušal približati vprašanjem, ki zadevajo delovanje sociološkega društva. Pri tem sem večjo pozornost posvetil kritični retrospektivi samega sociološkega delovanja, vendar tudi družbeno-političnem kontekstu, ki je pogojeval našo vlogo in na katerega smo poskušali vplivati s svojimi raziskavami.

Prednostno sem obravnaval pridobljene izkušnje v Sloveniji v preteklih desetletjih, v manjši meri pa sem v to vključeval tudi sociološko delovanje v mednarodnem merilu.

Moj poudarek je bolj na tem, da izpostavim problematiziranje na osnovi doseganega delovanja, kot da konkretizirano nanizam posamezne rešitve. V tej knjigi prvenstveno obravnavam vprašanja, ki zadevajo Slovenijo in njeno dediščino iz preteklosti, **angažiranost v mednarodnem merilu**, še posebej prek ISA pa presega te okvire.

Nasploh pa se že več kot šest desetletij mojega osebnega življenja se prekriva s preokupacijami, ki zadevajo delovanje sociologov in sociologinj v ožjem in širšem prostoru.

V besedilu, ki sledi, se omejujem le na izbrana vprašanja, ki terjajo še pozornost z vidika sociologije in/ali njihovo temeljitejše preučevanje.

Povezovanje (najbolj) splošnega in najbolj konkretnega

Sociologija bo morala v prihodnje pokazati večjo odzivnost na kritične pripombe tistih, ki delujejo v praksi, tj. na pripombe, da ostaja preveč odmaknjena, splošno učbeniška, prazna in konec koncev neuporabna. V tej odzivnosti pa lahko opozori, da gre tudi v praksi za nerazumevanje, npr. takrat, ko se vsako splošnost preprosto enači z neuporabnostjo. Dejansko pa splošnost lahko pomeni:

- izraz začetništva in neznanja, ki se kaže npr. v grobih pavšalnih ocenah;
- izraz težnje, da bi se izognili konfliktu s prizadetimi subjekti;
- splošnost pa je seveda lahko tudi najbolj zgoščena informacija in najpopolnejša sinteza posebnega in posameznega.

Verjetno se prav sociolog/sociologinja srečuje z najtežjo nalogo v družbenih znatnostih, saj je po značaju svojega dela univerzalist, obenem pa naj bi zelo podrobno poznal/a povsem konkretno problematiko in podajal/a konkretne rešitve. Ta protislovnost njegovega položaja se razrešuje na tri načine:

- a) s tem, da se sociolog umakne v splošnost in prekine stik s »praktiki« v trenutku, ko ti pričakujejo konkretno rešitev;
- b) da vztraja v reševanju problema do konca, vendar ne na osnovi svoje specifične strokovne kvalifikacije, ampak prestopi v logiko zdravega razuma;
- c) le redko pa dosledno, na osnovi svoje striktno sociološke vloge, pride do konkretnih in uporabnih zaključkov.

Prav z navezovanjem splošnega in najbolj konkretnega lahko sociologija največ prispeva k nadaljnjemu izgrajevanju strategije razvoja.

V zdajšnjih okoliščinah sociologija lahko na dva načina prispeva k usmerjanju razvojnih procesov:

- tako da hitreje oblikuje svojo lastno identiteto na osnovi nadaljnje profesionalizacije, z rigoroznejšim upoštevanjem specifično sociološke konceptualizacije, z določenejšo identifikacijo razvojnih zakonitosti itn.;
- tako da razširja pridobljena spoznanja prek svojih institucionalnih okvirov in tako dialektično presega svojo izločenost.

(povzeman svoje poudarke iz Posvetovanja Sociološki preseki slovenske družbe, Peter Klinar, ur., Otočec, 1982)

Specifično vlogo sociologije se prevečkrat obravnava kot vse druge družboslovne discipline, ki vključujejo precej ožja področja družbene realnosti. Pri nas v praksi gre za prevladujočo vlogo ekonomije in prava, ki velikokrat prevzemata vlogo sociologije kot najbolj inkluzivne družboslovne discipline. Namesto da bi prepoznali, kako se ravno s povečevanjem družbene kompleksnosti povečuje tudi potreba po njenem celostnem razumevanju in obvladovanju, se pojavlja neutemeljeno sklepanje o krizi sociologije.

Ob tem, ko pozitivno ocenjujem pozornost in kritično refleksijo o zaostankih na našem področju delovanja, pa hkrati razkrivam zamejene horizonte različnih razlag o »krizi« ali celo »koncu sociologije«. Če upoštevamo temeljne postulate o sociologiji kot najsplošnejši in posplošujoči družbeni znanosti, se nam razkriva izjemna širina neopravljenih nalog; hkrati pa tudi bolj afirmativni pristop in programski nastavki o vsebini in načinu delovanja v prihodnosti. Perspektivo tega delovanja vidim v tem, da se sociologija v kontekstu dolgoročnih procesov individualizacije in podružbljanja ter partikularizacije in univerzalizacije kot najbolj inkluzivna in integrativna družboslovna disciplina vse bolj poistoveti s celotnim družboslovjem in hkrati nadgrajuje tudi discipline, ki se osredotočajo le na posameznika. Z odločnejšim izpostavljanjem prav te njene distinktivnosti v odnosu do drugih disciplin stopijo v ospredje zdajšnje nedorečenosti v smeri posploševanja izkustvenega in njegovega vključevanja v spoznavne okvire višjega reda pa tudi v smislu približevanja prepoznanih regularnosti v konkretna okolja in življenjske situacije.

Nomotetično in idiografsko

Ena temeljnih prepoznavnih značilnosti sociologije naj bi bila idealno-tipsko opredeljena z njeno pripadnostjo kategoriji nomotetičnih znanosti. Kot taka naj bi torej razkrivala regularnosti oziroma zakonitosti družbenih sprememb. Sociološka praksa v svetu in pri nas od tega dejansko močno odstopa, saj se večina raziskav, ki se odvijajo pod imenom sociologija, zamejuje na določene probleme iz prakse ali na določene koncepte.

Pri nas se zelo ekstremno polarizirano pojavljata oba pristopa, ko imamo hkrati zelo abstraktne filozofske in sociološke obravnave, pa tudi zelo konkretne opisne predstavitve. Zadnje so sicer še posebej značilne za zgodovino, etnologijo in za geografijo. Kljub fizični soprisotnosti enih in drugih pa je značilno, da se prevladujoče disciplinarne tradicije podaljšujejo. Tako na primer na področju geografije ne najdemo bolj hibridnih kategorij interdisciplinarnega pojasnjevanja sprememb v prostoru.

Samo po sebi se torej nakazuje, da bi se morala sociologija naučiti »popularnega žargona« in v tem jeziku naslavljal javnost. Skratka, sociologija bi morali biti sposobna sestopiti do »obzorja vsakdanjega življenja«.

Ali kot pravi Schutz: »Vedno, kadar je za problem, ki se raziskuje potrebno, mora teoretik imeti možnost, da svojo raziskovalno raven transformira na raven individualne človeške dejavnosti« (Schutz, 1995: 92). Če smo že bolj nazorni, poleg abstraktno teoretičnega jezika bi morala sociologija obvladati tudi jezik »kuharskih knjig« (ibidem: 86), ki se v zadnjem času zelo dobro prodajajo (o tem več v Kos, 2002). Strokovnjaki se morajo (ponovno) naučiti popularnega jezika in spregovoriti o svojem delu, svojih presojah, zlasti tistih, ki nedvomno zadevajo veliko večino ljudi. Urbanizem urejanje prostora je nedvomno tako področje.

Spoznanja in njihova promocija

V praksi poznamo velike in celo ekstremne razlike med posameznimi sociologi oziroma družboslovci/znanstveniki. Nekateri se povsem osredinijo na svoje raziskovalno delovanje in na to, da spoznanja predstavijo v svojih objavah, vse, kar temu sledi, pa prepuščajo drugim. To štejejo kot samoumevno ravnanje znanstvenika ali pa se celo zavestno distancirajo od promocijskih aktivnosti, ki jih ne sprejemajo kot sestavni del svoje vloge. Hkrati pa takšno ravnanje temelji tudi na nekakšni samoprevari, ki je v tem, da je objava že tisti končni akt, ki legitimira njegovo dejavnost, pač v smislu, da je s tem opravil, kar raziskovalec mora storiti.

Imamo pa tudi sociologe/znanstvenike, katerih delovanje se pretežno izčrpava v organizacijskih vprašanjih, ki zadevajo prav povezovanje in vključevanje njihove dejavnosti v širši družbeni kontekst. Tudi to terja svojo oceno, precej časa, četudi večjo razdrobljenost, ki zmanjšuje možnost za poglobljeno analitično dejavnost in refleksijo.

Franc Mali kot največjo pomanjkljivost izpostavlja relativno majhno razpoznavnost spoznanj sociologije znanosti v širši slovenski javnosti. Predvsem gre za nerazvitost neke odprte družbene »agore«, ki bi spodbujala javno diskusijo o vseh družbenih koristih in (tudi) tveganjih, ki so povezana z razvojem novih znanosti in tehnologij. Intenzivnost vključevanja spoznanj s področja sociologije znanosti v prakso je odvisna, zlasti v majhnih državah, kot je Slovenija (o tem sem že pisal v zvezi s problemi majhnega naroda) od zavedanja vsakokratne (aktualne) politike o (ne)potrebnosti uporabe ekspertnega vedenja znanstvenih »specialistov« za družbena vprašanja znanosti.

Dolgoročna regularnost: Teune, Mlinar

Bolj kot katera koli druga družboslovna disciplina ima sociologija predispozicije, da v družbo vnaša trdnost, ki jo lahko uveljavlja na osnovi (najbolj) dolgoročnih regularnosti. Pri tem pa seveda lahko računamo le na oporo tistih socioloških interpretacij/razumevanj sodobnih družbenih sprememb, ki ne sprejemajo postmodernistične ideje o koncu velikih zgodb (grand narratives), in o koncu (vsakršne) regularnosti.

Z vidika razvojne logike družbenih sprememb (sistemov), kakršno sva predstavila s Henryjem Teunejem (Teune, Mlinar, 1978), in upoštevajoč dialektiko enotnosti nasprotij, to je povezovanja, kombiniranja in prežemanja ter spopadanja in

izključevanja današnjega dogajanja v Evropi in vsem svetu, ni nekaj (povsem) nepredvidljivega. Z vključevanjem raznovrstnosti se prehodno zmanjša stopnja povezanosti/integracije, kar terja določen čas, da se te spet povečuje in preseže prejšnjo raven na višji stopnji kompleksnosti.

Neprestano sem si zastavljal nalogo, da čim večji delež raznovrstnosti, s katero se spopadamo, prevedemo na skupni imenovalce, ki ga lahko zagotovi določena koncepcija družbeno-prostorskih sprememb. V času, ko gre za radikalno preobrazbo družbenega, sem štel za pomembnejše, da okvirno zajamemo in razumemo te korenite spremembe, kot pa da pozornost posvečamo najprej natančnemu preverjanju hipotez o odnosih med spremenljivkami znotraj ozkega segmenta družbene strukture. Ker sem se usmerjal predvsem na dolgoročne razvojne procese, sem se izogibal navajanju podrobnejših podatkov o konkretnih razmerah, ki bi že v nekaj letih zastareli. Bistvenih značilnosti novega tipa teritorialne organizacije družbe pa ni nikjer opaziti v čisti obliki, zato vsak posnetek konkretnega stanja nujno odstopa od idealno-tipske predstave.

Integrativna vloga sociologije

Prav sociologija izstopa s svojim poslanstvom, da bolj kot katera koli druga družboslovna disciplina lahko uveljavlja integrativno vlogo v sferi družbenih znanosti – ne v smislu vampirizma ali znanstvenega imperializma, ampak v smislu dialektike enotnosti nasprotij v spoznavnem procesu, to je težnja k partikularizaciji in univerzalizaciji, ter težnja k individualizaciji in socializaciji akterjev/raziskovalcev. Namesto mehaničnega razumevanja rivalstva je treba postavljati v ospredje dinamiko medsebojnega oplajanja s tokovi spoznanj v kontekstu celotnega reprodukcijskega ciklusa v spoznavnem procesu in družbeno-političnem delovanju.

Moje izhodišče je bilo usposobiti se za to, da bomo lahko hkrati razmišljali in povezovali dogajanje v velikem in dogajanje v malem. Pri tem pa sem tudi na podlagi predhodnih spoznanj težil k vse večji vključenosti pojasnjevanja družbeno-prostorskih sprememb in hkrati k večji občutljivosti za razlike, ki jih še nismo opazili ali upoštevali, torej razkrivati podrobnosti v primerih, v katerih smo do zdaj videli ali predpostavljali le razlike in sočasno razkrivali razlike tam, kjer smo videli le podobnosti.

Paradoks nemočnih

V tem kontekstu sem bil pozoren do ene od prvih svojih ugotovitev – paradoks nemočnih. Gre za spoznanje, da tisti, ki so najnižje na lestvici družbene moči, hkrati izražajo tudi najnižje aspiracije za spremembo svojega družbenega položaja. Konkretno se je to najprej pokazalo z vidika stopnje informiranosti o dogajanju v danem okolju: tisti, ki so bili najmanj informirani, so izražali tudi najnižje aspiracije, da bi povečali svojo informiranost.

Sociologija vendarle ostaja še izključujoča

Razkrivam paradoks, da ravno tisto, kar v socioloških obravnavah družbenega življenja najbolj puščamo ob strani, prikrito pogojuje družbeno neenakost in podrejeni položaj določenih slojev prebivalstva. Težnja sociologičnega razumevanja družbenih sprememb je pripeljala do tega, da se je sociologija osredinjala na tiste

vsebine, ki so najbolj obvladljive; podobno kot se tudi politika na splošno osredinja na najbolj manipulabilne elemente družbenega življenja, predvsem na normativne spremembe.

V okviru marksistične usmeritve je vizija o uveljavljanju človeka pripeljala do nediferenciranega precenjevanja njegove moči. Prometejska usmeritev je vključevala pričakovanja, da bo človek zagospodaril nad naravo, kar pa je šele v teku časa pripeljalo do prepoznavanja nepričakovanih in neželenih posledic, ko je narava vse bolj določno in celo ogrožajoče pokazala njegovo odvisnost od nje (gl. tudi Kirn, 2012). Gospodstvo nad naravo se sprevrača ob spoznanju o mejah njene obvladljivosti in človekove odvisnosti od nje. **Sociologija pa se je šele zapozneno začela odzivati** na to, tako da je prestopala svoje izhodiščne zamejitve. Čeprav je sociologija najbolj vključujoča družboslovna disciplina, je hkrati s tem vendarle še izključujoča v odnosu do človeka kot biološkega bitja tako kot do naravnega okolja.

Uporabniki, laiki naj se vključujejo tudi kot raziskovalci

Svetovna literatura nam nakazuje, da tisti, ki so imeli tradicionalno le vlogo predmeta raziskovanja, zdaj prevzemajo nove naloge. Ne gre več le za to, da bi raziskovalec prenašal svoja spoznanja na uporabnike, ampak gre tudi za prenos raziskovalnih nalog tako da bo vključen širši krog akterjev, uporabnikov, deležnikov.

Raziskovalci in uporabniki naj bi torej sodelovali že od samega začetka, to je že pri skupnem diagnosticiranju problema, njegovi konceptualizaciji in preučitvi.

Naša spoznanja zadevajo tudi odnose med raziskovalci in tistimi, ki so predmet raziskovanja. Vse bolj se kaže **težnja k preseganju tradicionalnega razmerja: subjekt – objekt** raziskovanja, tako da se kategorialna razlika in neenakost vlog postopoma zabrisujeta. To se kaže, ko imamo v mislih akterje ali pa sam spoznavni proces. Pri tem se uveljavlja misel, da ni le raziskovalec strokovnjak, ekspert, ki kot tak nastopa v odnosu do laika, nestrokovnjaka. Najpomembnejša misel pri tem se zdi naslednja: **tudi laik je v določenem smislu ekspert**, celo najboljši od vseh, ko gre za poznavanje edinstvenih razmer njegovega vsakdanjega življenja in za ozaveščanje njega samega.

Všečna esejistična ohlapnost

Bolj kot je sociološka študija esejistično ohlapna in »diagnostična«, argumentacija pa všečno retorična, bolj je verjetno sprejeta v javnem/medijskem prostoru. In bolj kot je sociološko rigorozna in empirično natančna, bolj je izgubljena in pozabljena v protiintelektualističnem duhu, ki prežema semiotsko okolje starih in novih medijev. Tako je zapisala Breda Luthar (Mlinar, 2016), ki hkrati opozorila na prevlado ekonomije, obravnavano kot naddružbeno kategorijo, prevladovanja obravnave političnih pripetljajev in psevdodogodkov na račun družbenih problemov, vseprisotnosti diskurza škandala, melodrame in medijske panike, ostaja malo prostora za sociološki diskurz.

Sociolog kot carski sel na kitajskem dvoru

Nekoliko literarno bi se izrazil, da je v obdobju v katerem smo se kot raziskovalci posvečali brezglasnim, nemim in utišanim, sledilo obdobje, ko smo bili v 70. letih tudi sami sociologi utišani. V razliko od pravnikov, ki so predvsem izražali voljo

politike, podobno kot politologi, smo **sociologi prinašali večinoma nezaželene informacije**. Razkrivali smo dejansko stanje, ki še zdaleč ni dohajalo voluntaristično opredeljenih pričakovanj. Sociolog se je znašel v vlogi carskega sela na Kitajskem dvoru, kot nosilec nezaželenega je tudi sam postal nezaželen.

Hkrati pa so empirično sociologijo zavračali tudi najbolj radikalni študentje, ki so terjali povratek k »čistemu marksizmu« in se iz FDV bolj usmerjali v filozofske razprave na Filozofski fakulteti.

Paradoksalno pa vloga empiričnih raziskav pri nas ni bila v tem, da bi ohranjale obstoječe, ampak so predstavljale enega od najpomembnejših izzivov za spremembo obstoječega. V tedanji situaciji torej empirično ni mogoče enačiti s pozitivizmom in funkcionalizmom.

Aktualne teme, bogata vsebina in izzivi za naprej

Iz pregleda tem dosedanjih obravnav SSD lahko vidimo, da se je društvo odzivalo na aktualna vprašanja in jih hkrati presegalo z vključevanjem razprav o temeljnih prispevkih sociologije v preteklosti. Ob 60-letnici njegovega delovanja si lahko želimo, da se bo ta dejavnost, kot se že izkazuje v sedanji praksi, s povečevanjem zahtevnosti z vidika profesionalnosti in odprtosti za vključevanje širšega kroga ljudi nadaljevala in vključevala tudi v razkrivanje in reševanje sociološko zaznanih problemov v naši družbi in v širšem svetu.

Večja kompleksnost – manj enostranosti

Posebna kakovost sociološkega gledanja na družbene spremembe je gotovo v tem, da od vseh družboslovnih disciplin najbolj vsestransko in dolgoročno vključuje kompleksnost družbenega dogajanja in je zato v manjši meri podvržena nerefleksivnemu sklepanju o pomenu posameznih dogodkov. Večja inkluzivnost glede na predmet obravnave že eo ipso implicira tudi večjo zadržanost pred morebitnim prehitrim sklepanjem.

Ob večji pozornosti, boljšem poznavanju ter upoštevanju dolgoročnih procesov in regularnosti lahko pričakujemo, da se sociologija na posamezne – čeprav dramatične – dogodke ne bo odzivala s prenatrjenimi ocenami, kot se številni drugi strokovnjaki in laiki, katerih miselnost je zamejena v ožjih horizontih.

Sociologija svojega poslanstva še ni izpolnila

Če se razpravlja o »krizi« ali »koncu« sociologije, to prej izraža dejstvo, da **svoje ga poslanstva še ni izpolnila**, kot pa to, da nima perspektive in da je njen čas že potekel. V teoriji in praksi se potrjuje, da je sociologija bolj kot katera koli druga disciplina ob zavestnih naporih zmožna, da se odzove na vse večjo družbeno kompleksnost in prevzema vse pomembnejšo integrativno vlogo na ravni celotnega družboslovja.

Teme preteklih srečanj Slovenskega sociološkega društva v času 1980–2024

- 2024: »Populizem in nezaupanje v znanost«
- 2023: »Dolgoživa družba: posledice in izzivi«
- 2022: »Socioekološka transformacija«
- 2021: »Pandemična družba«
- 2020: »Družbene neenakosti in politika«
- 2019: »Znanost in družbe prihodnosti«
- 2018: »Družba in družbena gibanja: 50 let po 1968«
- 2017: »Sociološka imaginacija kot potencial družbenih sprememb v 21. stoletju«
- 2016: »Različni obrazi migracij«
- 2015: »Sociologija med produkcijo vednosti in sooblikovanjem družbe«
- 2014: »Ekonomija in družba«
- 2013: »Elite in ljudstvo«
- 2012: »Slovenija v času negotovosti«
- 2011: »Tri desetletja spreminjanja slovenske družbe«
- 2010: »Družba, kriza, razvoj«
- 2009: »Globalna kriza: razkroj ali priložnost za razvoj«
- 2008: »Družba in vrednote«
- 2007: »Družba med solidarnostjo in tekmovalnostjo«
- 2006: »Novi srednji razred in družbene spremembe v Sloveniji«
- 2005: »Varnost in tveganja v sodobni slovenski družbi«
- 2004: »Bologna v Sloveniji: sociološki pogledi na prenovo visokošolskega študija«
- 2003: »Družbena gibanja in civilna družba danes«
- 2002: »Slovenija 2000 – pregled stanja in sprememb«
- 2001: »Sociološki vidiki novih tehnologij«
- 2000: »Uporabnost sociologije«
- 1999: »Bogata in revna Slovenija«
- 1998: »Horizonti vsakdanjega življenja«
- 1997: »Nastajanje manjšinske družbe: družbena neenakost – družbena izključenost«
- 1996: »Sociologija in mitologije na Slovenskem«
- 1995: »Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti«
- 1994: »Slovenija med evropskim centrom in evropsko periferijo«
- 1993: »Slovenija dve leti pozneje – kje smo in kam gremo«
- 1992: »Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli«
- 1991: »Prispevek Talcotta Parsonsa k razvoju sociološke teorije«
- 1990: »Aktualnost misli Maxa Webera«
- 1989: »Tradicija, modernizem, postmodernizem«
- 1988: »Stratifikacijske analize sodobnih družb«
- 1987: »Neformalne dejavnosti v slovenski družbi«
- 1986: »Znanje kot dejavnik družbenega razvoja«
- 1985: »Razvoj in kriza družbenih dejavnosti«
- 1984: »Kvaliteta življenja«
- 1983: »Vloga regij v razvoju slovenske družbe«

- 1982: »Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi« (Jugoslovansko sociološko združenje)
- 1981: »Sociološki preseki slovenske družbe«
- 1980: »Vloga socioloških in politoloških raziskovanj v usmerjanju razvoja na ravni občine«

Število članov in članic Slovenskega sociološkega društva po letih

Leto	Število članov in članic
2011	118
2012	115
2013	85
2014	85
2015	90
2016	85
2017	109
2018	98
2019	128
2020	140
2021	158
2022	159
2023	159
2024	140

*Že v naši pionirski dobi sem kritično zapisal:
»Načeloma naj bi bila sociologija marksistična, kritična in revolucionarna.
Konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne
akcije in uradnih stališč »vodilnih subjektivnih sil«.*

*Po mnenju tedaj vodilnih politikov, je bila premalo marksistična ter zahajala v
funkcionalizem in pozitivizem. Hkrati pa je bila preveč avtokratična in kritična,
in torej premalo funkcionalistična.*

*V ospredje naj bi postavljala interese delavskega razreda, vendar pa je politika
zavračala ugotovitve empiričnih raziskav o podrejenem položaju delavstva.*

Avtor knjige

25,00 €

ISBN: 978-961-268-115-9

9 789612 681159

1965